

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

შ რ ო მ ე ბ ი

V

*ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ
მეცნიერებათა სერია*

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი – 2008

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების V ტომში (*კუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია*) წარმოდგენილია სამეცნიერო გამოკვლევები ენათმეცნიერების, ლიტერატურათმცოდნეობის, ისტორიის, არქეოლოგიის, პოლიტოლოგიის, სოციოლოგიის, სამართალმცოდნეობის, პედაგოგიკისა და ფსიქოლოგიის აქტუალურ პრობლემებზე.

კრებული განკუთვნილია როგორც შესაბამისი დარგების სპეციალისტებისათვის და სტუდენტებისათვის, ისე ფართო მკითხველისათვის.

შრომების

მთავარი სარედაქციო საბჭო: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ჯონი აფაქიძე** (თავმჯდომარე), ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **დიანა ალანია**, ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **რევაზ ხარებავა**, ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ვლადიმერ კირცხალია**, ბიოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ზურაბ ლომთათიძე**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **მარიამ მირესაშვილი**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ოთარ მიქიაშვილი**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ზურაბ პაპასქირი** (თავმჯდომარის მოადგილე), ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **თეიმურაზ ჩილაჩავა**, ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ლენიდე ჯახაია**, პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ჯემალ ჯინჯინაძე**, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **ზაურ ჯინჯოლავა**

მთავარი სარედაქციო საბჭოს პასუხისმგებელი მდივანი: ფიზიკის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი **როინ ბერია**

მთავარი სარედაქციო საბჭოს მდივანი: ბიოლოგიის დოქტორი, ასისტენტ-პროფესორი **ეკა ესებუა**

კუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერიის

სარედაქციო კოლეგია: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ზურაბ პაპასქირი** (მთავარი რედაქტორი), ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **დიანა ალანია**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ჯონი აფაქიძე**, დოქტორი, პროფ. **მარინე ბოკუჩავა**, დოქტორი, პროფ. **ემა კილანავა**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **მარიამ მირესაშვილი**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ოთარ მიქიაშვილი**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ოლღა პეტრიაშვილი**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ლუარა სორდია**, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **გიორგი ხუბუა**, ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ლენიდე ჯახაია**, პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ჯემალ ჯინჯინაძე**, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. **ზაურ ჯინჯოლავა**

SOKHUMI STATE UNIVERSITY

PROCEEDINGS

V

*Humanities, Social and Political Sciences
Series*

Sokhumi State University Publishing House
Tbilisi – 2008

The V volume of “**PROCEEDINGS**” (*Humanities, Social and Political Sciences Series*) represents the researches on the topical issues in linguistics, literary studies, history, archaeology, political sciences, social sciences, law, pedagogics and psychology. The authors are professors of the newly established Sokhumi University.

The edition is intended for the specialists, students, and general readers.

CHIEF EDITORIAL COUNCIL OF “PROCEEDINGS”:

Doctor of Historical Sciences, Professor **John Apakidze** (Head of the Council), Doctor of Philological Sciences, Professor **Diana Alania**, Doctor of Physico-Mathematical Sciences, Professor **Teimuraz Chilachava**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor **Leonid Djakhaia**, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor **Jemal Jinjikhadze**, Doctor of Juridical Sciences, Professor **Zaur Jinjolava**, Doctor of Economical Sciences, Professor **Revaz Kharebava**, Doctor of Physico-Mathematical Sciences, Professor **Vladimer Kirtskhalia**, Doctor of Biological Sciences, Professor **Zurab Lomtadze**, Doctor of Philological Sciences, Professor **Mariam Miresashvili**, Doctor of Philological Sciences, Professor **Otar Mikiashvili**, Doctor of Historical Sciences, Professor **Zurab Papaskiri** (Deputy head of Council)

Executive Secretary of the Chief Editorial Council: Doctor of

Physics, Associate Professor **Roin Beria**

Secretary of the Chief Editorial Council: Doctor of Biology,

Assistant Professor **Eka Esebua**

EDITORIAL BOARD OF HUMANITIES, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES SERIES

Doctor of Historical Sciences, Prof. **Zurab Papaskiri** (Editor-in-Chief), Doctor of Philological Sciences, Prof. **Diana Alania**, Doctor of Historical Sciences, Prof. **John Apakidze**, Ph.D. in Philology, Prof. **Marine Bokuchava**, Doctor of Philosophical Sciences, Prof. **Leonid Djakhaia**, Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. **Jemal Jinjikhadze**, Doctor of Juridical Sciences, Prof. **Zaur Jinjolava**, Doctor of Juridical Sciences, Prof. **Giorgi Khubua**, Ph.D. in Philology, Prof. **Ena Kilanova**, Doctor of Philological Sciences, Prof. **Mariam Miresashvili**, Doctor of Philological Sciences, Prof. **Otar Mikiashvili**, Doctor of Philological Sciences, Prof. **Olga Petriashvili**, Doctor of Philological Sciences, Prof. **Laura Sordia**

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ენათმეცნიერება

თამილა ზვიადაძე. ნეკრესის ერთი წარწერის გამო	13
ბიძინა ლემონჯავა. ც-თ ალომორფთა ზოგიერთი ფუნქციისათვის ქართულსა და ზანურში	19
ინგა სანიკიძე. ისტორია და ეტიმოლოგია რამდენიმე ქართული სიტყვისა. <i>საისტორიო მასალაზე დაყრდნობით</i>	28
ირინე ჩაჩანიძე. ლინგვისტური აქსიოლოგია სოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით	33
ლევან ფაჩულია. „ტექსტისა“ და „დისკურსის“ ცნებათა დიფერენციაციის საკითხისათვის	42
მანანა ბუკია. ჟორჟ დიუმეზილი – ლაზურის მკვლევარი	47
მარინე კაკაჩია, ქეთევან მარგანი, მარინე ჯღარკავა. ბივერბალური და პარონომაზიული შემასმენელი ქართველურში	52
თამარ გითოლენდია. ქართველურ გვარსახელთა ხელახალი გაფორმების მაგალითები მუჰაჯირთა 1867 წლის სიის მიხედვით	60
ხატია კაკავა. ხმოვნის რელუქცია როგორც თანხმოვანთშეჯრის ერთ-ერთი პირობა აფხაზურში	66
ემა კილანავა. ეგრეთ წოდებული რთული ქვემდებარე თანამედროვე ინგლისურ ენაში	70
ირინა ყრუაშვილი. სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციის კონოტაცია და ექსპრესიულობა	78
ლალი რატიანი. ანტონიმის ტიპოლოგიზაციის ცდები თანამედროვე ლინგვისტიკაში. <i>ანტონიმთა მიმართებათა ტიპები</i>	85
ლელა ქობალია. პუბლიცისტური ჟანრისთვის დამახასიათებელი ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპები	93
მაია დარასელია, ნანა ახობაძე. გრაისისეული პრაგმატიკის თეორია	97
მანანა შელია, ქეთი გალობერი. მოტივის და ინტერესის როლი სტუდენტთა შემეცნებითი აქტივობის განვითარებაში	103
თამარ ჯოჯუა. უცხოენობრივი გრამატიკული მოვლენის ფუნქციური სწავლებისათვის	109
თამარ ბაკურაძე. გრამატიკული ტრანსფორმაციების თეორიული საფუძვლები	116
მაკა კაჭარავა. რუსული ლექსიკის ინგლისურ ენაში შემოსვლის ისტორიის საკითხისათვის	121
ნანა ედიშერაშვილი. „საეჭვოობის შემთხვევები“ გერმანულ ენაში (გერმანულ ენაზე)	128
ნინო ბაკურაძე, თამარ ბაკურაძე. უცხო ენის ლექსიკის შესწავლის საკითხისათვის (ინგლისურ ენაზე)	145
დიანა ალანია, გიორგი წიბახაშვილი. რუსული ანბანი პრაგმატული თვალსაზრისით (რუსულ ენაზე)	151

ირმა გულორდავა. ემოცია, როგორც ვერბალური მოქმედების მაორგანიზებელი პროცესი (რუსულ ენაზე)	158
ინდირა ძაგანია. „ექსპრესიული ფაქტის გარემოცვის“ ცნების შესახებ (ინგლისურ ენაზე)	163

ლიტერატურათმცოდნეობა

ტიტე მოსია. „ბლავარაინი“, როგორც ლიტერატურული წყარო	169
ნანა შენგელია. აკადემიკოს კორნელი კეკელიძისა და პავლე ინგოროყვას სამეცნიერო პაექრობის შესახებ	178
ლადო ჭანია. „და როგორც ერთი ურჩი მიურიდი“	186
ნანა არახამია. ჰარმონიული ადამიანის პრობლემა XIXს. ქართულ მწერლობაში. „განდევილი“, „ოთარაანთ ქვრივი“	191
ნინო ვახანია. „სულიკო“ – ღვთის საგალობელი	201
ჯონი მარღანია. მხატვრული დამაჯერებლობა აკაკი წერეთლის „ბაში-აჩუკში“	208
ფიქრია ჩხარტიშვილი. გიორგი შარვაშიძე ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში	216
კოტე თოდუა. XIX საუკუნემდელი ევროპული ლიტერატურის ზოგადი დახასიათება რეალიზმის თვალთახედვით	231
მერაბ ნაჭყებია. ქართული კულტურის კვალი უსკუდარში	247
დარიკო ფიფია. ზოგიერთი ასპექტი ტერენტი გრანელის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შეხედულებებიდან	255
ლუარა სორდია. აპოკალიფსური სახეები მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედებაში	260
ციალა მესხია. XXს. 20-30-იანი წლების საქართველოს ისტორიული რეალობა კონსტანტინე გამსახურდიას შემოქმედებაში. „მთვარის მოტაცების“ მიხედვით	273
ინგა მილორავა. მოდერნისტული მსოფლმხედველობის საყრდენი ორიენტირების (ზმანება, ცხადი) ტრანსფორმაცია მხატვრულ ტექსტში ...	287
ინდირა გადილია. მირზა გელოვანის ფრონტული ლირიკა	302
მარიამ მირესაშვილი, ნანა გაფრინდაშვილი. სიუჟეტი და ფაბულა როგორც მხატვრული ფორმის კატეგორიები	311
ლელა მირცხულავა. პოსტმოდერნისტული ტენდენციები ჯემალ ქარჩხაძის შემოქმედებაში	318
სალომე კაპანაძე. „ძველი ყველასათვის“ – ერის დრამატული დილემა	338
მარინე ტურავა. „მაღული ფიქრის“ მესაიღუმლე დაძმური სიყვარულის პარადიგმა ლიტერატურაში	346
თამარ კალურაძე. ფრანც კაფკას ნარატიული მოდელი: „იოზეფინე მოდერალი ანდა თავი ხალხი“	357
ხათუნა წიკლაური. ასოციაციური ტექნიკა და მხატვრული დრო მარსელ პრუსტის ნაწარმოებში „სვანის მხარეს“	362

ნანა კუცია. „ასი უძველესი იაპონური ლექსის“ ირმა რატიანისეული თარგმანის გამო	371
ალტონ ბესელია. „ჩვევა ზეციდან გვეწყალობება“ (რუსულ ენაზე)	385
ოლლა პეტრიაშვილი. ივანე ბუნინის მხატვრული პროზის ენა (რუსულ ენაზე)	395
ნინო ეთერია. კომიზმის თავისებურებების შესახებ ვასილი შუკშინის პროზაში (რუსულ ენაზე)	404

ი ს ტ ო რ ი ა , ა რ ქ ე ო ლ ო გ ი ა

კახაბერ ფიფია. იბერია-რომის ურთიერთობა IIIს. 20-30-იან წლებში. იმპერატორი ადრიანე და ფარსმან II	411
ნოდარ ბერულავა, რევან თოლორდავა. ჩახარის ნაქალაქარი და მისიმიანელთა ანტიბიზანტიური აჯანყების (555-556წწ.) ზოგიერთი ასპექტი	427
ზურაბ პაპასქირი. კიდევ ერთხელ საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ VIII საუკუნეში	436
კახა კვაშილავა. როდის გახდა მდ. ენგური ოდიშ-აფხაზეთის საზღვარი	461
ავთანდილ კილასონია. დაკარგვა-გარდახვეწა“ და ძველი ქართული სამართალი (XVIIIს.)	488
ბეჟან ზორავა. რუსეთის დამკვიდრება შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე XIXს. 30-40-იან წლებში	496
ბორის კვარაცხელია. აფხაზეთში ცარიზმის დისკრიმინაციული ენობრივი პოლიტიკის საკითხისათვის	530
ჯამბულ ანჩაბაძე. აგრარული რეფორმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში	546
ზაზა წურწუშია. ოსმალური დესანტი აფხაზეთში 1918 წელს	564
დაზმირ ჯოჯუა. საქართველოს ისტორიის ღერძული პრობლემა	577
მერი გაბელავა. რუსეთის შეიარაღებული ინტერვენცია საქართველოში 2008 წლის აგვისტოში	589
ნოდარ დარსანია. ეხნატონისა და ნეფერტიტის ცხოვრების დრამატული დასასრული	601
დავით ჩიტაია. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიიდან უკრაინაში. XIX საუკუნის პირველი ნახევარი	611
ესტატე (თენგიზ) ანთელავა. მთიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ბოლშევიკური ხელისუფლების წინააღმდეგ საიდ-მაძილის ხელმძღვანელობით	617
თეიმურაზ პაპასქირი. ფინეთის საკითხი გერმანია-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობებში 1940წ. ნოემბერში	631
გიორგი ანთელავა. გერმანულ კულტურულ სივრცეში თურქ იმიგრანტთა ინტეგრაციის ერთი რელიგიური ასპექტი	646
ვანტანგ ჯაფარიძე. მთიანი აფხაზეთის (მდ. კოდორის შუა წელის) არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის საკითხისათვის	650

მანანა კუპრავა. დასავლეთ თურქეთის ანტიკური და ბიზანტიური ხანის ქალაქები. <i>ასოსი და ჰერაპოლისი</i>	662
რევაზ ხვისტიანი. მდ. კოდორის ზემო წელის (დალის ხეობა) საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 2007-2008 წლების მუშაობის შედეგები	669
თემურ თოდუა, ზვიად კვიციანი. ანტიკური ხანის სამარხის სტელები კოლხეთიდან	684

პ ო ლ ი ტ ო ლ ო გ ი ა , ს ო ც ი ო ლ ო გ ი ა

ალექსანდრე წურწუშია. საქართველო და გლობალური ინტერესები	697
კობა ნონიაშვილი. სოციალური და სოციოლოგიური გამოკვლევები	703
გივი როგავა. ისტორიული აუცილებლობისა და ადამიანთა მიზნების ურთიერთმიმართების საკითხისათვის	712
მერი ჭანტურია. პიროვნებათა ინტერესებისა და მათი სოციალური აქტიურობის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის	718
ნესტან ლომია. გენდერული პოლიტიკა და მასმედია	724

ს ა შ ა რ თ ა ლ ი

ბადრი კვარაცხელია. ბოქაულთუხუცესის სახელო სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროში	730
მიხეილ მამიაშვილი. სისხლის სამართლის საპროცესო კანონმდებლობის სრულყოფის ზოგიერთი ასპექტი	737
თამარ ზარანდია. საკუთრების ცნება და მისი ექსკლუზიური ხასიათი. <i>შედარებით-სამართლებრივი კვლევა ქართული და ფრანგული სამართლის მიხედვით</i>	750
ვეფხვია გვარამია. ექსტრადიციის ცნების საკითხისათვის	761
სოფიო გვარამია. თანაავტორთა სამართლებრივი მდგომარეობა საქართველოს კანონმდებლობის მიხედვით	776
ავთანდილ ხაზალია. მართვის ფორმები და მეთოდები (რუსულ ენაზე)	783

პ ე დ ა გ ო გ ი კ ა , ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი ა

ჯემალ ჯინჯიხაძე, ლევან ჯინჯიხაძე. ფოლკლორული კვლევის ერთი ამოცანის შესახებ	792
ლია ახალაძე. ბლუმის ტაქსონომია და მისი გამოყენება ისტორიის სწავლების პროცესში	802
რუსუდან ფიფია. მოსწავლეთა კრიტიკული აზროვნების განვითარება დაწყებითი კლასების მშობლიური ენისა და ლიტერატურის გაკვეთილებზე	809
გაბუნია გურანდა. ეკოლოგია და მოსწავლეთა ეკოლოგიური განათლება	815
კახი კოპალიანი, ირმა შომახია. უფროსკლასელთა სტატუსის გავლენა აგრესიულ ქცევაზე საქმიან და პირად ურთიერთობებში (რუსულ ენაზე)	825
ავტორები	832
ავტორები (ინგლისურ ენაზე)	837

C O N T E N T S

L i n g u i s t i c s

Tamila Zviadadze. On a Nekresi Inscription	13
Bidzina Lemonjava. On Some Functions of “ts” Allomorphs in Georgian and Zan	19
Inga Sanikidze. The History and Etymology of Several Georgian Words. <i>On the Basis of the Historical Material</i>	28
Irine Chachanidze. Linguistic Axiology from the Standpoint of Sociolinguistics	33
Levan Pachulia. On the Issue of Differentiation of the Notions ‘Text’ and ‘discourse’	42
Manana Bukia. Georges Dumézil – the Researcher of the Laz Language	47
Marine Kakachia, Ketevan Margiani, Marine Jgharkava. Biverbal and Paronomazial Predicate in Georgian	52
Tamar Gitolendia. Examples of the Repeated Formation of the Kartvelian Names and Surnames According to the Muhajirs List of 1867	60
Khatia Kakava. Reduction of Vowels as One of the Conditions of Truncation of Consonants in Abkhazian	66
Emma Kilanava. On the So-called Complex Subject in Modern English	70
Irina Kruashvili. Connotation and Expressiveness of Word-building Constructions	78
Lali Ratiani. On the Typological Classification of Antonyms in Modern Linguistics. <i>Types of Antonyms</i>	85
Leda Kobalia. Publicistic Functional-Semantic Types of Speech	93
Maya Daraselia, Nana Akhobadze. Theory of Gricean Pragmatics	97
Manana Shelia, Keti Galoberi. The Role of Motive and Interest in the Development of Students’ Cognitive Activity	103
Tamar Jojua. For the Functional Teaching of the Foreign Language Grammatical Phenomenon	109
Tamar Bakuradze. Theoretical Principles of Grammatical Transformations	116
Maka Kacharava. On the History of Penetration of the Russian Vocabulary into the English Language	121
Nana Edisherashvili. “Ambiguous Cases” in German (<i>in German</i>)	128
Nino Bakuradze, Tamar Bakuradze. Learning Vocabulary in a Foreign Language	145
Diana Alania, Georgi Tsibachashvili. Russian Script from the Pragmatic View-point (<i>in Russian</i>)	151
Irma Gulordava. An Emotion as a Process Organizing Verbal Actions (<i>in Russian</i>)	158
Indira Dzagania. On the Concept “Expressive Facts Environment”	163

L i t e r a r y S t u d i e s

Tite Mosia. “ <i>Balavariani</i> ” as a Literary Source	169
Nana Shengelia. About the Scientific Debate between Academician Korneli Kekelidze and Pavle Ingorokva	178
Lado Chania. “As One Wilful Murid”	186
Nana Arakhamia. The Problem of a Harmonious Person in the Georgian Literature of the 19th Century. “ <i>The Hermit</i> ”, “ <i>The Widow of the</i> <i>House of Otar</i> ”	191
Nino Vakhania. “ <i>Suliko</i> ”, a Divine Canticle	201
Joni Margania. Artistic Credibility in “ <i>Bashi-Achuki</i> ” by Akaki Tsereteli	208
Pikria Chkhartishvili. Giorgi Shervashidze in the Georgian Literary Critique	216
Kote Todua. General Characterisation of the pre-19th Century European Literature from the View-point of the Realism	231
Merab Nachkebia. The Evidences of the Georgian Culture in Uskudar	247
Dariko Pipia. On Some Aspects of Social and Political Views of Terenti Graneli	255
Luara Sordia. Apocalyptic Images in the Works of Mikheil Javakhisvili ...	260
Tsiala Meskhia. Georgia’s Historical Reality in the 1920-1930’s in Konstantine Gamsakhurdia’s Creative Work. <i>According to</i> <i>“Abduction of the Moon”</i>	273
Inga Milorava. The Transformaton of the Modernistic World Outlook Supporting Gauges (Fantasy, Reality) in a Fictional Text	287
Indira Gadilia. Mirza Gelovani’s Frontal Lyric Poetry	302
Mariam Miresashvili, Nana Gaprindashvili. Subject and Plot as the Categories of Belles-Lettres’ Form	311
Lela Mirtskhulava. Postmodernist Tendencies in Jemal Karchkhadze’s Prose	318
Salome Kapanadze. “ <i>A Monument for Everyone</i> ” – the Nation’s Dramatic Dilemma	338
Marine Turava. The Paradigm of a Brother and Sister Love in Literature	346
Tamar Kiguradze. Franz Kafka’s Story “ <i>Josefine, Die Sängerin Oder</i> <i>Das Volk Der Mäuse</i> ” as a Narrative Model	357
Khatuna Tsiklauri. The Associative Technique and the Artistic Time in Marcel Proust’s “ <i>Swann’s Way</i> ”	362
Nana Kutsia. About “ <i>The Hundred Oldest Japanese Verses</i> ” Translated from Japanese by Irma Ratiani	371
Alton Beselia. Habits Are Sent from Heaven (<i>in Russian</i>)	385
Olga Petriashvili. The Language of Ivan Bunin’s Belletristic Prose (<i>in Russian</i>)	395

Nino Eteria. On the Peculiarities of the Comical in Vasili Shukshin's Novels (<i>in Russian</i>)	404
--	-----

H i s t o r y , A r c h a e o l o g y

Kakhaber Pipia. Iberia-Rome Relations in 120-130's A.D. <i>Emperor Adrian and Parsman I</i>	411
Nodar Berulava, Revaz Tolordava. The Site of Chakhar and Some Aspects of the Anti-Byzantine Armed Revolt (A.D. 555-556)	427
Zurab Papaskiri. Once Again about the Foreign Political Situation of Georgia in the 8th Century	436
Kakha Kvashilava. When Did the Enguri River Become Odishi-Abkhazia's Frontier	461
Avtandil Kilasonia. "The Loss and Banishment" and the Old Georgian Law in the 18th Century	488
Bezhan Khorava. Strengthening of Russia on the North-East Shore of the Black Sea in 1830-1840's	496
Boris Kvaratskhelia. Tsarism's Discriminatory Language Policy in Abkhazia	530
Jambul Anchabadze. An Agrarian Reform in the Georgian Democratic Republic	546
Zaza Tsurtsumia. The Ottoman Military Raid on Abkhazia in 1918	564
Dazmir Jojua. The Axial Problem of the Georgian History	577
Meri Gabedava. Russian Military Intervention in Georgia on August 2008	589
Nodar Darsania. The Last Dramatic Days of Akhenaten and Nefertiti	601
David Chitaia. From the History of the National Liberation Movement in the Ukraine in the First Half of the 19th Century	611
Estate (Tengiz) Antelava. The National Liberation Struggle of the Mountain-Dwellers against the Bolshevik Power under Said-Shamil	617
Teimuraz Papaskiri. The Issue of Finland in the German-Soviet Relations in November of 1940	631
George Antelava. On One Religions Aspect of Turk Immigrants' Integration into the German Cultural World	646
Vakhtang Japaridze. On the Problem of Exploration of the Mountainous Abkhazia's Archaeological Monuments. <i>the Middle Reaches of the Kodori River</i>	650
Manana Kuprava. Antique and Byzantine Cities in Western Turkey. <i>Assos and Hierapolis</i>	662
Revaz Khvistani. The Results of the Archaeological Excavations in the Upper Reaches of the Kodori River (Dali Mountain Gorge) in 2007-2008	669
Temur Todua, Zviad Kvitsiani. Antique Period Tomb Steles from Colchis	684

P o l i t i c a l S c i e n c e s , S o c i o l o g y

Alexandre Tsurtsunia. Georgia and Global Interests	697
Koba Noniashvili. Social and Sociological Investigations	703
Givi Rogava. On The Problem of Historical Necessity and the Dialectics of Human Beings' Aims	712
Meri Chanturia. A Person's Interests, Aims and Social Activity	718
Nestan Lomaia. Gender Policy and Mass Media	724

L a w S t u d i e s

Badri Kvaratskhelia. The Title of “Bocauli” in Samegrelo (Odishi) Region	730
Mikheil Mamniashvili. Some Aspects of the Perfection of the Georgian Trial Proceedings	737
Tamar Zarandia. Concept of Property and Its Exclusive Nature. <i>Comparative Law Analysis According to Georgian and French Laws</i>	750
Vepkhvia Gvaramia. On the Issue of Extradition Concept	761
Sophio Gvaramia. The Co-Authors Legal Status According to the Georgian Legislation	776
Avtandil Khazalia. The Forms and the Methods of Government (<i>in Russian</i>)	783

P e d a g o g i c s , P s y c h o l o g y

Jemal Jinjikhadze, Levan Jinjikhadze. About One Problem of Folk Research	792
Lia Akhaladze. Bloom’s Taxonomy and Its Application in the Process of History Teaching	802
Rusudan Pipia. The Development of Pupils’ Critical Thinking at the Native Language and Literature Lessons of Primary Schools	809
Guranda Gabunia. Ecology and the Pupil’s Ecological Education	815
Kakhi Kopaliani, Irma Shomakhia. The Impact of the Senior Pupils’ Status on the Aggressive Behaviour in Business and Private Relations (<i>in Russian</i>)	825
Authors (in Georgian)	832
Authors	837

მ ნ ა თ მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა

თამილა ზვიადაძე

ნეკრესის ერთი წარწერის გამო

ნეკრესის წარწერების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მეტად საინტერესო მოსაზრებები (ვგულისხმობთ ლ. ჭილაშვილის, ო. კახაძის, ზ. ჭუმბურიძის, ჟ. ფეიქრიშვილისა და სხვათა ნაშრომებს).¹ მიჩნეულია, რომ ნეკრესის ნაქალაქარში ნაპოვნი ლაპიდარული წარწერები ერთ-ერთი ყველაზე ძველია აქამდე აღმოჩენილ წერილობით ძეგლებს შორის.

ნეკრესის ნაქალაქარი კახეთში, ყვარლის რაიონში მდებარეობს. მისი დაფუძნება უკავშირდება მეფე ფარნაჯომის სახელს (ძვ.წ. III.). ლეონტი მროველის ცნობით: „ამან ფარნაჯომ – მეფემან უმატა ყოველთა ციხე-ქალაქთა შენება და ამართა ზადენსა და იწყო შენებად კახეთს ქალაქსა ნელქარისსა, რომელ არს ნეკრესი“.² ნეკრესი წარმოადგენდა ისტორიული ჰერეთისა და შემდგომ კახეთის ერთ-ერთ საყურადღებო პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და რელიგიურ ცენტრს. ნეკრესი ცნობილია აგრეთვე აგიოგრაფიული ლიტერატურის ადრეული ძეგლით – „მოქალაქეობა და წამება წმიდისა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსისა“. აბიბოს ნეკრესელი იმ ათცამეტ ასურულ მამათა ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო, რომლებიც საქართველოში VI საუკუნეში მოღვაწეობდნენ.

¹ ლ. ჭილაშვილი. ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები და ქართული დამწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 2004, გვ. 29-35; ლ. ჭილაშვილი. ნეკრესის არქეოლოგიის დასაწყისი. – კრებ.: „დავით აღმაშენებელი“. თბ., 1990, გვ. 134-135; ლ. ჭილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 115; ზ. ჭუმბურიძე. ნეკრესის წარწერების გამო. – *მწიგნობარი*, თბ., 2001, გვ. 120-128; ო. კახაძე. ნეკრესის წარწერა – მხოლოდ თავსატეხი თუ?: გაზ.: „განათლება“, №7, 1995; ჟ. ფეიქრიშვილი. ნეკრესის წარწერის მნიშვნელობა ქართულ წერილობით ტრადიციაში. – *ეტიმოლოგიური ძიებანი*. ქუთაისი, 2005, გვ. 79-85;

² ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა... – *ქართლის ცხოვრება*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 29;

1986-2003 წლებში ნეკრესში ჩატარდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიცია ლ. ჭილაშვილის ხელმძღვანელობით. გამოიკვეთა განსხვავებული დანიშნულებისა და ხასიათის შემცველი სამი ფენა: პირველი – ქვედა ფენა, როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, უნდა ყოფილიყო კერპთმსახურების დროინდელი სამლოცველო სამსხვერპლო სამარხებით. ეს ფენა თარიღდება ძვ. წ. IV-II საუკუნეებით. მეორე ფენა არის მაზნეანთა სამლოცველო, რომელიც ძვ. წ. II საუკუნიდან ახალი წელთაღრიცხვის II-III საუკუნეებამდე ფუნქციონირებდა. მესამე – ზედა ფენა უფრო გვიანდელია, ახალი წელთაღრიცხვის IV-V საუკუნეებს განეკუთვნება და წარმოდგენილია მცირე ზომის მარნისა და დარღვეული სამარხების სახით. სწორედ აქ არის ნაპოვნი წარწერიანი ქვები.

ნეკრესის ნაქალაქარზე დადასტურებული წარწერები თავსდება საკმაოდ ვრცელ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში – ახ.წ. IV-VI სს. სულ აღმოჩენილია ათი წარწერა, რომელთაგან ერთი ამოკაწრულია ქვევრის პირზე. იგი შედარებით გვიანდელია და თარიღდება ახ.წ. VI საუკუნიით, მარნის ტერიტორიაზე გათხრა მიმდინარეობდა 1986-1987 წლებში თავდაპირველად და შემდგომ უკვე 1996 წელს. აღმოჩნდა კიდევ ერთი ნატეხი, რომელიც აღდგა ადრე ნაპოვნი წარწერიანი ფრაგმენტთან. ასოები ამოკაწრულია სველ თიხაზე გამოწვამდე. მათი სიმაღლე 1,5-2,00 სანტიმეტრია, ორ რიგადაა განლაგებული და ასე იკითხება – „მზ ესე ჭური მე... დავრგე“

წარაწერა იწყება ორი დაქარაგმებული ასოთი (მზ). „მე“-ს შემდეგ კიდევ არის ერთი ასონიშნის ქვედა რკალი, დანარჩენი მოტეხილია. როგორც ლ. ჭილაშვილი ვარაუდობს, აქ იგულისხმება დამწერის სახელი. მეორე რიგის სიტყვა „დავრგე“ მოქმედებას გამოხატავს. წარწერა, ალბათ, აქ არ მთავრდებოდა. მოსალოდნელია, აღიშნული ყოფილიყო, რა მიზნით დარგო ჭური.¹

როგორც ცნობილია, ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლის დროს უპირველესად ყურადღება ექცევა არქეოლოგიურ მონაცემებს, ასონიშნითა მაჩვენებელ პალეოგრაფიულ ნიშნებს და, რა თქმა უნდა, ენობრივ თავისებურებებს. ნეკრესის ეს წარწერაც საინტერესოა ენათმეცნიერული თვალაზრისით, საყურადღებოა ლექსიკურ-სემანტიკურად.

ლ. ჭილაშვილი შენიშნავს, რომ ჭური, როგორც საღვინე ჭურჭელი, კახეთში მიწაში დაფლული ღვინის ჭურჭლის სახელად დღეს არ იხმარება, გავრცელებულია „ქვევრი“. ძვ. წერილობით ძეგლებში („შუმანიკის წამება“, „აბიბოს ნეკრესელის წამება“, ბიბლიის ქართუ-

¹ ლ. ჭილაშვილი. ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები..., გვ. 29.

ლი თარგმანები) ვხვდებით „ჭურჭელს“ და არა ჭურს.

აღმოსავლეთ საქართველოში ჭური, როგორც ქვევრის სინონიმი, დღეს, მართლაც, არ გამოიყენება, მაგრამ, როგორც ჩანს, სხვა ვითარება იყო ძველ საქართველოში. სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით:

- ჭურჭელი – ზოგადი სახელი არს ყოველთა ჭურჭელთა, ხოლო ესე ჭურჭელი განიყოფებიან: იარაღად, გვარდაკად, ლანკანად, ჯამად, **სალვინედ**, წედად ... ჭურად. **ჭურნიცა** და წედანიცა სალვინედ ითქმის“.¹
- ჭური-ქვევრი: ჭური ეწოდების ტყბილის საცავსა, ხოლო ტყბილი და ტკბილი მახლობელ არიან. ტყბილი ეწოდების წვენსა ყურძნისა, ხოლო ტკბილი თაფლთა და ყოველთა მისთანათა გემოანთა. ხოლო ესე **ჭური**, საცავი ტყბილისა, განიყოფებიან, რამეთუ დიდთა ეწოდების ქვევრი და მის შედეგსა – ყვობარი და მის უმცროსსა – ქოცო, არამედ **ყოველივე ჭური არს**“.² საბაზე დაყრდნობით განმარტავს სიტყვას ნ. ჩუბინაშვილიც. „ჭური საკუთრივ ეწოდების ღვინის ასასხმელს, რომელ არიან: ქვევრი, ქოცო, ხალანი, დერგი, ლავინი, ლავინარი და თხიერიცა“.³

ჭურის რამდენიმე მნიშვნელობაზე მიუთითებს ი. აბულაძე:

- ჭური – იარაღი, ჭურჭელი, ქვევრი, მოკაზმულობა.⁴

როგორც ჩანს, ჭური მოცულობით ყველაზე დიდი სალვინე ჭურჭელი იყო. ამ მნიშვნელობით იხმარება იგი ძველ წერილობით წყაროებში: „ასუა ჭურსა შინა დიდსა“.⁵ „ზოგჯერ ტკბილისა ჭურისაებრ გული აუღუღდებოდა“.⁶ სავარაუდოდ „ჭური“ იკითხება ურბნისის ნაქალაქარის გათხრებისას აღმოჩენილ წარწერაში (VI ს.). აქ სამი ქართული ასოა გამოსახული: „ქ ჳ ე“ - ქრისტეს ჭური ესე.⁷

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვითაც ღვინის შესანახ დიდი ზომის თიხის ჭურჭელს ჭური ეწოდება. ქვევრა – ქვევრი კი მცირე ტევადობის ჭურია, რომელიც შიგ აუსვლელად, ზევიდან ირეცხება სარცხით.⁸ ჭური დიდი ქვევრია, ორმოც ფუთზე მეტი ტევადობის. მისი გარეცხვა შიგ ჩაუსვლელად არ ხერხდება, ამიტომ ძველად ჭურს

¹ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, ტ. II. თბ., 1993, გვ. 409.

² სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, ტ. II, გვ. 408.

³ ნ. ჩუბინაშვილი. ქართული ლექსიკონი. თბ., 1961, გვ. 460.

⁴ ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1973, გვ. 559.

⁵ მამათა ცხოვრება. II. თბ., 1995, გვ. 220.

⁶ ვისრამიანი. – ქართული მწერლობა. ტ. III. თბ., 1988, გვ. 21.

⁷ ლ. ჭილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ., 1954, გვ. 115.

⁸ ქ. ძოწენიძე. ზემოიქვერული ლექსიკონი. თბ., 1974, გვ. 403.

„ჩასავალსაც“ უწოდებდნენ.¹ ე. ი. ქვევრი იყო პატარა ჭური, ხოლო ჭური – დიდი ქვევრი. ეს რომ ასეა, ადასტურებს ცნობილი იდიომატური გამოთქმაც: „ჭურში (და არა ქვევრში) ზის“, ანუ მოწყვეტილია საზოგადოებას, არაფერი ესმის, არაფერი გაეგება ქვეყნისა, არ იცის ის, რაც უნდა იყოს მისთვის ცნობილი, უვიცია.²

სავარაუდებელია, რომ ქართულში მიწაში ჩაფლული საღვინე ჭურჭლის აღსანიშნავად თავდაპირველად სწორედ „ჭური“ გამოიყენებოდა, ხოლო ქვევრი, როგორც დიდი ჭური, მოგვიანებით დამკვიდრდა აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ, კახეთში. რაც შეეხება მეორე სიტყვას – „დავრგე“, მოქმედების აღმნიშვნელია და თანამედროვე ქართულში უკავშირდება მცენარის (ჩვეულებრივ ფესვებიანი ძირით) მიწაში ჩაფვლას, ჩაყრას. გამოთქმა „ჭური დავრგე“ ბუნებრივი არ არის, ჩვეულებრივ ამბობენ: „ქვევრი ჩავდგი“, „ქვევრი ჩავაგდე“. ძველი ქართული ენის ლექსიკონებშიც „დარგვა“, „რგვა“ მხოლოდ მცენარეს უკავშირდება: დარგული-დანერგული ბალახი: დარგი არს ოდეს საყანურსა და ვენახსა ვახსენებდეთ, ვიტყვი: ქვეით დარგი, ზეით დარგი, აქეთ-იქით და მისთანანი.³

- დარგვა-დანერგვა: „ხვ ზედა სზედა აღმოფხურა დარგვითა ძირთა ვერ განიგებს“.⁴
- დარგვა-დარგული: „მოქმედება მათდა არს არა დარგვა ხისა, არამედ აღმოფხურა კეთილად დარგულისა“ – პავლ. ეპისტ. თარგმ.⁵

რაც შეეხება დიალექტის მონაცემებს, დასავლურ კილოებში, კერძოდ, ქვემოიმერულში „დარგვა“ შეიძლება სხვა კონტექსტშიც შეგვხვდეს. მაგ.: „ხო ჩარგეთ, ბიჭებო კარგათ, აღარ ამუა ხო ზეით?!“⁶ (უკავშირდება მიცვალებულის დამარხვას, დაკრძალვას).

ქართულში არსებობს იდიომატური გამოთქმა: „გულში ჩაინერგა“, რაც „გულში დაიმარხას“ სინონიმური ვარიანტია. დანერგვა და დარგვაც სინონიმებია ძვ. ქართულში: დანერგავს (დანერგვა, დაუნერგავს) – 1. ძვ. დარგავს, აყრის (გასახარებლად), გააშენებს (ხეებს): „ავიშენე სახლები, დანერგე ვენახები (ილია) – ფიგურ.: [ნიკოს] თვალწინ ჰყავდა... ის პატარა მოწაფეები.., რომელთა გულში სწავლა და მეცნი-

¹ ც. კაკაბაძე. შროშული კერამიკა. თბ., 1982, გვ. 63.

² ნ. გამრეკელი, ე. მგალობლიშვილი. ქართულ-რუსული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1966, გვ. 548.

³ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, ტ. I. თბ., 1991, გვ. 198.

⁴ ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1973, გვ. 120.

⁵ ზ. სარჯველაძე. ძვ. ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1995, გვ. 64.

⁶ ჩაწერილია წყალტუბოს რაიონის სოფელ ჩუნეშში.

ერება უნდა დაენერგა“.¹ ჩამარხვა, ჩაფვლა, ჩარგვა რომ მსგავს მნიშვნელობის სიტყვებია, ამას ადასტურებს სვანურისა და ზანურის მონაცემებიც. სვანურში მცენარის მიწაში ჩაფვლას დამარხვასაც უწოდებენ: „ქართოფილ – ქართუბილ ლელიუნთდ ზომას სკოდი ფათ-ქისგა ომდუდ“ (კარტოფილი საზამთროდ ღრმა ორმოში დავმარხე).

ზანურში ჭურს ლაგვანს უწოდებენ. საბას განმარტებით, ლაგვანი არის „პატარა ჭური (პირფართო სარწყული, ქოცო, დიდი ქილა)“.² ლექსიკონში დამოწმებულია მარკოზის სახარების ერთ-ერთი თავი, სადაც იკითხება: „ლაგვანთა წყალი ზე ედგა *მართა*“ (მარკ. 14.13);

ლაგვანი არაერთხელ გვხვება ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც:

„დავღვი ლაგვნები, სავსც ღვანთა (იერემია, 35, 5ჟ).

„ლაგვანი, სავსც ზედაშითა: (სინ-11, 318 რ);³

ეს სიტყვა მცირე ფონეტიკური ცვლილებებით (ლაგინა) დღემდე დაცულია გურულ დიალექტში.⁴ აღნიშნავს პატარა დოქს: „ბარელამ ღვინოც ამოიღე გვედის ჭურიდან, მოქაფული ღვინო რომაა. წაიღე, აგერაა ლაგინაი“.⁵ სამეგრელოსა და სვანეთში არ ამბობენ „ლაგვანი ჩავღვი“, „ლაგვანი ჩავაღვი“. მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვა აქ არის დამარხვა: „ლაგვანი დივთხორით“ / „კეც „ომდუდ“ – ჭური დავმარხეთ.

როგორც ჩანს, „დარგვა“ ძველ ქართულში ზოგადად რისამე მიწაში დაფვლას ნიშნავდა და არ იყო დაკავშირებული მხოლოდ მცენარესთან, როგორც ეს გვაქვს დღეს. დაფვლა, დამარხვა, დარგვა კი მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვები გახლდათ, ამიტომაც ნეკრესის წარწერაში გამოყენებული ფრაზა: „ჭური დავრგე“ სავსებით ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო იმ პერიოდის ქართული ენისათვის.

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. III. თბ., 1953, გვ. 603.

² სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 403.

³ ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 207.

⁴ ე. ნიკოლაიშვილი. არქაული ლექსიკის კვალი გურულში – ქართველური მემკვიდრეობა, II. ქუთაისი, 1998, გვ. 204.

⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV. თბ., 1955, გვ. 1459.

TAMILA ZVIADADZE

ON A NEKRESI INSCRIPTION

The archaeological excavations of 1986-2003 in Nekresi exposed three strata of different functions and character. The oldest stratum is the third one which belongs to the 4-6th centuries and represents a small wine cellar and ruined graves. It was the very place where the stones with inscriptions were found. In all there were discovered ten inscriptions one of which is carved on a wine-jar. It is comparatively late and dates A.D. 6th century. This Nekresi inscription is interesting from the scientific point of view. The inscription reads as follows: “M-B I have planted this churi (= this wine jar)”. The phrase “I have planted this churi” is worthy of attention because it is not typical of Modern Georgian. The article gives a lexico-semantic analysis of the words constituting the phrase. In Modern Georgian the words “quevri” and “churi” are synonyms. “Quevri” is used in Kakheti, Eastern Georgia, whereas “churi” is preferable in Western Georgia. The actional verb “to plant” is used in reference to plants meaning “to bury with the roots in the ground”. According to the materials of Old Georgian, the Kartvelian languages and the dialects “churi” and “quevri” are not absolute synonyms. “Churi” is of a larger volume than “quevri”, and “to plant” has the same meaning as “to bury”, “to inter” or “to sink”. Thus, the phrase used in the inscription is quite normal for the Old Georgian Language.

ბიძინა ლემონჯავა

ც-თ ალომორფთა ზოგიერთი ფუნქციისათვის ქართულსა და ზანურში

ქართული აგლუტინაციური ბუნების ენაა. (ასევე ქართველური ენები). ლინგვისტურად აგლუტინაცია არის აფიქსების მექანიკური შეერთება ძირთან ან ფუძესთან, ისე რომ მათი გამოყოფა ადვილია. მიუხედავად ჩვენი ენის ასეთი ბუნებისა, დღეს ძალზე იშვიათად, მაგრამ მაინც ერთი აფიქსი ორი ფუნქციით გვევლინება. ამასთან დაკავშირებით, არნ. ჩიქობავა აღნიშნავდა, რომ ქართულში აგლუტინაციის პრინციპს ემყარება სიტყვათა აგებულება. სადაც ეს პრინციპი დარღვეულია, მეორეულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე; როცა ეს პრინციპი დარღვეულია, აქ ორი რამაა შესაძლებელი: 1) აფიქსი ერთია, ფუნქცია ერთზე მეტი. 2) აფიქსი ორია, ფუნქცია ერთი.¹ პირველი შემთხვევის მაგალითებია: თა-ნიანი მრავლობითი სახელებში, წიგნ-თ-ა აქ –თ ბრუნვასაც აღნიშნავს და მრავლობით რიცხვსაც. მეორე შემთხვევის მაგალითები ქართულში უფრო ხშირია მე-ნავ-ე, სა-ქათმ-ე, სა-კლას-ო. (მ. ს პრეფიქსები კლას-კატეგორიის ნიშნები უნდა ყოფილიყო).²

ამჯერად ჩვენი დაკვირვების მიზანია ც და თ ფონემათა აფიქსური ფუნქციის ვარიანტები და შესაბამისობა ქართულსა და ზანურში, ამ მორფემათა დისტრიბუციული ანალიზი, ე. ი. დადგენა იმისა, თუ რა ალომორფებისაგან შედგება თითოეული მორფემა, რა შემთხვევებშია წარმოდგენილი ამ მორფემათა თითოეული ალომორფი და როგორ არის შეპირობებული მათი გამოვლენა. ერთი და იმავე ფონემური შედგენილობის მორფები, რომლებიც სხვადასხვა მნიშვნელობას გამოხატავენ ცალკე აღებულ ქართულში ან ზანურში სხვადასხვა სემანტიკური განსხვავებულობით გამოირჩევიან და ამიტომ სხვადასხვა მორფემებს განეკუთვნებიან, ჰომოფონური (ბერძნ. Homos „ერთნაირი“ phone „ბგერა“) მორფებია.

პარადიგმატიკაში ნეიტრალიზაცია გვაქვს ჰომოფონური მორფების შემთხვევაში. თუ ეს მორფები ერთი და იმავე გრამატიკული კატეგორი-

¹ არნ. ჩიქობავა. ენათმეცნიერების შესავალი. თბ., 1952, გვ. 61.

² არნ. ჩიქობავა. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბ., 1942, გვ. 127.

ის სხვადასხვა გრამემას გამოხატავენ.¹ გარკვეულ მორფოლოგიურ ნიშანთა ისეთი გაერთიანებები, სადაც თითოეული დიფერენციალური ნიშანი მონაწილეობს თავისი დადებითი ან უარყოფითი მნიშვნელობით, ქმნის უფრო რთულ ერთეულებს, რომლებსაც გრამემები ეწოდება.² მორფსა და გრამემას შორის არ არის ურთიერთცალსახა შესატყვისობა: ერთი მორფი შეიძლება რამდენიმე გრამემას გამოხატავდეს.

თ ელემენტი ქართულში წარმოადგენს მოქმედებით ბრუნვის –ით ნიშნის ნაირსახეობას.³ ხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ უკვეცველ სახელობიან. წყარო-თ, ბუ-თ, ჩაი-თ. ჩვეულებრივ ამ შემთხვევაში გვხვდება –თი სუფიქსი, რაც მოქმედებითი ბრუნვის –ით ნიშნის ნაირსახეობას წარმოადგენს. ფუძეუკვეცველ სახელებთან წყარო-თი, ელენე-თი, ნუნუ-თი, რაც შედგება ბრუნვის ნიშნისეული-თ (ით) და ემფატიკურად მიჩნეული –ი სუფიქსებისაგან. ქართული ენის დიალექტებში თ-ი დასტურდება, კერძოდ, (მთიულურში, ფშაურში). გვხვდება ვაჟა-ფშაველას თხზულებებშიც; როცა დაერთვის ზმნას და გამოხატავს მრავლობით რიცხვს (ზმნაში აღნიშნავს სუბიექტის ან ობიექტის მრავლობითობას): „ვთქვით სიბრაღული კარგია ხე-ქვა-ბალახ-თ-ი, ცხოველ-თ-ი“.

თ-ი დაბოლოება ჩვეულებრივია გვაროვნულ სახელებში (უპირატესად აღმოსავლეთ საქართველოში): ოთარაან-თ-ი ამირ-თ-ი, ქავთარა-თ-ი. დიალექტებში, კერძოდ, მთიულურში თ-ი დაერთვის აგრეთვე მრავლობითობის –ენ სუფიქსით გართულებულ „ჩვენ“, „თქვენი“ კუთვნილებით ნაცვალსახელებს: ჩვენებ-თ-ი, თქვენებ-თ-ი ჩვენიანების, თქვენიანების მნიშვნელობით. თ- მორფემა გვხვდება ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკურ ნაირსახეობად: ხე-თ (ხე-დ), წყარო-თ (წყარო-დ) გავრცელებულია დიალექტებსა და ზეპირ მეტყველებაშიც.

თ (თ-ა) სუფიქსი დაერთვის სახელს და გამოხატავს მრავლობით რიცხვს: კაც-თ-(ა) ჩვეულებრივ გამოიყენება ა-ემფატიკურ ხმოვანთან ერთად. მრავლობითობის ფუნქციას გამოხატავს საკუთრივ –თ; -თ-ა სუფიქსიანი ფორმები სემანტიკურად ფარდია მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვებისა. თანამედროვე ქართულში –თ-ა ძირითადად გამოიყენება ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციით, უპირატესად გვხვდება მყარ შესიტყვეებში. ქალთა დღე, გეოგრაფიული პუნქტების სახელწოდებებში: ციბურთა, გოგოლაურთა წარმოშობით –თ-ა სუფიქ-

¹ *ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები. გ. ახვლედიანის* რედაქციით. თბ., 1972, გვ. 205.. 115-120; *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*. თბ., 2003, გვ. 224; **Ю. С. Степанов**. Основы языкознания. М., 1966, გვ. 115-120.

² *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, გვ. 223.

³ **ბ. ჯორბენაძე, მ. კობახიძე, მ. ბერიძე**. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. თბ., 1988, გვ. 182.

სანი ფორმა ამ შემთხვევაშიც მართული მსაზღვრელია, ოღონდ საზღვრულ-გაუჩინარებული,¹ გვხვდება ა ფორმანტის გარეშეც.

ახალ ქართულშიც –თ-ა უპირატესად სტილისტური დანიშნულებით გამოიყენება აღმატებითობის სემანტიკის გამოძახებულ მყარ შესიტყვებებსა და კომპაოზიტიებში: ცა-თ-ა სწორი, მეფე-თ-ა-მეფე, მზე-თ-ა-მზე, მაგრამ რამდენიმე შემთხვევაში მისი გამოყენება სტილისტურად ნეიტრალურია. –თ სუფიქსი დაერთვის ზმნასაც და გამოხატავს მრავლობით რიცხვს (ზმნაში აღნიშნავს სუბიექტის ან ობიექტის მრავლობითობას) მნიშვნელობითაც და მასალობრივადაც უკავშირდება სახელებში დადასტურებულ –თ სუფიქსს.

1. –თ სუფიქსი გამოხატავს I და II სუბიექტური პირების მრავლობითობას ყველა ტიპის (დინამიკური და სტატიკური, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის) ზმნის I და II სერიების ყველა ნაკვთში: ვწერ-თ, ვწერდი-თ, ვწერდე-თ, დავწერო-თ... ვიწერები-თ, ვიწერებოდე-თ... ვჩივი-თ, ვჩიოდ-ი-თ... და სხვა.

1. –თ სუფიქსით გამოიხატება II და III ირიბობიექტური პირების მრავლობითობა (III პირისა ინვერსიულ ზმნებში): ის თქვენ გწერ-თ წერილს, მან თქვენ მოგწერა-თ წერილი... შდრ. თქვენ გიყვარ-თ, უყვარ-თ, დავიწერია-თ...

2. –თ გამოხატავს II პირდაპირობიექტური პირის მრავლობითობას: მან თქვენ დაგხატა-თ (შდრ. მან თქვენ სურათი დაგიხატა-თ სადაც –თ უკვე ირიბობიექტური პირის მრავლობითობას აღნიშნავს).

3. შესაძლოა –თ სუფიქსი დაერთოს ზმნა-შემასმენლის ფუნქციით გამოიყენებულ სხვა წევრსაც: გამარჯობა-თ, არიქა-თ, თქვენი ჭირიმე-თ... რაც ჩამოვთვალეთ, –თ სუფიქსის გამოყენების არეალის მხოლოდ ნაწილია, როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე დიალექტებსა და ცოცხალ მეტყველებაში.

6. მარმა მონოგრაფიაში „ჭანური (ლაზური) ენის გრამატიკა“ სახელთა მრავლობითი რიცხვის მწარმოებლად გამოყო –ფე სუფიქსი, რომლის წინ მდგომი –ე სახელობითის ბრუნვის ნიშნად მიიჩნია. იქვე მიუთითა, რომ ჭანურში შემორჩენილია მრავლობითის მეორე მწარმოებელიც –ნ, რომელიც ხან –ნე, ხან –ნი-ს სახით გვხვდება. აქ იგულისხმება ნაცვალსახელური ფორმები. კერძოდ, ათინურში დადასტურებული III პირის ნაცვალსახელები მრავლობითში: ჰანი „ესენი“, „ჰი-

¹ ვ. თოფურია. გეოგრაფიულ სახელთა –თა სუფიქსისათვის ქართულში. – ხვენი მეცნიერება, № 11-12, თბ., 1924, გვ. 65; სახელის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. I, თბ., 1956, გვ. 75.

ნი“ „ისინი“ ნაცვალსახელი ნამი-ნე-ფი „რომლები“.¹ ნ. მარის შეხედულებით, ჭანურში შემორჩენილია მესამე სუფიქსიც –თე, ასევე ნაცვალსახელებში მუ-თე-ფე, ამ-თე-ფე, ნამ-თე-ფე. საფიქრებელია, რომ ამ მარცვალში შემონახულია მრავლობითი რიცხვის სუფიქსი ქართული –თ-ს ეკვივალენტი „... и во всех таких случаях мы имеем дело опять так и с двумя показателями множественного числа, თე и ფე“.²

საინტერესოა რომ ჭანური ხეფეფე „ხელები“ მსგავსად მეგრულშიც გვხვდება ორმაგი სუფიქსაციის მქონე ფორმა კათეფენქ იკითხეს, მუღირი კათეფენქ.³ კათეფენქ (ხალხ-ებ-ებ-მა) ფორმის ამოსავალი ფუძეა კათა „ხალხი“. სპეციალურ ლიტერატურაში კათა სიტყვის დაკავშირება უცდიათ „კაცი“ მეგრ. „კონ“ სიტყვის არქაული მრავლობითობის –თა სუფიქსით გაფორმებულ ფუძესთან.⁴ მაგრამ ი. ყიფშიძემ ეს დაკავშირება მიუღებლად ჩათვალა.⁵

არნ. ჩიქობავამ როგორც მეგრულში, ასევე ჭანურში მიუთითა მუ ნაცვალსახელურ ფუძეზე და აღნიშნა: „მრავლობითში ჭანური ფუძეც განიცდის ცვლილებას და მეგრულიც: ჭანურში –თ დაერთვის. მეგრულში –ნ“. ეს ელემენტები ერთი და იმავე ღირებულების მორფოლოგიური ოდენობა უნდა იყოს, ოღონდ სხვადასხვა ენობრივი ფენიდან. მათი მორფოლოგიური ფუნქცია და სადაურობა გარკვევას საჭიროებს, რადგანაც თ- ელემენტი ჯერჯერობით განმარტოებით დგას. ქართველური ენების სინამდვილეში მას მეგრულსა და ჭანურში აქვს ადგილი და უცხო გარემოდან შეთვისებული სითბეჭდილებას ტოვებს.⁶ მხედველობაში გვაქვს თ-ენა „მან“, თ-ინა „ის“ აგრეთვე ათე-ნა ეს, აი ეს, ეთინა ის, აი ის: მსაზღვრულად ხმარებისას ჩვენებით ნაცვალსახელს –ნა ეკვეცება: ე კონი, თე კონი, ათე კონი ეს კაცი: ი კონი, თი კონი, ეთი კონი ის კაცი. ჭანურში საინტერესო ვითარებაა, როგორც არნ. ჩიქობავა შენიშნავდა, ჰათეფე ფორმაში „ესენი“ შეიძლება ჩავარდეს რიცხვის ფორმანტისეული თანხმობანი –ეფ-ე და მოვიღოთ ჰათე ფორმა: ჰათეე იგზალეს ესენი გაემგზავრენ.⁷ –თ მეგრულ-

¹ ლ. ეზუგბაია. გრამატიკული რიცხვის გამოხატვის სისტემა ჭანურში. საკანდიდატო დისერტაციის ხელნაწერი. თბ., 1999, გვ. 8.

² Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка. С-Пет., 1910, გვ. 30.

³ ლ. ეზუგბაია. გრამატიკული რიცხვის გამოხატვის სისტემა., გვ. 26.

⁴ ლ. ეზუგბაია. გრამატიკული რიცხვის გამოხატვის სისტემა., გვ. 5.

⁵ И. Кипшидзе. Грамматика Мингрельского (иверского) языка, съ хрестоматиею и словаремъ, С-П, 1914, გვ. 49-50.

⁶ არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ.) თბ., 1936, გვ. 74.

⁷ არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 82.

ჭანურში რამდენიმე ბრუნვასთან:

- 1) როგორც ბრუნვების პარადიგმებიდან ჩანს, ჭანურში ბრუნვათა რიცხვი ნაკლებია მეგრულთან შედარებით. მეგრულში მეტია დანიშნულებითი (კოჩიშო-თ) და ვნებითი ანუ გარდაქცევითი (კოჩო). სალიტერატურო ქართული ხმარობს „კაცისათვის, ძმისათვის. ხევსურულში იხმარება: კაცისად, ძმისად. ამგვარი წარმოების ზუსტი ფონეტიკური და მორფოლოგიური ეკვივალენტია მეგრული დანიშნულებითი კოჩიშო-(თ), ჯიმაშო-(თ), დანიშნულებითი ბრუნვა ამგვარად ქართულშიაც მოიპოვება, ოღონდ სალიტერატურო ქართულში არა გვაქვს.¹
- 2) მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანია მეგრულში -(ი) თ (ი) ჭანურში -(ი) თე (ნ) -ი- იკარგება წინამავალი ხმოვნის ზეგავლენით, ით საერთოა ქართულთან: ცხენ-ით მიშ. ცხენით მიდიოდა. ჩქიმ-ით, სქან-ით – ჩემით, შენით თქვან-ით – თქვენ-ით, თქვან-ით – თქვენით.
- 3) -თ ვნებითის ნიშნად: ვნებითის ანუ გარდაქცევითი ბრუნვის ნიშანი მეგრულში არის -თ ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან: მაყარე-თ, კოტო-თ, ჯიმა-თ.

ვნებითის -თ მეგრულში დაყრუებული და გაფშვინვიერებული ქართული დ-ია. თვით ქართულში ამჟამად დასავლურ კილოებში მხოლოდ -თ-ია ვნებითის დაბოლოება. სალიტერატურო ქართულში ეს -თ არც თუ იშვიათია. ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნიდან.

ვნებითის წარმოების მხრივ მეგრული მხოლოდ ერთი შეხედვით განსხვავდება ქართულისაგან.² -თ აღნიშნავს მრავლობითობას როგორც ქართულში ისე ჭანურში I და II სავალდებულო პირებში: მაგ. ვ-ორეთ „ვართ“ ორეთ რეთ „ხართ“. ბ-ორეთ ჭან. პ-ჭარონ-თ „ვწერთ“, ჭარონ-თ „წერთ“. ამდენად პირველ და მეორე სავალდებულო პირთა მრავლობითობა ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში გამოხატავს -თ, ხოლო სვანურში -დ. ამასთან დაკავშირებით ვ. თოფურიამ ჯერ კიდევ 1931წ. შესაძლებლად მიიჩნია ამოსავალი მდგომარეობა დაცული იყოს სვანურში ე. ი. -დ იყო პირველად, ხოლო ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში მომხდარიყო ამ -დ დაყრუება აუსლაუტში.³ ყურადღებას იქცევს -თ სუფიქსის გამოყენება „ჩვენ“, „თქვენ“ ობიექტების აღსანიშნავად, როცა სუბიექტადაა „შენ“, „მე“. სხვა შემთხვევებში მრავლობითობა ობიექტისა ჭანურსა და მეგრულში გადმოიცემა სუბიექტის მესა-

¹ არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 54.

² არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 55.

³ ვ. თოფურია. სვანური ენა. ზმნა – შრომები, I. 1967, თბ., გვ. 16.

მე პირის მრავლობითობის მაჩვენებელი სუფიქსებით (ან-ეს).¹

ზუშუმს პირდაპირი წყობის ზმნაა, ინვერსიული წყობის ზმნებში ამ –თ- სუფიქსით აღნიშნული იქნება „ჩვენ“, „თქვენ“ სუბიექტები, რომლებიც რეალურ ობიექტებს გადმოგვცემენ.² თ- ნაწილაკის ფუნქციით (ცა) იმ ნაწილაკებიდან, რომლებიც ქართულში სახელებს დაერთვის (-მე, -ვე, -ლა, -ცა) ჭანურს მხოლოდ –ცა ნაწილაკი გააჩნია –თ(ი) ჯუმა-თ-ი (ძმაც) ოხორი-თი (სახლიც) მეგრულშიც მხოლოდ ეს –თ(ი) ნაწილაკი გვაქვს –თ(ი) და ც(ა) ერთმანეთთან ისეთს მიმართებაში უნდა იყვნენ, როგორც ქართული თიკანი და ციკანი, ქართ. ზარმაცი და მეგრ. ზარმათი. ამ ნაწილაკების იგივეობა ნათელია.³ ბრუნებისას –თ(ი) ნაწილაკი ქართულის მსგავსად ჭანურშიც დაერთვის ბრუნვის სრულს ფორმას (ასევე მეგრულშიც კოჩ-თი (კაციც) კოჩიქ-თი (კაცმაც) კოჩის-თი კაცსაც, კოჩიში-თი კაცისაც, კოჩითე-თი კაციოაც, და სხვა. ფუნქციურად ნაწილაკი მრავალფეროვანია ზოგ მათგანს ერთი ფუნქცია აქვს, ზოგს კი ერთდროულად ორი ან მეტი. ც კითხვით ნაცვალსახელს მიმართებითობას ანიჭებს (ვინც და აგრეთვე გვხვდება გაძლიერებითი ნაწილაკის ფუნქციითაც (შვილიც წავიდა).⁴ ც- მორფემოიდი კითხვითი ნაცვალსახელისა და ზმნისართისაგან აწარმოებს:

1. მიმართებით ნაცვალსახელსა და ზმნისართს. ვინ-ც, რა-ც, რომელი-ც, სადა-ც, იქა-ც, აქა-ც.
2. აძლიერებს სიტყვის მნიშვნელობას (ყურადღებას ამახვილებს იმ სიტყვაზე, რომელსაც ახლავს): მიიპატიჟა ესტატემ სტუმრები და ესენიც დალაგდნენ (ვაჟა-ფშაველა).
3. გამოხატავს დამატებითობას, იმავეს რასაც „აგრეთვე“ ფორმა ესე-ც მოვიდა, შენ-ც გააკეთე.

ძვ. ქართულში დასტურდება ზმნასთანაც „ბრმა იგი და ყრუ იტყოდა და ხეღვიდაცა“. გვხვდებოდა ტმესის სახითაც: „მო-ცა-მიძულეს მეცა და მამათცა ჩემი“. ზმირად ძლიერდება მტკიცებითი „კი“ ნაწილაკი-მორფემოიდით: ისი-ც კი მოვიდა (შდრ. ისი-ც მოვიდა). ც გვხვდება მხოლობითი რიცხვის III სუბიექტური პირის ნიშნის ფონეტიკურ ნაირსახეობად ქართული ენის დიალექტებში (გურულში, ქვემოიმერულში). ჩვეულებრივ ს-ა ხდება სონანტის, უპირატესად ლ-ს მომდევნოდ: სულ-ც „სულს“ ქალ-ც „ქალს“.⁵ თუ ცა ნაწილაკი მართლ დაერ-

¹ არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 165.

² არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 164.

³ არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 67.

⁴ ჟ. ფეიქრიშვილი. ქართული ენის მორფოლოგია. ქუთაისი, 1992, გვ. 269.

⁵ ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე. ქართული ენის..., გვ. 454.

თო სახელს, არ შეეზრდება მას, შეიძლება მხოლოდ ბოლოკიდური ხმოვანი დაკარგოს: ვინ-ც(ა), ვისა-ც, ვისგანა-ც, რა-ც(ა), რამა-ც, რასა-ც, სადა-ც, რომელი-ც. სამაგიეროდ, ეს ც-სახელისაგან მოითხოვს ხმოვნით გათავებულ ფორმებს: დეღამა-ც, კლდემა-ც, დედასა-ც, თავისებურებას მაშინ ქმნის, როცა ნაცვალსახელზეა დართული –ლა ნაწილაკთან ერთად (ლა-ცა, რალა-ც(ა) როგორილა-ც, რამდენილა-ც და მისთ.

ამ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანი შეიძლება სიტყვას ჰქონდეს: ა) ნაწილაკამდე, ბ) პირველი ნაწილაკის შემდეგ, გ) სულ ბოლოს, ე. ი. შეიძლება რომ: ა) ორივე ნაწილი შეუზრდელი იყოს, ბ) შეზრდილი იყოს პირველი მათგანი, გ) ორივე შეზრდილი იყოს. ამათგან პირველი შემთხვევა იშვიათად გვხვდება, მეორეც თანდათან გამოდის ხმარებიდან, მესამე კი ჩვეულებრივია. ცა ნაწილაკის ბოლოკიდური ა შეიძლება შეიკვეციოს, შეიძლება არა. შეიძლება აგრეთვე, რომ ნაწილაკები შექცეულად დაერთოს ჯერ-ცა, ვინცხა, თუმცა ეს ფორმები სალიტერატურო ენაში არ იხმარება.¹

-ც გვხვდება მიცემითი ბრუნვის ნიშნად მეგრულში, თუმცა უნდა ითქვას მიცემითი ბრუნვის ნიშანი –ს ჭანურსაც და მეგრულსაც ქართულთან საერთო აქვს. ამჯერად –ს ალომორფთან დაკავშირებით შევხებით მხოლოდ მიცემითი ბრუნვის ნიშნად მისი გამოყენების მომენტს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ –ს სუფიქსის ფუნქციები ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში საკმაოდ ფართოა: სახელებში, მასდარში, მიმღობაში, ზმნებში. რაც შეიძლება დიფერენციალური საერთო მონაცემიც იყოს. მიცემითი ბრუნვა ერთ-ერთი უძველესთაგანია.² რაც შეეხება ც-ს ის –ს-ს ბგერინაცვალთა, რაც ბუნებრივია, მეორეული მოვლენაა. რისი თქმის საშუალებასაც იძლევა ქართულისა და ჭანურის მონაცემები, სადაც მსგავსი მოვლენა არ დასტურდება. მეგრულის ზუგდიდურ-სამურზაყანულ კილოკავში III სუბიექტური პირის –ს მორფების ნაცვლად საკმაოდ ხშირად –ც გვაქვს.

ამ მოვლენას შეეხო ი. ყიფშიძე თავის წიგნში.³ პარადიგმაში მოტანილია მაგალითები დვან-ს/ც, ჭუნ-ს/ც, ჭარუნ-ს ჭარუნ-ც დვილუნ-ს/ც. როდის და რა შემთხვევაში გვხვდება –ც ალომორფი ი. ყიფშიძე ამ საკითხს არ შეხება, მის მიერ მოტანილი მასალიდან კი ჩანს რომ ის დაერთვის ნ და რ თანხმოვნებზე დასრულებულ ფუძეებს: დვანც „დებს“, ჭუნ-ც „წვავს“, იბირც „მღერის“, ინგარც „ტირის“.

¹ აკ. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბ., 1953, გვ. 106.

² არნ. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 53.

³ И. Кипшидзе. Грамматика Мингрельского (иверского) языка., გვ. 56.

იგივე საკითხს შეეხნენ გ. მაჭავარიანი,¹ ალ. ონიანი,² ორივე ავტორი იზიარებს და ეყრდნობა ი. ყიფშიძის ნაშრომს. ამ საკითხთან დაკავშირებით ა. ლომთაძე თავის წიგნში წერს³ -ც ალომორფი მეგრულში გვაქვს მხოლოდ და მხოლოდ აწმყოსა და მყოფადის მწკრივებში, როცა მოსალოდნელი -ს სუფიქსი ხშულ (კერძოდ, სონორ) თანხმოვანთა მეზობლობაში იმყოფება. ეს თანხმოვნი ან სუფიქსისეულია (ღესპ. თემის ნიშნისეული), ან ფუძისეული. ჩვეულებრივ აწმყოს ფუძე აწმყოს მწკრივის ნიშნებით არის ნაწარმოები. ეს სუფიქსებია -ან, -ენ, -უნ, -ინ იშვიათად -ონ, -ინ და რაკი ეს სუფიქსები ყოველთვის ნ თანხმოვანზე დასრულებული სუბ. III პირის -ც ალომორფი ნ-ს მეზობლად გვაქვს (ნც), რაც შეეხება მარტივ უთემისნიშნო ზმნებს, აქ გვხვდება სონორი თანხმოვნები, ჩვეულებრივ ნ და რ. -ც ალომორფიც მათ მეზობლობაში გამოვლინდება (ნც, რც) ერთადერთ შემთხვევაში -ს ლ-სთან მეზობლობაშიც გვაქვს სრულ-ც „სურს“. (იხ. ზემოთ).

მიცემითისა და III სუბიექტური პირის მორფემებში ს>ც ფონეტიკური პროცესის იგივეობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, მიუხედავად იმისა რომ III სუბ. პირში -ც ალომორფი ნ, რ, ლ, თანხმოვნებთან მეზობლობაში გვაქვს, ხოლო მიცემითისა სონორებს გარდა ფ, დ, თ, ტ, ჩ თანხმოვნებთანაც.

ს და ც როგორც აღინიშნა, თავისუფლად როდი მონაცვლეობენ, ისინი ერთმანეთის მიმართ დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაში არიან. როგორც წესი -ც მაშინ იჭერს -ს-ს ადგილს როცა მის წინ ხშული თანხმოვანია. მიცემითი ბრუნვისას და ზმნის III სუბიექტური პირის ფორმისას, სადაც აუსლაუტში გვაქვს ასეთი თანმიმდევრობა.⁴

¹ გ. მაჭავარიანი. ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები ქართველურ ენებში საკანდიდატო დისერტაციის ხელნაწერი. თბ., თბ., 1953, გვ. 70.

² ალ. ონიანი. ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები. თბ., 1978, გვ. 73.

³ ა. ლომთაძე. სპირანტებისა და აფრიკატების ფონეტიკური სახეცვლილებანი ქართველურ ენებში. თბ., 1999, გვ. 149.

⁴ ა. ლომთაძე. სპირანტებისა და აფრიკატების ფონეტიკური., გვ. 27.

BIDZINA LEMONJAVA

**ON SOME FUNCTIONS OF “TS” ALLOMORPHS IN
GEORGIAN AND ZAN**

The work presents the attempt to analyse the variants of affix functions of “ts” and “t” phonemes and their correlation in Georgian and Zan, the analysis of allomorphs of each morpheme and their development and display. There are considered some cases of distribution of “t” and “ts” allomorphs in the work. The element “t” in the Georgian literary language and dialects may be the markers of a grammatical case, a plural number or subjective or objective forms of the verb. “T” is used as the marker of some cases (active, passive forms) and plural number of verbs as well as the marker of the construction “together with” (the particle “ts”). As for “ts” allomorph, it is used as a particle in Georgian, but in Zan (Mingrelian) it is replaced by “s”, that is the secondary event, of course, because in Georgian and Chan this fact is not confirmed. The analysis of the material confirms the immediate proximity of morphological, grammatical and content and substantial data of the Kartvelian languages.

ინგა სანიკიძე

ისტორია და ეტიმოლოგია რამდენიმე ქართული სიტყვისა საისტორიო მასალაზე დაყრდნობით

ლექსიკურ ერთეულთა ისტორიული ანალიზი, რომელიც, ერთი მხრივ, სემანტიკური გადააზრებისა და, მეორე მხრივ, მათსავე სტრუქტურული აგებულების შესწავლას გულისხმობს, ვფიქრობთ, რომ ენათმეცნიერული ძიების ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო უბანია. წინამდებარე ნაშრომის მიზანს გარკვეული სიტყვების შინაარსისა და ფორმის განვითარების კვლევა წარმოადგენს, ამიტომ ჩვენთვის უპირველესად მნიშვნელოვანი ძველი ქართული ენის მასალაა, ძირითადად, საისტორიო ხასიათისა, რადგან სიტყვები: **ისარი**, **სროლა** და **სრვა** ყველაზე ხშირად სწორედ ამგვარ თხზულებათა ენაში გვხვდება.

სულხან-საბა ორბელიანი თავის ლექსიკონში შენიშნავს: **ისარი** – „ზოგადი სახელი არს ყოველთა ისართაჲ. ხოლო განიყოფვიან სხვა და სხვა სახელებითა: ფრთე-დაბალი და პირ-წვრილი, რომელსა ყივჩაყნი და თურქნი იქონებენ. არს **საყალნო**; ზომიერი ისარი, ფრთე-მობრტყე, და პირმობრტყე არს **სარჩა**“ და სხვ.¹

ხოლო „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ვკითხულობთ: „**ისარი** – მშვილდით სატყორცნი მახვილწვერიანი წვრილი ჯოხი (ბოლოში, ჩვეულებრივ, პატარა ფრთა აქვს)“.² საყურადღებოა, რომ დასახელებული სიტყვის არც ფორმა და არც ძირითადი მნიშვნელობა ძველი ქართულიდან დღემდე არ შეცვლილა. იგი საბრძოლო იარაღის – მშვილდ-ისრის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო და საკმაოდ გავრცელებულ საომარ (სანადირო) საშუალებას წარმოადგენდა: „ხოლო იხილეს რა ყოვლად წმიდათა მათ დაფარულნი იგი მანქანება მტერისა და **ისარნი** მისნი **განკურვილნი**, რომლითა-იგი ისწრაფდა სისრად წმიდათა ქალწულთა, იურვოდეს, რამეთუ ჭური რისხვსა იპოვეს მეფე, ვითარცა გუელი, რომელ სამოთხესა მსახვრელ ექმნა“.³ ან: „... სპანი იგი

¹ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, ტ. I. თბ., 1991, გვ. 335.

² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (შემდგომ: ქველ) ტ. IV, თბ., 1955, სვეტი. 802.

³ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა... – ქართლის ცხოვ-

წარემართნეს განმზადებულნი, ცხენთოროსანნი და ჯაჭუ-ჩაბალახოსანნი, წინა კერძო და მათ უკანა ქუეითნი და ქუეითთა უკანა სიმრავლე მკვ-
დართა, და ესრეთ მიმართეს ოვსთა, ხოლო ოვსნი წარმოდგეს ქარაფსა
ზედა და დასსხეს ისარი, ვითარცა წვიმა მძლავრი“;¹ ან: „მამინ შიქიქნა
სიმრავლე ისრისად, ვითარცა სეტყუად კშირი და ფუცვიდეს ღმერთსა,
რომელ ქუემოდთ ნასროლმან ისარმან ფარი და ჯაჭუკანი კაცი გაიაროს
და მიწასა ნახევრად დაესვას“;²

ჩვენ ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ისრის, როგორც მატერია-
ლური იარაღის, ფორმაზე. სულხან-საბა ორბელიანზე დაყრდნობითაც
ნათელია, რომ ქართული საბრძოლო ხელოვნება ამგვარი იარაღის არა
ერთ სახეობას იცნობდა: ფრთებდაბალსა და პირწვრილს, ფრთებმობრ-
ტყოსა და ფრთებმაღალს, „პირ-განპებულს“, ანუ პირგაჭრილს, წვერმრ-
გვალსა და უპირო ისარს, ანუ გეზს და სხვ., მაგრამ მთავარი ის არის,
რომ თითოეული მათგანის დასამზადებლად ხის სწორი ტოტი გამოიყე-
ნებოდა, ე.წ. **სარი**. ეს უკანასკნელი კი სულხან-საბასთან განმარტე-
ბულია, როგორც „ვაზის მანა, ვაზისა და მისთანათა ასაკრავი“.³

სარი რომ სწორი, გამართული ჯოხია და ძველ ქართულში იგივე
მნიშვნელობა აქვს, რაც დღეს, ამას ძველი სამართლის ძეგლებიც მოწ-
მობს; მაგალითად, ერთგან ვკითხულობთ: „გორს უნდა მიიტანონ საკომ-
ლო; კიდევ გორს უნდა მიიტანონ გორის ზერის სარით საკომლო; სა-
კომლოზე **სარი კონა**“;⁴ ან: „ბეგარა რაც დაუძახონ, უნდა წავიდნენ, სა-
მი დღე ზვარი უნდა იმუშაონ; თავზე თვითო კონა სარი აქესთ. თუ ქურ-
დობა შეაჩნდეს ვისმე, საზღაური ბატონისა არის, ათისთავი მოურავისა“.⁵

დასახელებულ მაგალითებში სარი სასოფლო-სამეურნეო დანიშ-
ნულების ნივთია; სარებით ზვრებს ამაგრებენ და კონებად კრავენ ისე-

რება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყა-
უხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 81.

¹ **ჯუანშერ ჯუანშერიანი**. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, – ქართლის
ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით
ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 156.

² ძველი ერისთავთა. – წგნ. ქართული სამართლის ძეგლები ტექსტები გა-
მოსცა და შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. **ი. დოლიძემ**, ტ. II.
თბ., 1965, გვ. 109.

³ **სულხან-საბა ორბელიანი**. ლექსიკონი ქართული, ტ. II. თბ., 1993, გვ. 51.

⁴ **ურბნისის რუს გამოდებისა**. – წგნ. ქართული სამართლის ძეგლები. ტექ-
სტები გამოსცა და შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. **ი. დოლი-
ძემ**, ტ. II. თბ., 1965, გვ. 275-276.

⁵ **აღეკისა და მისის მოკვლევებისა**. – წგნ. ქართული სამართლის ძეგლე-
ბი. ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. **ი.
დოლიძემ**, ტ. II. თბ., 1965, გვ. 301.

ვე, როგორც ისრებს. რა თქმა უნდა, ლოგიკურია, რომ საგულდაგულ-ლოდ დამუშავებული სარები შეადგენენ საბრძოლო იარაღის – ისრის – ძირითად ნაწილს – იარაღის ტანს. ამრიგად, ისარი სხვა არაფერია, თუ არა სარისაგან (სწორი ხისაგან) დამზადებული სპეციალური საგანი, რომელსაც პირი შეიძლება მრავალგვარი ჰქონდეს. ცხადია, რომ ისრის პირი იარაღის ერთი მნიშვნელოვანი დეტალია. „ვეფხისტყაოსანში“ ტარიელი დაჭრილი ფრიდონის შესახებ ამბობს:

„ერთი მონა დასტაქარი მყვა და წყლულნი შეუხვივნა,
ისრის პირნი ამოუხვნა, დაკოდილნი არ ატკივნა“¹

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ისმის კითხვა: ხომ არ არის სიტყვა ისარი **სარ** ფუძეზე ი- მაწარმოებლის დართვით მიღებული სიტყვა, ან რა არის ი- ხმოვანი **სარ** ფუძის თავში? ვიდრე დასმულ შეკითხვას გავცემდეთ პასუხს, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ფუძე **სარ** ქართული ენისათვის ბუნებრივი ფონემატური აგებულებით ხასიათდება და ისეთივე ერთმარცვლიანი ფუძეა, როგორებიცაა: **ქარ-ი**, **ტარ-ი**, **ბარ-ი** და მისთანანი. რაც შეეხება ი-ს, იგი, სავარაუდოდ, დეტერმინანტი პრეფიქსია და ისტორიულად ერთი ჯგუფის სახელებს უნდა აწარმოებდეს; მაგალითად, ფუძე **რემა-**დან, რომელიც ჯოგს ნიშნავს, უნდა იყოს მიღებული ი-**რემი**. ამავე რიგისად მოჩანს ლექსიკური ერთეული ი-**ფქლი**‘ც (სამემოდგომო ხორბალი), რომელიც **ფქვაეს** ზნიდან უნდა მიღებულიყო.

აკ. შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ წერს: „საწყისი ჰქვია ზმნის უღლებელ ფორმას, რომელიც ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია, უღლების კატეგორიათაგან განყებულად (პირისა, დროისა, კილოსი და სხვა)“² და იქვე დასძენს, რომ: „ზოგიერთ ზმნას ფუძესა და საწყისის ა-ს შორის აქვს **ოლ**. ესენი ჩვეულებრივ გარდაუვალი ზმნებია: ბრძოლა (ვიბრძვი, ვიბრძოდი), თრთოლა (ვთრთი, ვთრთოდი), ქროლა(ქრის, ქროდა)“³ და სხვ.

-ოლ სუფიქსიან საწყისთა შორისაა ჩვენთვის საინტერესო ფორმაც – სროლა. ეს უკანასკნელი როგორც სემანტიკურად, ისე ფორმოებრივად სარ ფუძესთან დაკავშირებული მოჩანს: **სარ-ოლ-ა** > **სრ-ოლ-ა** და მისი შესაბამისი პირიანი ფორმები – ისვრის, ესვრის ქართული ენის უძველეს ეტაპზე, სავსებით დასაშვებია, რომ აღნიშნავდა შორ მანძილზე **ისრის შეტყორცნას, ისრით მიზანში სროლას**: „ბაყათარ...უწყო სროლად ისრითა“⁴

¹ შოთა რუსთველი. ვეფხისტყაოსანი. თბ., 2003, გვ. 178

² აკ. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. – თხზულებები. ტ. III, თბ., 1980, გვ. 558.

³ აკ. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 561.

⁴ ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, გვ. 155.

შედარებით გვიან კი სროლამ ზოგადად გადაგდების, ტყორცნის მნიშვნელობა მიიღო. სულხან-საბას ეპოქაშიც და უფრო ადრეც სროლა არის „ტყორცნა“.¹

სროლა რომ ისრის ტყორცნის შესატყვისი ფორმა უნდა ყოფილიყო, ამაზე მიუთითებს კიდევ ერთი ძალიან საინტერესო ლექსიკური ერთეული ქართულში, რომელიც მხოლოდ ისრის მსროლელს ნიშნავდა. ესაა **მოისარი** (სარი > ი-სარი > მო-ი-სარი). მაგალითად, „გობრონის წამებაში“ ვკითხულობთ: „და საბელნი იგი კარვებისა მათისანი განერთხა ურთიერთას, რამეთუ ესე იყო ჩუეულებაი დადგრომისა მათისაი ნათესავთა მათ საძაგელთა, **ფიცხლად მოისართად**, რომელნი შჭამდეს ძაღლთა, თავუსა, კაცსა და ყოველსა არა-წმიდასა“.²

აქედან გამომდინარე, საწყისის – **სრვის** მნიშვნელობაც **ისრით გაჟღეტას, ისრით მოხოცვას** უნდა უკავშირდებოდეს და არა – უბრალოდ ხოცვა-ჟღეტას, ან ვინმეს, რამეს განადგურებას; თუმცა უკვე ძველ ქართულში სრვას თავდაპირველი სემანტიკური დატვირთვა დაკარგული აქვს და თავისი პირიანი ფორმებით (შემუსრავს, მოისრავს, მოსრავს და სხვ.) უბრალოდ, მოსპობას გულისხმობს. მაგალითად:

„...ხოლო შემო-რაი-ვიდა ქართლად, **შემუსრა ყოველივე შენებული და სიმაგრენი საქართველოდსანი და გარდავიდა იმერეთად**“.³ ან: „და მათცა რაოდენი ძალ-ედვა დაიწყეს ხოცად და **სრვად**, არამედ სიმრავლემან არა დააკლდა, რამეთუ მსგავს იყვნეს ფურცელთა ხისათა“.⁴ „და კვალად შემქცეველთა იხილეს სიმრავლე **სრვილისა და მოსრვილისა**, კელმწიფეთა და დიდებულთა, აზნაურთა, ლომთა და მონათა, სიმრავლე კარავთა და სარა-ფარდათა“.⁵ აქვე დავძენთ, რომ სართან / ისარ-თან დაკავშირებულ ფორმობრივ-სემანტიკურ ერთეულად შეიძლება მივიჩნიოთ კიდევ ერთი, წარსული დროისა და ვნებითი გვარის – ილ სუფიქსიანი მიძლეობა – **[და]-სვრ-ილ-ი < [და]-სრვ-ილ-ი. // [მო]-სვრ-ილ-ი < [მო]სრვ-ილ-ი**. როგორც აკ. შანიძე შენიშნავს: “ზშირია ქართულში ბგერათა გადასმა (მეტათეზისი), როდესაც ნარნარა მ, რ, ლ ბგერებს ვ უნდა მოსდევდეს თანხმოვანთა თავმოყრის შემთხვევაში: შდრ. ხნავ-ს, მაგრამ ხენ-ა; ხრავ-ს, მაგრამ ხვრ-ა; კლავ-ს, მაგრამ კვლ-ა და მისთ. (უნდა გვქონოდა: ხენა, ხრვა, კლვა; შდრ. მალავ-ს: მალვა, ხა-

¹ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, ტ. II., გვ. 109.

² სტეფანე მტევეარი. გობრონის წამება. – წგნ. **ს. ყუბანეიშვილი**. ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. თბ., 1946, გვ. 81.

³ მარტვილობაი არჩილ მეფისაი. – წგნ. **ს. ყუბანეიშვილი**. ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. თბ., 1946, გვ. 249.

⁴ მარტვილობაი არჩილ მეფისაი, გვ. 249.

⁵ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, გვ. 9.

ტავ-ს: ხატვა-ა და მისთ.)“.¹

დასვრილი//მოსვრილი, სავარაუდოდ, ბგერათა გადასმის შედეგად მიღებული ფორმაა და თუმცა დასვრა დღეს ნიშნავს ზოგადად „გასვრას, გაჭუჭყიანებას, დათხუპნას“,² ისტორიულად იგი ალბათ **ისრით დაჭრის შედეგად სისხლით დასვრას გულისხმობდა.**

ამრიგად, ქართულ ენაში ფართოდ გავრცელებული რამდენიმე ფორმა – **სარი, ისარი, დასვრილი, სვრა (<სრვა), სროლა** – ერთი ფუძიდან ნაწარმოებ ლექსიკურ ერთეულებად გვევლინებიან, ამიტომაც, რომ მათ ისტორიულად საერთო სემანტიკური ხაზი გასდევთ; შინაარსობრივი გადააზრების ეტაპი შედარებით გვიან უნდა დაწყებულიყო, თუმცა აქვე აღვნიშნავთ, რომ ძველ ქართულ ენაში ეს პროცესი უკვე განვლილია. და, კიდევ ერთხელ, ქართული ენის ისტორიულ ძეგლთა მასალაზე დაყრდნობითაც ნათელი გახდა, რომ ზემოჩამოთვლილ ლექსიკურ ერთეულთა ძირეულ ფუძედ **სარ** ფორმა უნდა მივიჩნიოთ და რომ იგია ამოსავალი დანარჩენი ზმნური, სახელური თუ სახელზმნური ფუძეებისათვის.

INGA SANIKIDZE

THE HISTORY AND ETYMOLOGY OF SEVERAL GEORGIAN WORDS ON THE BASIS OF THE HISTORICAL MATERIAL

The analysis of lexical units is one of the most interesting spheres of linguistic research. Even on the basis of the historical material it is clear that several forms spread in the Georgian language – [sari], [isari], [dasvrili], [svra] (<svra), [srola] – appear before us as the units derived from one root, and that is why they are in one common semantic line. The contextual reconsideration stage should have been started in the latter period though here it should be noted that in Old Georgian this process was already finalized.

¹ აკ. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 22.

² ქველ, ტ. III. თბ., 1953, გვ. 724.

ირინე ჩაჩანიძე

ლინგვისტური აქსიოლოგია სოციოლინგვისტიკის თვალსაზრისით

ენობრივი სიტუაციის შესწავლა, კლასიფიცირება და ადეკვატური მოდელების დადგენა სოციოლინგვისტიკის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანაა. როგორც მდიდარი სპეციალური ლიტერატურიდან ჩანს, ეს ამოცანა საკმაოდ რთულია, რისი მიზეზიც თვით შესასწავლი ფენომენია, რთული და მრავალწახნაგოვანი, და ამის გამოა, რომ არსებობს მრავალი მიდგომა, რაც ზემოხსენებული სირთულეების დასაძლევადაა შექმნილი. „ენობრივი სიტუაცია არის მოცემულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულში გავრცელებული და მოხმარებაში მყოფი ენების, ქვეენების, ენის არსებობის ფორმებისა და მისთანათა ერთობლიობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ენობრივი სიტუაცია საზოგადოების ენობრივი პორტრეტია; უფრო მეტიც, არა მარტო პორტრეტი, არამედ მისი ანატომიაცაა. ამიტომაც, რომ საზოგადოების ყველა სერიოზული სატკივარი ამა თუ იმ სახით ენასთანაა დაკავშირებული“.¹

ენობრივი სიტუაცია, როგორც საზოგადოების ენობრივი პორტრეტის ძალიან თვალშისაცემი შტრიხების საწყაო და სოციოლინგვისტიკის ერთ-ერთი უმთავრესი ცნება და შესწავლის საგანი, შეიძლება უაღრესად განსხვავებულ სურათს გვაძლევდეს სხვადასხვა სოციუმში მათი ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე. ამის მიზეზი ისაა, რომ იგი, როგორც წესი, მრავალასპექტიანი და მრავალგანზომილებიანი მოვლენაა. ბუნებრივია, რომ მისი შესწავლისა და, მით უმეტეს, ტიპოლოგიური მოდელების ჩამოყალიბების დროს უნდა მოხდეს სწორედ მისთვის დამახასიათებელი მრავალი და მრავალგვარი ასპექტის გათვალისწინება და, მაშასადამე, ყურადღების მიღმა არ უნდა დარჩეს არც ერთი კრიტერიუმი, რომელიც მას შეესაბამება. XXს. სოციოლინგვისტიკურ გამოკვლევებში, რომლებიც ენობრივი სიტუაციის პრობლემებს ეხება, შეიძლება დავაფიქსიროთ ამ მნიშვნელოვანი ფენო-

¹ ზ. კიკვიძე. ენობრივ-პოლიტიკური კონფლიქტოლოგიის ზოგიერთი საკითხი პოსტსაბჭოური პერიოდის საქართველოს ენობრივ სიტუაციასთან მიმართებაში. – ჟურნ. „ბედი“, №6-7. თბ., 2000, გვ. 93.

მენის აღწერისას გამოყენებული სამი სახის მიდგომა:

1. რაოდენობრივი (კვანტიტატიური);
2. შეფასებითი (ესტიმაციური);
3. თვისებრივი (კვალიტატიური).

წინამდებარე სტატიის თემა ერთ-ერთი მათგანია: შეფასებითი ანუ ესტიმაციური მიდგომა. იგი გულისხმობს იმ ნიშან-თვისებათა გამოვლენა-წარმოჩენას, რომლებიც იდიომთა შინაგანი და გარეგანი შეფასებიდან გამომდინარეობს. ენა ფასდება თავისი ძირძველი მომხმარებლებისა და სხვა ენებზე მოლაპარაკების მიერ მისი საკომუნიკაციო გამოსადგობის თვალსაზრისით, ესთეტიკური, კულტურული, პოლიტიკური პრესტიჟულობის ჭრილში და ა. შ. შინაგან შეფასებათა ერთობლიობის საშუალებით შეიძლება დადგინდეს მოცემული ენობრივი ერთობის ე.წ. „ენობრივი ლოიალობის“ ხარისხი, ანუ საკუთარი დედაენის მიმართ ერთგულების დონე.

რადგანაც აღნიშნული მიდგომა გარკვეულ შეფასებებს გულისხმობს, ეს იმას ნიშნავს, რომ მოცემული შეფასება საშუალებას მოგვცემს, დავინახოთ შემფასებლის დამოკიდებულება შესაფასებელი ენობრივი მონაცემის მიმართ. სიტყვა „დამოკიდებულება“ ტყუილად არ გვიხსენებია; სწორედ ასე ითარგმნება ქართულად ის ტერმინი, რომლითაც ინგლისურენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნავენ ჩვენთვის საინტერესო ასპექტს; ესაა (language) attitude (ქართულ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში მსგავსი მნიშვნელობით გამოიყენება ტერმინი **ატიტუდი**). საერთოდ, როდესაც ამა თუ იმ ენის შესახებ ვსაუბრობთ, ხშირად გვიწევს სხვადასხვა სახის შეფასებების კეთება; ფასდება სიტყვები, გამონათქვამები, ტექსტები, ასევე იდიოლექტები, დიალექტები და მთლიანად ენებიც კი. ასეთი რამ გვხვდება არა მარტო რომელიმე სამეტყველო კოლექტივის წევრთა მხრიდან არსებულ დამოკიდებულებაში ამა თუ იმ იდიომის მიმართ, არამედ საენათმეცნიერო ლიტერატურაშიც. ხსენებულ საკითხთა კომპლექსურ შესწავლას **ლინგვისტური აქსიოლოგია** ეწოდება. ენათა შეფასებას ყველაზე ხშირად მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც მათს შედარება-შეპირისპირებას მიმართავენ. ამიტომაც, აქსიოლოგიური მონაცემები მრავალი დისციპლინისათვისაა საჭიროც და სასარგებლოც; ასეთებია: ენათა ტიპოლოგია, თარგმანთმცოდნეობა, ლინგვოდილაქტიკა, ფსიქოლინგვისტიკა, ლინგვოკულტუროლოგია, პრაგმატიკა და, რა თქმა უნდა, სოციოლინგვისტიკა. რაც შეეხება ამ უკანასკნელს, მისთვის განსაკუთრებით ფასეულია ამგვარი მონაცემები ენობრივი სიტუაციის შესწავლისას.

ლიტერატურაში (მათ შორის, ენათმეცნიერულშიც) საკმაოდ ხში-

რად გვხვდებით შეფასებით გამონათქვამებს. ერთი მხრივ, რომელიმე ენის აპოლოგია უსაზღვრო ხოლბაში გადადის, ხოლო, მეორე მხრივ, გვხვდება საჩოთირო გამონათქვამებით გაჯერებული გაკიცხვებიც. თვით ეს ფაქტიც კი ადასტურებს ისეთი პრობლემის აქტუალობას, რომელიც სოციოლინგვისტის ყურადღებას უთუოდ იმსახურებს. არაიშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე ენა პრინციპულად განსხვავებულად ფასდება, ზოგჯერ პოლარულად განსხვავებულადაც კი. „გულგარული აქსიოლოგია უბრალოდ შენიშნავს ხოლმე რომელიმე არაარსებით ნიშან-თვისებას და ახდენს მის ჰიპერტროფირებას. ბუნებრივია, რომ ყველა ენა არ გვაძლევს ერთნაირ სტრუქტურულ-ფონეტიკურ სურათს, პრაქტიკული სტილისტიკის ერთნაირ სახეს“.¹ ენათმეცნიერების ისტორიაში მრავლად გვხვდება ენათა შეფასებითი შედარების მაგალითები; ეს ის შემთხვევებია, რომელთა დროსაც მკვლევარი თითქოს ერთმანეთს აჯიბრებს ორ ან მეტ ენას. მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარ წიაღსვლათა უმრავლესობას არაკორექტული შედეგი ჰქონდა, ეს იმას არ უნდა ნიშნავდეს, რომ „პრობლემის სირთულის წინაშე კაპიტულაცია გამოგაცხადოთ“.²

არსებობს თუ არა კრიტერიუმები ენათა შესაფასებლად? თუ, არსებობს, რამდენად ობიექტური შეიძლება იყოს ისინი? სხვათა შორის, ამ მხრივ თვით ენათმეცნიერთა ნაშრომებშიც კი ძირითადად მხოლოდ სუბიექტური შეფასებები გვხვდება და ეს საკვებით გასაგებიცაა. თუ გადავხედავთ სპეციალურ ლიტერატურას, ჩვენი ყურადღება შეიძლება შევაჩეროთ გერმანელი ფსიქოლოგის (უფრო სწორად, ენის ფსიქოლოგის) ფ. კაინცის მიერ წარმოდგენილ რამდენიმე ათეულ კრიტერიუმზე, რომლებსაც ქვემოთ უფრო კომპაქტური სახით გთავაზობთ:

1. მწყობრი, არაძნელი არტიკულაცია და ფონიკური მხარის ადვილად აღქმა;
2. ენობრივ საშუალებათა კეთილხმოვანება, თანაბარზომიერება, ეკონომიურობა;
3. ლექსიკური მარაგის სიმდიდრე;
4. ენობრივი აღნიშვნის ადვილად მისაღწევი ცალსახა მნიშვნელობა;
5. ლოგიკურობა;
6. მორფოლოგიური სისტემის ჰარმონიულობა, გამონაკლისების არარსებობა;

¹ **Н. Г. Комлев.** Лингвистическая аксиология. *Постановка проблемы.* – წგნ.: *Теоретические проблемы социальной лингвистики.* М., 1981, გვ. 96.

² **Н. Г. Комлев.** Лингвистическая аксиология. *Постановка проблем,* გვ. 99.

7. ეტიმოლოგიური სიცხადე;
8. რაციონალურობა და რეგულარულობა;
9. მნიშვნელობადაკარგული ისტორიული რელიქტების არარსებობა;
10. მორფოლოგიური და სინტაქსური სისტემების მჭიდრო კავშირი;
11. მოქნილობა, მხატვრულობა და პროდუქტიულობა გამოხატულების ახალი საშუალებების შესაქმნელად;
12. ვარგისიანობა ყველა პრაქტიკულ-კომუნიკაციური, სამეცნიერო-თეორიული და ესთეტიკურ-მხატვრული მიზნისათვის;
13. ადვილად ათვისება.¹

ჩვენი აზრით, „ღირსებათა“ ამ ჩამონათვალში არ შეიმჩნევა თვით ავტორის მიერ მოხმობილი რეგულარულობის პრინციპი; ამასთანავე, ალბათ, დასაზუსტებელია, რას ნიშნავს „არაძნელი არტიკულაცია“, „ლოგიკურობა“, „რაციონალურობა“ და მისთანები. სუბიექტურობის წილის სიჭარბე ენათა შეფასებისას, როგორც აღვნიშნეთ, სავსებით ბუნებრივი მოვლენაა როგორც ენათმეცნიერთა ნაშრომებში, ასევე საზოგადოების სხვა წევრებთანაც. ბუნებრივია იმიტომ, რომ ამგვარი შეფასებები ფაქტიური ასახვაა მათი დამოკიდებულებისა ამა თუ იმ ენისა თუ ენობრივი წარმონაქმნის მიმართ. ცხადია, რომ ამგვარი დამოკიდებულებები ხშირად გადამწყვეტ როლს თამაშობს მოცემული ენობრივი სიტუაციის ჩამოყალიბების პროცესში. შეფასებითი დამოკიდებულებების შესწავლის საქმეში ერთმანეთს უპირისპირდება ორი თვალსაზრისი: **მენტალისტური** და **ბიჰევიორისტული**. როდესაც რომელიმე ენის ან ენათა მიმართ არსებულ დამოკიდებულებებს შეისწავლიან, უფრო ჭარბობს მენტალისტური თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც დამოკიდებულება (ატიტუდი) მზაობის მდგომარეობაა; იგი წარმოადგენს გამაშუალებელ ცვლადს პიროვნებაზე მოქმედ სტიმულსა და ამ პიროვნების რეაქციას შორის.² ეს იმას ნიშნავს, რომ პიროვნების დამოკიდებულება ამზადებს მას იმისათვის, რომ მოცემულ სტიმულზე სწორედ გარკვეული სახის რეაგირება უნდა მოახდინოს. ტრადიციული მენტალისტური განმარტება კი შემდეგში მდგომარეობს: „დამოკიდებულება წარმოადგენს შინაგან მდგომარეობას, რომელიც გამოწვეულია გარკვეული სახის სტიმული-

¹ F. Kainz. Psychologie der Sprache. Bd. V. Suttgart, 1967, გვ. 549.

² R. Aghevisi & J. Fishman. Language attitude studies: a brief survey of methodological approaches. – *Anthropological Linguistics*, 12 (5), 1970, გვ. 138; R. Cooper & J. Fishman. The study of language attitudes. – *International Journal of the Sociology of Language*, 3, 1974, გვ. 7.

რებით და რომელმაც შეიძლება განაპირობოს პიროვნების შემდგომი რეაქცია“.¹ თუ ამ მიდგომას ავირჩევთ, მაშინ კვლევის პროცესში აუცილებლად უნდა მივმართოთ ექსპერიმენტულ მეთოდებს, რადგანაც, თუკი შეფასებითი დამოკიდებულება მზაობის შინაგანი მიდგომარეობაა და არა თვალსაჩინო რეაქცია, მაშინ უნდა დავეყრდნოთ პიროვნების პასუხებს თავისივე დამოკიდებულების შესახებ ან გამოვიცნოთ მისი დამოკიდებულება ქცევის ტიპების მიხედვით. საგულისხმოა, რომ ამ გზით მოპოვებული მონაცემების სანდოობა ხშირად საეჭვოა. ამიტომაც, სპეციალურ ლიტერატურაში გვხვდება არაერთი ცდა არა მარტო მრავალგვარი ექსპერიმენტული მეთოდების შექმნისა, არამედ მათი სრულყოფისაც.

როგორც უკვე ვთქვით, მეორე თვალსაზრისი ბიჰევიორისტულია. ამ თეორიის მიხედვით, ინფორმაცია დამოკიდებულებების შესახებ უნდა მივიღოთ იმ რეაქციის მიხედვით, რომლებსაც ავლენენ ადამიანები სოციალური სიტუაციების მიმართ. ამგვარად წარმართული კვლევა უფრო ადვილად განსახორციელებელია, რადგან არ არის საჭირო ცდისპირების მიერ გაკეთებული შეფასებები, ხოლო დასკვნები არ მიიღება ირიბი გზით. აუცილებელია მხოლოდ ხილულ ქცევაზე დაკვირვება, მონაცემების ჩანიშვნა და მათი ანალიზი. ამ გზით მოპოვებული ინფორმაცია შეფასებითი დამოკიდებულებების შესახებ, რასაკვირველია, ვერ იქნება მთლად ისე საინტერესო, როგორც ეს შეიძლება იყოს მენტალისტური მიდგომის შემთხვევაში, რადგანაც იგი არ იძლევა სხვა ქცევის წინასწარი გამოცნობის საშუალებას.²

შეფასებითი დამოკიდებულებების კვლევისას ასევე დგება საკითხი მათში ერთგვარი სუბკომპონენტების დაფიქსირება-გამოყოფის შესახებ. საერთოდ, სოციალური ფსიქოლოგიის სპეციალისტები, რომლებიც ბიჰევიორისტულ მიდგომას ემხრობიან, დამოკიდებულებებს ცალკეულ, მთლიან ერთეულებად განიხილავენ; მენტალისტები კი თვლიან, რომ დამოკიდებულებებში გამოიყოფა ქვენაწილები, როგორებიცაა **კოგნიტიური** (ცოდნა), **აფექტიური** (გრძნობა), და **კონატიური** (ქმედება) კომპონენტები.³ ხაზი უნდა გაუუსვათ იმ გარემოებას, რომ ჩვენი ინტერესის სფეროში, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ენის მიმართ არსებული და შესაძლო დამოკიდებულებები შედის. აღნიშნული საკითხებისადმი მიძღვნილ ზოგიერთ გამოკვლევაში ინფორმანტებისაგან პირველ რიგში

¹ **F. Williams.** The identification of linguistic attitudes. – *International Journal of the Sociology of Language*, 3, 1974, გვ. 21.

² **R. Agheysi, J. Fishman.** Language attitude studies..., გვ. 138.

³ **R. Agheysi, J. Fishman.** Language attitude studies..., გვ. 139; **R. Cooper, J. Fishman.** The study of language attitudes, გვ. 7.

იმის გარკვევას ცდილობენ, არის თუ არა, მათი აზრით, მოცემული ენა „მდიდარი“, „ღარიბი“, „ლამაზი“, „ულამაზო“, „კეთილხმოვანი“, „უხეში“ და ა. შ. ძალიან ხშირად ისეც ხდება, რომ ენის მიმართ არსებულ დამოკიდებულებას ავსებს ამ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანების მიმართ არსებული დამოკიდებულება.

იქედან გამომდინარე, თუ როგორი სახის თეორიები უპირისპირდება ერთმანეთს ამ საკითხში, ენის მიმართ დამოკიდებულების კვლევის ორგვარი გზა არსებობს: პირდაპირი და ირიბი. პირდაპირი მეთოდი თავიდან ბოლომდე გულისხმობს კითხვარებსა და ინტერვიუებს, რომელთა შემადგენლობაში შემავალ კითხვებზე გაცემულ პასუხებში უნდა გამოჩნდეს გამოკითხულთა თვალსაზრისი ამა თუ იმ ენის შესახებ. ირიბი, არაპირდაპირი მეთოდის გამოყენების შემთხვევაში გამოკითხულმა არ უნდა იცოდეს, რომ მკვლევარს აინტერესებს მისი დამოკიდებულება მოცემული ენის ან მისი რომელიმე ვარიანტის შესახებ. ამგვარი მიდგომის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითი აღწერილია რ. კუპერისა და ჯ. ფიშმანის მიერ. მათ განზრახული ჰქონდათ, შეემოწმებინათ გავრცელებული შეხედულებები იმის შესახებ, რომ ისრაელში ებრაული ენა მიიჩნევა უფრო ეფექტურად სამეცნიერო მონმარებისათვის, ხოლო არაბული ტრადიციული ისლამური შეხედულებების გადმოსაცემად. აღნიშნულში გასარკვევად ექსპერიმენტში მონაწილეობისათვის მათ ცდისპირებად შეარჩიეს ზრდასრულ, ორენოვან (არაბულ-ებრაული) მუსლიმთა ჯგუფი და სთხოვეს მათ, მოესმინათ ოთხი, თითოწუთიანი ჩანაწერი ორივე ენაზე. ერთ-ერთ ჩანაწერში საუბარი იყო თამბაქოს მავნებლობის შესახებ და მოყვანილი იყო სამეცნიერო არგუმენტები ამ პოზიციის მხარდასაჭერად. ეს ჩანაწერი ორივე ენაზე იყო გაკეთებული. მეორე ჩანაწერში (ასევე ორივე ენაზე) დაფიქსირებული იყო უარყოფითი დამოკიდებულება ალკოჰოლური სასმელების მიღების მიმართ და მოხმობილი იყო ტრადიციული ისლამური არგუმენტები ამ პოზიციის დასაცავად. რესპონდენტები დაყოფილი იყვნენ ორ ჯგუფად; პირველში შედიოდნენ ისინი, ვისაც მოასმენინეს ჩანაწერები თამბაქოს შესახებ ებრაულად და ალკოჰოლის შესახებ არაბულად, ხოლო მეორეში – პირიქით. ამის შედეგ მათ ჰკითხეს, დაუჭერდნენ თუ არა ისინი მხარს გადასახადების გაზრდას თამბაქოსა და ალკოჰოლურ სასმელებზე იმისათვის, რომ შეზღუდულიყო მათი მოხმარება. გამოკითხვის შედეგებში დაფიქსირებული განსხვავებების დრამატულობა მათს შინაარსებში მდგომარეობს: იმ რესპონდენტებმა, რომლებმაც ებრაულად მოისმინეს ჩანაწერი თამბაქოს შესახებ, ორჯერ მეტად დაუჭირეს მხარი თამბაქოზე გადასახადის გაზრდას, ვიდრე მათ, ვინც იმავე შინაარ-

სის ტექსტი არაბულად მოისმინა. უკუპროპორციული შედეგები დაფიქსირდა ალკოჰოლის შესახებ ტექსტის შემთხვევაში: მათ შორის, ვინც ეს ჩანაწერი არაბულად მოისმინა, ასევე ორჯერ უფრო მეტმა რესპონდენტმა დაუჭირა მხარი, ვიდრე ეს ებრაული ტექსტის მოსმენის შემთხვევაში იყო. როგორც შედეგებიდან ჩანს, შესამოწმებელი ჰიპოთეზა დადასტურდა, თუმცა, უნდა შევნიშნოთ, რომ ცდისპირებმა, რა თქმა უნდა, არ იცოდნენ, რომ მეცნიერები იკვლევდნენ მათს ენობრივ დამოკიდებულებებს (ატიტუდებს); ამიტომაც, მათი ყურადღება გადატანილი იყო თამბაქოსა და ალკოჰოლის მავნებლობაზე.¹

როგორც აღვნიშნეთ, ეს ერთ-ერთი (და არა ერთადერთი) ექსპერიმენტი, როგორც გამოიყენება და გამოიყენებოდა მსგავსი საკითხების კვლევისას, თუმცა, ისიც მართალია, რომ მათ შორის სწორედ ზემოაღწერილის ტიპისა ყველაზე ხშირად გვხვდება. სხვებთან ერთად, ზოგჯერ მიმართავენ სემანტიკური დიფერენციალის დადგენის ხერხს, რომელიც თავდაპირველად ლინგვისტური სემანტიკის საკითხების საკვლევად შემუშავდა.² ეს მეთოდი გულისხმობს შკალას, რომლის თავსა და ბოლოში მოთავსებულია შეფასების ერთმანეთისაგან პოლარულად დაპირისპირებული პუნქტები (მაგალითად, „დადებითი“ და „უარყოფითი“); რესპონდენტი, ამის მიხედვით, შესაბამის ქულას უწერს შესაფასებელ ერთეულს (თავის დროზე ეს ხერხი ხმაბაძვით სიტყვათა სემანტიკური დატვირთვის „გასაზომად“ გამოიყენა ნ. მამისეიშვილმა.³ მიუხედავად ამგვარი თავდაპირველი დანიშნულებისა, სემანტიკური დიფერენციალის დადგენის ხერხი აქტიურად გამოიყენება ენათა და მათ ქვესისტემათა მიმართ არსებული დამოკიდებულებების დასადგენად მოცემულ სამეტყველო ერთობაში.

დასახელებული და სხვა სახის მეთოდებით, იქნება ეს პირდაპირი თუ ირიბი, მოპოვებული მასალა რაოდენობრივი ხასიათისაა; იმისათვის, რომ ეს მასალა სტატისტიკურ მონაცემებად აქციონ, მიმართავენ სხვადასხვა სახის გამოთვლებს.

საერთოდ, ამა თუ იმ ენის ფუნქციური დატვირთვა უშუალოდაა დაკავშირებული აქსიოლოგიურ ფაქტორებთან, ანუ იმასთან, თუ რა დამოკიდებულებას ამჟღავნებენ მოცემული ენის მიმართ მოცემული სოციუმის წევრები, როგორც ისინი, ვინც ფლობს ამ ენას, ასევე ისინი,

¹ R. Cooper, J. Fishman. The study of language attitudes, გვ. 16-17.

² C. Osgood, C. Suci, P. Tannenbaum. The Measurement of Meaning. Urbana: University of Illinois Press, 1957.

³ ნ. მამისეიშვილი. ხმაბაძვით სიტყვათა სტრუქტურა, სემანტიკა და პრაგმატიკა. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი. თბ., 2001.

ვინც არ ფლობს. მაგალითად, საბჭოთა კავშირში აქსიოლოგიური ფაქტორები გამორჩეულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ (სამწუხაროდ, უფრო ხშირად უარყოფითს) მრავალი ენის შენარჩუნების, ფუნქციონირებისა და შემდგომი განვითარებისათვის. შეიძლება მივუთითოთ იმ სიძნელებზე, რომლებიც დაკავშირებული იყო ეროვნული ენების სწავლებასთან ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში, რაც გამოწვეული იყო იმით, რომ ჩამოსახლებულ მოსახლეობას არ აინტერესებდა მისი შესწავლა, ისინი ყველანაირად ცდილობდნენ თვით ყოფით სიტუაციებში ესარგებლათ არა იმ ენით, რომელიც მათს რეგიონში იყო გავრცელებული ოდითგანვე, არამედ სხვა ენით, რომელსაც მეტი სოციალური და პოლიტიკური პრესტიჟი ჰქონდა. ცნობილია სავალალო შედეგები, რომლებიც მივიღეთ ამ ფაქტორების გააქტიურებით გამოწვეული პროცესების შემდეგ.

რასაკვირველია, სამეტყველო ერთობის წევრთა დამოკიდებულებების გარკვევა მნიშვნელოვანი ფაქტორია ენობრივი სიტუაციის კვლევის საქმეში, რადგანაც ენას ადამიანები მოიხმარენ და მათს პოზიციას ანგარიში უნდა გაეწიოს როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული სოციოლინგვისტური პრობლემების გადაჭრისას, თუმცა, მაინც ძნელი სათქმელია, რომ შეფასებითი (ესტიმაციური) მიდგომა მთავარი და გადამწყვეტია ენობრივი სიტუაციის არსის, ტიპისა თუ მის ფარგლებში არსებული მიმართებების დასადგენად და ასახსნელად; ჩვენი აზრით, შეფასებითი მიდგომით კვლევის შედეგების გათვალისწინება აუცილებელია არა როგორც ალტერნატივა სხვა მიდგომების მიმართ, არამედ როგორც ერთ-ერთი საკმაოდ ღირებული კომპონენტისა ენობრივი სიტუაციის რთული და მრავალწახნაგოვანი სტრუქტურის გარკვევის პროცესში

IRINE CHACHANIDZE

LINGUISTIC AXIOLOGY FROM THE STANDPOINT
OF SOCIOLINGUISTICS

Language situation, as a phenomenon, is of complex character; it implies that it is not straightforward, its characteristic features cannot always be placed on one direct line, it cannot always be measured by means of one and the same criteria. Therefore, in order to get to its essence we must not reject the numerous and diverse approaches addressing this problem, and neither can we disregard the data received by way of their application. The estimative approach is one of them. It is aimed at manifesting the features resulting from the inner and outer evaluation of idioms. Language can be evaluated on the part of its native speakers and of speakers of other languages according to its communicative viability, in the framework of its aesthetic, cultural, political prestige, etc. By means of inner evaluations, the degree of *language loyalty* of a given language community can be established. As far as the said approach is based on evaluations, it follows that a given evaluation will enable us to view an evaluator's attitude to a language to be evaluated. (*Language*) *Attitude* is a special term to designate what these evaluations mean. Whenever a language is concerned, we frequently display our attitudes; words, utterances, texts, idiolects, dialects, and even the whole languages have been evaluated. This occurs not only on the part of some members of a specific community, but also in special literature. The complex study of the said issues has been referred to as linguistic axiology. Languages are most frequently evaluated whenever they are compared and/or contrasted. Therefore, axiologic data are both helpful and necessary for many disciplines, and for sociolinguistics among them.

ლევან ფაჩულია

„ტექსტისა“ და „დისკურსის“ ცნებათა დიფერენციაციის საკითხისათვის

„ტექსტი“ (ლათ. textus – შენება, შეერთება, დაწვნა) ტექსტის ლინგვისტიკის ცენტრალური ცნება და შესწავლის ძირითადი ობიექტია, მაგრამ იგი ერთადერთი ტერმინი არ არის – მის სინონიმად საგრძნობლად ხშირად გვხვდება აღნიშვნა „დისკურსი“. ტ. ა. ვან დეიკმა „ტექსტი“ განმარტა როგორც გაბმული „დისკურსი“.¹ ეს სიტყვა ნასესხებია ფრანგული ენიდან (discourse), სადაც იგი აღნიშნავს „მეტყველებას“. ლინგვისტიკურ მიმოქცევაში კი ახალი სიტყვის გამოჩენა ბუნებრივად იწვევს მისწრაფებას მისთვის ტერმინოლოგიური ხასიათის მინიჭებისა და, აქედან გამომდინარე, „ტექსტისა“ და „დისკურსის“ ცნებების დიფერენციაციისა.

წინამდებარე ნაშრომში მოცემულია ცდა „ტექსტისა“ და „დისკურსის“ ცნებების გამიჯვნისა ამ ტერმინების დეფინიციებისა და იმ განმასხვავებელი ნიშნების საფუძველზე, რომელთა საშუალებითაც აგებულია მათი განმარტებანი.

სპეციალურ ლიტერატურაში ტექსტად გაგებულია: ნებისმიერი თანმიმდევრობა წინადადებებისა, რომლებიც დროსა და სივრცეში იმგვარადაა ორგანიზებული, რომ გულისხმობს მთლიანს.² ეს ტერმინი (ტექსტი – ლ.ფ.) ორ რამეს აღნიშნავს: ჯერ ერთი, გამოყენების გავრცელებულობის შესაბამისად (ვიწრო გაგებით – ლ.ფ.) – მეტყველების წერილობით ფიქსაციას; მეორეც, უფრო ფართო გაგებით – ენობრივ საშუალებათა გაერთიანებას, რომლებიც გამოიყენება მეტყველებაში, უზრუნველყოფს მათს თანმიმდევრობასა და ჯამური აზრისადმი დამოკიდებულებას.³ აღსანიშნავია, რომ გაუზენბლაზი იყენებს ტერმინს „სამეტყველო წარმონაქმნი“, რომელიც მას ესმის, როგორც მოწესრიგებუ-

¹ Т. А. Ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. М., 1989, გვ. 3.

² В. А. Кох. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа. – Новое в зарубежной лингвистике (შემდგომ – НЗЛ), вып. VIII. Лингвистика текста. М. 1978, გვ. 162.

³ К. Гаузенблаз. О характеристике и классификации речевых произведениях. – НЗЛ, вып. VIII. М., 1978, გვ. 63-67.

ლი კომპლექტი ენობრივი საშუალებებისა, რომლებიც გამოიყენება კომუნიკაციის ერთეულ აქტში.¹

1. ტექსტი მეტყველების ნებისმიერი სასრული მონაკვეთია, რომელიც წარმოადგენს რაღაც ერთიანობას შინაარსის თვალსაზრისით, გადაიცემა მეორადი საკომუნიკაციო მიზნებით და აქვს ამ მიზნების შესაბამისი შინაგანი ორგანიზაცია; ამასთან, დაკავშირებულია სხვა კულტურულ ფაქტორებთან ვიდრე ისინი, რომლებიც საკუთრივ ენას განეკუთვნება.²
2. ტექსტი მორფემათა მოწესრიგებული თანმიმდევრობაა, რომელიც მინიმალურად შედგება ორი მორფემისგან, ხოლო მაქსიმალური შემადგენლობა არ არის განსაზღვრული.³
3. ტექსტი მრავალი გამონათქვამია მათს ფუნქციაში და, შესაბამისად, ტექსტუალობის სოციოსაკომუნიკაციო რეალიზაციაა.⁴
4. ტექსტი, როგორც ენის ერთეული, შეიძლება განმარტებულ იქნას, როგორც ის საერთო რამ, რაც უღევს საფუძვლად ცალკეულ კონკრეტულ ტექსტებს, ე.ი. სქემები ან ტექსტის „აგების ფორმულები“.⁵
5. ტექსტი რაღაც (დასრულებული) თანმიმდევრობაა წინადადებებისა, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულია აზრობრივად ავტორის ჩანაფიქრის ფარგლებში.⁶
6. ტექსტი უმაღლესი დონის ენობრივი ერთეულია, რომელსაც აქვს საკუთარი თემა, გრაფიკული სახე, სტრუქტურული და სემანტიკური მთლიანობა, აზრობრივი დამთავრებულობა და საკომუნიკაციო დანიშნულება.⁷

ამდენად, ნიშნები, რომელთა საშუალებითაც აგებულია ტექსტის მოყვანილი განმარტებები, მეტად მრავალმხრივია: სუფთა ფორმალური ნიშნებიდან დაწყებული (მორფემათა თანმიმდევრობა), მთლიანად შინა-

¹ **К. Гаузенбляз.** О характеристике и классификации..., გვ. 62.

² **Р. Барт.** Лингвистика текста. – *НЗЛ*, вып. VIII. М., 1978, გვ. 443-444.

³ **Х. Вайнрих.** Текстовая функция французского артикля. – *НЗЛ*, вып. VIII. М., 1978, გვ. 373.

⁴ **З. Шмидт.** "Текст" и "история" как базовые категории. – *НЗЛ*, вып. VIII. М., 1978, გვ. 18.

⁵ **Л. С. Бархударов.** Текст как единица языка и единица перевода. *Лингвистика текста*. М., 1974, ч. I. გვ. 40.

⁶ **Т. М. Николаева.** Лингвистика текста. – *НЗЛ*, вып. VIII. М., 1978, გვ. 6.

⁷ **ვ. სერგია.** ტექსტის ლინგვისტიკა. თბ., 1989, გვ. 51.

არსობრივ ნიშნებამდე (აზრის დასრულებულობა); ფართო გაგებიდან (სამეტყველო წარმონაქმნი) ვიწრო გაგებამდე (დაფიქსირებული მეტყველება); ტექსტის, როგორც სამეტყველო წარმონაქმნის გაგებიდან, მისი ენის ერთეულისადმი მიკუთვნებამდე; და ბოლოს, როგორც საერთო აბსტრაქტული სქემა (ფორმულა) ნებისმიერი ტექსტის ასაგებად. ამ ნიშნებიდან ყველაზე ზოგადი ნიშნებია **მიზნობრიობა** და **გაბმულობა**.

ტერმინ „ტექსტის“ მომიჯნავე ცნებაა „დისკურსი“, რომელიც ანტიკური რიტორიკიდან ამოღის. გვაქვს მისი რამდენიმე განმარტება, რომელთა მიხედვითაც:

– დისკურსი გაბმული ტექსტია ექსტრალინგვისტური (პრაგმატული, სოციოკულტურული, ფსიქოლოგიური და სხვა) ფაქტორების ერთობლიობით; ტექსტი აღებული ყოფით ასპექტში; მეტყველება, განხილული, როგორც მიზანმიმართული სოციალური ქმედება, როგორც კომპონენტი, რომელიც მონაწილეობს ადამიანთა ურთიერთობასა და მათი შეგნების მექანიზმში (კოგნიტიურ პროცესებში). დისკურსი „ცხოვრებაში ჩაფლული მეტყველებაა“, ამიტომ ტერმინი დისკურსი, ტერმინ ტექსტისაგან განსხვავებით, არ გამოიყენება უძველესი და სხვა ტექსტების მიმართ, რომელთა კავშირიც ცხოვრებასთან უშუალოდ არ აღდგება¹.

– დისკურსი „ენა ენაში“, მაგრამ წარმოდგენილია განსაკუთრებული სოციალური მოცემულობის სახით, დისკურსი რეალურად არსებობს თავისი „გრამატიკისა და ლექსიკის“ სახით, როგორც ენა უბრალოდ. დისკურსი, პირველ ყოვლისა, ძირითადად არსებობს ტექსტებში, მაგრამ ისეთებში, რომელთა უკანაც დგას განსაკუთრებული გრამატიკა, ლექსიკა, სიტყვათგამოყენებისა და სინტაქსის განსაკუთრებული წესები, განსაკუთრებული სემანტიკა, ხოლო საბოლოო ჯამში – განსაკუთრებული სამყარო. ყოველგვარი დისკურსის სამყაროში მოქმედებს სინონიმური შენაცვლების თავისი წესები, საკუთარი წესები ჭეშმარიტებისა. ესაა „შესაძლო (ალტერნატიული) სამყარო“ ლოგიკურ-ფილოსოფიური ტერმინის სრული გაგებით. ყოველი დისკურსი, მისი შესაძლებლობა, არის დასაბუთება თეზისისა „ენა სულის სახლია“ და გარკვეულწილად თეზისისა „ენა ყოფიერების სახლია“.²

– დისკურსი ტექსტია, მაგრამ ისეთი, რომელიც შედგება ენის საკომუნიკაციო ერთეულებისაგან – წინადადებებისა და მათი გაერთიანებებისაგან უფრო მსხვილ მთლიანობაში. ეს წინადადებები უწყვეტ

¹ *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 1990, გვ. 136-137.

² **Ю. С. Степанов**. *Альтернативный мир. Дискурс, Факт и принцип причинности – Язык и наука, XX в.* М., 1995, გვ. 44-45.

აზრობრივ კავშირში იმყოფება ერთმანეთთან, რაც იძლევა საშუალებას მისი, როგორც მთლიანი წარმონაქმნის აღქმისა.¹

დისკურსის ლინგვოსაკომუნიკაციო ასპექტი წარმოდგენილია სხვა მკვლევართა შრომებშიც. მათში დისკურსი განხილულია, როგორც მეტყველების კატეგორია, რომელიც მატერიალიზირებულია ზეპირი ან წერილობითი წარმონაქმნის სახით, შედარებით დასრულებულია სტრუქტურული ურთიერთობის თვალსაზრისით და რომლის სიგრძეც პოტენციურად ვარიანტულია: გამონათქვამის (წინადადების) სინტაგმური ჯაჭვიდან შინაარსობრივად მთლიან წარმონაქმნამდე (თხრობა, საუბარი, ინსტრუქცია, ლექცია და ა. შ.).²

დისკურსის შინაარსობლივი ასპექტი გათვალისწინებულია ვ. კოხის განმარტებაში, რომლის მიხედვითაც, „ნებისმიერი ტექსტი (ან ტექსტის ნაწილები), რომელიც შეიცავს ერთი და იმავე კონკრეტული მოტივის გამოვლინებას, ჩათვლება დისკურსიულ ტექსტად“,³ რაც სხვა მკვლევრების მიერ იწოდება დისკურსად. მოტივის ქვეშ ამ შემთხვევაში გაიგება შეტყობინების (ტექსტის) უმარტივესი დინამიური, შინაარსობლივი ელემენტი და ტექსტის გაშლილი, მდგრადი თემა, პრობლემა, იდეა. ირენა ბელერტი, როგორც ბევრი სხვა მკვლევარი, დისკურსად თვლის გაბმულ ტექსტს.⁴

ამრიგად, დისკურსად გაგებულია:

1. გაბმული ტექსტი;
2. ტექსტის ზეპირ-სასაუბრო ფორმა;
3. დიალოგი;
4. გამომათქვამთა ჯგუფი, რომელიც ერთმანეთთან დაკავშირებულია აზრობრივად;
5. სამეტყველო წარმონაქმნი, როგორც წერილობითი ან ზეპირი მოცემულობა.

ტექსტისა და დისკურსის განმარტებებიდან იკვეთება ის საერთო, ზოგადი ნიშნები, რომლებითაც ისინი ხასიათდებიან (დასრულებულობა, მიზნობრიობა, გაბმულობა...), მაგრამ ეს ცნებები ვერ ფარავენ ერთმანეთს, რადგან დისკურსის განსაზღვრისას ხაზგასმულია ენის დინამიური, შემოქმედებითი ხასიათი. აქედან გამომდინარე, დისკურსი ტექსტისაგან განსხვავდება იმით, რომ იგი ენას წარმოადგენს როგორც პრო-

¹ В. Г. Борботько. Элементы теории дискурса. Грозный, 1981, გვ. 8.

² Г. А. Орлов. Современная английская речь. М., Высшая школа, 1978, გვ. 14.

³ В. А. Кох. Предварительный набросок дискурсивного анализа., გვ. 149-171.

⁴ И. Беллерт. Об одном условии связности текста. – *НЗЛ*, вып. VIII. М., 1978, გვ. 172.

ცესს, რომელიც ითვალისწინებს ექსტრალინგვისტური ფაქტორების გავლენას კომუნიკაციის აქტზე. ყოველი ტექსტი არ წარმოადგენს დისკურსს, მაგრამ დისკურსი ყოველთვისაა ტექსტი; ამდენად, ტექსტი უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე დისკურსი.

დისკურსი შუალედური მოვლენაა, ერთი მხრივ, მეტყველებას, ურთიერთობას, სამეტყველო ქცევასა და, მეორე მხრივ, დაფიქსირებულ ტექსტს შორის. ამიტომ ტერმინები „ტექსტი“ და „დისკურსი“ სინონიმებად ვერ გაიგება და ამ ცნებათა დიფერენცია ლინგვისტიკური ანალიზის დროს აუცილებელია.

LEVAN PACHULIA

**ON THE ISSUE OF DIFFERENTIATION OF
THE NOTIONS 'TEXT' AND 'DISCOURSE'**

In contemporary text linguistics, the notion ‘discourse’ occurs side by side with the term ‘text’. The differentiation of the above-mentioned concepts should necessarily be made with a view to their definitions and to those common and distinctive features, based on which their definitions have been constructed. Irrespective of the fact that a text and a discourse have a number of features in common (for instance, completeness, purposefulness, consecutiveness, etc.), these notions do not cover each other, as far as “discourse” has been associated with the dynamic, creative aspect of language, and comprises the extralinguistic factors influencing the communication process. Not each text is a discourse, while a discourse is always a text. Therefore, a text is a wider concept than a discourse. It is an intermediary phenomenon between, on the one hand, speech, communication, speech behaviour, and a written text, on the other.

მანანა ბუკია

ჟორჟ დიუმეზილი – ლაზურის მკვლევარი

ცნობილ ფრანგ ფილოლოგ-კომპარატივისტს, ენათმეცნიერს, კავკასიოლოგს, რელიგიის ისტორიის, ეპოსისა და შედარებითი მითოლოგიის მკვლევარს ჟორჟ დიუმეზილს (4.03.1898 – 11.10.1986) მნიშვნელოვანი გამოკვლევები აქვს იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერებაში.

სტამბოლის უნივერსიტეტში მუშაობის პერიოდში ჟ. დიუმეზილი დაინტერესდა კავკასიური ენებით, ჩაიწერა კვლომის გზაზე მდგარი უბიხური ენის მასალები, ასევე აფხაზური, ჩერქეზული, ლაზური ტექსტები, რომელიც შემდგომ 5 ტომად გამოსცა „კავკასიის ენათა და ტრადიციათა ანატოლიური დოკუმენტების“ სერიით. ის არის ავტორი მონოგრაფიებისა: „შედარებითი ნარკვევები ჩრდილო-დასავლურ კავკასიურ ენათა შესახებ. მორფოლოგია“ (1932); „შედარებითი ძიებანი კავკასიური ზმნის შესახებ“ (1933); „უბიხური ზმნა“ (1975)...

ჟორჟ დიუმეზილმა დიდი წვლილი შეიტანა ქართველოლოგიური მეცნიერების განვითარების საქმეში. მის მიერ რამდენიმე ნაწილად გამოცემული ლაზური ტექსტები დღემდე შეუცვლელი და უმნიშვნელოვანესი საკვლევი მასალაა ქართველოლოგებისათვის. 1937წ. პარიზის უნივერსიტეტის ეთნოლოგიური ინსტიტუტის ნაშრომებისა და მეშუარების XXVII ტომად გამოცემული „ლაზური ზღაპრები“¹ ჟ. დიუმეზილს 1930-1931 წლებში ჩაუწერია არქაბეში გაზრდილი ბათუმელი ლაზისგან, 20 წლის ნიაზ ბანისაგან. კრებული შედგება ზღაპრების, ეთნოგრაფიული ხასიათის ტექსტების, ლექსისა და ენის გასატეხისაგან. ტექსტებს ახლავს ზედმიწევნითი და ლიტერატურული თარგმანი ფრანგულ ენაზე.

პირველი ზღაპრის: „დეკეფიშ მპილაფუ“ – „დეკების მკვლელი“ ყველა ზმნური ფორმა განმარტებულია. განმარტებისას ჟ. დიუმეზილი ხშირად იმოწმებს ნ. მარს, რომელსაც შემდგომ დიდი მადლიერებით მოიხსენიებს და მიუთითებს, რომ დიდი ხნის მანძილზე მისი „ჭანური (ლაზური) ენის გრამატიკა ქრესტომათიით და ლექსიკონით“ ერთადერთი გამკვლევია იყო ლაზურის შესწავლის საქმეში.² მკვლევარი ეჭვქვეშ

¹ *Contes Lazes*. Paris, 1937.

² **G. Dumézil**. *Récits lazés* (Dialecte d'Arhavi). – Documents Anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase, IV. Paris, 1967, გვ. III.

აყენებს ზოგიერთი ზღაპრის ლაზურ წარმომავლობას, მაგრამ ჩვენთვის მნიშვნელოვანია არა ტექსტების წარმომავლობა, არამედ მათი ენა. საკმაოდ ვრცელ შესავალში ჟ. დიუმეზილი განიხილავს მის მიერ ჩაწერილი ტექსტების ენობრივ ბუნებას, ძირითადად ფონეტიკურ პროცესებს და ზმნურ ფორმებს; თურქულის გავრცელების არეალს. ის მოიცავს არამარტო ლექსიკას, არამედ თავს იჩენს მორფოლოგიასა და სინტაქსში.

1967წ. გამოცემული „კავკასიის ენათა და ტრადიციათა ანატოლიური დოკუმენტების“ სერიით გამოიცა ჟ. დიუმეზილის „ლაზური მოთხრობები“.¹ ტექსტები ჩაწერილია 1960-1964 წლებში სტამბოლში არქაბის ახლოს მდებარე სოფელ შენქოუში მცხოვრები მუჰსინ ეროლისაგან. „მოთხრობები“ შეიცავს 56 არქაბულ ტექსტს, რომელიც 4 ციკლშია გაერთიანებული (ზღაპრები, ანეკდოტები, ორჭული ისტორიები, თავგადასავლები). მასალას უძღვის შესავალი და ვრცელი „გრამატიკული ესკიზი“, რომელიც 45 პარაგრაფისაგან შედგება. „ესკიზში“ ზედმიწევნით არის განხილული ლაზურის ფონეტიკა, ფონეტიკური პროცესები, მორფოლოგიის საკითხები. ზოგიერთი რამ ჟ. დიუმეზილის დასკვნებიდან საკამათოა, მაგრამ ნაშრომს უზომოდ დიდი მეცნიერული ღირებულება აქვს. მაგ., მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ყველა ლაზური სახელი ბოლოვდება ხმოვანზე (სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშანს ფუძისეულად განიხილავს). მისი აზრით, თანხმოვანფუძიან ნასესხებ სიტყვებს ემატება ი: **ფადიშა(ჰ)+ი**; მრავლობითი რიცხვის ნიშნად **-ფე** სუფიქსს მიიჩნევს და სიტყვებს ასეთ სემანტიკადა ჰყოფს: **ნჯა-ლე-ფე** „ხეები“, **დიდი-ლე-ფე** „დიდები, უფროსები“.² თუმცა ტექსტის მორფემებად დაყოფილ სიტყვებს ასე წარმოგვიდგენს: **ვეზირ-ეფე-ქ** „ვეზირებმა“, **კაპ-ლან-ეფე-შ** „ვეფხვების“.³

ტექსტებს ლექსიკონი არ ახლავს, მაგრამ მისი არქონის კომპენსაციას ახდენს ზედმიწევნითი ფრანგული თარგმანი და ლექსიკურ-გრამატიკული კომენტარი. თითოეულ ტექსტს ახლავს ანკარის უნივერსიტეტის პროფესორის პერტევ ნაილი ბორატავის რემარკები, რომელიც განიხილავს მათ თურქულ ფოლკლორთან მიმართებაში. რამდენიმე ტექსტის ბოლოს ჟ. დიუმეზილი მიუთითებს, რომ მისი ვარიანტი უკვე გვხვდება არნ. ჩიქობავას ლაზური ტექსტების კორპუსში.

„ლაზური მოთხრობების“ ენა მრავალმხრივია საინტერესო. პირველი ზღაპარი „არსლანიშ **სქირი**“ („ლომის შვილი“) ჟ. დიუმეზილს

¹ G. Dumézil. Récits lazes (Dialecte d'Arhavi). – Documents Anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase, IV. Paris, 1967.

² G. Dumézil. Récits lazes, გვ. 5.

³ G. Dumézil. Récits lazes, გვ. 21.

1930წ. ჩაუწერია ნიაზ ბანისაგან. მ. ეროლს ტექსტი შეუძომწმებია და რედაქტირება გაუკეთებია. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, ინფორმატორს აუსლაუტში აღუდგენია ყველა **ა, ო, უ**, თითქმის ყველა **ი**. სამაგიეროდ, დაუტოვებია ინტერვოკალური **რ**, რომელსაც თავად ცოცხალ მეტყველებაში ან -დ აქცევიდა, ან საერთოდ არ წარმოთქვამდა. სხვა ტექსტებში (60-იან წლებში ჩაწერილში) **რ** დაკარგულია, ან **მ**-ს გვადღევს (დიცხირი > დიცხიდი „სისხლი“, თოფური > თოფუ „თაფლი“, მასარი > მასა „მესერი“, მქვერი > მქვეი „ფქვილი“, ლურერი > ლურეი „მკვლარი“, ოხორი > ოხოდ / ოხო „სახლი“, ახირი > ახიდი „თავლა“, ბარაბერი > ბააბეი „ერთად“, სარი > საი „ყვითელი“...). ეს მოვლენა გვაგვარაულებინებს, რომ არქაბულში 60-იან წლებში **რ**-ს იოტიზაციის პროცესი დასრულებულია.

ძალზე სუსტი ჩანს **ჰაე** ანლაუტსა და ინტერვოკალურ პოზიციაში. ხშირ შემთხვევაში დაკარგულია, ან წარმოდგენილია ვარიანტების სახით: ანდლა // ჰანდლა „დღეს“, ანთეფე // ჰანთეფე „ესენი“, ანწო // ჰანწო „წელს“, ადა // ჰადა „ეს“, ეკო // ჰეკო „იმდენი“, ფადიშაი // ფადიშაჰი, დაა // დაჰა „კიდევ უფრო“... ბუნებრივად გვხვდება მეგრულ-ლაზურისთვის დამახასიათებელი სონორის განვითარების შემთხვევები (გალე // ნგალე „გარეთ“, გიარი // ნგიარი „საჭმელი, პური“, დიდი // ნდიდი „ეკალი“, დიხა // ნდიხა „მიწა“, თარი // ნთარი „კარადა“, კერა // ნკერა „კერია“...). ხშირად ეს ფორმები გვერდი-გვერდითაა წარმოდგენილი. პირველი ტექსტის (30-იან წლებში ჩაწერილი) 83 წინადადება მკვლევარს სეგმენტირებული აქვს მორფოლოგიურ ელემენტებად. გარკვეულ შემთხვევაში ეს დაყოფა ჩვენთვის მიუღებელია, მაგ., არ გამოყოფს სახელობითი ბრუნვის ნიშანს (იხ. ზემოთ), აგრეთვე საეჭვოდ მიგვაჩნია **დ-ა-ნჯირ-უ-დორენ** „დასძინებია“, **დ-ა-ჭკონდ-უ-დორენ** „დაღლილა“, **გ-ო-ნწკ-აფ-უ** „გაალებინა“... სეგმენტაცია.

ასევე არაერთგვაროვნად არის სეგმენტირებული **-კულე / -ქულე** ზმნისართიანი ფორმები: **ღურუტუ-შქულე** „რომ კვდებოდა“, **ამახტუ-შქულე** „რომ ავიდა“, **კითხუ-შქულე** „რომ ჰკითხა“... მეორე მხრივ, **იდათ-შ-ქულე** „რომ წახვიდეთ“, **იჟუ-შ-ქულე** „რომ იყო“... არქაბული დიალექტის ფონეტიკურ სისტემაში თვალს ხვდება ლაზურისთვის უცხო დიფთონგთა სიმრავლე ზმნურ ფორმებში: **გორწკოლუ** „დაკეტა“, **გორწკოლუ** „დაუღამდა“, **გორწხუნუ** „დასვა“, **ქოგორწკეს** „დაიწყეს“, **ქოგორწდუ** „დაარქვა“, **გორწსუ** „გაუსვა“, **ჭორწფუ** „უყიდა“... ჭ თანხმოვანი ბუნებრივად გვხვდება ნასესხებ სიტყვებში: **ეტრა** ჭი „ირგვლივ, გარშემო“, **ზამქარა** „საყვარელი, მექალთანე“, **ზაიჭი** „გამხდარი, მჭლე“, **თუჭელი** „თოფი“, **მარჭეთი** „მარიფათი, შნო“, **მუსაჭირი** „სტუ-

მარი“, **ჭუკარა** „ღარიბი“, **ჭორკა** „კაბა“. საინტერესოა, რომ ქართველურისთვის უცხო ჭ ასევე დაჩნდება ძირეულ ლექსიკაში: **იმცქეტუ** „ტრაბახობდა“, **ქომოთჭუ** „გადაეფარა“, **ეთქალერი** „გადაფარებული“, **მოთქალერი** „დახურული, დაფარული“, **მოჭიფი** „თოვლი“, **სოჭ-შაქის** „სანამდე“, ... ხშირად ნასესხები სიტყვები (და არამართო ნასესხები) ფონეტიკური ვარიანტების სახით არის გადმოცემული, მაგ.: **ღუნდა/ღუნდა** „ქვეყანა“, **ღუქდან / ღუქდან** „ღუქანი“, **საატი/საათი** „საათი“, **ჭუკარა/ფუკარა** „ღარიბი“, **არკადაში/არქადაში** „ამხანაგი“, **თერცი-ნე/თერსინე** „უკუღმა“ ... „*მოთხრობებში*“ ძალზე საინტერესოდ არის წარმოდგენილი მორფოლოგიის და სინტაქსის მთელი რიგი საკითხები.

ჟ. დიუმეზილის დაინტერესება ლაზურით ამ ნაშრომებით არ ამოიწურება. ქართველოლოგიური კრებულის „*ბედი ქართლისას*“ XXIX-XXX-ში (პარიზი, 1972) გამოქვეყნებულია „*არღეშენული ლაზური ტექსტები*“.¹ 1930 და 1931 წლებში დიუმეზილს ჩაუწერია რამდენიმე ტექსტი 3 მოხუცისგან. მათგან ერთი ართაშნელი იყო, სხვები კი მეზობელი სოფლებიდან. „ბედი ქართლისასში“ გამოქვეყნებული ტექსტები ართაშნელი ოსმან შენალისაგანაა ჩაწერილი, მათ ახლავს არქაბული და ხოფური ვარიანტები. თითოეულ ტექსტს ახლავს კომენტარები – ზმნები სემანტიკურებულია და განხილულია გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით. მკვლევარი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ლექსიკას – თურქულიდან და ბერძნულიდან ნასესხები სიტყვები წარმოდგენილია კურსივით. ასევე საინტერესოა „*ფერდინანდ დე სოსიურის რვეულების*“ № 41 (ჟენევა, 1987) გამოქვეყნებული ჟ. დიუმეზილის „*ლაზური (ხოფა) ტექსტის ზმნური ფორმების ანალიზი*“.² ამ სტატიაში წარმოდგენილია ტექსტი, რომელიც მკვლევარს 1964 წელს ჩაუწერია სინგერელი (ხოფასთან ახლოს მდებარე სოფელი) ტაჰსინ ჩებისაგან.

ტექსტის ენობრივი ბუნება განხილულია „*ლაზური მოთხრობების*“ „გრამატიკულ ესკიზში“ წარმოდგენილ მოსაზრებებთან მიმართებაში. ფონეტიკაში შეიმჩნევა თავკიდურა ჰ-ს სრული გაქრობა, ფინალური ან ინტერვოკალური რ-ს დაკარგვა, ან ა-ში გადასვლა. იგივე პროცესი მიმდინარეობს ნასესხებ ფორმებშიც. ბრუნების სისტემა ისევეა წარმოდგენილი, როგორც არქაბულში. ბოლო პუბლიკაციაში ჟ. დიუმეზილი განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს ზმნისწინიან ფორმებს. ჟ. დიუმეზილის მიერ ჩაწერილ ლაზურ ტექსტებს შემოუნახავს

¹ G. Dumézil. Textes en Laze d'Ardeşen. – *Bedi Kartlisa*. Revue de Kartvelologie, vol. XXIX-XXX, Paris, 1972.

² G. Dumézil. Analyse des forms verbales d'un texte Laze (Hopa) – *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 41, Genève, 1987.

არაერთი სიტყვა, როგორც ქართველური წარმოშობის, ასევე თურქიზმები და ბერძნიზმები, რომლებიც სხვა ლაზურ ლექსიკონებში არ გვხვდება. ტექსტები ამ მხრივაც დიდ ინტერესს იწვევს.

ამ ტექსტების შემდგომი მეცნიერული კვლევა არაერთ საინტერესო ფაქტს წარმოაჩენს ლაზური ფონეტიკის, მორფოლოგიის, ლექსიკის კვლევის საქმეში.

MANANA BUKIA

GEORGES DUMÉZIL – THE RESEARCHER OF THE LAZ LANGUAGE

The prominent French scientist Georges Dumézil made a great contribution to the development of Kartvelology (Kartvelian studies). He recorded and published several editions of Laz texts: “*Contes Laz-es*” (Laz Tales) – in 1937, “*Récits laz-es en dialecte d’Arhavi*” (Laz Stories in Arhavi dialect), within the series “*Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase*” – in 1967, “*Textes en laz-es d’Ardeşen*” (Laz texts from Ardashen), in volumes XXIX-XXX of “*Bedi Kartlisa*” – in 1972, “*Analyse des formes verbales d’un texte laze (Hopa)*” (The Analysis of the Verbal Forms from Laz Texts (Hopa)), in “*Cahiers Ferdinand de Saussure*” – published in 1987 (after the death of G. Dumézil). “*Laz Tales*” and “*Laz Stories*” were recorded from a narrator in Arhavi dialect of Laz language with 30 years interval and they distinctly reveal the changes in the Laz language during this period. The texts are preceded by the “grammar sketches” of G. Dumézil, dealing with specific issues of Laz phonetics, grammar and lexicology. 1967 “*Stories*” include comments by P. N. Boratav, professor of folklore at Ankara University, comparing the stories with Turkish folklore. In the phonetic system of Arhavi dialect there is a remarkably great number of diphthongs in verbal forms; **f** consonant naturally occurs in “borrowed” words, being present as well in the basic vocabulary: **imcqfetu** “boasted”, **gomotfu** “covered”, **etfaler** “covering”...; **r** is disappeared in the intervocalic position or > **y** (**oxori** > **oxoy** > **oxo** – “house”, **baraberi** > **baabey** “together”...). **H** consonant often disappears (heko // **eko** “this”, **hangda** // **andga** “today”, **daha** // **daa** “again”...). G. Dumézil texts preserved many words, which do not occur in Laz dictionaries.

**მარინე კაკაჩია, ქეთევან მარბიანი,
მარინე ჯღარაკვა**

**ბივერბალური და პარონომაზიული შემასმენელი
ქართულში**

*ექვზება ნიკანდრი
ბასილაიას ხსოვნას*

ბივერბალური და პარონომაზიული შემასმენელი ორივე ორკომპონენტია, მაგრამ ერთი ცნების გამომხატველი კონსტრუქციაა. როგორც სახელწოდებიდანაც ჩანს, ბივერბალური შედგება ორი ზმნისაგან (ქართ. „გადაწყვიტა გაეკეთებინა“, „ეცადა მოესწრო“ სვან. ჩჷას--კიბზ ალყუაბელჷსხჷ „დაადგინეს შეკრებილიყვნენ“, ანმრდე აჷნკაჩან // ანმრდე აჷლიკჩე „შეიძლო წამოწეულიყო // აღმართულიყო“, ანუნდუნე ათჷერანნ „მოინდომა გაჷყოლოდა“, მეგრ. მოკონა ვარჩიათ „გვინდა გავარჩიოთ“ მითხუ ქომიწუე „გთხოვ მითხრა“ ...) და მასში მეორე კომპონენტი ინფინიტივის ტოლფასია, უწოდებენ კიდეც მას ინფინიტიურ კონსტრუქციას, თუმცა სპეციალურ ლიტერატურაში იგი ბივერბალურის სახელითაა ცნობილი¹.

პარონომაზიის არსიც ერთი ვერბალი ცნების ორი ფორმით (ორი სიტყვით) გადმოცემაში მდგომარეობს. ეს სიტყვები კი ერთი და იმავე ზმნიდანაა ნაწარმოები, როდესაც ამა თუ იმ ზმნის პირიანი ფორმისა და მისივე საწყისის მოქმედებით ბრუნვის კომბინაციაა წარმოდგენილი (ქართ. კითხვით კითხულობს, ჭამით ჭამს, ლილწლმჷ ილწლ „სიმღერით მღერის“, ლითხჷიწრმჷ ითხჷიწრ „ნადირობით კი ნადირობს,“ მეგრ. ღურათ ვა ღურე „სიკვდილით არ მომკვდარა,“ რაგადით ქჩიასიე „ლაპარაკით ილაპარაკოს“).

„სინტაქსურად პარონომაზია ერთი მთლიანია: იგი წინადადებაში შემასმენელს წარმოადგენს.. პარონომაზიიდან არც ერთი სიტყვის ცალკე სინტაქსურ ერთეულად გამოყოფა არ შეიძლება, წინააღმდეგ შემთხვევაში პარონომაზია კარგავს თავის სპეციფიკას და მოცემული მრავალსიტყვაობა გაუგებარი ხდება. ამაშია პარონომაზიის თავისებურება.

¹ ლ. გეგუჩაძე, ე. წ. ფრაზეოლოგიური შემასმენლის შესახებ ქართულში, საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995, გვ. 97-99.

ამდენადვე ქართული პარონომაზიის ცალკეულ წევრთა სინტაქსურ რაობაზე საუბარი შეუძლებელია.¹ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია ძველ ქართულში პარონომაზიის ფართოდ გავრცელებულობა (ტანჯა ტანჯვითა.. ხედვიდა ხედვითა..), და იგი ბერძნულით გაშუალებულ სემიტურ (ებრაულ) მოვლენადაა მიჩნეული.²

ქართული პარონომაზია არაერთი მკვლევრის ყურადღების ცენტრში მოქცეულა (კ. წერეთელი,³ ა. შანიძე,⁴ ა. კიზირია,⁵ ივ. იმნაიშვილი,⁶ გ. კარტოზია,⁷ ნ. ბასილაია,⁸ ლ. კვანტალიანი,⁹ რ. ჩხეიძე,¹⁰ ლ. გეგუჩაძე¹¹ და ა.შ.). საკითხი შესწავლილია მონოგრაფიულადაც. პარონომაზიის, როგორც ორკომპონენტიანი ფორმის ერთ სინტაქსურ ერთეულად კვალიფიკაციების საკითხზე გამოთქმულია განსხვავებული თვალსაზრისები, ხშირად ურთიერთსაწინააღმდეგოც – (ა. შანიძე,¹² კ. წერეთელი¹³), თუმცა მკვლევარნი თანხმდებიან საკითხზე, რომ პარონომაზია ქართული მოვლენაა და არა მხოლოდ სემიტურ ენათა გავლენის შედეგი. „პარონომაზიული ფორმები დასტურდება მეგრულსა და სვანურშიც.. პარონომაზია ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი უნდა იყოს უძველესი დროიდანვე“.¹⁴ ქართველურ ენათა შედარების საფუძველზე საკითხის შესწავლის აუცილებლობაზე მიუთითებს ა. კიზირიაც.¹⁵ სწორედ ამით არის განპირობებული ჩვენი დაინტერესება მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში ბივერბალური და პარონომაზიული სიტყვათმენა-

¹ კ. წერეთელი. პარონომაზია ქართულში. – *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება* (შემდგომ: *იკე*), ტ. VI. თბ., 1954, გვ. 476.

² ზ. სარჯველაძე. ძველი ქართული ენა. თბ., 1997, გვ. 179.

³ კ. წერეთელი. პარონომაზია ქართულში. – *იკე*, ტ. VI. თბ., 1954, გვ. 476.

⁴ ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი. თბ., 1948, გვ. 44.

⁵ ა. კიზირია. მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში. თბ., 1982, გვ. 180.

⁶ ივ. იმნაიშვილი. სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბ., 1957, გვ. 236.

⁷ გ. კარტოზია. რუსთველური პარონომაზია. – კრებ. „ვეფხისტყაოსნის ტექსტის საკითხები“, თბ., 1975, გვ. 15-16.

⁸ ნ. ბასილაია. შემასმენელი და შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება. თბ., 1974, გვ. 78.

⁹ ლ. კვანტალიანი. ქართული ზეპირსიტყვიერების სინტაქსი. თბ., 1990, გვ. 112.

¹⁰ რ. ჩხეიძე. პარონომაზიის საკითხისათვის ქართულში. – წგნ.: „ბილიკები“, თბ., 1990, გვ. 37.

¹¹ ლ. გეგუჩაძე. პარონომაზიული გამოთქმის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის ქართულში (ხელნაწერი) გვ. 3-5.

¹² ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკა, II, გვ. 44.

¹³ კ. წერეთელი. პარონომაზია ქართულში, გვ. 476.

¹⁴ ჟ. ფეიქრიშვილი. ქართული ენის სინტაქსი. ქუთაისი, 1997, გვ. 112.

¹⁵ ა. კიზირია. მარტივი წინადადების შედგენილობა.., გვ. 180.

ერთების შესწავლით.

საანალიზო მასალით იმთავითვე გამოიკვეთა კვლევის შემდეგი ასპექტები: მსგავსად სალიტერატურო ქართულისა გვხვდება თუ არა პრედიკატული მნიშვნელობით ორკომპონენტიანი ფორმათშეხამებანი (ბივერბალური და პარონომაზიული) სვანურსა და ზანურში. როგორია მათი გამოყენების სიხშირე ცოცხალი მეტყველების მონაცემებისა და თითქმის საუკუნის წინ შეკრებილ და გამოცემულ სვანურ და ზანურ ტექსტებში დაფიქსირებულ ფორმათა შედარების თვალსაზრისით. ბივერბალურში ნებისმიერი სახის ზმნა-შემასმენელთა კომბინაციაა შესაძლებელი, თუ მხოლოდ ერთი რომელიმე ტიპისა. რა შემთხვევაში არის შესაძლებელი მისი მეორე კომპონენტის მასდართ ჩანაცვლება და რა შემთხვევაში არა. პარონომაზიის სახეებიდან – ძირეული და სემასიოლოგიური – რომელი ჭარბობს და რომლის გამოყენების არეალი არის უფრო შეზღუდული.

დაბოლოს, ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ თვალსაზრისთაგან აღნიშნული ტიპის სიტყვათშენაერთების სინტაქსური კვალიფიცირების საკითხში ქართველურ ენათა მონაცემები რომელს უმაგრებს საფუძველს და უჭერს მხარს.

ქართველურ ენებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ბივერბალური და პარონომაზიული სიტყვათშენაერთები ზანურსა და სვანურში საკმაოდ ფართოდ არის გავრცელებული. შედარებით იშვიათია სემასიოლოგიური, მაგრამ თითქოს მის საკომპენსაციოდ, ხშირია ძირეული პარონომაზია, რომელიც უფრო დიალოგებისთვისაა დამახასიათებელი, ვიდრე გაბმული მეტყველებისა და თხრობისათვის.

პარონომაზიული შემასმენელი – მეგრული:

ღურათ ვა ღურე, მარა აურეშე ეკულა მუთუნც ვეშულეშ უმეხვარებუო.¹ (სიკვდილით არ მომკვდარა, მაგრამ აქედან ამოსვლა არავის შეუძლია დუხმარებლად.)

რაგადით მარდგ ფთქვინ, მარა მუშო გოკო სქანი დიდა სორენ გიჩქედასა, იშა სი მუთა გალოლე.² (თქმით მე ვთქვი, მაგრამ რად გინდა, დედაშენი სად არის იცოდე, იმას შენ ვერაფრით დაეხმარები.)

ირკოს გუკვირდგ: ჰვილი დადული დო მუმულქ მუჭო ოკო გეთელას დო რაგადით ქიჩიასიე.³ (ყველას გაუკვირდა: შემწვარი დედალი და მამალი როგორ უნდა გაცოცხლდეს და ლაპარაკით

¹ მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები. თბ., 1937, გვ. 97.

² მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 98.

³ მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 63.

ალაპარაკდესო.)

სვანური:

ლაბაჯრუმ იბაფი, მარე თხტიმს ღალ ღემ იგჷე ი
იბერცანდელ¹ – „ბიჯებით კი აბიჯებს, მაგრამ თავს ვერ იჭერს და
ბარბაცებს.“

– ალა, ნაღჷურ ჰანდურ მამ იჭტუნანი მო? – „ეს ყმაწვილი,
როგორ, საერთოდ არ კითხულობს?“

– ლაჭტუნანოშტ იჭტუნანი, იმჷი მამა, მარე თხუმთესგა
მამეგტემ ღალ ესრზი. – „კითხვით კითხულობს, როგორ არა, მაგ-
რამ თავში არაფერი შესდის“

ლეგმერდე ლახტუნტომ ღალ ადუ, იხტუნტი, მარე დაგრა
დოშ უქადუ ხან (ექსპედ. მასალები) – „ავადმყოფი სუნთქვით კი
სუნთქავს, მაგრამ სიკვდილი, ალბათ არ ასცდება.“

ლიმცუქტილშტ ადუ, იმცუქლიელს, ჰემჷი მოშ ლაგას ათ-
გენნეს მინე ღებანძდე გტემს. – „შუამავლობით კი შუამავლობენ,
თუკი როგორმე მოაგვარეს და გადაწყვიტეს ეს ჩახლართული საქმე...“

ამავე ტიპისაა:

ლანყატომ ინყანუ – „გართობით ერთობა“; ლივედშტ ვედნი
– „მოსვლით მოვა“

ლიმარჯუიშტ ქა ხომურჯი – „დანმარებით დაენმარება;
ლამბტომშტ ქანამბტე – „მობით//თხრობით იამბო“

ბივერბალური შემასმენელი – მეგრული:

მალოლენ დო ვამალოლენ, ინა ჩქიმი საქმე რენ დო სქან-
და მითხუ ქომიწუე, შურო მუთუნი ქოგირჩქენდა.² – (შევძლებ
თუ ვერ შევძლებ, ეს ჩემი საქმეა და შენ გთხოვ მითხრა, თუ რამე
იცო.)

მა მოკო ოგურაფუშა ულა, ათე დო ათე სახენწიფოშა
გომიტევა.³ – (მე მინდა წავიდე სასწავლებლად, ამა და ამ სახელმ-
წიფოში გამიშვიო.)

მუს თხულენა თინეფინ, თინა მოკონა ვარჩიათ, მარა მუ-
თუნნერო დუთქ ვეგმადგინესია...⁴ – (რას ითხოვენ ისინი, იმას
გვინდა მივხვდეთ, მაგრამ ვერაფრით თავი ვერ დაგვიდგამსო.)

¹ 2007-2008წწ. თსუ ქართული ენის ინსტიტუტის ქართველური ენათმეც-
ნიერების მაგისტრანტთა ექსპედიციისა და საველე პრაქტიკის მასალები,
(ხელნაწერი).

² მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 98.

³ მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 88

⁴ მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 87.

იმენდი რე სი ვამიწყინენქ ჩქიმი ჩილათას დო იმენდი რე ქომიწინქიე — მუქურდ გიგასიზმარგ ბალანობასიე?¹ — „იმედია არ მიწყენ ჩემს შეცდომას და იმედია მეტყვი — რა დაგესიზმრა ბავშვობაში“.

ხაზნა ცოფუნა აბრაგებს გენატახა დო ქიმნღეს ორქო დო ქედწრღვეს ოხვამეს, — დირთან ოკო ფარა.² — „ხაზინა ჰქონიათ ავაზაკებს გაქურდული და მოიტანეს ოქრო და ვერცხლი საყდარში, — გაიყონ უნდა ფული“.

სვანური:

ხეკუწდხ ჩუალსყელვსხსუ//ხეკუწდხ ლისყწლ, მარე მესმინე ხორდახ ხუწდ ი ეჯიწრ ამ ი ამ გარ ხოკუტილცხწლდახ. (ექსპედიციის მასალები). — „უნდოდათ შერიგებულებიყვენ//უნდოდათ შერიგება, მაგრამ დამსმენი ჰყავდათ ბევრი და ისინი უფრო და უფრო უნთებდნენ ცეცხლს.“

წლტული ქამიქტუნს, მარე ხოჩამდ ი დემ ხტიმყდუნე — „ვგონებ მეთქვას, მაგრამ კარგადაც ვერ ვიხსენებ“

მაბჟა ჩუწდრგუტუნს ალ გუემ, ლახე ჩინს გუმ ახწრახ. — „ვფიქრობ მოგვარდეს ეს საქმე, თუკი ყველა გულით მიუდგება“.

წუნდუნეს ამჩედღელვსხსუ ლწთხუიართე, მარე გუნ იმედ ღულიმ ი ლიგეჭიმ დემ ხწდხ. — „მოინდომეს წასულიყვენ სანადიროდ, მაგრამ იმედი ძალ-ღონისა და გაძლებისა არ ჰქონდათ.“

ასკიბხ ოხსყწწხ// ასკიბხ ლისყენე, მარე მუჟუმე ხოშილ ხეყწწდახ, ვიდრე შიმი მგსყენე ი მუმურჯი. — „გადაწყვიტეს გაეკეთებინათ// გადაწყვიტეს გაკეთება, მაგრამ უფრო მეტი ჰყავდათ ხელისშემშლელი, ვიდრე ხელშემწყობი და დამხმარე.“

ღემთიწლ ჩოთშგურანწწ//ღემთიწლ ლიშგურანწს, მარე უკუე ღუმქტუნაწწლ ი მამგუმე ღალ მომ ოხჩიშა. — „თურმე ცდილობდა დაერიგებინა//ცდილობდა დარიგებას (//ანდერძის დატოვებას), მაგრამ უკვე აგონიაში იყო და ვერაფერი ვერ მოასწრო.“

როგორც დაკვირვებამ ცხადყო, ბივერბალური სიტყვაშეხამებებით საკმაოდ მწირი აღმოჩნდა ზანურ-სვანური ტექსტები ცოცხალ მეტყველებასთან შედარებით. ლაზურში კი ამ ტიპის გამოთქმებს ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ. საინტერესოა ახსნა, რით შეიძლება იყოს ეს განპირობებული: გარემოცვით, გავლენით, სამეტყველო ჩვეულებით... ვფიქრობთ, მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ ლაზურში „უნონ“ (უნდა) ზმნა კავშირებითის ფორმას დაერთვის, როგორც მემშველი ზმნა ხოფურ კი-

¹ მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 58.

² მ ხუბუა. მეგრული ტექსტები, გვ. 73.

ლოკავში, ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ-ართაშენულში მის ადგილას გვხვდება ერე(ნ)//ორე(ნ)//რე(ნ)//ე(ნ)(=არის).

ხოფურ-ჩხალურში გამოყოფენ მყოფადის წარმოების 2 ტიპს: ჩხალურს და არაჩხალურს. ჩხალურ (შეუხორცებელ) მყოფადში ძირითადი ზმნა იცვლება პირისა და რიცხვის მიხედვით, მეშველი ზმნა კი უცვლელად (მხ. რ. III პ. ფორმით) დაერთვის ორივე რიცხვის საბივე პირს. მაგ.: „ვა უნონ გოგოჭკონდას“¹ – „არ უნდა დაგავიწყდეს“. არაჩხალური (შეხორცებული) მყოფადის ყალიბი კი ასეთია: ძირითადი ზმნა იცვლება მხოლოდ პირის მიხედვით, მეშველი ზმნა კი – პირისა და რიცხვის მიხედვით.² გიწვამინონ (გითხრა მინდა)³

ბორჯიშე მენდრა იყვაუნონ (ვალისგან შორს უნდა იყო).⁴

ჩქინი ქომოლეფე მოხთასუნონ დო ლოყა დო კაი გჲ „აი გუხვენათმინონანია.“⁵ „ჩვენი ქმრები მოვლენ (= უნდა მოვიდნენ) და კარგ საჭმელს გაუკეთებთო (=გაუკეთოთუნა).

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე ამ ეტაპზე ქართველურ ენებში ბივერბალური სიტყვაშენაერთის სინტაქსური კვალიფიცირების საკითხის გადაწყვეტისაგან თავს შევიკავებთ და ამას შესაძლებლად ჩავთვლით მხოლოდ შემდგომი კვლევა-ძიების ჩატარებისა და სათანადო პრაქტიკული მასალის მოპოვების შემდგომ. რაც შეეხება პარონომაზიულ ფორმებს, ქართულში მის სინტაქსურ კვალიფიცირებასთან დაკავშირებით ძირითადი თვალსაზრისები შემდეგ სახეს იღებს: პარონომაზიული გამოთქმა ერთი წევრია და წინადადებაში შედგენილ შემასმენელს წარმოადგენს,⁶ პარონომაზიის კომპონენტები დამოუკიდებელი წევრებია: მოქმედებით ბრუნვაში მდგარი და ზმნა-შემასმენელთან დაკავშირებული საწყისი უბრალო დამატება,⁷ გარემოებაა⁸, მოქმედებით ბრუნვაში მდგარი სიტყვა თავის მსაზღვრელთან ერთად არის უბრალო დამატება ან გარემოება,⁹ პარონომაზიის მოქმედებით ბრუნვიანი კომპონენტი მხოლოდ აქტუალიზატორია და არა აქვს დამოუკიდებელი წევრის ფუნქცია.¹⁰

ქართველურ ენათა შესაბამისი ტიპის ფორმებზე დაკვირვებისა

¹ გ. კარტოზია. ლაზური ტექსტები. თბ., 1993, გვ. 30; გ. კარტოზია. ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში. თბ., 2005, გვ. 113.

² გ. კარტოზია. ლაზური ენა და მისი ადგილი..., გვ. 113.

³ გ. კარტოზია. ლაზური ენა და მისი ადგილი..., გვ. 114.

⁴ არნ. ჩიქობავა. ჭანური ტექსტები. I, ხოფური კილოკავი. თბ., 1929, გვ. 31.

⁵ გ. კარტოზია. ლაზური ტექსტები, გვ. 83.

⁶ კ. წერეთელი. პარონომაზია..., გვ. 476; ნ. ბასილაია. შემასმენელი..., გვ. 78.

⁷ ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, გვ. 44.

⁸ აკ. დავითიანი. ქართული ენის სინტაქსი. თბ., 1973, გვ. 126.

⁹ ლ. კვაჭაძე. თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. თბ., 1977, გვ. 125.

¹⁰ ლ. კვანტალიანი. ქართული ზეპირსიტყვიერების სინტაქსი. თბ., 1990, გვ. 114.

და შესწავლის შედეგად ჩვენ ვიზიარებთ იმ თვალსაზრისს, რომ ქართულ-მეგრულ-სვანურში პარონომაზიად მიჩნეული ფორმები ერთგვაროვანი არ არის და მისი სინტაქსური კვალიფიკაცია დიფერენცირებული უნდა იყოს. აღნიშნული კუთხით ქართველურ ენებზე დაკვირვებას სამომავლოდაც ვგეგმავთ, ამჯერად კი ჩვენს ხელთ არსებული მასალის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ პარონომაზიული გამოთქმები ზანურისა და სვანურისათვის, განსაკუთრებით ცოცხალი მეტყველებისათვის, სავსებით ბუნებრივია და დამახასიათებელი. შედარებით ნაკლებად, მაგრამ მაინც გვხვდება აღნიშნული ტიპის სიტყვათშეხამებანი ადრე გამოცემულ სვანურ და მეგრულ ტექსტებში.

ქართველურისათვის მეტწილად დამახასიათებელია ძირეული პარონომაზია, თითქმის არ შეგვხვედრია სემასიოლოგიური პარონომაზიის შემთხვევები. ქართველურში – სვან. ლაჭუდანოშუ იჭუდწნი – „კითხვით კითხულობს“, ლიმზირშუ იმზირ – „ლოცვით ლოცულობს“. მეგრ. ღურათ ვა ღურე „სიკვდილით არ მომკვდარა“ – ტიპის სიტყვათშენაერთები ერთი ცნების გამომხატველია და ერთ წევრად – პარონომაზიულ შემამენლად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელშიც მოქმედებითბრუნვიან სიტყვას აქვს, მართლაც, აქტუალიზატორის ფუნქცია,¹ რომლითაც ზმნის მნიშვნელობის ხაზგასმა ხდება და მას დამოუკიდებელ წევრად ვერ მივიჩნევთ.

¹ ლ. კვანტალიანი. ქართული ზეპირსიტყვიერების სინტაქსი, გვ. 114.

**MARINE KAKACHIA, KETEVAN MARGIANI,
MARINE JGHARKAVA**

**BIVERBAL AND PARONOMAZIAL PREDICATE
IN GEORGIAN**

A two-verbal construction (one component of which is an infinitive) (“decided to do” type) is known as “biverbal predicate” (N. Kotinov) or as “an infinitive construction” (L. Geguchadze). The paronomazial predicate consists of two parts as well (the finite form of the verb and the infinitive of the same verb)(active form) (K. Tsereteli, N. Basilaia). There are a lot of publications dedicated to this type of predicate. There are expressed different opinions (sometimes contrary ones) especially about its syntactical meaning. The issue is absolutely unstudied in Mengrelian-Chan and Svan. The main aim of the publication is studying biverbal and paronomazial constructions. As it has been discerned, constructions of this type are widespread and widely distributed in common speech as well as in Svan-Chan-Mengrelian texts published a hundred years ago. As for the issue of syntactical qualification of biverbal and paronomazial constructions they must be qualified as a one member sentence – the predicate (by the data of Georgian language as well).

თამარ ბითოლენდია

ქართვლურ გვარსახელთა ხელახალი გავორძების მაგალითები მუჰაჯირთა 1867 წლის სიის მიხედვით

1867 წელს შედგენილი აფხაზ მუჰაჯირთა სია უაღრესად საინტერესოა მრავალი თვალსაზრისით. სიის ქართული თარგმანი 2004 წელს გამოსცა ბ. ხორავამ.¹ ჩვენ მასში ყურადღება მივაქციეთ და საანალიზოდ გამოვყავით ქართველურ გვარსახელთა ხელახალი გაფორმების მაგალითები.

მუჰაჯირთა სიაში დადასტურებულ –ია დაბოლოების მქონე გვარებში ყურადღებას იქცევს ორი ფორმა: **ბურდღუბაია** და **როსტობაია**. გვარები ორმაგი სუფიქსაციითაა ნაწარმოები. სახელის ფუძეს ერთვის ჯერ აფხაზური გვარების მაწარმოებელი –**ბა** სუფიქსი, შემდეგ ქართული, კერძოდ, მეგრული გვარების მაწარმოებელი –**ია** სუფიქსი. განვიხილოთ თითოეული მათგანი: გვარი **ბურდღუბაია** გვხვდება სოფ. ჭლოუს სიაში. გვარს საფუძვლად უღევს ქართული პირსახელი **ბურდღუ**. გვარი **ბურდღუბაია** და არც მასთან მიახლოებული ფორმა დღეს ქართულში არ გვხვდება. სოფ. ჯგერდაში დამოწმებულია გვარი **როსტობაია**. აღნიშნული გვარი დღესაც გვხვდება სამეგრელოში. პ. ცხადაია წერს: „**როსტობაია** აფხაზურ-მეგრული გვარია. გავრცელებულია სამურზაყანოში და გადმონაცვლებულია ენგურის მარცხენა მხარეს“.² ამოსავალი ფუძეა მამაკაცის პირსახელ **როსტომის** შემოკლებული ვარიანტი **როსტო**.

მუჰაჯირთა სიაში წარმოდგენილია აფხაზური –**იფა** („მისი (მამაკაცის) ძე“), –**ბა** სუფიქსებით დაბოლოებული მეგრულიდან მომდინარე გვარები. თ. გვანცელაძე ასაბუთებს, რომ „-**იფა**//-**იბა**//-**ბა** დაბოლოებიანი გვარსახელები უნდა შექმნილიყო მხოლოდ აფხაზურ-აბაზური ერთობის დაშლისა და აფხაზთა ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ჩამოსახლების შემდეგ (XVII ს. შემდეგ) –**ძე** დაბოლოებიან ქართულ გვარსახელთა ანალოგიით“.³ ეს იმით იხსნება, რომ სუფიქსიანი გვარე-

¹ ბ. ხორავა. აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა. თბ., 2004;

² პ. ცხადაია. გვარები და გვართა დასახელებანი სამეგრელოში. თბ., 2000, გვ. 123.

³ თ. გვანცელაძე. აფხაზურ გვარსახელთა მოდულებისა და მათი ჩამოყა-

ბი არ არის დამახასიათებელი აბაზური ენისათვის. „გვარსახელთა სუფიქსაციის პროცესი, როგორც ჩანს, ჯერ –**იფა** დაბოლოებიან გვარსახელებში დასრულებულა, ხოლო –**ბა** და –**ბა** დაბოლოებიან გვარსახელთა შექმნის პროცესი 1867 წლისათვის ჯერ კიდევ არ უნდა ყოფილიყო დამთავრებული“.¹

გვარი **ბალირ-იფა** წარმოდგენილია სოფ. იაშთხვაში. **ბალირ-იფა** უდრის ბალირის ძეს. გვარისათვის ამოსავალია **ბელურა** სიტყვის შესაბამისი მეგრულ-ჭანური სიტყვა **ბალირე**. აღნიშნული სიტყვა აფხაზურშიც არის შესული **აბალრე** ფორმით. **ბალირი** სამეგრელოში, ხოლო **ბალური** სვანეთში გავრცელებული პირსახელებაა. **ბალირ** ვარიანტი მუჰაჯირთა სიაშიც გვხვდება როგორც პირსახელი. კერძოდ, სოფ. ჭლოუს მონაცემებში მოხსენიებულნი არიან **ბალირ კაცბა** და **ბალირ ვოუ**. **ბალირ** სიტყვისაგან ნაწარმოები გვარი ქართულში არ გვხვდება. პ. ცხადაიას აზრით, გვარებში **ბალუაშვილი**, **ბალუშვილი**, **ბალუაში**, **ბალვაში** გამოიყოფა **ბალი/ბალუ** ელემენტი, რომელიც მეგრული **ბალირის** შემოკლებულ ფორმად მოჩანს.²

მუჰაჯირთა 1867წ. სიის მიხედვით სოფ. გენწვიშში წარმოდგენილია გვარი **გაბალ-იფა**, რომლისთვისაც ამოსავალია სვანეთსა და სამეგრელოში ძველად გავრცელებული პირსახელი **გაბელ**. მისი ფონეტიკური ვარიანტებია **გაბილ**, **გაბი**, **გაბა**, **გაბე**. ჩამოთვლილი სახელებისთვის ძირეული შეიძლება იყოს პირსახელი **გაბრიელი**. **გაბალ-იფა** ფორმის ამოსავალი სახეობებია სოფ. გუფში გავრცელებული **გაბელია**, **გაბლია** ფორმები. **გაბალ-იფა** კალკირებულია ქართული **გაბელიძე** ფორმისგან. ამოსავალი **გაბელ** ფუძის ე ხმოვანი აფხაზურში ჩვეულებრივ გადმოცემულია ა ხმოვნით. სოფ. ჯამპალში ერთმანეთის გვერდით დასტურდება მორფოლოგიური ვარიანტები **გაბრა-იფა** და **გაბრი-იფა**. შდრ. **გაბრავა**, **გაბრიაძე**. ამოსავალი ფუძეებია პირსახელ **გაბრიელის** კნინობითი ვარიანტები **გაბრა**, **გაბრი**. სოფ. ხოფში დასტურდება გვარი **გუარ-იფა**. შდრ. ქართული **გვარიშვილი**, რომლის მატარებელთა რაოდენობა 1997 წელს შეადგენდა 341 სულს. (გავრცელებულია ბათუმში, ქობულეთსა და ქედაში); **გვარაძე**.³ ისტორიულ წყაროებში დასტურდება **გვარიძე** სახეობაც. კერძოდ, 1671 წლის საბუთში მოხსენიებულია ნიჩბისს (ამჟამინდელი მცხეთის რაიონში) მცხოვრები **გვარიძე** გუგუნა, რომე-

ლიბების დროის საკითხისათვის მუჰაჯირთა 1867 წლის სიის მიხედვით. თბ., 2006, გვ. 19;

¹ თ. **გვანცველაძე**. აფხაზურ გვარსახელთა მოდელებისა და მათი., გვ. 19.

² პ. **ცხადაია**. გვარები და გვართა დასახელებანი სამეგრელოში, გვ. 57.

³ ა. **სილაგაძე**, ა. **თოთაძე**. გვარ-სახელები საქართველოში. თბ., 1997, გვ. 58.

ლიც ყოფილა მოწმე იმედა ფანიაშვილის მიერ ანუკა ციცისშვილისათვის მიცემული ვენახის ნასყიდობის წიგნისა.¹

სოფ. კელასურში დასტურდება გვარი **იასა-იფა**. ქართულად ნიშნავს იესეს ძეს. საანალიზო ფორმისათვის ამოსავალია პირსახელი **იესე**, რომლის პირველი ე (**ა**, ხოლო უკანასკნელი ე აფხაზურში გადმოცემულია **ა** ხმოვნით. სოფ. ფსირცხის მონაცემებში მრავალჯერ გვხვდება გვარი **კუაჩ-იფა** (ზუსტი ტრანსკრიფციით **კიარ-იფა**) და მისი დაბოლოებამოკვეცილი ვარიანტი **კუაჩ**. **კუაჩ-იფა** ფორმის ქართული ვარიანტია **კვანიძე**, რომელიც მცირერიცხოვანია და გავრცელებულია იმერეთში (ვანის რაიონში).

სოფ. ჯამპალში დასტურდება გვარი **ლაზარ-იფა**. მისი ვარიანტია სოფ. გუფში გავრცელებული **ლაზარია**, რომელიც მივიღეთ შემდეგნაირად: **ლაზარე** (**ლაზარეა** (**ლაზარია**). საანალიზო ფორმებისთვის ამოსავალი ფუძეა პირსახელი **ლაზარე**. სოფ. ფსირცხაში წარმოდგენილია გვარი **ლაზ-იფა**. კელასურსა და ჯამპალში გვხვდება **ლაზ-იფა** ფორმის გაუფორმებელი ვარიანტი **ლაზ**: **არიჩ ლაზ** (სოფ. ჯამპალი), **ცგუ ლაზ** (სოფ. კელასური). **ლაზ** მამაკაცთა სახელია აფხაზთა შორის და უკავშირდება სატომო სახელს, რომელიც აღნიშნავს ჭანს.

სოფ. მერხეულში გვხვდება გვარი **მანარებელ-იფა**. შდრ. ქართული **მანარობლიძე**. ქართულ გვარსახელთა ცნობარის მიხედვით **მანარობლიძეები** ამჟამად სამეგრელოში არ ცხოვრობენ. გვარი გავრცელებულია თბილისში, ბორჯომსა და ცაგერში.² ძველ სამართლებრივ დოკუმენტებში ხშირად გვხვდება პირსახელი **მანარობელი**. კერძოდ, „*აფხაზეთის საკათალიკოსო დაეთარში*“ (1621წ.) მოხსენიებულია სოფ. ნაგუაზაუში მცხოვრები ვინმე **მანარობელი** ნაჭყებია, რომელსაც ემართა ბევრად 1 ძროხა, 1 ღორი, 1 ამოკირული ძირა ღომი, 6 კოკა ღვინო...³ იმავე საბუთის მიხედვით სოფ. ჯიმამტაროს მონაცემებში – **მანარობელი**, ზურაბაის შვილი.⁴ საანალიზო **მანარებელ-იფა** ფორმას საფუძვლად უღევს პირსახელი **მანარებელი** (და არა **მანარობელი**). **მანარებელ** ფორმა რომ ნამდვილად არსებობდა ამას ადასტურებს „*საცაიშლო დაეთარში*“ (1616-1621წწ) დაცული ცნობა: „მართებს **მანარებელსა** აგუსერიას მათაურსა ერთი ღორი, მისი ღომი და ღვინო“;⁵ 1628 წლის ბიჭვინთის საბუთში მოხსენიებულია წყალიძგას მცხოვრე-

¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I. თბ., 1991, გვ. 632.

² ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე. გვარ-სახელები საქართველოში, გვ. 135.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 413.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 405.

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 443.

ბი **მასხარებელი** გეროზია, რომელიც ფოთს შეუწირავთ მეთევზედ.¹ **მასხარებელი** აფხაზურს დიდი ხნის ნასესხები არ უნდა ჰქონდეს, რადგანც აფხაზურში, სწორედ, ის ფორმაა შესული, რაც ქართულ სალიტერატურო ენაში გვაქვს. **მასხარებელი** დიალექტური ვარიანტია **მასხარებელი** ფორმისა.

სოფ. აბგიძირაში წარმოდგენილია გვარი **რაფა-იფა**. ამოსავალი ფუძეა პირსახელ **რაფიელის** შემოკლებული ქართული ვარიანტი **რაფა**. შდრ. **რაფავა**. ამ გვარის წარმომადგენელთა ძირითადი საცხოვრისია ზუგდიდის რაინის სოფლები: კორცხელი, ახალკახათი, რუხი, ჭკადუაში.² სოფ. ხოფში დასტურდება გვარი **ჩალ-იფა**. მის მორფოლოგიურ **ჩალია** ვარიანტს ვხვდებით სოფ. გენწვიშის სიაში. საანალიზო ფორმები წარმოქმნილია **ჩალა** სიტყვისგან, რაც ნიშნავს გლახაკს, გონებაჩლუნგს, სულელს, ჩერჩეტს; ლაჩარს.³ საზოგადო სახელი **ჩალა** მეტსახელად ადვილად იქცეოდა. ქართულში გვხვდება გვარი **ჩალაძე**.

სოფ. ამჭარაში წარმოდგენილია გვარი **ჩიკურა-იფა**. გვარში დაცულია ამოავალი ქართველური **ჩიკურა** ფუძე. ქართულში გვხვდება გვარები **ჩიკორაია**, **ჩიკორია**. შდრ. **ჩეკურიშვილი**, **ჩეკურაშვილი**. ეს უკანასკნელი დამოწმებული არის 1616 წლის დომენტი კათალიკოზის წყალობის წიგნში მცხეთისშვილი ზიარასადმი: „...ვისძინეთ აჯა და მოხსენება თქუენი და შეგიწყალეთ და მოგიბოძეთ ბიწმენს... **ჩეკურაშვილი** ნადირა მათის მამულითა...“⁴ ზემოთ ჩამოთვლილ ქართულ გვარებში გამოიყოფა **ჩიკორ/ჩეკურ**, **ჩიკორა/ჩეკურა** ამოსავალი ფუძეები. პ. ცხადაიას ცნობით, **ჩიკორი** ტანმცირესა და გამხდარსაც აღნიშნავს.⁵

სოფ. უნთფირში დასტურდება გვარი **ჩუხ-იფა**. ამოსავალია პირსახელი **ჩუხუ**. შდრ. მეგრული **ჩუხუა**. სოფ. აუშთაში წარმოდგენილია გვარი **ჩხაპ-იფა**. ნიშნავს ჩხაპის ძეს. **ჩხაპ** ელემენტს შეიცავს მეგრული გვარი **ჩხაპელია**. პ. ცხადაიას ცნობით, **ჩხაპელია** ფორმას მოეპოვება იშვიათი საპასპორტო ვარიანტი **ჩხაბელია**. მისივე თვალსაზრისით, **ჩხაპელია** ფორმისათვის ამოსავალი შეიძლება იყოს მეტსახელად ქცეული „**ჩხაპელი**“, რაც ნიშნავს მორწყულს, გაწუწულს, შემთვრალეულს.⁶ აფხაზური **ჩხაპ** მეგრული ჩხაპელ ფორმის მარცვალმოკვეცილი ვარიანტია: **ჩხაპელ-იფა (ჩხაპ-იფა)**.

მუჭაჯირთა სიაში დრანდის ოლქის მონაცემებში დამოწმებულია

¹ *დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები*, I. თბ., 1921, გვ. 41.

² **ა. სილაგაძე**, **ა. თოთაძე**. გვარ-სახელები საქართველოში, გვ. 166.

³ **ო. ქაჯაია**. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ III. თბ., 2002 გვ. 289.

⁴ *ქართული სამართლის ძეგლები*, III, გვ. 388.

⁵ **პ. ცხადაია**. გვარები და გვართა დასახელებანი სამეგრელოში, გვ. 151.

⁶ **პ. ცხადაია**. გვარები და გვართა დასახელებანი სამეგრელოში, გვ. 153;

გვარი **ჩხუ-იფა**, რომელიც უდრის ჩხუს ძეს. აქ **ჩხუ** ეპონიმის მეტსახელად მოჩანს. იხ. ამავე სიაში გვარსახელები **ჩხუნგურია**, **ჩხულგურია**, **ჩხონგურია** ფორმები.

სოფ. ფსირცხის სიაში დამოწმებული არის გვარი **ხუაჩ-იფა**. ამოსავალი უნდა იყოს მეგრული **ხეჩია/ხეჩიავა** ან ისტორიული **ხეაჩია**. მათ შორის **ხეაჩია** ფორმას მეტი უპირატესობა აქვს. **ხეაჩია** ფორმა დამოწმებულია ისტორიული წყაროებითაც. კერძოდ, „საცაიშლო დავთარში“ (1616-1621 წწ) მოხსენიებულია საეკლესიო გლეხი ქომიშკელა **ხეაჩია**: „მართებს ქომიშკელასა **ხეაჩიას** 1 საკლავი, 1 ქათამი...¹ იმავე საბუთში **ხეაჩია** ფორმის გვერდით დასტურდება **ხეჩია** ფორმაც (იქვე). ქართულში **ხეჩია** ფორმის მორფოლოგიური **ხეჩიავა** ფორმაც გვხვდება. თუ **ხეაჩია** ბეჭდვის შეცდომა არ არის, მაშინ **ხეაჩია** (მეგრ.) (**ხიაჩ-იფა** (აფხაზ.) უფრო სარწმუნო ჩანს, ვიდრე – **ხეჩია** (**ხიაჩ-იფა**. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ქართულ საკუთარ სახელთა საძიებლის მონაცემები, საიდანაც ჩანს, რომ **ხეაჩი** სვანეთში, ხოლო **ხეაჩია** – სამეგრელოში გავრცელებული პირსახელებია.²

სოფ. გუმაში დასტურდება გვარი ხუტ-იფა. მისი ქართული შესატყვისია ხუტიძე, რომელიც გავრცელებულია ახმეტაში, თბილისსა და თელავში.³ გვხვდება ასევე ხუტიაშვილი ფორმაც. ამოსავალია პირსახელი ხუტი,⁴ შდრ. ხუტა.

ამრიგად, გაანალიზებული მასალა ადასტურებს, რომ 1867 წლამდე აფხაზთა შორის გავრცელებული ყოფილა ქართველური წარმოშობის პირსახელებიცა და გვარსახელებიც, რომლებიც ამ სახელთა მატარებლების გააფხაზების შემდეგ საფუძვლად დასდებია ახლად წარმოქმნილ აფხაზურ გვარებს, რომელთა დიდი ნაწილი დღეს აღარ დასტურდება აფხაზთა შორის. მუჰაჯირთა 1867წ. სიაში ზოგი ისეთი ქათული გვარიცაა შემორჩენილი, რომელიც დღეს ქართულშიც გამქრალია.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 445;

² ა. ლლონტი. ქართველური საკუთარი სახელები. თბ., 1967, გვ. 158.

³ ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე. გვარ-სახელები საქართველოში, გვ. 293;

⁴ ა. ლლონტი. ქართველური საკუთარი სახელები, გვ. 158;

TAMAR GITOLENDIA

EXAMPLES OF THE REPEATED FORMATION OF THE KARTVELIAN NAMES AND SURNAMES ACCORDING TO THE MUHAJIRS LIST OF 1867

In the Abkhaz-Muhajirs' list of 1867 among the corroborated surnames with an-ia ending worthy of special attention are two forms: Burdgubaia and Rostobaia which are built by a double suffixation. In the Muhajirs' list there is an Abkhazian – ipa (his) in the names of Kartvelian origin ending in the suffixes: Bagir-ipa, Gabal-ipa, Gaabra-ipa, Guaripa, Makharebel-ipa, Laz-ipa, Chkhap-ipa... The analyzed material testifies to the fact that until 1867 among the Abkhazians there were spread the Christian names and surnames which after the Abkhazification of the bearers of these names became a basis of newly-created Abkhazian surnames the greater part of which are no longer confirmed among the Abkhazians today.

სატიან კაკაპა

ხმოვნის რელუქცია როგორც თანხმომავანთშეჯრის ერთ-ერთი პირობა აფხაზურში

აფხაზურისათვის სხვა ფონეტიკურ პროცესთა შორის დამახასიათებელია ხმოვნის რელუქცია. ყველაზე ხშირად ეს ეხება ა ხმოვანს. რელუქციის გამოწვევი მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, არის მახვილი, რომელიც ძალზე ინტენსიური და მოძრავია. იგი შეიძლება მოუდიოდეს სიტყვის ნებისმიერ პოზიციაში მდგომ ხმოვანს. მაგალითად: აძარა „აღ-ზრდა, გაზრდა“; აგ²შ „ჭიშკარი“ – აფხმ 1. „რკინა“ 2. „ცული, ნაჯახი“ 3. „ლაგამი“.

უნდა აღინიშნოს, რომ მახვილს აფხაზურში ზოგჯერ სიტყვათგან-მასხვავებელი ფუნქცია აქვს, ამის ნათელი მაგალითია ალა „თვალი“, იგივე სიტყვა, ოღონდ მახვილით ბოლოში ძალს ნიშნავს – ალა. აფხაზურსა და აბაზურში მახვილის მატარებელი გამოდის ძირეული მასალაცა და ფორმანტებიც.¹ ამასთან, ფორმანტები ხშირად მიიზიდავენ ხოლმე მახვილს, სწორედ ამით არის გამოწვეული მახვილის არამყარი ბუნება. ცნობილია, რომ აფხაზურში სიტყვის ძირი ამოსავალში მარტივი იყო (CV) მოდელი, რაც გარკვეულწილად დღესაც შენარჩუნებულია² და შესაბამისად, მახვილი სწორედ ამ ხმოვანზე მოდიოდა. გარკვეულ ფუძეებში სიტყვათწარმოებისა თუ ფორმათწარმოების შედეგად მახვილის ადგილი იცვლება: ზოგ შემთხვევაში მახვილი შერჩება ძირეულ ელემენტს, ზოგ შემთხვევაში გადაინაცვლებს ძირიდან ხან ბოლოსკენ, ხან წინ (წინ გადაწევის შემთხვევები უფრო ხშირია).³

სწორედ მახვილის ამგვარი ინტენსიური და მოძრავი ბუნება უდევს საფუძვლად ისეთ ფონეტიკურ პროცესს, როგორც არის რელუქცია. რელუქცია ფუძიდან ხმოვნის ამოვარდნას ნიშნავს. საქმე ის გახლავთ, რომ მახვილის ზემოქმედების შედეგად უმახვილოდ დარჩენილი ხმოვანი იკარგება, რის შემდეგაც ვიღებთ ორი ან მეტი თანხმოვნისაგან შემდგარ კომპლექსებს. მაგალითად:

¹ ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I. თბ., 1976, გვ. 100.

² ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების..., გვ. 54.

³ ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების..., გვ. 116.

- ამაშენ – ამშენ „ზღვა“
- აკალათ – აკლათ „კალათი“

რაც შეეხება რელექციის შედეგად მიღებულ თანხმოვანთკომპლექსებს, ისინი მეორეული წარმოშობისაა და ამოსავალ ვითარებას არ ასახავს. ამოსავალში, როგორც უკვე ითქვა, სიტყვის ძირი მარტივი იყო, სწორედ ეს უნდა იყოს, აკად. ქ. ლომთათიძის აზრით მიზეზი იმისა, რომ ენა ხშირად კომპლექსთა გამარტივების გზას მიმართავს. ამის მაგალითია რელექციის შედეგად მიღებული *ქ-ფჰსსა (ქალები) სიტყვაში ოთხწევრიანი ფჰჰსსა კომპლექსის გამარტივება. ეს სიტყვა ამოსავალში სრულხმოვნიანი იყო: *ა-ფა-ჰა-სა-სა, შემდგომ მახვილის გადანაცვლებისას უმახვილოდ დარჩენილი ხმოვნები ჩავარდა; ხმოვანთა რელექციის შედეგად მივიღეთ თანხმოვანთკომპლექსი (*ა-ფჰსსა, რაც დაძლეულ იქნა კომპლექსის გამარტივებით, კონკრეტულად, ფჰსს გარემოცვაში ამოვარდა ფ, შემდგომ ჰსსს-ში ერთი ს-ც დაიკარგა და შედეგად მივიღეთ დღეს ენაში არსებული ფორმა ქჰგსა (ქალები)¹.

ამ გზით მიღებული კომპლექსები მრავლადაა ენაში, თუმცა ყველა შემთხვევაში არ მოქმედებს თანხმოვანთკომპლექსთა გამარტივების პრინციპი. ზოგ შემთხვევაში ამოსავალი ფორმები დაცულია აფხაზური ენის დიალექტებსა და აბაზურ ენაში, რომელთა მონაცემების გათვალისწინება გვეხმარება ფორმათა ისტორიის დადგენაში. მაგალითად, ამჟამად აფხაზური ენის ორივე დიალექტში მგლის, მელიის და ტურის ზოგად სახელად გამოიყენება ა-ბა სიტყვა. აქ რომ ბგ კომპლექსი მეორეულია, ამას ადასტურებს აბაზურ ენაში არსებული სრულხმოვნიანი ვარიანტი ბაგა, ასევე აფხაზური გვარი ბაგაფშ, რომელიც ორი სიტყვისაგან შედგება: ბაგა + აფშ (მწითური), ორი ა ხმოვანი ენამ ვერ იგუა, ერთი დაიკარგა და შედეგად მივიღეთ ბაგაფშ ფორმა. ასევე სხვა მაგალითები. არხ²გც (– არახ²გც) „დაფი“; იჰარკნ – იჰარკნ (– იჰარაკნ –იჰარაკნ) „მალა-მალა“; ასევე ნასესხებ სიტყვებში: ათთენ (– ათათენ) „თამბაქო“.

რელექციის მოვლენათა რიგს განეკუთვნება აგრეთვე ხმოვნის დავიწროების მთელი რიგი შემთხვევები². საქმე გვაქვს მახვილის ინტენსივობის შედეგად ა ხმოვნის დავიწროებასთან. მაგ.: აბნგც (– აბნაც) „ჯიხვი“; ქმგხ (– ქმახ) „მთა, კლდე“; აჰგს (– აჰას) „ხბო“...

¹ ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების..., გვ. 111.

² მ. ციკოლია. აფხაზური ენის აბუჟური დიალექტი. თბ., 1969, გვ. 030.

ეს პროცესი ძირითადად დახურულ მარცვალში ხდება¹. აღსანიშნავია, რომ აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში ხმოვნის რედუქციის თვალსაზრისით განსხვავებული ვითარება გვაქვს. სრულხმოვანება მეტად არის დაცული აშხარულსა და აბჟურ დიალექტებში, ხოლო ტაპანთურში აშკარაა თანხმოვანთშეჯრის შემთხვევები ხმოვნის რედუქციის ხარჯზე². კონკრეტულად, ა ბოლოხმოვნიან ზმნურ ფუძეებს მახვილხმოვნიანი წინდებულის ან პრეფიქსის დართვისას ა ჩამოშორებია, მაგალითები:

- აფხ. **ႠႩႠႨ-რა** „ურთიერთ ჭამა“
- ტაპ. **ႠႩႠ-რა** „ურთიერთ ჭამა“
- აფხ. **ႠႨႠႨ-რა** „ნადირობად წასვლა“
- ტაპ. **ႠႨႠ-რა** „ნადირობად წასვლა“.

აკად. ქ. ლომთათიძეს აღნიშნული აქვს, თუ როგორ არის ტაპანთურში გამოხატული ზმნური მიქცევითი -ლა სუფიქსი. იგი მიქცევითი მიმართულების გამოხატვის ფუნქციით ერთვის ფუძე-წინდებულის მქონე ზმნურ ფუძეებს. ასეთ ფორმებში მახვილი თვით ფუძეში შემავალ ხმოვანს მოუდის, ამიტომ უმახვილოდ დარჩენილი -ლა სუფიქსი ხმოვანს კარგავს და შედეგად ორწევრა თანხმოვანთკომპლექსს ვიღებთ. მაგალითად:

- ადწალრა (-Ⴀადწალარა) შდრ. აფხ. ადტ°ალარა „მიჯდომა“;
- ადგალრა (-Ⴀადგალარა) შდრ. აფხ. ადგალარა „მიტანა“;

იგივე მოსდის ასევე -ლა ძირ-სუფიქსსაც. მაგალითები:

- ტაპ. ფგლრა; შდრ. აფხ. აფგლარა „შეხვედრა“;
- ტაპ. ათალრა; შდრ. აფხ. ათელარა „შიგ შესვლა“.

მაგრამ თუ ძირ-სუფიქსის წინ რომელიმე თანხმოვანი დგას, მაშინ ხმოვნის რედუქცია არ ხდება. მაგალითად: ად°გრტლარა „ახსნა“; აქ°კლარა „ზედ ცვენა“. ასეთ შემთხვევაში სწორედ თანხმოვანთა შეჯრამ შეუძალა ხელი -ლა სუფიქსისეული ა ხმოვნის რედუქციას.³ იგივე პროცესი, მხოლოდ ზმნის დრო-კილოიან ფორმებში, აფხაზურისთვისაც არის დამახასიათებელი. ასე, მაგალითად: სგლეღტ სგლტ „ავდექი“; იყალეღტ იყალტ „მოხდა“; დასიტ „დაუკრა“, პარალელურად იხმარება ფორმა დასტ. აფხაზურში ხმოვნის ამგვარი რედუქცია მხოლოდ აორისტში ხდება.

¹ ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების..., გვ. 22.
² ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების..., გვ. 131.
³ ქ. ლომთათიძე. აფხაზური და აბაზური ენების..., გვ. 127.

KHATIA KAKAVA

REDUCTION OF VOWELS AS ONE OF THE CONDITIONS OF TRUNCATION OF CONSONANTS IN ABKHAZIAN

Reduction in Abkhazian occurs to a vowel "A". This vowel either drops completely or by means of contraction gives [^] a vowel. The cause of reduction is a stress that is intensive and variable. Exactly, as a result of the stress influence, the vowel that stayed without a stress will be dropped; as a result we receive complexes which consist of two or more consonants.

მეა კილანავა

მკრამთ წოდებული რთული ქვემდებარე თანამედროვე ინგლისურ ენაში

წარმოდგენილი სტატია ეხება პასიური სტრუქტურების ერთ-ერთ ნაირსახეობას, კერძოდ, რთული ქვემდებარეანი წინადადებების სემანტიკურ კვლევას სამეცნიერო ტექსტებსა და ლიტერატურულ დიალოგში. კვლევას საფუძვლად უდევს დიათეზების თეორია, რომელიც დამუშავებულია ა. ხოლოდოვიჩისა და მისი მოწაფეების მიერ.¹

სამეცნიერო ლიტერატურასა და ლიტერატურულ დიალოგში აღწერის ამოცანები და ობიექტი განსხვავებულია. სამეცნიერო სტილის ექსტრალინგვისტურ ფაქტორად ითვლება აზრობრივ-ლოგიკური მსჯელობა, რომლის გამოსახატავადაც ტექსტში იქმნება განკერძოებულ-განზოგადებული საშუალებები.² ერთ-ერთი ასეთი საშუალება არის ვნებითი გვარი, რომელიც უფრო მეტად დამახასიათებელია მეტყველების სამეცნიერო სტილისთვის, ვიდრე მხატვრულისთვის.³ მეტყველების სამეცნიერო სტილისათვის ორგანულია განზოგადება. მეტყველების მხატვრული სტილი კი სხვა მეტყველების ფორმებისაგან გამოირჩევა სირთულით, დიფერენცირებულობით, მრავალფეროვნებით. მხატვრული სტილის ფორმალურ კომპონენტებს მიაკუთვნებენ დეტალიზაციასა და კომპოზიციას.⁴

ლიტერატურული დიალოგი წარმოადგენს ცოცხალი სასაუბრო ენის მეტად ახლო რეპრეზენტაციას და ასახულია დრამის ენაში, რომელიც აქტიურად ურთიერთობს სამეტყველო ენასთან და ეპოქის სტილთან. ბოლო გულისხმობს არა მხოლოდ ლიტერატურულ სტილს, არამედ სამყაროს ასახვის საშუალებებსაც. დრამის ენა, რომელიც წარმოადგენს ზეპირ-სამეტყველო და ლიტერატურულ-წერილობითი სტილების

¹ А. А. Холодович. Залог. – В кн.: „Категория залога“: Материалы конференции. Л., 1970.

² М. Н. Кожина. Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции. – В кн.: „Язык и стиль научной литературы“: М., 1977, გვ. 6-7.

³ Е. С. Морозова. О семантике страдательного залога в английских художественных и научных текстах. – В сб.: «Язык и стиль научного изложения». М., 1983, გვ. 161.

⁴ Л. И. Тимофеев. Основы теории литературы. Изд. 5-ое. М., 1976, გვ. 205.

ნაერთს, აგრეთვე უკავშირდება ლიტერატურულ-მწიგნობრული ენის ზოგიერთ სტილს.⁵ დიალოგს, როგორც ლიტერატურული ენის ზეპირ-სამეტყველო ნაირსახეობას, ახასიათებს სპონტანურობა, მოუმზადებლობა. ამ თვალსაზრისით, სავსებით ბუნებრივია, რომ დრამის მონოლოგები და დიალოგები სპეციფიკურია არა მხოლოდ გამომსახველობით, არამედ მათში გრამატიკული ფორმების, კერძოდ, ვნებითი გვარის გამოყენებითაც.

წინამდებარე ნაშრომში შევეცადეთ დაგვედგინა რთული ქვემდებარის შემცველი პასიური სტრუქტურების ზმნების სემანტიკა და დისტრიბუციული თვისებების მსგავსება-განსხვავება ზემოხსენებულ ფუნქციონალურ სტილებში. მიგვაჩნია, რომ ასეთი შეპირისპირებითი ანალიზი იძლევა დამატებით ინფორმაციას ამ მოვლენის არსის უკეთ გასაგებად.

ღიათეზების თეორიიდან გამომდინარე, გვარი განისაზღვრება როგორც ზმნაში სემანტიკური და სინტაქსური ღონეების ერთეულების შესაბამისობის გამოსახვა. „გვარი არის ზმნაში სინტაქსური და სემანტიკური ღონეების ერთეულების შესაბამისობის რეგულარული ასახვა. მოკლედ რომ ვთქვათ, გვარი არის ზმნაში გრამატიკულად მარკირებული ღიათეზა“.¹ ამ გამოკვლევის ფარგლებში, ღიათეზების თეორიის გამოყენებისას, აღმოვაჩინეთ ღიათეზების განსაკუთრებული ჯგუფი, რომელშიც პაციენსი და ატრიბუტი, ადრესატი და ატრიბუტი კორელირებენ სინტაქსურ ღონეზე ე.წ. რთულ ანუ დანაწევრებულ (გახლეჩილ) ქვემდებარესთან, რომელიც მორფოლოგიურად გამოხატულია დისტანტური კონსტრუქციით „სახელობითი ბრუნვა ინფინიტივთან (მიძლეობასთან, არსებით და ზედსართავ სახელებთან)“. მოცემული მოვლენა სხვადასხვაგვარად არის ახსნილი ლინგვისტების მიერ.²

ზემოთმოყვანილ ინტერპრეტაციას ეთანხმება მრავალი ლინგვისტი, დაწყებული ესპერსენიდან.³ ესპერსენის აზრით, წინადადებაში

⁵ **С. С. Беркнер.** Развитие языка английской драмы в XVI-XX вв. – *Филологические науки.* №2, 1991, გვ. 87.

¹ **А. А. Холодович.** Залог, გვ. 2.

² **М. И. Оссовская.** К вопросу о членении предложения в плане синтагматики и парадигматики. – В сб.: *“Студия Германистика. Грамматика английского и немецкого языков”.* Л., 1976, გვ. 36-41; **П. Перли.** О так называемом «сложном подлежащем» в современном английском языке. – В сб.: *“Студия Германистика. Грамматика английского и немецкого языков”.* Л., 1976, გვ. 50-55.

³ **O. Yespersen.** A Modern English Grammar on Historical Principles. Cop., 1940. Part V, p. 315; **M. A. Ganshina, N. M. Vasilevskaya.** English Grammar. M., 1964, p. 294; **Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская.** Теоретическая грамматика английского языка. М., 1967, გვ. 253; **Т. И. Новицкая, Н. Д. Кучин.** Практическая грамматика английского языка. М., 1979, გვ. 204-208.

“He was seen to nod” ქვემდებარის როლს ასრულებს შეთანხმება “he to nod”, როგორც მთელი, რასაც მკვლევარი მოიხსენიებს ტერმინით “nexus subject”, ხოლო შემასმენელი არის ზმნა “to see” – ვნებითი გვარის ფორმით. “he to nod” კომპლექსის შიგნით ურთიერთობებს ესპერსენი აერთიანებს ზოგადი ცნების ”nexus“-ის ქვეშ და ამაში გულისხმობს ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობის მსგავს მოვლენას. ინგლისური ენის თეორიული გრამატიკის ავტორები ბ. ზაიმონი და ბ. როგოვსკაია ამ სტრუქტურულ მრავალსახეობას განიხილავენ როგორც რთული დამატების მქონე წინადადების ტრანსფორმას – “They saw him enter the room. – He was seen to enter the room”. ამ დროს რთული დამატება ტრანსფორმირდება რთულ ქვემდებარედ “him enter – he... to enter”. სწორედ ამიტომაც ანიჭებენ ავტორები ამგვარ განსაზღვრებას უპირატესობას (პრეფერაბლეს).⁴

სხვა მეცნიერები ემხრობიან კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც მოცემული კონსტრუქციის ინფინიტივი ან სხვა მეორე წევრები ზმნის პირიან ფორმებთან ერთად პასივში ქმნიან რთულ ან შედგენილ ზმნურ შემასმენელს⁵. ამ კონსტრუქციის მეორე წევრების აღსანიშნავად გრამატიკებში ხშირად გამოიყენება ტერმინი „სუბიექტური პრედიკატული წევრი“. მოცემული განმარტების მიხედვით, ამ სტრუქტურული ტიპის წინადადებებში ქვემდებარე არის მხოლოდ სახელი /ნაცვალსახელი/ John/ he წინადადებაში: “John/he was seen to cross the street”.⁶

მეორე კონცეფცია ჩვენ მიერ ნაკლებად დამაჯერებლად არის მიჩნეული, რადგანაც იგი არ ემთხვევა გრამატიკაში მიღებულ რთული ან შედგენილი შემასმენლის განმარტებებს, ამიტომაც შემდეგი ტიპის წინადადებებში:

1. “I am going to do what **I** am always supposed to do” (*E. M. Forster*).
2. ...**women and men** were seen **trooping** to the offices (*D. H. Lawrence*).
3. When was **Mr. Ackroyd** last seen **alive**? (*A. Christie*).
4. ...**Mackintosh** had been appointed **Walker's assistant** (*W.S. Maugham*).
5. **He** was told to go to church alone (*E. M. Forster*).

⁴ Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская. Теоретическая грамматика..., გვ. 253.

⁵ Б. А. Ильиш. Современный английский язык. М., 1948, გვ. 56-57; А. И. Смирницкий. Синтаксис английского языка. М., 1957 გვ. 271; В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер и др. Грамматика английского языка. Л. 1973, გვ. 166; Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. Грамматика английского языка. М., 1973, გვ. 307.

⁶ М. И. Оссовская. К вопросу о членении..., გვ. 38.

გამოყოფილი წევრები განიხილება, როგორც ქვემდებარეები, რომლებიც შესაბამისად კორელირებენ პაციენსსა და ატრიბუტთან (1,2,3,4 წინადადებები) და ადრესატსა და ატრიბუტთან (5 წინადადება) და წარმოქმნიან პასიური დიათეზების ორ ტიპს. /სემანტიკური აქტანტიების (პაციენსის, ადრესატის, ატრიბუტის და სხვ.).¹ დიათეზა, რომელიც აღნიშნავს ორი სემანტიკური აქტანტის – პაციენსისა და ატრიბუტის კორელაციას ერთ სინტაქსურ აქტანტთან – როულ ქვემდებარესთან, დაფიქსირდა მეტყველების ორივე ფუნქციონალურ სტილში:

1. ფიზიკური მოქმედებისა და ზემოქმედების ზმნებთან: ა) “The home that used to be father's and mother's **was burnt** to the ground” (*The Best British Mysteries*). ბ) In the gizzard the food is **ground** to a pulp.²
2. სოციალური ურთიერთობების ზმნებთან: ა) **I'm required** by law to investigate occupied premises” (*J. Sandford*). ბ) Theoreticians **were forced** to introduce yet another new particle into the quark family.³
3. გონებრივი მოქმედების ზმნებთან, ა) He **is believed** to be the stranger who visited Fernly that night (*A. Christie*). ბ) For a long time cytoplasm **was thought** to be a homogeneous and structureless substance.⁴
4. კომუნიკაციის ზმნებთან: ა) “He **was said** to have been very wild in his youth” (*The Best British Mysteries*). ბ) Those grammatical transformations **were said** to be meaning preserving.⁵
5. გრძნობითი აღქმის ზმნებთან: ა) This contrast **is seen** as the annual ring...⁶. ბ) “The footsteps **were heard** coming down the lane from the highway” (*A. Christie*).
6. განზოგადებული მოქმედების ზმნებთან: ა) “She'd **been made** a morphine addict” (*A. Christie*). ბ) The Labour Government's new Department of Economic Affairs **was made** responsible for achieving an incomes policy.⁷

დიათეზა, რომელიც გამოხატავს ადრესატისა და ატრიბუტის კო-

¹ ამის შესახებ განმარტება იხ.: **გ. კილაწავა**. პასიური კონსტრუქციები თანამედროვე ინგლისურ ენაში. თბ., 2005.

² *Pears Cyclopaedia* 1956-57. 1957, p. 170.

³ *Pears Cyclopaedia* 1956-57. 1957, p. 32.

⁴ *Pears Cyclopaedia* 1998-99. *The World of Science*. 1998. p. 32.

⁵ **D. D. Bornstein**. Reading in the Theory of Grammar. Cambr., 1976, p. 17.

⁶ **D. J. Tailor., H. P.O. Green., G.W. Stout**. Biological Science. Cambr., 1998, p. 770.

⁷ *Pears Cyclopaedia* 1998-99. *The World of Science*. 1998, G. 66.

რელირებას რთულ ქვემდებარესთან აღმოჩენილ იქნა ორივე ფუნქიონალურ სტილში პასივში მყოფი ზმნების მხოლოდ ორ სემანტიკური კლასთან.

1. კომუნიკაციის ზმნებთან: ა) Species in which there are two sets of chromosomes as described above **are referred** to as diploid given the symbol 2n (*W. S. AMAugham*). ბ) She's **been told** not to come here... (*A. Christie*);
2. სოციალური ურთიერთობების ზმნებთან: ა) Clients wishing to buy **were not allowed** to deal directly with jobbers.¹ ბ) "She **was forbidden** to open the door" (*D. H. Lawrence*).

ზემოთხსენებული პასიური დიათეზის მარჯვენა დისტრიბუციები როგორც ლიტერატურულ დიალოგში, ასევე სამეცნიერო ტექსტებში, მათში გამოყენებული ატრიბუტის მორფოლოგიური კორელატების მიხედვით, ნაკლებად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. დიათეზებისათვის, რომლებიც გამოხატავენ პაციენს-ატრიბუტის კორელაციას რთულ ქვემდებარესთან, დამახასიათებელია:

- I. **ინფინიტიური ფრაზები ან ინფინიტივი** – 59,1 % ლიტერატურული დიალოგის დროს, 62,3 % სამეცნიერო ლიტერატურაში. მაგალითად: ა) What are we supposed **to be doing** here? (*J. P. Priestley*); ბ) Now only stylistic transformations were said **to be optional**.²
- II. **არსებითი სახელი ან სახელდებითი ფრაზები**, ამასთან მათ წინ შეიძლება შეგვხვდეს კავშირი “as”, 22 % – დიალოგის შემთხვევაში და 20 % სამეცნიერო ტექსტებში, მაგალითად: ა) “He was elected **clerk of the school board**” (*J.P. Priestley*); ბ) “Now pay attention. Who was known **as the Crying Cavalier**?” (*The Best British Mysteries*).
- III. **ზედსართავი სახელები** – 14 % დიალოგში, 16,5 % სამეცნიერო ტექსტებში, მაგალითად: ა) GUI operation was quickly made **available** on other PSs.³ ბ)... in the South it was never considered **essential** for a girl to have anything but prettiness and charm (*T. Williams*).
- IV. მიმდებარებითი ფრაზები – 4,9 % დიალოგში და 12 % სამეცნიერო ტექსტებში, მაგალითად: If my uncle was seen **turning the corner**, we hid in the shadow... (*T. Williams*).

¹ *Pears Cyclopaedia* 1998-99. The World of Science. 1998, p. 31.

² *Pears Cyclopaedia* 1956-57. 1957, p. 234.

³ *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Second Ed. *David Crystal*. Cambr. Univ. Press, p. 195.

დიათეზების მარჯვენა დისტრიბუციაში, რომლებიც გამოხატავენ ადრესატ-ატრიბუტის კორელაციას რთულ ქვემდებარესთან, იყო დარეგისტრირებული მხოლოდ ინფინიტივი და ინფინიტური ფრაზები, როგორც პრედიკატის ატრიბუტის კორელატები რთული ქვემდებარის ნაწილთან. მაგალითად: “This mourning outfit is to be the last I’ll be asked to pay for, I think” (*The Best British Mysteries*).

მეტყველების სამეცნიერო სტილსა და მხატვრულ (ლიტერატურულ) დიალოგს შორის განსხვავების ზღვარი ძირითადად გადის რთული ქვემდებარეანი დიათეზების მარცხენა დისტრიბუციის სპეფიციკაზე. მარცხენა დისტრიბუციაში პასიური დიათეზებისა, რომლებშიც პაციენსი და ატრიბუტი, ასევე ადრესატი და ატრიბუტი კორელირებენ რთულ ქვემდებარესთან, აბსოლუტურად ჭარბობენ პირის ნაცვალსახელები სახელობით ბრუნვაში – პირი, რომელიც კორელირებს პაციენსთან – ქვემდებარის ნაწილთან, ადრესატთან – ქვემდებარის ნაწილთან ლიტერატურულ დიალოგში – 80,5 %, მაშინ, როდესაც სამეცნიერო ტექსტებში მარცხენა დისტრიბუციაში პირის ნაცვალსახელების წილზე მოდის ყველა მარცხენა დისტრიბუციების მხოლოდ – 3,5%. მოვიყვანოთ მაგალითები:

1. **Any region of space subject to electric influences is called an electromagnetic field.**¹ (მარჯვენა დისტრიბუცია – სახელდებითი ფრაზა – რთული ქვემდებარის ნაწილის რეპრეზენტანტი, რომელიც სიღრმისეულ-სინტაქსურ სტრუქტურაში წარმოადგენს პაციენსის ატრიბუტს; მარცხენა დისტრიბუცია – სახელდებითი ფრაზა, კორელირებული პაციენსთან – ქვემდებარის ნაწილთან).
2. **“I’m not supposed to let her out of my sight”** (*A. Christie*) (მარჯვენა დისტრიბუცია – ინფინიტური ფრაზა, რთული ქვემდებარის ნაწილის კორელატი, რომელიც წარმოადგენს პაციენსის ატრიბუტს; მარცხენა დისტრიბუცია – პირის ნაცვალსახელი სახელობით ბრუნვაში, პირი, რომელიც კორელირებს პაციენსთან – ქვემდებარის ნაწილთან).

რთული ქვემდებარეანი პასიური დიათეზების მარჯვენა დისტრიბუციის გამოკვლევამ, მათში აგენსის გამოყენების თვალსაზრისით, უჩვენა, რომ by-წინდებულებიანი დამატებები, რომლებიც გამოხატავენ აგენსს, ბევრად უფრო ჭარბობენ დიალოგში, ვიდრე სამეცნიერო-ფუნქციონალურ სტილში (8,2 % : 3,5 % შესაბამისად). მოვიყვანოთ მაგალითები:

¹ *Pears Cyclopaedia* 1998-99. The World of Science. 1998, F. 14.

1. But as implying a particular kind of evolutionary mechanism which Darwin favoured, it is **by some scientists** regarded as erroneous.¹
2. “Eva Kane was employed **by the Graigs** as a nursesey governess” (*N. Miller*).

მოცემულ წინადადებებში “by some scientists” და “by the Graigs” წარმოადგენენ წინდებულებას დამატებებს, რომლებიც კორელირებენ აგენსებთან სიღრმისეულ სტრუქტურებში.

ამრიგად, ჩატარებული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ პასიურ დიათეზებს, რომლებშიც პაციენსი და ატრიბუტი, ადრესატი და ატრიბუტი კორელირებენ ე.წ. რთულ ქვემდებარესთან, გააჩნიათ საერთო და განსხვავებული სემანტიკური და მორფოლოგიური თვისებები – ორ გამოკვლეულ სუბენაში – სამეცნიერო ტექსტებსა და დიალოგებში. აღნიშნულ ფუნქციონალურ სტილებში რთული ქვემდებარის შემცველი სტრუქტურების საერთო თვისებებს შორის გამოიყოფა:

- ა) ზმნების სემანტიკური კლასები: გონებრივი მოქმედების, სოციალური ურთიერთობების, ფიზიკური მოქმედებისა და ზემოქმედების, კომუნიკაციის, გრძნობითი აღქმის ზმნები.
- ბ) რთული ქვემდებარის მეორე წევრები მარჯვენა დისტრიბუციაში: ინფინიტივი და ინფინიტივის ფრაზები, არსებითი სახელები და სახელდებითი ფრაზები, ზედსართავის სახელი, მიმდებარე.

ორივე ფუნქციონალურ სტილში რთული ქვემდებარის შემცველი სტრუქტურების განმასხვავებელი თვისებებია:

- ა) მარცხენა დისტრიბუციაში პირის ნაცვალსახელის აბსოლუტური სიჭარბე პირის გამოსახატავად დიალოგში.
- ბ) მარცხენა დისტრიბუციაში არსებითი სახელებისა და სახელდებითი ფრაზების, რომლებიც გამოხატავენ „არა-პირს“, აბსოლუტური სიჭარბე სამეცნიერო-ფუნქციონალურ სტილში.
- გ) მარჯვენა დისტრიბუციაში აგენსის კორელატის by-წინდებულებიანი დამატების უფრო მეტი ხვედრითი წონა დიალოგში, ვიდრე სამეცნიერო-ფუნქციონალურ სტილში.

ჩვენ მიერ გამოკვლეული ფუნქციონალური სტილების სპეციფიკა, მათში რთული ქვემდებარეიანი პასიური დიათეზების გამოყენების თვალსაზრისით, შეიძლება აიხსნას ამ ნაშრომის დასაწყისში გამოთქმული მოსაზრებით, რომ ორივე სუბენაში აღწერის საგანი და ამოცანები განსხვავებულია.

¹ *Pears Cyclopaedia* 1956-57. 1957, p. 167.

EMMA KILANAVA

**ON THE SO-CALLED COMPLEX SUBJECT
IN MODERN ENGLISH**

The article is devoted to the semantic and morphological comparative analysis of the passive constructions containing the so-called Complex Subject in two functional styles – of science and literary dialogue. The research is carried on the basis of the theory of passive diatheses described as a morphological reflection of the correspondence between the participants of the semantic and syntactic levels. It was ascertained that the passive diatheses in which the patiens and the attribute, the addressee and the attribute correlate with the so-called Complex Subject have common and distinctive semantic and morphological features in both functional styles. The revealed divergence in the morphological properties of the passive diatheses with the complex subject can be explained by different tasks and objects of the analysed functional styles of speech.

ირინა ყრუაშვილი

სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციის კონოტაცია და ექსპრესიულობა

სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციის კონოტაციის ქვეშ იგულისხმება დამატებითი ინფორმაციის ორი სახეობა, რომელიც მოცემულია აღნიშნული საგნის ცნებითი ნიშნების პარალელურად რთული სიტყვის სემანტიკაში:

- 1) ემოციურ-აფექტური შეფასების კონოტაცია. ეს არის თანმხლები, დამატებითი ინფორმაცია მოლაპარაკის ან დამწერის ემოციურ-შეფასებითი განწყობის შესახებ, რომელსაც მისგან ვღებულობთ აღნიშნული საგნის დასახელებისას;
- 2) ენობრივ ნიშანთა სოციალური კავშირების კონოტაცია. ეს არის თანმხლები, დამატებითი ინფორმაცია სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციის გამოყენების სფეროს შესახებ, რაც დამოკიდებულია სოციოლინგვისტურ, ფუნქციონალურ-სტილისტიკურ და ლოკალურ თავისებურებებზე.

კონოტაციის შექმნაში სიტყვაწარმოებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სიტყვაწარმოებითი მოდელების სიუხვის გამო. ხშირად სიტყვაწარმოებით მოდელებში ერთდროულად წარმოჩენილია კონოტაციის ორივე სახეობა, მაგალითად, Mistwetter, Sauwetter: 1) პეიორატიული, ემოციურად უარყოფითი შეფასება; 2) ფამილიარული ელფერი.

კონოტაცია წარმოიქმნება მოდიფიკაციის ან ტრანსპოზიციის შედეგად და განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება გაძლიერების, გრადაციის, ინტენსიურობის, განმეორება-მრავალჯერადობის გამომხატველ და კნინობით სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციებში. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითს.

მოდიფიკაციის შედეგად მიღებული კონოტაცია:

- ა) -chen და -lein სუფიქსიანი კნინობითი სახელები: Stündchen, Weinchen, Täubchen, Häuschen, Dummerchen, Dickerchen, Pferdchen, Blümlein, Kätzlein.
- ბ) გაძლიერების გამომხატველი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქ-

ციები: Erzgauner, superklug, Riesenhunger, blitzgescheit, Affenhitze, Heidenangst, Höllenlärm, kreuzlahm.¹

გ) გრადაციის გამომხატველი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები: Allerweltskerl, Allerweltsfreund, hellbegeistert, tiefbesorgt, hochmodern, overschlau, gedächtnisschwach.

დ) ინტენსიურობის გამომხატველი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები: Traumkleid, Pfunds Idee, Glanzleistung, Hundearbeit, Sauwirtschaft, Dreckbude.

ტრანსპოზიციის შედეგად მიღებული კონოტაცია:

ა) განმეორება-მრავალჯერადობის გამომხატველი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები: Fragerei, Bummelei, Lauferei, Phrasendrescherei, Brüllerei, Schlamperei.

ბ) ინტენსიურობის გამომხატველი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები: Scherzbold, Schönlig, Grobian, Versöhnler, Flat-terich.

კონოტატიური შეფასება შეიძლება იყოს მელიორატიული (დადებითი), მაგალითად, Traumhaus, ან პეიორატიული (უარყოფითი), მაგალითად, Dichterling. ამასთან ზოგჯერ იგრძნობა ირონიული ელფერი. ერთი და იგივე სიტყვაწარმოებითი მოდელი შეიძლება გამოხატავდეს როგორც დადებით, ისევე უარყოფით შეფასებას, მაგალითად, -chen სუფიქსიანი კნინობითი არსებითი სახელები. ასეთ შემთხვევებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება კონტექსტს.

როგორც აღვნიშნეთ, კონოტაცია დამატებით სემანტიკურ ნიშნებს უკავშირდება. განსხვავება სიტყვაწარმოებით კონსტრუქცია Höllenlärm-სა და მარტივ სიტყვა Lärm-ს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ პირველი მათგანი გამოხატავს ძალიან ძლიერ და აღსაქმელად არასასიამოვნო ხმაურს. ახლა კი შევადაროთ სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქცია Höllenlärm და შესიტყვებები großer Lärm, starker Lärm, schrecklicher Lärm. მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქცია ემოციურ-აფექტური შეფასებით ხასიათდება, ხოლო შესიტყვება – ობიექტური შეფასებით. სწორედ ის ფაქტორი, რომ მოლაპარაკე თავის დამოკიდებულებას ამჟღავნებს მოვლენის მიმართ, განაპირობებს ემოციურად შეფერილი ლექსიკის თავისებურებას.

სიტყვაწარმოებითი მოდელის შედეგად მიღებული კონოტაცია, უპირველეს ყოვლისა, სიტყვაწარმოებითი სემანტიკის ფენომენს წარმოადგენს. მას სპეციფიკური სტილისტიკური დატვირთვა აქვს: მისი კონ-

¹ T. Schippan. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Max Niemeyer Verlag. Tübingen, 1992, გვ. 158.

კრეტიზება და, მაშასადამე, სტილისტიკური ეფექტის აქტუალიზება ხორციელდება მხოლოდ და მხოლოდ მთლიან ტექსტში და მნიშვნელოვანწილად მასზეა დამოკიდებული.

ანალიზი გვიჩვენებს, რომ სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციით შესაძლებელია ამა თუ იმ ცნების ნებისმიერი უზუსტესი ნიუანსის გადმოცემა, იქნება ეს მძიმე სულიერი მდგომარეობა, გაუბედავი თანაგრძნობა თუ მტკიცე გადაწყვეტილება. სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები ენას დახვეწილსა და მიმზიდველს ხდის, მათ ტექსტში შემოაქვს კოლორიტი, ფორმა, სიტბო, სურნელი. ეს აიხსნება იმითაც, რომ სუბსტანტიური, ადიექტიური და ზმნური სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები კომპრესიის ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენს.

ექსპრესიული ზემოქმედების მისაღწევად განსაკუთრებულ საშუალებას წარმოადგენს კონტრასტი უშუალო შემადგენელ კონსტიტუენტებს შორის, მათი ერთმანეთთან შეუთავსებლობა. ერთი შეხედვით სემანტიკურად შეუთავსებადი კონსტიტუენტები სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციად ერთიანდება. ამ კონსტრუქციების გაშიფვრა და გაგება დიდ სიძნელესთან არ არის დაკავშირებული, რადგან კონსტიტუენტების სემანტიკური გამჭვირვალობა მთელი კონსტრუქციის ინტერპრეტაციას აიოლებს. ამგვარი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციების ღირებულების ხარისხი გარკვეულ ტექსტებში საკმაოდ მაღალია, ისინი დიდი რაოდენობით გვხვდება ბელეტრისტიკაში, პუბლიცისტიკასა და ყოველდღიურ კომუნიკაციაში. უშუალო შემადგენელ კონსტიტუენტებს შორის კონტრასტი შეიძლება სხვადასხვაგვარად გამოვლინდეს.

ერთ-ერთი გზაა სემანტიკური შეთავსებადობის დარღვევა, ე.ი. ისეთი უშუალო შემადგენელი კონსტიტუენტების შეერთება, რომელთა ერთიანობა ენობრივ ნორმას არ შეესატყვისება, მაგალითად, *Gigantchen* – კნინობითი სუფიქსი *-chen* უკავშირდება რაღაც ძალიან დიდი სიდიდის აღმნიშვნელ არსებით სახელს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ზმნები, რომლებიც სიტყვაწარმოებით ელემენტებთან *hinein-*, *hinauf-* შეერთებისას ღებულობენ მნიშვნელობის კომპონენტს: „დინამიკა გარკვეული მიმართულებით“. მაგალითად, *Aber bei aller Phantasie hätte ich mich doch nicht hineinvermutet in einen polnischen Krautkeller.*¹

ცალკე უნდა გამოვყოთ ე.წ. ოქსიმორონები. ასე იწოდებიან კოპულატიური კომპოზიტები, რომელთა უშუალო შემადგენელი კონსტიტუენტები ერთსა და იმავე სემანტიკურ ველს განეკუთვნებიან, მაგრამ მის ფარგლებში ანტონიმური მნიშვნელობა აქვთ, მაგალითად, *engweit*,

¹ H. Kant. Der Aufenthalt. Berlin (Ost), 1977, გვ. 174.

nahfern, ernstheiter,¹ heikhl,² herzlichbarsch.³ ამგვარი მეტნაკლებად პარადოქსული მიმართებით შესაძლებელია განსაკუთრებული სტილისტიკური ეფექტის მიღწევა. მსგავსი კონსტრუქციები უპირატესად მხატვრულ ლიტერატურაში გვხვდება ექსპრესიული ზემოქმედების მიზნით.

მცირე რაოდენობით გვხვდება ტავტოლოგიური კოპულატიური კომპოზიტები, როგორიცაა *zierlichzart* და *winzigklein*, სადაც ორივე უშუალო შემადგენელი კონსტიტუენტი სინონიმურ მიმართებაშია ერთმანეთთან. აქვე მივეუბნებით რედუბლიკაციის მოვლენაზე, როდესაც ხდება ერთი და იმავე ზედსართავის გამეორება ექსპრესიული გაძლიერების მიზნით: *kleinklein, mit tief-tiefer Sammetblue*,⁴ *grau-graue Hemden*,⁵ *traugetreue Liebe*,⁶ *golden-goldene Rolle*.⁷

უშუალო შემადგენელ კონსტიტუენტებს შორის კონტრასტის გამოვლენის შემდეგი სახეობაა სიტყვაწარმოებითი მორფემების დისტრიბუციული წესების დარღვევა, მაგალითად, *-ling* სუფიქსის კომბინაცია *-in* მოვაციურ სუფიქსთან სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციებში *die Junglingin, die Fremdlingin*.⁸ სიტყვაწარმოებითი მოდელი *A+ling* დაკანონებული და პროდუქტიულია თანამედროვე გერმანულ ენაში. მაგრამ *A+ling+in* საესებით უჩვეულოა. გეორგ თრაკლთან ვპოულობთ აგრეთვე სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციას *die Mnchin*.⁹

-in სუფიქსიანი უჩვეულო სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები გვხვდება ე. შტრიტმატერის შემოქმედებაშიც. ეს არის არაუზუაღური

¹ **J. W. Goethe.** Bd. 1-2. Hrsg. von G. Sauder. Mnchen, 1997, გვ. 58; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig., 1983, გვ. 249.

² **H. Broch.** Der Tod des Vergil. Feuer – Der Abstieg. Berlin, 1966, გვ. 41; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, გვ. 249.

³ **M. W. Schulz.** Wir sind nicht Staub im Wind. Berlin, 1970, გვ. 65; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, გვ. 249

⁴ **Th. Mann.** Der Zauberberg. Frankfurt am Main, 1960, გვ. 247; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, გვ. 250.

⁵ **E. Strittmatter.** Der Wundertater. Berlin, 1964, გვ. 115; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, გვ. 250.

⁶ **M. W. Schulz.** Wir sind nicht Staub im Wind, გვ. 68; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, გვ. 250.

⁷ **J. W. Goethe.** Bd. 1-2, გვ. 101; **W. Fleischer.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, გვ. 250.

⁸ **G. Trakl.** Das dichterische Werk. Mnchen, 1977, გვ. 88; **გ. ფურცველაძე.** ტექსტი როგორც ენობრივი მოღვაწეობის წერილობითი გაცხადება. თბ., 1998, ნაწილი მეორე, გვ. 31.

⁹ **G. Trakl.** Das dichterische Werk, გვ. 228; **გ. ფურცველაძე.** ტექსტი როგორც ენობრივი მოღვაწეობის წერილობითი გაცხადება, გვ. 31.

სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები, რომლებიც ლიტერატურული ენის ნორმებში არ ჯდება, მაგალითად, *die Kleinste Mensch, Liebling, Zwilling, Liebstin, Gästin, Jemandin* და სხვა. მათ გამოყენებაში ჩანს სიტყვაშემოქმედი ხელოვანის ბუნებრივი დამოკიდებულება გერმანული ენისადმი, რაც მას უფლებას აძლევს თავისი მიზნების შესაბამისად, საჭიროებისამებრ შექმნას ახალი აღნიშვნა, რომელიც ლექსიკონში შეიძლება არ იყოს დაფიქსირებული. არ არსებობს მზამზარეული ესთეტიკური ნორმა, რომელიც მწერალს ზუსტ მიმართულებას მისცემს. ყველაფერი ინდივიდუალურ სტილზეა დამოკიდებული.¹

საკმაოდ ხშირად გვხვდება დისტრიბუციული შეზღუდვების უგულვებელყოფა ზმნურ პრეფიქსულ დერევატებში. ეს განსაკუთრებით შეეხება თავსართმოცილებად ზმნებს, რომლებშიც პრეფიქსი და ზმნის ძირი ერთად იწერება, ნაცვლად მათი ცალ-ცალკე დაწერისა, მაგალითად, *Von seinem Atem aufweht die Nacht*.²

აქვე უნდა შევეხოთ გერმანული და უცხოური სიტყვაწარმოებითი ელემენტების კომბინაციას. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ გერმანული სუფიქსი ბაზისური უცხოური სიტყვის ძლიერ ინტეგრაციას იწვევს, ხოლო უცხოური სუფიქსი გერმანული ბაზისური სიტყვის „გაუცხოურებას“ უწყობს ხელს. გერმანული ბაზისისა და უცხოური სუფიქსის კომბინაცია შედარებით უჩვეულოა არსებითი სახელისა და ზედსართავის სფეროში. ამგვარი სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციები გასული საუკუნის სტუდენტური ჟარგონიდან მომდინარეობს, ისინი საკმაოდ მცირერიცხოვანი და თვალში საცემია, მაგალითად, *Benehmität* „თანამედროვე გერმანული ენის ლექსიკონში“ აღნიშნულია, როგორც „ფაშილიარულ-სახუმარო“ წარმონაქმნი, *Luftikus, Pffikus da Schwulität* – როგორც „სასაუბრო-სახუმარო“.³

კონტრასტის გამოვლენას ემსახურება კომპოზიტივის პირველ უშუალო შემადგენელ კონსტიტუენტად წინადადების ან შესიტყვების გამოყენება. ამგვარ წარმონაქმნებს ახასიათებს ექსპრესიულობის გამოხატვის ტენდენცია. მათთან დაკავშირებით ლაპარაკია ხოლმე მეტნაკლებად ოკაზიონალურ სიტყვაწარმოებით კონსტრუქციებზე, რომელთა პარალელურად ეკვივალენტური სინტაქსური შესიტყვებები მათზე უფრო ხშირად გვხვდება, მაგალითად, *Was Stefan Elster betraf, den ehemaligen Sorokin*

¹ ი. ყრუაშვილი. ზედსართავი სახელის სტილისტიკური და ტექსტური ფუნქციები. თბ., 2002, გვ. 4.

² F. Bobrowski. Sarmatische Zeit. Berlin, 1966, გვ. 90.

³ W. Fleischer, I. Barz. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 2. durchges. und erg. Aufl. Max Niemeyer Verlag. Tübingen, 1995, გვ. 65.

und *Möchtegerndeutschen*, so hatte Lene ihn noch nicht zu Gesicht bekommen.¹ მსგავსი წარმონაქმნები მრავლად გვხვდება ჰ. კანტის რომანში „საქტო დარბაზი“, მაგალითად, „... sein berühmter „Aber-da-hört-sich-doch-gleich-alles-auf“.² ამგვარი შენაერთები წარმოადგენს სინტაქსური შესიტყვებების ან წინადადებების სემანტიკურად იდენტურ ალტერნატიულ კონსტრუქციებს. ამდენად, მათი სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობები არსებითად შეესატყვისება ალტერნატიული სინტაქსური ზმნური კონსტრუქციების სინტაქსურ-სემანტიკურ მიმართებებს.

ექსპრესიულ ზემოქმედებას აძლიერებს დეფისიანი ზედსართავი სახელების გამოყენება. ზედსართავების დეფისით შეერთებისას ხშირად გაურკვეველი რჩება, აღნიშნული სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქცია დეტერმინატიულ კომპოზიტს მიეკუთვნება თუ კოპულატიურს, მაგალითად, *Nachtkunden von Taxifahrern sind oft feucht-fröhlich-frohgelaunt* oder *still-verschwiegen-zärtlich*; ან კიდევ: *Was er der diskret-forschenden, eifersüchtig-gespannten Neugierde seiner Freundin Hedda von Herzfeld, was er dem kameradschaftlichen Interesse des Gesinnungsgenossen Otto Ulrichs verschwiegen, das gestand er seiner Schwarzen Venus, die ihn „Heinz“ nennen durfte.*³

როგორც ვხედავთ, სიტყვაწარმოებითი კონსტრუქციის კონოტაცია და ექსპრესიულობა განსაკუთრებულად უწყობს ხელს სტილისტიკური ეფექტების მიღწევას. მართალია, მათი წარმატებული გამოყენება ავტომატურად და განყენებულად არ ხდება, იგი დამოკიდებულია ტექსტის საერთო სტრუქტურასა და სხვა ფაქტორებზე, რომლებიც კომუნიკაციას განაპირობებენ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გამომხატველობითი საშუალებები მათი დახმარებით უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანი ხდება.

¹ I. Korschunow. Der Eulenruf. Hamburg, 1985, გვ. 168.

² H. Kant. Aula. Berlin, 1965, გვ. 230.

³ K. Mann. Mephisto. Roman einer Karriere. Moskau, 2001, გვ. 139.

IRINA KRUASHVILI

CONNOTATION AND EXPRESSIVENESS OF WORD-BUILDING CONSTRUCTIONS

Connotation and expressiveness of word-building constructions create a special stimulation for achieving specific stylistic effects. However, their successful application is not actually automatic. It greatly depends on the text structure in general, as well as other factors, conditioning communication. Though, expressive means become richer and more diverse. Connotation and expressiveness of word-building constructions are connected with the supplementary semantic characteristics. Connotation appears consequent to modification and also to transposition, namely, as a result of diminutiveness, intensification and reiteration. Specific potentials to achieve an expressive effect of the word-building constructions are created through contrast relationship between immediate constituent components. This is widely used in literary texts, as well as in the press and political journalism. Similar relations between immediate constituent components could arise in case of disorder with semantic compatibility, when the word-building morpheme distribution rules are broken, while applying sentences or word combinations, as first component composites and combining adjectives with the help of hyphens. The article analyses the cases above and refers to respective examples.

ლალი რატიანი

ანტონიმიის ტიპოლოგიზაციის ცდები თანამედროვე ლინგვისტიკაში ანტონიმიურ მიმართებათა ტიპები

იმის მიხედვით, თუ რა შემაღენლობით და რა სტრუქტურითაა წარმოდგენილი ანტონიმიური მიმართებები, ლინგვისტურ კვლევებში აღინიშნება ტერმინთა ნაირსახეობა. ზოგიერთი მკვლევარი ანტონიმიურ მიმართებათა აღსანიშნავად იყენებს ტერმინს „დაჯგუფება“ და ანტონიმებს განსაზღვრავს, როგორც სიგნიფიკატური მნიშვნელობის საფუძველზე ურთიერთდაპირისპირებულ სიტყვათა ჯგუფებს, რომლებიც თავისი შემაღენლობით შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს მარტივი ორწევრა: *gut-schlecht; klein-gross*; და სინონიმიური ანუ მრავალწევრა დაჯგუფების სახით, სადაც დაპირისპირება ხდება სინონიმიური რიგების მიხედვით: *gross, riesig, ungeheuer - klein, winzig, gering*. რიგის თითოეულ წევრს თავისი ოპოზიციური წყვილის ცალი ახლავს.¹ ამ სახით წარმოდგენილ ურთიერთდაპირისპირებულ სიტყვებს „ანტონიმიურ წყვილებს“ უწოდებენ, თუმცა არც ტერმინს „დაჯგუფება“, „ჯგუფი“ გამოირიცხავენ.² იმის მიხედვით, თუ რეალურ ცნებათა რა ხასიათის დაპირისპირებულობაზეა ანტონიმია დაფუძნებული, მკვლევართა უმეტესობასთან გამოიკვეთება ანტონიმიურ მიმართებათა შემდეგი ტიპები: კონტრადიქტორული, კონტრალური, კომპლემენტარული, კონვერსიული.³

კონტრადიქტორული⁴ დაპირისპირების ლოგიკურ საფუძველს შე-

¹ Л. А. Введенская. Проблемы лексической антонимии и принципы составления антонимов. Автореферат докт. дисс. М., 1973, გვ. 51; ც. კვირიკაშვილი ანტონიმიის სტრუქტურული დახასიათება. – გ. ახგლელიანის დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი თსუ საიუბილეო კრებული. თბ., 1960. გვ. 87.

² Л. А. Новиков. Противопоставление, как семантическая основа антонимов. М., 1973, გვ. 5; რ. შამელაშვილი. თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკა. თბ., 1971, გვ. 46.

³ В. М. Завьялова. Антонимические отношения среди имён прилагательных в современном немецком языке. М., 1971, გვ. 3.

⁴ “Der kontradiktorische Gegensatz zu einem Begriff ist ein anderer Begriff, der dessen logische Negation darstellt; die gleichzeitige Existenz beider ist unmöglich und die gedankliche Verknuepfung beider fuehrt zu einem logischen Widerspruch.”. იხ.: Chr.

ადგენს რეალური სამყაროს ორი ცნების დაპირისპირება, რომელთაგან მეორე პირველის სრულ წინააღმდეგობას, მის ლოგიკურ უარყოფას წარმოადგენს. ურთიერთდაპირისპირებული წევრების არსებობის თანხვედრა დროში გამორიცხვულია, მათი აზრობრივად დაკავშირება ალოგიკური.

ოპოზიციური მიმართების ეს სახე აღიარებულია როგორც „მკაცრი დაპირისპირებულება“, სადაც დაპირისპირებულ წევრთა მიმართებები ორი პოლარული ერთეულითაა წარმოდგენილი: *gross-klein, jubel-jammern, Schweache-Staerke* და სხვ. წევრებს შორის მიმართება ალტერნატიულია „ან-ან“ და გრადუირების ანუ შუალედური წევრების ჩართვის შესაძლებლობა გამორიცხვული, რაც შეეხება კონტრარულ¹ ანტონიმებს, საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მის ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ინტერპრეტაციას ვხვდებით. რუსულ ლინგვისტურ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში კონტრარული ანტონიმია განსაზღვრულია როგორც სახეობითი ცნებების დაპირისპირების საფუძველზე განხორციელებულ ენობრივ ერთეულთა გაშუალებული ოპოზიცია, რომლის კიდურა წევრებს შორის განლაგებულია შუალედური წევრები, როგორცაა „ახალგაზრდასა“ და „ძობუცს“ შორის სხვადასხვა ასაკის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები: „შუახნის“, „ხანშიშესული“, „ხნიერი“, „ხანდაზმული“, „დროული“.²

კონტრარული ანტონიმის ერთგვარად განსხვავებულ ინტერპრეტაციას ვვითარებთ ქრ. აგრიკოლა, რომელიც ამ სახის დაპირისპირებაში გულისხმობს, შეფასებათა ან მიმართებათა ერთი გარკვეული სისტემის ფარგლებში ერთმანეთისაგან მაქსიმალურად განსხვავებულ, ურთიერთშენაცვლებად ორ სახეობით ცნებას, რომლებიც გვარეობითი, კატეგორიული ცნების საფუძველზე ერთმანეთს გამორიცხავენ. თვალსაჩინოების მიზნით ავტორი იშველიებს ისეთი სახის დაპირისპირებას, როგორცაა: Maximum-Minimum; Quadrat-Kreis,³ რომელთა წევრებს შორის არსებულ მიმართებებს ის დიალექტიკურ ანუ რეალურ, ურთიერთგამომრიცხავ, იმავდროულად ურთიერთგამაპირობებელ მიმართებებს უწოდებს და განიხილავს მათ როგორც ერთი, შედარებით უფრო დიდი

Agricola. Woerter und Gegenwoerter. Antonyme der deutschen Sprache. Veb. Bibliographisches Institut. 1979, გვ. 16-17.

¹ Kontraere Gegensaeetze sind zwei Begriffe, wechselseitig fuereinander, die innerhalb eines bestimmten Bewertungssystems als Artbegriffe, zwischen denen die groesten Unterschiede bestehen, unter einem gemeinsamen Gattungsbegriff einander ausschliessen, die aber beide positive Gegebenheit darstellen. **Chr. Agricola.** Woerter und Gegenwoerter..., გვ. 17.

² *Лингвистический энциклопедический словарь* (შემდგ. – *ЛЭС*). М., 1990, გვ. 244.

³ **Chr. Agricola.** Woerter und Gegenwoerter..., გვ. 132.

ერთეულის ორ მხარეს, რომელთა შორის შუალედური მოვლენების დაშვებაა შესაძლებელი. შუალედური წევრების თაობაზე ავტორი არავითარ მითითებას არ იძლევა.

ვიზიარებთ რა აზრს იმის თაობაზე, რომ კონტრარული ანტონიმია ორი ენობრივი ერთეულის გაშუალებული ოპოზიციაა, შევეცდებით ამ განმარტების ერთგვარად დაკონკრეტებას. კონტრარულ ანტონიმიაში მოიაზრება გვარობითი სემანტიკის ფარგლებში კერძო მნიშვნელობების საფუძველზე დაპირისპირებულ, ურთიერთშენაცვლებად ენობრივ ერთეულთა კორელაციური¹ რიგით გაშუალებული ოპოზიცია. დაპირისპირება აღინიშნება თვით ამ რიგის წევრებს შორისაც იმდენად, რამენადაც კორელაციური რიგი მიმართებაშია ანტონიმური წყვილის არა ერთ რომელიმე, არამედ ორივე წევრთან. კორელაციური რიგის ამოსავალი შეიძლება იყოს ანტონიმური წყვილის როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი წევრი. მაგალითად, გვარობითი ცნების საფუძველზე განხორციელებული დაპირისპირებულობის *gut-schlecht* წევრებს შორის გამოიკვეთება შესაბამისი სახეობითი ცნებების გამომხატველი პოზიტიური და ნეგატიური სემანტიკის მარეალიზებული ერთეულები: *gut-vorzueglich, hervorragend, durchschnittlich, untaugli, ungenuegend-schlecht*. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, რომ დაპირისპირებულ ერთეულებს შორის მოთავსებული კორელაციურ წევრთა განლაგება ეყრდნობოდა გრადუირების პრინციპს. ანტონიმური წყვილის მარცხენა, დადებითი ცნების გამომხატველ წევრთან შეთანხმებადი კორელაციური რიგი უნდა იწყებოდეს ერთეულით, რომელიც თავისი შინაარსობრივი სპეციფიკით ყველაზე მკვეთრად გამოხატავს ამ წევრის სემანტიკას და ამდენად უფრო ახლო დგას მასთან. გრადაცია კლებადი ხასიათისაა. იქ, სადაც ანტონიმური წყვილის საპირისპირო წევრის სემანტიკის შესატყვისი კორელაციური რიგი იწყება, გრადაცია მზარდ ხასიათს ღებულობს, რის შედეგადაც რიგის უკანასკნელი წევრი თავისი მნიშვნელობით ყველაზე ახლოს აღმოჩნდება ანტონიმური წყვილის მარჯვენა, უარყოფითი ცნების აღმნიშვნელ წევრთან. სწორედ ამ პრინციპს ეყრდნობა ზემომოტანილი *gut-* და *schlecht-*ის კონტრარული დაპირისპირების ნიმუში.

ნებისმიერი კორელაციური რიგი ანტონიმური წყვილის წევრების გავრცობას წარმოადგენს და ამდენად ამ სახის დაპირისპირებულობა

¹ Корреляция – соотношение – взаимное соответствие, взаимосвязь и обусловленность языковых элементов. Будучи построенных на основании отношении тождества и различия материальных либо функциональных свойств. Корреляция является основным способом их интеграции в систему важнейшим системообразующим фактором. იხ.: *ЛЭС*, გვ. 244.

ერთგვარად უახლოვდება სინონიმიურ და აგრეთვე მრავალწევრა ანტონიმიას. სინონიმიურს იმდენად, რამდენადაც კორელაციური რიგის შემადგენელი ერთეულები ანტონიმიური წყვილის ერთ-ერთ წევრთან სინონიმიურ მიმართებებს ავლენენ; მრავალწევრას იმდენად, რამდენადაც ორწევრა ანტონიმიის თითოეული წევრი შეიძლება გაივრცოს კორელაციური რიგის რამოდენიმე წევრით. ანტონიმიის ზემოთ აღწერილი სახეობების გარდა ლინგვისტურ ლიტერატურაში გამოკვეთენ დამატებით კიდევ ორ – კომპლემენტარულსა და კონვერსიულ ანტონიმიას.

კომპლემენტარულ¹ დაპირისპირებულობას შეადგენენ სახეობითი ცნებები, რომლებიც ურთიერთშევესების გზით ქმნიან გვარეობით ცნებას, მის ზღვრულ წევრებად გვევლინებიან და რომელთა შორის „შუალედური რგოლის“ „შუალედური წევრების“ ჩართვა გამოირიცხება: „ჭეშმარიტი-არაჭეშმარიტი“, „სასრული“-„უსრული“. ვარაუდობენ, რომ ამ სახის ანტონიმი ვერ ქმნის დაპირისპირების საფუძველს და წარმოადგენს ე.წ. „შესუსტებულ, არასრულ ოპოზიციას“. რაც მისი მეორე წევრით წარმოდგენილი ცნების არასრულყოფილად დაკონკრეტების შედეგია. მაგალითად: ანტონიმიური წყვილის – „ახალგაზრდა“-„არაახალგაზრდა“ – მეორე წევრი არ აზუსტებს, არ აკონკრეტებს თავის სემანტიკას, იმას, თუ რა მოიაზრება მასში „წლოვანი“, „შუახნის“, „ხანშიშესული“, „მოხუცი“, თუ „ბებერი“ რის შედეგადაც ოპოზიციურ მიმართებათა ინტენსივობის დადგენის საშუალებაც გამოირიცხება. კომპლემენტარული ანტონიმი მკაცრად დაცული ბინარულობისა და პოლარულობის პრინციპით ხასიათდება.

რაც შეეხება კონვერსიულ ანტონიმიას, ის ინტერპრეტირებულია როგორც ლექსიკურ ერთეულთა დაპირისპირებულობა, რომლის ერთი წევრი მეორის ოპოზიციური მნიშვნელობისაა, მას არ გამოირიცხავს და უშვებს მასთან დროში თანაარსებობას. კონვერსიული ანტონიმი თავისი არსით შეესატყვისება სიტყვის „კონვერსია“ (ლათ. conversion) საწყის მნიშვნელობას „ცვლა“, „გარდაქმნა“, განპირობებულია წინადადებაში სუბიექტურ-ობიექტური ორმხრივი მიმართებებით და ამდენად წარმოადგენს სინტაგმატიკურ დონეზე განხორციელებული ცვლილებების შედეგს. კონვერსიის გზით ნაწარმოებ ანტონიმებს „ლექსიკურ კონვერსიებს“ უწოდებენ. ლექსიკური კონვერსიები გამონათქვამის დედაარსს არ ცვლიან, რის დასტურადაც შეიძლება ლინგვისტურ ლიტერატურაში ფიქსირებული შემდეგი მაგალითების მოშველიება: „Наша

¹ Комплементарную противопоставленность образуют видовые понятия, которые дополняют друг друга до родового и являются предельными по своему характеру. იხ.: ЛЭС, გვ. 36.

хоккеисты превосходят соперников в скорости. – Соперники уступают нашим хоккеистам в скорости. Сестра старше брата. Брат младше сестры“. „В. В. Виноградов – ученик Л. В. Щербы. Л. В. Щерба – учитель В. В. Виноградова. Я стою перед вами. Вы стоите за мною“.¹

წარმოდგენილი ანტონიმიურ მიმართებათა განსხვავებული ტიპების აღწერა-დახასიათებიდან გამომდინარე, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ნებისმიერი სახის ანტონიმიის საფუძველს ერთმნიშვნელოვნად „ურთიერთდაპირისპირებულობის“ ცნება შეადგენს. ანტონიმიური მიმართებების ყველა ნიშანი ამ მოვლენის დამატებითი, მისი შემავსებელი კომპონენტია, რომელსაც ანტონიმიური მიმართებების გამოკვეთისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შრომაში წარმოდგენილი კვლევა მხოლოდ უცილობელი, საყოველთაოდ აღიარებული, ძირითადი – კონტრადიქტორული, როგორც უკიდურესად ანტონიმიური მიმართებების ანალიზით შემოიფარგლება. გარდა ამისა, შეუძლებლად მივიჩნიეთ ყველა სახის ანტონიმიურ მიმართებათა კვლევის ერთი საღისერტაციო შრომის ფარგლებში წარმოება.

ანტონიმიური მიმართებების აღსანიშნავად იყენებენ ტერმინს „დაჯგუფება“ ზემოთ დასახელებული ტიპებიდან ეს ტერმინი გხვდება მხოლოდ კონტრარული ანტონიმიის მიმართ, რამეთუ მხოლოდ ამ შემთხვევაშია საკვლევი მიმართებების დაზუსტებისას სიტყვათა ჯგუფები – კორელაციური რიგები მოშველიებული. ანტონიმიის დანარჩენი სახეობების აღსანიშნავად მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ვიხმაროთ ტერმინი „წყვილი“, რომელიც უშუალოდ მიუთითებს ანტონიმიის სპეციფიკაზე ორწევრიანობაზე. ორწევრიანობა ანტონიმიის ერთ-ერთი თავისებურებაა სხვა სპეციფიკურ ნიშანთა შორის. ეს ნიშნები ლინგვისტიკაში დამკვიდრებული აზრის გათვალისწინებით შეიძლება იქნეს ჩამოყალიბებული: ზოგად კატეგორიალური-გვარეობითი, შიდაკატეგორიალური სახეობითი სემანტიკა, დაპირისპირებულობა, ბინარულობა, ზღვრულობა. იმისათვის, რომ სიტყვათა წყვილმა მიიღოს ანტონიმიის სტატუსი, აუცილებელია მას ყველა დასახელებული ნიშანი ახასიათებდეს.

დაპირისპირებულობაში იგულისხმება საგნისა თუ მოვლენის, მოქმედებისა თუ მდგომარეობის, თვისებისა თუ რაოდენობის შორის შინაგანი წინააღმდეგობა. იმდენად, რამდენადაც ლექსიკურ ერთეულთა

¹ В. Н. Ярцева. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, გვ. 36.

დაპირისპირებულობა რეალობაში არსებულ ცნებათა დაპირისპირებულობებთან სრულ შესატყვისობაშია, დიდ სიძნელეს არ უნდა წარმოადგენდეს იმის დადგენა, თუ რომელი ლექსიკური ერთეულები ახდენენ ურთიერთსაწინააღმდეგო მნიშვნელობის რეალიზაციას. მიუხედავად ასეთი ობიექტური საფუძვლისა, ხშირია შემთხვევები, როდესაც ცალკეულ კვლევებსა და ლექსიკოგრაფიულ შრომებში დაპირისპირებულობის ფარგლებს გარეთ მდგარი სიტყვები ანტონიმებადაა წარმოდგენილი.¹ ასეთ შემთხვევებში მიზანშეწონილად მივიჩნევთ საკვლევი ერთეულების სემანტიკური სტრუქტურის კვლევასა და დადგენილი თითოეული სემანტიკური ვარიანტის მიმართ სემური ანალიზის გამოყენებას, რაც შესაძლებლობას იძლევა კვლევის პროცესში მაქსიმალურად გამოირიცხოს სუბიექტური მომენტი, რომლისგანაც თითქმის არცერთი სემანტიკური სახის კვლევა სრულად არაა დაცული. გარდა ამისა, ეს ხელს შეუწყობს სიტყვის სემანტიკური სტრუქტურის აბსოლუტური ობიექტურობით აღწერას. თუ ანტონიმიური წყვილის ერთი წევრი საწყის, პირველად ფუძეზე უარყოფითი მნიშვნელობის მქონე სიტყვაწარმოებელი ელემენტის დართვითაა წარმოქმნილი, ამ შემთხვევაში წყვილის წევრების სემური შემადგენლობა ემთხვევა ერთმანეთს, და სხვაობას კი მხოლოდ ერთი – უარყოფის სემა იძლევა.

იმ შემთხვევაში კი, როდესაც ანტონიმიური წყვილი სხვადასხვა ლექსიკური ერთეულითაა წარმოდგენილი, მათი სემური შემადგენლობების შეპირისპირებისას განსხვავებას მოგვცემს არა ერთი, არამედ რამდენიმე სემა, სხვაობა ეყრდნობა ნიშან-თვისებების აღმნიშვნელ სემათა ურთიერთგამომრიცხველ ხასიათს. მაგ. *hart-weich* ანტონიმიური წყვილის წევრები ერთნაირად უნდა მიესადაგებოდეს ზოგად კატეგორიულ სემას – „ნიშან-თვისება“. თვით სემური შემადგენლობა კი შეიძლება შემდეგი სახით წარმოვაჩინოთ: *hart* შედგება შემდეგი სემებისაგან: „სიმაგრე“, „სიმკაცრე“, „ინტენსივობა“, „უხეშობა“, „სიძველე“; *weich*-ის მნიშვნელობაში კი საპირისპირო სემები დგინდება: „სირბილე“, „ღმობიერება“, „სინაზე“, „სინარნარე“, „სიახლე“. როგორც *hart*-ის ისე *weich*-ის სემანტიკურ სტრუქტურაში ფიქსირდება რამდენიმე სემანტიკური ვარიანტი, რომლებიც შესატყვისობაშია ამ ორი ერთეულის სემურ შემადგენლობასთან:

¹ Chr. Agricola. Woerter und Gegenwoerter. Antonyme der deutschen Sprache, გვ. 18.

hart	weich
1. keinem Druck nachgebend hartes Holz – მაგარი ხე	1. keinem Druck nachgebend weiches Holz - რბილი ხე
2. streng, unbarmherzig (übertragen) hartes Herz – უმოწყალო გული	2. nicht streng, nicht unbarmherzig, mildherzig, weichherzig. weiches Herz – ლმობიერი გული
3. stark, intensiv harte Stimme – მჭკქარე ხმა	3. warm klingend, wohl klingend weiche Stimme – ნარნარა ხმა
4. derb, heftig harte Landung – მაგარი დაშვება (თვითმფრინავისა)	4. sanft, mild, zart (nicht rau) weiche Landung – რბილი დაშვება (თვითმფრინავისა)
5. alt hartes Brot – ძველი პური	5. frisch weiches Brot – ახალი პური ¹

განხილული ორი ზედსართავი სახელის სემური შემადგენლობის დემონსტრირებამ დაადასტურა ჩვენი მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ თავისთავად, ძირეულ ანტონიმებში დაპირისპირებულობას ავლენს არსებითად ყველა სემა, გარდა ერთისა – ზოგად კატეგორიული სემისა. ეს ერთი სემა წარმოაჩენს აღსანიშნის სახეობას, მაგ. თვისების, საგნის ქმედების (ზედსართავი სახელი, არსებითი სახელი, ზმნა) და ა.შ, რომელიც იდენტურია ანტონიმური წყვილის ცალკებისათვის. რაც შეეხება შუალობით ანტონიმისა, მათი სემური შემადგენლობის ანალიზი რადიკალურად განსხვავებულ სურათს იძლევა – საერთოა ყველა სემა, დაპირისპირებულობა ხორციელდება მხოლოდ ერთი უარყოფელი სემის საშუალებით. მაგ. „*lueck-Unglueck*“: „*ლუეცკ*“ ნიშნავს „*ბედნიერებას*, *ადამიანის ნანატრ*, *სასურველ*, *სულიერ და მატერიალურ ძღვემარებას*“. ყველა ეს სემა ახასიათებს *lueck*-ის ანტონიმურ პარტნიორს – *Unglueck*, მხოლოდ მის უარყოფით გამოვლენაში. ამდენად, ყველა სემაში აღინიშნება თანხედრობა, რომელსაც აბათილებს წინსართ „*un*“-ის სემანტიკურ სტრუქტურაში მოცემული ერთადერთი სემა – უარყოფის სემა.

ენობრივი ანტონიმის, როგორც ენობრივ ერთეულთა სემასიოლოგიური ურთიერთმიმართების დადგენის უცილობელსა და ობიექტურ წინაპირობას წარმოადგენს სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობა, რამეთუ გადატანითი მნიშვნელობის საფუძველზე განხორციელებული დაპირისპირება ადგენს არა ენობრივ, არამედ სტილისტურ ანტონიმისა.

¹ Chr. Agricola. Woerter und Gegenwoerter..., გვ. 132.

LALI RATIANI

**ON THE TYPOLOGICAL CLASSIFICATION OF ANTONYMS
IN MODERN LINGUISTICS
*TYPES OF ANTONYMS***

The present article is devoted to the study of lexical antonyms the classification of which in Modern Linguistics is carried on according to different principles. Antonymous relations are formed within one and the same part of speech between opposed lexical units. But this principle is considered deficient and requires a further specification and a precise determination of the numerical parameters in the oppositional relations of the constituent parts the basis of which is semantics. The classification of antonyms is organically connected with their practical use considering their character and the whole lexico-semantic system of the language. Thanks to the researches devoted to the analysis of the structural-semantic types of antonyms it became possible to solve the problems connected with antonyms, to determine the preconditions of the research and the expected results. With this view it was urgent, first of all, to obtain concrete and contextual data of the units investigated, to specify the word-building models, to expose their positive and negative characteristics, to ascertain the potential of the spread of the opposed units, to define exactly their logical relationships, to envisage functional markers of the antonyms and the specificities of the contrasted pairs, to single out the main structural types of antonyms by the analysis of their juxtaposition with the invariant in semantics.

ლელა ქობალია

კუბლიცისტური ჟანრისთვის დამახასიათებელი ფუნქციურ-აზრობრივი მმტყველების ტიპები

ყოველი კომპოზიციური მეტყველების ფორმა, ანუ ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპი ხასიათდება განსაზღვრული ნიშნებით. მათ რიცხვს მიეკუთვნება ჩვენი საკვლევი საკითხის ტემპორალური ნაწილი. ამის საფუძველზე ყალიბდება გაზეთის პუბლიცისტური ჟანრის ტექსტის ტემპორალური სტრუქტურა. რა თქმა უნდა, არ შეიძლება იმის მტკიცება, რომ არსებობს მყარი და ერთმხრივი კავშირი განსაზღვრულ ფუნქციურ-აზრობრივ მეტყველების ტიპებსა და ამა თუ იმ დროის ფორმებს შორის. თუმცა, სხვადასხვა ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპების ტემპორალური გაფორმების შედარებითი განსაზღვრა შეიძლება გამოვიყენოთ ტექსტის სხვადასხვა ჟანრში. მათ შორის, ცხადია, გაზეთის პუბლიცისტურ ჟანრშიც.

ტექსტის ტემპორალური სტრუქტურის კვლევისას ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპების ტემპორალური გაფორმების თავისებურებების კუთხით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ჰარალდ ვაინრიხის შრომებს. თავის წიგნში „*Tempus. Besprochene und erzählte Welt*“ ჰ. ვაინრიხი განსაზღვრავს ორ ქვესისტემას გერმანულ ენაში, აკავშირებს მათ თავის კონცეფციასთან და წარმოადგენს როგორც „განსახილველ სამყაროს“ და „თხრობით სამყაროს“. დრო ცოცხალ მეტყველებაში, წინადადებასა და ტექსტში შეიძლება წარმოგვიდგეს სხვა დროის ფორმასთან უსაზღვრო კომბინაციებში, მაგრამ უპირატესობა ენიჭება ერთ რომელიმე დროის ფორმას, განსაკუთრებით კომპლექსურ წინადადებაებში, სადაც დრო მთავარ წინადადებაში მოითხოვს შესატყვისი დროის ფორმას ნართაულ წინადადებაში. მან მიიღო სახელწოდება *consecutio temporum*. „განსახილველი სამყაროს“ დროის ფორმათა ჯგუფს ჰ. ვაინრიხი მიაკუთვნებს *Präsens*-ს, *Perfekt*-ს და *Futurum*-ს. „თხრობითი სამყაროს“ დროის ფორმათა ჯგუფს მიეკუთვნება *Präteritum*-ი, *Plusquamperfekt*-ი, *Konditionalis I*. დროის ყველა ფორმა მჭიდროდ არის დაკავშირებული განსაზღვრულ ენობრივ სიტუაციებთან.¹

¹ H. Weinrich. *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. 2. Aufl. Stuttgart, 1974, გვ. 36-45.

ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპები წარმოადგენენ განსაზღვრულ მოდალურ ერთეულებს. ყველა წინადადება ერთიანდება მოსაუბრის თხრობის საგანთან. ისინი წარმოადგენენ ენობრივი გაერთიანების სისტემებს, რაც აბსტრაქტირებულია სიტყვიერი კომპოზიციის ერთგვარი ფორმებით. სტრუქტურის მიხედვით ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპები შეიძლება შერეული იყოს.

საგაზეთო ჟანრის ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ძირითადი ტიპებია მსჯელობა, აღწერა და თხრობა. ისინი ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპებში სტილისტური და ლინგვისტური კვლევისას გამოიყოფიან როგორც ძირითადები. საგაზეთო ტექსტების ცალკეულ ჟანრში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აგრეთვე ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპების ისეთ ქვესახეებს, როგორცაა განზრახვა და კითხვა. გარდა განზრახვისა და კითხვისა, ჩვენ ვარჩევთ საგაზეთო ტექსტების ცალკეულ ჟანრებში მსჯელობის ისეთ ქვესახეებს, როგორცაა დამაჯერებლობა და კომენტირება. აღწერის ქვესახეობაში კი გამოვყოფთ განსაზღვრას და დახასიათებას, ხოლო თხრობის ქვესახეობაში – შეტყობინებას და ცნობას. საგაზეთო ტექსტების აზრობრივი შინაარსი გამოიხატება ლოგიკური ერთიანობებით. ამ ერთიანობების მრავალგვარი დაჯგუფებები იძლევიან მეტყველების ცალკეულ ტიპებს. ჩანაფიქრის უშუალო რეალიზაცია დაკავშირებულია ზუსტად საკვლევი სტატიების ტექსტის სტრუქტურის დამუშავებასთან და აქაც პერსპექტიული მნიშვნელობა აქვს ურთიერთმიმართების დადგენას, მასალის საერთო დაჯგუფებას, ე.ი. კომპოზიციის პრობლემებს.

გაზეთის სტატიის ძირითად და ყველაზე უფრო დამახასიათებელ ფუნქციურ-აზრობრივ მეტყველების ტიპად მიჩნეულია მსჯელობა. ჩვენს მიერ გაანალიზებულ გაზეთ „BERLINER MORGENPOST“-ის ძირითად სტატიებში მსჯელობა მიმიდინარეობს Präsens-ის განზოგადებული ფორმით. Präsens-ი წარმოადგენს სამეტყველო თემის აქტუალობის სიგნალს, რომელიც გადმოცემულია ლოგიკური მსჯელობის სახით, რითაც ძირითადად განისაზღვრება Präsens-ის დიდი როლი გამოკვლეული სტატიების ტემპორალურ გაფორმებაში. გაზეთ „BERLINER MORGENPOST“-ის ჩვენს მიერ გაანალიზებულ სტატიებში ზმნების რაოდენობამ აწმყოს ფორმაში შეადგინა ზმნური ფორმების საერთო რაოდენობის 65%. თხრობას საფუძვლად უდევს რეალური მოვლენები. იგი, ჩვეულებრივ, წარმოდგენილია მოქმედებითი და ვნებითი გვარის Präteritum-ისა და Plusquamperfekt-ის ფორმებით. ზემოთ აღნიშნული დროის ფორმების თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი განკერძოებული არიან, არ არიან კონტაქტში დროის ფორმის მიხედვით არც წინამდებარე და

არც მომდევნო წინადადებებთან. მესამე ფუნქციურ-აზრობრივი ტიპი – აღწერა იშვიათად გვხვდება. აღწერისთვის ნიშანდობლივია ის, რომ პირველი წინადადება განმაზოგადებელია, დანარჩენის წარმმართველია. მომდევნო წინადადებები განმარტავენ პირველს. ისინი არაფრით არ არიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი. ყოველი გამოტოვებული მთლიანობის დაურღვევლად (მსჯელობაში ეს დაუშვებელია) შეიძლება იყოს ჩანაცვლებული, შემოკლებული ან, პირიქით, გავრცობილი ახალი წვრილმანის ხარჯზე. თუ მსჯელობაში აშკარაა ტექსტის მსჯელობის ჯაჭვური, თანმიმდევრული სისტემა, მაშინ აღწერაში ჭარბობს პარალელიზმი, ცალკეული ელემენტების ურთიერთდაქვემდებარება. აღწერა ხორციელდება Präsens-ის და Perfekt-ის ფორმათა კონტაქტით.

თუ ჩვენს მიერ განხილული გაზეთის პუბლიცისტური ჟანრისთვის გამოვიყენებთ ჰ. ვაინრიხის ტერმინს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მასში ჭარბობს „განსახილველი სამყაროს“ გეგმა, ვინაიდან თხრობა სათანადო დროის ფორმების (მოქმედებითი და ვნებითი გვარის Präteritum-ის, Plusquamperfekt-ის) გამოყენებით შედარებით იშვიათად გვხვდება „თხრობით სამყაროშიც“.

ჩვენ ვთვლით, რომ დროის ფორმის არჩევის პრინციპი დამოკიდებულია მეტყველების სიტუაციაზე, რაც მტკიცდება პუბლიცისტური ჟანრისთვის დამახასიათებელი ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპების ტემპორალური გაფორმების ანალიზით. მოცემული კვლევისას ჩვენ ვეყრდნობით დროის კატეგორიის ტექსტწარმოქმნის ფუნქციის საერთო დებულებას, აგრეთვე იმას, რომ ყოველ საგაზეთო ჟანრში არის დროის დომინანტი, რომელთანაც ურთიერთქმედებს სხვა დროის ფორმები ჟანრის ხასიათის მიხედვით. შესაბამისი ჟანრის ტემპორალური სტრუქტურა განპირობებულია მისთვის ჩვეული ფუნქციურ-აზრობრივი მეტყველების ტიპებისა და შესაბამისი ტექსტების ტემპორალური მოდელეების ურთიერთქმედებით.

LEDA KOBALIA

**PUBLICISTIC FUNCTIONAL-SEMANTIC
TYPES OF SPEECH**

In specifying the given research we proceed from the general assumption of the text-generating function of the tense-category and from the proposition that in each genre of the newspaper writing there exists its own time dominant interacting, in accordance with the genre-character, with other temporal forms. The temporal structure of the corresponding genre is conditioned by the reciprocity of the inherent functional-semantic types of speech. The temporal characteristics are one of the paramount text-forming factors serving also as an indicator of text-typology. The dependence of the tense-form choice on the speech situation is indisputable which is corroborated by the analysis of the speech-composition and temporal structures of the journalese genres. The divergence of the temporal structures of the newspaper texts of different genres is closely connected with functional-semantic types of speech of the given genre and their interaction. As to the functional-semantic type of speech its temporal characteristic remains invariable regardless of the genre of the newspaper writing the constituent part of which it represents.

მაია ღარასელია, ნანა ახობაძე

ბრაინისეული პრაგმატიკის თეორია

ნიშანთა განმარტების მიმართ დამოკიდებულებასთან დაკავშირებით ერთ-ერთი ძირითადი მიდგომა ეკუთვნის პ. გრაისს, რომელმაც მოგვაწოდა ინტენციონალური (გამიზნული) კომუნიკაციის განსაზღვრება.¹ გრაისის მნიშვნელობის თეორია ხაზს უსვამს იმას, რომ მოლაპარაკის მიერ გამოთქმული აზრი ყველა შემთხვევაში ზუსტად არ ასახავს მის საკომუნიკაციო მიზანს. მაგალითად, როდესაც ვამბობთ „The door is open“ („კარი ღიაა“), ეს შესაძლებელია გამოხატავდეს შემოპატიჟებას ან კარის დაკეტვის თხოვნას. ამ და სხვა პრაგმატულ მნიშვნელობებს შორის არჩევანი მინიმალურადაა დამოკიდებული ნათქვამის სიტყვიერ შემადგენლობაზე. საჭიროა მხოლოდ ლინგვისტურ ცოდნაზე დამყარებული ანალიზი წინადადების მნიშვნელობის გაშიფრვა (ანუ იმის გადაწყვეტა, ნათქვამი წარმოადგენს შემოპატიჟებას, თუ სხვა რამეს). პრაგმატული თეორია გვეხმარება იმის ახსნაში, თუ როგორ ავსებენ მოლაპარაკეები ნაპრალს წინადადებების მნიშვნელობებსა და მოლაპარაკეების მნიშვნელობებს შორის. აქედან გამომდინარე, პრაგმატული თეორიის ანალიზის ერთეული არის არა წინადადება, რომელიც ლინგვისტური თეორიის მიხედვით, განმარტებად ვერბალურ ერთეულს წარმოადგენს, არამედ – გამონათქვამი (utterance), რომელიც სპეციფიკურ კონტექსტში კომუნიკაციის ვერბალური ერთეულია.

პროცესი, რომლითაც მოლაპარაკეები (interlocutors) მიდიან მოლაპარაკის მიერ (speaker) ნაგულისხმევ მნიშვნელობამდე, აუცილებლად მოიცავს გაგებას. გრაისის თანახმად, კომუნიკაციას წარმართავს რაციონალური, უნივერსალური პრინციპები და ქვეპრინციპები (ანუ ე.წ. მაქსიმები), რომლებიც ახდენენ გაგების პროცესის სისტემატიზაციას და განაპირობებენ მის წარმატებას. მთელი კომუნიკაცია უპირველესად დამყარებულია ზოგად უსიტყვო თანამშრომლობაზე (კოოპერაციაზე).² გრაისის სიტყვებით, ნებისმიერი სახის საუბრის დროს მოლა-

¹ H. P. Grice. Meaning. – *Philosophical Review*, 1957.

² H. P. Grice. Logic and Conversation. – In P. Cole and J. Morgan (eds), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Academic Press. New York, 1975, გვ. 45.

პარაკეები გულისხმობენ, რომ საუბრის ყველა მონაწილე მასში თავის წვლილს შეიტანს, უფრო მეტიც, ეფექტური კომუნიკაციისთვის აუცილებელია, რომ მოლაპარაკეები გულისხმობენ იმას, რომ მტკიცედ დაიცავენ ოთხ მაქსიმას:

1. ხარისხის მაქსიმა, რომლის მიხედვითაც მოლაპარაკე არ ამბობს იმას, რაც მისი აზრით, სიმართლეს არ შეესაბამება, ან იმას, რისი ადეკვატური დასაბუთებაც არ არსებობს;
2. რაოდენობის მაქსიმა, რომლის მიხედვითაც საუბარში მონაწილე არ უნდა იყოს საჭიროზე მეტად ან ნაკლებად ინფორმაციული;
3. მანერის მაქსიმა, რომლის მიხედვითაც მოლაპარაკე უნდა შეცადოს თავიდან აიცილოს გაურკვეველობა და ორაზროვნება, იყოს ლაკონიური და აკურატული;
4. რელევანტურობის მაქსიმა, რომელსაც გრაისი მოკლედ განსაზღვრავს, როგორც „საუბარში შეტანილი წვლილის რელევანტურობას“.¹

საუბრისას ნაგულისხმევი მნიშვნელობები ყოველდღიური კომუნიკაციის ნაწილს წარმოადგენს. კითხვაზე **How are you?** („როგორ ხარ?“), ნაცვლად პასუხისა – **Fine** („კარგად“) ან **Not so good** („არც ისე კარგად“), შესაძლოა იყოს პასუხი – **I won the lottery** („მე მოვიგე ლატარია“) ან **I failed the test in pragmatics** („მე ვერ ჩავაბარე ტესტი პრაგმატიკაში“), და ორივე შემთხვევაში მსმენელი ადვილად გაიგებს მოპასუხის ჩანაფიქრს, რაშიც მას სამყაროს ცოდნა და კოოპერაციისა და რელევანტურობის ფაქტორი დაეხმარება.

გრაისი მოწადინებულია ზემოთ მოყვანილის მსგავსი შემთხვევები განასხვავოს ე.წ. საუბარში ნაგულისხმევი მნიშვნელობებისაგან. ლაპარაკი შესაძლოა გულისხმობდეს რაღაცას, მაშინ, როდესაც მსმენელი ხვდება, რომ კოოპერაციის პრინციპი დაცული რჩება. მეტყველების ზოგიერთი ფორმა, როგორცაა ტავტოლოგია (**Men are men** – „კაცები არიან კაცები“) და ირონია (გრაისის მაგალითით **He is a good friend** – „ის კარგი მეგობარია“, საიდუმლოს გამცემი მეგობრის შესახებ),² მაქსიმათა უგულუბელყოფის უკიდურეს ფორმებს წარმოადგენს.

ტავტოლოგია – **Men are men** „კაცები არიან კაცები“ რაოდენობრივი მაქსიმას აშკარა დარღვევაა, ვინაიდან ის სრულიად არაინფორმაციულია. ამ ფრაზას ინფორმაციული დატვირთვა მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნება, თუ მას ქალი ეტყვის მეგობარ ქალს მამაკაცის საქციე-

¹ H. P. Grice. Logic and Conversation, გვ. 36.

² H. P. Grice. Logic and Conversation, გვ. 195.

ლის შესახებ ამა თუ იმ სიტუაციაში. აღსანიშნავია, რომ ტავტოლოგია გულისხმობს მეტს, ვიდრე ერთი შეხედვით, რეალურად წარმოჩნდება, ხოლო ირონიის შემთხვევაში ნათქვამი აშკარა წინააღმდეგობაში მოდის ნაგულისხმევთან. თუ ორივე მოლაპარაკემ იცის მათი საერთო მეგობრის ღალატის შესახებ, მაშინ მათ მიერ „კარგი მეგობრის“ სახით მოხსენიება ხარისხის მაქსიმას აშკარა დარღვევაა და კოპერაცია მხოლოდ ირონიულობის გზით მიიღწევა.

გრაისი აღნიშნავს აგრეთვე იმასაც, თუ როგორ გარდაიქმნება საუბარში ნაგულისხმევი მნიშვნელობები ე.წ. ექსპლუატაციის საშუალებად (exploitation): მოლაპარაკე წინასწარი განზრახვით უგულებელყოფს მაქსიმას, რათა იგულისხმოს რაღაც, ნათქვამისაგან განსხვავებული. გრაისის მოსაზრების ერთ-ერთი დადებითი მხარე არის ის, რომ ის საშუალებას იძლევა ახსნას პოტენციური გაუგებრობები: გაუგებრობა წარმოიშობა მაშინ, როდესაც არ არის გარკვეული, მოლაპარაკე მართლა გულისხმობდა თუ არა იმას, რაც მსმენელმა მას მიაწერა. მაგალითად, ინფორმაციულობის ხარისხი შეიძლება იცვლებოდეს მოლაპარაკეთა სოციალურ როლსა და სხვა გარემოებებთან დაკავშირებით. უფრო მეტიც, სხვადასხვა ინსტიტუციონალიზებულ ასიმეტრიულ შემთხვევებში (მასწავლებელი – მოსწავლე, ექიმი – პაციენტი, ინტერვიუერი – ინტერვიუს მიმცემი) მაქსიმათა გათვალისწინების ხარისხი განისაზღვრება მოლაპარაკის უფლებებით. სწორედ მასწავლებელი, ექიმი, ინტერვიუერი განსაზღვრავენ იმას, თუ რამდენად ინფორმაციულია პასუხი, და თუ ისინი ჩათვლიან, რომ არ არის ინფორმაციული, ამას შესაძლოა სერიოზული სოციალური შედეგები მოჰყვეს, როგორცაა გამოცდის ჩაუბარებლობა ან სამსახურში მიღებაზე უარის თქმა.

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ მაქსიმების ინტერპრეტაცია შეიძლება განიცდიდეს კულტურულ ცვლილებებს. კულტურები შეიძლება განსხვავდებოდეს მაქსიმათა გათვალისწინების ხარისხის შესაბამისად სხვადასხვა სიტუაციაში, ასევე, ინდივიდუალურ მაქსიმათა შედარებითი მნიშვნელობებით. მაგალითად, მადაგასკარის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებაში მოლაპარაკეს არც კი მოეთხოვება დააკმაყოფილოს პარტნიორის მოთხოვნილება ინფორმაციაზე და პიროვნების „ინფორმაციულობა“ იცვლება სხვადასხვა სოციალური სიტუაციებისა და ინფორმაციის ხასიათის მიხედვით.

აღმოჩნდა, რომ მაქსიმათა ზოგიერთი დარღვევა მხოლოდ სემანტიკური პრობლემების გამო აშკარა ხდება. ახლა ნათლად ჩანს კონვენციური მნიშვნელობების როლი ნაგულისხმევ მნიშვნელობათა გამოთვლისას. გრაისის მეტაფორის მაგალითი, რომელშიც უგულებელყოფილია

ხარისხის მაქსიმა, წარმოადგენს ამის ნათელ ილუსტრაციას: **You are the cream in my coffee** – „შენ ნალები ხარ ჩემს ყავაში“, ამკარად შეცავს „ყალბ შეფასებას“; ამდენად, ნათქვამის სავარაუდოდ საპირისპირო, შეიძლება ითქვას, ამკარა სიმართლე იქნებოდა. სავარაუდოდ, მოლაპარაკე პარტნიორს მიაწერს გარკვეულ მახასიათებლებს, რომლითაც ის თითქოს წააგავს აღნიშნულ საგანს.

ამრიგად, მსმენელს არ ეცოდინება ის, რომ მაქსიმა დაარღვიეს და არ დაიწყებს ნაგულისხმევი მნიშვნელობის ძებნას, თუკი მან წინასწარ არ იცის, რომ „ადამიანის“ (ნაცვალსახელი **you**) სემანტიკური თვისებები გამორიცხავენ ამავედროულად მისი (ცრემ) „სითხის“ სახით არსებობს შესაძლებლობას.

გრაისის პრაგმატიკა იძლევა მოლაპარაკის მნიშვნელობის გაგების ანალიზის საშუალებას, ანუ სწვდება იმას, თუ როგორ იგებს მსმენელი მოლაპარაკის ნათქვამის მიღმა დარჩენილ მნიშვნელობას. ამასთან ის არ არის განკუთვნილი დისკურსის ანალიზისთვის, ანუ მის ნათქვამთა თანამიმდევრობის ანალიზისთვის. თუმცა რეფერენცია და მისი ტერმინი განხილულია ფილოსოფიისა და ლინგვისტიკის მრავალი ასპექტით, მეცნიერები დისკურსის სამყაროში არსებული საგნების რეფერირების (მოხსენიების) პროცესს ხშირად პრაგმატიკის თვალსაზრისით უდგებიან, ვინაიდან ეს არის პროცესი, რომელშიც ჩართული არიან მოლაპარაკეები, მათი ინტონაცია, ქმედებები და ცოდნა. გივონის თვალსაზრისით, „რეფორმა დისკურსის სამყაროში უკვე კრიპტოპრაგმატული საქმიანობაა, ვინაიდან დისკურსის ყოველი სამყარო იხსნება („ყალიბდება“) მოლაპარაკის მიერ. შემდეგ მოლაპარაკე თვითონ წყვეტს, მიუთითოს (მოიხსენიოს), თუ არ მოიხსენიოს ესა თუ ის საგანი თუ მოვლენა დისკურსის იმ სამყაროში. როგორც ჩანს, ადამიანთა წრეში სწორედ მოლაპარაკის რეფერენციული მოსაზრებები აკონტროლებენ რეფერენციის გრაგმატიკას.

აღსანიშნავია, რომ თვითონ გრაისი რეფერირებას დეტალურად განიხილავს. ის ეხება „ნებისმიერ შესაძლო იდენტიფიცირებას“, სიტყვათა კონვენციურ მნიშვნელობებთან ერთად, როგორც იმ ინფორმაციის ნაწილს, რომელიც დამყარებულია სასაუბრო მნიშვნელობებთან ერთად, როგორც იმ ინფორმაციის ნაწილს, რომელიც დამყარებულია სასაუბრო ნაგულისხმევი მნიშვნელობის გამოთვლაზე.¹ მორისის თვალსაზრისით, სემანტიკა არის მოძღვრება იმის შესახებ, თუ რა კავშირში იმყოფებიან საგნები მათ დამახასიათებელ თვისებებთან, პრაგმატიკა კი იმის შე-

¹ H. P. Grice. Meaning. – *Philosophical Review*. 1957, გვ. 41.

სახებ, თუ რა კავშირში იმყოფებიან ეს თვისებები მსმენელთან.¹ გრაი-სის შეხედულების შესაბამისად, სპეციფიკური მაქსიმები (მაგალითად, რაოდენობის და რელევანტურობის მაქსიმები) ზღუდავენ მოსაუბრის მიერ რეფერირების ტერმინის არჩევანს.² ამის გამოსწორება ოილად შეიძლება, თუ რეფერირებას განვიხილავთ, როგორც მიმართებას ენასა და პიროვნების მენტალური დისკურსის მოდელში არსებულ ერთეულს შორის. **You are the cream in my coffee** – „შენ ნალები ხარ ჩემს ყავაში“, აშკარად შეცავს „ყალბ შეფასებას“; ამდენად, ნათქვამის სავარაუდოდ საპირისპირო, შეიძლება ითქვას, აშკარა სიმართლე იქნებოდა. სავარაუდოდ, მოლაპარაკე პარტნიორს მიაწერს გარკვეულ მახასიათებლებს, რომლითაც ის თითქოს წააგავს აღნიშნულ საგანს.

¹ **C. H. Morris.** Foundations of theory of signs. – *International Encyclopedia of Unified Science*, vol.2, №1. University of Chicago Press. Chicago, 1938, გვ. 95.

² **H. P. Grice.** Logic and Conversation, გვ. 45.

MAYA DARASELIA, NANA AKHOBADZE

THEORY OF GRICEAN PRAGMATICS

This paper discusses the problem that in Grice's account human communicators are rational beings who presume that others preserve the principle of cooperativeness, and hence if anyone ostensibly violates any of the conversational maxims, such violations must be explained away as intentionally produced. In this search for meaning, conversational implicatures (attributed and intended) serve the interpreter as bridges for coherence: one turn of talk may be linked to the previous one not through direct linguistic means, but rather through an inference with regard to indirect meaning. Important concept to Gricean pragmatics is speaker meaning. Speaker meaning not only allows a distinction between semantic and pragmatic meaning, it also suggests a particular view of human communication that focuses on intentions. It's important to note that the maxims derive not from the nature of conversation, but from the fact that talking is "a special case or variety of purposive, indeed rational, behavior". These principles provide a basis for the inference of implicatures: the cooperative principles and attendant maxims allow speakers to lead their hearers to interpretations of their communicative intent (speaker meaning) that go beyond the logical meanings of what they "say". It turns out that some maxim violations are apparent only because of semantic problems – and it is here that we can see the role of conventional meaning most clearly in the calculation of implicatures. Gricean pragmatics provides a way to analyze the inference of speaker meaning: how hearers infer the intentions underlying a speaker's utterance. It is not intended as an approach to the analysis of discourse, i.e. to sequences of utterances.

მანანა შელია, ქეთი ბალობერი

მოტივის და ინტერესის როლი სტუდენტთა შეგვარებითი აქტივობის განვითარებაში

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისიდან გამომდინარე, სწავლა არის აქტივობის ფორმა, რომელიც მიმართულია ცოდნის, უნარ-ჩვევების შესაძენად, აღქმის, მეხსიერების, აზროვნების, მეტყველებისა და ცნობიერების პროცესების განვითარებისათვის.¹ როგორც ერთიანი პიროვნებისეული ფენომენი მასში ჩართულია ყველა ფსიქიკური პროცესი თუ ე.წ. ფსიქიკური ფუნქცია – აღქმა, ყურადღება, მეხსიერება, აზროვნება, ფანტაზია, ემოციები, ნებისყოფა, რომლებიც დამოუკიდებლად არ არსებობს და არც მოქმედებს: მოქმედებას სწავლობს არა რომელიმე ცალკე აღებული ფუნქციათაგანი, არამედ მთლიანი, კონკრეტული პიროვნება, რომელშიც მეტნაკლებად მონაწილეობს ყველა ფსიქიკური ფუნქცია.²

უცხოური ენების შესწავლა დიდად არის დამოკიდებული ინტერესზე. ინტერესი არამარტო გასაღები და ფსიქოლოგიური საფუძველია სწავლისა, არამედ მისი შედეგიც, რომელიც გამოხატავს პიროვნების საერთო მიმართულებას, დადებითად ზემოქმედებს ყველა ფსიქიკურ პროცესზე და მეტად ნაყოფიერად აისახება მის საქმიანობაში.

დიმიტრი უზნაძე აღნიშნავს: „ინტერესი, საზოგადოდ, სწავლის ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს, ეს არავითარ ეჭვს არ იწვევს, მეტიც, შეიძლება ითქვას: სწავლას სწორედ ის გარემოება აქცევს ფსიქოლოგიურად სრულიად დამოუკიდებელი ქცევის ფორმად, რომ მასში ნებელობის გვერდით ინტერესიც ფუძემდებლურ როლს ასრულებს. სწავლა არა მარტო მიზნის მნიშვნელობის შეგნებაში პოულობს ენერჯის წყაროს, არამედ, ამავე დროს, შინაგან მისწრაფებაში, შინაგან მიდრეკილებაში, ინტერესში, რომლის გარეშეც ყოველივე სწავლა იძულებითი შრომის სახეს მიიღებდა“.³ უცხო ენების სწავლაში დიდ როლს ასრულებს მოტივი და ინტერესი. ეს ორი კომპონენტი

¹ П. И. Пидкасистый. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. М., 1980, გვ. 263.

² დ. ლორთქიფანიძე. დიდაქტიკა. სახელმძღვანელო უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტთათვის. თბ., 1981, გვ. 63.

³ დ. უზნაძე. ზოგადი ფსიქოლოგია. ტ. III-IV. თბ., 1998, გვ. 337.

შემეცნებითი აქტივობის განვითარების ძირითადი ფაქტორებიცაა, რადგან ადამიანის ყოველგვარ მიზანმიმართულ მოქმედებას მოტივი განსაზღვრავს, შემეცნებითი ინტერესი აქტიური სასწავლო მოტივის შექმნას მოითხოვს. „მოტივი წარმოადგენს მოქმედებისათვის წამქეზებლურ მიზეზს. სწავლის მოტივია მოქმედების ობიექტისადმი სწრაფვა – ჩასწვლეს, შეიცნოს ახალი, გააკეთოს რაიმე ახლებურად, მოთხოვნილება მხოლოდ მაშინ წარმოშობს ინტერესს, როცა მისი შესრულება გარკვეულ ობიექტურ დაბრკოლებას აწყდება. თავის მხრივ, ინტერესსაც შეუძლია განაპირობოს მოთხოვნილება“.¹

ენის შესწავლის პროცესში სტუდენტებს უყალიბდებათ ძლიერი მოტივები, რომელიც განაწყობს მიზანმიმართული აქტიური საქმიანობისადმი, ასევე სასწავლო სიტუაციები უზრუნველყოფს მათ დაინტერესებას და მისცემს ინტელექტუალური აქტივობის სტიმულს. ინტერესი ადამიანის აქტივობის ერთ-ერთი ფორმაა, შემეცნებითი ინტერესი კი შეადგენს აღმძვრელ ძალას ცოდნის შესაძენად, მსოფლმხედველობის გასაფართოებლად. როგორც ცნობილია, შემეცნებითი ინტერესი ყოველთვის მიმართულია რაიმე ახლისაკენ, შეუცნობელისაკენ, რომელიც განაწყობს სტუდენტებს შემოქმედებითი მუშაობისათვის.

შემეცნებითი ინტერესი სტიმულია, რომელიც ხელს უწყობს სტუდენტთა აქტივობის ამღვლებას, მათი უნარ-ჩვევების სრულყოფას. მისი ფორმირებისათვის მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს შემდეგი: ამა თუ იმ მასალაზე მუშაობისას გასათვალისწინებელია სტუდენტთა ინდივიდუალური თავისებურებანი, სწავლების სხვადასხვა ფორმების გამოყენება, ახალი მეთოდური საშუალებების ძიება, რომელიც განავითარებს მათ ინტერესს სწავლისადმი. სტუდენტთა შემეცნებითი ინტერესების, მაძიებლური უნარებისა და ჩვევების განვითარება და განმტკიცება ხელს უწყობს სტუდენტთა მიერ აქტიური ცოდნის დაუფლებას.

შემეცნებითი აქტივობა განსაზღვრავს თვითსწავლის უნარს, ახლენს შემეცნებითი პროცესების დაგეგმვას, ორგანიზაციას, ახორციელებს კონტროლს, აგრეთვე, მიღებული შედეგების შეფასებას. სტუდენტთა შემეცნებითი აქტივობის მახასიათებელი ნიშნებია:

1. ნებელობითი მოქმედება;
2. შემოქმედებითი მდგომარეობა;
3. გაძლიერებული შემეცნებითი საქმიანობა;
4. ცოდნისადმი ყოველმხრივი, ღრმა ინტერესი;

¹ შ. შათირიშვილი. ენის სწავლების ინტენსიფიკაციის ფსიქოლოგიური ფაქტორები. – ჟურნ.: „უცხოური ენები სკოლაში“, №1. თბ., 1982, გვ. 20.

5. ყურადღების დაძაბვა.¹

სტუდენტთა შემეცნებითი აქტივობა, აღქმისა და წარმოსახვის თვალსაზრისიდან გამომდინარე, წარმოადგენს აუცილებელ პირობას მათი ინტელექტუალური განვითარებისათვის. შემეცნებითი აქტივობის გამოუმუშავებისათვის საჭიროა ჩატარდეს შემდეგი სწავლება:

1. რეპროდუქტიულ-ძიებითი, რომლის დროსაც მასწავლებელი ეხმარება სტუდენტებს მოცემული მასალის გააზრებასა და აზროვნების ჩამოყალიბებაში;
2. ნაწილობრივ-ძიებითი. ამა თუ იმ პრობლემურ მასალაზე მუშაობისას მასწავლებელი ახდენს სტუდენტთა აზრების კორექტირებას;
3. ძიებითი – სტუდენტები დამოუკიდებლად (როული სიტუაციის დროს მასწავლებლის დახმარებით) წყვეტენ სასწავლო-შემეცნებითი ამოცანების ციკლს.

სასწავლო-შემეცნებითი საქმიანობა მნიშვნელოვანი მიმართულებაა და სტუდენტის შრომის საორიენტაციო საფუძველია. გამოვეყოფთ სტუდენტთა შემეცნებითი აქტივობის ოთხ ღონეს, ესენია:

1. კრიტიკული;
2. წარმოსახვითი;
3. ადაპტაციურ-მოდელირებითი;
4. შემოქმედებითი.

კრიტიკული ღონე ხასიათდება სტუდენტთა ნეგატიური პოზიციით სწავლების პროცესში, ნებელობითი ძალების მერყეობით, სტუდენტთა დაუინტერესებლობით მასალის გაღრმავებული ცნობიერებისადმი. წარმოსახვითი ღონე ხასიათდება ცოდნის შეძენის ინტერესით, მისი გაგებით, დამახსოვრებითა და წარმოსახვით. ადაპტაციურ-მოდელირებითი ღონე განისაზღვრება სტუდენტთა უნარიანობით, ოპტიმალურად გადაწყვიტონ სასწავლო ამოცანები. მოცემული ღონის მახასიათებელია ნებისყოფის დიდი სიმტკიცე ცოდნის მისაღებად.

შემოქმედებითი ღონე გამოირჩევა ორიგინალობით და სიახლით, რომლის არსია სტუდენტთა მიერ რაიმე ახლის გაგება, მათი მისწრაფება და ინტერესის გამოხატვა შესასწავლი მოვლენებისა და პროცესებისადმი, სასწავლო პრობლემისადმი დამოუკიდებელი ძიება. ყოველი ღონე სტუდენტთა შემეცნებითი საქმიანობის განმსაზღვრელ თვისებას წარმოადგენს. ღონიდან ღონემდე იზრდება ინტელექტუალური გამოცდილება.²

¹ შ. შათირიშვილი. ენის სწავლების ინტენსიფიკაციის... გვ. 15.

² К. Д. Ахияров, Ю. П. Правдин. Формирование познавательной активности студентов в процессе обучения. Уфа, 1988, გვ. 78.

საჭიროა შემოქმედებითი პოტენციალის განვითარება და მისი რეალიზება სტუდენტებში. მათი შემოქმედებითი პოტენციალი კლინდება ინტელექტუალურ ინიციატივასა და აქტივობაში.

ამჟამად, ცნობილია, რომ კომპიუტერი არის მეტად მნიშვნელოვანი სასწავლო საშუალება, რომელიც ენის შემსწავლელს აძლევს ფართო შესაძლებლობას, მიიღოს დროული ინფორმაცია და შექმნებითი მასალა. მისი გამოყენება მასალის ძიების პროცესში პრაქტიკულად წარმოადგენს უნივერსალურს.

ამა თუ იმ მასალის გავლის შემდეგ სტუდენტთა ცოდნის შემოწმების მიზნით ხშირად ტარდება გამოკითხვები სხვადასხვა თემაზე. მათ მასალის გაცნობისა და შესწავლის შემდეგ უჩნდება ინტერესი რაიმე ახლის გაგების და დამატებითი ინფორმაციის მოპოვების ამა თუ იმ მოვლენისა და პროცესებისადმი. სტუდენტები ხშირად ცდილობენ დამოუკიდებლად მოიძიონ საინტერესო მასალა. ცოდნის შემოწმების მიზნით სტუდენტებს მიეცათ შემდეგი დავალება:

Quiz on the theme – Cambridge University

What was the reason for the foundation of Cambridge University?

The story of the University begins in 1209 when a number of Oxford University students and scholars took refuge in Cambridge. They left Oxford because there were constant clashes between students and townsmen. One day a student accidentally killed a man of the town. The Mayor arrested three other students who were innocent, and by order of King John they were put to death by hanging. In protest many students moved elsewhere, some coming to Cambridge and so the new University began.

სიტყვებზე ან ფრაზოლოგიურ ერთეულებზე მუშაობისას სტუდენტები ხშირად იჩენენ ინტერესს, ცდილობენ მოიპოვონ ინფორმაცია მათ წარმოშობასა და მნიშვნელობაზე და ასევე ენაში არსებულ ამა თუ იმ ლინგვისტურ საკითხებზე.

მაგალითად, ფრანგული გამოთქმები **Faire (le) suisse, Apres moi (აჲ nous) le deluge**. სტუდენტებში ღიდ ინტერესს იწვევს მათი წარმოშობა.

1. **Faire (le) Suisse** – 1) დაღევა ან ჭამა მარტო; 2) განზე, ცალკე ყოფნა, (განცალკევებულად ყოფნა) (სიტყვასიტყვით: შვეიცარიელივით მოქცევა).

ძველად ფრანგულ არმიაში მსახურობდნენ შვეიცარიელი დაქირავებულები. შარლ VIII-ის მიერ შექმნილი შვეიცარიული გვარდია, რომელიც დაიშალა 1792 წელს, რის შემდეგ ბევრი შვეიცარიელი დარჩა საფრანგეთში და მუშაობა დაიწყო ეკლესიებში და სასტუმროებში მცველებად, რის შედეგაც მათ შეარქვეს **suisse** (შვეიცარი). გამოთქმა **fai-**

re (le) suisse დაკავშირებულია იმასთან, რომ შვეიცარიელი გვარდიელები, ხოლო შემდგომში სასტუმროების შვეიცარებს ჩვეულებად ჰქონდათ მარტოდ ჭამა და სმა.

2. Après moi (ან nous) le deluge! – „ჩემს მერე (ან ჩვენს) ქვაც მოუთოვია!“ ამ სიტყვებს მიაკუთვნებენ ლუდოვიკო XV-ს (1710-1774), როგორც მისთვის დამახასიათებელი ეგოიზმის გამოხატულებას. მეორე ვერსიით, ის ეკუთვნის ლუდოვიკო XV-ს ფავორიტს მარკიზა დე პომპადურს, 1757წ. ლუდოვიკო XV – დაღონებული როსახთან ომში დამარცხების შემდეგ, შევიდა თავის ფავორიტთან, სწორედ იმ დროს, როცა მხატვარი ლატური ხატავდა მის პორტრეტს. ქალბატონმა მას უთხრა, „არ ინერვიულოთ, თქვენ ავად გახდებით, ჩვენს შემდეგ ქვაც მოუთოვია!“ შემდგომში მხატვრის მიერ გახდა განმარტებული ეს ფაქტი.

ნებისმიერ სიტყვაში მოიპოვება იდეალური (გონებრივი, აზრობრივი) მხარე, რომელსაც ენათმეცნიერებაში უწოდებენ სიტყვის სემანტიკას. თვით სიტყვის სემანტიკაში განასხვავებენ სიტყვის აზრსა და მის მნიშვნელობას. სიტყვის აზრობრივი მხარე განპირობებულია სიტყვის უშუალო კავშირით მის შესაბამის ცნებასთან, როგორც სინამდვილის განზოგადოებული ასახვა. ამიტომაც ამბობენ, რომ სიტყვა გამოხატავს ცნებას, ანუ ცნება გამოხატულია სიტყვაში და ამავე დროს, სიტყვა გამოხატავს იმას, რასაც აღვნიშნავთ სიტყვით, განზოგადებულად აისახება ჩვენს ცნობიერებაში ცნების სახით.

თანამედროვე ინგლისურ ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში მოიპოვება მრავალი სიტყვა სრულიად გამჭვირვალე ეტიმოლოგიური სტრუქტურით. მაგრამ ენაში ასევე შეინიშნება ისეთი სიტყვების არსებობა, რომელიც გამოირჩევა ბუნდოვანებით, მათი ფორმის მოტივირების ახსნის გარეშე. ერთ-ერთ ტიპიურ მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ინგლისური სიტყვა **butterfly** „პეპელა“, რომლის ეტიმოლოგიური სტრუქტურა პირველი შეხედვით თითქოს გარკვეულია („კარაქის ბუზი“). ამჯერად წარმოვადგენთ რამდენიმე ლექსიკოლოგის აზრებს მოცემულ პრობლემაზე. ასე, მაგალითად, ჯ. გრინაფი და ჯ. კიტრეჯი ფიქრობენ, რომ „პეპელამ“ მიიღო სახელწოდება **butterfly** იმიტომ, რომ „ბუზი ყვითელია, როგორც კარაქი“ (ე.ი. მისი ფერის მიხედვით),¹ ხოლო გ. მაკნაითი (McKnight) ამტკიცებს, რომ სიტყვა **butterfly** დაკავშირებულია ძველ თქმულებასთან, რომლის თანახმად ჯადოქრები, წარმოდგენილნი პეპლების სახით ეწაფებიან ძროხის რქეს.² მაშასადა-

¹ J. B. Greenough, G. L. Kittredge. Words and their Ways in English Speech. N.Y., 1922, გვ. 28.

² G. H. McKnight. English Words and Their Background. New York, 1923, თ. XXII.

მე, როცა სტუდენტი დაინტერესებულია რომელიმე საკითხით, უფრო ინტენსიურად მუშაობს მასზე და მთელი ყურადღება აქვს მობილიზებული, რათა მოიპოვოს საჭირო ინფორმაცია.

აქედან გამომდინარე შემეცნებით მოტივაციას საფუძვლად უდევს ცოდნისადმი სწრაფვა, რომლის მიზანს წარმოადგენს რაღაც უცნობის ათვისება. აღსანიშნავია, რომ თვით მოტივი და შემეცნებითი ინტერესი, რომელიც ასევე ემოციური ბუნებისაა, ძალზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სწავლის პროცესში.

MANANA SHELIA, KETI GALOBERI

THE ROLE OF MOTIVE AND INTEREST IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY

In present years alongside the study of affective factors, there seems to be increasing interest in mental and cognitive factors. This paper is devoted to the problem of motive and cognitive interest to explore the question which is important contributing students' engagement in learning. It should be noted that interest is conceptualized as an effective state that represents students' subjective experiences in the process of learning a foreign language , the state that arises from either situational moments or a well-developed individual interest. Drawing on research problem causing students' interest they use their own findings. In particular, the state of interest brings together motivation in the form of prior goals and interests. Cognitive engagement in the learning process must be seen as linked to motivation. Mental and cognitive involvement tends to make language learning more enjoyable for the students which must be a positive factor contributing to improved attitudes and better results.

თამარ ჯოჯუა

უცხოენოვანი გრამატიკული მოვლენის ფუნქციური სწავლებისათვის

XXს. 70-80 წლებში უცხოური ენების სწავლების მეთოდოლოგიაში კომუნიკაციური მეთოდების შემოტანასთან დაკავშირებით, გრამატიკულ უნარ-ჩვევებზე იწყება ლაპარაკი, რომლებიც ავტომატიზმის გარდა (ჩვევა) შემოქმედებით კომპონენტსაც შეიცავენ (უნარი). შესასწავლი მოვლენა მასალის განმტკიცების პროცესში ახალ, მოუმზადებელ ენობრივ და სიტუაციურ კონტექსტშიც გამოიყენება, გრამატიკულად ორიენტირებული სავარჯიშოები უფრო მრავალფეროვანი ხდება: იმიტაციური, ტრანსფორმაციული, შერჩევის, სწორი ფორმის ჩასმის (შეთავაზებული საწყისი ფორმის ნაცვლად), კითხვა-პასუხი, თქვი და შეასრულე და სხვა. ის სავარჯიშოებიც, რომლებიც თავისი ბუნებით ნაკლებად კომუნიკაციურია, ამა თუ იმ გზით კომუნიკაციურ შეფერილობას იღებს: სავარჯიშოს ერთი თემის ან სიტუაციის ირგვლივ აგება, მასში საქვეყანათმცოდნეო ინფორმაციის მიწოდება, მთლიან მოთხრობაში და არა ცალკეულ წინადადებებში შესასწავლი ფორმის ჩასმა/ ჩანაცვლება, შეჯიბრის ან თამაშის სახის მიცემა.¹

ლინგვისტური თეორიის ისეთი მიმართულება, რომელსაც დისკურსიული ანალიზი (discourse analysis) ეწოდება, სრულიად სამართლიანად მოითხოვს, გრამატიკული მოვლენების ფუნქციურ დატვირთვასაც ვასწავლიდეთ, რადგან რეალურ კომუნიკაციაში მისი გამოყენება ხშირად არ ემთხვევა გრამატიკულ კატეგორიას, მაგალითად, კითხვითი წინადადების თხროვნის გამოსახატავად გამოყენება – Could you give me a cup of tea? უცხოურ ენაზე სხარტი მეტყველების სწავლებისათვის აუცილებელია, რომ გრამატიკული უნარ-ჩვევები სამეტყველო-კომუნიკაციურ ფუნქციებს დავაკავშიროთ.² ცალკეული გრამატიკული მოვლენის ძირითადი საკომუნიკაციო ფუნქციის განსაზღვრისას უნდა გამოვიყენოთ კონკრეტული მასალა, სიტუაცია. ვინაიდან დღე-

¹ თ. ჯოჯუა. უცხოური ენის გრამატიკის სწავლება უმაღლესი სასწავლებლის სპეციალურ ფაკულტეტზე. ინგლისური ზმნის პირიანი ფორმების მაგალითზე. თბ., 2005, გვ. 93.

² თ. ჯოჯუა. უცხოური ენის გრამატიკის სწავლება..., გვ. 93.

სათვის აქცენტი ძირითადად გადატანილია უცხოური ენის კომუნიკაციურ შეთვისებაზე, ამდენად გრამატიკული მასალის შერჩევა ამ მიზნის რეალიზაციას უნდა ემსახურებოდეს.¹

უცხოური ენის სწავლებისას ყურადღება ძირითადად უნდა იყოს გამახვილებული შემსწავლელთათვის მრავალპლანიანი და მრავალკომპონენტის ენობრივი შესაძლებლობების ფორმირებაზე, მათ მზად ყოფნაზე განახორციელონ სხვადასხვა სირთულის სამეტყველო აქტები შესასწავლ ენაზე, უნდა გამოირიცხოს შემსწავლელთა ნაკლებად გააზრებული სამეტყველო აქტივობა, მათ უნდა გააჩნდეთ უნარი კომუნიკაციის განხორციელებისა დამოუკიდებლად არა მხოლოდ და არა იმდენად რეპროდუქტულ დონეზე, არამედ პროდუქტულზე, შემოქმედებითზე. ამგვარი უნარის ფლობა მეტყველებს იმაზე, რომ ენის შემსწავლელს შეუძლია საკუთარი კომუნიკაციურ-შემეცნებითი მოთხოვნების რეალიზება. კომუნიკაციურ-შემეცნებითი უნარის ჩამოყალიბება-სრულყოფას ენის შემსწავლელი შეძლებს მაშინ, როცა სასწავლო პროცესში ჩართულია შემდეგი სახის აქტივობა: რეალური სამეტყველო სიტუაციების სტიმულირება (დიალოგების, საქმიანი ურთიერთობების, სხვადასხვა როლების გათამაშება), სავარაუდო გარემოებათა იმგვარად პროვოცირება, რომ შემსწავლელი რეალურად მოხვდეს ისეთ სიტუაციაში, როცა მას მოუწევს შესაბამისი კომუნიკაციის განხორციელება.²

მეტყველების გრამატიკული კორექტულობის სწავლების აქამდე არსებულმა სტრატეგიებმა სრულყოფილად ვერ შეასრულეს მათზე დაკისრებული ვალდებულება. როგორც ცნობილია, თითოეულ გრამატიკულ სტრუქტურას გააჩნია ფორმალური და ფუნქციური მხარეები. მეტყველებაში წამყვან მხარედ გვევლინება ფუნქციური, თუმცა ტრადიციულ სწავლებაში მას მეორეხარისხოვანი როლი აკისრია, ჯერ წარმოებს ფორმის შეთვისება, რაც შეეხება ფუნქციურ მხარეს, შემსწავლელს უფრო ხშირად უხსნიან მხოლოდ გრამატიკულ მნიშვნელობას. ასეთი მიდგომის შედეგი კი ის არის, რომ შემსწავლელმა იცის გრამატიკული სტრუქტურა, მისი ფორმირების წესები, მაგრამ რეალურ მეტყველებაში არ შეუძლია მისი ფლობა.³

უცხოენობრივი გრამატიკული მოვლენის ფუნქციური სწავლება საშუალებას გვაძლევს დავუფლოთ შესასწავლი ენობრივი ერთეულე-

¹ შ. შათირიშვილი. გრამატიკის კომუნიკაციური სწავლება. – ჟურნ.: „*უცხოური ენები სკოლაში*“ №1, 1989, გვ. 12-16.

² თ. ჯოჯუა. უცხოური ენის გრამატიკის სწავლება, გვ. 95.

³ Р. П. Мильруд. Коммуникативность языка и обучение разговорной грамматике. – *Труды Института Языкознания*. 2001, № 26, გვ. 42.

ბის შერჩევის წესებს საკომუნიკაციო საჭიროებიდან გამომდინარე. ფორმალური გრამატიკული „სისწორე“ არ იძლევა გამართული კომუნიკაციის გარანტიას, მაგ., წინადადება „I want to see that blue sweater“ გრამატიკულად სრულიად სწორია, მაგრამ მაღაზიაში გამოიდველის მიმართ არაკორექტულადაა ნათქვამი, რადგან გამოხატვისა „I want“ (მინდა) მხოლოდ ბავშვი თუ გამოიყენებს მშობლებთან ლაპარაკში, დანარჩენ სიტუაციებში კი „I would like to...“ (ვისურვებდი) გამოიყენება. ამავე დროს უბრალოდ სურვილის – გეგმის გამოსახატავად „I want“ სრულიად მისაღები ფორმაა (მაგ.: „I want to become a teacher“).¹

ამა თუ იმ გამონათქვამის გაფორმების საშუალების არჩევისას მოქმედი ხელმძღვანელობს სამეტყველო სიტუაციის სპეციფიკით (ოფიციალურ-არაოფიციალური) და შემდეგი ფაქტორების გათვალისწინებით: ურთიერთობა საკომუნიკაციო პარტნიორთან (ახლობელი – შორეული), მისი ასაკის გათვალისწინება (უფროსი – უმცროსი), სოციალური ან პროფესიული სტატუსი (მაგ.: რანგით უფროსია თუ ხელქვეითი), ნიშანდობლივია აგრეთვე, თუ რამდენადაა დაინტერესებული საკომუნიკაციო პარტნიორი შექმნილი სამეტყველო სიტუაციით. ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა კომპონენტის გათვალისწინებით მოსაუბრის მიერ ამორჩეული იქნება ყველაზე უფრო მისაღები და შესაფერისი.

უცხო ენის სწავლების პროცესში უფრო ხშირად შემსწავლელები არათანმიმდევრულად იღებენ ცოდნას სხვადასხვა გრამატიკული მოვლენების შესახებ, ასე მაგალითად სწავლების მხოლოდ მაღალ ეტაპზე (მაღალ კლასებში) მათ გააჩნიათ სრული წარმოდგენა სხვადასხვა გრამატიკული დროის გამოხატვის სრულ არსენალზე, შესიტყვევებზე, ზმნიზელებზე, მიმდებობაზე, სახელზმნაზე, რთულ ქვეწყობილ წინადადებებზე დროის დამოკიდებულებით, რომ აღარაფერი ვთქვათ მათ მრავალფუნქციურობაზე (მაგ.: Present Simple – აწმყო, მომავალი, ნამყო დროის გამოხატვა). ამის შედეგად შემსწავლელები ყოველ ჯერზე დგანან არჩევანის წინაშე, თუ როგორ გააფორმონ ვერბალურად ესა თუ ის გრამატიკული მოვლენა კორექტულად, მაგ., მოცემული ვარიანტებიდან რომელი უნდაა შეირჩეს: Mary and ann were drinkikg coffee watching TV... While drinking coffee Mary and Ann... When Mary and Ann were drinking coffee they.

შემსწავლელებს შეუძლიათ განახორციელონ აუცილებელი არჩევანი, მხოლოდ საკუთარი ინტუიციიდან გამომდინარე და ენობრივი გრძობიდან, მაშინ როცა ასეთი აზრობრივი კავშირები შესაძლებელია მიზანმიმართულად იყოს ნაჩვენები და გამოყენებული ენის სწავლების

¹ თ. ჯოჯუა. უცხოური ენის გრამატიკის სწავლება..., გვ. 96.

პროცესში. ამგვარი აზრობრივად დაკავშირებული ერთეულების გაერთიანება, შემდეგ კი მათი ფუნქციონირების წესების დადგენა დაგვეხმარება მათ გააზრებულ გამოყენებაში მეტყველებისას. უცხოური ენის ამგვარი თავისუფალი და კორექტული ფლობისათვის საჭიროა შედლებისდაგვარად ადრეულ ეტაპზე სწავლებისას განსაზღვრულ სისტემაში წარმოდგენილი იქნეს შემსწავლელებისათვის ენობრივი საშუალებების ფართო არსენალი და შევასწავლოთ მათი შერჩევის წესები საკომუნიკაციო ამოცანის შესაბამისად.¹

ენობრივი სტრუქტურების დონეთა შესწავლისას ხდება შეგნებული წყვეტა რეალური ენობრივი სიტუაციისაგან. ენა წარმოდგენილია როგორც უძრავი, სტატისტიკური სისტემა. უცხოური ენის აქტიური, დინამიკური სისტემის შესწავლაზე გადასვლა საშუალებას გვაძლევს მივუახლოვდეთ მისი ფუნქციონირების რეალურ პირობებს. რეალურად არსებული ლოგიკური, აზრობრივი კავშირების გააქტიურება ენობრივ დონეებს შორის ხელს შეუწყობს შემსწავლელის ასოციაციური და ლოგიკური აზროვნების განვითარებას. აზრობრივად დაკავშირებული სხვადასხვა დონეების ერთეულების გაერთიანება ერთ ველში ახდენს სემანტიკურად დაკავშირებული კომპონენტების ძიების წარმოქმნას, შეიცავს შერჩევის მექანიზმებს და ხელს უწყობს ენობრივი სიმდიდრის უფრო ეფექტურ ათვისებას.

შესასწავლი ენის დონეთა ერთეულებს შორის კავშირების დადგენა ქმნის მისი სწავლებისათვის უფრო მოტივირებულ სისტემას. ძიებითი, პროგრესული მიდგომა უცხოური ენის სწავლებისადმი უზრუნველყოფს ინტერესის გაზრდას შესასწავლი ენის მიმართ. ასეთი მიდგომის დროს გარდაუვალია „წინსწრება“, ჯერ კიდევ შეუსწავლელი გრამატიკული ასპექტების დაუფლებისას. ამგვარი მიდგომის უპირატესობა ამკარაა: ყველაფერი რაც მნიშვნელოვანია ერთი სახეობის სემანტიკისათვის კონცენტრირებულია ერთი გრამატიკული თემის ირგვლივ, ეს კი თავის მხრივ უცხოური ენის რეალური ფლობის ერთ-ერთი ფაქტორია. ენობრივი ერთეულების შეპირისპირება გამოიწვევს დასაუფლებელი ენის მიმართ ინტერესის სტიმულირებას, წარმოაჩენს აზრობრივ, ლოგიკურ კავშირებს, ხელს შეუწყობს ამა თუ იმ გრამატიკული მოვლენის შერჩევის წესების შესწავლას: რატომ ასე და არა სხვაგვარად, რომელი ვარიანტებია შესაძლებელი კონკრეტულ სამეტყველო სიტუაციაში, ტექსტში, ამასთან ერთად გაძლიერდება სწავლების მოტივაციაც და მისი კომუნიკაციური მიმართულებაც. უცხოენობრივი გრამატი-

¹ **T. Hedge.** Learning and Teaching in the language classroom. Oxford University press. 2006. pp 43-50.

კის სწავლებისას მხოლოდ მშრალად გრამატიკული მოვლენის ფორმაზე საუბარი არასაკმარისია თუ განვიხილავთ გრამატიკის სწავლების საბოლოო მიზანს სამეტყველო აქტივობის პოზიციიდან გამომდინარე.¹

ამა თუ იმ გრამატიკული ასპექტის დაუფლებისას აუცილებელია შევასწავლოთ მისი კონკრეტული საკომუნიკაციო ამოცანები ფორმასთან ერთად. მოცემული გრამატიკული მოვლენის ლინგვისტური კუთხით აღწერისას ფუნქციურად მნიშვნელოვანი მახასიათებლების გამოყოფის მიზნით საჭიროა გავითვალისწინოთ არა მარტო მათი რელევანტურობა კომუნიკაციური პროცესისათვის, არამედ ტრანსპოზიციის ფაქტორიც.

ქვემოთ მოყვანილია რამდენიმე გრამატიკული სავარჯიშოს მოდელი, რომელიც ხელს შეუწყობს მოცემული გრამატიკული მოვლენის საკომუნიკაციო მიზნებისათვის კორექტული გამოყენების უნარ-ჩვევების ფორმირებას:

I. Simple tenses

- 1) Speak about the ecological situation in your city/country, its past, present and future;
- 2) „socialize”. Ask all your groupmates the same question about their habits or tastes (e.g. Do you like coffee?). Then share the information that all of you have gathered.
- 3) Role play: Receptionist at a hotel-guest. The „receptionist” has a form to fill in. Look at the form and ask questions (e.g. age-how old are you?) the „guest” has to answer them.
- 4) Role play-interview with a famous (possibly historic) person about her/his career.
- 5) Speak about some historic person’s ideas. You can do it either in the present or in the past, first is preferable.
- 6) What will you say in the described situations (Don’t forget to use „Will” or „Shall”) ?
 - a. Your grandma is trying to find her eye-glasses, but she can’t find them. She’s very nervous.
 - b. The sky is covered with dark clouds. It’s humid and windy.
 - c. You love a girl and want to marry her.

Speaking about Conditions and Wishes

- 1) Name a few things you are sorry were/weren’t done, e.g. I wish this

¹ P. П. Мильруд. Коммуникативность языка и обучение..., გვ. 40.

- new club hadn't been opened! I shouldn't have said this. They should have introduced health insurance before they paid for treatment.
- 2) Discuss your wishes, fears, undesirable things e.g. if only/I wish I could get an „Honours” diploma! If only/I wish I didn't fail this exam. Speak about things you regret e.g. If only/I wish I hadn't told her about the money.
 - 3) Role-play - „toast master” say a few toasts using Subjunctive mood.
 - 4) Criticize some wrong measures (in your family, University, city, country) that brought about negative results.
 - 5) Role-play (pair-work): Conduct talks on the contract (discuss the conditions of....for both parties). Then write it down, then pairs exchange the „contracts” and check them.
 - 6) Name some widely-spread pretexts used for not doing something, e.g. „if my wife were not ill, I would divorce her and marry you”.¹

უცხოური ენების სწავლების თანამედროვე მეთოდიკა მოითხოვს, რომ სწავლებას მიეცეს პრაქტიკული ხასიათი. მიზანშეწონილია მეცადინეობები შესასწავლ ენაზე და არა მხოლოდ ენის შესახებ. უცხოურ ენაზე გამართული, თავისუფალი მეტყველების სწავლება-შესწავლა შესაძლებელია მხოლოდ ამ ენაზე ინტენსიური მეტყველებით, მოსმენის-მოსმენით, კითხვის-კითხვით და წერის-წერით. პირველ რიგში კი უდავოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებათ სწავლების პროცესში შეთავაზებულ სავარჯიშოებს. რაც უფრო ჰგავს სავარჯიშოები რეალურ სამეტყველო სიტუაციებს, მით უფრო ეფექტურია შეთვისების პროცესი. წარმოებს მდიდარი ლექსიკური მარაგის დოზირებული და სწრაფი შევსება გრამატიკული უნარ-ჩვევების ფორმირებასა და სრულყოფასთან ერთად. სამეტყველო აქტივობას გააჩნია სამი მხარე: ლექსიკური, გრამატიკული და ფონეტიკური. კომუნიკაციის პროცესში ისინი განუწყვეტლივ კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან. აქედან გამომდინარე ვასკნით, რომ სიტყვების შესწავლა შეუძლებელია არსებული ფორმებისაგან მოწყვეტით. მნიშვნელოვანია, რომ როგორც სიტყვები, ასევე გრამატიკული ფორმები პარალელურად იქნეს შეთვისებული სხვადასხვა აქტივობისას – შემსწავლელი ასრულებს რომელიმე საკომუნიკაციო ამოცანას – ადასტურებს აზრს, გამოთქვამს ეჭვს გაგონილის შესახებ, კითხულობს რაიმეს, თანამოსაუბრეს აძლევს სტიმულს აქტივობისა და ამ პროცეს-

¹ N. Dogonadze, T. Jojua. The English verb (finite form) Practice book for future language Specialist. Tbilisi, 2000, pp. 161.

ში ითვისებს აუცილებელ სიტყვას ან გრამატიკულ ფორმას.

უცხოური ენის გრამატიკის სწავლებისადმი ფუნქციური მიდგომა პასუხობს ენის სწავლების თანამედროვე მოთხოვნებს, ესენია – ენის პრაქტიკული ფლობა, კომუნიკაციური კომპეტენციის ფორმირება მრავალფეროვანი, საინტერესო სიტუაციური სავარჯიშოების მოშველიებით, რაც ჯაშში ხელს უწყობს როგორც რეცეპტული (კითხვა, აუდირება), ასევე პროდუქტული (ლაპარაკი, წერა) აქტივობის განვითარებას.

TAMAR JOJUA

FOR THE FUNCTIONAL TEACHING OF THE FOREIGN LANGUAGE GRAMMATICAL PHENOMENON

The article deals with one of the important and actual problems in modern foreign language teaching – functional approach in grammar teaching. Functional teaching of grammar is directed towards revealing of communicative features of the given grammatical phenomena. Understanding all nuances of grammar forms provides “a sense of language”, an intuitive sense of selection of the required forms in the given situation. While presenting and fixing any grammar phenomenon it isn't enough to comprehend thoroughly only its form and meaning, it is necessary to underline its communicative function and the situations in which it is used. Functional and situational factors should be of prior importance in the process of teaching grammar, semantic peculiarities of grammar forms should be taken into consideration during the presentation and explanation of a new material and techniques. For the effective formation of grammar skills and creation of a real communicative atmosphere for students in the target language, the given grammatical phenomena should be taught and learnt according to the principles of the functional approach. The presented teaching material should be interesting in form and content. Some models of exercises promoting the formation of effective grammar skills in the process of communication are presented in the given article.

თამარ ბაკურაძე

გრამატიკული ტრანსფორმაციების თეორიული საფუძვლები

თარგმნის მთავარი მიზანია ადეკვატურობის მიღწევა. ეს მიზანი კი მიიღწევა სხვადასხვა სახის მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციების მეშვეობით. მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციები წარმოადგენს ტექსტის გარდაქმნას, რომლის დახმარებით ხორციელდება გადასვლა ორიგინალის ერთეულებიდან თარგმანის ერთეულებზე.

მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციები განსაკუთრებული ენათმორისი პარაფრაზირების ფორმაა, რომელიც არსებითად განსხვავდება ერთი ენის ჩარჩოებში პარაფრაზირებისაგან. ერთენოვანი ტრანსფორმაციები წარმოადგენს ფრაზებს, რომლებიც ერთმანეთისაგან გრამატიკულად და ლექსიკურად განსხვავდებიან, მაგრამ პრაქტიკულად ერთი და იგივე შინაარსის ფრაზებია და მოცემულ კონტექსტში შეუძლიათ შეასრულონ ერთი და იგივე საკომუნიკაციო ფუნქცია.

თარგმნილი ტექსტის საწყის ტექსტთან შედარების დროს ჩვენ ვამჩნევთ ხოლმე, რომ ზოგიერთი ნაწილები სიტყვა-სიტყვით არის თარგმნილი, ხოლო ზოგიერთი ფრაგმენტი თარგმნილია ორიგინალიდან მნიშვნელოვანი გადახვევით, რასაც ჩვენ აღვიქვამთ როგორც ენათმორის ტრანსფორმაციებს. მთარგმნელობით ტრანსფორმაციებში განასხვავებენ სამ ძირითად ტიპს. ისინი არის გრამატიკული, ლექსიკური და სტილისტური ტრანსფორმაციები. თუმცა ეს გაყოფა საკმაოდ პირობითია და პრაქტიკაში ტრანსფორმაციების ზემოთ აღნიშნული ტიპები წმინდა სახით იშვიათად გვხდება.

თარგმნის დროს, როგორც წესი, ერთდროულად ხორციელდება სხვადასხვა ტიპის ტრანსფორმაციები, მაგალითად, გრამატიკული და ლექსიკური ტრანსფორმაციები ხშირად ერთმანეთთან არის შერწყმული. ერთი ენიდან მეორე ენაზე თარგმნა შეუძლებელია გრამატიკული ტრანსფორმაციების გარეშე. გრამატიკული ტრანსფორმაციები წარმოადგენს სხვადასხვა სახის სინტაქსურ და მორფოლოგიურ ცვლილებებს, რომელიც განპირობებულია როგორც წმინდა გრამატიკული, ასევე ლექსიკური მიზეზებით, თუმცა გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს გრამატიკულ ფაქტორს, საწყისი და მთარგმნელი ენების სტრუქტურ-

რულ თავისებურებებს.

გრამატიკული ტრანსფორმაციები წარმოადგენს თარგმნის პროცესში წინადადების სტრუქტურის გარდაქმნას მთარგმნელი ენის ნორმების შესაბამისად. გრამატიკული ტრანსფორმაციები შეიძლება იყოს სიტყვაწარმოებითი, მორფოლოგიური და სინტაქსური. სიტყვაწარმოებითი ტრანსფორმაციების გამოყენება განპირობებულია სუფიქსების და პრეფიქსების პროდუქტიულობის და დამატებითი მნიშვნელობის თავისებურებით და უფრო ხშირად გამოიყენება ინგლისური ახალწარმონაქმნების (ოკაზიური ლექსიკის) თარგმნის დროს. მეტყველების ნაწილების დონეზე გარდაქმნას ეწოდება მორფოლოგიური ტრანსფორმაციები. ტრანსფორმაციის ეს ტიპი თარგმანში ფართოდ გამოიყენება და არ განაპირობებს არსებით აზრობრივ დანაკარგებს ან მოდიფიკაციებს. სინტაქსური ტრანსფორმაციები საკმაოდ ნეიტრალურია საწყისი ტექსტის შინაარსის მიმართ და წარმოადგენს ერთი ტიპის სინტაქსური კონსტრუქციის სხვა ტიპის კონსტრუქციით ჩანაცვლებას.

ინგლისური და ქართული ენების გრამატიკული კატეგორიებისა და ფორმების შედარებისას ჩვეულებრივ გამოვლინდება ერთ-ერთ ენაში ამა თუ იმ კატეგორიების არარსებობა, ზოგიერთი კატეგორიების ნაწილობრივი დამთხვევა ან მათი სრული დამთხვევა. ბუნებრივია, რომ გრამატიკული ტრანსფორმაციების გამოყენება აუცილებელია მხოლოდ პირველ და მეორე შემთხვევებში. ასე, მაგალითად, ინგლისურთან შედარებით ქართულ ენას არა აქვს ასეთი გრამატიკული კატეგორიები როგორებიც არის არტიკლი, გერუნდივი, ინფინიტივისა და მიძლეობის კონსრუქციები, ნომინატიური აბსოლუტური კონსრუქციები. შესაბამისი ფორმებისა და კონსტრუქციების ნაწილობრივი დამთხვევა ასევე მოითხოვს გრამატიკულ ტრანსფორმაციას.

გრამატიკული ტრანსფორმაციები შეიძლება რამდენიმე სახის იყოს: გადანაცვლება, ჩანაცვლება, დამატება, გამოტოვება, წინადადების დანაწევრება და შეერთება.

გადანაცვლება, როგორც მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციის ტიპი, წარმოადგენს თარგმნის შედეგად მიღებულ ტექსტში ენობრივი ელემენტების წყობის შეცვლას ორიგინალის ტექსტთან შედარებით. ჩვეულებრივ საქმე გვაქვს სიტყვების, შესიტყვებების, რთული წინადადებების ნაწილებისა და დამოუკიდებელი წინადადებების გადანაცვლებასთან.

გადანაცვლება მთელი რიგი მიზეზებით არის განპირობებული. ძირითადი მიზეზი მდებარეობს ინგლისური და ქართული წინადადების წყობის სპეციფიკაში, რაც მოითხოვს წინადადების აქტუალური ანუ საკომუნიკაციო დანაწევრების (რემისა და თემის) გათვალისწინებას.

ზოგიერთ შემთხვევაში ტექსტში დამოუკიდებელი წინადადებების გადანაცვლებაც ხდება. მაგ.: „You goin' to court this morning?” asked Jem. We had strolled over.¹ ჩვენ ლობესთან მივედით. „თქვენ სასამართლოში მიხვალთ?” – იკითხა ჯიმმა. ამ შემთხვევაში წინადადებების გადანაცვლების აუცილებლობა გამოწვეულია იმით, რომ Past Perfect-ის ფორმა ინგლისური ტექსტის მეორე წინადადებაში გვაჩვენებს, რომ ეს მოქმედება წინ უსწრებს პირველი წინადადების მოქმედებას. თარგმანში ორიგინალის წყობის შენარჩუნება გამოიწვევდა თარგმანის უზუსტობას.

გადანაცვლება როგორც მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციის ფორმა საკმაოდ გავრცელებულია, მაგრამ მას ჩვეულებრივ თან ერთვის ტრანსფორმაციის სხვა ტიპებიც, მაგალითად, ჩანაცვლება. ჩანაცვლება მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციის ყველაზე გავრცელებული და მრავალფეროვანი ტიპია. თარგმნის დროს შეიძლება ჩანაცვლოს გრამატიკული ერთეულები – სიტყვების ფორმები, მეტყველების ნაწილები, წინადადების წევრები. ამის გარდა შეიძლება მოხდეს სინტაქსური ჩანაცვლება რთულ წინადადებაში: მარტივი წინადადების რთული წინადადებით ჩანაცვლება, რთული წინადადების მარტივი წინადადებით ჩანაცვლება, დამოკიდებული წინადადების მთავარი წინადადებით ჩანაცვლება, მთავარი წინადადების დამოკიდებული წინადადებით ჩანაცვლება, ქვეწყობის თანწყობით ჩანაცვლება, თანწყობის ქვეწყობით ჩანაცვლება და ა.შ.

სიტყვების ფორმების ჩანაცვლება გულისხმობს არსებითი სახელების რიცხვის, ზმნების დროის შეცვლას თარგმანის ენის ნორმების შესაბამისად. ასე, მაგალითად, ინგლისური დროისა და პირობის დამოკიდებული წინადადებების თარგმნისას ზმნის აწმყო ფორმა ჩანაცვლება შესაბამისი ქართული ზმნის მომავალი ფორმით. ბევრ სხვა შემთხვევაში სიტყვის გრამატიკული ფორმის ჩანაცვლება შეიძლება გამოწვეული იყოს სტილისტური მიზეზებით. ჩანაცვლების უმარტივესი ტიპია ე.წ. „პრონომინალიზაცია“, ანუ არსებითი სახელის ნაცვალსახელით ჩანაცვლება. ინგლისურიდან ქართულად თარგმნისას ადგილი აქვს ნაცვალსახელის არსებითი სახელით შებრუნებულ ჩანაცვლებასაც. არანაკლებ ტიპიურია ნაზმნარი არსებითი სახელის არსებითი სახელით ჩანაცვლება. He was interrupted by the ringing of the phone. – ტელეფონის ზარმა შეაწყვეტინა მას. კანონზომიერია და ჩვეულებრივია მოქმედი პირის სახელის ინგლისურიდან ქართულად ზმნის პირის ფორმით თარგმნა. I am a very good golfer. – მე კარგად ვთამაშობ გოლფს. მეტყველების ნაწილების ჩანაცვლებასთან ერთად ხდება წინადადების წევრების ჩა-

¹ H. Lee. To Kill a Mockingbird. Anthology. M., 2006, გვ. 137.

ნაცვლებაც, ე.ი. წინადადების სინტაქსური სტრუქტურის შეცვლა.

რაც შეეხება ასეთ მთარგმნელობით ტრანსფორმაციას, როგორც არის დამატება, ის ეფუძნება ორიგინალის ტექსტში გამოტოვებული სიტყვების თარგმანში აღდღენას. გამოტოვება დამატების საწინააღმდეგო მოვლენაა და გულისხმობს თარგმნის პროცესში ამა თუ იმ სიტყვების გამოტოვებას. უფრო ხშირად გამოიყოფა სემანტიკურად ჭარბი სიტყვები, ე.ი. სიტყვები, რომლის მნიშვნელობა კონტექსტიდან გასაგებია მათი გამოყენების გარეშე. ცნობილია, რომ როგორც ენის სისტემას მთლიანად, ასევე კონკრეტულ სამეტყველო ნაწარმოებს გააჩნიათ სიჭარბის მაღალი დონე. გამოტოვების გამოყენება განპირობებულია იმით, რომ ინგლისური ენა ქართულთან შედარებით უფრო კომპაქტურია, ხოლო „ზედმეტი“ სიტყვების (რომლებიც არ ცვლიან საერთო აზრს) გამოყენება ამძიმებს ფრაზას (ტექსტს).

გრამატიკული ტრანსფორმაციები ლექსიკური ტრანსფორმაციების მსგავსად საკმაოდ ხშირად საჭიროებს დამატებითი სიტყვების შემოტანას ან პირიქით ზოგიერთი ელემენტების გამოტოვებას. დამატებები და გამოტოვებები ხშირად არის დაკავშირებული გრამატიკული ტრანსფორმაციების სხვა ტიპებთან, ყველაზე ხშირად კი მეტყველების ნაწილების ჩანაცვლებასთან. დამატებითი სიტყვების შემოტანა განპირობებულია წინადადების სტრუქტურის თავისებურებით და იმით, რომ ინგლისური წინადადების მნიშვნელობა (აზრი) ქართულად უფრო ვრცლად გადმოიცემა ხოლმე. გამოტოვება კი ხშირად იმით არის გამოწვეული, რომ ცალკეული სიტყვა ან დამოკიდებული წინადადება ტექსტის შინაარსის თვალსაზრისით შეიძლება სემანტიკურად ჭარბი აღმოჩნდეს.

მთარგმნელის მთავარი ამოცანაა საწყისი და თარგმნილი ტექსტების სემანტიკური ეკვივალენტობა. ამისთვის საჭიროა სხვადასხვა, მათ შორის გრამატიკული ტრანსფორმაციების გამოყენება. გრამატიკული ტრანსფორმაციების აუცილებლობა გამოწვეულია საწყისი და მთარგმნელი ენების სტრუქტურული თავისებურებით, რომლის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია თარგმანის ადეკვატურობის მიღწევა.

მაგრამ გრამატიკული ტრანსფორმაციების გამოყენების ობიექტური მიზეზების გარდა სუბიექტური მიზეზებიც არსებობს. სუბიექტური მიზეზები მთარგმნელის საკუთარ სტილთან არის დაკავშირებული და იმ ფაქტთანაც თუ რომელი (საწყისი ტექსტის თუ თარგმანის) ენის მატარებელია იგი.

გრამატიკული ტრანსფორმაციები – ენათშორისი ტრანსფორმაციების ყველაზე გავრცელებული ტიპია. თარგმნის პროცესში მთარგმნელი თითქმის ყოველთვის ხვდება შეუსაბამობებს საწყისი და მთარგმ-

ნელი ენების გრამატიკულ სტრუქტურებს შორის და სწორი ვარიანტის შესარჩევად აუცილებელია გრამატიკული ტრანსფორმაციების ყველა ტიპის ცოდნა.

TAMAR BAKURADZE

**THEORETICAL PRINCIPLES OF GRAMMATICAL
TRANSFORMATIONS**

Translation transformations represent changes which help to pass from the units of the original text to the units of the translation. Grammatical transformations represent the most widespread type of interlanguage transformations. The necessity of grammar transformations is caused by both objective (achieving a better level of translation) and subjective (the translator's own style and the bearer of which language he/she is) reasons.

მაკა კაჭარავა

რუსული ლექსიკის ინგლისურ ენაში შემოსვლის ისტორიის საკითხისათვის

რუსულ-ინგლისური ლექსიკური კავშირების საკითხი თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში საკმარისად არ არის გაშუქებული და შესწავლილი. ინგლისური სიტყვების შემოსვლას რუსულ ენაში, ანუ რუსულ ენაზე ინგლისური ენის გავლენას მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი მიეძღვნა, რაც შეეხება საპირისპირო მოვლენას – რუსული ენის ზემოქმედებასა და გავლენას ინგლისურ ენაზე, ის საჭიროებს შემდგომ შესწავლას. რუსეთისა და ინგლისის ისტორიულ და ლინგვისტურ კავშირებს თავის დროზე იკვლევდა XXს. უდიდესი ფილოლოგი მიხეილ ალექსეევი. ინგლისურ-რუსული ენობრივი კონტაქტების პრობლემას, რასაც საფუძვლად უდევს ორ სახელმწიფოს შორის არსებული ყოველმხრივი ურთიერთობები, სწორედ მ. ალექსეევი მიაქცია ყურადღება XXს. 40-იან წლებში.¹

რუსული სიტყვების სესხების პრობლემა ენათმეცნიერებაში განხილულია ზედაპირულად და მხოლოდ რევოლუციამდელი რუსული სიტყვების სესხებით შემოიფარგლება. ამ საკითხზე დაიწერა რამდენიმე ნაშრომი, მათ შორისაა: ვ. აკულენკოს,² გ. ბალის,³ პუბლიკაციები. როგორც მ. ალექსეევი აღნიშნავს, არ შეიძლება ხელოვნურად დავაკნინოთ დიდი ბრიტანეთისა და ძველი რუსეთის ხალხებს შორის ისტორიულად არსებული კონტაქტები.⁴ ინგლისურ-რუსული ურთიერთობების ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით უნდა აღინიშნოს, რომ რუსულ და ინგლისურ ენებს შორის იყო გარე კონტაქტები, ანუ მათ არ

¹ დაწვრილ. იხ.: **М. П. Алексеев.** Английский язык в России и русский язык в Англии. – *Ученые записки Ленинград. ун-та.* Сер. Филол. Науки. 1944. №72. вып. 9; **М. П. Алексеев.** Русско-английские литературные связи (XVIII век – первая половина XIX века). – *Литературное наследство.* т.91. М., 1982.

² **В. В. Акуленко.** Влияние современного русского языка, в связи с развитием его словарного состава, на западноевропейские языки (на материале английского языка). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Харьков, 1955.

³ **Г. Ю. Балль.** Влияние русского языка послеоктябрьской эпохи на словарный состав английского языка. Авто-реф. канд. дисс. М., 1952.

⁴ **М. П. Алексеев.** Английский язык в России., გვ. 65

ჰქონდათ ტერიტორიული შეხება, თუმცა ამ ორ ხალხს შორის არსებობდა გარკვეული ეკონომიკური და სამეცნიერო ურთიერთობები. ენობრივი კონტაქტები იყო ორი სახის:

- ა) უშუალო
- ბ) შუალობითი.

მაგალითად, გერმანული ენის მეშვეობით ინგლისურ ენაში შემოვიდა ორ ათეულამდე რუსული ლექსემა (Shaitan, Kremlin, pop, kaftan, steppe და სხვა). ხოლო რუსული ენა, თავის მხრივ, იყო გადაძვრილი რგოლი, რისი მეშვეობითაც აღმოსავლური სიტყვები მიედინებოდა დასავლურ-ევროპულ ენებში. ასეთი ენობრივი კონტაქტები ხორციელდებოდა წიგნიერი გზით ამ სიტყვის ფართო გაგებით, რაც მოიცავდა ლიტერატურულ თარგმანებს, ყოველდღიურ პერიოდულ და სისტემატურ ბეჭდვით სიტყვას, მთლიანობაში კი ინფორმაციის წერილობით გაცვლას გულისხმობდა. წარსულში ყოველივე ეს მოგზაურთა, ვაჭართა, დელეგაციათა და მისიათა მეშვეობით ხორციელდებოდა. დღეს ურთიერთობათა ამ სახეობებს დაემატა მასობრივი კომუნიკაციის ტექნიკური საშუალებები (რადიო, ტელევიზია, კინო, თანამედროვე ინფორმაციული ტექნოლოგიები, ინტერნეტი) და მათი როლი და მნიშვნელობა ინფორმაციის მიღებისა და გადაცემის საქმეში თანდათან იზრდება.

იმისათვის, რომ განვსაზღვროთ, რამდენად არის ათვისებული რუსული ენის ლექსიკური ელემენტები თანამედროვე ინგლისური ენის მიერ, შეიძლება გამოვიყენოთ კლასიფიკაცია, რომელიც ეფუძნება სამი ნიშან-თვისების – ფორმალურის, ფუნქციონალურისა და სემანტიკურის შერწყმას. განსაკუთრებით გადამწყვეტი როლი ენიჭება ბოლო ორ ნიშან-თვისებას. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით ინგლისური ენის ლექსიკური შემადგენლობა იყოფა ორ ქვეჯგუფად: ა) ინგლისური სიტყვები; ბ) უცხოური სიტყვები. მეორე ჯგუფი იყოფა სამ ჯგუფად: ა) ინტერნაციონალიზმები; ბ) საკუთრივ უცხოური სიტყვები; გ) ეგზოტიზმები.

ინგლისურ სიტყვებს დაემატა სიტყვა sable (СОБІЛЪ), რომელიც რუსული ენიდან ინგლისურ ენაში ჯერ კიდევ XIV საუკუნემდე შემოვიდა. ინტერნაციონალიზმები ასევე იყოფა ორ ქვეჯგუფად: საყოველთაოდ სახმარი სიტყვები და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სიტყვები, ესენია: Sputnik, Soviet, intelligentsia და ეს სიტყვები ინგლისური ენის მიერ ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგაა ნასესხები. რუსული სიტყვების უმრავლესობა, რომლებიც გვხვდება ინგლისურ ენაში, მიეკუთვნება ეგზოტიზმებს, ესენია: tsar (царь), boyar (боярин) და სხვა. ეს ნასესხები სიტყვები იხმარება ყოფაცხოვრების ეროვნული თავისებურებების აღწერისას და ადგილობრივი კოლორიტის შექმნისას. როცა ვლაპარაკობთ

ინგლისურ ენაზე რუსული ენის გავლენაზე, არ შეიძლება არ შევეხოთ ამ ორი სახელმწიფოს ისტორიულ კონტაქტებსა და ურთიერთობებს, რომლებმაც განაპირობეს ენობრივი კონტაქტები.

კიევის სახელმწიფოს ფართო კავშირები ჰქონდა აზიისა და ევროპის სხვადასხვა ხალხთან, მათ შორის ძველ ინგლისელებთანაც. ნორმანების მიერ ინგლისის დაპყრობისა და მეფე ჰაროლდის დაღუპვის შემდეგ ცნობილ ბრძოლაში ჰასტინგისის მახლობლად 1066 წელს, მისი ქალიშვილი, ინგლისის ტახტის მემკვიდრე გიტა თავს აფარებდა კიევის რუსეთს და სწორედ იმ დროს გახდა ვლადიმირ მონომახის ცოლი.¹ ცნობილია, რომ XIII ს. დასაწყისში, ჰენრიხ II-ის მმართველობის დროს, ლონდონში გამოჩნდნენ ნოვგოროდელი ვაჭრები.² მოსკოვის რუსეთის მოგზაურთა მიერ ინგლისის ოფიციალური გაცნობა მოხდა ვასილი III-ის მმართველობის დროს.³

გაცნობველებული სავაჭრო ურთიერთობები ლონდონსა და მოსკოვს შორის XVI ს. მეორე ნახევრიდან დამყარდა. საზღვაო გზა ჩრდილოეთ რუსეთში ინგლისელების მიერ 1553 წ. გაიხსნა. რიჩარდ ჩენსლერის ინგლისური ექსპედიციით საფუძველი ჩაეყარა ორ სახელმწიფოს შორის რეგულარულ დიპლომატიურ ურთიერთობებს.⁴

დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ, ჩენსლერის მოსკოვში გამოჩენიდან ინგლისელებს გარკვეული წარმოდგენა შეექმნათ რუსეთსა და რუსებზე, თუმცა რუსულ ცხოვრებას აღწერდნენ ბუნდოვნად. ძირითადად რუსეთს განიხილავდნენ როგორც სპარსეთთან ან ჩინეთთან დამაკავშირებელ გზას. მიუხედავად არსებული უამრავი ენობრივი, პოლიტიკური და ფსიქოლოგიური წინააღმდეგობისა, რომლებიც აფერხებდნენ ქვეყნის შესწავლას, მაინც გადაიღვა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები ორი სახელმწიფოს დაახლოების გზაზე.⁵

მომდევნო საუკუნეში ელისაბედ I-ის დროინდელი ინგლისურ-რუსული კავშირები საგრძნობლად შესუსტდა. ინგლისელების მიერ რუსე-

¹ **А. П. Шикман.** Деятели отечественной истории. *Биографический справочник.* М., 1997, გვ. 238. **А. Л. Хорошкевич** Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI вв. М., 1980, გვ. 132.

² **А. Л. Хорошкевич** Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI вв. М., 1980, გვ. 132.

³ **И. Д. Беляев.** История Новгорода Великого от древнейших времен до падения. М., 1866, გვ. 71. **А. Л. Хорошкевич** Русское государство в системе..., გვ. 139.

⁴ **А. Л. Хорошкевич** Русское государство в системе..., გვ. 139.

⁵ *Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке.* Перевод с англ. **Ю.В. Готье.** Л., 1937, გვ. 308. **С. О. Кристиансен.** История России XVII в. *Обзор исследований и источников.* М., 1989, გვ. 327.

თის შესახებ შეძენილ ცოდნას ბევრი არ შემატებია. მიუხედავად ამისა, 1700 წლამდე, საუკუნენახევრის მანძილზე, ინგლისში გამოიცა არაერთი თხზულება, რომელიც აღწერდა შორეულ მოსკოვიას. ძირითადად ეს იყო რუსეთში ნამყოფი ინგლისელი მოგზაურების, დიპლომატების, ვაჭრებისა და ექიმების მოთხრობები, მათ შორისაა: ჯეკინსონი, ჰორსეი, რანდოლფი. თავის ნაწარმოებებში მოსკოვიასა და მოსკოვიტელებს იხსენებენ უილიამ ჰორნერი, მაიკლ დრეიტონი, ფილიპ სიდნეი, ჯორჯ ტერბერვილი, ასევე შექსპირი, ფლეტჩერი, ბერტონი. ინგლისელ მოგზაურთა მონათხრობის საფუძველზე დგინდებოდა კომპილაციები მსგავსი ჯონ მილტონის „*მოსკოვიის მოკლე ისტორიისა*“.¹

ყველა ამ თხზულებაში აღწერილია ქვეყნის ბუნების თავისებურებები, რასაც აღტაცებაში მოჰყავდა ინგლისელების წარმოსახვა: უსაზღვრო სივრცეები, ტყეების სიუხვე, მკაცრი ზამთრის ყინვები; ყურადღება ექცეოდა მის სიძლიერებს, რაც ინგლისური იმპორტის მთავარ ინტერესს წარმოადგენდა: ეს იყო ტილო, ქერელი, განთქმული რუსული ბეწვეული. ვინაიდან ინგლისელ მოგზაურთა მარშრუტები იყო ერთფეროვანი, რუსეთზე წარმოდგენა იყო საკმაოდ განსხვავებული.

პეტრემდელი რუსეთის ეკონომიკურმა და კულტურულმა ჩამორჩენილობამ, ერთი მხრივ, და მეორე მხრივ, არცოდნამ, ხშირ შემთხვევაში, სხვისი, უცხოენოვანი კულტურის გაცნობის სურვილის არარსებობამ, მეორე გამოიწვია ნეგატიური შთაბეჭდილების შექმნა რუსი ხალხის ველურობაზე, სულიერი ინტერესების არქონაზე, ქვეყანაში დესპოტურ მმართველობაზე. მოსკოვიისადმი ინტერესი გაძლიერდა XVIII ს. დასაწყისში. პეტრეს რეფორმები, მთლიანად სახელმწიფო წყობილებისა და ყოფაცხოვრების რადიკალური ცვლილებები და რუსეთის საოცარი ძალა იზიდავდა და აოცებდა უცხოელებს. მეფის თავისებური ფიგურა, მისი გამბედავი მოსაზრებები და რეფორმები, სამხედრო წარმატებები განაპირობებდა მისადმი განსაკუთრებულ ყურადღებას.

პეტრეს პოპულარობა კიდევ უფრო გაიზარდა მისი ინგლისში ყოფნის დროს 1698 წ. ის არა მარტო სწავლობდა გემთმშენებლობის საქმეს, არამედ ხვდებოდა მეცნიერებს, ლვთისმეტყველებს, კომერსანტებს, დადიოდა პარლამენტსა და თეატრებში. 1698-1699 წლებში ლონდონში გამოიცა 3 წიგნი, სადაც აისახა ინგლისელთა გაძლიერებული ინტერესი მოსკოვიისადმი. გარდა ამისა, მკვეთრად შეიცვალა ტონი ამ ქვეყნის მიმართ.² რუსეთსა და ინგლისს შორის XVIII ს. დასაწყისში ურთიერთობები და-

¹ С. О. Кристиансен. История России XVII в. *Обзор исследований и источников*. М., 1989, გვ. 327.

² С. О. Кристиансен. История России XVII в., გვ. 328.

იდაბა და გართულდა. მიუხედავად აშკარა დაახლოებისა, რეგულარული დიპლომატიური კავშირების დამყარებისა და სავაჭრო ბრუნვის საგრძნობი გაფართოებისა, ორივე მხარე ერთმანეთისადმი სიფრთხილეს იჩენდა. პოლტავის გამარჯვებამ კიდევ უფრო დაძაბა მდგომარეობა და გამოიწვია სერიოზული მღელვარება გამოიწვია ინგლისში. დეფო და სვიფტი გლოვობდნენ კარლ XII დამარცხებას, სტილისა და ადისონის მორალისტური ჟურნალებიც გამოენმაურნენ პოლტავის ბრძოლას.¹

უწყვეტი ცოცხალი კავშირი იყო ინგლისსა და რუსეთს შორის XVIII საუკუნეში და ის განსაკუთრებით გაძლიერდა ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში იმ დროს, როდესაც დიპლომატიური და სავაჭრო ურთიერთობები გამოცოცხლდა და უფრო მდგრადი გახდა. რუსეთის წყობის, კულტურული მისწრაფებებისა და ტენდენციების ცოდნა ინლისისათვის უკვე აუცილებლობას წარმოადგენდა. ინგლისისა და რუსეთის სახელმწიფო და ეკონომიკური ინტერესები ერთმანეთს ემთხვეოდა და ამ სახელმწიფოების ურთიერთობების საკითხები არა მარტო აინტერესებდა, არამედ აღელვებდა ინგლისელ პოლიტიკოსებს. ამის დასტურია იმ დროს ინგლისში რუსეთზე გამოცემული წიგნების სერია. რუსეთსა და რუსებზე წერდნენ გოლდსმიტი და უოლპოლი, სმოლეტი და იუმი, ჯორჯ მაკარტნეი და ჯეიმს ჰარისი.²

ნაპოლეონის არმიის შემოსევა რუსეთში და მისი შემდგომი განადგურება საერთოევროპული მნიშვნელობის მოვლენა იყო. განსაკუთრებული გამოხმაურება მოჰყვა მას ინგლისის მხრიდან. ნაპოლეონზე გამარჯვება ინგლისისათვის ბრიტანეთის იმპერიის ყოფნა-არყოფნას ნიშნავდა. ბუნებრივია, რომ „რუსულ თემას“ ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა იმდროინდელ ინგლისურ პრესაში. რუსეთში ნაპოლეონის არმიის დამარცხების ისტორიით დაინტერესებულ პირთა შორის იყვნენ ვალტერ სკოტი, ჯ. გორდონ ბაირონი, ტომას მური.

XIX-XX ს. დასაწყისში ინგლისელები კვლავ დიდ ინტერესს იჩენენ რუსეთისადმი. ინგლისურ პოპულარულ ჟურნალებში ხშირად იბეჭდებოდა ამ ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების ამსახველი სტატიები. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ორი ქვეყნის ურთიერთობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა, თუმცა ეს ხელს არ უშლიდა რუსულ და ინგლისურ ენებს შორის კონტაქტების დამყარებას. მასობრივი კომუნიკაციის ტექნიკური საშუალებების წყალობით ეს კავშირები კიდევ

¹ А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов. История России. С начала XVIII до конца XIX века. М., 2001, გვ. 321. А. Л. Юрганов. Категории русской средневековой культуры. М., 1998, გვ. 158.

² А. Л. Юрганов. Категории русской средневековой культуры. М., 1998, гв. 158.

უფრო მჭიდრო გახდა. ინგლისურ-რუსული ურთიერთობების ისტორიაზე დაყრდნობით შეიძლება დადგინდეს რუსულ-ინგლისური ენობრივი კონტაქტების პერიოდიზაცია:

I პერიოდი: XII – XVII ს. პირველი ნახევარი.

მასში ასახულია კიევისა და მოსკოვის რუსეთის ეპოქის ძველი რუსული ენის გავლენა ძველ და, ნაწილობრივ, საშუალო ინგლისურ ენაზე. ვ. აკულენკო და ა. ბრაგინა თვლიან, რომ შესაძლებელია რუსიზმების დიდი ნაწილი ძველ ინგლისურში სკანდინავური ენების მეშვეობით შემოვიდა. მაგ., *tapor-aex, talken*, თანამედროვე *talk*.¹ თუმცა ვ. არაკინის ვარაუდით, ერთადერთი რუსული სიტყვა, შემოსული ინლისურ ენაში XIV საუკუნემდე, არის სიტყვა *sable* (соболь).²

II პერიოდი: XVI ს. მეორე ნახევარი – XVIII ს.

რუსული ენის ნასესხებ სიტყვათა შორის ხვდება რუსული ცხოვრების თავისებურებების ამსახველი სიტყვები ბუნების მოვლენებზე, სახელმწიფოებრივი წყობილების თვისებებზე, წონის ერთეულებზე და სხვ. XVI საუკუნეში ნასესხებია შემდეგი სიტყვები: *Cossack, pood, shuba, telega, chetvert, beluga, sterlet, boyar, yam, caback, kvass, rouble, verst, tsar, saffian, voivode*. XVII საუკუნეში – *kremlin, steppe, knout, cattan, copeck, strelsev*. XVIII საუკუნეში – *raskolnik, kibitka, borzoi, ukase, arsheen, astrakhan, ostrog*.

III პერიოდი: XIX – XX ს. დასაწყისი.

ამ პერიოდში ინგლისურ ენაში შემოვიდა რუსული სიტყვები საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, კულტურული და სამეცნიერო სფეროებიდან. მაგალითად: *nihilist, Decembrist, zemstvo, pogrom, samovar, droshky, narodnik, intelligentsia, Periodic Law, Mighty Five, chernozem, uralite*.

IV პერიოდი: საბჭოთა (1917 წლიდან 1985 წლამდე).

ამ პერიოდში რუსული ენიდან სესხება ხდება ახალი რუსული პოლიტიკური, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ლექსიკისა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ხარჯზე. ზოგი სიტყვა ადექვატური რუსული სიტყვების მეშვეობით იძენს ახალ მნიშვნელობას. ინგლისური ენის მიერ საბჭოური ეპოქის სიტყვების სესხების წამყვანი მეთოდი კალკირება ხდება. ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ პერიოდში ნასესხებია შემდეგი სიტყვები და გამოთქმები: *Soviet, Bolshevik, stakhanovite, pioneer, collective farm, Five-year-Plan, wall newspaper, sputnik, cosmonaut, sinchrophasotron* და სხვ.

¹ *Дежзотизация современных заимствований в русском научно-лингвистическом обыденном языковом сознании*. М., 1976.

² **В. Аракин**. *Англо-русский словарь*, 1979. Предисловие к словарю, გვ. 4.

V პერიოდი: XXს. ბოლო (1985-1990-იანი წლები).

ამ დროს, ცნობილი პოლიტიკური მოვლენების ფონზე, 1991წ. 19 აგვისტოს პუტჩის ფონზე ძალიან ბევრი ახალი, რუსული რეალობის ამსახველი სიტყვა შემოვიდა და ამ სიტყვებმა შეაღწიეს ინგლისურ ენაშიც. ესენია: perestroika, glasnost, otpepel და სხვ.

MAKA KACHARAVA

ON THE HISTORY OF PENETRATION OF THE RUSSIAN VOCABULARY INTO THE ENGLISH LANGUAGE

The paper deals with the history of penetration of the Russian vocabulary into the English language. The influence of the English language on the Russian language has been thoroughly investigated with cannot be said about the opposite fact: of the influence of the Russian language on the English language. The well-known linguists and philologists of the 20th century M.P. Alekseev, G. U. Ball, V.V. Akulenko, and E. A. Popova and others have studied the questions of historical and linguistic contacts between England and Russia. The linguistic contacts are direct and indirect, i.e. by means of a language-mediator. These contacts are carried out first of all with the help of books in the full sense of the word, including translations of literature, daily and periodical press and in general, the written exchange of the information. In the past the contacts were performed by travellers, merchants, delegations and missions. At present to this type of relations mass communications (radio, TV, cinema, Internet) have been added. The degree of the assimilation of the Russian language lexical elements with the English language is determined through the classification based on the combination of the three criteria: formal, functional and semantic. According to the given classification the vocabulary of the English language is divided into: 1) English words; 2) foreign words. The latter in their turn are subdivided into: a) internationalisms, b) loan-words proper, c) exotic words.

NANA EDISHERASHVILI

SPRACHLICHE ZWEIFELSFÄLLE

Sprachkritik und öffentliche Sprachsensibilität. Unter deutschem Sprachpurismus versteht man Bestrebungen, die deutsche Sprache von **Fremd-** und **Lehnwörtern** zu reinigen, indem man sie durch passende deutsche Wörter ersetzt oder neue deutsche Wörter bildet. Über Sprachpurismus und Sprachpflege hinaus entwickelte sich im 19. Und 20. Jahrhundert grosse Vielfalt sprachkritischer Aktivitäten in Zusammenhang mit soziokulturellen und politischen Entwicklung wie Industrialisierung, Bildungspopularisierung, Friedenspolitik usw. Nach dem Kritikobjekt „Sprach-“, unterscheidet man¹ drei Arten von Sprachkritik:

1. Sprachkritik als universalsprachliche Erkenntniskritik – Seit der Antike fragen Philosophen nach dem Verhältnis zwischen Sprache und Denken, Wort und Wirklichkeit, also nicht direkten, sprachlich relativierten oder verstellten geistigen Zugang zur Welt.
2. Sprachkritik als einzelsprachliche Sprachentwicklungskritik – Es geht hier um Kritik als Mittel, eine standardisierte Sprache als soziokulturelles Grossgruppen – Symbolsystem zu schaffen: wie z.B. „richtig“/“falsch“, „zugehörig“/“fremd“, „üblich“/“neumodisch“ usw., zu verbessern oder gegen Weiterentwicklung zu konservieren.
3. Sprachkritik als „Stilkritik oder Textkritik“, als Kritik an den sprachlichen Produkten einzelner Sprecher oder von Sprechgruppen...
4. Die für Sprachgeschichte relevante „Sprachentwicklungskritik“ dient verschiedenartigen Zwecken:
 - Sprachlegitimation;
 - Kommunikative Optimierung;
 - Technische Optimierung.

Sprachlegitimation ist bezweckt, wenn der Sprachkritik das Prestige einer Sprache gegenüber anderen Sprachen erhöhen soll, so für das Deutsche vom 16. bis 18. Jh. von Latein und Französisch, später für Deutsch gegen Dialekt, Umgangssprache, Alltagssprache, Jargon usw.

¹ **H. J. Heringer.** Sprachkritik – Die Fortsetzung der Politik mit besseren Mitteln. – In: *Holzfeuer im hölzernen Ofen. Aufsätze zur politischen Sprachkritik.* Tübingen, 1982, S. 3-34.

Kommunikative Optimierung ist bezweckt, wenn durch Sprachkritik für bestimmte Bereiche (Verwaltung, Wissenschaft, Gesellschaftsleben) sprachliche Anlässe für Nicht- oder Schwerverstehen und Kommunikationskonflikte vermindert oder beseitigt werden sollen. Technische Optimierung ist bezweckt, wenn durch Sprachkritik für solche Funktionsbereiche, wie Wissenschaft, Technik, Verkehr Gesichtspunkte der Ökonomie, Präzision, auch der Reichhaltigkeit, Flexibilität der Sprachmittel von Bedeutung sind. Die Entwicklung sprachkritischer Aktivitäten im 19. Jahrhundert knüpft nach Dieckmann¹ an die aufklärerische Tradition der gelehrten Sprachdiskussion an und wendet sich in der zweiten Jahrhunderthälfte neuen, mehr nationalistischen, aber kulturkritischen Zielen und Einstellungen zu. Wie in Dieckmanns Sammelband „*Reichtum und Armut deutscher Sprache*“² deutlich wird, in der ersten Jahrhunderthälfte gab es „*kaum jemanden, der sich im wohlgefälligen Blick auf das von den Klassikern Erreichte im Lehnstuhl zurücklehnte*“.³

Die zahlreiche Publikationen der 2. Hälfte des 19. Jh., bis zum Ende der wilhelminischen Zeit, deren Titel Cherubim⁴ und Dieckmann⁵ zusammengestellt haben, enthalten sehr polemische Formulierungen, besonders seit der Reichsgründung 1871: *arger Unfug, Missbrauch, Unarten, Sprachsünden, Sprachdummheiten, Sprachschäden, –verwilderung, –verderbnis, Schrecken der deutschen Sprache, Modeworte, Callicismen, Engländerei* usw. Im Allgemeinen haben die behördlichen Sprachregelungen über den Amtsgebrauch hinaus stark auf den allgemeinen Sprachgebrauch geblieben. z.B. bei *Fernsprecher/ Telefon, Anschrift/Adresse, Postwertzeichen/Briefmarke, Kraftfahrzeug /Auto(mobil)* usw. Viele der alten „Fremdwörter“ sind in Österreich und /oder der Schweiz noch heute in Gebrauch: *Kupee, Kuvert, Perron, Waggon, Velo* usw.

Die Tradition der populären Sprachverbesserungsbücher setzt sich mit Neubearbeitungen und Neuerscheinungen bis heute fort. Dieckmann hat die in seiner Seminarbibliothek befindlichen ca. 20 Taschenbücher dieser Art durchgesehen und grossenteils „die z. T. 100-200 Jahre alten sp-

¹ **W. Dieckmann.** Sprachwissenschaft und öffentliche Sprachdiskussion. *Wurzeln ihres problematischen Verhältnisses.* – In: **R. Wimmer.** (ed.). Das 19. Jahrhundert. Sprachgeschichtliche Wurzeln des heutigen Deutsch. Berlin/New York, 1991, S. 355-373.

² **W. Dieckmann** (ed.). *Reichtum und Armut deutscher Sprache. Reflexionen über den Zustand der deutschen Sprache im 19. Jahrhundert.* Berlin-New York, 1989, S. 356.

³ **W. Dieckmann.** Sprachwissenschaft und öffentliche Sprachdiskussion..., S. 356.

⁴ **D. Cherubim.** Sprachentwicklung und Sprachkritik im 19. Jahrhundert. *Beiträge zur Konstitution einer pragmatischen Sprachgeschichte.* – In: **Th. Cramer.** (ed.): Literatur und Sprache im historischen Prozess. Bd. 2: Sprache. Tübingen, 1983, 170-188.

⁵ **W. Dieckmann.** Sprachwissenschaft und öffentliche Sprachdiskussion..., S. 363.

rachkritischen Ladenhüter“ wiedergefunden: derselbe/der gleiche, scheinbar/anscheinend, lehren/lernen, auf/offen, hoch/hinauf, hin/her, als/wie, brauchen ohne zu, Genitiv/Dativ nach trotz oder wegen, trotzdem/obwohl, würde-Fügung statt Konjunktiv, Modewörter, Neologismen usw. also meist kritisierte Sprachformen, die nach wie vor in festem Gebrauch sind und deren Vermeidung nicht in der Kommunikationspraxis, sondern nur aus Zeitungsglossen oder Büchern gelernt werden kann, „dass die Ladenhüter den Sprachkritikern auch in Zukunft erhalten bleiben werden und mit ihnen die Dummen, über die sich auch die Leser und Leserinnen erheben können ... Gemeint sind immer die anderen“.¹

Die Erfolglosigkeit solcher „punktuelle Sprachlenkung“ konstatiert auch Helmut Henne² am Beispiel von G. Wustmanns *Sprachdummheiten*, von Anfang an sehr umstrittenen Beispiels dieser Gattung. Auch im Bereich des Satzbaus dienten populäre Sprachverbesserungsbücher mehr der rituellen Selbstbestätigung sprachlicher Besserwisser und hatten kaum Einfluss auf die tatsächliche Sprachentwicklung. Die allermeisten in mehrerer solcher Ratgeber bemängelten Satzbau – Fehler (Mangel an Vollständigkeit und Kongruenz bei Attributen, Appositionen, Relativsätzen, daß – Sätzen usw.) stehen noch im Grossen Duden-Band „*Richtiges und gutes Deutsch*“.³ Es handelt sich um sprachgeschichtlich wenig interessante Variationen zwischen genauerem bis pedantischem und ungenauem Formulierungsstil, die es immer geben wird.

Das Spektrum sprachlicher Themen war im 20. Jh. noch breiter als im 19. Jh.: Objekte wie Schachtelsätze, Substantivstil, mangelnde semantische Differenzierung (scheinbar /anscheinend, Worte /Wörter, derselbe / der gleiche usw.), Wörter mit potentiell zweifacher Lesung für überflüssig gehaltene Verbverstärkung durch Präfixe (an-, auf-, ein-, ver-, be-), oder Zusammensetzungen mit verstärkten Zusätzen wie Grund-, Haupt-, Gross-, -funktion, -aspekt, Modewörter und -wendungen wie Sachzwänge, Interessen, Problem, Marktlücke, Kreativität, davon ausgehen, aufziehen, Hinterfragen, nackte Tatsache, offene Frage, draussen im Lande, vage Modeadverbien/adverbiale wie zur Gänze, einmal mehr, irgendwie, restlos hundertprozentig, praktisch, persönlich, restlos, hautnah usw. Kritisierte Funktiolekte und Soziolekte sind vor allem Journalistendeutsch, Juristendeutsch, Amtsdeutsch, Wissenschaftsjargon, Jugendjargon politischer Sp-

¹ **W. Dieckmann.** Sprachwissenschaft und öffentliche Sprachdiskussion., S. 363.

² **H. Henne.** Punktuelle und politische Sprachlenkung. Zu 13 Auflagen von Gustav Wustmanns „*Sprachdummheiten*“. – *Zeitschrift für deutsche Sprache* №21, 1966: 175-184.

³ **K. Duden.** Richtiges und gutes Deutsch. *Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle.* Bd. 9: **W. Scholze-Stubenrecht.** (Red.) Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2001 (5. Aufl.).

rachgebrauch. Von der „freien“ Sprachkritik als allgemeine „Stilkritik“ unterscheidet Sanders die „dienstbare“ Sprachkritik,¹ wobei Sprachkritik Mittel zum Zweck von Kulturkritik, Gesellschaftskritik oder politischer Kritik ist. Im Laufe des 20. Jahrhunderts ist immer deutlicher geworden, dass Sprache und Sprachbewusstsein für Kultur, Gesellschaft und Politik seit der Französischer Revolution in Europa wirksam geworden ist. Gutes Deutsch behandelt die gebildete Schriftsprache, berücksichtigt aber daneben die Vielfalt und die höhere Umgangssprache der Gebildeten.

Allgemeines über “Gutes” und “Schlechtes” Deutsch. Mit den Ausdrücken richtig und falsch muss man fürs Deutsche vorsichtiger als für die meisten anderen Sprachen sein“ – so lautet Eduard Engels Definition über die oben genannten Begriff. Richtig bedeutet: zurzeit gilt dies nach dem übereinstimmenden oder überwiegenden Gebrauch der sorgfältigen Schriftsteller als gute Schriftsprache. **Falsch** bedeutet das Gegenteil. Es gibt einen einzigen zweifelhaften Sprachgebrauch, für den sich nicht zwei ganz entgegengesetzte Belegstellen aus den Werken unserer besten Schreiber anführen liessen.

Zu sprachlichen Zweifelsfälle die Stellung genommen hat Eduard Engel. Er unterscheidet sich die Sprache nach folgenden Kriterien:

1. Gute Schriftsteller (wo man Zweifelsfälle ausschliessen kann, **z. B.** G. Grass, Böll usw.);
2. Allgemeine Sprachgebrauch: Lexika, Sprachgeschichte (wie es früher war);
3. Sprachgefühl;
4. Sprachschwankungen.

Wortschatz und Wortform. Das Hauptwort. „Wenn überhaupt die Fähigkeit hat solche Worte zu entfernen, entfernt sie sofort und entfernt sie alle“, so Wustmann der Unfehlbare über Dutzende von Wörtern, die den berühmten Schriftstellern als die ganz natürlichen aus der Feder fließen. So sollen elende Modewörtern wie „Darbietung“, eigenartig, erheblich, hochgradig, minderwertig, darstellen, bewerten usw. entfernt werden.

Neuigkeiten erscheint man sowohl in der Aussprache, Rechtschreibung als auch in den Wortformen. Gewisse Hauptwörter erscheinen im 1. Fall in Doppelformen auf *e* oder *en*, besonders:

Weitere Substantive der Mischklasse:

- a) *Friede / Frieden*: beide Formen verwendet. Tendenz zu-*e*.
z. B. Feinde des Friedens, Logik vom Krieg und Frieden,

¹ **W. Sanders.** Sprachkritik. 1992, 11. In: P. von Polenz. Deutsche Sprachgeschichte vom spätmittelalter bis zur Gegenwart: 19. und 20, Band III. S. 312.

Die Friede beginnt in dir, Um des Friedens willen,
Frieden schaffen, In allem ist ein innerer Friede, Wege
zum Friede, Friede sei mit Euch! usw.;

- b) *Funke / Funken*: beide Formen verwendet, Tendenz zu *-e*.
semantisch zu unterscheiden **z. B.** der Funke spricht über;
- c) *Gedanke / Gedanken*: *-e*- Form gebräuchlich, aber *-n*-
Form nicht zu verbieten;
- d) *Gefalle / Gefallen*: *-n*- Form korrekt;
- e) *Glaube / Glauben*: *-e*- Form überwiegt. *-n*- Form kommt in
Komposita vor **z. B.** Glaubensform, Glaubensbekenntnis;
- f) *Haufe / Haufen*: *-n* - Form korrekt;
- g) *Name / Namen*: *-e*- Form korrekt;
- h) *Wille / Willen*: *-e*- Form überwiegt. *-n*- eher in Komposita;
- i) *Schade / Schaden*: *-n*- Form überwiegt, *-e*- Form nicht
falsch.

Für P. Eisenberg¹ existiert neben *Friede*, *Gedanke* auch *Frieden*,
Gedanken als Nom. Sg. Für andere Substantive kann man hier verfolgen,
wie Schwankungen zustande kommen. Weil die Form mit *e* die ältere,
die mit *en* eine jüngere ist, wird von den Sprachmeistern mit mehr oder
weniger Nachdruck verlangt. Da haben Sprachgebrauch und Sprach-
gefühl sich nicht bestimmt, nur für die eine der Formen ausgesprochen:
sie sind also beide zulässig.

E. Engel betrachtet die Zweifelsfälle in den Hauptwörtern mit ver-
schiedenen Geschlechtern und entsprechend verschiedenen oder auch
gleichen Bedeutungen. Einige landschaftliche Besonderheiten wurden
schon erwähnt. Nachgetragen seien noch für die Schweiz: *der Grossmut*,
der Bank, *der Laus (die Floh)*, *die Fräulein*, *das Reis*. Schweizer bedeu-
ten, dass für die Schriftsprache diese Abweichungen unzulässig sind. Der
landschaftliche Sprachgebrauch wird davon nicht berührt.²

Bereich kommt bei Goethe männlich vor, heute hat sich *das Be-*
reich stärker durchgesetzt, ohne dass *der Bereich* falsch wäre. *Der Chor*
(*chorus*) war im 18. Jahrhundert bei Goethe fast nur sächlich. Eine Wen-
dung lautet: *Das Chor der Rabe*. *Chor* als Sängerplatz ist sächlich.³

Zur Beugung. Eduard Engel unterscheidet sich die Zweifelsfälle in
der Deklination („Beugung“) der Substantive. „Wo Beugung möglich ist,
beuge man im Zweifelsfall... Es ist feine Eigentümlichkeit der Dichters-

¹ P. Eisenberg. Grundriss der deutschen Grammatik. Band 1: *Das Wort*. Stuttgart-Wei-
mar, 1998.

² E. Engel. Gutes Deutsch. *Ein Führer durch Falsch und Richtig*. Leipzig 1918. S. 111.

³ E. Engel. Gutes Deutsch, S. 111.

prache, dass sie strenger Beugeformen hält als die Umgangs- und selbst die Schriftsprache: *Eine Summe Geld* ist nicht falsch, aber *eine Summe Geldes* ist gehobene Sprache. Man darf sagen: *Ein Satt reifer Weizen*, aber... *reifen Weizens* ist höhere Sprache.¹ Der Zweitfall von *Nachbar* bei Engel ist sowohl *Nachbars* als auch *Nachbarn*. Auch im 3. Fall der Deklination sind *Nachbar* und *Nachbarn* gleichberechtigt. Im 4. Fall überwiegt *Nachbar*.

Die gebräuchliche Formen von *Bär* sind sowohl für E. Engel als auch für P. Eisenberg : *des Bären, dem Bären, den Bären*.² Bei Goethe heisst es *den Bär*. Die Monatsnamen gelten für Engel seltsamerweise den Meisten nicht zu deklinierend: Am ersten Tage des Septembers, in der letzten Stunde des Dezembers“. Deklinationsformen bei Juni und Juli sind zulässig. Vom Sprachgefühl her undeklinierbar sind die Formeln „*Anfang Januar, Ende Februar*“, obwohl bei Goethe findet man einmal „*im Anfang März*“, ein andermal „*in der ersten Hälfte des März*“, bei Schiller: „*zu Anfang des Augusts*“.

Was das Wort „*Deutsch*“ angeht, wird bei Engel dieses Wort nicht dekliniert („unbeugbar“): z. B. *Die Schwierigkeit des Deutsch. Ich beschäftige mich mit dem Deutsch Luthers*. Daneben betont er die Form *das Deutsche*, die so dekliniert wird: *des Deutschen, dem Deutschen*. „*der Sprachgebrauch des besten Deutsch. Im guten Deutsch*“ – dagegen: „*Dieser Franzose beschäftigt sich mit dem Deutschen. Im Deutschen heisst es...*“, usw.

Die Mehrzahl. Nach E. Engels Behauptung, gibt es Mehrzahlstreit um die Frage: *Wir Deutsche?* Oder *Wir Deutschen?* Besonders seit dem Satz Bismarks: „*Wir Deutsche fürchten Gott, aber sonst nichts in der Welt*“ ist dieser Zweifelsfall vielleicht umstrittenste in der ganzen deutschen Formenlehre geworden“. Engel meint, dass mit Begründung der Sprachgeschichte ist die Frage nicht zu lösen, obwohl damalige grosse Schriftsteller überwiegend „*Wir Deutsche*“ geschrieben haben: z. B. Luthers Ansage zu Bismarkischen berühmten und bedeutsamen Satz: „*Wir Deutsche sind immer noch Deutsche und wollen Deutsche bleiben!*“. Der Sprachgebrauch tendiert meistens zur Ansage „*Wir Deutsche*“, weil die wichtige Repräsentanten des Sprachgebrauchs, wie Luther, Lessing, Goethe, Bismark „*Wir Deutsche*“ gesagt haben.

Dann kam die Frage, ob man Umlaut oder kein Umlaut in der Mehrzahl einsetzen sollte. In Süddeutschland herrschte die Meinung für den Mehrzahlumlaut bei einer Reihe von Wörtern: *Krägen, Wägen, Wässer*,

¹ E. Engel. Gutes Deutsch, S. 111.

² P. Eisenberg. Grundriss der deutschen Grammatik, Bd.1: Das Wort, Bd. 2: Der Satz.

Kästen, Kragen usw. im übrigen Deutschland. In einigen Fällen konnte die Umlautform auch in der Schriftsprache nicht als falsch bezeichnet werden: *Böden, Kästen, Mägen, Bröte* usw. Eine Mehrzahl *Ärme* von *Arm* ist nicht schriftdeutsch, sondern nur landschaftlich. *Sunde* oder *Sünde*? – Der Sprachgebrauch entscheidet sich für *Sünde*. *Mund* oder *Münde*? – Engel selber „nach guten Mustern“ *Münde* – Form benutzte, obwohl damals in gewissen Fällen *Münder* mehr gebräuchlich war. *Plan* oder *Pläne*? – Von *Plan* bildeten Goethe und Schiller meist *Plane*. Heute herrscht *Pläne* allein. *Zwieback* oder *die Zwiebäcke*? – Von *Zwieback* bildete Goethe öfter die *Zwiebacke*. Heute ist *Zwiebäcke* gebräuchlicher. Für *Stiefel* und *Pantoffel* galt nach Engel eine strenge Regel: die weibliche Hauptwörter auf *-el-*, *-er-* bilden die Mehrzahl mit *-n-*, die männlichen ohne *-n*. Bei Goethe stehen *die Stiefel* und *die Stiefeln*. Heute tendiert man mehr zu der Form – *Stiefeln*, ebenso beim *Pantoffel* – zur Mehrzahlform – *Pantoffeln*. *Strauch* oder *Sträucher*? – Die gute Mehrzahl nach Engel ist *Sträucher*. „Sträucher ist nicht einmal gute Umgangssprache“. Die Mehrzahl von *Beamter* lautet ohne Geschlechtswort: *Beamte*. Die Mehrzahl von *Gelehrter*: *Gelehrte*.

Die Fremdwörter. Über das Mehrzahl *-s-* in Fremdwörtern und fremden Eigennamen.

Goethe schreibt: „Humboldts werden nach Wien abgehen“. – „Dieses *-s-* stammt von einer Zweitfallform her“.¹

Bei weiblichen Namen ist das *-s-* allgemeine Regel:

die Berthas, die Klaras.

Wo sich eine andere Mehrzahl bequem bilden lässt, bilde man sie:

die Leonoren, Wiktorien, Sofien, Albertinen, Wilhelminen.

In der gemütlichen Redeweise kommen *Jungens, Mädels, Kerls* meistens vor, auch bei Goethe, besonders dem *Jungen*. Also wird sich nicht einwenden lassen gegen *die Fräuleins, die Papas, die Mamas*, wie bei den, meist nicht deutschen Hauptwörtern mit betonten Lauten am Ende kaum etwas anderes zur Mehrzahlbezeichnung übrig bleibt als das *-s-*: *die Gnus, die Uhus, die Boas*. Zufällig aber sind auch *die Gnue, Uhue* usw. In den Deutschen Berichten aus dem Weltkrieg stand häufig die Mehrzahl *Trupps* von der *Trupp*. Gegen *die Bräutigams* in edler Rede – *Bräutigame*.

Für allgemeinen gelten die Deklinationsregeln für die Fremdwörter im Deutschen: „Fremdwörter geben uns die Schwierigkeiten in der Sprache.... Die Zeit ist vorüber, wo in Deutschland jedes griechische oder lateinische Fremdwort nach den Gesetzen seiner Sprache gebeugt wurde.

¹ E. Engel. Gutes Deutsch, S. 111.

Heute wird fast nur deutsch gebeugt, worin eine gewisse Gefahr liegt: die fremden Schmarotzer verlieren dadurch etwas von ihrer Form und nisten sich um so bequemer in den Leib der deutschen Sprache ein. Immerhin, es heißt: im Museum, nicht im Museo. Die Dramen, nicht Dramata. Des Dramas, nicht Dramatis. Das Gymnasium, nicht Gymnasii. Des Kollegiums, nicht Kollegi“.¹ Themata findet zwar Engel vornehmer, aber *Themen* genügt für diejenigen, welche nicht Griechisch verstehen. Das jemand *Thema, Themata, Themen* überhaupt zu schreiben braucht, wird sich selber zu entscheiden.

Für die *Tempora* findet Engel die Form – *Tempus* korrekt.

Bei *Komma* begnügt man sich meist mit *Kommas*, nur selten heisst es *Kommata*.

Bei *Kolon* wagt man sich nicht *Kola* „zu griecheln“, sondern schreibt man oder spricht, *die Kolons*.

Die häufig gebräuchlichen Wörter, wie *Motto, Porto, Rollo, Brutto* wird nach Engel nicht dekliniert (selten: *Mottos, Motti, Mottis* usw.,²).

Nach den Gefühlsgründen werden Mehrzahlformen für die folgende Fremdwörter bestimmt:

Leutnant - Leutnants

Major - Majore (früher - Majors)

Tenor – Tenöre

Pastor – Pastöre

Admiral – Admiräle (viel seltener - Admirale)

General – Generäle (seltener - Generale)

Das Beiwort. Der häufigste Fehler bei Wahl der Beiwortform ist die Verwechslung von **-lich** und **-ig**.

z. B. *vierwöchentlichen* Urlaub - *vierwöchiges*,
mehrstündliche - mehrstündigen,
zweimonatliche - zweimonatigen,
jährlicher - einjähriger,
dreistündiger - dreistündlicher,
fremdsprachlig - fremdsprachig,
altsprachlich -altsprachig,
monatlich - monatig.

Alle Sprachlehren versuchen für die richtige Beugung der Beiwörter nach der „*starken*“ (*lieber, liebes, liebem, lieben*) oder nach der „*schwachen*“ (ohne *er* und *es*. Mehrzahl: in allen vier Fällen *lieben*) betreffende Beispiele zu geben. Für die deutschen Sprachwissenschaft ist

¹ **E. Engel.** Gutes Deutsch, S. 113.

² **E. Engel.** Gutes Deutsch, S. 114.

die Lehre machtlos und der Gebrauch sehr schwankend. Die Entscheidung wird nur nach dem herrschenden Sprach- und Schriftgebrauch getroffen. Man hört viel häufiger:

z. B. *Lieben Freunde!* statt *liebe Freunde!*
vieler grossen Männer statt *vieler grosser Männer*
trotz allen Mühens statt *trotz alles Mühens*
alle guten Freunde statt *alle gute Freunde*
Wir deutschen Gelehrten statt *Wir deutsche Gelehrte*
Alle guten Gaben statt *alle gute Gaben.*

E. Engel selbst bevorzugte die starke Beugung und nahm keinerlei Hinweise von den Sprachgelehrten: „Ich tue das, weil ich die ewige Wiederholung von **-en** matt und ermüdend finde, die starke Beugung, zumal die auf **-er** und **-es**, als kräftiger empfinde und jede Abwechslung der Endungen mit **-e** für nützlich halte“ (S.123), z. B. *gutes Mutes, alles Ernstes, reines Herzens, grades Weges, eines Teils* (neben: *andern Teils*), *keinesfalls, meines Willens*, auch: *heutiges Tages*, aber auch: *vieler guter Menschen, aller deutscher Städte, zu Goethes ganzer späterer Entwicklung* usw.

Gegen Ende des 18. Jahrhunderts wurde von zwei aufeinander folgenden Beiwörtern im 3. Fall bekommt nur das erste **-em**, die nachfolgenden **-en**: z. B. *mit gutem alten Wein, nach langem heißen Kampf, bei geringem eignen Verlust, nach deutschem bürgerlichen Recht, nach gutem deutschen Brauch.*

Bei W. Goethe heisst es: z. B. *aus natürlichem frommem Gefühl, nach bezahltem teurem Geld.*

Bei F. Schiller steht: mit weitem flammendem Rachen.

Für die Beugungsformen der Beiwörter auf **-el** und **-er** lässt sich feststellen, dass der Sprech- und Schreibgebrauch sich zu fünften folgender Formen entschieden hat: *dunkler, dunkle, dunklem, dunklen, dunkles. Heiter, heitre, heiterm, heitern, heitres*, ohne dass die abweichenden Formen *dunklem, dunklen, heitrem, heitren* falsch zu nennen wären.

Fremde Farbenbeiwörter bleiben ungebeugt: „*eine rosa Schleife, eine lila Tulpe*“. Es ist nicht nötig, sich mit „rosafarben“ zu nennen.

„Das Beiwort muß echt sein, d. h. eine innere, begründete eigenschaftliche Bedeutung haben und nicht bloß äußerlich „bei“ dem Hauptwort stehen“ – so E. Engel.¹

Zur Steigerungsformen der Beiwörter. Zur Steigerung der Beiwörter kommt zuerst in Frage: einfacher oder umlautender Selbstlaut.

¹ E. Engel. Gutes Deutsch, S. 125.

Eine durchgreifende Regel gibt es nicht, die Regel sind nur auf den Sprachgebrauch angewiesen und dieser ist bis auf etliche Schwankungen fest: der Umlaut herrscht vor bis auf die mehrsilbigen Beiwörter, die fast den einfachen Selbstlaut in den Steigerungsformen behalten: „*Gesund* bildet eine Ausnahme: früher wurde zu *gesünder* tendiert, heute ist *gesunder* korrekt“.

Nach Engels Beispiele sind einigermassen schwankenden Steigerungsformen von der Beiwörtern zu achten: *bänger, blanker, blässer, frömmer, glätter, runder, schmärer, zarter*.

Die Beiwörter auf Zischlaute (*höfe, leise, weiße, heiß, süß*) haben im Höchstgrade die Form *-est*: *böseste, leiseste, füßeste, heißeste*. Von *Gross* wird *grösste* gebildet, *grösseste* fand Engel zu damaligen Sprachgebrauch fehlerhaft.

Einsilbige Beiwörter auf *-sch* (rasch, frisch) bilden Wohllautgründen den Höchstgrad besser mit *-est*. Bei den mehrsilbigen mit der Endung *-isch* kommt *-st* vor: *verlogenste* statt *lügnerischste*. Einsilbige Beiwörter auf *-d* und *-t* nehmen regelmässig *-est* an: *mildeste, lauteste, gelehrteste*. Die Mehrsilbigen Wörter aber – *st*.

Nach Selbstlautern, einschliesslich der Beiwörter auf *-h*, schwankt der Höchstgrad zwischen *-st* und *-est*: *freieste* und *freiste, froheste* und *frohste, neueste* und *neuste*.

Wenn weitere Beugungsformen mit *-er* folgen werden in Beiwörtern auf *-er* das *-e* im ersten Steigerungsgrade unterdrückt: *düstrerer, lautrerer, heitrerer, muntrerer*, das *düstererer* usw. wäre falsch.

E. Engel fand „Steigerung über den Höchstgrad“ (Superlativ) sinnlos, also sprachlich unzulässig: „das meistgelesenste Buch, die weitestverbreitete Zeitung, das schönstgelegenste Haus“.

Auch die Wörter bestmöglich, grösstmöglich fand Engel nicht schön, aber da sie in der Sprache fest eingebürgert sind, liess er diejenige Wörter unberührbar. Die Formen: *möglichst gut, so gut wie möglich, so gross wie möglich* – sagen dasselbe in einwandfreier Form. Aber was die Form *bestmöglichst* angeht: „doppeltgenäht hält besser“ gilt für Sprachfragen nicht – so Engel.

Bei P. Eisenberg wird im Standardfall den Positiv ein **er** zur Bildung der Komparativform und ein **st** zur Bildung der Superlativform angehängt. Hier werden weitere Stammbildungsmuster dargestellt:

Pos	Komp	Sup
a. klein	kleiner	kleinst
b. scharf	schärfer	schärfst
stumpf	stumpfer	stumpfst
c. träge	träger	trägst

d. heiter	heit(e)rer	heiterst
e. eben	eb(e)ner	ebenst
f. dunkel	dunkler	dunkelst
g. zart	zarter	zartest
h. weiss	weisser	weissest

c-f illustriert die Bildung der Komparationsstammformen, wenn der Pos. eine Schwasilbe hat. Die Superlativstammform ist bei den konsonantisch auslautenden Schwasilben immer zweisilbig (d-f), bei offener Schwasilbe wird wieder synkopiert (trägst), wobei die zweisilbige Form möglich ist (trägst, dagegen für a ganz ausgeschossen: kleinst).

Das Zeitwort. Viele Zeitwörtern haben schwankende Beugung, worüber die Sprachlehre Auskunft gibt. Seit Jakob Grimm gibt es die starke und die schwache Hauptarten der Zeitwortbeugung: die Erzählform der schwachen Beugung lautet auf *-er* (*ich liebe, ich liebte*), die starke – aber wird durch ein Ablaut gebildet: *ich komme, ich kam*. Die zweite Mittelform lautet für die schwache Beugung auf *-t* (geliebt), für die starke auf *-en* (gekommen).

Im heutigen Deutsch überwiegt die Zahl der schwachgebeugten Zeitwörter die starke Beugung so sehr, dass konnte die Meinung entstehen, die schwache Zeitwörter seien die regelmässigen, die starken – die Ausnahmen.

z.B. *ich frage, du fragst, ich fragte.*
ich preise, du pries, gepriesen.

Im älteren Deutsch war das umgekehrt: die schwachen Zeitwörter galten als immer wesentlich seltener Ausnahmen.

z.B. *ich frage, du frägst, ich frug.*
ich preise, ich preisete, gepreist.

Im allgemeinen werden noch heute die starken Beugeformen wirklich die stärkeren empfunden und als hohen Stil für Dichter und Schreiber bevorzugt. Man erprobe selber die Steigerung des Stils in Sätzen mit gehobenem Inhalt an den Doppelformen: *glimmte, glomm. webte*, wob. *schallte, scholl. triefte, troff. gerächt, gerochen. schnaubte, schnob.*

Bei mehreren Zeitwörtern schwankt die Formbildung des Konjunktivs (die Sei-Form nach E. Engel) im Imperfekt zwischen ä, ö, ü.

z.B. *hälfe oder hülfe, stände oder stünde, schwämme oder schwöme, wärfe oder würfe, stärke oder stürbe, verdärke oder verdürbe* usw. In den obigen Fällen besseren Formen galten: *hülfe, stünde* (obwohl *-stände* nicht falsch war), *begönne, schwöme, würfe, stürbe, verdürbe.*

- **Befehlen** – nur: *ich befahl*, nicht *befohl*. Dagegen: *daß ich beföhle*, nicht *befähle*, um stärker von *befehle* zu unterscheiden.

- **Beginnen** – Über *begänne* oder *begönne*
- **Bellen** – Von *-boll* meint ein Sprachmeister: „heute ganz unmöglich“. In der Dichtung ist es noch nicht gefunden, in der Umgangssprache möglich und als alt, aber nicht fehlerhaft empfunden.
- **Bergen** – Daß ist *bärge* oder *bürge*? Wegen der Verwechslung mit *bürgen* bessere Form wäre *-bärge*.
- **Bewegen** – ursprüngliche Bedeutung war: *fortbewegen*, dann rühren, nur schwach: *bewegte*, z. B. „*Deine Tränen haben mich bewegt*“. Im übertragenen Sinn „bestimmen“ stark: z. B. *Er bewog mich, ihn zu begleiten. Ich fühle mich bewogen, Ihren Wunsch zu erfüllen*.
- **Brennen** - z. B. *Er lies, als ob es hinter ihm brennte* (nicht *brännte*). Ebenso wird mit der Form *-e*: *nennen, rennen*
- **Blasen** - korrekt war: *blies, geblasen. Ich blus* ist fehlerhaft, kam aber bei M. Claudius vor. *Du bläst* (nicht *blasest*, auch kaum *bläsest*).
- **Bleichen** - *Die Sonne bleichte (hat gebleicht), aber ich erbleichte, ich bin erbleicht*. Die Sonne hat die Farbe verbleicht und dadurch verbleicht ist, ist sie *ausgebleichen*. *Verbleichen = sterben*: z. B. *Der Mond ist verblichen. Er verblich, der Verblichene*.
- **Dingen** - gehört zu den seltenen Zeitwörtern, die aus der schwachen Deklination in die starke übergetreten sind: früher war *dingte, gedingt*, heute sind: *dang (bedang), gedungen (bedungen)*.
- **Empfehlen** – besser *empfähle* als *empfähle*, aus demselben Grunde wie bei *beföhle* (S.197-198).

Es gab Auseinandersetzungen bei dem Verb – *fragte* oder *frug*. Der Sprachverfall war ganz klar: die Sprachgeschichte belehrt, dass es im älterem Deutsch nur folgende Verbformen gab: *ich frage, du fragst, er fragt, ich fragte*. Aber es muss auch berücksichtigt werden, dass die Verbformen: *frägt* und *frug* im 18. Jahrhundert sowohl bei Luther als auch anderen Sprachgelehrten auftauchte. „Wenn *frug* richtig wäre, es sollte *gefragen* heißen“.

Die Schwankungen zwischen 3. Und 4. Fall, **mir** und **mich**, mussten für jedes Zeitwort besonders betrachtet werden:

Nach E. Engel: „*Ich erinnere mich feiner, er vergißt mich nicht*“ war höherer Stil als „*Ich erinnere mich an ihn, Er vergißt mich nicht*“.

- **Ankommen** - In alter Zeit kam überwiegend mit 4. Fall:

„*Ihn kam die Furcht an*“. In neuer Zeit tauchte der 3. Fall auf: „*Mir kommt nichts drauf an*“, „*es kommt ihm (ihn) leicht (sauer) an*“.

- **Anmuten** - mit 4. Fall: „Das mutet mich nicht an“, aber in der Bedeutung „zumuten“ nur 3. Fall: „*Das muten Sie mir an!*“
- **Bange machen** - beim Hauptwort kam mit 3. Fall vor: „Das macht mir bange“, als Beiwort aber war den 4. Fall nötig: „Er hat mich bange (ängstlich) gemacht“.
- **Bedeut** – Im Sinne „zu verstehen geben, befehlen“ mit 3. Fall: „*Ich habe ihm bedeutet, er solle gehen*“, im Sinne „unterrichten“ mit 4. Fall: „*Er hat ihn über die Frage bedeutet*“.
- **Begegnen** (mit *sein*) – Nur mit 3. Fall: „Ich bin ihm begegnet“.
- **Betten** – „*Wie du dir (oder dich) gebettet hast, so schläfst du*“. Früher war fast nur der 3. Fall: „Bettete ich mir in die (!) Hölle...(Luther). ...ward ihm sanft gebettet unter den Hufen seiner Rosse“ (Schiller). Heute überwiegt der 4. Fall, aber ist der 3. nach wie vor gut.
- **Erinnern** – Im Nordwestdeutschland gab es vielfach: „Ich erinnere das (ihn, die Sache)“, statt „Ich erinnere mich dessen (an das, an ihn)“- im Schriftdeutschen war diese Form unzulässig. „Ich erinnere mich auf ihn (etwas)“, statt „an ihn“- war nur landschaftlich gebräuchlich.
- **Getrauen** – Der Gebrauch schwankte, zwar der 4. Fall überwog: „Ich getraue mich nicht“, „Getraust du dich, ihn anzugreifen (Goethe)“. Dagegen: Ich getraue mir das nicht recht“. Falsch dagegen ist: „Ich getraue mich das nicht“, wohl aber: „Ich getraue mich dessen nicht“.
- **Lehren** – wurde seit ältester Zeit, seit dem Gotischen, regelmässig mit doppeltem 4. Fall verbunden: „Lehre mich deine Weisheit. Man hat ihn das gelehrt. Herr, lehre mich deine Steige (Luther)“. „Du willst Wahres mich lehren?“ (Schiller).

Im 18. Jahrhundert war durch Adelongswillkürregel des 3. Falles Unordnung eingetreten und sie hat seitdem nicht aufgehört. „In der gebildeten Zeit wird wohl nur der 4. Fall gesprochen und geschrieben, da die Schule streng drauf hält, und so sollte es bleiben“ – sagte E. Engel darüber. Es gab Meinungsunterschiede bei den Zeitwörtern, die sich einerseits auf Menschen und andererseits auf Dinge bezogen werden

(schlagen, stechen, treten, schießen, schneiden, treffen, greifen, brennen, bestechen usw.): „Ich schlage dir oder dich auf den Kopf? Das Feuer brannte mir oder mich auf die Nägel oder auf den Nägeln? Ich trat ihn oder ihm auf den Fuß, sie oder ihr auf die Schleppe? Ich halte mich an dich oder dir?“ „Widersprüche herrschten hinüber zwischen namhaften Sprachgelehrten, und die selbstsichersten Sprachmeister. Die letzten werden etwas bescheidener, wenn sie solche Fragen auf ihre Art: nur mit Falsch und Richtig, entscheiden sollen“.

Beispiele bei Engel im Vergleich zum Duden. Mehrzahlstreit: *Wir Deutsche* oder *Wir Deutschen*?

Engel¹

- keine eindeutige Lösung, denn der Sprachgebrauch schwankt
- Belege für „**Wir Deutsche**“ bei Luther, Lessing, Goethe,
- Bismarck in seiner Rede
- Persönliche Präferenz, da besser u. natürlicher Sprachgebrauch
- Bei Schwankung sich an Schriftsteller halten.

Duden²

- Regel: Nach Personalpronomen wird das substantivierte Adjektiv im Nominativ heute im allgemeinen schwach gebeugt.
- Daher: „**Wir Deutschen**“ (auch: Wir Schönen, Wir Reichen etc.)
- Form „**Wir Deutsche**“ wird noch in Anlehnung an Bismarckwort auch heute noch gelegentlich gebraucht.

1. *Steigerung der Adjektive*

Engel

- **einzig**: es heißt in der Schriftsprache nur einzig, nicht einzigst, mag immerhin die Zärtlichkeit einmal so übertreibend sprechen
- **bestmöglich** ist keine musterhafte Verbindung, hat sich aber schon zu fest eingebürgert, besser aber: „möglichst gut“, „so gut wie möglich“, niemals bestmöglichst

Duden

- **einzig**: in seiner ursprünglichen Bedeutung „nur einmal in seiner Art vorhanden“ darf einzig nicht gesteigert werden. Bei übertragener Bedeutung als Ausdruck besonderen Überschwangs ist es zufällig.
- **bestmöglich** darf nicht nochmals gesteigert werden, da es schon eine höchste Vergleichstufe (Superlativ) enthält: „mit bestmöglicher (nicht: mit bestmöglichster) Genauigkeit“

2. *Schwankungen zwischen 3. oder 4. Fall bei Verben*

¹ E. Engel. Gutes Deutsch, S. 275.

² K. Duden. Richtiges und gutes Deutsch...

Engel

- **kosten:** bis ins 17. Jh. herrschte der 4. Fall, seit dem 18. Jh. dringt der 3. Fall vor (von Adelung empfohlen)
- selbst Gebildete und Sprachmeister schwanken zwischen **mir und mich**
- persönliche Entscheidung: „es kostet mir“, abgeleitet von „zu stehen kommen“ beim Kauf mit dem 3. Fall, (entsprechend: dies war mir wert, dies verursacht mir Kosten“)
- „es kostet mich“ drückt Betroffenheit aus
- feine Spaltung im Gebrauch: 4. Fall bei Preisangaben mit Zahlen ist häufiger „Das hat mir /mich schon viele Tränen gekostet“: in Reden weit öfter 3.Fall – lebendiger Sprachgebrauch.

Duden

- **kosten:** im 18.Jh. war der Gebrauch des Dativs der Person weit verbreitet. In der Folgezeit traten der Grammatiker und Sprachpfleger für den doppelten Akkusativ ein, der die Oberhand gewonnen hat.
- mit doppelten Akkusativ: = „etwas verlangt von j - m einen bestimmten Preis, etwas verlangt von j - m etwas (als Preis).“
- „Das würde mich einen Batzen Geld kosten“
- mit doppeltem Akkusativ/mit Dativ der Person und Akkusativ der Sache = etwas bringt j - n um etwas
- „Das kostete der Mannschaft den Sieg“
- „Dieses Zögern kostete seinem Sohn das Kaiserreich“. „Das hätte **mich/mir** das Leben kosten können“.

Zusammenfassung. Im Verlauf der vorliegenden Arbeit handelt es sich um den Sprachpurismus und letztendlich um seinen Einfluß auf die Bestimmung von sprachlichen Zweifelsfällen. Wie werden Zweifelsfälle identifiziert bzw. kann bestimmt werden, dass es sich bei einer Unsicherheit, um einen Zweifelsfall handelt. Ein „typischer“ Zweifelsfall tritt außerdem bei verschiedenen Wörtern auf, die dieselbe/die gleiche Bedeutung haben (Synonyme). Um diesem Problem aus dem Weg zu gehen, werden mögliche Bedeutungsunterschiede sogar konstruiert; Solche Unsicherheiten bilden sich häufig aus dem Variantenreichtum unserer Sprache. Zum Schluss soll noch kurz darauf hingewiesen werden, wie die Grammatiker im 18. Jahrhundert syntaktische Zweifelsfälle behandeln. Die Mehrheit bevorzugen gemäß den darstellungsfunktionalen Regeln der Zeit Regeln ohne Ausnahmen. Unglücklicherweise scheint sie oft nicht im Stande zu sein, bei Variationsfällen deren wichtige grammatische und pragmatische Bedingungen zu erkennen. Sprachzweifel sind für

diese Grammatiker ein unbequemes Thema. So wird oft nur eine der Varianten für richtig gehalten. Bestehende Alternativen werden als falsch abgestempelt oder gar nicht erläutert, im Gegensatz zu den meisten Grammatikern, die öfter Variationsfälle annehmen und sich genauer mit ihren Bedingungen beschäftigen.

ნანა ელიშვიტაშვილი

„საეჭვოობის შემთხვევები“ გერმანულ ენაში

სტატიაში განხილული საკითხები ეფუძნება ენის მიმართულებას-პურიზმთან დაკავშირებულ საკითხებს, რომელიც მიზნად ისახავს ენის დაცვას უცხო სიტყვებისაგან და ამისათვის მიღებულია ახალი სიტყვების გამოგონება. საქმე ეხება ბრძოლას ენაში უცხოურ სიტყვათა ჭარბად შემოტანის წინააღმდეგ (ზშირად მიღის ყოველგვარი სესხების გაუმართლებელ უარყოფამდე). ამიტომაც, ენის განვითარებისას გზადაგზა თავს იჩენს ე. წ. „საეჭვოობის შემთხვევები“, ენაში (ალტერნატიული ვარიანტები). ტიპიურ „საეჭვოობის შემთხვევას“ ენაში მრავლად ვხვდებით, როგორც საპირისპირო, ასევე ერთნაირი (სინონიმები) მნიშვნელობის მქონე სიტყვებში. XVIII საუკუნეში მოღვაწე გრამატიკოსების აზრი ენაში „საეჭვოობის შემთხვევებთან“ დაკავშირებით მდგომარეობს შემდეგში: მათი უმრავლესობა უპირატესობას ანიჭებს ენაში არსებულ წესებს გამონაკლისების გარეშე. სამწუხაროდ, მათგან ბევრი არაა მოწოდების იმ სიმაღლეზე, რომ ენაში ამოიცილოს ესა თუ ის მნიშვნელოვანი გრამატიკული და პრაგმატული ვარიანტები. ისინი „საეჭვოობის შემთხვევებს“ ენაში არასახარბიელო თემად მიიჩნევენ. ამიტომ, ზშირ შემთხვევაში მოცემული ალტერნატიული ვარიანტები მცდარად გაიგება ან საერთოდ არაფერი ითქმის ამის გარშემო. მაგრამ არიან გრამატიკოსები, რომლებიც „საეჭვოობის შემთხვევებს“, გერმანულ ენაში გულისყურით ეკიდებიან და პერმანენტულად მუშაობენ კიდევ ამ თემატიკაზე.

NANA EDISHERASHVILI

“AMBIGUOUS CASES” IN GERMAN

The article deals with the problem connected with a linguistic trend – purism, the aim of which is to protect the language from foreign words and the creation of new words. It concerns actions against bringing in foreign words into a language exorbitantly. It often goes as far as an unjustifiable rejection of any kind of borrowing. In the development of language there appear the so-called “ambiguous language elements” (units; alternative variants). There are numerous typical ambiguous cases in a language both within antonymous and synonymous word-groups. The majority of the grammarians of the 18 th century prefer the rules existing in the language without exception. Regrettably many of them are not competent enough to distinguish between these and those relevant grammatical and pragmatic variants. They consider ambiguous units in a language an undesirable topic. That’s why in most cases the given alternative variants are understood as wrong and the grammarians prefer not to speak about them. But there are still grammarians who are interested in the cases of ambiguity and investigate them assiduously.

NINO BAKURADZE, TAMAR BAKURADZE

**LEARNING VOCABULARY IN A FOREIGN
LANGUAGE**

Psychologists, linguists, and language teachers have been interested in vocabulary learning strategies for a long time. Numerous studies have been conducted comparing the retention effects of different vocabulary presentation strategies. Traditionally, the teaching of vocabulary above elementary levels was mostly incidental, limited to presenting new items as they appeared in reading or sometimes listening texts. This indirect teaching of vocabulary assumes that vocabulary expansion will happen through the practice of other language skills, which has been proved not enough to ensure vocabulary expansion.

Nowadays it is accepted that vocabulary teaching should be part of the syllabus, and taught in a well-planned and regular basis. Some authors, led by M. Lewis, argue that vocabulary should be at the centre of language teaching, because 'language consists of grammaticalised lexis, not lexicalised grammar'.¹ According to R. Gairns and S. Redman, there are several aspects that must be taken into consideration when teaching vocabulary: boundaries between conceptual meaning, polysemy, homonymy, homophony, synonymy, affective meaning (socio-cultural associations of lexical items), style, dialect, translation, chunks of language, grammar of vocabulary, pronunciation.²

The implication of the aspects just mentioned in teaching is that the goals of vocabulary teaching must be more than simply covering a certain number of words on a word list. We must use teaching techniques that can help realize this global concept of what it means to know a lexical item. And we must also go beyond that, giving learners opportunities to use the items learnt.

One way to see the overall task of vocabulary learning is through the distinction between knowing a word and using a word. In other words, the purpose of vocabulary learning should include both remembe-

¹ **M. Lewis.** The lexical approach. Hove, England: Language Teaching Publications. 1993, p. 37.

² **R. Gairns, S. Redman.** Working with words. Cambridge. Cambridge Univ. Press, 1986, p. 29.

ring words and the ability to use them automatically in a wide range of language contexts when the need arises. Vocabulary learning strategies, therefore, should include strategies for using as well as knowing a word. Another way to view vocabulary learning is to see it as a process of related sub-tasks. When learners first encounter a new word, they might guess its meaning and usage from available clues. Some learners might proceed to look it up in the dictionary. Others might take down notes along the margins, between the lines, or on separate vocabulary notebooks. Some learners will repeat the new word a number of times until they are comfortable with it. Others will go beyond simple rote repetition to commit the word to the memory. Some would even try to use the word actively. Each of these task stages demands choice and deployment of cognitive strategies for vocabulary learning. And each strategy a learner uses will determine to a large extent how and how well a new word is learned.

Understanding how our memory works might help us create more effective ways to teach vocabulary. Research in the area, cited by R. Gairns and S. Redman offer us some insights into this process. It seems that learning new items involves storing them first in our short-term memory, and afterwards in long-term memory. Research also suggests that our “mental lexicon” is highly organized and efficient, and that semantic related items are stored together.¹ Word frequency is another factor that affects storage, as the most frequently used items are easier to retrieve. We can use this information to attempt to facilitate the learning process by grouping items of vocabulary in semantic fields, such as topics (e.g., types of fruit).

R. L. Oxford suggests the following memory strategies to aid learning:

- creating mental linkages: grouping, associating, placing new words into a context;
- applying images and sounds: using imagery, semantic mapping, using keywords and representing sounds in memory;
- reviewing well, in a structural way;
- employing action: physical response or sensation, using mechanical techniques.²

These techniques can be used to greater advantage if we can diagnose learning style preferences (visual, aural, kinesthetic, tactile) and make students aware of different memory strategies. Forgetting seems to be

¹ R. Gairns, S. Redman. Working with words, p. 62.

² R. L. Oxford. (Ed.). Language learning strategies around the world: Crosscultural perspectives. University of Hawaii Press. Honolulu: 1996, p. 38-45.

an inevitable process, unless learners regularly use items they have learnt. Therefore, recycling is vital, and ideally it should happen one or two days after the initial input. After that, weekly or monthly tests can check on previously taught items.

The way students store the items learned can also contribute to their success or failure in retrieving them when needed. Most learners simply list the items learnt in chronological order. It does not allow for additions and refinements. Teachers can encourage learners to use other methods, using topics and categories to organize a notebook, binder or index cards. The learner can keep a vocabulary box with cards, which can be used for revision regularly.

Organizing this kind of storage system is time-consuming and might not appeal to every learner. Therefore, adapting their chronological lists to include headings for topics and a more complete definition of meaning would already be a step forward.

In our opinion the most important aspect of vocabulary teaching for advanced learners is to foster their independence so that they will be able to deal with new lexis and expand their vocabulary. Therefore, guided discovery, contextual guesswork and using dictionaries should be main ways to deal with discovering meaning. Knowledge of word formation, e.g., prefixes and suffixes, can also help guide students to discover meaning (e.g., verb, adjective, noun). Obviously, we build up a great deal of our vocabulary knowledge by inferring the meanings of words in context. We are exposed to new vocabulary through textbooks, lectures, newspapers, friends, and so on. Most of the words we learned from context by inferring the meaning on the basis of selective comparison of new and old information.

Many researchers agree that to learn words in context and not in isolation is an effective vocabulary learning strategy. A word used in different contexts may have different meanings; thus, simply learning the definitions of a word without examples of where and when the word occurs will not help learners to fully understand its meaning. Looking at the context in which the word appears seems to be the best way of learning vocabulary.

If we provide students with a rich language environment, their vocabularies will develop and reading comprehension will improve. But this is not to say that vocabulary cannot or should not be taught directly without relying on context. Vocabulary-remembering strategies and vocabulary inferring process are complementary and essential aspects of vocabulary acquisition. With adequate training, dictionaries are an invaluable tool for learners, giving them independence from the teacher. Recent years have witnessed a surge of interest in dictionary research. S. Knight, for example,

discovered that while incidental vocabulary learning through contextual guessing did take place, those who used a dictionary as well as guessed through context not only learned more words immediately after reading but also remembered more after two weeks.¹ Another interesting thing S. Knight found was that high verbal ability students would look up a word even if they had successfully guessed its meaning.²

Until recently, most experts and teachers believed that a monolingual, rather than a bilingual dictionary should be encouraged. In fact, most of the published work on this topic is of the argumentative type. In general, many English teachers' concern is that bilingual dictionaries 1) encourage translation, 2) foster one-to-one precise correspondence at word level between two languages, and 3) fail to describe adequately the syntactic behaviour of words. G.Thompson admitted that objections to traditional bilingual dictionaries are valid, and he advocated the compilation of new bilingual dictionaries that, in addition to providing clearer understanding in the learners' L1, 'avoid reinforcing the belief in a one-to-one relationship at word level', and provide full semantic, grammatical, and stylistic information, examples, and usage notes that are not available in traditional bilingual dictionaries.³

Another strategy for advanced learners is to turn their receptive vocabulary items into productive ones. In order to do that, we need to refine their understanding of the item, exploring boundaries between conceptual meaning, polysemy, synonymy, style, possible collocations, etc., so that students are able to use the item accurately. We must take into account that the decision to incorporate a word in one's productive vocabulary is entirely personal and varies according to each student's motivation and needs. Logically, production will depend on motivation, and this is what teachers should aim at promoting, based on their awareness of students' needs and preferences.

We could not talk about vocabulary teaching nowadays without mentioning M. Lewis, whose controversial, thought-provoking ideas have been shaking the English language teaching world since the publication of "The Lexical Approach" in 1993. Some of his contributions, in our opinion, can be readily used in the classroom.⁴ His most important

¹ **S. Knight.** Dictionary use while reading: The effects on comprehension and vocabulary acquisition for students of different verbal abilities. – *The Modern Language Journal*, 78, 1999, p. 287.

² **S. Knight.** Dictionary use while reading, p. 289.

³ **G.Thompson.** Using bilingual dictionaries. – *ELT Journal*, 41, 1987, p. 283-284.

⁴ **M. Lewis.** Pedagogical implications of the lexical approach. In **J. Coady** and **T. Huck-in** (Eds.). – *Second language vocabulary acquisition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997, pp. 261-263.

contribution was to highlight the importance of vocabulary as being basic to communication.¹ M. Lewis insists that his lexical approach is not simply a shift of emphasis from grammar to vocabulary teaching, as ‘language consists not of traditional grammar and vocabulary, but often of multi-word prefabricated chunks’.² Chunks include collocations, fixed and semi-fixed expressions and idioms, and according to him, occupy a crucial role in facilitating language production, being the key to fluency.

An explanation for native speakers’ fluency is that vocabulary is not stored only as individual words, but also as parts of phrases and larger chunks, which can be retrieved from memory as a whole, reducing processing difficulties. On the other hand, learners who only learn individual words will need a lot more time and effort to express themselves.

Consequently, it is essential to make students aware of chunks, giving them opportunities to identify, organize and record them. Learners need to be aware of the fact that all words have their own, unique collocational fields. Collocations can be defined in numerous ways, but for pedagogical purposes it is more practical to restrict the term to the following: two or three word clusters which occur with a more than chance regularity throughout spoken and written English. Most learners with “good vocabularies” have problems with fluency because their ‘collocational competence’ is very limited, and especially from Intermediate level, we should aim at increasing their collocational competence with the vocabulary they have already got. Teachers must raise learners’ awareness of collocation as early as possible. Students who meet words initially with their common collocates use them far more naturally, pronounce them better and have a greater amount of ready-made language at their disposal to aid fluency, allowing more time to focus on the message.

The idea of what it is to “know” a word is also enriched with the collocational component. According to Lewis “being able to use a word involves mastering its collocational range and restrictions on the range”.³ Apart from identifying chunks, it is important to establish clear ways of organizing and recording vocabulary. Lewis underscores that ‘language should be recorded’ not in a linear, alphabetical order, but in collocation tables, mind-maps, word trees. He also suggests the recording of whole sentences, to help contextualization.⁴ An understanding of collocation is vital for all learners, it is essential that they are not only aware of this feature of

¹ M. Lewis. Pedagogical implications of the lexical approach, p. 267-268.

² M. Lewis. Pedagogical implications of the lexical approach, p. 257.

³ M. Lewis. Pedagogical implications of the lexical approach, p. 265.

⁴ M. Lewis. Pedagogical implications of the lexical approach, p. 269.

the language but that they actively acquire more and more collocations both within and outside the formal teaching situation. It is only by doing this that they can be assured of leaving the intermediate plateau behind.

ინო ბაკურაძე, თამარ ბაკურაძე

უცხო ენის ლექსიკის შესწავლის საკითხისათვის

მოცემულ სტატიაში განხილულია უცხო ენის ლექსიკის სწავლასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხები. უპირველეს ყოვლისა ხაზგასმულია, რომ ლექსიკის ცოდნა გულისხმობს არა მარტო სიტყვების ცოდნას, არამედ საჭიროებისამებრ ამ ლექსიკის ავტომატურად გამოყენების უნარს წერით და ზეპირ მეტყველებაში. განხილულია სხვადასხვა მიდგომა ლექსიკის სწავლებისადმი სხვადასხვა მნემონიკური ხერხების გამოყენებით, აღნიშნულია ამ პროცესში კონტექსტის მნიშვნელობა, შედარებულია მონო და ორენოვანი ლექსიკონების ეფექტიანობა, ხაზგასმულია შესიტყვებების დამახსოვრების მნიშვნელობა უცხო ენის დაუფლების პროცესში.

დიანა ალანია, გორგი ციბახაშვილი

РУССКИЙ АЛФАВИТ В ПРАГМАТИКЕ

Письмо, как известно, это система начертательных знаков. В мире таких систем много, но функция у всех одна – зафиксировать информацию в определённом виде для её сохранения и передачи во времени и пространстве.

Создание письма, даже самого несовершенного, качественно высокий этап в культурном развитии того или другого народа. Поэтому письменные системы распространены по всему свету или путем заимствования, или путем подражания с учётом особенностей родного языка (подражающего языка), или же в очень редких случаях создавались новые, оригинальные системы. Как свидетельствует история, чаще всего народы пользовались достижениями ближних или дальних соседей, приспособляли их к особенностям своего языка, в результате чего появлялись новые разновидности данной системы, которые в той или иной степени, отражая фонетический строй языка, создавали целую сеть т. н. родственных письмен, связь между которыми хорошо прослеживалась при сопоставительном анализе. Этот процесс ещё продолжается – для многих бесписьменных языков создаются алфавиты на базе уже существующих систем (латинской, арабской, китайской, индийской и др.) Со временем сложилась целая наука – *палеография*, которая изучает историю создания той или иной графики, её изменения и совершенствования.

Даже самая молодая письменность имеет свою историю, тем более древнеписьменные языки, системы письма которых насчитывают тысячелетия и десятки веков. И естественно, что современный вид письма графически отличается от его первоначального облика. Но любой алфавит интересен и в других аспектах. Например, обращает на себя внимание строгий порядок расположения букв в алфавите (азбуке), который в каждой системе свой. Интересно, что этот порядок больше мотивируется традицией, чем логикой. Знание порядка расположения букв имеет огромное прикладное значение – существенно облегчает пользование словарями, справочной литературой, разными каталогами, всевозможными списками и многими документами справочного характера. И по мере углубления и рас-

ширения образованности общества усиливается и необходимость в знании алфавитного расположения букв во всех языках, которыми пользуется личность.

И для облегчения ориентации в буквах им, буквам, с древнейших времён придуманы названия, персональные имена, мотивировка которых весьма затруднительна и в основном держится на традиции, освященной разными легендами и преданиями.¹ Правда, в некоторых древних названиях в остаточном виде сохранился намек на сходство на предметы, очертания которых чем-то напоминают очертания букв. От слияния названия первых букв и получены слова алфавит (*алфавет*), азбука, ѡбѣѡ. В большинстве европейских языков привилось *алфавет* или слитное произношение названий первых трех букв *АВС*, или варианты их комбинаций.

В русском языке с первого же периода «*кириллицы*» (славянского письма) у букв появились наименования. Характерно, что в этих наименованиях не было ничего таинственного, загадочного, все слова были семантически прозрачны, понятны и содержали какую-то информацию. Это в известной мере облегчало запоминание порядка букв при обучении грамоте и счету, т. к. в те века буквы имели и числовые значения, и всякая неточность грозила последствиями. Так, например, *а* – *азъ* (*я*), *б* – *буки* (*дерево*), *в* – *веди* (*знай, ведай*), *г* – *глаголи* (*слово, речь*) и т. д.²

Некоторые буквы в русском алфавите появились позже, и их название отражает этот факт. Так, например, буква Ы в печатном варианте и в настоящее время состоит из двух лигатур Ъ и І – Ы. По происхождению эти знаки восходят к буквам ѣ и і, они имели собственные названия, из которых и сложилось название еры (ведь твердый знак (ѣ) и теперь называется *ер*, а і – *и*. В старославянском письме они были две буквы и обозначали два звука).

Странным кажется и название «*и краткое*» для буквы *й*. В старославянском письме этой буквы не было, не было её и в русском письме до XVIII века, т. к. не было такого звука. В живой речи этот звук стал ощущаться после XVIII века, и за какое-то столетие возникла необходимость создания специального знака-буквы для его фиксации. Решение было найдено лёгкое – над *И* поставили горизонтальный знак – черточку, в результате чего буква *И* стала короче, вот и стало *И* краткий (или краткое).

В старославянском не было *Э* (*э оборотное*), не было его и в

¹ Ч. Лоукотка. Развитие письма. М., 1950, с. 8.

² Современный украинский язык. Киев, 1997, с. 32.

древнерусском. Однако этот знак обозначал тот звук, который теперь обозначается знаком *e*, только без закругления в верхней части *E* (как в современном украинском письме). И когда возникла необходимость письменно отличить [e] от [э] этот знак «перевернули», т. е. повернули обратной стороной и получили Э, т.е. Э обратное.¹

Старые русские алфавитные названия – это полнзначные слова, которые начинаются с этих букв: например, З - земля, Д - добро, Л - людие, М - мыслете, Ч – червь, С - слово, О - он, Т – твердо и т. д. Но многие буквы, перешедшие из греческого письма, сохранили греческие названия: *кси, пси, фита* и др. Некоторые заимствованные буквы и, стало быть, их названия давно забылись, т. к. они или никогда не имели звукового содержания, или давно (века назад) лишились его. Держались они в основном на цифровых значениях: А - 1, Б - 2 и т. д.²

Однако широкое распространение в массах школьного образования и т. н. арабских цифровых знаков (1, 2, 3, 4 и т. д.) в математике и вообще в счете привело к полному забытию ставших совершенно ненужными таких букв, как Ъ, І, З, Θ и др. По звуковому содержанию тоже ослабили их позиции, т. к. совпали с другими буквами: Ъ- е, і - и, Θ - ф.

Так назрела необходимость замены старых, вековых наименований букв, явно громоздких и неудобных, новыми, экономными и удобными наименованиями во всех аспектах использования. Систему этих новых наименований иногда называют европейской, но это не так. Европейские языки давно пользуются экономной односложной системой, но русская система их не копирует. Вернее будет, если скажем, что все эти системы – модификация латинской системы с корректировкой и учетом особенностей данного языка: *a, бэ, вэ, гэ, дэ* и т. д.

Нет документа об официальном вводе этих названий в обиход, но это произошло в середине XIX века не без влияния школьного образования, особенно по математике и европейским языкам, где латинизированные названия букв давно введены на уровне школьного обучения.

Новые алфавитные названия букв так быстро приглянулись русскому обществу, что к 80-м годам XIX века в школах уже учили этим названиям. Современные русские алфавитные названия очень удобны в практическом употреблении – они короткие и легко вхо-

¹ *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 1990, с. 29-30.

² *Современный украинский язык*. Киев, 1997, с. 32.

дят в разные буквенные комбинации, которые в свою очередь образуют новые слова – аббревиатуры, особенно, когда стержневые звуки аббревиатурных слов одни согласные, и огласовка такого скопления согласных достигается только за счет гласных из названий букв: *ЧП (чрезвычайное происшествие)*, *НЗ (неприкосновенный запас)*, *ХБ (хлопчатобумажный)*.

Буквенных аббревиатур в современном русском языке очень много, а слоговых ещё больше – *госком (государственный комитет)*, *трансиб (транс-сибирская магистраль)*, *пищепром (пищевая промышленность)* и т. д.

Наша эпоха – эпоха электроники, и реализация человеческого мышления происходит при её посредстве. В вербальном оформлении мышления особую и почти тотальную роль играет аббревиация слов и целых словосочетаний, чаще всего на английском языке с претензией всемирного распространения этих сокращений. Таким путем длинная и большая по объему информация фиксируется и распространяется минимальной затратой времени и речевых усилий. Это мы видим в названиях разных союзов и организаций, банков и почти во всей компьютерной и интернетской лексике.

Легкость образования аббревиатур – особенно буквенных – в определенной мере облегчает борьбу против тотальной агрессии английских аббревиатур, которая очевидна во всех современных языках, и одними эмоциональными переживаниями ничего против неё не сделаешь – языковым наскокам результативный отпор можно дать только созданием качественных эквивалентов собственными языковыми лексическими средствами.

С этой целью в странах с такими высокоразработанными языками, как французский, немецкий, испанский, итальянский, польский, японский, языки скандинавских стран и др. созданы специальные службы по оптимизации результатов влияния других языков. Одной из главных задач этих служб является совершенствование словообразовательных средств родного языка, письменности и, в том числе, алфавитных названий букв. Ведь практика неопровержимо доказала, что юридические крайности пользы не дают, выбор строго ограничен: или мобилизовать все ресурсы родного языка для сохранения его самобытности, или безучастно смотреть, как иноязычные слова и словообразовательные модели завладевают речевым пространством, вытесняя из него свои, но качественно уступающие возможности словообразования.

Общеизвестно, насколько велика роль письменного языка в формировании, презентации и хранении научной мысли и художест-

венного мышления. И носители языка интуитивно чувствуют необходимость систематически постоянно поддерживать функциональное соответствие всех выразительных возможностей языка, в том числе и начертательных. Этим, между прочим, мотивировались успехи проводимых время от времени, порою даже очень болезненных, реформ.

Вспомним орфографические реформы Петра I-го в русском и Ильи Чавчавадзе в грузинском языках. Реформы встречались в штыки и всячески игнорировались отнюдь не невежественной и безграмотной массой, а власть и влияние имущей элитой общества и особенно церковью. Однако все очень скоро убеждались, что это правильный, прогрессивный шаг, а не покушение не что-то священное, национальное.

Со времён Петровской реформы, еще на протяжении целого века, старые названия русских букв держались в школьном и особенно в церковном обучении; параллельно в научном языке спокойно употреблялись новые, т. н. латинские названия: *а, бэ, вэ, гэ* и т. д., которые к концу XIX века стали общеупотребительными и в конце XXв. и начале XXI века, пригодились в единоборстве с нашествием иноязычных аббревиатур.¹ Из западных языков пришла в русский и существующая ныне система пунктуационных знаков. Заимствована не столько система, сколько идея о знаках препинания, которая помогала как формированию, так и пониманию смысла текста. Систему же русской пунктуации создавали применительно к структуре русского синтаксиса Ломоносов, Грот, Пешковский, Шапиро и другие ученые.

М. В. Ломоносову же принадлежит почти вся грамматическая терминология, обслуживающая науку о русском языке (название частей речи, падежей, членов предложения и т.д.). С течением времени она шлифовалась, уточнялась и дополнялась заимствованиями из других языков (греческого, латинского, французского, немецкого, польского).

В известном «*Толковом словаре живого великорусского языка*» В. Даля даются оба варианта названий русских букв – старые и новые.² Но нетрудно заметить, что новые названия только входят в практику и строго определенного статуса ещё не имеют: в словаре названия букв то следуют за старыми названиями, то предшествуют

¹ *Русский язык конца XX столетия* (1985-1995). М., 2000, с. 142-146.

² В. И. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955, с. 32,159, 338.

им, огласовка согласных происходит при помощи гласных *е, э*, этот же гласный сопровождает в слове *АбеВеГа* (в значении азбука, алфавит), а иногда новое название совсем отсутствует. Есть случаи, когда новое название буквы оглашается двояко (*эрь, ре; есь, се*); буква *Х* представлена только старыми названиями (*хьрь, херь*); буквы *Ш* и *Щ* представлены только новыми названиями *ша, ща*.

Этот разнбой и непоследовательность свидетельствует о том, что еще в середине XIX века новые названия уже властно искали себе место, хотя официального признания ещё не имели. Колебания продолжались ещё в начале XX века.

В «Толковом словаре русского языка» под редакцией Д. Ушакова колеблются гласные для огласовки *Э* и *Е* (*ре - рэ, эн - ен*). В словарях, изданных в середине и во второй половине XX века и этот разнбой устранили – новые названия букв фигурируют как единственные.¹

Так победила новая тенденция, более удобная, практичная в плане прагматическом и надежная в перспективе для удовлетворения нужд коммуникативных функций как письменной, так и устной формы языка.

¹ Толковый словарь русского языка. Под редакцией Д. Н. Ушакова, т. I. М., 1935-1940, с 74, 216.

დიანა ალანია ბიორგი წიბახაშვილი

რუსული ანბანი პრაგმატული თვალსაზრისით

ანბანში ასოების ანბანური სახელწოდებები, როგორც ჩანს, გაჩნდა დამწერლობასთან ერთად, რადგანაც ანბანით სარგებლობამ იმთავითვე მოითხოვა გრაფიკული ნიშნების ნომინაცია. ასე მოხდა სლავური დამწერლობის შექმნისასაც. დამწერლობის როლისა და დანიშნულების გაძლიერებამ ცხადყო ძველი მრავალმარცვლიანი სახელწოდებების გამოყენების შეზღუდულობა, რამაც განაპირობა ახალი ე. წ. ევროპული, ლათინური სახელწოდებების ჯერ გავრცელება და მერე ოფიციალური აღიარება. ახალ სახელწოდებათა სისტემა კარგად მოერგო ენის კომუნიკაციურ ფუნქციებს, განსაკუთრებით ინგლისური აბრევიატურის მოძალების პირობებში.

DIANA ALANIA, GEORGI TSIBACHASHVILI

RUSSIAN SCRIPT FROM THE PRAGMATIC VIEW-POINT

In the Alphabet the alphabetical nominations appeared together with the written language, as the use of the alphabet immediately required the nomination of graphical marks. The same process took place while creating the Slavian script. Strengthening of the role and the purpose of the script confirmed limitedness of the use of the old multi-syllable names, which stipulated first – the dissemination and then the official acknowledgment of the so called European Latin names. The new system of names got well adapted to the communicative functions of the language, especially with the overwhelmingness of English abbreviations.

ИРМА ГУЛОРДАВА

ЭМОЦИЯ КАК ПРОЦЕСС, ОРГАНИЗУЮЩИЙ ВЕРБАЛЬНЫЕ ДЕЙСТВИЯ

Эмоции, как и ряд других явлений, становятся предметом внимания человека прежде всего тогда, когда в чем-то ему препятствуют. Стремясь всё более эффективно контролировать окружающий мир, человек не хочет мириться с тем, что в нём самом может существовать нечто такое, что сводит на нет прилагаемые усилия, мешает осуществлению его намерений.¹ А когда верх берут эмоции, очень часто всё происходит именно так. Вплоть до настоящего времени люди были способны лишь констатировать расхождение между “голосом сердца и голосом разума“, но не могли его ни понять, ни устранить. Образ “сильного человека“, оказавшегося во власти собственных страстей, частое явление в литературе, киноискусстве, в народных легендах.

Эмоции – не только действующее лицо больших драм; они повседневный спутник человека, оказывающий постоянное, влияние на все его дела и мысли. Но несмотря на ежедневное общение с ними, мы не слишком хорошо знаем их “нравы “ и редко можем предвидеть, когда они появятся и когда нас покинут, помогут ли нам или станут помехой, нужно ли обходиться с ними чутко и деликатно или же, напротив, грубо и беспощадно.

А как часто в факторах эмоциональной природы мы видим причины затруднений в установлении нормальных отношений между индивидом и группой; в таких случаях говорят, что виной служат человеческая зависть, ревность, недостаток смелости, враждебность, недоброжелательность, равнодушие и т.д.

Важнейшей формой выражения эмоций у человека является речь. Эмоции могут быть выражены словами посредством коротких восклицаний (“*Как это страшно!*“, “*Прекрасно!*“ и т.д.) и более развернутых высказываний (признание в любви, выражение своих жалоб и обид, изумления, восторга и т.д.). Эмоции можно выразить также письменно, например в форме записей в дневниках, стихов,

¹ З. Фрейд. Лекции по введению в психоанализ. М., 1923, с. 96.

писем. Слова выполняют двойную функцию: они обозначают и выражают, т.е., имеют предметный и аффективный характер. Слова с одним и тем же предметным содержанием могут передавать различные эмоции (например, *лицо – личико – морда; старая женщина – старая баба;*). Язык ученых и дипломатов, как правило, эмоционально сдержан, тогда как язык репортёров сенсационных газет, критиков, изобилует эмоционально насыщенными словами.

Выражение эмоций при помощи слов может принять две различные формы.¹ Так, оно может проявляться в эмоциональной окраске речи. В этом случае речь пестрит выражениями, оборотами, фразами, имеющими так называемую эмоциональную нагрузку. Под эмоциональной нагрузкой понимаются те свойства слов, благодаря которым они выражают и вызывают эмоции. Эти слова могут быть высказаны как под влиянием переживаемых эмоций, так и с целью вызвать эмоции у других или у себя. Такими словами умело пользуются журналисты, поэты, драматурги.

Словесное выражение эмоций может представлять собой также описание эмоций как таковых. Так, человек, желающий выразить своё эмоциональное состояние или посредством тщательного описания своих переживаний. Такую форму передачи эмоций, особенно часто используют в литературе. Следует добавить, что эмоции можно выразить средствами живописи, музыки и т.д.

Преобладание у человека вербального выражения эмоций связано с особым значением членораздельного языка как средства знаковой репрезентации мира. Язык является такой формой отражения действительности, которая представляет человеку наиболее эффективные возможности для ориентации в окружающей его среде.² Прежде всего это возможность схватывать сущность вещей – делать обобщения, абстракции, проводить различные виды анализа.

При описании эмоции можно использовать 9 факторов:

1. **концентрации** – *серьёзный, задумчивый, сосредоточенный и т.д.*
2. **агрессии** – *рассерженный, злой, разъяренный;*
3. **удовольствия** – *удовлетворенный, беззаботный, весёлый;*
4. **активации** – *энергичный, живой, активный;*
5. **деактивации** – *сонный, усталый, скужающий;*
6. **эгоизма** – *самоуглублённый, хвастливый, самовлюблённый;*

¹ П. К. Анохин. Эмоции. М., 1964, с. 128.

² А. И. Ефимов. Стилистика художественной речи. М., 1968, с. 78.

7. **социальных чувств** – *сердечный, нежный, добрый*;
8. **депрессии** - *печальный, неуверенный, безнадежный*;
9. **тревоги** – *испуганный, беспокоинный, взволнованный*.

Другой фактор, которым определяется возможность неполного отчёта об испытываемых эмоциональных состояниях, – это неточность и многозначность понятий, используемых людьми для описания эмоций. Кроме того, словесное обозначение эмоций зависит, видимо, и от точности различения возникающих эмоциональных процессов. Так, если человек неспособен достаточно точно различать оттенки эмоций, термины, которыми он пользуется для описания эмоций, несмотря на различное звучание, будут описывать один и тот же процесс.

Приведём пример из исследования эмоций на основе анализа сознательных действий, проведенное Лазарусом и его сотрудниками. В качестве средства, вызывающего эмоции, эти авторы использовали документальный фильм, изображавший обряд посвящения в австралийском племени арунта. Этот метод (косвенный), состоял в анализе ответов на вопросник. В нём было три вопроса: какова реакция на фильм, что в фильме привлекало особое внимание и что сохранилось в памяти? Кроме того, испытуемые должны были оценить по трём шкалам своё эмоциональное состояние.

В этом опыте нас заинтересовала вербальная сторона. При анализе ответов испытуемых, при помощи специальной системы категорий слова, их можно отнести к 25 классам. Среди них были такие классы, как **акцентирование** (прилагательные и наречия, подчёркивающие правдивость утверждений, например “абсолютно”, “крайне”, “окончательно”, “ясно”), **морализация** (слова, выражающие моральную оценку), **интеллектуализация** (слова с выраженным интеллектуальным содержанием, например “иллюстрация”, “образование”, “наблюдение”, “воззрение” и др.). Анализировалась также эмоциональная значимость слов. С этой целью из 2500 полученных слов были исключены все нейтральные слова, а остальные 800 слов были предложены для независимой оценки. Опыт показал, что в данном случае учёные имели дело с различием между сознательным (произвольным) и бессознательным выражением эмоций, общим у вегетативных реакций и структуры высказываний является именно то, что они лишены, или почти лишены, контроля сознания.¹ Оценка же настроения по списку прилагательных – это сознательная и произвольная реакция, обусловленная осознанием переживаемых эмоций. Ока-

¹ Дж. Брунер. Психология познания. М., 1977, с. 183.

залось, что при осознании переживаемых эмоций вегетативные реакции бывают более слабыми, в противном случае – более сильными.

Для примера мы можем взять одно слово – “любовь“ и мы увидим, на сколько большую группу слов составит эмотивная лексика, передающая эмоции человека при звучании этого слова – *любовь*:

красивая – безобразная

слабая – сильная

суровая – нежная

активная – пассивная

пустая – полная

малая – большая

холодная – горячая

молодая – старая

добрая – злая

спокойная – бурная

больная – здоровая

печальная – счастливая

тихая – громкая

свежая – вялая

В личной жизни эмоциональные проблемы приобретают первостепенное значение. Внезапное изменение эмоционального отношения лица, с которым связывались жизненные планы, изменение собственного эмоционального отношения к тому, с кем был связан на протяжении многих лет, являются для человека серьезнейшими испытаниями в жизни.

Ввиду отсутствия более широких систематических исследований можно заключить, что: эмоциональный процесс получает отражение в сознании, который образует определённую систему; качественно различные эмоции остаются взаимосвязанными, причем принцип группировки эмоций соответствует основным их измерениям (знаку и уровню их активации); эмоции с одними и теми же качественными свойствами могут проявляться в различных формах и “оттенках“, и для этого эмотивная лексика даёт большую возможность.

ირმა გულორდავა

ემოცია, როგორც ვერბალური მოქმედების მამორბანიზებული პროცესი

ადამიანის ემოციების გამოხატვის უმნიშვნელოვანეს ფორმად მეტყველება ითვლება. ემოციები შეიძლება გამოიხატოს მარტივი სიტყვებით: „მშვენიერია!“ „რა საშინელებაა!“ და ა.შ. ასევე ემოციების გამოხატვა უფრო განვრცობილი ფრაზებითაც არის შესაძლებელი (სიყვარულში გამოტყდომა, წყრომის გამოხატვა, აღტაცება და ა.შ.) ემოციების გამოხატვა, წერილობითაც შეიძლება, მაგალითად დღიურის ჩანაწერების სახით ან ლექსებისა და წერილების სახით. სიტყვებს ორმაგი დანიშნულება გააჩნიათ: ისინი აღნიშნავენ და გამოხატავენ, ანუ გააჩნიათ საგნობრივი და აფექტური ხასიათი. ერთი და იგივე საგნობრივი შინაარსის სიტყვებს შეუძლიათ გადმოსცენ სხვადასხვა ემოციები. მეცნიერებისა და დიპლომატიის საუბრის ენა, როგორც წესი ემოციონალურად შეკავებულია, მაშინ როდესაც ჟურნალისტებისა და კრიტიკოსების ენაში ჭარბობს ემოციურად დატვირთული სიტყვები.

IRMA GULORDAVA

AN EMOTION AS A PROCESS ORGANIZING VERBAL ACTIONS

Speech is the most form important of the expression human emotions. Emotions can be expressed in simple words: “It’s terrible!”, “It’s wonderful!”, etc. We can also describe our emotions in more complicated phrases (Feelings, like love, anger, excitement and others). Different ways of expressing emotions are writing diaries, poems or letters. The words usually have two forms: first, they have meanings, second they express. In other words, they have objective and emotional character, which means that the words with same objective meaning can express different emotions.

INDIRA DZAGANIA

**ON THE CONCEPT “EXPRESSIVE FACTS
ENVIRONMENT”**

The word-combinations required for identification of the lexical units should be clearly distinguished from the ones that themselves form the lexical units; the formers make up the context and the other ones are phraseological idioms. The concept "environment of the expressive facts" includes not only the context but also the situation, mimicry and intonation.

However, despite the importance of all of the factors, intonation in particular, the context still plays a major role. The analysis of the expressive facts environment should take its proper place in teaching the language. Phraseological idioms have to be thoroughly differentiated where the words, all together have one common meaning and the contexts, that is, combinations which contain some separate lexical units defining each other. In distinguishing the expressive facts, there two errors are possible, though should be avoided: the context should not be considered as a lexical unit and, exactly in the same way, a phraseological idiom should not be considered as a combination of several lexical units.

Many times there was expressed a view which stated that a sentence rather than its components is a unit of speech. Saying a sentence, for example, “Where is my soap?”, we sense it as some unity, both the speaker and the listener perceive it as something whole; however, but pondering a little, we’ll see that it consists of perfectly definite components. Consequently, it would be no error to claim that a sentence is a unity but on consideration it appears that this unity is subdivided into greater or smaller number of speech units, each of which corresponds to a unit of thought. But we know that identification of expressive facts may be only based on the conscious analysis of the linguistic material.

How should we understand “word environment”, or “lexical unit”? If considering basically a written speech, there might be an impression that the environment only contains the surrounding words, context, but as soon as we switch to the verbal speech, we immediately find that the concept of expressive facts environment includes a number of compo-

nents; the context is just one of them, the most important, though.¹

This has been proved namely by the fact that the context does not always enable us to identify the lexical unit correctly.

Suppose we saw someone falling into mud and getting dirty all over; we will note humorously: “How clean!” Now, let us write down the sentence and ask somebody, who hasn’t seen the whole scene, what that means. Without explaining what it is about, it is very likely that the person will give a literal interpretation of the sentence, since the context itself says nothing about the fact that the adjective “clean” is used here ironically, in the meaning “dirty». But what helps to reveal the ironical meaning? First, the real circumstances play a decisive role here, in which the given phrase was uttered, the scene action itself – what is called situation. Besides, there is another important factor – voice expression, intonation. The speaker’s face expression, gestures movements having generally understandable symbolic expressiveness, that is, the mimicry of the speaker – all this may as well help in identification.

Mimicry is an aggregate of movements that are able to express any idea independently (that is, the logical aspect of a thought) and any emotion. If I want to get one of the books which are in different places in the room without leaving my seat and I am saying to a person being there: “Bring me that book!”, the phrase will have an indefinite sense, and the two of possible factors of the environment – the context and situation – can not be any help because there are several books. In return, an indicative gesture will show exactly the book I need; the mimicry helped to make up for uncertainty of the words and the situation in which they have been said. Thus, the thought gets its logical intellectual expression. If, in addition, I can’t wait to get the book, or, if the person, to whom I refer, is irritating me with his sluggishness, both these meanings may be displayed by the increased sharpness of the gesture; thus, the thought has its emotional expression. Hence, mimicry is a real expressional means.

All that has been said about mimicry, may also be said about intonation, so called, “sounding mimicry”.² While mimicry is a means of minor importance, intonation plays much more a significant role and is being permanently used in the spoken language. First of all, it is necessary to distinctly differentiate intonation from pronunciation – the latter is devoid of expression.

Let’s take a sentence “You are here”. Suppose we cannot see it in a

¹ Д. З. Гоциридзе. Г. Т. Хухуни. Русская лингвистическая мысль конца XIX – первой трети XX века. Тб., 1999, р. 112.

² М. Нагадзе. Проблема теории стилистики. Тб., 1989, р. 19.

written form but only hear it. In this case, only the intonation will reveal its meaning; depending on the intonation the sentence will be either affirmative or interrogative, will express surprise, joy, desire, fear. The intonation is present even where it is not needed at all. If the words have any sense we cannot utter them without some expression; intonation is a permanent commentator of the speech and, hence, of the thought: it also accompanies the inner speech: logical thinking is impossible beyond the words, accordingly, a thought also bears an intonation.

Determination of the speech fact is an operation that ascertains its precise logical sense; Identification is aimed at connecting the given speech fact with its logical equivalent, making it equal to a simple concept; revelation of stylistic nuance of the speech fact consists in finding of an emotional element or elements it comprises, and by which its place in “expressional system of the language” is defined.. The meaning of the speech fact is established by a precise definition; for identification it is necessary to find a word denoting the simple concept, with which we connect the given fact and finally, a stylistic nuance is defined by the collation of the speech fact with a certain ideal means of expression, quite typical to serve as a collation material; Such ideal means of expression are, on the one hand, logical language allowing to distinguish the natural emotional shades that are inherent in the given expressional fact; and, on the other hand, – common language, allowing to distinguish some element which may be called a social nuance. “He is quite a fragile support”; let’s consider the word “fragile” – a lexical unit that is clearly distinguished from the whole context.

First of all, let us define its meaning. Analogies rather than definition immediately come to the mind: the mind automatically starts searching for similar expressions, the synonyms – “weak”, “sickly”, “feeble”, “brittle”, “puny”. But are these synonyms equivalent in meaning? No, and considering the differences between them we involuntarily bring them down to “weak”. Finally, collating the adjectives “fragile” and “weak” we find through consideration that fragile denotes “a kind of weakness characterized by lack of resistancy or strength”; “fragile support” is a support which may collapse any time. By this last operation we give the definition “fragile”, that is, its meaning. But why is “fragile” collated particularly with “weak” and why does the word “weak” come first to the mind when we are trying to determine the meaning of the word “fragile”? Because it is the simplest, the most understandable and common word that contains in its core all the other words of synonymical series. The adjectives ”fragile”, “sickly”, “feeble”, “brittle”, “puny” are arranged around the common and basic concept “weakness”, that is, all the words are

identified by the word “weakness”. Now we are to define the stylistic nature of the word “sickly”, clear out that “sickly” differs from “weak” by the great content of emotional elements; in the common or spoken language the word “sickly” is a bookish language and is not normally used. It evokes some ideas about an adequate environment, thereby has a certain social nuance.

As it follows from this example, the definition, at first sight, seems to be the simplest way to ascertain the meaning of the word but actually, it is an operation that is not quite characteristic of a living language.

Definition is a purely analytical operation, and identification is the completion and, at the same time, systematic, normal use of the natural process.

Every language-carrier has a very clear, though unconscious, sense of the fact of multiplicity of expressional means which are clustered in the memory around the adequate ideas and concepts. A thought may be varying or reiterating in most different forms. These are sometimes the words or expressions neighbouring within a phrase; sometimes they are parts of phrases and other times are whole phrases. The reiterating expressions are never equal which is quite normal, otherwise, it would result in tautology and negligence.

In usual terminology, an extended form of conception reiteration is called periphrasis. However, this term implies a free and spontaneously originating allegorical expression of the same concept. For us, identification of the speech facts is not the end in itself but only a means. The identifying word always corresponds to the indissoluble unit of the thought – either to a certain idea or abstract concept.

It is almost impossible to find the identifying word immediately and correctly; better to start from combining the synonyms. Out of the synonyms combined we choose the one having the characteristics inherent in the rest of them and not containing anything in itself that is not in others. Let us take “the end” as a synonym for the expression “the outcome of the affair, the upshot”; the word seems simpler and more identifying than “the outcome of the affair”; although this expression has some shades of meaning, and the word “end” does not have such, it contains the basic meaning which defines the meaning “the outcome of the affair” and, on the other hand, has no such specific shades – neither semantic nor emotional that might be characteristic of it only.

Thus, there are “generic” and “specific” words in the language. The difference between the two types of speech facts is the basis of any study by synonyms. Any interpretation of any niceties will have no sense if the words and expressions under consideration are not preliminarily cluste-

red around one word expressing the primary meaning which is common for all the synonyms.

It should be noted that not for any of the speech facts it is possible to find an adequate word-identifier and that in general, the latter can not be completely equivalent to the identified word or expression, since two speech facts are never fully synonymical. Identification is the most precise process and is performed much easier when the given word or expression irrespective of its emotional shade denotes not a specific object but rather an abstract notion, that is, action, state or feature.

The identification may be considered completed, first, if the identifying word does not contain any additional nuance in the meaning which the given speech fact does not have; and secondly, if the essence of the latter is present in the word-identifier; so, practically, and from the view of the logical meaning, they are interchangeable: “by all feet” is equivalent to “very quickly”, the main concept here is “quickness”, “at hand” means “in the vicinity”, “near”; the basic concept is “proximity” (nearness, closeness).¹ The word “legal”(legitimate) is a more difficult case; “rightful owner” – “the one who has grounds to possess something, who possesses it on the legal ground, the one who can give documentary proofs of the ownership”; however, we are not satisfied with all these expressions – they are too specific; rightful owner is one whose possession is legal, “who has the right to possess this thing”. So, the basic concept here will be “the right”

Acknowledgment of the identification as a basic method of definition of the specific shades of the expressive facts give us two different ways that are perfectly consistent with each other. These are, first, identification proper ; in this case, only two words are correlated, since all come so as a) to extract the expressive fact from the given context and situation; b) to define which simple concept it denotes; c) to correlate it with the word expressing the same concept in the most simple form (that is, with the identifying word) and finally, d) to define as accurately as possible the difference between the speech fact under study and the identifying word from both logical and emotional points of view.

Another way is classification of the speech facts; such way opposes the first one. Theoretically, all the speech facts brought to the same concept may be correlated with each other in any way irrespective of their outer form. An identifying word is nothing else but expression of the idea which is totally cleared up of displaying any tendency that characterizes a human nature. From the identifying word a synonymical series is for-

¹ Б. В. Томашевский. *Стилистика*. Л., 1983, p. 41.

med; when the synonymical series is made up, the attention should be directed towards the distinctions between each of the synonyms on the one hand, and identificating word on the other hand in order to derive the shades of each of the members of the synonymical series.

To identify the expressive fact means to equate it with the concept unit, to define it by substituting the simple unemotional word (word-identifier) corresponding to the idea or concept.

ინდირა კაზანია

„ექსპრესიული ფაქტის გარემოცვის“ ცნების შესახებ

ცნებაში „ექსპრესიული ფაქტის გარემოცვა“ იგულისხმება არა მხოლოდ კონტექსტი, ასევე სიტუაცია, მიმიკა და ინტონაციაც. ინტონაციის მნიშვნელობის მიუხედავად, მთავარ როლს მაინც კონტექსტი ასრულებს. ექსპრესიული ფაქტების გარემოცვის ანალიზს უნდა დაეთმოს თავისი ადგილი ენის სწავლების პროცესში. აუციელებელია გაიმიჯნოს ფრაზეოლოგიური გამოთქმები, სადაც ყველა სიტყვა ერთად აღებული გამოხატავს ერთ ზოგად მნიშვნელობას და კონტექსტები ანუ შეთანხმებები, რომლებიც შეიცავენ ერთმანეთის განმსაზღვრელ რამდენიმე დამოუკიდებელ სემანტიკურ ერთეულს. ექსპრესიული ფაქტების გამოყოფის დროს შესაძლებელია ორი შეცდომა, რომელთაგან თავის დაღწევა არ არის ძნელი: არ შეიძლება კონტექსტის განხილვა როგორც ლექსიკური ერთეულისა, ასევე შეუძლებელია ფრაზეოლოგიური გამოთქმების განხილვა როგორც რამდენიმე ლექსიკური ერთეულის ერთიანობისა. ექსპრესიული ფაქტის გარემოცვაში იგულისხმება რამდენიმე ვარიანტი. მათ შორის ერთ-ერთი არის კონტექსტი. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ კონტექსტი ყოველთვის არ იძლევა ლექსიკური ერთეულის სწორად იდენტიფიცირების საშუალებას. სტატიაში განხილულია ექსპრესიული ფაქტის იდენტიფიკაცია ანუ აზრის გამოხატვა, რომელიც გათანაბრებულია აზროვნების ერთეულთან და ადამიანის აზროვნებისათვის დამახასიათებელ ზოგად ტენდენციებთან.

ლიტერატურათმცოდნეობა

ტიტე მოსია

**„ბალავარიანი“, როგორც ლიტერატურული
წყარო**

„ბალავარიანი“ პირველად გამოქვეყნდა სტამბური წესით თბილისში 1895წ. დიდი ხანია იგი აღიარებულ იქნა ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილად. ქართულ ენაზე მის გამოჩენას გულისხმობენ VII საუკუნიდან.¹ გამოქვეყნებამდე ამ თხზულებას დაინტერესებული პირნი ხელნაწერში ეცნობოდნენ. ირკვევა, რომ დიდი ილია ჭავჭავაძე „ბალავარიანისადმი“ სათანადო ყურადღებას იჩენდა, სარგებლობდა მისი ხელნაწერით. „ბალავარიანი“ სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალმხრივ არის შესწავლილი. ეს ნაკლებად ითქმის ამ ნაწარმოებზე, როგორც ლიტერატურულ წყაროზე. ამჯერად გვინდა „განდევილში“ „ბალავარიანის“ ანარეკლის ზოგიერთ ასპექტს შევეხოთ.

დავიწყოთ სხვადასხვა ძალთა მიერ ადამიანის, მწირის, ბერის გამოცდის მომენტით. „განდევილის“ მწირი პირველად გამოსცადა ჭეჭა-ქუხილით არეულმა ცამ, გრიგალქარის ზარმა და ზათქმა, ღვთის რისხვის მსგავსმა ბუნების მღელვარებამ. მისმა სულმა ვერ გაუძლო ცისა და მიწის არევას, დაავიწყდა ასკეტური ყოფის არსი, ქვეყნიდან გაქცეული ქვეყნისავე ხსნას ევედრება ღმერთსა და ღვთისმშობელს. აქ იკვეთება პირველად ასკეტის სულის შერყევის მომენტი. მეორე გამომცდელად მესენაკე ბერს მწყემსი ქალი გამოეცხადა. დაეჭვებული ფიქრობს, იქნებ, ღმერთს სწადია ამით მისი გამოცდა:

„თუ მაცდური ხარ,
ჩანს ღმერთს სწადია
მწირი ცოდვილი
ღღეს გამომცადოს“²

¹ სიბრძნე ბალავარიანისი. რედაქცია, ვარიანტები და ლექსიკონი ილ. აბულაძისა. თბ., 1937, გვ. 9.

² ი. ჭავჭავაძე. განდევილი. – თხზულებანი, I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ვარიანტები და შენიშვნები დაურთო რ. კუსრაშვილმა. თბ., 1987, გვ. 261.

მწირმა ვერ გაუძლო ამ გამოცდას. მწყემსი ქალის გარეგნული მშვენიერებით მოხიბლულმა გულში გაივლო მისი დაკოცნა, იგი ასევე „გაიჭყელა“ მწყემს ქალთან დიალოგში, ვერ ჰპოვა გზა ხსნისა. „უბედურის“ წარმოთქმით საკუთარ თავს თვითონვე გამოუტანა განაჩენი.

„ბალავარიანშიც“ მკვეთრად არის გამოხატული ადამიანის გამოცდის მომენტები, რაც უტყუარი საბუთია იმის დასამტკიცებლად, რომ „განდევლის“ წერისას ილია გარკვეულწილად საზრდოობდა „ბალავარიანით“. ბერი გამოსცდის ერთ ჭაბუკს: „იწყო ბერმან გამოცდად მისა და აღწონა გონება მისი“. იოდასაფი ეკითხება ბალაჰვარს: „აწ ვითარ ვნებავს გამოცდად ჩემი?“ პასუხი: „გეშინოდეს ღმრთისა და შეეყონებასა მისსა და განეშორო ნებასა სოფლისასა, და არა წარსწყმელს ღმერთი შრომათა შენთა“.¹

ერთ-ერთი იგავის მიხედვით, ჩიტი („მჭურინავი“) ასე გამოცდის მის შემპყრობ კაცს. ფრინველმა თავი დააღწია შემპყრობის ხელებს ასეთი შეგონებით: ასწავლა მას სამი მცნება: 1. მიუწვდომელს ნუ მოუნდომებ ხელის წვდომას. 2. წარსულს ნუ ინანებ. 3. როცა შენთვის არ გინდა ბოროტი, სხვას ნუ უზამ ბოროტებას. გათავისუფლებულმა ჩიტმა მოისურვა მისი გამშვების გამოცდა, თუ რამდენად შეისმინა მან ეს შეგონებანი. მაღალი ხიდან ჩამოსძახა: ჩემს ჩინახვში სირაქლემის კვერცხის ოდენი მარგალიტი იღო, „უკეთუმცა ცოლნილ იყავ და მე დაგეკალ“. კაცმა ინანა ჩიტის გაშვება და მონინდომა სხვადასხვა ხრიკით მისი კვლავ შეპყრობა, რისი განუხორციელებლობა დაუსაბუთა ჩიტმა: 1. ჩემი გაშვება შენივე მხრიდან წარსულს ჩაბარდა, და ამას ნანობ. 2. ჩემი შეპყრობა მიუწვდომელია შენთვის და მაინც ლამობ ამის წვდომას. 3. შენი სიკვდილი არ გინდა და ჩემს დაკვლას ცდილობ. იმისთვის გამოგცადე, მაინტერესებდა, რამდენად დაიმარხე გულში ჩემი მცნებანი.² „ბალავარიანში“ არის ასევე ეპიზოდი იოდასაფის მიერ თავისი აღმზრდელის ზანდან მზარდულის გამოცდისა.³ თხზულებაში ასევე ვეცნობით „ქმნულკეთილი“ ქალის მიერ ქრისტეს გზაზე შემდგარი იოდასაფის ხორციელი გამოცდისა. აბენესის ძე წუთით „მიდრკა ნებასა ქალისასა მიზეზითა“, მაგრამ სიზმარმა იხსნა.⁴

ღმერთის მიერ ადამიანის გამოცდის სიუჟეტებს ბიბლიაში ვეცნობით. უფალმა მიწიერი სამოთხის ცენტრში შემეცნების ხე დანერგა

¹ სიბრძნე ბალაჰვარისი, გვ. 30.

² სიბრძნე ბალაჰვარისი, გვ. 32.

³ სიბრძნე ბალაჰვარისი, გვ. 41.

⁴ სიბრძნე ბალაჰვარისი, გვ. 68.

ადამისა და ევას გამოსაცდელად. ღმერთმა გამოსცადა აბრამი მისთვის შვილის მსხვერპლად შეწირვის მოთხოვნით. საკითხთან დაკავშირებით „განდევილის“ წყაროზე დაკვირვებისას „ბალავარიანს“ იმიტომ ვანიჭებთ უპირატესობას, რომ მორწმუნეთა გამომცდელად ორივე ნაწარმოებში ქალია გამოყვანილი, როგორც მიწიერ-ხორციელი მგრძნობელობის მიდრეკილების აღმძვრელი ძალა და ცდომის სიმბოლო.

ისმის კითხვა: განდევილის პიროვნების წარმოსახვისას დიდ ილიას გონების თვალწინ ედგა თუ არა მეუღაბნოე ბალაჰვარი? რა მსგავსება-განსხვავებაა განდევილსა და ბალაჰვარს შორის: ბუნებრივია, მათთვის საერთოა ღვთისთვის სულის შეწირვა, ამსოფლიურობის მოძულება, აღზევებული ასკეტური განწყობილება, ხორციელი წადილის დათრგუნვა. მათთვის მისაღებია უკიდურესი ასკეტიზმი. ბალაჰვარის და იოდასაფის პიროვნება თუ ასკეტურ-რელიგიური იდეოლოგია ილიასთვის უთუოდ შთამაგონებელი იყო განდევილის სახე-ხატის შესაქმნელად. ისინი ასკეტთა იმ კატეგორიას ეკუთვნიან, რომელთაც „მძოვარნი“ ანუ მართოდმყოფნი ერქვათ. მეუღაბნოე ბალაჰვარი არ არის საკუთარ თავში ჩაკეტილი „მძოვარი“. იგი მზად არის სულიწმინდის მოწოდების შესასრულებლად, შეუძლია რელიგიური სიბრძნის მომარჯვებით გააქრისტიანოს და უღაბნოს გზას გაუყენოს არა რიგითი ადამიანი, არამედ თვით მეფის მემკვიდრეც იოდასაფის სახით. მისი სიბრძნე განფენილია იოდასაფისთვის მოთხორობილ იკავებში და მისივე „კომენტარებში“.

ბალაჰვარი არასდროს ღალატობს რწმენას. იგი მეუღაბნოეობის ერთგულებით გაინთავისუფლებს სულს ხორცისგან. ამ მხრივ ილიას განდევილის შედარება მასთან განმასხვავებელ ასპექტებს გვაზიარებს. მწირი გაუქმებულ ბეთლემის ტაძარს შეეხიზნა და განუღა „ცოდვის სადგურს“, „სამეუფოს ბოროტისასა“ – წუთისოფლის სახით. გოდებით, ლოცვით, გვემით „ხორცი სულისთვის უწამებია“. მწყემსი ქალის გამოჩენამდე იგი ზრუნავდა მხოლოდ საკუთარ სულზე, რაშიც ხსნას ხედავდა. ილიას განდევილი არის ნამდვილი „მძოვარი“ – მართოდმყოფი. ის არაფერს არ ქმნის, არ ტოვებს არანაირ კვალს თავის ღვაწლისა. ბალაჰვარ-იოდასაფისაგან განსხვავებით ბოლომდე ვერ ინარჩუნებს რწმენას, შინაგანი ეჭვები ღრღნის. ღვთისგანაც ეეჭვება: ქალი-მაცდური ხომ არ გამოუგზავნა რწმენის შესამოწმებლად. რომ არა სულში მიმალული რაღაცა იჭვენულობა, რა საჭირო იყო ყოველდღე სარკმლიდან სენაკში შემოსულ სხივზე ლოცვანის დაყრდნობით თავისი სიწმინდის შემოწმება-გაკონტროლება. ეს ეჭვები არ მინავლებულა, პირიქით, იზრდებოდა მწირში და „უბედურის“ თვითშემეცნებად მიიყვანა: „ხსნა ყველგან არის, ხოლო გზა ხსნისა ესეთი მერგო მე უბედურსა...“

„უბედური“ არ იყო უნებლიედ დაცდენილი სიტყვა. ეს იყო გადახედვა წარსულისა და მწირის ქმედების სისწორისა. უკიდურესი ასკეტიზმი და ოდენ საკუთარ სულზე ზრუნვის ეგოისტური სულისკვეთება მას თანდათანობით უქვეითებდა უბედურების კედელს, რომელიც თავზე ჩამოემხო და მის ნანგრევებზე განუტევა სული. აქ ნათლად იკვეთება ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობრივი და მოქალაქეობრივი პოზიცია.

სახარების წიგნში ვკითხულობთ: „მოიყვანა იგი ყოველთასა მას სადგურსა ... ორი დრაჰკანი მიჰსცა ყოველთა სადგურის მოლუაწესა...“.¹ საბა „სადგურს“ განმარტავს როგორც „სადგომს“.² ილ. აბულაძის მიერ „სადგური“ განმარტებულია „სადგომთან“ ერთად, როგორც სავანე, საბანაკე, ბუნაგი, ბინა, ბუდე, ფარეხი, ბაკი, ადგილი, მდგომარეობა, თანამდებობა.³ ნ. ჩუბინაშვილი საბას განმარტებას იმეორებს,⁴ დ. ჩუბინაშვილი კი სიტყვას „სადგურება“ ხსნის „დასახლებად“.⁵ ჩვენთვის აქ მთავარი ის არის, რომ „ბალავარიანის“ და „განდევლის“ ავტორები ხმარობენ ცნებას „სადგური“ სავანის მნიშვნელობით. „ბალავარიანი“ – „რამეთუ მე განმძაზღვებდებოდა ადგილი საუკუნით: ერთი იგი არს სავანე ყოველთა და საშუებელი გამოუთქმელი მათთვის, რომელთა შემციურაეს და დაიცუნეს მცნებანი ჩემნი და მას შინა ჰსუფევდენ უკუნისამდე; ხოლო მეორე იგი სავანე არის სატანჯველითა, იწროებითა...“.⁶

„განდევლის“ დასაწყის თავში ნათქვამია:

„ფრიალოსაებრ ჩამოთლილი აქვს

*იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე“.*⁷

დიდი ილია განდევლზე ამბობს:

„განშორებია ვით ცოდვის სადგურს,

*ვით სამეუფოს ბოროტისასა“.*⁸

აქ საუბარია მწირის მხრიდან საწუთრო ცხოვრებასთან გამოთხოვებაზე, რომელიც ავტორს ცოდვის სადგურად ესახება. აქ ცხადია, ხაზი გაესმის თეოლოგიურ მემკვიდრეობით ცოდვას, ანუ ადამისა და ევას მიერ ჩადენილ პირველშობილ ცოდვას, რაც მათ შთამომა-

¹ ლუკა, 10, 34-35. – *მცხეთური ხელნაწერი*. გამოსცა *ელ. დონანაშვილმა*. თბ., 1981-1986.

² *სულხან-საბა ორბელიანი*. ლექსიკონი ქართული, II. თბ., 1993, გვ. 25.

³ *ილ. აბულაძე*. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1973, გვ. 355.

⁴ *ნ. ჩუბინაშვილი*. ქართული ლექსიკონი. *ალ. დლონტის* რედაქციითა და გამოკვლევით. თბ., 1961, გვ. 341.

⁵ *დ. ჩუბინაშვილი*. ქართულ-რუსული ლექსიკონი. სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო *აკ. შანიძემ*. თბ., 1984, გვ. 1063.

⁶ *სიბრძნე ბალავარიისი*, გვ. 36.

⁷ *ი. ჭავჭავაძე*. განდევილი, გვ. 255.

⁸ *ი. ჭავჭავაძე*. განდევილი, გვ. 257.

ვალთ მემკვიდრეობით გადაედო და მთელი საწუთრო-სამყარო „ცოდვის სადგურად“ აქცია. ასე რომ, სადგურ-სავანე შეიძლება ჰქონდეს არა მხოლოდ ადამიანს თუ სხვა სულიერ არსებას, არამედ ცოდვასაც კი.

„ქურდის“ სინონიმებად ჯერ კიდევ ახალ აღთქმაში დასტურდება – „მპარავი“, „მტაცებელი.“ ეს სინონიმური სიტყვები ასევე თავს იჩენს „ბალავარიანსა“ და „განდეგილში.“ „სადაც მპარავი ვერ განიპარავს და ვერცა მღილი განრყუნის“.1 სხვა ადგილას ეს ფრაზა მეორდება: „მაშინვე წარიტაცებს სიკვდილი...2 რამეთუ წარიტაცნის რა რა სიკუდილმან“.3 „განდეგილი“:

*„სად (სააქოში) ცოდვა კაცსა
სღვინის დღე-და-ღამ,
ვითა მპარავი და მტაცებელი“4*

აქ საუბარია საწუთროს ცოდვაზე, რომელიც მთელი დღე – ღამის განმავლობაში ქურდივით სდევს ადამიანებს. აქ „მპარავ – მტაცებელში“ იგულისხმება არა ნივთების ქურდი, არამედ სიკვდილი. „ბალავარიანშიც“, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სიკვდილი გაიგივებულია მტაცებელთან.

ორიოდე სიტყვა ხსნის იდეაზე. „ბალავარიანის“ მიხედვით, ადამიანის ხსნა ღვთის სიყვარულშია, ლოცვასა და ჯვარის ქონაში – მტერთა დასაძლევად და სიკვდილის ვნებათაგან თავის დასაღწევად: „ესე არის მცნება ღმრთისა, რა თა რომელი გინდეს. თავისა შენისა, უყო მოყუასსაცა შენსა, და რომელი შენ არა გინდეს, სხუათა არა უყო და ლოცვასა ჰყოფდე და ვედრებასა დღე და ღამე და გაქუნდეს ჯუარი მისი საძლეველად მტერთა, რამეთუ მით მიხსნა ვნებათაგან სიკუდილისათა“.5 „განდეგილი“ ხსნის იდეაზე აგებული. მწირმა ხსნა ვერ ჰპოვა სააქოში, განუდგა საწუთროს, ვით „ცოდვის სადგურს“. ღვთისაგან ხსნას იგი ეძებს ბეთლემის მონასტერში. სწამს, რომ ღმერთია მისი მხსნელი, ამიტომ ლოცულობს დღე და ღამე, მარხულობს, იცავს ყველა საეკლესიო წესს. განდეგილი წარღვნის დარ ამინდში ღვთისმშობლის ხატს ევედრებოდა ქვეყნის ხსნასა და გადარჩენას:

*„ამ დროს ის მწირი სენაკში იყო,
ცრემლით ალტობდა ღვთის-მშობლის ხატსა
და ხელაპყრობით ევედრებოდა
წაწყმელისაგან ქვეყნისა ხსნასა“6*

1 სიბრძნე ბალავარიანისი, გვ. 25.

2 სიბრძნე ბალავარიანისი, გვ. 34.

3 სიბრძნე ბალავარიანისი, გვ. 59.

4 ი. ჭავჭავაძე. განდეგილი, გვ. 257.

5 სიბრძნე ბალავარიანისი, გვ. 33.

6 ი. ჭავჭავაძე. განდეგილი, გვ. 260.

სხვა საკითხია, გასჭრა თუ არა მწირის ვედრებამ, ქვეყანა წარღვნას გადაურჩა, მაგრამ თვითონ განდევნილი ვერ გადაურჩა ბეთლემის მონასტერში „წარღვნად“ მოვლენილ ქალს. მწირს სჯერა შინაგანად, რომ „ღმერთია ყველას მშველელი, მხსნელი“. მწვემსი ქალი „ეპაექრება“ განდევნილს ქვეყნად სულის დახსნაზე. მისგან კი ასეთ პასუხს იგებს:

„ხსნა ყველგან არის...ხოლო გზა ხსნისა

ესეთი მერგო მე... უბედურსა“¹

დაფიქრებას იწვევს მწირის სიტყვები: „ხსნა ყველგან არის“... თუ ასე სჯეროდა, მაშინ რატომ დატოვა წუთისოფელი, რატომ ვერ დაიხსნა იქ თავი და სული. თუ ხსნა ყველგან არის, მაშინ გამოდის, რომ საწუთროშიც არას ხსნა ადამიანისა. ვფიქრობთ, სიტყვაში „ყველგან“ იგულისხმება სააქაოც და საიქიოც. საწუთროში შესაძლოა ადამიანმა სხეული, ხორცი დაიხსნას, მაგრამ სული ვერა. საწუთროში შესაძლოა ადამიანმა „გაუდაბნოებით“ ადამიანი დაიხსნის სულს, მასზე ხორცის შემოხვევის ხარჯზე. მწირმა თავი ვერ დაიხსნა წუთისოფელში, სული ვერ დაიხსნა მონასტერში ანუ უდაბნოში, გამოქვაბულში. ვინაიდან ხორცი ეზიდება მის სულს უკან-საწუთროსაკენ. კრიზისულ სიტუაციას ვერ გაუძლო მისმა ქანცგაწვევტილმა სულმა და მწირი „უბედურის“ აღიარებამდე მიიყვანა. ეს სული განდევნილმა განუტევა სხეულიდან:

„ერთი საშინლად შეჰბლავლა ღმერთსა

და იქავ სხივ-ქვეშ უტევა სული“²

„შეჰბლავლა ღმერთსა“-ში ფარულად უფლისადმი საყვედური იგულისხმება. აქამდე მიიყვანა იგი სულიერმა თუ ზნეობრივმა მარცხმა. ასკეტმა ვერ გაუძლო ასკეტობას, ვერ გაუძლო უფლის გამოცდას და ყოველდღიურ კონტროლს. სენაკში მზიან ამინდში, ბუნებრივია, დღისით შემოჭრილი მზის სხივი იგივე უფლის თვალთა, რომელიც ათვალთვლებდა მწირის ქმედებას. ამ ფიზიკურ მზის სხივში ალგორითულად სულიერი მზის სხივი უნდა დავინახოთ. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ღვთისმეტყველებაში მზე ღვთის ხატად არის დასახული.

„ბლავარიანსა“ და „განდევილში“ ინტენსიურ ხასიათს იღებს მიმართვის ფორმა „შვილო“. უფრო ხშირ შემთხვევაში მამა – მეფე აბენესი მიმართავს ასე თავის ძეს-იოდასაფს: „მკითხე, შვილო ჩემო“. „შვილო, რათ არს ცთომილება შენი?“ „შვილო ჩემო, არავის ზედა მოიწია ესოდენი სიხარული“. „შვილო ჩემო და ნაწლევო მუცლისა ჩე-

¹ ი. ჭავჭავაძე. განდევნილი, გვ. 268.

² ი. ჭავჭავაძე. განდევნილი, გვ. 273.

მისაო“. ზოგ შემთხვევაში მეუღაბნოე მიმართავს ამავე ფორმით იოდა-საფს: „ხოლო ბალაჰვარ აუწყა ხორცთაგან განსლვა თჳსი... ნუ შეძრწუნდები, შვილო ჩემო“... ამავე თხზულებაში ჩართულია ბალავარის ენით იოდასაფისათვის მოთხრობილი ერთი იგავი („თხრობაი ზ“), სადაც ბერი ასე მიმართავს ჭაბუკს: „შვილო, ესე ყოველი შენი არს და ამიერითგან იშუებდი“.¹

„განდეგილში“ კი ბეთლემის მონასტერში დაყუდებული ასკეტი „შვილო“ ფორმით რამდენიმე გზის მიმართავს მწყემს ქალს:

„ბოლოს ჰკითხა მან: – ვინა ხარ, შვილო?

ამ უღაბნოში რამ მოგიყვანა?“...

„მე ნუ მიმადლი, შვილო, შენს დახსნას,

ღმერთია ყველას მშველელი, მხსნელი“...

„მოვშორდი, შვილო, წუთის სოფელსა“...

„... რა ვითხრა, შვილო?

ყველაზე უფრო სული ტკბილია“?²

„ბალავარიანსა“ და „განდეგილში“ ხშირად არის მინიშნება ადამიანის და მისივე სულის წარწყმენდაზე. სიტყვა „წარწყმედა“ საბას განმარტებით ნიშნავს „დაკარგვას“.³ იგივეს იმეორებს ნ. ჩუბინაშვილი.⁴ დ. ჩუბინაშვილის მიერ წარწყმენდა განმარტებულია, როგორც „დალუპვა“.⁵ ილ. აბულაძის „ლექსიკონში“ „წარწყმენდის“ სინონიმურ სიტყვებად გადმოღვრილია: „მოსვრა“, „მოსაბობა“, „მოსპოლვა“, „განფუება“, „მოწყდომა“, „დაკარგვა“, „გამოლევა“, „ცთომა“.⁶ „ბალავარიანში“ ადამიანის წარწყმედა-დაკარგვაზეც არის საუბარი და სულის წარწყმედა-დალუპვაზე: „განშორე ნებასა სოფლისასა და არა წარსწყმელს (დაკარგავს – ტ.მ.) ღმერთი შრომათა შენთა“. „მათ მიერ შთავიჭრეთ უწესოთა საქმეთა და მიზეზ მექმნეს წარწყმედისა“ (დალუპვისა); „რომლითა არა წარწყმდეს სული ჩემი“.⁷

„განდეგილში“ საწუთროზე ნათქვამია:

„სად რყვნა, წაწყმედა და ღალატია“.⁸

ღვთისმშობლის ხატის წინ მლოცველი მწირი

„ხელაპყრობით ევედრებოდა

¹ სიბრძნე ბალაჰვარისი, გვ. 12,30,49, 54, 58.

² ი. ჭავჭავაძე. განდეგილი, გვ. 264, 266,267, 268.

³ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული, II, გვ. 368.

⁴ ნ. ჩუბინაშვილი. ქართული ლექსიკონი, გვ. 447.

⁵ დ. ჩუბინაშვილი. ქართულ-რუსული ლექსიკონი, გვ. 1655.

⁶ ილ. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 540

⁷ სიბრძნე ბალაჰვარისი, გვ. 30.

⁸ ი. ჭავჭავაძე. განდეგილი, გვ. 257.

წაწყმედისაგან (დალუპვისაგან) ქვეყნისა ხსნასა“¹
გაკვირვებული მწყემსი ქალი ეკითხება განდევილს:
„მაშ ვინც ქვეყნად ვართ, ყველა წაწყმედებით,
ველარ ღავიხსნით ვერაფრით სულსა?“²

ნეტარ ძილში მყოფი ქალის დასაკოცნად განდევილი როგორც
კი თავს დახრის, უცებ გაშეშლება:

„და ვერ გაუძლო საწყალმა მწირმაც,
და დაიხარა თავი თუ არა,
უცებ გაშეშდა... ეჰა, წაწყმედავ,
ეს რა სურვილი გულს გაიტარა.“
განდევილი ცდილობს სული ხორცს არ დაუთმოს,
„მაგრამ ეს რაა?.. „წაწყმედი თუ არა!...“
ეს ვინ ჩასძახის ნიშნ – გებით ყურში!“³

„ბლავარიანსა“ და „განდევილს“ შორის ნათესაური პარალელის
გავლება კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ სჯობს დასასრულს მივუახლოვ-
დეთ და ზოგადი დასკვნისკენ გავემართოთ. წარმოჩენილი პარალელები
და შენიშვნები მყარად ადასტურებენ, რომ ილია „ბლავარიანს“ ხელ-
ნაწერში გაეცნო და „განდევილის“ შეთხზვისას იგი გაიხადა შთამაგო-
ნებელ წყაროდ. ეს ვლინდება სიუჟეტურ – იდეურ ნათესაობაში, სა-
მიჯნურო ცთუნების მოტივის ჩვენებაში, წუთისოფლის წარმავლობის
მხილებაში, ქალის სიმბოლიზაციაში, ადამიანის გამოცდის მომენტებში,
უკიდურესი ასკეტიზმის გამოხატვაში, ქრისტიანული ლექსიკისა და
ტერმინების იგივეობაში და სხვა.

¹ ი. ჭავჭავაძე. განდევილი, გვ. 260.

² ი. ჭავჭავაძე. განდევილი, გვ. 268.

³ ი. ჭავჭავაძე. განდევილი, გვ. 271.

TITE MOSIA

“BALAVARIANI” AS A LITERARY SOURCE

“*Balavariani*” has been studied scientifically in many ways but it has not been investigated as a literary source yet. So the present article deals with the analysis of the influence of “*Balavariani*” on “*The Hermit*”. It has been ascertained in the work that Ilia Chavchavadze appreciated “*Balavariani*” highly and often used and referred to its manuscript. In “*Balavariani*” a great emphasis is laid upon the moments of a person’s temptation and his ordeal which is a true proof that Ilia to some extent was sustained and nourished by “*Balavariani*”. The exposed parallels and the observations made corroborate the fact that Ilia was expert in “*Balavariani*” which became his inspiration source while creating “*The Hermit*”. All this reveals itself in a number of aspects: the thematic and ideological similarity, the description of the motives of erotic temptation, the exposure of the evanescence of this earthly life, the symbolization of a woman, the moments of an ordeal, the expression of the extreme ascetism, the sameness of the Christian vocabulary and terms.

ნანა შენგელია

აკადემიკოს კორნელი კეკელიძისა და პავლე ინგოროყვას სამეცნიერო პაემრობის შესახებ

1955წ. გამოვიდა პავლე ინგოროყვას მონოგრაფია – „გიორგი მერჩულე“.¹ წიგნი ისტორიული და ისტორიულ-ლიტერატურული ნაწილისაგან შედგებოდა. სწორედ ლიტერატურული ნაწილი იქცა ორ დიდ მეცნიერს შორის დავის საგნად. აკადემიკოსმა კორნელი კეკელიძემ საგანგებო წერილში, რომელიც 1958წ. გამოქვეყნდა,² კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატარა პავლე ინგოროყვას შეხედულებები. პ. ინგოროყვამ 1959წ. გამოაქვეყნა საპასუხო ვრცელი წერილები,³ რომლებშიც დეტალურად უპასუხა კ. კეკელიძის ყველა „ბრალდებას“. სწორედ ამ პოლემიკას ეძღვნება წარმოდგენილი მასალა.

„ძირითადი სადაო ჩვენსა და კ. კეკელიძეს შორის, – აღნიშნავდა პ. ინგოროყვა, – არის არა რაიმე ცალკეული საკითხი, არამედ, შეიძლება ითქვას, მთელი შენობა, რომლიც ჩვენ წარმოვადგინეთ „გიორგი მერჩულეს“ მეორე ნაწილში, ე.ი. სპეციალურ ისტორიულ-ლიტერატურულ ნაწილში, სადაც განხილული გვაქვს ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი პრობლემები“.⁴

„რას წარმოადგენს ეს უზარმაზარი ნაშრომი, რას იძლევა ის ახალს და რა ადგილი შეიძლება მიეკუთვნოს მას ჩვენს მეცნიერებაში?“... „ავტორს ახასიათებს ზვიადობა, სხვისი ნაშრომის თითქოს სრული იგნორირება. კითხულობთ ამ შრომას და გგონით, რომ ძველი ქართული პოეზიის, განსაკუთრებით სასულიეროს, შესახებ, პ. ინგოროყვამდე არავის უფიქრია: „მე მივაკვლიე, მე ამოვშიფრე, მე ამოვ-

¹ პ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე. *მწერალი X საუკუნისა*. ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან. თბ., 1954.

² კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ. – *ლიტერატურული ძიებანი*, №11. თბ., 1958.

³ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №3, №6, თბ., 1959. იხ. აგრეთვე: – *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, ტ. VI, 1960.

⁴ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №3, გვ. 160.

ხსენი, მე მივაგენი, მე დავადგინე, მე გამოვაკვლინე, აქ ჩვენ სრულიად მოულოდნელი აღმოჩენა მოგველოდა“ და სხვა. ამგავრი გამოთქმები დამახასიათებელია ავტორისათვის. იმას არ უნდა გამოტყდეს, რომ ის ვერ გააკეთებდა იმას, რასაც ახლა გვაწვდის, მის დრომდე სხვას რომ არაფერი გაეკეთებინა. რა ეცოდინებოდა მას ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურიდან, ეს ტერმინოლოგია დამუშავებული რომ არ ყოფილიყო წინა მკვლევარების შრომებში“.¹

„მკითხველი, რომელსაც წაკითხული აქვს „გიორგი მერჩულე“, ვფიქრობ, – პასუხობს ობონენტს პ. ინგოროყვა, – არ გაიზიარებს კ. კეკელიძის ასეთს გამარჯებულ დახასიათებას ჩემი შრომისას. ათასგვერდიან ნაშრომში, უჭკველია, მე მაქვს სხვადასხვა ადგილას, სადაც ეს საჭიროა, აღნიშნული, რომ ესა თუ ის ტექსტი ახლად იქნა ამოხსნილი ან ამოშიფრული, მაგრამ არა იმ სახით და არა იმ სტილით, როგორც ამას ჩემი აღელვებული ობონენტი გადმოგვცემს. კ. კეკელიძეს უნდა ახსოვდეს, რომ მე მწერალი ვარ, და რაც არ უნდა „ზვიადი“ არ ვიყო, მე ჩემს თავს არ მივცემ ნებას ისეთი სტილით ვწერო, რასაც კ. კეკელიძე მომაწერს“.²

აკადემიკოსი კ. კეკელიძე აგრძელებს ჩამოთვლას: „ვინ გამოიკვლია „ხმათა“ ორი ფენი: ძირითადი და გვერდნი (გ\ი)? ვინ გაარკვია ქართული წელთაღრიცხვის ზედმეტობა 112, 104 და 96 წლით? ვინ ახსნა თვით ტერმინი „იადგარი“, რომელიც მთავარი საგანია ავტორის კვლევა-ძიებისა? საქმე ისე აქვს წარმოდგენილი, თითქოს ყველაფერი ეს მის მიერაა გაკეთებული, ახსნილი და მოპოვებული. მოუხსენიებლობა სხვების შრომებისა პირდაპირ საზღაპროა“.³

პ. ინგოროყვა არ ტოვებს არც ერთ დეტალს პასუხის გარეშე. „აქ მოხსენიებული სამი საკითხიდან უაღრესად მნიშვნელოვანია მეორე, დადგენა ქართული წელთაღრიცხვის ზედმეტობისა – 112, 104 და 96 წლით – დასავლეთში მიღებულ წელთაღრიცხვებთან შედარებით. ქართული წელთაღრიცხვის ამ მნიშვნელოვანი თავისებურების დაზუსტება, როგორც ცნობილია, კორნელი კეკელიძეს ეკუთვნის. ეს არის კორნელი კეკელიძის მართლაც დიდი დამსახურება. რაც შეეხება „ხმათა ორ ფენს“ – ძირითადნი (ავთენთიკური) და „გვერდნი“ (პლაგალური), ეს უკვე საყოველთაოდ ცნობილი ამბავია; ასეთი დაყოფა მიღებული იყო ზოგადქრისტიანულ ჰიმნოგრაფიასა და გალობაში, რომელიც

¹ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ. – *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, ტ. VI, 1960, გვ. 103.

² პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №3, გვ. 149.

³ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 104.

„რგახშიანობას“ ემყარებოდა. აქ ახალი და სპეციფიკურ ქართულ ჰიმნოგრაფიაში არაფერია და არც მისი აღმოჩენა იყო საჭირო. მესამე, რომ „იადგარი“ ეწოდებოდა ჰიმნების (საგალობლების) კრებულებს, ეს ირკვევა თვით საგალობელთა ანდერძებიდან, რომლებშიაც ჰიმნების კრებულებს პირდაპირ ეწოდება „იადგარი“ ანუ „იადგარნი“.¹

„პოეტიკის ტერმინების უცხო, უმეტეს შემთხვევაში ბერძნული ფორმით მოყვანა ძალზე ართულებს წიგნით სარგებლობას. ყოველ შემთხვევაში რა საჭიროა სასულიერო პოეზიაში ე.წ. „კანონის“ გალობათა აღნიშვნა ტერმინით „სტროფი“ და „ანტისტროფი“? ასეთი ტერმინები არ იცის არც ბიზანტიურმა და არც ქართულმა „კანონმა“ აღნიშნავს კ. კეკელიძე. ინგოროყვასთვის ეს ტერმინები არის „ზოგადი პოეტიკური“ ტერმინები „დღემდე ცოცხალი და მიღებული“ საერთაშორისო ხმარებაში...²

კ. კეკელიძე ზოგადი ხასიათის შენიშვნად გამოყოფს შემდეგს: „ჰიმნოგრაფიულ ლიტერატურაში ყველაზე მეტად ცნობილია და მიღებული ე.წ. „კანონი“. ეს არის კომპლექსი რამდენიმე მუხლის ან სტროფისაგან (3,4,5) შემდგარი ერთეულისა, რომელსაც ეწოდება „გალობა“. ჩვეულებრივი ტიპის „კანონი“ შეიცავს ცხრა „გალობას“ (1,2,3,4,5,6,7,8,9). მაგრამ არის ისეთი ტიპიც, ძალიან გავრცელებული, რომელშიაც მეორე გალობა ამოვარდნილია და ფაქტიურად გვაქვს რვა (1,3,4,5,6,7,8,9). მკვლევარს ვერ შეუგნია სტრუქტურა და ხასიათი ამ მეორე ტიპის კანონისა და იმაში თვლის რვა გალობას(1,2,3,4,5,6,7,8), ასე რომ მესამე გალობა მისი ანგარიშით, არის მეორე, 4-3, 5-4, 6-5, 7-8, 9-8... ამ გარემოებას დიდი ალევა შეაქვს გამოკვლევაში“.³

პ. ინგოროყვა ამ ბრალდებას ასეთნაირად პასუხობს: „ჩვენ, რათა მკითხველს არ შექმნოდა მცდარი წარმოდგენა, ვითომ 8-ნაწევრიან „კანონის“ ტექსტებს რაიმე აკლდეს („გალობათა“ პირობითი სათვალავის გამო), შემოვიღეთ საქმის ნამდვილ ვითარებასთან შეფარდებული სათვალავი 8-ნაწევრიან და 9-ნაწევრიან გალობათა, სახელდობრ შემდეგის სახის სათვალავი: 8-ნაწევრიან გალობათა: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. 9-ნაწევრიან გალობათა: 1, 1-ა, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. ასეთი სახის სათვალავი ეფუძნება საეკლესიო ტრადიციასაც, ბიბლიური კანტიკის თანრიგს და ამავე დროს იგი შეეფარდება საქმის ნამდვილ ვითარებას, გადმოგვცემს გალობათა (სტროფებისა და ანტისტროფების მთლიანი

¹ კ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №3, გვ. 151.

² კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 104.

³ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 104.

(ციკლების) რეალურ თანარიგს“.¹

კ. კეკელიძე შემდეგ გადადის წიგნის ძირითად ნაწილზე. ავტორის მიზნების მომხილვისას გამოყოფს სამ ძირითად საკითხს:

1. ქართული ლექსთწყობის საკითხები;
2. ძველი ქართველი ჰიმნოგრაფები;
3. ძველი ქართველი ჰიმნოგრაფების შემოქმედება.

მეცნიერი ენება ძველი ქართული ლექსის სახეებს. დეტალურად მიმოიხილავს წიგნში გამოყოფილ ძველი ქართული ლექსის სამივე სახეს. ინგოროყვას შენიშვნას აძლევს, სილაბურ-მუხლედოვანი ანუ ძველი ქართული კლასიკური ლექსის მიმოხილვისას, რადგანაც თვლის, რომ „ავტორი ამ საკითხზე უფრო ვრცლად უნდა შეჩერებულიყო, რადგანაც ქართული ლექსის მკვლევარს დღეს სწორედ ამ სახესთან აქვს საქმე უფრო მეტად ვიდრე დანარჩენ ორთან. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნაწილში ბევრი რამაა შესასწორებელი და დასაზუსტებელი“.²

„უბრალოდ რომ ვთქვათ, კ. კეკელიძეს ჩანს არაფერი აქვს სათქმელი ამ საგანზე, თორემ იგი ასე ყრუდ არ ჩაუვლიდა ამას“ – გაოცებული განმარტავს პ. ინგოროყვა.³

კ. კეკელიძე კატეგორიულად არ ეთანხმება ლექსის სახეს, რომელსაც პ. ინგოროყვამ „წყობილი სიტყვა რიცხველი“ უწოდა. „თუ ჩვენ ჩავუკვირდებით ამ „ლექსის“ ნიმუშებს, რომელიც ავტორს მოჰყავს (709-753), დავრწმუნდებით, რომ აქ არავითარი ლექსი არ გვაქვს. აბა რა „ლექსი“ უნდა იყოს ის ლექსი, რომელიც არ ემყარება არც ტერფთა და მარცვალთა რაოდენობას ტაეპში, არც მარცვალთა სიგრძე სიმოკლეს, არც რითმას, არამედ „შინაარსობლივი ერთიანობით შეკრულ ტაეპს“.⁴

პ. ინგოროყვა მიმართავს კ. კეკელიძეს, რომ „წყობილი სიტყვის“ რიტმიკას ახასიათებს არა „მარცვლელობა“ ტაეპისა (მარცვალთა რაოდენობა ტაეპში), არამედ „რიცხველობა“ ტაეპთა (ტაეპობრივი რიტმიკა). გამოსავალი რიტმული ერთეული აქ არის მთლიანი ტაეპი, დამოუკიდებლად მისი „მარცვლებოდისა“, სიგრძე-სიმოკლისა. ტაეპი აქ შეკრული უნდა იყოს შინაარსობრივი ერთიანობით. ლექსთწყობას არ ჰქმნის არა მუხლედთა და ტერფთა რიტმიკა, არამედ შინაარსობრივად ერთიანი ტაეპების რიტმიკა, მთლიან ტაეპთა რიტმული მონაცვლეობა. „წყობილი სიტყვის“ თავისებურებას ამასთან შეადგენს ის გარემოება,

¹ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №6, გვ. 150.

² კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 105.

³ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №3, გვ. 162.

⁴ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 105.

რომ ტაეპთა რიტმული მონაცვლეობის და შეპირისპირების დროს აქ ფართოდ გამოიყენება ე.წ. სახეთა პარალელიზმი“.¹ „...შინაარსობრივი ერთიანობით შეკრული ტაეპი“ და „შინაარსობრივი ერთიანობით შეკრული წინადადება“ სრულებრივ სხვადასხვაა. ტაეპი სალექსო ფუნქციას ასრულებს და მას აქვს გარკვეული მოცულობის (მინიმუმი და მაქსიმუმი), ხოლო წინადადება არავითარი საზღვრებით შეკრული არაა და იგი ჩვეულებრივ რამდენიმე სტრიქონის მოცულობისაა“.²

„გამლექსავს“ და „გამომჭრელს“ უწოდებს მეცნიერი მკვლევარს. „ჩვენ რა ვიცით რა „ლექსი“ უნდა გამოსჭრა იმ ნაწამოებიდან, რომელსაც, მაგალითისთვის „ქება ქართულისა ენისა“ ეწოდა, უწყვეტელი სტრიქონით იქნება იგი წარმოდგენილი თუ წყვეტილით“ და ნიმუშად მოაქვს „გიორგი მერჩულეში“ გამოქვეყნებული ტექსტი:

„დამარხულ არს ენა ქართული
დღემდე მეორედ მოსვლისა მისისა საწამებლად,
რათა ყოველსა ენასა
ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა“.

აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე ასკვნის რომ, „ყოველი პროზაული მოთხრობიდან შეიძლება ამგვარი „ლექსის“ მიღება“. ნიმუშად მოყავს ილია ჭავჭავაძის „სარჩობელაზედ“.³

ძველ ხელნაწერებში ლექსები იწერებოდა გაბმით, პროზის მსგავსად. მაშ, როგორღა განარჩევდნენ ლექსსა და პროზას? – სვამს კითხვას პავლე ინგოროყვა და თვითონვე პასუხობს „არსებობდა საგანგებო მეტრული პუნქტუაცია, წერტილებით გამოყოფილი, რომელიც გრაფიკული მაჩვენებელი იყო სალექსო ფორმისა“. „კეკელიძემ საქმის ვითარება მკითხველს დამახინჯებულად წარუდგინა: უფრო მეტი: მან, მკითხველი შეცდომაში შეიყვანა“.⁴

კ. კეკელიძე „სილაბურ-უკვეთელი ლექსის“ მიმოხილვისას აკრიტიკებს პ. ინგოროყვას. ბიზანტიური რიტმული პოეზიის შესახებ არსებული ცნობები „ჩვენს ავტორს მიუყენებია ქართული ჰიმნოგრაფიისათვის და იმ დასკვნამდე მისულა რომ, ასეთი ხასიათის ბიზანტიური რიტმული პოეზიისა, შეთვისებული ძველი ბერძნული ქორული ლირიკიდან, გადმოსულა ქართულ ჰიმნოგრაფიაშიცო, რომელიც მამასადაძე, ბერ-

¹ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №6, გვ. 134.

² პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №6, გვ. 135.

³ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 105.

⁴ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. – *მნათობი*, №6, გვ. 164.

ძნულის მიბაძვით ყოფილა წარმოშობილი. საჭიროა შემოწმება აღნიშნული დებულებისა, ჩვენ ვაღიარებთ ვართ განვიხილოთ, მართლა ის-
ეა საქმე ქართულ ჰიმნოგრაფიაში, როგორც ბიზანტიურში ყოფილა?“¹

ძველ ქართულ რიტმულ პოეზიის საკითხებს, ორივე საპასუხო წერილში, პ. ინგოროყვა დიდ ადგილს უთმობს. ახსნა-განმარტების გარეშე არ ტოვებს არცერთ ნიუანს და დეტალს. „ქართული და ბერძნული რიტმული პოეზიის სალექსო ფორმას აერთებს ორი უაღრესად ნიშანდობლივი შეხვედრა: ა) სტროფულ-ანტისტოფული წყობა; ბ) პოლირიტმია... ეს ორი უაღრესად ნიშანდობლივი შეხვედრა ქართული და ბერძნული პოეზიისა მათი ნათესაური კავშირის მაჩვენებელია. „ძველ-ქართულ რიტმულ პოეზიაში ჩვენ გვაქვს რთული და მეტად თავისებური ლექსი, უაღრესად დინამიური რიტმით. რომელიც ემყარება არა მხოლოდ ტაეპობრივს, არამედ სტროფულ-ტაეპობრივ რიტმიკას.... რა გზით, რაზე დამყარებით იქნა ამოხსნილი ძველი ქართული რიტმული პოეზია? იგი ამოხსნილი იქნა არა ზეპირად, არამედ ამოხსნილ იქნა იმავე დოკუმენტის საფუძველზე, რომლითაც ამოიხსნილ იქნა იამბიკონები, ე.ი. მერტულ პუნქტუაციაზე დაყრდნობით“²

„თავისი სტროფულ-ტაეპობრივი ლექსის გადასარჩენად, მკვლევარი ტექსტების შეკეთებასაც მიმართავს: ის ტექსტში უმატებს ხოლმე მარცვალს, ხან სიტყვასაც კი“³. „ალაგ-ალაგ ავტორი მარცვალთა საჭირო რაოდენობის მისაღებად სიტყვას აკლებს მარცვალს და ტაეპს სიტყვასაც კი“⁴. იქვე კ. კეკელიძე განაგრძობს „ასეთ მანიპულაციებს ვხვდებით თვით ავტორის მიერ დაბეჭდილ ტექსტებში, რომელიც ყვალასთვის ხელმისაწვდომია; რაღა გვექნება იმ ტექსტებში, რომელნიც ამდენ ხანს გამოქვეყნებულნი არ ყოფილან და რომელთაც ჩვენ ვეცნობით მხოლოდ მის გამოკვლევაში? ... ეს გზა მეტად საეჭვოა, რაც ნათლად ჩანს იმ მაგალითებიდან, რომელიც მოჰყავს მკვლევარს და რომლითაც მას სურს დაამტკიცოს თავისი დებულება“⁵

„ეს არ არის მანიპულაცია“, პასუხობს პ. ინგოროყვა, „ხელნაწერში ტექსტები ყოველთვის არ არის სწორად მოღწეული, აქ ზოგჯერ ადგილი აქვს შეცდომებს, და მეცნიერული კრიტიკაც იმაში მდგომარეობს, რომ მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზე დამყარებით, ყველა დოკუმენტური მასალისა და ვარიანტების გამოყენებითა და ჩვენებით, ტექს-

¹ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 108.

² პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. — *მნათობი*, №3, გვ. 166.

³ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 108.

⁴ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 109.

⁵ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 111.

ტის ნამდვილი სახეობა აღადგინოს“.¹... „ტექსტუალური კრიტიკის საფუძველზე შეტანილი თითო-ოროლა დაზიანებული ადგილის შესწორება, რასაკვირველია არ ცვლის და არც შეიძლება შეცვალოს ლექსწყობის ის ურყევე კანონები, რომლებიც დადგენილია კანონზონიერი, თანმიმდევრული მეტრული სტრუქტურით, სტროფულ-ანტისტროფული წყობით, მტკიცედ კონტროლირებული მეტრული პუნქტუაციით“.²

ორ მეცნიერს შორის ღავის საგნად ქვეულა გრიგოლ ხანძთელის ლიტერატურული მემკვიდრეობის საკითხი. კორნელი კეკელიძე თავის წერილის ბოლოს ასკვნის, „მკვლევარს, პ. ინგოროყვას, მოუცია დიდი და საპატიო შრომა, მაგრამ შედეგები ამ შრომისა მის მოცულობას არ შეესაბამება“.³ პავლე ინგოროყვა განსხვავებულად ამთავრებს თავის სასაპასუხო წერილებს. იგი წერს: „ჩვენ იძულებული გავხდით დაწვრილებით პასუხი გავგვეცა პატივცემული მეცნიერისათვის არა იმის გამო, რომ ჩვენ გვეხება, არამედ იმის გამო, რომ იგი თავის ნეგატიური კრიტიკით ეჭვს ქვეშ აყენებს ქართული ისტორიული მემკვიდრეობის ისეთ უძვირფასეს საგანძურს, როგორც არის უძველესი ეპოქის ქართული პოეზია რუსთაველის წინა ხანისა, ძველი ქართული პოეზია მე-5-11 საუკუნეებისა... ჩვენი კრიტიკა ამის გამო შესაძლოა იყოს მწვავე, ხოლო ეს არავინ არ უნდა გაიგოს ისე, ვითომ მე არ ვაფასებდე კ. კელიძეს, როგორც დიდ მეცნიერს. იგი არის დიდ მკვლევარი ძველი ლიტერატურის ცალკეული სპეციალური დარგებისა (თეოლოგიური ლიტერატურა, აგიოგრაფია, ლიტურგიკა). თავისი სპეციალობის დარგში მან მნიშვნელოვანი აღმოჩენები გაკეთა და ამით წინ წასწია ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესწავლის საქმე“.⁴

ასეთია, ამ ორი უდიდესი მკვლევრის სამეცნიერო პაექრობის მიმოხილვა. ჩვენი წერილის ფორმატიდან გამომდინარე ვიფარგლებით ამ მცირე მონაკვეთით. ესაა მოკრძალებული ცდა, წარმოგვედგინა მასალები ამ ორი დიდი მეცნიერის სამეცნიერო პაექრობის შესახებ, რომელსაც სამეცნიერო წრეებში ფართო რეზონანსი მოჰყვა და ხელი შეუწყო სტერეოტიპული შეფასების დამკვიდრებას პავლე ინგოროყვას „ვიორგი მერჩულეს“ და ზოგადად, მისი შემოქმედების მიმართ.

¹ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. — *მნათობი*, №3, გვ. 168.

² პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. — *მნათობი*, №3, გვ. 170.

³ კ. კეკელიძე. ახალი შრომა ძველი ქართული პოეზიის შესახებ, გვ. 111.

⁴ პ. ინგოროყვა. პასუხი აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს. — *მნათობი*, №3, გვ. 170.

NANA SHENGELIA

**ABOUT THE SCIENTIFIC DEBATE BETWEEN ACADEMICIAN
KORNELI KEKELIDZE AND PAVLE INGOROKVA**

In 1954 “*Giorgi Merchule*” a monograph by Pavle Ingorokva, was published (An essay about the ancient Georgian literature, culture and political system). It consisted of two parts: history and the literature. This very literature part became the object of controversy between the scientists Korneli Kekelidze and Pavle Ingorokva. This essay is dedicated to the analysis of this dispute, the positions and the arguments of both sides.

ლადო ჭანიას

„და როგორც ერთი ურჩი მიურიდი“

საქართველოშიც და კავკასიის მთიანეთშიც ფართოდ იყო გავრცელებული ხმა შამილის ალექსანდრე ბატონიშვილის შვილობაზე. მეტწილად ამ ორი დიდი მამულიშვილის საეგებო სისხლისმიერი ნათესაობა ლეგენდისა და მითოსურ პლანში მოიაზრებოდა, თუმცა შამილის ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან წარმომავლობის თეორიას მრავალი დამადასტურებელი საბუთიც უმაგრებდა ზურგს. ცნობილი ქართველი ისტორიკოსის ალ. ფრონელის მოსაზრებით საქართველოს ტახტის მამიებელი ალექსანდრე ბატონიშვილი ხშირად დადიოდა დაღესტანში, სადაც ერთიანი კავკასიური ფრონტის შესაქმნელად მოკავშირეებს ეძებდა. კავკასიის მთიანეთში თურმე ის თვეობით რჩებოდა და არ არის გამორიცხებული, რომ ლეკის ქალთან სასიყვარულო რომანი გაეჩაღებინა და შედეგად შამილი გაჩენილიყო.¹ ანალოგიური შინაარსის თქმულება ჩაუწერია ვაჟა-ფშაველასაც, სადაც ქართველი უფლისწულის რომანული ეპოზოდია წინა პლანზე წამოწეული. „პირველად, როცა ალექსანდრე ბატონიშვილი გაიქცა და მტრობა გამოუცხადა რუსეთის მთავრობას მიჰმართა მთას, ბატონიშვილს ყველგან უნდოდა მომხრეები ეშოვნა, ამ მიზნის მისაღწევად დაღესტანშიც კი იმყოფებოდა. ფშავისა ხომ ხშირი სტუმარი იყო, სადაც ნათლი-დედები და ნათლი-მამები გაიჩინა. უამისადაც ზოგიერთ ოჯახებთან ძლიერ დაახლოებული იყო ბატონიშვილი. ერთი ასეთი ოჯახი სახა ქისტაურისა იყო, სადაც ერთხელ ქეიფობის დროს ბატონიშვილმა წარმოთქვა თურმე: „ეჰ, მე იქნება ამოდენა ტანტალში უძეოდ მოგკვდე, თუმცა კი, არც უძეო ვარ. მხოლოდ ის მენანება, რომ ჩემი თესლი დაღესტანში დარჩაო.“²

საუფლისხმოა და ნიშნეულია ვინმე კაპიტან ასათიანის მიერ ალ. ფრონელისათვის გადაცემული უცნობი ხელნაწერი, სადაც სიტყვა-სიტყვითა და ხაზგასმით შემდეგი ეწერა: „როდესაც ალ. ბატონიშვილი მე ერეკლე მეორისა იყო დევნილი რუსთაგან, მაშინ იგი გადაიხვეწა დაღესტანში. ავარში, სოფელს ნიკოლას, რომელიც არის სოფელ გიმრის მახლობლათ. ამ განდევნილობის ჟამს ალექსანდრემ შეიყვარა რომელიმე

¹ ალ. ფრონელი. მთის არწივი შამილი. ტფ., 1914, გვ. 51.

² ალ. ფრონელი. მთის არწივი შამილი, გვ. 37.

ლეკის საშუალებით ერთი ლეკის, სახელად ღუნგას ცოლი, ქალი ლამაზი და მათი შეერთებიდან დაიბადა შამილი, რომელიც განითქვა შემდეგ დაღესტნის იმამათ და შეიქმნა ძლიერ განთქმული რუსების მტერი“.¹ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ შამილის მამის იმამის ბიოგრაფებისა და მკვლევარების მითითებით მართლაც დინლაუსა და ღუნგას სახელების იდენტურობით კიდევ უფრო მეტი სიმყარე ეძლეოდა შამილის ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან ჩამომავლობას. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქართულ მთიანეთში დიდი ხნის მანძილზე ამბობდნენ, შამილს დედა რომ გაუწყობდა, წააყვედრებდა ხოლმე,

– „არ დაცხრები შე გიაურო და გურჯაის შვილოვ“.²

შამილის ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან წარმომავლობის მრავალ საბუთსა და მთაში გავრცელებულ ხმას ზედ ემატებოდა საოცარი ფიზიოლოგიური მსგავსება მათ შორის, რაც კიდევ უფრო ამყარებდა ორი დიდი პატრიოტის სისხლისძიერი ნათესაობის თეორიას. ალ. ფრონელის მითითებით შამილისა და ალექსანდრეს სახის მეტყველება მეტისმეტად წააგავდა ერთმანეთს: „მაღალი ახოვანი ტანი, შეჭმუხნული შუბლი და ვარამი, რომელიც საოცრადაა აღბეჭდილი ორივეს სახეზე ამტიციებს მათ სიახლოვეს და ნათესაობას. ტუნმოკუმულ სახეს ბატონიშვილისას რომ აკვირდები, ჰფიქრობ, რომ ამ ადამიანს ერთი ბედნიერი დღე არ უნახავს თავის ხანგრძლივ სიცოცხლეშიო. ასეთსავე შთაბეჭდილებას ახდენს დაღვრემილი და დარდიანი სახე შამილისა“.³

თქმულება, რომ შამილი ალექსანდრე ბატონიშვილის უკანონო შვილი იყო, ფართოდ არის გავრცელებული თუშეთში. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ბუქურაული, რომლის ბიძას ლეო ბუქურაულს შამილის დროის ბრძოლების ქარ-ცეცხლი ჰქონდა გამოვლილი და მკერდში დაჭრილიც ყოფილა ორი ტყვიით. მისი ნაამბობიდან ირკვევა, რომ ერთი თუში ტყვედ ჩავარდნით ლეკებს. სანამ თუშები მას გამოისყიდნენ, შამილს დილით ადრე სეირნობისას უნახავს ეს თუში და უთქვამს მისთვის:

– „თუშებო, რა გინდათ ჩემგან, რას მერჩით, ან თქვენ და, ან საერთოდ ქართველები. მე ვებრძვი რუსებს, ჩვენს საერთო მტერს. მე მინდა გავრეკო რუსები დაღესტნიდან და მით აღვადგინო ჩვენი წინაპრების ტახტი. მე ერეკლეს შვილიშვილი ვარ“.⁴

ქართველ მწერალთა შორის უწინარესად კ. გამსახურდიამ იწამა,

¹ ალ. ფრონელი. მთის არწივი. შამილი, გვ. 51.

² ალ. ფრონელი. მთის არწივი. შამილი, გვ. 52.

³ ალ. ფრონელი. მთის არწივი. შამილი, გვ. 54.

⁴ ბუქურაული. სამი იმამი. ტფ., 1932, გვ. 7.

შამილი ალექსანდრე ბატონიშვილის უკანონო შვილი რომ იყო. მწერალი ამ სათუო და საჭოჭმანო ამბავს იმადაც მიიჩნევდა სარწმუნო ცნობად, რომ მასში კავკასიელი ხალხების კონსოლიდაციისა და მათი ერთად მუშტად შეკვრის წინაპირობას ხელავდა. ის, რაც ვერ შესძლო მამამ, უნდა აღასრულოს შვილმა. მთავარია, არ დაიკარგოს, არ გაწყდეს ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის იდეური ძარღვი, არ მოხდეს მეომრული ვნებისა და ჟინის დაცხრომა.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესო მოგონება აქვს ე. მალრაძეს, რომელიც ასე იხსენებს მწერალთან გამართულ დიალოგს:

– „საიდან მოიტანე ცნობა, რომ შამილი ალექსანდრე ბატონიშვილის უკანონო შვილია?“ – უკითხია მწერალს კონსტანტინესთვის.

– ჯერ ერთი ასეთი ხმები შამილის სიცოცხლეშივე დაირხა, მის ყურამდე მიაღწია და მის მხრივ ამას პროტესტი არ მოჰყოლია. ხოლო როცა დაისაჭიროვა საქართველოს ტახტზე თავის პრეტენზიები პოლიტიკური მიზნებისათვის, თვითონვე განაცხადა“.¹

ცხადია, კ. გამსახურდიას ფიქრი და აზრი კავკასიელი ხალხების ხვალისდელი დღის პერსპექტივას უფრო დასტრიალებდა, ვიდრე – წარსულისას. მთელი კავკასიის განთავისუფლების საქმეში კი ორი ხალხის გამორჩეული შვილის სისხლისმიერ ნათესაობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიერწყვებოდა.

კ. გამსახურდიას ჰიპოთეზას შამილის ქართული წარმომავლობის შესახებ ზურგს უმაგრებდა მეორე დიდი ქართველი მწერალი მიხ. ჯავახიშვილი, რომელსაც თავის რომანში „*არსენა მარაბდელი*“ რამდენჯერმე აქვს მოხსენებული შამილი ალექსანდრე ბატონიშვილის ვაჟად, რასაც ერთ თავის წერილში ადასტურებს კიდევც. „შამილზე გაკვირით მაქვს ნათქვამი, რომ ის ზოგის რწმენით ალექსანდრეს შვილი იყო – მეთქი. რა თქმა უნდა ამას ყოვლად ურყევი საბუთით ვერ დავამტკიცებ, მაგრამ ასეთი ხმა დადიოდა დალისტანში. ამგვარი ჰიპოთეზა უამრავი დადის და მწერალს უფლება აქვს თავისებურად გამოიყენოს“.²

ოდნავ განსხვავებული მოსაზრება აქვს ამ საკითხთან დაკავშირებით აკ. გაწერელიას. მწერალი თავის ნოველაში „*შამილის ერთი დღე*“ კავკასიის მთის მბრძანებელს წარმოგვიდგენს ოჯახის ღირსების ერთგულ დამცველად და ქომაგად, რომლისთვისაც შეურაცმყოფელია მთაში მოარული ხმა მისი ალექსანდრე ბატონიშვილისაგან უკანონო შვილობის შესახებ. იმამი ენას აჭრიდა იმ მეჭორეებს, ვინც ასეთ

¹ ე. მალრაძე. გულითა მართლითა. თბ., 1979, გვ. 76.

² მ. ჯავახიშვილი. არსენა მარაბდელი. – *თხზულებანი*. ტ. VI. თბ., 1974, გვ. 407.

ხმებს საგანგებოდ ყრიდა მთაში. შამილის შემწყნარებელი დამოკიდებულებაც ქრისტეს სჯულისადმი და მის მიერ მორწმუნეებისადმი ნებართვის მიცემა წირვა-ლოცვის ჩასატარებლად მომეტებულ საბაბს აძლევდა მაგანთ მის ძარღვებში ქართული სისხლი და გენი ეძიათ. აკ. გაწერელია აღნიშნავს. „მთიელთა ბელადი სარწმუნოებრივ შემწყნარებლობას იჩენდა, ზოგი მეჭორე კი ჩუმად ქირქილებდა. ასე იმიტომ იქცევა, რომ თავიდან ისკანდერი გურჯის ბუშია, შეხედეთ თავის ნამდვილ მამასავით თვალებჭუტია და ცაცია არისო“.¹

შამილისა და ალექსანდრე ბატონიშვილის დაუოკებელი და დაუმორჩილებელი სული მძაფრ პოლიტიკურ ვნებებს აღუძრავს ტიციან ტაბიძეს. მას, როგორც პოეტური სიტყვის ქურუმს ზარავს იმის გაფიქრებაც, რომ თავგანწირულ ქართველთა თავისუფლებისაკენ სწრაფვამ მარადიული შეფერხება არ განიცადოს და მისი ვულკანური ენერგია სრულიად არ დაითრთვილოს:

*„ამ საშინელ და უიღბლო ღამეს
მე მრჩება მხოლოდ ერთი ანდერძი
რომ არ ამოშრეს ხალხში ნაღველი
ბატონიშვილის ალექსანდრესი“?*²

ორი დიდი კავკასიელის საომარ ნაფეხურებზე მიმავალ ტიციანს სალოცავ ხატად და საბრძოლო დევიზად მიუყვება არა მათი სისხლისმიერი ნათესაობის გენეტიკური მადლი, არამედ – საბრძოლო ყიჟინა და მეომრული აღტკინება. გარდასულ ლანდთა ეროვნულ-პოლიტიკური იდეალებით გულანთებული პოეტი მეტი შემართებითა და პოეტური მრისხანებით არისხებს თავისუფლების ნანატრ ზარს:

*„და როგორც ერთი ურჩი მიურიდი,
ვფიცავ საყვარელ ვაჟკაცთა წვერებს,
შამილის ფაფარს და თეთრ ჭალარას,
ალექსანდრეს წვერს დროშად ნაკერებს,
რომ მე დავტოვებ პოეტის სახელს,
თუ ვაჟკაცობას თქვენსას ვერ ვამხელ“?*³

¹ აკ. გაწერელია. შამილის ერთი დღე. – *რჩეული ნაწერები*. თბ., 1961, გვ. 567.

² ტ. ტაბიძე. პოემიდან ჩაღატარ. – წგნ.: *ტ. ტაბიძე*. ასი ლექსი. თბ., 1999, გვ. 7.

³ ტ. ტაბიძე. პოემიდან ჩაღატარ, გვ. 7.

LADO CHANIA

“AS ONE WILFUL MURID”

The article is devoted to the review of the speculations on Checheno-Ingushetia's national-liberation movement's legendary hero Shamil's descent from Alexandre Bagrationi – the son of King Irakli II. The views and conjectures of the Georgian writers and poets about Shamil being Alexandre Bagrationi's child are analysed and the national-political significance of this lineage in the liberation of the whole Caucasus is emphasized.

ნანა არასამია

ჰარმონიული ადამიანის პრობლემა XIX. ქართულ გვირგვინში „განდევილი“, „ოთარაანთ ძვრივი“

ჩვენს დროში ჰარმონიული ადამიანის პრობლემას, რომელსაც ხშირ შემთხვევაში მოიაზრებენ პიროვნების პრობლემად, მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ქართული ეროვნული კულტურის ყოველ უბანში და პირველ რიგში, ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში.

პოემა „განდევილში“ ილია გვევლინება ჰუმანიზმის ძლიერ მესიტყვედ. მგოსანმა აქ წამოჭრა ღრმად ფილოსოფიური საკითხები სიცოცხლის საზრისის, ადამიანის ზნეობრივი ვალდებულებების სახით. ი. ჯავახიშვილმა, შ. ნუცუბიძემ, დ. უზნაძემ – პიროვნების ფსიქოლოგიის ფუძემდებელმა საქართველოში, რომლის სამეცნიერო ნაშრომებმა მსოფლიო რეზონანსი და აღიარება ჰპოვა საგულისხმო შეხედულებები შემოგვთავაზეს განდგომილობის პრობლემასთან დაკავშირებით.

ევროპიდან ახალდაბრუნებულმა სახელოვანმა სწავლულმა აღნიშნულ პრობლემას საგანგებო სტატია უძღვნა სათაურით „განდგომილობის პრობლემა ილია ჭავჭავაძის „განდევილში“¹ და ამ პრობლემატიკის ფილოსოფიური ანალიზის საფუძველზე შემდეგი საყურადღებო დასკვნა შემოგვთავაზა: განდევილი ხომ ისე ცხოვრობდა ერთ დროს, როგორც ყოველი ადამიანი. მასაც სურდა ადამიანური კეთილდღეობის დამკვიდრება, მაგრამ მისი ნება იმდენად ძლიერი იყო, რომ იგი არც ერთმა ჩვეულებრივმა ადამიანურმა ღირებულებამ არ დააკმაყოფილა და მწვავედ იგრძნო, რომ მთელი ხროვა ამ ღირებულებათა, რომელიც ამ ცხოვრებაში ხორციელდება, ამოა... თავისი ძლიერი ნებით მხოლოდ ზეციურისაკენ იწყო ლტოლვა. მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ ადამიანის ნება მანაც ადამიანისაა და მისი აბსოლუტური სრულყოფა შეუძლებელია, აი. ასეთია ის ზოგადი ტრაგედია, რომელიც ჩვენმა მგოსანმა თავის „განდევილში“ ერთგვარი კონკრეტული საშუალებით გამოხატა. ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედება საკვირველი გამჭრიახობით ჭვრეტდა ადამიანის არსებობის შუაგულში იდუმალ ძალთა და მის სა-

¹ დ. უზნაძე. განდგომილობის პრობლემა ილია ჭავჭავაძის „განდევილში“. – ფილოსოფიური შრომები. თბ., 1984.

წინააღმდეგო ტრიალს.¹

1987წ. გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ გამოქვეყნდა თ. ბუაჩიძის სტატია: „ილიას უბედური განდევილი და ჰეგელის „უბედური ცნობიერება“² დასავლეთ ევროპის ახალი დროის ფილოსოფიის მკვლევარი აქ ძალზედ საინტერესოდ მსჯელობს თანამედროვეობის ურთულეს ფილოსოფიურ-სოციოლოგიურ პრობლემატიკაზე და თვლის, რომ ჰეგელის ფილოსოფიაში წამოჭრილი ე.წ. „უბედური ცნობიერების“ უმწვავესი აზროვნულ-სოციოლოგიური დილემა, რომელიც ჩვენს დროში ადამიანის „გაუცხოვების“ ქვაკუთხედად იქცა შემხვედრ ლიტერატურულ საყრდენს პოულობს დიდი ქართველი პოეტის, ილია ჭავჭავაძის „განდევილში“. თ. ბუაჩიძე თვლის, რომ ჭეშმარიტი სიყვარულის ძალის წინ ყოველი ადამიანი უძღური ხდება და განდევილი იტანჯება ადამიანური, ჭეშმარიტი სიყვარულის განუხორციელებლობის გამო და ამ ტრაგიზმის ფონზე ავტორი წარმოაჩენს ძირითად მიზანს პოემისას.³

მწყემსი ქალის, როგორც გარკვეული ტიპის შესახებ ქართულ კრიტიკასა და ლიტერატურათმცოდნეობაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ამის მიუხედავად, ეს პერსონაჟი უძეტეს შემთხვევაში მოაზრებულა, როგორც მშვენიერების, სიკეთის, სიყვარულის სიმბოლო. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა ადრეულ პერიოდში კ. აბაშიძის,⁴ ფ. რუშაველის,⁵ პ. ინგოროყვას,⁶ მ. ზანდუკელის⁷ და სხვა მკვლევართა შეხედულებები. თ. ბუაჩიძის აღნიშნულ თვალსაზრისს იშველიებს მკვლევარი გ. გვაზავა და სახელოვანი ფილოსოფოსის კვალობაზედ თვლის, რომ „მეორე ადამიანთან სულიერი კომუნიკაციის გარეშე ადამიანი ვერ იქნება სრულყოფილი“. განდევილობა, ღმერთთან მისვლის ეს გზა, პოეტისათვის ამგვარი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ელოდება, თხრის უფსკრულს ადამიანებს შორის. განდევილობა, – გვეუბნება პოეტი, – აუცილებლობით ბადებს უბედურებას, როცა ის მდიდარი მოყვასის მოყ-

¹ დ. უზნაძე. განდგომილობის პრობლემა..., გვ. 249.

² თ. ბუაჩიძე. „ილიას უბედური“ განდევილი და ჰეგელის „უბედური ცნობიერება“. – გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, №34, 1987.

³ თ. ბუაჩიძე. „ილიას უბედური“ განდევილი..., გვ. 6-7.

⁴ კ. აბაშიძე. ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, ტ. I. ქუთაისი, 1912, გვ. 267.

⁵ ფ. რუშაველი. კიდევ ი. ჭავჭავაძის „განდევლის“ შესახებ. – გაზ. „თეში“, №49, 1911, გვ. 2-3.

⁶ პ. ინგოროყვა. ილია ჭავჭავაძე. – თხზულებათა კრებული შეიქცა ტომად, ტ. I. თბ., 1963, გვ. 449.

⁷ მ. ზანდუკელი. ი. ჭავჭავაძის პოეტური ლექსიკისათვის. პოემა „განდევლის“ მიხედვით. – წგნ.: მ. ზანდუკელი. ილია ჭავჭავაძის მხატვრული ოსტატობა. თბ., 1968, გვ. 239.

ვარული ადამიანის ცხოვრების წესად იქცევა. მწირი სწორად ის ადამიანია, რომელსაც კარგად ესმის „სიყვარულისა და თანადგომის ფასი“.¹ ვერ დავეთანხმებით ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმულ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ განდევილი ქალის ხორციელი სიღამაზის მსხვერპლი შეიქმნა. განდევილი „მიწიერი მოთხოვნისაგან გაძარცვული მორწმუნე სულია. ტრაგიკული პიროვნებაა“.²

მ. ზარქუა „განდევლის“ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით განხილვისას აღნიშნავს: „ნორმალური ადამიანის ფსიქიკა ვერ შეეგუება ასკეტური თეორიის არაადამიანურ და ანტიადამიანურ მოთხოვნებს. ძლიერი ნებისყოფის მქონე ადამიანთა შემთხვევაში ხდება საწუთროების რეალური დათმობა, მაგრამ თუ ეს დათმობი პიროვნება ფსიქიკურად ნორმალური ადამიანია, მაშინ ფსიქოლოგიური დათმობა არ შეიძლება მოხდეს, რადგან რაც სასურველი იყო ნორმალური ადამიანისათვის ვერ დაკარგავს სასურველობის ელფერს, ხოლო ის, რაც ფორმალურად სწორმა, მაგრამ არსებითად მცდარმა თეორიამ მიაწოდა უმაღლესი ღირებულების სახით, ვერ დაიკავებს დადებითი ემოციის საგნის ადგილს, ვერ შეცვლის მას. ამას შედეგად მოჰყვება კონფლიქტი გონებისეულსა და უშუალო განცდისეულ სფეროებს შორის, ხოლო კონფლიქტი კი წარმოშობს პიროვნების გაორებას“.³

პიროვნების ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა განხილვის თვალსაზრისით კიდევ უფრო საინტერესოდ მიგვაჩნია ცნობილი ფსიქოლოგის, ა. ზურაბაშვილის შეხედულებანი. მკვლევარი პერსონოლოგიური და დეონტოლოგიური მასალების საფუძველზე აყალიბებს შეხედულებებს პიროვნების ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა შესახებ და თვლის, რომ ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში მომძლავრებულად იჩენს თავს პერსონოლოგიური პრობლემები. ეს უკანასკნელი გამოხატულებას პოულობს პოემა „განდევილში“. მაგრამ სანამ ა. ზურაბაშვილისეულ თვალსაზრისს ჩამოვაყალიბებთ, თუ რა სახით იჩენს თავს პერსონოლოგიური პრობლემები „განდევილში“, მცირე ექსკურსის სახით გავარკვიოთ, რა შეადგენს პერსონოლოგიური კვლევის მთავარ საგანს.

პერსონოლოგია პიროვნების თავისებურებათა მოძღვრებაა. მოვალეობის გრძნობა, შეგნება, სინდისის ძახილი და სხვ. შეადგენს პერსონო-

¹ გ. გვაზაფა. დიდი ილიას თვალსაწიერი „ლოკალური არშინით“ არ იხომება. – *კრიტიკა*, №6, 1990, გვ. 61.

² თ. ვასაძე. ყოვლად ძლიერი მშვენიერება – წგნ.: *თ. ვასაძე*. ვარული შინასამყარო. ლიტერატურული წერილები, *ესეები*. თბ., 1946, გვ. 24.

³ მ. ზარქუა. გაორებული პიროვნების ტრაგედია. *ილიას „განდევილი“ დანახული ფსიქოლოგის თვალთ*. – წგნ.: *ილია ჭავჭავაძე*. საიუბილეო კრებული. თბ., 1957, გვ. 277.

ლოგიური კვლევის მთავარ საგანს. ხოლო დეონტოლოგია თავისი მიზნითა და შინაარსით პერსონოლოგიური ე.ი. მოქმედების ფსიქოლოგიის შემოქმედებითი განშტოებაა. დეონტოლოგიური მასალების შესწავლას აქტიური ფსიქოლოგიური ინტერესი აქვს. ამ გზით შესაძლოა ადამიანის სულიერი ყოფიერების შინაგანი ბუნების გარკვევა. პერსონოლოგიური პრობლემები განსაკუთრებით განვითარებას იღებს ერის ბედობისა და უბედობის დროს. ექიმ ფსიქოლოგის აზრით, უბედურებისას საჭიროა პერსონოლოგიური წარმოდგენები, რათა ადამიანმა შეიგნოს თავისი ეროვნული მოწოდება და მოვალეობა. ასევე, პერსონოლოგიური ფსიქოლოგია ამზერებს ადამიანის უმგვანობას, სიბილწეს, არაკაცობას. ხოლო კეთილ და საბედნიერო ვითარებაში ყალიბდება და გრძელდება პერსონოლოგიური კატეგორიები, როგორც მტკიცე მორალური საბუთი წარსულ გამარჯვებათა, რაც უწყვეტ და უწყვეტ ტრადიციად უნდა დარჩეს მომავალი თაობისათვის. ავტორი თვლის, რომ აუცილებელია არსებობდეს მჭიდრო შემოქმედებითი სიმბიოზი მხატვრულ ფსიქოლოგიასა, მხატვრულ ლიტერატურასა და მეცნიერულ ფსიქოლოგიას შორის.

ა. ზურაბაშვილის თვალსაზრისით, ილიას შემოქმედებაში შრომის ანუ გარჯის გრძნობა გაშუქებულია მაღალ პერსონოლოგიურ დონეზე. „განდევილში“ ლოგიკური სიმტკიცით არის ნაჩვენები, რომ პიროვნული კატეგორიები მოვალეობის, სინდისის და მორალის შესახებ კარგავენ თავის მნიშვნელობას, თუ ადამიანი არ იმყოფება აქტიურ მოქმედებაში და მოწყვეტილია შრომას, გარჯას. ხალხიდან და სასარგებლო შრომითი მოქმედებიდან გასვლა ყოველთვის მთავრდება დამარცხებით. ამით ხსნის მეცნიერი განდევილის სამწუხარო დასასრულს. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ი. ჭავჭავაძე მოქმედების ფსიქოლოგიის ბრწყინვალე წარმომადგენელია და ამიტომ მის შემოქმედებაში ყველგან და ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღება აქვს დათმობილი გარჯას. ეს საკითხები მგოსანთან გაშუქებულია მაღალ პერსონოლოგიურ დონეზე და იგი შეფასებული უნდა იყოს, როგორც ინტელექტუალური გრძნობა. მკვლევარი – გარჯა და პატრიოტიზმს ერთი მთლიანი კატეგორიის სახით მიმოიხილავს და თვლის, რომ ილიას აზრითაც, გარჯა და პატრიოტიზმი ურთიერთმერწყმული, ურთიერთისგან განსაზღვრული ფსიქოლოგიური ცნებებია.¹

პიროვნების ფსიქოლოგიაში რეალური ადგილი უკავია დეონტოლოგიას, ესე იგი მოძღვრებას სინდისის სიფაქიზესა და საერთოდ, ადამიანის ზნეობრივი შინაარსის შესახებ. ილია დეონტოლოგიის პრინ-

¹ ა. ზურაბაშვილი. პერსონოლოგიური პრობლემები ქართულ მწერლობაში. დეონტოლოგიურ-ფსიქოლოგიური ნარკვევი. თბ., 1973, გვ. 118-222.

ციპებიდან გამომდინარე ეხება და ჯეროვნად წყვეტს ზოგად ფსიქოლოგიურ, მსოფლიო მნიშვნელობის პრობლემებს პოემაში და ნათლად გვიჩვენებს, თუ რა არის ადამიანის დანიშნულება. იგი ურყევი ლოგიკით გვიხატავს კაცური კაცის მდიდარ, ნათელ და მაღალ ბუნებას. ა. ზურაბაშვილის აზრით, „განდევილში“ წარმოდგენილი სიტუაციის მიხედვით, ინდივიდუუმის ფსიქიკამ, სიტყვამ და მორალურმა განწყობილებამ უნდა დაძლიოს ფიზიოლოგიური საწყისი. პოემის სიუჟეტური მიმდინარეობა კულმინაციას აღწევს მაშინ, როცა ბერს სურვილი უჩნდება მწყემსი ქალის კოცნისა. ბერი დამარცხდა, ინსტიტუტური მიზიდულობა დაუძლეველი შეიქმნა. ა. ზურაბაშვილის მტკიცებით, ილიას არ შეეძლოა ასეთი დასკვნის გაკეთება, რომ პიროვნება მარცხდება ინსტიტუტით, რომ ხორციელი თუ ფიზიკური პიროვნებაზე ძლიერია. მეცნიერი სავსებით სამართლიანად მიიჩნევს, რომ საჭირო ხდება ადამიანის შესწავლა მთლიანობის ასპექტში და სწორედ ეს საკითხი – პიროვნების მთლიანობის პრობლემა წამოწია წინა პლანზე ი. ჭავჭავაძემ „განდევილში“; რადგან მწერალი ამ პრობლემას განაზოგადებდა და განიხილავდა ხალხის, ერის მთლიანობის ასპექტში.¹

ა. ზურაბაშვილის მსჯელობაში ბევრი რამაა საინტერესო, საგულისხმო და საკამათოც. ჩვენი აზრით, მეცნიერი, უდავოდ სწორად ჭვრეტდა პოემაში ილიას მიერ დასმულ საკითხს – პიროვნების მთლიანობის პრობლემას, რომელსაც ახალი ესთეტიკური საზომებით მიუდგნენ XXს. ბოლო პერიოდის ლიტერატურათმცოდნენი და თანამედროვეობის გადასახედიან.

მნიშვნელოვანი შეხედულებები გამოთქვეს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. ამ თვალსაზრისით, საგულისხმოა ა. ბაქრაძის შეხედულებები იმის შესახებ, რომ მწირს უდიდესი მისია აკისრია და ეს უდიდესი მისია ქვეყნის ხსნაა. ქვეყნის ხსნა, მკვლევარის აზრით, ვერ განხორციელდება თვინიერ პიროვნების ხსნისა. ამიტომაც მიაშურა განდევილმა საქართველოს უკვდავ სულს. მაგრამ ვერ შეძლო საკუთარი სულის ხსნა, რადგან პიროვნების სულის ხსნა არ არის იოლი საქმე. ამისათვის ჯვარცმულის რწმენა, ნებისყოფა და ენერგია უნდა ჰქონდეს კაცს, მისი სულის სიმტკიცისა და ძალის პატრონი უნდა იყოს. რაკი განდევილს ეს თვისებანი არ აღმოაჩნდა, დაიღუპა კიდევ. ეს სიკვდილი სულის სიმტკიცის, ძალის, ენერგიის, ნებისყოფის აღზრდისაკენ მოუწოდებს მკითხველს“.²

¹ ა. ზურაბაშვილი. პერსონოლოგიური პრობლემები..., გვ. 130.

² ა. ბაქრაძე. გზა ხსნისა. – წგნ.: ა. ბაქრაძე. ილია ჭავჭავაძე. თბ., 1981, გვ. 110.

გ. კალანდარიშვილის აზრით კი, ავტორს „ინტერესებდა ადამიანის მრავალფეროვანი ბუნება“.¹ გ. კანკავა ფიქრობს, რომ პოემის პერსონაჟი განდევილი მხოლოდ ასკეტის განმასახიერებელი მხატვრული სახეა, არაა, არამედ სახეა ისეთი ადამიანისა, რომელიც ზნეობრივი გათიშულობის შედეგად ტრაგიკულ გარდაცვალებას განიცდის. კრიტიკოსი აღნიშნავს, რომ ილია ჭავჭავაძე ადამიანის სულის სიღრმისეულ შრეებში წვდომის არაჩვეულებრივი ოსტატია. ასეთ სახეთა შექმნას მხატვრულ ლიტერატურაში ილიას დარი ნიჭი და სიღრმე სჭირდება.²

როგორც ვხედავთ, ილიამ თავისი მაღალი მხატვრული ნიჭის წყალობით ქართული სინამდვილით ნასაზრდოები პრობლემები საკაცობრიო მარადიულ იდეებს დაუკავშირა, ამიტომაც ისეთი ღრმადგააზრებული ნაწარმოები, როგორც „განდევილი“, სხვა მრავალ ფიქრთა და აზრთა ამშლელი და დაძაბვებით არის. ამითაა გამოწვეული ალბათ ეს აზრთა სხვადასხვაობა, რომელიც არსებობს ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში.

„განდევლის“ კონცეფცია სრულ თანხმობაშია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების წამყვან იდეებთან. თუმცა ადრეული პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული შეხედულებებიც არსებობდა.³ სავსებით სამართლიანად წერს ა. კალანდაძე, რომ „განდევლი“ „აჩრდილის“ ახლებური მოვლინებაა, მასში „კაკო ყაჩაღის“ სილუეტებიც ვლინდება, „კაცია ადამიანის“ ირონიაც, „გლახის ნაამბობის“ სათნოებაცა და „ოთარაანთ ქვრივის“ პირქუში სიალალმართლაც.⁴ ამავე თვალსაზრისს ანვითარებს ს. ჩიქოვანი და თვლის, რომ სამივე ნაწარმოებს „სიცოცხლის გამარჯვების ფილოსოფია უდევს საფუძვლად“.⁵ როგორც აღვნიშნეთ, ილიას მრავალფეროვან შემოქმედებას თავიდან ბოლომდე ნათელ ზოლად გასდევს ჰარმონიული ადამიანის პრობლემა, რომელიც „ხილჩატეხილობის“ სახელითაც არის ცნობილი ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში. ამ თვალსაზრისით ჯერ კიდევ ადრეული პერიოდის ქართულ კრიტიკაში გამოითქვა საყურადღებო მოსაზრებები. განსაკუთრებით საგულისხმოა გ. ჯავახიშვი-

¹ გ. კალანდარიშვილი. ასკეტიზმის პრობლემა ილია ჭავჭავაძის „განდევლი“ში. – *მაცნე*, ენის, ლიტერატურის... სერია, №4, 1982, გვ. 57.

² გ. კანკავა. ილიას „განდევილი“. – *წგნ.: გ. კანკავა*. ლიტერატურული წერილები. თბ., 1985, გვ. 5.

³ იხ.: გ.კა. სალიტერატურო სადამო. – *გაზ. „მნათობი“*, №32, 1911, გვ. 2-3.

⁴ ა. კალანდაძე. „გვაქვს საგანძური“. – *წგნ.: ა. კალანდაძე*. XIX ს. ქართული ლიტერატურა. თბ., 1986, გვ. 571.

⁵ ს. ჩიქოვანი. „რამდენიმე სურათი ...“ და „განდევლი“. – *რჩეული წერილები*. თბ., 1963, გვ. 191.

ლის შეხედულებანი. მკვლევარი წერს – „*განდევილში*“ ილია უფრო აღრმავებს იმ საკითხს, რომელიც მან დასვა „*ოთარაანთ ქვრივში*“: თუ ამ უკანასკნელში ავტორი ასაბუთებს, რომ სოციალური უსწორმასწორობა და ინტერესთა სხვადასხვაობა იწვევს ადამიანის ბუნებაში, იმის ფსიქიკაში უსწორ-მასწორობას, გაუგებრობას, ინტერესთა სხვადასხვაობა ჰქმნის ფსიქიკური ბუნების სხვადასხვაობას, რის გამოც შეუძლებელია ჰარმონიული მუშაობა და ინტერესთა თანხვედრა.

კრიტიკოსის მოსაზრებით ამიტომაცაა, რომ ილია განთიადის დასაწყისს ხედავს სწორედ ამ ფსიქიკური ბუნების აღზრდაში, „ცოდნიანის ცრემლით“ ანუ „ცრემლიანის ცოდნით“. ე.ი. ორი წოდების ფსიქოლოგიის ანალიზს თან სდევს ავტორის სურვილი მათი ერთმანეთთან დაკავშირებისა. „*განდევილში*“ ილია ცდილობს დაამტკიცოს, რომ „თვით ადამიანის გულში ორი კაცი ზის, ორი ბუნება: ერთი მიისწრაფვის ზეცისაკენ სულის ასამაღლებლად, მეორე კი ელტვის დედამიწას... და კაცობრიობას ამ ორი ბუნების შესარიგებლად ვერა გამოუძებნია რა. დღესაც ზოგი ზეცას არჩევს და ზოგიც ჰგმობს, ზოგსაც თავისი ცხოვრების საგნად გაუხდია დროებითი სიტკბოება. გ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, რომ, თუ როგორ უნდა მოხდეს ეს მორიგება, როგორ უნდა შეერთდეს, დამშვიდდეს ადამიანის ბუნება, ილია ამაზე არაფერს ამბობს პოემაში, მაგრამ ამ საკითხებზე არც არავის გაუცია პასუხი.¹

როგორც ირკვევა, ჯერ კიდევ ადრეული პერიოდის კრიტიკოსები „*ოთარაანთ ქვრივში*“ „ხიდნატეხილობის“ პრობლემის მიღმა ხედავდნენ ილიას მიერ დასმულ სხვა ასპექტებსაც: პრობლემა ადამიანთა გაუცხოებისა პიროვნულ პლანში, უფრო სწორად, ადამიანის მარტოობის პრობლემას. ხიდნატეხილობის, წოდებათა შორის ურთიერთობის პრობლემა დღეს აღიარებულია უკონტაქტობისა და გაუცხოების პრობლემად. ხშირ შემთხვევაში ყურადღებას ამახვილებენ არამარტო ოთარაანთ ქვრივის, არამედ, სოსიას ტრაგედიაზეც. ილიას სურდა ჩაწვდომოდა ადამიანთა ფსიქოლოგიას ეს კარგად ჩანს არტურ ლაისტის მოგონებებიდანაც: „ჟინჯღელიანი დღე იყო, როცა ილიასთან შევედი. იგი თავის კაბინეტში იჯდა და როცა ჩემთან საუბარს მორჩა ახალი გერმანული წიგნების შესახებ, უცებ მითხრა: „საინტერესო იდეა მაქვს მოთხრობისათვის, მან უნდა გაგვიშალოს ქართველი გლეხებისა და უკანასკნელი დროის ქართველ მემამულეთა ფსიქოლოგია. ... „ჰო, პირველ მოთხრობაში მე ვიბრძოდი გლეხების ნივთიერი თავისუფლებისათვის. ამ მოთხრობაში კი მე

¹ გ. ჯავახიშვილი. ილია ჭავჭავაძე, როგორც მგოსანი. – გაზ. „*ისარი*“, №211, 1907. მითითებულია: წგნ.: *ილია ჭავჭავაძე ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში*, ქრესტომათია, ნაწ. II. თბ., 1958, გვ. 66-78.

მინდა გავლენა მოვახდინო მათ ზნეობრივ თავისუფლებაზე“, – დასძინა ილიამ და უეცრად შეეხო მაშინდელი ქართველი გლეხის ყოფა-ცხოვრებას, მის ზნეობის სისპეტაკეს და პატიოსნებასა¹.

ფსიქოლოგიური, ინტელექტუალური და კიდევ სხვა სახის ჯვბირები ქმნიან გაუგებრობას ადამიანებს შორის. ეს გაუგებრობა ეხება ყველა სფეროს, იმ სფეროსაც კი სადაც თითქოს ყოველგვარი ჯვბირები ადამიანებს შორის მოხსნილი უნდა იყოს. თვით სიყვარულის გრძნობაც კი უძღური ხდება მოაგვაროს უკონტაქტობის, გაუცხოების პრობლემები. სოსია მეწისქვილეს, რომელსაც სიცოცხლეში არ ეღირსა ოთარაანთ ქვრივის სიყვარული, მკვდარსაც აღარ ატირებენ და როგორ თამამადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს ეს განცხადება სოსია „ერთადერთი ნამდვილი ჭირისუფალია ოთარაანთ ქვრივისა“². ისიც მარტო და უპატრონოა, როგორც გარდაცვლილი ოთარაანთ ქვრივი. სიცოცხლის მძიმე წუთებში ყველგან სოსია ოთარაანთ ქვრივის გვერდზეა, მაგრამ ქვრივისა და სოსიას შორის ადამიანური ღირსების ჯვბირებია აღმართული. ტრაგიკული და მარტოსულია ორივე პერსონაჟი. სოსიას ტრაგედიის ფონზე ილიამ წინ წამოწია საზოგადოდ, ადამიანის მარტოობის პრობლემა, რომელიც აქტუალურია ყოველი დროის ადამიანისათვის.

მარტოობის პრობლემა დაძლეული აქვს ოთარაანთ ქვრივს. იგი შრომით თრგუნავს მარტოობას და იგივე ჯაფა ანიჭებს მას სულიერ სიმშვიდეს, უფრო მეტიც, სიკვდილის წინაშე მონიჭებული სიმშვიდის გრძნობაც მისი აქტიური და შრომისუნარიანი ბუნებიდან გამომდინარეობს. იგივე თვისებები: შრომისმოყვარეობა, საკუთარი გარჯით ცხოვრება, უშურველობა, სიტყვისა და საქმის ერთიანობა, მარტოობის შრომის დაძლევა, სიკვდილის შიშის დათრგუნვა. სიტყვაგაუტეხლობა გვიყალბებს გიორგიზე სრულმქნილი პიროვნების შთაბეჭდილებას.

ილია აქაც მისი მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე წყვეტს საკითხს ადამიანის დანიშნულების შესახებ და თვლის, რომ პიროვნების სამსახური დაკავშირებულია რეალურ ცხოვრებასთან და სიკეთე მჟღავნდება მხოლოდ შრომასა და მოქმედებაში. თამამად შეიძლება ითქვას, დიდი მწერლის შემოქმედებაში ყველგან და ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღება აქვს დათმობილი მოქმედებას, შრომას, გარჯას. სწორედ, გარჯისა და დიდი შრომის შედეგია ოთარაანთ ქვრივის ოჯახი. „როგორც ქვრივის სულიერი ღირსების მატერიალური საბუთი“.

როგორც აღინიშნა, ადამიანთა გაუცხოებას მრავალი ფაქტორი უდევს საფუძვლად და ილია ჭავჭავაძემც მისთვის ჩვეული შემოქმედე-

¹ ა. ლაისტი. საქართველო გული. თბ., 1963, გვ. 67.

² ა. ბაქრაძე. ქრესტომათიული კრიტიკა. XIX საუკუნე. II. თბ., 2004, გვ. 153.

ბითი სიმამაცით გვისურათებს ამ მიზეზებს თავის „ოთარანთ ქვრივ-ში“: ოთარანთ ქვრივისა და სოსიას შემთხვევაში ადამიანური ღირსება გახდა გაუცხოების მიზეზი, ხოლო დედა-შვილის გამთიშავ ძალად სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია ფსიქო-ბიოლოგიური ფაქტორი. „წავიდა გიორგი, ისე რომ უკან არც მოუხედნია. წავიდა იქ, სადაც ყველაფერია, – ფიქრობს ოთარანთ ქვრივი და თავის თავს ეკითხება – დედა-შვილობაში ორი თვალი რად უნდა იყოს? ნეტა დედას სხვასავით მაინც ორი თვალი არ ჰქონოდა... თუ აქვს, რად უჭირს ერთი თავისად, მეორე შვილისად? გული რად იხედება გარეთ ორის თვალითა, რად? რატომ ერთი თვალი არ ებრძავის, როცა მეორე იყურება? ვინ ვისთვისაო, – რა საკითხავია დედა შვილობაში“? ... ვაი, რომ საკითხავი ყოფილა! ამის კედელია თურმე დედა-შვილობაცა“.¹ როგორც ამ პატარა ამონარიდიდანაც ჩანს გაუცხოება თან სდევს ადამიანის არსებობას. ისეთი დედა-შვილის შემთხვევაშიც კი, როგორც გიორგი და ოთარანთ ქვრივია. ზოგჯერ ამ გაუცხოების საფუძველი კლასობრივი სხვადასხვაობაა, ზოგჯერ ადამიანური ღირსება, ზოგჯერ ფსიქო-ბიოლოგიური ფაქტორი, ზოგჯერ სიყვარული და ზოგჯერ კიდევ ვინ იცის რა. იღია მეტად მგრძნობიარედ ანალიზებს არა მარტო ჩვენი ქვეყნის და არა მარტო თავისი დროის თვალსაზრისით ერთობ მტკივნეულ პრობლემას.

ისტორიულად ქართველი ერი სიცოცხლის ფასად ინახავდა თავის ეროვნულ მთლიანობას. იგი მოქმედებდა არა მარტო მტკიცე და ძლიერი მარჯვენით, არამედ სიტყვით, აზრით, გონებით, ცნებათა ჩამოყალიბებით და დაუწერელი მორალური კოდექსებით. დიდმა მგოსანმა ერისათვის განსაკუთრებულად საჭირო ჟამს (აღმავლობისა და ზნეობრივი დაცემულობის დროს) თავის უკვდავ შემოქმედებაში დასვა ჰარმონიული ადამიანის პრობლემის საკითხი, რომლის განუყოფელი ასპექტია მოვალეობა, პატრიოტიზმი, სინდისის დაუფანგველობა, სიკეთის, სიამაყის, სიყვარულის, ნდობის კულტი. ისტორიული აუცილებლობის გამო სწორედ დიდი მწერლები აყენებენ საკითხს საზოგადოებაში აქტიური და ზნესრული ადამიანების აუცილებლობისა, მიზნად ისახავენ, რომ ასეთ მხატვრულ სახეთა შექმნით მიუთითონ საზოგადოებას მანკიერ თვისებებზე.

ამავე ასპექტში სავსებით მისაღებია ვ. მიქელაძის შემდეგი მოსაზრება: „ყოველი მონობა საზოგადოდ ორი ჯაჭვით არის გამაგრებული: ერთი – უფლებრივია, მონობა დაკანონებულია. კანონი მოისპო,

¹ ი. ჭავჭავაძე. ოთარანთ ქვრივი. – *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად*, ტ. I. თბ., 1951-1961, გვ. 260.

ჯაჭვიც დაიმსხვრა, გარეგნობით მონობაც მოისპო. მეორე ჯაჭვი თვით ადამიანის საზოგადოების ცნობიერებაშია გამაგრებული, მის გრძნობაში, ხასიათში. ამ ბორკილის დამსხვრევა უფრო ძნელია, მეტი დრო უნდა. კაცის გრძნობა, გონება, სინდისი უნდა გაიწმინდოს, გასუფთავდეს. ამას ხანგრძლივი, მდგარი ბრძოლა უნდა და ამ ბრძოლას მოანდომა ილიამ მთელი თავისი ნიჭი და კალმის ძალა“.¹

NANA ARAKHAMIA

**THE PROBLEM OF A HARMONIOUS PERSON IN THE
GEORGIAN LITERATURE OF THE 19th CENTURY
“THE HERMIT”, “THE WIDOW OF THE HOUSE OF OTAR”**

Nowadays, the problem of a harmonious person occupies a significant place in every sphere of the Georgian national culture and in the first place in philosophy and psychology. The paper discusses not only D. Uznadze’s viewpoints, the founder of a human being’s psychology, who won the world interest, response and recognition but also a philosopher T. Buadze’s, a psychologist M. Zarkua’s and A. Zurabishvili’s viewpoints on a person’s psychological peculiarities? These researchers on the basis of the philosophic analysis of “*The Hermit*” problems suggest very interesting conclusions. The literary historians of the late 20th century review “*The Hermit*” with new aesthetic measures and consider that in his poem Ilia raises the problem of a personality completeness. From this point of view, the paper discusses the viewpoints of A. Bakradze, G. Gvazava and G. Kankava and deals with the problems of mutual misunderstanding and alienation.

¹ ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება. კრებული. ტფ., 1907, გვ. 186.

ნიმუშა პასანია

„სულიკო“ – ღვთის საგალობელი

აკაკი წერეთლის „სულიკო“ 1895 წელსაა დაწერილი. სამეცნიერო ლიტერატურაში სულიკო სამშობლოსთანაა გაიგივებული. ამ აზრს გამოხატავენ მკვლევართა თაობები. ეს სავსებით ბუნებრივია აკაკის მხატვრული სამყაროსათვის. მართლაც, არაერთ ლექსში მოიაზრება სატრფო სამშობლოდ. ოღონდ, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში დაეჭვების საბაბს ლექსის იმედიანი დასასრული იძლევა. ეს იმედი მომავალთან კი არ არის დაკავშირებული (როგორც აკაკის სხვა და, საერთოდ, სამოციანელთა თხზულებებში), არამედ უკვე აღსრულებული ოცნებით ტკობაა:

*„აღარც შევჩივი ქვეყანას,
და არც ვღვრი ცრემლებს მღულარეს!...
ისევ გამეხსნა სიცოცხლე,
დღეში რომ მწარედ კრულ იყო...“¹*

ხომ არ მოხდა რამე ქვეყნის ცხოვრებაში გარდამტეხი, თუნდ დროებითი, ან სულაც ილუზორული სინარულია და აღფრთოვანების გამომწვევი? დანაგრულმა, მონობის უღელქვეშ მყოფმა ხალხმა ისეთი რა შვება იგრძნო, რომ პოეტმა აღტაცება ასე გამოხატა – თუ მანამდე გამწარებულ სიცოცხლეს წყევლიდა, ამიერიდან ცხოვრება საამური ეწვევება? ლექსის დაწერის თარიღი ასეთი მოვლენის შესახებ სრულებით არაფერს გვეუბნება. ლამის საუკუნის განმავლობაში რუსეთის მიერ დაპყრობილ ქვეყანას ის დაუანგული ჯაჭვი უფრო და უფრო მაგრად შემოსალტვია და თუმცა თავისუფლების იმედი და სურვილი მტკიცედაა მომავალთან დაკავშირებული, აწმყოში სანუგეშო არაფერი ჩანს.

სულაც პირდაპირი მნიშვნელობით, ყოველგვარი ორაზროვნების გარეშე სატრფოს ხომ არ ნიშნავს სულიკო? ასეთი თვალსაზრისიც გამოთქმულია და სათანადო მოსაზრებებით განმტკიცებულიც. „გულამოსკვნილ სატრფოს, – აღნიშნავს ნ. კუცია, – სატრფოს საფლავის დამკარგველს, სხვა არა დარჩენია რა, გარდა იმისა, უნივერსუმში ეძებოს „გადამქრალი“ სიყვარული“.² არც ასეთი ახსნაა მიუღებელი და

¹ აკ. წერეთელი. სულიკო. – ქართული მწერლობა. ტ. 12. თბ., 1996, გვ. 94.

² ნ. კუცია. საკითხავი წიგნი ქართულ ლიტერატურაში, 2. თბ., 2006, გვ. 66.

უცნაური. და მაინც, რაღაც სხვას, უფრო მშვენიერსა და ამაღლებულს ეძებს გული და გონება ამ შედეგის კითხვისას.

აკ. ბაქრაძის აზრით, „სულიკო“ დაკარგული ღმერთის ძიებაა.¹ „სულიკო“ ძიებაა ღვთისა, ქართველთაგან დაკარგული ჭეშმარიტებისა“, ფიქრობს ლ. ხაჩიძე.² „სულიკოს“ ლირიკული გმირიც უფაღს ეძებს“, – ასკვნის გრ. ფარულავა.³ მე სავსებით ვეთანხმები იმ მკვლევრებს, რომლებიც „სულიკოში“ ღვთის ძიებას ხედავენ. ლექსის პირველივე სტროფში დასმული შეკითხვა „სადა ხარ ჩემო სულიკო?“ დავით გურამიშვილის სტრიქონებს წამოშლის მეხსიერებაში:

*„აწ შენ, ჩემო საყვარელო, იმყოფები სადა?
ქვეყნად შენზე უკეთესი მე არავინ მყავდა“.⁴*

არაა საკამათო, რომ დ. გურამიშვილის საყვარელი ღმერთია, იესო ქრისტე, რაც თავისთავად გულისხმობს სამებას, ერთს, განუყოფელს, სამად დაშლილს. ახლა აკაკის მოვუსმინოთ:

*„სამად დაშლილა ის ერთი,“...
ახლა კი ვიცი სადაც ხარ,
სამგან გაქვს ბინა, სულიკო“.⁵*

ღვთის მნიშვნელობითაა ნახმარი „საყვარელი“, „ტრფიალი“ აღორძინების ხანის ქართველი მწერლების – არჩილის, ვახტანგ VI-ის, დავით გურამიშვილის მიერ. აკაკი მათი სულიერი მემკვიდრეა.

ხელოვნური ხომ არ არის აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში ღვთის ძიების მოტივის დანახვა? აკაკის მხატვრული წარმოსახვები და მსოფლხედვა ბიბლიასთან მტკიცედ, მჭიდროდაა დაკავშირებული, სულაც მისგან მომდინარეობს, ამიტომ ღვთისმადიებლობის მძაფრი სურვილი უცხო უნდა იყოს მისთვის... მაგრამ ღვთის ძიება განა მხოლოდ იმას გულისხმობს, რომ უთუოდ ურწმუნობით ყიფილიყო აღბეჭდილი პოეტის ყოფა – საერთოდ ან დროებით, ცხოვრების განსაზღვრულ მონაკვეთში? სულაც არ არის ასეთი რამ აუცილებელი. იმ ყოფაში, ღმერთს მოკლებულ სამყაროში სულაც პროტესტად, საკუთარი სულის სინათლის წარმოსაჩენად და გამოსამზეურებლად (როგორც „ანთებული სანთელი“) ხომ არ იქმნება ღვთის სიყვარულითა და ამავე დროს ღვთაებრივი შთაგონებით გასხივოსნებული ლირიკული შედეგრი – „სულიკო“.

¹ აკ. ბაქრაძე. აკაკი წერეთელი. – *თხზულებანი*, ტ. I. თბ., 2004, გვ. 232.
² ლ. ხაჩიძე. საგალობელი აკაკისა. – *აკაკის კრებული*, I. თბ., 1999, გვ. 304.
³ გრ. ფარულავა. ა. წერეთლის ქრისტოლოგიური მსოფლშეგრძნებისთვის. – *აკაკის კრებული*, 2. თბ., 2005, გვ. 260.
⁴ დ. გურამიშვილი. სიმღერა დავითისა. – *ქართული მწერლობა*. ტ. 7. თბ., 1989, გვ. 47.
⁵ აკ. წერეთელი. სულიკო, გვ. 95.

ეკალში ვარდი ცეცხლმოკიდებული ბუჩქის ალუზიას იწვევს. ვარდი – სიკეთე, სილამაზე, გარემოს აღმკვსები ნელსურნელებით. როგორც წარუვალი ზეთი, მარადიული, ღვთიური სიყვარული. ბოროტებაში (ეკალში) ელვარე სინათლე, შუქი... არა წარმავალი, არა ჭკნობადი, არამედ სწორედაც უკვდავი, უჭკნობი, მარად და ყველგან მყოფი. თავის ღვთაებრიობას იმიტაც ადასტურებს, რომ ციურ ცვარ-მარგალიტს ყრის ცრემლებად ციური ცვარი ღვთის მინიშნება, ღვთის ნების მატერიალური გამოვლენაა ხშირად.

ფოთლებში მიმალული ბულბული მგოსანია. ღმერთი თვითონ სიტყვაა. მგოსანი, პოეტი ღვთის სიტყვის მომფენია ხალხში. ასე სჯე-როდათ აგიოგრაფებს. მწერლები ნაწარმოებებში თავიანთ ვინაობას არც აღნიშნავდნენ იმ რწმენით, რომ ეს ღვთის, სულიწმინდის ქმნილება იყო, მათი ხელით დაწერილი.¹

ასე სწამთ XIXს. ქართველ მოღვაწეებსაც, მათ შორის აკაკი წერეთელსაც. პოეტი მისთვის ცასა და მიწას შორის შუამავალია.

„სულ სხვა ჰყავს ხელისუფალი

ამ ჩემს გონება-გრძნობასა...“²

ეს „სულ სხვა ხელისუფალი“, რა თქმა უნდა, უზენაესია. მასთან პოეტის საუბარი კი სიმბოლურად კი არა, პირდაპირი მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ. „აკაკი წერეთელი არაერთხელ საგანგებოდ უსვამს ხაზს პოეზიის სპეციფიკურ ბუნებას, მის ზეგარდმო მოვლინებას, „ციურ ტკილ ძალას“ („ავადყოფი მგოსანი“). პოეზია ესაა „საიღუმლო ღვთიური ძალა“, „ცისა და ქვეყნის შუამავალი“, „ციური ნიჭი, გამოუთქმელი კაცთა ენითა“, „ციური მალამო“, „უცნაური ჰანგი...“³

ამ სამების მესამე იპოსტასი – ვარსკვლავი ცის ბინადარია. ცნობილია, „ცა“ ღვთის მეტაფორაა. ჩვილი იესოს ადგილ-სამყოფელი მოგვებმა ვარსკვლავის მეშვეობით გაიგეს. აკ. წერეთელი ამ სიტყვას უხამებს საოცრად გამომსახველ ზმნას – „დაგვქათქათებდა“. კი არ დაგვანთოდა, ან დაგვციმციმებდა ან სხვა მსგავსი მნიშვნელობის ცნება, არამედ სწორედ „დაგვქათქათებდა“, რაც გარდა სითეთრისა და სინათლისა, სიწმინდის, ხელშეუხებლობის, მარადიული სიქალწულის, ღვთაებრივი უბიწოების ასოციაციას იწვევს. ვარდი, მასზე მოჭიკჭიკე ბულბული, ქათქათა ვარსკვლავის სხივები – ღვთაებრივი ბაღი, სა-

¹ შდრ.: „არამეთუ აწ არს ხანძთას ხელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდომ იადგარი...“. **გიორგი მერჩულე**. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. – *ქართული მწერლობა*. ტ. 1. თბ., 1987, გვ. 576.

² აკ. წერეთელი. პოეტი. – *ქართული მწერლობა*. ტ. 12. თბ., 1996, გვ. 65.

³ ვ. ვახანია. აკაკი წერეთელი პოეტის როლისა და დანიშნულების შესახებ. – წგნ.: „აკაკი წერეთელი – 150“. თბ., 1993, გვ. 42-43.

მოთხეა, აღთქმული ქვეყანაა, „რომლის პირველი ცნება იყო ღმერთი—სილამაზისა და სიყვარულის სიმბოლო“.¹ „თქვენ ერთმანეთი რადგანაც ამქვეყნად შეგიყვარდათ“. ერთმანეთის სიყვარულში იგულისხმება ადამიანთა სიყვარული ღვთისადმი და ღვთის სიყვარული ცოლვილი ადამიანისადმი. გარდა ამისა, მოყვასის, მოძმის სიყვარული. გავიხსენოთ: „იყუარებოდეთ ურთიერთას, ვითარცა მე შეგიყუარენ შენ, რათა თქვენცა იყუარებოდეთ ურთიერთას“.² მაშ, ბიბლიური შეგონებით, ღვთისმოყვარეობა იგივეა, რაც ადამიანთა ურთიერთსიყვარული. სიყვარული ადამიანისა და უფლის შემაერთებელი ხდება. უფლის სიყვარული ერთდროულად გულისხმობს მაცხოვრის შეცნობასაც და საკუთარი თავის შეცნობა-სრულყოფასაც.

მენიშნა... ნიშნის მიცემა, გამოცხადება ღვთაებრივი მოვლენაა და მისი აღქმა მხოლოდ სულით განწმენდილს, ზნეობრივად განსპეტაკებულს შეუძლია: „ვის არ შეეხო ზაკვის ხელი ძმისა განკითხვად“.³ ეს მინიშნება ციდან, ღვთის საუფლოდან მოდის (როგორც ილიას „*აზრდის*“ ლირიკულ გმირს ემართება). მხოლოდ მინიშნების მერე აღარ შესწივის პოეტი ქვეყანას. მოიშორა ამქვეყნიური ამო დარდი, ნალველი და „რასაცა ვგრძნობ მე იმ დროს, ვერ გამომითქვამს ენითაო“, — ასე გვიმხელს მგოსანი თავის განცდებს. მაინც რისი გამოთქმა არ ძალუძს, ან რატომ არ ძალუძს „საქართველოს ბულბულს“? თითქმის წარმოუდგენელი რამ მომხდარა, სიტყვათა, რითმათა, ტკბილქართულის ჯადოქარი ვერ ახერხებს თავის გრძნობას შესაფერისი სიტყვა მიუსადაგოს. ასეთი რამ მხოლოდ მაშინ ხდება, როცა გრძნობაა ღვთიური, ზეციური, არაამქვეყნიური, ხოლო თვით განმცდელი — „სულით განწმენდილ და განბანილი“. ასეთი გრძნობის შესახებ კითხულობდა ნ. ბარათაშვილი: „ნუთუ ამ სულის წადილსაც ვრქვა სიყვარული სხვათაებრ?“⁴

უზენაესთან, მაცხოვართან სულიერი გაერთიანება, ღვთის ხილვა, აღმოჩენა საკუთარ თავში შობს ვითარებას, როცა სიტყვები საჭირო აღარ არის, დუმილით ითქმის ყველაფერი. ადამიანს მხოლოდ თავისი „ნაკლულევანება“, არასრულყოფილება ამეტყველებს (შდრ. „*გრივოლ ხანძელის ცხოვრება*“). ამ ლექსის დაწერამდე ხომ არ იგრძნო პოეტმა დროებით შემოქმედებითი უძლურება (რომელიც, ცნობილია, თითქ-

¹ გრ. ფარულავა. მხატვრული სახის ბუნებისათვის ძველ ქართულ პროზაში. თბ., 1982, გვ. 211.

² სახარება იოანესი, თ. 13, 34. — ბიბლია ორ წიგნად, წ. II, გვ. 540.

³ გრ. ორბელიანი. ფსალმუნი. — ქართული მწერლობა. ტ. 9, თბ., 1992, გვ. 351.

⁴ ნ. ბარათაშვილი. არ უკიჟინო, სატრფოო. — ქართული მწერლობა. ტ. 9, თბ., 1992, გვ. 579.

მის ყველა მგოსანს გამოუცდია), ხომ არ შეიპყრო სასოწარკვეთამ, რაც ბუნებრივია ასეთ დროს. იქნებ მცირე ხნით არ „ეწერებოდა“ პოეტს? შემდგომი აღმაფრენის, ლექსის წერის უნარის კვლავ დაბრუნების, ღვთაებრივი ნათლის კვლავ ნახვის სიხარულს ხომ არ გამოხატავს ამ ლექსით?

შემოქმედება არ არსებობს საკუთარი „მეს“ მტკივნეული შეშეცნების გარეშე. ეს პროცესი კი, რომელიც დაკარგული სამოთხის ძიებას ემსგავსება ერთგვარად, მისტიკური და სრულიად ალოგიკურია გარეშე თვალისთვის. ხორციელ ცხოვრებასაც და სულიერ არსებობასაც თავ-თავიანთი კანონზომიერებები აქვთ. ზოგჯერ მატერიალური ისე „ჩაგრავს“ ხნეობრივს, რომ მის არსებობაში ეჭვის შეტანაც კი შეიძლება. არადა, ჩვენი სული ყველაზე ძვირფასია, რაც კი გაგვაჩნია სამყაროში. „სულიერი სიხარული და აღმაფრენა ბევრად აღემატება ხორციელს“.¹ ამიტომაცაა სულიერი ძიებები მოცული იდუმალებით.

„სულიკოს“ ბოლო სტროფი ასე იწყება: „ისევ გამეხსნა სიცოცხლე, დღემდი რომ მწარედ კრულ იყო“. თუ პირდაპირი მნიშვნელობით გავიგებთ ამ სიტყვებს, დავასკვნით, რომ პოეტი ამქვეყნიურ, წარმავალ, წუთის სიცოცხლეს შეჰხარის. თუმცა ლექსის საერთო განწყობილება ცხადყოფს, რომ ეს ასე არ არის. „ახალი აღთქმისა“ და სასულიერო მწერლობის ტრადიციით, ქრისტე ცხოვრების სიმბოლოა. „მე ვარ აღდგომა და სიცოცხლე“,² – ამბობს უფალი. სიცოცხლის სათავე ამავე დროს ქალიცაა. ღვთის, უფლის წარმოსახვას ხორცსხმული ქალის, სატრფოს სახით ქართულ ლიტერატურაში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს (უკვე დავასახელებთ არჩილი, ვახტანგ მეექვსე, დავით გურამიშვილი). არც ისაა გამორიცხული, რომ „*თორნიკე ერისთავის*“ ავტორს ამ სიმბოლურ-ალეგორიულ სახეებში – ვარდი, ბულბული და ვარსკვლავი – და მათ ერთიანობაში წმინდა მარიამ ღვთისმშობელი ეგულისხმა. ზემონახსენებ

პოემაში დიდებულადაა აღწერილი ათონის ივერთა მონასტერთან ღვთისმშობლის ხატის სასწაულებრივი გამოჩენა და მისი შემდგომი თავგადასავალი. ღვთისმშობელი ხომ ქართველთა მფარველად, შემწედ, ქომაგად მოიაზრება ლიტერატურული და ქრისტიანული ტრადიციით.³ კ. კეკელიძის თქმით, ჩვენში მარიამ ღვთისმშობლის კულტის ჩამოყალიბება IX საუკუნიდან იღებს სათავეს და X საუკუნისთვის მთლიანი

¹ მ. ჯალიაშვილი. ხეტიალი სულის ღაბირინთში. – ჟურნ.: „ჩვენი მწერლობა“; თბ., 2009, გვ. 3.

² სახარება იოანესი, თ. 11, 25., გვ. 535.

³ ტ. მოსია. ნარკვევები, პორტრეტები და სხვ., ზუგდიდი, 2002, გვ. 18-32.

სისტემის სახით გვევლინება. ეს თავისთავად ნიშნავდა ჩვენი ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას. აქ გადამწყვეტი სიტყვა თქვა მესიის დედის წილხვედრ ქვეყნად საქართველოს გამოცხადებამ.¹

აკაკის შემოქმედებაში სხვაგანაც არაერთგზის ვხვდებით საქართველოს, როგორც ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყნის ხსენებას. მაგ: „ქართლი ღვთისმშობლის ხვედრია, ძე ღვთისამ დაიწინდაო“.² ან: „ეს ქვეყანა ცოცხალ-მკვდარი, დღეს რომ ქედი მოუხრია, უბიწო და უგინებელ თვით ქალწულის წილხვედრია“.³ და სხვ. ასე, რომ გვეონია, ურთიერთგამომრიცხავი მოსაზრებები არ იქნება, თუ ჩავთვლით, რომ „სულიკო“ საკუთარ თავში ღვთის ძიების პოეტური გამომჟღავნებაა, ან ღვთისმშობლისადმი მიმართული საუცხოო საგალობელი. მეტიც, მგონია, რომ ასეთი თავალსაზრისი არც სხვა შეხედულებების უარყოფის უფლებას გვაძლევს, მით უმეტეს, რომ „მძაფრ ვნებიანობასთან ერთად, აკაკის პოეტურ აზროვნებას მუდამ თან სდევს ფხიზელი განსჯა“.⁴

უნდა გვახსოვდეს ისიც, რომ ხალხურმა გენიამ სიცოცხლის საწყისი – მზე ქალთან, დედასთან გააიგივა: „მზე დედაა ჩემი“. რადგან სამშობლო თვით უფალია, ქალიც, სიყვარულიც ღმერთია. ამდენად, აკაკის ეს ღირიკული შედევერი აერთიანებს ქალის, სამშობლოს, უფლის სიყვარულს, ძიებას, რწმენას, სასოებას. პირველი სიტყვა ლექსისა „საყვარლის“, ღვთის ხსენებაა, ბოლო, დამამთავრებელიც – „სულიკო“ – მასვე მიმართავს, ესავს.

ღვთიური შთაგონებით შექმნილი თხზულება ღვთიური მადლითა და ნათლით გვფენს დღესაც შუქს და ასე იქნება უკუნისამდე. უკვდავების ნიშანიც ზომ ესაა.

¹ კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I. თბ., 1987, გვ. 95.

² ა. წერეთელი. ხოლერა. – *რჩეული*, ტ. I. თბ., 1988, გვ. 357.

³ ა. წერეთელი. განდევილია. – *რჩეული*, ტ. I, გვ. 483.

⁴ ე. კვიციანიშვილი. შუაგაცი. – *ქართული მწერლობა*, ტ. 12. თბ., 1996, გვ. 603.

NINO VAKHANIA

“*SULIKO*”, A DIVINE CANTICLE

Akaki Tsereteli's poetry is abundant in allegorical poems among which like a solitary giant pearl sparkles "*Suliko*". The poem is a true masterpiece of poetry and it's absolutely essential to know what the poet implies by the allegory. This singularity was not overlooked by the distinguished scholars. In the present article there are shared the views of the scientists who discern "the search for Almighty" in "*Suliko*". Akaki's artistic imagination and world view are closely connected with the Bible, entirely stem from it. In that life, in that God-bereft (immoral) world as a protest to show the light of his soul the poet creates his lyrical masterpiece "*Suliko*" lit up by the love of God and the divine inspiration. A rose in the thorn, a nightingale hidden among the leaves and a star dazzling white in the sky personify eternal Trinity, though we may conceive of "*Suliko*" as Virgin Mary's hymn or as a search for the poet's temporarily lost creative talent. It is maintained that diverse opinions about "*Suliko*" do not exclude but only supplement each other and all of them are entitled to exist.

ჯონი მარლანია

მხატვრული დამაჯერებლობა აკაკი წერეთლის „ბაში-აჩუკი“

დიდი ქართველი სამოციანელი, პოეტი და საზოგადო მოღვაწე აკაკი წერეთელი იმ შემოქმედთა რიცხვს ეკუთვნის ვინც არსებითად თანაბრად ფლობს, როგორც ლირიკული, ისე პროზაული ნაწარმოებების შექმნის ხელოვნებას. ის რომ ესოდენ დიდი აღიარებით სარგებლობს მკითხველ საზოგადოებაში, ამაში მის პოეტურ ქმნილებებთან ერთად დიდი წვლილი მიუძღვის პროზაულ თხზულებებს. მან შეძლო თავისი ნაწარმოებების გარშემო გაეერთიანებინა სხვადასხვა ხასიათის, გემოვნების, და ბოლოს მრწამსის ადამიანები. ყოველივე აღნიშნული შესაძლებელი გახდა მისი მაღალი ნიჭისა და ოსტატობის მეოხებით. გრ. კიკნაძის მოსწრებული შენიშვნით „აკაკი წერეთელის მხატვრული გზა განსხვავებულია. მას უფრო არაჩვეულებრივი აინტერესებს: აკაკი ეძებს არაჩვეულებრივს და კიდევაც პოულობს მას“.¹

აკაკი წერეთლის მხატვრულმა შემკვიდრებამ მკითხველთა გულში ჰპოვა გამოძახილი. ეს იძლევა იმის საფუძველს, რომ ითქვას – მისი ლირიკული თუ პროზაული ქმნილებები შეიცავენ მხოლოდ იმას, რაც აუცილებელია ნაწარმოებში ასახული ვითარების, მოვლენების, მოქმედ პირთა ქცევის დასასაბუთებლად, მათში ვერ ვხვდებით შემთხვევით, ზედმეტ ელემენტებს. ამის ნათელი მაგალითია მოთხრობა „ბაში-აჩუკი“: „ამ ნაწარმოებს თუ ვერაც არ დაუკარგავს თავისი ღირებულება, ამის მიზეზი მაინც და მაინც იმ რეალურ ამბავში კი არ უნდა ვეძიოთ, რომელიც XVIII ს. მოხდა, არამედ ამბის პოეტურ განსახიერებაში“.²

რეალისტურ ნაწარმოებში „ბაში-აჩუკი“ ასახულია საქართველოს ისტორიული წარსულის ამსახველი ერთ-ერთი მომენტი, კერძოდ 1659 წლის კახეთის აჯანყება უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ. მოთხრობის ყოველი ნიუანსი ისეთი სიზუსტით არის დახატული ავტორის მიერ, რომ მკითხველზე ძლიერ ესთეტიკურ ზეგავლენას ახდენს. მოთხრობის კითხვისას ჩვენს თვალწინ იშლება XVII საუკუნის აღმოსავ-

¹ გრ. კიკნაძე. ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები. თბ., 1979, გვ. 279.

² გრ. კიკნაძე. ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, გვ. 286.

ლეთ საქართველოს ნათელი სურათი. თხრობის მსვლელობისას ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ყოველივე ისე უნდა ყოფილიყო, როგორც ამას ავტორი გვიჩვენებს და არა სხვანაირად, ეს შესაძლებელი გახდა ავტორის მიერ მოთხრობაში ყველა დეტალის მხატვრულად დამაჯერებლად დასაბუთების საფუძველზე.

მხატვრულ ნაწარმოებში მოტივირების აღქმა გარკვეულ სირთულესთან არის დაკავშირებული. ავტორმა თხრობა შეიძლება წარმართოს ისეთნაირად, რომ მკითხველი თვალნათლივ ხედავდეს, თუ როგორ ვითარდება ის, თუ როგორ ხდება ერთი ვითარება მიზეზი მეორისა, მაგრამ შესაძლებელია თხრობის წარმართვა ისეთნაირად, როდესაც მოქმედების მიმდინარეობა მკითხველთათვის გარკვეულ ეტაპამდე გაუგებარი იყოს. შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ე.წ. „საიდუმლოების ხერხის“ არსებობას ნაწარმოებში, რომლის ახსნა შემდგომში გახდება შესაძლებელი. მაგ. მკითხველისათვის ერთგვარი ამოცანაც შეიძლება იყოს კირილეს სიზმარი, შეიძლება მას გაუჩნდეს ეჭვი, თუ რას უნდა ნიშნავდეს ეს ყოველივე, მაგრამ ნაწარმოების მთლიანობაში აღქმა ყოველგვარ გაუგებრობას ნათელს მოჰყვანს, სწორედ მოძღვრის სიზმარშია ის ძირითადი იდეა ჩაქსოვილი, რისი გადაწყვეტაც მიზნად დაისახა ავტორმა.

კირილეს სიზმარმა დააღონა სწორედ ერისთავის მეუღლე მარიამი, ის ვერ ხვდება თუ რას უნდა ნიშნავდეს ეს ყველაფერი. სიზმარმა დააღონა ზაალ არაგვის ერისთავიც, შესაბამისად იგივე გრძნობა ეუფლება მკითხველსაც, რომლის გრძნობა და გონება სიზმრის ამოცნობისკენ არის მიმართული. მისი გონება კიდევ უფრო იძაბება მას შემდეგ, რაც კირილე ლოცვას ჩაიკითხვას: „ღმერთო! მოხედე შეჭირვებულ საქრისტიანოს და სიზმარი კეთილად აგვიხდინეო“.¹

კირილეს სიზმრის აღწერით ავტორი ქმნის წინაპირობას მოქმედებაში მთავარი გმირის შემოსაყვანად. იგი ადიდებულ არაგვს გადმოლახავს, საკუთარ სიცოცხლეს არაფრად ავდებს, როცა ის რისკზე მიდის. მკითხველი ჯერ კიდევ უცნობი პიროვნებისადმი სიმპათიით განეწყობა, იგი რაღაც იდუმალი ძალით გრძნობს, რომ მას ავტორი სანიშნოდ მამულიშვილთან ახვედრებს.

ბაში-აჩუკის არაგვთან შერკინების სურათი, რომელიც დრამატიზმითაა აღსავსე, მთლიანად ავტორის მიერ არის შეთხზული, მაგრამ როგორც იტყვიან, აქ ყველაფერი თავის ადგილზეა, მთელი სურათი ჭეშმარიტი მხატვრული დამაჯერებლობითაა გამოძერწილი. მაგრამ მაინც,

¹ აკ. წერეთელი. ბაშიაჩუკი. – *თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად*, ტ. VII. თბ., 1958, გვ. 130.

რატომ დასჭირდა ავტორს, ასეთი სახიფათო გზით შემოეყვანა მთავარი გმირი მოქმედებაში? დასმულ კითხვაზე პასუხი ასეთი შეიძლება იყოს: აკაკი წერეთელმა საგანგებოდ შექმნა ხელოვნური ფონი. მან პირველსავე შემთხვევაში მწვავე სიტუაციაში ჩააყენა გმირი, რათა სრულად გამოვლენილიყო მისი შინაგანი ხასიათი. მართლაც ბაში-აჩუკმა საარაკო სულიერი სიმბნევე და ვაჟკაცური გამბედაობა გამოიჩინა, როდესაც აღიდებულ მდინარეში შეაცურა ცხენი, ამ ერთი შეხედვით პატარა ეპიზოდში გამოვლინდა ბაში-აჩუკის მთელი სულიერი სიმდიდრე და სილამაზე. მან საკუთარი სიცოცხლე უშიშრად დააყენა სიკვდილის ზღურბლზე, რადგანაც ამას მოითხოვდა მისი მრავალტანჯული ქვეყანა, მშობელი ხალხი. ბაში-აჩუკის სიმამაცით მოხიბლული მკითხველი ფსიქოლოგიურად მომზადებული ხვდება მოვლენათა შემდგომ განვითარებას. მას სწამს, რომ ასეთი შემართების პიროვნებას შეუძლია გაუძლოს ყოველგვარ განსაცდელს. ამიტომ იგი აპრიორულადაც კი ფიქრობს, რომ ბაში-აჩუკის ყოველი ნაბიჯი, ყოველი მოქმედება დამაჯერებელი და გამართლებული იქნება.

გრ. კიკნაძის მართებული შენიშვნით, „აკაკის პროზაში ხშირად არის შექმნილი მღელვარე ატმოსფერო. შეიძლება ითქვას, რომ თავიდან ბოლომდე ამნაირ ატმოსფეროში ვართ მოქცეული „ბაში-აჩუკის“ მთელს მანძილზე“.¹

ლიტერატურის თეორეტიკოსი გ. პუსტოვოიტი სტატიაში „მოტივირების ხერხები პისემსკის 50-60 იანი წლების რომანებში“ აღნიშნავს. რომ „XIX ს. რუსულ რეალისტურ რომანში არსებით კომპოზიციურ ფაქტორს წარმოადგენდა მდგომარეობისა და გმირთა ქცევის მოტივირებულობა. მოტივირების ქვეშ უნდა ვიგულისხმოთ, ჯერ ერთი, ნაწარმოების ცალკეულ ნაწილებს შორის კავშირი, გააზრება ერთი ნაწილისა მეორის მეშვეობით და მეორე, გმირთა ქცევის განმარტება. მოტივირების მრავალ ხერხთა შორის ხშირად იხმარებოდა პროლოგი და ეპილოგი, ხოლო ცალკეულ გმირებთან დაკავშირებით, მათი წინა ისტორია და შემდგომი ისტორია“.²

ამ სიტყვების სანიშნო მავალითს ვხვდებით „ბაში-აჩუკში“. გლახა ბაქრაძის მოქმედება, მისი იმერეთიდან კახეთში გადასვლა, მთლიანად მოტივირებულია მწერლის მიერ ასახულ მის წინა ისტორიაში. მწერალი მოთხრობაში ისეთნაირად წარმართავს მოქმედებას, რომ ერთი ეპიზოდი განაპირობებს მეორეს, ის მოტივირებულია პირველ

¹ გრ. კიკნაძე. ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის..., გვ. 280.

² П. Г. Пустовоит. Способы мотивировки в романах Писемского, в 50-60х годов. – Филологические науки, №2, 1967, გვ. 3.

მოქმედებაში ან ხდება პირიქით. მაგ. ნაწარმოების მეორე თავში აღწერილია კახეთის უმწეო მდგომარეობა, მეფე თეიმურაზი საგონებლშია ჩავარდნილი, მას ხელთ უპყრია ორი წერილი – ერთი ჩრდილოეთიდან, მეორე აღმოსავლეთიდან გამოგზავნილი. პირველი ტკბილი, ალერსიანი და გამამხნეველი, მეორე საყვედურებითა და მუქარით სავსე. თეიმურაზმა გადაწყვიტა რუსეთთან კავშირში ედია ხსნა. მისი გადაწყვეტილება მისსავე სიტყვებშია მოტივირებული: „არა! არა! გათავებული საქმეა ... აქ ფილამბარია თავმდეები და იქ კი ჯვარი და სახარება ...“.¹

თეიმურაზის გადაწყვეტილება სიტუაციიდან გამომდინარე დამაჯერებელია და მკითხველში ეჭვს არ იწვევს, მაგრამ მეფის მიერ გადაღებული ეს ნაბიჯი გახდა მიზეზი შაჰ-აბასის მიერ კახეთის ცეცხლითა და მახვილით აკლებისა, ათიათასობით ადგილობრივი მცხოვრების სპარსეთში გადასახლებისა, პირადი დიდების მაძიებელი პირების არენაზე გამოსვლისა (ჯანდიერი, მყაშვილი და სხვა.).

ჯანდიერების, მყაშვილების და მის მსგავსთა მოქმედების საფუძველს პირადი კეთილდღეობა განსაზღვრავს. ჯანდიერის უწმინდური ცხოვრება მისსავე სიტყვებში პოულობს ახსნას – „შემცდარი ხარ! შეხედე სხვებს, როგორ ხმარობენ დროს და რა რიგად ცხოვრობენ! ... ღმერთმა ნუ მოგვიშალოს ყვენის მზე! ... დღეს მისი წყალობით, ავად თუ კარგად ქვეყანა პურსა სჭამს“ (ეპიზოდი ჯანდიერის მიერ ბიძინა ჩოლოყაშვილის გადაბირების მცდელობისა).²

ასეთი გადაგვარებული, მედროვე ადამიანების პორტრეტი მკითხველში იწვევს სამართლიან ზიზღს, სამაგიეროდ მის ქება-დიდებას იმსახურებს ქვეყნისათვის თავდადებულ გმირთა სახეები, მათ შორის უპირველესია ბიძინა ჩოლოყაშვილის სახე, რომელმაც კარგად იცის, თუ რა დიდება მოელის შაჰის კარზე, მაგრამ მას უწმინდურ ცხოვრებას, წმინდა სიკვდილი ურჩევნია.

ჯანდიერის უარით გასტუმრების შემდეგ, „გაბოროტებულია“ ბიძინა, მისი ასეთი ყოფა გამოწვეულია იმით, რომ ის ჩიხშია მოქცეული, გამოსავალს ვერ პოულობს, გზას ეძებს, რა გზითაც სარგებლობას მოუტანს ქვეყანას.

აკაკი წერეთელმა, როგორც ვითარების შემდგომი განვითარების დიდოსტატმა, მოთხრობაში შემოიტანა მეურმის სიმღერა, რომელიც მოქმედების შემდგომი განვითარების აუცილებელ წინაპირობას წარმოადგენს: „ნუ ეძლევი წყვდიადსა, უნდა ეძებდე ფონებსო! ... ხერხი

¹ აკ. წერეთელი. ბაშიანუკი..., გვ. 150.

² აკ. წერეთელი. ბაშიანუკი..., გვ. 154.

სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსო“.¹ სწორედ მეურმის სიმღერამ მისცა ბიძგი ბიძინას შემდეგი მოქმედებას (მოჩვენებითი გადასვლა მტრის ბანაკში).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აკაკი წერეთლის ისტორიულ თემაზე შექმნილ პოემებსა და მოთხრობებში ადგილი აქვს მოტივებისა და გარკვეული მხატვრული სახეების „თვითგამეორებას“. მხედველობაში გვაქვს მეფის სიტყვები პოემაში „ბაგრატ დიდი“:

„... და ძლიერ ხალხთან რაღას გავაწყობთ

ჩვეულებრივის პირდაპირობით,

თუ არ ხერხით და ცბიერებით?“²

და მოთხრობაში „ბაში-აჩუკი“ – ბიძინას სიტყვები: „ხერხი სჯობია ღონესა!“ ავტორის პოზიცია გარკვეულია, ქვეყნის საუკეთესო შვილები იძულებულნი იყვნენ გარკვეული ტაქტიკური მოსაზრებებით მიემართათ სხვადასხვა ხერხებისათვის, რათა ქვეყნის გადარჩენაზე ეზრუნათ. მოთხრობაში ბევრი ჩართული ეპიზოდია, რომელიც აძლიერებს მკითხველის ინტერესს და მოქმედი პირის თუ პირების უფრო სრულად, ამომწურავად დახატვის მიზანს ემსახურება. ასეთია ნაწარმოებში ჭიდაობის სცენა. ამ ეპიზოდში ავტორმა ერთი მხრივ, უფრო თვალნათლივ დაგვანახა ბაში-აჩუკის გმირული სული, ხოლო მეორე მხრივ ეს მომენტი ემსახურება მოქმედებაში ახალი პერსონაჟის – აბდუმაჰმადის შემოყვანას.

აბდუმაჰმადის პიროვნების მწერლისეული ხედვა ისტორიული ასპექტით არის მოტივირებული. ცნობილია, რომ ქართულ სინამდვილეში არაერთი შემთხვევა იყო მტერთა თარეშის შედეგად ბავშვების გატაცებისა, რომლებიც შემდეგში მტრის ლაშქარში საუკეთესო მეომრები იყვნენ (გავიხსენოთ მამულუქები), ამიტომ აკაკი წერეთლის მიერ მტრის ცხენოსანთა ჯარის მეთაურის როლში, ტომით ქართველის გამოყვანა მკითხველში აბსოლუტური დამაჯერებლობის გრძნობა იწვევს. მოთხრობის აღმქმელს მისი სახის ნაწარმოებში არარსებობა შეიძლება წარმოუდგენლად მოეჩვენოს კიდევც.

მეტად დიდი მნიშვნელობისაა „ბაში-აჩუკში“ მწერლის მიერ გამოყენებული მოულოდნელობის ხერხი, რომელიც ერთი ორად ზრდის მკითხველის ინტერესს მოცემული მოვლენის მიმართ – აბდუმაჰმადი დარწმუნებულია, რომ დასტირის პირიმზისას, მაგრამ ირკვევა, რომ გარდაცვლილი პირმოვარისაა – მისი ტყუპისცალი. ასახული მოვლენების მეტი დამაჯერებლობისათვის ავტორი ხშირად იყენებს ე.წ. გადა-

¹ აკ. წერეთელი. ბაშიაჩუკი..., გვ. 156.

² აკ. წერეთელი. ბაშიაჩუკი..., გვ. 156.

ჭარბების ხერხს. სავსებით მართებულად აღნიშნავს გრ. კიკნაძე, როდესაც მსჯელობს აკაკი წერეთლის პროზაულ თხზულებათა პოეტურობის საკითხებზე: „აკაკის პოეტური სწრაფვის ერთ-ერთი გამოვლენა გადაჭარბების ხერხის მომარჯვებაში მდგომარეობდა ... ეს იქნება აღიღებულ არაგვიში შეჭრილი გლახუკა ბაქრაძის ვაჟკაცობის გადმოცემა, თუ მისი ჭიდაობის და ჯვრითის აღწერა ... აკაკი ენთუზიაზმით შეპყრობილი, ოცნებათა ამყალი პოეტი იყო და საამბობელი ეპიზოდებისა და მომენტების შერჩევისას ყოველთვის მკითხველის გულს უმიზნებდა“.¹

დიდ პოეტსა და მწერალს შესანიშნავად აქვს გათვითცნობიერებული ის მომენტი, რომ მხოლოდ მხატვრული სიმართლის არსებობა ანიჭებს ხელოვნების ნაწარმოებს დამოუკიდებელ ესთეტიკურ ღირებულებას, და რომ, როგორც ვ. ვოროვისკი აღნიშნავს, „გარდაქმნის მთელი პროცესი ექვემდებარება უმაღლესს სიმართლეს – მხატვრულ სიმართლეს“.² ცნობილია, რომ მოთხრობაში ავტორს შემოაქვს ზღაპრულ-ლეგენდარული ეპიზოდები (პირმოვარისაა შუაზე გაპობის ამბავი, აბდუმაჰილისა და მელანოს დაძმობის ამბავი და ა. შ.), ამით უეჭველია მწერლის მიდრეკილება, „ამაღლდეს უხემ სინამდვილეზე, ჩვენც გაგვიტაცოს და აგვაგზნოს ისე, როგორც ეს ნაწარმოებს ევალება და შეუძლია“.³ „ბაში-აჩუკში“ ესა თუ ის ვითარება, მოქმედ პირთა ქცევა ავტორის მიერ დამაჯერებლად არის მოტივირებული. ავტორი ბოლომდე უყურადღებოდ არ ტოვებს თავის გმირებს. მწერალი მოთხრობის დასასრულს მკითხველის ყურადღებას მიაპყრობს გლახა ბაქრაძის ბოლო ისტორიაზე.

ნაწარმოების არცერთი ნაწილი არ იწვევს მკითხველში დაუჯერებლობის გრძნობას, მას სწამს, რომ ყოველივე ისე უნდა მომხდარიყო, როგორც ეს ნაწარმოებშია ასახული და არა სხვანაირად, თუმცა ერთმა დეტალმა შეიძლება მკითხველში რაღაც უკმარისობის გრძნობა გამოიწვიოს, ეს შეეხება მელანოს სახეს, რომელიც აბუმაჰილის მოქმედებაში შემოყვანის შემდეგ ქრება მკითხველის მხედველობის არედან.

ჩვენი აზრით, ყოველგვარი გაუგებრობა მოიხსნება იმ შემთხვევაში, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მელანო არ არის ნაწარმოებში მოქმედების განვითარებისათვის მთავარი პერსონაჟი, ის ავტორს სჭირდება იმისათვის, რომ უფრო ნათლად წარმოაჩინოს აბდუმაჰილის პიროვნება, მისი ვაჟკაცური ბუნება და ასეც ხდება, მოქმედებაში მისი შემოყვანისა და განსაკუთრებით ბაში-აჩუკთან დამეგობრების შემდეგ მკითხ-

¹ გრ. კიკნაძე. ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, გვ. 281.

² А. Акимова. Мотивировка. – *Вопросы литературы*, №10, 1960, გვ. 178.□

³ გრ. კიკნაძე. ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, გვ. 281.

ველის ინტერესი მელანოსადმი უმნიშვნელოა. მწერალი სავსებით მართებულად წყვეტს კავშირს მელანოს პიროვნებასთან, რადგანაც ის რომ დაეტოვებინა ავტორს ბაში-აჩუკის უახლოეს ადამიანად ბოლომდე, მაშინ საქმე გვექნებოდა ავტორის მიერ ქართული ყოფითი სინამდვილიდან გადახვევასთან (მკითხველისათვის ცნობილია ბაში-აჩუკისა და მელანოს ურთიერთდამოკიდებულება, აგრეთვე ისიც, რომ აბლუშაჰილი ერთავს პირმოვარისას).

ცნობილი ქართველი მწერლის ლ. ქიაჩელის თქმით, „მოგონილის მართალი, დამაჯერებელი სახით წარმოსახვა და ამით მკითხველის ემოციათა ხატვის დამორჩილება – აი, ნამდვილი დიდი მხატვრის ჯადოსნური თვისება. აკაკიმ ეს თვისება თავის „ბაში-აჩუკში“ – სავსებით გამოააშკარავა“.¹

¹ ლ. ქიაჩელი. აკაკის „ბაში-აჩუკი“. – *აკაკის სამრეკლო*. თბ., 1990, გვ. 129.

JONI MARGANIA

**ARTISTIC CREDIBILITY IN “BASHI-ACHUKI”
BY AKAKI TSERETELI**

The comprehension of an artistic motivation is connected with certain difficulties. A writer may lead the narration in such a way that the reader may see clearly how it is developing how one action generates another, but he may conduct it in another way too when the flow of actions becomes quite incomprehensible to the reader at a given stage. The author might be using the so-called “Mystery technique” the elucidation and interpretation of which could be possible later, at further stages of the action development. Akaki Tsereteli rather frequently resorts to such a strategy in “*Bashi-Achuki*”. The writer often employs interpolated episodes which enhance the reader’s interests and help to show the situation, the behaviour of the characters exhaustively and completely. The great author is fully aware that the artistic truth gives the creative work an independent aesthetic value and the whole transformation process serves the highest truth – the aesthetic veracity. For the credibility of the reflected episodes and situations, the characters’ behaviour the author mostly makes use of various motivation techniques – historical, conventional, fabulous, fantastic and in reference to individuals – their previous and late histories.

ფიქრია ჩხარტიშვილი

გიორგი შარვაშიძე ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში

აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის – მიხეილ შარვაშიძის უფროსი ვაჟი, პოეტი, დრამატურგი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე გიორგი შარვაშიძე იმ მოღვაწეთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც თავიანთი ცხოვრებითა და მოღვაწეობით არა მხოლოდ საკუთარი, არამედ სხვა ერის ცხოვრებაშიც მნიშვნელოვან კვალს ტოვებენ. გიორგი შარვაშიძე სამართლიანად მიიჩნევა როგორც აფხაზი, ისე ქართველი ხალხის ღვიძლ შვილად, რადგან მისი ცხოვრება, შემოქმედება და ღვაწლი თანაბრად ემსახურება ამ ორი ერის წინსვლასა და განვითარებას. სწორედ ეს ორი ერი გახლდათ გიორგი შარვაშიძის როგორც გენეტიკური, ისე სულიერი მშობელი და სრულიად ბუნებრივია, რომ აფხაზი და ქართველი ხალხის ამ ღირსეულმა შვილმა ამ ორი ერის უანგარო, თავდადებულ სამსახურს მიუძღვნა თავისი ცხოვრება, ვინაიდან ქართველთა და აფხაზთა ბედნიერ მომავალს მხოლოდ ერთიან საქართველოში ხედავდა.

გიორგი შარვაშიძის ქართული სამყაროსადმი, ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრიობისადმი მიდგომის პოლიტიკამ უდიდესი გავლენა იქონია მის თანამედროვეთა ცნობიერებაზე. შესაბამისად, საკმაოდ დიდია ინტერესი გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლისა და გაანალიზებისა და უკვე არაერთი საყურადღებო გამოკვლევა მიუძღვნა მის ცხოვრებას, მოღვაწეობას, შემოქმედებას, მიუხედავად იმისა, რომ გიორგი შარვაშიძის ფასდაუდებელი საარქივო მასალების დიდი ნაწილი დაკარგულად ითვლება.

როგორც ცნობილია, გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს, აკად. სიმონ ჯანაშიას, რომლის ნაშრომი – „გიორგი შარვაშიძე. კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი“ „ნამდვილი გზამკვლევაა მწერლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლით და ინტერესებულ ნებისმიერი მკვლევარისათვის“.¹

¹ ზ. პაპასქირი. ღვაწლი დიდი მამულიშვილისა. გიორგი შარვაშიძე. – სოხუმის უნივერსიტეტის შრომები. ტ. I. თბ., 2007, გვ. 220.

„გიორგი შარვაშიძე აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის ძე იყო და მისი ბიოგრაფია მჭრიდროდ გადასკვნილია აფხაზეთის პოლიტიკურ ისტორიასთან წარსულ საუკუნეში“,¹ – წერს ს. ჯანაშია. მკვლევარი თავის ნაშრომში ყურადღებას ამახვილებს იმ ისტორიულ-პოლიტიკურ ვითარებაზე, რომელშიც უხდებოდა ცხოვრება და მოღვაწეობა გიორგი შარვაშიძეს. სათანადო დოკუმენტებზე დაყრდნობით ფართოდაა მიმოხილული გიორგის მამის – მიხეილის პირადი თუ პოლიტიკური ცხოვრებაც. „თვალსაჩინოა, რომ გიორგი შარვაშიძე მთელი თავისი არსებით ქართულ კულტურულ სამყაროს უკავშირდება“,² – წერს სიმონ ჯანაშია და ამის დასადასტურებლად მოაქვს ნაწყვეტი გიორგი შარვაშიძის წერილიდან „სოციალიზმი და საქართველო“, სადაც ავტორი (ანუ გიორგი შარვაშიძე) გარკვევით ამბობს, რომ მისი სამშობლო „ივერიაა“.

მკვლევარი მიუთითებს, რომ გიორგი შარვაშიძე ღრმა მოქალაქეობრივი შეგნებით ემსახურებოდა ქართულ საზოგადოებას, მის კულტურას, ვინაიდან იგი აფხაზეთსა და აფხაზობას საქართველოს განუყოფელ ნაწილად თვლიდა და მისი კეთილდღეობისათვის ზრუნვა თავის უმთავრეს მოვალეობად მიაჩნდა. თავად სიმონ ჯანაშიას დამსახურებას, გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის კვლევაში, ჯუმბერ თითმერია ასე აფასებს: „აკად. ს. ჯანაშიას მასშტაბის მეცნიერმა თავისი უაღრესად მიზანსწრაფული, საოცრად ბევრისმომცველი მეცნიერული ღწვის რამდენიმე პირველი წელიწადი სწორედ გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და შემოქმედების კვლევას რომ მიუძღვნა, ლოგიკურად იმას ათვალსაჩინოებს, რომ ის ამ პიროვნების ცხოვრებასა და შემოქმედებას, მის მამულიშვილურ, მოქალაქეობრივ მრწამსს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ის საჭიროდ და აუცილებლად მიიჩნევდა, რომ გიორგი შარვაშიძე ქართველთა და აფხაზთა შემდგომ თაობებს სათანადოდ დაეფასებინათ“.³ „იმ წრეში, რომელშიაც გიორგი შარვაშიძე ტრიალებს, ისეთი სახელებიც კიაფობს, რომელთაც მთელი საქართველო იცნობს: აკაკი წერეთელი, მამია გურიელი...“⁴ – წერს სიმონ ჯანაშია. ერთ-ერთი პირველი, ვინც პირუთვნელი შემფასებელი და დამფასებელი გახლდათ გიორგი შარვაშიძის შემოქმედებისა, იყო დიდი აკაკი წერეთელი.

აკაკი წერეთელი დიდად აფასებდა გიორგი შარვაშიძის ეროვნულ,

¹ გიორგი შარვაშიძე. ლირიკა, ეპოსი, დრამა. აკად. ს. ჯანაშიას რედაქციითა და ნარკვევით, II გამოცემა. თბ. 1985, გვ. 3

² გიორგი შარვაშიძე. ლირიკა, ეპოსი, დრამა. გვ. 18

³ ჯ. თითმერია. დიალოგი გიორგი შარვაშიძესთან. – წგნ.: გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 259.

⁴ გიორგი შარვაშიძე. ლირიკა, ეპოსი, დრამა, გვ. 70.

საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ და ლიტერატურულ მოღვაწეობას, განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა მის ლიტერატურულ-თეატრალურ საქმიანობას, უწოდებდა მას „ტკბილ მოუბარს“, „ქვეყნის უანგარო შვილს“, თავისუფლებისათვისათვის თავდადებულ მებრძოლს. ბუნებრივია, ასეთივე გულთბილი დამოკიდებულება ჰქონდა გიორგის აკაკის მიმართ, რაც გამოხატულია არაერთ ნაწარმოებში და განსაკუთრებით კი ცნობილ ლექსში „აკაკის“; რომელიც „საქართველოს უგვირგვინო მეფის“ გარდაცვალებასთან დაკავშირებით დაიწერა. გიორგი შარვაშიძის ეს ლექსი აკაკის გარდაცვალებაზე დაწერილ ლექსთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეულია და მკაფიოდ გამოხატავს დიდი პოეტის ღირსებასა და დამსახურებას მშობელი ერის წინაშე.

თავის მხრივ, როგორც აღვნიშნეთ, აკაკი წერეთელი აფასებდა გიორგი შარვაშიძის უანგარო მამულიშვილობას, მის ღრმა განათლებასა და ესთეტიზმს, ამალღებულ ბუნებასა და რაინდულ შეუპოვრობას, მეგობრობდა მასთან და არაერთხელ ჩაბმულა მასთან პოეტურ პაექრობაში. აკაკი წერეთელი რომ საკმაოდ მაღალ შეფასებას აძლევდა გიორგი შარვაშიძის დრამატურგიას, თეატრალურ მოღვაწეობას, გამოკვეთილად ჩანს ქართველი პოეტის მიერ 1903წ. გამოქვეყნებულ რეცენზიაში „სათეატრო შენიშვნები“, სადაც ვკითხულობთ: „...რაც უნდა ნაკლულევანი იყოს რ. ერისთავის, გ. წერეთლის, ... გ. შარვაშიძის, დ. მიქელაძის და სხვების პიესები, ჩვენის ცხოვრებიდან აღებული, კიდევ მაინც არ სჯობდეს ათას ჯანდაბოვების ნაჩხაპნებს, სადაც ჩვენთვის სასუკვარი არა არის რა... შეიძლება ისინი მაინცა და მაინც ხელოვნების მხრით შესანიშნავები არ იყვნენ, მაგრამ იმ ჩიქორთულად ნათარგმნ-ნაჯღაბნ პიესებს კიდევ აჯობებენ“.¹ ბოლოს, გიორგი შარვაშიძის, როგორც პიროვნებისა და პოეტის შეფასება, კარგად ჩანს აკაკი წერეთლის მიერ 1880წ. დაწერილ ლექსში „მეგობარს“, რომელიც იმ დროისთვის რუსეთის მთავრობის მიერ პატივყერილ ოცდაათი წლის გიორგი შარვაშიძეს ეძღვნება.²

გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მკვლევართათვის კარგადაა ცნობილი გიორგი შარვაშიძის წერილი გერმანული გაზეთის „Berliner Tageblatt“-ის რედაქტორისადმი, რომელიც მან აღნიშნულ გაზეთში კორესპონდენტ ლორენცის მიერ გამოქვეყნებული სტატიის პასუხად დაწერა.³

¹ აკ. წერეთელი. რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად. ტ. V. თბ., 1990, გვ. 380-381.

² აკ. წერეთელი. თხზულებათა სრული კრებული შვიდ ტომად. ტ. I. თბ., 1940, გვ. 253.

³ Письмо светлейшего князя Г. М. Шарвашидзе, посланное им в ред. газеты „Berliner Tageblatt“. – გაზ. «Закавказская речь», №146, 1911.

„Berliner Tageblatt“-ის ჟურნალისტს, ლორენცს გიორგი შარვაშიძემ დამაჯერებელი და ღირსეული პასუხი გასცა ცილისმწამებლურ პუბლიკაციაზე. მისი პასუხი მომდინარეობდა იმ ეროვნული კონცეფციისაგან, რომლის ფუძემდებლური პრინციპი XIX ს. მეორე ნახევრის პროგრესულმა ქართველმა მწერლებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა შეიმუშავეს. აქ შეიძლება გავიხსენოთ და პარალელი გავავლოთ ილია ჭავჭავაძის ცნობილ პოლემიკური ხასიათი წერილებთან: „კატკოვის პასუხად“ (1880წ.), „ბ-ნ იანოვსკის წერილის გამო“ (1881წ.), „აი, ისტორია“ (1889წ.), „ჭათა ღაღადი“ (1889წ.), სადაც ი. ჭავჭავაძემ საკადრისი პასუხი გასცა ქართული კულტურის შეურაცხმყოფელთ. ასეთივე შემართებით იბრძოდა გიორგი შარვაშიძეც ეროვნული (აფხაზური, ქართული) ფასეულობების დასაცავად და ქართული მოწინავე საზოგადოებაც ღირსეულად აფასებდა მის ღვაწლს. ლორენცის შეურაცხმყოფელ სტატიაზე პასუხით ქართველმა ინტელიგენციამ გიორგი შარვაშიძეში დაინახა რაინდი მამულიშვილი, სამშობლოზე უზომოდ შეყვარებული და მისი კეთილდღეობისათვის მებრძოლი პატრიოტი.

ცნობილმა ქართველმა მწერალმა, პუბლიცისტმა და მოღვაწემ ანტონ ფურცველაძემ წერილი მისწერა გიორგი შარვაშიძეს, რომელიც არა მარტო ავტორის, არამედ შეიძლება ითქვას, მთელი ქართველი ინტელიგენციის აზრს გამოხატავს გიორგი შარვაშიძის მოღვაწეობაზე: „უბრწყინვალესო თავადო გიორგი მიხეილის ძე! მე დიდი ხანია გიცნობთ, როგორც ჩვენი ბედკრული ქვეყნის ერთგულს და გულით მოყვარულ პირს, ვიცნობდი თქვენ ნიჭსაც და ხშირად ვფიქრობდი, რად იდექით განზე და არ იწყებდით მონაწილეობას ჩვენს საზოგადო საქმეში, ჩვენს მწერლობაში. ახლა ხომ თქვენმა წერილმა ... უფრო დაგვარწმუნა თქვენს ქვეყნის სიყვარულსა და მწერლობით ნიჭში... ეს წერილი არის გულის სიღრმიდან ამოსული, ნაღველში ამონაწები კალმით ნაწერი, ბევრ სამწუხარო ფიქრს აღვიძებს ეს თქვენი წერილი ყველა ქართველი მკითხველის გულში, ბევრს დარდსა შლის და იქ, სადც სხვა ძალა არ არის თავის პატრონობისა, უნდა კალმით მაინც ვაცნობდეთ ქვეყანას ჩვენს უსამართლო სასჯელს, ჩვენს ჩაგვრას... ამ მხრივ თქვენი წერილი არის უებრო, არის ძლიერი, არის სიმართლით სავსე, არის ღრმა ჩახედული გონებით დაწერილი... გულითა და სულით მადლობას გწირავთ ამ შესანიშნავი და საგულისხმო წერილისთვის“.¹ ანტონ ფურცველაძის

¹ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი სხვადასხვა, დოკ. №88. ციტირებულია მოტანილია წიგნიდან: **ო. ჭურდულია**. ქართულ-აფხაზური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობანი. თბ., 1983, გვ. 94-95.

ეს წერილი გიორგი შარვაშიძის მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი შეფასებაა და მკაფიო დადასტურებაა იმ კეთილგანწყობისა, რაც არსებობდა ქართველ მოღვაწეებსა და აფხაზ პოეტს შორის.

ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში ხშირად მოიხმობენ ნიკო თავდგირიძის მოსაზრებას გიორგი შარვაშიძეზე. ნ. თავდგირიძემ საინტერესო და ღირსეული შეფასება მისცა გიორგი შარვაშიძის რაინდობას, ღირსებასა და გაბედულებას, რაც გამოიჩინა დიდებულმა მამულიშვილმა, დახვეწილმა პიროვნებამ და საზოგადო მოღვაწემ თავისი ქვეყნის, ერისა და ეროვნული ფასეულობების დასაცავად: „შენ პირველმა ასწიე, აღამაღლე მაღალ წოდებაში შეგნება და პატივისცემა საზოგადოდ კავკასიელი ერებისადმი“,¹ – აღნიშნავს ნიკო თავდგირიძე. იგი უდიდესი პატივისცემით აღნიშნავს, რომ გიორგი შარვაშიძემ, ერთადერთმა უმაღლესი არისტოკრატიის წარმომადგენელთაგან, არ მოუხარა ქელი თავის ქვეყანასა და ხალხზე გაბატონებულ ძლიერ სახელმწიფოებრივ მმართველობას, მაშინ როდესაც ბევრი ასე მიესწრაფვოდა იმ ურთიერთობასა და ჯილდო-წარჩინებას უმაღლეს ხელისუფალთაგან, რომელსაც აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მემკვიდრე ზიზლით უარყოფდა.

„ბევრი ეხლანდელი რევოლუციონერი გაბედავდა იმ დროს ასეთი აზრის გამოთქმას? – კითხულობს ნ. თავდგირიძე და თავად პასუხობს – დიდად საეჭვოა ისიც, რომ რამოდენიმე კაციც გამოჩნნილიყო ისეთი, რომელიც უარს იტყოდა იმ უპირატესობაზე, რომლის მიღება შენ შეგეძლო და არ ისურვე“.² ცნობილია, რომ გიორგი შარვაშიძემ დემონსტრაციულად განაცხადა უარი უმაღლეს საკარისკაცო ტიტულზე – ფლიგელ-ადიუტანტობაზე, რომელიც მეფისგან ჰქონდა მინიჭებული, როდესაც იმპერატორ ალექსანდრე III-ის ქუთაისში ჩამოსვლის დღისათვის გუბერნატორმა გიორგი შარვაშიძეს სხვა, ე. წ. არაკეთილსაიმედო პირებთან ერთად, ქალაქის დატოვება მოსთხოვა. „შენ ირონიულად მისწერე ხელმწიფეს, – აღნიშნავს ნ. თავდგირიძე, – რაკი თქვენი მთავრობა იმდენად არ მენდობა, რომ თქვენი ჩამოსვლის დროს ჩემი სამშობლოში ყოფნაც-კი საშიშად მიაჩნია, გთხოვთ, ეს სასახლის წოდებაც, ფლიგელ-ადიუტანტობაც ჩამომართვათ“.³ სწორედ ასეთი შეუპოვრობისთვის „იმ დროს, როცა ყველა წრის ჩვენს საზოგადოებას ღვთის წყალობათ მიაჩნდათ რუსის მთავრობის ყურადღება, შენ აკრძალული გქონდა შენს სამშობლოში – აფხაზეთში ხანგრძლივი ცხოვრე-

¹ ნიკო თავდგირიძის სიტყვა გიორგი შარვაშიძის დაკრძალვაზე. – წგნ. გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 38.

² ნიკო თავდგირიძის სიტყვა გიორგი შარვაშიძის დაკრძალვაზე. გვ. 37.

³ ნიკო თავდგირიძის სიტყვა გიორგი შარვაშიძის დაკრძალვაზე. გვ. 37.

ბა“.¹ სწორადაა შენიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომ ნ. თავდგირიძის სიტყვა არის „მჭევრმეტყველების უდიდესი ნიმუშიც და ერის ღირსეული შვილის ბრწყინვალე პორტრეტიც“.²

გიორგი შარვაშიძის დაბადებიდან 100 წლისთავის გამო შალვა დადიანი წერდა: „არ დავიწყება მოყვრისა აროდეს გვიზამს ზიანსა“-ო და იმ ადამიანთა რიცხვში, რომელთა დავიწყებას საზოგადოება არ დაუშვებს, გულისხმობს „მვირფას“ გიორგი შარვაშიძის სახელსაც“. „ყველა ჟანრში, – წერს შ. დადიანი, – რომელშიც კი სცადა მან თავის კალამი, ყველგან მაღალხარისხოვან ნაწარმოებებს იძლეოდა“.³ მან ყურდალება გაამახვილა გიორგი შარვაშიძის პიესებზე, განსაკუთრებით აღნიშნავს გიორგი შარვაშიძის, როგორც პუბლიცისტის როლსა და მნიშვნელობას თავისი ქვეყნის კეთილდღეობის საქმეში: „პუბლიცისტიკაში იგი მუდამ შეუპოვარი მოსარჩლე იყო თავის ქვეყნის საუკეთესო ზნე-ჩვეულებისა, მისი სულიერი აზოვნებისა, თუკი ვინმე ოდესმე უდიერად მოიხსენიებდა მის სათაყვანო სამშობლოს, იგი, ვით უებრო რაინდი, ზე-წამოიჭრებოდა და ბასრი კალმით ხელში სამაგიეროს მიაგებდა შეურაცხმყოფელს“.⁴

შალვა დადიანი გიორგი შარვაშიძეს პუბლიცისტიკის გარდა თავის მხატვრულ შემოქმედებაშიც პატივისცემით ხატავს არა მარტო როგორც ჩინებულ პოეტსა და მამულიშვილს, არამედ დახვეწილ ინტელიგენტსა და უზადო გარეგნობის პიროვნებას. აღსანიშნავია შ. დადიანის რომანი – „გვირგვილიანების ოჯახი“, სადაც ავტორი ხატავს ქუთათურ ინტელიგენტთა წრეს, რომელიც კიდევ უფრო საინტერესო და ხალისიანი ხდება „როდესაც მათ შეემატებათ აფხაზეთის მთავრის შვილი, საუცხოო ვაჟკაცი, ეგეც დიდად მომზადებული ადამიანი და მწერალი გიორგი შარვაშიძე“.⁵ – ვკითხულობთ ნაწარმოებში, – „აი, ნამდვილი რაინდი. ზრდილი. თავაზიანი. ან როგორი თავის დაჭერა სცოდნია, ან რა მიხრა-მოხრა აქვს, საქციელი. და ეს სრულიად ბუნებრივად გამოუდის მას, არაფერი ძალდატანებული, არაფერი ხელოვნური. ნამდვილი ჰერცოგია. ან ფრანგულად რა მშვენიერად ლაპარაკობს. ასე გვეგონებათ, თავისი დღენი საფრანგეთის სალონებში აქვს

¹ ნიკო თავდგირიძის სიტყვა გიორგი შარვაშიძის დაკრძალვაზე. გვ. 37.

² თ. ჭურღულია. გიორგი შარვაშიძე. წგნ. გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 65

³ შ. დადიანი. გიორგი შარვაშიძის დაბადებიდან 100 წლისთავის გამო. – წგნ. გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 46.

⁴ შ. დადიანი. გიორგი შარვაშიძის დაბადებიდან 100 წლისთავის., გვ. 47.

⁵ შ. დადიანი. გვირგვილიანების ოჯახი. თბ., 1975, გვ. 315.

გატარებული“¹ – ასე ახასიათებს რომანის ერთ-ერთი პერსონაჟი გიორგი შარვაშიძეს, ერთ-ერთი ლექსსაც უძღვნის:

*„დიდო თავადო, შენ ხარ ბრწყინვალე,
როგორც თავადი და როგორც კაცი!
გულით კეთილი, ნიჭით აღსავსე,
სიტყვით და საქმით მხნე და მამაცი!
ვიყვარს სამობლო და მისთვის იღვწი
ზოგჯერ კალმითაც დაუღალავად...
ვინდა რაც წმინდა ჰქონია შენს ხალხს,
რომ იმას შერჩეს შეუბღალავად...“²*

შ. დადიანის რომანში ვკითხულობთ, რომ გუბერნიის მარშალთან სტუმრად მისული გიორგი შარვაშიძე სუფრის დასაწყისში, როდესაც პირველად უთუოდ ხელმწიფე-გუბერნატორის სადღეგრძელოს სვამდნენ, ამ სადღეგრძელოს ასარიდებლად, დროებით სუფრიდან გავიდა, მოგვიანებით დაბრუნდა.³

„ქართული რასის ნამდვილი რაინდის“ (გრ. რობაქიძე).⁴ – გიორგი შარვაშიძის სიტყვიერი მხატვრული პორტრეტი არაერთმა ქართველმა მწერალმა და მოღვაწემ დაგვიტოვა, მაგრამ ყველაზე სრულყოფილი, ალბათ, მაინც 1918წ. გაზეთ „საქართველოში“ (№45) გრიგოლ რობაქიძის, გივი გოლდენდის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული, ეს-სეა გიორგი შარვაშიძეზე. გიორგი შარვაშიძეს, დიდებულ მამულიშვილს, დახვეწილ ინტელიგენტს, იმ დროს უკვე ხანდაზმულს, მაგრამ ჯერ კიდევ სულიერად და ფიზიკურად ჯანმრთელს, გრიგოლ რობაქიძე ასე აღწერს: „სოხუმის ნაპირები... მთავარ ქუჩაზე მოდის ვინმე ცხენოსანი... ცხენოსანი ნამდვილი მხედარი: მოხდენილი ჯდომა, თითქოს მბრძანებელია მგრძნობიარე ცხოველის, მაგრამ მას თითქოს ძალას არც კი ატანს, მარჯვედ დაკავება სადავის... ყოველი, რაც რომ სამხედრო ჯიშს მემკვიდრეობით გადაუცია ადამიანისათვის. გამახსენდა არჩილ ჯორჯაძის სიტყვა, ქართველი ბელღეტრისთვისათვის ისიც არის საკმაო, რომ რომელიმე აბხაზის ცხენოსნობა აღწეროსო. გადმოხტა. გავიცანი: გიორგი შარვაშიძე, შვილი აბხაზეთის უკანასკნელი მთავრისა. რა შესანიშნავად ადგას ჩოხა! ტანი მაღლად არის აყვანილი, სილალით კიდევ, – თუმცა ეტყობა ექვს ათეულს გადასცილებია. ასეთი მოხდენილი ჩაცმულობა არავისზე მინახავს საქართველოში: აქ

¹ შ. დადიანი. გვირგვინიანების ოჯახი, გვ. 444.

² შ. დადიანი. გვირგვინიანების ოჯახი, გვ. 423.

³ შ. დადიანი. გვირგვინიანების ოჯახი, გვ. 419-424.

⁴ გივი გოლდენდი (გრიგოლ რობაქიძე). გიორგი შარვაშიძე. – წგნ. გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, 41.

იყო ესთეტიკა ოსკარ უაილდის ყელსახვევისა: ქართული ყაიდა ჩაცმულობის სტილით ჩამოკვეთილი: სადა ძალზე და ამასთან რჩეული მეტად... რაოდენი სიმაღლე და რაოდენი თავაზი... სილამაზე ივერიული... მთელი საუკუნოებია საჭირო, რომ ბიოლოგიურმა შერჩევამ ასეთი სრული ტიპი წარმოშობოს... მეორე დღეს საღილი ნ. თ.-სთან (ნიკო თავდგირიძესთან, სოხუმის ქალაქის თავი – ფ.ჩ.). გიორგი შარვაშიძეც იქ არის, ახლა ევროპულად ჩაცმული სტილით... მთავრის სიტყვა მოხდენილია ფრიად. იცის ევროპული ენები: ფრანგული, ინგლისური, გერმანული, განსაკუთრებით ფრანგული. ზედმიწევნით იცის რუსული. იცის ძვირფასად ქართული, აფხაზური, მეგრული... მესამე დღეს იმავე რესტორნის ფარულში ვნახე. ხოლო ახლა უბრალო მწვანე „ბლუზით“, მაგრამ ესეც რომ უხდებოდა! არა, ნამდვილი არისტოკრატობა ყველგან გამოჩნდება“.¹

გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და შემოქმედების მკვლევართაგან აღსანიშნავია ო. ჭურულუიას ღვაწლი. მან არაერთი წერილი და გამოკვლევა უძღვნა არა მხოლოდ გიორგი შარვაშიძის მოღვაწეობას, არამედ ზოგადად ქართულ-აფხაზური კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიას. ო. ჭურულუიამ სხვადასხვა დროს გამოაქვეყნა ნაშრომები ქართულ-აფხაზური კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის შესახებ და საკუთრივ, გიორგი შარვაშიძის შემოქმედებაზე. მისი ყურადღების მიღმა არ დარჩენილა არც ჩაჩ-შარვაშიძეთა წარმოშობის საკითხი და არც გიორგი შარვაშიძის დახვეწილი გარეგნობა და არისტოკრატიზმი. „შარვაშიძეთა საგვარეულო ერთ-ერთი უძველესი სამთავრო საგვარეულოა და, ბუნებრივია, მას ახასიათებს ყველა ის თვისება, რაც შუა საუკუნეების ძლიერი და გავლენიანი ფეოდალური ოჯახებისთვის იყო ნიშანდობლივი“,² – წერს ო. ჭურულუია. „ერთ-ერთი უძველესი სამთავროს“ უკანასკნელი მთავრის ვაჟს – გიორგი შარვაშიძეს „მამულის სიყვარული და წინაპართა ტრადიციების ერთგულება, სიცოცხლის ფესვის ძიება და სარწმუნოების განმტკიცება... ძვალსა და რბილში ჰქონდა გამჯდარი და მთელ მის შემოქმედებასა და მოღვაწეობას მსჭვალავს. თუ არ გულწრფელი სიყვარული და თავდადება მამულისათვის, უზადო ნიჭიერება, ბრწყინვალე განათლება, რაინდული სული, აფხაზური ტრადიციული ზრდილობა, ძნელი იყო იმ საერთო პატივისცემის მოპოვება, რაც მან დაიმსახურა მოწინავე ინტელი-

¹ გივი გოლდენდი (გრიგოლ რობაქიძე). გიორგი შარვაშიძე. გაზ. „საქართველო“, №45, 1918. აღნიშნული პუბლიკაცია იხ. აგრეთვე წგნ.: გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 41-43.

² ო. ჭურულუია. სიტყვა ფიქრის სხეულია. წერილები და გამოკვლევები. თბ., 1992, გვ. 156.

გენციაში“.¹

ო. ჭურღულია გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებისა და შემოქმედების გაანალიზების შედეგად პარალელს ავლებს XIX ს. ქართული ლიტერატურის ცნობილ წარმომადგენლებთან, კერძოდ, სამოციანელებთან. „როდესაც ფიქრობ გ. შარვაშიძის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე – მის ლექსებზე, დრამატულ ნაწარმოებზე, პუბლიცისტიკასა და სტატიებზე, საერთოდ ღვაწლზე, მწერლის იმ დიდ ადამიანურ ტკივილზე, რომელიც გამოწვეული იყო სამშობლოს, ხალხის უნუგემო მდგომარეობითა და სამომავლო გზების ძიებით, გაგონდება გასული საუკუნის ქართული მწერლობის საუკეთესო წარმომადგენლები. შარვაშიძე შემართებული და უშიშარი იყო, როდესაც დაცვა სჭირდებოდა მამულს, მშობელ ხალხს, მის პატიოსნებასა და ღირსებას, როდესაც საქმე ეხებოდა ხალხის წინაშე მართლაც საღვთო ვალის აღსრულებას“.²

ო. ჭურღულიას აზრით, გ. შარვაშიძე მრავალმხრივი შემოქმედია, მაგრამ „ის უპირატესად პოეტია, ლირიკოსია. სწორედ ლირიკაში ჩანს ნათლად მისი პოეტურობა, ხატოვანი აზროვნება, ნათელხილვათა ხიბლი... ბრძენკაცის მიერაა ნათქვამი, რომ ლირიკა პოეტის სულის აღსარებააო. ეს ჭეშმარიტება დადასტურებას პოულობს გ. შარვაშიძის მემკვიდრეობაშიც. მისი ლირიკა უპირატესად ეროვნული გრძნობის გამოხატველია, მაგრამ ამავე დროს ნაღვლიანიც, ნოსტალგია რომ გასდევს ნათელ ზოლად. დიდი აკაკისა არ იყოს, გ. შარვაშიძეს მამულის გრძნობის გარეშე არც უცხოვრია. სამშობლო იყო მისი დარდიცა და სიხარულიც. მან კარგად იცოდა ის ჭეშმარიტება, რომ არ არსებობს უფრო დიდი საპატიო საქმე, ვიდრე ერისა და მამულისათვის თავდადება, მშობლიური კულტურის სამსახური“.³ ცნობილია, რომ გიორგი შარვაშიძემ უარი თქვა პონორარზე, ჩემს სამშობლოს უსასყიდლოდ უნდა ვემსახურო: „რაც შეეხება შრომის პონორარს, მე ვრაცხ ჩემს თავს ვალდებულად უსასყიდლოდ ვემსახურო, შეძლებისა გვარად, ჩემს სამშობლო მწერლობას“.⁴ ო. ჭურღულია ღრმად და საინტერესოდ მიმოიხილავს გიორგი შარვაშიძის ლირიკულ ლექსებს და სხვა მკვლევართა მსგავსად განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს გ. შარვაშიძის ცნობილ ლექსზე „ვარადა“: „სიტყვაკაზმული მწერლობის ისტორიაში არაერთგზის დადასტურებულია ის ფაქტი, რომ ყოველ ჭეშმარიტ პოეტს გააჩნია ერთი ან ორი

¹ ო. ჭურღულია. სიტყვა ფიქრის სხეულია, გვ. 47-48.

² ო. ჭურღულია. სიტყვა ფიქრის სხეულია, გვ. 48.

³ ო. ჭურღულია. სიტყვა ფიქრის სხეულია, გვ. 49-50.

⁴ დოკუმენტი გამოქვეყნებულია წგნ.: გიორგი შარვაშიძე. ლირიკა, დრამა, ეპოსი. აკად. ს. ჯანაშიას რედაქციითა და ნარკვევით. სოხუმი, 1946, გვ. 3.

ისეთი ლექსი, რომელშიც კონდენსირებული და გაცხადებულია მისი ავტორის ყველაზე სანუკვარი, სუფთა აზრები და შეხედულებები, არა-იშვიათად მოღვაწეობის მთელი კრედიტ. გიორგი შარვაშიძისათვის ასეთი ნაწარმოებია „ვარადა“. შეიძლება მეტის თქმაც, იგი საერთოდ პატრიოტული ლირიკის ბრწყინვალე ნიმუშია. თუნდაც მხოლოდ და მხოლოდ ეს ლექსი რომ დაეწერა პოეტს, ისიც განადიდებდა ავტორის სახელს, როგორც ჭეშმარიტი შემოქმედისა. ასე არ გაუთქვა სახელი „ადამიანმა“ მამია გურიელს და „ფაცხამ“ – ლუტუ მეგრელს?.. „ვარადა“ პოეტის მოთქმაა, პოეტის გოდებაა, მისი დიდი კაემნის გაცხადება; იგი მძიმე ტკივილების გამომხატველი საოხავია“¹.

ო. ჭურდულიამ ყურადღება გაამახვილა და არაერთი კვლევა უძღვნა გიორგი შარვაშიძისა და მის თანამედროვე ქართველ მოღვაწეთა ურთიერთობას. მის ნაშრომებში „გიორგი შარვაშიძე და ქართველი ინტელიგენცია“, „გიორგი შარვაშიძე ქართველი ინტელიგენციის თვალსაწიერიდან“ და სხვ. აისახა ის ეროვნული და სოციალური საკითხები, ინტელიგენციის საერთო და კონკრეტული სამოქმედო პროგრამები, რაც ერთ ოჯახად აერთიანებდა გ. შარვაშიძესა და თერგდალეულებს, აგრეთვე ქართველი მწერლებისა და მოღვაწეების შეხედულებანი გ. შარვაშიძეზე, როგორც პიროვნებასა და შემოქმედზე.

გ. შარვაშიძის შემოქმედების განხილვისას მკვლევარი პარალელურად ავლებს თეიმურაზ I-ის, არჩილ II-ის, დავით გურამიშვილის, რომანტიკოსების შემოქმედებასთან, რომელთა პესიმიზმი „გამოწვეული იყო სამშობლოს სავალალო მდგომარეობით და პოეტების პირადი ცხოვრების უკუღმართობით. ანალოგიური ტკივილიანი განცდით ხასიათდება გ. შარვაშიძის პატრიოტული ლირიკა. პოეტს მოთქმისა და გოდების საბაბს აძლევს მამული დაკარგული, სამშობლო გადაცული და მომავალი გაურკვეველი, მაგრამ იგი მომავალს მაინც იმედის თვალთ შეჰყურებს და სჯერა, რომ ღმერთი არ გასწირავს მის წილხვდომილ ქვეყანას. გ. შარვაშიძის პატრიოტული ლირიკა ქართულ-აფხაზური კულტურის განუყოფელი ნაწილია. იგი ნასაზრდოებია იმავე სულისკვეთებით, ჰუმანიზმითა და განწყობილებით, რაც დამახასიათებელი იყო ალ. ჭავჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის, ი. ჭავჭავაძის, ა. წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას პოეტური სამყაროსათვის“².

მნიშვნელოვანია ო. ჭურდულიას მიერ განხილული გ. შარვაშიძის პუბლიცისტური და დრამატურგიული მოღვაწეობა. მკვლევარი მუ-

¹ ო. ჭურდულია. სიტყვა ფიქრის სხეულია, გვ. 54-55.

² ო. ჭურდულია. გიორგი შარვაშიძე. – წგნ.: *გიორგი შარვაშიძე*. თხზულებანი... II, გვ. 83.

დამ ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ „გიორგი შარვაშიძე უანგაროდ ემსახურებოდა მისთვის ამავე დროს მშობლიურ ქართულ ეროვნულ კულტურას“.¹

გიორგი შარვაშიძეს ავთ. ნიკოლეიშვილმა „საქართველოს ერთიანობისათვის მებრძოლი აფხაზი მწერალი“ უწოდა: „თავისი მოღვაწეობითა და ლიტერატურული შემკვიდრებით მან საგულისხმო ადგილი დაიმკვიდრა ჩვენი მწერლობის ისტორიაში. მის პიროვნებაში სამაგალითოდ გამოვლინდა ის საუკეთესო თვისებები, რომლებიც საუკუნეების მანძილზე განამტკიცებდა ქართველთა და აფხაზთა სახელმწიფოებრივ ერთობას და განუყოფელ ისტორიულ ბედს“;² – წერს ავთ. ნიკოლეიშვილი. მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ გიორგი შარვაშიძის „შეგნებული ცხოვრება და მოღვაწეობა რუსულ კოლონიალიზმთან დაუცხრომელი ბრძოლის მაგალითია... ამ უთანასწორო ბრძოლაში მტრის წინაშე მას ქედი არასოდეს მოუხრია და ეროვნული ღირსების გრძნობა არ შელახვია. პირველ ყოვლისა სწორედ ასეთ რაინდად და რწმენით გაუბზარავ მამულიშვილად დამკვიდრდა გ. შარვაშიძის სახელი ქართველი და აფხაზი ხალხების ისტორიაში“.³

გ. შარვაშიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მრავალმხრივი განხილვის ფონზე მკვლევარი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს გ. შარვაშიძის სახელმწიფოებრივ ხედვას, რომ გ. შარვაშიძეს აფხაზეთი საქართველოს განუყოფელ ნაწილად მიაჩნია. აღნიშნულ საკითხს მკვლევარი გ. შარვაშიძის ისტორიულ დრამაზე („გიორგი მესამე“) დაყრდნობით განიხილავს: „გიორგი მესამე „ჩვენი არცთუ მდიდარი დრამატურგიის ისტორიაში უსათუოდ იმსახურებს მეტ ყურადღებას, – წერს ავთ. ნიკოლეიშვილი, – ამგვარი დაინტერესების საფუძველი... მრავალი ასპექტით შეიძლება იყოს განპირობებული. მათგან ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ის გახლავთ, რომ ნაწარმოებში ხაზგასმულადაა განდიდებული სახელმწიფოებრივი მთლიანობის იდეა და დაგმობილია კუთხური სეპარატიზმი. ამ მთლიანობის შემადგენელ ღვიძლ ნაწილად აფხაზეთიცაა მიჩნეული“.⁴

დღეს, ქართულ-აფხაზური პოლიტიკური ურთიერთობის ამ ეტაპზე, მკვლევარი მნიშვნელოვნად მიიჩნევს გ. შარვაშიძის ხედვას ერთიან-

¹ **ო. ჭურდულია.** გიორგი შარვაშიძე. – წგნ.: *გიორგი შარვაშიძე*. თხზულებანი... II, გვ. 124

² **ა. ნიკოლეიშვილი.** გიორგი შარვაშიძე – საქართველოს ერთიანობისთვის მებრძოლი აფხაზი მწერალი. – წგნ. *გიორგი შარვაშიძე*. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 125

³ **ა. ნიკოლეიშვილი.** გიორგი შარვაშიძე, გვ. 125.

⁴ **ა. ნიკოლეიშვილი.** გიორგი შარვაშიძე, გვ. 149.

ნი ქართული სახელმწიფოებრიობისადმი: „დღეს ჩვენთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ის ფაქტი, რომ საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მთლიანობის იდეასა და ამ მთლიანობის შემადგენელ ღვიძლ ნაწილად აფხაზეთის მიჩნევას აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრე აფხაზი ეროვნების კაცი ქადაგებს“.¹

მკვლევარმა ე. თავბერიძემ გ. შარვაშიძეს „უბედო მამულის ყმა“ უწოდა, რომელსაც „თავისი რთული ცხოვრების მანძილზე არ ჰქონია შემთხვევა, რაიმე საკითხი საქართველოს, როგორც ერთიანი სახელმწიფოს თვალთახედვიდან არ განეხილოს, არ გამოეტანოს სათანადო მსჯავრი, მისთვის საქართველოსათვის ზრუნვა, ნატვრა უკეთესი მომავლისა იმავდროულად მშობლიური აფხაზეთისათვის ზრუნვასაც უდრიდა, რადგან, მისი ფიქრით... ეს ორი რამე ერთ ქვეყანაში განსხეულებულიყო“.²

ე. თავბერიძე უდიდესი პატივისცემით გადმოგვცემს გ. შარვაშიძის ცხოვრების განსაკუთრებით მნიშვნელოვან და საინტერესო ეპიზოდებს, პიროვნების, რომლის „ცხოვრება გამორჩეულია, რომ არ გინდოდეს, ყურადღებას მიგაქცევინებს, სუსხს გაგრძობინებს ავდროებისა, განგაცდევინებს დარდს კაცისა, სამთავროს პატრონს ერთი სახლი რომ შერჩენოდა და იქაც უნებართვოდ ვერ ჩადიოდა“.³ მკვლევარი ხაზს უსვამს გ. შარვაშიძის რაინდობას, მამულიშვილობას, ღირსების გრძობას, რომლის გამოც რუსეთის მმართველობის წყალობით, ნ. თავდგირიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ორი ქცევა მიწა ენატრებოდა თავის ქვეყანაში“ (მიხეილ შარვაშიძის მემკვიდრეებს მთავრობამ მთელი მამული ჩამოართვა) და „აღკრძალული ჰქონდა თავის სამშობლოში – აფხაზეთში ხანგრძლივი ცხოვრება“ და „ერთადერთი სახლი, „ვილლა ჩემი“ რომ წააწერა, შემორჩენოდა წინაპართა სამკვიდრო-საბრძანებელში“.⁴ ე. თავბერიძე თავს უყრის იმ მოგონებებს, რომელიც გ. შარვაშიძის ფიზიკურ მომხიბვლელობას უკავშირდება. „XIX საუკუნის მოღვაწეთაგან იშვიათად თუ ვინმე შეუძკიათ ისეთი ეპითეტებით, ისე მოხიბლულან ვინმეს მშვენიერებით, როგორც გიორგი შარვაშიძისა, წერენ კიდევ, მემუარებში უმეტეს ფიზიკურ ხიბლს წამოსწევენ წინ, აღფრთოვანებით, ალტაცებით გაიხსენებენ მის თვალტანადობასა და გამორჩეულ ჩვევებს“.⁵ – წერს მკვლევარი.

¹ ა. ნიკოლეიშვილი. გიორგი შარვაშიძე... გვ. 149-150.

² ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა. – წგნ. *გიორგი შარვაშიძე. თხზულებანი ორ ტომად*. ტ. II. ქუთაისი, 2006, გვ. 157.

³ ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა, გვ. 160.

⁴ ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა, გვ. 162.

⁵ ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა, გვ. 174.

ე. თავბერიძის ნაშრომის მეორე თავში განხილულია გ. შარვაშიძის პოეზია, რომლის „უმთავრესი მოტივი სამშობლოს სიყვარულია. რომანტიკოსთა დარად აწმყოს შეჭირვებული ყოფით დაფიქრებული პოეტი სანუკვარ იდეალს წარსულში პოულობს“.¹ მკვლევარი განიხილავს გ. შარვაშიძის პატრიოტულ თემაზე შექმნილ ლექსებს: „ჩემი ჩანგი“, „მამულს“, „ფშაურ ხმაზედ“ და სხვ. და წერს, რომ სამშობლო გ. შარვაშიძის შთაგონების წყარო და მთავარი საზრუნავია და მისი პოეზიაც მხოლოდ ქვეყნის სატკივრის გაჟღერებააო. „გიორგი შარვაშიძეც თანამედროვეთა მსგავსად თავისი პოეზიის დანიშნულებად საზოგადო სატკივრის გამჟღავნებას მიიჩნევდა“-ო.²

სხვა მკვლევართა მსგავსად, ე. თავბერიძე ყურადღებას ამახვილებს გ. შარვაშიძის ცნობილ ლექსზე „ვარადა“, რომელსაც ლექსზე დაყრდნობით („ის არის მძიმე მოთხრობა, გულისა სატკივარადა...“), „მძიმე მოთხრობა“ უწოდა. „ვარადა“ არა მარტო გიორგი შარვაშიძის შემოქმედების მშვენიერებაა, უპირველესად, ქართული კლასიკური პოეზიის შედეგურია, ბოლმის, ტკივილის, დარდის ამოხეთქვაა, მწარე დროებაზე მოთქმა და გოდებაა. კითხულობ და სტრიქონში ჟონავს სინანული, თან მოკრძალებული ჩივილი, ნუ მიწყენთ ამგვარ ყოფას, ნუ დაძმრახავთ დარდი რომ დამრევს ხოლმე ხელს და მამაპაპურად ამოვიკვნესებო... „ვარადას“ განწყობილებას ხშირად მისი ავტორის, აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მეძკვიდრის ყოფით ხსნიან, თითქოსდა კონკრეტულ სარჩულს უძებნიან ლექსში გამჟღავნებულ საწუხარს, მაგრამ ეს პოეტური თხზულება უწინარეს პიროვნული კი არა, ზოგადი, მე თუ მკითხავთ, კაცობრიული დარდ-ტკივილითაა დიდი და გამორჩეული“,³ – წერს მკვლევარი.

პოეტის სულის აღსარება და ტკივილიანი ამოძახილია გულში ჩამწვდომი, გრძნობით სავსე ლექსი „ვარადა“, რომელიც გ. შარვაშიძემ თავის მშობლიურ, აფხაზურ ფესვებს უძღვნა („ვარადა“ ადილეურ-აფხაზური სიტყვაა და სიმღერას ნიშნავს). იგი პატრიოტიზმის გრძნობით გამთბარი მშვენიერი ლირიკული ლექსია, რომელშიც ავტორი უდიდესი ტკივილისა და სასოწარკვეთის დროს მშობლიურ ენას, წინაპართა ფესვებს მოუხმობს ნუგეზად. ასეთ დროს „მამაპაპური ვარადა“ ყველაზე უკეთესად გამოხატავს ავტორის გრძნობებს, მაგრამ იგი ერთი კაცის პიროვნული ტკივილი კი არა, ეროვნულ-საკაცობრიო სატკივარია, გლოვა-მოთქმა დაქცეულ სამშობლოზე, რომელიც გ. შარვაშიძის შე-

¹ ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა, გვ. 197.

² ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა, გვ. 199.

³ ე. თავბერიძე. უბედო მამულის ყმა, გვ. 203-204.

მოქმედების უმთავრესი თემაა.

გ. შარვაშიძის „ვარადას“ ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში მკვლევარები ძალად შეფასებას აძლევენ. ესენია: ს. ჯანაშია („ქვეყანა მისი მშობელი თავისი ადგილობრივი სპეციფიკურობით გიორგი შარვაშიძის მართლაც ღრმა სიყვარულით უყვარდა... მშობლიური თავისებურების დიდი გრძნობის წიაღში შეიძლება მხოლოდ დაბადებული იყოს ისეთი შედეგები, როგორცაა მისი „აფხაზური სიმღერა „ვარადა“ – უშინაგანესი ლირიკური მღელვარების პოეტური შენივთება“);¹ ო. ჭურღულია, ავთ. ნიკოლეიშვილი („განსაკუთრებით საინტერესოა ლექსი „ვარადა“, ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუში პოეტის შემოქმედებისა. „ვარადაში“ – აფხაზური სიმღერის ამ ყველაზე პოპულარულ სიტყვაში – სიმბოლურად კონდენსირდება მშობლიური მიწისა და ენის სიყვარული. ეს სიტყვა ლექსში ემოციური და სულიერი სიღალის გამოხატვის ფუნქციას კი არ ასრულებს, არამედ იმ გაუნელებელი ტკივილის გასაღებადაა ქცეული, რომელიც მწერლის ცხოვრების ბედისწერას წარმოადგენს...“)²; ე. თავბერიძე, ზ. პაპასქირი („გიორგი შარვაშიძეს, რომელიც უდავოდ იყო ქართველი ისტორიულ-კულტურულად, სავსებით ნათლად ჰქონდა გაცნობიერებული თავისი ეთნო-ტომობრივი აფხაზობა. ამის მკაფიო დადასტურებაა თუნდაც მისი პოეტური შედეგები „ვარადა“, რომელშიც ის მთელი გრძნობით გამოხატავს სურვილს, რომ არ მოწყდეს თავის აფხაზურ ფესვებს“)³; ჯ. თითქმერია (მკვლევარი გ. შარვაშიძის ცხოვრებისა და შემოქმედების უმთავრეს მომენტებს ე. წ. დიალოგის სახით გვაცნობს. ნაშრომის სახელწოდებაა „დიალოგი გიორგი შარვაშიძესთან“) და სხვები.

გიორგი შარვაშიძის მოღვაწეობა და შემოქმედება მრავალმხრივია. მასში აისახა ეპოქის ყველაზე მტკივნეული პრობლემები, ესენია: ეროვნული და სოციალური საკითხები, ქართული ენის როლი ეროვნული ცნობიერებისთვის, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა... ესაა არასრული სია იმ პრობლემებისა, რომელიც იყო მამინდელი პროგრესული საზოგადოების ღირსეული წარმომადგენლის გიორგი შარვაშიძის – ფიქრის, განსჯის, ანალიზის საგანი. გიორგი შარვაშიძე ქართულ ინტელიგენციასთან იღვა და მასთან ერთად ცდილობდა ამა თუ იმ საზოგადოებრივი პრობლემის მოგვარებას. მას ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა იმდროინდელი მოწინავე ინტელიგენციის საუკეთესო

¹ ს. ჯანაშია. გიორგი შარვაშიძე. *კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი*. – *გიორგი შარვაშიძე*. ლირიკა, ეპოსი, დრამა. მეორე გამოცემა, გვ. 21-22.

² ა. ნიკოლეიშვილი. გიორგი შარვაშიძე, გვ. 142

³ ზ. პაპასქირი. დედაწლი დიდი მამულიშვილისა, გვ. 235.

წარმომადგენლებთან, მათ შორის, ი. ჭავჭავაძესთან, აკ. წერეთელთან, ი. გოგებაშვილთან, ს. მესხთან, კ. ლორთქიფანიძესთან, ი. მუნარგიასთან და სხვა. გიორგი შარვაშიძის ეროვნულ-მოქალაქეობრივი მსოფლმხედველობა და ესთეტიკური მრწამსი „თერგდალეულთა“ იდეებითაა დავალებული. ყოველივე ეს გ. შარვაშიძით მკვლევართა ფართო სპექტრის დაინტერესებას განაპირობებს.

გიორგი შარვაშიძის – ამ მრავალმხრივ საინტერესო პოეტისა და მოღვაწის შესახებ ლიტერატურულ კრიტიკაში გამოთქმული ნააზრევინა და ცალკეულ პიროვნებათა მოგონებების გადმოცემა ერთ სამეცნიერო სტატიაში სრული სახით ვერ მოხერხდება, მითუმეტეს, რომ გიორგი შარვაშიძის ცხოვრებითა და მოღვაწეობით არა მხოლოდ ლიტერატურის კრიტიკოსები, არამედ ისტორიკოსები, დრამატურგები და თეატრალური კრიტიკოსებიც ხშირად ინტერესდებიან, რომელთა ნაშრომები შემდგომშიც ჩვენი ინტერესისა და კვლევის საგნად დარჩება.

PIKRIA CHKHARTISHVILI

GIORGI SHERVASHIDZE IN THE GEORGIAN LITERARY CRITIQUE

The present work is devoted to the analysis of the place of Giorgi Shervashidze, the last prince of Abkhazia, Mikhail Shervashidze's elder son, poet, dramatist, publicist and public figure in the Georgian literary critique. The article gives a review of the literary – critical assessments by some researchers of G. Shervashidze's literary activity and creative work, namely by S. Janashia, Sh. Dadiani, O. Churgulia, A. Nikoleishvili, E. Tavberidze and others of the life and the literary legacy of the worthy son of the Abkhazian and Georgian peoples.

კოტე თოდუა

XIX საუკუნემდელი ევროპული ლიტერატურის ზოგადი დახასიათება რეალიზმის თვალთახედვით

ხელოვნება საერთოდ და მათ შორის ლიტერატურა ისევე ძველია, როგორც კაცობრიობა. ხელოვნება არსებობს და ვითარდება თავის კონკრეტულ სახეობებში: ლიტერატურა, თეატრი, მუსიკა, არქიტექტურა, მხატვრობა, კინო და სხვა. მისი ამ მრავალფეროვნების მიზეზს ცნობილი გერმანელი ფილოსოფოსი იმანუელ კანტი სუბიექტის შესაძლებლობის მრავალფეროვნებაში ხედავდა,¹ ჰეგელი – ობიექტური იდეის შინაგან დიფერენციაში,² ფრანგი მატერიალისტები – გარემომცველი სამყაროს მხატვრული აღქმის სხვადასხვა საშუალებებში³ და ა.შ.

ხელოვნების სახეობებად დაყოფის მიზეზი არის ადამიანის საზოგადოებრივი პრაქტიკის მრავალგვარობა, მხატვრულად აღქმული სამყარო, რომელიც სინამდვილის ესთეტიკური აღქმის მრავალფეროვნებას ეყრდნობა. კაცობრიობის მსოფლიო-ისტორიული პრაქტიკის საფუძველზე ადამიანის მოღვაწეობის პროცესში წარმოიქმნა მისი სულიერი ყოფის მრავალმხრივობა, განვითარდა ადამიანის ესთეტიკური გრძნობა, მშვენიერებით ტკობის უნარი და ა.შ. როგორც ცნობილია, ხელოვნების განვითარება ურთიერთშემხვედრი პროცესია:

1. სინკრეტიზმიდან ხელოვნების სხვადასხვა დარგის წარმოშობამდე (ერთიანი, განუყრელი მხატვრული აზროვნებიდან უძველეს დროშივე განვითარდნენ ცეკვა, სიმღერა, მუსიკა, თეატრი, ლიტერატურა, XIX საუკუნეში ჩამოყალიბდა ფოტოგრაფია, XX საუკუნეში – კინო და ტელევიზია);
2. ხელოვნების სხვადასხვა სახეობიდან მათ სინთეზამდე (კინო ხელოვნების ცალკე დარგია და ამავე დროს რამდენიმე მათგანის სინთეზი, არქიტექტურა წარმოადგენს მონუმენტალური ფერწერისა და ქანდაკების სინთეზს).

¹ **И. Кант.** Сочинения 1747-1777 гг. В 2-х томах. Том II. 1759-1777 гг. М., 1940, გვ. 162.

² **Г.В.Ф. Гегель.** Лекции по истории философии. – Сочинения. Т.10. М., 1932, გვ. 96.

³ **М. С. Каган.** Эстетическое учение Чернышевского. М.-Л., 1958, გვ. 35.

მხატვრული კულტურის განვითარებისათვის თანაბრად სასარგებლოა როგორც ხელოვნების სპეციფიკური დარგების გამოყოფა, ისე მუხების ურთიერთქმედება. ხელოვნების ყველა სახეობიდან უმთავრესი მაინც ლიტერატურაა, რომელიც მხატვრული სიტყვის საშუალებით შეიმეცნებს გარე სამყაროს. მისი საგანი, მართალია, არაერთგვაროვნად, მაგრამ განუხრელად ვითარდება და ფართოვდება. მისი ასახვის სფეროში უკვე შედის ბუნებრივი და საზოგადოებრივი მოვლენები, უდიდესი სოციალური კატაკლიზმები. თავის სხვადასხვა ჟანრებში ყოველივე ამას ლიტერატურა მოიცავს ან სინამდვილის დრამატული აღქმით, ან მოვლენების ეპიკური აღწერით, ან კიდევ ადამიანის შინაგანი ბუნების ღირიკული თვითგახსნით.

ლიტერატურა ხელოვნების სხვა სახეობების მსგავსად ისტორიულად ცვალებადია. იცვლებიან მასში ასახული ცხოვრებისეული მოვლენები, შემოქმედთა მსოფლმხედველობრივი პოზიციები და იდეალები, ჩნდებიან ახალი მხატვრული საშუალებები, ხერხები და მეთოდები. ლიტერატურული ნაწარმოებისა და ლიტერატურული პროცესის ყოველი ელემენტი და თავისებურებები ცოცხალი ორგანიზმივითაა, მოძრავია, ვინაიდან იგი აქტიურად რეაგირებს ცხოვრების ცვალებადობაზე.

სიტყვაკანზმული მწერლობის განვითარება – ესაა მდგრადობისა და ცვალებადობის, მექანიკურობითობისა და ნოვატორობის ურთიერთმოქმედების პროცესი. მისი სახეცვლილება აუცილებელად გულისხმობს „კონსერვატიულ“ მხარესაც. ლიტერატურის ცვალებადობა, როგორც ჰეგელი ვარაუდობდა, სრულიადაც არ იწვევს მისი არსის რღვევას ან ფილოსოფიის შეცვლას.¹ ინდივიდის ცხოვრება საზოგადოებისა და ხალხის წიაღში და ხალხისა – კაცობრიობისაში, ადამიანი, საზოგადოება და ბუნება თავიანთი ურთიერთქმედებით წარმოადგენენ ლიტერატურის ასახვის მუდმივ საგანს. ამავე დროს ლიტერატურული სახის მუდმივი და უცვლელი სამშენებლო მასალაა სიტყვა. წარმოსახვა თვით ენის საფუძველშია ჩადებული, ენისა, რომელიც იქმნება ხალხის მიერ და თავის თავში ამთლიანებს მთელ მის გამოცდილებას, იქცევა რა აზროვნების ფორმად. ენა, თავისი ჩამოყალიბება-განვითარების პროცესის დროს ივსებოდა სამყაროს ასოცირებული ხედვით და ხდებოდა მისი შემზადება სინამდვილის მხატვრული ასახვისათვის.

ყოველი მეცნიერება სწავლობს სინამდვილის ერთ მხარეს მის კონკრეტულ გამოვლინებაში, ხოლო მხატვრული ლიტერატურა ამ სინამდვილეს იღებს მთლიანობაში, მისი სხვადასხვა მხარეებისა და თვისებების ურთიერთქმედებაში, ამიტომ განსხვავებით მეცნიერულისაგან,

¹ Г. В. Ф. Гегель. Лекции по истории философии, გვ. 128.

ლიტერატურულ ტექსტში ყოველი ფრაზა წარმოადგენს ერთადერთ შესაძლებელს. მხატვრული სახე ასახავს მოვლენას მის განუყოფელ მთლიანობაში, რის გამოც მასში ყოველი სიტყვა უდიდეს მნიშვნელობას იძენს. ამ თავისებურებით აიხსნება, მაგალითად, მხატვრული თარგმანის სირთულე. მწერლობას სიტყვიერი ფორმა აძლევს საშუალებას გამოხატოს როგორც ესთეტიკური, ისე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური იდეალები, დაამყაროს კავშირი ფილოსოფიასთან, პოლიტიკასთან, მორალთან და საზოგადოებრივი ცნობიერების სხვა ფორმებთან. ამიტომ ლიტერატურას წამყვანი ადგილი უჭირავს ხელოვნების მრავალფეროვან სისტემაში და მნიშვნელოვან ზეგავლენასაც ახდენს მისი სხვა დარგების განვითარებაზე.

ლიტერატურის და საერთოდ ხელოვნების მიზანი ყოველთვის იყო და არის ის, რომ ადამიანს აგრძობინოს მისი ცხოვრების შიგნით (როგორც ეს რეალიზმშია), ან მასზე და მის ქვევით (როგორც ეს რომანტიზმშია) არსებობს სიღრმისეული სინამდვილე, რომელსაც იდეალს უწოდებენ. ამ მიზნის მიღწევის გარეშე არ არსებობს ნამდვილი ლიტერატურა და ხელოვნება საერთოდ. მაგრამ წინააღმდეგობა იმაშია, რომ ცალკეული ლიტერატურული მიმდინარეობის მეთოდოლოგია ეყრდნობა ერთგვაროვანი პრინციპების აბსოლუტიზაციას. დღეს უკვე ნათელია, რომ მწერლობის კრიტერიუმის შესაფასებლად უნდა ჩამოყალიბდეს უფრო უნივერსალური სისტემა, რომელიც ნათლად წარმოაჩენს ამ ფენომენის მთელ სირთულესა და მრავალფეროვნებას. ბუნებრივია ისიც, რომ რეალური სამყაროს პოლიფონიურობა, ადამიანის პრაქტიკული თუ სულიერი ყოფის მრავალგვარობა აირეკლება მხატვრული ასახვის პოლიფონიურობასა და მრავალფეროვნებაში. ლიტერატურა, ერთი მხრივ, სინამდვილის რეალურ სურათებს ასახავს ჭეშმარიტი თუ ისტორიული ფაქტების აღწერით, ან მხატვრული გამონაგონის საშუალებით, რომელიც რეალური ყოფის განზოგადების შედეგია და ხშირ შემთხვევაში უფრო მართალი, ვიდრე სინამდვილე; მეორე მხრივ კი, წარმოადგენს ამ რეალობისადმი ავტორის, შემოქმედლის დამოკიდებულების გადმოცემას, ან გვიჩვენებს იმ გრძობა-განწყობილებას, რომელსაც ესა თუ ის მოვლენა იწვევს მწერლის შინაგან ბუნებაში. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, რეალური სინამდვილითაა გამოწვეული და რეალური ადამიანის რეალური წარმოსახვის შედეგია. აქედან გამომდინარე, „სიტყვაკაზმული მწერლობის არსი სინამდვილის მხატვრულ ასახვაში მდგომარეობს. ყოველი ლიტერატურული ნაწარმოების ღირსება იმით განისაზღვრება, თუ რამდენად სრულყოფილად და მაღალმხატვრულად ასახავს სინამდვილეს, მის არსებით მხარეებს. ამ

დიდი ამოცანის გადაწყვეტაში კი ერთ-ერთ მთავარ როლს შემოქმედებითი მეთოდი ასრულებს¹.

შემოქმედებითი მეთოდი, მისი ხასიათი და თავისებურება, ისტორიულად დაკავშირებულია ცნობიერებასთან, საზოგადოებრივი შეგნების დონესთან; იგი შეპირობებულია ცხოვრების სინამდვილით, ამასთან, მისი სრულყოფისა და საბოლოო სახის ჩამოყალიბების საქმეში უდიდეს როლს თამაშობს თვით შემოქმედის მსოფლმხედველობა და ტალანტი.

შესაფერის ისტორიულ გარემოსა და ადამიანთა შექმენების დონის შესატყვისად ლიტერატურაში და საერთოდ ხელოვნებაში იცვლებოდა შემოქმედებითი მეთოდები, ან ადგილი ჰქონდა მათ განვითარებასა და კრიზისს. მაგრამ არცერთი ხალხის მწერლობაში არასოდეს გაწყვეტილა განვითარების მთლიანი ჯაჭვი. წინა დროის ლიტერატურა ყოველთვის ახდენდა გავლენას მომდევნო ხანის მწერლობაზე.

დღეს უკვე სადაოდ არ ითვლება ის, რომ ხელოვნება საერთოდ და მათ შორის ლიტერატურა. ყოველთვის გამოხატავდა სინამდვილეს, თავის საფუძველსა და შთაგონების წყაროს. ეს გამოხატვა წარმოადგენდა აქტიურ კატეგორიას, რადგანაც თვით სინამდვილისადმი სამსახურის ისახავდა მიზნად.¹ აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ რეალიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა, თუ მისი ელემენტები, რა თქმა უნდა, განსხვავებული ფორმით არსებობდა ყველა დროსა და ეპოქაში, თვით პირველყოფილი საზოგადოებიდან მოყოლებული.

პირველყოფილი ადამიანის მიერ გამოქვაბულის კედლებზე შესრულებული პრიმიტიული ნახატი დამხატველისა თუ მნახველისათვის იგივე იყო, რაც მორწმუნეთათვის ხატია, ე.ი. მეორე, ამ სამყაროს მიღმისეული სინამდვილე, ჭეშმარიტი სუბსტანცია, რომელსაც გარკვეულწილად მაგიური დანიშნულება ჰქონდა იმდროინდელი ადამიანისათვის. ამავე დროს კედელზე ამოკაწრული ცხოველებისა თუ მათზე მონადირე ადამიანების გამოსახულებები გარკვეულწილად რეალური ცხოვრებისეული სინამდვილიდან აღებული რეალური ცხოველისა თუ ადამიანის მხატვრული სახეც იყო. ამიტომაცაა, რომ მკვლევრები მას „პრიმიტიულ რეალიზმს“ უწოდებენ, და ეს ტერმინი თითქმის სრულყოფილად გადმოგვცემს მისი, როგორც მცნების არსს. ის მხატვრობა სინამდვილის არა მხოლოდ ანარეკლია, არამედ გარკვეული მსოფლმხედველობის მატარებელიც. მართალია, ეს მსოფლმხედველობა, რაღაც მისტიკურ, მხოლოდ ქვეცნობიერ სახეს ატარებდა, მაგრამ მაინც სრულყოფილად გადმოგვცემდა იმდროინდელი ადამიანის შეხედულებ-

¹ გ. ჯიბლაძე. ხელოვნება და სინამდვილე. I ნაწ. თბ., 1955, გვ. 18,

ბებს გარე სამყაროზე.¹

პირველყოფილი ადამიანის მიერ შექმნილი ზეპირსიტყვიერების ნიშნებს, მართალია, ჩვენამდე არ მოუღწევია და ვერც მოაღწევდა სრულიად მარტივი და გასაგები მიზეზების გამო, მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ქვის ხანის ადამიანი, რომელიც ჩვეულებრივად აზროვნებდა და მეტყველებდა, აუცილებლად შექმნიდა ფოლკლორულ ნიშნებს, რომლებშიც გადმოცემული იქნებოდა მაშინდელი ადამიანის ნაფიქრალ-ნააზრევი გარე სამყაროზე, ბუნებრივ თუ საზოგადოებრივ მოვლენებზე, ამ მოვლენებისადმი ადამიანის დამოკიდებულებაზე და ა.შ. ასე რომ, ის ე.წ. „პრიმიტიული რეალიზმი“ შეგვიძლია ვივარაუდოთ იმ უძველეს ფოლკლორშიც.

უძველეს ხანაშივე ადამიანი ქმნიდა მოთოსური ხასიათის თქმულებებს, რომლებიც მისტიკურ ელემენტებთან ერთად შეიცავდა რეალური ცხოვრებისეული სინამდვილის ამსახველ მომენტებსაც. მითოლოგიაში მისტიკა, ფანტაზია და რეალობა ისე მჭიდროდაა ერთმანეთთან შერწყმული, რომ დღეს უკვე ჭირს მათ შორის ზღვარის გავლება. მაგრამ, რადგანაც უძველესი მითები გადმოგვცემენ იმდროინდელი ადამიანის რეალურად არსებულ კოსმოგენიურ თუ მსოფლმხედველობრივ წარმოდგენებს, მის ნააზრევს ადამიანის წარმოშობასა თუ მის ადგილზე ამ სამყაროში და ა.შ., ამიტომ მითოსური ხანის ხელოვნებას საერთოდ და მათ შორის ლიტერატურას შეგვიძლია „მითოსური რეალიზმი“ ვუწოდოთ.

ის, რომ ანტიკური ლიტერატურა შეიცავდა რეალიზმის ელემენტებს, დასტურდება თუნდაც ჰომეროსის პოემებით – „ილიადა“ და „ოდისეა“. ეს განსაკუთრებით ითქმის „ილიადაზე“, რომელშიც ასახულია ძველი ბერძნების ბრძოლა ტროელთა წინააღმდეგ. მართალია, ტროა დიდი ხნის განმავლობაში ლეგენდარულ ქალაქად, მწერლის ფანტაზიის ნაყოფად ითვლებოდა, მაგრამ, როგორც ცნობილია, XIX საუკუნეში გერმანელმა არქეოლოგმა ჰაინრიხ შლიმანმა ბერძნული და აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიულ დოკუმენტებზე დაყრდნობით შეძლო არა მხოლოდ აღმოეჩინა ამ ქალაქის ნაშთები, არამედ წინასწარ ზუსტად გამოეთვალა მისი ადგილსამყოფელიც კი.

ჯერ კიდევ IV საუკუნეში ქრისტეს შობამდე ძველმა ბერძენმა ფილოსოფოსმა არისტოტელემ თავის ნაშრომში „პოლიტიკა“ ლოგიკური თანმიმდევრობით ჩამოაყალიბა „მიმეზისის“ (მიბადვის) თეორია, რომელიც, მისი აზრით, დამახასიათებელი იყო კლასიკური ხანის ან-

¹ Ю. Б. Борев. Эстетика. М., 1988, გვ. 360.

ტიკური მწერლობისათვის.¹ ეს თეორია ხელოვნების ფუნქციას უკავშირებდა რეალური ყოფის ასახვას ისე, როგორც არის. ამის საფუძველზე არისტოტელე ხაზს უსვამდა მუსიკის, პოეზიის და განსაკუთრებით ტრაგედიის შემეცნებით-აღმზრდევლობით ფუნქციას. მისი შეხედულებით ხელოვნება ზოგადსაკაცობრიო ბუნებისაა და დაკავშირებულია გარემომცველი სინამდვილიდან ტიპურის გამოვლენასთან. ლიტერატურა უშუალოდ ასახავს გარკვეულ ეთიკურ თვისებებს და წარმოადგენს საზოგადოების აღზრდის ერთ-ერთ საშუალებას. ეს უწინარესად და ყველაზე მეტი ეფექტურობით შეუძლია ტრაგედიას. ამიტომ ნაწარმოების აღქმის კულმინაციას წარმოადგენს კათარზისის შეგრძნება, რომელიც გამოხატავს სულიერ განწმენდას თანაგრძნობისა და შიშის გზით. კათარზისი ამავე დროს იყო არა საბოლოო შედეგი, არამედ განწმენდის პროცესი და უმაღლეს ეთიკურ პრინციპებთან მიახლოების საშუალება. ის იწყებოდა არა უბრალოდ თანაგრძნობიდან, არამედ სულიერი გასხივოსნებიდან. სწორედ ეს მიაჩნდა არისტოტელეს ტრაგედიის უმთავრეს ღირსებად.²

არისტოტელეს და მასთან ერთად ანტიკური ხანის სხვა მოაზროვნეთა (პლატონის, ლუკრეციუსის, ჰორაციუსის, ციცერონის და სხვა.) ესთეტიკურმა შეხედულებებმა, რომლებიც გამოხატავდნენ თავისუფალი მოქალაქის ძირეულ ინტერესებს, თავისებური გამოძახილი ჰპოვეს მხატვრულ ტილოებშიც. მხატვრულმა შემოქმედებამ თავის ნაწარმოებებში დაასაბუთა ანტიკური ფილოსოფიური კონცეფცია ადამიანზე, რომელშიც დომინირებდა შემდეგი იდეები:

1. ადამიანს სამყაროში უჭირავს განსაკუთრებული, უზენაესი ადგილი;
2. ინდივიდი ეკუთვნის არა მხოლოდ თავის განსაკუთრებულ გვარტომობრივ საზოგადოებას, არამედ კაცობრიობასაც, როგორც მთლიანს.

ანტიკურმა ლიტერატურამ შექმნა მშვენიერი და მამაცი ადამიანის იდეალი, ფიზიკურად და სულიერად სრულყოფილი გმირის სახე, გმირისა, რომელიც ჰარმონიაში ცხოვრობს გარემომცველ სამყაროსთან, რომელიც ძველი ბერძნებისა და რომაელების ფანტაზიამ დაასახლა მითური არსებებითა და დადებითი თუ უარყოფითი ადამიანური თვისებების მქონე ღმერთებით. ამის ნათელი დასტურია ესქილეს, ევრიპიდეს, სოფოკლეს, აპოლონიოს როდოსელის, ვერგილიუსის და სხვათა მხატვრული შემოქმედება.

¹ არისტოტელე. პოეტიკა, თბ., 1944, გვ. 67.

² არისტოტელე. რიტორიკა. თბ., 1981, გვ. 72.

ანტიკურმა ხელოვნებამ ფართოდ აირეკლა ცხოვრება და ამ ცხოვრებისაგან მიღებულ შთაბეჭდილებებს მისცა სრულყოფილი მხატვრული ფორმა. „*Ars longa, vita brevis*“ – სიცოცხლე ხანმოკლეა, ხელოვნება მარადიული – ეს იყო ანტიკური კულტურის დევიზი. თვითონ ხელოვნების, ლიტერატურის სოციალური სტატუსის განსაზღვრა ანტიკურ ხანაში დღევანდელი გადასახედიდან არასრულყოფილი, ზოგჯერ დამახინჯებელიც და ისტორიულად შეზღუდული იყო. მიუხედავად ამისა, ეს იყო წინ გადადგმული ნაბიჯი ხელოვნების განვითარების პროცესში.

ანტიკურ ეპოქაში ლიტერატურა სამყაროს ხსნიდა მითოლოგიურად. ეს იყო ერთდროულად რეალისტური და ილუზიონურ-ფანტასტიკური, იმ დროის ადამიანისთვის სარწმუნო შეხედულება სამყაროზე, რომელიც შეიცავდა სტიქიურ დიალექტიკას. ამიტომ მას შეიძლება ეწოდოს მითოლოგიურ-ანტიკური რეალიზმი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ადამიანის გმირული (ჰეროიკული) კონცეფცია, რომელიც ამკვიდრებდა პიროვნებისა და საზოგადოების ერთიანობის, ინდივიდის შინაგანი ბუნების ჰარმონიულობის იდეას. თუმცა ის ემორჩილება აუცილებლობას და ხშირად საკუთარ დაღუპვასაც ვერ იცილებს თავიდან, მაგრამ მაინც იბრძვის და მხოლოდ თავისუფალ მოქმედებაში ვლინდება აუცილებლობაც.

ანტიკურმა ხანამ კაცობრიობას დაუტოვა პიროვნების თავისუფლების იდეა და დემოკრატიის ძირითადი პრინციპები: აბსტრაქტულ მეცნიერებათა თავდაპირველი სისტემები, რომლებიც, მიუხედავად იმისა, რომ არ იყო პრაქტიკულ საქმიანობასთან მჭიდროდ დაკავშირებული და აბსტრაქტულ-მჭვრეტელობით, პასიურ ხასიათს ატარებდა, ხელს უწყობდა პოლითეიზმიდან მონოთეიზმზე გადასვლას. სწორედ ამის საფუძველზე, ეკონომიკური და პოლიტიკური სფეროების ცენტრალიზაციასთან ერთად, ახ.წ. I საუკუნეში რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში აღმოცენდა ქრისტიანობა, რომელიც ხანგრძლივი დევნის მიუხედავად, IV საუკუნეში სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა და თანდათან მსოფლიო რელიგიადაც იქცა.

ქრისტიანობამ მოიტანა პრინციპულად სხვა იდეალები, ქცევის სხვა ნორმები. მან მკვეთრი ზღვარი გაავლო ზეციურ სამყაროს, რომელიც უზენაესი სამართლიანობის გამოხატულება იყო, და მიწიერ ცხოვრებას შორის. სამყარო შექმნილია ადამიანისათვის, ხოლო ადამიანი დაბადებულია იმისათვის, რომ შეიმეცნოს ღმერთი მისი მცნებების მიყლით. სულის ხსნა და იმქვეყნიური სამოთხე ცხადდებოდა უმთავრეს ამოცანად, რომელსაც უნდა დამორჩილებოდა ადამიანის ყველა ჩანა-

ფიქრი და ქცევა. ქრისტიანული ეკლესია თანდათან მნიშვნელოვან როლს იკავებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. დასავლეთ ევროპის, ანუ რომის ეკლესია, რომელიც თეოკრატიული იდეალებით ხელმძღვანელობდა და რომელმაც პოლიტიკა თავისი მოღვაწეობის უმნიშვნელოვანეს სფეროდ გაიხადა, აღმოსავლური, ანუ მართლმადიდებლური ეკლესიისაგან განსხვავებით შედარებით უფრო „მიწიერი“ იყო. ამავე დროს იგი ქმნიდა სახელმწიფოს საწინააღმდეგო საპირწონეს და აიძულებდა მას კომპრომისზე წასულიყო. ეკლესიის წყალობით ჯერ კიდევ ადრინდელ შუა საუკუნეებში იწყება პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიალოგის განწყობილების შექმნა. ეს კი უაღრესად მნიშვნელოვანი წინაპირობა იყო სახელმწიფო ხელისუფლების ევროპული ტიპის წარმოშობისთვის, რომელიც იძულებული იყო ანგარიში გაეწია საზოგადოებრივი აზრისათვის და მასთან კომპრომისზე წასულიყო.¹

განსხვავებული ვითარება იყო აღმოსავლეთში, ანუ ბიზანტიაში. აქ მიჩნდათ, რომ სრულყოფილი ჰარმონიისა და წესრიგის განსახიერება იყო იმპერია, სადაც სახელმწიფო წარმოადგენდა უმაღლეს და ურყევ ფასეულობას, ხოლო იმპერატორი ითვლებოდა შეუზღუდავი ძალაუფლების მქონე მბრძანებლად, მაგრამ არა სახელმწიფოს მესაკუთრედ. იგი იყო ერთდროულად საერო ხელისუფალიც და ეკლესიის მეთაურიც. ამიტომ მას უნდა ჰქონოდა სახელმწიფო მოხელის ნიჭი და ჭეშმარიტი ქრისტიანის თვისებები – კეთილსინდისიერება, რწმენა, გულმოწყალება. ამის საფუძველზე ბიზანტიაში თანდათან კვდებოდა ანტიკური წარმართული შეგნება, იგი იცვლებოდა უფრო ტრადიციულთა და დისჰარმონიულით, მაგრამ მიმართულთ ადამიანის შინაგანი სამყაროსადმი, რომელიც მას ხსნის გზას უსახავდა, აძლევდა რა ღვთიურ არსში წვდომის იმედს.

შუა საუკუნეების როგორც დასავლეთ ევროპის, ისე ბიზანტიურ ლიტერატურაში, რომელიც ანტიკურობის ტრადიციებზე აღმოცენდა, უმდიდრეს ზეგავლენას ახდენდა ქრისტიანული რელიგია, რაც იწვევდა ხელოვნების რეგლამენტირებულ, იკონოგრაფიულ სქემებში მოქცევას. ანტიკური ხანის ჰარმონიული გმირის კონცეფცია შეცვალა დოგმატურ ჩარჩოებში მოქცეულმა ღვთისმოსავმა და ქრისტიანობისათვის თავდადებულმა ადამიანმა, რომლისთვისაც უმთავრესია რწმენა, როგორც აბსოლუტური ჭეშმარიტება, რომელიც მიიღება ზემთაგონებით. მაგრამ ამავე დროს ანტიკური ფილოსოფიის ზეგავლენით ჩნდება იდეა, რომ გზა ღმერთისაკენ რწმენასთან ერთად გადის ადამიანისა და ბუნების შეცნობაზე (ავეროესი, მოშე მაიმონიდი, თომა აქვინელი). ეს კი ხელს

¹ გ. ბოლოთაშვილი. ცივილიზაციების ისტორია. თბ., 2003, გვ. 114.

უწყობდა სასულიერო მწერლობასთან ერთად საერო ლიტერატურის განვითარებასაც. ამისი ნათელი დასტურია ფრანგული ეპოსი „სიმღერა როლანდზე“, ესპანური „სიმღერა ჩემს სიღზე“, ირლანდიელი ბერების მიერ ჩაწერილი ძველი კელტური საგები (ეპიკური თქმულებები ღმერთებისა და გმირების შესახებ), ანგლო-საქსური პოემა „ბეოვეულფი“, ისლანდიური ეპოსი „უფროსი ელა“ და სხვა, რომლებიც ფანტასტიკურ ელემენტებთან ერთად უცილობლად შეიცავს რეალიზმის ელემენტებსაც. იგივეს თქმა თავისუფლად შეიძლება შუა საუკუნეების სასულიერო მწერლობაზეც, განსაკუთრებით ჰაგიოგრაფიაზე, რომელიც ძირითადად რეალურად არსებული წმინდანების ცხოვრებისა თუ წამების ამსახველია, ამავე დროს სავსეა ალეგორიებითა და სიმბოლოებით.

შუა საუკუნეების ლიტერატურამ თავის გმირს ჩამოაცილა მოქმედების ნებელობა და გადაულოცა იგი ღმერთს. ადამიანი ტრაგიკული არსებაა, ყველაფერი უზენაესის ნებაა. სამყარო, რომელიც ორსაზოვანია – ხილული და უხილავი, ანუ მიწიერი და ზეციური განპირობებულია ღმერთით. ამიტომაც იმ დროის ლიტერატურას, როგორც სამყაროს ინტელექტუალური აღქმის შედეგს, რომელიც მაშინდელი ადამიანისათვის სარწმუნო უხილავ სამყაროსთან ერთად ამქვეყნიურ ცხოვრებასაც ასახავდა, შეგვიძლია ვუწოდოთ შუა საუკუნეების ალეგორიულ-სიმბოლური რეალიზმი.

შუა საუკუნეების ეპოქაში შემზადდა რენესანსის – აღორძინების ხელოვნება, რომლის მთავარ თემად იქცა ადამიანი, ტიტანური ბუნების მქონე მონოლითური პიროვნება, რომელიც შინაგანად თავისუფალია და ითვლება ყოველი მოვლენის, საგნის საზომ კრიტერიუმად. ამ დროის ხელოვნებაში გამოიყოფა სამი ეტაპი: ადრეული ჰუმანიზმის (დანტე ალიგიერი, პეტრარკა, ბოკაჩო); მაღალი აღორძინება (ლეონარდო და ვინჩი, ერაზმ როტერდამელი, ფრანსუა რაბლე) და გვიანი აღორძინება (შექსპირი, სერვანტესი), რომელიც დაკავშირებულია ჰუმანიზმის კრიზისთან.

აღორძინების ეპოქის ლიტერატურა შეეცადა სამყარო აეხსნა მისივე საშუალებით. ეჩვენებინა სამყარო ისეთი, როგორიც არის, მოეძებნა მათი შინაგანი ახსნა მისი მატერიალური ბუნებიდან გამომდინარე – ასეთია რაბლეს, შექსპირის, სერვანტესის რეალიზმი. ამ პერიოდის მწერლობამ ადამიანი გაათავისუფლა ასკეტიზმის ტყვეობიდან და დაამკვიდრა პრინციპი – „აკეთე, რაც გინდა“. სწორედ ამაში ვლინდება მისი სიძლიერეც და სისუსტეც, რადგან იგი გზას უხსნის პიროვნების ყოველგვარი თვისების, როგორც დადებითის, ისე უარყოფითის თვითგანხორციელებას, რაც ჰუმანიზმის კრიზისის მაჩვენებელია. ამ დროს

ჰუმანიზმისთვის ადამიანის არსებობის მართებულობაში დაეჭვება არის ერთ-ერთი მომენტი მისი ნაყოფიერებისა და განსაკუთრებულობის გამოსახატავად და არა ცხოვრებისეული კრედო. მოკლედ რომ ვთქვათ, ესაა აღორძინების რეალიზმი, რომელიც ახალ ნიშან-თვისებებთან ერთად აუცილებლად ატარებს შუა საუკუნეებისა და განსაკუთრებით ანტიკურობისათვის დამახასიათებელ ელემენტებსაც.

XVII საუკუნეში ინგლისში ჩაისახა ინტერნაციონალური იდეური მოძრაობა განმანათლებლობის სახელწოდებით. „შეეცადე, რომ გაიგო“, – ასე განსაზღვრა ამ ეპოქის სულისკვეთება ცნობილმა გერმანელმა ფილოსოფოსმა იმანუელ კანტმა.¹ ამ მოძრაობის ერთ-ერთი ფუძემდებელთაგანი იყო ინგლისელი მოაზროვნე ჯონ ლოკი. განმანათლებლობამ უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია საფრანგეთში, რომელმაც წარმოშვა მოაზროვნეთა ბრწყინვალე პლეადა ვოლტერის, დიდროს, მონტესკიეს, რუსოს სახით, რომლებიც ხელოვნებაში ამკვიდრებენ განმანათლებლურ რეალიზმს.

განმანათლებლური რეალიზმის თეორიის ავტორად სამართლიანად ითვლება დენი დიდრო. ამ თეორიამ დასაბუთებული ხასიათი მიიღო მის ნაშრომში „ფილოსოფიური გამოკვლევა მშვენიერების წარმოშობასა და ბუნებაზე“ (1751წ.). დიდროს აზრით, მაღალ შეფასებას იმსახურებს დემოკრატიული ხელოვნება, რომელიც წარმოაჩენს უბრალო ადამიანების ზნეობას, რადგან სწორედ ასეთი ხელოვნება გვიჩვენებს უფრო თვალსაჩინოდ ჰუმანისტურ იდეალებსა და ინტერესებს. კლასიციზმის თეორიის შემქმნელის ბუალოს მსგავსად, დიდრო მხატვრულ შემოქმედებას მიიჩნევდა შეგნებულ, გააზრებულ მოქმედებად, რომელსაც აქვს გონივრული მიზანი და ემყარება საერთო წესებსა და კანონებს.²

XVII-XVIII საუკუნეების ლიტერატურა ვითარდება გამწვავებული სოციალური ვითარების ფონზე, როცა აბსოლუტიზმის ეგიდით საზოგადოების დროებითი ერთიანობა იცვლება არისტოკრატის პოზიციებზე ეკონომიკურად მოღონიერებული ბურჟუაზიის შეტევით. აღორძინების თავისუფალ ინდივიდუალისტსა და კლასიციზმის რეგლამენტირებულ ქვეშევრდომს ცვლის პოლიტიკის ჩარჩოებში თავისუფლებისათვის მებრძოლი მოქალაქე. დ. დეფო, ჯ. სვიფტი, ჰ. ფილდინგი, ა. ლესაჟი, პ. ბომარშე თავიანთი შემოქმედებით ამკვიდრებენ რაციონალურ საწყისს და ადამიანის ბუნებრივობას. განმანათლებლური რეა-

¹ **И. Кант.** Сочинения 1747-1777 гг. В 2-х томах. Том II, гв. 184.

² **დ. დიდრო.** ესთეტიკა, ფილოსოფია, სოციოლოგია. თბ., 1939, გვ. 54; **Ю. Б. Борев.** Эстетика, гв. 367.

ლიზმის ლიტერატურას მოქმედ პირებად გამოჰყავს არა ტიტანური ბუნების პიროვნება, არამედ მარჯვე, მოხერხებული, ცრურწმენებისგან თავისუფალი ადამიანი, რომელიც ცდილობს თავისი ადგილი დაიმკვიდროს საზოგადოებაში, რომელიც დაფუძნებული უნდა იყოს თანასწორ-უფლებიანობის პრინციპზე, რომელიც მიიღწევა არა ძალადობის, ანუ რევოლუციის გზით, არამედ განათლებით, ცრურწმენებისა და უმეცრეების ბინდის გაფანტვით.

ლიტერატურაში წამყვან ჟანრად იქცა სოციალურ-ყოფითი რომანი, გაფართოვდა მწერლის ინტერესების სფერო, რაც იწვევდა მწერლობის დემოკრატიზაციას, მის მიბრუნებას სხვადასხვა სოციალური ფენების ცხოვრებისაკენ, თვით ქვედა ფენებისკენაც კი. ამავე დროს განმანათლებლური რეალიზმი შეიცავს არსებული სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების კრიტიკასაც და სახავს გზას მის შესაცვლელად. თუმცა ტიპიზაციის ძირითად ობიექტად აქცევს ხასიათების სოციალურ არსს, მაგრამ კრიტიკული რეალიზმისაგან განსხვავებით ტიპური ხასიათები აქ მოქმედებენ ექსპერიმენტალურ და არა ტიპურ გარემოში.

XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე მძლავრი სოციალური აფეთქებების ეპოქამ წარმოშვა ლიტერატურული მიმდინარეობა რომანტიზმის სახით, რომლის საფუძველი გახდა საყოველთაო იმედგაცრუება საზოგადოებრივი ყოფის გარდაქმნისა და თავისუფლება-თანასწორობის პრინციპებზე დაფუძნებული სოციალური წყობის დამყარების შესაძლებლობაზე. მან თავისი ყურადღების ცენტრში მოაქცია გმირის ხასიათის ინდივიდუალური თვისებები, რომელიც განყენებულად დგას ადამიანის ცხოვრების რეალური მდგომარეობიდან. რომანტიკული გმირი ამოვარდნილია ჩვეულებრივი ყოველდღიურობიდან და განსაკუთრებულ ვითარებაშია ჩაყენებული, რაშიც ვლინდება კიდევ მისი სიძლიერე. ესაა გმირი ამაყი მარტოობითა და მოუწესრიგებელი სამყაროს მიუღებლობით. იგი განსაკუთრებული, განუმეორებელი პიროვნებაა და სწორედ ამაშია მისი საზოგადოებრივი სარგებლიანობის წყარო. თუ რომანტიზმი იყო ცხოვრების ახალი წყობის მოუწესრიგებლობის ერთგვარი წინათგრძნობა, XIX ს. კრიტიკულმა რეალიზმმა შეიცნო და თავის თავზე იწვნია მისი არაადამიანური ხასიათი, რამაც იგი აქცია „დაკარგული ილუზიების“ ფხიზელ ხელოვნებად. ამ მიმდინარეობისათვის ესთეტიკური იდეალი უარყოფის გზით მკვიდრდება და იგი საზოგადოებისათვის მოწყობილი ერთგვარი სასამართლოა, რომელმაც ლიტერატურის მთავარ ამოცანად სინამდვილის აღწერა და მისთვის განაჩენის გამოტანა აქცია.

ხელოვნებისა და ლიტერატურის, თუ კრიტიკული რეალიზმის გაგებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გერმანელი ფილოსოფოსის

ჰეგელისა და მისი მიმდევრების ესთეტიკურ შეხედულებებს. ჰეგელმა თავის „ესთეტიკაში“ ხელოვნება განიხილა ისტორიზმისა და დიალექტიზმის პრინციპებზე დაყრდნობით, რომლის მიხედვითაც საზოგადოებრივი ურთიერთობის ცვალებადობასთან ერთად ხდება ლიტერატურის სოციალიზაცია და ფუნქციური გამრავალფეროვნება.¹

კრიტიკული რეალიზმის ჩამოყალიბება-განვითარებისა თუ შეფასებაში გარკვეული წვლილი შეიტანეს შოპენჰაუერმა, ვაგნერმა, ნიცშემ, ოგიუსტ კონტიმ და სხვა მოაზროვნებმა. მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს XIX ს. მეორე ნახევრის რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების ნ. ჩერნიშევსკის, ნ. დობროლიუბოვის და სხვათა ესთეტიკური შეხედულებები. მათ საბოლოოდ ჩამოაყალიბეს კრიტიკული რეალიზმის თეორია და დიდი წვლილი შეიტანეს ამ მიმდინარეობის დამკვიდრების საქმეში რუსეთში. ამავე დროს სწორედ მათ იქონიეს მნიშვნელოვანი ზეგავლენა თავისი დროის ქართულ ლიტერატურაზე.

ბ. ბელინსკის ესთეტიკურ ნაშრომებში ხელოვნება და ლიტერატურა განხილულია ისტორიზმის პრინციპებზე დაყრდნობით და ამავე დროს დაკავშირებულია თავისი დროის უმთავრეს სოციალურ ტენდენციებთან. მისი აზრით, „ხელოვანი აზროვნებს სახეებით, მეცნიერება „ამტკიცებს,“ ხელოვნება „აჩვენებს“ და ორივე არწმუნებს. რაკი ხელოვნება არის სინამდვილის ხელახალი შექმნა მხატვრულ საქმეებში, ჭეშმარიტი ხელოვნების შეფასების კრიტერიუმში სინამდვილისადმი ერთგულებაა, რაც გულისხმობს უკანასკნელის (სინამდვილის) არა კოპირებას, ფოტოგრაფიული სიზუსტით აღწერას, არამედ ცალკეული მოვლენების განზოგადების გზით მისთვის საყოველთაო ხასიათის მიცემას. ბელინსკის აზრით, „თუ ხელოვნების ნაწარმოებში ცხოვრება ზუსტადაა ასახული, მაშინ ის ხალხურია.“²

ნ. ჩერნიშევსკიმ დაამუშავა ხელოვნებისა და სინამდვილის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი. მისთვის ხელოვნება სინამდვილის ასახვაა, მაგრამ არა ბუნების მიბადება. ის არის მოვლენების შინაგანი თვისებების გადმოცემა და მათში ტიპურის გამოვლენა. ასეთი მიდგომა აუცილებლად გულისხმობს მწერლის შემოქმედებით ფანტაზიას, რადგან იგი სინამდვილეს უყურებს როგორც მასალას, თავისი შემოქმედების ასპარეზს, რომელსაც იყენებს და იქვემდებარებს. სინამდვილისათვის ზურგის შექცევა კი ამცირებს ხელოვნების ნაწარმოების მხატვრულ ღირებულებას.³

¹ გ. ჰეგელი. ესთეტიკა. თბ., 1938, გვ. 62.

² ბ. ბელინსკი. რჩეული თხზულებანი. ტ. I. თბ., 1952, გვ. 146.

³ Н. Г. Чернышевский. Избранные философские сочинения, т. I, М., 1951, гв. 540.

ნ. დობროლიუბოვის აზრით, „ხელოვნების ნაწარმოების მთავარი ღირსება მისი ცხოვრებისეული სინამდვილეა“. ხელოვნების ხალხურობა კი გულისხმობს „ხალხის ინტერესების, მოთხოვნილებებისა და მისწარაფებების ასახვას მხატვრულ ნაწარმოებში“.¹ აქედან გამომდინარეობს მისი შეხედულება, რომ ესთეტიკურად მშვენიერია ის, რაც სასარგებლოა. ამას საბოლოო ჯამში მივყავართ ხელოვნების უტილიტარულ გაგებად, რაც მიუღებელია. ამის მკაფიო დადასტურებაა დ. პისარევის შეხედულებები, დ. პისარევისა, რომელსაც რუსული ნიჰილიზმის ფუძემდებლად მიიჩნევენ. მისი მტკიცებით, იმისათვის რომ ცხოვრება ადგილიდან დაიძრას, საზოგადოებას გონივრული სიტყვით მივმართოთ, გავადვიდოთ მისუსტებულ ლიტერატურაში მისი ძალა და სერიოზული ვალდებულებები, მთლიანად უნდა მოისპოს ესთეტიკა, „უნდა გაიგზავნოს ის იქით, საითაც გაიგზავნა ალქიმია და ასტროლოგია“. ხელოვნება, დ. პისარევის აზრით, ზიანს აყენებს არა მხოლოდ საზოგადოებრივ აზროვნებას, არამედ ხელს უშლის მეცნიერების განვითარებასაც, რადგან ახალგაზრდობას აცილებს მისი მხსნელი საბუნებისმეტყველო საგნებისაგან.² დ. პისარევი იქამდეც კი მივიდა, რომ რუსული ლიტერატურის განვითარებაში ალ. პუშკინის როლიც კი უარყო.

როგორც ვნახეთ, ლიტერატურამ, როგორც ხელოვნების ერთ-ერთმა უძველესმა და უმნიშვნელოვანესმა დარგმა განვლო განვითარების ძალზე რთული და წინააღმდეგობებით აღსავსე მრავალფეროვანი გზა, ვიდრე XIX საუკუნეში ჩამოყალიბდებოდა კრიტიკული რეალიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა, რომელიც გულისხმობს ცხოვრებისეული სინამდვილის გადმოცემას მხატვრული გამონაგონის, განზოგადებისა და ტიპური ხასიათების ტიპურ გარემოში ასახვის გზით.

თუ რომელი ლიტერატურული მიმდინარეობა არსებობდა ძველ დროში, ამაზე ჯერჯერობით ერთიანი შეხედულება არ არსებობს. ერთნი ამტკიცებენ, რომ რეალიზმი ჩაისახა ალორძინების ეპოქაში; მეორენი ვარაუდობენ, რომ იგი XIX საუკუნის პირმშოა; მესამენი კი ფიქრობენ, რომ ყველა დროის ჭეშმარიტი ხელოვნება და ლიტერატურა რეალისტურია. ეს უკანასკნელნი ეყრდნობიან იმ აზრს, რომიდეგ ანტიკური ხელოვნება იყო რეალისტური. მაგრამ ჯერ ერთი, ესაა განსხვავებული ხასიათის რეალიზმი, მეორე მხრივ კი, ხელოვნებაში ადგილი ჰქონდა თვითმყოფად ლიტერატურულ მიმდინარეობებს, როგორცაა, მაგალითად კლასიციზმი, სენტიმენტალიზმი და სხვა, რომლებიც, ჩვენი

¹ Н. А. Добролюбов. Полное собрание сочинений в шести томах. Т. I. М., 1956, გვ. 152.

² Д. И. Писарев. Избранные сочинения в двух томах, т. I. М., 1968, გვ. 118.

აზრით, თუმცა შეიცავდნენ რეალიზმის ელემენტებს, მაგრამ გააჩნდათ სპეციფიკური კონცეფცია და თითოეული მათგანი ატარებდა თავისი მხატვრული სიმართლის სახეს.

თუ რეალიზმი სინამდვილის ასახვას გულისხმობს უწინარესად და ეს ასეცაა, მაშინ იგი როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა, ჩვენი აზრით, არსებობდა ყველა ეპოქაში, რადგან ნებისმიერი დროისა თუ ხალხის ლიტერატურის ასახვის საგანს სწორედ ცხოვრებისეული სინამდვილე წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა დროს არსებობდნენ და არსებობენ განსხვავებული მსოფლმხედველობები და მიდგომები სინამდვილის მხატვრული ასახვისადმი, რაც გამოწვეულია არა რეალობისადმი ზურვის შექცევით, მისი სრული მიუღებლობითა თუ მისგან გაქცევით, არამედ ამ რეალობისადმი შემოქმედთა სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულებით.

ამავე დროს გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ რაც არ უნდა ფართო მხატვრული ტილო შექმნას მწერალმა თუ შემოქმედმა საერთოდ, ის მაინც ვერ შეძლებს მთლიანად მოიცვას ძალზე მრავალფეროვანი საზოგადოებრივი ყოფა და ურთიერთობები. უბრალოდ, XIX საუკუნესა და შემდგომ ხანაში მეურნეობის სოფლიო სისტემის ჩამოყალიბებამ გამოიწვია ხელოვნების, მათ შორის ლიტერატურის ინტერესთა სფეროების გაფართოება. მასში ჩართული აღმოჩნდა და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა თუ ესთეტიკური ღირებულება შეიძინა საზოგადოებრივმა პროცესებმა (სოციოლოგიური ანალიზი) მიანის ფსიქოლოგიის უფაქიზესმა ნიუანსებმა (ფსიქოლოგიური ანალიზი), ადამიანის ყოფამ (ყოფის ასახვა), ბუნებამ (პეიზაჟი) და ნივთების სამყარომ (ნატურმორტი).¹ სწორედ კრიტიკულ რეალიზმში წარმოჩინდა სინამდვილის მოვლენები მთელი სისრულით, მრავალფეროვნებითა და გართულებული საზოგადოებრივი პრაქტიკის შესაბამისად ესთეტიკური თვისებების სიმდიდრით.

ამ ლიტერატურულმა მიმდინარეობამ გვიჩვენა საზოგადოების „ბნელ სამყაროდ“ გარდაქმნის არაადამიანურობა, „დამცირებული და შეურაცხყოფილი“ ადამიანების „ღარიბ“ ადამიანებად ქცევის უკეთურება, ხოლო ადამიანის ტანჯვა და იმედგაცრუება წარმოგვიდგინა „ჩვეულებრივ ისტორიად“. XIX საუკუნის მკვეთრმა კრიტიკულმა პათოსმა წინა პლანზე წამოსწია სატირა და კომედია. სამყაროს „ღვთაებრივმა კომედია“ ყოველდღიური ხასიათი მიიღო და იქცა ჩვეულებრივ „ადამიანურ კომედია“.² ამავე დროს კრიტიკული რეალიზმის ლიტერატურ-

¹ **Б. Борев.** Эстетика, გვ. 132.

² **А. А. Радугина.** Эстетика. М., 1998, გვ. 216.

რა ენება ადამიანისა და კაცობრიობის განვითარების გზებს, იცავს ჰუმანისტურ იდეალებს, ამკვიდრებს ადამიანს, როგორც უმაღლეს ღირებულებას; მას ბევრი რამ ახალი შემოაქვს ადამიანური ყოფის არსის გაგებაში, ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთკავშირის სირთულეში, ამკვიდრებს ადამიანის პასუხისმგებლობას ისტორიის წინაშე და ა.შ.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან თავისთავად გამომდინარეობს, რომ რეალიზმი როგორც მხატვრული მიმდინარეობა არსებობდა ყველა დროსა და ეპოქაში. მის განვითარებაში XIX საუკუნემდე, კრიტიკული რეალიზმის საბოლოო დამკვიდრებამდე, შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი პერიოდები:

1. პრიმიტიული რეალიზმი, რომელიც არსებობდა უძველესი დროიდან ანტიკურ ხანამდე;
2. მითოსურ-ანტიკური რეალიზმი, რომელიც იწყება ჰომეროსის ეპოქიდან (ძვ.წ. VIII ს.) და გრძელდება ადრე შუა საუკუნეებამდე (ახ.წ. IV ს.);
3. შუა საუკუნეების ქრისტიანიზირებული ალეგორიულ-სიმბოლური რეალიზმი (IV-XIII ს.);
4. აღორძინების ხანის, ანუ რენესანსის რეალიზმი (XIV-XVII საუკუნეები);
5. განმანათლებლური რეალიზმი (XVIII ს.);
6. კრიტიკული რეალიზმი (XIX საუკუნიდან დღემდე), რომელმაც მოგვცა უდიდესი სახელები საფრანგეთში (ბალზაკი, სტენდალი, ფლობერი), ინგლისში (ჩ. დიკენსი, უ. თეკერი), რუსეთში (ლ. ტოლსტოი, ა. ჩეხოვი, ფ. დოსტოევსკი), გერმანიაში (ჰ. ჰაინე, თ. შტორმი), უნგრეთში (შ. პეტეფი), ამერიკის შეერთებული შტატებში (უ. უიტმენი) და მრავალი სხვა.

მართალია, XIX საუკუნეშივე და განსაკუთრებით XX საუკუნეში კრიტიკულ რეალიზმთან ერთად არსებობდა და დღესაც არსებობს მრავალი ლიტერატურული მიმდინარეობა ნატურალიზმის, შეუფერავი რეალიზმის, სიმბოლიზმის, ნეორეალიზმის, სურეალიზმის თუ სხვათა სახით, რომელთაც საკუთარი განსხვავებული ნიშნები ახასიათებთ, მაგრამ საერთოა ის ძირითადი პრინციპი, რასაც რეალური სინამდვილის მხატვრული ასახვა ჰქვია.

KOTE TODUA

GENERAL CHARACTERISATION OF THE PRE-19th CENTURY EUROPEAN LITERATURE FROM THE VIEW-POINT OF THE REALISM

The article gives a general review of the genre-trends of the 19th century European Literature from the point of view of the realism. It is noted that the realism as an artistic trend existed in all the times and epochs. In its development before the final formation of the critical realism in the 19th century the following periods can be singled out: 1) the Primitive Realism which existed from the ancient times till the antique epoch; 2) the Mythic – Antique Realism, beginning from the Homeric epoch (the 8th cent. B.C) and continuing till the Early Middle Ages (A.D. the 4th cent.); 3) the Christenized Allegorico – Symbolical Realism (the 4th – 13th centuries); 4)the Renaissance Realism (the 14th – 17th centuries); 5) the Enlightenment Realism (the 18 cent.) 6) the Critical Realism (from the 19th cent. till today), which gave us the greatest names in France (Balzac, Stendal, Flober), in England (Ch. Dickens, W. Thackeray), in Russia (L. Tolstoy, A. Chekhov, F. Dostoevsky), in Germany (H. Heine, T. Storm), in Hungary (Sh. Petefi), in the USA (W. Wittman), etc.

მერაბ ნაჭყვია

ქართული კულტურის კვალი უსკუდარში

ქვეყანამ, რომელსაც სურს ღირსეული ადგილი დაიკავოს თანამედროვე მსოფლიო თანამეგობრობაში, უნდა წამოსწიოს, წარმოაჩინოს თავისი ისტორიული წარსული, გააცნოს მსოფლიო ხალხებს ის მიღწევები, რაც მას შეუტანია ცივილიზაციის ისტორიაში. ამ მიმართულებით ჩვენი თანამემამულენი უძველესი დროიდანვე იღვწოდნენ, რათა ქართველი ერის განათლებისა და კულტურის მიღწევები ქვეყნის გარეთ გაეტანათ და ამით შორს გაეთქვათ საქართველოს სახელი და ღიღება.

ღვთისა და სამშობლოს სიყვარულით გულანთებული ჩვენი წინაპრები ადრეული საუკუნეებიდან მიემგზავრებოდნენ უცხოეთში სწავლა-განათლების მისაღებად, მამულიშვილური საქმეების საკეთებლად; ისინი სახლდებოდნენ მსოფლიო ცივილიზაციის ცენტრებში და აარსებდნენ საგანმანათლებლო კერებს. ასეთი სწავლა-განათლების ცენტრები ხდებოდა ქართველთა შემოქმედებითი ენერჯის ის მუხტი, საიდანაც მსოფლიო ეცნობოდა ჩვენი ქვეყნის მიღწევებს და ამავე დროს ქართული სწავლა-განათლების ცენტრებში მოღვაწენი ცდილობდნენ, ქართველი ერის სამსახურში ჩაეყენებინათ მეზობელი ხალხების მონაპოვარი კულტურისა და განათლების სფეროში. დიდი ივანე ჯავახიშვილის სიტყვებით: „საზღვარგარეთული მონასტრები, რომლებიც გაშენებულნი იყვნენ ბიზანტიური სწავლა-განათლებისა და საღვთისმეტყველო-საეკლესიო მწერლობის ყველა უმთავრეს ცენტრში, სადაც ისინი სრული ავტონომიით სარგებლობდნენ, საშუალებას აძლევდნენ ქართველებს უფრო ადვილად ედევნებინათ თვალყური მაშინდელი განათლებული კაცობრიობის წარმატებისათვის და კვალდაკვალ მიჰყოლოდნენ“.¹

ღირსეული მამულიშვილების სწრაფვას საზღვარგარეთ დაეარსებინათ ქართული კულტურის კერები, ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ქვეყნის უმაღლესი ხელისუფალნი, რომელთა თანადგომით, შემწეობა-დახმარებითა და შემოწირულობებით დაარსდა ივერთა მონასტერი

¹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. II. – თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. II. თბ., 1983, გვ. 337. ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: ლ. მენაბდე. ძველი ქართული კულტურის კერები. თბ., 1992.

ათონის მთაზე, ჯვრის მონასტერი პალესტინაში, სვიმეონ საკვირველ-მოქმედის სავანე შავ მთაზე, ანტიოქიის მახლობლად, სინის მთის წმ. ეკატერინეს სახელობის მონასტერი, არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთით ოლიმპოს ანუ ულუმბოს მონასტერი და „ქართველთა მონასტერი ჰრომანას“ – ბიზანტიაში, პეტრიწონის მონასტერი (დაარს. 1083წ. სოფ. პეტრიწოში, ახლანდ. ბულგარეთი, სოფ. ბაჩკოვო, გრიგოლ ბაკურიანის ძეს მიერ).¹ ამ ეკლესია-მონასტრებში დულდა კულტურული ცხოვრება: იქმნებოდა ახალი თხზულებები, იწერებოდა და ითარგმნებოდა საღვთისმეტყველო თუ საერო ხასიათის წიგნები, ხდებოდა ხელნაწერების რესტავრაცია-გადმოღება, ვრცელდებოდა სწავლა-განათლება და ა.შ.

XIII საუკუნიდან იწყება საქართველოს დასუსტება-დაქვეითებას. შესაბამისად ქართველი ერის სახელოვანი წინაპრების მიერ საუკუნეთა განმავლობაში რუდუნებით ნაშენები და შექმნილი თითქმის ყველა საზღვარგარეთ არსებული ქართული კულტურის კერა დაიკარგა. ზოგიერთი მათგანის კვალი სამუდამოდ წაიშალა, ზოგი გასხვისდა, რასაც მოჰყვა ხელნაწერი წიგნების განადგურება-დაკარგვა, გადარჩენილი ნაწილი კი მიუწვდომელია ქართველ მეცნიერთათვის ან გაბნეულია მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მუზეუმებსა და წიგნთსაცავებში.

„ნაშთი ძველი დიდებისა“ გამქრალია; ქართველ მამათა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობასა და საზღვარგარეთ არსებულ კულტურულ კერებზე უცხოური და ქართული საისტორიო დოკუმენტები თუ შეგვანსნებენ; თუმცა ჯერ კიდევ შესასწავლია საზღვარგარეთ არსებული რამდენიმე მსგავსი კერის საგანძური. მათ შორის აღსანიშნავია ქ. ბეირუთთან ახლოს მდებარე ლიბანის მთის ქრისტიანული კერები. აქ, ერთ-ერთ მონასტერში, 1945 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ქართველი კათოლიკე მღვდელი შალვა ვარდიძე. იგი იყო ბეირუთის ფრანგული უნივერსიტეტის პროფესორი. ფლობდა რამდენიმე ენას, მათ შორის არაბულსაც.

ახლანან სტამბულის ქართულ საგანეში დაცული აღმოჩნდა მის მიერ არაბულ ენაზე დაწერილი წიგნი „დიდი საქართველოს პატრონი“, რომელიც ეძღვნება დავით აღმაშენებელს. შალვა ვარდიძის ამ წიგნით არაბული სამყარო გაეცნო საქართველოს „ოქროს ხანას“. ვინ იცის, ლიბანის მთაზე არსებულ შალვა ვარდიძის კელიაში კიდევ რა წყარო ინახება. შალვა ვარდიძე ჩვენს წინაშე წარმოჩნდა, როგორც შესანიშნავი მკვლევარი. სწორედ მისი ნაშრომებით ვეცნობით ლიბანის მთაზე ქართ-

¹ კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I. თბ., 1960. გვ. 97-108.

ველ მამათა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის კვალს.¹ ასევე შესასწავლია იზმირში არსებული ქართული მონასტრის ისტორიაც, სადაც პლატონ იოსელიანის ცნობით, 1849 წლისათვის მოღვაწეობდნენ ქართველი სასულიერო პირები. XIX ს. I მეოთხედში ამ მონასტრის წინამძღვარი იყო აჭარიდან გადახვეწილი წმიდა თეოდორე აჭარელი, რომელიც 1822 წელს ქრისტიანობისათვის წამებით აღესრულა და 2002წ. 17 ნოემბერს წმინდანად შეირაცხა საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა სინოდის გადაწყვეტილებით.

XIX ს. ბოლო მეოთხედში სამხრეთ საფრანგეთში, ქ. მონთობანში მამა პეტრე ხარისჭირაშვილმა დაარსა ეკლესია-მონასტერი სტამბით, ბიბლიოთეკითა და საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური პროფილის სემინარიით. სამწუხაროა და გასაკვირი ის, რომ XX ს. პირველ ნახევარში ეს ცენტრი ისე უკვალოდ გაქრა, რომ თვით ქ. მონთობანის არქივშიც კი ვერ პოულობენ ქართული კულტურის ამ ცენტრის დამადასტურებელ დოკუმენტს (და ეს ხდება ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს ეროვნული მთავრობის თვალწინ).

ერთადერთი საიმედოდ დაცული ქართული კერა ამჟამად სტამბოლის ქართული საგანეა თავისი საგანძურით: ეკლესია-მონასტრით, მდიდარი ბიბლიოთეკით, სამუზეუმო ექსპონატებით, ბიბლიოთეკითა და არქივით. ქართველ კათოლიკეთა სტამბოლის ქართული საგანე, როგორც სასულიერო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრი, დაფუძნებულია ახალციხელი მამის პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ.² XIX ს. 70-იანი წლებიდან ხსენებული ცენტრის ბაზაზე დაარსებულ იქნა ქართული სტამბაც, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა სტამბოლის ქართული საგანის მძლავრ საზღვარგარეთულ კერად ჩამოყალიბებაში: „მოყოლებული 1870-იანი წლიდან მეოცე საუკუნის 30-იანი წლების შუა ხანებამდე სტამბოლის ქართულ სტამბაში ათეულობით წიგნი დაიბეჭდა. მართალია, მათი დიდი ნაწილი სასულიერო ხასიათისაა, მაგრამ მათ შორის ისეთი წიგნებიც საკმაო რაოდენობით გვხვდება, რომელნიც სასწავლო, მხატვრული, ისტორიული და პოლიტიკური ხასიათის გამოცემებს წარმოადგენენ. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა მეოცე საუკუნის ათიან და ოციან წლებში დასტამბული წიგნები... სტამბოლის ქართული სტამბა-გამომცემლობის მესვეურები არა მარტო უბრალოდ აღევნებდნენ თვალს საქართველოში იმხანად

¹ შ. ფუტკარაძე. სტამბოლის ქართული საგანე – თურქი და ქართველი ხალხის მეგობრობის სიმბოლო. – *ქართველური მემკვიდრეობა*, XI. ქუთაისი, 2007, გვ. 10.

² ა. ნიკოლეიშვილი. სტამბოლში ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორიიდან. – *ქართველური მემკვიდრეობა*, XI. ქუთაისი, 2007, გვ. 46.

მიმდინარე მოვლენებს, არამედ მათ მიერ გამოცემული წიგნებით სათანადო შეფასებებსაც აძლევდნენ კიდევ ყველაფერ ამას“.¹

სტამბოლში (ძვ. კონსტანტინეპოლი) ქართული კულტურისა და განათლების კვალს წერილობითი წყაროები IX საუკუნიდან აფიქსირებენ. ამის შესახებ ცნობები დაცულია ქართულ, ბერძნულ, ლათინურ, ფრანგულ, არაბულ და ებრაულ წყაროებში; თუმცა მათი კვალი ჟამთა სვლამ წაშალა. ასევე მივიწყებას მიეცა სტამბოლის უბნებში – გალათაში, სოსთენეში, ვეზირხანში, პერაზე, ფაფასქვერში არსებული მონასტრებიც. მათ რიცხვშია სტამბოლის ერთ-ერთ უძველეს უბანში არსებული უსკუდარის ეკლესია-მონასტერიც.

უსკუდარის საყდარი დააარსა მამა პეტრეს (პეტრე ხარისჭირამვილი – მ.წ.) მიერ ჩამოყალიბებულმა საზოგადოებამ. ეკლესია აშენდა 1861წ. და აქვე დაფუძნდა დედათა და მამათა მონასტერი. მონასტერს ბოსფორის ნაპირას ჰყავდა ხუთი სოფლის მრევლი. აქვე ჰქონდათ შემოსავლიანი მიწები. ანდერძის თანახმად, წირვა-ლოცვა ქართულ-ბერძნულ ენაზე უნდა წარმოებულყო. 1881 წელს გაიხსნა ქართულ-ბერძნული სკოლაც. XXს. დასაწყისიდან უსკუდარის ეკლესია-მონასტრის ბედი უკუღმა დატრიალდა: 1910წ. ეპისკოპოსმა სარდიმ ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა მოსპო, ხოლო უსკუდარის ეკლესია შემოსავლიანი სახლებითა და მრევლით მახლობელ უბანში მდებარე ლათინთა ეკლესიას მიაკუთვნა. ეპისკოპოს სარდის ეს ნაბიჯი ფაქტიურად უსკუდარის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია-მონასტრის დახურვას წარმოადგენდა. ამ არასასიამოვნო ამბავს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა როგორც საქართველოში, ისე სტამბოლსა და ევროპის რიგ ქვეყნებში. განსაკუთრებით აქტიურობდა ფრანგულენოვანი გაზეთი „La Turk“-ი, რომლის 1911წ. ივლისის ნომერში არა ერთი წერილი დაიბეჭდა.

სწორედ ამ ფაქტების გაშუქებასა და ანალიზს ემსახურება 1911წ. 29 ივლისს „სახალხო გაზეთში“ „უნადვლელის“ ფსევდონიმით დაბეჭდილი სტატია „წერილი სტამბოლიდან“, სადაც ვკითხულობთ: „ერთი კვირაა, რაც აქაური ფრანგული გაზეთები ჩვენს პატარა ქართულ ახალშენზე სწერენ. რასაც ჩვენ ვერ გავებდავდით, ფრანგებმა სთქვეს და გაჰკიცხეს აქაური ლათინის ეპისკოპოსი სარდი. – „საწყალ ქართველებს თავიანთი საერო ეკლესია დაუკეტიანო, – ამბობს სხვათა შორის „ლა ტურკი“, ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა მოუსპო და ყოველივე ერთს თავის უბნის ეკლესიას მიათვისანო“. მათი თხოვნა

¹ უნადვლელი. წერილი სტამბოლიდან. – გაზ.: „სახალხო გაზეთი“, 29 ივლისი, 1911წ.

1910წ. იმისა, რომ დაებრუნებინა სარდი – ეპისკოპოსს თავის მრევლ ქართველ კათოლიკებისათვის, უყურადღებოდ დასტოვა და პასუხიც არ აკადრაო. უარესიც ჰქმნა: რომში გაგზავნილი მოსწავლენი, რომლებიც ქართული წესით უნდა კურთხებულყვნენ, მისის ბრძანებით უკან დააბრუნეს, ძალით ლათინის წესით აკურთხეს. მაგრამ მათში ამ მიზეზით ზოგმა სრულიად უარი განაცხადა მღვდლობისა“.¹⁶

სტატიის ავტორი გვამცნობს, თუ ვინ დააარსა უსკუდარის ეკლესია, რომელ ენაზე აღესრულებოდა წირვა-ლოცვა, როგორ შეავიწროვა ეპისკოპოსმა სარდიმ ქართველი კათოლიკენი, რომ ამ უკანასკნელთ თურმე მფარველობდა სტამბოლში არსებული საფრანგეთის საელჩო; რომ სტამბოლელი ქართველი კათოლიკენი სარგებლობდნენ ფრანგული ტიპიკონით და ფრანგებსავე შეუწირავთ ქართველი ბერებისთვის უსკუდარში მიწაც და საცხოვრებელი სახლებიც:

„იმ მონასტერში, რომელიც დაფუძნებულია მღვდ. მამა პეტრე ხარისჭაროვისგან და რომელშიაც თანახმად ანდერძისა, წირვა-ლოცვა ქართულ-ბერძნულ ენაზე უნდა წარმოებულიყო, ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა სარდიმ მოსპო. ესეც არ იკმარა ეპისკოპოსმა სარდიმ; უსკუდარში, ბოსფორის ნაპირას, მამა პეტრესგანვე აშენებული მონასტერი და ეკლესია, შემოსავლიანი სახლებიც ჩამოაცილა და იტალიელ მღვდლებს ჩააბარა, რის გამოც ქართველმა ბერებმა დაჰკარგეს ბოსფორის დაყოლებით ხუთი სოფლის მრევლი. ეს დიდი უსამართლობაა. ჩვენ შევწირეთ ქართველებს და თუ მათ არ უნდათ, ჩვენ დაგვრჩება ადგილიც, სახლ-კარიცაო. ამას ვისაც ჯერ არს, ყურადღება უნდა მიექციონ და ეს უძრავი მამული ქართველებსავე დაუბრუნონ.

ორმოცი წელიწადია, რაც მამა პეტრე ხარისჭაროვმა შიგ შუა ქალაქში დააარსა კიდევ ერთი მონასტერი და სკოლა; ეპისკოპოსს ნდომეზია სკოლის დაკეტვაც, სადაც სწავლა ფრანგულ-ქართულად სწარმოებს. საფრანგეთის საელჩო, რომლის მფარველობის ქვეშაც იმყოფება ეს სკოლა და 1885წ. 300 ოქრო მისცა გასაკეთებლად, საჭიროდ სცნობს კიდევ შემწეობა აღმოუჩინოს; ჩვენ, ფრანგთა ახალშენი, მზადა ვართ, რომ სათემო ხელმოწერა გაემართოთ და ეს მონასტერი და სკოლა შევაკეთოთ და სხვ.“²

„სახალხო გაზეთში“ გამოქვეყნებული სტატიის ავტორის აზრით, ეპისკოპოს სარდის „უსათუოდ თანამგრძობი, ანუ წინამძღვარიც უნდა

¹ უნადგველი. წერილი სტამბოლიდან. – გაზ.: „სახალხო გაზეთი“; 29 ივლისი, 1911წ.

² უნადგველი. წერილი სტამბოლიდან. – გაზ.: „სახალხო გაზეთი“; 29 ივლისი, 1911წ.

ჰყავდეს ჩვენშივე: „ციხე შიგნიდან გატყდებაო“, ნათქვამია, მოლაღატე და მამულის გამცემი ჩვენშივეა უეჭველად და ის პირი ღირსია ზიზღით მოხსენებისა“.¹ წერილის ავტორი უმოქმედობაში ადანაშაულებს მონასტრის წინამძღოლს პატრი ბენედიქტე ჩილინგაროვს, რომ მან არ შესწივლა პაპს ეპისკოპოს სარდის უკანონო ქმედებაზე, რომელიც, ავტორის აზრით, „აღმოსავლეთ კათოლიკების გალათინებისთვის 1894 წელს, ლეონ პაპის გამოცემული ინკილკით შეჩვენებული ყოფილა; მამა ბენედიქტეს შეეძლო ამ ფაქტის შესხენებით დაემორჩილებინა ეპისკოპოსი სარდი, ან თავად ჩასულიყო პაპთან რომში, ან მიემართა საქართველოს ერისა და საზოგადოებისათვისო...“.²

სტატიაში „წერილი სტამბოლიდან“ მთელი სიმძაფრითაა გადმოცემული ქართველი ბერების ბრძოლა ეკლესიის შენარჩუნებისათვის, გამოხატულია მადლიერება ფრანგული გაზეთებისადმი, „რომელთაც გამოაქვეყნეს ჩვენი წყლულები, თორემ ჩვენ ვერ გაგვებედა და წყლული სიკვდილამდე მიგვიყვანდა“.³ როგორც სტატიიდან ირკვევა, დავას ქართველებსა და იტალიელებს შორის იძიებდნენ ვეკილი საბრო-ბეგ შამბაშიძე და ოსმალეთის უმაღლესი საბჭოს წევრი, შარიათის პროფესორი, მუფთი ხასან-ფეჰმი ირემაძე. თუმცა, საქმის საბოლოო გამოძიებასა და სამართლიანი განჩინების გამოტანას ხელი პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა და ეს საკითხი მივიწყებას მიეცა.

ასე წაიშალა ქართული კულტურის კვალი სტამბოლის ერთ-ერთ უძველეს უბანში – უსკუდარში.

¹ უნადვლელო. წერილი სტამბოლიდან. – გაზ.: „სახალხო გაზეთი“, 29 ივლისი, 1911წ.

² უნადვლელო. წერილი სტამბოლიდან. – გაზ.: „სახალხო გაზეთი“, 29 ივლისი, 1911წ.

³ უნადვლელო. წერილი სტამბოლიდან. – გაზ.: „სახალხო გაზეთი“, 29 ივლისი, 1911წ.

MERAB NACHKEBIA

THE EVIDENCES OF THE GEORGIAN CULTURE IN USKUDAR

Georgia, as a country of ancient civilization, has made a valuable contribution to the cultural heritage of mankind. Since ancient times our ancestors had been striving to export the achievements of the Georgian nation in education and culture and thus promulgate the country's honour and glory. They went abroad to be educated, settled in the hearts of the world civilization and established cultural centres where educational life was seething: new works were being created, theological and secular books were being written and translated, manuscripts were being rendered and restored, education was being spread, etc. Unfortunately, nearly all the Georgian cultural cradles abroad which were created and built by the toil of the illustrious Georgian ancestors are lost, the traces of some are obliterated, some have been reallocated and, consequently, many manuscripts are demolished or have become inaccessible for the Georgian investigators and part are scattered in the museums and libraries of other countries. The only safely preserved Georgian cradle is the present Istanbul Georgian Catholic Monastery with its treasury: a church-monastery, a rich library, museum exhibits and the archives. In the 70-ies of the 19th century on the basis of the above-mentioned ecclesiastical centre a Georgian printing-house was founded which played a great role in turning the Istanbul Georgian monastery into a powerful over-seas cradle though Georgian cultural cradles existed in many quarters of Istanbul and in Uskudar among them. The latter had been set up by the fraternity of Petre Kharischirashvili, a clergyman from Akhaltsikhe. The church had five parishes with lucrative lands. The divine service was conducted in Georgian and Greek. In 1881 there was opened a Georgian-Greek school too. From the beginning of the 20th century the Uskudar church-monastery's fate went downhill: in 1910 Bishop Sardi cancelled divine service in Georgian and the Uskudar church with its profitable houses, lands and parishes was transferred to the nearest Roman catholic church which actually signified closing of the Uskudar Georgian monastery. This scandalous fact was responded to in Istanbul and some European countries as well as the newspaper "La Jurk" which in its French issue of July 1911 published a number of articles pertaining to this problem. The same year in the "*Sakhalkho Gazeti*" of July 29 under the pseudonym "**Unagvleli**" (Carefree) there was published an article "*A Letter from Istanbul*" telling about the founder of the Uskudar church and the language the divine ser-

vice was conducted in. We also learn that the Istanbul Georgians employed the French typicon and that the French donated the land and dwelling houses to the Uskudar monks. It is noted that the Georgian church and the monks were being protected by the French Embassy in Istanbul and that Bishop Sardi carried an anti-Georgian activity. The dispute between the Georgians and the Italians was investigated by lawyer Sabro-Beg Gambashidze and a member of Ottoman Turkey Supreme Council, a professor of sharia law, a muft Khasan-Pehmi Iremadze. But the outbreak of the First World War hindered the final investigation and bringing in a fair verdict and, thus, the problem fell into oblivion. So was the Georgian culture evidence wiped off in one of the oldest areas of Istanbul-Uskudar.

ღარიკო ფიფია

ზოგიერთი ასპექტი ტერენტი გრანელის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შესაძლებლობებიდან

ტერენტი გრანელის შემოქმედების ბირთვად, სრულიად სამართ-
ლიანად, მისი ლირიკული ქმნილებები მიიჩნევა. თუმცა მკვლევართა
ინტერესი არანაკლებ ვრცელდება პოეტის მუსიკალური მინიატურების,
ლიტერატურული ნარკვევებისა თუ პირადი წერილების მიმართ. მეტ-
ნაკლებად ჩრდილში კი ტ. გრანელის პუბლიცისტური ნააზრევი ექცე-
ვა. არადა, მათი გაცნობა კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ ის მხო-
ლოდ სევდისა და მწუხარების, კომმარული მოჩვენებებისა და მისტი-
კური განცდების პოეტი არ ყოფილა. მისი ემოციურ-გრძნობადი სამყა-
როს გვერდით თანაარსებობს ადამიანური, მიწიერი ტკივილებით დამ-
ძიმებული პიროვნება, თავისივე მოქალაქეობრივი, საზოგადოებრივ-პო-
ლიტიკური პოზიციითა და მისწრაფებებით.

როგორც ცნობილია, ტ. გრანელი სამწერლო ასპარეზზე გამოსვ-
ლიდანვე თანამშრომლობდა იმ პერიოდის პოპულარულ ჟურნალ-გაზე-
თებში. „საქართველოს სამრეკლო“, „ივერია“, „ზოდლი“, „ილიონი“,
„კოლხეთი“, „პოეზიის დღე“, „ახალი ნაკადი“, „უქმბერიონი“, „ქართუ-
ლი მწერლობა“, „გალაკტიონ ტაბიძის ჟურნალი“, „ლომისი“... ეს არის
არასრული ნუსხა იმ პერიოდული გამოცემებისა, რომლებმაც ერთგ-
ვარად ხელი შეუწყვეს ტ. გრანელის, როგორც პოეტისა და მოაზ-
როვნის წარმოჩენას.

ტ. გრანელის პუბლიცისტური წერილები 1917-1921 წლებით
თარიღდება. ეს ის პერიოდია, როცა თბილისში ჩამოსული, სამწერლო
ასპარეზზე გამოდის და სულ მალე გამოსცემს პირველ პოეტურ კრე-
ბულს „პანაშვიდები“¹. ცნობილია, რომ პოეტის მსოფლმხედველობის
ჩამოყალიბებაში გარკვეული ზეგავლენა იქონია ტერენტის მეცენატის
იაკობ შანავას პიროვნებამ, რომელიც წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოების წევრი იყო და ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ილიასთან,
აკაკისთან, იაკობ გოგებაშვილთან, იონა მეუნარგიასთან, ივანე გომარ-
თელთან, ალექსანდრე და მიხაკო წერეთლებთან. მათივე გავლენით,

¹ ტ. გრანელი. პანაშვიდები. ტფ., 1920.

პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში ჩაბმული იაკობი მოძღვარივით ხდება ტ. გრანელისთვის, მისივე იდეებისა და მისწრაფებების გამზიარებელი.

მიუხედავად მოძიებული მასალებისა, არც ისე იოლია პოეტის პოლიტიკურ შეხედულებებზე ლაპარაკი, მაგრამ ფაქტია, რომ ის აპოლიტიკურიც არ ყოფილა. ამ აზრს საფუძვლიანს ხდის თვით გრანელის ლიტერატურული მემკვიდრეობა, სადაც ამკარად იკვეთება ეროვნული თვითმყოფადობის, ქართული ენის სიწმინდისა და დაცვის იდეები.

ტ. გრანელის პუბლიცისტიკის ძირითადი ორიენტირი, შეიძლება ითქვას, რევოლუციაა. მისი შეხმიანება საყოველთაო მოძრაობასთან ისტორიულად ლოგიკური აუცილებლობით გამართლებულ და სრულიად კანონზომიერ მოვლენად აღიქმება, თუმცა მისი შემოქმედების საგნად იგი მაინც ვერ იქცა. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ გრანელის ერთ-ერთი ლექსი, სათაურით „სულის ცეცხლი“, ამ მოვლენებს ეძღვნება და შეტანილია 1921წ. თბილისში გამოცემულ წიგნში „რევოლუციის პოეტები“:

*„შრომის სამეფო და ქარხნების ნელი გრიალი,
ქლაქის ცეცხლი, დაისრული დროშა წითელი,
ბნელ შუაღამეს აკრობს შუქი მოხეტიალე,
ო, საუკუნე წითელია და მიმზიდველი“¹*

სწორედ ამ ლექსით იხსნება 1961წ. ე. უბილაგას რედაქტორობით გამოცემული ტ. გრანელის „რჩეული“; რაც, მიუხედავად საბჭოთა კრიტიკის ჩვეული წინააღმდეგობისა, პოეტის სახელის დაბრუნების მაუწყებელი გახდა ქართულ პოეზიაში. ლექსი „რევოლუცია“ კი პოეტს არცერთ გაზეთში გამოუქვეყნებია და არც პოეტურ კრებულებში შეუტანია:

*„მივდივარ ნელა, მჯერა აგრეთ,
მას ჰკლავს ცხოვრება, ვინც რომ სუსტია,
მე ვუძღერ ძველი ქვეყნის დანგრევას,
მე ვუძღერ წმინდა რევოლუციას!
დგას ხალხი ჩუმი და განწირული,
მას ჰკლავს ცხოვრება, ვინც რომ სუსტია,
მე მიყვარს ბრძოლა ასე გმირული
და სისხლის მღვრელი რევოლუცია.
სხვა განახლების ქარია ისევ,
მას ჰკლავს ცხოვრება, ვინც რომ სუსტია*

¹ იხ.: რევოლუციის პოეტები. ტფ., 1921, გვ. 19.

და სანეტარო სოციალიზმისკენ,
სხვა ცეცხლით მიღის რევოლუცია“.¹

სათანადო პერიოდული წყაროები მოწმობენ, რომ ჯერ კიდევ თბილისში ჩამოსვლამდე, სამეგრელოში ტ. გრანელი აქტიურად ჩაება პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1917წ. წერილით „რევოლუცია სოფლად“, ის ესალმება წალენჯიხაში სოციალ-ფედერალისტთა ბიუროს შექმნას და ამით ხალხის გამოფხიზლებას. გმობს სოციალ-დემოკრატთა. სწუხს, რომ „იშვითად არის მიტინგები და სჯა-ბაასი დღევანდელი რევოლუციის მიერ წამოყენებულ საკითხებზე. რევოლუციისადმი გულგრილობა უნდა მიეწეროს ბნელი ძალების და სოფლის ნადირალების აღვირახსნილობას“, – წერს საგაზეთო სტატიაში „მოწერილი ამბები“, რაც სისტემატურად იბეჭდებოდა გაზეთ „ახალ ნაკადში“.

1917 წლით თარიღდება ასევე ტ. გრანელის სიტყვა-მოწოდება სათაურით „ახალგაზრდობის საყურადღებოდ“, სადაც პოეტი პროპაგანდას ეწევა ახალგაზრდობაში და იცავს სოციალ-ფედერალისტთა ინტერესებს. ამასვე ცხადყოფს პოეტის მიმართვა: „ხმა მივცეთ იმ პარტიას, რომელმაც ყველაზე უწინ ააფრილა დროშა საქართველოს განთავისუფლებისა...“² მას კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ ეროვნული საქმე დიდ პასუხისმგებლობას, გამოცდილებას და ერთგულებას მოითხოვდა. ამიტომაც, არცაა გასაკვირი მისი უკომპრომისო და თამამი განაცხადი: „ყველა უსწავლელს და პოლიტიკის სრულიად არმცოდნეს, თავი დიდ პოლიტიკოსად მოაქვს და ვინ იცის, თუ როგორი პროვოკაციით და დემაგოგიით ჰკვებავენ ხალხის გონებას. არსაიდან არ არის ხსნა!“³

ტ. გრანელი, სოციალურ-პოლიტიკური ბრძოლის ერთ-ერთი აქტიური წევრი, ქართველი ინტელიგენციის ინტერესებს იცავდა და მეფის რუსეთის პოლიტიკას დაუმორჩილებლობას უცხადებდა. ამ ბრძოლაში უმთავრეს მისიას სახალხო გვარდიას და სოციალ-ფედერალისტთა რაზმს აკისრებდა (გენერალ გედევანიშვილის ხელმძღვანელობით). წერილში „დღევანდელი ზეიმი“ ვკითხულობთ: „ეს ორი შეერთებული ჯგუფი, ხელი-ხელ ჩაკიდებულნი, ლომივით ებრძოდნენ საქართველოს დაუძინებელ მტრებს როგორც აწყურისა და ყაზბეგის მიმართულებით, ისე სამეგრელოს მიდამოებში. მათ გადაარჩინეს საქართველო რღვევის პროცესისაგან“.⁴

1919წ. საქართველოს სოციალ-ფედერალისტთა პარტიას განხეთ-

¹ ტ. გრანელი. რევოლუცია. – წგნ.: ტ. გრანელი. რჩეული. თბ., 1961, გვ. 43.

² ტ. გრანელი. მოწერილი ამბები. – გაზ. „ახალი ნაკადი“, 1918, №2.

³ ტ. გრანელი. მოწერილი ამბები. – გაზ. „ახალი ნაკადი“, 1918, №10.

⁴ ტ. გრანელი. დღევანდელი ზეიმი. – გაზ. „ახალი ნაკადი“, 1919, №21.

ქილების საფუძველზე გამოეყო ერთი ჯგუფი და დაარსდა მემარცხენე სოციალ-ფედერალისტთა მაშვრალთა პარტია. ტ. გრანელიც მათ უერთდება. ამ მოვლენებზე ვრცლად და დამაჯერებლად საუბრობს წერილში „ლოლიკური აუცილებლობა და ჩვენი მომავალი“, სადაც ნათლად ჩანს პოეტის ადგილი იმდროინდელ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ტ. გრანელის ყურადღების არეალში მოექცა რევოლუციის პოეტად შერაცხული იროდიონ ევლოშვილი და მისი შემოქმედება, რომელსაც ვრცელი კრიტიკული წერილი მიუძღვნა სათაურით „მშვრალთ მგოსანი“¹ არანაკლებ მნიშვნელოვნად გვესახება ტ. გრანელის მიერ 1919 წელსვე გამოცემული სამხატვრო-სალიტერატურო გაზეთი „ია“ რომელიც საქართველოს თავისუფლების დღეს 26 მაისს ეძღვნება. მისი შემოქმედებიდან აქ იბეჭდება ორი ლექსი და პუბლიცისტური წერილები. „26 მაისი“ ჰქვია პატარა წერილს, რომელიც ხაზს უსვამს მის ეროვნულ პოზიციას: „ერთი წელი შესრულდა მას აქეთ, რაც ჩვენი მრავალტანჯული სამშობლო ეღირსა თავისუფალ ცხოვრებას. მრავალხნობით დაჩაგრულმა ერმა იგრძნო თავისუფალი ცხოვრების სიტკბობა“.² უნდა ითქვას, რომ სიმბოლურია თვით გაზეთის გამოცემის თარიღიც – 26 მაისი.

ტერენტი გრანელის არამარტო პოეტურ, არამედ პოლიტიკურ ორიენტაციასაც არ იზიარებდა იმდროინდელი „კრიტიკა ჟანდარმი“.³ ამის დასტურია თუნდაც შალვა რადიანის, პროლეტარული მწერლობის ერთ-ერთი წარმატებული კრიტიკოსის მიერ ჟურნალ „პროლეტარში“ დაბეჭდილ წერილში კატეგორიული დასკვნა: „გრანელ-გამსახურდიას ტიპის მწერლები ჯერ კიდევ მოუჭკვიანებელი რეაქციონერი ინტელიგენტებია, რომლებიც კულტურის საშუალებით ებრძვიან რევოლუციას“.⁴ ამგვარმა დამოკიდებულებამ მკაცრი განაჩენი გამოუტანა როგორც ტერენტი გრანელს, ასევე მისი ეპოქის არაერთ ეროვნულ მოღვაწეს.

როგორც ზოგადად გაშუქებული მასალები მოწმობენ, ტერენტი გრანელის პუბლიცისტური წერილები მისი შემოქმედების იმ ორგანულ ნაწილად აღიქმება, სადაც სრულიად გარკვეულად წარმოჩენილია პოეტის ადგილი და პოზიცია მეოცე საუკუნის დასაწყისის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

¹ ტ. გრანელი. მაშვრალთ მგოსანი. – გაზ. „ახალი ნაკადი“, 1919.

² ტ. გრანელი. 26 მაისი. – გაზ. „ია“, 1918

³ ა. ბაქრაძე. მწერლობის მოთვინიერება. თბ., 1990, გვ. 139.

⁴ შ. რადიანი. მკვდრების საუბარი. – ჟურნ. „პროლეტარში“, №1, 1925.

DARIKO PIPIA

**ON SOME ASPECTS OF SOCIAL AND POLITICAL
VIEWS OF TARENTI GRANELI**

The present article deals with the world outlook of Terenti Graneli on the background of his publicistic letters and the periodic organs of the 20-ies of XX century. The work clears up the poet's attitude to the revolution, his role as a member of the social-federalist party in the cause of restoration of the national originality of the country, reveals his civic, social, political positions and aspirations. The article gives an appraisal of Terenti Graneli's publishing activity, elucidates his national interests as a patriot of Georgia.

ლუარა სორდია

საკოალიფსური სახეები მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედებაში

საბჭოთა ხელისუფლების მიერ შემოქმედებითი აღმავლობის პერიოდში რეპრესირებული, კონტრრევოლუციონერად, ანტისაბჭოთა, ქვეყნის მოღალატე მწერლად მონათლული მიხეილ ჯავახიშვილი ქრისტესავით ეცვა ჯვარს ჭეშმარიტებისათვის ბრძოლაში და თავისი ტრაგიკული აღსასრულით კიდევ ერთხელ განამტკიცა ის მოსაზრება, რომ მხოლოდ სიმართლისათვის გოლგოთაგამოვლილთ ელოდებოთ ამაღლება.

მიხეილ ჯავახიშვილმა უკვე გადალახა რუბიკონი, მარადისობაში შეაბიჯა და ერის თანამდევ სულად იქცა. მისმა ნააზრევმა გაუძლო დროის გამოცდას, მისმა გაფრთხილებებმა კიდევ უფრო მეტი სიმძაფრე შეიძინა და ბიბლიურ ბრძენთა დარად, წინასწარმეტყველის მანტიით შემოსილი გვეცხადება XXI საუკუნეშიც.

დიდი პროზაიკოსი ერს იმთავითვე მომავლის სანიშნოებს უჩვენებდა, შეუმცდარად ჭვრეტდა დროულს და ზედროულს, წარმავალს თუ მარადიულს, საფუძვლიანად გასიგრძეგანებული ჰქონდა სოციალურ, ეროვნულ, ფილოსოფიურ პრობლემათა არსი, იმხანად მოღური მოძღვრებები, რევოლუციათა დამანგრეველი ძალა, ქვეყანას ყოველთვის სწორი ორიენტირებისკენ მიანიშნებდა, მაგრამ მწერლის სიცოცხლეში მისი შეგონება-მოწოდებები რჩებოდა ღაღადებად უდაბნოსა შინა.

სამწუხაროდ, მხოლოდ კომუნისტური მმართველობის 70 წლიანი პერიოდის შემდეგ გავისხენეთ დიდი პროზაიკოსის გაფრთხილებები, როცა აშკარა გახდა, რომ მარქსიზმ-ლენინიზმის ხომალდი გეზსამცდარი მიაპობდა ზღვას, რომ ინტერნაციონალიზმი, კოსმოპოლიტური მოძღვრებები დამღუპველი იყო პატარა ერებისათვის, რომ ადრე გაფეტიშებული უფროსი ძმის სინდრომი საბედისწერო ხდებოდა და სისხლმოწყურებული კაენი ისევ ჩასაფრებოდა აბელს.

რამდენი რამ არის წინასწარმეტყველური მიხეილ ჯავახიშვილის ისეთ ნაწარმოებებში, როგორიცაა მოთხრობები „დამპატიჟე“, „ლაამბალო და ყაშა“, „დამდნარი ჯაჭვი“.

თაობებისადმი მიმართულ საგანგაშო ზარის შემოკვრად შეიძლება მივიჩნიოთ რომანები „ჯაყოს ხიზნები“ (1924წ.), „გვიე შადური“ (1928წ.),

„ქალის ტვირთი“ (1936წ.), „თეთრი საყელო“ (1926წ.). ამ მხატვრულ თხზულებებში ქვეტექსტებით, დაშიფრული მეტყველებით გაცხადებულია საბჭოთა სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ავბედითი მოვლენების არსი. უცდომელი იყო მწერლის მიერ მარქსიზმის, სოციალ-დემოკრატიის, ბოლშევიზმის, რევოლუციების, ეროვნული სატკივრების განსჯა-შეფასება, მომავლისთვის გაწვდენილი მზერა. მის ნაწარმოებებში მრავალგზის და თანაც ნეგატიურ კონტექსტში აქცენტირებულია „წითელი უღელი“, „გაწითლება“, „წითელი ეშმა“,¹ „წითელი გველეშაპი“, „წითელი ბაქტერიები“, „წითელი გოლიათი“,² „წითელი თემი“ და „ახალი თემის ღალატისათვის ახალი თაობა საკუთარ მამას განგმირავს“.³ ცხადია, მორწმუნე მწერალი ზედმიწევნით კარგად იცნობდა ბიბლიას, აპოკალიფსის წინასწარმეტყველებას უღმერთო იმპერიის შექმნაზე, მის ეფემერულობაზე, აპოკალიფსური გველეშაპის მიერ ხელდასხმული ზღვისა და მიწის მხეცების მოვლინებით გამოწვეულ კატაკლიზმებს. მრავლისმეტყველია მიხეილ ჯავახიშვილის მიერ გამოყენებული ხილვები, პარადიგმები.

1905წ. რევოლუციის თემას ეძღვნება რომანი „ქალის ტვირთი“, რომელიც დაიბეჭდა 1936წ. მასში მოცემულია სოციალური პრობლემების, რევოლუციური წარღვნის წინასწარჭვრეტა. ერთი ოჯახის მაგალითზე ნაჩვენებია ტრადიციული ზნეობის რღვევა, გაფეტიშებული მარქსიზმის გავლენით ეროვნული ფასეულობების, რელიგიების იავარქმნა, რევოლუციის მესვეურთა მზგრეველი, ყოვლის გამანადგურებელი, სისხლმწყურვალე მორალი. პროზაიკოსი სინამდვილის ობიექტურ დასურათხატებას ქვეტექსტებით, სიმბოლო-ალეგორიებით, მინიშნებებით აღწევს.

ლიტერატურისა და ხელოვნების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში დაცულია მიხეილ ჯავახიშვილის მიმართვა მწერალთა კავშირის თავმჯდომარის აკაკი თათარაშვილისადმი, დაწერილი 1935წ. მასში საუბარია მწერლის განზრახვაზე, დაწეროს რომანი 1905 წლის რევოლუციის თემაზე, რომელსაც „უმთავრესად პოლიტიკური ღერძი ექნება“. მწერალს სურდა უმთავრესი გმირების განზოგადება, მათი მიმსგავსება პარტიების ბელადებთან. მიხეილ ჯავახიშვილი ამხელდა, რომ რომანის ცენტრალური ფიგურა სტალინი უნდა ყოფილიყო: „სტალინს არ შეიძლება გვერდი ავუხვიო, მაგრამ წინდაწინვე ვაცხადებ, რომ მე-

¹ მ. ჯავახიშვილი. თეთრი საყელო. – თხზულებანი ექვს ტომად, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 467, 514.

² მ. ჯავახიშვილი. ქალის ტვირთი. – თხზულებანი ექვს ტომად, ტ. V, თბ., 1961, გვ. 167.

³ მ. ჯავახიშვილი. გივი შადური. – თხზულებანი რვა ტომად, ტ. III, თბ., 1973, გვ. 210.

ტად დიდი პასუხისმგებლობის გამო, ამხანაგ სტალინს თავის სახელსა და გვარს ვერ დავარქმევ. უმთავრესი გვარი კი არ არის, არამედ მხატვრულად განსახიერებელი ტიპია, რომელიც ისე უნდა იყოს შესრულებული, რომ ყველამ იცნოს მაშინდელი სტალინი და ყველამ იგრძნოს, რომ ამ ახალგაზრდა კაცისგან ოდესმე მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადი დადგება... ბიოგრაფიული რომანის დაწერა ნაადრევია, ჯერჯერობით შეუძლებელია (31.VII.1935).¹

რომანის იდეა უნდა ყოფილიყო ოჯახისა და სახელმწიფოს ნგრევა რევოლუციის ზეგავლენით. 1936წ. ქართული ლიტერატურისა და ხელოვნების დეკადაზე მოსკოვში, კრემლში, მიხეილ ჯავახიშვილს სტალინთან შეხვედრისას განუცხადებია იმის შესახებ, რომ 1905 წლის რევოლუციის თემაზე შექმნილ რომანში მან გვერდი არ აუარა ამხ. სტალინს და ისიც შედის მასში, როგორც მოქმედი პირი.

სტალინი – რა ჰქვია ნაწარმოებს?

მე – ქალის ტვირთი.

სტალინი – უკეთესი ხომ არ იქნებოდა, ქალის ხვედრი დაგერქმიათ?

მე – რომანში გამოძვავს ორი ქალი, რომლებმაც რევოლუციის ტვირთი წამოიკიდეს. ერთმა მათგანმა ეს ტვირთი ბოლომდის მიიტანა, მეორე კი წაიქცა მისი სიმძიმის ქვეშ.

სტალინი – ეს უკვე სხვა საქმეა.

მოსკოვი, 20. III. მიხ. ჯავახიშვილი.²

1937წ. 4-7 აგვისტოს მოეწყო „ქალის ტვირთის“ განხილვა მწერალთა კავშირში. ამ სხდომის სრული სტენოგრამა დაცულია ლიტერატურისა და ხელოვნების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში. რომანი უარყოფითად შეფასდა. მწერალს დააბრალეს ეპოქის არცოდნა, სინამდვილის გაყალბება, რევოლუციურ იდეებში გაურკვევლობა, ფროიდიზმის იდეების ქადაგება, ეროტიზმი, სტალინის სახის ფრაგმენტული წარმოდგენა. „ეს რომანის გარჩევა აღარ იყო, ეს იყო ადამიანის წინასწარი გეგმით შერისხვა“, ამბობს მწერლის ქალიშვილი ქეთევანი.³ მომხსენებელი იყო შალვა აფხაიძე. განხილვაზე სიტყვებით გამოვიდნენ: ი. ტატიშვილი, კ. ლორთქიფანიძე, ა. გაწერელია, კ. აბაშიძე, დ. დემეტრაძე, პ. საყვარელიძე. დისკუსიაზე საერთოდ იგნორირებული იყო ძირითადი აქცენტის მატარებელი სახეები. მწერალმა ზურაბ გურგენი-

¹ ლიტერატურისა და ხელოვნების ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემდგომ – *ლხცსა*) ფ. 8-1-480.

² *ლხცსა*, ფ. 8-1-62, ფ. 8-1-622.

³ ქ. ჯავახიშვილი. მიხეილ ჯავახიშვილის ცხოვრება. თბ., 1981, გვ. 418.

მის პროტოტიპად ჩაიფიქრა სტალინი, ხოლო „კობა“ გამოიყვანა, როგორც მისი მოძღვარი. სინამდვილეში ეს ორი სახე ავსებს ერთმანეთს და ერთიდაიგივეა. რომანის ჩანაფიქრის გასაგებად აუცილებელია მივმართოთ სიმბოლური მნიშვნელობის მქონე სახეებს და ესენია: კოშკი, გედი, ურჩხული, წითელი გველეშაპი.

სიმბოლურია ნაწარმოების დასაწყისში ჭექა-ქუხილი, რომელიც დიდი კატაკლიზმების მოლოდინისთვის გვამზადებს: „იმ დღეს ცაც კი აჯანყდა. უცებ აიმღვრა, აფორიაქდა, ჭექა-ქუხილით ჩამოსრიალდა მთაწმინდიდან და გაწეწილი, გამშაგებული ალქაჯივით მიაწყდა ანდრო ახატნელის სამსართულიან სახლს, ნომერ შვიდს, რომელიც მამადავითის ფერდობზე იდგა“. „აგერ განმარტოებით თეთრი მარმარილოს კოშკი მიცურავს. კოშკზე ყელმოღერებული თეთრი გედი წამოძვდარა... უკან პირდაღებული შავი ურჩხული მისდევს... საცაა უნდა დაეწიოს... აჰა, კიდეც დაეწია... კოშკი დაინგრა, გედი ჩაყლაპა და თვითონაც ჩაიფუშა“.¹

ამ ხილვას მოჰყვა ახატნელების სახლში რევოლუციონერ ზურაბ გურგენიძის შემოჭრა დამალვის მიზნით, რადგან მას მღევრები მოჰყვებოდნენ. ქეთომ რევოლუციონერი დამალა და ამ კაცის გაცნობა საბედისწეროდ იქცა ქალიშვილის ცხოვრებაში. ახატნელების ოჯახი მთაწმინდის უბეში, მამადავითის ფერდობზე იდგა. ოჯახი ძველი, დიდებული წარსულის მქონე ტრადიციული საქართველოს სიმბოლოდ არის ჩაფიქრებული.

მწერლის ქალიშვილის, ქეთევან ჯავახიშვილის ცნობით, ამ რომანის თავდაპირველი ვარიანტი ყოფილა 1906წ. გაზეთ „შრომაში“ დაბეჭდილი მცირე ზომის დრამატული ჟანრის ნაწარმოები „ოჯახი“, რომლის სიუჟეტიც მწერალმა განავრცო და მომავალი რომანისთვის გამოიყენა. ოჯახის წევრები სხვადასხვა პარტიის წარმომადგენლები არიან, რაც მათ განხეთქილებას, უთანხმოებას იწვევს. „ქალის ტვირთის“ თავდაპირველ ვარიანტს რქმევია „სახლი №7“² ახატნელთა ოჯახის მესვეური ანდრია, ანდრია პირველწოდებულის მოსახელე იყო და ამ სახელს ამართლებდა, ის იყო განათლებული ქართველი ინტელიგენტი, მსახურობდა საგუბერნიო სამმართველოში, სათავადაზნაურო საკრებულოში, საადგილმამულო ბანკში. იყო ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის და სხვა საზოგადო მოღვაწეთა მეგობარი, ილიას „ივერიაში“ იბეჭდებოდა მისი წერილები „არაგველის“ ფსევდონიმით.

ანდრიას ძმამ აკაკიმ უფროსი ვაჟი გრიგოლ ორბელიანს მონათვლინა და გრიგოლი დაარქვა, ის აგრონომი იყო. მისი ძმა დიმიტრი

¹ მ. ჯავახიშვილი. ქალის ტვირთი, გვ. 9.

² ქ. ჯავახიშვილი, მიხეილ ჯავახიშვილის ცხოვრება. თბ., 1991, გვ. 187.

ციფიანის ნათლული იყო, კარგი ექიმი, სოციალ-ფედერალისტი. ანდრი-
ამ თავისი ვაჟი აკაკი წერეთელს მოანათლინა და აკაკი დაარქვა, იგი
მენშევიკი გამოვიდა. მეორე ვაჟი ილია ჭავჭავაძის ნათლული იყო, დი-
დი მწერლის სახელს ატარებდა, მაგრამ ლოთი, ავარა, ტუტუცი,
ახატნელთა გვარის შემარცხვენელი გაიზარდა. მესამე ვაჟი ნიკო ნიკო-
ლაძემ მონათლა და ნიკო დაარქვა. ის ბოლშევიკი გამოვიდა.

ოჯახის დედა მარიამი დარბაისელი ქართველი მანდილოსანი იყო,
საზოგადო საქმეებში აქტიური, დრამატული, წერა-კითხვის, საქველ-
მოქმედო საზოგადოებების წევრი, სახალხო თეატრის მხარდამჭერი.

ახალ დროში სხვადასხვა გზაზე დამდგარი წევრების გამოისო-
ბით ოჯახმა რღვევა იწყო. რომანში ნათქვამია: „როგორ იშლება ეს
ოჯახი... მარქსიზმიც ამბობს, რაც ოჯახია, სახელმწიფოც ის არისო.
ახლა ყველა ოჯახი იშლება და მასთან ერთად სახელმწიფოც ირღვე-
ვა. სოციალიზმი ქერძაფივით შლის საზოგადოებას“.¹

საგულისხმოა, რომ კომკი და ციხე არა მარტო ქეთოს ხილვაში
ფიგურირებს, არამედ პოეტ ელიზბარ შუქურაულის სადღეგრძელოშიც,
რომელიც ახატნელების სახლში ქეთოს დაბადების დღეზე თამადაობს.
იგი ასე მიმართავს ქალიშვილს: „შავი გედივით ზიხარ ბროლის კომკ-
ში და გირჩევ, ასეთ დროში გარეთ არ გამოხვიდე, თორემ ლაფში
ფეხს გაისვრი და ვეღარ გაისუფთავებ. სული დაგიმდაბლდება და ვე-
ღარ განიკურნები“... ღმერთო, ამ კომკს ნუ დაგვინგრევ!“² თამადამ
ერთობა წითელ გველემაპს შეადარა, რომელიც ბროლის კომკს მოხ-
ვევია და ლამობს იქიდან მზეთუნახავი ქეთო გამოტყუოს“.

შემთხვევითი არც ის არის რომ თამადამ საშიშ ავადმყოფობად
მიიჩნია რევოლუციური იდეები, დიმიტრის და აკაკის „წითელი ბაქტე-
რიები“ აღმოუჩინა და განკურნება უსურვა. რომანში იკვეთება ანტიპო-
დური სახეები: კომკი და შავი ურჩხული, კომკი და წითელი გველე-
შაპი, ილია ჭავჭავაძის ეროვნული იდეები და წითელი ბაქტერიები.
კომკი და გედი იდეალის დონეზეა გააზრებული. კომკი არსებობას ბიბ-
ლიიდან იწყებს და ღმერთის სიმბოლოდ გაიაზრება: „*ისმინე, უფალო,*
ვეღრება ჩემი, ყური მიაპყარ ჩემს ლოცვას. რადგან შენა ხარ ჩემი
მფარველი, ძლიერი კომკი ხარ მტრისაგან დამცველი“. (ფს. 61, 2, 4).³

აღსანიშნავია, რომ გალაკტიონ ტაბიძის ერთ შედევრს ჰქვია
„კომკი“, რომელშიც „ინგრევა კომკი სიყვარულით აშენებული“ და ეს
ბედისწერით არის განსაზღვრული, კომკის ძველისძველ ფოლიანტზე

¹ მ. ჯავახიშვილი. ქალის ტვირთი, გვ. 187.

² მ. ჯავახიშვილი. ქალის ტვირთი, გვ. 189.

³ ახალი აღთქმა და ფსალმუნები. თბ., 1992, გვ. 584.

გამოჩნდება ხელი (როგორც ბიბლიაში ბალთაზარის ნადიმის დროს კედელზე) და იწერება საბედისწერო სიტყვები, რაც კომკის ნგრევას მოასწავებს და ეს მსჯავრი კიდევაც ასრულდება. ლექსი თარიღდება 1916 წლით. ვფიქრობთ, ლექსში „კომკი“ მარიამის, ხოლო „სიყვარული“ ქრისტეს სიმბოლოა და ნაწარმოების თემა ღმერთისუარძყოფელი ეპოქის ტრაგედიების ჩვენება, რაც, უპირველესად, რწმენის წინააღმდეგ ბრძოლას მოასწავებს.¹ მიხეილ ჟავახიშვილის რომანში კომკის ნგრევა არა მხოლოდ სარწმუნოების, სახელმწიფოებრიობის მოშლას გულისხმობს. მივმართოთ ისევ სუფრის თამადის ელიზბარ შუქურაულის სიტყვებს: „... იმან ამატირა, რომ თამარის და რუსთველის ხალხი იღუპება! უარესიც ხდება, საზარელი მიწისძვრაც მზადდება, რომელსაც პოეტი და ზოგი პირუტყვი წინასწარ ვგრძნობთ. აშკარაა, მიწისძვრაში ერთობა იგულისხმება, ხოლო აბელზე დაგეშილი ძმისძველელის-კაენის სახე ხელისუფლებაში მომსვლელთა სატანურ სულს უკეთებს აქცენტს: „ყური მიგდეთ, ქართველებო, კაენისა და აბელის პრობლემა მუდამ ცოცხალია და ჯერაც არ გათავებულა. კაენი ახლაც ემზადება აბელის მოსაკლავად და მშველელი არ ჩანს“.²

რევოლუციაზე ფიქრისას გალაკტიონს ეზმანება წარღვნა, სისხლის მორევში მცურავი მკვდრები, „დამსხვრეული სწორი კენარი“, „იუდას სახე, კაენის ლანდი და ღამეების შავი გუგუნი“ (როგორ ებრძოდნენ ზარებს ზარები“).³ აშკარაა, მიხეილ ჟავახიშვილის ნეგატიური დამოკიდებულება რევოლუციისადმი, რასაც თამადის სიტყვები გამოხატავს და, რაც მთავარია, ამ მოსაზრებას არავინ აპროტესტებს. ახლა იმ გველეშაპის შესახებ, რომელიც ბროლის კომკს ეხვევა და იქიდან ქეთევანის გამოტყუებას ცდილობს.

ბიბლია, მითოლოგია, ქართული და უცხოური კლასიკური პროზა და პოეზია სავსეა გველეშაპის სახეებით. მივმართოთ ბიბლიას: „გველის ფესვიდან გამოვა უნასი და მისი ნაშიერი მფრინავი გველეშაპი იქნება“ (ესაია წინასწარმეტყველი, 14, 29).⁴ იერემია წინასწარმეტყველი გოდებდა: „შემჭამა, დაძღვება ნაბუქოდონოსორმა, ბაბილონის მეფემ, ცარიელ ჭურჭლად მაქცია, გადაძვლავა გველეშაპით“ (იერემია, 51, 34).⁵ იოანე ღვთისმეტყველის გამოცხადებაში კი დაფიქსირებულია

¹ ამის შესახებ იხ.: **ლ. სორდია**. გალაკტიონ ტაბიძის „კომკი“. – „მაფშალია“, თსუ ზუგდიდის ფილიალის ლიტერატურულ-სამეცნიერო აღმანახი. თბ., 1999, გვ. 102-112.

² **მ. ჯავახიშვილი**. ქალის ტვირთი, გვ. 156.

³ **გ. ტაბიძე**. რჩეული. თბ., 1977, გვ. 179.

⁴ *ბიბლია ორ წიგნად*, წიგნი I, თბ., 1990, გვ. 841.

⁵ *ბიბლია ორ წიგნად*, წიგნი I, გვ. 137.

მიქაელისა და ანგელოზის მიერ ზეციდან ჩამოგდებული გველეშაპი, რომელმაც ძალა და მეუფება გადასცა ზღვის მხეცს. ის და მისი თანამოაზრეები დევნიდნენ, ხოცავდნენ მორწმუნეებს და „ყიდვა-გაყიდვის“ ანუ არსებობის უფლებას მხოლოდ მხეცის ნიშნით ალბეჭდილებს აღლევდნენ. (იოანეს *გამოცხადება*, 11, 1-8).¹

მკვლევრები მიუთითებენ, რომ აქ მინიშნებულია უღმერთო, ურწმუნო იმპერიის, საბჭოთა კავშირის შექმნა, ხოლო ზღვის მხეცში ნაგულისხმევია ხალხთა მასებიდან მოსული ლენინი, მიწის მხეცში – იატაკქვეშელი სტალინი, რომელმაც გააკეთებინა პირველი მხეცის (ვ. ლენინის) ხატება და ყველას აიძულებდა, თაყვანი ეცათ მისთვის.² მიხეილ ჯავახიშვილის რომანში შავი ურჩხული და წითელი გველეშაპი (წითელი ამკარად მიესადაგება სისხლიან საბჭოთა იმპერიას) მოაზრებულია რევოლუციის, „ერთობის“ ჭრილში. სწორედ „შავი ურჩხულისა“ და „წითელი გველეშაპის“ ძალისხმევით ინგრევა კომპი (ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა), ახატნელების ოჯახი, იღუპება გედი-ქეთო.

აღსანიშნავია, რომ ქეთოს სახე გაგებულია, როგორც საქართველოს სიმბოლო, რომელსაც ეპოტინებიან პოეტი შუქურაული, ვაჭარი წვერაძე (სავაჭრო კაპიტალი), კლიმიაშვილი (ქართველი ჩინოვნიკი), ავმაროვი (რუსი მეფის მოხელე) და ბოლშევიკი ზურაბი.³ ქეთევანი რუსი ავმაროვის ცოლი ხდება და ბოლშევიკ ზურაბ გურგენიძის საყვარელი. როგორც ზურაბ გურგენიძისა და სტალინის ცხოვრების ბიოგრაფიული დეტალების თანხვედრა (ხელოსნის შვილობა, მამითობა, სოფლის ოთხკლასიანი სასწავლებლის შემდეგ სასულიერო სემინარიაში სწავლა, „წითელი ჭირით“ დასნეულება, მარქსიზმით გატაცება, სამჯერ გადასახლება და სამჯერ გაქცევა, მოღვაწეობა ბაქოში) გვაუწყებს, ზურაბ გურგენიძის პროტოტიპი სტალინია.

მიხეილ ჯავახიშვილი არც რევოლუციას უყურებდა კარგი თვალთ და არც რევოლუციონერებს. „ქალის ტვირთის“ მიხედვით, გურგენიძე პირველობას ჩემობს, ინტრიგანია, სისხლით გაუმაძღარი, სიყვარულში ამორალური, (საცოლედ მუშა მართა დოვლათაშვილს იგულებს, ქეთოსთან კი ავხარცობა აკავშირებს, თვითონვე არ ფარავს, რომ ხშირად „დამპალ ხილს“ მიირთმევს) იღია ჭავჭავაძის ეროვნული იდეების დაუძინებელი მტერია.

ზურაბ გურგენიძე ყველას და ყოველგვარ ღირებულებას რევო-

¹ *ახალი აღთქმა და ფსალმუნები*. სტოკჰოლმი, 1992.

² *იოანე-იონა*. რა უნდა ვაკეთოთ. თბ., 1994, გვ. 423.

³ *ლ. ყატაშვილი*. „წითელი გველეშაპი ბროლის კომპს მოჭხვევია“, – *კრიტიკა*, № 5-6, 1991, გვ. 54.

ლუციურ იდეებს უმორჩილებს: „ვისაც ჩვენი მიზანი ღრმად სწამს, ის არავითარ საშუალებას არ მოერიდება და ყველაფერს გასწირავს: ძმას, ქმარს, დედ-მამას, შვილსაც, სიყვარულსაც და მეგობარსაც“.¹ ზურაბ გურგენიძემ და მართა დოვლათაშვილმა შთააგონეს ქეთოს, ეკისრა ბიბლიური ივლითის როლი, რომელმაც მტრის სარდალ ოლომფერნის მორჩილება გამოუცხადა, სანოვაგით გაუმასპინძლდა, დაათრო, მძინარეს თავი მოჰკვეთა და ებრაელი ხალხი გაათავისუფლა (ივლითი, 13, 5-20).²

ქეთომ ცხოვრება ავშაროვს დაუკავშირა, ფარულად რევოლუციონერებთან თანამშრომლობდა, მაგრამ ქმარმა ჯაშუში მიუჩინა და ამხილა. იგი დაპატიმრებულმა გურგენიძემაც უარყო, არჩევანი მართაზე გააკეთა, ძველმა თავყანისმცემელმა კლიმიაშვილმაც ზურგი აქცია, მართოდ დარჩენილმა თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე.

საგულისხმოა მწერლის ერთი განაცხადი რომანში. აკაკი ახატუნელის პირით ნათქვამია: „თუ ბოლშევიკები დამარცხდნენ, ვაი ჩვენი ბრალი, თუ გაიმარჯვეს, ვუი ჩვენი ბრალი. ძველ ქვეყანას ძირფესვიანად ამოაგდებენ.“³ ესეც წინასწარმეტყველური მოსაზრება გამოდგა. შემთხვევით როდია რომანში გამოდებული საუბარი სისხლზე, ზურაბ გურგენიძის სისხლით გაუმაძღრობაზე. ასეთად ესახებოდა მიხეილ ჯავახიშვილს ბოლშევიკები და არც შემცდარა. ანალოგიურად ფიქრობდნენ სხვებიც.

„სისხლში მცურავ ცხედრებზე“, სისხლის მორევებზე სწუხდა გალაკტიონ ტაბიძე რევოლუციაზე საუბრისას („როგორ ებრძოდნენ ზარებს ზარები“, („სისხლი“).⁴ სისხლის სუნი სცემდა გრიგოლ რობაქიძის „ჩაკლული სულის“ პერსონაჟს თამაზ ენგურს, როცა რევოლუციამ გამოვლილ ბერზინს უყურებდა. როცა იგი დააპატიმრეს და გაუსჯურდმულებში დაკითხვაზე ჰყავდათ, გულს ურევდა სისხლის სუნი და ზარავდა პატიმრების ცემა.⁵ სისხლით მორწყულ გზებზე სწუხდა „სულის ცეცხლში“ ტერენტი გრანელი,⁶ უფრო მეტი, რეალურად იგი უდანაშაულო პატრიოტთა სისხლით მორწყულ ველზე დააბიჯებდა 1924წ. აჯანყების მონაწილეთა განადგურების შემდეგ და წერდა: „და საქართველო ეს ის მხარეა, სადაც ცოცხალი ხალხი მარხია“.⁷

ურჩხული, რომელმაც კომკი დაანგრია და გედი ჩაყლაპა „ქალის ტვირთში“, „წითელი გველეშაპი“, რომელიც „ბროლის კომქს“ ეხვეოდა

1 მ. ჯავახიშვილი. ქალის ტვირთი, გვ. 156.

2 ბიბლია ორ წიგნად, წიგნი I, გვ. 841.

3 ბიბლია ორ წიგნად, წიგნი I, გვ. 137.

4 გ. ტაბიძე. რჩეული. თბ., 1977, გვ. 179.

5 გ. რობაქიძე. ჩაკლული სული. თბ., 1991, გვ. 40, 110.

6 ტ. გრანელი. რჩეული, თბ., 1961, გვ. 3.

7 ტ. გრანელი. ცისფერი სიშორე, თბ., 1998, გვ. 398.

და იქიდან ქეთოს გამოტყუებას ცდილობდა, სწორედ იმ შეუბრალებელ აპოკალიფსურ მხეცებზე მინიშნებაა, რომელთაც უღმერთო იმპერია შექმნეს, ციხეებით, სახრჩობელებით, პატიმართა ბანაკებით მოჰფინეს ქვეყანა, ფსიქიატრული რეპრესიებით, ფიზიკური განადგურებით შეამცირეს მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი და ტოტალური „შიშის ლანდი უზარმაზარი“ (გალაკტიონის „კოშკი“)¹ გაავრცელეს მთელ იმპერიაში.

რევოლუციური, აპოკალიფსური მხეცის სახე ილანდება აგრეთვე მ. ჯავახიშვილის რომანში „ჯაყოს ხიზნები“. თავიდან თავისუფლების რევოლუციის მხარდამჭერი იყო ინტელიგენტი თეიმურაზ ხევისთავი, მაგრამ შეზარა მისმა შედეგებმა, ქვეყნის ოკუპაციამ, სათავეში მოსულ რევოლუციონერ ხელისუფალთა სახემ და იგი განუდგა ქვეყნად გაბატონებულ ტერორს, სისხლიან პოლიტიკას, რკინის ბელადების კანონებს, რის გამოც გაირიყა საზოგადოებისაგან, ნაკაცარად იქცა.

„ჯაყოს ხიზნების მთავარი ოდიოზური პერსონაჟის ოსი ჯაყოს სახე გაგებულია, როგორც ბოლშევიზმის სიმბოლო.² ეს მედროვე, ხარბი, გაუმაძღარი, გაუტანელ მხეცად სახელდებული არარაობა, სარგებლიანობის პრინციპიდან გამომდინარე, ხან რევოლუციას ეტმასნება, ხან კონტრევოლუციას, ხან ბოლშევიკებისკენ იხრება, ხან მენშევიკებისკენ. თეიმურაზის თქმით, ჯაყო, ეს მთიდან მოსული უცხო ვინმე³ თავიდან ობლის, გაჭირვებულის ნიღაბს იკეთებს, მენახირეობას სჯერდება, ხოლო როცა ძალმომრეობის განხორციელება უნდა, ოსებში მრავლად ჰყავს კაპიკებად მოსყიდული ნათესავ-მომხრეები.

ანგარებიანმა, უსინდისო ჯაყომ ისარგებლა თეიმურაზის გულკეთილობით, მისი საგვარეულო განძი, სახლ-კარი, მამულები, ღირსება შეულახა მის მეუღლეს მარგოს, სოფლის ბატონ-პატრონად იქცა და რევოლუციის მიერ გარიყულ თეიმურაზს თავისსავე მამულში ჯაყოს ხიზნობა ერგო. მენახირეობიდან მოურავობამდე აღზევებული და მთელი სოფლის ბატონ-პატრონად ქცეული ჯაყო თეიმურაზს თავის ღუქანში ნოქრად ამუშავებს, მარგოს ხასად გაიხდის და ხევისთავობა მოუნდება. თეიმურაზს ითანხმებს მარგოსთან განქორწინებაზე და ეკლესიაში გადაიხდის ქორწილს, რომელსაც თეიმურაზიც ესწრება. მიუხედავად მარგოს დიდი ძალისხმევისა, გაეკეთილშობილებინა, განათლების, ცივილიზაციის გზაზე დაეყენებინა ჯაყო, არაფერი გამოვიდა, „ბანჯგვლიანი დათვი მხოლოდ გაპარსულ მაიმუნს“ დაემგვანა. „ჯაყოობა არის სხვისი ქონების, სიმდიდრის, მამულის, სახლ-კარის, პატივის, სახელის

¹ გ. ტაბიძე. რჩეული, გვ. 266.

² შ. ამირეჯიბი. ჯაყოს ხიზნები. – *ქართული მწერლობა*, № 2, 1990, გვ. 40.

³ მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები. თბ., 1957, გვ. 161.

მიტაცება-მითვისება, ძალადობა, ქლესაობა, პირფერობა, ორპირობა, ურცხვი უპრინციპობა, უსაზღვრო ექსპლუატაცია, სრული უმეცრება და უკანონობა, მოჩვენებითი კეთილდღეობა, რომლის უკან იმალება გარდაუვალი გახრწნა და დაცემა“¹, წერს აკაკი ბაქრაძე.

რევოლუციას მიტმასნილი და მღვრე წყალში მოსარგებლე ჯაყო მრავალი ეპითეტით შეამკო ავტორმა. ისიც აპოკალიფსური მხეცების ნაშეირია, მათი ყურმოჭრილი მონა და ამიტომ მწერალი მისი დახასიათებისას მხოლოდ პირუტყვთა სახეებს მიმართავს. „ჯაყო ჯივაშვილი ქალაქში შემოვარდნილ დათვს ჰგავდა“² მარგოს სიტყვებით, ჯაყო არის „მხეცი, პირუტყვი, ვერაგი, ავაზაკი.“³ რომანში ჯაყო მოხსენებულია, როგორც „ტყიდან გამოვარდნილი ნადირი, უგულო პირუტყვი, ... რეგენი და ბნელი, ჭუჭყისაგან შეჭმული მყრალი“⁴.

თეიმურაზს სჯერა ღვთაებრივი სამართლიანობის, „ბედი მღვერის“, რომელიც ჯაყოსთანა „მგლებს“ მაინც დასჯის: „კიდევ ვილაც არის ამ ქვეყნად ღმერთის გარდა. ის „ვილაც“ ურმით დასდევს ფეხმარდ მგლებს... ურმით დასდევს, დიდხანს დასდევს. ბოლოს, რაც უნდა მარდად ირბინოს მგელმა, სადაც უნდა გადაიკარგოს, ურმით მღვეარი „ვილაც“ იმ მგელს მაინც დაეწევა და კბილებს დააგლეჯს. ასეა მობართული ეს ქვეყანა, ჯაყო“⁵.

„შენ ამიერიდან დღე-ღამე იმ სამართალს მოელოდე. ჩემს მაგივრად იგი მოვა და ანგარიშს გგ...ავისწორებს. ბედა მღვეარმა შენ თუ არ მოგასწრო, შენს შვილებს მაინც წამოეწევა და კბილებით დაგლეჯს, შამფურზე შეწვავს, ნელ ცეცხლზე მოხრაკავს, ბნელ სოროში ჩაყრის და თან გველის წიწილებს ჩააყოლებს.“⁶ „მოახლოვებულ არს უამი განკითხვისა, ჰოი, ავაზაკო! ჰოი მგელკაცო ჯაყო! ჰოი მხეცო, ავო პირუტყვო“⁷. თეიმურაზის წინასწარმეტყველება ახდა, ახალმა დრომ არ აპატია ჯაყოს ვერაგობა და მოლიანად ჩამოერთვა თეიმურაზის ქონება. მწერალმა სიმბოლურად გვიჩვენა რევოლუციას მიტმასნილთა მხეცური, მტაცებლური ხასიათი. წინასწარმეტყველურად არის მწერლის მიერ განჭვრეტილი ის ეროვნული პრობლემა, რომელიც ზედაპირზე მოლიანად არ ჩანდა იმ დროს, მაგრამ მწერალი ქვეშეცნულად გრძნობდა

1 ა. ბაქრაძე. მოუხმარებელი ანუ ტრაგიკული თავისუფლება. – წგნ.: ა. ბაქრაძე. რწმენა. თბ., 1990, გვ. 235.

2 მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 3.

3 მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 51.

4 მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 119.

5 მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 163.

6 მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 165.

7 მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 172.

ჯერ კიდევ მაშინ.

1922წ. ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნამ ფრთები შეასხა ოსებს. უფროსი ძმის წაქეზებით ეს ავტონომია საქართველოს ეროვნულ სხეულში ჩადებული შევოვნებული მოქმედების ნაღმი გამოდგა, რომელიც 90-იან წლებში აფეთქდა... ჯაყოს თან მოჰყვა მისნაირი მხეცების პლეადა და ოსებმა ძირძველი ქართული მიწა სამაჩაბლო უბოდიშოდ დაისაკუთრეს. აი, ამაზე გვაფრთხილებდა, ამ საშიშროებას ჭვრეტდა ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნის 20-იან წლებში დიდი მწერალი, მაგრამ ეროვნული გრძნობისაგან დაცლილი ხელისუფალნი იქით უწყობდნენ ხელს ამ საბედისწერო პროცესებს.

რ. მიშველაძის თქმით, რომანის პრობლემატიკა ორი მიმართულებითაა განფენილი: 1. სოციალური საკითხი. ძალა, რომელიც მოვიდა ქვეყნის ბატონ-პატრონად სოციალ-დემოკრატების სახით, არის უხეში, ტლანქი, გაიძვრა. ბატონობს ინსტინქტზე დამყარებული ძალა და იგი ქვეყანას სიკეთეს არ მოუტონს. პრობლემათა მეორე ჭრილი კი ეროვნულ საკითხს უკავშირდება. ნუ დაისვამ თავზე უცხოტომელს. ნუ მისცემ შენს მიწას საჯიჯგნელად გადამთიელს, თორემ იგი ადრე თუ გვიან შენივე მამულში ხიზნად გაქცევს – გაგვაფრთხილა XXს. 20-იან წლებში მიხეილ ჯავახიშვილმა. დღეს კი, როდესაც სტუმარმა ხალხებმა საქართველოს ტერიტორიის მესამედი მიიტაცეს და ჩვენ ჩვენი სიმართლე მსოფლიოსთვის ვერ მიგვიწვდენია, სინანულით ვიგონებთ სამოცდაათი წლის წინათ ნათქვამ ამ მწარე სიმართლეს.¹

მხეცის ასოციაციას ქმნის რევოლუცია, რომელსაც თავიდან თვითონ მიესალმა თეიმურაზი. თეიმურაზისთვის რევოლუცია „ნამდვილი ვეფხვის ბოკვერი აღმოჩნდა“, რომელიც შიშს თესავდა. „ის ბოკვერი თეიმურაზის თვალწინ გაიზარდა, გაიჭიმა, აიშოტა, აიბურძენა და აიშალა. ვაშლისოდენა თვალებს აბრიალებდა და ელვას ისროდა. თითის სიგრძე კბილებს მრისხანედ აწკაპუნებდა, ფოლადის ბრჭყალებით ქვას ნაპერწკლებს აყრევინებდა, მტკავლის სიგრძე თითებით მიწას ჰბურღენიდა, ყალყზე დგებოდა.“²

თეიმურაზი გაოცდა, გატვრინდა: „გაუმარჯოს“ აღარ იძახდა და აღარც წითელ ბაირალს იქნევდა. მერმე, როდესაც იმის თვალწინ ვეფხვის ბოკვერმა გაინავარდა და თავის მშობელ მწიგნობარსაც ოდნავ კლანჭი გაჰკრა, თეიმურაზი შეშინდა და საქვეყნო ყვირილი მორთო: „დააბით, დაიჭირეთ! გალიაში ჩასვით!“

¹ რ. მიშველაძე. უახლესი ქართული ლიტერატურის ისტორია. თბ., 1999, გვ. 175.

² მ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი 6 ტომად, ტ. I. თბ., 1969, გვ. 225.

თეიმურაზი უკვე გაურბოდა „წითელ ფერს, სწავდა უწინდელ დროშებს, ძვრებოდა თავის სოროში, შიშისაგან კანკალებდა და ბოკვერის ნავარდს დამფრთხალ თვალებს არ აშორებდა. ბოლოს, როცა ბოკვერი ვეფხვად გადაიქცა და იმ ვეფხვმა რამდენიმე ნახტომით ყაყანის მოედანი დასცალა, შიშისგან გადარეულმა თეიმურაზმა უმაღლესი ზურგი მოიბრუნა, უგზოუკლოდ თავდაღმა დაეშვა და სასოწარკვეთით გაჰკიოდა: გვიშველეთ! დავიღუპეთ!“

უშედეგო იყო თეიმურაზის გოდება: „მშველელი არსად ჩანდა. განწირულის კვილი და გოდება თანდათან მისუსტდა, მიიბნინდა და ბოლოს სადღაც ჯურღმულში მისწყდა, რეკოლუციის გრიგალში თეიმურაზის კნავილი ვერავინ გაიგო, ხოლო მისი ათი წლის ნაშენები წითელმა ვეფხვმა ქინძისთავისოდენა ლუკმასავით ჩაყლაპა.¹

როგორც ვხედავთ, მწერლის მიერ მგლის, ვეფხვის, წითელი გველშაპის სახეში სიმბოლიზებული ბოლშევიკური რეკოლუცია ყოვლის შემძუსვრელი და გამანადგურებელი მოვლენაა. ამიტომ ჩივის თეიმურაზი სიმართლის სახელით მოსულ უსამართლო წყობილებაზე: „ძალიან მუშაობით, მაგრამ ეგ არის დანგრევის მუშაობა. ერთს რომ ააშენებთ, ორი ინგრევა. კოოპერატივი კი ქვეყანას ვერ ააშენებს.² გული უკნესის თეიმურაზს: „რკინის დროებაში ვცხოვრობთ... სიყვარული მოკვდა... ეხლა სიყვარულის ნაცვლად ქვეყანაზე და ხალხის გულში სხვა რამ დაგუბებულა. ცეცხლი და წყალი ერთმანეთში არეულად და მშვიდობიანად შეწყობილან.

„როგორ უნდა აშენდეს სიყვარული მძულვარებაზე?“³ მიხეილ ჯავახიშვილის მიერ განჭვრეტილი მოვლენების სისწორე დრომ დაადასტურა.

¹ მ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი 6 ტომად, ტ. I, გვ. 220.

² მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 88.

³ მ. ჯავახიშვილი. ჯაყოს ხიზნები, გვ. 76.

LUARA SORDIA

APOCALIPTIC IMAGES IN THE WORKS OF MIKHEIL JAVAKHISVILI

Mikheil Javakhisvili had negative attitude towards the October Revolution. The writer considered the Revolution a destructive force for the family, traditions, religion and the state system, and in the novel *“Woman’s Burden”* he hinted at this disaster by such apocalyptic images a *“Red dragon”*, *“Black Monster”*. In the novel the symbol of the national-state ideal is a tower that was destroyed by the descendants of the Apocalyptic beast – revolutionaries. According to *“Jaqo Dispossessed”* the symbol of Bolshevizm is Ossetion Jaqo – the same as *“beast, bear, werewolf, evil spirit”*, which brought misfortune to our soul, ideology, nationalism, territorial integrity. To describe the ominous power of the revolution, the red giant, the tiger cub and the red tiger’s images are used. Repressions, insatiability for blood is prophesied in the novel, by which Stalin led revolutionaries were so distinguished. In *“Jaqo Dispossessed”* the author gives a prompt that, the nation of Georgia follow not the route of Jesus, the national way of Ilia Chavchavadze, but the way of Baraba, the satanic way of Bolshevizm which is fraught with cataclysms, territorial-demographic problems.

ციალა მესხია

XXს. 20-30-იანი წლების საქართველოს ისტორიული რეალობა კონსტანტინე გამსახურდიას უამოქმედებაში *„მთვარის მოტაცების“ მიხედვით*

XXს. ქართული ლიტერატურის უპირველესი რომანისტი და უაღრესად ორიგინალური სტილის მწერალი – ასე შევიდა კონსტანტინე გამსახურდია მსოფლიო მწერლობის ისტორიაში, რომელმაც შეძლო გაეცოცხლებინა შორეული წარსულის ძვირფასი სურათები და ისტორიულ – მხატვრულ ქრონიკებად ამოეყენებინა გვერდით *„ქართლის ცხოვრებისათვის“*

მართებულად შენიშნავს მწერალი და მეცნიერი რევაზ მიშველაძე: „და რაც მთავარია, კონსტანტინე გამსახურდიამ შეძლო შთაბეჭდვად და სისხლსავსედ გამოეხატა ჩვენი დრო. თანამედროვე ქართულ პროზაში ძალიან ძნელი მოსაძებნია ოციანი წლების საქართველოს სხვადასხვა სოციალური ფენის და განსაკუთრებით ევროპული განსწავლის გზებზე ხეტიალთ დაღლილი, ერთ დროს პრივილეგირებული წოდების წარმომადგენელთა ცხოვრების ასახვის ისეთი მართალი სურათები, როგორსაც „დიონისეს ღიმილში“ ვხვდებით, ოცდაათიანი წლების წინააღმდეგობრივი ბუნება, ძველის ნგრევისა და ახლის დამკვიდრების გრანდიოზული სურათები დიდი რეალისტური სისავსითა და მხატვრული მონუმენტურობით დახატა „მთვარის მოტაცებაში“, ხოლო ომამდელ და ომისშემდგომი პერიოდის ქართულ სინამდვილეს დიდი შეხვედრებითი ღირებულებით ასახავს „ვაზის ყვავილობა“.¹

და მაინც, ისტორიულ ჟანრში ეპოქალური მნიშვნელობის დიდი ტილოების შექმნისას, კ. გამსახურდია უპირველეს ყოვლისა, თანამედროვეობის მწერალია. განსაკუთრებით საგულისხმოა კ. გამსახურდიას დამოკიდებულება ოცდაათიანი წლების სინამდვილესთან, აფხაზეთთან, აფხაზ ხალხთან.

„მთვარის მოტაცება“ – ფართო მხატვრული პანორამაა, რომელზეც მკვეთრი და ცხოველი საღებავებით, ცოცხალი, ღრმად შთაბეჭ-

¹ რ. მიშველაძე. უახლესი ქართული ლიტერატურის ისტორია. თბ., 1999, გვ. 223.

დავი ადამიანური სახეებისა და უაღრესად კოლორიტული ყოფაცხოვრებითი პასაჟების მეშვეობით წარმოსახულია სასიკვდილოდ განწირული ძველისა და ძლევამოსილად აღმავალი ახლის ორთაბრძოლის გრანდიოზული სურათი, გაშუქებული ეპოქის მაღალი ზნეობრივი იდეალების გამარჯვების ნათელი რწმენით. უფრო მეტიც, ეს რომანი მწერლის სულთასწრაფვის ერთგვარი მხატვრული მატთანაა, რომელშიც მჟღავნდება თვით მწერლის და არა მარტო მწერლის დამოკიდებულება აფხაზი ხალხისადმი, მათი ურთიერთობა, მეზობლობა და მეგობრობა, თავს იჩენს ის ისტორიული ფესვები, რომლებმაც ასაზრდოეს ჩვენი სულიერი სამყარო, აღუღაბეს ბრძოლებში ნაწრობი ურთიერთანადგომა და სიყვარული.

რომანი ოცდაათიანი წლების ის ერთადერთი მხატვრული ეპოპეაა, რომელიც თავის რთულსა და მრავალ შენაკადებად განშტოებულ სიუჟეტურ მდინარებაში მოიცავს და იტევს აფხაზი და ქართველი ხალხის ცხოვრების, უაღრესად ცივილიზებული თუ პირველყოფილი პატრიარქალური ყოფის, ისტორიული წარსულისა თუ სადღეისოდ აქტუალური პრობლემატიკის, დიდი სოციალური კონფლიქტებისა თუ პირად – ინტიმურ ურთიერთობათა არაჩვეულებრივად უხვსა და მრავალფეროვან მასალას.¹

ს. სიგუას მეტად საგულისხმოდ მიაჩნია „ის, რომ კონსტანტინე გამსახურდია „მოვარის მოტაცებას“ „დიდოსტატის მარჯვენასთან“ ერთად თავის შემოქმედების საუკეთესო ნიმუშად თვლიდა. ამ მხრივ ქართული სალიტერატურო კრიტიკის ყურადღებაც ამ რომანისადმი ძალზე გამორჩეულია და დღესაც გრძელდება იგი. ეს რომანი არა მარტო ავტორის შემოქმედების, არამედ მთელი თხუთმეტსაუკუნოვანი ქართული პროზის უმაღლეს მიღწევადაც კი მიიჩნევა.“²

„მოვარის მოტაცების“ მხატვრულ სიძლიერეს არსებითად განსაზღვრავს რომანის გმირთა სიუხვე, ასევე ვრცელია რომანის გმირთა მოქმედების გეოგრაფიული სარბიელი, უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ მოქმედ პირთა სახეების სიმრავლითა და ნაირგვარობით ნაწარმოები ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ქმნილებაა ქართულ მწერლობაში, რომელშიც 360-მდე პერსონაჟია გამოყვანილი. მწერალი გვიჩვენებს ახალი ცხოვრების გრიგალის ქროლვას ცხოვრების ყოველ სფეროში, თვით უკიდურესად შორეულ კუთხეებშიც კი, ხალხის ყოველ ფენაში, ყოველი სოციალური ბიოგრაფიისა და კულტურული დონის

¹ ბ. ჟღენტი. ლიტერატურული პორტრეტი. – *კ. გამსახურდია*. მოვარის მოტაცება. – *თხზულებანი*. ტ. I. თბ., გვ. 25.

² ს. სიგუა. *კ. გამსახურდიას პროზის სტრუქტურა*. თბ., 1980, გვ. 239.

ადამიანთა სულიერ სამყაროში შექმნილ ღრმა ცვლილებებს.

„*მოვარის მოტაცება*“ რომანი ეპოპეა, ქართული სინამდვილის ენციკლოპედია, ერთი მხრივ სინამდვილის ასე ფართო მასშტაბის დროსა და სივრცეში, ხოლო მეორე მხრივ, თვით მწერლის ინდივიდუალურმა სტილმა, მისმა მხატვრულმა დიაპაზონმა განსაზღვრა ტრილოგიის მხატვრული აგების ხერხები და მთელი მისი სტრუქტურა.

მართებულად ბრძანებდა ლეო ქიაჩელი: „*მოვარის მოტაცება*“ არის ყველა იმ ხერხის სინთეზი, რომელსაც კონსტანტინე გამსახურდია მიმართავდა თავის მრავალმხრივ ლიტერატურულ მოღვაწეობაში, როგორც პოეტი, ბელეტრისტი, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი. ნაწარმოების მთავარი ღერძი კი არის თარაშ ემხვარი და მისი სიყვარულის ამბავი, სწორედ ამ ღერძზე, რომანში ყველაფერი იქითკენ არის მიმართული, რომ გამოძვლავნებულ, გახსნილ იქნას თარაშ ემხვარის სახე.¹

რომანში გამორჩეულად იმზირება თარაშ ემხვარი, ჩვენი საუკუნის ქართულ მწერლობაში ერთადერთი სრულყოფილი სახე აფხაზი ინტელიგენტისა. და ის, ვინც თავისთავში აერთებს ქართულ-აფხაზურ ბუნებას, მათ შეუპოვრობას და რაინდულ ხასიათს თარაშ ემხვარია.

ყველამ კარგად უწყის, რომ კონსტანტინე გამსახურდიას უპირველესი სალოცავი კერპი სამშობლო იყო, მას საკუთარი ქვეყნის ხატი ესვენა გულზე და დაუცხრომლად შეჰფოფინებდა, თვითონ სამშობლოს ტრფიალი, ერისმთავარი და ქომაგი, დიდი მამულიშვილი გახლდათ და სხვებსაც სიტყვითა თუ კალმით ამ გრძნობას უნერგავდა. ამ რომანში ცოცხლობს აფხაზი კაცის ბუნება, სულიერი სამყარო, კულტურა, საზრუნავი და საფიქრალი, მათში ჩანს ის ფენომენი, რითაც გამოირჩევა აფხაზი ინტელიგენტი, აქაა ეროვნული ხასიათი, ადათ-წყისი, ჩვევა, სალოცავი და საოხავი, მიწიერი და ზეციერი მისწრაფებანი, ცხოვრების წესი, ლამაზი ხელოვნება და ლიტერატურა, ყოფითი კულტურა.

კონსტანტინე გამსახურდია აფხაზეთს ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრივი ორგანიზმის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევდა და სწორედ ამიტომ მწერალმა აფხაზი ხალხის თვალსაწიერიდან ასახა ქართული სამყარო, წარმოაჩინა საქრთველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესები და იდეები და ეს ყველაფერი თარაშის სახეში ჩააქსოვა. თარაში სისხლხორცეულადაა შეპყრობილი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის იდეით და მთელ თავის ეროვნულ ენერგიას ამ იდეის ხორცშესხმას ახმარს, თარაშის ცხოვრების რთული და წინააღმდეგობებით, ძრწოლვით აღსავსე ცხოვრება დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის

¹ ლ. ქიაჩელი. სიტყვა „*მოვარის მოტაცების*“ განხილვაზე. – *ლიტერატურული საქართველო*, №17, 1936.

მაგისტრალზე გადის, თარაშის ძარღვებში ერამხუტ ემხვარის სისხლი ჩქეფს, ქართული სახელმწიფოს აღდგენის სურვილმა კი უცხოეთში ატარა ემხვარების ჯიუტი ნაშიერი, თარაშიც ამ გზას დაადგა, ვინაიდან მის ძარღვებს წინაპართა სისხლი ატორტმანებდა და მშობლიური მიწის სიყვარულით იყო შეპყრობილი. მამულის უებრო მიჯნურმა თავი დინებას მიანდო, ვინ იცის, იქნებ იმის იმედით, რომ ტრისტანივით ზღაპრულ – სასწაულებრივად გადაურჩებოდა განსაცდელს.

კონსტანტინე გამსახურდიას სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან ჩვენი წარსულის მძიმე სურათების მხატვრული განზოგადებითა და თარაშ ემხვარის ჭეშმარიტად ღრმად დასამახსოვრებელი სახის შექმნით მწერალმა შეძლო თავი დაეღწია იდეალიზაციის მავნე ცდუნებისათვის. „თარაშის უმთავრეს მისწრაფებად სოცილური და პიროვნულ – საზოგადოებრივი კარდახშულობიდან გამოსვლის აქტიური ძიება ქცეულა, მართალია, ეს მომენტი სავარაუდოდ ბუნებაშიც საკმაო ძალით გამოკვეთა მწერალმა, მაგრამ ამ თვალსაზრისით „დიონისეს ღიმილთან“ შედარებით „მთვარის მოტაცება“ არსებითად განსხვავებული რომანია, მიუხედავად იმისა, რომ საბოლოოდ თარაშის პიროვნულ მცდელობასაც ეპოვა საზოგადოებრივ – ეროვნული იდეალი და თავისი ადგილი ცხოვრებაში, არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია. ამდენად ღრმა სიმბოლური, აზრობრივი დატვირთვის ფაქტი თარაშის დაღუპვისა მისი ცხოვრების ლოგიკური დასასრულია და არა მხოლოდ ტრაგიკული შემთხვევის შედეგი“.¹

რომანი იწყება ძველი აფხაზური სიმღერით „ერგვაშვა“, რომელსაც „მგრგვინავი, ვაჟკაციური ხმით მღერიან მოგზაურთა, გზამოჭრილთა და წყალში გაჭირვებულთა გასაგონად“.² „მიდის ყაბალახით თავგაკრული აფხაზი ვაჟკაცი, ალერსიანად უტატუნებს აჩიგვარას მათრახს თავის ტანმორჩილ ცხენს, ღამით თვალი უჭრის, გრიგალს არ ერიდება, ყინვის არ ეშინია, ნაბადი განზე მიუგდია. ფოცხვერების ჩხავილს არად აგლებს, არც ნაზამთრალი მგლის შეყმუვლებას ბნელ გორმახებზე. მიდის უშიშარი და შეუპოვარი აფსუა, ომახიანი ხმით მიიმღერის“.³

ამ ვაჟკაციურ სიმღერას ერთბაშად შევყავართ უჩვეულოდ გმირული და ვაჟკაციური ეპოქისთვის დამახასიათებელი კონფლიქტებისა და ბრძოლების ატმოსფეროში და როგორც დ. ბენაშვილი აღნიშნავს, „იწყება ადამიანთა ურთიერთშეჯახების, მეტოქეობის, შეჯიბრების, სოციალური ინტერესების თუ პირად – ინტიმურ ურთიერთობათა სფეროში აღმოცენებულ წინააღმდეგობათა დრამატიზმით აღასვსე ეპოქა,

¹ აგ. ნიკოლეიშვილი. ქართული ლიტერატურის ისტორია. თბ., 2003, გვ. 266

² კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება. თბ., 1973, გვ. 65-66.

³ კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება. თბ., 1973, გვ. 65-66.

რომლის მსვლელობაში ნათელი, ახალი და პროგრესული სულ უფრო მზარდი აღმავალი ძალით თრგუნავს ბნელი, დრომორჭმული, რეაქციული სამყაროს ნარჩენებს“.¹

სწორედ ამ ორთაბრძოლაში ყველაზე მკაფიოდ და რელიეფურად გამოხატულია რომანის ორი მთავარი გმირის, თარაშ ემხვარისა და არზაყან ზვამბაიას ურთიერთობის ისტორია. ისინი ძიძიშვილები იყვნენ, მაგრამ ახალმა ცხოვრებამ ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ბანაკებში აღმოაჩინა. და მაინც, მათ ფარულ და აშკარა ჭიდილში იგრძნობა დროის მაჯისცემა „ეს ორი ახალგაზრდა კაცი დასაბამსა და დასასრულს აძლევს რომანის ცალკეულ კოლიზიებს. მათს ვნებასა და ბრძოლაზეა დაფუძნებული „მთვარის მოტაცების“ უაღრესად დრამატული ინტრიგები და სიუჟეტური ხვეულები, თუმცა აშკარად ჩანს რომ მწრლის სიმპათია თარაშ ემხვარს ეკუთვნის“.²

კობა იმედაშვილმა თარაშს „მარგინალური ადამიანი“ უწოდა. მან ის იმ ადამიანთა რიგს მიაკუთვნა, რომლის სულში რამოდენიმე კულტურა ებრძოდა ერთმანეთს, ადამიანი გაორდა, ორი სამყაროს ზღვარს შერჩა, ვერც მარცხნივ წავიდა და ვერც მარჯვნივ, მაგრამ ცხოვრება მოითხოვდა არჩევანს, აღნიშნულმა დილემა შექმნა ამ გმირის მდგომარეობის ტრაგიზმი.³ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ლიტერატურისმცოდნეობაში თარაშს უპირველესად განიხილავენ სოციალურ-წოდებრივი და კლასობრივ-პოლიტიკური მრწამსის მიხედვით, ძველის ფორმაციის და „ახლის“ პოზიციებიდან ან როგორც ზედმეტ ადამიანს.

ასეთი მიდგომით შეუმჩნეველი რჩება ის ეროვნულ-ზოგადკაცობრიული პრობლემატიკა, რომელიც კ. გამსახურდიამ თარაშის სახეში ჩააქსოვა. შეუნიშნავია ის პლასტები და განზომილებანი, რომლებიც დღევანდლობის შუქზე აშკარად იკითხება და განსაზღვრავს თარაშის ტრაგედიას. „ჩვენს სალიტერატურო კრიტიკაში თარაშს უპირატესად კონსტანტინე სავარსამიძის დუბლიკატად წარმოიდგენდნენ, თითქოს ავტორს სავარსამიძის სახით გაგრძელება-განვითარება, მისი მომავალი ბედის კვალვა დაესახოს მიზნად“.⁴ მართლაც, თუ კარგად დავაკვირდებით, ადვილად დავასკვნით, რომ ეს ორი პერსონაჟი, ორი სხვადასხვა ეპოქის შვილი თავიანთი ფსიქიკითა და ხასიათის ნიშნებით ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავდებიან.

¹ დ. ბენაშვილი. კ. გამსახურდია. – *კრიტიკული ნარკვევები*. თბ., 1967, გვ. 71-72.

² რ. მიშველაძე. უახლესი ქართული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 244.

³ კ. იმედაშვილი. 30 წლის შემდეგ. თბ., 1977, გვ. 81-82.

⁴ რ. მიშველაძე. უახლესი ქართული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 245.

თარაშ ემხვარის ბედი – ეს არის სამშობლო მხარეს მოწყვეტილი ადამიანის უკურნებელი სენი. რომანში ნათლადაა წარმოჩენილი თუ როგორ ტრაგიკულად დამთავრდა ჯანსუღ ემხვარის ცხოვრება, სხვის ქვეყანაში გენერლის ჩინის და ორდენის მფლობელი ჯანსუღი ქარხნის მუშა გახდა და ბოლოს უაზრო სიკვდილი ხვდა წილად.

მთელი ნაწარმოებიდან მოგვესმის მშობლიური მიწის ყივილი, რომელმაც თარაშს მოსვენება დააკარგვინა. მას კარგად აქვს გაცნობიერებული, რომ მშობლიური მიწის სურნელისა და სათაყვანებელი დედის მონატრების განცდა ყველაფერზე ძლიერია, საკუთარი ნიადაგიდან მოგლეჯილი ნერგი სხვის მიწაში ფესვებს ვერ იდგამს, ვერ ხარობს, თარაშ ემხვარს მთელი სიმძიმით აქვს გაცნობიერებული თავისი ცხოვრების გზა. იამანიძესთან საუბარში ამბობს: „არ ვიცი ახლა რა ხალხი ცხოვრობს ჩვენში, მე იმ ხალხისთვის ისევე უცხო ვიქნები, როგორც იგია ამჟამად ჩემთვის“.¹ უფრო გვიან მითიური ანთოსის დამარცხების ამბავთან დაკავშირებით იტყვის: „საკუთარ მიწას ვინც მოსცილდება ყველას ასე მოუვა. ნეტავი მეც თქვენთან – მიმართავს თამარს – ერთად დავრჩენილვიყავ, არც რამე მესწავლა და არც რამე მენახა. მე რომ ბედი მქონოდა უცხოეთში გარდახვეწა არ მომიხდებოდა, ვინ იცის, ეგებ მაშინ არ მომიხდებოდა ჩემი გულის საუნჯეთა უცხოეთში გაფანტვა და შენი გული იქნებოდა ერთადერთი ჩემი სახატე“.²

როგორც ნაწარმოებიდან ჩანს, თარაშის უბედურების სათავე მის უცხოეთში გადახვეწვაში უნდა ვეძიოთ, რამაც განაპირობა მთელი მისი მძიმე ცხოვრების გზა და ტრაგიკული ფინალი. მას მუდამ ჩაესმოდა მშობლიური მიწის ძახილი, მშობლიური მიწის სურნელი თავბრუს ახვევდა და სწორედ აქაა მისი ბედნიერების სათავე. მართებულად ბრძანებს შ. ჩიჩუა: „თარაშ ემხვარის მხატვრული სახის ძირითადი ამოცანაა გამოხატოს ადამიანის უმაღლესი ბედნიერება ეროვნულ ცხოვრებასთან თავისი ერთიანობით, რაც უფრო მძაფრად გამოხატავს მწერალი თარაშის ბედის ტრაგიზმს, მით უფრო სრულია სამშობლოსთან ერთიანი ბედის აუცილებლობის შეგრძნება მკითხველში“.³

უცილო ჭეშმარიტებაა ის, რომ დასავლეთის სამყაროში მძაფრი სულიერი დრამატიზმით აღსავსე ცხოვრება დიდი სიმართლითაა მოთხრობილი თარაშის მიერ. ევროპაში ქერა ქალებთან შეჩვეულმა თარაშმა თამარშიც ჩვეულებრივი, ვნებიანი ქალი დაინახა და ამიტომაც ვერ ეზიარა წმინდა სიყვარულს.

¹ კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 324.

² კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 159-161.

³ შ. ჩიჩუა. ქართული რომანი ეპოპეა. თბ., 1981, გვ. 160.

მისი სულიერი დეპრესია კიდევ უფრო გაძლიერდა, როცა იგი საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ ტექნიკური გაუცხოების გზას ვერც მისი სამშობლო ასცდა. ბუნებრივია ისიც, რომ ჩვენი საუკუნის ევროპაში აღზრდილ ქართველთა შორის პირველმა მან შეიცნო კაცობრიობის არაჰარმონიული განვითარების დამღუპველი პროცესი და ტრაგიკულად განიცადა. მართებულად მიგვანიშნებს ზურაბ კაკაბაძე: „თუკი ადამიანი ზედმეტად დატვირთავს სიცოცხლეს ტექნიკით და სულ უფრო მცირე ადგილს დაუტოვებს თავის მოქმედებას, ბოლოს და ბოლოს თავისდა შეუმჩნევლად მან შეიძლება დაკარგოს სიცოცხლე როგორც თავისუფალი ქმედება“.¹

და მაინც, კონსტანტინე გამსახურდიას ფანტაზიის პირველ პლანზე თარაშის ტრაგიკული ცხოვრების გზა მოჩანს. „... მე მინდა თუნდაც ერთხელ ვნახო ჩემი მთები და მერე სულ ერთია რაც მომივა“.² მისთვის დედა და სამშობლო ყველაფერზე ძვირფასია. (აკი ვერც საყვარელი ქალის რონსარის მომხიბვლელობამ გადასწონა იგი) მისი აზრით სამშობლოდან გადახვეწილ ქართულ ენერგიას არ ძალუძს ქართული საქმის გაკეთება, მწარე რეალობისგან გულაყრილი თარაში მზადაა მაროკოელებს მიეშველოს ფრანგების წინააღმდეგ ბრძოლაში, ოღონდ პარიზში არ იყოს ცასა და ქვეყანას შორის გამოკიდებული.

კონსტანტინე გამსახურდიამ თავისი დიადი შემოქმედებითი ენერჯიის წყალობით „*მთვარის მოტაცებაში*“ თანადროულობის ამსახველი მოვლენები ისე წარმოაჩინა, რომ არც წარსულის სურნელება დაეკარგა და არც მომავლის შეგრძნება. მწერალი ერთი წუთითაც არ მოსწყვეტია თავის დროს, აწმყო და მომავალი ისეა გამთლიანებული მის წარმოსახვაში, რომ ერთი წუთითაც არ სუსტდება განუწყვეტლობის შეგრძნება.

და მაინც, გრძნობისა და აზრის ის სითბო, სულიერად რომ აახლოებს მწერალსა და მკითხველს მაფიქრებინებს, რომ თარაშმა თითქმის ყველაფერი წააგო ცხოვრებაში, ვერაფერი წარმართა ხეირიანად. მისი ცხოვრება ბელუკუდმართი გამოდგა. ვკითხულობ და ვგრძნობ „*მთვარის მოტაცებაში*“ სამყაროს სმენითი აღქმა სამყაროს ხედვით აღქმას ტოლს არ უდებს და მიმძაფრდება შეგრძნება იმისა, რომ დიდი ფანტაზია ღრმაცაა და დახვეწილი რეალობაზე: თარაშს სურს განიწმინდოს ბიწიერებისაგან, საკუთარი არსებიდან განდევნოს „სხვისი აზრები, წიგნები, ფოლიანტები, ციფრები, მეფეების წელთაღრიცხვანი,

¹ ზ. კაკაბაძე. „აქსისტენციური კრიზისის“ პრობლემა და ედმუნდ ჰესერლის ტრანსცენდენტალური ფენომენოლოგია. თბ., 1985, გვ. 26.

² კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 575.

ფილოსოფიისა და ალგებრას იწილო-ბიწილო, თეორიები, უცხო და უცხო მოძღვრებანი სამარადჟამოდ“.¹

მართებულათ შენიშნავს დ. ბენაშვილი: „ასაკის დამწიფებასთან ერთად მწიფდებოდა ემხვარის მსოფლმხედველობაც, პირქუშმა დრომ, რომელმაც თავისი დასასრული ბირჟუაზიული კულტურის დეკადანსში ჰპოვა, თარაშის გონებას მარადიულად ამოუშლელი დალი დაამჩნია“.²

თარაშის სურვილია მის ძარღვებში კვლავ აჩქეფდეს პაპის სისხლი, იგრძნოს წინაპართა გულისა და მუხლის სიმარდე, მაგრამ თარაში ჩვენი სინამდვილისათვის უცხო აღმოჩნდა: „მთელი ქვეყანა ხვრელებში გაძვრა ვით ლოფორთქინა“, ერთგვარი ირონიით წერს ავტორი, – ყველამ დატოვა ძველი ნიჟარა, მას კი ჰკონია, არ შეცვლილაო რაიმე ჟამი, ეს დრო და სივრცე მოჩვენება არის მხოლოდ, გავექცევით ამ ეპოქის განუკითხველ რისხვას, მთებს მიაშურა, გაიხიზნა მიუვალ მთებში, ასე ეგონა, იქ შევქმნიო ახალ ცხოვრებას, რა გამოირკვა? აქაც შეჭრილა გარდასული უცილო ნგრევა“.³

და მაინც, იმის ნათელსაყოფად თუ როგორი ხელოვნებით აღწევს მწერალი კონკრეტულ მხატვრულ აღწერილობაში ჩააქსოვოს ეპოქის გარკვეული სოციალური პროცესის გრძნობა, ამ მხრივ მეტად საინტერესოა სურათი, რომელიც თვალწინ გადაემალა ვარდანიძე-ემხვართა გვარის უკანასკნელ ნაშიერს, თარაშ ემხვარს, როდესაც იგი უცხოობაში ხანგრძლივი ხეტიალის შემდეგ დაუბრუნდა მამაპაპისეულ სასახლეს: „აქ ყველაფერი ნგრევის, განადგურების სტიქიას მოუცავს და ამ სურათში მწერალი, ცხადია გულისხმობს არა მარტო ემხვარების სასახლის ბედს, არამედ იმ უღმობელ ნგრევას, დაღუპვას და კატასტროფას, რომელიც ისტორიას გაუმზადებია შერვაშიძეთა გვარისათვის და მათი სახით ყველა ექსპლოატორული კლასისათვის, მთელი რეაქციული სამყაროსათვის“.⁴

ჩვენი საუკუნის დიდი ისტორიული კანონზომიერება „*მთვარის მოტაცებაში*“ ყველაზე მძლავრად და შთამაგონებლად რომანის მრავალრიცხოვან ადამიანურ სახეთა ურთიერთობებშია ხორცშესხმული. საუკუნის დიდმა სოციალურმა პროცესებმა განმსაზღვრელი ზეგავლენა იქონიეს ადამიანთა პირად – ინტიმურ ურთიერთობათა ხასიათზეც და მწერალი გულში ჩამწვდომად მოგვითხრობს თავის გმირთა თავგადასავალს და ყოველი მათგანის პირადი ცხოვრების ისტორიაში საზოგადოებრივი ყოფიერების ესა თუ ის პროცესი წარმოისახება.

1 კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 476.

2 დ. ბენაშვილი. კ. გამსახურდია, გვ. 276.

3 კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 575.

4 დ. ბენაშვილი. კ. გამსახურდია, გვ. 276-280.

კ. გამსახურდიამ ქართულ ლიტერატურაში თარაშის სახით ერთ-ერთმა პირველმა შენიშნა კულტურისაგან შევიწროებული და შეწუხებული ადამიანის სული თანამედროვე ცივილიზებულ სამყაროში. გურამ კანკავა წერს: „ქართულ მწერლობაში გამსახურდიასთან გვხვდება გაუცხოების თემის პროფესიული დამუშავება“.¹ ამ თვალსაზრისით იგი იხილავს „მკვდართან შეხვედრას“ და „დიონისოს ღიმილს“, მაგრამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოტივი „მთვარის მოტაცებაში“ უფრო იგრძნობა.

აკაკი ბაქრაძის მოსაზრებით, „თარაშის მარადიული წუხილის განცდა „უზარმაზარი სინათლით“ გამოწვეულ შიშსა და დაბრმავებაზე, თანამედროვე ცივილიზაციის, რითაც იყო დაავადებული უარყოფის მოწადინებაზე“ (რაც უცხოა არზაყანისათვის) უნდა აიხსნას „ტექნიკური გაუცხოების შედეგებით“.²

კ. გამსახურდია თარაშის სახით წარმოაჩენს ქართული სახელმწიფოების დაკარგვით გამოწვეულ სევდასა და ტკივილს. თარაშს ვერ წარმოუდგენია ანექსირებულ საქართველოში ცხოვრება. „ეხლა რა უნდა გააწყოს ჩვენისთანა პატარა ერებმა? შუა საუკუნეებში მანძილის სივრცე, მანქანების პრიმიტიულობა, ბუნების სტიქიონის სიზვიადე შესაძლებელს ხდიდა პატარა ერების დამოუკიდებელ არსებობას. ახლა დასავლეთის დიდი ერები მოდიან თავიანთი ჰაუბიცებით, ჰაეროპლანებით, პრესით, თეატრით და ლიტერატურით და ჩვენ რა უნდა დაუპირისპიროთ მათ სამაგიეროდ“.³

მართებულად შენიშნავს კ. გამსახურდიას შემოქმედების მკვლევარი ლ. ჭანია. „ქვეყანაში არსებულმა ანტისახელმწიფოებრივმა ტენდენციებმა და საქართველოს ისტორიის მწარე სინამდვილემ თარაში ემიგრანტების საქმიანობისადმი პესიმისტურად განაწყო. ის უარყოფს ხალხში გავრცელებულ ჭორს, თითქოსდა ემიგრანტების ბოლო საიდუმლო დავალებით ხელმეორედ აგზავნიდეს საქართველოში. მოგვიანებით თარაში ამ ჭორის გაქარწყლების მიზნით მთლიანად წყვეტს კავშირს ემიგრანტებთან. ამ პოლიტიკური ნაბიჯით ის ცნაურდება, რომ თარაში ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოწინააღმდეგეა, მას უბრალოდ არ სჯერა საკუთარ ნიადაგის მოცილებული ადამიანების ნაღვაწისა, რომელნიც სამშობლოსაგან მოცილებულნი და მოწყვეტილნი აპირებდნენ ეროვნული ტკივილის განკურნებას“.⁴

¹ გ. კანკავა. ქართული ექსპრესიონისტული ნოველა. – *კრიტიკა* №1, 1978, გვ. 38.

² ა. ბაქრაძე. დიონისოს თვითმკვლელობა. – *მნათობი*, №12, 1968, გვ. 25.

³ კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 299.

⁴ ლ. ჭანია. კ. გამსახურდია და ყოველი საქართველო. თბ., 2006, გვ. 124.

თარაშის ტრაგედია ერის ტრაგიკული ისტორიის ნაწილია, მშობლიურ მიწას – აფხაზეთს დანატრებული ჯანსუღ ემხვარი საქართველოს ანექსიის შემდეგ თავის უწვერულ ვაჟთან ერთად ევროპაში გაჰყვა სუვერენულ მთავრობას. სახელმწიფოს რეჟიმმა, ბოლშევიკურმა ჩექმამ გასაქანი არ მისცა სამშობლოში მობრუნებულ თარაშს, რამეთუ ყოველი სილაძაზე შესამუსრაგად არის განწირული. ემხვარების ბრწყინვალე გვარის ნაშიერს მუდამ ახსოვდა და ყურში ჩაესმოდა მშობელი დედის დარიგება: „სხვის ბაღში თურამაულის დარგვას საკუთარში მაჟალოს დათესვა გერჩიოსო“, მაგრამ ჩვენში არ მიეცა საშუალება ერის სამსახურში ჩამდგარიყო.

მართებულად შენიშნავს გრიგოლ რობაქიძე: „ადამიანი მხოლოდ და მხოლოდ მაშინაა ადამიანი, როცა იგი თავისუფალია, თავისუფლებაა ღვთიური ელემენტი ადამიანში, ვინაა თავისუფალი საბჭოეთში? – არავინ! იქ ყველაფერი აკრძალულია, რაიც არაა ბრძანებული“.¹

თარაშის ნააზრევსა და ნაოცნებარს განხორციელება არ უწერია და იგი რჩება „ფრაზის კაცად“. იგი მართლაც „წილწართმეული კაცია, რომელსაც ცაზე ღმერთი არ ეგულება და მიწაზე მეგობარი, სხვა პლანეტიდან პარაშუტით გადმომდგარ უცხოს მოგვაგონებს, თარაში დარწმუნდა, რომ ის სამყარო, რომელიც ასე განუზომელად უყვარდა, არასოდეს აღსდგება, გახუნდნენ მისი საყვარელი ფერები, კვდებიან მისი სანატრელი სიმღერები და ეს ლოფორთქინასავით სახეცვლილი ქვეყანა უფერულ ტრამაღად ეჩვენება... სვანეთშიც იგივეა, რაც პარიზში, რომში ან თბილისში, „იღებენ ეპიდემიებს ჰგვანებია, დაასკვნის იგი და ისინი ისეთ ქვეყანასაც მისწვდებიან თურმე, სადაც კაბელებსა და ელმავთულებს ჯერაც ვერ მიუღწევიათ“.² ასეა გადაწული მის ფიქრებში ეროვნულ ზოგადკაცობრიული პრობლემები და გულის ძარღვამდე გრძნობს, თუ როგორ ინგრევა არა მარტო სახელმწიფო – პოლიტიკური წყობილებები, არამედ ინგრევა საუკუნეებში დამკვიდრებული ტრადიციები, ეთიკური ნორმები და ადამიანთა ურთიერთობები.

„მთვარის მოტაცება“ ეროვნული სახელმწიფოებრივი აზროვნების ნიმუშია. თავად მწერალი ხაზგასმით მიუთითებს რომანის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ტრადიციაზე, „არც მარტოოდენ ოდიშელი მწერალი გახლავართ, – წერდა დიდოსტატი, – რომანში მოცემულია მთელი საქართველო და თანადროული ევროპის კულტურული ცენტრები, მე-20 საუკუნის პროზა იმით განირჩევა წარსულის საუკუნის პროზიდან, რომ ჩვენ გავარღვიეთ კუთხოვრივი არეალი და ეს თემა გადავიტანეთ

¹ თ. პაპავა. ერთად შეკრული აკლდამა. – *განთიადი*. №5, 1989, გვ. ???.

² კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 701-713.

მთელ საქართველოზე, მთელს მსოფლიოზე, მხოლოდ ამ გზით შეიძლება ჩემი რომანების გაგება“.¹

თარაშის ხასიათი და ბედისწერა ეპოქამ, თვით ისტორიამ განაპირობა. ის მოვალეობის კაცია, ჩვენ ვინიბლებით მისი ინტელექტით, აფხაზურ-ქართული ტრადიციული ნორმებისადმი ერთგულებით, სამშობლო მიწის სიყვარულის მაღალი გრძნობით.

კონსტანტინე გამსახურდია განლდათ ჭეშმარიტი თაყვანისმცემელი აფხაზი ხალხის უძველესი ტრადიციებისა და ზნეჩვეულებებისა თუ ტკივილებისა და ყოველსავე ღირებულისა და მშვენიერის, რაც აფხაზი ხალხის შორეულ თვალსაწიერში მოჩანდა. მისი რომანი „*მთვარის მოტაცება*“ აფხაზ ხალხთან მეგობრულ ურთიერთობაში მიღებული და სულსა და გულში ცხოვლად დაჩნეული შთაბეჭდილებების მხატვრული ხორცშესხმაა. სწორად შენიშნავს პოეტი და მეცნიერი მირიან მირნელი:

*„...ერთხელ ხელში ჩაიგდეს
და რა გზა ჰქონდათ მერე:
ძმობის ფიცით მიაჯაჭვებს
აფხანის ძთებს და სერებს.
დაეხვია ჭიგოს ლურწი
ემხვარად და ზვამბად,
ტადარივით აღიმართა
სიყვარულის დამბა,
ვიდრე „მთვარის მოტაცება“
არ გაიღო ფასად,
არ გაუშვეს აფხუებმა კონსტანტინე არსად“²*

მთელ ნაწარმოებს წითელი ხაზივით გასდევს აფხაზებისადმი სიმპათია და სიყვარული. მწერლის ბებია, დედის მხრიდან ჯარამხან მარშანი აფხაზური გვარის ღირსეული შთამომავალი განლდათ. „დიდუდიდან აფხაზის სისხლი მაქვს. მიყვარს აფხაზები და გმირებიც მყავს აფხაზები, მაგრამ ამის გარდა ყოველმა ქართველმა უნდა იცოდეს, რომ აფხაზი, ჩერქეზი, ოსი ჩვენი მკვიდრი ძმები არან და ჩვენ ერთმანეთის ინტერესები უნდა დავიცვათ“.³

¹ *ლიტერატურისა და ხელოვნების ცენტრალური სახელმწიფო არქივი*, ფ. 8. ად. 1. საქ. 748.

² **მ. მირნელი**. კონსტანტინე გამსახურდია აფხაზთა მათ შინა. – წგნ.: **მ. მირნელი**. გადაძახილი. თბ., 2006, გვ. 116.

³ **კ. გამსახურდია**. საკავშირო ცენტრალური კომიტეტის 23 აპრილის რეზოლუციის გამო. – *თხზულებანი*. ტ. VIII. თბ., 1963, გვ. 312.

კონსტანტინე გამსახურდია შეგნებულად მოიხსენიებდა თავის ისტორიულ პროზაში ქართველ მეფეებს აფხაზთა მეფის ტიტულატურით – „მეფე აფხაზთა“, ამით მწერალი ხაზს უსვამდა ქართველთა და აფხაზთა თანაცხოვრების მრავალსაუკუნოვან ტრადიციას ერთიან სახელმწიფოებრივ ორგანიზმში. როგორც რომანიდან ჩანს, თამარ შარვაშიძე ერთდროულად უყვართ თარაშსა და მის ძუძუმტეს არზაყანს, რომანული ხაზი დრამატულია და მაინც საოცარია ისიც, რომ ორივე არზაყანი და თარაში ბოლომდე რაინდულად, ერთმანეთის ღირსების შეუღლებავად, ცალ-ცალკე ეზიდებიან სიყვარულის უმძიმეს ტვირთს. ბოლოს ქალი თარაშ ემხვარს რჩება, მაგრამ ყველაფერში დამარცხებული და ხელმოცარული თარაში საბოლოოდ რწმუნდება, რომ ამ ქვეყანაში მისი წილი ადგილი არ არის, იგი ჰკარგავს რწმენას და უძლურიც აღმოჩნდება საბოლოოდ ხელი გაეწოდებინა თამარისათვის. რომანის დასასრულს თარაშმა შეიტყო, რომ თამარი ზუგდიდში სიკვდილს ებრძვის და სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებს ითვლისო.

თარაშში გაიღვიძა უდიდესმა ადამიანურმა ტკივილმა და გადაწყვეტს აუცილებლად ინახულოს მომაკვდავი თამარი. უმშვენიერესი თამარი თარაშის სახელის ხსენებით იღუპება ზუგდიდში, ხოლო თავნება და ჯიუტი ემხვარი მთვარის მოტაცების საოცრად ფერწერულად დახატული სურათის განწირულ დეტალად რჩება. საგულისხმოა ის, რომ თარაშის დაღუპვა სიმბოლური მნიშვნელობის სურათია, რომელიც გვიჩვენებს ძველი სამყაროს უკანასკნელ ნაშიერთა სასიკვდილო განწირულებას ახალი ცხოვრების დამკვიდრების ფონზე.

თარაშის სულიერი დეპრესია, „ბედი მღევარი“, რომელიც ცივილიზაციის სახით ემუქრება თარაშს „ლალუმების გრიალ-გრიალს ჭიუხებშიც შეულწევია“ მთელი სისტემაა და მისი ცხოვრების ყოველ სფეროს მსჭვალავს. იგი ნგრევით ემუქრება ეროვნული ოჯახის სიმტკიცესაც, სიყვარულს, ინტიმურ ცხოვრებას, მთლიანად ადამიანთა მოდემის ბედნიერებას. და „ზის ახლა საგვარეულო კოშკის დაქცეულ თაღებს ქვეშ და ვარდანიძე-ემხვარების ცხოვრებას ჯამს უკეთებს თარაშ ემხვარი, საუკუნეები ამდგარან ამ კოშკის პატრონთა და მათ ნაშიერთა დასამზობელად. პროგრესს, ისტორიას და ცივილიზაციას მათ წინააღმდეგ შეუკრავთ პირი. ვინ შეაბრუნებს ისტორიის ჩარხს, ვინღა ალაღვენს ამ ბასტიონებს და ამ პალატებს?“¹ თარაშის სახე შორს სცილდება კლასობრივ და ეროვნულ ფარგლებს, გლობალურ ხასიათს იძენს. უეჭველად ესეცაა ერთ-ერთი მიზეზი, რომ მას აღვიქვამთ როგორც სამშობლო მიწის ტრფიალს, როგორც ზოგად ხასიათს ასე თანავუგრძნობთ.

¹ კ. გამსახურდია. მთვარის მოტაცება, გვ. 701-703.

და მართლაც, ცოტა თუა ამ ქვეყნად წიგნი, რომლის ანალიზი მოითხოვდეს მეტად ფაქიზ მიდგომას, მეცნიერულ სიზუსტესა და ლოგიკურ აზროვნებას. „*მთვარის მოტაცებაში*“ გვზიბლავს სახეთა კეთილშობილი სისადავე და მხატვრული სიუხვე, ქართული ენის ღონივრობა და დიდი ენერგია, გრძნობის სისავსე და იდეის სიღრმე. მშობლიური მიწის ყვილით გამოწვეული სევდა, დროის ფენოქენი – სამყაროსავით იღუმალი და მარადიული, სათვე და მიზეზი კაცობრიობის უნაპირო სევდისა...

კონსტანტინე გამსახურდიას გმირიც ქარში ანთებული სანთლის თავგანწირვით მიარღვევს მწარე სინამდვილის ბინდისფერ ტალღებს, რომ მოყვასს ხელი შეაშველოს, იმედის ბოლო ნაპერწკალი ვარსკვლავად უქციოს, მხრებიდან დარდის ლოდები ჩამოხსნას, მეორე ნაპირს გაიყვანოს.

ენგურის ბობოქარი ტალღებთან მებრძოლი თარაშის სახე ქართველობის შემოქმედების სული, მეტყველი სახე უნდა იყოს. ნიშნული და მრავლისმეტყველია ის გარემოებაც, რომ მწერალმა „*მთვარის მოტაცებაში*“ აფხაზი ინტელიგენტისა და აფხაზი ხალხის დახატვით ზოგად-ქართული სამყარო წარმოაჩინა, რომელიც საქართველის სახელმწიფოებრივ ინტერესებითა და პრინციპებით სულდგმულებდა.

TSIALA MESKHIA

**GEORGIA'S HISTORICAL REALITY IN THE 1920-1930's
IN KONSTANTINE GAMSAKHURDIA'S CREATIVE WORK
ACCORDING TO "ABDUCTION OF THE MOON"**

A brilliant gift of a prosaic, an inimitable style – these are the features of creativity which transmute a writer into a superb master of a Georgian novel of the 20th century. The most essential and unique in Konstantine Gamsakhurdia's creative work is an amazing and refined style which distinguishes the writer from others. The profound knowledge of the Georgian mode of life, the history of the nation, the past and the present of the people enabled the writer to create a panorama reflecting all the aspects of the national life. Tarash Emkhvari and Arsakan Zvambaia, the main characters of the novel, are quite different personages personifying two ways of the development of the national history. The author analyses the mentality of the working class (Arsakan). Gamsakhurdia was out of sympathy with the literary trends of his time (with the principles of the socialist realism). His ideals were the best traditions of the Georgian classical prose. The novel "*Abduction of the Moon*", reflecting the life of 1920-1930's, is a development of these traditions.

ინგა მილორავა

მოდერნისტული მსოფლმხედველობის საყრდენი ორიენტირების (ზმანება, ცხადი) ტრანსფორმაცია მხატვრულ ტექსტში

რეალობასა და ზმანებას, ცხადსა და სიზმარს შორის წამლილი ზღვარი მოდერნისტული მწერლობის ერთ-ერთი უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანია. კავშირი მიღმურ, ზედროულ სამყაროსთან უმეტესად წამიერია, ბოლომდე გაუცნობიერებელი და სწრაფადაც წყდება, მაგრამ ესთეტიკური და ემოციური თვალსაზრისით წარუშლელ კვალს ტოვებს. ასახვა ხდება არეკვლის პრინციპით, რაც უკმარისობის გრძნობას ტოვებს. საიდუმლოს ბოლომდე ამოხსნა, გაგება და გააზრება თითქმის შეუძლებელია, მხატვრულ ტექსტში ნივთდება და მხატვრულ სახეებში ხორცს ისხამს მხოლოდ უცაბედი მიხვედრით, წამიერი შთაბეჭდილებით გამოწვეული განცდა და ამ ახალი ცოდნის არასრულყოფილების მძაფრი და ტრაგიკული შეგრძნება. მით უმეტეს, რომ მოდერნისტული აზროვნება სინამდვილის შეცნობას საერთოდ შეუძლებლად, რეალობის აღქმას კი ფუჭ და ამაო ცდად მიიჩნევს.

სამყაროს სრულყოფილად თუ არა, შეძლებისდაგვარად მაინც აღქმის მიმართ ამგვარ უიმედო დამოკიდებულებას პლატონის ფილოსოფიაში უდევს სათავე. ფილოსოფოსი მთელ სამყაროს, მის შემავსებელ საგნებსა და მოვლენებს მიღმური იდეის ანარეკლად განიხილავდა,¹ მაგრამ მხოლოდ ანარეკლის, მოჩვენებითის ამარად ცხოვრება ადამიანს ვერ დააკმაყოფილებდა, მას მეტის მიღწევა სურდა და იწყო ოცნება ზმანებებში გაცხადებულ მიღმურ რეალობაზე.² მიღმური სამყაროს არსებობას იგი ყოველთვის გრძნობდა, მაგრამ მის სახეებში რეალიზაციას მხოლოდ სუფთა რელიგიურ და მითოლოგიურ დონეებზე ახდენდა. ნაოცნებარის მიღწევის საშუალება იყო მედიტაცია, ინტუიცია, მისტიკა.³ პლატონმა მიღმურ სამყაროსთან კავშირში რაციონალური ელემენტი შემოიტანა და ორი სამყაროს ურთიერთმიმართება ფილოსოფიურ სისტემად ჩამოაყალიბა. ამით, ფაქტობრივად, დასაბამი

¹ პლატონი. იონი, დიდი მენონი. თარგმანი ბ. ბრეგვაძისა. თბ., 1974.

² პლატონი. ფედონი. თარგმანი ბ. ბრეგვაძისა. თბ., 1966.

³ *The Essence of Plato's Philosophy.* by *Constantin Ritter.* London, 1933.

დაედო აზროვნების ახლებურ წესს, რომელმაც ათასწლეულებში იმოგზაურა და საბოლოოდ თანამედროვე, განახლებული ხელოვნების მსოფლმხედველობის საფუძველი გახდა.

თანამედროვე, განახლებულმა ხელოვნებამ და ლიტერატურამ ნებაყოფლობით იტვირთა დაფარულის ამოცნობისა და გამოსახვის მძიმე მისია. „მხატვრობის საგანი უნდა იყოს იმ საიდუმლოების, იმ „გამოუცნობლისა“ და მიუწვდომლის ახსნა და სურათებით ნათელყოფა, რაც შეადგენს დედაარსს და დედაძარღვს ადამიანის ცხოვრებისას.“¹ ზმანებისა და ცხადის ურთიერთმიმართება ბევრ სიძნელეს და დაბრკოლებას აწყდება და ამ გზაზე ქმნის თვითმყოფად მხატვრულ სისტემას.

ვასილ ბარნოვის მოთხრობებში ჯერ კიდევ ძლიერია მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის ტრადიციები, ხოლო მოდერნისტული აზროვნების ელემენტები მხოლოდ თანდათან იჭრება მისი ნაწარმოებების ერთი ნაწილის მხატვრულ სხეულში და სხვა ტენდენციებთან განზავებული მკვიდრდება, ლეო ქიაჩელი კი უკვე წმინდად მოდერნისტი მწერალია, მისი მსოფლმხედველობა, XX საუკუნის დაეჭვებული, მიუსაფარი ადამიანის აზროვნება, ვერ პოულობს ვერავითარ საყრდენს ვერც იმედის, ვერც რწმენისა და ვერც ორივე სამყაროს პოზიტიურ პლანში განჭვრეტა-გამოსახვისათვის. სეკსისი, უიმედობა, ნიჰილიზმი მისთვის ორგანული და დამახასიათებელი ხდება. რაც შეეხება მოდერნისტული აზროვნების ერთ-ერთ საყრდენს – ცხადსა და ზმანებას, რეალურისა და ირეალურის პირობითობასა და ურთიერთმიმართებას – ლეო ქიაჩელი დიდ ყურადღებას უთმობს მას, რა არის ცხოვრება, მიღმა სამყაროს არასრულფასოვანი ანარეკლი, მოჩვენება, აბსოლუტურად სუბიექტური, შეგრძნებების სიღრმიდან აღმოცენებული ხილვა თუ რეალობა? და, რაც მთავარია, როგორია იგი, მართლაც, უსაშველოდ მახინჯია, თუ ცოტაოდენი სილამაზე, მშვენიერების მარცვალი მაინც ურევია მასში? აქვს თუ არა რაიმე აზრი ცხოვრებას, თუ ამოებია ყოველივე? – ეს კითხვები აწუხებს მწერალს.

მოთხრობაში „*შეურაცხყოფილი*“ ლიტერატურული გმირის, ილიკოს მსჯელობაშიც იკვეთება ეს კითხვები: „...არსებობს თუ არა მოვლენა, გინდ ქვეყნიერება თავისთავად, ან, როგორც გერმანელები იტყვიან, *in sich*, თუ იგი ჩვენი ფანტაზიის ნაყოფია? რანაირია იგი თავისთავად და რანაირია იგი, როგორც ჩვენი ფანტაზიის ნაყოფი?

ყოველდღიურ აზროვნებასა და ჩვეულებრივ საუბარში ერთმანეთს უპირისპირებენ მოჩვენებას, ილუზიას და სინამდვილეს... რა საბუთით ვუწოდებთ ერთ ფაქტს სინამდვილეს, ხოლო მეორეს – ილუზიას?

¹ კ. აბაშიძე. ცხოვრება და ხელოვნება. – *ეტიუდები*. თბ., 1970, გვ. 444.

რომელია უფრო მართალი? თუ ამას ფილოსოფიურად განსჯით, უთუ-
ოდ დაიბნევით და საბოლოო დასკვნამდე ვერ მიხვალთ, მაგრამ, თუ
უბრალოდ შეხედავთ, უთუოდ იტყვით, რომ ორივე მართალია... იქნებ
ის, რაც ჩვენ ასე გვიზიდავს ცხოვრებაში, რაც ამდენ ალტყინებას იწ-
ვევს ჩვენში და ხშირად თავსაც კი გვაწირვინებს, თავისთავად არაფ-
რად ღირდეს და ისეთი სრულიად უმნიშვნელო რამ იყოს, ვთქვათ,
როგორც ჩხირის გატეხვა ან ღია ფანჯარაზე ჩამოფარებული ფარდის
შრიანი ნიავის გაქროლებაზე?“.1

„Escalade“-ში მოცემული ნიღბიანი ქალის ფრაზა, შესაძლოა,
ეპიგრაფადაც კი წაემძღვაროს ცხადისა და ზმანების, რეალურისა და
ირეალურის ლეო ქიაჩელისეულ კონცეფციას: „ყოველი სინამდვილე
წარმოდგენაა და ყოველი წარმოდგენა – სინამდვილე...“2 ადამიანებმა
თვითონ არ იციან, ვინ არიან, რეალური არსებანი თუ ფანტომები, ან
რა აკრავთ გარს, რეალური გარემო თუ მოჩვენება. ისინი ირგებენ ნი-
ღბს და ერთვებიან ამოების ბაზრის ორომტრიალში. მწერლობამ
ქალს მოადრო ნიღაბი და იმავდროულად ფარდა ახადა ცხოვრების
მოჩვენებითობასა და კაცობრიობის ფუჭ ბრძოლას: „არ გავიწყებს განა
ეს სურათი თვით კაცობრიობას, მის ბრძოლას, მის ცხოვრებას? რა
კარგია! განა ასე ტყუილად არ იბრძვის კაცობრიობა? განა ასე თავდა-
ვიწყებით არ ეპოტინება რაღაც იდეალს, რომელიც, ბოლოს და ბო-
ლოს, ისეთივე სისულელეა, როგორც ხეზე ჩამოკიდებული ჩემი ნიღაბი
და წითელ-ყვითელიანი მოსასხამი!...“3

„Escalade“-მ დაადასტურა, რომ თვალის გვატყუებს, ყურიც,
მთელი ცხოვრება კი საყალბეა და შეცდომა, რომელიც არარსებულს
არსებულად აღიქვამს. ჭეშმარიტს, ნამდვილს, მართლაც არსებულს კი
ვერავინ მიაგნებს, რადგან სამყარო არის ის, „რაც იყო და არ იყო“.

ლეო ქიაჩელმა უარყო მიწიერი რეალობის არსებობა. მხატვრუ-
ლად ტრანსფორმირებული, ესთეტიზირებული და მძაფრი ემოციური
სარჩელის მქონე ფილოსოფიური მოცემულობა უფრო თვალსაჩინო,
იოლად აღსაქმელი და დამაჯერებელი ხდება. გრძნობებზე ზემოქმედე-
ბით მწერალი აღვიძებს გონებას, ურთულეს მსოფლმხედველობრივ სა-
კითხებს მხატვრულ ქსოვილში გახვეულს სთავაზობს მკითხველს გა-
სააზრებლად. მოთხრობა „შეურაცხყოფილის“ გმირი, ილიკო, გაფაცი-
ცებული აყურადებს კედლის მიღმა მეზობელი ქალის მოძრაობას. მას
ჰგონია, რომ ზუსტად უსადაგებს ერთმანეთს გაგონილ ნმაურსა და

1 ლ. ქიაჩელი. თხზულებანი 4 ტომად, ტ. I. თბ., 1984, გვ. 351.

2 ლ. ქიაჩელი. თხზულებანი 4 ტომად, ტ. I, გვ. 340.

3 ლ. ქიაჩელი. თხზულებანი 4 ტომად, ტ. I, გვ. 342.

მის, შესაბამისად, სავარაუდო მოქმედებას:

აი, ქალმა, როგორც ჩანს, ჩაი დალია, ლოგინს შლის, ტანსაცმელს იხდის, წვება. კაცი ქალის ოთახში შედის, იქ კი არავინ დახვდება. ოთახი ცარიელია. თურმე ქარი აშრიალებდა ფარდას, კაცის გონებაში კი ქალის მოქმედებების მთელი სურათი დაიხატა, თანმდევი განცდითა და ემოციით. ილუზიამ დაჯაბნა რეალობა. სწორედ ასეთ დროს იბადება საშინელი ეჭვი: ვაი ჩვენ, თუ ეს ცხოვრებაც და ჩვენ თავად... ასეთივე მოჩვენებანი, აჩრდილები ვართ, ცხადისა და ზმანების მიჯნაზე მუდმივად მერყევი ფანტომები, რაღაც ზერეალობიდან მიღებული ჰოლოგრაფები, რომელთაც არც ჭეშმარიტი გზის პონვა შეუძლიათ, არც ხილულისა და მიღმურის არსის გარკვევა და არც რაიმე ძალა ან გრძნობად-ესთეტიკური ხიდი (სიყვარული, მშვენიერება) ჩანს, რომელიც საკუთარ თავთან მიიყვანს მათ.

სიყვარული უარყოფილია („ზღაპარი ბედნიერებაზე“, „კრიმანჭული“), ამქვეყნად მშვენიერება არ არსებობს, ყოველივე ხილული მრუდე ფანტაზიის ნაყოფია და თანაც ნაკლოვანი, მახინჯი („Escalade“, „შეურაცხყოფილი“, „გაწყვეტილი სიძი“).

საგულისხმოა, რომ ვასილ ბარნოვი ამტკიცებდა და გამოსახავდა მშვენიერებას, ლეო ქიაჩელი უარყოფს მშვენიერების ამქვეყნად არსებობას, მაგრამ მისი ასახვისა და გამოსახვის პრინციპი ესთეტიურია. თვით „Escalade“-ში შექმნილი სკეპსისით, ამაოების განცდითა და სევდით გამსჭვალული სურათიც კი თავისი ექსპრესიულობითა და ფერადოვნებით აღძრავს ესთეტიკურ გრძნობას. ხმაური, ბგერა და მისი საპირისპირო დუმილი გადმოსცემს გრძნობას. დუმილი სიმბოლისტური და, საერთოდ, მოდერნისტული აზროვნებისათვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამომსახველობითი საშუალებაა, როცა აღსრულდება უმაღლესი ჭეშმარიტება, ადამიანი განიდარცვება ხორცისაგან, მისი გაღვიძებული სული გადადის მიღმა სამყაროში, მას აღარ სჭირდება ბგერა, სიტყვა. მათ ადგილს იკავებს დუმილი, ანუ სულთა მეტყველება.

ლეო ქიაჩელის მოთხრობაში „ისკანდერი“ გმირი კვდება, მაგრამ მისი სიკვდილი სწორედ გარდაცვალებად, გარდასახვად, მიღმა გადასვლად აქვს გააზრებული მწერალს. ისკანდერმა მიაღწია გზის ბოლო წერტილს, უმაღლეს და უმთავრეს პუნქტს, გადავიდა ჭეშმარიტ სიცოცხლეში. თავის მეგობრებს აღუთქვამს, მოვა დრო და თქვენც აღსდგებით მკვდრეთითო. სიკვდილი მისთვის გაღვიძებას, „მკვდრეთით აღდგომას“ ნიშნავს, როდესაც არსებობს კომუნიკაციის ერთადერთი საშუალება – „დუმილის ენა“.

მიღმა სამყარო საპირისპიროა, მიწიერია. ზმანებათა საუფლოში

გადასული ისკანდერი ირედნაკსი ხდება. აქ სარკისებური არეკვლის პრინციპი ძვეს (პალტონისეული იდეათა ემანაცია). არსებული სამყარო მიღმურის სარკისებური ანარეკლია. რაც ჩვენ სწორი გვეგონია, სწორედ ისაა ანარეკლი და შებრუნებული, თანაც დეფექტური, მახინჯი. ამქვეყნიური (მახინჯი) ნილაბია იმქვეყნიურის (მშვენიერის), შესაბამისად, ხმაური, ბგერა ნილაბია ჭეშმარიტი ენის – ღუმილის.

მახინჯი ტაგუს („ჯადოსანი“) სიმახინჯე მოჩვენებითა, ამიტომ იგი მიძინდელი და მოძინებლავია მათთვის, ვისაც თავისი ნამდვილი სახით, ნილაბახდილად მოეკვლინება. მის მიღმა იგრძნობა უფრო მაღალი, მძლავრი და სრული არსება. სტეფანე და ყრუ-მუნჯი ძოკოც („სტეფანე“) გამორჩეულნი, ჩვეულებრივი ადამიანებისაგან განსხვავებულნი არიან. ისინი ღუმილით „ესაუბრებიან“ ერთმანეთს, ღუმილშივე უსმენენ ბუნებას და ესმით მისი ენა. ტაგუ, სტეფანე და ძოკო სიცოცხლეშივე სანახევროდ გაღვიძებული სულის მქონე პერსონაჟების ჯგუფს მიეკუთვნებიან.

არსებული სინამდვილე სიმახინჯედ აქვს გააზრებული კონსტანტინე გამსახურდიას. იგი ცდილობს, მოჩვენებითობის თხელი გარსი გადააცალოს არსებულის მახინჯ სახეს. „ლილ“-ში ულამაზესი ქალის ქმარმა, ექიმმა შარუხიამ (ექიმი-ნატურალისტი, სხეულთან, ხორცთან ყველაზე ახლო მდგომი და ყველაზე უკეთ მცოდნე ადამიანი) შეასრულა ეს მოქმედება და გაოგნებული გმირის – ესთეტის თვალწინ მთელი სისავსით წარმოაჩინა მშვენიერების ფარდას ამოფარებული სიმახინჯე, თვალნათლივ აჩვენა, რომ ყოველივე ხილული ყალბია, „რადგან არაფერი ისე უგვანოდ მოწყობილი არ არისო ჩვენს აგებულებაში, როგორც თვალი. არაფერი ისე არ გვატყუებსო, როგორც თვალი“.¹

ასე ადასტურებს მხატვრული სახე მოდერნისტულ ფორმულას: „თვალი გვატყუებს, მიაკუთვნებს რა მზის თვისებას ყვავილს, რომელსაც ჩვენ ვუმზერთ. ყური გვატყუებს, მიიჩნევს რა ჰაერის რხევას მოწკრიალე ზარის თვისებად. მთელი ჩვენი ცხოვრება გვატყუებს“.²

კონსტანტინე გამსახურდიას მხატვრული სტილისათვის ნიშნეულია რეალურ მოვლენათა ჯაჭვში ირეალური ელემენტების თავისუფალი ჩართვა. მოდერნისტული აზროვნებისათვის მნიშვნელოვანი ცხადისა და ზმანების ურთიერთმიმართების საკითხი აქ მისტიური და მითოსური დონეების გააქტივებით ირკვევა. არქაულ წრეებში შეღწევით მოიაზრება მიღმური სფერო, უფრო საინტერესო, ღრმა და თვალსაჩინო მხატვრულ სახეებში ესხმება ხორცი.

¹ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II. თბ., 1959, გვ. 39.

² В. Брюсов. Вопросы поэтики. М., 1973, გვ. 92.

„ტაბუში“ უცხო, უცნობი – სატანა თავისუფლად და ძალდაუტანებლად იჭრება ბისკაიებისა და ხარბელების რეალურ ყოფაში. ის მოდის გარედან, სხვა განზომილებიდან, მაგრამ მიწაზე იძენს ხორციელ სახეს: ჯერ მწითური უცნობია, შემდეგ – შავი მორიელი. საგულისხმოა, რომ მწერალმა ამ სახის განვითარებას განსაზღვრული მიმართულება მისცა: კონკრეტული ხორციელი არსიდან აბსტრაქციამდე, ბოროტების იდეამდე (უცნობი, მწითური კაცი – შავი მორიელი – მიჯაჭვული დემონი). ეს მითოლოგიურ-მისტიური სურათი ნათელს ხდის ნაწარმოების ძირითად სათქმელს: ყოველ მოვლენას ორი პლანი აქვს – მიწიერი და მიღმური, ყოველი რეალური მოვლენა მიღმა სამყაროდან წამოსული იმპულსებითაა განპირობებული და მასვე უკავშირდება. ამ კავშირს ნათლად გამოსახავს მისტიკური და მითოსური ასპექტები, მაგრამ, გამომსახველობითი თვალსაზრისით, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ქვეცნობიერი დონის გააქტივებაც, რაც ორეულთან, მეორე „მე“-სთან შეხვედრასა და პეიზაჟის აღწერაში გამოიხატა. საკუთარ ორეულთან შეხვედრა ის შინაგანი ხილვაა, რომელიც ფარდას ხდის მოთხრობის მისტიურ პლანს. შინაგანი განათების პროცესში მთხრობელი ხედავს იმას, რაც სხვათათვის დაფარულია. იგი ხვდება თავის მეორე „მეს“ – ევროპულად ჩაცმულს, აქ, ამ გარემოში უცხოს:

„სად იყო ლანდი?

არა, მე ჩემსავე „მე“-ს შევეჩეხე, მას, მეორეს, ნაცრისფერი... ინგლისური ჰომპსონის კოსტიუმი ეცვა. მაღალი, ჩალისფერი ქუდი ეხურა, ქედანისფერ ხორცშემორტყმული, ჟღალი, შვედური ტყავის თათმანი. მრგვალცხვირიანი, სქელლანჩებიანი ამერიკული ფეხსაცმელი.

ცალ თვალზე მონოკლი ჰქონდა“.¹

ერთად მიუყვებიან გზას და უკვე ძნელი სათქმელია, რომელია რეალური და რომელი – ხილვისმიერი. პეიზაჟი, სივრცეც ხელს უწყობს ცხადსა და ზმანებას შორის წაშლილი ზღვრის შეგრძნებას.

„მივაღაჯებდი... სივრცეს ვერ ვერეოდი. გერი სათოფეზე დამცილებოდა. და ეს ღობეები, ეს თხრილები, ეს ალვის ხეები მეწყერიან ნიადაგით მისრიალებდნენ ულევ სივრცეში. ათასჯერ გამივლია აქ ჩემ ბავშვობაში, მაინც მეუცხოვა ეს თემშარა, ეს ორღობეები, ეს მჭვარტლით გამურული, ისლით დახურული სახლები“.²

იგი ერთდროულად ხედავს თავის ორივე სახეს: ბუნებრივს, არქაულს, ძირეულს („მე – ჩოხიანი“) და ზედნაფენს, უცხოს („მე – მონოკლიანი“). აქედან იღებს სათავეს გაუცხოების მომენტი, რომელიც

¹ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 86.

² კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 87.

მოთხრობაში გამოსახული ბოროტების იდეის ერთ-ერთ ანარეკლად, განსხეულებად აღიქმება. ადამიანური არსების შემაღლენელი ორი საწყისიდან როცა იმარჯვებს უცხო, ბნელი, სატანის ბატონობის ხანა დგება. ამ შემთხვევაში ორი საწყისი საკუთარ თავში ორი კულტურის შეჯახებით გამოხატა მწერალმა. ცივილიზაციასთან ზიარებით საკუთარ თავთან გაუცხოება, ფესვებს მოწყვეტა („დიონისოს ღიმილი“, „მოვარის მოტაცება“) აქტუალური იყო მისთვის და ამიტომ საერთოდ ადამიანისათვის ნიშნული შინაგანი გაორება მოთხრობაში ასეთი დაპირისპირებით გამოხატა: „ჩემთან ერთად მიჰყვებოდა ხრემიან თემშარას. მოსისხარივით მზვერავდა და მათვალიერებდა.

კიანთობდა ნასამხრალი მზე, ხარის თვალისოდენა მონოკლში. და ისეთ იცინოდა... მარცხნით, ჭალებისაკენ მიმავალ თემშარას მივეყვით: მე – ჩოხიანი, და მე – მონოკლიანი“.¹

გაორება რომ საყოველთაო მოვლენაა, იქვე ჩანს: ყველა შემხვედრ გლენსა ჰყავს თანამდევნი ორეული და ეს მისტიური ხილვა აძლიერებს პარალელურ სამყაროთა არსებობას და ურთიერთგანმსჭვალვის შეგრძნებას.

„ყველაზე საოცარი იყო, გლენებიც წყვილად რომ მოდიოდნენ, ორეულებს ორეულებისთვის მკლავი მკლავში გაეყარათ. ორეული ორეულს მისდევდა. ორეული ორეულს დასცინოდა, მაგრამ, როცა გლენი გლენს შეესიტყვებოდა, მოლაპარაკე ანაზღეულად დაცალდებოდა“.²

მოთხრობის ექსპოზიციაშივე მძაფრად მოხაზული შინაგანი გაორება, ერთ არსში ორის – უცხოთა და ძირეულის – არსებობა განსაზღვრავს შემდგომი მოვლენების შინაარსს. გასარკვევი ხდება, რომელი სახეა ზმანებისმიერი და რომელი – ნამდვილი. სიუჟეტის გაშლის კვალდაკვალ მწითური უცხო – შავი მორიელი – დემონი აღიქმება, როგორც ნაჭყვედელთა მეორე „მე“ – ბნელი, შავი, ბოროტი. ესაა მათი ჭეშმარიტი სახე და მის გამოვლენას თან სდევს სიკვდილისა და სიბუღვილის აღზევება.

გარკვეულ მომენტში, ორეულთან შეხვედრის შემდეგ, მოთხრობელმა ვეღარ იცნო გარემო. იგი თითქოს მოსწყდა მიწას და სადღაც დაინთქა პეიზაჟი: სასაფლაო, ნასახლარი, ნასოფლარი, ღობეები, მინდვრები, თხრილები, ფეხქვეშ გამოცლილი ნიადაგი. ულევ სივრცეში გასრიალებული ალვის ხეები ქმნის ზმანების, ირეალურობის შეგრძნებას და ზუსტ ფონს უქმნის მოთხრობაში აღწერილ ამბავს. ჩანს, რომ ცხადისა და ზმანების მყიფე მიჯნაზე დაფუძნებული სამზერიდან სამყაროს

¹ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 87.

² კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 88.

განჭვრეტა მწერლისთვის არ ნიშნავს მხოლოდ აზრობრივი, იდეური ღონეების ამოქმედებას, არამედ – წმინდა გამომსახველობითი, გრაფიკულ-ფერწერული ხერხებით მოქმედებისათვის შესაფერისი ემოციური ფონის, განწყობილების შექმნას. ხელოვნებისთვის, მწერლობისთვის ემოციურ-ესთეტიკური განცდა უმთავრესია და, საბოლოოდ, ისევ აზრის, ნაწარმოების კონცეფციის რელიეფურად გამოკვეთას ემსახურება.

ორეულის შემოყვანა და აქტიურად ამოქმედება მოდერნისტული, სიმბოლისტური ხერხია კონსტანტინე გამსახურდიასთან. იგი ექსპრესიული თხრობის რიტმს შეერწყა და გამჭვირვალე სიმბოლოს, მინიმუმების სახე მიიღო.

ლეო ქიაჩელმაც გამოიყენა ორეულების შესაძლებლობანი. მოთხრობაში „*მე და ჩემი ორი მე*“ ხდება რეალური და წარმოსახვითი „მეების“ დაპირისპირება. პირველი „მე“-ს ტრაგიკული ყოფა ორეულებთან ჭიდილმა განსაზღვრა. ლეო ქიაჩელმა ცხოვრების ამაოების შეგრძნების, სიკვდილს და ხელახალი გაცოცხლების მიძიმე განცდას შეასხა ხორცი, შეეცადა, მიახლოებოდა მიღმა სამყაროს, საიდანაც მოდის ორეულთა დაუსრულებელი წყება. საბოლოოდ გაორებული ადამიანი შეიძლება გავიაზროთ, როგორც ანარეკლი ანარეკლში. ორეულთან შეხვედრის მოტივი მტკივნეულ კვალს ტოვებს ფსიქიკაზე, ასეთი ნეგატიური პლანით აისახება იგი მწერლის ცნობიერებაში და შესაბამისი განწყობილება გადადის უკვე მხატვრულ ნაწარმოებში გამოსახვის პროცესზე.

კონსტანტინე გამსახურდიას „*მკვდართან შეხვედრაში*“ ნათლად აისახა და მოქნილ გრაფიკულ კომპოზიციაში გამოისახა მეორე „მე“-სთან შეხვედრის მტანჯველი გრძნობა. სიცოცხლის ამაოება, წარმავლობა, იმედის უქონლობა შეერთდა, გამკვრივდა მკვდრის სახეში, რომელიც, ფაქტობრივად, ლირიკული გმირის მეორე „მე“-ა. თავი მოუყარა მის ყველა განცდას, სიკვდილისკენ სწრაფვას, შიშს და მკვდარი სხეულის შემზარავი მეტაფორით დაუპირისპირდა. მკვდართან, მეორე „მე“-სთან შეხვედრა ერთდროულად აღძრავს შიშს, ტკივილსა და ცხოვრების გააზრების სურვილს: „*ვწევარ პირადმა იატაკზე და ვფიქრობ: ჩვენ ყველანი საგნების თოკზე კვიდივართ ღლეღალამ და გამკვლელ-გამომკვლელს ვედრიჯებით: „ძირს ჩამომიღე, დამასვენე, შე ქრისტიანო!*“.¹

როცა ორეული პირდაპირ სახელდება, ეს გამოსახვის შედარებით მარტივი, იოლად აღსაქმელი და ზედაპირული ხერხია, მაგრამ არსებობს ორეულის გამოსახვის უფრო სიღრმისეული გზაც: ორეული ან დასახელებულ არქეტაპში იგულისხმება, ან ხასიათის სტრუქტურის მიღმა ამოიცნობა. მაგალითისათვის, დემნა შენგელაიას „*გურამ ბარა-*

¹ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 13.

მანდიაში“ ლეგენდის (ირეალური პლანი) გმირი, ახალგაზრდა თავადი ემუხვარი გურამ ბარამანდიას სახისა და ცხოვრების (რეალური პლანი) ორეულის საფუძველია, მხოლოდ არქეტაპის (ემუხვარი) და მასზე კონსტრუირებული ხასიათის (ბარამანდია) მთლიანობაში მოაზრებით ხდება გასაგები ნაწარმოების მხატვრული კონცეფცია. საკუთარ თავთან გაუცხოება, უცხო ქალის საბედისწერო სიყვარული, სამშობლოდან გადახვეწა და დაღუპვა კონკრეტული ისტორიული, სოციალური მოვლენებით კი არ არის განპირობებული, არამედ ზედროულ და ზესივრცულ, მუდმივ არქეტაპში, მოდელში უძევს საფუძველი. ციკლურ წრებრუნვაში მეორდება ორეულთა შეხვედრა, რაც, საბოლოოდ, საკუთარ თავთან შეხვედრის და მისი არსის გააზრების ტოლფასი ხდება.

მოთხრობის გამჭვირვალე მხატვრულ ქსოვილში წამიერად გაელვებული, მინიშნებული ორეული განმარტავს ამა თუ იმ მოვლენის, ქმედების შინაარსს, კონსტანტინე გამსახურდიას „*ლილ*“-ის ფინალში ექიმი შარუხიას დემონურმა პორტრეტმა ფარდა ახადა მის ფარულ არსს. შარუხიას ორეული – დემონი განსაზღვრავს მისი ბოროტი ქმედების არსს. „ამ წუთშივე იგი პირწავარდნილი ძეფისტოფელი გეგონებოდათ. რამდენი ირონია, რამდენი ცინიზმი განსახიერდა მისი ბანალურ წითელი ტუჩის კუთხეებში, მის წვეტიან კბილებსა და ცანცარა წითურ წვერს შორის“.¹

თამაზ ვარდანიძის მიღმა ილანდება მისი ორეული – ზეკაცი, არქეტაპული ორეული – დიონისე (კონსტანტინე გამსახურდია, „*ქალის რძე*“). ძალიან საინტერესოა თავადის ქალის – მაიას ღრმად მიმალული ორეული – როკაპი, რომელიც ტაბაკონს მიღის (ლეო ქიაჩელი, „*თავადის ქალი მაია*“). ცხოვრებისაგან უარყოფილი, სასოწარკვეთილი ქალი ბოროტდება, მისი სულის სიღრმიდან მოულოდნელად ამოიწვერა ორეული – როკაპი, კუდიანი.

„როკაპმა შოლტი გაატყლაშუნა“.

„ტაბაკონაშა!“

დასტყვივლა მან უკანასკნელად და ფერხულიც ტაბაკონისკენ დაიდრა უკანმოუხედავად.

– კუდიანების ღამეა ეს ღამე, ბონდო... და შენც ისე გიჭირავს თავი, თითქოს როკაპმა სასიკვდილოდ დაგდაღაო... კუდიანების ღამეა ეს ღამე, ბონდო, და სთქვი, რა გსურს, რომ აგისრულო? ასე ნუ მოგიწყენია... სანამ როკაპი ტაბაკონას წავიდოდეს და მენცარის მეუფებას ბოლო მოეღებოდეს...“.²

¹ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 43.

² ლ. ქიაჩელი. თხზულებანი 4 ტომად, ტ. II. თბ., 1985, გვ. 268.

მაია ბოროტებას სჩადის და სულ უფრო და უფრო უახლოვდება თავის არსებაში თითქმის ძალით შემოჭრილ ავსულს, უცებ ამოტივტივებულ მეორე „მე“-ს, მისი თვითმკვლელობაც ამ ორეულიდან თავდაღწევის, გათავისუფლების სურვილითაც უნდა იყოს გაპირობებული.

ორეულების შეხვედრას მოთხრობაში ზოგჯერ ექსტრემალური სიტუაცია განაპირობებს.

მიხეილ ჯავახიშვილის „შავ კლდეში“ ორეულების დამლა, სხვადასხვა „მე“-ს დაშორება ქმნის გაუგებრობის, დაძაბულობის, შინაგანი დისკომფორტის შეგრძნებას, ამიტომ დაშლილი ორეულების (გივი შადურის და მის მეხსიერებაში შემონახული მეორე „მე“, კატასტროფითა და ადამიანური გაუტანლობით შეძრული ბიჭი; რუსიკო და მისი მამა, თავზარაული და მისი მამა) ხელახალ შეხვედრას შავ კლდესთან პოზიტიური მნიშვნელობა აქვს და საბედისწერო კვანძის გაჭრას იწვევს. ორეულებმა გადალახეს დრო და სივრცე და მათი შეერთებით ყოველი მოვლენა თავის ადგილს იჭერს.

„პატარა დედაკაცში“ სპირიდონ რონდელის ორეულად იმთავითვე ჩაფიქრებული იყო შავპირა აფთარი, მგელკაცა – მოთხრობაში დატრიალებული ყოფითი ტრაგედიის სიმბოლური გამოხატულება, ორეული ჯერ პორტრეტში იჩენს თავს: „ექიმი რონდელი მარტოხელა კაცი იყო. შუა ტანისა, ჩასხმული, სქელკისერა, მრგვალებკება და მგელკაცით შავპირა“.¹

ამირან რიშანიძე ინსტინქტურად გრძნობს ამ ორეულის არსებობას, როცა ბავშვი ამბობს:

„ეს ბავშვი შავპირა აფთარმა შემოგვაპარა“. „სოფიოს სპირიდონი გაახსენდა: მართლა შავპირა იყო. ქუშიანი, საზარელი ღიმილი და მიმპარავი სიარული ჰქონდა და მართლა აფთარს – მგელკაცს ჰგავდა“.²

სპირიდონის ნაჩუქარმა სურათმა კი უკვე სიმბოლოს ფუნქცია მიიღო და აფთარის სახე უკვე პირდაპირ ხსნის მის ხასიათს:

„ერთხელ სპირიდონმა ჟურნალიდან ამოჭრილი სურათი მოუტანა: უდაბნოში შავ ქვაზე შავი და პირქუში დედაბერი ზის, წვეტიანი ნიკაპი გამხმარ ხელზე დაუბჯენია. მეორე ხელში მკვდარი თავი უჭირავს. ფეხებზე ჭირიანი ძალი ჰყავს მიბმული. იქვე გაცრეცილი და უფოთლო ხე დგას, ხოლო ხეზე საზარელი და უცნაური ღამის ფრინველი ზის – ბაიყუმი, მიკიოტი, ბუკნაჭო თუ ჭოტი. აქა-იქ დაცოცავენ გველი, მორიელი, ობობა, ნიანგი და გველეშაპი, შავი ქვის უკან პირშავი აფთარი, ანუ როგორც სპირიდონმა განმარტა, მგელკაცა, ანუ მი-

¹ მ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი რვა ტომად, ტ. III, თბ., 1973, გვ. 145.

² მ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი რვა ტომად, ტ. III, გვ. 118.

წის მგელი, ანუ მიწის მგელი, ანუ უზარმაზარი, ატუზულა.

„ანუ სპირიდონი“, – დაუმატა გუნებაში პატარა დედაკაცმა¹.

ვიდრე სპირიდონიც არსებობდა და ორეული – აფთარიც აძლიერებდა, მისი სახით ილუსტრირებული ბოროტებაც იმარჯვებდა, მაგრამ ამირან რიმანიძის – განახლებული ამირანის დაბრუნების შემდეგ სპირიდონი თანდათან ქრება და მის ადგილს მთლიანად იკავებს მისი მეორე „მე“ – ცოფიანი აფთარი. საბოლოოდ, მისი სულის ბნელი ნაწილის სრული გამარჯვება სპობს სპირიდონს და რჩება მხოლოდ ლემის საჯიჯგნად გავარდნილი პირსისხლიანი აფთარი, რომელსაც დიდხანს არავინ აბოვინებს. „საცხედრო გაშუქებულია, მაგიდაზე ოთხი უპატრონო და მოუკითხავი ცხედარი ასვენია. ოთხივეს სუდარები ახდილი აქვთ. თეთრ ხალათში გახვეული და შავი ნაჭრით პირახვეული სპირიდონი ცხედარს მისდგომია და მის მუცელს გაფაციცებით სჭრის და ჰლადრავს“².

ადამიანურ „მე“-ზე ცხოველურის გაბატონებამ გაანადგურა პიროვნება. საერთოდ, ორეულ-ცხოველს დიდი ფარული შესაძლებლობები აქვს. იგი მარტივი, თვალსაჩინო და იოლად აღსაქმელია, ხასიათის ფართოდ გაშლასაც ემსახურება და, წმინდა ესთეტიკურ-გამომსახველობითი თვალსაზრისითაც, მეტ სიმკვეთრეს და ფერადოვნებას სძენს ნაწარმოების მხატვრულ ქსოვილში „ამოზრდილ“ ფიგურებს.

ამ თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანი, ესთეტიკურად სრულყოფილი და ემოციურად დატვირთულია ორეულთა წყვილი ვასილ ბარნოვის მოთხრობიდან „გველის ზეიმი“.

მოთხრობაში „ამოდრავა კაპიტალი“ ადამიანს ჰყავს მეორე „მე“ – ცხოველი, ფოცხვერი, „ორი პიროვნება აღიზარდა ფოცხვერაში, ერთი – ხელოვნურად განვითარებული, მეორე – ბუნებრივი; ერთი კეთილისკენ პირფერად მიხრილი, რომელსაც სათნოებისკენ ეჭირა პირი, მაგრამ მხოლოდ სიტყვით და გარეგანად, ხოლო მეორე – მტაცებელი, რომელსაც მთელ დუნიაზე მარტო თავისი თავი მიაჩნდა ღირსად პატივისა და მზად იყო, მისთვის სათაყვანებლად დაეხარნა ყველა და ყოველივე“³. ფოცხვერა-ადამიანი მტაცებელია, მის სახეში ნათლად ირეკლება მიღმური რთული – პირსისხლიანი ნადირი, რომელიც ნელ-ნელა ავიწროებს ადამიანურ „მე“-ს. „ყველა ამისთანა ხიფათის შემდეგ ფოცხვერა გაწვებოდა, ბრჭყალებს მალავდა, ტუჩებს ილოკავდა, რომ სისხლის წვეთი არსად დაჰმჩნეოდა, ელოდა, სანამ აღელვებული ღვა-

¹ მ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი რვა ტომად, ტ. III, გვ. 118.

² მ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი რვა ტომად, ტ. III, გვ. 145.

³ ვ. ბარნოვი. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V. თბ., 1961, გვ. 119.

რი ჩაივლიდა და თან წაიღებდა ყაყანს თუ მითქმა-მოთქმას; თან ღრინავდა ბოროტად, თავის თავს უღრენდა“.¹

საბოლოოდ, ორეულები შეხორცდნენ, ცხოველურმა საწყისმა ჩანთქა ადამიანური „და წარსდგა ბალახის წინ ფოცხვერი პირსისხლიანი“.² „თევდორას დანიშნულში“ მეღუქნე თევდორას ხასიათი ილუსტრირებულია ორეული – ცხოველით, აფთრით. ფაქიზი სულის მქონე ეონას შინაგანმა მზერამ უმაღლესი დაიჭირა თევდორას მეორე „მე“, რომელიც განსაზღვრავს მის ქმედებას: „თევდორა კი არა, აფთარი იყო, დედიჯან! იმის თვალებიდან აფთარი მიღრენდა და მიკაპუნებდა, აკი მწვლა კიდევ და კბილი ჩამიჭირა!“.³

ცხოველი-ორეული გამოიყენა კონსტანტინე გამსახურდიამაც. „ზოგაის მინდიაში“ ხარჯიხვი ხადიშათის ორეულადაა გააზრებული (შდრ. ნებიერა – შორენა, „დიდოსტატის მარჯვენა“). ხარჯიხვის მოკვლით მინდია შედგა სიკვდილის, სიყვარულის, ნათელი სულის დაკარგვის გზაზე. იგი გრძნობს, რომ აქედან იწყება მისი პიროვნების რღვევა.

„მაშინ იგრილა მინდიას თოფმა და წაიქცა მეწინავე ხარჯიხვი. არ დასცალდა წყლის მოსმა მთელი ღღის ნამწყურვალე ნადირს.

დაიფრუტუნა გულგახეთქილმა ჯოგმა და მიაწვდა დაცერებულ ფლატეს. მიეჭრა წაქცეულს ზოგაის მინდია, ჯახველისფერი სისხლი დაღვრილიყო თუშურ ყველსავით დაჩხვლეთილ ქვაზე. ღია დარჩენოდა ხარჯიხვს ქლიავისფერი, მშვენიერი, სამღურავით სავსე, ჯიხვური თვალები. დაიჩოქა ზოგაის მინდიამ. ბალღივით იტირა, სველსა და გასიპულ დრუნჩზე აკოცა ნადირს“.⁴

ხარჯიხვის მოკვლის შემდეგ იგი უკვე ხადიშათსაც კლავს. აქაც იგივე მოძრაობა – ისევე „მიეჭრა“ მოკლულ აბჯროსანს მინდია, როგორც ხარჯიხვს.

„მერმე ის იყო, პირველად შემოვარდნილ ჯავშნიან ქისტს უკანასკნელი ტყვია შეაგება ზოგაის მინდიამ, როცა იგი წაიქცა და დენტის ბოლი გაიფანტა, მიეჭრა ზოგაისძე ცხედარს, რადგან ხევსურული ჯავშანი ეცნაურა...“

მუზარადი მოჰხადა თუ არა ცხედარს, მყისვე შეიცნო მზისფერი ხადიშათ“.⁵ ხარჯიხვისა და ხადიშათის სიკვდილი ერთნაირად მძიმეა მინდიასათვის, ისინი ორეულები არიან – სილაღის, ბუნების მშვენიე-

¹ ვ. ბარნოვი. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, გვ. 199.

² ვ. ბარნოვი. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, გვ. 130.

³ ვ. ბარნოვი. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, გვ. 455.

⁴ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 210-211.

⁵ კ. გამსახურდია. რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 218.

რების, თავისუფლების, ამაღლებული გრძნობის სიმბოლო. მათი დაკარგვა მინდობის მთელი სამყაროს დაკარგვას, მიღმურ ჭეშმარიტებასთან დამაკავშირებელი ძაფების გაწყვეტას ნიშნავს და მის დაღუპვასაც მოასწავებს. საპირისპიროდ, ჯუფთის (მოცემულ შემთხვევაში ორმაგი სახე – ქალი-ჯიხვის) დაკარგვა საბედისწერია.

საპირისპიროს არსებობა ან არარსებობა ისეთივე მისტიურ, ზერეალურ მოვლენად აღიქმება, როგორც ორეულისა, ოღონდ მხატვრული შედეგია სხვადასხვა.

ორეული განმარტავს და საფუძვლად ედება ხასიათს, განსაზღვრავს მოვლენათა თანმიმდევრობას და პერსონაჟის ბედს, საპირისპირო კი მხოლოდ მის ბედისწერას განაპირობებს. ბედისწერის პრობლემა საერთოდ მნიშვნელოვანია მოდერნისტული მხატვრული აზროვნებისათვის. იგი მიღმურ სამყაროს უკავშირდება და მოულოდნელად ესთეტიკურ გადაწყვეტილებასაც იძენს. მოდერნისტული მხატვრული სისტემა ადამიანის გონებრივი თუ ფიზიკური სიმახინჯის გამოსახვას მის ბედისწერასთან დაახლოებად აღიქვამს. განსხვავებული, ანომალიური პიროვნება თითქოს ამოვარდნილია რეალური დრო-სივრცედან, სამაგიეროდ, უშუალოდ ერთვება მიღმურ ნაკადში და შეიმცნებს სამყაროს სხვათათვის დაფარულ ნაწილს. მისი ცხოვრება ცხადისა და ზმანების მიჯნაზე გადის, მართულია ბედისწერით, არა ჰყავს (რეალურ დროში არ ეძებნება, დაკარგულია) ჯუფთი, საპირისპირო.

ვასილ ბარნოვის მოთხრობა „ყვავილებში“ გმირის – ბაბუცას სიმახინჯე განსაზღვრა წინარე ცხოვრებაში ჩადენილი ცოდვით გაპირობებულობა ბედისწერამ. მიწიერი ყოფა მიუღებელია მისთვის, ტკივილითა და მიუსაფრობის მძაფრი განცდითაა სავსე. აქ და ახლა, ეპიურიულ დრო-სივრცეში მისთვის არ არის გათვალისწინებული ჯუფთი. სამაგიეროდ, წინარე განსხეულებისას არსებობდა მშვენიერი ჭაბუკი, რომელიც მაშინ უღმობლად უარყო ბაბუცამ. საპირისპიროს უარყოფა საბედისწერო შეიქნა სულისთვის და ხელმეორედ ხორცშესხმისას დაეკისრა გონჯი სხეულისა და მშვენიერებისადმი ზემსწრაფველი სულის უმძიმესი ტვირთი. ვიდრე ბაბუცამ გაიაზრა თავისი მდგომარეობა და აღმოაჩინა სხვებისგან განსხვავებული ნიჭი, რომელიც გარდასულის დანახვის საშუალებას აძლევდა, კარგა ხანმა განვლო. თავის შეგრძნებებს მან კონკრეტული სახე მისცა – ხელოვნური ყვავილები, მანამდე კი ტანჯვასა და ტკივილს გაუძლო. არ გატყდა, არ გაბოროტდა, არ დაკარგა მშვენიერების შეგრძნება. „ბედისწერის მსჯავრი“ გარდუვალია, მაგრამ ადამიანი, რომელიც არსებობს ცხად-სიზმრის ზღვარზე, ხელავს და შეიგრძნობს უფრო მეტს, ვიდრე ჩვეულებრივი მოკვდავი

და, გარკვეულ შემთხვევაში, ბაბუცას მსგავსად ფერად ხილვებში, ზოგჯერ კი სხვა ადამიანებისათვის მიუწვდომელ სფეროებში პოულობს საკუთარ თავს. ამგვარად, ტაგუ (ლეო ქიაჩელი „ჯადოსანი“), რომელიც უსაწყლესი და უბადრუკია სოფელში, ხალხში, ბუნების წიაღში მეფედ გრძნობს თავს. მისი თვალები ბუნების ფერია და ამ თვალების ძალით იგი ხდება ბევრად უფრო აღმატებული, ბევრად უფრო მძლავრი, ვიდრე ერთი შეხედვით ნორმალური, ჯანმრთელი ადამიანები, რომელთაც არანაირი გადახრა არა აქვთ, მაგრამ არც ბუნების ჭეშმარიტი სახის ხილვა და არც ლეო ქიაჩელის „სტეფანეს“ გმირების, სტეფანესა და ძოკოს მსგავსად, ბუნების იღუმალი ხმის გაგონება და დუმილით შესიტყვება შეუძლიათ. ეს ის ე. წ. მახინჯი ადამიანები არიან, რომელთაც ბედისწერით განსაზღვრული გზა და ამქვეყნიური როლი აქვთ, რაც მიღმურ სამყაროსთან ინტუიტიურ კავშირში გამოიხატება. ბედისწერა მთლიანად ბატონობს მათზე.

ლეო ქიაჩელის მოთხრობაში „ცოდვის შვილები“ ბნელიან ჯვებებს შესწევს ძალა, გაიხედოს ფარდის მიღმა, დაუკავშირდეს და შეიმეცნოს ის, რაც განაგებს ადამიანის ბელს. „ბედისწერის მსჯავრს“ იგი ვერსად გაექცევა, დაწესებული უნდა აღსრულდეს და გარდევადობის, განწირულობის გრძნობა ამძაფრებს ჯვებებს ისეც ავადმყოფურ ხილვებს გამოსავალი არ არსებობს, ჯვებებსთვის წყველა, სიტყვა უფრო რეალურია, ვიდრე ხელშესახები, ხილული საგნები და მოვლენები, იგი თვითონ იტვირთავს ბედისწერის მახვილის როლს და აღასრულებს სასჯელს.

ხილული რეალობა ყალბია, ადამიანს არაფრის შეცვლა არ შეუძლია, ის თოჯინაა, მარიონეტია, რომლის ძაფებიც მიღმა რეალობამდეა გაბმული და იქიდან იმართება. ხილულისა და მიღმურის, ზმანებისა და ცხადის ურთიერთმიმართება სხვადასხვა დონეზე სხვადასხვა ფორმით გამოისახება, მაგრამ უმთავრესი მათგან აღძრული ესთეტიკური გრძნობა და ემოციაა.

მოდერნისტულმა მოთხრობამ დაამუშავა საკითხი, რომელიც, საერთოდ, მოდერნისტული აზროვნების ერთ-ერთი საყრდენია. შედეგები მხატვრული თვალსაზრისით არაერთგვაროვანია, მაგრამ მათი ერთობლიობა ქმნის ფონს, პანორამას, გარკვეულწილად, განზოგადებულ სურათს, რომლის გათვალისწინებაც აუცილებელია მოთხრობის მხატვრული ქსოვილის ანალიზის სხვა დონეებზე.

INGA MILORAVA

**THE TRANSFORMATION OF THE MODERNISTIC WORLD
OUTLOOK SUPPORTING GAUGES (FANTASY, REALITY)
IN A FICTIONAL TEXT**

The analysis of the functions and models of the modernistic text supporting gauges (fantasy and reality) is extremely important. The article deals with the essence of the modernistic world outlook and its supporting gauges and the new forms of the latter. In the first half of XX century, specifically from 1910 till 1930, the renewal of the Georgian poetry, prose, the Georgian literary language was finally accomplished. The indicated period is marked by particular achievements in the genre of the story. In 1910-1920 there were published stylistically diverse novels by the authors of various age and literary trends. In the Georgian story of the early XX century the exposure of fantasy and reality is given much prominence. In the article the supporting gauges are analysed in connection with philosophical and aesthetic tendencies and trends. Relying on the analysis of the writing conception and the characters of Vasil Bar-nov, Leo Kiacheli, Konstantine Gamsakhurdia, Demna Shengelaia and other authors there is evolved a view that the foundation of modernistic style and world outlook is a constantly variable interrelation between reality and fantasy. The transformation of supporting gauges of the modernistic world outlook (imagination, reality, fantasy) reflects the variability and development of the modernistic text.

ინღირა გაღილია

მირზა გელოვანის ფრონტული ღირებვა

*„ავაპბე, ძმანო, თქვენი ლექსის ოქროს ნაყოფი
რარვ მცირეა, თან რა დიდი, – მარად სამღერი,
ის, რაც გვითხარით, ჩვენს მშვიერ სულს როგორ ეყოფა,
– უფრო გვმეფება თქვენი სიტყვის ტკბილი სამხარი...
ავაპ, თქვენი ჩქრო რუსთაველზე აღარ ჩაიარს:
ასათიანო, გელოვანო და საჯაია!“*
გაბრიელ ჯაბუშანური

მირზა გელოვანი – პოეტი ჯარისკაცი, ასე იცნობენ მას. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომი მირზა გელოვანისთვის, ისევე როგორც მილიონობით ჩვენი თანამემამულისთვის, სამამულო ომი იყო. ამ ომში მონაწილეობით პოეტი თავის სამშობლოს, მშობლიურ მიწას იცავდა. მას დაუეჭვებლად სწამდა, რომ ყოველი ქართველის მიერ დაღვრილი სისხლი ქართული მიწის გადასარჩენად თავის გაწირვაც იყო.

მირზა გელოვანის ბიოგრაფია არის კაი ყმის, კაი ვაჟკაცის ცხოვრება, რომელიც სიკვდილის შემდეგაც ცოცხლობს. ოპტიმიზმი, სიცოცხლის დაუოკებელი წყურვილი, მუდამ ენერგიული ბრძოლა და მოქმედება, ომში გამარჯვების წყურვილი – მირზა გელოვანის პოეზიის დამახასიათებელი ნიშნებია. სანგარში, ტყვიების ზუზუნის ქვეშ დაწერილი მირზა გელოვანის ლექსები გადარჩენილი სიცოცხლის მაჟორული სიმღერაა, ზნეობრივად და ეროვნულად ამამაღლებელი და გამაკეთილშობილებელი განცდაა, მარადიულად უკვდავი ფესვია ჩვენი თავისთავადობისა და თვითმყოფადობისა.

ყველაზე საბედისწერო აღმოჩნდა 1939 წელი მირზა გელოვანის ცხოვრებაში – ის სამხედრო სამსახურში გაიწვიეს, სადაც ომმა მოუსწრო და, სამწუხაროდ, იქიდან არ დაბრუნებულა, დაიღუპა 1944წ. ივნისის თვეში. მ. გელოვანი სარდლობის დავალებით 1940წ. აპრილში მივლინებოდა მოსკოვში. აქ იგი კურსკის ვაგზალზე შამხანით ხელში ხვდება ქართული პროზის დიდოსტატს კონსტანტინე გამსახურდიას და ქართული მეცნიერების რაინდს შალვა ნუცუბიძეს. ეს შეხვედრა მირზა გელოვანმა დელისადმი მიწერილ წერილში საინტერესოდ აღწე-

რა.¹ მირზა გელოვანი 1943 წელსაც ყოფილა მოსკოვში მივლინებით. აქ იგი შეხვედრია ირაკლი აბაშიძესა და გიორგი ლეონიძეს. ისინი მოსკოვში სსრკ მწერალთა კავშირის გამგეობის პლენუმზე დასასწრებად ყოფილან ჩასული. ეს შეხვედრა ირ. აბაშიძეს აღწერილი აქვს „ლიტერატურულ გაზეთში“ გამოქვეყნებულ წერილში.²

1941 წელი – ომი დაიწყო. ძალიან ადრეულ ასაკში მოუსწრო ომმა მირზა გელოვანს. სამხედრო სამსახურში და ფრონტზე გაატარა სიცოცხლის უკანასკნელი ხუთი წელი. „ომი დაიწყო, – წერდა ის მშობლებს და დებს, – დიდი ხანია ველოდი, რომ დაიწყებოდა, ვგრძნობდი. თქვენც ალბათ ასევე – ოღონდ განსხვავება იმაშია, რომ თქვენ გეშინიათ ჩემი დაკარგვისა. ჩვენ არაფრის გვეშინია, ოღონდ თქვენ ნუ დაძლივდებით, და მე მინდა ისე უყურებდეთ ამ ომს, როგორც მე ვუცქერი: უშიშრად, უმწუხაროდ. გჯეროდეთ, ჩემო ძვირფასებო: თუ ჩემი ბედი ამ ომში დამთავრდება, თუ მე სიკვდილი მიწერია ამ ომში, ძალიან ძვირად დავუსვამ მტერს სიცოცხლეს ჩემსას, დაე, თქვენ ნუ შეგრცხვებთ, რომ თქვენი სისხლი და ხორცი ვარ! მე მაქვს უდიდესი სიმშვიდე. ჩემში მთიელი ადამიანის მოუღლეელი სისხლია, ჩემში ცოტნე დადიანის სულია და ნებისყოფა, და თქვენ შეგიძლიათ ამაყად სთქვათ, რომ მე ვიცავ ჩემს სამშობლოს, რათა მომავალი თაობები იყვნენ ჯანსაღნი, ბედნიერნი და ძლიერნი. მე მწამს გამარჯვება და სიცოცხლე!“³

ფრონტზე შექმნა მირზა გელოვანმა „ომის ლირიკა“, თითოეული ლექსი პოეტის სულის ამოძახილია, რომლებიც გამსჭვალულია ტკივილითაც და გამარჯვების ღრმა რწმენითაც. მირზა წერდა ყველგან, სადაც კი დროს მოიხელთებდა: „ვწერ დასვენებაზე, ვწერ ძილის წინ, კრებებზე... ვწერ დღიურად დგომისას დაღლილი და უძილო“ – იტყობინებოდა იგი ფრონტიდან და სურდა დაეწერა წიგნი, რომელიც იქნებოდა გამომშვიდობება ყველაფერთან, რაც ასე ადევლებდა მის ახალგაზრდობას, რომელსაც ექნებოდა მათი თაობის ყველა ხასიათი და იდეა.⁴

ფრონტიდან გამოგზავნილ წერილებს და ლექსებს დიდი მზრუნველობით აგროვებდა მირზას და რუსუდანი (1912-1967წწ.). რუსუდანი თვითონაც პოეტური ნიჭით დაჯილდოებული პიროვნება იყო. მის კალამს ეკუთვნის ლექსები და მოთხრობა „ბედნიერი რაკრაკა“, რომელსაც განათლების სამინისტროს რესპუბლიკური პრემია მიენიჭა. იგი იყო

¹ მ. გელოვანი. უბის წიგნიდან. თბ., 1964, გვ. 238.

² ირ. აბაშიძე. მე არ ვკარგავდი სიმაღლეს ჩემსას. – ლიტერატურული გაზეთი, 23.VIII.1985.

³ მ. გელოვანი. უბის წიგნიდან, გვ. 243.

⁴ მ. გელოვანი. უბის წიგნიდან, გვ. 242.

რესპუბლიკის დამსახურებული მასწავლებელი, რომელიც დიდი პატივისცემით სარგებლობდა მოსწავლეებთან და ფართო საზოგადოებაში.

მირზა გელოვანი თავისი პოეტური რვეულის პირველსავე ფურცელზე ასე სწერდა თავის საყვარელ დას:

*„ახლა, როცა ამას ვწერ, როცა სულში მიცურავს
სიხარულის ბორანი.*

*დარჩეს, დაო ძვირფასო, ეს ლექსები სახსოვრად,
როგორც მოსავონარი.*

*და თუ ოდეს დავშორდეთ საუკუნოდ ერთმანეთს,
გულში მაინც დარჩება,*

*როგორც ღამის ლამპარი, როგორც წმინდა და-ძმობა
ცრემლით გამოხარჩლება“¹*

1940 წლითაა დათარიღებული უსათაურო ლექსი „ექვსჯერ ჩამოჰკრა მწვანე საათმა“² პოეტი დიდი სინანულით ეთხოვება მშობლიურ გარემოს, იმ ადგილს, სადაც მთების სერიდან უსვამს წყაროს წყალი, სადაც დაუბეჭდავი წიგნები რჩება:

„აქ მისვამს წყარო მთების სურიდან,

სიკვდილის მერეც ასე ვიქნები,

აქ გაცოცხლდება ჩემი სული და

დაუბეჭდავი ჩემი წიგნები“³

1941 წელს ფრონტიდან აგზავნის ლექსებს: „სალამონი“, „ძმათა საფლავთან“, „ჩემს მიწურ ქოხში“. ლექსში „სალამონი“ პოეტი წერს:

„იწყება შუქი, იწყება წყველა,

თავდავიწყება არსად იწყება.

მე მაიწყდება წარსულში ყველა,

სალამონი კი არ მაიწყდება“⁴

პოეტს ომის საშინელებამ გადაავიწყა „გარდასულ დღეთა ფურცლები, იცვალნენ ყველა შემოგარენი“, მაგრამ უცვლელნი დარჩნენ სალამონი:

„და სიკვდილის ჟამს, როცა ღელვანი

წაშლიან ცრემლს და ღიმს დასტოვებენ.

მე დამტოვებენ ქვეყნად ყველანი,

სალამონი კი არ დამტოვებენ“⁵

¹ საქართველო იყო მათი საოცნებო სახელი. თბ., 2007, გვ. 176.

² საქართველო იყო მათი საოცნებო სახელი, გვ. 243.

³ მ. გელოვანი. ცხრაკარა. თბ., 1960, გვ. 101.

⁴ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები. თბ., 1975, გვ. 4.

⁵ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 4.

მირზას მტკიცედ სწამდა ომში ჩვენი გამარჯვება, იგი ძმათა საფლავთან მღვარი წუხდა იმაზე, რომ ბევრ ვაჟკაცს ნაძვარში – საფლავში ეძინა, სამწუხაროდ, თვითონაც ვერ იხილა გამარჯვების დღესასწაული. ლექსში „ძმათა საფლავთან“ ვკითხულობთ:

*„როდესაც რკინა ტყვიამ დაძენდა,
როცა ასწიეს ფრთები ანძებმა,
საძმო საფლავში იწექ ნაძვებთან,
არ ესწრებოდი ჩვენს გამარჯვებას“¹*

პოეტი-ჯარისკაცი ცდილობს დაძლიოს გულგატეხილობა და დაქანცულობა, გამოავლინოს გასაოცარი იმედი და მხნეობა, რაც კარგად ჩანს ლექსში „ჩემს მიწურ ქოხში“. „პოეტს საერთოდ უყვარს საკუთარი თავის შედარება ხალხის საყვარელ გმირებთან, და აი, ასე, მინდიას ბრძენი მოთმენით დგას მირზა გელოვანი დიდი ლირიკის სადარაჯოზე, მის მიწურ ქოხში შემოდის სხივი განთიადისა“.²

*„მაქვს მინდიასებრ ბრძენის მოთმენა,
სისხლის ღამე და სისხლის ლოვინი,
... ხსნა თუა საღმე შენ ერთი იხსნი,
რასაც გული და ბავშვობა ჰქვია“³*

1943წ. ფრონტიდანაა გამოგზავნილი ლექსი „ოი, ბავშვობის დღეები“. ეს ლექსი მონატრებაა მშობლიური კუთხისა, ბავშვობის უღარდელი დღეებისა, რომლებმაც გაიფრინეს და უკან არ დაბრუნდებიან. მებრძოლ ჯარისკაცს მუდამ თვალწინ ედგა მისი საყვარელი თიანეთი, იორი, იქ გატარებული ბავშვობის დღეები:

*„ოცნებას დავეძონები,
მუდამ ლალი და იოლი,
რატომ არ ჩემი წნორები,
რატომ არ ჩემი იორი“⁴*

ოცნებაში გადასული პოეტი თავის გულისწვრსაც იგონებს:

*„ოი, რანაირ გეძებდი,
ქალშავავ, შავი თმებითა,
ვინც მკლავდი, ვინც მახარებდი
ვაყრით და შერიგებითა“⁵*

¹ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 5.

² ი. ჩხეიძე. მირზა გელოვანის ფრონტული ლირიკა. – *ცისკარი*, №5, 1975, გვ. 153.

³ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 6.

⁴ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 26.

⁵ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 26.

ნათქვამია: „როცა ქვემეხები ქუხან, მუხები დუმანო“, მირზა გელოვანი აღმოჩნდა ბენიერი გამონაკლისი, იგი ქვემეხების გრუხუნში, თითქოს ხელმეორედ დაიბადა, როგორც პოეტი. ფრონტზე მყოფ პოეტს ომის საშინელებაზე უხდებოდა წერა. წერდა მებრძოლთა განცდებზე, მათს ტანჯვაზე, სიკვდილზედაც კი, მაგრამ მიუხედავად ყველაფრისა, იმ მძიმე წუთებშიც კი, არ ეძლეოდა სასოწარკვეთას. გაუგონარი ხოცვა-ჟლეტის დროსაც არ დაუკარგავს მომავლის რწმენა. ლექსში „შენ“ პოეტი ამბობს:

*„შენ ნახე როგორ იწვოდა ზეცა,
გაუგონარი ძღვრიე დაწვითა,
შენ გახსოვს, ტყვია მე როგორ ამცდა
და ამხანაგის გულში გაცვიდა.*

ის დარწმუნებულია:

*სიკვდილისაგან შენ ვერრა გიხსნის
თვითონ სიკვდილი თუ არა სძლიე“¹*

მირზა გელოვანის განუყრელი მეგობარი პოეტი რევაზ მარგიანი წერს: „ვისაც ომის სუსხი უგრძვნია, ვისაც ცივსა და გაყინულ სანგარში ერთი ღამე მაინც უთენებია, დამეთანხმება, ამგვარ გარემოში თუ რა ძნელია დაიმორჩილო ფანქარი და ქალაქის ნაფლეთზე რამდენიმე სტრიქონი მაინც გაავლო. რა ძნელია ქვემეხების გრუხუნსა და დავიდარბაბში იზრუნო ლექსზე, ფიქრს, აზრსა და გრძობას თავი მოუყარო და ხანმოკლე, თუნდაც ხანგრძლივი შესვენების დროს რაიმე შექმნა. „ომის ლირიკა“, როგორც თვითონ უწოდებს ავტორი, სანგრებში დაბადებული ქმნილებებია და ზარბაზნის კვამლითაა შებოლილი. ყველა ეს ლექსი ადამიანური ვნებებითაა აღსავსე, ვაჟკაცური შემართება და ზოგჯერ სევდამორეული კილო ერთმანეთსაა ოსტატურად შეზავებული და მაღალ შთაგონებასაა ნაზიარები“²

მირზა გელოვანი, მართლაც, ჭეშმარიტი ტალანტი იყო. იშვიათია პოეტი, რომლის პოეზიაში ერთმანეთს შერწყმოდეს პოეტური სინაზე და ჯარისკაცური შემართება.

მირზა რიაზანის ბრძოლების მონაწილეა. 1942 წელსაა დაწერილი ლექსი „ძველ რიაზანის კედლებს ვაკვურობ“. ცივ სანგარში მყოფს, ბრძოლებისაგან დაღლილ პოეტს აგონდება ოჯახი, დედა, თბილისი, მთაწმინდა. ის ასე მიმართავს მშობელ დედას:

„ჩემთვის რა იყო ეს საღამო...“

¹ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 10.

² რ. მარგიანი. დიმილის ბიჭი. – ლიტერატურული საქართველო, 1.VII.1977.

არავინ იცის.

მე მივდიოდი, შორს რჩებოდა ყრმობის ბუნება,

დედავ, გრიგალში გადაკარგულს

წუხილით მიცლით

და ჩემს სიცოცხლეს ლოცულობთ და

ჩემს დაბრუნებას“¹

„ეს არის შესანიშნავი ნაწარმოები, რომელშიც შთამაგონებლად განცდილი და მშვენივრად გადმოცემულია დედაშვილური განწყობილება, მშობელთან დაშორების დაუვიწყარი წუთები, ოსტატურად არის განზოგადებული გრიგალებში გადაკარგულ შვილთა მოლოდინის დედური გრძნობა, დედის ლოცვა... ისე როგორც მ. გელოვანის სხვა რჩეულ ქმნილებებში, ამ ლექსშიც ყველაფერი წარმოსახულია იმ ლირიკული პათოსით, რომელიც მხოლოდ „დედის“ ავტორის თვისება შეიძლებოდა ყოფილიყო“²

ეს ლექსი, რომლის სათაურია „დედას“, ყურადღებას იპყრობს არა მარტო იმით, თუ როგორი სიყვარული და პატივისცემაა შვილსა და მშობლებს შორის, არამედ იმითაც, თუ როგორი ოპტიმიზმით, შემართებითა და ომში გამარჯვების რწმენითაა გამსჭვალული პოეტი. ლექსის ბოლო სტრიქონები ასეთია:

„მე გამარჯვება დამაბრუნებს თქვენთან,

სწორებთან,

მე გამარჯვება გადამიყვანს მთებზე,

ქედებზე,

ყოველი წვიმა თქვენს ძღულარე

ცრემლს მაგონებდა,

და ის ცრემლები გამარჯვების გზებს

მიქეზებდნენ“³

მებრძოლი განწყობილებით გამოირჩევა მ. გელოვანის სატრფიალო ლექსებიც. ლექსში „ნუ ძწერ“ კკითხულობთ:

„წუხელ ვებრძოდი ცეცხლს და ურაგანს

და საშინელი ბრძოლების ნისლში

მე მომეჩვენა, სადღაც, ჩვენს უკან

აღელვებული იდგა თბილისი“⁴

¹ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 19.

² დ. იოვაშვილი. დიდ სამამულო ომში დაღუპული ქართველი მწერლები. თბ., 1967, გვ. 8.

³ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 23.

⁴ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 15.

პოეტმა კარგად იცოდა, რომ ომი მსხვერპლს მოითხოვდა და ეს მსხვერპლი, ერთ მშვენიერ დღეს, შესაძლებელია, თვითონაც ყოფილიყო. ლექსში „მეგობარ პოეტს“ იგი წერს:

„... ამაღამ ჩემი სვანური მუხლი
მე შემახვედრებს მტერთა ბლინდაჟებს,
დღეს ჩემი იყო საღამოს მწუხრი,
ზვალ იქნებ ჩემთვის არც ირიჟრაჟებს“¹

მირზა „დანაშაულად“ თვლიდა ომიდან არ დაბრუნებას. ის პატიებას ითხოვდა ამ შემთხვევაში:

„... და სადმე ტყვია თუ გააციებს,
გულს საშინელი განადგურებით.
თქვენ მაპატიეთ, ჰო, მაპატიეთ,
დანაშაული არ დაბრუნების“. („ო, მაპატიეთ“)²

მაგრამ პოეტს არასოდეს არ შორდება „ყოფნის მტკიცე იმედი“. მის თითქმის ყველა ლექსს რეფრენად გასდევს გამარჯვების გამოძახატველი სიტყვები: „მე დაებრუნდები, ჰო, დაებრუნდები“, „მე გამარჯვება დამაბრუნებს თქვენთან, სწორებთან“, „მე დაბრუნებით ტკივილებს წაეშლი“ და ა.შ.

ომში გამარჯვების ურყევი რწმენა არა მარტო მის ლექსებს ახლავს, არამედ მის მიერ ფრონტიდან გამოგზავნილ წერილებსაც. მ. გელლოვანის ნაწარმოებთა კრებულში, რომელიც ბულგარეთში, ქ. სოფიაში 2001 წელსაა გამოცემული, 60-მდე წერილია დაბეჭდილი. წერილების მისამართი სხვადასხვაა. უმთავრესი ადრესატებია: მშობლები, დები, აგრეთვე, მწერლები: რაჟდენ გვეტაძე, გიორგი კაჭახიძე, კოტე ხიმშიაშვილი, მეცნიერი შოთა რევიშვილი, გორელი პიონერი ლეილა კიკნაძე... ამ კრებულის შემდგენელ-გამომცემელია სილოვან ნარიძანიძე.

ჯარში ყოფნას მირზა გელოვანისათვის უკვალოდ არ ჩაუვლია. იგი, პირიქით, ბედის მადლიერია, რომ ჯარისკაცის მაზარა ჩაიცვა: „ჯარმა ბევრი რამ კარგი გამიკეთა, ჩემო კარგო, – წერს იგი თავის დას, აქ ვისწავლე ნამდვილი ადამიანი და ცხოვრება მთელი თავისი სიღრმით, სიმართლითა და სილამაზით. აქ ვისწავლე, რა ძვირი ღირს მოსიყვარულე გული და როგორ არ ვაფასებთ მას... აქ გადავლახე ბევრი დაბრკოლება, რამაც უფრო აამაღლა ჩემი ამაყი სული“.³ ყოველივე ამის მიუხედავად პოეტმა მტკივნეულად განიცადა პოეზიის სამყაროსთან განშორება. 1944 წლის 13 მარტს რუსულანისადმი

¹ მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 14.

² მ. გელოვანი. ფრონტული ლექსები, გვ. 12.

³ მ. გელოვანი. უბის წიგნიდან, გვ. 243.

მიწერილ წერილში ვკითხულობთ: „ომი კლავს ჩემში ლექსების მწერალს, მაგრამ ზრდის პოეტს. ჩემი მგრძობიარე გული უცვლელია, თუმცა ნერვები ჩემი და სული გამაგრდნენ, გამოიცვალნენ“.¹

„მაღალ პოეზიასთან ერთად იმედით, ღონით, რწმენითა და ზოგჯერ სევდითაც სავსე წერილები პოეტი ჯარისკაცისა უფრო მშფოთვარეს ხდიდა მირზა გელოვანის ხასიათს და აახლოებდა დღევანდლობასთან. აი, რითაა მირზა გელოვანი ჭეშმარიტი შემოქმედი, გამორჩეული ჩვენს დღევანდელ პოეზიაშიც. მას ჰქონდა საკუთარი სამყარო, პოეტური, მიმზიდველი, განუქორებელი“.²

მ. გელოვანმა, თითქმის ბავშვმა, 1938 წელს დაწერილ ლექსში „შავნაბადა“ თავის სამშობლოს შეჰფიცა:

*„... თუ ოდესმე, როგორც ძველად
ამ ცას ვინმე შემეცილოს...
წმინდა ვალის მოსახდელად
უყოყმანოდ შეგეწირო“.³*

1944წ. ივნისის თვეში შეწყდა მირზას სიცოცხლე. მან უყოყმანოდ აღასრულა თავისი მოქალაქეობრივი ვალი, უყოყმანოდ შეეწირა თავისი ქვეყნის დაცვისა და დამოუკიდებლობის საქმეს. „სამშობლოს სიყვარულის ამალგებული განცდა, ჭეშმარიტი ერთგულება – აი, რა ასულდგმულებდა მას, როგორც ადამიანს, ხალასი სიმართლე და მხატვრული დამაჯერებლობა, ფორმის სისადავე, პოეტური ენერგია – აი, რა ახასიათებს მას, როგორც პოეტს. ამიტომაცაა, რომ გვხიბლავს მისი მართალი სტრიქონები, რომელთა წინასწარმეტყველური ინტუიცია დრომ დაადასტურა“.⁴ თავის შესაძლებლობებში დარწმუნებული პოეტი ლექსში „ჩემი ოთახი“ თვითრწმენით აღსავსე სტრიქონებს წერს:

*„... და როცა ჩემი სიკვდილი მიემობს,
მიემობს ღუმილი და სასაფლაო,
მოვლენ, იტყვიან, აი, აქ იყო,
ვინც მერე ყველგან დაესახლაო“.⁵*

დროის მკაცრ გამოცდას გაუძლო მირზა გელოვანის შემოქმედებამ და მისი ავტორი მთელ ქართულ მიწაზე, ყველა ქართველის გულში დასახლდა.

¹ მ. გელოვანი. უბის წიგნიდან, გვ. 270.

² ი. ჩხეიძე. მირზა გელოვანის ფრონტული ლირიკა, გვ. 155.

³ მ. გელოვანი. ცხრაკარა, გვ. 99.

⁴ ბ. მირცხულავა. ცეცხლში ნაწრთობი პოეზია. თბ., 1978, გვ. 13.

⁵ მ. გელოვანი. ცხრაკარა, გვ. 71.

INDIRA GADILIA

MIRZA GELOVANI'S FRONTAL LYRIC POETRY

Mirza Gelovani is known as a poet-soldier. His poems written in trenches, under the swishes of bullets is a buoyant song of a surviving life, an honourably and nationally elevating and ennobling experience, eternally immortal seed of our originality and indigenously. Optimism, immoderate thirst for life, vigorous fight and energy, desire to win in the war are characteristic features of Mirza Gelovani's poetry. Mirza was still in the military service when the Second World War broke out. Being at the front he always saw in his mind's eye his native nook, remembered the blithe childhood days. Mirza Gelovani was a truly original poet and there are very few poets in whose poetry poetical tenderness and fragility are so closely fused with a soldierly daring and intrepidity. Mirza's fighting spirit is felt even in the amorous poems he sent from the front. His staunch belief in our victory permeates not only his poems but his publicistic letters and the messages he sent home. Love for his motherland, true loyalty inspired him. Pure candour and artistic credibility, sincerity of form, poetic ardour are Mirza Gelovani's distinctive characteristics as a poet. Mirza's creative works stood the severe test of time and made their abode in every Georgian's soul.

მარიამ მირქაშვილი, ნანა ბაფრინდაშვილი

სიუჟეტი და ფაბულა როგორც მხატვრული ფორმის კატეგორიები

შინაარსი და ფორმა ზოგადფილოსოფიური თვალსაზრისით, ბუნების ნებისმიერი მოვლენისთვის დამახასიათებელი კატეგორიებია. შინაარსი მოვლენის არსია, ხოლო ფორმა – მისი გამოხატვის საშუალება. აღნიშნული დებულება ვრცელდება ხელოვნების ყველა ნიმუშზე, მათ შორის ლიტერატურულ-მხატვრულ ნაწარმოებზეც. შინაარსი და ფორმა, არსებითად, დიალექტიკურ მთლიანობას წარმოადგენს, რომელშიც, ჰეგელის თქმით, ხორციელდება ერთი კატეგორიიდან მეორეში ურთიერთგადასვლის განუწყვეტელი პროცესი (შინაარსი გადადის ფორმაში, ფორმა გადადის შინაარსში).¹ ამგვარად, ლიტერატურულ-მხატვრული ნაწარმოები წარმოგვიდგება, ერთი მხრივ, მოვლენად, მეორე მხრივ კი, პროცესად, ურთიერთობათა ერთობლიობად; ამიტომაც შინაარსისა და ფორმის წარმოჩენა ნაწარმოების ან მოვლენის შემადგენელ ნაწილებად (მით უფრო, ავტონომიურ ნაწილებად) ყოვლად დაუშვებელია. ჭეშმარიტად მაღალმხატვრულ ნაწარმოებში განსაზღვრული შინაარსი სრულ შესაბამისობაშია განსაზღვრულ მხატვრულ ფორმასთან და, პირიქით, ნაწარმოების მხატვრული ფორმა სრულიად ადეკვატურია მისი შინაარსისა. ამდენად, შინაარსი და ფორმა თანაარსებობენ მხოლოდ ურთიერთკავშირში, მთლიანობაში.

რაც შეეხება თავად შინაარსისა და ფორმის შემადგენელ კატეგორიებს, აღნიშნულთან დაკავშირებით საკითხის კონკრეტიზირება შესაძლებელია მხოლოდ თეორიულ-ანალიტიკურ დონეზე. ამ შემთხვევაში ლიტერატურულ-მხატვრული ნაწარმოების შინაარსი განიხილება როგორც სუბიექტურ-აზრობრივი (იდეური) და ობიექტურ-საგნობრივი (თემატური) მნიშვნელობების ერთობლიობა; ხოლო ფორმა – როგორც აღნიშნული ერთობლიობის გამომხატველი ლექსიკურ-სახეობრივი სტრუქტურა. სწორედ სუბიექტურ-აზრობრივის და ობიექტურ-საგნობრივის ნაერთი შეადგენს ნაწარმოების შინაარსს; ხოლო ამ შინაარსის გამომხატველი სახეობრივი სისტემა, რომელიც ფიქსირებულია ლექსიკურ

¹ Г. В. Ф. Гегель. Феноменология духа. СПб., 1992, გვ. 135.

სტრუქტურებში, წარმოადგენს ნაწარმოების ფორმას. აღნიშნული ფაქტორი განაპირობებს განსხვავებას ლიტერატურულ-მხატვრულ ნაწარმოებსა და სამეცნიერო ნაშრომს შორის: ლიტერატურულ-მხატვრული ნაწარმოების შინაარსი გადმოცემულია სახეობრივი ფორმით; ხოლო სამეცნიერო ნაშრომისა – შესაბამის ცნებათა საშუალებით. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ფორმისა და შინაარსის ერთობლიობის დონე, გარკვეულწილად, დამოკიდებულია მწერლის (კომპოზიტორის, მხატვრის) ტალანტზე, ნიჭზე. ამაში ცალკეულ კატეგორიებზე მსჯელობისას მოტანილი მაგალითები დაგვარწმუნებენ. წინამდებარე სტატიის შიგნით შევეცდებით სიუჟეტისა და ფაბულის, როგორც მხატვრული ნაწარმოების ფორმის კატეგორიების წარმოჩენას.

სიუჟეტის (ფრანგ. sujet – შინაარსი, საგანი) და ფაბულის (ლათ. fabulare – ამბავი, თხრობა) შესახებ ლიტერატურის თეორეტიკოსები სხვადასხვა განმარტებას იძლევიან. არისტოტელეს „*პოეტიკაში*“ ზემოაღნიშნული ტერმინები არ გვხვდება, თუმცა აშკარაა, რომ სხვადასხვა საკითხზე მსჯელობისას (მაგ. ტრაგედიაზე) ავტორი სათანადო ყურადღებას იჩენს იმ კატეგორიებისადმი, რომლებსაც ჩვენ დღეს „სიუჟეტს“ და „ფაბულას“ ვუწოდებთ და გამოთქვამს მეტად საინტერესო მოსაზრებებს.¹ „*პოეტიკაში*“ გვხვდება „მითის“ ცნება, რომელიც გულისხმობს ამბავს (ფაქტების ერთობლიობას), მის განლაგებას (გაშლას) დროსა და სივრცეში. აქვე შევნიშნავთ, რომ არისტოტელეს „*პოეტიკის*“ ქართულ თარგმანში ზემოაღნიშნული ცნება („მითი“) თარგმნილია როგორც „ფაბულა“ და ფრჩხილებში ჩასმულია „ამბავი“.² ცხადია, ეს უზუსტობაა; როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტერმინი „ფაბულა“ ლათინურიდან მომდინარეობს. იგი რომაელებმა დაამკვიდრეს სამეცნიერო მიმოქცევაში და არისტოტელეს დროს (ძვ.წ. IV საუკუნეში) ვერ იარსებებდა. აქვე შევნიშნავთ, რომ ქართულ სინამდვილეში აღნიშნული ტერმინები რუსული სალიტერატურო კრიტიკის გავლენით დამკვიდრდა XIX საუკუნის II ნახევრიდან.

„*პოეტიკის*“ VII თავში, ტრაგედიაზე მსჯელობისას, არისტოტელე აღნიშნავს, რომ „...ტრაგედია არის მთელი და დასრულებული მოქმედების ასახვა... მთელი არის ის, რასაც გააჩნია დასაწყისი, შუა ნაწილი და დასასრული“.³ არისტოტელეს თანახმად, დასაწყისი ყოველთვის გულისხმობს შემდგომ მოქმედებას; შუა ნაწილი გულისხმობს რო-

¹ არისტოტელე. პოეტიკა. თარგმანი და კომენტარები ს. დანელიასი. თბ., 1979, გვ. 4-38

² არისტოტელე. პოეტიკა, გვ. 4.

³ არისტოტელე. პოეტიკა, გვ. 10

გორც მანამდე არსებულ, ასევე მის შემდგომ განვითარებულ მოქმედებასაც; რაც შეეხება დასასრულს, იგი დასაწყისის საპირისპიროა და გულისხმობს, რომ მას მოქმედება აღარ მოსდევს. აღნიშნული მსჯელობის შემდეგ ავტორი ასკვნის: „სავალდებულოა, რომ კარგად შედგენილი ამბავი იწყებოდეს არა იქიდან, საიდანაც მოგვეპრიანება, არამედ შეთანხმებული იყოს ზემოაღნიშნულ ცნებებთან“.¹ მომდევნო თავებში ავტორი მსჯელობს „მარტივ“ და „დახლართულ“ მითზე (ამბავზე); გამოყოფს მის ოთხ ნაწილს: ორ პერიპეტას, გამოცნობასა და განცდას; ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ „ამბის“ ნაწილებს შორის ლოგიკური კავშირი უნდა არსებობდეს. არისტოტელეს აზრით, „ამბის“ სილამაზე იმაზეც არის დამოკიდებული, თუ რა მიზნით გადმოგვცემს მას მოქმელი: სიკეთის დასამკვიდრებლად თუ ბოროტების.² არისტოტელეს უსაფუძვლოდ მიაჩნია ბრალდება, რომ ხელოვნება ზოგჯერ არარსებულს (შეუძლებელს) ასახავს. მისი აზრით, მწერლის ტყუილიც კი გამართლებულია, თუკი იგი კეთილშობილურ საქმეს ემსახურება (ამ შემთხვევაში არისტოტელე იცავს ჰომეროსს, რომელსაც ბრალდებოდა, რომ მან ტყუილების თქმა ასწავლა ბერძნებს).³

ზემოთ მოტანილი მოკლე ექსკურსი გვარწმუნებს, რომ არისტოტელე „მითზე“ (რომელიც ქართულად „ფაბულად“ არის ნათარგმნი), ანუ მწერლის მიერ გადმოცემულ ამბავზე მსჯელობისას გამოყოფს მის შემადგენელ ნაწილებს; აღნიშნავს, რომ ისინი ლოგიკურად უნდა უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს (ე. ი. მათი კავშირი სათანადოდ უნდა იყოს მოტივირებული); რომ ამბავი შეიძლება გამოგონილი იყოს (გამონაგონის, ფანტაზიის როლი ლიტერატურულ ნაწარმოებში), მაგრამ ეს გამართლებულია, თუკი ავტორს კეთილი მიზანი ამოძრავებს. იმავედროულად, არისტოტელე მიუთითებს მარტივი და რთული (დახლართული) მითის (ამბის) არსებობის შესაძლებლობაზე. არისტოტელეს მიერ ჩამოყალიბებულ შეხედულებათა ძირითადი პუნქტები გაზიარებულ იქნა რომის პრინციპატის ხანაში, რამაც სათანადო ასახვა პოვა ჰორაციუსის „*პოეტურ ხელოვნებაში*“ (ძვ.წ. 66-68).⁴

რაც შეეხება ტერმინ „სიუჟეტს“, ლიტერატურათმცოდნეობაში იგი ფრანგულმა კლასიციზმმა დაამკვიდრა. ბუალოს „*პოეტურ ხელოვნებაში*“ ვკითხულობთ: „თქვენ დაუყოვნებლივ უნდა შეგვიყვანოთ სიუ-

¹ არისტოტელე. პოეტიკა, გვ. 16

² არისტოტელე. პოეტიკა, გვ. 28

³ არისტოტელე. პოეტიკა, გვ. 34

⁴ ჰორაციუსი. პოეტური ხელოვნებისათვის. თარგმანი და კომენტარები აკურუშაძის. თბ., 1981.

ვეტში, მასში ადგილის ერთიანობა უნდა დაიცვათ, ეს აჯობებს, ვიდრე დაუსრულებელი, უაზრო თხრობით ჩვენი ყურების გადაღლა და ჩვენი გონების აღშფოთება“.¹ თითქმის იმავე დროს, ფრანგული კლასიციზმის კიდევ ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის – პიერ კორნელის – კრიტიკულ სტატიებშიც გვხვდება აღნიშნული ტერმინი.²

რუსულმა სალიტერატურო კრიტიკამ გადმოიღო ფრანგული ტრადიცია და ანალოგიური მნიშვნელობით დაამკვიდრა იგი. XIX ს. II ნახევარში ა. ნ. ვესელოვსკიმ რუსულ ლიტერატურათმცოდნეობაში საფუძველი ჩაუყარა სიუჟეტის თეორიულ შესწავლას. მან გამოყო სიუჟეტის შემადგენელი ელემენტები – მოტივები და მოგვცა შეძღვევი განმარტება: „სიუჟეტები რთული სქემებია, რომელთა ხატოვანებაში ყოფითი სინამდვილის თანმიმდევრულ ფორმებში პოვა განზოგადება ადამიანთა ცხოვრებისა და ფსიქიკის ცნობილმა აქტებმა. განზოგადებას უკავშირდება მოქმედების შეფასებაც: დადებითი თუ უარყოფითი“.³ როგორც ვხედავთ, XIX ს. 20-იან წლებამდე ლიტერატურათმცოდნეობაში ორივე ტერმინი იყო სამეცნიერო წრებრუნვაში ისე, რომ არ დაზუსტებულა მათი არსი და, შესაბამისად, არც ერთმანეთისგან გაუმიჯნავთ.

აღნიშნული პრობლემა საფუძვლიანად იქნა შესწავლილი „*რუსული ფორმალისტური სკოლის*“ წარმომადგენელთა ნაშრომებში. ვ. შკლოვსკის, ბ. ეიზენბაუმის, ბ. ტომაშევსკის თანახმად, სიუჟეტი და ფაბულა აღნიშნავს ორ ნარატიულ (თხრობით) ინსტანციას; ფაბულა მოვლენათა თანმიმდევრობაა, როგორც ის „სინამდვილეში მოხდა“; ხოლო სიუჟეტი ის, თუ როგორ არის გადმოცემული ეს მოვლენები ტექსტში. მთხრობელის (მწერლის) მიერ გადმოცემული მოვლენები, მათი თანმიმდევრობა, შესაძლოა სულაც არ ემთხვეოდეს ფაბულას. ერთი და იგივე ფაბულა, შესაძლოა, სხვადასხვა სიუჟეტით გადმოიცეს. „ფაბულა მხოლოდ მასალაა სიუჟეტის ჩამოსაყალიბებლად,“ – წერდა ვ. შკლოვსკი.⁴ იგი ყურადღებას ამახვილებს სიუჟეტის აგების მოდელებიდან ორ ტიპზე: სიუჟეტური ტავტოლოგია და წრიული სიუჟეტი.

1. **სიუჟეტური ტავტოლოგია**, ანუ პარალელიზმი გულისხმობს ერთ ნაწარმოებში ორი ან მეტი პარალელური სიუჟეტური ხაზის არსებობას, რომლებიც ხასიათდებიან გარკვეული ავტონომიურობით (დამოუკიდებლობით). სიუჟეტის განვითარე-

¹ ნიკოლა ბუალო დე პრეო. პოეტური ხელოვნება. თბ., 1998, გვ. 43.

² J. A. Cuddon. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. New York 1991; გვ. 135

³ А. Н. Веселовский Историческая поэтика. М., 1931, გვ. 269-298.

⁴ В. В. Шкловский. Книга о сюжете. М., 1981, გვ. 72.

ბის გარკვეულ ეტაპზე ეს ხაზები ერთმანეთს კვეთს ან ენაცვლება. მაგალითად: დანიელ ჭონქაძის რომანში „სურამის ციხე“ ორი სიუჟეტური ხაზია: ერთი მხრივ, ნოდარისა (ოსმან-ალას) და ნატუას თავგადასავალი და, მეორე მხრივ, ღურმიშხანისა და ვარდოს თავგადასავალი. ეს სიუჟეტური ხაზები იკვეთება ოსმან-ალასა და ღურმიშხანის შეხვედრისას.

2. **წრიული სიუჟეტის** პრინციპზე უმეტესწილად აგებულია დეტექტიური ნაწარმოებები. მათში შეგნებულად არის გამოტოვებული (ან არააქცენტირებული) ის მნიშვნელოვანი დეტალი, რომელიც, როგორც წესი, ბოლოში გაცხადდება, ლოგიკურად ხსნის ნაწარმოებში განვითარებულ მოვლენებს და სიუჟეტს დასრულებულ სახეს აძლევს.

ბ. ტომაშევსკი სიუჟეტისა და ფაბულის პრობლემასთან დაკავშირებით შენიშნავდა: „არ არის საკმარისი საინტერესო, დამაინტრიგებელი მოვლენების გამოგონება და ერთ ძაფზე ასხმა... ეს მოვლენები სწორად, გარკვეული თანმიმდევრობით უნდა განლაგო, საინტერესოდ გადმოსცე, ფაბულური მასალიდან ლიტერატურული კომბინაცია უნდა შექმნა. ნაწარმოებში მხატვრულად აგებულ მოვლენათა განლაგება წარმოადგენს სიუჟეტს“.¹ როგორც ვხედავთ, ბ. ტომაშევსკისთან ფაბულა გაგებულია როგორც წინასწარ მოცემული რაღაც ისტორია, შემთხვევა, ცხოვრებიდან (ან სულაც სხვა ავტორების ნაწარმოებებიდან) აღებული ამბავი, რომელიც შემდგომ მწერლის მიერ ნაწარმოებში ოსტატურად უნდა იყოს დამონტაჟებული.

ამგვარად, ფაბულა წარმოადგენს მწერლის მიერ შერჩეულ მასალას, რომლის შესაფერისად დალაგების, კომბინირების და მოვლენათა დეტალურად გადმოცემის შედეგად ვიღებთ მხატვრულ ნაწარმოებს. შეიძლება ითქვას, რომ სიუჟეტი ფაბულის მხატვრული ხორცშესხმაა. ლიტერატურის განვითარების ყველა ეტაპზე სიუჟეტს ცენტრალური ადგილი ეკავა ნაწარმოების შექმნის პროცესში. XIX ს. შუა წლებისთვის მან განვითარების პიკს მიაღწია კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენელთა შემოქმედებაში (დიკენსი, ბალზაკი, სტენდალი, დოსტოევსკი, ი. ჭავჭავაძე, ალ. ყაზბეგი და სხვა).

დაახლოებით ამავე პერიოდში გაჩნდა მწერალთა პირად წერილებში (სადაც ისინი მაქსიმალურად გულწრფელნი იყვნენ) პირველი მინიშნებები იმის შესახებ, რომ სიუჟეტი ერთგვარად აბრკოლებს, ზღუდავს მწერლის შემოქმედებით პროცესს. მაგ.: 1870 წელს გუსტავ

¹ **Б. Б. Томашевский.** Теория литературы, Поэтика. М., 1931, გვ. 92.

ფლობერი, რომლის რომანები სიუჟეტის ბრწყინვალე ორგანიზაციით გამოირჩევიან, წერდა, რომ მას ჰქონდა მშვენიერი იდეა, შეექმნა ნაწარმოები სიუჟეტის გარეშე, ან ისეთი თხზულება მაინც დაეწერა, რომელშიც სიუჟეტი თითქმის უჩინარი იქნებოდა. მწერლობის მომავალს ფლობერი სწორედ ამ პერსპექტივაში ხედავდა. გუსტავ ფლობერის სიტყვები თითქოს წინასწარმეტყველური აღმოჩნდა; XXს. რომანში სიუჟეტს უკვე აღარ გააჩნია ისეთი დომინანტური მნიშვნელობა, როგორც წინა საუკუნეებში. ცნობიერების ნაკადმა, ლირიკულმა აღსარებამ, შინაგანმა მონოლოგმა, სიღრმისეული ანალიზით გაჯერებული მოგონებების ჟანრმა არსებობის უფლება მოიპოვეს. თუმცა ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ სიუჟეტმა თავისი თავი ამოწურა. ამას ადასტურებს ის, რომ დღესდღეობით ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ჟანრი – დეტექტივი – სიუჟეტს თავისი არსებობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პრინციპად და ძირითად კანონად აღიარებს.

სიუჟეტთან დაკავშირებული პრობლემების საინტერესო გააზრებას ვხვდებით ფრანგი ლიტერატურათმცოდნის, ჟორჟ პოლტის ნაშრომებში. მან სხვადასხვა დროისა და ხალხის მიერ შექმნილი ლიტერატურული სიუჟეტებიდან გამოყო 36 ძირითადი სიუჟეტი, რომლებიც განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობენ (საბედისწერო გაუფრთხილებლობა, სასიყვარულო სამკუთხედი, მოქიშპე ოჯახების წარმომადგენელთა სიყვარული და სხვა). ეს სიუჟეტური ვარიაციები გაუთავებლად „მოგზაურობენ“ ერთი ლიტერატურიდან მეორეში, ერთი მწერლის შემოქმედებიდან მეორე მწერლის შემოქმედებაში.¹ ამასთან დაკავშირებით კ. ფესინგი აღნიშნავდა: „საქმე ის კი არ არის, რომ ლიტერატურაში არსებობენ მოხეტიალე სიუჟეტები, რომლებიც ერთი ეროვნული მწერლობიდან მეორეში გადაინაცვლებენ, არამედ ის, რომ ცხოვრებისეული სინამდვილე, ყოფა, სოციალური ურთიერთობანი ერების ისტორიაში მეორდებოდნენ, მეორდებიან და კვლავაც გამეორდებიან“.²

ამრიგად, თანამედროვე მწერალს ხელთ აქვს უამრავი სიუჟეტური სქემა, რაც შემოქმედებითი გადაწყვეტილების მიღებისას ვარიანტების საშუალებას იძლევა. XXს. რომანში გართულდა არა მარტო სიუჟეტური პრინციპები, არამედ გადმოცემის საშუალებანი. მარსელ პრუსტის, გარსია მარკესის, მილორად პავიჩის თუ მილან კუნდერას რომანებში თხრობის საფუძველი ხდება რთული ასოციაციური მოგონებები და

¹ S. Barnet, M. Berman, W. Burto. Dictionary of Literary, Dramatic and Cinematic Terms. Boston, 1971, გვ. 75.

² S. Barnet, M. Berman, W. Burto. Dictionary of Literary, გვ. 125.

განსჯანი, დროში დამორებული ეპიზოდების აღრევა, ერთი და იმავე სიტუაციის მრავალჯერადი ინტერპრეტაცია და სხვა.

MARIAM MIRESASHVILI, NANA GAPRINDASHVILI

**SUBJECT AND PLOT AS THE CATEGORIES
OF BELLES-LETTRES' FORM**

Form and Content represent a dialectical unity, where according to Hegel there is going on a continuous process of transition from one category to another (the content transits to the form and vice versa). Thus, a work of literature is represented on the one hand as a phenomenon, and on the other hand, as a process and the unity of relations. Therefore, the revealing of the form and content as a work of literature or a phenomenon's component is inadmissible.

ლელა მირცხულავა

პოსტმოდერნისტული ტენდენციები ჯემალ ქარჩხაძის შემოქმედებაში

XXს. II ნახევრის ქართულ ლიტერატურაში წარმოქმნილმა ცვლილებებმა, რომელიც განპირობებული იყო ახალი ადამიანური ღირებულებების ჩამოყალიბებით, ისტორიული ცვალებადობითა და მოვლენებით, ხელი შეუწყო მოდერნიზმიდან პოსტმოდერნიზმზე გადასვლის პროცესს. უდიდესი თავისუფალი ნების მქონე პოსტმოდერნისტი მწერალი სრულიად თავისუფალ „სივრცეში“ მოექცა; თავისუფალი ფორმები, მოქმედება, განუსაზღვრელობა, ირონია, ინტერტექსტი, ორმაგი კოდირება, წერილი, მცირე ისტორია და სხვა მნიშვნელოვანი თვისებები გამოიკვეთა XX საუკუნის 80-იანი წლების ქართულ ლიტერატურაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჯემალ ქარჩხაძის პროზა. იგი XXს. ერთ-ერთი საუკეთესო ქართველი მწერალია, გამორჩეული სტილისა და მანერის მქონე სიტყვის ოსტატი. ჯ. ქარჩხაძის პროზა, ერთი მხრივ, მიჰყვება თხრობის ტრადიციულ ეტიკეტს, მეორეს მხრივ, მკვეთრად ინდივიდუალურია. მწერლის სტილი არ არის სქემატური. ჯ. ქარჩხაძის ნაწარმოებებს ზნეობრივი მაქსიმალიზმი და უკომპრომიზობა ახასიათებს და ამასთანავე, მისი გმირები სიკეთის მაღლით არიან გაჯერებულნი. მისი რომანები, მოთხრობები, ნოველები სრულიად ახალი მანერით დაწერილი ტექსტებია, ასოციაციებითა და ქვეტექსტებით დატვირთული „სივრცეები“. ჯემალ ქარჩხაძე არის მეტად მრავალფეროვანი მწერალი, რომელიც თემებისა და პრობლემების შესაბამისად ირჩევს წერის ამ თუ იმ მანერას.

ინტელექტუალური მკითხველისთვის საინტერესოა ავტორისეული „სამყაროული კონცეფციის“ გაცნობა. ნაწარმოებებში საკმაოდ მკაფიოდ იკვეთება ჯ. ქარჩხაძისეული ხედვა ადამიანის საარსებო სამყაროს, თვით ადამიანის სამყაროში არსებობის პრობლემებისა. ავტორისეულ კონცეფციაში ჩანს მცდელობა იდეალისტ ფილოსოფოსთა, პლატონის, კანტის, ჰეგელის ნააზრევის დაკავშირებისა ბუნებისმეტყველი მეცნიერის, ალბერტ აინშტაინის, სამყაროს გაგების კონცეფციასთან. ეს კიდევ უფრო საინტერესოს ხდის იმის გააზრებას, რომ სამყარო არა როგორც მხოლოდ ჩვენი საჭიროებისათვის არსებული ან ჩვენს მი-

მართ მტრულად განწყობილი გარემოდ, არამედ ისეთ საარსებო სივრცულ იქცევა, რომელშიაც შესაძლებელია ჩვენი არსებობა, სხვა ადამიანებთან თანაარსებობა, რის გარეშეც საერთოდ წარმოუდგენელია ადამიანის ღირსებისა და თავისუფლების განხორციელება. ყოველივე ამის აღქმისა და წარმოდგენის საშუალებას ავტორს ის პოსტმოდერნისტული „თავისუფლება“ აძლევს, რომელიც უცხო არ იყო 80-იანი წლების ქართველი მწერლებისათვის.

ნოველა „დრო“ წარმოადგენს მნიშვნელოვან „ტექსტს“. მინაწერით – „ფანტასტიკური ღიმილი“ თითქოს ავტორი წინასწარ აძლევს მითითებას მკითხველს, რომ აქ აღწერილი ამბავი სცილდება რეალობას, მაგრამ შეიცავს უფრო მეტს. ნაწარმოებში ვხვდებით ირონიასაც.

ბედის, სიცოცხლის, სიკვდილის, განგებისა და დროის ცნებებისადმი ინტერესი თანდათან მძაფრდება თანამედროვე ლიტერატურაში, რაც სოციალურ-ისტორიულ საკითხებთან ერთად ახალი ლიტერატურული მიმდინარეობის ცვალებადობით არის გამოწვეული. უსასრულოდ დროსა და სივრცეში მოქცეული ადამიანი რჩება უცვლელი, ის მხოლოდ გარეგნულად იცვლება, შინაგანად კი ისეთივეა, როგორც ღმერთმა „შექმნა“. ნოველაში „დრო“ ნაჩვენებია, რომ, მიუხედავად დროის მოუხელთებლობისა, უსასრულობისა, არის ისეთი რამ, რაც არ იცვლება და რაც ადამიანს შინაგანად აქვს გამჯდარი, ეს არის რწმენა. ავტორმა აზრის დაფიქსირება თავის პერსონაჟებს მიანდო, თვითონ კი არ ჩანს. ეს არის „ჩვეულებრივი წერილი“, რომელსაც ჰყავს ავტორიც და ადრესატიც. ავტორი მიმართავს ირონიას, რათა გვიჩვენოს ადამიანთა პრეტენზია – დაიკავონ საგანგებო და მთავარი ადგილი სამყაროში. კაცობრიობის ისტორიის „მუზეუმი“ სამყაროს ისტორიაა, სადაც ჩანს წარსული, აწმყო და მომავალი, კაცობრიობის წარმოშობა და განვითარება.

ნაწარმოებში თხრობა მთლიანად მეორე პირში მიმდინარეობს და ფაქტობრივად წარმოადგენს ორი პერსონაჟის მიმოწერას, რომლიდან ერთი, ავტორი, ჩანს რეალურად, ხოლო ადრესატი ირეალური პერსონაჟია. ეს წერილი სწორედ ამ უკანასკნელისადმია მიმართული, ამიტომაც მეორე პერსონაჟად, მოქმედ გმირად განვიხილავთ. ამ წერილის მიღმა ამ ორი პერსონაჟის ურთიერთობა არანაირი შტრიხით არ არის მოცემული; ანუ ეს ურთიერთობა არსებობს მხოლოდ ტექსტის ფორმაში, როგორც ერთგვარი წიგნი წიგნში. თუ გავითვალისწინებთ წერილის შინაარსს, აქ იმდენად არ არის საინტერესო მათი თუნდაც ტექსტისმიდმიერი ურთიერთობა, თუნდაც მათი ცალკეული ყოფა და არსებობა, მთავარი არის ის, რაც ამ ურთიერთობის მიღმა არსებობს, აქ არ ჩანს კონკრეტული დრო, მანძილი, ანუ არ არსებობს დრო, კონკრეტული

ტერიტორია, ეს ყველაფერი ერთიან სივრცეშია მოქცეული; იქმნება პოსტ-მოდერნისტული დრო, განუსაზღვრელი ფორმებითა და თვისებებით.

ნოველა „დრო“-ს აქვს მინაწერი – „ფანტასტიკური ღიმილი“, რომელიც ხაზს უსვამს ამ ნაწარმოების ორმაგ აზრს, ირონიულობას. საერთოდ, ირონია დამახასიათებელია პოსტმოდერნისტული ტექსტისათვის. სიტყვა ფანტასტიკური ნიშნავს უჩვეულოს, ჯერარნახულს, არაჩვეულებრივს, ბრწყინვალეს, ხოლო ფანტასტიკური, ხუმრობანარევი, ირონიული ღიმილით ავტორი ქმნის ნაწარმოებს, სადაც სიუჟეტის უჩვეულო, მოულოდნელი განვითარებით ჩნდება ავტორის ნიღაბი, ინტერტექსტუალობა, ორმაგი კოდირება.

ავტორი ორიგინალურად წარმოგვიდგენს „წერილს“, რომელიც შეიცავს ადამიანის მსოფლგანცდის, მსოფლშეგრძნების ძირითად ელემენტებს, ადამიანის დამოკიდებულებას დროისა და სივრცისადმი და სწრაფვას შეუცნობლისკენ, რომლის „ამოკითხვაც“ დაუდგრომელ ადამიანებს „სიძველეთა მუზეუმში“ შეუძლიათ. წერილი ეკუთვნის ლუკეს, ადრესატი კი არის ენუ, ხოლო თარიღდება: „მესამე წელთაღრიცხვის 2779 წელს, ანბანურ-პირობითი თარგმანი შესრულებულია მეორე წელთაღრიცხვის 1979 წელს“.¹ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორი ხშირად მიმართავს ირონიას, და ფორმულა „იყავ ის, რაც ხარ“, რომელიც გვხვდება მის ერთ-ერთ მოთხრობაში „მეთორმეტე მცნება“, თითქოს ჯეძალ ქარჩხადის მთელ შემოქმედებას გასდევს. ამ აქტუალური მოწოდების ირონიად ქცევა ავტორს იმისთვის სჭირდება, რომ კიდევ ერთხელ მიუთითოს, ადამიანი ის უნდა იყოს, ვინც არის და თუ ეს ასე არ არის, მაშინ ადამიანს უხდება ბრძოლა სრულყოფისათვის და საკუთარი თავის დამკვიდრებისათვის ამ სამყაროში.

დრო და სივრცე, ეს ორი ამოუცნობი და ამოუხსნელი ფენომენია კაცობრიობისთვის, რომლის შეჩერება, შეცნობა ასე აღელვებთ ადამიანებს. მესამე წელთაღრიცხვის 1979წ. ნოველის მიხედვით დიდი ფიზიკოსი და მხატვარი ტაიდი ქმნის „კანონს დროისა და სივრცის იგივეობის შესახებ“: იწყება ქრონონავტების „მოგზაურობა“ დროში, რომელიც „ერთხელ და სამუდამოდ ცნობილი რომ გვეგონა, კვლავ ხელიდან გაგვისხლტა... მეცნიერული თეორია ორგვარია: ერთია მცდარი თეორია, რომელიც დროთა განმავლობაში სწორით შეიცვლება, და მეორეა სწორი თეორია, რომელიც დროთა განმავლობაში უფრო სწორით შეიცვლება“.²

ფიზიკოსი, მხატვარი ტაიდი თავის სახელოსნოში „თურმე გატა-

¹ ჯ. ქარჩხაძე. დრო. – წგნ.: ჯ. ქარჩხაძე. დღე ერთი. თბ., 1982, გვ. 132.

² ჯ. ქარჩხაძე. დრო, გვ. 138.

ცებით ხატავდა სივრცეს, მოძრაობას, დროს, გრავიაციას“... მან ჩამოაყალიბა ცნობილი მოძღვრება, რომ „არსებობს ერთგვარი „დასაბამი სიცოცხლე“, რომლის განსაზღვრა შეუძლებელია ადამიანის ბუნების ორგვარობის გამო, რადგანაც საკუთარ თავში გარდაუვალად შეიცავს საპირისპირო ცნებას. „არსებობა უეჭველად გულისხმობს არარსებობას; მარადიული – დროებითს, ერთი – მრავალს და ასე შემდეგ“... დასაბამი სიცოცხლე განსხეულებისაკენ მიისწრაფვის. ამ მიზნის მისაღწევად იგი პირველ რიგში საკუთარ თავს დროში ამჟღავნებს. დრო უნივერსალური იდეაა, უზოგადესი კოორდინატი, რომელიც მოიცავს და განსაზღვრავს ყოველივეს – ფიზიკურსაც და მეტაფიზიკურსაც“¹ ამიტომ ტაიდიმ მას გარკვეული ადამიანური კატეგორიები მიუსადაგა, როგორცაა მოძრაობა, ცნობიერება. ტაიდის ვარაუდით, დრომ შვიდი საფეხური უნდა გაიაროს და მეშვიდე საფეხურზე ის მიაღწევს სრულ ლოკალიზაციას – იქცევა სივრცედ.

ნაწარმოებში ასახული დრო, რომელსაც ფანტასტიკური იერი დასდევს და ასევე შვიდი საფეხური სივრცეში, ჯემალ ქარჩხაძეს თითქოს მთავარ თემად უქცევია დროისა და სივრცის, დროისა და მოძრაობის და, საერთოდ, ამ მოძრავ და მოუხელთებელ დროში ადამიანის როლის განსაზღვრისთვის.

ლიტერატურაში არსებობს ცნება – „დროში მოგზაურობა“, როცა ირღვევა წარმოდგენა აბსოლუტური დროის შესახებ და ავტორი სრულიად თავისუფალია და დროის „პატრონად“ გვევლინება. რუსი მეცნიერი მ. მ. ბასტინი დროით-სივრცული მიმართების შესახებ წერს: „დროითი და სივრცობრივი მიმართების არსებით ურთიერთკავშირს, რომელიც მხატვრულად გააზრებულია ლიტერატურაში, ქრონოტოპს ვუწოდებთ, ლიტერატურულ ქრონოტოპში შეინიშნება სივრცობრივი და დროითი ნიშან-თვისებების შერწყმა და მათი გაერთიანება კონკრეტული ძლიანობის სახით. დრო აქიკუმშება, მკვირვდება და მხატვრულ თვალსაჩინოებას იძენს; სივრცე კი ინტენსიფიცირდება, მონაწილეობს დროის, სიუჟეტის, ისტორიის განვითარებაში. დროის ნიშნები ვლინდება სივრცეში, სივრცე კი აღიქმება და იზომება დროის მეშვეობით“² ავტორმა სცადა დროის „განსხეულებით“ ეჩვენებინა ადამიანის სწრაფვა მიუწვდომლისკენ. ტაიდის გამოკვლევებიდან რვაასი წლის შემდეგ ეოლ სორის ლაბორატორიაში ჩატარდა ექსპერიმენტი და მოგზაურობა დროში. პირველი ქრონონავტი არის იუჰე, რომელიც დროში მოგზაურობისას უცნაურ აღტაცებას გრძნობს: „ეს არის რეალური ფორმების, რეალური

¹ ჯ. ქარჩხაძე. დრო, გვ. 138.

² М. М. Бахтин. Литературно-критические статьи. М., 1986, გვ. 121.

იდეებისა და რეალური ფერების სამყარო, სადაც ცნობიერება უშუალოდ, გრძნობის ორგანოების გარეშე, აღიქვამს ობიექტს. მე ამ სამყაროში დავფრინავდი... სიზმრისეული ფრენა სივრცეში ფრენაა. დემატერიალიზაციის შემთხვევაში კი იგი იდეის განცდაა, სადაც სივრცე არ არსებობს; რაც შეეხება დროს, დრო ობიექტად არ აღინუსხება, მაგრამ ცნობიერებას შემორჩენილი აქვს ბუნდოვანი ცოდნა მისი არსებობის შესახებ. ასე დავფრინავდი აზრებს, იდეებს, სიმბოლოებს შორის“.¹

საინტერესო მოსაზრება აქვს დროის აღქმასთან დაკავშირებით მწერალ ზორხე ლუის ბორხესს: „დრო წარმოადგენს არსისეულ პრობლემას. ამით იმის თქმა მინდა, რომ დროისაგან ჩვენ არ შეგვიძლია აბსტრაგირება, ჩვენი ცნობიერება ნიადაგ გადადის ერთი მდგომარეობიდან მეორეში და სწორედ ესაა დრო: თანმიმდევრობა. ვგონებ, ანრი ბერგსონმა თქვა, რომ დრო წარმოადგენს მეტაფიზიკის მთავარ პრობლემას. ეს პრობლემა რომ გაგვერკვია, ჩვენ გავარკვევდით ყველა გამოცანას, მაგრამ, საბედნიეროდ, ჩვენ ეს არ გვემუქრება. ჩვენ მუდამ ამოხსნის წყურვილი გვექნება... არ ვიცი, რამდენად წინ წავიწიეთ დროის პრობლემის გადაწყვეტა-გადაჭრის საქმეში ოცი-ოცდაათი საუკუნის ფიქრის შემდეგ, მაგრამ ჩვენ ახლაც განვიცდით იმ ძველ შეცბუნებას, ოდესღაც ჰერაკლიტე რომ მოიცვა. მე ვუბრუნდები მის გამოხატვას: ვერავინ ვერ შევა ორჯერ ერთსა და იმავე მდინარეში... სწორედ ამაში მდგომარეობს დროის პრობლემა, ეს მედინობის პრობლემაა: დრო მიდის. თუკი სამყაროს ჩვენი წარმოდგენის ქმნილებად ჩავთვლიდით – ვირწმუნებდით, რომ თითოეული ჩვენგანი თავის ოცნება-ზმანებაში ქმნის თავის სამყაროს, – ჩვენ შეგვეძლო დაგვეშვა, რომ ჩვენი აზროვნება მოძრაობს ერთი აზრიდან მეორისაკენ, და ქვედაყოფანი არ არსებობს. არის მხოლოდ ის, რასაც ჩვენ შევიგრძნობთ, მხოლოდ ჩვენი ემოციები, ჩვენი წარმოსახვა“.²

მნიშვნელოვანი სიმბოლური დატვირთვა აქვს სიმველეთა მუზეუმის გამგებელს, მოხუც უარ დენს, რომელიც ცდილობს ყოველგვარ ადამიანურ „აღმოჩენას“, კაცობრიობისათვის არასასარგებლოს, წინ აღუდგეს. მის მუზეუმში თავმოყრილია რამდენიმე „წიგნი“, რომლის შესახებ ნათქვამია: „ინფორმაციის შენახვის უცნაური საშუალება, რომელიც მეორე წელთაღრიცხვის შუა ხანებამდე ყოფილა გავრცელებული“.³ უარ დენი საზოგადოების გამოსაფხიზლებლად მართავს დემონსტრაციებს,

¹ ჯ. ქარჩხაძე. დრო, გვ. 139.

² ზორხე ლუის ბორხესი. დრო. თარგმანი ინგლისურიდან თ. ცანკაშვილი-სა, იხ. ელექტრონული ვერსია: www.lib.ge

³ ჯ. ქარჩხაძე. დრო, გვ. 141.

საპროტესტო მოძრაობებს, მთელ ქალაქში ისმოდა მისი „ახირებული მოწოდებები: „ნუ ამღვრევთ სათავეს, თორემ შესართავში მოიწამლებით!“ „ნუ ჭრით იმ ტოტს, რომელზედაც ზინხართ!“ „ნუ კლავთ საკუთარ წინაპარს, თუ არ გინდათ ლოგიკამ სახლიდან გამოგადევოთ!“¹

ჯეძალ ქარჩხაძის შემოქმედება მდიდარია პარადოქსული ფრაზებით, რომლებიც გარდა მოვლენის მოულოდნელი კუთხით წარმოჩენისა, უდიდეს ინფორმაციას წარმოადგენს. მოულოდნელობით არის აღსავსე ნოველა „დრო“-ს ფინალი, თითქოს იუჭეს მოგზაურობა წარსულში, დიდებულ ბუნებაში, სივრცეში ეჭვს არ იწვევს, არც ის, რომ ის უნდა დაეხმაროს გაუბედავ კაცს, რომელიც სიმამრის პირუტყვს მწყემსავს, რადგანაც დათრგუნულია, არ შეუძლია თანამემამულეების გამოსხნა და დახმარება. იუჭე აძლევს მას ჯოხს, რომელსაც ატომმარეგულირებელი რგოლის მეშვეობით, მზის სხივებით ან მკვრივს ხდის, ან ღრეკადს, და ეუბნება: „ვინცა ვარ, ისა ვარ“, წადი და დაიხსენი შენთანებო. მას შეეცოდა ეს ადამიანი, ამიტომ დაარღვია ინსტრუქცია და კავშირი დაამყარა „წარსულთან“. დარბაზში სამარისებული სიჩუმე ჩამოვარდა, ყველა მოსალოდნელ საფრთხეზე ფიქრობს, რადგანაც ისტორიის შეცვლა შეუძლებელია, მაგრამ უარ ღენის ხარხარი ყველაფერს ცვლის. იგი კითხულობს წიგნებს, სადაც მოსეს თავგადასავალია მოთხრობილი: „ხოლო მოსე თავის სიმამრ ითორრის, გადამელთა ქურუმს, ცხვარს უმწყემსავდა. ერთხელ, როცა ფარა ტრამალებზე მიუდიოდა, მიაღა ღვთის მთას – ქორებს. აქ მას, ცეცხლმოდებულ მაცვლის ბუჩქში, უფლის ანგელოზი მოევლინა. მოსემ, რა იხილა, მაცვლის ბუჩქს ცეცხლი ეკიდა და არ იწვოდა, თქვა; ეს რა საკვირველი ხილვაა! მივალ ერთი და ვნახავ, რატომ არ იწვის ბუჩქი. ღმერთმა რომ მისკენ მიმავალი მოსე დაინახა, დაუძახა: მოსე! მოსე! მოსემ მიუგო: რა არის? ღმერთმა უთხრა: ფენთ გაიხადე, ეგ ადგილი, შენ რომ დგახარ, წმინდა მიწაა. მერე უთხრა, მე ვიხილე, თუ რა გასაჭირი ადგა ჩემს ერს ეგვიპტეში, მოვისმინე, როგორ შეჰქალაქდებენ თავიანთ მჩაგვრელებს და შებრალებას სთხოვენ, გავიგე, რა მიძიმე განსაცდელში არიან. და აი, მოვედი, რომ შენ გაგაგზავნო ეგვიპტის ფარაონთან. შენ უნდა გამოიყვანო ჩემი ერი ეგვიპტიდან. მოსემ უთხრა: ვინ ვარ მე, რომ ფარაონთან მივიდე და ისრაელები ეგვიპტიდან გამოვიყვანო! ღმერთმა უთხრა: მე ვიქნები შენთან. მოსემ უთხრა: რომ მკითხონ, ვინ არის ის, ვინც გამოგაგზავნა, სახელად რა ჰქვიაო, რა ვუპასუხო? ღმერთმა უთხრა: მე ის ვარ, ვინც ვარ და ასევე უპასუხე, ვინც არის, მან გამოგზავნა-თქო?!“²

¹ ჯ. ქარჩხაძე. დრო, გვ. 141.

² ჯ. ქარჩხაძე. დრო, გვ. 144.

ამ ერთმა ციტატამ, მოყვანილმა ბიბლიიდან, მთლიანად შეცვალა აქამდე არსებული წარმოდგენა დროის შესახებ. მკითხველმა თითქოს დაიჯერა, რომ მესამე წელთაღრიცხვის 2779 წელს მოხდა ქრონოგრაფიის ექსპედიციის მოგზაურობა დროში, მაგრამ მოულოდნელმა დასასრულმა ყველაფერი ერთბაშად შეცვალა. ციტატა პოსტმოდერნისტული პროზის ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს, როდესაც ავტორს შეუძლია ცნობილი ტექსტიდან ან ისტორიიდან რომელიმე ეპიზოდის გამოყენება და მასზე მთელი თავისი ნაწარმოების აგება ისე, რომ მასში ჩანდეს ავტორის აზრი, იდეა თუ დამოკიდებულება ამა თუ იმ საკითხისადმი.

მოულოდნელი დასასრული საერთოდ დამახასიათებელია ჯ. ქარჩხაძის ნოველებისათვის, თითქოს ყველაფერი გადაწყვეტილია, ნოველა უნდა დასრულდეს და, ამ დროს, მოულოდნელი ფინალი უდიდეს ემოციურ ზემოქმედებას ახდენს მკითხველზე. პოსტმოდერნისტი მწერლები მიმართავენ ციტაციას, დეციტაციას, მითოლოგიას, ისტორიას, ფოლკლორს, რათა უკეთესად წარმოაჩინონ თავიანთი მსოფლმხედველობა, და ასევე, ნაწარმოებებში ყოველთვის ტოვებენ მრავალწერტილებს. ჯემალ ქარჩხაძის შემოქმედებაში უხვად არის მოულოდნელობით დატვირთული სივრცეები, ქვეტექსტები, ასოციაციები.

ამრიგად, ჩვენ ხელთ გვაქვს თითქოს ჩვეულებრივი წერილი, სადაც მიმოწერა გამოგონილია, მაგრამ აყვანილია დოკუმენტურობის სტატუსში. მოცემულია მხატვრული ფუნქციები, რომელიც ამ წერილის სხეულშია თვითონ მოქცეული. შეიძლება ითქვას, რომ აქ სამეტყველო ენა არის ეკლექტიკური, ცვალებადი, სანახაობრივი და ლიტერატურულად ესთეტიკური, საქმე გვაქვს დეციტაციის ფორმასთანაც.

ჯ. ქარჩხაძის ნოველაში „დრო“ ავტორმა უცნაურად და ახლებურად წარმოგვიდგინა დროისა და სივრცისადმი, შეუცნობლისადმი ადამიანის დამოკიდებულება, მისი არამდგრადი განწყობილება, ძველის დაღიწყება და თავიდან აღმოჩენა. გაუცხოებული ადამიანი ცდილობს იპოვოს ხსნის გზა, სწორედ ამგვარი ადამიანების სულიერი მდგომარეობის აღწერა შეძლო ავტორმა. ჯემალ ქარჩხაძის პროზაში წარმოდგენილია პოსტმოდერნისტიკისათვის დამახასიათებელი სიმბოლურობა, ქვეტექსტები, ესეისტურობა, ორაზროვნება, ციტატები, რომლებიც უდიდეს ღირებულებას წარმოადგენს XXს. II ნახევრის ქართულ მწერლობაში.

თავისუფლებისადმი სწრაფვა, ინდივიდუალობისადმი გამორჩეული მიდრეკილება, სულიერი განცდა, ეპოქის გამოხმაურებად ჩნდება ჯემალ ქარჩხაძის მოთხრობაში „იგი“: „იგი“, მართლაც რომ, თავისუფალი სუ-

ლის ისტორიაა, რომელმაც გადალახა ამქვეყნიური პირობითობები და საკუთარ თავში ახალი სამყარო აღმოაჩინა, მითუმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ საქართველოს იმჟამინდელ რეალობას, მართალია, საბჭოთა დიქტატურას უკვე აღარ ჰქონდა სტალინისეული სიმძიმე, მაგრამ კომუნისტური სამყაროს რკინის ფარდა ისევ ძალაში იყო.

მოთხრობის სათაური – „იგი“ – თავისთავად იწვევს გარკვეული განზოგადებისაკენ სწრაფვას. ხოლო მინაწერი – „პრეისტორიული მოთხრობა“ – არის ერთგვარი მინიშნება, სიმბოლო, რომელიც მკითხველმა უნდა მიიღოს და ამოხსნას. პრეისტორიულობა საერთოდ ისტორიის მიღმა არსებულ პროცესებზე მიგვანიშნებს, თითქოს დროის წამზომი შეჩერებულია და ამას ნაწარმოებში თავისი ფუნქცია აქვს და ეს განწყობა მთელი ტექსტის მანძილზე მართლდება: „როცა ცა დღის თვალს გაახელს და ქვეყნიერებას სიბნელეს გადააცლის, იგი ავა ძალად ქარაფზე და დიდი დაძინების ხახაში გადაეშვება“.¹

ნაწარმოებში დასაწყისიდანვე შემოდის განსხვავებული დრო – სივრცული განზომილება, რომელიც მოთხრობის პრობლემატიკას უკავშირდება. მთელი მოთხრობის განმავლობაში ვხვდებით ინდივიდისა და საზოგადოების, ინდივიდისა და მარადისობის ურთიერთობის პრობლემას. „როცა ცა დღის თვალს გაახელს“, „მაღალი ქარაფი“, „დიდი დაძინების ხახა“, „როცა შიგნიდან ცეცხლის ენა ამოიმართება და ცა ფერფლის ღრუბლებით დაიფარება“, „გაფართოებული თვალები ერთმანეთში შეცურდნენ“ და სხვა მეტაფორები ამკარად სივრცის გამოკვეთას ემსახურება. ავტორი ქმნის ნამდვილ პრეისტორიულ პირობითობას, სადაც დროის მიღმა რეალობა უფრო საინტერესოა. სამყაროს პირველადი სახე და მსოფლშეგრძნება თავისებურ მეტაფორებშია გაცხადებული.

შესავლიდან ვიგებთ – დაპირისპირების ობიექტი არის იგი, მის ცნობიერსა და ქვეცნობიერში ჩასახედად მოთხრობელს წარსულში გადავყავართ; აქ იგის შინაგანი მდგომარეობაა აღწერილი, რომელიც შემეცნებითი პროცესითაა მოტივირებული. ეს საკუთარ თავთან გულუბრყვილო დიალოგშიც კი მუდავნდება: „თავიდან ივისაც ასე ეგონა, მაგრამ ახლა, როცა მრავალი გაკვირვება ცოდნად ექცა, მიხვდა, რომ მუდამ არაფერი ყოფილა, ყველაფერი ოდესღაც გაჩნდა, და უხმოდ იკითხა თავის სხეულში: რატომ ადის დამარცხებული ბელადი დიდი დაძინების ქარაფზე?“² შემეცნების პროცესი განსხვავებულ პიროვნებად აყალიბებს მას, ვიზუალურადაც იგი წელში გამართული დადის.

¹ ჯ. ქარჩხაძე. იგი. – წგნ.: ჯ. ქარჩხაძე. *მოთხრობები*. თბ., 2007, გვ. 199

² ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 200.

თითქოს გამოიყო ორი მხარე: ცალკე დგას იგი და ცალკე საზოგადოება, თავისი ბელადითურთ, რომელიც წელში მოხრილი მხოლოდ მიწას მისჩერებია. იგის ფიქრები ისე მიედინება, თითქოს მოხრობელი არც არსებობდეს. ჩვენც სამყაროს იგის თვალებით ვუყურებთ, ამიტომაც მასთან ერთად აღმოვაჩინეთ მის განსხვავებულობასაც და საზოგადოების უარყოფით რეაქციასაც; როცა პირველად გააცნობიერა საკუთარი განსხვავებულობა, შეკრთა და ამან წუხილი და მარტოობის სიმძიმე მოუტანა. იგი იმთავითვე გაემიჯნა თითქოს საზოგადოებას, მაგრამ ეს ხელშესახებად, ქარაფის შუაწელზე აღიქვა.

იგი მთავარი სუბიექტია ტექსტში და, შესაბამისად, ყოველივე მის გარშემო და მის შიგნით ვითარდება. გარეგნულ პერიპეტეიებზე მეტად ცნობიერისა და ქვეცნობიერის სიღრმეში მიმდინარე პროცესები იწვევს განსაკუთრებულ ინტერესს. იგის ცნობიერება და ფიქრებიც შიგნიდან იკვეთება, სხეულის სიღრმიდან მოდის, ხოლო დიალოგები საკუთარ თავთან, სხეულთან კავშირშია დანახული: „იგის სხეულში გაკვირვება შეკრთა“, „იგიმ სხეულში თქვა“. მისი ფიქრები თითქოს სხეულის სივრცეშია ჩაკეტილი: „ნი ნელ-ნელა ქრებოდა სხეულში და სილაში ჩნდებოდა“, შემოქმედებითი აქტი სხეულის სიღრმიდან ვითარდება. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს იგის ქვეცნობიერის ნაწილი თავისუფლდება სხეულის ჩაკეტილი სივრციდან: „თითქოს გაიშალა, გაიზარდა და მთელი სივრცე ამოავსო. ახლა, რაც კი იყო ირგვლივ, ყველაფერი გაერთიანდა, ერთ არსად იქცა ყველაფერი... მერე, როცა გარემოს მოწყდა და ისევ საკუთარ სხეულში მოექცა, დანარჩენი საგნებიც თავიანთ სხეულში დაბრუნდნენ“.¹ სხეული, როგორც ჩაკეტილი სივრცე, რომელიც კათარზისის დროს მთელი სამყაროსათვის უნდა გაიხსნას: „იგის შეეძლო, როცა მოისურვებდა, გაეხსნა ეს სხეული და მაშინ ქვეყნიერება წელანდელივით მხოლოდ იგი იქნებოდა, ერთიანი და განუყოფელი იგი, რომელსაც არაფერი ექნებოდა სხეულად“.² იგიმ თითქოს უკვე იცის, რომ მოიპოვა ისეთი ცოდნა, რომელიც სხვისგან განარჩევს. ეს არის ცნობიერების განსხვავებული მდგომარეობა, რომლის არსსაც იგი ბოლომდე ჩასწვდება მაშინ, როცა ამქვეყნიურის სამანს გადალახავს.

პირველი აღმოჩენის შემდეგ იგი ნელ-ნელა მივიდა საკუთარი განსხვავებულობის აღიარებამდე. ეს გზა არ ყოფილა წინააღმდეგობისაგან თავისუფალი. პირველ აღმოჩენას წუხილი დაუპირისპირდა: „იგიმ სცადა გამართულიყო. ტკივილი დილანდელივით ჩააფრინდა

¹ ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 201.
² ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 201.

ზურგში. იგიმ დაიკვნესა და გაიმართა. ცოტა ხნის შემდეგ კიდევ სცადა... ტკივილი ყვიროდა“.¹ თუმცა ეს ამო მცდელობა აღმოჩნდა. იგი მისდაუნებურად კვლავ განსხვავებულ მდგომარეობას დაუბრუნდა, რეალურად იმას, რაც მასში პოტენციის სახით ყოველთვის არსებობდა, ინდივიდი გარკვეულ ეტაპებს გადის განსხვავებულობის მისაღწევად თუ გასაქარწყლებლად. იგიში ხდება გარდასახვა.

საზოგადოებისაგან გამოცალკეებას მოჰყვა ხანგრძლივი ზღვრული მდგომარეობა. იგის განსხვავებულობას გამუდმებით გვაგრძობინებს მთხრობელი. იგის, როგორც პერსონაჟის, შინაგანი მდგომარეობა და ტექსტის ფორმიდან მომდინარე შეგრძნებები ერთმანეთს თანხვდება. იგის სურვილს, წინა-აღმდეგობა გაუწიოს საკუთარ განსხვავებულობას, ქვეცნობიერიდან წამოსული იმპულსი თრგუნავს. ცვლილებები იგის ცნობიერისა და ქვეცნობიერის ურთიერთმიმართების დროს ჩნდება. მისი მცდელობა, დაბრუნდეს უკან, განუხორციელებელი რჩება, თუმცა კვლავ ალტერნატივისკენ მიისწრაფვის, რადგან მას სხვაგვარად არ ძალუძს. იგიმ საკუთარ თავში აღმოაჩინა სხვა სამყარო: „სითბო, რომელსაც ზღვა გამოსცემდა, ცა, ცის თვალთ მკრთალად განათებული ქედები, ტყე და ყველაფერი, რაც ირგვლივ ჩანდა, ყოველი მხრიდან შემოვიდა იგის სხეულში“.²

მოთხრობის დასაწყისში ბელადის მკაცრი სიტყვები იგის განსხვავებულობას ღიად უსვამს ხაზს, თუმცა მთავარი პერსონაჟის შინაგანი ფორმირება ერთ დღეში არ დასრულებულა. ეს ისეთივე შენელებული პროცესი აღმოჩნდა, როგორც თავად ტექსტია. მოთხრობელი ნელ-ნელა ძერწავს იგის ინდივიდუალურ ბუნებას. ცნობიერისა და ქვეცნობიერის პერიპეტეიები იგის უფრო ღიდი ცვლილებებისათვის ამზადებს და მისი შინაგანი არსება თავდაპირველად სიტყვებთან ურთიერთობისას გამჟღავნდა. ყოველ ნაბიჯზე იგრძნობა სახარებისეული ჭეშმარიტება. სწორედ სიტყვები აყალიბებს იგის შინაგან სამყაროს: „უცხო სიტყვები რომ შემოესეოდნენ და იგი მათს ასხმასა და დალაგებას შეუდგებოდა, გაურკვეველი სიმძიმე სხეულში ტკივილად ეღვრებოდა“.³

შემეცნებითმა პროცესმა კი სიტყვებთან ურთიერთობა ასწავლა: „სიტყვები გამწკრივდებიან და ისე მიუყვებიან მათთვის მიჩენილ გზას, როგორც ნადირი მიუყვება გაკვალულ ბილიკს წყაროსაკენ“.⁴ თუმცა სანამ „გამწკრივებული სიტყვები“ დანიშნულების ადგილს მიაღწევ-

¹ ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 220.
² ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 220.
³ ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 221.
⁴ ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 236.

დნენ, შექმნიდნენ ღრმა აზრს, იგიმ ისიც გააცნობიერა, რომ სიტყვები „რადაცის, გამო-ხატულებაა. იმ „რადაცის“, რაც ყველაზე არსებითია და ყოველივეში იჩენს თავს; „იგის არა აქვს სიტყვები. სიტყვები რადაცაა და თავისთვისაა. ხოლო რადაცა ყველგანაა... ხანდახან იგის თავში შემოდის“, რადაცა „სიტყვის“ სულიერი შინაარსია. ალტერნატივისაკენ სწრაფვა იგის პიროვნულად აყალიბებს. იგი ჯერ ხელოვანს იპოვის საკუთარ თავში, ფინალში კი ყველაზე არსებითს – საკუთარ თავს – „ის... რაც იგიში იგი იყო“.

ნის სიყვარული შემოქმედებით აქტს აღმოაჩენინებს იგის, რაც თავის მხრივ საკუთარი თავისა და ალტერნატიული სამყაროს შემეცნებადღე მიიყვანს.

ნებისმიერი ნაწარმოებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ფინალს. ჯემალ ქარჩხაძესთან განსაკუთრებით ხშირია მოულოდნელი სივრცეებით დატვირთული ფინალი. ხშირ შემთხვევაში აქ თავს იყრის კვანძის გახსნა, კათარზისი, პერსონაჟის მიერ მიზნის მიღწევა და ა.შ. აქვე ხდება იგის ხასიათის ბოლომდე გახსნა, ალტერნატიული სამყაროს სამანთან მისვლა, რაც უმაღლესი შემეცნებით და სამყაროსთან ჰარმონიული დიალოგით სრულდება: „იგის სხეულში დიდი სისწრაფით შემოიჭრა ურიცხვი ტომი. ყველა გამართული იყო, ყველა – მხრებში გაშლილი. ცას უყურებდნენ. სხივოსანი თვალები ჰქონდათ... იგი მიხვდა, რომ ყველაზე უფრო, ცის თვალებზე შორეულ ქედებზე, ზღვაზე და ტყეზე უფრო, მისი წელში მოხრილი, ვიწროშუბლიანი ძმები შესთხოვდნენ და ევედრებოდნენ: გაიმართოს იგი! დაწინაურდეს იგი!“¹

იგიმ ისიც აღმოაჩინა, რომ მიუხედავად ბელადისა და საზოგადოების უარყოფითი დამოკიდებულებისა, თითოეულ მათგანშიც არის თავისუფლების მარცვალი, რომელიც საგულდაგულოდაა დამალული. ისინიც ატარებენ იგის მსგავს გამართულ, ლალ სულს საკუთარ თავში, რომელიც ასევე ჩაკეტილია სხეულის სივრცეში და გარღვევას მოელის. ეს არის სწორედ „იგის“ იდეა, მოთხრობის ფინალი ამ იდეის მხატვრული განსხეულებაა. მასად ქცეულ ადამიანებშიც შეუძლია დაინახოს მათი ყველაზე დაფარული, ინდივიდუალური სახე, თუ ისინი ამას ჯერ ვერ აცნობიერებენ, ერთი ადამიანი მაინც რჩება ზუსტი სახით, რომელიც უკვე გამართულია და იგის იდეის მემკვიდრეა. მარადისობის სამანთან დასმული მტანჯველი კითხვის – „ისიც რომ იცოდეს იგიმ... რა დარჩება მისგან“ – პასუხია: „იგისგან სწორედ ის დარჩა, რაც იგიში იგი იყო“. ისმება წერტილი და წყდება თხრობა, ჩერდება დროც და ქრება სივრცეც.

¹ ჯ. ქარჩხაძე. იგი, გვ. 236.

როგორც ზეინაბ კიკვიძე განმარტავს, მოთხრობა „ივის“ თემატური დონე ანტროპომორფული აზროვნების უძველეს პერიოდს უკავშირდება. რის გამოც გარე სამყაროს მოვლენები ადამიანის შინაგანი მდგომარეობის აღმნიშვნელი სიტყვებით გამოიხატა, მაგ.: „სხივის დედა“, „ზღვის მშვიდი სუნთქვა“, „ღამის თვალი“ და ა.შ.. მთელი ტექსტი განხილვა და შეგრძნება ამ მსოფლხედვითა და შეგრძნებითაა აღბეჭდილი და შესაძლებელი.¹

მნიშვნელოვანია აგრეთვე ჯემალ ქარჩხაძის მოთხრობა „გუბე“. ავტორს ხალისიანი და ამავდროს ბრძნული იუმორისტული განწყობით, პარადოქსული ფრაზებით, უმთავრეს პრობლემასთან მივყავართ, რომელიც დამოუკიდებელი ესთეტიკური ღირებულებების შემცველია: „ღირსებით ნაკლის მიჩქმალვა შეუძლებელია, ნაკლი მხოლოდ სხვა ნაკლით თუ მიჩქმალება“.² მთავარ დაპირისპირებულ მხარეს „უსწავლელი“ (სოფლელი) კოსტა და მისი „ნასწავლი“ (ქალაქელი) ქვისლი იაშა წარმოადგენენ. დაპირისპირება გარეგნულად არ ჩანს. იგი მხოლოდ კოსტას ცნობიერებაში მიმდინარეობს.

მოთხრობა „გუბე“ პროლოგის, ეპილოგისა და ორი ნაწილისაგან შედგება. ორივე ნაწილის სათაურია „განსაცდელი“, ანუ მწერალი იუმორით, „მხიარული“ მხატვრული ხერხით გვაგრძნობინებს, რომ აქ ნამდვილ განსაცდელთან არა გვაქვს საქმე.

პროლოგში საუბარია მწერალსა და მწერლობაზე. ავტორის თქმით, მან ათასი თავი მაინც უნდა გაჩხრიკოს, „რომ ერთ მათგანში ხვრელი ვიპოვოთ“... მან მოახერხა კოსტას „თავში“ შეღწევა, რათა გაეგო მისი ფიქრი, აზრი, გრძნობა. მთელი მისი ცნობიერება მკითხველის თავლწინ გადაშალა. კოსტა არის ადამიანი, რომელიც თავის ფიზიკურ ნაკლზე, სიგამხდრეზეა ორიენტირებული. ავტორმა გუბესა და კოსტას ცნობიერებას შორის არსებულ „მსგავსებას“ გაუსვა ხაზი, ოღონდ ჯერ „შეეცადა“ განეხილა ცხოვრების არსი: „სიტყვას არ შეუძლია ცხოვრების არსი გადმოსცეს, რადგან ცნობიერება უსაგნოა, სიტყვა კი ნივთიერი საგანი, რის გამოც მათ შეხების წერტილი არ გააჩნიათ... ერთადერთი გზა ის არის, რომ ვილაპარაკოთ იგავით, ანუ ვილაპარაკოთ არა თვით ცნობიერებაზე, არამედ იმ ნივთიერ შთაბეჭდილებაზე, რასაც ეს ცნობიერება აღგვიძრავს... ამ ორ მოვლენას შორის კავშირი ისევე არარეალურია, როგორც, ვთქვათ, ზეთის საღებავსა და მონა ლიზას ღიმილს შორის“... ცნობიერება ჰგავს „გაუმდინარე გუბეს“, რომელ-

¹ ზ. კიკვიძე. მითოსური ანტროპომორფიზმიდან მხატვრულ ტროპამდე. – ჟურნ.: „ქართველური მემკვიდრეობა“, №10. თბ., 2006, გვ. 146.

² ჯ. ქარჩხაძე. გუბე. თბ., 2003, გვ. 7.

საც ზემოდან წვიმა დასდის. „გუბის ზედაპირზე კონცენტრირებული წრეები თანაბარი სიჩქარით იშლებიან ყველა მხარეს და ცენტრიდან პერიფერიისაკენ მიისწრაფვიან. გუბის სიღრმიდან გაურკვეველი შიშინი ისმის. ეს წყალქვეშა ღინებებია. ისინი მოუსვენრად დაძრვიან გუბებში ნაირ-ნაირი მიმართულებით და ზედაპირზე ამოსვლას ლამობენ. ზედაპირზე ვერ ამოდიან, მაგრამ, როდესაც წვიმის წვეთების მიერ წარმოქმნილი წრეები, ამ ღინებათა გზას გადაკვეთავენ, ჩნდება ჯაჭვი, რომელიც ზედაპირზე ამოიწვევება და მერე ფერებად იშლება, წითლად, ცისფრად და იისფრად... ფერებად დაშლილი ჯაჭვის ფიქრებია“.¹

პირველი ნაწილში, რომელსაც „განსაცდელი“ ჰქვია, ასახულია კოსტას სულიერი ფიქრები, მისი დაპირისპირება ქვისლ იამასთან, რომლის უპირატესობასაც იგი გრძნობს და ამიტომაც ასე აღელვებით რეაგირებს ცოლისდის წერილის მიღებისას. რამდენჯერმე იცვლება მისი „ცნობიერების გუბის“ ფერები, სადაც კარგა ხანს მიდის დავა „არასა“ და „ჰოს“, წასვლასა და არწასვლას შორის ნათელას მიწვევაზე. ქვისლის განათლება, სიმდიდრე კოსტას მაშინვე საკუთარ ნაკლს, სიწვრილეს ახსენებს, თუმცა ნაწარმოებში არსად არ არის ნაჩვენები იამას დადებითი და უარყოფითი მხარეები. აქ გადმოცემულია მხოლოდ კოსტას დამოკიდებულება, ავტორმაც ხომ მის ცნობიერებაში „შედწევით“ მოახერხა მისი ფიქრების და აზროვნების გადმოცემა.

მეორე ნაწილში, რომელსაც ასევე „განსაცდელი“ ჰქვია, ასახულია კოსტას განსაცდელი – მისი ცოლი მარო, რომელმაც უსიამოვნო კისკისი და თვალების ცეცება იცოდა. მაროს პატიოსნებაში ეჭვი არ ეპარებოდა კოსტას, მაგრამ მაინც ვერ მშვიდდებოდა. კოსტას მთელი განსაცდელი მოთხრობაში წარმოადგენს „ბრძოლას“ საკუთარ თავთან, პატარა სერაფიტასა და მის მშობლებთან, საკუთარ ცოლთან, ავტობუსის მგზავრებთან. აქ ირონიზებულად არის გადმოცემული განსაცდელი, რომელიც ადამიანის აზროვნებაში იკავებს ადგილს და ზოგჯერ აბსურდულ მსჯელობამდე მიდის. მოთხრობაში აღწერილი ყველა პერსონაჟი მთავარიც და ეპიზოდურიც შთამბეჭდავად არის დახატული. ავტობუსის მგზავრთაგან უმეტესობის სახელები არ ვიცით: წითური დეკაკაცი და ქაჩალი მამაკაკაცი, გამხდარი ქალი, ორი ძმაკაკაცი – „მაღალი“ და „დაბალი“, მაგრამ ყველას სათითაოდ უდიდესი მნიშვნელობა აქვს კოსტას ცნობიერებაში.

მოთხრობაში ასახულია კოსტას შინაგანი სამყარო, მისი სულიერი განცდები, მის პირად ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესები, რომელიც ცნობიერების გუბებში ფერს იცვლის და საბოლოოდ ფიქრად ყა-

¹ ჯ. ქარჩხაძე. გუბე, გვ. 15-16.

ლიბდება, შემდეგად კი შესაძლებელია გადაწყვეტილების მიღება. ჯ. ქარჩხაძემ უცნაური ფორმით წარმოგვიდგინა ახალი ტიპის მოთხრობა, განსხვავებული სტილით და მანერით შესრულებული, თვით სათაურიც – „განსაცდელი“ – ირონიაა, რადგან ნამდვილ და საშიშ განსაცდელთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ კოსტას შინაგანი წინააღმდეგობრიობასთან და საკუთარ თავთან „ბრძოლასთან“.

საინტერესო მანერით არის დაწერილი ჯემალ ქარჩხაძის ნოველა „მეთერთმეტე მცნება“, რომელსაც აქვს ეპიგრაფი: „თუ აიღებთ რაიმე სიტყვას და დაღონებით იმეორებთ, შეამჩნევთ, რომ იგი თანდათან დაიცლება შინაარსისაგან და უაზრო ბგერებად იქცევა“.¹ თვით ამ სიტყვებიდანვე ჩანს, რომ ნოველაში დასმულია მარადიული საკითხი ადამიანის მსოფლალქმისა და მსოფლშეგვრძნებისა სამყაროში, მცდელობა „ხმაურიანი“ ცხოვრებისაგან გაქცევისა და საკუთარი თავის ძიების სურვილი, რაც გამოწვეულია გაუცხოებით, კავშირის გაწყვეტით ადამიანებთან და თვით საკუთარ თავთანაც.

სახელგანთქმული მსახიობი ზაალ ნიჟარაძე ანტრაქტის დროს მარტო რჩება თავის პატარა უფანჯრო ოთახში და გრძნობს რაღაცას, შემამფოთებელს, ამაფორიაქებელს. უყურებს საკუთარ ორეულს მსახიობი სარკეში, თვითონ სარკის წინაა, ორეული – სარკის უკან, მაგრამ „უკან არ არსებობს... უკან იმის მოგონილი სიტყვაა, ვისაც თავი „წინ“ ჰგონია“... ერთი ნამდვილი ზაალ ნიჟარაძეა, მეორე – ილუზიური. შემდეგ ყველაფერი ამოდრავდება: ფიქრიც, აზრიც, სულიც და ზაალ ნიჟარაძე უხმოდ ეტყვის თავის თავს: „შენ პამპულა ხარ... ნიჭიერი პამპულა ხარ, აღიარებული, სახელმძოხვეჭილი“.² იგი თამაშობს ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც, თეატრშიც და მის მიერ შესრულებული გმირების: ლირის, ოტელოს, კეისრის პერსონაჟებში გაითქვიფა, ბუნებრივად ცოლთან ჩხუბიც არ გამოუდის, ვერაფერს აკეთებს „თეატრალობის“ გარეშე. ამ აღმოჩენით თავზარდაცემული მსახიობი თავს ტრაგიკულ პიროვნებად მიიჩნევს, ტრიუმფით გავლილი ცხოვრება კი უაზრობად ეჩვენება.

ნაწარმოებში ჩნდება ფრაზა: „იყავი ის, რაც ხარ“... ჯემალ ქარჩხაძე ამ ფორმულის ირონიზაციას ახდენს, რადგანაც ადამიანი საკუთარი ადგილის ძიებას სამყაროში საკუთარი თავიდან იწყებს და ამ ძიების ბუნებრიობას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. ზაალ ნიჟარაძის მთელი ცხოვრება კი სიყალბეზე ყოფილა აგებული, ყალბად უცხოვ-

¹ ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება. – წგნ.: ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება. თბ., 1979, გვ. 101.

² ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება, გვ. 101.

რია, იგი არ არის ის, რაც სინამდვილეშია, იგი ისეთია, როგორც სხვებს უნდათ რომ იყოს. მისი თვითკრიტიკა და ანალიტიკური ანალიზი მთლიანად სწვდება საზოგადოების კერპად ქცეული ადამიანის მთელ სიყალბეს: „კერპს უფლება არ აქვს ნაკლი ჰქონდეს. ყველა შენი ნაკლი შელამაზებულია და ღირსებაშია ამოვლებული. სისულელეს ორიგინალობად განიხილავენ, შეცდომას – ძიებად, შაბლონს – ტრადიციად, უვიცობას – არისტოკრატობად... სპექტაკლი სიზმარია. თეატრში იმის სანახავად მიდიხარ, რაც ცხოვრებაში გაკლია... შენ უფლებაყრითელი ხარ, დაფებზე გამობმული და თავის ჭკუაზე გამოძრავებს ვილაცა“.¹ ამდენ პერსონაჟებში, ამდენ თამაშში ზაალ ნიჟარაძემ საკუთარი სახე დაკარგა: „ღმერთმა ერთი სახე გიბოძა, შენ ათასი შეიძინე. დგახარ ახლა აქ, საწყალი და ქვეყნის მასხარა და არ იცი, რა იქნა სამოცი წელი; შენი ცხოვრება წყალშია გადაყრითლი. მანამ იარე ნიღბით, სანამ საკუთარი სახე არ დაკარგე... როგორ აგიყოლია ილუზიამ! როგორ გაგიტაცა სიყალბემ! თავსაც იტყუებდი, სხვებსაც ატყუებდი. და დაიკარგე. გაქრი... სიყალბე! ნიღბები!“.²

საკუთარი ჭეშმარიტი სახის ძიებისას ზაალ ნიჟარაძეს სოფლად გატარებული ბავშობა დაუდგება თვალწინ, გლეხური ცხოვრების პრიმიტიული, „ნაღდი“, თითქმის იდეალური სურათები და თავის მონოლოგს, რომელსაც თავისდაუნებურად თურმე ხმამაღლა წარმოთქვამდა, ასეთი მოწოდებით ამთავრებს: „ბუნებაში! ბუნებაში! მოიხსენი და გადაყარე ყველა ნიღაბი. გაშიშვლდი და წადი! იჩქარე! შენი საკუთარი სახე ეძიე!“.³ ხდება მოულოდნელი რამ, გაისმის ტაში. მსახიობის დაგვიანებით შემოვლილი თეატრის მესვეურნი უნებურად მოისმენენ ამ აღსარებას. ისინი აღტაცებას ვერ მალავენ, განსაკუთრებით დრამატურგი ვალიკო ასკურავა, რომელიც ამ თემაზე პიესის დაწერას აპირებს და თან ამ მონოლოგის უცვლელად შეტანას ფიქრობს:

– „მერე? წავა? – ეკითხება ზაალი ვალიკო ასკურავას მისი პიესის მომავალ გმირზე.

– „წავა. ფსიქოლოგიური დრამა!“⁴ – პასუხობს დრამატურგი.

თითქოს ყველაფერი დამთავრდა, ზაალმა მიაგრო ბუნებრივი სახის დაბრუნების გზას, მაგრამ მოულოდნელად ნოველის დასასრულს ყველაფერი იცვლება ერთადერთი რეპლიკით, ზაალი მიმართავს ახალგაზრდა მსახიობს, რომელმაც იგი სცენაზე უნდა მიაცილოს:

¹ ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება, გვ. 101.

² ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება, გვ. 107.

³ ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება, გვ. 107.

⁴ ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება, გვ. 109.

– „წავიდეთ, ენოტო. ავიკიდოთ ჩვენ ჩვენი ჯვარი... ნამდვილი ბუნებრიობა მხოლოდ სცენაზეა“.¹

ნოველას საერთოდ ახასიათებს მოულოდნელი ფინალი, მაგრამ ზაალის სულში ჩამწვდომი მონოლოგის, აღსარების შეძღვევ სიტუაცია უცებ იცვლება. მარტო, საკუთარ თავთანაც კი არ ყოფილა იგი გულწრფელი, საკუთარი სიყალბის გამო თვითგვემაც კი ყალბია, იგი სრულიად დაცლილია ბუნებრიობისაგან და მისი აღსარება მხოლოდ ერთ-ერთი, მორიგი „როლია“, რომელიც ზაალ ნიჟარაძემ დიდი ოსტატობით შეასრულა და „მეთერთმეტე მცნება“ – „იყავი ის, რაც ხარ“, მისი ბუნებისაგან ძალიან შორს დგას, რადგანაც თვით საკუთარ თავთანაც არ არის გულწრფელი. მისი პარადოქსული ფრაზის ახსნა მისივე მონოლოგში შეიძლება ვეძებოთ, იგი ამბობს: „იქნებ ყველა სიცოცხლე როლია და ზოგს, უბრალოდ ბუნებრიობის ნიღაბი ერგო? ან „ნიღაბად საკუთარი წვერიც გამოდგებაო“, ან „თეატრალიზაცია მხოლოდ თეატრშიაო შეუძინებელი“... ე.ი. თუკი ამქვეყნად შეუძლებელია უნიღბოდ არსებობა და თვით უნიღბობაც კი ნიღაბია, მაშინ ერთადერთი ადგილი, სადაც მისი ტარება არანაირი სინდისის ქეჯნას არ იწვევს, სცენაა. შეიძლება ზაალ ნიჟარაძემ მიაგნო ამ „ჭეშმარიტებას“ და ამიტომაც დაუბრუნდა სცენას, იგი არ გაექცა საკუთარ თავს, ვერც სოფლად შეძლებდა უნიღბოდ არსებობას.

როგორც კრიტიკოსი ლ. ბრეგაძე აღნიშნავს: „ორმაგფინალიანი“ დასასრულის ფუნქცია აქ დევიზის – „იყავი ის, რაც ხარ“ – ირონიზირებაა. დღეს ეს მოწოდება მეტად აქტუალურია და, მგონი, ლიტერატურაში მისი ირონიის საგნად ქცევა ჯერ არავის უცდია. პირიქით, მთელ მსოფლიოში ამჟამად მას ძალზე სერიოზულად უკავშირებენ ე.წ. გაუცხოებული ადამიანის ხსნის იმედს. ზაალ ნიჟარაძის მაგალითი კი გვარწმუნებს, რომ ფორმულას – „იყავი ის, რაც ხარ“ – აზრი არა აქვს, იმიტომ, რომ თურმე ყველანი ისა ვართ, რაც ვართ. უფრო სრულყოფილი არსებობისკენ სწრაფვა კი სხვა ფორმულით უნდა გამოიხატოს (თუკი ტრადიციული ათი მცნება აღარ კმარა!)“.²

პოსტმოდერნიზმისათვის მთავარი და ძირითადი არის ტექსტი, თავად სამყაროც კი ერთ დიდ ტექსტთან არის გაიგივებული, პოსტმოდერნისტული ტექსტი კი თავისთავში გულისხმობს მეორე ტექსტს და, შესაბამისად, ინტერტექსტუალობასაც. ლიტერატურული ტექსტის გლობალური მნიშვნელობისაკენ სვლას გარკვეულწილად სიუჟეტიც განაპირობებს. ფორმა ერწყმის შინაარსს. რაც შეეხება ჯემალ ქარჩხა-

¹ ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება, გვ. 109.

² ლ. ბრეგაძე. პერსონაჟები ხვდებიან ერთმანეთს. თბ., 1982, გვ. 63.

მის ნოველების „ფორმას“ და „შინაარსს“, მან წარმოგვიდგინა ახალი მიმდინარეობისათვის დამახასიათებელი ნოველა, რომელიც შეიცავს ორმაგ ფინალს: ცრუ ფინალს და დასასრულს. პარადოქსული ფრაზებით გამოხატული მნიშვნელობები ნაწარმოების უფრო ღრმა ანალიზის საშუალებას გვაძლევს.

ამრიგად, ჯემალ ქარჩხაძემ გვიჩვენა გაუცხოებული, საზოგადოების კერპად ქცეული ადამიანის მდგომარეობის მთელი სიყალბე, საერთოდ ადამიანის ორმაგი სახე.

ჯემალ ქარჩხაძის შემოქმედებაში უხვად არის პარადოქსული ფრაზები, რომლებიც გარდა მოვლენის მოულოდნელი კუთხით წარმოჩენისა, უდიდეს ინფორმაციას შეიცავს. ერთმა პარადოქსულმა ფრაზამ ნოველის „მეთერთმეტე მცნების“ დასასრულს თითქოს სრულიად შეცვალა ის ტრაგიკული ფონი და დამოკიდებულება, რომელიც დასაწყისიდან ბოლომდე შეექმნა მკითხველს და რომელმაც გარკვეულწილად კომიკური „სახე“ მიიღო.

თამაში სცენაზე და ცხოვრებაშიც ერთი დიდი თეატრია, სადაც წარმოსახული სამყარო და რეალური სინამდვილე ერწყმის ერთმანეთს. ავტორის ირონიული დამოკიდებულება გვაფიქრებინებს, რომ ცხოვრებაში, მსგავსად თეატრისა, ერთმანეთშია არეული კომედიურობა და ტრაგიზმი. ზაალ ნიჟარაძე არის ტიპიური სახე ადამიანისა, რომელიც ეძებს გამოსავალს და ამ ძიებაში თავისივე გრძნობის ლაბირინთში იხლართება ისე, რომ ვერ იპოვის საკუთარ რეალურ სახეს. სცენა რჩება ერთადერთ თავშესაფრად, სადაც ნიღბის ტარება თავისუფლად შეიძლება, მაგრამ როდის არის მსახიობი გულწრფელი? იგი გაორებულია, მასში ხაზგასმულია ნიჭიც და პატივმოყვარეობაც, თავისუფლებისადმი ლტოლვაც და „ჩვეულებრივ ცხოვრებასთან“ მიახლოების შიშიც, მას დამოუკიდებლობა სურს, მაგრამ მის სახეს სამუდამოდ ფარავს ტრაგიკულ-კომიკური ნიღაბი, ხოლო ცხოვრება უდიდესი „სცენაა“, სადაც თამაში „ბუნებრივია“. ზაალ ნიჟარაძის საუბარი საკუთარ თავთან უბრალოდ იმ გულწრფელობისა და სულიერების გამოვლენა იყო, რომელიც ისევე მოულოდნელად გაქრა, როგორც გამოჩნდა.

როგორც აღვნიშნეთ, ჯემალ ქარჩხაძე ორიგინალური თხრობის მანერით გამორჩეული მწერალია. მის „ორმაგფინალიან“ ნოველათა შორის აღსანიშნავია ნოველა „ოპერაცია „დეიდა ტასო“, რომელშიც ავტორმა მშვენივრად განავრცო ცხოვრების ერთ დიდ თეატრად წარმოდგენის თემა. ნოველის პერსონაჟი საქონელმცოდნე სიკო მელაძე, თავად ყვება თავისი „დამარცხების“ ისტორიას. ის არ გამოდგა ნიჭიერი მსახიობი, რადგან, მიუხედავად მისი კარგად მორგებული ნიღბისა,

სიყალბე მაინც გამოჩნდა, მაშინვე მიხვდა „სულით ხორცამდე თეატრალური“ დეიდა ტასო თამაშის სპეციფიკას.

ჯ. ქარჩხაძისთვის პარადოქსული შედარებები და ფრაზები ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი იარაღია. ინფორმაცია თითქოს ვერ ეტყევა ფორმაში და მოვლენის სხვა კუთხით წარმოჩენა ხდება საჭირო, რასაც ავტორი პარადოქსალური ფრაზებით აღწევს. დეიდა ტასო სინამდვილეში მამიდა ტასოა,“ მაგრამ ვერ იტანს მამიდას დაძახებას, რადგან ეს სიტყვა, ცოტა არ იყოს, ფამილარულად ჟღერს, თუ კარგად დაუკვირდებით, მემკვიდრეობის ერთგვარ პრეტენზიასაც შეიცავს“.1 აქედან ჩანს, რომ მთელი ნოველის მანძილზე მოულოდნელობებთან გვექნება საქმე.

ნოველა თავებად არის დაყოფილი: პროლოგი; ექსპოზიცია; კვანძის შეკვრა; მოქმედების განვითარება; კულმინაცია; კვანძის განხნა და ეპილოგი. ექსპოზიციაში ნათქვამია, თუ „ვინ არის და რას წარმოადგენს დეიდა ტასო. დეიდა ტასო არის სამოცდათხუთმეტ წელს მიღწეული ვინ ჯგუფის სულიერი არსება; აქვს ხუთოთახიანი ბინა და ჰყავს ერთი ბებერი კატა, სახელად პიმენი“.2 აღწერილია დეიდა ტასოს პორტრეტი, მისი შინაგანი სახე, მისი „არისტოკრატიულობა“, დამსახურებული მასწავლებლობა, თეატრალობა. აქვე ჩანს მისი ნათესავი, მთავარი პერსონაჟი, მთხრობელი, ოცდათვრამეტი წლის, ცოლშვილიანი, განათლებით ეკონომისტი, უბინაო სიკო მელაძე. კვანძის შეკვრაში გასაგები ხდება, თუ რატომ გადაწყვიტა მან მემკვიდრეობის მაძიებელი გამხდარიყო. „ის „ვინმე“, რომელმაც ადრე თუ გვიან დეიდა ტასო მიწას უნდა მიაბაროს, მე ვარ“.

მოქმედების განვითარება. სიკო მელაძე იწყებს ოპერაციას „დეიდა ტასო“, რომელსაც ყოფს სამ ეტაპად: პირველი ეტაპი იყო „ფეხის მოკიდება“. დეიდა ტასო უნდა დარწმუნებულიყო მის სრულ უანგარობაში. მეორე ეტაპი იყო „ობიექტის სულიერი ტრანსფორმაცია“. დეიდა ტასო უნდა გადაჩვეოდა მარტოობას და მოთხოვნილებად გადაექცეოდა სიკოს გვერდით ყოფნა. მესამე ეტაპი იყო „ქაჯეთის ციხის აღება“, დეიდა ტასოს თავის რეზიდენციაში უნდა მიეწვია. სიკო მელაძემ შეიმუშავა „საყრდენი პრინციპები“.

1. მკაცრად ნეიტრალური პოზიცია დავიჭირო ბინის მიმართ.
2. სანამ ჩემს უანგარობაში არ დარწმუნდება, მანამ მხოლოდ ისეთი სამსახური გავუწიო, რომელსაც აუცილებლობა მიკარნახებს.

1 ჯ. ქარჩხაძე. დეიდა ტასო. – წგნ.: ჯ. ქარჩხაძე. მეთერთმეტე მცნება. თბ., 1979, გვ. 3.

2 ჯ. ქარჩხაძე. დეიდა ტასო, გვ. 3-5.

3. ვეკამათო და ვეკამათო თეატრალურ საკითხებზე.

4. ვაძაგო ნათესავები.

კულმინაცია. სიკო მელაძემ „მიღწია“ საწადელს, დეიდა ტასო-საგან გასაღებიც მიიღო და მასთან გადასვლის შემოთავაზება. ამით თითქოს უნდა დასრულებულიყო თხრობა, მაგრამ ეს ცრუ ფინალი აღმოჩნდა, კვანძის გახსნაში სიკო მელაძე შემთხვევით მოისმენს დეიდა ანიასა და ტასოს საუბარს: „Он играл блестяще, ჩემო კარგო. Я немало хороших артистов перевидала на своём веку, но такого... Представ себе, за всё это почти два года не одной фальши, ни одного неубедительного жес...“ ეპილოგი, სწორედ ამ დროს გავიხურე კარი. გარეთ ციოდა, ქარი ღმუროდა და ყველაფერს ანგრევდა,¹ – ასრულებს თხრობას ბინის მაძიებელი. მოულოდნელმა დასასრულმა სრულიად შეცვალა ადრე შექმნილი წარმოდგენა, თავიდანვე ამჩნევდა დეიდა ტასო სიყალბეს, მაგრამ ოსტატურად ნათამაშევი „როლის“ შეწყვეტა ადრე არ ისურვა.

ამდენად, არ არსებობს სიყალბე, რომლის გამოვლენა და გამოძახეულება შეუძლებელი იყოს. არც დეიდა ტასო იმსახურებს სიმპათიას, რადგანაც თავადაც არ არის გულწრფელი და მასაც აქვს აფარებული ნიღაბი, სიკოს „ერთგულებამ“ და „თამაშმა“ იმდენად გაართო, რომ უნებურად მისი თამაშის მონაწილე გახდა. ადამიანები ორმაგ ნიღაბს ატარებენ და მოვლენების შესაბამისად იცვლიან სახეს. უნდა აღვნიშნოთ, ჯემალ ქარჩხაძის უდიდესი როლი თანამედროვე პროზაში, სადაც ავტორმა თავისი ორიგინალური სტილით დაიმკვიდრა ადგილი. მისთვის დამახასიათებელია პარადოქსული ფრაზები, მოულოდნელი ფინალი და ადამიანი მთელი თავისი დადებითი თუ მანკიერი მხარეებით, მისი სულის არსი, ფიქრი და განცდა. ჯემალ ქარჩხაძის შემოქმედებისათვის საერთოდ დამახასიათებელია ირონია, რაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თვისებაა პოსტმოდერნიზმისა.

ამრიგად, ჯემალ ქარჩხაძის ნოველები სრულიად ახალი მოვლენა იყო ქართულ პროზაში. ავტორმა ორიგინალურად გვიჩვენა დროით-სივრცული კონტინუუმი და მოულოდნელი ფინალი. მისი შემოქმედებისთვის დამახასიათებელია ორაზროვნება, განუსაზღვრელობა, ორმაგი კოდირება, წარმოდგენლობა, ირონია, დამალული „ღიმილი“, განწყობილება, ქვეტექსტები, მოქმედების პროცესი, გახსნილი ფორმები, თამაში და ა.შ. მის პროზაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ადამიანის მსოფლალქმის, მსოფლშეგარძნების, გარემომცველ სამყაროში მისი ადგილის შეფასების სპეციფიური ხერხი. ავტორი ახალი პრობლემებითა

¹ ჯ. ქარჩხაძე. დეიდა ტასო, გვ. 27.

და შინაგანი სულიერი განწყობილების ჩვენებით ქმნის ახალ, განსხვავებულ სახეებსა და მნიშვნელობებს... განსხვავებულად გადმოცემული აზრები, შეხამებული ციტატები, ცნობილი ფორმულებისა და აზრების ირონიზაცია, ადამიანის განცდილი რეაქცია გარემომცველ სამყაროზე უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს ჯემალ ქარჩხაძის პროზას.

LELA MIRTSKHULAVA

**POSTMODERNIST TENDENCIES IN JEMAL
KARCHKHADZE'S PROSE**

The changes in Georgian literature in the second half of the 20th century which were conditioned by the formation of current humane values and by historical variability contributed to the origination and development of a new literary trend – postmodernism. An author possessing a greatest free will found himself in an absolutely free expanse: free forms, unrestrained actions, vagueness, irony, an intertext, a double coding, letters, short tales and other important postmodernist characteristics turn up immediately in the 80-ies and just from that time come out Jemal Karchkhadze's short stories. These are texts written in a quite new manner. The author chooses a writing style according to the theme and problem and is distinguished for his originality. In his creative work an essential place is devoted to an individual's world perception and outlook, to the process of searching for a person's role and place. From the very first the author acquaints us with time incessancy, time and space continuity and an unexpected denouement.

სალომე კაკანაძე

„ძეგლი ყველასათვის“ – ერის ღრამატული დილემა

მწერალი ეპოქის მძიმე ხვედრს ყველაზე უფრო ითავისებს. თუკი იგი ნამდვილი შემოქმედია, ყოველთვის ატარებს იმ მუხტს, რომელიც მას ინტუიციურად ეხმარება არამარტო თანამედროვეობის ობიექტურ შეფასებაში, არამედ მომავლის პროფეტულ განჭვრეტაშიც. ინტუიცია ძირითადი სტრუქტურული ნიშანია მწერლის ცნობიერებისა და ალბათ მისი ტრაგიკული ხვედრიც. შეფარული ჭეშმარიტების გასაგნება და ერის სასიცოცხლო ორიენტირების ძიება ყოველთვის იყო და იქნება ქართული მწერლობისათვის წაყენებული უპირობო მოთხოვნა. ეს ტრადიციაა, რომელიც ჩვენმა ისტორიულმა ყოფამ დაამკვიდრა. როდესაც ქვეყანაში სოციალურ-პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცვლილებებს ერის მსოფლმხედველობრივი და ფსიქოლოგიური ცვლილება მოჰყვება, მწერალმა თავის დავთარში უნდა მონიშნოს ადამიანის სულის თითოეული გაჟრჟოლება თუნდაც იმიტომ, რომ ერს ხსნის სწორი გზა მოაძებნინოს.

ზაურ კალანდიას რომანში „ძეგლი ყველასათვის“¹ ქართველი მწერლისათვის საჭირო ყველა სასიცოცხლო მოთხოვნაა დაცულია. სხვანაირად მისი მკითხველი ვერ გაივლიდა იმ ბეწვის ხიდზე, რომელზედაც გავლის მოთხოვნა მას მწერლის შემადრწუნებელი შორსმჭვრეტელობისა და სიმართლის გამო უჩნდება. მკითხველი მზად არის აღიაროს უმცირესი შეცდომაც კი, რომელიც ქვეყნის წინაშე ოდესმე დაუშვია. რომანის კითხვისას იგი მწერალთან ერთად ხედავს ყველაფერს, ზოგჯერ თვითონაც ეშინია იმისა, რასაც ხედავს, მაგრამ მაინც სიამოვნებს ეს მტანჯველი განცდა, რომელიც უჩნდება იმ მთავარის მოლოდინში, რომელიც აღსარების ნეტარებას უკავშირდება და რომელსაც რომანის ბოლომდე ჩაკითხვისას იგრძნობ. ტკივილი მაინც უფრო ღრმა განცდა ყოფილა, ვიდრე ნეტარება. მით უფრო, როცა ეს ტკივილი შენს ერს, ქვეყანას უკავშირდება. მწერლის სულს ჩაბლაუჭებული ეს გრძნობა ყველაზე ძლიერია. მასში ძალიან მსუბუქად თავსდება ყველაფერი ის,

¹ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის. თბ., 2002.

რომელსაც ჭეშმარიტებასთან მიახლოების ყველაზე მეტი შესაძლებლობები აქვს. ზაურ კალანდია მართლაც კარგი მწერალია, რადგან შესწევს უნარი იყოს შინაგანად მართალი იმ მოვლენების მიმართ, რომელმაც XX საუკუნის დასასრულს საქართველო, ქართველი ერი პოლიტიკური და ზნეობრივი დილემის წინაშე დააყენა.

ზაურ კალანდიას რომანი „*ძველი ყველასათვის*“ ეს არის ამ პერიოდის ქართულ სინამდვილეზე შექმნილი უზარმაზარი პანო თავისი მინიატურული ფრაგმენტებით, სასოწარკვეთისა და მხნეობის, სიამისა და ტანჯვის მირიადი შეგრძნებებით, ობიექტური დასკვნით, რომელიც ღრმა სიმართლისა და ფორმის სრულყოფის გამო ერთ მთლიანობაში იკითხება. „ვერავენ აღწერს ცხოვრებას ცხოვრებაზე უკეთ, – თვლიდა ჟან ჟაკ რუსო, ყველაზე გულახდილი ხალხი განსაკუთრებით მართალია მაშინ, როცა ლაპარაკობს, მაგრამ ცრუობს, როცა ჩუმიდება“. ეს სწორედ ის სიჩუმეა, რომელიც ყველაზე მეტად მწერალს არ მიეტევა, არ მიეტევა ისიც, თუ მხოლოდ ვარდისფერ სათვალეს მოარგებს თავის მზერას, ან გენიალურ ნობელიანტ გარსია მარკესივით არ განაცხადებს, მინდა ვემსახურო სამშობლოს და არა ჩემი სამშობლოს მთავრობასო. ამიტომაც ისმის ზაურ კალანდიას რომანის შეკრული სივრციდან განგაშის ზარების რეკვა, რათა ერისთვის თავს დატეხილი კრიზისული დროის ძლევის პროცესი გადალახოს.

ქართველი ერის თვისებათა ახალი ფსიქოლოგიური შტრიხების წარმოჩენისას ზაურ კალანდიას, როგორც მწერლის მიზანი აშკარაა – ამ მრავალმოქმედებიანმა დრამამ საზოგადოებრივი აზრისა და განწყობილების კათარზისი უნდა გამოიწვიოს. რომანის ჩაკითხვისთანავე გემოვნებიან მკითხველს სრულიად განსხვავებული წარმოდგენა უყალიბდება ჩვენს სულიერ ყოფაზე და სინანულის მძაფრი განცდით უბრუნდება სინამდვილეს. ამასთან, რომანის კითხვისას იგი არ გრძნობს ხელოვნურობასა და ფორმის არახუნებრიობას. პირიქით, რომანის თითოეულ პერსონაჟში საკუთარი ალტერ ეგოს კონტურებსაც კი ლანდავს. XX საუკუნის დასასრულს კონფორმიზმისა და პროტესტანტობის ძლიერმა ტალღამ ადამიანები შეუწყნარებლები გახადა ერთმანეთის მიმართ. საბჭოთა სისტემის რღვევისთანავე საკუთარი პიროვნული და ზნეობრივი განაწესის დამკვიდრების ამბიციების გამო საქართველოში ლამის ბაბილონის გოდოლის ბიბლიური ისტორია განმეორდა – ქართველებს ერთმანეთის არ ესმოდათ.

მოქმედების დრო, რომელსაც ზაურ კალანდიას რომანი მოიცავს ჩვენი უახლესი წარსულია. ცოდვისა და უზნეობის მორევში მოტივტივე 90-იანი წლების საქართველო, რომელიც ისეთი მოუძნადებელი აღ-

მონდა თავისუფლებასთან შესახვედრად, როგორც გაზაფხულზე ნაადრევად ამომსკლარი კვირტი. საქართველოს მისთვის ჩვეული იარები გაეხსნა. ასეთ გაშლილ ეპიკურ ფონზე ჩნდება ხოლმე ის კონტრასტული ფერები და სიტუაციები, რომელიც რომანში მხატვრულ-დამარწმუნებელი ძალითაა წარმოდგენილი. მწერლისთვის ეს მშობლიური გარემოა, რომელიც მისივე თვალწინ გადაიშალა. ის ძალიან ახლო მანძილიდან ხედავს და აღიქვამს მისი გმირების მოქმედებას, სოციალურ ყოფასა და მორალურ მდგრადობა-არამდგრადობას. მათი ინტიმურ ფიქრთა ხლართებში ზის და მათივე თვალთ ზომავს სამყაროს.

ჭიჭე – რომანის მთავარი კონკრეტული გმირია, რომელიც რომანში ზოგად მეტაფორულ ფუნქციას იძენს. თვალსაჩინოდ გამოვლენილ თვისებათა მრავალფეროვნებით იგი სრულფასოვანი მხატვრული სახეა. მის ფსიქოსოციალურ პორტრეტში ფაქტობრივად თავმოყრილია ყველა თვისება, რომელმაც თავი იჩინა ოთხმოცდაათიანი წლების ახლადწამოჩნულ ლიდერთა შორის. თუმცა ჭიჭემ თავადაც კარგად იცის, რა ღირებულებისა ბრძანდება. პერსონისა და სიტუაციების შეფასებისას იგი არასოდეს კარგავს ობიექტურობის გრძნობას. „სხვის კარზე სხვისი კუტი პურითა ხარ გამოზრდილი, არც რაიმე გამორჩეული ნიჭი დაგანათლა ღმერთმა და არც ყველაზე თვალში საცემი. ჩვეულებრივად დაბალი კაცი, შენზე ერთი თავით მაღალი ჩანს... რაღაც ისეთი უნდა ქნა, უნდა აიძულო როგორმე, რომ იმ „ერთი თავით“ ვითომ მაღალმა კაცმა ტოლივით მაინც შემოგხელოს“, – ამბობს იგი, ოღონდ „ახლა მისმა ზარმა ჩამოჰკრა“.¹

ჭიჭეს თავგადასავალში, განცდილ-დანახულში, ფოკუსით თავმოყრილია ქართული უწესრიგობის მთელი ტრაგიზმი. მას უამრავი ფიქრის შეჯერება უწევს, რათა ჭეშმარიტებას თვალში შეავლოს. ჭიჭეს ფსიქოლოგიური მდგომარეობა, შინაგანი მონოლოგი, რომელიც მთელ რომანში მაქსიმალური ეფექტით განსაზღვრავს ეპოქისეული განწყობილების წარმოჩენას და მის მაჯისცემას, გადაჯაჭვულია დიდ ეროვნულ-სოციალურ და ფსიქოლოგიურ პრობლემებთან. რომანში არ არის წვრილმანი ფაქტიც კი, რომელიც ამ მთლიანობას არღვევდეს, „ეხ, როცა არ იცი, ვინ ხარ და რისი შემძლე, როცა მხრების აქავება, ფრთების ამოსვლა გგონია ჭიანჭველასავით, მაშინ ილუპები“,² – რეალობის არაადეკვატური, რომანტიკული აღქმა სწორედ რომ ნიშნეული იყო იმ ხანად.

ჭიჭეს სინთეზურ-კონცენტრირებული ხილვა აქვს არსებული მდ-

¹ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 19.

² ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 29.

გომარეობისა, რომლის გარკვეული ლოკალის მიღმაც, ეპოქის პორტრეტი ერთობ დამაჯერებლად წარმოგვიდგება. ვიცოდით კი ქართველებმა ჩვენი შესაძლებლობები მაშინ, როდესაც თავისუფლება მოგვადგა კარს? ჭიჭეს ზნეობრივი კონცეფციის მიუხედავად, მან კარგად იცის, რომ თავისუფლება „ციურ მანანასავით, უარაფროდ არ მოდის“, რომ ერს ვნება, სიფიცხე, შემართება სჭირდება. ძველი ყოფის საძირკვლების მოშლა დიდ სიმტკიცეს, ზვარაკს მოითხოვს, „მრავალნაირი“, „მრავალსახოვანი“ თავისუფლებისათვის ბრძოლამ ეროვნულ ენერჯის მიწიერი გასაჭირი დაატენა თავს და ქართველებს ერთმანეთისგან განლტოლვა მოუვლინა განსაცდელად. ჭიჭე ბარომეტრივით რეაგირებს არსებულზე, კარგად ერგება მოვლენებსა და სიტუაციებს. ადამიანის ინსტიქტებისადმი სულიერი მორჩილება ხომ ამ ინსტინქტთა საოცარი გააქტიურების ბრალთაა. „ძარცვაა ეს, კვლა, თაღლითობა თუ შმაშური, რა პოზიციაშიც გინდა, და ვართ ლაღად“, – აცხადებს იგი.

ყოველივე ამან, ჭიჭეს სასიცოცხლო უჯრედების ისეთი პარალიზება მოახდინა, რომ მისი სულიერი ძმის – ეროვნული მოძრაობის ერთ-ერთი კოლორიტის – ტონისადმი ერთგულებაც დაჯახბა. შიშმა და სიკვდილმა ისე დაცალა ადამიანური ურთიერთობანი, რომ ძმობასაც კი შეუყენა წყალი. „ტონი ჩემი საფიცარი იყო, მიყვარდა, მეამაყებოდა, მაგრამ... თურმე, შენს გამორჩეულ სიყვარულსაც კი ვერ შეეზიარები სიკვდილში! ყველაფერი: ძმობა, ფიცი, ერთგულება უკან რჩება თურმე“.¹ ეს იყო სწორედ იმ დროის ტრაგიკული მანასიათებელი – ძმებს შორის ასინეთასავით დაწანწალებდა ტყვია და სიკვდილ-სიცოცხლის დოღი იყო გამართული. რომანის გმირი ამ ყველაფრის მონაწილე და თვითმხილველია. „როცა ღამე უბედურებაა და დღეც... როცა ტყვია-წამლითაა შეტრუსული ცა, ლუსკუმის კი არა, დღის სინათლის, ღია კარის შიშიც გაქვს, ქვეყანა ზეზეურად, ცოცხლად ლპება“.²

ჭიჭე მართალია, – სენსაციებით, ფსევდოეროვნულობითა და ფეტიშიზმით გატაცებამ ერის გაორება გამოიწვია. ქართული სამყარო, მისდა უნებლიეთ, იმანენტურად ემორჩილებოდა ანტისახელმწიფოებრივ, ანტიზნეობრივ კატეგორიებს. ინიციატივა მორალურმა სიყალბემ და ეთიკურმა უზნეობამ იგლო ხელთ. და მაინც, ერის თვითგანწმენდის პროცესი რაღაც კანონზომიერებით მაინც ამოქმედდა და არ შეწყვიტა არსებობა. ამაში განგების ხელი ერია. მასების ნებაში მთვლემარე „ამაღლების“ პროცესი, რომელიც მიწიდან მოწყვეტის მტანჯველ განცდასთან გადაინლართა, გარდაუვალი გახდა. როგორც ჭიჭე ამბობს, „საკუთარი თავი“

¹ ზ. კალანდია. ძველი ყველასათვის, გვ. 21.

² ზ. კალანდია. ძველი ყველასათვის, გვ. 47.

ვის პოვნა და დამკვიდრება ურთულესი პროცესია, ეს ქვეყანა მართონია“.¹ იგი ცდილობს გაერკვეს იმ სიძულვილის ფილოსოფიაში, რომელმაც ქვეყნის დამოუკიდებლობისთანავე ამოყო თავი და უკვე არსებული წითელი ჭირის სიძულვილი მოყვრის სიძულვილში გადაზარდა. რომანტიკულ აღტკინებას თავისი რიგი სისუსტეები აღმოაჩნდა: „ვინ არ მიძვრებოდა ზემოთ, ტრიბუნისკენ, მხდალი და მამაცი, გონიერი და უგუნური, უხერხემლო ინტელიგენტი და გაბოზებული ქურდი, სხვა ათასი ნაგავი...“.² აი, მწერლის მიერ იმანენტურად აღქმული ჩვენი ისტორიის ერთი პატარა, ეროვნულ სპეციფიკური დეტალი... საქართველოში ხომ ტახტია ერთი, მეფე კი – მრავალი.

რომანში მოვლენები საოცარი დინამიკით ვითარდება. პერსონიციზებულია ყველა, ვინც კი იმ წლებში ზედაპირზე ამოტივტივდა – ტონი, გიული, ავტორიტეტა, გაბო და სხვები, ის სახეებია, რომებმაც ამღვრეულ დროში იჩინეს თავი. მათ წარსულს არავინ კითხულობდა. „მთავარია, საბჭოთა ციხე გქონდეს ნახეზი, წვერი გქონდეს გრძლად და კოხტად მოშვებული და, ვინ ხარ, რატომ ან რისთვის იჯექი, არავინ გკითხავს“.³ ასეთია ამ კოლორიტული გმირების „სახელოვანი მატინაე“. მათი შინაგანი არსი – ერთმანეთთან შეწყვილებული ცინიზმი და ყოყონობა, სიჯიუტე და უვიცობა, ლიდერობის ამბიციური ფსიქოლოგია შიგნიდან ხრწნიდა ეროვნულ მოძრაობას. თუმცა ამის დანახვა მაშინ მასებისთვის ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო.

რომანში, ერთგან, საქართველოს პირველი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას სახეც გაიღვება. ჭიჭე სასოებით შეჰყურებს მოედანზე გამოჩენილ „პატრონს“, რომელიც „მიდიოდა მსუბუქად... თვალადი, სიარულით, ფერით, სიმაღლით გამორჩეული... ოღნავ წახრილ – წაწურულ მხრებზე ლამაზი, კოხტა თავი ედგა“.⁴ და, როდესაც ჭიჭე ფიქრობს, რა ბედნიერებაა, როცა შენი ხალხი ასე გამოგარჩევსო, ავტორიტეტა მეფისტოფელივით ჩაისისინებს: „თავისუფლებას და სექსს ერთი დიდი საერთო აქვთ – ტკობა ორივეთი შეიძლება, ჩემო ჯიმა“.⁵ ჭიჭეს ცუდად ენიშნა, რომ „პატრონს“ ცა შარავანდედივით ადგა თავზე „ამ დროს ასეთ ზენიტზე უფრო ახლოა სიკვდილი“, – გაიფიქრებს იგი.⁶ ამ ხილვას ემპირიული ახსნა მოეძებნება – რჩეულებს განსაკუთრებით ემტერება სიკვდილი, არც მოკვდავის გამესიანების ტენდენციაა

¹ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 58.

² ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 72.

³ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 75.

⁴ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 79.

⁵ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 81.

⁶ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 81.

მთლად უსაფრთხო, რადგან გაფეტიშება – გაკერპების ისტერიამ საქართველოში არაერთხელ მოარღვია სიყვარულის ზომიერი საზღვრები და ბოლოს ისევ ამ კერპთა მსხვრევა გამოიწვია.

რომანის პერსონაჟთა საკმაოდ მრავალფეროვან გალერეაში იმდროინდელი ბევრი „პოლიტიკური კოლორიტი“ შეიცნობა. ისინი ჩვენი ყოფილი პოლიტიკური ფაქტურის პირმშონი არიან, ნაყოფნი იმ დროისა, როცა ერს ორსახოვნება დასჩემდა, გაძნელდა მღვრიე ვნებათა და ამბიციურ ზრახვათა კონტროლი. „გალმელებად“ და „გამოდმელებად“ დაიყო საქართველო. რომანის გმირი ჭიჭე კარგად აცნობიერებს არსებული მდგომარეობის მთელ ტრაგიზმს: სანამ გამოდმელებს „ჩვენ“ გვქვია და გალმელებს „ისინი“, ჩვენი საშველი არ იქნება. ეს ხიდი კი არა, უფსკრულია – ღვარძლივით ამოუვსები, სიძულვილივით უძირო, თითო თითოდ რომ გვნთქავს ყველას და გვინელებს“.¹ ასეთი ლუსკუმშიც კი მხარეებს რაღაც იზიდავს, მაინც გადადიან ერთმანეთთან, ახერხებენ სიახლოვეს ხიდის გარეშე და კვლავ შორდებიან, რათა ცხენისწყლის აქეთ-იქით დარჩენილებმა ერთმანეთს დაუმიზნონ. უნდა ახსოვდეს თუ არა ერს ის დაწყევლილი დღეები? „რაც არ უნდა გახსოვდეს, ის მახსოვს ხოლმე, ცხვირ-პირს მომიტრუსავს, მოულოდნელად, უნებურად“.² ჭიჭე მეხსიერებას საყვედურობს, რაღაცას განიცდის, როგორც ჩანს, მასში არ მომკვდარა ყველაზე მთავარი, ის, რამაც მისი სულიერი ეროზია უნდა შეაჩეროს – ეს არის სინდისი – ადამიანის მიწიერი მსაჯული.

ზაურ კალანდიას რომანში, მწერლის პასუხისმგებლობის მთელი შეგნებით, მემატიანის ობიექტურ სასწორზე აწონილი, თავზარდამცემად მამხილებელი ფონია. ასეთ ფერებში, ცისარტყელასავით გადაეწელება სამერძისო ფიქრებს, ნაწარმოებში ფრაგმენტულად გამოჩენილი წყვილის სიყვარულის ისტორია. მაცხოვრის ეკლესიის ქვემოთ, პოეტის საფლავზე ნიბლიასავით ჩაცუცქეული გოგო, სასიყვარულო ბარათს უტოვებს მიჯნურს. ბარათი ადრესატამდე არ მიღწევს, რადგან ჭიჭე იგდებს ხელთ. თუმცა ისინი მაინც იპოვიან ერთმანეთს. აი, ის, რაც ქაოსს აწესრიგებს, უდაბნოს „აქალაქებს“. რომანის ეს პატარა ეპიზოდი საბოლოო აფხიზლებს არსებულიდან გამოსვლის ძიებით შეძრწუნებულ მკითხველს: „ჰო, ეგრეა, ეგრე!... რახან იმ წერილის გარეშე, დაუთქმელად შეხვდნენ და მონახეს ერთმანეთი, როგორც გასაქცევი გზა, ის ნავსაყუდელიც არსებობს თურმე ამ ქვეყნად. მეტიც, ეს ის ძალაა, ამ დროში – უჟამობის ჟამშიც, ტყლაპოში თავჩარგული რომ იყო, დე-

¹ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 98.

² ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 139.

დამიწის ღერძსაც გაპოვნინებს უთუოდ“.¹ მწერალი მოვლენათა შეფასებისას აქაც, ჩვეულებისამებრ, ობიექტურია – სიყვარულის დეფიციტმა შექმნა ბოლო ათწლეულის უჟამობა, რომელიც თავს დაგვატყდა. არსებობს კი გამარჯვებული ძმათამკვლელ ომში?! „ჩვენ ნაკვალევზე ბალახი არ ამოვა! არც იმათ ნაკვალევზე ამოვა ბალახი! ჩვენ დამარცხდით!“² – ეს არის საოცარი თვითგვემის განცდა, რომელიც ჭიჭეს სასოწარკვეთილ აღსარებას ახლავს.

რომანის დასასრულს ოქროსგან წამხდარ-წაბილწული, ღალატსა და სიკვდილს შეამხანაგებული, მოძმეთაგან სასიკვდილოდ განწირული ჭიჭე ტბის ძირას ავტორიტეტას ძაღლის – ლილისფერხახიანი იუკის განაჩენს ელოდება. „განაჩენისთვის მოხვედი? ძეგლი უნდა დამიდგა, იუკი? სწორი ხარ... ძეგლი უნდა დაგვიდგა, აბა რა! ყველა ის, ნებით თუ უნებლიედ, დამსახურებულად თუ დაუმსახურებლად რომ ჩაკრა ფეხი ამ ჭუჭყში, შენც „კუკლას“ იმსახურებს, ძვირფასო!

ღროის ამ მონაკვეთს ეს ეკუთვნის!

თქვენ უფრო გეკუთვნით, ჩემო მახრჩობელა ძმებო!

თქვენი საგზალი არის ცოდვა!

მე ხომ ისედაც ვკვდები! მე უპირატესობა ზეცაში მაქვს!... ვიცი, ეს ქარიშხლები გადაივლის. მერე წვიმები მოვა... აუ, დიდი წვიმები იცის აქეთ. ერთხელაც მოვარდება და ყველაფერს, რაც იყო, რაც არის, წაიდებს, გადარეცხავს, ჩახვეტავს...

მთავარია, ღროულად მოვიდეს!

ლოცვა-კურთხევა ამ სახლში შემოვიდეს...

კიდევ: ერთი შემოლაწუნება უნდა ერს და ქვეყანა გამთელდება!“.³

სიკვდილთან შეხვედრა ეს სცენა ჭიჭეს საოცარ მოძნობლველობას ანიჭებს. ფიზიკური ყოფის უძლურებასთან ერთად, არსებობისათვის ბრძოლაში მოქანცული, იგი ამ ბრძოლაში დახარჯულ ენერგიას მისტირის. სიკვდილის წინ ჭიჭე ღმერთთან და საკუთარ თავთან ბრუნდება, საკუთარ წარსულს მოიძიებს და სინდისს გაუსწორებს თვალს. მთელი რომანი საოცარ შინაგან ჭიდილზეა აგებული. მის ფინალში კი საბოლოოდ მაინც იხსნება პოზიტიურობის მარადიული იდეა –სიკეთის არსებობის არეოპაგიკული რწმენა. არსებული აუცილებლად უნდა იძლიოს, როგორც სიკეთით დათრგუნული ბოროტება და ღვთის სამართალი „ამ სახლშიც უნდა შემოვიდეს“.

„ძეგლი ყველასათვის“ არ არის „ძილის წინ“ საკითხავი რომანი.

¹ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 135.

² ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 160.

³ ზ. კალანდია. ძეგლი ყველასათვის, გვ. 246.

მის ხანგრძლივობას არა მარტო სათქმელის სიცხადე და აქტუალურობა განაპირობებს, არამედ ის განსაკუთრებული ნიჭი, ჭეშმარიტი მწერლისთვის დამახასიათებელი ქმედითობა, მკითხველის განცდებზე საბედისწეროდ რომ მოქმედებს. ეს არ არის ჩვენი რეალობის მოვლენათა მშრალი იმპროვიზაცია, ეს არის ოსტატის მხატვრულ სახეობრივი ხორცშესხმა ინდივიდუალური მანევრითა და ეფექტით სამომავლოდ გათვლილი იმაზე, რომ შთამომავლობამ სწორი დასკვნები გამოიტანოს, რომ თავისუფლებაზე მეოცნებე ერს აკაკი ბაქრაძისა არ იყოს, უნდა ჰქონდეს ავთანდილის თავდადება მოყვასისადმი, ჰაჯი-უსუპის პასუხისმგებლობა და მინდიას სიყვარული სამყაროსადმი.“

ზაურ კალანდიას ეს რომანი, სწორედ ამ პოსტულატებზეა ორიენტირებული. ეს არის სასიცოცხლო მცნება ერის არსებობისათვის და მწერალმა ამის შესახსენებლად დროც და სივრცეც სწორად შეარჩია. ვფიქრობთ, ეს რომანი ერთ-ერთი საუკეთესოა იმ მხატვრულ ტილოთა შორის, რომელიც საუკუნის დასასრულის ქართული სინამდვილის „ზნეობრივ ისტორიას“ ეძღვნება.

SALOME KAPANADZE

“A MONUMENT FOR EVERYONE” – THE NATION’S DRAMATIC DILEMMA

“*Monument for Everyone*”, a novel by Zaur Kalandia touches upon one of the thorniest periods of the Georgian history at the end of the 20th century, when national movement rose in Georgia and Georgians felt the sense of freedom. However, the result of this process was the national psychological transformations which the writer felt profoundly and depicted in his historical novel. The writer noticed just the right time and place in order to remind the nation about the postulate once again to overcome this crisis. The heroes of the novel are real characters. The author describes their psychological genesis alongside the social-economical changes. His aim is eventually clear. This multi-act drama has to give rise to the reader’s spiritual catharsis and at the same time to help the nation to find the way of deliverance.

მარინე ტურაპა

„გალული ვიქრის“ მესაიდუმლე დაძმური სიყვარულის პარადიგმა ლიტერატურაში

ბაირონი, ალბათ, ყველაზე არაინგლისელი მწერალია ამ ყველაზე ტრადიციულ, ყველაზე კონსერვატორულ ქვეყანაში. ინგლისელი ლორდების სრულიად ახალგაზრდა მემკვიდრე ჯერ ირლანდიის განთავისუფლებას მოითხოვდა, შემდეგ იტალიელ კარბონარებსა და ბერძნებს ეხმარებოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვებაში. ინგლისიდან განდევნილი არასოდეს განიცდიდა უსამშობლობის ტკივილს, მაგრამ, როცა სულიერ მარტოობას გრძნობდა მისი ერთადერთი მესაიდუმლე ნახევარდა – აგვუსტა ლი იყო. არც ამას პატიობდნენ და მათ ურთიერთობას ათასგვარი ჭუჭყით, სიბუნძურით „ამკობდნენ“, რადგან ვერ იგებდნენ სულიერ სიახლოვეს, გოეთე რომ „არჩევით ნათესაობას“ უწოდებდა.

ბაირონის ლექსი „ბარათი აგვუსტას“ (ზოგიერთ თარგამში „სტანსები აგვუსტას“) არ არის მხოლოდ დაძმური ურთიერთობისა და სიყვარულის ამსახველი ნაწარმოები, მასში პოეტი მთელ თავის ცხოვრებას მიმოიხილავს, ერთგვარად აფასებს. ეს ლექსი ინგლისურიდან თარგმნა ოთარ ჭილაძემ.¹ თუმცა ეს არ არის ამ ნაწარმოების ერთადერთი ქართული ვერსია. ამ თარგმანმა თავისი ლირიულობით, განცდათა გულწრფელობით მიიქცია ქართველი მკითხველის ყურადღება. როგორც თავად ოთარ ჭილაძე აღნიშნავს: „პროფესიონალი მთარგმნელისაგან განსხვავებით, პოეტის მიერ თარგმნილი ნაწარმოები უფრო მას ეკუთვნის, ვიდრე კანონიერ ავტორს. მე მგონი, სწორედ პოეტის თარგმანებს გულისხმობენ ის კრიტიკოსებიცა და ლიტერატორებიც, რომლებიც დასაშვებად თვლიან სათარგმნელი ტექსტისადმი თავისუფალ მიდგომას... მთარგმნელს ასლი გადმოაქვს, პოეტი კი ქმნის, ხოლო შექმნა, თავისთავად, უკვე თავისუფლებასაც გულისხმობს. ღმერთმა იცის, რომელი უფრო ძნელია. ერთი კია – რაც მთარგმნელისათვის მიუტევებელია, ის პოეტისათვის შეიძლება აუცილებელიც იყოს, როგორც თვითგამოჟღავნების კიდევ ერთი გზა თუ საშუალება“.²

¹ ო. ჭილაძე. გახსოვდეს სიცოცხლე. თბ., 1984, გვ. 372-379.

² ო. ჭილაძე. გახსოვდეს სიცოცხლე, გვ. 6;

ბაირონის მღელვარე პოეტურ სულსა და ვნებების სიმძაფრეს მხოლოდ პოეტი თუ გაიგებდა ბოლომდე და თვითგამომჟღავნების ურთულეს პროცესში მკითხველსაც ჩაგვრთავდა, თავისი და ინგლისელი ავტორის უფრო ღრმად გასაგებად.

*„ორი რამ შემორჩა ამქვეყნად ბოლოს:
მიწა, რომელიც მიჩენს იარებს და სახლი,
რომლის კარგიც და ცუდიც,
დაო, მე და შენ გავიზიარეთ.
მაგრამ პირველი რა იქნებოდა,
მე რომ ნამდვილად მქონდეს მეორე“¹*

პოეტს არა აქვს „ბინა, თავშესაფარი“ და არ ჰყავს ერთადერთი მშობლიური ადამიანი გვერდით, რაც მისი სულიერი ტკივილებისა და ჩივილის მიზეზია. ბაირონმა იცის, რომ მისივე არჩევანი იყო „ეს უსასრულო და ბნელი ღამე“. დაღლილი პოეტი ოცნებობს მოიშოროს „ამქვეყნიური ტვირთის სიმძიმე“, რადგან მისი სხეული ვეღარ უძლებს თავისი „უხეში ბედის ლოდებს“. „ბარათი ავგუსტას“ ერთგვარი აღსარებაც არის და საკუთარი ცხოვრებისეული გზის თვითშეფასებაც:

*„მე მომავლითაც ვარ უკმაყოფილო,
რომელსაც ჩემთვის ამზადებს ბედი.
არც წარსულით ვარ უკმაყოფილო,
ანდა რა უნდა მენატრა მეტი.
მან დამიტოვა მოგონებები ბევრი
ძვირფასი დღისა და ღამის,
ხოლო ამ ურიცხვ ბრძოლებში ხოლმე,
ბედნიერებაც მწვევია წამით“²*

პოეტი ახლა ამ წამიერი ბედნიერების თანამონაწილედ ავგუსტას აქცევს, რადგან მხოლოდ მისთვის შეუძლია „მალული ფიქრის“ გამხელა.

*„იმდენი რამე გადავიტანე,
რომ ხნიერი ვარ საკუთარ თავზე“³*

– ამ სტრიქონებით არა მარტო ბაირონი, არამედ მთარგმნელიც ერთგვარად აფასებს მსოფლიოს ყველაზე დიდი რომანტიკოსის ცხოვრების გზას.

*„ნეტავ აქ იყო, აქ იყო ნეტავ,
რომ გავიმხილო ფიქრი მალული.
თუმცა მე ვიცი, რომ სიმარტოვეს*

¹ ო. ჭილაძე. გახსოვდეს სიცოცხლე, გვ. 372.

² ო. ჭილაძე. გახსოვდეს სიცოცხლე, გვ. 378.

³ ო. ჭილაძე. გახსოვდეს სიცოცხლე, გვ. 377.

აუფასურებს ეს სინანული“¹

გულწრფელად უზიარებს თავის ფიქრებს ბაირონი ნახევარდას. თითქმის ერთი საუკუნის მერე, რაინერ მარია რილკე თავის ვენეციელ მეგობარ ქალს, მიმი რომანელს წერდა: „არასოდეს დაივიწყოთ, რომ მე სიმარტოვეს ვეკუთვნი, რომ მე არავინ არ უნდა მჭირდებოდეს, რომ მთელი ჩემი ძალაც ამ განდგომილებიდან იბადება. გარწმუნებთ მიმი, და ვემუდარები ყველას, ვისაც ვუყვარვარ – უყვარდეს ჩემი მარტოობა; ეს რომ არა, მე უნდა დავემძლო მათ თვალებს, მათ ხელებს, როგორც გარეული ცხოველი ეძალევა ხოლმე დაღვენებულ მტერს“ (1920 წლის, 11 მაისი).² პოეტები განსხვავებულად განიცდიან მარტოობას, რომელიც ერთდროულად ტანჯავს და უამრავ ტკივილს აყენებს მათ, მაგრამ ამავე დროულად სინანულს ამტკიცებს. „მარტოობის ორდენის კავალერობა“ ერთდროულად ტვირთიც არის და პოეტური მოვალეობაც.

„იცით, როგორ მკითხველს ვინატრებდი? – წერდა გოეთე თავის დროზე, – ისეთს, რომელიც მეც, თავის თავსაც და მთელ სამყაროსაც დაივიწყებდა და მხოლოდ ჩემს წიგნში იცოცხლებდა“.³ ასეთ მკითხველზე მხოლოდ ოცნება თუ შეიძლება, როგორც ჩანს, ამ ოცნებასთან მიახლოებული მკითხველი იყო გოეთეს და კორნელია, რომელიც ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, ოცდაექვსი წლის ასაკში, გარდაიცვალა, მაგრამ როგორც მწერალი ამბობდა, მან დიდი როლი ითამაშა გოეთეს შემოქმედებაში. კორნელია შთააგონებდა და შემოქმედებითად განაწყობდა გენიოსს ძმას, როგორც ჩანს, გარდაცვალების შემდეგაც („ფაუსტში“, მართალია, ვალენტინი უსამართლოდ ამტყუნებს მარგარიტა/გრეთხენს და მას მეძაობაშიც კი დებს ბრალს, მაგრამ იგი, ფაქტობრივად, დის სახელისა და ღირსების გადარჩენას ეწირება).

„მოღერებული დანით ვდგავარ ჩემი ოჯახის წინაშე, ერთდროულად ვცდილობ მის დასჯასაც და დაცვასაც,“ – ეს ფრანც კაფკა,⁴ ისევ XX საუკუნე, ისევ უღმერთობით გატანჯული ადამიანი. ცნობილია, მწერლის მძიმე, გაორებული დამოკიდებულება ოჯახისადმი, რომელიც მისი ინტერესებისა და გატაცებების ბარიერად იქცა. სულიერად და ფიზიკურად სუსტი ფრანცი მთელი ცხოვრება ცდილობს ძლი-

¹ ო. ჭილაძე. გახსოვდეს სიცოცხლე, გვ. 375.

² რაინერ მარია რილკე. ფრანგული წერილებიდან. თბ., 1992, გვ. 125.

³ გოეთეს საუბრები ეკერმანთან. ბათუმი, 1988, გვ. 35.

⁴ ფ. კაფკა. წერილი ძმას. იგი კაფკამ დედას გაუგზავნა, მამისთვის რომ გადაეცა. დედამ არ შეუსრულა შვილს თხოვნა, წერილი უკანვე გამოუგზავნა „რამდენიმე დამამშვიდებელი სიტყვით“. კაფკა ამ წერილს არაერთხელ ახსენებს მილენა ესენსკაიასთან მიმოწერის დროს. იხ.: **М. Брод. Франц Кафка. Биография.** Прага, 1937, გვ. 70.

ერი მამის – ჰერმან კაფკას ზეგავლენას გაექცეს. „ყველაფერი, რაც ლიტერატურა არ არის, თავს მახეზრებს და მძულს, მაღიზიანებს და მაფერხებს... ოჯახური ცხოვრებისადმი არავითარი მიდრეკილება არ გამაჩნია. საუკეთესო შემთხვევაში, შემიძლია, მხოლოდ გარედან დავაკვირდე მას. არ მჩვევია არავითარი ნათესაური გრძნობები. სტუმრები კი ვერაგ თავდამსხმელებად წარმომიდგებიან. ქორწინება ვერ შემიცვლის, ისევე როგორც ვერ შემიცვალა ჩემმა სამუშაომ“.¹

„მე ლიტერატურა ვარ“, – უთხრა მწერალმა თავის პირველ საცოლეს ფელიცია ბაუერს, რომელიც ლიტერატურის გამო უარყო.² მეორე ქალი მილენა ესენკა, რომელიც აგრეთვე ლიტერატურის სიყვარულისთვის მიატოვა, ამგავრად განსაზღვრავს ძირითად განსხვავებას კაფკასა და ჩვენ, უბრალო მოკვლავებს, შორის: „რა თქმა უნდა, ჩვენთვის სიცოცხლე მძიმე ტვირთი არ არის, რადგან ხშირად ვაპოულობთ ნუგეშს სიცრუეში, უგუნურებაში, ენთუზიაზმში, ოპტიმიზმში, გარკვეული გაგებით – პესიმიზმშიც და ა.შ. მაგრამ ის არასოდეს ინუგეშებს თავს ამგვარად, არასოდეს. მისთვის აბსოლუტურად მიუღებელია სიცრუე, ზუსტად ისევე როგორც ლოთობა.

და არ არსებობს არავითარი მანუგეშებელი საშუალება... ის წააგავს შიშველ ადამიანს ჩაცმულთა შორის. და ასკეტიზმი ამ შემთხვევაში გმირული სულისკვეთების ნაყოფი როდია... ესაა იმულებითი ასკეტიზმი, რომელიც განპირობებულია სამყაროს თავზარდამცემად ღრმა, უტყუარი ხედვითა და კომპრომისების უგულვებელყოფით... ამასთან მას არ სძაგდა ცხოვრება, საზოგადოდ, არამედ – მხოლოდ ცხოვრების ამგვარი ყაიდა! დიან სწორედ ამგვარი“.³ და მაინც იყო ერთი ნუგეში, რომელიც ფრანც კაფკას თავის გაუცხოებულ ოჯახში გააჩნდა – ეს იყო მისი და ოტილია, რომელთანაც იმთავითვე გამორჩეული ურთიერთობა აკავშირებდა. სწორედ ოტილიასთან ურთიერთობისას ავიწყდებოდა მას სამყაროს მოწყობის მისთვის სრულიად მიუღებელი ყაიდაც და საკუთარი უსუსურობის შეგრძნებაც. სწორედ ოტილიას სიყვარულით უნდა იყოს შთაგონებული გრეტას სახე „მეტამორფოზაში“ გრეგორსა და გრეტას განსაკუთრებული ურთიერთობა უყალბდებათ. ძმის უმთავრესი საზრუნავი გარდასახვამდე გრეტასათვის სასურველი განათლების მიცემაა. გარდასახვის შემდეგ მხოლოდ გრეტას შეაქვს მისთვის

¹ *ფრაგმენტები კაფკას დღიურებიდან*. – ის ელექტრონული ვერსია: lib.ru/KAFKA.

² diepresse.com/home/spektrum/literatur.

³ diepresse.com/home/spektrum/literatur.

საჭმლის ნარჩენები, რძე და დედისაგან განსხვავებით, ზოგოდ ქცეულ ძმასთან, გარკვეული ურთიერთობის დამყარებას ახერხებს. თუმცა მალე გრეტასაც ბეზრდება იგი და გრეგორის გადაწყვეტილება – მოკვდეს, ხელი არავის შეუშალოს, გრეტას გულგრილობით არის, პირველ რიგში, განპირობებული. კაფკას შემოქმედებიდან გამომდინარე, ეს ოტილიას ხასიათის „ბრალი“ იმდენად არ უნდა იყოს, რამდენადაც სამყაროს გარდაუვალი მსხვერვისა და სიყვარულის საოცარი დეფიციტის ხაზგასმა, რაც ასე ორგანულია ზოგადად მწერლის ლიტერატურული მემკვიდრეობისათვის.

კაფკების მსგავსად ცნობილია მანების – იმდროინდელ გერმანიაში ერთ-ერთი ყველზე ცნობილი ოჯახის საკმაოდ ცნობილი და რთული, თუმცა განსხვავებული პრობლემები. სენატორის, თომას და ჰაინრიხ მანების მამის, სიკვდილამდე ოჯახი ბიურეგრული სიმტკიცითა და ტრადიციის ერთგულებით ცხოვრობდა. 50 წლის ქმრის გარდაცვალების შემდეგ მანების დედა – ჯულია მარტო დარჩა ხუთი შვილით ხელში. ვერც ერთმა შვილმა მამის ანდერძის შესრულება ვერ შეძლო. შესაძლოა ესეც ყოფილიყო მათი გაუთავებელი ტრაგედიის მიზეზი. თომასი ანდერძის თანახმად, „რომელიმე პრაქტიკულ პროფესიას უნდა დაუფლებოდა და დედას გვერდით ამოდგომოდა“.¹

ამის საწინააღმდეგოდ, იგი სიცოცხლეშივე აღიარებულ მწერალი და ნობელის პრემიის ლაურეატიც კი გახდა. ჰაინრიხს „წერის ჟინი უნდა ჩაეკლა“, რადგან, მამის აზრით, „მას არ ჰქონდა მწერლისთვის საკმარისი ცოდნა და გამოცდილება“.² არც უფროსმა შვილმა შეასრულა სენატორის უკანასკნელი სურვილი. მანებს ორი და ჰყავდათ – ლულა და კარლა. თომასს განსაკუთრებული სიახლოვე ჰქონდა ლულასთან „ლულას, მგრძნობიარესა და ტრადიციების დამცველს, თომას მანი თავის მღედრობით „მეს“ ეძახდა.“³ წარუმატებელი ქორწინებისა და ყველაფრისადმი გაცნობიერებული თუ გაუცნობიერებული შიშის გამო ლულა საკუთარი სახლის სხვენში თვითმკვლელობით ასრულებს სიცოცხლეს. მეხის გავარდნასავით აღიქვამს თომას მანი დის სიკვდილს.⁴ კარლა კი ჰაინრიხის საყვარელი თავქარიანი და იყო. მსახიობი, კომედიანტი, ლამაზი, უტიფარი, მხიარული და არც თუ ძალიან

¹ მანების დაწვევლილი ოჯახი. გერმანული მასალების მიხედვით მოამზადა დ. თოფურიაშ. – გაზ.: „ჩვენი მწერლობა“ 8-15 მარტი, 2002, გვ. 10.

² მანების დაწვევლილი ოჯახი, გვ. 10.

³ მანების დაწვევლილი ოჯახი, გვ. 10.

⁴ მანების დაწვევლილი ოჯახი, გვ. 10.

წარმატებული. ხშირად ეხვევა სასიყვარულო ინტრიგებში და მერე ამის გამო დაუსრულებლად წუხს. თომას მანი მამის გარდაცვალებიდან ათი წლის შემდეგ აქვეყნებს თავისი ცხოვრების მთავარ რომან „ბუდენბროკებს“, რისთვისაც მოგვიანებით ნობელის პრემიას მიანიჭებენ.

„ბუდენბროკები“ მწერლის ავტობიოგრაფიული ნაწარმოებია, მასში არა მხოლოდ საკუთარი ოჯახის წევრები არიან გამოყვანილნი, არამედ მოქმედება მანების ლუბეკურ სასახლეში მიმდინარეობს. ეს არის რეალური დრამა, ოჯახური ისტორია, თომას მანის ყველაზე ჟანრული ნაწარმოები. ბოლოდროინდელ გერმანულ კრიტიკაში მას ბესტსელერად მოიხსენიებენ.¹ განსაკუთრებით საინტერესოდ არის დახატული ნაწარმოებში ბუდენბროკების მესამე თაობა, რომლის პროტოტიპად თავად მანის დაძმა გამოყვანილი. მესამე თაობის მაგალითზე სრულიად ნათლად არის დახატული რომანის მთავარი პრობლემა – ბუდენბროკებს (ცნობილი ბიურგერული ოჯახების სხვა მემკვიდრეებსაც) არ სურთ ისტორიულ ასპარაზიდან გადასვლა, მაგრამ არც ცხოვრების ახალი კანონების მიღება შეუძლიათ. განსაკუთრებული ოსტატობით არიან დახატული დები ბუდენბროკები, რომელთა სახეები მწერალმა დები მანების პორტრეტებზე დაყრდნობით შექმნა.

მიხეილ ბულგაკოვის ცხოვრების ბევრი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი შემონახულია უმცროსი დის, ნადეჟდა ბულგაკოვას დღიურებში. ჯერ კიდევ XXს. დასაწყისიდან ინტელიგენტურ ოჯახებში მოღვაწე ყოფილა დღიურების წარმოება, რომელსაც არა მხოლოდ ყველაზე ფარულ აზრებს ანდობდნენ, არამედ ზედმიწევნით აფიქსირებდნენ ცხოვრების მნიშვნელოვან მოვლენებსაც. 1912წ. ბოლოს მიხეილ ბულგაკოვს თავისი პირველი მოთხრობები მიუცია დისთვის წასაკითხად, თან უთქვამს: „აი, ნახავ, მე მწერალი გავხდებიო“.² შემდეგ მან მომავლის გეგმები გაანლო ნადეჟდას. მიუხედავად იმისა, რომ მწერალს სამი და ჰყავდა: ნადეჟდა, ლელია და ვარია, მიხეილი განსაკუთრებით აფასებდა ნადეჟდას აზრს, მას ჭკვიან, სამართლიან და გაწონასწორებულ ადამიანად თვლიდა. დასაც ესმოდა, რომ მიხეილი გამორჩეული ადამიანი იყო.

ციტატა დღიურიდან: „მიშამ ამას წინათ საუბარში გამოიხატა თავისი მსოფლმხედველობის სიღრმითა და ერუდიციით“.³ მოგვიანებით კი ნადეჟდა ამგვარ სიტყვებს წერდა კ. პაუსტოვსკის, რომელიც მიხეილთან ერთად სწავლობდა კიევის პირველ იმპერატორულ გიმნაზიაში: „ჩვენმა ოჯახურმა ერთიანობამ, მეგობრულმა ჯერ ბავშვურმა, შემდეგ

¹ Kindlers neues Literaturlexikon. – ელექტრონული ვერსია: www.derkindler.de.

² lib.ru/Bulgakov.

³ lib.ru/Bulgakov.

ახალგაზრდულმა კოლექტივმა დიდი გავლენა მოახდინა მიშაზე. ოჯახ-
მა გვასწავლა მეგობრობა და მოვალეობის შეგრძნება, მუშაობა, თანაგ-
რძნობისა და სხვა ადამიანის დაფასების უნარი. მე ვფიქრობ, რომ
„ტურბინების დღეებში“ გადმოცემული ნაზი ლირიზმი და გულის-
ხმიერება, აგრეთვე „თეთრი გვარდის“ ზოგიერთი ღრმა ეპიზოდი –
ჩვენი ოჯახური ურთიერთობების გულწრფელობიდან იღებს სათავეს.
ჩემს ძმას სიცოცხლის ბოლომდე გაჰყვა კიევის სიყვარული“.¹

მშობლიური სახლის ამგვარი სიყვარული ნადეჟდასადმი სულიე-
რი ნათესაობითაც იყო გამყარებული. ერთგან დღიურში ვკითხულობთ:
„მიშა ყველაზე გულწრფელი ჩემთანაა“.² მათ შორის ყოველთვის ნდო-
ბით აღსავსე, სულიერი ნათესაობა იყო, ისინი ყველაზე ფარულ საი-
ღუმლოებებსა და ტკივილს ანდობდნენ ერთმანეთს და მუდამ მზად იყ-
ვნენ ერთმანეთის დასახმარებლად. საოცარი სითბოთი არის გამსჭვალ-
ული და-ძმის მიმოწერაც. ერთხელ მიხეილ ბულგაკოვის მოსკოველ-
მა თაყვანისმცემლებმა თხოვეს ცნობილი მწერლის დას, მოეყოლა თა-
ვისი ოჯახის შესახებ. ნადეჟდა ბულგაკოვა სიამოვნებით დათანხმდა,
იპოვა თავის არქივში საკუთარი დღიურები და მოხსენებაც მოამზადა,
რომელიც ბულგაკოვის ცხოვრების არაერთ მნიშვნელოვან, მანამდე უც-
ნობ და მკითხველისათვის ძალიან საინტერესო ეპიზოდს შეიცავს.

განსაკუთრებული ურთიერთობა ჰქონდათ ორბელიანებს თავისი
ერთადერთი დის, ეფემიას მიმართ, რაც გრიგოლმა თავის უმშვენიერეს
ლექსში გამოხატა. რიგაში სამსახურეობრივი მოვალეობის შესრულე-
ბის დროს, მონატრებული გრიგოლ ორბელიანს დაუწერია ლექსი
„ჩემს დას ეფემიას“:

*„ჩემდა ნუგეშად, ჩემდა შვებად, სასიხარულოდ,
ლხენად გლახ გულის, უდროოდა მწირ დამჭკნარისა,
დაო სასურველ! ამა სოფლის შენ დამშთი მხოლოდ
და განმასვენე კვეთებათაგან ბოროტ მხვედრისა!..
ცხოვრების ბნელ გზას შენ მინათი – შვების ვარსკვლავი...
...მით უფრო გული გრძნობდა ფასს დაკარგულის,
წარსულთა დღეთა იგონებდა რა ნეტარებას.
ესრედ ამშვენებს სიტურფითა ვარდი სამარეს,
ესრედ მშვენიერთ ბავთ ზედან იელვებს ღიმი,
თუძცადა გულში უზომოსა ჰფარავს სიმწარეს...“.³
სამშობლოსაგან შორს მყოფ, მონატრებულ პოეტს ერთადერთ ნუ-*

¹ lib.ru/Bulgakov.

² lib.ru/Bulgakov.

³ ქართული მწერლობა. ტომი მეცხრე. თბ., 1992, გვ. 323.

გემად და გულის ლხენად ეფემია მიაჩნია – ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული ბედის მქონე ქალი ქართულ სინამდვილეში, რომლის ერთადერთი გენიოსი ვაჟი ისე მიაბარეს უცხოებაში მიწას, რომ არც დედის ცრემლი ღირსებია და არც ახლობელთა დატირება. გრიგოლს არ სჯერა მომავლის:

*„ხვალე არღა მრწამს,
ვით ღამეში მაცდური სხივი“¹*

ამიტომაც მზად არის სიკვდილისათვის, ოღონდ იმ პირობით, თუ ეფემია იქნება მისი გამცილებელი:

*„და მაშინ, ოდეს საუკუნოდ მივლულო თვალინი,
მშობლიურ მიწა ხელთა შენთა გულს დამაყარონ“²*

მელიტონ ბარათაშვილის ხელგაშლილობის გამო, ტატოს გარდაცვალებამდე დიდი ხნით ადრეც, ძალიან გაუჭირდა ოჯახს, შეწუხებული გრიგოლი იწერება რიგიდან: „რა უბედური ოჯახი შეიქმნა სახლი ჩვენი! ო, რა ძნელია მოსათმენად, რომ კაცი ჰხედავდეს ესრეთ გულის საყვარულს დას უკანასკნელ განწირულებებაში და არ შეეძლოს შემწეობა“.³

1947წ. ტერენტი გრანელის ხელნაწერი ლექსები, დღიურები, სხვა მასალები, რომლებიც დაკარგვას გადაურჩა მის დას – მარიაძს, რომელსაც პოეტი სიყვარულით მაშოს ეძახდა, საქართველოს ლიტერატურის მუზეუმისათვის გადაუცია. ეს ხელნაწერები სიყვარულით, სათუთად იყო აკინძული „წიგნებად.“ სწორედ ეს ხელნაწერი დაედო ძირითადად საფუძვლად ელიზბარ უბილაგასა (1961წ.) და ლერი აღიმონაკის მიერ (1972–1979 წლებში) გამოცემულ პოეტის ლექსების კრებულებს, რომელთაც საინტერესო გამოკვლევები ერთვის.⁴ ტერენტი გრანელის მძიმე ფიზიკურ და სულიერ ცხოვრებას მისი დები – მაშო და ზოზია ათბობდნენ, რომელთაც პოეტმა არაერთი გულწრფელი სტრიქონი მიუძღვნა.⁵ ლექსი „ღვირფას დებს“ 1926 წლით არის დათარიღებული. ამ დროს ტ. გრანელი ჯერ კიდევ ჯანმრთელია, სულიერი და პოეტური აღმაფრენის ზენიტში იმყოფება, მან ამ წელს თავისი უკანასკნელი კრებული გამოსცა. „1928 წლიდან კი იწყება პოეტის

¹ ქართული მწერლობა. ტომი მეცხრე, გვ. 326.

² ქართული მწერლობა. ტომი მეცხრე, გვ. 326.

³ ე. მაღრაძე. გრიგოლ ორბელიანი. ტ.1 თბ., 1981, გვ. 85.

⁴ გ. ცქიტიშვილი. ვიცე, დრო მოვა ჩემი გაგების, დოკუმენტური მოთხრობა. თბ., 1990, გვ. 237.

⁵ 1919წ. მან აირჩია ფსევდონიმი – გრანელი. ტერენტის დების მაშო და ზოზია კვირკველიების გადმოცემით, ამ ფსევდონიმის არჩევას საფუძვლად დაედო ლათინური სიტყვა „granum“, რაც მარცვალს ნიშნავს. „მეც პატარა, ობოლო მარცვალი, სამყაროს უმცირესი ნაწილი ვარო“, ამბობდა პოეტი.

მკვეთრი სულიერი დეპრესია. ამ პერიოდის წერილები, სადღიურო ჩანაწერები და ლირიკა მოწმობენ მის სულიერ მსხვერველს.¹

ჯერ კიდევ ფიზიკურად და ფსიქიკურად ძლიერი ტერენტი გრანელი ამშვიდებს დებს, რომლებიც გამუდმებით მასზე შფოთავდნენ:

„ახლა მარტო ვარ, ის დრო წავიდა,
როცა ქუჩაში ვახდენდი დებოშს,
ნუ დარღობთ ჩემზე, იყავით მშვიდად,
მე მალე მოვალ, ძვირფასო დებო!“

ერთი წლის შემდეგ, 1927წ. დაწერილ ლექსში „მიმართვა დისადმი“, რომლის ადრესატი დაკონკრეტებული არ არის, პოეტი უკვე წინასწარ ჭკრეტს მოსალოდნელ საფრთხესა და უბედურებას:

„არ მშორდება მე უძილო ღამე,
ღამეხსენი, ლაუვარდების ცაო!
მალე მოდი და მიშველე რამე,
მალე მოდი, ვიღუპები, დაო!“²

ზოზია განსაკუთრებული სითბოსა და ადამიანური თანაგანცდის სიმბოლოდ იქცა ტერენტი გრანელის პოეზიაში და იგი ერთი შეხედვით, მოულოდნელ ლექსებშიც კი გვხვდება. ცნობილი ლექსი „მე და გალაკტიონი“ ამ სტრიქონებით იწყება:

„ავად იყავი, წუხელ ვკვდებოდი,
ახლა მივონებს ალბათ ზოზია,
გალაკტიონში არის დემონი
და ჩემში უფრო ანგელოზია“³

სულიერად და ფიზიკურად გატეხილი პოეტი, 1928 წლიდან გარდაცვალებამდე, 1934 წლამდე გაჭირვებით, უკანასკნელი ძალების მობილიზებით უძლებს ტკივილებს, „ფიროსმანივით ყველასაგან მიტოვებული“ (ლერი ალიმონაკი) ისევ ყველაზე მშობლიურ და ერთგულ ზოზიას – უხმობს საშველად:

„გადარჩება ეჭიმებს ეკითხება ზოზია.
გადარჩება? – გმინავენ ლაზარეთის კედლები...
დაო, შენი ცრემლები ჩემთვის ავგაროზია,
დაო, მჯერა სიცხიანს, სადღაც დავეხეტები“⁴

„ასე გაივლიან საუკუნეები. ჩემს საფლავს დაადგება მზე შორეულ რიცხვის. ჩემ მიერ უხილავ საღამოს ბინდი დაფარავს მივიწყე-

¹ ლ. ალიმონაკი. ტერენტი გრანელი. – წგნ.: ტ. გრანელი. ლირიკა, თბ., 1972, გვ. 117.

² ტ. გრანელი. ლირიკა, გვ. 123.

³ ტ. გრანელი. ლირიკა, გვ. 88.

⁴ ტ. გრანელი. ლირიკა, გვ. 88.

ბულ ლოდებს და ჩემი საფლავიც შეიმოსება სიბნელით. წამოვა წვიმა, ქარიშხალი და მოწყენილ საფლავზე დამაყრის ყვითელ ფოთლებს. ასე დროთა შავი წვეთებით დახავსდება ჩემი სამარე, ზედ წამოიზრდება ბალახი... საყდარს დაკეტავენ, ხატები დამწყვედულ ტუსაღებივით დარჩებიან შიგ. და სასაფლაოს ჩხავილით გადაუფრენს ყვავი. გაქრება თვალეები, რომელზედაც ესვენა თბილისის დამეები მძიმე ლოდებივით. და ჩემი სამარის სამუდამო დარაჯი იქნება ჩემი უნახესი და – სიჩუმე“.¹ ეს ოცდახუთი წლის პოეტის სიტყვებია, რომელსაც ყოველთვის ახსოვდა სიკვდილი – Memento mori, რადგან მთელი მისი ხანმოკლე და ტანჯული სიცოცხლე იყო მზაობა სიკვდილისათვის. თუმცა სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა მისი პოეზია და სანამ ეს პოეზია იარსებებს, იარსებებს ზოზიაც – როგორც დამძური, ყველაზე გულწრფელი, ნაზი და პოეტური სიყავრულის სიმბოლო.

პოსტ-სკრიპტუმად ისევ ბაირონის უკვდავ სტრიქონები გამოდგება, რომელსაც ახალი ქართული სიცოცხლე ოთარ ჭილაძის თარგმანმაც მიანიჭა:

*„ჩვენ ერთმანეთში ვარსებობთ მხოლოდ
და ამითა ვართ, დაო, მდიდარი;
და ამის გამო ჩვენს არსებობას
არ ელის საფრთხე არავითარი...
მალე მოგვანახავს სიკვდილის ხელი
თუ გაგვიმწარებს ისიც მოლოდინს
– ჯაჭვი, რომელმაც ჩვენ შეგკაერთა,
ძვირფასო, მაინც გაძლებს ბოლომდე“.²*

მწერლებს ამ ნატიფი და დახვეწილი სულის პატრონებს, როგორებიც არ უნდა იყვნენ ისინი, ღმერთშემოსილები თუ ნიცშეს გამოცხადებით – ღმერთმოკლულები, კლასიკურ ეპოქაში თუ მოდერნიზმის ხანაში მცხოვრებნი, ზნეობრივად ძლიერნი თუ მარგინალნი, უმწეობისა თუ ეგზისტენციალური კრიზისისა დასაძლევად, აუცილებლად სჭირდებათ „მონათესავე სული“, რომ როცა „ჭერი არა აქვთ და თვალეებში აწვიმთ“ (რილკე),³ მარტო არ იყვნენ. აღსასრულის ჟამსაც სჭირდებათ გვერდით საკუთარი ზოზია. სიკვდილის მერეც სჭირდებათ საკუთარი მართა და მარიაძი, რომ სახარებისეული ლაზარესავით შეძლონ აღდგომა და თავიანთი მეორე და მარადიული, ლიტერატურული სიცოცხლის მოპოვება.

¹ ტ. გრანელი. ლირიკა, გვ. 167.

² ტ. გრანელი. ლირიკა, გვ. 50- -51.

³ რაინერ მარია რილკე. მალტე ლაურიდს ბრიგეს ჩანაწერები. თბ., 1992, გვ. 52.

MARINE TURAVA

**THE PARADIGM OF A BROTHER AND SISTER
LOVE IN LITERATURE**

The present article describes the greatest English romantic Byron's relationship with his sister Augusta, his tender affection toward her. The work also deals with the analysis of Byron's poem "Stanzas to Augusta" which is not just a piece of work depicting brother and sister bonds and attachment. In it the poet surveys his whole life, in a way evaluates it. The literary paradigm of brother's and sister's fondness for each other is illustrated by the examples of the relations between Goethe and Cornelia, Kafka and Otilia, Thomas Mann and Lula, Michael Bulgakov and Nadezhda, Grigol Orbeliani and Ephemia, Terenti Graneli and Zozia. It is especially emphasized that such kind of relations is conditioned alongside the biological love by the exceptional spiritual ties and inherent sensitivity. The examples are considered when the celebrated brothers' literary heritage, works and rare manuscripts were preserved for posteriority by their sisters.

თამარ კილურაძე

ფრანც კაფკას ნარატიული მოდელი: „იოზეფინე მოძღერალი ანდა თაგვი ხალხი“

მხატვრული ნარატიული ტექსტის ინტერპრეტაცია და ანალიზი ალბათ ერთადერთი ფორმაა ლიტერატურული კვლევისა, რომელიც შესაძლებელს ხდის ორივე ფილოლოგიური დისციპლინის, ენათმეცნიერებისა და ლიტერატურათმცოდნეობის თანამშრომლობას, ვინაიდან მხატვრულ ტექსტზე მუშაობისას გარდაუვალია როგორც თანამედროვე ტექსტის ლინგვისტიკის დებულებათა გათვალისწინება, ასევე აუცილებელია ლიტერატურული კვლევის იმ მეთოდების გამოყენება, რომლებიც რეცეფციის ესთეტიკასა და თხრობის თეორიას ეფუძნებიან.¹

ამ თვალსაზრისით ფრანც კაფკას მოთხრობა „იოზეფინე მოძღერალი ანდა თაგვი ხალხი“ („Josefine, die Sängerin oder Das Volk der Mäuse“)² შევარჩიეთ როგორც ნარატიული ტექსტის მოდელი,³ რომლის მაგალითზეც შევეცდებით თხრობითი დისკურსის ზოგიერთი ასპექტის განხილვას. 1924წ. დათარიღებული მოთხრობა „იოზეფინე მოძღერალი ანდა თაგვი ხალხი“ კაფკას ბოლო ნაწარმოებია, რომელიც მწერლის სიცოცხლეშივე გამოიცა. მოთხრობის სათაურშივე ჩანს რემინისცენცია გერმანელი რომანტიკოსი მწერლის, ე. ტ. ა. ჰოფმანის ცნობილი ზღაპრისა „მაკნატუნა და თაგვების მეფე“ („Nußknacker und Mausekönig“).⁴

თუმცა, განსხვავებით ერთი საუკუნით ადრე, ფანტასტიური მოთხრობის აღიარებული დილოსტატის, ე. ტ. ა. ჰოფმანის მიერ დაწერილი ზღაპრისა, ფ. კაფკასთან ფანტასტიური არ გახლავთ ზღაპრულის, ოცნების, წარმოსახვის სინონიმი და ერთგვარი პოზიტიური საპირწონე რეალურისა, როგორც ეს ჰოფმანისთვის და ზოგადად გერმანული რომანტიზმისთვისაა ნიშანდობლივი. ჰოფმანის ზღაპარში ფანტაზია და რეალობა კონტრადიქციაა. ორი სამყარო, ფანტაზიისა და რეალობის,

¹ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: **F. K. Stanzel**. Linguistische and literarische Aspekte des erzählenden Diskurses. Wien, 1984.

² **F. Kafka**. Sämtliche Erzählungen. Frankfurt am Main, 1970, გვ. 172-186.

³ **Umberto Eco**. Lector in fibula. Die Mitarbeit der Interpretation in erzählenden Texten. München, 1990.

⁴ **E. T. A. Hoffmann**. Märchen. Leipzig, 1983. S. 83-140.

ჰოფმანისათვის ჩვეული მანერით ერთმანეთისგან მკვეთრად გამიჯნულია. ფანტაზიის სამყარო, რომელსაც მიეკუთვნებიან მაკნატუნა და თავვი ხალხი, მხოლოდ რეალური გმირის, პატარა გოგონა მარის წარმოსახვაში არსებობს და ჩარჩო მოთხრობაში ჩანართის სახით, ნათლია დროსელმაიერის მიერ ნაამბობი ზღაპრით კერკეტი კაკლის შესახებ „*Das Märchen von der harten Nuß*“ არის სიგნიფიცირებული.

ამასთანავე, ჰოფმანი ორივე სამყაროს, ფანტასტიურსაც და რეალურსაც მისთვის დამახასიათებელი დეტალური აღწერით გადმოსცემს. ამრიგად, თუმცა აშკარაა მინიშნებისა ჰოფმანის ზრახპარზე, კაფკას „იოზეფინე მომღერალი ანდა თავვი ხალხი“ ჰოფმანის „*მაკნატუნა და თავგების ძევის*“ მეტად შორეული მემკვიდრეა. ერთადერთი რამ, რაც ე.ტ.ა ჰოფმანის ზღაპრიდანაა ტრანსპონირებული ფ. კაფკას მოთხრობაში არის, ფანტასმაგორია „თავვი ხალხი“, სოციალურად ორგანიზებული თავგები, რომელთა წარმომადგენელი და უსაყვარლესი მგოსანია მოთხრობის პროტაგონისტი მომღერალი თავვი ქალი იოზეფინე. კაფკას მოთხრობაში არ არის დიქტომია ფანტაზია და რეალობა, არამედ ტექსტი ერთთავად წარმოადგენს სოციალურ აბსტრაქციას, დაფუძნებულს ფანტასტიურ ამბავზე თავვი ხალხის საყვარელი მომღერალი ქალის, იოზეფინეს შესახებ, რომელიც ერთხელაც განაწყენდება და გაუჩინარდება, ვინაიან ხალხი, მიუხედავად მისადმი თავყანისცემისა, მაინც არ აკმაყოფილებს მის მოთხოვნას და არ ანიჭებს მას უფლებას, იყოს თავისუფალი ხელოვანი, მხოლოდ იმდეროს და არ სჭირდებოდეს სხვა სამსახურში ყოფნა.

ნარატიული დისკურსი, რომელსაც კაფკა ქმნის იოზეფინეს ისტორიის თხრობისას, უჩვეულოა იმით, რომ თხრობა პირველი პირის მრავლობით რიცხვში იწყება „ჩვენ მომღერალს იოზეფინე ქვია“ „*Unser Sängerin heißt Josefine*“.¹ მთხრობელი, რომელიც ამ ნაწარმოების ერთ-ერთი მთავარი ფიგურაა, ძირითადად პირველი პირის მრავლობით რიცხვში საუბრობს, რაც გამოხატავს მის იდენტურობას თავგ ხალხთან, ხოლო იქ, სადაც ნაცვალსახელი „ჩვენ“ პირველი პირის მხოლოდობითი რიცხვის ნაცვალსახელით „მე“-თი არის ჩანაცვლებული, თხრობის კილო პერსონალური ხდება და მთხრობელი მჟღავნდება, როგორც ერთგვარი ესთეტი, ინტელექტუალური შემფასებელი მომღერალი იოზეფინესა და თავვი ხალხის ურთიერთდამოკიდებულებისა, ცდილობს განმარტოს იოზეფინეს ხელოვნების საზოგადოებაზე უდიდესი ზემოქმედების ფენომენი, მიუხედავად იმისა, რომ მისი აზრით, იოზეფინეს სიმღერა მუსიკალური და ესთეტიკური თვალსაზრისით მაღალი ხელოვნება არ

¹ F. Kafka. Sämtliche Erzählungen. Frankfurt am Main, 1970. S. 172.

არის და თავი ხალხიც ერთგვარად არამუსიკალურად მიიჩნია.

ერთი მხრივ მოხრობელი ცდილობს ჩაწვეს იოზეფინეს ბუნებას, მეორე მხრივ კი შეიმეცნოს მისი ხალხის ხასიათი, ერთგვარი სოციოლოგის, ანალიტიკოსის პოზიციიდან შეაფასოს საზოგადოება, რომელიც მხატვრულ ტექსტში მოდელირებულია როგორც თავი ხალხი „Das Volk der Mäuse“ და ამასთანავე მოწმის, თანამედროვეს თვალთახედვიდან გადმოსცეს მოძღვრალი იოზეფინეს ამბავი. ამდენად მხატვრულ ტექსტში სამი კორელატი იკვეთება ა) მოხრობელი; ბ) იოზეფინე; გ) თავი ხალხი და შესაბამისად ასახულია სამი კორელაცია ა-ბ მოხრობელი – იოზეფინე, ა-გ მოხრობელი-თავი ხალხი და ბ-გ იოზეფინე – თავი ხალხი.¹

მოხრობის დისკურსის უჩვეულობა, რომელიც ლინგვისტური თვალსაზრისით გამოიხატება თავისებური პრონომინალიზაციით: თხრობა მონაცვლეობით წარმოებს პირველი პირის მრავლობით რიცხვში „ჩვენ“ და მხოლოდ რიცხვში „მე“, ისევე როგორც მხატვრული თხრობისას ზმნის ძირითადი ფორმის პრეტერიტუმის, „ფიქციურობის სიგნუმის“² აწმყოს ფორმით, პრეზენსით ჩანაცვლებით, შესაძლებელია ახსნილი და განმარტებული იქნას ლიტერატურული ნარატიული სტრუქტურის ანალიზის საფუძველზე. მოხრობის კორელატებზე დაკვირვება შესაძლებელს ხდის კაფკას ნარატიული დისკურსის, რომელიც აწ უკვე მოდერნისტული თხრობის კლასიკურ ნიმუშადაა მიჩნეული, განსხვავებულობის დადგენას მხატვრული თხრობის ტრადიციული ენობრივი მახასიათებლების მიმართ.

კორელაცია მოხრობელი-თავი ხალხი კაფკას ნარატიულ მოდელში გამოიხატება უჩვეულო პრონომინალიზაციით. თხრობა პირველი პირის მრავლობით რიცხვში ხაზს უსვამს მოხრობელის იდენტიფიკაციას თავი ხალხთან, რომლის ნაწილადაც იგი თავს მიიჩნევს. ხოლო მაშინ, როდესაც თხრობისას პირველი პირის მრავლობითი რიცხვი მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელით „მე“-თი იცვლება, ხაზგასმულია, რომ მოხრობელი ინდივიდუალური, დამოუკიდებელი პოზიციიდან, ერთგვარი მეთვალყურის პერსპექტივიდან აღწერს ნაწარმოების მთავარ კორელაციას, იოზეფინესა და თავი ხალხის ურთიერთობას, რომლის მნიშვნელობა მოხრობის სათაურში უჩვეულო ორთოგრაფიით „Josefine, die Sängerin oder Das Volk der Mäuse“ აისახება.

მეორე ლინგვისტური ხასიათის თავისებურება, რითაც კაფკას „იოზეფინეს“ ნარატიული დისკურსი გამოირჩევა მხატვრული თხრობის

¹ იხ.: **Tz. Todorov.** Les catégories du récit littéraire. – *Communications*, 8, 1966.

² იხ.: **F. K. Stanzel.** Linguistische and literarische Aspekte...

ტრადიციული ფორმისგან და რომელიც ზოგადად დამახასიათებელია მოდერნისტული და პოსტ-მოდერნისტული ნარატიული ტექსტებისთვის, პრეტერიტუმის, მხატვრული თხრობისას ზმნის ტრადიციული დროის ფორმის, აწმყოთი, პრეზენსით ჩანაცვლებაა.¹ პრეზენსი კაფკას მოთხრობის დისკურსში გამოხატავს კორელაციას მოთხრობელსა და იოზეფინეს შორის, ისევე როგორც მოთხრობის მთავარ კორელაციას იოზეფინესა და თავგ ხალხს შორის. პრეზენსით ხაზგასმულია მოთხრობელის პოზიცია, რომ იგი სინქრონულად ასახავს მოთხრობაში განვითარებულ ისტორიას, თანამედროვეა მოძღვრალი იოზეფინესი და მომსწრეა მისი ხელოვნების უდიდესი საზოგადოებრივი წარმატებისა და ასევე მოწმეა იოზეფინესა და თავგი ხალხის ურთიერთდამოკიდებულებისა, მაშინ, როდესაც იოზეფინე ძნელბედობის ჟამს თავისი სიმღერით ამხნევებს და ფიქრობს, რომ ამით მსხნელად ევლინება თავის ხალხს და მაშინაც, როდესაც ხალხი, მიუხედავად აღტაცებისა და „მამობრივი მზრუნველობისა“,² რომელსაც იჩენს იოზეფინეს მიმართ, მაინც უარს ეუბნება მას და არ ასრულებს მის სანუკვარ სურვილს, გათავისუფლდეს ყოველივე სხვა სამსახურიდან გარდა სიმღერისა. აწმყო დროში წარმოებული თხრობა ამასთანავე ხაზს უსვამს დისკურსის ერთგვარად ესეისტურ – ანალიტიკურ ხასიათს, მონათხრობს წარმოაჩენს, როგორც მოთხრობელის მსჯელობას იოზეფინესა და თავგი ხალხის ურთიერთობის შესახებ, რაც თავისთავად ხელოვანისა და საზოგადოების ურთიერთობის პარაბოლაა და გამოხატულებაა ანტითეტიკისა ხელოვნების ესთეტიკური და საზოგადოებრივი დანიშნულების თაობაზე.

ამდენად, თავისებური დისკურსი, რომელიც კაფკას ნარატიულ მოდელს „იოზეფინე მოძღვრალი ანდა თავგი ხალხი“ მხატვრული თხრობის ტრადიციული მოდელებიდან გამოარჩევს და მოთხრობას მოდერნისტული ნარატიული ხელოვნების ნიმუშად აქცევს, ლინგვისტური თვალსაზრისით უჩვეულო პრონომინალიზაციით და პრეტერიტუმის პრეზენსით, ფიქციური თხრობისთვის ტრადიციული წარსული დროის ფორმის აწმყოთი შეცვლით ხასიათდება, რაც თავის მხრივ ტექსტის მხატვრული სტრუქტურის გამოხატულებაა.

¹ F. K. Stanzel. Linguistische and literarische Aspekte..., S. 13-30.

² F. Kafka. Sämtliche Erzählungen, S. 176.

TAMAR KIGURADZE

FRANZ KAFKA'S STORY "JOSEFINE, DIE SÄNGERIN ODER DAS VOLK DER MÄUSE" AS A NARRATIVE MODEL

Franz Kafka's story "*Josefine, die Sängerin oder Das Volk der Mäuse*" (1924) is analyzed as a model of modern storytelling. The story is a reminiscence of the famous tale about "*Nußknacker und Mausekönig*" (1817) of E. T. A Hoffmann. However, in difference from Hoffmann's and the whole German romantic art of narration, there is no contradiction between fantasy and reality in this story. Kafka's "Josefine" is to understand as a great social abstraction, based on a fantastic event about the singing female mouse Josefine and her relationships with the mouse people. The linguistic specifics of Kafka's narrative discourse, like the unusual form of pronominalisation and the retelling in present tense instead of the conventional past tense of the storytelling can be explained as an expression of the main correlations of the fictional narrative structure. Thus, the narrator tells the story in the first person plural when he demonstrates his identity with the mouse people, and in the first person singular when he shows his personality and analyses from an outside perspective the main correlation of the story: between Josefine and the mouse people, which is a parabolic form of the controversy about aesthetic and social influence of art. The retelling in present tense, in German "Präsens", instead of the usual "Präteritum", the "signum of fictionality" in storytelling, synchronizes the figure of the narrator with the main event of the story and underlines his position as an analytical describer of this event.

სატიუნა ფიკლაური

ასოციაციური ტექნიკა და მხატვრული დრო მარსელ პრუსტის ნაწარმოებში „სვანის მხარეს“

მოგონებათა გაურკვეველი, ერთმანეთში გადახლართული აფორი-
აქებული ფრაგმენტები, მხოლოდ რამდენიმე წამს ინარჩუნებენ სიცოც-
ხლისუნარიანობას, შემდეგ კი იშლებიან, ნაწევრდებიან. ბურუსიდან გა-
თავისუფლებული შეგნება ცდილობს გაფართოვდეს, ამოავსოს სიცარი-
ელე. საკმარისია მცირე ბიძგი და მეხსიერების ზედაპირზე უკვე ამო-
დიან ნათელი სახეები და სევდის მომგვრელი წვრილმანები.

სწორედ ასეთი ასოციაციური გზებით ცდილობს მარსელ პრუსტი
შექმნას თავისი ნაწარმოები – „სვანის მხარეს“. მისთვის მთავარია და-
წეროს წიგნი, რომელიც მხოლოდ პოეტური და ასოციაციური მომენტე-
ბის წმინდა კოლექცია იქნება. თავად პრუსტი წერს: „გენიალურ ნაწარ-
მოებებს ისინი კი არ წერენ, ვინც ყველაზე დახვეწილ სამყაროში ცხოვ-
რობენ, ბრწყინვალედ საუბრობენ და დახვეწილი კულტურა აქვთ, არა-
მედ ისინი, ვისაც ძალუბთ საკუთარი თავი ისეთ სარკედ აქციონ, რომ
თავიანთი ცხოვრება, როგორი უბრალოც არ უნდა იყოს იგი საზოგადო-
ებრივად და ინტელექტუალურად, გონებრივი შესაძლებლობების მტკიცე
გენიას არეკლავდეს და არა განყენებულ სპექტაკლს“.¹

მარსელ პრუსტმა, როგორც მოაზროვნე რეფორმატორმა, დიდი
გავლენა მოახდინა შემდეგი თაობის მწერლებში. ინტელექტუალური
პროზა, დროის თანამიმდევრობის აღრევა, ნიუანსური განზოგადება, მო-
რალურ-ეთიკურ და ესთეტიკურ ნორმათა სხვაგვარად აღქმა პრუსტის
სახელს უკავშირდება, სადაც მართლაც არის მყისიერება შეგნებათა ღო-
ნეზე შექმნილ რეალობაში, თუ ინტუიციურსა და არაცნობიერს შორის.

„დიდხანს, მე ადრე დავიძინე“ – ასე იწყებს მწერალი ნაწარმო-
ებს,² – ეს ენა სხვა სივრცეში, სხვა სამყაროში გამოიწვია. ეს ფრაზა
ანარეკლია იმ სამყაროსი, რომელიც არ არსებულა და არც მის შემ-
დეგ იარსებებს. მკითხველი ცნობს და აღიქვამს ამ სამყაროს ყველა

¹ *Lettre à Mme Straus citée par G. Painter.* – M. Proust. les années de maturité. P., 1966, გვ. 231.

² M. Proust. Du côté de chez Swann. Éditions du progrès. Moscou, 1976, გვ. 29.

ფერსა და მოძრაობას; მას თავისი სპეციფიური ძალა და ნიშანთვისება აქვს, რაც პრუსტის სამყაროს ადექვატურია. მაგრამ ეს ადექვატურობა არ გახლავთ სიზუსტე ფრაზისა, რომელიც წინასწარ არსებულ სივრცეს ასახავს, ან გადმოგვცემს, ამ სიტყვებმა უნდა შექმნას სამყარო და ბოლომდე, ფინალამდე აცოცხლოს იგი.

ცხადია, რომ პრუსტის სტილი არავის არ ჰგავს, და, თუკი მას თავისებურად განვიხილავთ, მას ზუსტი კანონები გააჩნია, რომლის სიღრმეში დიდი შთაგონება იმალება. დრო და სივრცე თითქოს დანაწევრებულია, ფრაგმენტული, მაგრამ საბოლოოდ მაინც ერთიანდება ნაწარმოების ნაწილებს შორის ფარული შინაგანი კავშირის მეშვეობით. ერთის მხრივ, სკეფსისი, სევდა, ულტრათანამედროვე მხატვრული ხერხები, მეორე მხრივ კი, „ახალ საფეხურზე ატანილი“ რეალისტური ტრადიცია, სინამდვილის პირდაპირ და სრულად შექმნების მძაფრი სურვილი, დროთა კავშირის შეგრძნება.

მოდერნისტულმა აზროვნებამ მრავალი სიახლე მოიტანა. წინა პლანზე წამოიწია მეტაფორამ. შეიცვალა სინამდვილისადმი დამოკიდებულება. მხატვრული სამყარო მრავალპლანიანი ხდება, ხელოვნება – ინტროსპექტული. შინაგანი მეტყველება, ცნობიერების ნაკადი, აზროვნების ასოციაციურობა, ნილაბი, ფაბულის ფუნქციის შესუსტება, თვითანალიზი, სტრუქტურული მრავალპლანიანობა, რეალურისა და ზმანების ერთმანეთში აღრევა, სრულიად ორიგინალურად ინტერპრეტირებული მხატვრული დრო-სივრცე ქმნის მოდერნისტული პროზის, კერძოდ კი მოთხრობის, მხატვრულ ქსოვილს.

მოდერნიზმი ურთულესი მოვლენაა და მისი ბოლომდე შეცნობა და ამოხსნა ძალიან ძნელია, რადგან რაციონალურ დაწყობილ მსჯელობას, ანალიზსა და ახსნას ძნელად ემორჩილება. მოდერნისტული ხელოვნება უფრო ქვეცნობიერ, ინტიმურ წვდომას ანიჭებს უპირატესობას თავისი შემოქმედებითი მეთოდის ჩამოყალიბებისას და, შესაბამისად, ანალიზისას ასეთივე მიდგომასა და ფრთხილ მოპყრობას მოითხოვს. ბუნებრივია, რომ უფრო ადვილია მოდერნისტული ტენდენციების თემატიკაში, იდეებში, მხატვრულ სახეებში დანახვა და გააზრება. დაფარული, შინაგანი განცდის ამოცნობას მარსელ პრუსტისეული ასოციაციური აზროვნება სჭირდება, ის კი, რაც ზედაპირზეა, უფრო ადვილად ხელმისაწვდომია. მძაფრი ნერვი, ფერთა უხვი პალიტრა, ფიგურათა განლაგება და მოძრაობა, ორიგინალური განათება საშუალებას აძლევს მას გაექცეს წერტილს და წამის ვიწრო, გაყინულ ჩარჩოს, განაზოგადოს აზრი, სამყაროს თვითმყოფადი, დინამიური და მასშტაბური სურათი შექმნას. მან მოიტანა ესთეტიკური აზროვნებისათვის ახა-

ლი ხედვა, დროისა და სივრცის ორიგინალური მხატვრული გააზრება. „დრო თხრობის საშუალებაა“, – წერდა თომას მანი რომანში „ჯადოსნური მთა“.¹ ამიტომ ყველა მწერალი, ნებით თუ უნებლიეთ, თავისებურად ჭრიდა და ჭრის დროისა და სივრცის პრობლემას; ჭრის უკვე იმით, თუ როგორ აგებს მისეულ სამყაროს, როგორ განლაგებს სივრცეში და დროში პერსონაჟებს.

მიუხედავად ამისა, XX საუკუნემ თვისობრივად ახალი დამოკიდებულება მოიტანა დროის კატეგორიისადმი. ძველი მწერლები, როგორც წესი, ნაკლებად ფიქრობდნენ დროსა და სივრცეზე, მათ ურთიერთმიმართებასა და რაობაზე; უფრო ინტუიტიურად აღიქვამდნენ ამ საკითხს, ბუნებრივად და უწვკლებლად, ანუ იღებდნენ დროსა და სივრცეს როგორც მოცემულობას და არა პრობლემას. მაშინ, როდესაც თანამედროვე მწერალთა უმეტესობისათვის იგი ურიცხვ რეფლექსიათა წყაროდ იქცა, ხშირად კი ესთეტიკური თამაშის საგნადაც. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ დრო ხშირად გვევლინება არა მხოლოდ ნაწარმოების სტრუქტურულ ელემენტად, ანუ თხრობის საშუალებად, არამედ ერთ-ერთ თემადაც, რომელსაც დასტრიალებს ავტორისა და პერსონაჟთა ფიქრები. დროის პრობლემით დაინტერესება, ბუნებრივია, ლიტერატურათმცოდნეობაშიც აირეკლა. ამაზე ამახვილებდნენ ყურადღებას არა მხოლოდ XXს. მოდერნისტი მწერლები (მაგ. ისეთი მწერლების, როგორიცაა უილიამ ფოლკნერი, ჯეიმს ჯოისი, ვირჟინია ვულფი, ჰერმან ჰესე, ტომას ელიოტი, ეზრა პაუნდი და სხვ.), არამედ ისეთი ტრადიციული მწერლებიც, როგორიც ტომას ჰარდი, ბალზაკი ან ფლობერია. ამასთანავე მხატვრული დროის კვლევა არაერთი მნიშვნელოვანი თეორიული ნაშრომის საგნადაც იქცა (ჰანს მეიერჰორფი, ჟორჟ პულე, ვიქტორ შკლოვსკი).²

შემთხვევითი არ არის, რომ დროის პრობლემებისადმი ინტერესის გამძაფრება XXს. 20-იან წლებს დაემთხვა. იგი ერთ-ერთი გამოვლინებაა ღირებულებათა გადაფასების იმ მტანჯველი პროცესის, რომელმაც ხელოვნების ყველა დარგში ჰპოვა ასახვა. „თანამედროვე მწერალთა უმეტესობა – წერდა ჟან-პოლ სარტრი ცნობილ ესეში „დრო ფოლკნერის რომანში „ხმაური და მძვინვარება“ – პრუსტი, ჯოისი, დოს პა-

¹ თ. მანი. ჯადოსნური მთა. თბ., 1978, გვ. 158

² ამის შესახებ დაწვრილ იხ.: უ. ფოლკნერი. საუბრები. თბ., 1984; ე. თოფურიძე. უილიამ ფოლკნერის რომანის პოეტიკა. თბ., 1984; თ. კობახიძე. მოდერნისტული კარნავალი ტომას ელიოტის „ვენეციაში“. – ჟურნ. არილი. №11, ნოემბერი, 2004; Ритм, пространство и время литературе и искусстве. Л., 1967.

სოსი, ფოლკნერი, ჟიდი, ვირჯინია ვულფი, – შეეცადა თითოეული თავისებურად დაემახინჯებინა დრო. ზოგიერთმა გამოიყვანა დრო წარსულიდან და წამის წმინდა ინტუიციამდე შეამცირა, სხვებმა დოს პასოსის მსგავსად ის მექანიკურ და შეზღუდულ მოგონებად აქციეს. პრუსტმა და ფოლკნერმა უბრალოდ თავი მოჰკვეთეს დროს“.¹

ამგვარად, დროის პრობლემა ერთ-ერთ კარდინალურ საკითხად წარმოგვიდგება XXს. მოდერნისტულ ლიტერატურაში. მიუხედავად იმისა, რომ დრო და სივრცე ერთმანეთთან იმდენად მჭიდროდ არის დაკავშირებული, რომ მათი ერთმანეთისაგან განცალკევება შეუძლებელი ჩანს, ლიტერატურაში აქცენტები მაინც დროზე კეთდება, რასაც უთუოდ გარკვეული საფუძველი აქვს.

მხატვრულ ხერხებში ჩნდება პრუსტის მიდრეკილება იმ მრავალრიცხოვანი ალუზიებისა და რემინისცენციების გამოყენებაში, რომელსაც იგი ასე ხშირად მიმართავს, მიმართავს ძალდაუტანებლად და სიამოვნებით. ყველაფერი, რასაც იგი მოგვითხრობს, წარსულში ხდება, მაგრამ აწყობს და წარსული, ანუ მოგონებები და სინამდვილე მისთვის ერთი უწყვეტი, მთლიანი პროცესია. მოგონებები თანამიმდევრობას უგულებელყოფს, ერთმანეთზე ლაგდება, მეხსიერება გონებასა და მატერიას შორის გამთიშველ ზღვარს ავლებს და როგორც მთლიანობას მოვიღებთ, ეს უკვე დამოკიდებულია ინტუიციასზე.

პრუსტისათვის რეალობაა ის, რაც ცნობიერებას შემორჩა და მეხსიერების ზედაპირზე ამოტივტივდა. „დროს დადევნებული“ მწერალი ცხოვრებას, მოვლენებს, ყოველ მნიშვნელოვან და უნმნიშვნელო დეტალს ზუსტად ისე აღწერს, როგორც განიცდის: „მოულოდნელად რომელიმე სახურავი, ქვაზე აღბეჭდილი მზის შუქი, გზის სუნი მაიბულებდნენ გავჩერებულიყავი იმ ერთგვარი სიამოვნების წყალობით, ჩემში რომ იწვევდნენ და კიდევ – იმ შთაბეჭდილებების გამოც, თითქოს ისინი საკუთარი გარეგნული სახის მიღმა მიმაღავდნენ კიდევ რაღაცას, ერთგვარ განსაკუთრებულობას, რისი აღმოჩენაც მთელი ჩემი გულმოდგინე მეცადინეობის წყალობით ვერასოდეს მოვახერხე. რაკი ვგრძნობდი, რომ ეს იღუმალე განსაკუთრებულობა მათში იყო მოქცეული, ადგილზე ვქვავედობდი, თვალთ ვჭვრეტდი, გამალებული ვყნოსავდი და ვცდილობდი ჩემი აზროვნებით შეემღწია ამ ხილული სახის ან სუნის იღუმალეების მიღმა“.²

¹ **Jean-Paul Sartre.** Time in Faulkner: *The Sourd and the Fury*. – In: **William Faulkner:** Two decades of Criticism. Ed. By **J. Hoffman** and **O. Vickery**. Michigan State College Press, 1951, გვ. 73.

² **M. Proust.** Du côté de chez Swann, გვ. 161.

კომბრეში გატარებული დღეები, გოთური სტილით ნაგები ეკლესიები, ბავშვობიდანვე ნაცნობი მარტოობის გრძობა, მწვავე ლოდინი, ძილის წინ დედასთან გამოთხოვების სიტკბოება, სევდის მომგვრელი წვრილმანები. შემდეგ ყოველი სახე, ყოველი განცდა, ყოველი გაცოცხლებული შთაბეჭდილება აზრით იმსჭვალება. მისთვის სულერთია როდის მოხდა, რა მოხდა, ვინ როგორ შეიცვალა, ვინ რა დაკარგა და ვინ რა შეიძინა, მთავარია როგორ დალაგდა ეს მის მეხსიერებაში. მთლიანობა ნამსხვერვეებისგან, ფრაგმენტებისაგან და ერთმანეთს დაშორებული მოვლენებისაგან იქმნება. ნაწარმოებში წარსული ილუზიური ხდება, სადაც ცხოვრება წინ მიიწევს, მხოლოდ უკან, წარსულისაკენ ხედვით, რის ნათელ დასტურსაც წარმოადგენს პირველივე გვერდები, სადაც ცნობიერება – მომავლისაკენ მზერის ნაცვლად წინა ღამეში, ანუ წარსულში ბრუნდება და ამ წარსულის პირველი სურათი – თავისი ოთახისაკენ მიმავალი ბავშვი – ის კაცია მიმავალში, რომელმაც ყველაფერი იცის, რასაც კი ცხოვრება ამ ბავშვს უმზადებს, რადგან ეს ცხოვრება უკვე განვლილი და დასრულებულია.

„ძალიან ბევრი წელი გავიდა ამ ამბის შემდეგ – კიბის კედელი, რომელზეც მე ვხედავდი მის ჩრდილს, დიდი ხანია უკვე აღარ არსებობს... ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ცხოვრება კვლავაც ღუმს ჩემს ირგვლივ“.¹ პრუსტი თხრობის პროცესში არსებულ წამს მხოლოდ აწმყოში წარმოიდგენს, რაც მას საშუალებას აძლევს წარსულის მომავლით შექმნას აწმყოს ეფექტები. დაკარგული დროის დაბრუნება მხოლოდ მეხსიერების მეოხებით შეიძლება, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოგონება მოგონებად კი არ რჩება, არამედ აწმყოს ჩაენაცვლება და მის ადგილს იკავებს. ამ შემთხვევაში დაბრუნებული დრო, ანუ მოგონება უფრო რეალური და მნიშვნელოვანი ხდება, ვიდრე რეალობა; ხოლო ადამიანები, საგნები და მოვლენები მხოლოდ ამგვარ მოგონებებში იძენენ ნამდვილ არსებობას.

იმის გამო, რომ თხრობის მანძილზე ნამდვილი აწმყო არ არსებობს, ცხოვრების ემოციები სიმძაფრეს კარგავენ. მას ჩრდილივით თან სდევს წარსულის რეტროსპექტული გახსენება და გაცოცხლება, რომელიც ილუზიური ცნობიერების ნაყოფია. რეტროსპექტულ ეპიფანიაში წარსული და აწმყო ერთმანეთს გადაფარავს და ერთ „მარადიულ აწმყოს“ წარმოქმნის, რომელიც ფაქტიურად უდროობას უდრის. ფაბულური დრო არაარსებით, მეორეხარისხოვან ფონად იქცევა, თხრობა კი იმდენჯერ წყდება, რომ ფაქტიურად კარგავს ტრადიციული რომანი-

¹ M. Proust. Du côté de chez Swann, გვ. 360-361.

სათვის დამახასიათებელ პროგრესირებას და ციკლურ ფორმას იძენს. პრუსტისათვის სივრცე საერთოდ არ არსებობს, ის რაღაც ისეთია, რასაც ვერ მისწვდები, ვერ შეიმეცნებ. არსებობს მხოლოდ დრო, მაგრამ არა კალენდარული დრო, არა ჟამთა სვლის საყოველთაოდ აღიარებული საზომი, არამედ ხანგრძლივობა – *durée*, რაც ცნობიერების უწყვეტ ღინებას, სულის შინაგან მოძრაობას ნიშნავს.

მწერალი ცდილობს ისე წარმართოს თხრობა, როგორც ეს მის ცნობიერებაში მიმდინარეობს, მანამდე მიჰყვეს ღინებას, სანამ თავისთავად არ შეწყდება ან მიმართულებას არ შეიცვლის. ამიტომაცაა, რომ ზოგიერთ წინადადებას ბოლო არ უჩანს. პრუსტმა საკმაოდ კარგად იცის საით მივყავართ თხრობას, როცა ალუზიას შინაგან განვითარებაზე აკეთებს. პირველივე გვერდებიდან გვიხატავს რა ბავშვის განცდებს, როცა სვანები მის მშობლებთან ვახშობენ და დედა საკოცნელად არ ამოდის, იგი აანალიზებს იმავე განცდას სვანს ოდეტთან განშორების შემდეგ რომ დაემართა. მთხრობელი განუწყვეტლივ წინ უსწრებს თხრობას. ამგვარი ადგილების მოყვანა უხვად შეიძლება რომანიდან. ამ საშუალებით ნაწარმოებში მომხდარი ესა თუ ის ეპიზოდი ერთჯერად ხდომილებად კი არ აღიქმევა, არამედ განმეორებადად, ციკლურად და ამით განზოგადებასა და ზედროულობას იძენს.

იმისათვის, რომ მისმა პერსონაჟებმა იარსებონ და ისეთები წარმოგვიდგინონ, როგორებიც არიან, პრუსტი ქმნის ასოციაციებს, რომლებიც ერთდროულად რეალობასაც აღწერს და საგნისა და სხეულის დაკავშირებასაც მოიცავს. საოცარი სიციხადით აღწერს პრუსტი ტანტ ლეონის ავეჯს, რომელსაც იგონებს მხოლოდ და მხოლოდ იმის გამო, რომ ზამთრის სუსხიან დილას მთხრობელს უყვარს ის შინაური ატმოსფერო, რომელიც ტანტ ლეონის ოთახებში სუფევს. პრუსტი არა მარტო აღწერს ამ ინტერიერს, არამედ ამით ყნოსვით და ჭამით უდიდეს სიამოვნებას იღებს: „ჰაერი იმდენად იყო გაჯერებული სიჩუმის ნაზი ყვავილის მადის აღმძვრელი და გემრიელი სურნელით... განსაკუთრებით საადღგამო კვირის ჯერ კიდევ ცივ დილას...“¹ ეს ტექსტი იმდენად შეგრძნებადია, მიმანია, კომენტარები სრულიად ზედმეტია. ამგვარი მოგონება ჩვეულებრივ გონების უნებლიე აქტივობის შედეგია, ხოლო გადამყვანის ფუნქცია უპირატესად სენსორულ მსგავსებას აკისრია: ბგერას, სუნს, ფერსა და ფორმას.

არაფერი ისე არ ასულიერებს საგანს, როგორც მისი ფლობის სურვილი, სწორედ ამის გამო შეიძლება გახდეს კარადა მადის აღმძვრელი. არ უნდა გაგვაცოცოს იმან, რომ ემოციურად ყველაფერი გემოს-

¹ M. Proust. Du côté de chez Swann, გვ. 227.

თანაა დაკავშირებული. „სვანის მხარის“ მთხრობელმა იცის, რომ საგნებს სიყვარული მოლოდინში ენიჭებათ და თუ კარგი ამინდი იქნება, ის ელისეს მონღერებზე აუცილებლად შეხვდება ჟილბერტს. „თუ იწვიმებს, რა აზრი აქვს ელისეის მინღერებზე წასვლას? საუზმის შემდეგ ვერ ვწვევტ თვალს არეულ თუ ღრუბლიან ცას, ის კვლავ ბნელია, ფანჯრის წინ აივანი ნაცრისფერი... ერთი წამის შემდეგ აივანი გაფერძკრთაღდა“.¹

პრუსტთან ძალიან მნიშვნელოვანია დანაწევრების ტექნიკა, რომელიც ყოველთვის ერთს უკავშირებს მეორე საგანს, ანუ ახდენს ასოცირებას, რისი საუკეთესო მაგალითია მუნჯური საღამო, რომელსაც მთხრობელსა და მის ოჯახს ლეგრანდენი აძღვეს. ეს უკანასკნელი იმდენად სნობია, რომ მაღალი წრის ქალის კომპანიაში გზად შემხვედრებს თვალს არიდებს, ან უფრო სწორად, ვინაიდან მეტ-ნაკლებად ზრდიღია, შეუმჩნეველი მიმიკებითა და თვალებით ესაღმება. „ეკლესიასთან ჩვენ ლეგრანდენს გადავეყარეთ, რომელიც საპირისპირო მხარეს მიაციღებღა ქაღბატონს მანქანისაკენ, მან ჩვენს წინ ისე გაიარა, რომ მეზობელთან ლაპარაკიც არ შეუწვევტია და ცისფერი თვალის კუთხით რაღაც გვანიშნა ისე, რომ ქუთუთოები და სახის კუნთები არც შეურხეღია და შეუმჩნეველი დარჩა თავისი მოსაუბრისთვის, მაგრამ ცდიღობღა ამ ლაჟვარღოვან კუთხეში ის გრძნობა გამოეხატა, რაც ჩვენდამი იყო მიღვნიღი: გაიბრწყინა კეთიღგანწყობამ, გამოიკვეთა სინატოფე და საბოღოღდ იფეთქა მეგობრობის რწმენამ, სიყვარუღის განცხადებას რომ უღრიღდა, განათღდა – მხოლოღდ ჩვენთვის, ქაღისაგან დაფარულად და შეუმჩნეველად – გაყინულ სახეზე შეყვარებული გუგა“.² შეყვარებული გუგა გაყინულ სახეზე – სხეუღის ამგვარი დაყოფა ირონიას იწვევს. სხვა პასაჟში კი პრუსტი ფრაზის „მევსებით“ იძღღევა მშვენიერ ღირიულ დასასრულს.

ხეღოვნება სიყვარუღის უარყოფას მოითხოვს და სიყვარუღის იღუზიების უარყოფა მთავარი წყაროა პრუსტის ასოციაციური სტიღისა. მისი აზრით, სიყვარული მხოლოღდ წარმოღგენის ნაყოფია და დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ გააღიზიანებს ამა თუ იმ პიროვნების წარმოღგენას, ვინ როგორი თვალით დაინახავს ქაღის სახეს, როგორი ბგერები მოახღენენ მასზე გავღენას. სვანი, მაგალითად, ვენტეიღის სონეტის მუსიკალურმა ფრაზამ, სიქსტის კაპელიის მშვენებამ და ბოტიჩეღის სეპტორამ დაღუპა. ოღეტა მისთვის ჩვეუღებრივი, ცხოვრების მიერ გაეშმაკებული ქაღი კი არ იყო, არამედ ვენტეიღის მუსიკალური ფრა-

¹ M. Proust. Du côté de chez Swann, გვ. 162.

² M. Proust. Du côté de chez Swann, გვ. 81.

ზით და ბოტიჩელის ტილოთი გაღიზიანებული წარმოდგენის ნაყოფი.

რეალურ ცხოვრებაში ასეთი რამ ხდებაო, ამბობს პრუსტი: „ჩვენი არსებობის ზოგიერთ მომენტში განსაკუთრებული შეთვისების უნარი გვაქვს, მსგავსად იმისა, როგორც სისუსტისა და დაღლილობის უამს უძლურნი ვართ ხოლმე ყოველნაირი მიკრობების წინაშე, ჩვენს ორგანიზმს რომ უტევენ; შევიყვარებთ არა რომელიმე განსაზღვრულ არსებას, არამედ იმას, შემთხვევით რომ აღმოჩნდება ჩვენს წინაშე, სწორედ მაშინ, ამ შეხვედრის აუხსნელ მოთხოვნილებას რომ განვიცდით. ჩვენი სიყვარული იმ არსების ძიებაში დაძრწის, რომელზედაც შეჩერდება“.¹

პრუსტმა თავისი სტილი შექმნა, რომელსაც განსაზღვრული წესები აქვს, სადაც საკუთარ სივრცეში შეგრძნებათა ამოუწურავი სიმდიდრე გამოვლინდა. ესაა ნაწარმოები, რომელიც იქმნება „ჭეშმარიტი სინამდვილის“ („Vrai réel“) ძიებაში და თან სდევს პრუსტის მიერ დანაწევრებული ესთეტიკური ალუზიები, რაც საბოლოოდ, ჩემი აზრით, აღარ საჭიროებს ფსიქოანალიტიკურ გამოკვლევას, რადგან ის შეუცნობელი ცნობიერება, რაც მან მოგვაწოდა, დიდ ლიტერატურულ მიზნებს მოხმარდა.

¹ M. Proust et Jacques Rivière. Correspondance (1914-1922). P., 1955, გვ. 114.

KHATUNA TSIKLARI

THE ASSOCIATIVE TECHNIQUE AND THE ARTISTIC TIME IN MARCEL PROUST'S "SWANN'S WAY"

Marcel Proust by associative ways tries to create his work "*Swann's Way*", to conduct the narration as it goes on in his consciousness, to follow the flow until it stops by itself or changes the direction which makes some of his sentences seem endless. The most important thing for him is to write a book which will be only a pure collection of poetic and associative moments. For his characters to exist and to represent themselves as they are Proust creates associations which simultaneously describe the reality and connect the object and the body. It is obvious that Proust's style does not resemble anyone's and if we consider it as a peculiarity then it has precise laws in the depths of which inordinate inspiration is buried. In his artistic devices Proust shows his bent for those numerous allusions and reminiscences which he so often resorts to. This is the work which is created in the search of genuine reality and is accompanied by Proust's diffused aesthetic allusions and which eventually does not need psychoanalytical research as the unfamiliar consciousness offered to us has been applied to the mammoth literary goals.

ნანა კუცია

„ასი უძველესი იაკონური ლექსის“ ირმა რატიანისძეული თარგმანის გამო

ჯიღუ კრიშნამურტი ესეების ციკლში „საუბრები ბომბეში“ თარგმანის ურთულეს ხელოვნებას „ფოთლიდან ფოთოლზე ნამის გადაცურებას“ აღარებს.¹ ნატიფი აღმოსავლური მსოფლალქმის დამმარხველი უფაქიზესი შედარება წარმოაჩენს მთარგმნელის მაღალი „მოშრომის“ ოქსიმორონს – სიზიფურ გარჯას და „სივრცეებში“ ორიგინალის ავტორთან „თანაბარ“ ლივლივს – ერთდროულად.

მარინა ცვეტაევა „რამდენიმე წერილში რაინერ მარია რილკეს“ თარგმნის პროცესის სიზიფურობისა და მედიტაციურობის ანალიზისას გენიალური ავტორის კონგენიალური მთარგმნელის წრფელი პირდაპირობით აღნიშნავს (დავიდასტურებთ ვრცელ ამონარიდს): „Сегодня мне хочется, чтобы Рильке говорил через меня. Это в просторечии называется п е р е в о д. Насколько у немцев лучше – „nachdichten!“ – идя по следу поэта заново прокладывает всю дорогу, которую прокладывал Он. Пусть „Nach“ – «вслед», но „Dichten“ – то, что «всегда заново». „Nachdichten“ – заново прокладывает дорогу по мгновенно зарастающим следам.

Но есть у «перевода» ещё другое значение – перевести не только «на» (русский язык, например), но и «через» (реку).

Я Рильке перевожу на русскую речь, как он когда-нибудь переведёт меня на тот свет – за руку – через реку».²

ამ ყურე კამერულობას, ინტიმს „სივრცეებში თანაბრობის“ მაღალი სიმშვიდე ესაძირკვლება. ცვეტაევასი – რილკესადმი.

საცნაურია, რომ, ქართული სახისმეტყველებით, სიტყვები „თარგმანება“ და „განმარტება“ მაღალი ჯუფთია (მაგალითად, ექვთიმე ათონელისეული თარგმანი იოანე ოქროპირისეული თხზულებებისა „თარგმანებაჲ მათეს სახარებისად“, „თარგმანებაჲ იოანეს სახარებისად“...). ცნება „განმარტება“ განაცოცხლებს ძველქართული ტექსტის გამჭვირ-

¹ ჯიღუ კრიშნამურტი. საუბრები ბომბეში. – ლიტერატურული საქართველო, 6XI.1998, გვ. 12.

² М. Цветаева. Несколько писем Р. М. Рильке. – წგნ. М. Цветаева. Собр. соч. в 2-х томах, т. 2, М., 1988, გვ. 350.

ვალე რემინისცენციას: „ყურნი გულისა და გონებისა თქვენისანი განმარტებით სმენად“.¹ გულისა და გონების სარკმელთა „განმარტების“ (განღების) მდაბალი ვედრება უნათლესი წიგნის რემინისცენციასაც მოიცავს: „განიცადებით შროშანი კელისანი“ (მათე 6, 8). როგორ „განიმარტება“ (განიხვნება) გულისა და გონის მდაბალი სარკმელი, „განიცდება“ კელის შროშანთა ღვთაებრივი, სადა სილამაზე?! მხოლოდ უფალმა უწყის... ისიც, ვინ განიცადოს, ვის განემარტოს...

წმიდათაწმიდასთან მდაბალი განმარტოების ყუჩი სიმშვიდე სწყალობებოდათ „სიბრძნე ბალაჰვარისას“ უცნობ მთარგმნელს, გოეთეს – „აღმოსავლურ-დასავლური დივანის“ თხზვისას, პაუნდს – „Chatai“-ს აღმოსავლური სტილიზაციების საკრალურ სამყაროში განმარტოებისას, ჩაღრმავებისას... ალბათ, მიიხლებდნენ, მიიხლოებდნენ აღმოსავლეთის გამლღვარ მზეს, ღვთაებრივ გარინდებას, მდაბალ მოცალეობას... „უცალო ვიყავ, უფრო ღამით ღამიწერია“, – იქნებ, მხოლოდ ძველ ეტრატთა გადამწერებისას როდი იტყოდა გოგლა?!²

ასი უძველესი იაპონური ლექსის ირმა რატიანისეულ თარგმანს მზის ნაყში ამშვენებს. ყდა, მზის ფონი, „გადამწიფებული ფორთოხლისფერია“,³ თუ უნაბისფერი.⁴ თუმც მზის ღისკო მკაფიო კონტურითაა შემოსაზღვრული, აბსოლუტური ფორმისაა [აბსოლუტური – აბსოლუტის ანარეკლი! – „ჰე, მზეო, ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან ფილოსოფოსნი წინანი“ – ქართული რემინისცენცია], ეს მაინც აღმოსავლური მზეა – მცხრალი, გამლღვარი, გამთანგავი... იქნებ, „მზე შემოდგომის“?!

„ყოველივე როგორ ნაზდება“, როცა წიგნიდან შემოგანათებს (თუ ამოგანათებს) ეს ყუჩი მზე! (ამ მზის „შემოდგომურობას“ უნაბისფერი, თუ გადამწიფებული ფორთოხლისფერი ფონი ამკვეთრებს)... მზე წიგნში (თუ წიგნზე) ძველთუძველესი ქართული პარადიგმა: „გელათის აკადემიის კარიბჭეზე ჰორელიეფური ნაქანდაკარია... გამოსახულება უნდა წარმოადგენდეს წიგნს, რომელშიაც ჩახაზულია მზე. წიგნი სიბრძნის წყაროა, სიბრძნე – სინათლეა, ანუ მზეა ჭეშმარიტებისა – ეს გააზრება ძველთაგან მოდის. იოანე პეტრიწი თავის „განმარტებაში“ ასე გაიაზრებს მზესა და წიგნს,⁵ „განმარტება“ კი გელათის აკადემიის

¹ **იოანე საბანისძე.** ჰაბოს წამება. – *ქართული მწერლობა*, I. თბ., 1987, გვ. 444.

² **გ. ლეონიძე.** ძველი ლექსის მწერალი. – *ქართული პოეზია*, XIV. თბ., 1984, გვ. 314.

³ **მ. იურსენარი.** როგორ გადარჩა უან ფო. – *აფრა*, №2, 1998, გვ. 78.

⁴ **მ. ჯოხაძე.** დემონები და მფარველი ანგელოზები. – *ჩვენი მწერლობა* 19.12.08, №26 (78), გვ. 28.

⁵ **იოანე პეტრიწი.** განმარტება. – *შრომები*. ტ. I. თბ., 1937, გვ. 32

მთავარი წიგნი იყო“.¹

უცხოთა საგანძურიდან „კეთილს შეიწყნარებდა, ჯერკუალს განაგებდა“ გრიგოლ ხანძთელი.² კეთილის შეწყნარების შორეული ანარეკლია „ასი უძველესი იაპონური ლექსის“ ირმა რატიანისეული, ნატიფი თარგმანი. ლექსთათვის დართულ წინასიტყვაობაში მთარგმნელი XIII ს. იაპონური თხზულების – „უსათაურო ჩანაწერების“ ფრაზას მოიხმობს: „ადამიანები ქნიან სიმღერებს, ლექსებს. გადის ასი, ხშირად ათასი წელიც. შთამომავლები კითხულობენ მათ ჩანაწერებს და უნებურად ექმნებათ გენიალურ ავტორებთან პირადად შეხვედრის ილუზია“.³ „გენიალურ ავტორებთან პირადად შეხვედრის ილუზია“ აბსოლუტურად არაილუზორულად გარწმუნებს დროისა და სივრცის პირობითობაში, მაღალი (მაღალთა) სევდის სინათლესა და მარადიულობაში.

მაღალი პოეზია უნებლიეთ წანისლავს დროისა და სივრცის მყიფე სამანებს და რწმუნდება: „შენად მიჩნეულ ფიქრებს ფეხი აუღვამთ კვფრატის პირად“⁴ „ეგვრატს“ იაპონურ პოეზიაში ჩაენაცვლება თუნდაც ტაცუტა (ტანკა მე-17) ან „ერთი ციდა მდინარე ნარა“ (ტანკა 98-ე)...

უნაბისფერ სიღრმეში ჩამლვარ მზეზე ტუმის უცნაური, ნატიფი მონასმია – იქნებ ქარაგმა, ან წეროების მწუხარე მწკრივი, ანაც – ღრუბელთა მოწყვლადი ძეწკვი, იქნებ, ფიქრია ფუჯივარათა – არისტოკრატული, ნაღვლიანი... კვლავ – ქართული რემინისცენცია:

„მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა და კალმად – მე ნა რხეული...“

...ტანი კალმად მაქვს, კალამი – ნაველსა ამონაწები...“⁵

ერთნაირი – მსუბუქი სევდით ანდობდა საიდუმლოს ლერწამი ეტრატს უძველეს იაპონიაში, უძველეს საქართველოში...

ძველი ქვეყნის მაღალი სევდა იღვრება მაღალი ქვეყნის პოეზიის მაღალი თარგმანებიდან. მთარგმნელი დროისა და სივრცის სამანებს ისეთი მშვიდი უბრალოებით იურვებს, რომ იაპონური პოეზია – აქამდის „მტილი დახშული, წყარო დაბეჭდული“ – განგეხნება, გეპკურება. უუშორესი იაპონია ისე მოგეახლება, მოგიახლოვდება, როგორც გაიხლოვებდნენ ოდესღაც ენ-გადის ვენახს, ინდოეთის ზღაპრულ ფერადოვ-

¹ რ. სირაძე. სიმბოლო სულიერი ნათლისა. – წგნ.: რ. სირაძე. ქრისტიანული კულტურა და ქართული მწერლობა, I. თბ., 1992, გვ. 3.

² გიორგი მერჩულე. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. – ქართული მწერლობა, ტ. I. თბ., 1987, 632.

³ ასი უძველესი იაპონური ლექსი. თარგმანი ი. რატიანისა. თბ., 2008, გვ. 3.

⁴ თ. ჭილაძე. თიხის სამი ფირფიტა. – თხზულებანი 3 ტომად, ტ. II. თბ., 1986, გვ. 475.

⁵ შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი. – ქართული მწერლობა, ტ. IV, თბ., 1988, გვ. 3.

ნებას, ელადის გამჭვირვალე ცას „ქებათა ქების“, „სიბრძნე ბალაჰკარი-
სის“, „სამოთხის“ სახელიანი თუ უსახელო, ყუჩი მთარგმნელნი... „კე-
თილს შეიწყნარებდნენ, ჯერკუალს განაგდებდნენ“ და მზეს ეფინა ადა-
მიანური ტკივილის მწუსარე იეროგლიფი – ქართულად ნათარგმანები,
გაქართულებული უცხო პოეზია, იკვრებოდა „საწელიწდოდ იადგარად“
(„აწ დაკარგულად“), თუ მოდრეკილის ჰიმნთა მაღალ კრებულად...

ირმა რატიანისეული, დახვეწილი თარგმანი ტრადიციის მოკრძა-
ლებულ ნიბლს გაგზნებინებს. ორი მაღალი პოეტური კულტურა –
ქართული და იაპონური – ერთურთს კი არ ეხლება, მიეახლება, ერ-
თურთს შეედვრება და ლღვება, როგორც დამავალი, მცხრალი მზე –
შემოდგომის მეწამულ ცაზე. თარგმანის სტილურ სისადავეს (გემოვნე-
ბის უპირატეს ნიშატს) ქართული მთარგმნელობითი ტრადიციების ულ-
რმესი გაცნობიერება ესაძირკვლება.

*„მივარს ყველაფერი სადა,
მივარს ყველაფერი ძველი“*

– გალაკტიონი შემთხვევით როდი აწყვილებს „სადას“ და „ძველს“. ძველი, ტრადიციული, მშვიდი უბრალოებით, შინაგანი და გარეგნული სისადავითაა აღბეჭდილი – ყველგან, იაპონიაშიც, საქართველოშიც... როდესაც ქვეყანას, ერს ათასხუთასწლოვანი (ყველაზე მცირე) მთარგმ-
ნელობითი ტრადიცია აქვს, აღარ გოცებს მაღალი თარგმანი. „ხამს“...

მთარგმნელის მაღალი ერუდიცია, დახვეწილი გემოვნება არამხო-
ლოდ თარგმანებში, ტანკათავის დართულ კომენტარებშიც ილანდება. ლექსისა და კომენტარის ჯუფთი თითქოს ტონალობათა მშვიდი ცვა-
ლებადობისთვის, კონტრაპუნქტის ეფექტისთვისაა მოხმობილი (რო-
გორც რუსთაველთან – მაღალი და დაბალი შაირის, ან კლავიატურა-
ზე – შავ და თეთრ კლავიშთა მონაცვლეობა). კომენტარი თითქოს უნდა გაზღვევდეს პოეტურ ლიცენციათაგან, მაგრამ, იმდენად პოეტუ-
რია თავადაც, ლექსის რეფლექსიად უფრო წარმოჩნდება, ვიდრე განმ-
მარტებელ ფაქტთა მოსაწყენ კონსტატირებად.

კვლავ მ. ცვეტაევას ზემოაღნიშნულ ესეს დავესესხებით: «Вск-
рыть сущность нельзя, подходя со стороны. Сущность вскрывается
только сущностью, изнутри – внутрь. Не исследование, а проникно-
вение. Взаимопроникновение, Дать вещи проникнуть в себя и про-
никнуть в нее. Как река вливается в реку. Точка слияния вод – она
никогда не бывает точкой, посему – встреча вод – встреча без рас-
ставания... Проникаясь – проникаю».¹ რუსი პოეტი უზუსტეს დეფი-
ნიციას იპოვის – „განიმსჭვალება და (ჩა)სწვდება.“ ქართველი მთარგმ-

¹ М. Цветаева. Несколько писем Р. М. Рильке, გვ. 356.

ნელიც არსს არსითვე ახსნის, კი არ იგრძნობს, „იგზნებს“ (რობაქიძისეული სიტყვა რობაქიძისეულსავე რემინისცენციას ამოიყოლებს: „წითურად დაფერილი“ ზარდახმა მამინ გახსენი, როდესაც ლითონივით ერთი ფიქრით აივსებიო¹ – მამის ანდერძია არჩიბალდ მეკეშისადმი).

აღბათ, „ლითონივით ერთი ფიქრით ავსებისას“, ანუ სათარგმნ ტექსტში სრული ჩაღლობისას, „როგორც ფუტკარი – თეთრ ქრიზანთემაში“ (ანა ახმატოვა)² თუ შეიგზნება „უცხო“ პოეზია და ხდება ბოლომდის შენი. მერე რა, რომ ტანკა ლექსის ქართული „ტანი“ (ფორმა) არ არის. ღმერთმა – მთავარმა და ერთადერთმა – შექმნა „სახე ყოვლისა ტანისა.“ იაპონური ტანკას „ტანი“ თარგმანში უზუსტეს ფორმად ჩამოიღვრება, მთარგმნელის ნიჭიერებისა და პასუხისმგებლობის წყალობით, ხელოვნურობისა და ნაძალადეობისაგან აბსოლუტურად დაზღვეული, დაწმენდილი.

ძველი იაპონია ქართულ დარბაზში შემოაბიჯებს – მშვიდი, სადა, მაინც სარიტუალო ნაბიჯით, ჩაის ყურ არომატს, აბრეშუმის გრილი კიძონოების ლბილ შრიალს, თავაზიან, ნაღვლიან ღიმილსა და ამაყი ქედისმოხრის ცერემონიალს შემოიყოლებს. მკითხველი, მთარგმნელის მაღალი ძალისხმევით, აღარ იქნება „თარგმანში დაკარგული“...

„იაპონელები განსაკუთრებულ პატივს სცემენ უძველეს პოეზიას. იშვიათია ოჯახი, სადაც მისაღებ ოთახში, გამოსაჩენ ადგილას არ ეკიდოს ლამაზი კალიგრაფიით შესრულებული ამონარიდი „შყაკუ-ნინ-ისს-ჰუ“-ს პოეტური კრებულიდანო“, აღნიშნავს ირმა რატიანი. ლექსთა ჩრდილში, სიგრილეში მკვიდრობენ ესთეტი იაპონელები. სიტყვითნახატები ხატებად ტრანსფორმირდებიან. იაპონელის უფაქიზესი სული მთავარ ცოდნას დაიმარხავს – მიკროკოსმოსისა და მაკროკოსმოსის ღვთაებრივ, ჰარმონიულ ერთარსებობას.

კვლავ მთარგმნელისეულ წინასიტყვაობას დავესესხებით: „სამყაროს აღქმის იაპონური მოდელი არ ჰგავს ევროპულს. თუ ევროპული ცნობიერებისათვის სამყარო წარმოადგენს ერთგვარ საცდელ ობიექტს, იაპონური მსოფლმხედველობა მოიაზრებს მას, როგორც მოცემულობას, რომლის კორექტირების უფლება თავად არ გააჩნია...

ადამიანი არის ადაპტორი, რომლის ერთადერთ ფუნქციასაც შეადგენს სამყაროს მიღება იმგვარად, როგორადაც ის შემოქმედისგანაა მოცემული. იაპონელი ხელოვანის ქმნილებაში მუდმივად შეიგრძნობა უძირო სიცარიელე, როგორც აბსოლუტთან შერწყმის ჭეშმარიტი გზა...

XIII. უცნობი იაპონელი მხატვრის ჩანახატში უკიდევანო ზღვაში

¹ გ. რობაქიძე. გველის პერანგი, ფალესტრა. თბ., 1988, გვ. 85.

² А. Ахматова. Вечерняя комната. Стихотворения. М., 1988, გვ. 56.

ეულად მიცურავს პატარა სათევზაო ნავი. ფრაგმენტი თავისთავად ბადებს თვალუწვდენელი სივრცის შეგრძნებას და, ამავე დროს, შეგრძნებას უჩვეულო სიმშვიდისა, რაც გლობალური მარტობისა და გარინდების აურითაა ნაკარნახევი... პრიმიტიული უძწეობის მიღმა კონტრასტულად შეიგრძნობა აბსოლუტის ყოვლისმომცველი ძალა, რაც წარმართავს პატარა სათევზაო ნავის მოძრაობას ზღვაში და, ზოგადად, სამყაროს მოძრაობას „ღვთისათვის დატოვებული სივრცის მოდელი“ არსებითა იაპონურ პოეზიაში... საკრალური სიცარიელე თითქმის ყოველი სალექსო ვერსიის კონცეპტუალურ ატრიბუტს წარმოადგენს, თითქმის ყოველ სალექსო ვერსიაში იკვეთება ეს „დიადი“ პაუზა“.¹

წინასიტყვაობის ვრცელი ამონარიდი უზუსტესად განსაზღვრავს მთარგმნელის დამოკიდებულებას ტექსტისადმი – ირმა რატიანი ესაუბრება ძველი იაპონიის დახვეწილ სულს, ადამიანისა და სამყაროს ღვთაებრივ ჰარმონიას გზნებს ლექსთა ნატიფ ანამცვრევებში. „ჩვენ, კაცთა, მოგვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერთა“ – მთარგმნელს მშობლიური პოეზიის უარსებითესი თეზა უცხო „ფერადების“ მონიღვისა და თარგმანებისას შეეშველება. ავთანდილი „უმწერდა ჭავლსა წყლისასა“, ტატო „ფიქრთ გასართველად“ მთაწმინდასა და მტკვრის სანახებს მოიხილავდა... ქართული მედიტაციები ისე ჰგავდა იაპონელ არისტოკრატთა (ასივე უძველესი ლექსის ავტორი სულისა და სისხლის არისტოკრატია) „სიმშვიდეს, გლობალური მარტობისა და გარინდების აურით ნაკარნახევს“...

მარტობისა და გარინდების აურა ვერ იგუებს სტილის ღვლარჭნილებას, „ჭრელ საუბარს“. მთარგმნელი „სასთუმლის სიტყვას“ (კიდევ ერთი უზუსტესი, უნატიფესი დეტალი!) მოიხელთებს (რა იოლია კონსტატირება და რა ძნელი – მოხელთება!), სადა ელევანტურობით აღბეჭდავს ლექსის კომპოზიციას და ქართულ ლექსად დაიდგრება უძველესი იაპონური მელოდიები. რომაჯით (ლათინური შრიფტით) დაშიფრული მელოდია მოგეახლება, გაახლოვდება. რომაჯი მწერისთვის უფრო ახლობელია, ვიდრე იდუმალი იაპონური იეროგლიფი – „მტილი დახშული, წყაროი დაბეჭდული.“ მთარგმნელი, თავად ბედნიერი უცხო მელოდიის ყუჩი სისადავის გზებით, მკითხველსაც შეასმენს შორეულ ექოს ადრეული შუა საუკუნეებიდან მონაქროლი პოეზიის მშვიდი მუსიკისა...

„ძიება და შერწყმა, სიღრმე და არა ზედაპირი, შიგნით და არა გარშემო“ – აი, იაპონური მსოფლალქმის ღვთაებრივი „კლიტენი“, მთარგმნელს რომ სწყალობებია, „კლიტეთაგან“ უპირველესის – იაპონური ენის ცოდნის წყალობით. „ენა – ყოფიერების სახლი“ (ჰაიდეგერ-

¹ ასი უძველესი იაპონური ლექსი. თბ., 2008, გვ. 14.

რი)¹ მთარგმნელს უმინაურებს იაპონელთა მისტიკურ ყოფას, მთარგმნელი, თავის მხრივ – იაპონურის არმცოდნე, „კეთილის შესაწყნარებლად“ მზადყოფ ქართველ მკითხველს. ამ უნატიფეს ლექსებში „ჯერკუალი“ არაფერია, ყველაფერი – მხოლოდ კეთილი...

თუ ეპერსონის „სახლსა და ბელელში“ ოცნებებს კარი არ განეხენება (წინასიტყვაობაში მთარგმნელი დაიმოწმებს ამერიკელი ტრანსცენდენტალისტის ფრაზას, სინანულით გაჯერებულს, „არ ვიცი, რა არის ცა ცარიელი, ცა – მოწმენდილი იდეალიზმი“), ღვთაებრივი მოცალეობის, მაღალი სიმშვიდისა და სინათლის დამაუნჯებელ ქართულ სახლში – ოდის მზიურ წნულში, ასე რომ ჰკავს იაპონელთა გამჭვირვალე, ნათელ სამკვიდროს, ივანებს იაპონური პოეზიის უუნათლესი ნიშატი – „მშვენიერი სასოწარკვეთა“.²

ხატები-სიტყვითნახატები ჰგვანან აკვარელის მჭვირვალე ფრაგმენტებს, „მინა“ – თარგმანის სიფრიფანა, გამყოფი ტიხარი – უცნაურად რომ გარდატეხს, ცრემლის განმწმედ ჭავლს გადაავლებს და დაიბადება ახალი ლექსი – ორიგინალის ნატიფი ჯუფთი და ... კიდევ რადაც სხვა – განსხვავებული... შემოდგომის ღრუბლიან დილით ოქროსფერი თავთავების ყუჩი ბზინვა (რუხისა და ოქროსფრის უნატიფესი ოქსიმორონი) პირველი აკვარელია ასი უძველესი ლექსის კრიალა კრიალოსანში. ამოა ტენჩის მშვიდი სასოწარკვეთა – „ვერ დამიფარავს წვიმისაგან სადგომი ჩემი“ – მეშვიდე საუკუნის წვიმას, აგერ, უკვე თოთხმეტი საუკუნეა, ლექსში შეჰფარვია დაღალული იმპერატორი. თოთხმეტი საუკუნეა, „ციური ანგელოზი – მზექალი ფრთასხმული“ ამო ნო კაგუს თოვლიან მწვერვალზე როდი, იმპერატრისა ჯიტოს ციდა ტანკაში აშრობს გამჭვირვალე, დაცვარულ მოსასხამს, სანამ მთვარეზე, შინ დაბრუნდება...

და ეს ლექსები, ლექსებზე მეტად, აკვარელია... აკვარელი – მეთე, მეთე... და ყველა – მშვენიერი, „მშვენიერი სასოწარკვეთის“ დამმარხველი... „ქარვისფერი ხონხის კუდზე გრძელია და უსასრულო მიუსაფარ მარტოობაში გარინდულის უმწეო ღამე...“ „ტაგოს ფიქრით ჩამონისლულ სანაპიროზე ცოდვილი სულის სინანული – ფარფატებს ფიფქი...“ „ამაყი ფუჯი, გარინდული თოვლთა ფანტომში...“ ხილვები, ლექსებით მონაქროლი: „კატაკატა იღუმალ ხიდზე ნაპერწკლებს გაჰყრის მეუფე ჭირხლი...“ „მოლანდება განსაცვიფრები – მთვარის ნათელი, დაფენილი მიკასას მთაზე...“

უჯის მწუხარ მთასავით მწუხარეა ყოფა ბერისა (რემინისცენცია:

¹ მ. ჰაიდგერი. სახლი სოფლის გზაზე. თბ., 1988, გვ. 168.

² ლ. სტურუა. ასი სონეტი და სხვა. თბ., 1998, გვ. 14.

„უვიცთაგან უცნაურნო, აწ მძინარენო ხორციითა და მღვიძარენო სუ-
ლითა, მკვლად შერაცხილნო მკვდართაგან და უკუნისამდე ცხოველნო
ქრისტეისგან ტაძრისა მის სულისაითა“).¹ ჟამთა დინებით გახუნებული
სილამაზე ონო კომაჩის... „შეშლილ ზღვათა მღელვარება“... „მინას ჩანჩ-
ქერი – კაცის გულივით ბნელ-იდუმალი“... სიყვარულის შავი წყალი
[კომენტარიდან: „ოი „წყლის შავ ფერსაც“ ნიშნავს და „სიყვარულ-
საც“]... „მოჯი-ძურის ჭრელი ქსოვილი – ვაზის ფოთლების ანარეკლი
გრილ აბრეშუმზე“ [კვლავ რემინისცენცია – „ჭიჭნაუხტიცა საქმისა“]...
იაპონური ენძელებით – ვაკანებით სავსე სველი კალთა...

მონასტრების მოჩურჩულე საიდუმლო... (ქართული რემინისცენ-
ცია: „ეს შრიალია, რომ იწვევს მთელს იდუმალებას შემოდგომისას“).²
ლოდინით დაღლილი ფიჭვი (კომენტარიდან: მატსუ ნიშნავს „ფიჭვის
ხეს“, მაგრამ იკითხება, როგორც „ლოდინიც“)...მდინარე ტაცუტა, „და-
ფერილი ნეკერჩხლის წითელი ფოთლებით...“ ჯუჯა ბამბუკებით მორ-
თული ნანივა (ოსაკა)... „მთვარე – სადაფი, მოელვარე ღამეულ ცაზე,
მკრთალი თითებით რომ გადაბურავს ცისირგვლივეთს პირქუშ სუდა-
რით“... ჰურიკანე – შემოდგომის ქარი, „აფთრული ჟინით რომ ებგერე-
ბა უნაზეს ლერწამს“... ყლორტი, ბილიკს რომ იკვლევს გაუვალ გზებ-
ზე... „სხვითა ფანტომში აელვარებული შორეული, პირქუში მთები“...
მთებში ჩაკარგული სოფლის „მხუთავი სიჩუმე“ („აქ სოფელია. წვიმა.
რუტინა“)... ტაირები და მინამოტოები – იაპონელი იორკები და ლან-
კასტერები... „შეჭირხლული ქრიზანთემების ფერადი ფარჩა“... დილის
მთვარე, „შერჩენილი ცის კაბადონზე – შორი და მტრული“ (ქართუ-
ლი სახისმეტყველებით – „ცისთვალი“)...

იაპონური ალუბლის, „საკურას მწუხარე კვდომა“... „ქარვადქცე-
ული წვენი ათასწლოვანი ფიჭვის“... „ძველ ალაყათან გადამლილი
ნაზი ყვავილი, მსუბუქ სურნელით რომ გამოქარგავს ბავშვობის ბი-
ლიკს“ (მომავონდება იასამნისფერი ყვავილებით შებლარდნილი, მეზო-
ნინიანი სახლი სოხუმში)... აყვავებული ქლიავეები... დილის ბალახზე
მოციმციმე წვეთები ცვრისა... მოღალატე ქმარზე მგლოვიარე ნატიფი
ქალი, ეზრა პაუნდის „დილის მშვენიერი ინანთის“ პერსონაჟს რომ
უცნაურად ჰგავს.³

ჭაობისპირს მოშრიალე ლელიანი... მიტოვებული ტაძრის სახუ-

¹ გიორგი მერჩულე. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. – ქართული მწერ-
ლობა, I. თბ., 1987, გვ. 608.

² გ. ტაბიძე. ეს იყო ოქტომბრის დამღვეს. – ლექსები ორ ტომად, ტ. I.
თბ., 1988, გვ. 213.

³ ეზრა პაუნდი. დილის მშვენიერი ინანთი. თარგმანი ზ. რატინისა. – „არი-
ლი“, 10.VIII, 1998, გვ. 8.

რავი, გადახუნძლული ყურძნით, დამკრეფავი რომ არავინ ჰყავს... იბუკის მთაზე დაკრეფილი საშიმოგუსა... „ხსოვნის უშორეს წიაღებიდან მოჩქაფუნე ლაჟვარდოვანი წყლები“... „რვა-რვად დაფურცვლილ ყვავილების მოტკბო ინანთში მოგიზგიზე ალუბლის ცეცხლი“... „სასთუმლის წიგნი“ (62-ე ტანკა)...

„კოროპოს თოვლი, რომელიც მხოლოდ მაშინ მოჩანს, თუ ფარდას ასწევ“... „შემოდგომის ცივ ღამეში გაწოლილი სქელი ბინდბუნდი“... ისლის სახურავები... ბრინჯის ყანები... „ტაგასაკოზე აყვავებულ საკურას უსახურ ლიბრად გადაკრული ქულა ღრუბელი“... ქაფის თეთრ ლაბადაში მოქათქათე ტალღა... „ქარივით ჭირვეული ქალწული“... ღამის გატეხილი სიჩუმე (გატეხილი ღამის სიჩუმე სხვაა)... „დაჭრილი ირძის ამობღავლება უკანასკნელი...“ „დარაბებს შორის გამოკლაკნილი ვიწრო ნაპრალი...“

სულეთის ქვეყნიდან მოფრენილი გუგულის მოძახილის ექო (უცნაურია, კონსტანტინე გამსახურდიას „*ხოგაის მინდიაშიც*“ გუგულების ქვეყანა მისტიკური სამკვიდროა, სულეთი)...

„მწკრივები ბროლის – შხაპუნა წვიმა,

ძივები ნაცვზე – წვეთები ბროლის...“

ნეკერჩხლის წითელი ფოთოლი – გამოთხოვების მწუხარე ნიშანი:

„ჭრიჭინების ანცი ჭრიჭინი...“

„ნაპრისაკენ მომცურავი სველი ნაკები...“

უცნაური, უნატიფესი ავტობორტრეტი – „ეს თოვლი მე ვარ...“ (96-ე ტანკა). უნებლიეთ მაგონდება ჩეხოვისეული: „მე თოლია ვარ“... მეთოვლია ვარ... მწუხრის ბინდბუნდი და „ერთი ციდა მდინარე ნარას ფაქიზი სუნთქვა...“ „სახურავისკენ ნელა მცოცავი კელური სურო გადაუსხლავი – გაპარტახების თავნება მაცნე“ (სულში გოდერძი ჩოხელის მწუხარე მინიატურების ნაღვლიანი მელიოდა იჭრებოდეს თითქოს). კომენტარის მშვიდი შუქი: „Shinoby ნიშნავს „მცოცავ მცენარეს“, მაგრამ შეიძლება წაკითხულ იქნეს, როგორც „წუხილი...“ (ღვთაებრივი ორაზროვნება... წიგნის პრეზენტაციაზე, „ჩვენი მწერლობის“ დარბაზში, გივი ალხაზიშვილის უზუსტესი რეპლიკა: „წუხილიც მცოცავია“...).

უნატიფეს სახე-ხატთაგან ვერც ერთს შეეღვევი, მარგალიტებად განა რამდენს ამოკრებ იაპონური პოეზიის კრიალოსნიდან?! ირმა რატიანი-მთარგმნელი აშკარად თავადვეა პოეტი... სულს უსურვაზივით ეხვევა მცოცავი მცენარე – წუხილი, მაინც ღვთაებრივად ნათელი: „პოეზია მუსიკაა, ნათელი, ნიუანსები, ელფერები. სხვა დანარჩენი არის ლიტერატურა“ (პოლ ვერლენი).¹

¹ П. Верлен. Отрывки. – История французской литературы. М., 1984, გვ. 18.

წიგნი შეიძლება გიყვარდეს თავისი მეტაფორით, ალიტერაციით, ჰიპერბოლებით. მოკლე შინაარსის სიყვარული არ შეიძლება“ (ლ. სტურუა).¹ შთაბეჭდილება ყოველთვის უსახური „მოკლე შინაარსია“... „მხოლოდ სული ჰერძობს, თუ ვითარი სიძვენით მას შვება“ – ბარათაშვილის სტრიქონით გამოვხატავდით მთარგმნელისადმი მაღლიერებას უნატიფეს პოეზიასთან მიახლების და მიახლოების ყუჩი ბედნიერების მონიჭებისთვის... კვლავ გაიკიაფებს გოგლას სტრიქონი: „უცალო ვიყავ, უფრო ღამით დამიწერია“² – ღვთაებრივ სიმშვიდეს, უძველეს იაპონურ ლექსებში რომაა დაუნჯებული, „ღღის უტიფარ ნათებაში“ (ნოვალისი) ვერ მიეახლები – დღე ამკვეთრებს კონტურს და „ფერის ჩუმი გადაღვრა ფერში“ ცუდდება.

„მზის ამოსვლის ქვეყნიდან“ (ამომავალი მზის ქვეყანას პოეტურად გადანათლავს როსტომ ჩხეიძე)³ გამოხმობილი მცხრალი მზე ქართულ „სახლსა და ბელელს“ (კვლავ ემერსონს დავესესხებით) განატფობს მშვიდი, მცხრალივე შუქით და ფერით.⁴

„ქვეყანა გვაქვს უთვალავი ფერთა“ – იაპონური პოეზიის მცხრალი მზის შუქი ისე აკლდა ფერთა ქართულ პალიტრას... რამდენიმე უნაზესი თარგმანი (მ. ლებანიძის, ო. ჩხეიძის...) უფრო ამბაფრება და იაპონური სიტყვის საგანძურს მიახლების სურვილს. რუსული სიტყვის პრიზმაში გარდატეხილი აღწევდა ეს მქრქალი შუქი ქართველი მკითხველის გულამდის. რემინისცენცია რეზო ინანიშვილის უმშვენიერესი, წინასწარმეტყველური მინიატურისა, იაპონურ ტანკას რომ უცნაურად ჰგავს ტრაგიკული ლაკონურობით: „სექტემბრის ნახევარია – უმშვენიერესი დრო ზღვის სანაპიროსთვის, მაგრამ გუმიწინ უცებ გადაბრუნდა ზღვა... თუმცა მზე ანათებს, წყალში არ ჩაისვლება. მძიმე, ცივი ნიავი მოდის იქიდან ხმელეთზე და გადავწყვიტე, წავიდე ზევით, ბზიფის შესართავთან. მარჯვენა ხელით მივიბჯენ ბზის ჯოხს, მარცხენით მიჭირავს «Японская поэзия». ამგვარი მოგზაურობისას ლექსებს არაფერი სჯობს, მით უფრო, ჩინურ და იაპონურ კლასიკურ ლექსებს.

მიდიხარ უკაცრიელ, რბილ, ქვიშიან გზაზე. ზღვა ფეთქავს. ამოიკითხავ სწრაფად:

«Нищий на пути! Летом весь его покров – небо и земля».

რალაც აგწევს მხრებში, გაგელიძება და წახვალ...

¹ ლ. სტურუა. ლექსები. – ლიტერატურული პალიტრა, №1, 2009, გვ. 102.

² გ. ლეონიძე. ძველი ლექსის მწერალი – ქართული პოეზია, ტ. 12, თბ., 1986, გვ. 138.

³ ასი უძველესი იაპონური ლექსი (მინაწერი ყდაზე).

⁴ რ. ემერსონი, ასი უძველესი იაპონური ლექსის წინასიტყვაობა. თბ., 2008, გვ. 8.

შემზარავი წინათგრძნობა დაეუფლება ბზიფის შესართავთან მღვარ მწერალს (მინიატურა 1988 წელსაა დაწერილი – ნ.კ.).

შეძრწუნებული ისევ «ЯПОНСКАЯ ПОЭЗИЯ»-ს გადაშლის. მალე გაელიძება:

*«Над ручьем весь день
Ловит, ловит стрекоза
Собственную тень».*¹

იქნებ, ყველა წერილზე უკეთ, სწორედ ეს მშვიდი განმარტობა „სასთუმლის წიგნთან“ (ასე ვუხმობდით „ას უძველეს იაპონურ ლექსს“, კრებულიდანვე ამოსხლეტილ ნატიფ სინტაგმას დავესესხებოდით, თუმცა ეს სხვა იაპონური კრებულის სათაურია, სეე შონაგონის ლიტერატურული შედეგისა (იხ. 62-ე ტანკას კომენტარი) გამოხატავდეს იაპონური პოეზიის არსს, გულისგულს.

„რა საჭიროა გამოცნობა, გზნებაა საჭირო“, – იტყოდა გრიგოლ რობაქიძე.² ბედნიერი გზნებით, და არა გამოცნობის ცივი ლოგიკით თხზულ ულამაზეს ესეში „დემონები და მფარველი ანგელოზები“ (ესეც სათაური ტანკას გამჭვირვალეობას იმარხავს) მაკა ჯოხაძე მშვენიერი თარგმანით აღძრულ შთაბეჭდილებას ისე აღწერს, ტანკას თხზავდეს თითქოს: „ირმა რატიანი, როგორც ადამიანი და ხელოვანი, სიყვარულის სანთლით შემიდგა უძველეს იაპონურ სამყაროში. ამ სანთლის შუქით აღივსო პაწია ბაღრები, ბაღები, წალკოტები, ამ სანთლით განათდა ნისლიანი მთების, კოშკებისა და მონასტრებისაკენ მიმავალი ვიწრო ბილიკები... დაირღვა დროისა და სივრცის პირობითობა და ხელოვნების სასწაულმოქმედი ძალით იაპონურ მღვიმეებში მორეხჩრეხე წყლები უფრო ხელმისაწვდომი გახდა, ვიდრე ათონის მღვიმეებში დაუნჯებული ტბების ცრემლიანი კანკალი“.³

უცნაურია, რევაზ ინანიშვილისა „ბზიფის შესართავის“ მზიური სასოწარკვეთა და მაკა ჯოხაძის „ათონის მღვიმეებში დაუნჯებული ტბების ცრემლიანი კანკალი“ იაპონური პოეზიის ნატიფ პარადიგმებს რომ ეჯუფთება. „სიშორის სიახლოვე“ თუა, „მარადის მძაფრი... ნანატრი ედემები, სიკვდილის სწორი“... „ყველას რაიმე აქვს სახსოვარი“ და იაპონური ლექსი-იეროგლიფი, ლექსი-აკვარელი დაიმარხავს ძვირფასს – წამის წარმავალ მშვენიერებას, პოეტურ ხატად ტრანსფორმირებულს, წარუვალობის მაღლი რომ ჩაჰღვრია.

¹ რ. ინანიშვილი. ბზიფის შესართავი, პატარა ბიჭი გოლგოთაზე. თბ., 1989, გვ. 160.

² გ. რობაქიძე. გველის პერანგი, ფალესტრა, თბ. 1987, გვ. 44.

³ მ. ჯოხაძე. დემონები და მფარველი ანგელოზები, გვ. 27.

დაუნჯებული მშვენიერება იღუმალ სიმშვიდეს ჩაღვრის სულში. „ვინ არიან ამ უცნაური სიმშვიდის მატარებელ სტრიქონთა ავტორები და პერსონაჟები? ძირითადად, არისტოკრატია: „პრინციები, იმპერატორები, მინისტრები, ფუჯივარათა თუ სხვა დიდგვაროვანთა ოჯახებიდან და კლანებიდან გამოსული ადამიანები, ქალბატონები და ბატონები, რომელთაც იხილეს და იგემეს მიწიურ სიამეთა მრავალი ნაყოფი და ხიბლი, მივიდნენ ამქვეყნიური ამოების შეგრძნებამდე და შეეცადნენ, სრულად მისცემოდნენ სიმშვიდეს. ისინი მიხვდნენ: რაც უფრო ვიწროა ჰორიზონტი, მით მეტია ძელღვარება. რაც უფრო ფართოა ჰორიზონტი, მით ნაკლებია ძელღვარება“.¹

„გულისთქმა ჩემი შენს იქითა ეძიებს სადგურს, ზენაართ სადგურს, რომ დაჰშთოს აქ ამოება“, – ხილულ ზეცას, მარადისობის კარბჭეს შეევედრებოდა ტატო. იმავე „სადგურს“ მოინატრებდნენ სულისა და სისხლის იაპონელი არისტოკრატები, წამის წარმავალ მშვენიერებას ლექსად რომ ისაგზლებდნენ მარადის გზაზე. ფუჯივარების, ტაკუბოკეს, ოეს, მისიმას, მურაკამის, აკუტაგავას, კუროსავას, საკურასა და ჰარაკირის იღუმალი, სადაფოვანი ქვეყნის მცხრალი, ნატიფი შუქი ქართულ „სახლ-ბელელში“, სულის მზიურ ტალანში შემოიღვრება...

ბორხესის დახვეწილი მინიატურა იაპონური ლექსის ღვთაებრივ არსს უზუსტესად განმარტავს („ათარგმანებს“): „ერთხელ, შემოდგომაზე, მრავალთაგან ერთ-ერთი შემოდგომისპირს, სინტონისტური ღმერთები, ვინ იცის, მერამდენედ, იძუმოს მთაზე შეიკრიბნენ (მინიატურა ბორხესს იძუმოზე დაუწერია – ნ.კ.). ამბობენ, რვა მილიონი ღმერთი იყო, მაგრამ მორიდებული კაცი ვარ და ასეთ სიმრავლეში თავს უხერხულად ვიგრძნობდი. ამას გარდა, ასეთ წარმოუდგენელ მრავალრიცხოვნებას ვერც აღვიქვამდი. დავუშვათ, რვა ღვთაება იყო (მით უფრო, რომ რვა ამ კუნძულებზე ბედნიერი ციფრია). ღმერთები იყვნენ ნაღვლიანნი, მაგრამ არ იმჩნევდნენ – აკი ღმერთების სახე „კანსია“ – შეულწეველი. შეკრებილნი წრედ დასხდნენ მწვანე ბორცვის მწვერვალზე და კაცთა მოდგმას გადმოჰხედეს თავისი ციდან, თუ ქვებიდან, თუ თოვლიანი მწვერვალებიდან. ღმერთთაგან ერთმა ბრძანა: „მრავალი დღის თუ საუკუნის წინ აქ შევიკრიბეთ, რომ იაპონია და სამყარო შეგვექმნა. წყლები, თევზები, ცისარტყელას შვიდი ფერი, მცენარეები და ცხოველები არცთუ ცუდი გამოგვივიდა. ამ მრავალფეროვნებით რომ არ შეგვეწუხებინა, კაცთა მოდგმას შთამომავლობა, ფერადი ღლე და ერთიანი ღამე ვუწყალობეთ, კიდევ – უნარი ცვალებისა. ფუტკარი იმეორებს ფიჭის უჯრედებს.

¹ მ. ჯოხაძე. დემონები და მფარველი ანგელოზები, გვ. 33.

ადამიანმა იარაღი გამოიგონა: გუთანნი, გასაღები, კალეიდოსკოპი, მახვილი და საომარი ხელოვნება. ბოლოს და ბოლოს, უხილავი იარაღიც შექმნა, სამყაროს განადგურება რომ შეუძლია. ეს უგუნურება რომ არ დავუშვათ, მოვსრათ ადამიანეთი“.

ყველანი ჩაფიქრდნენ. სხვა ღვთაებამ აუჩქარებლად ბრძანა:

„ეს სიმართლეა. მათ საშინელი იარაღი შექმნეს, მაგრამ აკი სხვა რამეც – აი, ეს, ჩვიდმეტმარცვლელი...“ და წარმოთქვა. ის ენა არ ვიცო, თქმული ვერ გავიგე... ღმერთთაგან მთავარმა დაასკვნა: „დე, დარჩნენ“. ასე გადარჩა კაცთა მოღგმა ხაიკუს (ხოკუს) წყალობით“.¹

„იაპონური პოეზია (ტანკა, ხაიკუ, გენდაისი)“ – ეწერა პაწია, ნეკერჩხლის წითელი ყვავილივით, თუ საკურას ნაფერთალივით სიფრიფანა წიგნს, ბზიფის შესართავის, ათონის მღვიმეების კამკამა, ცრემლოვანი წყლების სიახლოვეს რომ დარჩა (ოღონდ – არა ლეთას წყლებში) – სოხუმში, იქ, „სადაც ზღვა და ცის დასავალი სიტყვის უთქმელად გრძნობენ ერთმანეთს“...

ვერ დავიბრუნებ... დაკარგულ წიგნებს და გარდაცვლილ ადამიანებს მხოლოდ უფალი აღადგენს მკვდრეთით... სამაგიეროდ, მაქვს სხვა კრებული – რუსული თარგმანი თანამედროვე (უფრო ზუსტად, ოცი წლის წინანდელი) იაპონური პოეზიისა. სათაური რილკეს სინტაგმაა: „საგანთა ხმები“. წინასიტყვაობაში უბრალოდ, მშრალადაა კონსტატირებული: „დიდი დრო გავიდა მას შემდეგ, დიადი ბასიო იაპონიის გზებზე რომ ეხეტებოდა, შემოდგომის წვიმებზე, ზამთრის ჭირხლზე, აყვავებული საკურას მოწყვლად სილამაზეზე ხაიკუს ნაღვლიან სამტაეპედებს თხზავდა... შეიცვალა ქვეყანა, ადამიანები, პოეზიაც. თანამედროვე იაპონური ლექსი უცნაური ნაზავია ეროვნულის და ნასესხების, ძველის და ახლის. ტრადიციული ტანკა და ხაიკუ კლასიკის მცოდნეთ და მოტრფიალეთ კმთენიათ. თანამედროვე ჟურნალებში მათ თავისუფალი ლექსი – გენდაისი ჩაენაცვლა, ბულვარული რომანების, კომიქსების, დაშაქრული საესტრადო სიმღერებისა და რეპრიზული ერზაკულტურის უარმყოფელი.

გენდაისის პოეტებისთვის ხელოვნება მტანჯველი თვითნაღრმავებაა, ყოფიერების მარადიულ კანონთა წვდომა, სულის მაღალი „მოშრომა“.² იაპონურ ტანკათა ირმა რატიანისეული, უნატიფესი თარგმანები გენდაისს მისაახლებლადაც განაწყობს სულს. იქნებ, ინებოს უფალმა... „და სადაა ზუსტად ეგ იაპონია?“ – ჰკითხავს ერვე ჟონკური ბაღდაბი-

¹ **Х. Л. Борхес.** Тайнопись. – *Собр. соч. в 4-х томах*, т. 4. М., 1988, გვ. 256, თარგმანი ჩვენია – **ბ.კ.**

² *Голоса вещей.* Послевоенная Японская поэзия. М., 1988, გვ. 5.

ეს თანამედროვე ბესტსელერში – ალესანდრო ბარიკოს „აბრეშუმში“:
„იქ, სულ პირდაპირ, ქვეყნიერების დასალიერში“,¹ – ბუნდოვანია
პასუხი. იაპონია აქვეა, ძალიან ახლოს – მზეჩაღვრილ, უნაბისფერ პა-
ტარა წიგნში...

NANA KUTSIA

**ABOUT “THE HUNDRED OLDEST JAPANESE VERSES”
TRANSLATED FROM JAPANESE
BY IRMA RATIANI**

The oriental poetical world outlook differs from the European one absolutely. The Universe is only an “experimental object” for the European, but for the Japanese the world is a given reality, that men do not have the right to change. From the position of Japanese world outlook man is an adaptor, whose only function, obligation is to accept the objective reality, as it has been created by God. The incredible, unbelievable feeling of serenity is dictated by global loneliness and meditation, but, beyond this fake human weakness, there is the all-encompassing strength of the Absolute, which rules and reigns. “Sacral emptiness” is the conceptual attribute of each Japanese verse and it must be preserved in the translation. This “great pause” is reflected everywhere. Searching and mixing, depth, but not surface, “inner”, but not “outer” is the essence of Japanese poetry. This essence is reflected in the Georgian translation of “*The Hundred Oldest Japanese Verses*” by Irma Ratiani. The translator adds very interesting commentaries as well. This is the first attempt at translation of Japanese poetry into Georgian from the language of original, the attempt very successful and interesting. The translator respects the ancient traditions of the Georgian school of translation. An interesting and unusual synthesis of the traditional and the innovative aspects creates the pure lyrical artistic background of Irma Ratiani’s translation.

¹ ა. ბარიკო. აბრეშუმი. თბ., 2005, გვ. 16.

АЛЬТОН БЕСЕЛИЯ

ПРИВЫЧКА СВЫШЕ НАМ ДАНА ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЙ РАЗБОР ПОЭМЫ АЛЕКСАНДРА БЛОКА «СОЛОВЬИНЫЙ САД»

Александр Блок – поэт сложный. Поэзия Блока – плод неповторимых особенностей его творческого метода. Создавая поэтические образы, он всегда шёл от жизни к символу, а не наоборот, как это делали многие его современники. Поэзии Блока порой присущ яркий отблеск романтизма, однако его символизм всегда зиждится на твердой реалистической основе. Это освобождает поэзию Блока от громоздких условностей, присущих символизму начала XX века. В его поэзии трепещет, смеётся и плачет сама жизнь со всеми своими сложностями и неповторимым очарованием.

Поэтому Блока уже при жизни любила вся читающая Россия. Но долгое время о нем нечего не говорило официальное советское литературоведение. О поэте стали говорить в 60-80-ые годы XXв. Но поэма «Соловьиный сад» продолжала оставаться незамеченной. В исследованиях об его творчестве¹ это поэма всего лишь упоминается. Только А. Е. Горелов в своем сборнике статей помещает о поэме небольшую отдельную статью.² Однако в ней рассматривается лишь значение символики Блока, но ничего не говорится о главном, её глубоком художественном психоанализе.

Чуткость художественной интуиции помогла Блоку постичь философию символа. Перу поэта подвластны тонкости художественной природы этого самого древнего образного человеческого мышления. Мышления, которое с времён наскальных идеограмм и мифологических метафор, помогала человеку выражать непростую содержательность самых различных жизненных форм и явлений. Художественная интуиция помогала Блоку вникать в генетическую сущность символа и этим самым возводить содержание своей поэтической об-

¹ Л. И. Тимофеев. Творчество Александра Блока. М., 1963; И. Т. Крук. Поэзия Александра Блока. М., 1970; Б. И. Соловьев. Поэт и его подвиг. *Творческий путь А. Блока*. М., 1980.

² А. Е. Горелов. Гроза над соловьиным садом. Л., 1973.

разности до новых высот совершенства. Большинство этих достижений нашли свое яркое воплощение в его известной поэме «Соловьиный сад».

Поэма, её сюжет в целом, представляет единство довольно сложной образной системы. Каждая из её семи компактных глав доведена до такого поэтического совершенства, что читаются одним дыханием подобно стихотворению. В содержательность их сюжетной гармонии попеременно вплетаются то торжественность гимна:

«Я ломаю слоистые скалы»,¹

то лирическая задушевность песни:

«И она меня, лёгкая манит,

И кружением и пеньем зовет».²

Завершает поэму мудрая притчевая концовка. Гимн воспеваает труд, лирическая задушевность – любовь, а притчевость вносит мудрость в глубину поэтической мысли. Единство этих разных жанровых особенностей воплощает художественную идею поэмы.

Образность своих поэтических символов Блок никогда не сводил до узости их первичной семантической значимости. Его символы лишены обычной статичности. В них заключена динамика развития сюжета. Поэтому они всегда активно раскрывают глубину его содержания. В этой своей поэме Блок как будто бы обращается к таким довольно расхожим символам, как соловей и роза. Они в поэме сохраняют свое исходное символическое значение, но одновременно обретают ещё и новую содержательность. Обычная символичность образа соловья в поэме растворилась в экспрессивном, динамическом фоне соловьиного звенящего сада:

«Сладкой песнью меня оглушили,

Взяли душу мою соловьи».³

На внутреннем лирическом монологе героя построена вся поэма. Этим своим монологом герой сам ведёт своеобразный психоанализ своих действий и поступков. Через его монолог в поэме происходит удивительное превращение однозначного символа в сложный художественный образ бесподобного соловьиного сада, напоминающего чем-то остров сирен из «Одиссеи».

Символ розы в поэме тоже неповторим своей оригинальностью. Содержательная динамика её подвижной, эластичной образности делает символ розы в поэме предельно ёмким и лиричным. Её образная многозначность гармонично сочетает в себе обычный ли-

¹ А. Блок. Соловьиный сад. – *Собрание сочинений в 6-ти томах*, т. 3, 1971, с. 151.

² А. Блок. Соловьиный сад, с. 152.

³ А. Блок. Соловьиный сад, с. 153.

рический текст и особый подтекст. Этим самым поэт лучше раскрывает перемены душевного состояния героя поэмы. Герой смотрит и видит розы под ракурсом собственного настроения:

*«И томление всё безысходней,
И идут за часами часы,
И колючие розы сегодня
Опустились под тягой росы».*¹

Несмотря на то, что герой поэмы сам решил покинуть сад, ему непросто дается это расставание. Он тайком, без слов расставания покидает свою любимую:

*«И спускаясь по камням ограды,
Я нарушил цветов забытьё,
Их шипы, точно руки из сада,
уцепились за платье моё».*²

Так даёт Блок свою символическую интерпретацию известной фольклорной традиции одушевления природы, которая в русской поэзии так богато представлена в *«Слове о полку Игореве»*.

Важная роль в поэме принадлежит и символике труда. Она активно противостоит символике любви, что и определяет художественную идею поэмы. Это – ржавый лом, кирка, каменоломня и такое безропотное трудолюбивое животное, как осёл. Герой поэмы иногда даже ведёт с ним довольно выразительный мнимый диалог:

*«И осёл удивляется бедный:
«Что хозяин, раздумался ты?»».*³

Осёл и лом в поэме несут важную символическую нагрузку в описываемых сценах процесса труда:

*«Отдыхает осёл утомленный,
Брошен лом на песке под скалой».*⁴

Блок является большим мастером находить особый художественный ракурс для раскрытия своей художественной идеи. Настоящее противопоставление представляет особую точку пересечения выразительных символических линий развития сюжета поэмы между природой любви и сущностью труда. Художественная идея поэмы очень оригинальна и сложна своей психологической сущностью. Любовь и труд уже отдельно являются вечными жизненными проблемами. В каждой из них постоянно присутствует как личный, так и общественный аспект. Психология этики любви и различные формы

¹ А. Блок. Соловьиный сад, с. 153.

² А. Блок. Соловьиный сад, с. 154.

³ А. Блок. Соловьиный сад, с. 152.

⁴ А. Блок. Соловьиный сад, с. 152.

труда развивались и складывались тысячелетиями. Для лирики это темы вечные. Ее постоянно интересовали и интересуют жизненные проявления правовых и морально-этических норм любви и труда, у которых есть свои различные общественно-исторические особенности и свои национальные традиции. Их по-разному преломляли в себе как природа любви, так и сущность труда. Но в основе своей и сама природа любви и сущность труда оставались неизменными. Так вот Блок, пожалуй, первый обращает внимание на особый ракурс точки их идейного противостояния. Поэма «*Соловьиный сад*» представляет художественный психоанализ их особых, непримиримых взаимоотношений.

Самой древней родовой формой художественной литературы является лирика. Поэма Гесиода «*Труды и дни*» представляет художественно-дидактический кодекс труда древнего эллинского общества. Лирика Анакреонта является далеко не первой художественной трактовкой проблемы любви в древнегреческой поэзии. Наиболее фундаментально эту проблему развивает древнеримский поэт Овидий Назон в своих лирических сборниках «*Наука любви*» и «*Лекарство любви*». С тех пор проблема труда и проблема любви представляют вечные темы литературы. Но очень трудно припомнить, чтобы в русской литературе кто-либо кроме Блока обращал внимание на их скрытый, заложенный в них острый антагонизм друг к другу. В этой скрытой бескомпромиссности, увиденной Блоком, и кроется важность темы и художественная оригинальность идеи. Идеи, на которой и основывается конфликтность поэмы «*Соловьиный сад*».

Создавая поэму, Блок учитывал и биологическую, и общественную основу любви и труда. Он реально связывал их проблемность с инстинктом продления рода и выработанную человеком необходимость борьбы за свое физическое существование. Блок несомненно пришёл к художественной идее своей поэмы через лирический свод «*Стихов о Прекрасной Даме*». Его поэму можно считать своеобразным завершением этого лирического цикла.

Недаром поэма «*Соловьиный сад*» представляет одну из высот поэтического мастерства Блока. Поэт в ней через художественный психоанализ создает неповторимый образ своего лирического героя. Для этого он с большим поэтическим мастерством использует форму мнимой субъективации. Поэма, в сущности, представляет развёрнутый внутренний монолог героя произведения. Блок этим самым в лирике продолжает эпические традиции художественного раскрытия психологизма Л. Н. Толстого.

Особо поражает то, с каким мастерством Блок использует все

три формы принципа субъективации. Уже отмечалось, с каким художественным совершенством он обращается с формой мнимой субъективации, какой содержательный внутренний монолог ведёт героиней поэмы. Мнимой потому, что в ней лирическое «я» никакого отношения не имеет к самому поэту. С помощью формы мнимой субъективации А. С. Пушкин создал свое стихотворение «Узник». Прямой противоположностью этой форме является прямая субъективация, когда собственное «я» совпадает с лирическим «я» поэта. Её классическим примером является ода Горация «Памятник». Гениальное развитие эта жанровая форма получила в одноименных лирических мотивировках Г. Р. Державина и А. С. Пушкина. К ней Блок в настоящей поэме не обращается.

Зато Блок, хоть и редко, но обращается к наиболее сложной и редкой третьей форме принципа субъективации, к «лирическому гротеску». Форма эта представляет семантический переход лирического «я» в лирическое «мы». Её художественные возможности Блок в полной мере использует в «Скифах»:

*«Да, скифы – мы! Да, азиаты – мы».*¹

Одним из первых в русской лирике её применил Пушкин в известном стихотворении «Клеветникам России». Эпическую интерпретацию форма эта получила в романе Е. Н. Замятина «Мы».² Блок эту форму очень оригинально комбинирует с мнимой субъективацией в поэме, создавая образ своего лирического героя:

*«Донесём до железной дороги,
Сложим в кучу, и к морю опять
Нас ведут волосатые ноги,
И осёл продолжает кричать».*³

Так через внутренний монолог, как бы вкрапленная «лирический гротеск», поэт раскрывает характер своего героя. Герой Блока напоминает строителя железной дороги Н. А. Некрасова. Их типологию характеризует одна моральная и общественная сущность:

*«Не разогнув свою спину горбатую,
Он и теперь еще тупо молчит
И механически ржавой лопатой
Мерзлую землю долбит».*⁴

¹ А. Блок. Скифы. – *Собрание сочинений в 6-ти томах*, т. 3, 1971, с. 244.

² Об этом подробнее: А. Беселия. Систематика основ литературного творчества. Тб., 2001, с. 41-56.

³ А. Блок. Соловьиный сад, с. 151.

⁴ Н. А. Некрасов. Железная дорога. – *Собрание сочинений в 3-х томах*, т. I. М., 1971, с. 100.

Из этой портретной характеристики специально выделим слово «механический». Это уже то самое состояние человека, когда положительная черта его характера незаметно обретает отрицательное свойство. Причинность и мотивация этого преобразования, когда человек теряет самоконтроль и становится рабом собственной, пусть даже хорошей, привычки. Именно её психологическая подоплёка и привлекла внимание Блока. Но самое главное здесь в том, что это внимание было не психолога, а художника. Так научная проблема в сознании поэта становится художественной идеей будущего произведения. Психологическое раскрытие этой идеи Блок осуществляет через сложный художественный план своей поэмы. В ней поэт убедительно доказывает, что если человек не обладает твёрдым характером, то он становится рабом собственной привычки. Об этом и предупреждает нас известная пословица своим мудрым подтекстом, которая гласит следующее: *«Привычка свыше нам дана, замена счастья она»*. Дилемма этой неполноценной альтернативы и делает лирического героя поэмы своей жертвой.

В поэме даётся художественное раскрытие этого непростого психологического конфликта. Это конфликт героя с самим собой, с укоренившейся привычкой, которая стала его второй натурой. Поэтому сюжет поэмы не поддаётся однозначной критической оценке. В процессе своего художественного анализа Блок проникает в глубину подсознательного психологического антагонизма, скрытого в характере героя. Антагонизма, когда: вечно праздная от природы любовь сталкивается с сущностью труда, который не терпит праздности.

Этой сложной проблемой подсознания, непосредственно связанной с ней рефлексией, только уже не в поэзии, а в науке занимались И. М. Сеченов, И. П. Павлов, Зигмунд Фрейд. Просто трудно представить, что проблема, которой занимались такие маститые учёные, оказалась и поэтическим интересом Блока. И он решил её в чисто жизненном плане божественным даром своей поэтической интуиции. Поэт образно и точно описал противостояние в подсознании героя между инстинктом любви и выработанной привычкой условной механической рефлексии.

На феномен художественной интуиции одним из первых обратил внимание Фрейд. В работе «Бреды и сны в «Градиве» В. Иенсена» он задает вопрос: «*Может ли художественное описание генезиса бреда устоять перед приговором науки?*» И сам отвечает на него: «*Тут мы, видимо, должны дать неожиданный ответ, что в действительности, к сожалению, дело обстоит наоборот: наука не устоит пе-*

ред достижениями художника».¹

Достижения художника в области психоанализа Фрейд мотивирует тем, что «описание человеческой психики его самая важная вотчина; он всегда был предшественником науки, а также и научной психологии».² Однако это всего лишь логический вывод учёного. Он не объясняет феноменальную сущность природы художественной интуиции, которая во многом отличается от научной.

Литературное творчество всецело основывается на художественной интуиции. Это – дар Божий, который осеняет литературу с момента её появления. Элементы психоанализа мы с удивлением обнаруживаем уже в образе Гильгамеша, а в *«Илиаде»* дело имеем с образцами его классического проявления. Что касается поэмы Блока, то художественная интуиция при ее создании служила поэту ведущим каналом взаимосвязи с изображаемой действительностью.

Поэма начинается с пробуждения любовных чувств её героя к хозяйке соловьиного сада. Торжество этого чувства достигает своего апогея в четвертой главе. Герой поэмы входит гостем, а хозяйка сада не отпускает его. Он с радостью остается и восхищенно отмечает:

*«Чуждый край незнакомого счастья
Мне открыли объятия те,
И звенели, спадая, запястья,
Громче, чем в моей нищей мечте».*³ (4,153).

Смена настроения после этого в герое начинается постепенно. Инстинкт, заложенный природой в сознании героя, нежно опекает его любовное чувство. Но герой поэмы начинает осознавать в себе определённое противостояние. Противостояние это возбуждают в нём отдалённые, но очень знакомые ему звуки морского прибоя. В подсознании героя просыпается условный рефлекс его трудового навыка. Навыка, который он приобретал годами труда в борьбе за своё физическое существование. Для него, наконец, становится ясно:

*«Пусть укрыла от дальнего горя
Утонувшая в розах стена,
– Заглушить рокотание моря
Соловьиная песнь не вольна».*⁴

¹ **З. Фрейд.** «Бреды и сны в «Градиве» В. Иенсена». *Классический психоанализ и художественная литература. – Хрестоматия по психологии.* Изд. дом «Питер». СПб., 2002, с. 26.

² **З. Фрейд.** «Бреды и сны в «Градиве» В. Иенсена», с. 18.

³ **А. Блок.** Соловьиный сад, с. 153.

⁴ **А. Блок.** Соловьиный сад, с. 153

В сознании героя поэмы происходит психологическая борьба между любовью и силой привычки, между силой инстинкта и условного рефлекса. Любимая сразу почувствовала в нем перемену:

«И во мгле благовонной и знойной

Обвиваясь горячей рукой,

Повторяет она беспокойно:

«Что с тобою, возлюбленный мой?»¹

Однако любимый не находит в себе мужества ответить на поставленный вопрос. Он лишь чувствует, как его одолевает безволие, и что ничего не может поделать с собой:

«Но вперяя во мглу сиротливо,

Надышавшись, блаженством спеша,

Отдаленного шума прилива

Уж не может не слышать душа»²

Больше того, «за далеким рычаньем прибоя» герою поэмы даже чудится жалобный, призывающий крик своего осла:

«Крик осла был протяжен и долог,

Проникал в мою душу, как стон»³

– повествует о своем безнадежном психологическом состоянии героиня. И вот последняя его беспомощная попытка:

«И тихонько задернул я полог,

Чтоб продлить очарованный сон»⁴

Сон оказался недолгим. Герой поэмы тайком покидает любимую и выбирается из сада... Итак, он вернулся туда, откуда ушёл. Он пытается возвратиться к прежнему образу жизни:

«Где же дом?

– И скользящей ногою,

Спотыкаясь о брошенный лом»⁵

Направляемый выработанным рефлексом, герой до конца не совсем осознанно хватается за него:

«Размахнувшись движеньем знакомым

(Или все ещё это во сне?)»,

– он «ударил заржавленным ломом

По слоистому камню на дне...»⁶

¹ А. Блок. Соловьинный сад, с. 154.

² А. Блок. Соловьинный сад, с. 154.

³ А. Блок. Соловьинный сад, с. 154.

⁴ А. Блок. Соловьинный сад, с. 154.

⁵ А. Блок. Соловьинный сад, с. 155.

⁶ А. Блок. Соловьинный сад, с. 155.

Итак, развитие сюжета достигло финала. Песнь несложившейся любви оборвалась, отзвучал последний аккорд трудового гимна. Герой поэмы оглядывается вокруг и с сожалением убеждается:

*«А с тропинки, протоптанной мною,
Там, где хижина прежде была,
Стал спускаться рабочий с киркою,
Погоня чужого осла».*¹

Ситуация чем-то немного схожая с историей незадачливой старухи из сказки А.С. Пушкина «*О рыбаке и рыбке*». Два этих совершенно непохожие ни по содержанию, ни по форме сюжета произведения роднит мудрость притчевого подтекста: имей лишь то, что заслуживаешь, и не больше того, что способен оценить.

¹ А. Блок. Соловьиный сад, с. 155.

ალტონ ბესელია

„ჩვევა ზეციდან გვეფყალობება“

ნაშრომში ალექსანდრე ბლოკის პოემის „ბუღბუღლის ბაღის“ მთავარი გმირის ქმედებათა მხატვრული ფსიქოანალიზია წარმოდგენილი, განხილულია სულიერი განცდები პერსონაჟისა, რომელიც ბუღბუღლის ბაღის დიასახლისზე იყო შეყვარებული, და მოცემულია ქმედებების ფსიქოლოგიური დასაბუთება. თავად პოემა „ბუღბუღლის ბაღი“ ბლოკის პოეტური ოსტატობის ერთი სიმაღლეთაგანია. მასში პოეტი მხატვრული ფსიქოანალიზის გამოყენებით ქმნის თავისი ლირიკული გმირის განუმეორებებელ ხატებას. მოჩვენებითი სუბიექტივიზაციის ხერხია გამოყენებული. პოემა, არსებითად, წარმოადგენს განვრცობილ შინაგან მონოლოგს ნაწარმოების მთავარი პერსონაჟისა. ბლოკი ლირიკაში აგრძელებს ეპიკურ ტრადიციებს მხატვრული ფსიქოანალიზისა, ტრადიციებს, ჯერ კიდევ ლევ ტოლსტოიმ რომ ჩაუყარა საფუძველი.

ALTON BESELIA

HABITS ARE SENT FROM HEAVEN

The present work is the artistic psychoanalysis of the main character of the poem by Alexander Blok “*The Nightingale’s Garden*”. The poem reflects the spiritual ordeals of the personage who fell in love with the mistress of the garden and gives the psychological substantiation of his actions. The poem “*The Nightingale’s Garden*” is one of the heights of Blok’s mastery. The poet creates the peerless icon of his lyric heroine with the help of psycho-analysis. With great unsurpassed poetical skill he uses the device of imaginary subjectivization. The poem actually is an extended inner monologue of the main character. A. Blok proceeds with the epic traditions of poetical psycho-analysis laid by Lev Tolstoy in Russian Literature.

ОЛЬГА ПЕТРИАШВИЛИ

ЯЗЫК ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ
ИВАНА БУНИНА

За свою долгую жизнь (1870-1953) Иван Алексеевич Бунин создал множество произведений, Полное собрание его сочинений составляет девять томов.¹ Это повести и рассказы, стихи и путевые очерки, роман “*Жизнь Арсеньева*”, переводы на русский язык А. Мицкевича, Дж. Байрона, Г. Лонгфелло. Закономерно, что именно И. А. Бунину была присуждена Нобелевская премия в области литературы (1933). На родине писателя – в России, после 1920 года И. А. Бунина не вспоминали, прочно приклеив ярлык белоэмигранта. Только после 1956 года стали публиковаться произведения этого замечательного русского писателя, и то не сразу, а постепенно, начиная с периферии большой страны. Впервые Полное собрание сочинений Ивана Алексеевича Бунина было издано в 1965-1967 годах. Число литературно-критических статей и монографий об И. А. Буinine с каждым годом растёт. При этом наблюдается следующая закономерность: если в первых статьях и монографиях 50-х – начала 60-х годов преобладало чувство приобщения к И. А. Бунину, радость открытия писателя для российского и советского читателя, то впоследствии – в 70-е – 80-е годы начинает преобладать серьёзный критический анализ творчества писателя.

Литература об И. А. Буinine обширна и разнообразна. Литературно-критические работы о творчестве Ивана Алексеевича можно подразделить на несколько категорий. Это прежде всего обширные монографии, литературоведческие исследования различных сторон жизни и творчества И. А. Бунина. Следует отметить монографии И. П. Вантенкова,² А. А. Волкова,³ Т. М. Бонами,⁴ О. Н. Михайлова,⁵ В.

¹ И. А. Бунин. Полное собрание сочинений в 9 тт. М., 1965-1967.

² И. П. Вантенков. Бунин-повествователь (рассказы 1890-1916 гг). Минск, 1974.

³ А. А. Волков. Проза Ив. Бунина. М., 1976.

⁴ Т. М. Бонами. Художественная проза И. А. Бунина, М., 1963.

⁵ О. Н. Михайлов. Иван Алексеевич Бунин. Очерк творчества. Тула, 1987.

А. Гейдеко,¹ А. А. Никонова² и другие. Далее, это воспоминания современников об И. А. Бунине В. Н. Муромцевой-Буниной,³ В. П. Катаева⁴ и другие.⁵ В России в настоящее время сформировался центр изучения творчества И. А. Бунина – это Елецкий государственный университет.⁶ Здесь проводились международные научные конференции, посвященные творчеству И. А. Бунина (2001, 2006). Следует отметить некоторые интересные кандидатские диссертационные работы, защищённые в этом университете.⁷

В Грузии изучение творчества И. А. Бунина представляет определенный научный интерес. В Тбилисском государственном университете имени Иванэ Джавахишвили были защищены диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук.⁸

Славу большого писателя, мастера слова, лучшего стилиста классической русской литературы принёс Ивану Алексеевичу Бунину его безупречный русский язык. И. А. Бунин бережно относился к родному языку, завещанному ему классиками русской литературы XIX века, он не позволял себе в авторской речи чрезмерности в использовании архаизмов, неологизмов, а диалектные и просторечные слова вводил в произведения только для колорита или характеристики речи персонажей. Что касается языковых художественных средств выразительности, то среди них следует упомянуть такие, как музыкальность прозы И. А. Бунина, роль просторечной и иноязычной лексики, случаи ассимиляции, “обрусения” некоторых топонимов Западной Грузии, что и должно быть специально рассмотрено при изучении особенностей прозаических произведений

¹ А. Гейдеко. А. Чехов и Ив. Бунин. М., 1987.

² А. А. Никонов. Горький и Ив. Бунин. *История отношений. Проблемы творчества*. Л., 1984.

³ В. Н. Муромцева-Бунина. Жизнь Бунина. Париж, 1958.

⁴ В. П. Катаев. Трава забвения (об И. Бунине и В. Маяковском). М., 1967.

⁵ А. Никонова. Тема России и русской культуры в произведениях Бунина периода эмиграции. – В кн.: “Воронежский край и зарубежье”. Воронеж, 1992; О. Н. Михайлов. Проза Бунина. – *Вопросы литературы*, № 15, 1957; В. А. Назаров. Темпоральная структура рассказов Бунина. – В кн.: “Актуальные проблемы лексикологии и стилистики”, Саратов, 1993; *Бунинский сборник* Материалы научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения И. А. Бунина. Орел, 1970.

⁶ Елецк – город, где в детстве жил Бунин.

⁷ Е. Т. Атаманова. Русская литература XIX века в контексте художественной прозы И. А. Бунина (1998), Л. Н. Юрченко. Диалектика образа: историко-культурный и структурно-поэтический аспект (2000), Е. Е. Ермакова. Художественная перспектива в поэзии И. А. Бунина (2003).

⁸ С. С. Кошут. И. А. Бунин и буржуазная действительность (дооктябрьская проза) (1967); О. М. Петриашвили. Рассказы Ивана Бунина (1988-1953 гг.) (1997).

Ивана Алексеевича Бунина.

Устная человеческая речь с момента своего зарождения обладала и атрибутивно обладает определённой ритмикой, внутренней, естественной размерностью, периодами, паузами, аллитерацией, внутренней рифмой, органически присущими речи по законам фонетики, независимо от национальной специфики языка. Так называемый речитатив, сказание под аккомпанемент музыкальных инструментов, в особенности, песня повышают уровень музыкальности человеческой речи. Наконец, писатели-прозаики пишут иногда специально ритмизированной прозой, например, *“Стихотворения в прозе”* И. С. Тургенева, *“Песня о Соколе”* М. Горького, *“Петербург”* А. Белого.

Замечено, что писатели, пришедшие в литературу из поэзии или имеющие опыт поэтического стихосложения, отличаются особой музыкальностью прозы, – достаточно вспомнить хотя бы А. С. Пушкина и его прозаические произведения. Сказанное верно и для других писателей, как русских, так грузинских и европейских. Назовём, к примеру, классические образцы прозы таких известных поэтов, как Илья Чавчавадзе, Акакий Церетели и Важа Пшавела. Менее известно, что Мопассан тоже начинал свою творческую биографию со стихов. Среди русских писателей XX века такая характеристика больше других подходит к И. А. Бунину, чья проза отмечена истинно поэтической интонацией, ритмичностью, музыкальностью.

Конечно, И. А. Бунин не стремился сознательно создавать особый музыкальный строй в своих произведениях, – поэтическая натура большого художника одинаково музыкально проявлялась во всех жанрах, избегая неблагозвучия, нарушения ритма в коротких или долгих периодах. В особенности, это характерно для более позднего творчества Бунина (цикл *“Тёмные аллеи”*) – по двум основным причинам: во-первых, писатель почти уже оставил поэзию и весь поэтический талант реализовывал в малом эпическом жанре, а во-вторых, сама тематика *“Тёмных аллеи”* – любовь – предоставляла автору широчайший простор для проявления поэтического дара именно в прозе. Подобный синтез и придаёт художественной прозе И.А. Бунина особую музыкальность. Например, в рассказе *“Косцы”*, созданном сразу после эмиграции из России и навеянном ностальгией по ней, повествуется не просто о косцах, а о косцах-певцах, приводится и текст их песен, бунинская проза предстаёт во всём блеске её внутренней музыкальности. Рассказ начинается так: “Мы шли по большой дороге, а они косили в молодом берёзовом лесу поблизости от неё – и пели. Это было давно, это было бесконечно давно, потому что та

жизнь, которой мы жили в то время, не вернётся уже вовеки. Они косили и пели, и весь берёзовый лес, ещё не утративший густоты и свежести, ещё полный цветов и запахов, звучно откликнулся им... Стадо овец серело впереди, старик-пастух с подпаском сидел на меже, навивая кнут”.¹

Приведённый небольшой отрывок (а весь рассказ написан именно в такой музыкальной тональности) может служить наглядным образцом музыкальности бунинской прозы. Характерное её отличие – совершенно очевидное, воспринимаемое даже на слух присутствие в тексте логически-смысловых ритмических единиц, напоминающих музыкальную фразу. Такому музыкальному восприятию способствуют и повторы (“Это было **давно**, это было бесконечно **давно**...”, трижды в коротком отрывке повторяются слова о “берёзовом лесе” и о том, что косцы “косили и пели”), и употребление соединительного союза **и**, как ритмообразующей связки (“Они косили **и** пели, **и** весь берёзовый лес...”), и виртуозные, но ненавязчивые аллитерации почти в каждом предложении (“**стадо овец серело впереди, старик-пастух с подпаском сидел на меже**...”). Говоря о “дивной прелести” песни косцов, писатель шесть раз повторяет слово “прелести” в разных смысловых оттенках. Подобные повторы и аллитерации создают тонкое поэтическое настроение всего небольшого рассказа. Сходная музыкальность, ритмичность, напевность, повторы, аллитерации присущи и рассказу “*В одной знакомой улице*”:

“ – **И** там светил. **И** мела метель, **и** ветер сдувал с деревянной крыши снег, дымом развевал его, **и** светилося вверху, в мезонине...”.² Здесь использован тот же приём с союзом **и**, что в очередной раз подтверждает его ритмообразующую роль. Разбирая языковые средства художественной выразительности прозы И. А. Бунина, нельзя обойти вниманием употребление им, с одной стороны, русской просторечной лексики для характеристики речи персонажей, их социального, имущественного и образовательного статуса, а с другой стороны, иноязычной, главным образом, украинской, французской и английской речи. О просторечной лексике в речи персонажей И. А. Бунина отмечалось неоднократно. К примеру, Иван Алексеевич мастерски, со знанием дела воспроизводит орловско-калужско-тульскую фонетику.

“Да будя вам бряхать-то!” – кричит Алёна. “А рожна им ня хочется?” – огрызается она же (“*Веселый двор*”).” Табе вон на клад-

¹ И. А. Бунин. Косцы. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 3, с. 23.

² И. А. Бунин. В одной знакомой улице. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 4, с. 146.

бишшу поместье давно готова!” “Табе” мы услышим потом в “*Ночном разговоре*”. А вот просторечная лексика натурщицы художника из рассказа “*Второй кофейник*”: “Это мне художник Ярцев выучил. Вы его знавали?”, “Я испугалась до того, что и крикнуть не смогла. Вцепилась ему в грудь, в пинжак, да куда тебе!”, “Осталась я сиротой по шашнадцатому году, а он мне и привёз”.¹ Уличная проститутка из рассказа “*Мадрид*” говорит: “Только за ради бога не дуйте в шею”, “Ой, не щекотите...”, “Сичас, сичас... я что-й-то раздумалась...”.

Особенно часто русская просторечная лексика появляется в устах персонажей рассказа “*Ночной разговор*”, поскольку весь рассказ построен так, что в беседу вступает то один, то другой мужик со своими историями. И. А. Бунин, приводя образцы их речи, показывает, до какой степени темны, неграмотны и духовно неразвиты мужики, которые и по-русски, с точки зрения литературной нормы, говорят неправильно: “– Это своя допущенье, – деловито вставил Пашка”, “– Понятная дело, – сказал Федот”.² Здесь нет согласования в роде между определением и определяемым словом, а барчук, гимназист, во всём подражая мужикам, коверкает свою речь под простонародную, он так говорит о донимавших его блохах: “Мочи нет, – отозвался гимназист. – Вот баб, девок, тех не трогают, А уж кого бы, кажись, жилиять, как не их”.³ Возникает комический эффект, однако подобная речь не смешна, скорее, уродлива, как карикатурно само явление – попытка опрощения под мужика.

Особо следует остановиться на случаях ассимиляции, обрусения названий некоторых городов и местностей Западной Грузии в речи персонажей рассказа “*Ночной разговор*”. Вот исковерканная на русский лад транскрипция грузинских городов: “Зухдены” (Зугдиди), “Новые Сеняки” (Сенаки), Переименование происходит либо по звучанию; либо по смыслу: “Сенаки” – “Сеняки”, то есть подыскивается близкое по звучанию русское слово, в данном случае – “Сени”, добавляется русский суффикс **-як**, а грузинское окончание именительного падежа множественного числа **-и** осмысливается, как русское окончание именительного падежа множественного числа от слова “Сеняк” и получается “Новые Сеняки” (с ударением на –

¹ И. А. Бунин. Второй кофейник. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 4, с. 170.

² И. А. Бунин. Ночной разговор. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 2, с. 317.

³ И. А. Бунин. Ночной разговор, с. 311.

и), – почти точное совпадение. С “Зухденами” дело обстоит сложнее, но и здесь грузинское окончание **-и** в названии города “Зугди-ди” воспринимается как показатель русского множественного числа, и в результате получается “Зухдены”, чему есть немало других аналогов: “Озургеты”, “Гагры” и пр. Остальные вставные звуки либо придуманы солдатом, либо так значились в армейских канцеляриях.

В рассказе “*Хорошая жизнь*” важную роль в создании образа Насти играет индивидуализированная речь. Лексика Насти представляет собой соединение крестьянской речи с уездно-мещанской: “стыдь” (холод), “как ни мога”, “салаш” (шалаш), а также “человек кредитный”, “недвижимым имуществом владаю”, “капитал”. Сложной по словарному составу является сказовая новелла “*Святые*”. Бывший лакей Арсенич, всю жизнь прослуживший в семье у помещиков, говорит на крестьянском просторечии: “спать ляжу”, “рад-радехонек”, “тверезый”. Но за долгое время службы он усвоил и лексику господ: “отменная красавица и бездушная кокетка”, “стала negliжировать своими обязанностями”, “век бездушный”, “кураж”. В восприятии читателя складывается удивительный образ бывшего крепостного крестьянина, многолетнего господского слуги, чья судьба тесно переплетается с судьбой дворянской семьи (тема взаимосвязи русского дворянства и крестьянства является одной из ведущих в творчестве И. А. Бунина).

В целом просторечная лексика в прозе И. А. Бунина представляет собой разновидность ненормированной лексики, куда входят, с одной стороны, диалектизмы средней полосы России (курско-орловский говор), а с другой стороны, мещанско-городской говор, а то и просто безграмотная речь персонажей, далёкая от литературной нормы. Особенно увлекался И. А. Бунин такими этнографическими и фольклорными элементами в построении речи персонажей, как показывают наши исследования, в раннюю пору литературной деятельности, – позже в своих произведениях он крайне редко использовал просторечие.

На другой языковой почве, в эмиграции у И. А. Бунина появляется иноязычная лексика, которая, следует отметить, менее всего исследована, а потому нуждается в специальном изучении. Имеется в виду не иноязычная лексика вообще (например, в устах интеллигенции и аристократии), а слова и целые выражения по-украински, по-французски, по-английски, по-латыни. “Ой, зашуміли луги ще й быстріі рікі!”, говорит по-украински лирник Родион в одноименном рассказе и потом запел старинную песню о сироте и мачехе. “Слу-

хайте ж, люде: хто сироти має, нехай догляда, на путь наставляє”.¹ Господин из Сан-Франциско говорит презрительно, сквозь зубы то по-английски, то по-итальянски: “Go away! Via! (“Прочь!”), а коридорный Луиджи, с притворной робостью, с доведённой до идиотизма почтительностью спрашивал:

– На sonato, signore? (“Вы звонили, синьор?”).

И из-за двери слышался неспешный и скрипучий, обидно вежливый голос:

– Yes, come in... (“Да, входите...”)²

Гротескная ночная сцена разыгрывается после внезапной смерти американского миллионера, когда слуга Луиджи, издеваясь, повторяет эти же слова в пародийном ключе, высмеивая надменность заокеанского гостя. Писатель применяет прием травестирования ситуации, когда богач из Америки, окруженный подобострастным вниманием и почетом, скончавшись, становится просто мертвым телом и возвращается на родину в темном трюме того же корабля, на котором с таким почетом еще недавно плыл в Европу. Принцип кольцевой композиции помогает автору рассказа показать мертвящую тело и душу власть денег.

“В Париже” И. А. Бунин ввел в текст рассказа шесть французских пословиц и поговорок, которые произносит персонаж. Писатель не стремился к созданию национального колорита и особого французского стиля. Французские фразеологические единицы стали формой и средством выражения психологического состояния героя. Бывший русский генерал, эмигрант, после того, как его бросила жена, жил с постоянной раной в сердце. Он никогда не говорил об этом, но неприятно шутил в беседах о женщинах, бросая колкие французские поговорки: “Rien n’est plus difficile que de reconnaître un bon melon et une femme de bien” (“Нет ничего более трудного, как распознать хороший арбуз и порядочную женщину”); “L’amour fait danser les ânes” (“Любовь заставляет даже ослов танцевать”).³ В рассказе “Генрих” четырежды повторяются по-французски вопрос Глебова и ответ портье отеля: “Pas de télégrammes” (“Нет телеграмм!”)⁴, усиливая и нагнетая напряжение героя в ожидании известия от возлюбленной

¹ И. А. Бунин. Лирник Родион. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 2, с. 450.

² И. А. Бунин. Господин из Сан-Франциско. – *Собрание сочинений в четырёх томах*. М., 1988. Т. 2, с. 532.

³ И. А. Бунин. В Париже. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 4, с. 99.

⁴ И. А. Бунин. Месть. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 4, с. 117.

Генрих (Елены Генриховны) из Вены.

В рассказе “*Месть*” 16 строк непрерывного диалога героя рассказа с официанткой на французском языке в пансионе в Каннах, как элемент привязки к месту действия, национального колорита, своеобразия обстановки, почти как у Л. Н. Толстого в “*Войне и мире*” в первой же главе дается описание салона Анны Павловны Шерер и беседы великосветских гостей. И, наконец, “*Бернар*”, где дважды звучат по-французски (и ещё трижды по-русски) слова Бернара: “Je crois bien que j`étais un bon marin!” (“Думаю, что я был хороший моряк”),¹ являясь своеобразным девизом автора.

Таков неполный перечень случаев употребления иноязычных фраз в тексте прозаических произведений Ивана Алексеевича Бунина. Подчеркнём ещё раз, что если фольклорные и просторечные (крестьянские, мещанские) элементы в речи персонажей художественных текстов И. А. Бунина подробно изучены, то иноязычные вкрапления ещё ждут своего исследователя.

¹ И. А. Бунин. Бернар. – *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1988. Т. 4, с. 231.

ოლღა პეტრიაშვილი

ივანე ბუნინის მხატვრული პროზის ენა

სტატიაში ფართო ლიტერატურულ მასალაზე დაყრდნობით დასაბუთებულია აზრი, რომ ივანე ბუნინის პროზაული ნაწარმოებები გამოირჩევა რიტმიულობით, მუსიკალურობით, მეტაფორულობით. ნაშრომში განსაკუთრებით გამოყოფილია ხალხური და უცხო ენების ლექსიკის როლი, აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთი ტოპონიმის ასიმილაციისა, „გარუსების“ შემთხვევები. აღნიშნულია, რომ ფოლკლორული, ხალხური და ნორმატული ელემენტები ივ. ბუნინის ნაწარმოებათა პერსონაჟების ენაში საკმაოდ დეტალურადაა შესწავლილი, ხოლო უცხოენვეანი ლექსიკის გამოყენება ივ. ბუნინის პროზაში ჯერ კიდევ მოითხოვს გამოკვლევას.

OLGA PETRIASHVILI

THE LANGUAGE OF IVAN BUNIN'S BELLETRISTIC PROSE

The present work is devoted to the analysis of I. Bunin's belletristic texts. It is concluded that the prosaic works of this outstanding Russian author are marked by truly poetic intonation, rhythm, melodiousness, figurativeness. In the article especially emphasized are low colloquial and loan vocabulary, the cases of assimilation, Russification of some west Georgian place-names. It should be noted that folklore, colloquial and standard elements in the personages' speech of I. A. Bunin's works have been studied particularly well. The use of foreign vocabulary and loan-words requires a further investigation.

НИНО ЭТЕРИЯ

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ КОМИЧЕСКОГО В ПРОЗЕ ВАСИЛИЯ ШУКШИНА

Принципы сатирического изображения и отрицания в прозе Василия Шукшина близки по форме к сатире М. Горького (роман *«Жизнь Клима Самгина»*). В прозе В. Шукшин безошибочно выделяет подлого героя, симпатизирует простому и открытому человеку и, самое главное, смеётся над тем, что изображает комично. По мнению Е. Ершова: «Я не понимаю, почему, у В. Шукшина, в отличие от других сатириков совсем не нужно ничего домысливать, додумывать. Здесь всё как на ладони, пороки общества не выделены на страницах списком, но что воздействует на него?».¹

В. Шукшин, реализуя формы сатиры в очерке, повести и фантастической сказке, умело использует в каждом из этих жанров нужные языковые средства для достижения, задуманного эффекта. Комическое в текстах писателя выражается посредством юмора и сатиры, при этом используются различные приёмы комизма: физическое существо человека, комизм питья и опьянения, комизм сходства и отличий, человек – вещь, поведение, алогизм, пародирование, посрамление воли, одурачивание, преувеличение, языковые средства и др. Таким образом, видоизменяются традиционные принципы и приёмы сатиры – аллегория, гротеск, карикатура, подчинённые целям заострения социально-психологического анализа.²

В своих ранних рассказах (*«Стёпкина любовь»*, *«Демагоги»*, *«Гринька Малюгин»* и др.) В. Шукшин использует комический приём – «одурачивания». В ряде ранних рассказов В. Шукшина особое внимание уделяется внешности персонажа, чаще на «несуразность» его внешнего портрета (*«Гринька Малюгин»*, *«Воскресная тоска»*, *«Стенька Разин»* и др.). Странности внешнего вида персонажей смешны не сами по себе – комичны ситуации, в которых оказываются герои, часто – вследствие особенности внешности. Вызывает смех жизненная философия героев – желание жить «по душе».

¹ Л. Ершов. Сатира и современность. М., 1978, с. 102.

² В. А. Апухтина. Проза В. Шукшина. М., 1986, с. 48.

В поэтике поздних рассказов В. Шукшина проявляются ощутимые изменения, связанные, по словам самого писателя, «с более трезвым взглядом на жизнь».¹ Здесь главной темой, о которой сам автор упоминает так: «Душа болит...», юмор вытесняется сатирой. Это вносит изменения в типологию персонажей и характер комического в текстах автора: утверждаются такие типы героев как «хам», «чудик», появляются новые персонажи – «крепкий мужик» (житель села) и близкие ему по мироощущению «энергичные люди» (городские жители), «социальный демагог чувств», расширяются средства комизма.

Анализ произведений В. Шукшина зрелого возраста показывает, что при всей значимости речевых средств комизма на первый план выдвигаются поступки отдельных персонажей, подвергающихся сатирическому высмеиванию. К примеру, «крепкий мужик» Наум Кречетов в рассказе «*Волки*», «социальный демагог» Лизавета Васильевна в рассказе «*Мой зять украл машину дров*» и т.д. В рассказе «*Билетик на второй сеанс*» В.Шукшин мастерски использует так называемый приём «комизма питья и опьянения». Безусловно, пьянство – это порок, оно не может вызывать смех, но смешны не пьяные, а «пьяненькие». «Пьяненький» Худаков, действительно, создаёт комическую ситуацию, но это далеко не комический персонаж. Вспомним как он «тоскавал и злился». Причина тоски ему не вполне понятна (В доме есть.., всего невпроворот...), просто хочется «родиться ещё разок» - получить «билетик на второй сеанс», чтобы «в начальстве походить». В. Шукшин беспощаден в диагнозе состояния героя: у него душа умерла, материальное подавило в нём духовное начало.

В своих поздних рассказах В. Шукшин сатирически разоблачает потребительское отношение к жизни, накопительству, равнодушию, мстительности и злобности. Писатель ярко использует приёмы комического: контраст, посрамление воли, особенности языка, алогизм поведения героя. Различные средства комизма образуют при этом внешний сюжет – нравственных потерь, утрат, усложняя содержание произведения, предавая тем самым драматическое, а подчас и трагическое звучание («*Штрихи к портрету*», «*Сураз*», «*Психонат*»)²

Шукшинские «чудики» – важнейший тип героя рассказов рубежа 60-х-70-х годов XXв. Это люди, чья душевная боль не такая как у всех: люди, живущие в мелочах повседневной суеты и не понимающие её разрушительного воздействия на душу, забывающие о таких

¹ В. Ф. Горн. Характеры Василия Шукшина. Барнаул, 1981, с. 36.

² В. Ф. Горн. Василий Шукшин. Штрихи к портрету. М., 1993, с. 79.

понятиях, как любовь, жалость, сострадание, стыд. Необычное поведение «чудика» не совсем подходит общепринятым нормам советского образа жизни и разрушает стереотипы, что не может не раздражать окружающих. В своих рассказах о «чудиках» В. Шукшин использует ряд приёмов комического, в основном – комизм отличий. По мнению В. Шукшина, любая особенность или странность, выделяющая человека из общества, может сделать его смешным. В произведениях автора поведение персонажа, его поступки, цель которых – «осчастливить» людей, сделать мир добрее («почему они злые-то такие?» – Василий из рассказа «Чудик»). Чудик надеялся на понимание, но окружающие не просто не принимают его устремлений, они агрессивно их отвергают: «Когда его ненавидели, ему было очень больно. И страшно. Казалось: ну, теперь всё, зачем жить?».¹

В этом рассказе и во многих других («Сураз», «Жена мужа в Париж провожала», «Жил человек», «Охота жить» и др.) комическое переплетается с трагическим финалом, что является выражением индивидуальной особенности мироощущения автора, к тому же, и современная действительность не позволяла писателю оценивать происходящее иначе. В. Шукшин показывает, что стремление отдельных его героев жить по-другому, по совести, с чувством личной ответственности, вступает в противоречие с общепринятыми нормами, искажающими основные духовно-нравственные принципы жизни русского народа. Разрешение этого социально-психологического конфликта происходит в зрелой сатирической прозе В. Шукшина часто в трагикомических формах.

Развивая комическое, В. Шукшин глубоко осмысливает возможности существования тех жизненных явлений, которые сам разоблачает, что, безусловно, играет свою роль в достижении комического эффекта. По мнению С. Залыгина, «автор не просто пишет слова на листе бумаги, он продумывает каждую мелочь ситуации, пропускает её через себя».² Так в рассказе «Мнение» некий служащий Кондрашин показан явно комически: портрет «полненького гражданина», заученные жесты, готовые фразы, приспособленность – всё это обрисовывает живучий тип хамелеона. Но в нём есть и то, чем оправдывает Кондрашина писатель: хамелеонство порождает среда, где нормой становится ложь, чиновничество, лесть, карьеризм, демагогия, безделье. Особенно важное место среди всех средств выразительности, к ко-

¹ В. Шукшин. Рассказы. *Избранные произведения в 2-х томах*, т. I. М., 1976, с. 110.

² С. Залыгин. Герой в кирзовых сапогах. – Предисловие в книге В. Шукшина. *Избранные произведения в 2-х т.М.*, 1975, с. 57.

торым прибегает В. Шукшин, имеет диалог, присутствующий в каждом рассказе. По словам В. Карповой, «он никогда не несёт функции простой информативности, в нём заключено движение повествования, в нём раскрываются характеры».¹ Детальное рассмотрение рассказов В. Шукшина способствует более глубокому проникновению в идейно-художественное содержание его прозы, позволяет выявлять специфику форм и средств выражения комического. Высказывание Л. Ершова «о назначении комизма – как возможности вскрыть недостатки духовного и морального порядка»², вполне соответствует пониманию комического, выраженного в своих рассказах В. Шукшиным.

Сатирические произведения «*Энергичные люди*», «*До третьих петухов*», «А по утру, они проснулись...» – инопланетный мир, мир фантастики, один из излюбленных жанров В. Шукшина. Этот мир заселён реальными существами, живущими по своим неписанным законам. «Энергичные» люди или персонажи повести «А по утру, они проснулись...» выступают как реальные, однако их действия и речи выходят за грань естественного. Внутренние связи произведения объединяются в форму комического – сатиру.³ Так сатирически обрисованы фигуры, лишённые индивидуальности. Такие, как Санька, Галка, Милка, Алка-Несмеяна, мрачный крановщик, очкарик, Медведь, запуганный Горынычем, Иван, наречённый дураком... Хотя многие из них виноваты сами перед собой, поскольку жертвами они стали вследствие личной слабости, нестойкости, безволия. Простой человек преклоняется перед «энергичными».

Мрачный крановщик, устроив дебош в чужой квартире, внутренне примирился с разгульным образом жизни своей жены-спекулянтки; Медведь, запуганный чертями и Горынычем, совсем отчаялся; Иван долгие годы оставался дураком... Такова деятельность «энергичных», весёлая жизнь чертей-пустоплястов и... последствия бесхарактерности самих жертв. «Энергичные» – агрессивны, бездуховны, уверены в своей безнаказанности. «Конкретные люди», как себя они называют, явно мыслят и определяют цель жизни грубо материально: в цифрах, количествах, вещах. К примеру, Брюхатый так ведёт бухгалтерию: «Я имею трёхкомнатную квартиру, – Брюхатый стал загибать пальцы, – дачу, «Волгу», гараж... У меня жена, Валентина, на семнадцать лет моложе меня... что я потерял за эти четыре года и восемь месяцев? ...А ничего. Даже похудел... Счас веду переговоры

¹ В. Карпова. Талантливая жизнь. М., 1986, с. 54.

² Л. Ершов. Сатира и современность. М., 1978, с. 90.

³ И. Дедков. Последние штрихи. – *Дружба народов*, № 4, 1975, с. 19.

на счёт института питания – надо маленько сбросить...».¹ Вместе с тем, «Энергичные» люди не являются бездельниками, они искажённые натуры, не столько в погоне за деньгами, сколько в стремлении «жить как люди». Скучность души они компенсируют туго набитыми шкафами. Сатирическое содержание повести В. Шукшин выделяет драматической обстановкой, реализуя формы гротеска, карикатуры в диалогах, которые стали главными средствами саморазоблачения «конкретных». Разыгрываемое «энергичными» действие, грубое и циничное, вызывает естественные чувства неприятия и отвращения.

Таким образом, создаётся полное представление о способе мышления, жизненных целях, психологический портрет отпетых спекулянтов. Подобно Баеву, Брюхатый очень высокого мнения о своём уме: «А у меня – голова...Это ведь тоже, как деньги...А со мной всё моё богатство – тут! – Брюхатый ударил себя кулаком в лоб. Хвастать не буду, но... прожить сумею...».² Курносый учит Веру Сергеевну: «...У меня один артист знакомый. Красавец! Под два метра ростом, нос, как у Потёмкина... А ему гараж позарез нужен: я договорюсь с ним... можно же так жизнь украсить!...».³ Можно сказать, что именно в подобной активности, жизнедеятельности и самоуверенности – секрет материального преуспевания и устойчивости существования «конкретных» шукшинских персонажей. Вживание «энергичных» в экономические отношения повлияли на устойчивость их психологических черт: «развязность», самомнение, наглость.

Не в первый раз Кузькин спекулировал автомобильными покрышками. И сейчас у него в передней «не существующие» покрышки: их нигде не делали, они никуда не поступали. Появление милиции, которым завершается повествование, отвечает внутреннему требованию немедленного наказания спекулянтов и жуликов. Хотя, возникает вопрос: насколько реален финал, и вдруг «энергичные» в огне не сгорят и в воде не утонут? Это, учитывая «опыт» Брюхатого, хитрость «большого демагога» Кузькина, «конкретность мышления» Курносова, их жестокость и вероломство.

В повести В. Шукшина не выделяется ничего, чтобы коренным образом отличало её от других произведений писателя. Специальная незатейливость сюжета «Энергичных людей» служит тому, чтобы широко раскрыть быт и нравы мещанско-торгового подворья.⁴ Пи-

¹ В. Шукшин. Рассказы, с. 188.

² В. Шукшин. Рассказы, с. 170.

³ В. Шукшин. Рассказы, с. 174.

⁴ Л. Ершов. Обновление старого жанра. Сатира В.Шукшина. – *Наш современник* № 10. 1975, с. 11.

სათელი არა მარტუ აღყსავთ ხეროვ დომა ი ნა სლუჟბე, ნო ი პოსლედოვატელნო ი ტოჩნო ვოსსოზდაეტ სტიხიუ იჟიკა პერსონაჟეი, ფიქსირუეტ იხ ობრაზ მუშლენი. ნა ვიდ ობუდენნოე, ბუდნიჩნოე, პრивუჩნოე – სტანოვითსა სტრაშნუიმ.

В художественном плане комическое В. Шукшина значительно обогащает поэтику современного реализма.¹ В своих рассказах В. Шукшин изображает идеал человечности, духовности и нравственных ценностей, отчуждение человека от естественного бытия, представляет фарс жалкого существования паразитирующих отщепенцев.²

Цель сатиры В. Шукшина не сводится к простому осмеянию. Его сатира – высокая, гражданская, по сути трагедийная. В творчестве народного писателя глубоко распознаётся общественное назначение литературы, перспективы её развития. Неповторимость каждого человеческого типа, воссоздание под покровом повседневности черт, создающих в целом русский национальный характер – значение наследия В. Шукшина.

ბიბლიოგრაფია

კომიზმის თავისებურებების შესახებ ვასილი შუკშინის პროზაში

ვასილი შუკშინი, ახდენს რა სატირის ფორმის რეალიზებას ნარკვევში, მოთხრობასა და ფანტასტიკურ ზღაპარში, მოხერხებულად იყენებს ყოველ ამ ჟანრში საჭირო ენობრივ საშუალებებს ჩაფიქრებული ეფექტის მისაღწევად. მწერლის ტექსტებში კომიკური იუმორისა და სატირის საშუალებით გამოისახება, ამასთან კომიზმის სხვადასხვა ხერხი გამოიყენება: ადამიანის ფიზიკური არსი, დაღვევისა და სიმთვრალის კომიზმი, მსგავსებისა და განსხვავების კომიზმი, ადამიანი – საგანი, ქცევა, ალოგიზმი, პაროდიზმი, პაროდირება, ნებისყოფის შერცხვენა, გასულელება, გაზვიადება, ენობრივი საშუალებები და სხვ. ამდგავარად სახეს იცვლის სატირის ტრადიციული პრინციპები და ხერხები – ალეგორია, გროტესკი, კარიკატურა, დაქვემდებარებული და სოციალურ-ფსიქოლოგიური ანალიზის გამახვილების მიზნებზე. ვ. შუკშინის სატირის მიზანი არ არის მხოლოდ დაცინვა. მისი სატირა – მაღალი, მოქალა-

¹ Л. Емельянов. Василий Шукшин. Л., 1983, с. 35.

² В. Коробков. Василий Шукшин. *Творчество. Личность*. М., 1992, с. 46.

ქეობრივი, თავისი არსით ტრაგედიულია. სახალხო მწერლის შემოქმედებაში ღრმად შეიგრძნობა ლიტერატურის საზოგადოებრივი დანიშნულება, მისი განვითარების პერსპექტივა. ყოველი ტიპის ადამიანის განუმეორებლობა, ყოველდღიურობით დაფარული თვისებების აღდგენა, რომლებიც ერთიანობაში რუსულ ნაციონალურ ხასიათს ქმნიან – ყოველივე ამაში მდგომარეობს ვ. შუკშინის მემკვიდრეობის მნიშვნელობა.

NINO ETERIA

ON THE PECULIARITIES OF THE COMICAL IN VASILI SHUKSHIN'S NOVELS

Realizing the form of satire in his essays, novels and fantastic stories Vasili Shukshin artistically employs all the figures of speech characteristic of the respective genre to accomplish the necessary effect. Through the comic humor and satire, as well as various means of the comical, the author in his writings conveys the physical essence of human nature, the comism of taking alcohol and consequent drunkenness, the comism of resemblance and dissimilarity, a human being and a physical object, behavior, alogism, parody, mockery of fragile will, hyperbole, figures of speech, etc. Thus the traditional principles and means of satire, such as allegory, grotesque, caricature are altered as a response to the psycho-social analysis and subsequent goals. The aim of V. Shukshin's satire is not a mere mockery, but in its essence it portrays highly tragic spirit of social life. The authors' works depict the social value of literature, as well as the prospective development of such a trend. The uniqueness of individual human nature and the revival of hidden aspects of daily life, thus composing the national Russian character, are the most valuable aspects of V. Shukshin's heritage.

ი ს ტ ო რ ი ა , ა რ ქ ე ო ლ ო ბ ი ა

კახაბერ ფიფია

იბერია-რომის ურთიერთობა II ს. 20-30-იან წლებში
იმპერატორი ადრიანე და ფარსმან II

ახ.წ. II ს. 20-30-იანი წლები ქართულ-რომაული მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობების ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო პერიოდია. ეს არის რომაულ-მედიტერანულ სამყაროში „ომზე მეტად მშვიდობისმოყვარე“ იმპერატორის¹ ადრიანეს (117-138წწ.) მიერ გამოცხადებული საყოველთაო მშვიდობის – „*Pax Romana*“-ს, რომის საგარეო პოლიტიკური კურსისა და სამხედრო-თავდაცვითი კონცეფციის ძირეული ცვლილებების ხანა, რამაც დიდი გავლენა იქონია იბერიის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მყოფი ქვეყნების, მათ შორის ქართული პოლიტიკური ერთეულების მდგომარეობაზეც. ამ პერიოდში აღმავლობის გზაზე მდგარი იბერიის (ქართლის) სამეფოს სათავეში დგას ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი გამორჩეული ფიგურა ფარსმან II, რომელიც ქართულ საისტორიო ტრადიციაში „ქველის“ ეპითეტითაა შემკული.²

ფარსმან II-ის მმართველობის დროს იბერიის რომზე დამოკიდებულება, ე.წ. „მეგობრობა-მოკავშირეობა“,³ რომელიც გაფორმდა ძვ.წ.

¹ **El. Spart.** Hadr. X, 2 – *Scriptores Historiae Augustae* (შემდგომში – *SHA*), ესარგებლობთ *SHA*-ს უახლესი გამოცემით. – იხ. *Властины Рима*. Биографии римских императоров от Адриана до Диоклетиана (перевод **С. П. Кондратова**, послесловие **М. Л. Гаспарова**), М., 1999; იხ.: აგრეთვე, *Авторы жизнеописаний Августов*. Перевод **С. П. Кондратьева**, под редакцией **А. И. Доватура**. – *Вестник древней истории*, 1957, №1, გვ. 255-269.

² **ლენტი მროველი**. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა... – *ქართლის ცხოვრება*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I, თბ., 1955, გვ. 50-53.

³ იბერია-რომის შორის დადებული ხელშეკრულება მიეკუთვნებოდა „*Feodus sociale*“-ს ტიპის ხელშეკრულებათა სახესხვაობას – *Feodera non aequalis*, რომელიც არათანასწორუფლებიან, ცალმხრივ კავშირს გულისხმობს (იხ.: **Л. Алексидзе**. К вопросу о международно-правовых взаимоотношениях Иберии (Картли) с Римом. – *თსუ შრომები*. ტ. 65, 1957, გვ. 161-179; **ბ. ლომოური**. საქართველოს საგარეო ურთიერთობათა სათავეებთან. – *ქართული დიპლომატია*. I, თბ., 1994, გვ. 50-52. შდრ. **ს. ჯანაშია**. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზმის გზაზე. – *შრომები*, I, თბ., 1949, გვ. 182, 192.

ის. 60-იან წლებში,¹ ფაქტობრივად სრულ ფიქციად იქცა და მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ეს იყო იმ პოლიტიკის ლოგიკური შედეგი, რასაც იბერიის სამეფო ჯერ კიდევ ახ. წ. I საუკუნიდან ატარებდა. იბერიის გაძლიერებასა და მისი პოლიტიკური ამბიციების ზრდას ხელს უწყობდა ქვეყნის გეოსტრატეგიული მდებარეობა. იბერია აკონტროლებდა ჩრდილოეთ კავკასიის უღელტეხილებს, მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვან დარიალის გადმოსასვლელსაც, და საჭიროების შემთხვევაში, შეეძლო იმიერკავკასიელი მრავალრიცხოვანი მეომარი ნომადების გადმოყვანა. იბერიის მმართველებს, ბრძოლებში განთქმულ ჩრდილოკავკასიელებთან კავშირში, შეეძლოთ არა მხოლოდ საკუთარი პოლიტიკური ინტერესების დაცვა, არამედ რეგიონის მასშტაბით ნებისმიერი სახელმწიფოსათვის პრობლემის შექმნა.² გარდა ამისა, რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში იბერიის როლის გაძლიერებას ხელს უწყობდა ამ უკანასკნელის პარტიასთან სიახლოვე და არმენიასთან უშუალო მეზობლობა.

აღმოსავლეთში რომსა და პარტიას შორის პერმანენტული დაპირისპირების შედეგად შექმნილი ე.წ. „პოლიტიკური დუალიზმის“ პირობებში,³ რომაელი იმპერატორები ცდილობდნენ გაეთვალისწინებინათ იბერიის მმართველი წრეების ინტერესები, შეენარჩუნებინათ მათთან მშვიდობიანი ურთიერთობა, რათა ეს უკანასკნელნი არ მიმზრობოდნენ პარტიას და მხარი არ დაეჭირათ ანტირომაული ტენდენციებისათვის სომხეთში. ახ.წ. I საუკუნიდან იბერიის სამეფო საკმაოდ დამოუკიდებელ საგარეო პოლიტიკას ატარებდა, რომელიც ხშირად არ ემთხვეოდა რომის აღმოსავლურ პოლიტიკას. თუმცა, თუ ამ დროს იბერიის მმართველები მაქსიმალურად ცდილობდნენ შეენილბათ საკუთარი პო-

¹ რომაელთა საქართველოში დაშქრობის შესახებ დაწვრ. იხ.: **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1981, გვ. 99-117; **კ. ფიფია**. რომი და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი I-II სს. (პოლიტიკური ურთიერთობები). თბ., 2005, გვ. 27-30.

² **ს. ჯანაშია**. ადრეული ფეოდალიზმი. – *შრომები*, II, თბ., 1952, გვ. 181-182; **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 106; **მ. ინაძე**. კასპიის კარი (დარიალი, დარუბანდი) ახ. წ. I-IV საუკუნეთა საერთაშორისო-დიპლომატიურ ურთიერთობებში. – *ქართული დიპლომატია*, 3, თბ., 1996, გვ. 49-54; **კ. ფიფია**. რომი და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი I-II სს., გვ. 29-30; **კ. ფიფია**. ნერონის კავკასიური დაშქრობის მიზნებისა და მიმართულების საკითხისათვის. – *სოხუმის უნივერსიტეტის შრომები*, I, თბ., 2007, გვ. 184-185.

³ ამ საკითხის შესახებ დაწვრ. იხ.: **კ. ფიფია**. პარტია-რომის ურთიერთობა ძვ.წ. I ს. შუახანებში და „პოლიტიკური დუალიზმის“ სისტემის შექმნა წინა აზიაში. – *კავკასიის მაცნე*, XII, 2005, გვ. 67-70.

ლიტიკური ინტერესები და ანგარიში გაეწიათ იმპერიისათვის (მაალი-
თად, მეფე ფარსმან I-ის დროს),¹ III ს. 20-30-იან წლებში. ისინი რომ-
თან უკვე აშკარა კონფრონტაციასაც არ ერიდებიან. იბერია-რომის ურ-
თიერთობაში ამ ახალი ეტაპის დაწყება, რა თქმა უნდა, გარკვეულწი-
ლად დაკავშირებული იყო თვითონ იბერიის სამეფოს გაძლიერებასთან.
თუმცა, როგორც ჩანს, იბერიის აღმავლობას განსაკუთრებით ხელი შე-
უწყო იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში შექმნილმა ახალმა პოლი-
ტიკურმა კონიუქტურამ.

ტრაიანეს (98-117წწ.) აღმოსავლური ლაშქრობის შემდეგ,² ადრი-
ანეს პრინციპატის ხანაში რომის საგარეო პოლიტიკამ მკვეთრი ცვლი-
ლება განიცადა. რომაელთა აღმოსავლური კატასტროფის შედეგების
აცილება არც თუ ისე ადვილი იყო და იმპერატორმა ადრიანემ რომის
სახელმწიფოს სათავეში მოსვლისთანავე უარი თქვა წინამორბედი პრინ-
ციპსის მიერ დაწყებულ გლობალურ ექსპანსიაზე და იმპერიის საზღვ-
რების დაცვის პოლიტიკას დაუბრუნდა. ადრიანეს მიერ აგრესიულ პო-
ლიტიკაზე უარის თქმა და თავდაცვით სტრატეგიაზე გადასვლა განპი-
რობებული იყო იმ საერთო-პოლიტიკური რეალობის ობიექტური შეფა-
სებით, რომელიც იმ დროისათვის იყო შექმნილი რომის იმპერიაში.
ტრაიანეს წარუმატებელი აღმოსავლური კამპანიის შემდეგ იმპერიას
ფაქტობრივად ამოწურული ჰქონდა გლობალური ექსპანსიის წარმოები-
სათვის საჭირო ყველა რესურსი.

ახ.წ. II საუკუნეში იმპერიის ეკონომიკის ერთი შეხედვით არნა-
ხული აღმავლობის, სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობის, ხელოსნობის,
საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებისა და რომაული ხმელთაშუაზღვის-
პირეთის ისტორიაში „ოქროს ხანის“ დადგომის მიუხედავად, რომის
სახელმწიფოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ განვითა-
რებაში უკვე შესამჩნევი იყო კრიზისის ნიშნები და შინაგან წინააღმ-

¹ ახ.წ. II ს. იბერია-რომის ურთიერთობის შესახებ იხ.: **გ. მელიქიშვილი**. საქართველო ახ. წ. I-III საუკუნეებში. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. ტ. I. თბ., 1970, გვ. 500-529; **ნ. ლომოური**. რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ.წ. I საუკუნეში. – *თსუ შრომები*. ტ. 77, 1959, გვ. 127-154; **კ. ფიფია**. ნერონის კავკასიური ლაშქრობის... გვ. 177-190; **Г. А. Меликишвили**. К истории древней Грузии. Тб., 1959, гв. 337-357; **Г. А. Меликишвили**. Усиление Картлийского царства (Иберии) в I-II вв. н.э. – *Очерки истории Грузии*, т. I. Тб., 1989, гв. 307-320; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения. гв. 133-182; **К. К Пипия**. К истории кавказской политики Нерона. – *Право и Политология*, №3 (4), 2008, гв. 53-57.

² ტრაიანეს აღმოსავლურ ლაშქრობაში ქართულ პოლიტიკურ გაერთიანე-
ბათა მონაწილეობის შესახებ იხ.: **კ. ფიფია**. ტრაიანეს აღმოსავლური პო-
ლიტიკა და საქართველო. თბ., 2005, გვ. 14-20, 43-49.

დეგობათა ზრდა გრძელდებოდა „ბედნიერ საუკუნეშიც“. სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისის ნიშნები აშკარად დაეტყო როგორც იმპერიის ცენტრს – იტალიას,¹ ასევე პროვინციებსაც.² გარდა სოციალური და ეკონომიკური ბაზის სისუსტისა, გლობალურ ექსპანსიაზე უარის თქმა ნაკარნახევი იყო ადრიაანეს მმართველობის დასაწყისში იმპერიის თითქმის ყველა საზღვარზე შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობით. კირენაში, ეგვიპტესა და კვიპროსზე გრძელდებოდა ჯერ კიდევ ტრაიანეს დროს დაწყებული იუდეველთა აჯანყება და მის ჩაქრობას იმპერიის დიდი სამხედრო და ფინანსური საშუალებები დასჭირდა.³ გარდა ამისა, მღელვარებები დაიწყო ბრიტანეთსა და მავრიტანიაში. ღუნაის საზღვარზე გააქტიურდნენ სარმატები და როქსოლანები.⁴

ასეთ ვითარებაში რომის მმართველ წრეებს ფიქრიც კი არ შეეძლოთ საბრძოლო მოქმედებების განახლებაზე აღმოსავლეთში, ამიტომ ახალი იმპერატორის ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი იყო რომაელთა მიერ მდ. ევფრატის აღმოსავლეთით ოკუპირებული ტერიტორიების დაუყოვნებლივი დაცლა.⁵ რომსა და პართიას შორის საზღვარი კვლავ ევფრატი გახდა.⁶ პროვინცია არმენია დაემხო და სომხეთში კვლავ აღდგენილ იქნა როგორც რომის ვასალური სამეფო არშაკიდებით სათავეში.⁷ ეს იყო აღმოსავლეთში რომაელთა პოლიტიკის სრული მარცხის აღიარება. თუმცა, შექმნილი სიტუაციით ვერც პართიამ ისარგებლა.

ტრაიანეს კამპანიის დროს განცდილი მძიმე მარცხის შემდეგ პართიის სამეფოსაც არ აღმოაჩნდა კონტრშეტევაზე გადასვლისა და წინა აზიაში პოლიტიკური ინიციატივის საკუთარ თავზე აღების უნარი. არშაკიდებს დაკარგული ჰქონდათ ძველი ძლევამოსილება და ისინი უკვე აღარ წარმოადგენდა იმ რეალურ ძალას, რომელსაც შეეძლო ებრძოლათ მთელი წინა აზიის დასაპყრობად და „აქემენიდთა მემკვიდრეობის დასაბრუნებლად“. ასეთ პირობებში, როგორც კი რომაული არმია მოშორდა ევფრატს, ორივე მხარემ ფაქტობრივად შეწყვიტა საომა-

¹ ვ. სერგეევი. ძველი რომის ისტორიის ნარკვევები. ნაწ., II. თბ., 1941, გვ. 641; Н. А. Машкин. История Древнего Рима. Л., 1948, გვ. 458-459; А. Г. Бокшанин. Социальный кризис Римской империи в I веке н.э., М., 1954, გვ. 46-62; *Всемирная история*, т. II, М., 1956, გვ. 643.

² С. И. Ковалев. К вопросу о характере социального переворота III-V вв. в Западной Римской империи. – *Вестник древней истории*, 1954, №3, გვ. 35-41.

³ Г. М. Лившиц. Классовая борьба в Иудее и восстание против Рима. Минск, 1957, გვ. 310-311.

⁴ El. Spart. Hadr. V, 2; Euseb. Eccl. Hist., IV, 2.

⁵ El. Spart. Hadr. V, 3, IX, 1; Eutr. Brev., VIII, 6, 2.

⁶ Eutr. Brev., VIII, 6, 2.

⁷ El. Spart. Hadr. XXI, 11; Cass. Dio. LXVIII, 33; Eutr. Brev., VIII, 6, 2.

რი მოქმედებები.¹ ზავი ორივე მხარისათვის სასურველი გახდა და ადრიანეს მიერ შეთავაზებული „*Pax Romana*“ არშაკიდთა სამეფო სახლ-მა ყოველგვარი ზედმეტი პრეტენზიების გარეშე მიიღო.

ასე რომ, III. დასაწყისიდან აღმოსავლეთში პოლიტიკური სიტუაცია მკვეთრად შეიცვალა. საუკუნეების მანძილზე აღმოსავლეთში პოლიტიკური ამინდის განმსაზღვრელმა ორივე ძალამ – რომმა და პართიამ, თანდათანობით დათმო პოზიციები. მათ უკვე აღარ შეეძლოთ მთლიანად გაეკონტროლებინათ პოლიტიკური სიტუაცია ახლო აღმოსავლეთში და იქ არსებული ყველა სახელმწიფოსათვის თავს მოეხვიათ თავიანთი ინტერესები. ასეთ პირობებში იწყება ცალკეული, რომთან და პართიასთან შედარებით, რა თქმა უნდა, არც თუ ისე მნიშვნელოვანი, მაგრამ მაინც საკმაოდ ძლიერი და აქტიური პოლიტიკური ერთეულების აღზევება, რომლებიც იწყებენ ამ ორი ზესახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელი და ხშირად მტრული პოლიტიკის გატარებას.

ასეთი იყო პირველ რიგში იბერიის სამეფო, რომლის ამბიციები და საზღვრების გაფართოების პოლიტიკა კულმინაციას სწორედ ამ პერიოდში აღწევს. ფარსმანი არ ერიდება იმპერიის ავტორიტეტსაც კი, მასთან ღია დაპირისპირებაზეც მიდის და რომის პოლიტიკურ სისტემაში ჩართული კოლხეთის ზღვისპირეთის ერთ-ერთ სექტორს ეუფლება. ფლავიუს არიანეს ცნობით, მაკრონ-ჰენიონებსა და ლაზებს შორის მოსახლე ზიდრიტები ფარსმანის ქვეშევრდომნი ყოფილან.² რამდენადაც არიანე საჭიროდ არ თვლის სპეციალურად აღნიშნოს თუ რომელ ფარსმანზეა საუბარი, უეჭველია, რომ აქ იგულისხმება ადრიანესთვის კარგად ცნობილი იბერიის მეფე.³ ზიდრიტთა ტომს ეკავა ჭოროხის შესართავის ჩრდილოეთით დღევ. აჭარა-ქობულეთის მხარე.⁴ ფარსმანის მიერ ზიდრიტთა ოლქის დაკავებას ადგილი უნდა ჰქონოდა 117-129 წლებს შორის.⁵

ჩვენ არ ვიცით თუ როგორ და რა პირობებში მოხდა იბერიის ძალაუფლების გავრცელება კოლხეთის ზღვისპირეთის ამ სექტორზე.

¹ **А. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим, ч. II. М., 1966, გვ. 253.

² **Агр. РРЕ, 11; ფლავიუს არიანე.** მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა **Б. კეჭაღმაძისა.** თბ., 1961, გვ. 42-43.

³ **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 192.

⁴ **Б. ლომოური.** ეგრისის სამეფოს ისტორია. თბ., 1968, გვ. 8-10; **Б. ლომოური.** დასავლეთ საქართველოს ეთნო-პოლიტიკური სურათი ახ. წ. II საუკუნეში. – *საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები*, VII, 2001, გვ. 6. შდრ.: **გ. მელიქიშვილი.** საქართველო ახ. წ. I-III საუკუნეებში, გვ. 544; **Г. А. Меликишвили.** К истории древней Грузии, გვ. 370.

⁵ ამ საკითხის შესახებ დაწვრ. იხ.: **კ. ფიფია.** რომი და..., გვ. 111-112.

როგორც აღნიშნავს გ. მელიქიშვილი, თუ გავითვალისწინებთ იმ დროს რომსა და იბერიას შორის არსებულ დაძაბულ ურთიერთობას, ძნელი სავარაუდოა, რომ ფარსმანის მიერ ზიდრიტთა ოლქის დაკავება რომის თანხმობით მომხდარიყო.¹ ჩვენი აზრით, საკითხის ამ კუთხით დასმაც კი არასწორია რომის თანხმობა ამ აქციაზე, მიუხედავად ამ ქვეყნებს შორის ურთიერთობის ხასიათისა, ყველა შემთხვევაში გამორიცხული იქნებოდა. ამ პერიოდში იბერია-რომს შორის თუნდაც რომ კეთილმეზობლური ურთიერთობა ყოფილიყო, გამორიცხულია, რომ რომს იბერიისათვის საკუთარი ნებით გადაეცა ზიდრიტთა ოლქი, რამდენადაც კოლხეთის ზღვისპირეთი იმპერიის ერთიანი სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის ნაწილს წარმოადგენდა და მის ერთ-ერთ სექტორზე, თუნდაც მოკავშირე ქვეყნის პოლიტიკური ინტერესების გათვალისწინება, რომის სტრატეგიულ ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. ზიდრიტთა ოლქის დამორჩილებით, იბერიის სამეფომ ერთმანეთისაგან გათიშა რომაული სამფლობელოები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში და დაარღვია რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის, პონტო-კავკასიის სასაზღვრო ხაზის მთლიანობა. ეს სისტემა სათავეს ტრაპეზუნტში იღებდა და ადრიანეს მმართველობის დროისათვის სებასტოპოლისამდე ვრცელდებოდა.² ამ ერთიან სასაზღვრო პერიმეტრზე იბერიის გამოჩენით კი, ორ უმნიშვნელოვანეს რომაულ ფორპოსტს – აფსაროსსა (მაკრონ-ჰენიოხთა მიწა-წყალზე) და ფასისს (ლაზეთის ტერიტორიაზე) შორის გადაჭრილ იქნა სახმელეთო კომუნიკაცია, რის შედეგადაც მათი ერთმანეთთან დაკავშირება მხოლოდ საზღვაო გზით გახდა შესაძლებელი. ამის დაშვება კი რომს, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო.

დღეს ჩვენს ხელთ არსებული წყაროთა სიმწირის გამო ძნელი სათქმელია, ფარსმანის ექსპანსიას დასავლეთისაკენ შეხვდა თუ არა რომაელთა წინააღმდეგობა და რა პოზიციაზე იდგა ადგილობრივი მოსახლეობა. მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საბრძოლო მოქმედებებს ადგილი არ ჰქონდა, რადგანაც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ამ მონაკვეთზე, უშუალოდ ზიდრიტთა სამოსახლო ტერიტორიაზე, რომაული გარნიზონები არ იყო დისლოცირებული. ზიდრიტთა ოლქი იბერიისათვის ტერიტორიულადაც უფრო ადვილად მისაწვდომი და შედარებით დაუცველიც იყო. ამასთან, ზიდრიტთა ტომი არიანეს მიერ აღწერილ სხვა ტომებთან შედარებით (მაგ., მაკრონ-ჰენიოხები, ლაზები), უფრო მცირერიცხოვანი ჩანს. ამდენად, მათი პოლიტიკური ორგანიზაცია უფრო სუსტი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მეზობელი ტომებისა. ყო-

¹ გ. მელიქიშვილი. საქართველო ახ. წ. I-III საუკუნეებში, გვ. 526; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, гв. 354.

² კ. ფიფია. რომი და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი., გვ. 85-86, 147-149.

ველ შემთხვევაში, მათი განსახლების არეალი წარმოადგენდა ყველაზე სუსტ სექტორს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ამ მონაკვეთზე, ორ ძლიერ მეზობელს მაკრონ-ჰენიონებისა და ლაზების „სამეფოებს“ შორის. ფარსმანის აგრესია ამ ორი „სამეფოს“ ტერიტორიის მიმართულებით კი მეტ წინააღმდეგობას შეხვდებოდა როგორც ადგილობრივი მოსახლეობის, ასევე აქ დისლოცირებული რომაული სამხედრო შენაერთების მხრიდან. ყოველივე ამის გამო, ფარსმანის მიერ შავი ზღვის სანაპირო ზოლის მიტაცება მოხდა ზიდრიტთა განსახლების ოლქში, რომელიც შედარებით სუსტი და დაუცველი, ამასთან იბერიისათვის ტერიტორიულადაც უფრო ადვილად მისაწვდომი იყო.

ყოველ შემთხვევაში, ერთი რამ ფაქტია, ფარსმანის მიერ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში გასვლა წარმოადგენდა რომის საწინააღმდეგო აქციას, რომლის თავიდან აცილება და ამ სექტორზე იმპერიის გავლენის აღდგენა ადრიანემ ვერ მოახერხა. ჩვენი აზრით, ფარსმანის მიერ ზიდრიტთა ოლქის მიტაცება გახდა იბერია-რომს შორის ურთიერთობის გაფუჭებისა და იმ კონფრონტაციის მთავარი მიზეზი, რომელიც ადრიანეს პრინციპსობის მთელ მანძილზე შეიმჩნეოდა ამ ქვეყნებს შორის.

ადრიანეს ბიოგრაფის ელიუს სპარტიანეს ცნობით, აღმოსავლეთში თავისი მეორე მოგზაურობის დროს,¹ კაპადოკიაში მყოფმა იმპერატორმა „მეგობრულ შეხვედრაზე მოიწვია ადგილობრივი მმართველები და მეფეები; მოწვეულ იქნა პართიის მეფე ხოსროც, დაუბრუნა მას ქალიშვილი, რომელიც ტრაიანემ დაატყვევა და შეჰპირდა წართმეული ტახტის უკან დაბრუნებას. როცა მასთან გამოცხადდა ზოგიერთი მეფე, მათ ისე მოექცა, რომ იმათ ვინც არ ისურვა მასთან მისვლა, სანანებელი გაუხდათ. ის ასე, პირველ რიგში, ფარსმანის გამო მოიქცა, რომელმაც ქედმაღლურად უგულვებელყო მისი (ე.ი. ადრიანეს – კ. ფ.) მოწვევა“.² მკვლევართა აბსოლუტური უმრავლესობა ელიუს სპარტიანეს ამ ცნობას ყოველგვარი კრიტიკის გარეშე იღებს და ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფაქტობრივად მიღებულია მოსაზრება, რომ ფარსმანმა არ იკადრა ადრიანესთან გამოცხადება.³ თავისთავად იმპერატორის ბიოგრაფის ეს

¹ ალ. გამყრელიძე. ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმან მეფისა. – *ცისკარი*, №9, 1959, გვ. 135-140. შდრ. **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 191.

² **El. Spart.** Hadr. XIII, 8-9.

³ *საქართველოს ისტორია*, I (უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასასრულამდე). თბ., 1958, გვ. 67; **მ. ინაძე**. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში. – *ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*, ტ. I, 1955, გვ. 321; **გ. მელიქიშვილი**. საქართვე-

ცნობა უდავოდ ძალზე მნიშვნელოვანია და გასაგებიცაა მისი პოპულარობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მართლაც, ელიუს სპარტიანეს მტკიცება, რომ ქართველმა მეფემ ქედამღობის გამო თქვა უარი იმდროინდელი მსოფლიო შესახელმწიფოს – „მარადიული რომის“ ერთპიროვნულ მმართველთან გამოცხადებაზე, ძალზე მიმზიდველია,¹ მაგრამ იგი რეალურ ვითარებას არ უნდა ასახავდეს. ქედამღობას (superbia) რომაელები საერთოდ მეფეთათვის დამახასიათებელ ნაკლად თვლიდნენ² და სპარტიანეც, მართალია, ამით ცდილობს ფარსმანის ამ ნაბიჯის ახსნას, მაგრამ რეალური მიზეზი სხვა რამ უნდა იყოს.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ ფარსმანს, რომელიც გამოცდილი პოლიტიკური მოღვაწე ჩანს, მხოლოდ სიამაყის გამო ეთქვა უარი ადრიანესთან გამოცხადებაზე და მას გაცნობიერებული არ ჰქონოდა ის შესაძლო გართულებები, რასაც ეს ნაბიჯი მის ქვეყანას მოუტანდა. იმპერატორის იგნორირება და მისი მოწვევის დემონსტრაციული უგულებელყოფა,³ ვფიქრობთ, ფარსმანისათვის მომგებიანი არ უნდა ყოფილიყო და მის ასეთ არადიპლომატიურ გადაწყვეტილებას სხვა, რაღაც უფრო მნიშვნელოვანი საფუძველი უნდა ჰქონოდა. რომის მოკავშირე მმართველთა ეს შეკრება შედგა 129 წელს,⁴ სადაც ზემო ევფრატის ახლოს, სატალაში⁵ ან სამოსატაში⁶. ამ კრებაზე⁷ არც თუ ისე დიდი

ლო ახ. წ. I-III საუკუნეებში, გვ. 529; **Г. А. Меликишвили.** К истории древней Грузии, გვ. 358; **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 194.

¹ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფარსმანის ადრიანესთან გამოუცხადებლობის კონკრეტული, ელიუს სპარტიანეს ცნობისაგან განსხვავებული, უფრო რეალური მიზეზის დადგენის მცდელობა არ ყოფილა და საკითხი ამ კუთხით არც დასმულა. ფაქტობრივად, შეიძლება ითქვას, რომ ერთგვარ გამონაკლისს წარმოადგენს ჩვენი ნაშრომი – „*ჰიდრიტა ოლქის პრობლემა იბერია-რომის დიპლომატიურ ურთიერთობებში*“ (ახ. წ. II ს. 20-30-იანი წწ.)“ (იხ. კრებ: „*ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*“, X, თბ., 2008, გვ. 45-55.), სადაც, იმ დროს აღმოსავლეთში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციისა და წყაროთა კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე, შევეცადეთ გაგვერკვია ფარსმანის ამ პოლიტიკური ქვეყნის რეალური მიზეზი.

² **D. Braund.** Hadrian and Pharasmanes. – *Klio*, vol, 73, 1991, №1, გვ. 208-219.

³ იხ. **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 191.

⁴ **G. Kerler.** Die Auenpolitik in der Historia Augusta. Bonn, 1970, გვ. 34; **R. Syme.** Hadrian and the Vassal Princes. – *Athenaeum*. 59, 1981, გვ. 276; **R. Syme.** Roman Papers. III. Oxford, 1984, გვ. 1438; **D. Braund.** Hadrian and Pharasmanes, გვ. 211-212, შენ. 25.

⁵ **D. Magie.** Roman Rule in Asia Minor. Princ., 1950, vol. I, გვ. 621; **A. B. Bosworth.** Arrian and the Alani. – *Harvard Studies in Classical Philology*, 1977, 81, გვ. 228.

⁶ **D. Braund.** Hadrian and Pharasmanes, გვ. 211-212.

⁷ აღსანიშნავია, ის ფაქტი, რომ ფარსმანი არ ყოფილა ერთადერთი მეფე, ვინც ადრიანესთან არ გამოცხადდა. ელიუს სპარტიანეს ცნობით, ანალოგიურად მოიქცა ალბანეთის მეფეც (*SHA, Hadr. XIII, 9, XXI, 13*). თუ გავით-

ხნით ადრე იბერიამ შემოიერთა რომის ხელდებული ზიდრიტთა ოლქი, რითაც მან არა მარტო შელახა იმპერიის პრესტიჟი, არამედ დაარღვია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის მთლიანობაც. თუმცა, იმ პერიოდში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაცია რომს არ აძლევდა საშუალებას კიდევ უფრო გაემწვავებინა ვითარება კავკასიაში. ადრიანესათვის, რომელმაც საბოლოოდ თქვა უარი შეტევით ომებზე, მიუღებელი იყო იბერიასთან ურთიერთობის გაართულება და იმიერკავკასიელი ნომადებით ზურგამაგრებული ფარსმანის წინააღმდეგ ღია საბრძოლო მოქმედებების დაწყება. ამიტომ ადრიანე, რომელიც მუდამ „ყიდულობდა მშვიდობასა და ზავს“,¹ დიპლომატიური გზით ცდილობს ფარსმანთან ურთიერთობის დარეგულირებას და ზიდრიტთა ოლქში შექმნილი პრობლემის მოგვარებას.

ადრიანე სახელმწიფოს მართვაში, მოკავშირე მმართველებთან თუ მოწინააღმდეგეებთან ურთიერთობაში მუდამ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა პიროვნულ კონტაქტებს.² ეს აშკარად მისი ძლიერი მხარე იყო.³

ვალისწინებთ იმ დროს იბერია-ალბანეთის ურთიერთობას და ფარსმანის აშკარად აგრესიულ პოლიტიკას ამ უკანასკნელის მიმართ (იხ. **Dio Cass.** LXIX, 15, 1), გამორიცხვულად მიგვაჩნია, რომ ფარსმანსა და ალბანეთის მეფეს ეს დიპლომატიური ნაბიჯი – მოწვევაზე უარის თქმა, ერთმანეთთან შეთანხმებული ჰქონოდათ. კაპადოკიაში არ ჩასულა პარტიის მეფე ხოსროც, მიუხედავად იმისა, რომ ადრიანემ მას დაუბრუნა ტრაიანეს მიერ ქტეზიფონის აღებისას დატყვევებული ქალიშვილი და ოქროს ტახტის დაბრუნებასაც შეჰპირდა (*SHA, Hadr., XIII, 8*). როგორც ჩანს, ხოსრო იმიტომ ვერ ჩავიდა კაპადოკიაში, რომ იგი ამ დროს, პართიაში მიმდინარე შინაომის გამო, რთულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. მართლაც, მისი უკანასკნელი მონეტები 128/129 წლით თარიღდება. (**A. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим, ч. II, М., 1966, გვ. 260; **N. С. Debevoise.** A Political History of Parthia. Chicago-Illinois, 1938, გვ. 242; *The Cambridge History of Iran*, vol. 3 (1), Camb., 1983, გვ. 93). კაპადოკიის კრებიდან მოკლე ხანში ხოსრო საბოლოოდ დამარცხდა და გაქრა ისტორიის ასპარეზიდან (**A. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим, ч. II, გვ. 259). საკმაოდ დამაჯერებელი ჩანს დ. ბრაუნდის მოსაზრება, რომ შესაძლოა ალბანთა მეფემაც იმავე მიზეზით, პართიაში შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობის გამო თქვა უარი თავისი ქვეყნის დატოვებაზე და არჩია დალოდებოდა თუ როგორ განვითარდებოდა მოვლენები პართიაში, სადაც დინასტიური ომი გადამწყვეტ ფაზაში იყო შესული (**D. Braund.** Hadrian and Pharasmanes, გვ. 213), თუმცა, ამ შეხედულების მექანიკური გაგრძელება იბერიაზე და იგივეს მტკიცება ფარსმანის მიმართ (იხ. **D. Braund.** Hadrian and Pharasmanes, გვ. 213; **D. Braund.** Georgia in Antiquity. Oxford. 1994, გვ. 232), მიუღებლად მიგვაჩნია (დ. ბრაუნდის ამ მოსაზრების კრიტიკა იხ.: **კ. ფიფია.** ზიდრიტთა ოლქის პრობლემა..., გვ. 48-52).

¹ **El. Spart.** Hadr. XVII, 10.

² **R. Syme.** Hadrian and the Vassal Princes, გვ. 275.

³ ცნობილია, რომ ადრიანემ მოლაპარაკებებში უშუალო ჩარევითა და პირადი კონტაქტების ხარჯზე შეძლო ფაქტობრივად საომრად გამზადე-

რა თქმა უნდა, კაპადოკიის შეკრებაზე იმპერატორი ყოველნაირად ეცდებოდა „ზიდრიტთა პრობლემის“ მოგვარებას. შესაძლოა, რომ ფარსმანი სპეციალურად ამ მიზნით იქნა მიწვეული კიდეც „მეგობრულ შეხვედრაზე“. ყოველ შემთხვევაში, ცხადია, რომ იმპერატორთან ჩასულ ფარსმანს ამ საკითხზე აუცილებლად მოუწევდა საუბარი და გამორიცხული არაა, რომ რომაელები მას ზიდრიტთა ოლქს დაათმობინებდნენ კიდეც. ვფიქრობთ, სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო იმის მიზეზი, რომ ფარსმანმა უარი განაცხადა კაპადოკიაში ჩასვლაზე. იგი არ აპირებდა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ზიდრიტთა ოლქის, ამ ახალმოპოვებული ზღვაზე გასასვლელის დათმობას და იმპერატორთან მძიმე საუბარს არჩია საერთოდ უარი ეთქვა მასთან ვიზიტზე.

თუმცა, რა თქმა უნდა, ფარსმანის ადრიანესთან გამოუცხადებლობით ზიდრიტთა ოლქის პრობლემა არ ამოწურულა. კაპადოკიის კრების შემდეგ რომის ხელისუფლება, რომელსაც ძალა არ შესწევდა ურჩი ვასალის დასასჯელად, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის გაძლიერების გზით ცდილობს ფარსმანზე ზემოქმედების მოხდენას და რეგიონში შექმნილი სიტუაციის რამდენადმე დარეგულირებას. ადრიანეს დროს მოდერნიზებულ იქნა კოლხეთის რომაულ ციხესიმაგრეთა სისტემა (აფსაროსი, ფასისი, სებასტოპოლისი), რომლის თავდაცვისუნარიანობა სპეციალურად შეამოწმა და რომაული ფორპოსტების გაძლიერებისათვის დამატებითი ღონისძიებებიც გაატარა კაპადოკიის პროვინციის პროკონსულმა ფლავიუს არიანემ.¹ როგორც არიანეს ცნობიდან ირკვევა, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არსებული რომაული ციხესიმაგრეებიდან განსაკუთრებით შთამბეჭდავად აფსაროსი გამოიყურებოდა, რაც მისი გეოსტრატეგიული მდებარეობით იყო განპირობებული. იგი უშუალოდ ემეზობლებოდა ზიდრიტთა ოლქს და წარმოადგენდა ძირითად ფორპოსტს იბერიის სამეფოს წინააღმდეგ. აფსაროსის უმთავრესი დანიშნულება იყო რომის ვასალური ტერიტორიების დაცვა გაძლიერებული იბერიისაგან და იქ დისლოცირებული იყო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ყველაზე ძლიერი რომაული გარნიზონი. ამავე დროს გამაგრებულ იქნა ფასისის ციხეც, რომელიც სამხედრო მანქანებითაც ყოფილა აღჭურვილი.²

რომის მიერ კოლხეთის ციხესიმაგრეთა განახლება-განმტკიცება უნდა დაწყებულიყო უშუალოდ კაპადოკიის შეკრების შემდგომ და მას

ბული პართელების შემორიგება და ახალი გრანდიოზული ომის თავიდან აცილება (*SHA, Hadr.*, XII, 8).

¹ *Arr. PPE*, 6, 9, 10; **ნ. ლომოური**. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 32-33.

² *Arr. PPE*, 9.

ადგილი ჰქონდა 129-131 წლებში. როგორც ცნობილია, ადრიანემ პრინციპსებიდან ყველაზე მეტად გააძლიერა და მოაწესრიგა იმპერიის თავდაცვითი სისტემა. მისი მმართველობის დროს, იმპერიის ტოტალურ თავდაცვაზე გადასვლასთან დაკავშირებით, საზღვრების უსაფრთხოების გასაძლიერებლად იწყება გრანდიოზული სამხედრო-სტრატეგიული სამუშაოები.¹ იმპერატორი პირადად მოგზაურობდა სასაზღვრო პროვინციებში, მისი მოგზაურობა ემსახურებოდა სამხედრო-პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ მიზნებს, ჯარებისა და გამაგრებული ადგილების ინსპექციას.² ადრიანე ადგილებზე ეცნობოდა იმპერიის თვით ყველაზე უშორესი სასაზღვრო გარნიზონების მდგომარეობას.³ ადრიანეს მოგზაურობისას თან ახლდა სამხედრო მშენებლობის სპეციალისტთა შტაბი და მის გამოჩენას რომის სასაზღვრო რაიონებში თან ახლდა დიდი საფორტიფიკაციო სამუშაოების დაწყება.⁴

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ადრიანე კაპადოკიაში იმყოფებოდა 129წ. ამ პროვინციის საინსპექციო შემოვლისას, ის ტრაპეზუნტსაც ესტუმრა.⁵ ტრაპეზუნტში მისული იმპერატორი უყურადღებოდ არ დატოვებდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაულ თავდაცვით სისტემასაც, მითუმეტეს, როცა იქვე, ტრაპეზუნტის სიახლოვეს, ზიდრიტთა ოლქში შექმნილი პრობლემა ამ დროს ძალზე გამწვავებული იყო და კაპადოკიის კრებიდან წამოსულ იმპერატორს განსაკუთრებით დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდა იბერიის მეფესთან.

ამ მოსაზრების სისწორეს ისიც ადასტურებს, რომ 131 წლისათვის ტრაპეზუნტ-სებასტოპოლისის სასაზღვრო ხაზზე განლაგებული რომაული ფორპოსტების განახლება-განმტკიცების პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული. არიანეს ტრაპეზუნტში ყოფნისას იქ გრძელდებოდა ადრიანეს ბრძანებით დაწყებული ნავსადგურის მშენებლობა.⁶ აფსაროსისა და ფასისის ციხეების გამაგრება-განმტკიცებაც ახალი ამბავი რომ არის, ესეც აშკარად ჩანს არიანეს „*პერიპლუსიდან*“ – კა-

¹ **El. Spart.** Hadr. XII, 6.

² **К. Крист.** История времен римских императоров от Августа до Константина, т. I. Ростов-на-Дону, 1997, გვ. 421.

³ *История Древнего Рима.* Под редакцией **В. И. Кузищина.** М., 1981, გვ. 222.

⁴ **Н. А. Машкин.** История Древнего Рима. Л., 1948, გვ. 445-446; **К. Крист.** История времен., გვ. 426; **S. Jonson.** Hadrian's Wall. L., 1997, გვ. 9-12.

⁵ **Arr. PPE,** 1. ადრიანეს ტრაპეზუნტში ვიზიტის შესახებ იხ.: **კ. ფიფია.** რომის მიერ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ეთნო-პოლიტიკურ გაერთიანებათა მმართველთათვის „სამეფო ხელისუფლების“ გადაცემის დროის საკითხისათვის. – *საისტორიო ძიებანი.* III. თბ., 2000, გვ. 64-65.

⁶ **Arr. PPE,** 16.

პალოკიის მმართველი სპეციალურად ატყობინებს იმპერატორს ფასისში ჩატარებული სამშენებლო ღონისძიებების შესახებ.¹ ამასთან, ეს პროცესი ჯერ კიდევ არ ყოფილა ბოლომდე დასრულებული და არიანეს მოუწია რამდენიმე დამატებითი ღონისძიების გატარებამ ნავსადგურისა და ციხის გარეთ მდგომი სახლების დასაცავად.²

იბერიის საზღვრებთან რომაული ფორპოსტების მოდერნიზაცია, რა თქმა უნდა, ხელს არ აძლევდა მეფე ფარსმანს. მას თავისი სამეფოსათვის ახალი შემოერთებული ჰქონდა ზიდრიტთა ოლქი, რომელიც უშუალოდ ესაზღვრებოდა რომაულ ციხესიმაგრეებს და ალბათ ყოველმხრივ ეცდებოდა ახლადშემოერთებულ ტერიტორიაზე იბერიის გავლენის გაძლიერებას და მისი რომაელთა ხელყოფისაგან დაცვას. შესაძლოა, რომ სწორედ ამ მიზნით ყოფილიყო გატარებული ფარსმანის მიერ რომისადმი მტრული კიდევ ერთი ღონისძიება. დიონ კასიოსის ცნობით: „ამასობაში იუდეველთა ომი დამთავრდა, ხოლო მეორე ომი ალანების ქვეყნიდან (რომლებიც მასაგეტები არიან) ატეხილ იქნა ფარსმანეს მიერ. [ომმა] ძალზე შეაწუხა ალბანია და მიდია, შეეხო აგრეთვე არმენიასა და კაპადოკიას, ხოლო მას შემდეგ, რაც ალანები ერთი მხრით ვოლოგეზეს საჩუქრებით იქნენ მოსყიდულნი და მეორე მხრით კი კაპადოკიის მმართველის ფლავიუს არიანეს მიერ შეშინებულნი, ომი შეწყდა“³.

ფარსმანის მიერ ალანთა გადმოყვანას, დიონ კასიოსის ცნობიდან გამომდინარე, ადგილი ჰქონდა იუდეველთა ომის, ე.ი. 132-135 წლებში, იუდეაში სიმეონ ბარ-კოხბას მეთაურობით მიმდინარე აჯანყების დასრულების შემდეგ. დიონ კასიოსი იქვე მიუთითებს, რომ ალანების შემოსევა მას შემდეგ შეწყდა, რაც ისინი კაპადოკიის მმართველმა ფლავიუს არიანემ შეაშინა. არიანე კი, როგორც ცნობილია, კაპადოკიის მმართველი იყო 131-137 წლებში. ასე რომ, ალანთა შემოსევას ადგილი ჰქონია 135-137 წლებში.⁴ ფარსმანის მიერ ორგანიზებულმა ალანთა ლაშქრობამ დააზარალა არა მარტო ალბანეთი და სომხეთი, არამედ პართიისა და რომის პროვინციებიც (შესაბამისად, მიდია და კაპადოკია).⁵ თუ ალანთა თავდასხმას სომხეთზე უფრო ადრე, 72-74 წლებშიც ჰქონდა ადგილი და რომი მაინცდამაინც არ წუხდა ამის გამო, რომაულ პრო-

¹ **Arr. PPE**, 9; **ბ. ლომოური**. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 32.

² **Arr. PPE**, 9.

³ **Dio Cass. LXIX**, 15,1

⁴ **აღ. გამყრელიძე**. ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა..., გვ. 139.

⁵ იხ.: **В. А. Кузнецов**. Очерки истории Алан. Орджоникидзе, 1984, გვ. 17-18; **Р. А. Габриелян**. Аряно-аланские отношения (I-X вв.). Ереван, 1989, გვ. 64-70; **И. Алиев**. Сармато-аланы на пути в Иран. – *История Иранского государства и культуры*. К 2500-летию Иранского государства. М., 1971, гв. 198-206.

ვინცია კაპადოკიაზე თავდასხმა წარმოადგენდა უკვე აშკარად მტრულ აქციას იმპერიის წინააღმდეგ.¹ როგორც ნ. ლომოური აღნიშნავს, „გამორიცხული არ არის, რომ ეს მოვლენები რაღაცნაირად დაკავშირებული ყოფილიყო იბერიის მიერ ზიდრიტთა ოლქის დაპყრობასთან. შესაძლოა, რომი აპირებდა იბერიის შავიზღვისპირეთში შეჭრის წინააღმდეგ ზომების მიღებას; ცხადია, რომ ასეთი ღონისძიებების გატარება დაეკისრებოდა კაპადოკიის მმართველს (პროკონსულს) და აი, ამ უკანასკნელის გასაფრთხილებლად ფარსმანმა საჭიროდ მიიჩნია ალანების შეჭრის ორგანიზება სწორედ კაპადოკიაში“.²

როგორც ჩანს, რომაელთა მხრიდან საფრთხე რეალური იყო და იბერია მართლაც იდგა ტერიტორიის დაკარგვის საშიშროების წინაშე. წინააღმდეგ შემთხვევაში ფარსმანი ასეთ უკიდურეს ნაბიჯზე არ წავიდოდა – ამ აქციით ხომ მან ფაქტობრივად ყველა მეზობელი თავის წინააღმდეგ განაწყო; მაგრამ, ეტყობა, ფარსმანს სხვა გამოსავალი არ ჰქონდა, გარდა იმისა, რომ რომისათვის ეჩვენებინა თავისი რეალური ძალა. ალანთა გადმოყვანით ფარსმანმა ყველას აშკარად დაანახა, რომ მისი ინტერესების გაუთვალისწინებლობის შემთხვევაში, ნებისმიერ დროს შეეძლო დესტაბილიზაცია გამოეწვია მთელ რეგიონში.

ამრიგად, ფარსმანის მიერ ალანთა გადმოყვანა წარმოადგენდა ზიდრიტთა ოლქში იბერიის დამკვიდრების საწინააღმდეგოდ რომაელთა მიერ გატარებული კონტრზომების – ფასისისა და აფსაროსის ციხესიმაგრეთა მოღერნიზაციისა და ამდენად, იბერიის საზღვრებთან რომაელთა გაძლიერების საპასუხო ღონისძიებას. ფარსმანის მიერ რომაულ სამფლობელოებზე ალანთა თავდასხმის ორგანიზება იყო იბერიის სამეფოს რეალური ძალის დემონსტრირება და მიზნად ისახავდა იბერიის პოზიციების განმტკიცებას ამიერკავკასიაში და, პირველ რიგში, სახელმწიფოს ტერიტორიული მონაპოვარის შენარჩუნებას შავიზღვისპირეთში, ზიდრიტთა ოლქში.

საყურადღებოა ისიც, რომ ფარსმანი ამ ანტირომაული აქციის განხორციელებისას არ ეძებს პართიის მხარდაჭერას. პირიქით, იგი ამ უკანასკნელის გაღიზიანებასაც არ ერიდება. იბერიის მმართველებს, ისეთ მრისხანე ძალასთან კავშირში, როგორც იმიერკავკასიელი ნომადები იყვნენ, ეტყობა შესწევდათ ძალა დაპირისპირებოდნენ რომსა და პართიას ერთდროულად.³ როგორც მოსალოდნელი იყო, ალანთა შეჭ-

¹ Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 193-194.

² Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 194.

³ გ. მელიქიშვილი. საქართველო ახ. წ. I-III სს., გვ. 529; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 357.

რამ მიდიაში ვოლოგეზ II-ის დიდი გულისწყრომა გამოიწვია. მან ვერაფერი გააწყო მიდიაში შეჭრილ ალანთა წინააღმდეგ და მათი თარემის აღსაკვეთად იძულებული გახდა გამოსასყიდი გადაეხადა.¹ ამასთან, პართიის მეფე რეალურად ვერაფერს უპირისპირებს ფარსმანის ქმედებას. მან მხოლოდ ის შეძლო, რომ ფარსმანზე საჩივარი გაგზავნა სენატში. დიონ კასიოსის ცნობით, „როდესაც ვოლოგეზემ და იაზიგებმა ელჩები გამოგზავნეს, პირველი რაღაცაში ადანაშაულებდა ფარასმანს, ხოლო მეორენი ზავს მოითხოვდნენ; მან (ადრიანემ – კ.ფ.) ელჩები სენატში შეიყვანა და ბრძანა მისთვის (ე.ი. ფარსმანისათვის) პასუხი მოეთხოვათ. ჩააწერინა ჩვენება და ელჩებს წაუკითხა“.²

დიონ კასიოსის ეს ცნობა რამდენამდე ბუნდოვანია და არ ჩანს სენატში გამართულ ამ მოლაპარაკებაში მონაწილეობდა თუ არა თვითონ ფარსმანი. ა. გუტშმიდის აზრით, ფარსმანი ამ დროს რომში იმყოფებოდა და პირადად ესწრებოდა მასზე შემოსული საჩივრის განხილვას.³ თუმცა, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს მ. ინაძე, ის ფაქტი, რომ ელჩებს ფარსმანის წერილობითი ჩვენება წაუკითხეს, იმის მაჩვენებელია, რომ იბერიის მეფე რომში არ ყოფილა; ამას ადასტურებს ელიუს სპარტიანეს ცნობაც, რომ ფარსმანი უარს ამბობდა ადრიანესთან გამოცხადებაზე.⁴

ასე რომ, ფარსმანმა არც ამჯერად ისურვა რომში ჩასვლა და ადრიანეცა და პართიელთა ელჩებიც მისი წერილობითი პასუხით დაკმაყოფილდნენ. რა შედეგი მოჰყვა ამ მოლაპარაკებას, სამწუხაროდ, ეს დიონ კასიოსის ცნობიდან არ ჩანს. მაგრამ, ცხადია, რომ ალანთა მხრიდან შემდგომი თავდახმების თავიდან ასაცილებლად აუცილებელი იყო პრევენციული ღონისძიებების გატარება და ამ მიმართულებით რომაული დიპლომატია კიდევ უფრო გააქტიურდებოდა. ფარსმანთან ურთიერთობის დარეგულირების მიზნით, ადრიანემ იბერიაში, როგორც ჩანს, საგანგებო დესპანი გაგზავნა. როგორც გ. მელიქიშვილი ვარაუდობს, ადრიანეს ელჩი იბერიაში ფლავიუს არიანე უნდა ყოფილიყო.⁵ შესაძლებელია, რომ სწორედ ამ დროს მიუძღვნა ადრიანემ იბერთა მეფეს „ბრწყინვალე საჩუქრების გარდა, კიდევ სპილო და ორმოცდაათკა-

¹ Dio Cass. LXIX, 15, 1.

² Dio Cass. LXIX, 15, 2.

³ A. Gutschmid. Geschichte Irans und seiner Nachbarländer. Tübingen, 1888, გვ. 146-147.

⁴ მ. ინაძე. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ... გვ. 322.

⁵ გ. მელიქიშვილი. საქართველო ახ. წ. I-III სს., გვ. 530; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, гв. 358-359.

ციანი კოჰორტა“.¹ სავარაუდოა, რომ ეს საჩუქრები ფარსმანს სწორედ ფლავიუს არიანემ ჩააბარა.² მაგრამ, როგორც ჩანს, იმპერატორმა აღრიანემ მაინც ვერ მოახერხა ფარსმანის გულის მოგება და არიანეს ელჩობაც მარცხით დასრულდა.³

იბერიაში ფლავიუს არიანეს წარუმატებელი ვიზიტის შემდეგ აღრიანემ ფაქტობრივად ამოწურა ფარსმანზე ზემოქმედების ყველა რესურსი და მან თავისი გულისწყრომა მხოლოდ იმით გამოხატა, რომ „როდესაც ფარსმანისგანაც დიდი საჩუქრები მიიღო, მათ შორის მოოქროვილი წამოსასხამები, აღრიანემ მის დასაცინად არენაზე გამოუშვა სამასი დამნაშავე ამ მოოქროვილ წამოსასხამებში“.⁴ ამის შემდეგ იმპერატორსაც დიდხანს არ უცოცხლია და ის მალევე, 138წ. გარდაიცვალა. რაც შეეხება ფარსმანს, მან თავისი თანმიმდევრული და უკომპრომისო პოლიტიკით შეძლო საკუთარი პოლიტიკური მიზნების რეალიზება, შეინარჩუნა დაპყრობილი ზიდრიტთა ოლქი და მოგვიანებით მიაღწია იმასაც, რომ აღრიანეს მემკვიდრის, ანტონინუს პიუსის (138-161წწ.) მმართველობის დროს რომმა ცნო იბერიის სამეფოს ტერიტორიული გაფართოება კოლხეთის ზღვისპირეთში, რომაული სამეფლობელოების ხარჯზე.

¹ **El. Spart.** Hadr. XVII, 11.

² გ. მელიქიშვილი. საქართველო ახ. წ. I-III სს., გვ. 531; **Г. А. Меликишвили.** К истории древней Грузии, гв. 358-359.

³ გ. მელიქიშვილი. საქართველო ახ. წ. I-III სს., გვ. 531; **Г. А. Меликишвили.** К истории древней Грузии, гв. 359.

⁴ **El. Spart.** Hadr. XVII, 12.

KAKHABER PIPIA

IBERIA-ROME RELATIONS IN 120-130'S A.D. *EMPEROR ADRIAN AND PARSMAN II*

In the present article the Iberia-Rome relations in 120-130's A.D., in the epoch of Adrian's principate, are studied on the basis of the new interpretation of the ancient sources. This problem is investigated on the background of the political events in the Southwestern Asia. After the declaration of "*Pax Romania*" by Emperor Adrian and after the transition to the strategic self-defence foreign policy of the empire in the Near East there formed the utmost favourable new political conjuncture for the Iberia Kingdom. In 117-129 the King of Iberia Parsman seized the region of the Zidrits which was under the influence of Rome. Adrian who was against the further aggravation of the situation tried diplomatically to settle the relations with Parsman. With this view in 129 he invited King Parsman "*to a friendly meeting*" but the latter declined the invitation. The Roman authorities who did not have enough power to punish the disobedient vassal in 129-131 to influence Parsman modernized the Roman outposts near Iberia borders though in reply Parsman opened the North Caucasus crossings to the normad Alans and set them on at the Roman domains. After this action, it seems, the Iberia-Rome relations went on a negotiations regime again. Finally Parsman by his uncompromising policy to retain the region of the conquered Zidrits and later of Rome was obliged to recognize the territorial expansion in the coastal area of Colchis.

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები
ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია
ტ. V, 2008

ნოდარ ბერულავა, რევაზ თოლორდავა

**ჩახარის ნაქალაქარი და მისიმიანელთა
ანტიბიზანტიური აჯანყების (555-556წწ.)
ზოგიერთი ასპექტი**

მისიმიანელები კოდორის ხეობის ზემო წელში ცხოვრობდნენ, „აფსილთა ტომის ჩრდილოეთით, ოდნავ აღმოსავლეთისკენ“.¹ აფხაზურ ისტორიოგრაფიაში არსებული მათი ქართველობის უარყოფის მცდელობის მიუხედავად ამ ტომის სვანური წარმოშობა დღეს არანაირ ეჭვს არ იწვევს.² მისიმიანელთა აჯანყება დიდი ირანულ-ბიზანტიური ომის ერთ-ერთი ეპიზოდია (542-562წწ.), რომლის მთავარ ფრონტს დასავლეთ საქართველო წარმოადგენდა. მისიმიანელთა აჯანყების ძირითადი მოვლენები კი „ტსახარის“ (ჩახარის) ციხის ირგვლივ მიმდინარეობდა, რომლის ნანგრევები დღევანდელი ს. ჩხალთის მიდამოებში მდებარეობს. აღნიშნული სამხედრო კომპანია აღწერილია VI ს. ბიზანტიელი ავტორის აგათია სქოლასტიკოსის მიერ.

2008წ. ზაფხულში კოდორის ხეობაში წარმოდგენილი ნაშრომის ავტორთა მონაწილეობით იმყოფებოდა სოხუმის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ექსპედიცია. შედეგად ჩვენ გვქონდა ადგილის შესწავლისა და აგათიას ტექსტის პირად დაკვირვებასთან შეჯერების საშუალება. მოხერხდა ასევე ციხისა და მიმდებარე ტერიტორიაზე კარტოგრაფიული სამუშაოების ჩატარება. სამწუხაროდ, აგვისტოს ცნობილი მოვლენების გამო, კვლევა დაუმთავრებელი დარჩა, თუმცა ზოგიერთი დასკვნების გაკეთება VI ს. მოვლენების გეოგრაფიაზე მოხერხდა.

ჩახარის ორიარუსიანი ციხე აგებულია მაღალი ხარისხის დუღაბით შეკავშირებული რიყის ქვებისგან და მდებარეობს მაღალ, ციცაბო კლდეზე, რომელიც ქმნის მდინარეების კოდორისა და ჩხალთის შესართავთან სამკუთხა კონცხს, რომლის ვიწრო, წამახვილებული წვერი

¹ აგათია სქოლასტიკოსი. – *გეორგია*. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო **ს. ყაუხჩიშვილმა**, III. თბ., 1936, გვ. 86.

² **ს. ყაუხჩიშვილი**. მისიმიანთა ტომი. – *თსუ-ს შრომები*, ტ. I. თბ., 1936, გვ. 277-280; **თ. მიბჩუანი**. დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის განსაზღვრისა და კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1969, გვ. 128-145.

მიმართულია აღმოსავლეთისაკენ (ნახ. 1, 1). კლდის თითქმის მთელი ზედაპირი დღეისათვის ტყითაა დაფარული. ოთხკუთედის ფორმის ციხე-სიმაგრის ნაშთები კლდის დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს და დაახლოებით 0,25 ჰა უკავია. შედარებით კარგადაა შენარჩუნებული ციხის დასავლეთი კედელი. არ არის გამორიცხული, რომ კედლის ეს ნაწილი უფრო მტკიცედ იყო ნაგები, რადგანაც ამ მხრიდან ციხე მტრისთვის შედარებით ადვილი მისასვლელი იყო. თუმცა უშუალოდ ციხის კედლებამდე მისასვლელად მტერს აქაც 10 მეტრამდე სიმაღლის კლდოვანი ციცაბო აღმართი უნდა გადაეღობა. დღეისათვის ციხის დასავლეთი კედლის საძირკველი მდებარეობს ზღვის დონიდან 529 მ-ზე, მაშინ როცა კლდის კალთები 518 მ. ნიშნულამდე ეშვება (ნახ. I, 2). სწორედ აქ, ყველაზე დაბალ ადგილზე, უნდა არსებულიყო მდინარეების ჩხალთასა და კოდორის შემაერთებელი თავდაცვითი თხრილი, რომელიც რომაელებმა აგათიას მიხედვით, შტურმის წინ ამოავსეს. შემდეგ, დასავლეთის მიმართულებით, ისევ იწყება აღმართი, რომლის კალთებზე გადის სოხუმის სამხედრო ტრასა, რომლისგან სამხრეთ-დასავლეთით, მდ. კოდორისკენ, ეშვება საველე გზა (ნახ. 1, 3). დანარჩენი მიმართულებიდან ამ ციცაბო კლდეზე მასირებული იერიშების მიტანა პრაქტიკულად შეუძლებელია, თუმცა, რომაელებმა ერთხელ მაინც მოახერხეს აქ მცირე რაზმის აყვანა. ციხეს ტერიტორიის დაახლოებით ერთი მესამედი უკავია (რელიეფის დახრილობის გათვალისწინებით).

აჯანყება დაიწყო 555 წელს, როდესაც ბიზანტიელთა მოხელე სოტერიქე ჩამოვიდა მისიმიელთა ციხე ბუქლონში (ნახ. II, 1). მას ევალეობდა ჩრდილოკავკასიელი მოკავშირეებისათვის ჯამაგირის გაცემა. მაგრამ უეცრად გავრცელებულმა ჭორმა იმის შესახებ, რომ სატერიქე თითქოს აპირებდა სიმაგრის ალანებისთვის გადაცემას აღაშფოთა მისიმიანელები. მათმა წარგზავნილებმა მოსთხოვეს სატერიქეს სიმაგრის დატოვება. ასეთი „თავხედობით“ განრისხებულმა მოხელემ ხალხის წარმომადგენლები გაამათრახებინა, რითაც სათავე დაუდო კონფლიქტს. მისიმიანელებმა, მოკლეს სატერიქე და გაწყვიტეს მთელი მისი ამაღლა, ფული კი გაიტაცეს.

ბუქლონის ციხე, ჩვენი აზრით, შეიძლება გაიგივებული იყოს სოფ. ომარიშარის მიდამოებში, მდინარე კლიჩის ხეობის მარცხენა მხარეს მდებარე ბოკერის ციხესთან, რომელიც როგორც ჩანს, სწორედ ამ ეპოქაშია აგებული. ამაზე, გარკვეული ფონეტიკური მსგავსობის გარდა, თვით ამ ციხის ადგილმდებარეობა მიუთითებს – უფრო მიახლოებულია ჩრდილო კავკასიაში გადასასვლელებთან (ნახ. II, 2, 3). ბიზანტიელებმა სადამსჯელო ოპერაცია მისიმიანეთში წებელდის მხრი-

დან დაიწყეს, მაგრამ ამ ქვეყანაში შეღწევა არცთუ მარტივი იყო: აგათიას თქმით ამ გზაზე „მღებარეობს არცთუ ძალადი, მაგრამ ციცაბო მთა, რომელზეც გადიოდა ვიწრო, ცუდად დატკეპნილი ბილიკი, რომლის დაცვას თუნდაც ერთი კაცი შეძლებდა, მთელი ჯარის წინააღმდეგ“.¹ მაგრამ მისიმიანელებმა ვერ მოასწრეს ამ ადგილის დაკავება და მათი დაუდევრობის წყალობით რომაელებმა უპრობლემოდ მოახერხეს მისი გადალახვა. როგორც ჩანს, ეს ადგილი მღებარეობდა სოფ. ლათას მიდამოებში. შესაძლოა, აქ იგულისხმება ბაგათას კლდე (ნახ. II, 4), რომელიც საკმაოდ შეესაბამება ზემოთ მოყვანილ აღწერას.

მისიმიანელებმა თვითონ გადაწვეს ის ციხეები, რომელთა დაცვა, ძალების სიმცირის გამო, შეუძლებლად მიჩნდათ. თავდაცვის ცენტრად მათ აქციეს ყველაზე საიმედო „ტსახარის“ ციხე, მის ირგვლივ მღებარე მიუვალ კლდესთან ერთად. აქ (როგორც ჩანს ციხისაგან აღმოსავლეთითა და სამხრეთით) იყო რამდენიმე ხის ქოხიც, სადაც მეომრებთან ერთად, დროებით, მათი ოჯახებიც ცხოვრობდნენ. რა თქმა უნდა, აღნიშნული ცნობა არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს ხეობის მთელი მოსახლეობა აქ, დაახლოებით ერთ ჰექტარ ფართობზე, იყო თავმოყრილი. რასაკვირველია, ძირითადი ძალები, საუკეთესო მეომრებით, იცავდნენ სიმაგრეს, მისგან აღმოსავლეთით კი დარჩნენ

მხოლოდ ადგილობრივი მცხოვრებლები. მათ, როგორც ჩანს, იმდენად სჯეროდათ ამ ადგილის მიუვალობის, რომ ცოლ-შვილიც აქ დაიტოვეს. დანარჩენი სოფლების მოსახლეობა კი, ალბათ, ტყეებში იმალებოდა და მტერს ხშირი თავდასხმებით აწუხებდა. ის, რომ ციხის ალყა ამ საომარი კომპანიის მთელ შინაარსს არ წარმოადგენდა, ჩანს თუნდაც აგათიას იმ სიტყვებიდან, რომ რომაელთა ახალმა სარდალმა იოანე დაკიკმა ჯარში წესრიგის დამყარების შემდეგ ძალები ციხის ირგვლივ განალაგა და თავდასხმებს მის გარეთ დარჩენილ მისიმიანელებზეც ახორციელებდა „რათა ჩაშალოს ყველა მათი საქმეები“.² აღნიშნული სიტყვების მიუხედავად, ნამდვილი, გაუვალი ალყა, როგორც ჩანს, მაშინაც არ არსებობდა.

ბიზანტიელთა ძალები, უთუოდ მჭიდროდ ლაგდებოდნენ მხოლოდ

¹ **Агафий.** О царствовании Юстиниана. Пер. статьи и примечания *М. В. Левченко.* М., 1953, გვ. 119.

² **Агафий.** О царствовании Юстиниана, გვ. 119. დაკიკის ჩამოსვლამდე რომაელებს ცენტრალიზებული მმართველობა არ ჰქონდათ, რის გამოც მეთაურები უფრო ერთმანეთთან მეტოქეობაზე ფიქრობდნენ, ვიდრე საერთო საქმეზე, ამიტომაც ვერ უზრუნველყვეს ციხის ალყა. თავიანთი ბანაკი კი განალაგეს მოშორებით და განახორციელეს ერთი მოუშაადებელი თავდასხმა, რომელიც წარუმატებლად დამთავრდა. (**Агафий.** О царствовании..., გვ. 120).

ციხისგან დასავლეთითა და ჩრდილო-დასავლეთით, მდინარეების კოდორისა და ჩხალთას შორის, თანაც კლდისაგან მოშორებით, იმ გათვლით, რომ კლდიდან ნასროლი ისრების რადიუსში არ მოხვედრილიყვნენ. ორივე მდინარის საპირისპირო ნაპირებზე კი, საიდანაც იერიშის მიტანა შეუძლებელი იყო, სავარაუდოდ მათი გამაგრებული ბლოკ-პოსტები და მხედართა მობილური ჯგუფები უნდა ყოფილიყო. თუმცა ამის დარწმუნებით მტკიცება შეუძლებელია, რადგანაც ორივე მდინარე ამ ადგილებშიც საკმაოდ სწრაფი დინებით გამოირჩევა. შესაბამისად, არ არსებობდა იმის გარანტია, რომ აბორიგენტთა თავდასხმისას ძირითადი ჯარი მათ მიშველიებას ოპერატიულად მოახერხებდა.

როგორც ტექსტიდან ჩანს, რომაელები ციხის აღებას შიმშილით არც კი ცდილობდნენ. როგორც ჩანს, მისიმიანელებმა სურსათი საკმაოდ მოიმარაგეს, ბიზანტიელებს კი არ აწყობდათ ციხის გარშემო დიდხანს დგომა. ციხის წყლით მომარაგება კი კლდიდან, ერთი ციცაბო ბილიკის მეშვეობით ხდებოდა. ის ფაქტი, რომ ეს რომაელებმა მხოლოდ მოგვიანებით შეამჩნიეს, კიდევ ერთხელ მოწმობს სრულფასოვანი ალყის არარსებობას. მაგრამ ყველაზე საყურადღებოა ის, რომ მისიმიანელები წყალს იღებდნენ არა მდინარიდან, არამედ მთის ძირას, ჭალაზე არსებული რამდენიმე წყაროდან,¹ რომლის არსებობა გამორიცხებულია როგორც დასავლეთის, ისე ჩრდილოეთის მხრიდანაც, სადაც მდინარე ჩხალთა უშუალოდ ეკვრის პიტალო კლდეს. რაც შეეხება ციხის სამხრეთ მისადგომებს, მდინარესა და კლდეს შორის, დღესაც არსებობს ვაკე ადგილი. მართალია წყაროები ვიზუალურად დღეისათვის არ ჩანს და ეს ადგილი ტყისაგანაც თავისუფალია, გაზაფხულზე კოდორის წყალდიდობებისას ჭალის დატბორვის გამო. თუმცა, ჩვენს მიერ ეს ადგილი არ ყოფილა იმდენად შესწავლილი, იქ წყაროების არსებობა რომ გამოვრიცხოთ.

ამასთან, მდინარის ამ ნაწილში სანაპირო ხაზი არ არის მკვეთრად დაფიქსირებული, რაც არ გამორიცხავს მისი კალაპოტის ხშირ ცვლილებას. როგორც ჩანს, სწორედ ციხისაგან სამხრეთით იყო ის ადგილი, საიდანაც მისიმიანელები წყლით მარაგდებოდნენ. აქვე უნდა იყოს ის „სიცოცხლის ბილიკიც“, რომელიც შემდეგში მისიმილიანებისათვის ფატალური აღმოჩნდა. ალყის ერთ-ერთ საბედისწერო ღამეს რომაელთა ჯარისკაცმა ისავრების მთიელი ტომიდან შეამჩნია წყალზე ჩასული აბორიგენტები და მალულად დაზვერა იქაურობა. მანვე საიდუმლო ბილიკიც აღმოაჩინა, რაზეც მეთაურსაც შეატყობინა. სწორედ ამ ბილიკით გაგზავნილმა ასეულმა მიიტანა ზურგიდან იერიში მისიმილია-

¹ Агафий. О царствовании Юстиниана, гл. 120.

ნელებზე, როცა მთავარმა ჯარმა მათ დასავლეთიდან შეუტია. ამასთან, მისიმილიანელთა ტრაგედიის ერთ-ერთი მიზეზი მათი დაუღვერობაც გახდა: ისინი იმდენად დარწმუნებულნი იყვნენ ბილიკის შეუმჩნევლობაში, რომ მის დასაცავად სულ რვა კაცი დააყენეს, რომელთაც რომაელებმა მძინარეს წაასწრეს. მათი ამოხოცვის შემდეგ მეომრები კლდის აღმოსავლეთ ნაწილზე ავიდნენ, სადაც განლაგებული იყო ადგილობრივი მოსახლეობის ქოხები, საყვირით სიგნალი მისცეს თავისიანებს და თავს დაესხნენ მძინარე დასახლებას, სადაც, ვიწრო პლატოზე, როგორც ჩანს, ქოხები ერთმანეთთან ისე მჭიდროდ იდგნენ, რომ ერთი ჩირაღდნით გაჩენილი ხანძარი¹ უცბად მოდებია მთელ დასახლებას.

აგათია, რომელიც გარკვეული სიფრთხილის მიუხედავად, ყოველთვის ცდილობს შეინარჩუნოს მეტი ობიექტურობა, ვიდრე ჩვეულებრივ იჩენდა, თუნდაც, მისი წინამორბედი პროკოფი კესარიელი, ვერ ძალავს თავის აღშფოთებას გენოციდის ამ აქტის სისასტიკის გამო, თუმცა, ტონის შერბილების მიზნით, იხსენებს მისიმიანელების ვერაგულ გამოხდომას სოტერიქეს მიმართ, მათ სიჯიუტესა და უკომპრომისობას. განსაკუთრებულ გაკიცხვას მისი მხრიდან იმსახურებს მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის ფაქტი რომლის მსხვერპლი უმწეო ბავშვები და ქალები აღმოჩნდნენ. ის, რაც მას შემდეგ ბიზანტიელებს თავს დაატყდათ, მისი აზრით, იყო საკადრისი სასჯელი.² მისი მხრიდან ამ აზრის დაფიქსირება საკმაო სითამამეს მოითხოვდა.

გამთენიისას, როცა რომაელებს ეგონათ რომ მიღწეულია სრული გამარჯვება და ღამის პერიპეტეებისაგან დაღლილები ისვენებდნენ, ციხიდან გამოვიდა მისიმიელთა რაზმი და რომაელთა დიდი ნაწილი ამოხოცა, გადარჩენილებმა თავს გაქცევით უშველეს, თუმცა რთული რელიეფის გამო ბევრმა მძიმე ტრავმები მიიღო. ამ ოპერაციაში, აგათიას თქმით, მისიმიანელთა მხრიდან მონაწილეობდა 500-მდე მეომარი.³ ეს ციფრი ნდობას არ იმსახურებს, რადგან გაურკვეველია, ვის შეეძლო ზემოთ აღწერილი რთულ მდგომარეობაში მისიმიანელთა დათვლა, თანაც მეომართა ეს რაოდენობა სავარაუდოდ აღემატება ციხეში მყოფთა თავდაპირველ რიცხვსაც კი. აღნიშნული ცნობა ბაღებს რამდენიმე შეკითხვას. გაურკვეველია, მაგალითად, რა შედეგი მოყვა რომაელთა მიერ კლდის თავიდან მიცემული საყვირის სიგნალს, აგრეთვე – რატომ და-

¹ რომაელები კლდეზე ადიოდნენ მაღულად, ცეცხლის გარეშე. ჩირაღდანი მისიმიანელმა ქალმა გამოიტანა, რომელმაც, როგორც ჩანს, გაიგო რომაელთა საყვირის ხმა და გარეთ გამოსვლისთანავე მოკლულ იქნა. **Агафий.** О царствовании Юстиниана, გვ. 123.

² **Агафий.** О царствовании Юстиниана, გვ. 134.

³ **Агафий.** О царствовании Юстиниана, გვ. 123.

იგვიანა ციხეში მყოფი მისიმიანელთა კონტრშეტევა, რატომ ჩათვალეს კლდეზე მყოფმა რომაელებმა თავი გამარჯვებულად, მაშინ როცა მათ გვერდით იმყოფებოდა მისიმიანელთა აულებელი ციხე? ყველაფერი დადგება თავის ადგილზე, თუ კი ჩვენ ვივარაუდებთ, რომ რომაელთა სიგნალს მოყვა ძირითადი ძალების წინასწარ შეთანხმებული სინქრონული შეტევა ციხეზე დასავლეთის მხრიდან, რომელიც მოგერიებულ იქნა, თუმცა კლდეზე ასულ „სპეცრაზმს“ ეს არ შეუძინებია.

მხოლოდ ძირითადი იერიშის მოგერიების შემდეგ ციხის გარნიზონს მიეცა აღმოსავლეთის მიმართულებით მოქმედების შესაძლებლობა. მაგრამ ამდენი წარუმატებელი შტურმის არსებობის ფაქტი ვერ ჯდება აგათიას კონცეფციაში, რომელიც ცდილობს წარმოადგინოს ეს კონფლიქტი მცირე სისხლის ფასად მოპოვებულ გამარჯვებად. მისი მტკიცებით, მთელ ამ კომპანიას რომაელთა მხრიდან სულ 30 კაცი შეეწირა. ამავე დროს, მისივე თქმით, ციხის ზურგში მოქმედმა 100-კაციანმა მოიერიშე რაზმმა, მისიმიანელთა კონტრშეტევის დროს დაკარგა „ძალიან ბევრი“ მებრძოლი. ამასთან, არც პარალელურად, დასავლეთის მხრიდან მიმდინარე შტურმი იქნებოდა ხანმოკლე და, რა თქმა უნდა, საგრძნობი დანაკარგებით დამთავრდებოდა. წარუმატებელი იერიშის პირობებში მსხვრეპლი, განსაკუთრებით შემტევი მხარისათვის იქნებოდა მნიშვნელოვანი. თანაც, ეს შტურმი არ იყო არც პირველი და არც უკანასკნელი. აგათის ცნობით, ამ შემთხვევის შემდეგ „რომაელები უკვე ვერ ბედავდნენ ამ კლდეზე ასვლას, არამედ უმჯობესად მიიჩნევდნენ კედლის შტურმს იმ ნაწილში, საიდანაც შეტევა ყველაზე მოსახერხებელი იყო, ხოლო თხრილი ამოვსებული“.¹ მართალია, შემდგომი მოქმედებების აღწერა შტურმს, როგორც ასეთს, არ გავს: რომაელებმა ააშენეს რამდენიმე ქოხი, რომლებშიც იმალებოდნენ მისიმიელთა ისრებისაგან, თვითონ კი ციხის მიმართულებით ისროდნენ შუბებს, ისრებსა და ქვებს. ავტორი აღნიშნავს, რომ მისიმიანელები ამის გამო „მძიმედ იტანჯებოდნენ და ძალიან შევიწროებულნი იყვნენ, მაგრამ წინააღმდეგობას არ წყვეტდნენ“.² თუმცა ნაკლებ სავარაუდოა, რომ სროლა ერთი მხრიდან, თუნდაც მასიური, წარმოადგენდა ასეთ რთულ პრობლემას ჩახარისნაირი ძლიერი სიმაგრისათვის. მისი კაპიტალური კედლები ეჭვგარეშეა უფრო უზრუნველყოფდნენ უსაფრთხოებას ვიდრე რომაელთა ქოხები. ძნელად სავარაუდოა, რომ რომაელები სერიოზულ იმედებს ამყარებდნენ ამ ხერხით კაპიტულაციის მიღწევაზე. უცნობი რჩება, იყო თუ არა რომაელების შეიარაღებაში ამ კომპანიისას ქვის სატყორცნი

¹ Агафий. О царствовании Юстиниана, гл. 123.

² Агафий. О царствовании Юстиниана, гл. 123.

საალყო მძიმე ტექნიკა, მაგრამ მისი გამოყენების ეფექტურობა საეჭვოდ გვეჩვენება, რადგანაც კლდის ამობურცული კალთები და სიბი ქვებისაგან ნაგები კედლები იცავენ ციხეს ქვემოდან ნატყორცნი ჭურვებისაგან. ამასთან, აგათიაც არაფერს წერს სანგრევი ტექნიკით კედლების დაზიანებაზე. როგორც ჩანს, რამდენიმე უშედეგო შტურმის შემდეგ რომაელებს უბრალოდ სხვა საშუალება არ ჰქონდათ. მართალია, კონტრშეტევა, რომელსაც მისიმიანელები ახორციელებდნენ ე.წ. „კუს“ (შეჯავშნული ფარებისაგან გაკეთებული ფარდულები) დაცვის ქვეშ, აგათის თქმით, დასრულდა მათი მოიერიშეების დაღუპვით. ეს, რა თქმა უნდა, მტკივნეული მომენტი იყო ციხის მცირერიცხოვანი დამცველებისათვის, მაგრამ რომაელთა საქმესაც სერიოზულად წინ ვერ წაწევდა. მსგავსი ეპიზოდი, ცხადია, არაერთი იქნებოდა მეტნაკლებად ხანგრძლივი ალყის დროს, თუმცა აგათის თხზულებაში იწერებოდა მხოლოდ ის, რაც რომაელებს აწყობდათ.

საბოლოოდ, ომი დაზავებით დამთავრდა. აგათია ცდილობს შედეგები მისიმიანელთა უპირობო კაპიტულაციად წარმოაჩინოს. თუმცა ზავის პირობები მაინც შეიცავდა გარკვეულ კომპრომისს, „პატური“ სიტუაციიდან გამოსავალს, რომელიც ორივე მხარეს აწყობდა. რომაელებს ომის გაწვლვა ზამთრამდე არ სჭირდებოდათ, მისიმიანელებს კი სპარსელების დახმარების იმედი უკვე არ ჰქონდათ,¹ ხოლო მათ გარეშე ბიზანტიასთან ომი უპერსპექტივო იყო. მისიმიანელებმა მხოლოდ სატერიქის ფული დააბრუნეს, მისცეს მძევლები და დადეს ერთგულების ფიცი.

საზავო მოლაპარაკებისას მისიმიანელთა წარმომადგენლების სიტყვების აგათიასეული ინტერპრეტაცია მეტად საინტერესოა. რომაელებთან ომი, რასაკვირველია, მცირერიცხოვანი ტომისთვის დიდი უბედურება იყო. არაა გამორიცხული, რომ ამ ომში ნახულმა ადამიანურმა დანაკარგებმაც შეასრულეს თავისი როლი მისიმიანელთა გაქრობაში მომდევნო საუკუნეების ისტორიული წყაროებიდან. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ბიზანტია თავისი ინტერესების დასაცავად ნამდვილად არ გაჩერდებოდა მთელი ტომებისა და ხალხების განადგურების წინაშე,² იმისი მტკიცება, რომ ამ ბრძოლების შედეგად „მისიმიელთა ტომის გაქრობამდე ცოტა რამ აკლია“ საბრძოლო მოქმედებების მასშტაბისა და მათი ვიწრო გეოგრაფიის გათვალისწინებით, გაზვიადებული ჩანს. აბსურდულია, აგრეთვე მტკიცება, რომ მისიმიანელებმა დაკარგეს „არანაკლებ 5000 ზრდასრული მამაკაცი, ამაზე ბევრად მეტი ქალი და კიდევ უფრო მეტი ბავშვი“,³

¹ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии. Сухуми, 1959, გვ. 69.

² **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии, გვ. 52-53.

³ **Агафий.** О царствовании Юстиниана, გვ. 124.

რადგანაც ამ რაოდენობის მოსახლეობა დალის ხეობაში არასოდეს ყოფილა (ბრძოლისუნარიანი ასაკის მამაკაცები, ეხლაც, ნაკლებშვილიან ოჯახების პირობებშიც კი, შეადგენენ უკეთეს შემთხვევაში მოსახლეობის ერთ მეშვიდედს). ჩახარის ციხესა და მის შემოგარენში კი საერთოდ, ძლივს თუ დაეტეოდა ათასამდე კაცი, ქალებისა და ბავშვების ჩათვლით. მაგრამ, ჩვენი აზრით, აგათიას ამ ცნობებში მარტო შოვინისტური ტრაბახის დანახვა მაინც შეცდომა იქნებოდა. მას უდავოდ უნდოდა თავი ბიზანტიელთა „საგმირო საქმეების“ მხობლებად წარმოეჩინა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში ოფიციალურად არ მიიღებდა მის ტოლერანტულ და შედარებით ობიექტურ მინიშნებებს.

აგათიას მიერ მოტანილი, ვითომც მისიმიანელთა წარმომადგენლის მიერ გამოთქმული სიტყვები იმაზე, რომ რომაელების მიმართ ოდესღაც ერთგული, ერთმორწმუნე მისიმიანელი ხალხი მხოლოდ „ცდილობდა თავის დაცვას უამრავი უსამართლობისაგან, თუმცა აკეთებდა ამას ბარბაროსული უგუნურობით“,¹ მიუთითებს შენიღბულ, მაგრამ გულწრფელ თანაგრძნობაზე და ობიექტურობის დაცვის მცდელობაზე.

NODAR BERULAVA, REVAZ TOLORDAVA

THE SITE OF CHAKHAR AND SOME ASPECTS OF THE ANTI-BYZANTINE ARMED REVOLT (A.D. 555-556)

The Missimians were a Svan tribe living in the upper reaches of the Kodori River. In 555-556 they had an armed conflict with the Byzantine Empire. The fighting operations took place mainly around the Chakhar Fortress the ruins of which are located in the upper region of the present Gulripshi, Abkhazia. In summer, 2008, the archaeological expedition of the Sokhumi State University with the participation of the author of the present article explored the Chakhar Site and worked out a detailed plan of the locality which promoted a better visualization of the general scene of the given military campaign.

¹ Агафий. О царствовании Юстиниана, гл. 124.

ზურაბ პაპასქირი

კიდევ ერთხელ საქართველოს საგარეო- პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ VIII საუკუნეში

საქართველოს პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი იერ-სახე, მისი როლი და ადგილი საერთაშორისო არენაზე მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე, ქვეყნის გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებული იყო მსოფლიოში (უპირატესად წინა აზიასა და მახლობელ აღმოსავლეთში) განვითარებულ პოლიტიკურ პროცესებზე. ასე მაგალითად, სრულიად აშკარაა, რომ ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნაზე ქართლი-იბერიის სამეფოს ფორმირება-აღზევება ძირითადად განსაზღვრა იმ პერიოდში საქართველოს სამხრეთით მომხდარმა დიდმა კატაკლიზმებმა, კერძოდ კი, ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აღმოსავლეთის უძლეველი იმპერიის – აქემენიდური ირანის დამხობისა და მოგვიანებით (ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ) მის ადგილზე შეძგომ ახალი ელინისტური გაერთიანებების წარმოქმნის შედეგად შექმნილმა საერთაშორისო კონიუნქტურამ, რაც ასე მკაფიოდ დააფიქსირა ძველმა ქართულმა საისტორიო ტრადიციამ.¹

ამ თვალსაზრისით არანაკლებ თვალსაჩინოა ლაზიკა-ეგრისის მაგალითი ახ.წ. II-IV საუკუნეებში. ამ პერიოდში ლაზიკა-ეგრისის ძლიერი სამეფოს წარმოქმნა-დაწინაურების უმთავრესი განმსაზღვრელი ფაქტორი უდავოდ იმჟამად (ახ.წ. III-IV სს.) რომი-სასანიდური ირანის ურთიერთობაში არსებული ძალთა ბალანსი იყო. ამ შემთხვევაში, რამდენადაც უცნაურად არ უნდა მოგვეჩვენოს ეს, ლაზ მეფეთა აღზევებასა და მათი კვერთხის ქვეშ მთელი დასავლეთ საქართველოს (ისტორიული კოლხეთის) გაერთიანებას ხელს მისი სიუზერენი – რომის იმპერია უწყობდა, რაც, პირველ რიგში, თვით რომის ინტერესებიდან გამომდინარე-

¹ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: გ. მელიქიშვილი. ქართლი (იბერია) ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში. *ქართლის სამეფოს წარმოქმნა*. – წგნ.: *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. I. თბ., 1970, გვ. 422-444; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии. Тб., 1959, გვ. 277-279; Г. А. Меликишвили. Образование Карглийского (Иберийского) царства. – *Очерки истории Грузии*, т. I. Тб., 1989, გვ. 245-258.

ობდა. როგორც ცნობილია, ახ.წ. III-IV საუკუნეებში გაძლიერების გზაზე მდგარმა სასანიდურმა ირანმა რეალური საფრთხე შეუქმნა რომის მფლობელობას აღმოსავლეთში. ამავ პერიოდში გახშირდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან სხვადასხვა ტომთა (გუთების, ჰუნების) ამოხრებელი შემოსევები. ასეთ ვითარებაში რომს დაქსაქსული წვრილი „სამეფოების“ ნაცვლად დასჭირდა ძლიერი ვასალი-მოკავშირე¹ – აკად. დ. მუსხელიშვილის მოსწრებული შენიშვნით, „ძლიერი მოკავშირე.., ვიდრე სუსტი ვასალი“;² რომელიც გადაიქცეოდა მთავარ დასაყრდენად ამიერკავკასიაში. სწორედ ეს ფუნქცია ეკისრებოდა ლაზიკა-ეგრისის სამეფოს ახ.წ. III-IV საუკუნეებში.³

წარმოდგენილ სტატიაში, ჩვენ შევეცადეთ კავკასია-ახლო აღმოსავლეთში განვითარებული მოვლენების ფონზე გავგეშუქებინა ქართული პოლიტიკური სამყაროს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა VIII საუკუნეში და გვეჩვენებინა იმჟამინდელი საერთაშორისო კონიუნქტურის გავლენა ქვეყნის შიგნით მიმდინარე პროცესებზე. აქვე საგანგებოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ესაა ერთგვარი გაგრძელება და უფრო სიღრმისეული შესწავლა იმ საკითხებისა, რომლებიც ნაწილობრივ განხილული იყო ჩვენს ადრინდელ პუბლიკაციებში.⁴

VIII ს. მთელ მანძილზე სამხრეთ კავკასია რჩებოდა ბიზანტია-არაბებისა და აგრეთვე ხაზართა ხაკანათის სამხედრო-პოლიტიკური და დიპლომატიური ჭიდილის არენად.⁵ ბიზანტია-არაბების კონფრონტაცია სა-

¹ **ნ. ლომოური.** დასავლეთ საქართველო (ეგრისი) IV-V საუკუნეებში. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II. თბ., 1973, გვ. 162; **Н. Ю. Ломоури.** Западная Грузия Эгриси (Лазика) в IV-V вв. . – *Очерки истории Грузии*, т. II. Тб., 1988, გვ. 114.

² **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბ., 2003, გვ. 106..

³ დაწვრ. იხ.: **გ. მელიქიშვილი.** საქართველო ახ.წ. I-III საუკუნეებში. – წგნ.: *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. I. თბ., 1970, გვ. 556-557; **Г. А. Меликишвили.** К истории древней Грузии. Тб., 1959, გვ. 382-384; **Г. А. Меликишвили.** Население исторической Колхиды в первые века н. э. Возникновение и укрепление Лазского царства. – *Очерки истории Грузии*, т. I. Тб., 1989, გვ. 341; **ნ. ლომოური.** დასავლეთ საქართველო (ეგრისი) IV-V საუკუნეებში, გვ. 161-163; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველო IV-VIII საუკუნეებში... გვ. 105-106.

⁴ იხ.: **ზ. პაპასქირი.** ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური ცვლილებები დასავლეთ საქართველოში VIII ს. I ნახევარში, – *ქართული დიპლომატია*, წელიწადუკული, 4. თბ., 1997, გვ. 291-308; **ზ. პაპასქირი.** დასავლეთ საქართველო-აფხაზეთის პოლიტიკური ისტორიიდან. VIII საუკუნის I ნახევარი. – წგნ.: **ზ. პაპასქირი.** აფხაზეთი საქართველოა. თბ., 1998, გვ. 102-120; **ზ. პაპასქირი.** ქართული პოლიტიკური სამყარო საერთაშორისო არენაზე VIII ს-ში. – *ქართული დიპლომატიის ისტორია*. თბ., 2003, გვ. 98-109.

⁵ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: **ს. ჯანაშია.** არაბობა საქართველოში. – *შრო-*

ქართველო-კავკასიის ირგვლივ, როგორც ცნობილია, დაიწყო ჯერ კიდევ VIII ს. 40-იანი წლებიდან, როდესაც ირანის დაკავების შემდეგ სახალიფოს ჯარები სამხრეთ კავკასიას მოადგნენ. ამ დროიდან დაწყებული, ბიზანტია და არაბები პერიოდულად უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს. ნ8ნწ. ბიზანტია-არაბების მორიგი შეხლა-შემოხლა ერთგვარი კომპრომისული ზავით დასრულდა, რომლის თანახმადაც სომხეთსა და ქართლში აკრეფილ ხარკს ბიზანტია და სახალიფო შუაზე იყოფდნენ.¹

ჯერ კიდევ VIII ს. მიწურულს – ხალიფა აბდ ალ-მალიქის მმართველობის (685-705წწ.) დროს – თანდათანობით გამოიკვეთა არაბების უპირატესობა და მათ არა მარტო ფეხი ამოუკვეთეს ბიზანტიელებს ქართლში, არამედ დასავლეთ საქართველოდანაც კი გააძევეს ისინი. ბიზანტიელი ავტორის თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობით, 697წ. ახლო ხანებში ლაზიკის ხელისუფალმა სერგი ბარნუკის ძემ, რომელიც პატრიკიონის ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს ატარებდა, უარი თქვა კონსტანტინოპოლის მორჩილებაზე და თავისი ქვეყანა არაბებს დაუქვემდებარა.² VIII ს. დამდეგს კი არაბებმა ფეხი მოიკიდეს ლაზიკა-ეგრისის განაპირა მხარეებში, კერძოდ, მათი გარნიზონები ჩადგნენ კოდორის ხეობის ციხეებში.³ სახალიფოს უზენაესობა ცნო აბაზგია-აფხაზეთმაც,⁴ რომე-

მები, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 365-367; **М. И. Артамонов.** История хазар. Л., 1962, гв. 202-252; **А. Н. Тер-Гевондян.** Армения и Арабский халифат. Ереван, 1977, гв. 85-88; **А. А. Богверадзе.** Раннефеодальные Грузинские государства в VI-VIII вв. – *Очерки истории Грузии*, т. II. Тб., 1988, гв. 173-185; **ბ. სილაგაძე.** არაბთა ბატონობა საქართველოში. *არაბული ცნობების მიხედვით.* თბ., 1991, გვ. 66-87.

¹ **თეოფანეს ქრონოგრაფი.** – *გეორგიკა.* ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა იდა განმარტებები დაურთო **ს. ყაუხჩი შეილმა**, ტ. IV, ნაკვ. I. თბ., 1941, გვ. 104; **ს. ჯანაშია.** არაბობა საქართველოში, გვ. 366; **ა. ბოგვერადზე.** ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II. თბ., 1973, გვ. 287.

² **თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 105; **ს. ჯანაშია.** არაბობა..., გვ. 368.

³ **თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 106; **ს. ჯანაშია.** არაბობა..., გვ. 368.

⁴ **თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 107; **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии. VI-XVII вв. Сухуми, 1959, гв. 89-90; **А. А. Богверадзе.** Раннефеодальные Грузинские государства..., гв. 174; **ზ. პაპასქირი.** ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური ცვლილებები..., გვ. 292; აღსანიშნავია, რომ ისტორიოგრაფიაში არ არის ერთი აზრი ნამდვილად იყო თუ არა აბაზგია-აფხაზეთი მოქცეული არაბთა გავლენის ქვეშ. მაგ., მ. კანარი, აღანიში ლეონ ისავრიელის ფოთაჟის შესახებ თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობის კომენტარებისას, საუბრობდა მხოლოდ ლაზიკის მხრიდან არაბთა ბატონობის აღიარებაზე იმპერატორ ლეონტის (695-698) მმართველობის პერიოდში, რაც შეეხება აბაზგებსა და აფშილებს, მეცნიერის აზრით, ისინი უბრალოდ განუდგნენ ბიზანტიის იმპერიას, ლეონ ისავრიელის ექსპედიციის მიზანი კი

ლიც ამ დროისათვის მოიცავდა ტერიტორიას მდ. გუმიისთის ჩრდილოეთით – მდ. ბზიფის შესართავამდე. ამრიგად, VIII ს. 10-იანი წლების დასაწყისისათვის არაბები, ფაქტობრივად, მთელ საქართველოს დაეპატრონნენ. აღსანიშნავია, რომ ეს მათ მოახერხეს არა ფართომასშტაბიანი სამხედრო ექსპედიციების მოწყობის გზით, არამედ მოქნილი დიპლომატიის წყალობით. ამ თვალსაზრისით გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა დასავლეთ საქართველოს იმდროინდელი ლიდერის, ლაზიკის პატრიკიონის სერგი ბარნუკის ძის გადმობირებას, რომელმაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თვითონ ჩააბარა ქვეყანა არაბებს. ყოველივე ეს ბიზანტიური დიპლომატიის სრული კრახი იყო.

ბიზანტიის იმპერიის ხელისუფლება, ცხადია, ვერ შეეგუებოდა მოვლენების ამგვარ განვითარებას და მან უმაღლვე გადადგა საპასუხო დიპლომატიური ნაბიჯები დასავლეთ საქართველოში შერყეული პოზიციების აღსადგენად. იმპერიის მესვეურებმა „ლალატისათვის“ ლაზთა და აბაზგთა სამაგალითო დასჯა გადაწყვიტეს.¹ ამ მიზნით კონსტანტინოპოლმა საგანგებო დიპლომატიური მისიით კავკასიაში მოავლინა საიმპერატორო კარის მაღალი რანგის მოხელე (სპათარი), ცნობილი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე (მომავალი იმპერატორი), მოქნილი დიპლომატი ლეონ ისავრიელი, რომელსაც აღანთა მოსყიდვა და მათი აბაზგ-ლაზების წინააღმდეგ ამხედრება დაევალა.² ლეონ ისავრიელის მოგზაურობამ კავკასიაში ძირითადად მიაღწია დასახულ მიზანს. რამდენადაც შეირყა არაბთა გავლენა დასავლეთ საქართველოში – ლეონ ისავრიელის დიპ-

ლაზიკაში იუსტინიანე კეისრის დაშქრობამდე აბაზგებზე აღანთა თავდასხმის პროვოცირება იყო (**M. Canard**. L'aventure caucasienne du spathaire Léon le futur empereur Léon III. – *Revue des Etudes arméniennes*. 8. 1971, p. 354. მითითებულია წიგნიდან: **И. С. Чичуров**. Византийские исторические сочинения. М., 1980, 389-ე კომენტარი, გვ. 137). არაბთა ყოფნას აბაზგია-აფხაზეთში კატეგორიულად უარყოფს ს. ზეტეიშვილი (**С. Г. Зетейшвили**. Сведения об аланах в «Хронографии» Феофана. – *Древнейшие государства на территории СССР*. М., 1976, გვ. 85). მათგან განსხვავებით ი. ჩიხუროვს სრულიად დამაჯერებლად მიაჩნია თეოფანე უამთააღმწერლის ცნობა და ასევე თვლის, რომ აბაზგია-აფხაზეთი აღიარებდა არაბთა უზენაესობას (**И. С. Чичуров**. Византийские исторические сочинения, 389-ე კომენტარი, გვ. 137).

¹ **З. В. Анчабадзе**. Из истории средневековой Абхазии, გვ. 85; **Т. Г. Папуашвили**. Взаимоотношения грузин и абхазов на фоне политической обстановки в Эгриси Абхазии в VII-VIII вв. – წგნ.: **Г. А. Амичба, Т. Г. Папуашвили**. Из истории совместной борьбы грузин и абхазов против иноземных завоевателей (VI-VIII вв). Тб., 1985, გვ. 75.

² **თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 106-107; ს. ჯანაშია. არაბობა საქართველოში. – *შრომები*, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 368; **А. А. Богверадзе**. Раннефеодальные Грузинские государства., გვ. 174.

ლომატიური მისიის შედეგად აბაზგიისა და აფშილეთის მესვეურებმა ცნეს ბიზანტიის იმპერიის უზენაესობა და ამიერიდან, როგორც ჩანს, აბაზგია-აფხაზეთს „ერისთავი კეისრისა“ მართავდა.¹

ამ ბოლო დროს, მ. სანაძის მხრიდან აღვილი აქვს სრულიად დაუსაბუთებელ მცდელობას, ჯუანშერ ჯუანშერიანის თხზულებაში დაფიქსირებული „ერისთავი კეისრისა“ ლეონი, რომელიც, როგორც ცნობილია, მხარში ედგა მურვან ყრუს მიერ დევნილ ქართლის ერისმთავრებს მირსა და არჩილს, გაიგივებულ იქნას თვით ლეონ ისავრიელთან.² ეს თვალსაზრისი აგებულია ძალზე საეჭვო დაშვებაზე, თითქოს გვიანდელმა კომპილატორმა მექანიკურად გააერთიანა მირისა და არჩილის ცხოვრების სხვადასხვა (VIII ს. 10-იანი წლების დამდეგისა და VIII ს. 30-იანი წლების შუა ხანების) ეპიზოდები და ის მოაქცია მურვან ყრუს ლაშქრობის (735-738 წწ.) პერიპეტებში.³ სინამდვილეში კი მირი და არჩილი ანაკოფიაში იმყოფებოდნენ არა მურვან ყრუს შემოსვლის ჟამს – 735-738 წლებში, არამედ 712 წ. ახლო ხანებში, როდესაც, მოვსეს კადანკატვაცის ცნობით, დასავლეთ საქართველო დალაშქრა მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქმა.⁴ მ. სანაძის (აგრეთვე თ. ბერაძის) მტკიცებით, მირისა და არჩილის ანაკოფიაში ყოფნისას „აფხაზთა ლაშქარი, ეჭვგარეშეა, თავისი ერისთავითურთ“ ანაკოფიაში იმყოფებოდა,⁵ ხოლო „ერისთავი კეისრისა ლეონ“, რომელიც „შესრულ იყო ციხესა შინა სობლისასა, რომელ არს გარდასავალსა ოვსეთისასა“⁶ აუცილებლად უნდა ყოფილიყო არა სხვა ვინმე, არამედ თვით ლეონ ისავრიელი, ვინაიდან „ქართლის ცხოვრება“ სამხედრო მისიით გამოგზავნილ უცხო სახელმწიფოთა მოხელეებს... ერისთავს უწოდებს“.⁷

მ. სანაძე⁸ და, მასთან ერთად, თ. ბერაძე უფრო შორსაც მიდიან

¹ ზ. პაპასქირი. ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური..., გვ. 295-296.

² მ. სანაძე. ერისმთავრები მირი და არჩილი და „ქართლის ცხოვრება“. – მესხეთი. საისტორიო კრებული, №4. თბ.-ახალციხე, 2001, გვ. 76-78. იხ. აგრეთვე: მ. სანაძე. თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და ეგრისის პოლიტიკური ისტორიიდან. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, X. თბ., 2004, გვ. 74-75.

³ მ. სანაძე. ერისმთავრები მირი და არჩილი..., გვ. 71; მ. სანაძე. თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და..., გვ. 71.

⁴ მ. სანაძე, თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა..., გვ. 72.

⁵ მ. სანაძე, თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და ეგრისის პოლიტიკური ისტორიიდან, გვ. 74, ხაზგასმა ჩვენია –ზ.პ.

⁶ ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, – ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ლ. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 235.

⁷ მ. სანაძე. თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და ეგრისის..., გვ. 74.

⁸ მ. სანაძე. ერისმთავრები მირი და არჩილი..., გვ. 77-78.

და, არც მეტი, არც ნაკლები, თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულებაში დაფიქსირებულ „აფსილთა შორის უპირველეს“ მარინეს, რომელიც, როგორც ცნობილია, დაენმარა ლეონ ისავრიელს თავისი მისიის წარმატებით შესრულებაში,¹ თვით ქართლის ერისმთავარ მირად აცხადებენ.² მათ ამ აზრს სრულიად უკრიტიკოდ ეთანხმება ზოგიერთი სხვა მკვლევარი.³

ერთი სიტყვით, გამოდის, რომ ლეონ ისავრიელი სულაც არ ყოფილა მარტო – მას გვერდში ედგნენ ქართლის ერისმთავრები: მირი და არჩილი, რომლებიც ანაკოფიაში გამაგრდნენ ბიზანტიის მოკავშირე აბაზგია-აფხაზეთის ერისთავთან ერთად, ყველა ისინი ერთად წარმატებით უმკლავდებიან არაბ სარდალს მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქს.⁴ ჯ. გამახარია საერთოდ თვლის, რომ ანაკოფიის გახმაურებული ეპოპეა სწორედ მასლამაზე მოპოვებული (მისი აზრით 714წ.) გამარჯვებაა, ანაკოფიასთან გამართული მეორე ბრძოლა (738წ.) კი მურვან ყრუს გამარჯვებით დასრულებულა.⁵

როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს VIII ს. მიწურულისა და VIII ს. I ნახევრის საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის პრინციპული საკითხების სერიოზული გადასინჯვის მცდელობასთან, თუმცა, სამწუხაროდ, ვერ ვიტყვით, რომ ყოველივე ეს შემაგრებული იყოს დამაჯერებელი არგუმენტებით. პირველი, რაც თვალში საცემია მთელს ამ ძიებებში არის ის, რომ ის მთლიანად ეწინააღმდეგება, მეტად სანდო ბიზანტიელი ავტორის – თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულებაში (სხვათაშორის, ერთადერთი წყაროს, რომელშიც თითქმის დოკუმენტურადაა აღწერილი იმპერიისაგან ლაზიკის მმართველის სერგი ბარნუკის ძის განდგომისა და კავკასიაში ლეონ ისავრიელის დიპლომატიური მისიის პერიპეტები) ასახულ ვითარებას. ბიზანტიელი მემპტიანის მონაცემებით, გამორიცხულია,

¹ თეოფანეს ქრონოგრაფი., გვ. 113.

² მ. სანაძე, თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და ეგრისის პოლიტიკური ისტორიიდან, გვ. 75-76.

³ ჯ. გამახარია. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია I საუკუნიდან VIII საუკუნის შუა ხანებამდე. – წგნ.: ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი. უძველესი დროიდან დღემდე. თბ., 2007, გვ. 86.

⁴ მ. სანაძის აზრით, მასლამამ დასავლეთ საქართველოში ორჯერ ილაშქრა: პირველად – 713-714 წლებში, როდესაც ის ანაკოფიიდან უკუაქციეს ციხე-ქალაქში გამაგრებულმა მირმა, არჩილმა და მათთან მეოფმა აფხაზეთის ერისთავმა და მეორედ – 729-731 წლებში, როდესაც სასიკვდილოდ დაიჭრა მირი. მკვლევარი თვლის, რომ სწორედ მასლამას ეს სადამსჯელო ექსპედიცია იგულისხმება ჯუანშერ ჯუანშერიანის მიერ აღწერილი მურვან ყრუს ლაშქრობაში დას. საქართველოში (მ. სანაძე. ერისმთავრები მირი და არჩილი., გვ. 81-85).

⁵ ჯ. გამახარია. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია I საუკუნიდან VIII საუკუნის შუა ხანებამდე, გვ. 86-87.

რომ იმპერიას VIII ს. დამდეგისათვის უკვე ჰყოლოდა დასჯილი ლაზიკა-ევრისის მმართველი ელიტა და დასავლეთ საქართველო იურიდიულად ბოძებული ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზის სახლისათვის, როგორც ამას ვიქრობენ მ. სანაძე და თ. ბერაძე.¹

თეოფანე ჟამთააღმწერელი სრულიად ნათლად აჩვენებს, რომ ლეონ ისავრიელს არავითარი დასაყრდენი არ ჰქონდა ლაზიკა-ევრისში და რომ იმჟამად (როდესაც იმპერიის ემისარი ჩამოვიდა დასავლეთ საქართველოში)² „სარკინოზებს ეპყრათ აბაზგაჲც, ლაზიკეც და იბერიაჲც“.³ უფრო მეტიც, როგორც ბიზანტიელი ქრონოგრაფის მასალებიდან ირკვევა, ლეონ ისავრიელისათვის მიცემული ამ დავალების უკან იმპერატორ

¹ მ. სანაძის აზრით, სტეფანოზ ერისმთავარმა ევრისის პატრიკიოზობა მიიღო იმპერატორ ვარდან-ფილიპიკოსისაგან (711-713). მ. სანაძე. ერისმთავრები მირი და არჩილი..., გვ. 71-72; მ. სანაძე. თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და ევრისის..., გვ. 70-71.

² ისტორიოგრაფიაში არაა ერთი აზრი ლეონ ისავრიელის კავკასიაში ვოიაჟის დათარიღებასთან დაკავშირებით. მკვლევართა ერთი ნაწილი მხოლოდ იმის აღნიშვნით იფარგლება, რომ ბიზანტიელი ემისრის მისია კავკასიაში რამდენიმე წელი გაგრძელდა (K. Schenk. Kaiser Leon's Walten. – *Byzantinische Zeitschrift*, V, 1896, S. 285. მითითებულია წიგნიდან: **И. С. Чичуров**. Византийские исторические сочинения, 417-ე კომენტარი, გვ. 140. ანალოგიურ თვალსაზრისზე იდგა მ. არტამონოვიც (М. И. Артамонов. История хазар, გვ. 361). აკად. თ. უსპენსკი ამ მოვლენას 711-713 წლებით ათარიღებდა (იხ. **Ф. И. Успенский**. История Византийской империи. М., 1996. იხ. ელექტრონული ვერსია: <http://www.sedmitza.ru/text/442832.html>). მ. კანარი ასევე თვლიდა, რომ ლეონ სპათარის მისია დასრულდა 713წ. (M. Canard. L'aventure caucasienne du spathaire Léon, p. 357. მითითებულია: **И. С. Чичуров**. Византийские исторические сочинения, 417-ე კომენტარი, გვ. 140-141. პრინციპში, ამავე თვალსაზრისს იზიარებენ მ. სანაძე და თ. ბერაძე (მ. სანაძე. თ. ბერაძე. VIII ს-ის I ნახევრის ქართლისა და ევრისის პოლიტიკური ისტორიიდან, გვ. 73). ს. ზეტეიშვილის აზრით, ლეონმა თავისი ექსპედიცია იუსტინიანე კეისრის ჩამოგდებად (711წ.) დაასრულა (С. Г. Зетейшвили. Сведения об аланах в «Хронографии» Феофана, გვ. 84). ა. ბოგვერაძე, როგორც ჩანს, ვ. ობოლენსკისა და თ. ტერნოვსკის თარგმანის გავლენით (*Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта*. В переводе с греческого **В. И. Оболенского** и **Ф. А. Терновского**; С предисловием **О. М. Бодянского**. М., 1884, გვ. 286. იხ. ელექტრონული ვერსია: http://www.fiction-book.ru/author/feofan_ispovednik/hronografiya/read_online.html?page=27), ასახელებს 709 წელს (А. А. Богверадзе. Раннефеодальные Грузинские государства..., გვ. 174-175) ი. ჩიჩუროვი, თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულების შესაბამისი ფრაგმენტის გამოწველივითი წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის საფუძველზე, ჩვენი აზრით, სავსებით დამაჯერებლად ათარიღებს ლეონ ისავრიელის მისიას 708-711 წლებით (**И. С. Чичуров**. Византийские исторические сочинения, 417-ე კომენტარი, გვ. 140-141).

³ თეოფანეს ქრონოგრაფი..., გვ. 107, ხაზგასმა ჩვენია –**ზ.პ.**

იუსტინიანეს მზაკვრული ჩანაფიქრი იმალებოდა. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთ მოშურნეს ლეონ ისავრიელი იუსტინიანე კეისართან დაუბეზლებია – „სამეფო ძალაუფლებისაკენ მიისწრაფისო“. იმპერატორს „არ სურდა მისთვის ამკარად ევნო, მაგრამ უსიამოვნო გრძობა გულში მაინც ჰქონდა ჩარჩენილი და ამიტომ გაეზავნა ის ალანიაში“.¹ როგორც ვხედავთ იუსტინიანე II წაუგებელ აქციაზე მიდიოდა. იმ შემთხვევაში თუ სპათარი ლეონი წარმატებით გაართმევდა დაკისრებულ მისიას და ალანოვსების მეშვეობით მოახერხებდა აბაზთა დასჯას და ამით დასავლეთ საქართველოში არაბთა ბატონობის მორყევას, ხომ კარგი, თუ არადა, არც მისიის კრახის შემთხვევაში იქნებოდა იმპერატორი უკმაყოფილო, ვინაიდან ის, ამ გზით, უმტკივნეულოდ მოიცილებდა თავიდან მეტად სახიფათო მეტოქეს.

მართლაც, იმპერატორმა ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ ლეონ ისავრიელს ვერ შეეხრულებინა დასახული ამოცანა. „რადგან იუსტინიანეს სურდა მისი (სპათარ ლეონის – ზ.პ.) მოსპობა, – წერს თეოფანე ჟამთააღმწერელი, – ამიტომ მან კაცი გაუგზავნა და წამოაღებინა ფაზისიდან ის ფული“, რომელიც ალანიისკენ მიმავალმა ლეონ ისავრიელმა „ფაზისში დასტოვა შესანახავად“.² მიუხედავად კეისრის ვერაგობისა, ლეონმა აფსილიის გავლით მაინც მოახერხა ალანიაში გადასვლა, სადაც ალანებმა ის „დიდის პატივით მიიღეს, დაუჯერეს მის ნათქვამს, შეიჭრნენ აბაზგიაში და წარტყვევნეს ეს ქვეყანა“.³ „აბაზგების მთავარმა“⁴

¹ თეოფანეს ქრონოგრაფიი., გვ. 107, ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.

² თეოფანეს ქრონოგრაფიი., გვ. 107, ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.

³ თეოფანეს ქრონოგრაფიი., გვ. 107.

⁴ აკად ს. ყაუხჩიშვილი ბერძნულ „κῦριος“ თარგმნის როგორც „მთავარს“ (თეოფანეს ქრონოგრაფიი., გვ. 107). ვ. ობოლენსკი და თ. ტერნოვსკის მიხედვით „κῦριος“ ნიშნავს „Владелец“-ს (*Летопись византийца Феофана...*, გვ. 287. იხ. ელექტრონული ვერსია: http://www.fictionbook.ru/author/feofan_ ispo vednik/hronografiya/read_online.html?page=27), ი. ჩიხუროვით კი – „властитель“-ს (И. С. Чичуров. Византийские исторические сочинения, გვ. 65). ს. ზეტეიშვილის თარგმანში ვხვდებით: „владика“-ს (С. Г. Зетейшвили. Сведения об аланах в «Хронографии» Феофана, გვ. 82). ირკვევა, რომ ფორმით „κυριος“ – „κῦριος“ („ბატონი“) როგორც წესი, მიმართავდნენ თვით იმპერატორს (F. Dölger. Byzantinische Diplomatie. Ettal, 1956, გვ. 131. მითითებულია წიგნიდან: И. С. Чичуров. Византийские исторические сочинения, 266-ე კომენტარი, გვ. 112). უცხო ქვეყნების ლიდერთა მიმართ ყველაზე მიღებული ფორმა იყო „არქონტი“. И. С. Чичуров. Византийские исторические сочинения, 266-ე კომენტარი, გვ. 112). აღნიშნულიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ აბაზგების მიმართველის რეიტინგი ბიზანტიაში, ყოველ შემთხვევაში იმ დროს მაინც, როდესაც თეოფანე ჟამთააღმწერელი წერდა თავის თხზულებას – მკვლევართა აზრით 811-814 წლებში (И. С. Чичуров. Византийские исторические сочинения, 266-ე კომენტარი, გვ. 18) – საკმაოდ მაღალი იყო.

ლენონის სანაცვლოდ ფული შესთავაზა ალანებს, მაგრამ მათ პირდაპირ განუცხადეს აბაზგთა ელჩებს, რომ „მეფის (ბიზანტიის იმპერატორის – **ზ.პ.**) სიყვარულის“ გამო არ წავლენ ამგვარ გარიგებაზე. მაშინ აბაზგებმა ორჯერ მეტი თანხა შესთავაზეს ალანებს. ამჯერად, ალანებმა მოატყუეს აბაზგები, ლენონთან შეთანხმებით აიღეს ფული და ეს უკანასკნელი აბაზგებს გადასცეს, შემდეგ კი „ალანები იტაზის მეთაურობით უკანიდან დაეწივნენ აბაზგებს და ამოჟლიტეს ისინი, სპათარი კი დამალეს. იტაზმა შეკრიბა ჯარი, დაიძრა აბაზგიის წინააღმდეგ, მოულოდნელად შეიჭრა კლიუსურებში, დიდძალი ნატყვენავი ჩაივლო ხელთ და დაარბია აბაზგები“.¹

ერთგვარად გაწბილებული იმპერატორი, მიხვდა რა, რომ მის მიერ წარგზავნილმა ემისარმა „დავალება უფულოდაც“ შეასრულა, „წერილი გაუგზავნა აბაზგებს“, რომელშიც სპათარის უვნებლად გამოტარება მოსთხოვა და ამის სანაცვლოდ „შეცოდებების პატიება“ აღუთქვა. აბაზგებმა „სიხარულით“ მიიღეს იმპერატორის წინადადება და სასწრაფოდ აფრინეს მოციქულები ალანიაში, რათა მათთვის სპათარი გადაეცათ. მაგრამ ლენონ ისავრიელი არ ენდო აბაზგებს და მხოლოდ მას შემდეგ დატოვა ალანია, როდესაც აცნობეს, რომ იუსტინიანე კეისრის მიერ გამოგზავნილი „რომაელები და არმენიელები“² ლაზიკეში შეიჭრნენ და არქეოპოლისს ალყა შემოარტყეს“. მაგრამ ლენონ ისავრიელს მაინც გაუჭირდა სამშვიდობოს გასვლა, ვინაიდან არაბებმა სასწრაფო ზომები მიიღეს და რომაელები არქეოპოლისიდან ფაზისისაკენ უკუაქციეს. რომაელთა ლაშქრიდან მხოლოდ ორასი მეომარი, რომელიც, როგორც ჩანს, ძირითად რაზმს გამოეყო და „კაკკასიის მთებში“ ყაჩაღობით ირჩენდა

¹ თეოფანეს ქრონოგრაფი..., გვ. 107-109.

² 2001წ. გამოქვეყნებულ წერილში მ. სანაძე, ყოველგვარი არგუმენტაციის გარეშე, თეოფანე ჟამთააღმწერლის (ან მისი წყაროს) შეცდომად აცხადებდა ცნობას ლაზიკაში „რომაელებთან“ ერთად „არმენიელების“ შეჭრის შესახებ და „არმენიელებში“ იბერიელებს მოიაზრებდა (**მ. სანაძე**, ერისმთავრები მირი და არჩილი და „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 75, 77). მოგვიანებით, მან ეს თვალსაზრისი გადასინჯა და გაიზიარა, თავის დროზე, მაქსიმე ბერძნიშვილის მიერ წამოყენებული შეხედულება (**მაქ. ბერძნიშვილი**, ლევონდის ცნობა ფოთის შესახებ. – *თსუ შრომები*, XXVI ბ. თბ., 1944, გვ. 218) იმის შესახებ, რომ თეოფანეს „არმენიელები“ იყვნენ სომეხი ისტორიკოსის ლევონდის მიერ დაფიქსირებული (*История халифов вардапета Гевонда, писателя VIII века*. Перевод с армянского **К. Патканова**. СПб. 1862, გვ. 24. ელექტრონული ვერსია: <http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Gewond/frametext1.htm>) იუსტინიანე II-ის მოკავშირე სუმბატ კურაპალატი და სხვა სომეხი დიდებულები, რომლებიც მან შეიფარა და, რომელთაც მისცა „ქალაქი ფუთი ეგერთა ქვეყნებში“, სადაც უცხოვრიათ 6 წელი (**მ. სანაძე**, **თ. ბერაძე**, VIII ს-ის I ნახევრის..., გვ. 71-72).

თავს, აღმოჩნდა სპათარის განკარგულებაში.¹

გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფი ლეონ ისავრიელი „რკინის ციხედ“ წოდებულ ციხე-სიმაგრეს მიაღდა, რომლის „მცველად იჯდა ვინმე ფარასმანი, სარკინოზთაგან დაყენებული“. ამ ფარასმანს „მშვილობიანი ურთიერთობა“ ჰქონია არმენიელებთან. ამ გარემოების გამოყენება სცადა ლეონმა, რომელმაც ფარასმანს დაზავება და ციხის რომაელებისათვის გადაცემა შესთავაზა. მაგრამ ფარასმანმა ეს წინადადება არ მიიღო. მაშინ „სპათარმა გაგზავნა მასთან რამდენიმე თავისი კაციც და არმენიელებიც“ და მათ მიპარვით ციხეში შესასვლელი კარების დაკავება დაავალა. ეს დავალება წარმატებით შესრულდა. მიუხედავად ამისა, „რადგან ციხე მაგრად იყო დაცული, სპათარმა ვერ შესძლო მისი აღება“.²

ასეთ კრიტიკულ მდგომარეობაში, ლეონს დახმარება აღმოუჩინა „მარინემ, აფსილთა უპირველესმა კაცმა“, რომელიც „სამასი კაცით“ ეახლა მას და სამშვიდობოს გაყვანას შეპირდა.³ თეოფანე ჟამთააღმწერლის განცხადებით, თურმე ეს მან გააკეთა ბიზანტიელთა შიშით,⁴ რაც ნაკლებად დასაჯერებელია. უფრო სავარაუდოა, რომ მარინეს ეს ნაბიჯი მისი შორსმიძვალვი გეგმის ნაწილი იყო. როგორც ცნობილია, აფსილია-აფშილეთი ჯერ კიდევ VI ს. შუა ხანებიდან ლაზიკის ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა, რომელსაც ლაზიკის ცენტრალური ხელისუფლების მიერ წარგზავნილი მოხელე მართავდა.⁵ ამკარაა, რომ სწორედ ამის წინააღმდეგ გამოდიოდა „აფსილთა უპირველესი კაცი“ (არა მთავარი), რომელიც ამ გზით ცდილობდა ლაზიკისაგან დამოუკიდებელი აფსილიის (აფშილეთის) სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის შექმნას და მისი („სახელმწიფოს“) ოფიციალური მეთაურის სტატუსის მიღებას. როგორც ირკვევა, მარინემ მიაღწია კიდევ დასახულ მიზანს. ბიზანტიის იმპერიამ დააკმაყოფილა „აფსილთა უპირველესის“ პოლიტიკური ამბიციები, აღიარა ის აფსილიის „სუვერენულ“ მმართველად და პატრიკიო-

¹ თეოფანეს ქრონოგრაფი., გვ. 110-111.

² თეოფანეს ქრონოგრაფი., გვ. 111-112.

³ თეოფანეს ქრონოგრაფი., გვ. 112.

⁴ თეოფანეს ქრონოგრაფი., გვ. 112.

⁵ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии, გვ. 66; **Б. ლომოური.** დასავლეთ საქართველო (ეგრისი) IV-V საუკუნეებში, გვ. 166; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. I. თბ., 1977, გვ. 117, 129-131; **Т. Г. Папуашвили.** Взаимоотношения грузин и абхазов., გვ. 50, 59-60; **Н. Ю. Ломоური.** Западная Грузия., გვ. 118; **А. А. Богверадзе.** Раннефеодальные Грузинские государства., გვ. 183-184; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკ. I. *უძველესი დროიდან 1917 წლამდე.* თბ., 2004, გვ. 34.

ზის ტიტული უბოდა მას.¹ ლეონ ისავრიელმა მოტყუებით შეძლო ციხეში შეჭრა, ცეცხლს მისცა იქაურობა და „ციხის კედლები მიწასთან გაასწორა“, რის შემდეგ „ჩავიდა აფსილიაში, თან ახლდა მარინე, აფსილთა შორის უპირველესი: აფსილებმა ის დიდის პატივით მიიღეს“.²

როგორც ვხედავთ, თეოფანე ჟამთააღმწერელი იმდენად თანმიმდევრულად და დამაჯერებლად გვიყვება ლეონ ისავრიელის ვოიაჟის პერიპეტეებს, რომ რაიმე ეჭვის შეტანა მის ფაქტოლოგიურ მონაცემებში ძალზე გაჭირდება.³ საკითხავია, რატომ არ უნდა დაუუჯეროთ ბიზანტიელი ავტორის ვერსიას და უარყოთ, რომ აბაზგები იმ პერიოდში ერთნიშნად უპირისპირდებოდნენ ბიზანტიის იმპერიას? ან რანაირად მოხდა, რომ თეოფანე ჟამთააღმწერელმა, რომელმაც საკმაოდ კარგად იცის ქართული პოლიტიკური სამყარო: იბერია, ლაზიკა, აბაზგია, სვანეთი, იცის იბერიის მმართველთა ვინაობა და მათი საქმიანობა,⁴ ამჯერად ვერ გაარკმირის – ქართული საისტორიო ტრადიციით არა მარტო ქართლის, არა-

¹ **А. А. Богвердзе.** Раннефеодальные Грузинские государства., გვ. 184; **ზ. პაპას-ქირი.** ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური., გვ. 295-296.

² **თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 113.

³ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ თეოფანე ჟამთააღმწერლის ფაქტოლოგიური მონაცემების სანდოობის მაღალი ხარისხი (განსაკუთრებით VIII საუკუნის მოვლენების გაშუქებისას) საყოველთაოდ აღიარებულია ისტორიოგრაფიაში. ამის შესახებ იხ.: **И. С. Чичуров.** Византийские исторические сочинения, გვ. 15, 18-19.

⁴ იბერიას, იბერიელებს თეოფანე ჟამთააღმწერელი თავის თხზულებაში რამდენიმეჯერ ახსენებს და, რაც მთავარია, განასხვავებს მათ ლაზებისა და აბაზგებისაგან. ასე, მაგალითად, ის მიუთითებს იმ უთანხმოებაზე, რომელიც გაჩნდა ჰერაკლე კეისარსა და მის მოკავშირე ლაზებს, აბაზგებსა და იბერიელებს შორის, რომლის შემდეგ ამ უკანასკნელებმა უარი განაცხადეს საომარ მოქმედებებში მონაწილეობაზე (იხ.: **თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 95). უფრო მეტიც, ბიზანტიელმა მემბტიანემ იცის ქართველ ლიდერთა – ლაზიკის მეფე წათეს (**თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 77-80) და იბერიის მეფის დამანარძეს (**თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 80) მოღვაწეობა; იცის, თუ როგორ მოუყვა იბერიის მეფე ბაკურმა ისტორიკოს რუფინუსს, იბერიელთა „მოქცევის“ ამბავი კონსტანტინე იმპერატორის მმართველობის პერიოდში (**თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 75); იცის „არქონტის იოანეს (ბიზანტიელი სტრატეგოსი იოანე ციბე – **ზ.პ.**) ვერცხლისმოყვარეობისა და უსამართლო მოქმედების“ შესახებ, რომლის გამოც ლაზები „რომაელებს გადაუდგნენ და სპარსელებთან გაიქცნენ“ (**თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 85); აფიქსირებს ჰერაკლე კეისრის ჯარის მიერ „სპარსელების ქვეშევრდომ იბერიელთა“ მთავარ ვარსამუსეს დატყვევებას (**თეოფანეს ქრონოგრაფი.**, გვ. 101) და ა.შ. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია სრული ნდობით ეკიდება თეოფანე ჟამთააღმწერლის თითოეულ ამ და სხვა ცნობას და უყოყმანოდ ეყრდნობა მათ საქართველოს ისტორიის ამა თუ იმ საკითხის კვლევისას.

მედ ეგრისის უმაღლესი ხელისუფლის, რომელიც, სხვათა შორის, იმპერიაში „სამეფო გვირგვინით“ შეამკო, ვინაობა და რატომღაც ის მხოლოდ „აფსილთა უპირველეს კაცად“ გამოაცხადა?

ვის უფრო უნდა დავუჯეროთ, თეოფანე ჟამთააღმწერელს, თითქმის ამავე მოვლენების თანამედროვეს,¹ რომელიც ფაქტობრივად დოკუმენტური სიზუსტით აღწერს ლეონ ისავრიელის ვოიაჟს კავკასიაში და ოდნავ მინიშნებასაც არ აკეთებს ქართლის ერისმთავრებზე, თუ თანამედროვე ისტორიკოსს, რომელიც სრულ იგნორირებას უწევს ერთადერთი წყაროს ცნობას? პასუხი, ალბათ, დიდ დაფიქრებას არ მოითხოვს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, მ. სანაძისა და თ. ბერაძის მიერ მოტანილი არგუმენტაციის საფუძველზე შორსმიმავალი დასკვნების გაკეთება და VIII ს. საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე არსებული ტრადიციული შეხედულებების ძირეული რევიზია, რბილად რომ ვთქვათ, ნაჩქარევად მიგვაჩნია.²

ლეონ ისავრიელის მისია, როგორ უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, წარმატებული აღმოჩნდა და ბიზანტიის იმპერიაში VIII ს. 10-იანი წლების დამდეგისათვის, ჩამოაცილა რა ლაზიკა-ეგრისს აბაზგია და აფშილეთი, როგორც ჩანს, ნაწილობრივ შეძლო თავისი გავლენის აღდგენა დასავლეთ საქართველოში. კონსტანტინოპოლის ამგვარმა რეკონშმა უკიდურესად გაამწვავა ურთიერთობა ბიზანტიასა და არაბთა სახალიფოს შორის. ამ დაპირისპირებაში ბიზანტიის იმპერიის მთავარი მოკავშირე და სატელიტი იყო ხაზართა ხაკანატი, რომელსაც, ბუნებრივია, საკუთარი ინტერესები გააჩნდა კავკასიაში. ამ კონფრონტაციაში აქტიურად აღმოჩნდა ჩართული ქართლის ერისმთავრის სახლი. ქართლის პოლიტიკურ ლიდერთა ანტიარაბული საქმიანობის გააქტიურება გამოწვეული იყო იმით, რომ სახალიფომ, თავის მხრივ, გააძლიერა ზეწოლა მათზე. მას მერე, რაც არაბებმა ლაზიკა-ეგრისი დაიკავეს და ამით დაასრულეს მთელი საქართველოს დაპყრობა, მათ თავიანთი რეჟიმი ქართლში კიდევ უფრო გაამკაცრეს. VIII ს. 20-იან წლების მიწურულს სახალიფოს მიერ დანიშ-

¹ მიღებული თვალსაზრისით ის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა 760-818 წლებში. იხ. **ს. ყაუხჩიშვილი**, თეოფანე ჟამთააღმწერელი. – *გეორგიკა*. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა და განმარტებები დაურთო **ს. ყაუხჩიშვილმა**, ტ. IV, ნაკვ. I. თბ., 1941, გვ. 70; **И. С. Чичуров**, Византийские исторические сочинения, გვ. 17-18.

² მ. სანაძის, აგრეთვე მ. სანაძისა და თ. ბერაძის ერთობლივ პუბლიკაციებში წამოჭრილ საკითხებს VII-VIII საუკუნეების პოლიტიკური ისტორიის ცალკეულ საკითხებზე, განსაკუთრებით კი ქართლის ერისმთავართა ვინაობასა და რიგთან დაკავშირებით, ჩვენ საგანგებოდ უახლოეს ხანებში მოვეუბრუნდებით, ამჯერად კი ამით შემოვიფარგლებით.

ნულმა ამიერკავკასიის ახალმა გამგებელმა ჯარაჰ იბნ-აბდალლაჰმა განაახლა ე.წ. „დაცვის სიველი“; რომლის თანახმადაც, ქართლის მოსახლეობას ახალი ვალდებულებები დაეკისრა.¹ ამან უკიდურესად დაძაბა ვითარება აღმოსავლეთ საქართველოში.

ქვეყნის ხელისუფლება არაბთა დიქტატის წინააღმდეგ სერიოზული ზომების მიღებისათვის მზადებას შეუდგა. 730წ. ახლო ხანებში, „ქართველი მალიქი“ გამოვიდა სათანადო დიპლომატიური ინიციატივით, წარავლინა თავისი ელჩი ხაზართა ხაკან ხაკასრთან და მას სამხრეთ კავკასიაში არაბთა წინააღმდეგ ერთობლივი ლაშქრობის მოწყობა შესთავაზა. ხაზარები გამოეხმაურნენ ქართლის ლიდერის ამ ინიციატივას და გამოგზავნეს დიდი ლაშქარი ხაკანის ძის ბარჯიკის სარდლობით. გადამწყვეტი შეტაკება მოხდა 730წ. აზერბაიჯანში, ქ. არდებილთან. ხაზარებმა გაანადგურეს არაბთა ჯარი. არაბთა დამარცხებაში დიდი წვლილი შეუტანია „ქართველთა მალიქს“, რომელიც თავისი „ჭკვიანური რჩევებით“ დიდად დახმარებია ხაზართა სარდალს.²

ბიზანტიის იმპერიამ, რომელიც არაბთა სახალიფო-ხაზარეთის დაპირისპირებისას აშკარად ხაზარებს უმაგრებდა ზურგს,³ თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ქართლის მმართველი დინასტიის მხარედი ავტორიტეტი და აქტიურად დაუჭირა მხარი მის შემდგომ აღზევებას სრულიად საქართველოს მასშტაბით. ამ დროიდან დასავლეთ საქართველოს უდიდესი ნაწილი, მდ. კელასურს იქითა მხარის – აფხაზეთის, რომელიც „საბერძნეთის“ (ე.ი. ბიზანტიის იმპერიის) ფარგლებში შედიოდა, გამოკლებით, ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლების ქვეშ მოექცა. ეს მოხდა ბიზანტიის იმპერიის აქტიური დიპლომატიური მხარდაჭერით. ბიზანტიის საიმპერატორო კარმა ამით ერთგვარად შური იძია „მოლაღატე“ ლაზიკის პატრიკიოზის სერგი ბარნუკის ძის საგვარეულოზე და დასავლეთ საქართველოში მისთვის სასურველი რეჟიმი დაამყარა.

ამრიგად, VIII ს. 30-იან წლებისათვის აშკარად გამოიკვეთა ბიზანტია-ქართლის ერისმთავართა ალიანსი, რომელიც, პირველ რიგში, მიმართული იყო არაბთა სახალიფოს მხარდამჭერი ძალების წინააღმდეგ დასავლეთ საქართველოში. უფრო მეტიც, ამ დროს, როგორც ჩანს, ბიზანტიამ და ქართლმა მოახდინეს ლაზიკა-ეგრისის ერთგვარი გადანაწილება. იმპერიის ხელისუფლებამ „დააკმაყოფილა“ აბაზგია-აფხაზეთის

¹ ბ. სილაგაძე. არაბთა ბატონობა საქართველოში..., გვ. 75-85.

² М. И. Артамонов. История хазар..., გვ. 213; ბ. სილაგაძე. არაბთა ბატონობა საქართველოში..., გვ. 85.

³ А. П. Новосельцев. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. М., 1990, გვ. 178; ზ. პაპასქირი. ბიზანტიის..., გვ. 298-299.

ლიდერთა სწრაფვა, ჩამოშორებოდნენ ლაზიკა-ეგრისს და თავისთვის დაიტოვა ეს მხარე (მდ. კელასურამდე), ხოლო ლაზიკის დანარჩენ ნაწილში ქართლის ერისმთავრის მფლობელობა სცნო. ამით ბიზანტიამ ერთხელ და სამუდამოდ წერტილი დაუსვა ლაზიკა-ეგრისის, როგორც ცალკე სახელმწიფოებრივი გაერთიანების, არსებობას. ეგრისის დიდი ნაწილის ქართლისათვის მიერთებითა და ბიზანტიის ერთგული ქართლი-ეგრისის ერთიანი სახელმწიფოს („საქართველოს“) შექმნით იმპერია იურიდიულად განაერთიდა თავისი გავლენის სფეროებს და ფაქტობრივად ცდილობდა იმ ვითარების აღდგენას, რომელიც შეიქმნა 628წ. ჰერაკლე კეისრისა და ხაზარების მიერ თბილისის აღების შემდეგ. ამ თვალსაზრისით, ნამდვილად არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ძველი ქართული საისტორიო ტრადიცია, მაინცდამაინც ამ პერიოდის (VIII ს. 30-იანი წლები) მოვლენების აღწერისას აფიქსირებს პირველად ცნებას „საქართველო“, რომელიც მოიცავს ქართლ-ეგრისს და რომლის საზღვარი „საბერძნეთთან“ (ანუ ბიზანტიასთან) გადის მდ. კელასურზე.¹

არაბთა სახალიფო, ბუნებრივია, ასე იოლად ვერ დათმობდა თავის პოზიციებს საქართველო-კავკასიაში. VIII ს. 30-იანი წლების შუა ხანებში არაბებმა მოაწყვეს გრანდიოზული სამხედრო ექსპედიცია ცნობილი სარდლის მურვან იბნ-მუჰამადის მეთაურობით, რომლის დროსაც დალაშქრეს როგორც ამიერ, ისე იმიერკავკასიაც და სერიოზული დარტყმა მიაყენეს ხაზართა გავლენას რეგიონში. ამ ლაშქრობის დროს არაბებმა სასტიკად იძიეს შური „ურჩ“ ქართველებზე. ჯერ იყო და ააოხრეს აღმოსავლეთ საქართველო, შემდეგ კი ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზის ძემა — მირისა და არჩილის დეენის მოტივით გადავიდნენ ლაზიკა-ეგრისშიც და იქაურობაც მოაოხრეს. მაგრამ დასახული ამოცანა არაბებმა ბოლომდე მაინც ვერ შეასრულეს, მათ ვერ შეიპყრეს მირი და არჩილი, ხოლო ანაკოფიის (ახალი ათონი) ციხის კედლებთან განცდილი მარცხის შემდეგ საერთოდ იძულებულნი შეიქნენ დასავლეთ საქართველო დაეტოვებინათ. ბიზანტიის დიპლომატიამ მარჯვედ გამოიყენა მირისა და არჩილის მიერ აფხაზეთში მოპოვებული სამხედრო წარმატება და ქართლის ერისმთავრები კონსტანტინოპოლის მფარველობის ქვეშ აიყვანა. ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც მურვან-„ყრუს“ ლაშქარზე გამარჯვებისთანავე მირმა და არჩილმა, აგრეთვე ლეონ „აფხაზეთის ერისთავმა“ საგანგებო ელჩობა წარუგზავნეს კონსტანტინოპოლს, რომელმაც ბიზანტიის იმპერატორს საზეიმოდ ამცნო არაბებზე მოპოვებული გამარჯვების ამბავი.²

¹ იხ.: ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, გვ. 235.

² ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა., გვ. 239; ზ. პაპასქირი. ბიზანტიის დიპლომატია., გვ. 301-302; ზ. პაპასქირი. ქართული

იმპერიის ხელისუფლებამ სწორად შეაფასა დასავლეთ საქართველოში განვითარებული მოვლენები და მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-დიპლომატიური მხარდაჭერა აღმოუჩინა არაბთა წინააღმდეგ მებრძოლ ქართველ ლიდერებს. ბიზანტიის საიმპერატორო კარმა ოფიციალურად სცნო მირისა და არჩილის სამეფო უფლებები ქართლ-ეგრისში და მათ ამის დამადასტურებელი ორი სამეფო გვირგვინი გამოუგზავნა. ამავე დროს, იმპერატორმა განსაზღვრა ლეონის სტატუსიც და დაუმტკიცა მას „აფხაზეთის ერისთავობა“ მეკვიდრეობით, თან გააფრთხილა ის, რომ ამიერიდან არ ევნო ქართლის „მეფეთათვის“.¹ ერთი სიტყვით, ბიზანტიის ხელისუფლებამ დასავლეთ საქართველოში, ფაქტობრივად, ახალი წესრიგი დაამყარა. მან განამტკიცა ქართლის მმართველი დინასტიის ლეგიტიმური უფლებები ეგრისზე, ხოლო „აფხაზეთის ერისთავს“ უბრძანა, ლოიალობა გამოეჩინა ქართლ-ეგრისის ხელმწიფეთა მიმართ.²

ბიზანტიის იმპერატორის ეს „ბრძანება“ გახდა ლეონ „აფხაზეთის ერისთავის“ შემდგომი დაახლოების საფუძველი ქართლ-ეგრისის „სამეფო“ სახლთან, რომლის სათავეში მირის გარდაცვალების შემდეგ, მისი უმცროსი ძმა არჩილი ერთპიროვნულად მოექცა, რაც დინასტიური ქორწინებითაც განმტკიცდა. ლეონი დაქორწინდა მირის ერთ-ერთ ასულზე და ამით ქართლ-ეგრისის „სამეფო“ სახლის სრულუფლებიანი წევრი გახდა. მაგრამ აფხაზეთის ერისთავი უფრო შორსაც წავიდა. მან დიპლომატიურად უარი თქვა არჩილის მიერ საჩუქრის სახით შემოთავაზებულ ტერიტორიულ შენაძენზე, თავი არჩილის ვასალად გამოაცხადა და თავისი სამკვიდრებელიც (ე. ი. აფხაზეთი) მას გადასცა. ამის სანაცვლოდ შორსმჭვრეტელმა „აფხაზეთის ერისთავმა“ ლეგიტიმური თვალსაზრისით გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი პოლიტიკური კომპენსაცია მიიღო: მას ერგო ბიზანტიის იმპერატორის მიერ მირისა და

პოლიტიკური სამყარო... გვ. 104. მკვლევართა ერთ ნაწილს ეჭვი შეაქვს იმაში, რომ ანაკოფიის ეპოპეას ადგილი ჰქონდა მურვან იბნ მუჰამადის ლაშქრობის დროს და ეს ბრძოლა VIII ს. 10-იან წლებში გადმოაქვთ (გ. აბრამიშვილი. სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში. თბ., 1977, გვ. 26-32; *ფრესკული წარწერები*. I. ატენის სიონი. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გ. აბრამიშვილმა და ზ. ალექსიძემ. თბ., 1989, გვ. 35; მ. სანაძე. ერისმთავრები მირი და არჩილი... გვ. 81-85; ვ. გოილაძე. რატომ გადავიდა ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ II ოჯახით ეგრისში. – *ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები*, VIII. თბ., 2008, გვ. 85).

¹ ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა... გვ. 240; ზ. პაპასქირი. ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური ცვლილებები... გვ. 302-303; ზ. პაპასქირი. ქართული პოლიტიკური სამყარო... გვ. 105.

² ზ. პაპასქირი. ქართული პოლიტიკური სამყარო... გვ. 105.

არჩილისათვის გამოგზავნილ ორ „გვირგვინთაგან“ ერთი (მირისათვის განკუთვნილი) „სამეფო გვირგვინი“.¹

ამრიგად, VIII ს. 30-იანი წლების მიწურულისათვის საქართველოში შეიქმნა სრულიად ახალი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ვითარება. მთელი ამერ-იმერი, კელასურს იქითა მხარის (მაშინდელი აფხაზეთის) ჩათვლით, იურიდიულად გაფორმდა ერთიან სახელმწიფოში, რომლის სათავეში იდგა ქართლის ერისმთავრის – არჩილის სახლი.² „აფხაზეთის ერისთავმა“ ლეონმა უარი თქვა „საბერძნეთზე“, ნებაყოფლობით შემოვიდა საერთო-ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში და თავისი ახალი – ქართლი-ეგრისის „მეფის“ მირის ერთ-ერთი პოლიტიკური მემკვიდრის – სტატუსით, ზოგად-ქართული პოლიტიკური ელიტის წამყვან ფიგურად იქცა. ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია, ჩვენი აზრით, სავსებით საფუძვლიანი მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ლეონის ნებაყოფლობითი შემოსვლა საერთო-ქართულ სამყაროს სანქცირებული იყო კონსტანტინოპოლის მიერ.³ ამ დროიდან იწყება „აფხაზეთის ერისთავის“ პოლიტიკური კარიერის ახალი ეტაპი, რომელიც მოგვიანებით (VIII ს. 70-იან წლებში), არჩილის მემკვიდრეთა (იოვანე, ჯუანშერი) პოლიტიკური არენიდან წასვლის შემდეგ, დასავლეთ საქართველოში მისი ერთბაშოდ აღმართული მმართველობის დამყარებით დასრულდა.⁴

ქართლი-ეგრისის ერთიან სახელმწიფოში გაერთიანება ქართლის

¹ **ჯუანშერ ჯუანშერიანი.** ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა..., გვ. 242-243.

² ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო პოპულარული ხდება აზრი იმის შესახებ, რომ ჯუანშერის თხზულებაში დაფიქსირებული ქართლი-ეგრისის ერთიანობა და სტეფანოზ ქართლის ერისმთავრის სახლის ეგიდით საერთო ქართული სახელმწიფოს შექმნა ახლოს უნდა იყოს ისტორიულ რეალობასთან. ამის შესახებ იხ.: **ნ. ბერძენიშვილი.** საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ., 1990, გვ. 270, 579; **ზ. ალექსიძე.** ქართული და სომხური წყაროები VII ს-ის დამდეგს ქართლისა და ეგრისის საეკლესიო ერთიანობის შესახებ. – წგნ.: *ეპისტოლეოთა წიგნი.* სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევიტა და კომენტარებით გამოსცა **ზ. ალექსიძემ.** თბ., 1967, გვ. 173, 181-186; **გ. აბრამიშვილი.** სტეფანოზ მამფალის წარწერა ატენის სიონში. თბ., 1977, გვ. 36-37; **ა. ბოგვერაძე.** ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში. თბ., 1979, გვ. 98-100; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები. II. თბ., 1980, გვ. 76-77; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველო..., გვ. 376-383; **Т. Г. Папуашвили.** Взаимоотношения грузин и абхазов на фоне политической обстановки..., гв. 64-65; **ზ. პაპასქირი.** ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური ცვლილებები..., გვ. 297-300

³ **З. В. Анчабадзе.** Из истории..., гв. 73; **Т. Г. Папуашвили.** Взаимоотношения грузин и абхазов на фоне политической обстановки..., гв. 66.

⁴ **ზ. პაპასქირი.** ბიზანტიის დიპლომატია და პოლიტიკური ცვლილებები..., გვ. 302-308; **ზ. პაპასქირი.** ქართული პოლიტიკური სამყარო..., გვ. 105-106.

ერისმთავრის არჩილის მესვეურებით, რომელიც ბიზანტიის იმპერიის დასტურითა და დიპლომატიური მხარდაჭერით განხორციელდა, მხოლოდ ფორმალური აქტი აღმოჩნდა. რეალურად ასეთი სახელმწიფო არც არსებობდა, ვინაიდან მურვან იბნ მუჰამადის სადამსჯელო ექსპედიციის შედეგად არჩილის ხელისუფლება აღმოსავლეთ საქართველოში სრულიად ნომინალური იყო. ფაქტობრივად, ის მხოლოდ კახეთ-ჰერეთს (ისიც პირველ ეტაპზე) აკონტროლებდა. უფრო მეტიც, ამ დროიდან (არაბთა სახალიფოში აბასიდების დინასტიის ხელისუფლებაში მოსვლის – 749 წლის – შემდეგ) არაბთა საოკუპაციო რეჟიმი კიდევ უფრო გამკაცრდა, რაც სახალიფოს ახალი ადმინისტრაციული ერთეულის – თბილისის საამიროს შექმნით იყო გამოწვეული.

ისტორიოგრაფიაში ამ ბოლო დრომდე თითქმის ერთსულოვნად იყო მიჩნეული, რომ თბილისის საამიროს შექმნა მოჰყვა უშუალოდ მურვან ყრუს ლაშქრობას საქართველოში და ამ მოვლენას ძირითადად VIII ს. 30-იანი წლების მეორე ნახევრით ათარიღებდნენ.¹ პირველი, ვინც შეეცადა ამ თვალსაზრისის გადასინჯვას, იყო ა. ნოვოსელცევი, რომელმაც არაბთა საამიროს დაარსება VIII ს. 80-90-იან წლებში გადაიტანა. ამ საკითხს საგანგებო წერილი მიუძღვნა გ. ალასანიამ, რომელმაც არ გაიზიარა ა. ნოვოსელცევის თვალსაზრისი, თუმცა რუსი მეცნიერის მიდგომა ზოგადად მოიწონა. მისი აზრით, თბილისის საამიროს დაარსება სავარაუდოა არა VIII ს. 80-90-იან წლებში, არამედ VIII ს. 70-იანი წლების დამდეგს და ის უშუალოდ უნდა მოჰყოლოდა 770-772 წლებში მიმდინარე წანარ-კახთა აჯანყებას არაბების წინააღმდეგ.²

¹ **მ. ლორთქიფანიძე**. თბილისის საამიროს ისტორიიდან. – *მიმოხილველი*. II. თბ., 1951, გვ. 186; **მ. ლორთქიფანიძე**. არაბთა მფლობელობის ხასიათი საქართველოში. – *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*. ნაკვ. 35. თბ., 1963, გვ. 82; **მ. ლორთქიფანიძე**. ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II. თბ., 1973, გვ. 494; **М. Д. Лордкипанидзе**. Возникновение новых феодальных государств. – *Очерки истории Грузии*, т. II. Тб., 1988, გვ. 343; **ა. ბოგვერაძე**. ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში. თბ., 1979, გვ. 97; **ა. ბოგვერაძე**. ადრეფეოდალური ქართული..., გვ. 290; **А. А. Богверадзе**. Раннефеодальные Грузинские государства..., გვ. 178; *Летопись Картли*. Перевод, введение и примечания **Г. В. Цулая**, Тб., 1982, შენ. 6, გვ. 80; **ო. ცქიტიშვილი**. არაბთა მფლობელობის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან. *აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუყვის ცნობათა მიხედვით*. – *მაცნე*, ისტორიის... სერია, №1, 1986, გვ. 75; **ბ. სილაგაძე**. არაბთა ბატონობა საქართველოში, გვ. 107 და სხვ.

² **გ. ალასანია**. თბილისის საამიროს დაარსების თარიღისათვის. – *ახალეუბი*. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ჟურნალი. I. თბ., 1999, გვ. 21-26.

ჩვენ მთლიანად ვიზიარებთ გ. ალასანიას ამ დასკვნას და ასევე მივიჩნევთ, რომ სწორედ VIII ს. 70-იანი წლების დამდეგს უნდა მიეღო გადაწყვეტილება არაბთა ხალიფას თბილისში პირდაპირი არაბული მმართველობის შემოღების შესახებ და ის უკავშირდება იმ ანტიარაბულ კამპანიას, რომელსაც ეწეოდა ამ პერიოდში აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლის ერისმთავარი ნერსე. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია კიდევ ერთი გარემოება, რომლის გამოც ძნელი წარმოსადგენია, რომ სახალიფოს ცენტრალური ხელისუფლება წასულიყო ასეთ მკვეთრ ნაბიჯზე VIII ს. 30-იანი წლების II ნახევარში, თუნდაც მურვან ყრუს სადამსჯელო ექსპედიციის ფონზე.

აქ უთუოდ მხედველობაშია მისაღები ის გარემოება, რომ მრისხანე არაბმა სარდალმა ვერ მოახერხა ქართლის ოფიციალური ხელისუფლების მეთაურთა – მირისა და არჩილის ხელში ჩაგდება, უფრო მეტიც, ანაკოფიასთან მოპოვებულმა წარმატებამ ქართლის „მეფეების“ ავტორიტეტი უფრო აამაღლა და არამარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ საერთაშორისო არენაზე, რის დადასტურებაც ბიზანტიის იმპერატორის მიერ მირისთვის და არჩილისთვის სამეფო გვირგვინის გამოგზავნა უნდა მივიჩნიოთ, რაზედაც ზემოთ გამახვილდა ყურადღება.

ასეთ ვითარებაში, არაბებმა, როგორც ჩანს, უფრო მიზანშეწონილად მიიჩნიეს ერისმთავრის ტახტზე სხვა საგვარეულოს წარმომადგენლის ადარნასე ბაგრატიონის აღზევება. მიუხედავად იმისა, რომ იოვანე საბანიძე, რომელიც იძლევა ერთადერთ ცნობას ამ ლიდერის შესახებ, არაფერს ამბობს მის ბაგრატიონობაზე,¹ მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ მოგვიანებით სწორედ ადარნასე-ნერსე-სტეფანოზის ხაზით დაეუფლა ერისმთავრის ტახტს აშოტ ლიდი, რომლის ბაგრატიონობაში ძნელია ეჭვის შეტანა, სავარაუდოა, რომ ადარნასეც ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენდა. ამასთან დაკავშირებით, ნიშანდობლივია, რომ იმავე მურვან იბნ მუჰამადმა სომხეთში ხელისუფლების სათავეში სწორედ ბაგრატიონები (აშოტ ბაგრატუნი) მოიყვანა.² მართალია, სომეხ რატიონებს მანამდე ეპყრათ სომხეთის მმართველის (იშხანის) თანამ-

აღნიშნული პუბლიკაცია იხ. აგრეთვე წიგნში: გ. ალასანია. საისტორიო კრებული. თბ., 2007, გვ. 9-14; გ. ალასანია. „ქართველთა სამეფოს“ შექმნის სათავეებთან. – *ქართული წყაროთმცოდნეობა*. XI. თბ., 2006, გვ. 29.

¹ *წამებაჲ კაპოიხი, რომელი იწამა ქართლსა შინ, ქაღაქსა ტვიღიხს, გამოთქმული იოვანე ძისა საბანიძისი* – იხ.: *ძველი ქართული პავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, იღ. აბულაძის* რედაქტორობით. ტ. I. თბ., 1963, გვ. 55.

² *История халифов вардапета Гевонда...*, გვ. 81; **А. Н. Тер-Гевондян**. Армения и Арабский халифат, გვ. 89.

დებობა, მაგრამ მათი პოლიტიკური აღმასვლის თვისობრივად ახალი ეტაპი, რომელიც მოგვიანებით ამ საგვარეულოს წარმომადგენლის გამეფებით (886წ.) დამთავრდა, სწორედ მურვან ყრუს ყოფნას კავკასიაში უკავშირდება.¹ გარდა ამისა, არ შეიძლება ყურადღება არ მიიქციოს სახელმა „ადარნასე“, რომელიც ძალზე პოპულარული იყო სწორედ ბაგრატიონთა საგვარეულოში.²

ბიზანტიის იმპერიას საგარეო პოლიტიკურ ასპარეზზე ამ პერიოდში, აქცენტები, როგორც ჩანს, სხვა მიმართულებით ჰქონდა გადატანილი. იმპერატორი კონსტანტინე V კოპრონიმი (741-775წწ.). მართალია, თავისი მმართველობის I ეტაპზე (VIII ს. 40-იან წლებში) მან ენერგიულად შეუტია არაბებს ჩრდილოეთ სირიასა და შუამდინარეთში და დაათმობინა მათ პოზიციები,³ მაგრამ, მოგვიანებით (VIII ს. 50-იან წლებში), მისი ყურადღება მთლიანად ბულგარეთისკენ აღმოჩნდა გადართული,⁴ რის გამოც, ეტყობა, კონსტანტინოპოლმა კავკასიისთვის ჯეროვნად ვერ მოიცალა. თუმცა, არც იმის თქმა შეიძლება, რომ ბიზანტიელები მთლიანად იყვნენ გამოთიშულნი საქართველო-კავკასიაში მიმდინარე პროცესებიდან. სავარაუდოა, რომ VIII ს. 60-იანი წლებიდან სამხრეთ

¹ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: **А. Н. Тер-Гевондян.** Армения и Арабский халифат, გვ. 89-91.

² ადარნასე კურაპალატისა და ერისმთავრის, აგრეთვე მისი ძის ნერსე II-ის ბაგრატიონობა ჩვენ დავაფიქსირეთ 2003წ. გამოქვეყნებულ ნაშრომში (**ზ. პაპასქირი.** ქართული პოლიტიკური სამყარო..., გვ. 107-108). ეს დასკვნა ყოველგვარი კომენტარის გარეშე შეცდომად მიიჩნია გ. ალასანიამ (**გ. ალასანია.** „ქართველთა სამეფოს“ შექმნის სათავეებთან, გვ. 40). ამასთან დაკავშირებით, საგანგებოდ გვინდა შევნიშნოთ: აზრი იმის შესახებ, რომ ადარნასე-ნერსე II ბაგრატიონთა სახლის წარმომადგენლები არიან არახალია, ამას საკმაოდ დამაჯერებლობით ასაბუთებდა გ. აბრამიშვილი (იხ.: **გ. აბრამიშვილი.** სტეფანოზ მამფალის წარწერა ატენის სიონში, გვ. 51-52. ამ ბოლო დროს იგივე თვალსაზრისს ანვითარებს ვ. გოილაძე (**ვ. გოილაძე.** ბიზანტიის აღმოსავლური პოლიტიკის ასახვა ქართულ ეპიგრაფიკაში. თბ., 2008, გვ. 61, 68).

³ *Константин V Копроним.* – ვებ-გვერდი: **Византийская империя. Рубрики хроноса.** Страны и государства. http://www.hrono.ru/biograf/bio_k/kostantin5.html (იხ. აგრეთვე: **С. Б. Дашков.** Императоры Византии. М., 1997).

⁴ ამ დროს კონსტანტინე V-მ რამდენიმე წარმატებული კამპანია მოაწყო ბულგართა წინააღმდეგ (ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ის „პირველ ბულგართმამუსვრელადაც“ კი შეიძლება იწოდოს (**А. Lombard.** Etudes d'histoire byzantine: Constantin V, empereur des Romains. Paris, 1902, p. 59. მითითებულია წიგნიდან: **А. А. Васильев.** История византийской империи. т. I. *Время до крестовых походов до 1081 г.* იხ. ინტერნეტ-ვერსია: http://www.krotov.info/libr_min/v/vasilyev/VAA151.htm#vaa151para02), თუმცა საბოლოო შედეგს მაინც ვერ მიაღწია. იხ.: **А. А. Васильев.** История византийской империи. т. I.

კავკასიის მიმართულებით ხაზარების სამხედრო-პოლიტიკური გააქტიურების უკან სწორედ ბიზანტიის საიმპერატორო კარი და უშუალოდ ხაზართა ხაკანის სიძე კონსტანტინე V კობრონიმი¹ იდგა.

ეს უნდა ყოფილიყო ერთგვარი საპასუხო რეაქცია რეგიონში არაბთა გავლენის გამტკიცების საპირისპიროდ, რომელიც განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა სახალიფოს სათავეში 749წ. აბასიდების დინასტიის მოსვლის შემდეგ. საფიქრებელია, რომ ხაზართა გააქტიურება მოხდა საქართველოს ცალკეულ რეგიონებში, კერძოდ, კახეთის მთის რაიონებში, ანტიარაბული წინააღმდეგობის ესკალაციის ფონზე. ხაზარეთის მმართველი წრეები და მათ ზურგს უკან ბიზანტიის იმპერია, ეტყობა, ცდილობდნენ მაქსიმალურად გამოეყენებინათ ანტიარაბული განწყობილებები საქართველოში და მოემზადებინათ ნიადაგი სახალიფოს წინააღმდეგ ფართო ფრონტით შეტევისათვის.

ალბათ, ამას ისახავდა მიზნად ხაზართა ხაკანის დიპლომატიური ინიციატივა, დაკავშირებოდა კახეთში დამკვიდრებულ არჩილ „მეფის“ სახლს, რომელიც საქართველოში ანტიარაბული ფრონტის წინამძღოლად ითვლებოდა და მასთან ახლო დინასტიურ-ნათესაური ურთიერთობების დამყარებით სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის შეკვრას შეეცადა, მაგრამ ხაზართა ელჩობა კახეთში უშედეგოდ დასრულდა. ჯუანშერ არჩილის ძის გარემოცვამ არ მიიღო ხაკანის წინადადება დამოყვრების თაობაზე (ხაკანს ჯუანშერის დის, შუშანის ცოლად შერთვა სურდა), რითაც გაანაწყენა პოტენციური მოკავშირე. ხაზართა ელჩობიდან 3 წლის შემდეგ კი 764წ. ხაკანმა გამოგზავნა დიდი ლაშქარი, რომელიც დარუბანდის გზით² შემოიჭრა სამხრეთ კავკასიაში, დაესხა კახეთს, შეიპყრო

¹ ეს დინასტიური ქორწინება ჯერ კიდევ უფლისწულ კონსტანტინესა და ხაზართა ხაკანის ასულ ირინეს შორის შედგა 732წ., იმპერატორ ლეონ III ისავრიელის ინიციატივით. იხ.: *Хронография» Феофана*. – წგნ.: **И. С. Чичуров**. Византийские исторические сочинения, გვ. 68; **А. А. Васильев**. История Византийской империи. т. I.; **А. П. Новосельцев**. Хазарское государство..., გვ. 182.

² მეკვლევართა შორის არაა ერთი აზრი იმასთან დაკავშირებით, თუ რომელი მარშრუტი იგულისხმება *მატიანე ქართლისაძის* „გზა ლეკეთისა“-ში. ი. ჯავახიშვილის მიხედვით, „გზა ლეკეთისა“ უეჭველად დაღესტანზე გადიოდა (**ივ. ჯავახიშვილი**. ქართველი ერის ისტორია, წ. II. – *თხზულება*, ტ. II. თბ., 1983, გვ. 70), მ. ლორთქიფანიძე კი თვლის, რომ „ლეკეთის გზა“ „დარიალის გზასთან“ უნდა იქნეს გაიგივებული (*Матиане Картелиса*. Перевод, введение и примечания **М. Д. Лордкипанидзе**, Тб., 1976, გვ. 63, შენ. 6.), რაც საეჭვოდაა მიხნეული (*Летопись Картли*, გვ. 79; **ი. ჯიჭონაია**. „მატიანე ქართლისა“-ს მასალები ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებისა და საქართველო-ჩრდილოეთ კავკასიის ურთიერთობების შესახებ (VIII-XI სს.). – *საისტორიო ძეგანი*, წელიწადუფი, II. თბ., 1999, გვ. 46). როგორც სავსებით სწორად მიუთითებს გ. წულაია, ქართული წერილობითი წყაროები

ჯუანშერი და მისი და შუშანი, შემდეგ ააოხრა თბილისი, მთლიანად ქართლი და დარიალის გზით უკან გაბრუნდა.¹ გზაში შუშანმა თავი მოიწამლა და, ამდენად, დინასტიური ქორწინება ხაზართა ხაკანსა და არჩილ „მეფის“ სახლს შორის, რასაც გარკვეული სარგებლობის მოტანა შეეძლო არაბთა წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველებისათვის, არ შედგა. მიუხედავად ამისა, ხაზარეთის მეფემ ჯუანშერს კარგი მიღება მოუწყო, 7 წლის განმავლობაში ის პატივში ჰყავდა და ბოლოს დიდი საჩუქრებით სამშობლოში გამოისტუმრა.²

ჯუანშერის საქართველოში არყოფნაში (თუ მანამდე არა), შესაძლებელია, გარდაიცვალა მისი ძმა იოვანე – დასავლეთ საქართველოს მმართველი. სწორედ იოვანეს გარდაცვალებითა და ჯუანშერის ტყვეობით გამოწვეული ვაკუუმით ისარგებლა ალბათ „აფხაზეთის ერისთავმა“ (არაა გამორიცხული, ეს მართლაც ყოფილიყო ლეონ I) და, როგორც „ხოსროიანთა“ სახლის ლეგიტიმურმა წარმომადგენელმა (სიძემ) დაიკავა იოვანეს ადგილი.³ ამ დროიდან, აფხაზეთის ერისთავმა ოფიციალურად მთავრის სტატუსი მიიღო და მისი ხელისუფლების ქვეშ მთელი დასავლეთ საქართველო მოექცა. როგორც ჩანს, ეს აქტივ ბიზანტიის საიმპერატორო კარის სანქციით უნდა მომხდარიყო.

წყაროებიდან არ ჩანს, თუ რა ბედი ეწია „ხაზართა ტყვეობიდან“ დაბრუნებულ ჯუანშერს და დაიბრუნა თუ არა მან ხელისუფლება. ამ ფონზე მეტად ნიშანდობლივია ნერსე ქართლის ერისმთავრის მამის ადარნასეს მოხსენიება კურაპალატის ტიტულით, რაც უდავოდ მიუთითებს იმაზე, რომ ბიზანტიის იმპერიას იმჟამად ახალი პარტნიორი გამოუჩნდა,

იმდენად კარგად იცნობენ „დარიალის გზას“, რომ ძნელი დასაჯერებელია, მათ ის არეოდათ „დეკეთის გზაში“ (*Летопись Картли...*, გვ. 79). ამასთან, ძნელი გასაზიარებელია გ. წულაიას მტკიცება იმის შესახებ, რომ „გზა დეკეთისა“ არაფრით არ შეიძლებოდა ყოფილიყო „დარუბანდის გზა“ (*Летопись Картли...*, გვ. 79). მიუხედავად იმისა, რომ ზოგადად ნამდვილად არ არის გამოსარიცხი დარუბანდის გასასვლელისაგან განსხვავებული „გზა დეკეთისას“ არსებობაც, უფრო მართებულად უნდა მივიჩნიოთ ა. ბოგვერაძის დასკვნა ბლუჩანის ლაშქრის „დარუბანდის გზით“ მოსვლის შესახებ (**А. А. Богверадзе. Раннефеодальные грузинские...**, გვ. 180), რომელსაც იზიარებს ი. ჯიჭონია (**ი. ჯიჭონია. „მატიანე ქართლისა“-ს...**, გვ. 46).

¹ *მატიანე ქართლისა...*, გვ. 249-250; **ივ. ჯავახიშვილი.** ქართველი ერის ისტორია, ტ. II. თბ., 1965, გვ. 80-81. **ი. ჯიჭონია.** „მატიანე ქართლისა“-ს მასალები გვ. 44-46.

² *მატიანე ქართლისა...*, გვ. 250; **ზ. პაპასქირი.** ქართული პოლიტიკური სამყარო..., გვ. 106-107.

³ **ზ. პაპასქირი.** „აფხაზეთა“ საკათალიკოსოს დაწესების ქრონოლოგიისათვის. – *შოთა მესხია – 90.* საიუბილეო კრებული მიძღვნილი შოთა მესხიას 90 წლისთავისადმი. თბ., 2006, გვ. 204.

რომელსაც დაეკისრა არაბთა სახალიფოს წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოება.¹ ანუ ის ფუნქცია, რომელსაც ადრე ასრულებდა არჩილის სახლი, ამჯერად ქართლის ერისმთავრის ტახტზე მისი მოქიშპე საგვარეულოს წარმომადგენელმა ადარნასე კურაპალტმა იტვირთა.

ძნელი სათქმელია, თუ რამდენად წარმატებული იყო ადარნასე კურაპალატის ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ, მაგრამ ერთი რამ ცხადია – მისმა მეძველდრემ ნერსე ერისმთავარმა, რომელიც ფაქტობრივად სათავეში ჩაუდგა ანტიარაბულ მოძრაობას საქართველოში,² იმდენად შეაწუხა სახალიფოს ხელისუფლება, რომ ამ უკანასკნელს მოუწია საგანგებო დამსჯელი ზომების მიღება ქართლის გაურჩეული ლიდერის მიმართ. 772წ. ის დაბარებულ იქნა ბაღდადს, სადაც დააპატიმრეს და სამი წლით საპყრობილეში ჩასვეს³. აი სწორედ ის პერიოდი უნდა ყოფილიყო, მართლაც, ყველაზე ხელსაყრელი ქართლში უშუალო არაბული მმართველობის შემოსაღებად, რაც თბილისში ამირას დასმით განხორციელდა.

ამ დასკვნას ნამდვილად არ უშლის ხელს ის, რომ თავის დროზე აკად. მ. ლორთქიფანიძემ თითქოს დაადგინა თბილისის პირველ ამირათა სია. მეცნიერის დაკვირვებით, ხალიფა ალ-მანსორის მმართველობის პერიოდში (754-775წწ.) არმინიის ვალის თანამდებობაზე გამწვესებული იაზიდ იბნ უსეიდ ას-სულამი, რომელმაც დაიმორჩილა წანარები, მოქმედებდა როგორც ამირა.⁴ ასევე თბილისის ამირად მიიჩნევენ მ. ლორთქიფანიძე არმინიის არაბული პროვინციის, კიდევ ერთ მმართველს ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბას, რომელმაც მკვლევრის აზრით, 765-766 წლებში ასევე ჩაახშო წანართა ამბოხი.⁵ ამ შემთხვევაში, გადაწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს იმ გარემოებას, რომ ამ მოვლენების ამსახველ არაბულ მასალებში (რომელსაც ეყრდნობა მეცნიერი) არაფერია ნათქვა-

¹ თავის დროზე, აკად. კ. კეკელიძე ამახვილებდა რა ყურადღებას ერისმთავარ ადარნასეს კურაპალატობაზე, სავსებით მართებულად მიუთითებდა, რომ კურაპალატის ტიტულს „მას არაბთა მოსისხლე მტერი ბიზანტია, სრულიად უანგაროდ არ მიანიჭებდა“. იხ.: **კ. კეკელიძე**, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა. **კ. კეკელიძის** რედაქციითა და გამოკვლევით. ტფ., 1935, გვ. 32.

² **ო. ცქიტიშვილი**. ქართლის ერისმთავრის ნერსეს პოლიტიკური მოღვაწეობის საკითხისათვის. – *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ. 129, №1, 1988, გვ. 205-207.

³ *წამებაი ჰაბოხისი*, გვ. 55-56. კ. კეკელიძე ნერსე ერისმთავრის დასმენას ხალიფას წინაშე საზარეთიდან მობრუნებულ ჯუანშერს აბრალვებდა, რომელმაც მეცნიერის აზრით, ინტრიგების „მთელი ქსელი“ გააბა (**კ. კეკელიძე**, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 32), რაც ჩვენი აზრით, საფუძველს მოკლებულია.

⁴ **მ. ლორთქიფანიძე**. თბილისის საამიროს ისტორიიდან, გვ. 187.

⁵ **მ. ლორთქიფანიძე**. თბილისის საამიროს ისტორიიდან, გვ. 187.

მი ზემოთ დასახელებული პირების ამირობაზე.¹ ამასთან, როგორც და-
ადგინა ო. ცქიტიშვილმა ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა ორჯერ ყოფილა არმი-
ნიის ვალი: პირველად 753-754 წლებში, ხოლო მეორედ 770-775 წლე-
ბში.² უფრო მეტიც, ალ-ქუფის ცნობით, ამ დროს (მეორე მმართველო-
ბის პერიოდში), ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბას ჯურზანის, თბილისისა და მო-
მიჯნავე ტერიტორიების მმართველად თავისი ვაჟი იბრაჰიმი დაუნიშ-
ნავს.³ სწორედ ო. ცქიტიშვილის მიერ ქართულ ისტორიოგრაფიაში შე-
მოტანილ ალ-ქუფის ამ ცნობაზე დაყრდნობით, გ. ალასანია იბრაჰიმს
თბილისის პირველ ამირად მიიჩნევს და, ჩვენი აზრით სავსებით მარ-
თებულად, თბილისის საამიროს დაარსებას ამ პერიოდით ათარიღებს.⁴

775წ. ხალიფა მაჰდიმ ნერსე შეიწყალა და კვლავ დააბრუნა ტახ-
ტზე.⁵ მაგრამ ნერსე არც ამის შემდეგ იჩენდა საჭირო ლოიალობას
არაბთა სახალიფოს ხელისუფლებისადმი, რის გამოც კვლავ დაიბარეს
ბაღდადს. ამჯერად ნერსე ერისმთავარი არ ეახლა ხალიფას და არაბთა
წინააღმდეგ გადამწყვეტი მოქმედებების დაწყებისათვის მზადებას შეუდ-
გა. თავდაპირველად მან ოჯახი დასავლეთ საქართველოში, „სარკინოზ-
თაგან კრძალულ“ ქვეყანაში, რომელსაც უკვე აფხაზეთის მთავარი განა-
გებდა, გახიზნა, თვითონ კი სამხედრო-პოლიტიკური დახმარების მიღე-
ბის იმედით ხაზართა ხაკანის კარს მიაშურა. ხაზარებმა ის მაღალ დო-
ნეზე მიიღეს და კარგა ხანს ქართლის ერისმთავარი და მისი საკმაროდ
მრავალრიცხოვანი ამაღა დიდ პატივშიც ჰყავდათ.⁶ მაგრამ დიპლომატი-
კური მოლაპარაკებები ხაზართა ხაკანთან უმაღლეს დონეზე უშედეგო
აღმოჩნდა. იმ ეტაპზე ხაზარებმა თავი შეიკავეს სამხედრო კამპანიისაგან
აღმოსავლეთ საქართველოში. გაწვილებული ერისმთავარი იძულებული
გახდა, დაეტოვებინა ხაზარეთი და თავი აფხაზეთისათვის (დასავლეთ
საქართველო) შეეფარებინა.

ის, რომ აფხაზეთის მთავარი – ხოსროვანთა სახლის წევრი (სიძე),
რომელსაც ლოგიკურად უნდა დაეცვა არჩილის მემკვიდრეთა ინტერესე-
ბი, არათუ არ მტრობს ადარნასე-ნერსეს სახლს (ხოსროვანთა თვალ-
საზრისით, ქართლის ერისმთავართა ტახტის მიმტაცებელს), არამედ
პოლიტიკურ თავშესაფარს აძლევს არაბებისგან დევნილ ქართლის ერ-

¹ სხვათა შორის, ამას თვით მ. ლორთქიფანიძემც აღნიშნავს. იხ.: **მ. ლორთ-
ქიფანიძე**. თბილისის საამიროს ისტორიიდან, გვ. 187.

² **ო. ცქიტიშვილი**. არაბთა მფლობელობის წინააღმდეგ..., გვ. 74.

³ **ო. ცქიტიშვილი**. არაბთა მფლობელობის წინააღმდეგ..., გვ. 78, 81; იხ. აგ-
რეთვე: **ო. ცქიტიშვილი**. ქართლის ერისმთავრის ნერსეს..., გვ. 205.

⁴ **გ. ალასანია**. თბილისის საამიროს დაარსების თარიღისათვის, გვ. 10-12.

⁵ *წამებაჲ პაპოღისი*, გვ. 56.

⁶ *წამებაჲ პაპოღისი*, გვ. 58.

ისმთავარს, აშკარად მეტყველებს შეცვლილ სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ კონიუნქტურაზე. როგორც ჩანს, არჩილის სახლმა 764წ. ხაზარებთან განცდილი კატასტროფის შემდეგ ამოწურა თავისი შესძლებლობები და ასპარეზი საბოლოოდ ადარნასე კურაპალატის სახლს დაუთმო (ან დაათმობინეს). არაა გამორიცხული, რომ ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში აფხაზეთის ერისთავმა მხარიც კი დაუჭირა ქართლის სახელმწიფოს ახალ ლიდერს, რომელმაც ამის სანაცვლოდ აღიარა ლეონ I-ის ლეგიტიმური უფლებები დასავლეთ საქართველოზე.

ნერსეს ურჩობით გაბრაზებულმა არაბებმა, როგორც ჩანს, აარიდეს თავი სიტუაციის გამწვავებას ქართლში, არ გააუქმეს ერისმთავრის ინსტიტუტი და ამ თანამდებობაზე ნერსეს სახლიკაცი, მისი დისწული სტეფანოზ გურგენის ძე დასვეს, ხოლო თვით ნერსეს დართეს ნება, ოჯახთან ერთად ქართლში დაბრუნებულიყო და, როგორც კერძო პირს, თავისუფლად ეცხოვრა. ეს იყო გარკვეული კომპრომისი არაბების მხრიდან, რაც გამოწვეული უნდა ყოფილიყო იმით, რომ ამ დროისათვის (VIII ს. 80-იანი წლების) არაბთა სახალიფოს ძლიერება რამდენადმე შერყეული იყო და ის დაპყრობილ მხარეებში უკვე უწინდებურად ვერ ახერხებდა რადიკალური ზომების გატარებას ვასალების მიმართ, რასაც ის ასე თუ ისე ახერხებდა ჯერ კიდევ VIII ს. შუა ხანებში.¹

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, VIII ს. მთელ მანძილზე ქართული პოლიტიკური სამყარო ურთულესი საგარეო-პოლიტიკური პრობლემების წინაშე აღმოჩნდა. მთავარ საფრთხეს ამ ეტაპზე არაბთა სახალიფო წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ არაბებმა ერთი პერიოდი (VIII ს. დამდეგს) მოახერხეს მთელი საქართველოზე სრული კონტროლის დამყარება, IX ს. დამდეგისათვის მათ ხელი რეალურად მხოლოდ ისტორიული ქართლის ერთი ნაწილზე თუ მიუწვდებოდათ. ქართველი პოლიტიკური ლიდერები ყოველნაირად ცდილობდნენ და, უმეტეს შემთხვევაში, წარმატებით ახერხებდნენ კიდევ გზებისა და საშუალებების მოძებნას, მათ შორის, აქტიური დიპლომატიური საქმიანობით, არაბთა სახალიფოს ზეწოლის გასაუვნებელყოფად და ქვეყნის სუვერენიტეტის რაღაც დოზით მაინც შესანარჩუნებლად.

¹ VIII ს. 50-იან წლებში, როგორც ცნობილია, არაბთა სარდალმა ასიმ-იბნ-აბ-დალლაჰმა თავი მოჰკვეთა საქართველოში ანტიარაბული ფრონტის აღიარებულ თავკაცს არჩილ „მეფეს“. იხ.: **ლეონტი მროველი**. წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისა, რომელი-იგი იყო მეფე ქართლისა. – *ქართლის ცხოვრება*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 247-248.

ZURAB PAPASKIRI

ONCE AGAIN ABOUT THE FOREIGN POLITICAL SITUATION OF GEORGIA IN THE 8th CENTURY

The article is devoted to the analysis of the Georgian Political world's outward appearance in the 8th century on the basis of the original source findings and the critical interpretation of the special scientific literature. It is maintained that during the whole 8th century the South Caucasus remained a military-political and diplomatic struggle arena of the Byzantium, Arabs and Khazar kingdom. The main danger at that time came from the Arab Caliphate. Despite the fact that at some period (at the beginning of the 8th century) the Arabs managed to take the entire Georgia under a full control in the early 9th century they could hardly control any but one part of the historical Kartli. The Georgian political leaders tried in every way and in most cases succeeded in finding the ways and means by their active diplomatic activities to neutralize the Arab Caliphate's pressure and to retain to some degree at least the country's sovereignty. Certain issues of the political history of Georgia of the 8th century are given a new interpretation. In particular, the time and the circumstances of Leon's, Abkhazia's Prince transference as governor of the entire West Georgia are specified. New arguments have been suggested to strengthen the viewpoint which has recently been advanced in the historiography (G. Alasania) about the foundation of the Tbilisi Emirate at the beginning of the 70's of the 8th century.

კახა კვაშილავა

როლის გაცდა მდ. ენგურის ოლიშ-აფხაზეთის საზღვარი

ამ ბოლო დროს სეპარატისტულად განწყობილი აფხაზი და რუსი ისტორიკოსები ცდილობენ, რაღაც არ უნდა დაუჯდეთ, დაარწმუნონ თავიანთი თანამემამულენი იმაში, თითქოს მდინარე ენგური ისტორიულად ყოველთვის ყოფილიყოს აფხაზეთის ე.წ. „სახელმწიფო საზღვარი“ საქართველოსთან. ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში ცნობილი აფხაზი მხარეთმცოდნე ვ. ფაჩულია თანამედროვე გალის რაიონის ტერიტორიას „უხსოვარი“ («незапятнанных времён») დროიდან აფხაზეთის ისტორიულ ნაწილად აცხადებდა.¹ XXს. 90-იანი წლების დამდეგს მდ. ენგურის, როგორც დამოუკიდებელი აფხაზეთის სახელმწიფოს საზღვრის ისტორიულობა დაადასტურა ი. ვორონოვმა. მისი მტკიცებით, XVII საუკუნის მიწურულს აფხაზეთმა მას შემდეგ, რაც „შტურმით“ აიღეს ე.წ. „კელასურის კედელი“ აღადგინეს „по реке Ингур свою древнюю политическую границу“.² ფაქტობრივად ამასვე ამტკიცებენ „აფხაზეთის ისტორიის“ ე.წ. „სახელმძღვანელოს“³ ავტორები, რომელთა დასკვნითაც „этническая граница между абхазами и картвелами“,

¹ В. П. Пачулия. Древняя, но вечно молодая Абхазия. Сухуми, 1991, გვ. 301.

² Ю. Воронов. Абхазы – кто они?. Гагра, 1992, გვ. 15; Ю. Н. Воронов, П. В. Флоренский, Т. А. Шутова. Белая книга Абхазии. Документы, материалы, свидетельства. 1992-1993. М., 1993. წიგნი განთავსებულია ინტერნეტში: http://www.abhazia.com/book/?page=book&cat=wb_00.

³ О. Х. Бражба, С. З. Лакоба. История Абхазии. С древнейших времен до наших дней. Сухум, 2007. აღსანიშნავია, რომ ამ წიგნის ავტორები, თავიანთი „ნაშრომის“ (რომლის პროპაგანდისტული დანიშნულება, სრულიად აშკარაა, შემთხვევითი არაა, რომ ეს წიგნი ფართოდ ვრცელდება დასავლეთელ მეცნიერებში, პოლიტოლოგებში, ჟურნალისტებში, რისი თვითმხილველი და მოწმეც ამ სტრუქტურების ავტორიც იყო ამერიკის შეერთებულ შტატებში ყოფინას), ცდილობენ გააღარონ მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ქართველები და მეგრელები სხვადასხვა ეთნოსები არიან. სხვათა შორის, ანალოგიურ „სიბრძნეს“ ამ ბოლო დროს უხვად „აფრქვევს“ ცნობილი ბრიტანელი ქართველოლოგი ჯორჯ ჰიუიტიც. ჟურნალში «Гражданское общество» ის წერს: «Я никогда не считал мегрелов и сванов грузинами, и они только с 1930 официально стали относиться в этой категории» («Джордж Хьюитт отвечает за нас», – ჟურნ.: «Гражданское общество», Сухум, №79, 2007, გვ. 28-29).

მდ. ენგურზე თურმე ჯერ კიდევ ახ.წ. II ათასწლეულის დამდეგამდეც გადიოდა, რომელმაც თანდათანობით „**приобрела одновременно и государственный политический статус, сохраняющийся уже более 300 лет**“.¹ სინამდვილეში, სრული კატეგორიულობით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ მდ. ენგური XVIII ს. დამდეგამდე ისტორიულად არასოდეს არ წარმოადგენდა საზღვარს აფხაზეთსა და დანარჩენ საქართველოს შორის და რომ ამჟამინდელი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული კონიუნქტურა მხოლოდ XVII-XVIII სს. მიჯნაზე ჩამოყალიბდა. შევეხოთ ამ საკითხს უფრო დეტალურად.

XVIII ს. უკანასკნელ მეოთხედში განსაკუთრებით გართულდა ოდიშის მდგომარეობა. ლევან III (შამადავლე) დადიანი (1661-1681), რომელიც ქართულ ისტორიულ წყაროებში „*სრულიად ოდიშისა და აფხაზეთის მკვრობელ-მქონებელის*“ ტიტულით მოიხსენიება,² ვერ გამოდგა სახელოვანი ბიძის ლევან II დიდის (1611-1657), რომლის სახელიც გამთავრებისთანავე დაირქვა, ღირსეული მემკვიდრე. 1672 წ. სექტემბერში³ იგი ახალციხის ფაშამ იხმო ქუთაისში. გამწვავებული ფეოდალური შინააშლილობის შედეგად დასავლეთ საქართველოში გამეფებული ანარქიის წყალობით და ქართველ ფეოდალთა ხელშეწყობით 1669 წლიდან ქუთაისში უკვე ოსმალთა ჯარი იდგა.⁴ „*ჩხეიძე სეხნიაშ არა ინება მეფობა ბაგრატიანს და აღიღო მოპარვით და ზაკეთ ქუთათისის ციხე და მისცა ოსმალთა და მიერთ უპყრავთ დღემდე*“.⁵ ვარა-

¹ **О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба.** История Абхазии. С древнейших времен до наших дней. Сухум, 2007, გვ. 168; (ხაზგასმა ბლაჟობა-ლაკობასეულია – კაკ) ბოლო დროინდელი პუბლიკაციებიდან იხ. აგრეთვე: **М. М. Гунба.** Об автохтонности абхазов в абхазии. ელექტრ. ვერსია: http://www.abkhaziya.org/server-articles/article_67b29ce2daa13cbacb983efe16775a02.html.

² *პირთა ანოტირებული ლექსიკონი.* XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. ტ. II. გამოსაცემად მოამზადეს: **დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ.** თბ., 1993, გვ. 9.

³ **ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა (XV-XVIII სს.). თბ., 1996, გვ. 108.

⁴ ის, რომ ქართველ ფეოდალთა ამ უგუნურ აქტს დასავლეთ საქართველოს გამაჰმადიანება არ მოჰყოლია მსგავსად სამცხესაათაბაგოსი, ნ. ბერძენიშვილი ოსმალთა იმპერიის დასუსტება დაცემის პროცესის დაწყებას მიიხსენივდა (**ნ. ბერძენიშვილი.** საქართველო XI-XVIII საუკუნეებში, – წგნ.: **ნ. ბერძენიშვილი.** საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი VI. თბ., 1973, გვ. 274).

⁵ ბაგრატი IV, რომელსაც ოთხჯერ ეჭირა იმერეთის სამეფოს ტახტი: 1660 წ., 1663-1668 წწ., 1669-1678 წწ. და 1679-1681 წწ. (**მ. რეხვიაშვილი.** იმერეთის სამეფო (1462-1810). თბ., 1989, გვ. 498).

⁶ **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – *ქართლის ცხოვრება.* ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ., 1973, გვ. 839.

უღობენ, რომ ახალციხის ფაშას ლევან III-ის ნაცვლად ახალციხის ფაშის კარზე აღზრდილი ლევან II დადიანის შვილიშვილის გამთავრება სურდათ.¹ დადიანი მიუხვდა ამ „მიპატიუების“ რეალურ არსს და წინააღმდეგობის გასაწევად მოემზადა. დახმარებისათვის მან აფხაზებს უხმო. 19 სექტემბერს შარვაშიძე თავისი მხედრობით შევიდა ოდიშში, თუშკა დადიანს დამხმარე ძალის ნაცვლად ერთ-ერთ ამაწიოკებლად მოევლინა.² მკვლევართა ვარაუდით, ეს უნდა ყოფილიყო კათოლიკე მისიონერთა წერილებში „სუსტარ სარაზიად“ მოხსენიებული³ საუსტან (ბაგრატი) შარვაშიძე.⁴ იერუსალიმის პატრიარქ ღოსითეოსის ცნობით, მათ თითქმის მთელი ოდიშის ტერიტორია მოურბევიათ.⁵ აფხაზები საკმაოდ დიდხანს არბევდნენ ოდიშს (თითქმის 13 ოქტომბრამდე) და „წაუყვანიათ ათას ორასი კაცი, ბევრი პირუტყვი და დიდი ნაღველი წაუღიათ; დაურბევიათ ერთი თეთინელის სახლი, საიდანაც სამი ტყვე წაუყვანიათ“.⁶

¹ **ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 108.

² *ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში* (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო **მ. მგალობლიშვილმა**. თბ., 1975. გვ. 207; *Voyages du Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient, enrichis d'un grand nombre de belles figures en tailles-douces, représentant les Antiquités et les choses remarquables du pays.* Nouvelle édition, Soigneusement conférée sur trois éditions originales, augmentée d'une Notice de la Perse, depuis les temps les plus reculés jusqu'à, de Notes, etc. par **L. Langlès**. Tome premier. Paris, 1811. გვ. 336-337; *Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг.* Перевод **С. В. Бахтумовой и Д. П. Носовича**. (Из журнала «Кавказский Вестник» за 1900 и 1901 гг.). С пятью рисунками. Тфл., 1902. გვ. 104.

³ **მ. თამარაშვილი.** ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. გვ. 208.

⁴ **ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 108; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვ. I. უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. თბ., 2004, გვ. 102. მის დროს განსაკუთრებით გახშირდა აფხაზთა მარბიელი თავდასხმები სამეგრელოზე და, როგორც **ზ. ანჩაბაძე** აღნიშნავდა, აფხაზები უკვე მუდმივ საცხოვრებლადაც რჩებოდნენ კოდორი-ღალიძგას შუამდინარეთში (**З. В. Анчабадзе.** Мегрелия и Абхазия в XVII веке. Диссертационная работа на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тб., 1947, გვ. 142).

⁵ **ზ. პაპასქირი.** ზოგი რამ აფხაზეთის წარსულზე და ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებზე, – *წგნ.: ზ. პაპასქირი.* აფხაზეთი საქართველოა. თბ., 1998, გვ. 47.

⁶ *Voyages du Chevalier Chardin...*, გვ. 35-351; *ჟან შარდენის მოგზაურობა...*, გვ. 215-16; *Путешествие Шардена...*, გვ. 110-111; ერთი თვის შემდეგ კი ოდიშის მოსახლეობა ახალი განსაცდელის წინაშე დადგა. ამჯერად სამთავროში ოსმალები შეიჭრნენ, რომლებმაც საშინლად დააწიოკეს სამეგრელოს სამთავრო (**ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 108-109).

როგორც ჩანს, ამ მოვლენებს უნდა ეხმაურებოდეს ერთი აფხაზური ხალხური ლექსი,¹ სადაც ყურადღებას იქცევს ის, რომ დედისერთა სათბეი მიჰყავთ ოჩამჩირეში. კონტექსტიდან გამომდინარე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ის მიჰყავთ საომრად მეტად საშიშ მხარეში, რასაც არ ძალავენ სათბეი და დედამისი. ამასთავე, შეიმჩნევა, რომ ოჩამჩირეს მხარეში საომარი კონფლიქტი პერმანენტულ ხასიათს ატარებს. ფინალში კი ვიგებთ, რომ სათბეიმ „ჯგერდას თემის“ „ხალხისათვის გაწირა თავი“ და ბრძოლაც იმ მიდამოებში მომხდარა. ნაწარმოებში არ არის დაკონკრეტებული, თუ ვის ებრძვიან აფხაზები ოჩამჩირეში და არც ისტორიული ეპოქაა განსაზღვრული. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მაჰმადიანი სათბეი (ყოველ შემთხვევაში, მისი თურქული წარმომავლობის სახელი ამ სარწმუნოებაზე მიგვითითებს) გაგზავნილია ოჩამჩირეში ოდიშართა წინააღმდეგ საომრად. ნაწარმოების გმირის სარწმუნოება და ბრძოლის გეოგრაფია გვაფიქრებინებს, რომ საუბარია XVIII ს. II ნახევრის მოვლენებზე, როცა აფხაზთა სამთავრო წარმატებით პერმანენტულად ახდენდა ოდიშის ჩრდილო-დასავლეთი მიწების დაუფლებას. თუმცა, ეს ბრძოლები (მიუხედავად იმისა, აფხაზები წარმატებებს აღწევდნენ) არც ისე იოლი იყო აფხაზთათვის და იქ საომრად წასვლა მათთვის დიდი საშიშროებას წარმოადგენდა. ჩანს, იქით მეომართა გაგზავნა უფრო იძულების ხასიათს ატარებდა. სავარაუდოა, ლექსში ასახული მოვლენის დროს, აფხაზეთ-ოდიშის საზღვარი ჯგერდასა და ოჩამჩირეს შორის გადიოდა, რადგან როგორც ვნახეთ, სათბეიმ „ჯგერდას თემის“ „ხალხისათვის გაწირა თავი“ ანუ, ეს ხალხი მისთვის მშობლიური იყო.

აღსანიშნავია, რომ 1672წ. მოვლენები კ. ოკუჯავას საფუძველს აძლევს აფხაზეთის სამთავროს საბოლოო ჩამოყალიბება XVIII ს. 70-იანი წლებით დაათარილოს, რადგან ამ სამხედრო აქტით „შარვაშიძეებმა საბოლოოდ მოიშორეს სამთავრო ვალდებულებები და სიუზერენის ყოველგვარი დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლდნენ“.² ვფიქრობთ, რომ შარვაშიძის ამ „ვერაგულ მოქმედებებს“³ საფუძველად სულ სხვა რამ ედო.

¹ *კავკასიის ხალხთა ფოლკლორი*. პროექტის ავტორი და მთავარი რედაქტორი **ნ. გელაშვილი**. კრებული შეადგინა, წინათქმა და შენიშვნები დაურთო სპეც-რედაქტორმა **ლ. ჩლაიძემ**. თბ. 2008. გვ. 204-205

² **კ. ოკუჯავა**. აფხაზეთი XVII საუკუნეში. თბ., 2002, გვ. 24, 26; ზოგადად, ეს საკითხი ჯერ კიდევ სამეცნიერო დავის საგანია და ამ პრობლემის გარშემო სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. დაწერილებით ამის თაობაზე იხ.: **ნ. ჯიქია**. აფხაზეთის სამთავროს წარმოქმნის საკითხისათვის. – კრებ.: *საისტორიო ძეგლები*. წელიწადეული. ტ. IV. თბ., 2001, გვ. 120-142; ელექტრონული ვერსია იხ.: <http://saistoriodziebani.googlepages.com/dziebani2001>

³ *Voyages du Chevalier Chardin...*, გვ. 35-351; *Путешествие Шардена...*, გვ. 110-111; *უან შარდენის მოგზაურობა...*, გვ. 215-16.

XVIIს. დასაწყისში აფხაზეთში ძლიერდება ოსმალეთის გავლენა ისევე, როგორც დასავლეთ საქართველოში არსებულ სხვა პოლიტიკურ ერთეულებში. თურქები იქ, განსაკუთრებით – სოხუმში, დამკვიდრებასაც ცდილობენ. იწყება აფხაზი ღიღებულების მიერ ისლამის მიღება, რაც, თავისთავად, ნიშნავდა სტამბოლის პოლიტიკური კურსის აღიარებას. უკვე იმავე ასწლეულის 30-იანი წლებისათვის წყაროები აფიქსირებენ ერთ-ერთ შარვაშიძეს, რომელიც ამკარად თურქული წარმოშობის სახელს – ყარაბეი (Carabey) – ატარებს.¹ აფხაზეთი ოსმალეთის მოხარკე ხდება.² ეტყობა, 1672წ. ამბების წინ ოსმალთა დიპლომატებმა კარგად იმუშავეს აფხაზეთის მთავართან და უზრუნველყვეს მისი მხრიდან გარანტია იმისა, რომ აფხაზები ოდიშართ, ამ შემთხვევაში, დახმარებას არ გაუწევდნენ. ალბათ, შეუძლებელიც იყო, რომ ახალციხის ფაშას ეს სამხედრო ოპერაცია წამოეწყო დასავლეთ საქართველოში პოტენციური მოკავშირის ძიება გარეშე. შარვაშიძის აგრესია დადიანის წინააღმდეგ კი მოწმობს იმას, რომ ის უკვე არ ელოდა ოსმალთა შემოსევას საკუთარ სამთავროში.

რაც შეეხება აფხაზეთის სამთავროზე დადიანის ხელისუფლების დაკარგვას, როგორც ჩანს, აქტიური ფაზა ამ პროცესს ლევან II დადიანის გარდაცვალების (1657წ.) შემდეგ უნდა მიეღო. ეს ძლევამოსილი ხელისუფალი თითქმის მთელი თავისი მთავრობის მანძილზე ოდიშზე აფხაზთა შეტევების შეკავებით იყო დაკავებული. მართალია, მისი მეცადინეობა ამ მიმართულებით, შედარებით, წარმატებული აღმოჩნდა, თუმცა, მხოლოდ დროებით, რადგან მის შემკვიდრეებს უკვე ნაკლებად შესწვდათ უნარი ოდიშის ჩრდილო-დასავლეთი საზღვრების შენარჩუნებისა. უკვე 1661წ. სოლომონ შარვაშიძემ უარი შეუთვალა ვამეყ დადიანის მეუღლეს ელენე გურიელს, ოდიშარბთთან ერთად შებრძოლებოდა ქართლის მეფეს ვახტანგ V შაჰნავაზს (1658-1675).³ ვამეყის დამარცხების შემდეგ, შაჰნავაზი ზუგდიდში ჩავიდა, დადიანობა შამადავლე იოსების ძეს (ზემოხსენებული ლევან III) უბოძა და სოლომონ შარვაშიძესაც, რომელიც მას ზუგდიდში ეახლა,⁴ ოდიშის ახალი მთავრის მორჩილება (ვასალობა) დაუბარა.⁵

¹ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.). Сухуми, 1959. გვ. 273, 289; **ჯ. გამახარია.** აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა (I ს. – 1921წ.). თბ., 2005, გვ. 196.

² **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 273; **მ. რეხვიაშვილი.** დასავლეთ საქართველო XVII საუკუნეში. თბ., 1978, გვ. 94.

³ **ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 103.

⁴ **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა..., გვ. 849-850, 836.

⁵ **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., გვ. 100-101.

როგორც ჩანს, სწორედ ამან განაპირობა ლევან III-ის ტიტულატურა, რომელიც ზემოთ ვახსენეთ. სხვა არანაირი ისტორიული საბუთი არ არსებობს იმისა, რომ გავიგოთ, თუ როგორ განდა ის „აფხაზეთის მპყრობელ-მქონებელი“. ეტყობა, აფხაზებს გარკვეული ძალების მოკრება სჭირდებოდათ ოდიშზე შეტევების დასაწყებად და ამიტომ დამორჩილდა სოლომონ შარვაშიძე შაჰნავაზს. სავარაუდოა, რომ საკუთრივ აფხაზეთის სამთავროში მიმდინარე შიდა სოციალურ-პოლიტიკური პროცესები (ურთიერთობები საკუთრივ შარვაშიძეთა სახლის წევრებს შორის, სხვა ადგილობრივ დიდგვაროვნებთან) არ იძლეოდა შესაძლებლობას ოდიშის წინააღმდეგ (ენგურს გამოღმა მაინც) საომარი ოპერაციების განასახორციელებლად. მართლაც, სულ მოკლე ხანში, აფხაზებმა განაახლეს მარბიელი შეტევები სამეგრელოზე: ისინი თავს დასხმიან ცაიშის ტაძარს, წალენჯიხის მონასტერს.¹ ის, რომ აფხაზთა ლაშქრობები აფხაზეთ-ოდიშის საზღვრებიდან ესოდენ მოშორებულ ტერიტორიებზე განხორციელდა, ალბათ, მიუთითებს შარვაშიძეთა ურჩობას. მით უფრო, ეს ცხადი ხდება ჟან შარდენის ერთი ცნობის მიხედვით, სადაც ნათქვამია, რომ ლევან III-ის მიერ დასახმარებლად „მოწვეულ“ შარვაშიძეს ოდიშის მთავრისათვის „აღთქმა და ფიცი“ მიუცია, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ დახმარებას აღმოუჩენდა.² როგორც ჩანს, თუ არა ასეთი გარანტიები, დადიანი, ალბათ, არც დაუკავშირდებოდა შარვაშიძეს. მართალია, „აღთქმა და ფიცი“ ჩვეულებრივი მოვლენაა სიუხერენისა და ვასალის ურთიერთობებში, მაგრამ ის წინავითარება, რაც ამ კონკრეტულ შემთხვევას უძლოდა, მიგვანიშნებს, რომ თავად ლევან III „აფხაზეთის მპყრობელ-მქონებელი“ მხოლოდ ამ ტიტულატურით თუ იყო.³

¹ **ე. თაყაიშვილი.** არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში, – წგნ.: *ძველი საქართველო. ე. თაყაიშვილის* რედაქციით, ტ. III, ტფ., 1914. გვ. 188, 222; **ბ. ხორავეა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა... გვ. 110; „*ქაშებთა ამათ შინა იყო კირთება ოდიშს აფხაზთაგან*“, აღნიშნავს ვახუშტი ამ წლების მოვლენებზე საუბრისას (**ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 842).

² *Voyages du Chevalier Chardin...*, გვ. 35-351; *Путешествие Шардена...*, გვ. 110-111; *ჟან შარდენის მოგზაურობა...*, გვ. 215-16.

³ აკად. დ. მუსხელიშვილის აზრით ეს ტიტულატურა მიუთითებს იმაზე, რომ, აფხაზეთი ლევან III დადიანის დროსაც კი, აფხაზეთი „ქართულ პოლიტიკურ-კულტურული სამყაროს“ ნაწილად ითვლებოდა (**Д. Мусхелишвили.** Исторический статус Абхазии в грузинской государственности. – კრებ.: *Разыскания по истории Абхазии/Грузия.* Под редакцией **Г. Жоржелиани** и **Э. Хоштария-Броссе.** Тб., 1999, გვ. 140). ვიზიარებთ რა, რომ აფხაზეთი ქართული სამყაროს წევრად რჩებოდა (მომდევნო საუკუნეებშიც კი), ჩვენთვის გაუგებარი რჩება, თუ რატომ დააკავშირა ავტორმა ეს დასკვნა მაინცდამაინც ლევან III-ს ტიტულატურასთან.

საბოლოოდ, ვასალობის ნომინალური ვალდებულების ჩამოშორება შარვაშიძეებმა, ეტყობა, ლევან III გარდაცვალების შემდეგ ოდიშში ამტყდარი შინააშლილობის დროს მოახერხეს. განთავისუფლებული ოდიშის ტახტისათვის უმწვავესი ბრძოლა გაჩაღდა. ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე მანუჩარი გიორგი III გურიელმა (1664-1684) მოკლა, რომელსაც თავად მოუნდა ამ „ვაკანსიის“ დაკავება.¹ ამ არეულობით ისარგებლა ზემოხსენებული საუსტან შარვაშიძის შვილმა სორეხმა (სავარეხმა), ლათინ მისიონერთა რელაციების „სარეკ სარაზიამ“ (Sarrech Sarrasia),² რომელმაც გაილაშქრა ოდიშში და თავი მთავრად გამოაცხადა, რადგან კათოლიკე მისიონერის გაეტანო რასპონის ცნობით, „იმას დაეპყრო იქურობა“.³ სორეხი საკმაოდ ძლიერი და გავლენიანი პირი ყოფილა, არა მარტო საკუთრივ აფხაზებსა თუ ოდიშარებში, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ალანებშიც (Alani). როგორც კათოლიკე მისიონერი რასპონი რომში გაგზავნილ წერილში იუწყებოდა, ოსებთან მიმავალ რასპონისათვის სორეხს საკმაოდ დიდი ამაღა გაუყოლებია და აღანთა მთავარს ბუსლასაც (Buslak) ის დიდი პატივით მიუღია, როგორც სორეხის წარმომადგენელი.⁴

ბ. ხორავა ვარაუდობს, რომ დედამისი ოდიშის სამთავრო სახლიდან იყო და ეს აძლედა მას ლეგიტიმურ უფლებას ოდიშის მთავრის ტახტზე პრეტენზია განეცხადებინა.⁵ მაგრამ, მისი მთავრობა ოდიშართავის მიუღებელი აღმოჩნდა. საბოლოოდ, სორეხმა თავისი ხელისუფლების განმტკიცება მხოლოდ მდ. ენგურის მარჯვენა სანაპიროზე შეძლო, დანარჩენი ოდიშის დადიანობა, ოსმალეთის სულთნის ხელდასმით, 1683წ. ახალციხეში მყოფმა ლევან III დადიანის უკანონო შვილმა – ლევან IV-მ – მიიღო.⁶ როგორც ირკვევა, სორეხ შარვაშიძემ ხანგრძლივად ვერ შეძლო ამ ტერიტორიების ფლობა და ამ მხარეს

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 844.

² მ. თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით. XIII საუკუნეიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. ტფ., 1902, გვ. 208. საუსტან და სორეხ შარვაშიძეები მოხსენიებული არიან ბიჭვინთის სახარების ერთ-ერთი მინაწერში (*ხელნაწერთა აღწერილობა* (კოლექცია H), ტ. V. შედგენილი და დასაბუჯდად მომზადებულია ლ. მეფარიშვილის მიერ *აღ. ბარამიძის* რედაქციით. თბ., 1949, გვ. 74; ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა. გვ. 111-112; ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის... გვ. 102).

³ მ. თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 208.

⁴ З. В. Анчабадзе. Мегрелия и Абхазия в XVII веке, გვ. 143.

⁵ ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა... გვ. 114.

⁶ ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე... გვ. 103; ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის... გვ. 114.

ზეგნაყ შარვაშიძე დაეუფლა.¹

1689წ. მასთან ზუფუს (ლიხნის) რეზიდენციაში „ჟამრაოდენმე“ სტუმრობდა არჩილ შაჰნავაზის ძე,² რომელსაც „მოვეება შარვაშიძე, ისტუმრა პატივით, ვითარცა მეფე“³ როგორც ჩანს, აფხაზეთის მთავარი უკვე აღიარებული მოთამაშეა საქართველოს პოლიტიკური „ჭადრაკის დაფაზე“ და წყაროებში უკვე არაფერს ამბობენ მის ვასალურ დამოკიდებულებაზე დადიანის წინაშე ანუ არჩილს არ მიუთითებია შარვაშიძისათვის, დამორჩილებოდა ოდიშის მთავარს. ამიტომ, ვფიქრობთ, ნ. ჯიქია მართებულად ათარილებს აფხაზეთის სამთავროს მიერ ოდიშისაგან დე-იურე დამოუკიდებლობის მოპოვებას XVIII ს. 80-იანი წლებით.⁴ ამავე პერიოდით ათარილებდა ამ მოვლენას აფხაზი ისტორიკოსი შ. ინალ-იფაც.⁵

სწორედ ამ მოვლენების ფონზე, XVIII ს. მიწურულისათვის აფხაზეთ-ოდიშის საზღვრად მდინარე ენგური დადგინდა და აფხაზეთიც თანამედროვე საზღვრებში გაფორმდა.⁶ კოდორ-ენგურის შუა-მდინარეთის მოსახლეობას ურთულესი მდგომარეობა შეექმნა: „...მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი განადგურდა – დაიღუპა, გაიხიზნა, ან მონად გაიყიდა. დაიწყო დაცარიელებული ტერიტორიის ათვისება აფხაზების მიერ, რომლებიც ჩამოდიან კოდორის გალმიდან... რაც შეეხება უფრო სამხრეთით – ლალიძგასა⁷ და ენგურს შორის მდებარე ტერიტორიას, მისი ისტორია ამგვარად წარმართა: ეს ტერიტორია დაიპყრეს აფხაზებმა“.⁸

¹ **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., გვ. 102-103; **ბ. ხორაგა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 114.

² იმ პერიოდში იგი იმერეთის ტახტზე მორიგ ასვლას ცდილობდა.

³ **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 851; **ნ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვეთვა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო *შ. ბურჯანაძემ*. თბ., 1962, გვ. 166.

⁴ **ნ. ჯიქია.** აფხაზეთის სამთავროს წარმოქმნის საკითხისათვის, გვ. 140.

⁵ **Ш. Д. Инал-ипа.** Абхазы. Историко-этнографические очерки. Второе переработанное, дополненное издание. Сухуми, 1965, гв. 142.

⁶ **И. Г. Антелава.** Очерки по истории Абхазии XVII-XVIII веков. Второе, исправленное издание. Сухуми, 1951, гв. 40-41; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვ. I, გვ. 103.

⁷ ძველი ქართული მატიანეებისეული ეგრისწყალი (**З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 7; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. ტ. 1. თბ., 1977, გვ. 112; **ვ. ზუხბაია.** ვახუშტი ბაგრატიონი და აფხაზეთი. თბ., 2000, გვ. 11-12).

⁸ **გ. ანჩაბაძე.** გალის ფენომენი. *აქ არც აფხაზია მტერი და არც ქართველი.* – წგნ.: **გ. ანჩაბაძე.** ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის საკითხები (სტატიები, მიმართვები, ინტერვიუები). თბ., 2006, გვ. 226.

გიორგი ანჩაბაძე მართებულად აფასებს ვითარებას, როცა აღნიშნავს, რომ მოხდა ამ ტერიტორიის **დაპყრობა** (აქ და სხვაგან ხაზგასმა ჩვენია – კ.კ.) აფხაზთა მიერ. ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, ის იმეორებს და ეთანხმება ზურაბ ანჩაბაძისეულ ანალოგიურ შეფასებას: «*абхазские феодалы... в начале 80-х гг. XVII в. вторглись на территорию Мегрельского княжества и захватили его северные районы вплоть до р. Ингури*».¹

ამასთან დაკავშირებით, არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ზ. ანჩაბაძის ერთ საეჭვო დასკვნას, რომელსაც იმეორებს გ. ანჩაბაძეც.² მხედველობაში გვაქვს მეცნიერის მტკიცება იმის შესახებ თითქოს შარვაშიძეები მუდამ ცდილობდნენ სამხრეთ აფხაზეთზე საკუთარი მფლობელობის **აღდგენას** (ხაზგასმა ჩვენია – კ.კ.).³ ზ. ანჩაბაძის ეს დასკვნა დამყარებული იყო თამარ მეფის ანონიმი მემპტიანის ერთი ცნობაზე. კერძოდ, იქ ჩამოთვლილ ერისთავთა სიაზე.⁴ ამ სიაში ცხუმის ერისთავ ოთალო შარვაშის-ძესა და ოდიშის ერისთავ ბედიანს შორის მოთავსებულია ამანელის-ძე. მისი საგამგებლო რეგიონზე იქ არაფერია ნათქვამი. კ. კეკელიძემ მიიჩნია, რომ ერისთავის საგამგებლო ტერიტორია უნდა ყოფილიყო არგვეთი,⁵ რაც შემდეგ ს. ყაუხჩიშვილმაც გაიზიარა.⁶

ამის საფუძველზე ზ. ანჩაბაძემ ჩათვალა, რომ თამარის დროს თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ადგილი უნდა ჰქონოდა ცვლილებებს ქვეყნის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ დაყოფაში, რაც გამოიხატა აფხაზეთისა და ცხუმის საერისთავოების ტერიტორიების გაერთიანებაში ცხუმის საერისთავოს ფარგლებში. ეს ცვლილება კი თურმე განაპირობა ეთნიკურმა ფაქტორმა, კერძოდ იმან, რომ ორივე საერისთავოს ტერიტორიაზე სახლობდნენ ეთნიკურად ერთგვაროვანი აფხაზური (აფსურური) ტომები.⁷

მაგრამ თამარის ისტორიკოსის ქრონიკის შემდგომი ტექსტოლოგიური შესწავლის შედეგად კარგა ხანია შეტანილია სახსებით დასაბუთებული კორექტივი „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეღთანის“ ჩვენთ-

¹ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 270.

² **გ. ანჩაბაძე.** გალის ფენომენი, გვ. 226

³ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 237-238, 240-241.

⁴ *ისტორიანი და აზმანი შარავანდეღთანი – ქართლის ცხოვრება.* ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. II, თბ., 1959, გვ. 33-34.

⁵ *ისტორიანი და აზმანი შარავანდეღთანი* (ცდა ტექსტის აღდგენისა), აკად. **კ. კეკელიძის** რედაქციითა და გამოკვლევით. თბ., 1941, გვ. 79.

⁶ *ქართლის ცხოვრება.* ტ. II, გვ. 34.

⁷ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 177-178.

ვის საინტერესო ფრაგმენტის კ. კეკელიძე – ს. ყაუხჩიშვილისეულ წაკითხვაში,¹ რის საფუძველზეც გამოირიცხა ცხუმისა და აფხაზეთის საერისთავოების გაერთიანება შერვაშიძეთა მესვეურობით.² ამ საკითხზე მსჯელობისას არ შეიძლება ყურადღება არ მიიქციოს ერისთავთა სიის ვახუშტი ბატონიშვილისეულმა ვარიანტმა: „**დაღათო შარვაშისძე აფხაზთა; აბუნელისძე ცხომისა; ბელიელი ოდიშისა**“ (ხაზგასმა ჩვენია – კ.კ.).³ სავარაუდოა, რომ მას ჰქონდა „ისტორიანი და აზმანი შარვაანდედთანის“ გადამწერთა მიერ დაუმახინჯებელი ხელნაწერი, სადაც აბუნელის-ძის საერისთავო აუცილებლად აღნიშნული იქნებოდა. წყაროებში მისი მოუხსენიებლობა მხოლოდ გადამწერთა მიერ დაშვებული შეცდომით თუ აიხსნება. აქვე დავამატებთ იმასაც, რომ ცხუმ-აფხაზეთის გაერთიანებას სხვა მემატრიანეთა ცნობებიც გამოირიცხავენ. კერძოდ, ჟამთააღმწერელი წერს, რომ ლაშა-გიორგი „ნადირობდის ცხუმს და აფხაზეთს, და განაგნის საქმენი მანდაურნი“.⁴ მკვლევართა დაკვირვებით, ეს ცნობა პირდაპირი მოწმობაა იმისა, რომ აღნიშნული საერისთავოთა გაერთიანებას ადგილი არ ჰქონია.⁵

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ცვლილებებს ამ მხარეში ადგილი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მეფის დავით რუსუდანის ძე ნარინის (1247-1293) გარდაცვალების შემდგომ პერიოდში უნდა ჰქონოდა, როცა მის მემკვიდრეს კონსტანტინეს ძმა მიქაელი აუჯანყდა: „და აქუნდათ დღეთა მათთა მარადის ბრძოლა-შლილობა და შფოთი და კლობა ურთიერთთა და იყო ოკრება ქუეყნისა“.⁶ ამით ისარგებლეს დი-

¹ **გ. ცქიტიშვილი.** „ისტორიანი და აზმანი შარვაანდედთანის“-ს ერთი ადგილის წაკითხვისათვის. – კრებ. „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 222-227; **ილ. ანთელავა.** მასალები „ისტორიანი და აზმათა“ ტექსტის დადგენისა და ინტერპრეტაციისათვის. – წგნ.: **ილ. ანთელავა.** XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები, თბ., 1988, გვ. 13-14. მასვე შეტანილი აქვს შესაბამისი კონიექტურა თამარის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტში, მის მიერვე განხორციელებულ „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემაში. იხ.: *ქართლის ცხოვრება* / „ძველი ქართლის ცხოვრება“. გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ტერმინთა განმარტება დაურთეს აკადემიკოსებმა **ილ. ანთელავამ** და **ნ. შოშიაშვილმა**. თბ., 1996, გვ. 327.

² **დ. გოგოლაძე.** „აფხაზთა“ საერისთავოს, დღევანდელი აფხაზეთის ძველ ეთნოსთა ვინაობისა და ეთნოსის მკვიდრობის საკითხი. თბ., 1995, გვ. 12-14; **მ. ბახტაძე.** ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ., 2003, გვ. 245-247; **3. Папаскири.** Территория Абхазии в XI-XV вв. – კრებ.: *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*. გვ. 179, შენიშვ. 13.

³ **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 172.

⁴ *ჟამთააღმწერელი.* ასწლიანი მატრიანე, – წგნ.: *ქართლის ცხოვრება*., ტ. II. გვ. 156.

⁵ **3. Папаскири.** Территория Абхазии в XI-XV вв., გვ. 185.

⁶ **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 801.

დებულებმა და „დადიანმა გიორგიმ... მიიტაცა საერისთო ცხომისაცა და დაიპყრა თვით სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე. ვერეთვე შარვაშიდემ აფხაზეთი“¹ და ა. შ. რამდენიმე წლის შემდეგ გიორგი V ბრწყინვალემ, ფაქტობრივად, აღიარა შექმნილი ვითარება: „მისცა ცხომის საერისთო ბედიელს, ვითარცა პირველ ცხომის იყო“² ამის საფუძველზე ზ. პაპასქირი ასკვნის, რომ შარვაშიდის საგანმგებლო ტერიტორიას ცხუმი არ წარმოადგენდა.³

როგორც უკვე აღინიშნა, თანამედროვე აფხაზური ისტორიოგრაფიის „მესვეურები“ ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიას მხოლოდ აფხაზურ ეთნოსის საცხოვრისად მოიაზრებენ. ამ თვალსაზრისს ანვითარებდა აფხაზური სეპარატიზმის ერთ-ერთი „თვალსაჩინო“ იდეოლოგი ი. ვორონოვი (1941-1995), რომელმაც სახელი „გაითქვა“ ქართველი და აფხაზი ხალხების ურთიერთობების ისტორიულ მონაცემთა ფალსიფიცი-რებით. მან 1992წ. გამოსცა მორიგი „შედევი“ სახელწოდებით «*Абхазы – кто они?*»⁴ რომელიც ერთი წლის (1993წ.) შემდეგ უცვლელად შეიტანა წიგნში «*Белая книга Абхазии*».⁵ ამ 30-გვერდიანმა ბროშურამ იმთავითვე გამოიწვია სპეციალისტთა დამსახურებული კრიტიკა.⁶

ი. ვორონოვისეულ „გაკვალულ“ გზას „ღირსეულად“ მიჰყვებიან თ. ბლაჟბა და ს. ლაკობა, რომელნიც თანამედროვე ქართველთა წინაპრებს არც კი მოიაზრებენ დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე. უფრო მეტიც, ძვ. წ. V საუკუნემდე ისინი ქართველურ ტომებს კოლხეთშიც კი არ ხედავენ და საცხოვრისს თანამედროვე თურქეთში, მდ. ყიზილ-ირმაკის (ისტ. – ჰალისი) მიდამოებში „გვებობებენ“.⁷ ისე, ამ ეპოქაში ქართველურ ტომთა, განაკუთრებით მესხთა, გავრცელების არეალის ერთ-ერთ ნაწილს მართლაც წარმოადგენდა მდ. ჰალისის მიმდებარე მიდამოები.⁸ აფხაზ ისტორიკოსთა მტკიცებით, თანამედროვე დას.

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 801.

² ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 258.

³ З. Папаскири. Территория Абхазии в XI-XV вв. გვ. 186-187.

⁴ Ю. Н. Воронов. Абхазы – кто они? (экспресс-очерк). Гагры, 1992.

⁵ Ю. Н. Воронов, П. В. Флоренский, Т. А. Шутова. Белая книга Абхазии. Документы, материалы, свидетельства. 1992-1993. М., 1993; წიგნი განთავსებულია ინტერნეტში: http://www.abkhazia.com/book/?page=book&cat=wb_00; Y. N. Voronov. Abkhazians – Who are they? (An Express-Sketch), – <http://www.circassianworld.com/Abkhazians.html>

⁶ ამის შესახებ იხ.: ზ. პაპასქირი. „უმეცრობის ფართი-ფურთი“, ანუ ცნობილი ფალსიფიკატორის მორიგი გამოხდომა. – წგნ.: ზ. პაპასქირი. აფხაზეთი საქართველოა, გვ. 76-101.

⁷ О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба. История Абхазии, გვ. 61.

⁸ იხ.: М. Инадзе. Вопросы этнополитической истории древней Абхазии. – კრებ.: *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*. გვ. 67.

საქართველოს მთელი ტერიტორია (აფხაზეთის ჩათვლით), თურმე, მხოლოდ აფხაზთა წინაპრებითა (რომელთა შორის ავტორები ჰენიოხებს, კორაქსებსა და სხვებს ასახელებენ) და ბერძენი კოლონისტებით ყოფილა დასახლებული.¹

იმისათვის, რომ გავერკვიოთ, თუ რა მოხდა სინამდვილეში – ტერიტორიების დაპყრობა თუ აფხაზებსა და ქართველებს შორის „ეთნიკური საზღვრის“ აღდგენა, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, მოკლედ მიმოვიხილოთ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ეთნიკური ვითარება უძველესი დროიდან XVII საუკუნემდე.

ისტორიოგრაფიაში არსებული წერილობითი და არქეოლოგიური წყაროები დასახელებულ პერიოდში (და მანამდეც) აღნიშნულ ტერიტორიაზე საკმაოდ ჭრელ ეთნიკურ სურათს წარმოგვიდგენენ, რომელიც, როგორც ფიქრობენ, ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ეპოქიდან უნდა მომდინარეობდეს, როცა ხდებოდა პალეოკავკასიური ეთნო-კულტურული ერთობის მოშლა.² ბერძნულ მატრიანებში ჯერ კიდევ ელინისტურ პერიოდში დაფიქსირებული ტომები – ჰენიოხები, კოლხები, კოლები, კორაქსები, მოსხები – ქართველური სამყაროს წარმომადგენლები არიან, რაც სათანადო წერილობითი, არქეოლოგიური, ტოპონიმიკური და ლინგვისტური მონაცემებითა და კვლევებით დასტურდება. თანამედროვე აფხა-

¹ **О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба.** История Абхазии, გვ. 61. ამასთან დაკავშირებით, საესებოთ სამართლიანად შენიშნავს მ. ინაძე, აფხაზი და პროაფხაზურად განწყობილი მკვლევარები ყოველგვარი საფუძვლისა და არსებულ მონაცემთა სათანადო წაყრომცოდნეობითი ანალიზის გარეშე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ბერძენ-რომაელ და ბიზანტიელ ავტორთა მიერ დასახელებულ ტომებს აფხაზურ-ადიდურ სამყაროს მიაკუთვნებენ (**М. Инадзе.** Вопросы этнополитической истории..., გვ. 61). აქვე დავამატებთ იმასაც, რომ აფხაზური სეპარატიზმის ზოგიერთი იდეოლოგი (მაგ., ი. ვორონოვი) კი იქამდისაც მიდიოდა, რომ აფხაზებს ჩვენი პლანეტის ყველა ერის ნათესავებად აცხადებდა (**Ю. Н. Воронов.** Абхазы – кто они?; **Ю. Н. Воронов, П. В. Флоренский, Т. А. Шутова.** Белая книга Абхазии...); ი. ვორონოვის ფალსიფიკატორული ნაღვაწის კრიტიკა იხ.: **ზ. პაპასქირი.** „უმეცრობის ფართიფურთი“, ანუ ცნობილი ფალსიფიკატორის მორიგი გამოსდომა. – წგნ.: **ზ. პაპასქირი.** აფხაზეთი საქართველოა. თბ., 1998, გვ. 76-101; **ზ. პაპასქირი.** ინტერფრონტის ლიდერის ახალი „გმირობანი“, ანუ იმის შესახებ თუ როგორ გააკრიტიკა ი. ვორონოვმა პროფ. მ. ლორთქიფანიძის წიგნი „აფხაზები და აფხაზეთი“, – წგნ.: **ზ. პაპასქირი.** აფხაზეთი საქართველოა, გვ. 76-101; **Э. В. Хоштария-Броссе.** История и современность. Абхазская проблема в конфликтологическом аспекте. Тб., 1996, გვ. 17, 23; **Н. Ломоури.** Подлинное лицо лжеученного и фашиствующего экстремиста, – გაზ.: «Свободная Грузия», №72(675), 5 მაისი, 1994).

² **О. М. Джапаридзе.** К этнокультурной ситуации Северо-Западного Закавказья в эпоху камня и раннего металла. – *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*, გვ. 13.

ზეთის ტერიტორიის ზემოაღნიშნული ეთნიკური სურათი ახ.წ. I საუკუნეში ცვლილებას განიცდის. რეგიონში (ძველი წელთაღრიცხვის მიწურულიდან მომდინარე: კოლხეთისა და პონტოს სამეფოების გაქრობა, მეზობელი იბერიის დასუსტება, „მითრიდატეს ომები“ და რომის იმპერიის შემოსვლა) განვითარებულმა რთულმა სამხედრო-პოლიტიკურმა კატაკლიზმებმა „ხელ-ფეხი გაუხსნა მეზობელ მთიელებს ბარის რაიონებზე წარმატებული შეტევისათვის“.¹ ეს პროცესი იმდენად დამანგრეველი ყოფილა, რომ წყაროები (სტრაბონი, პლინიუს უფროსი), სხვა ფაქტებთან ერთად, ბიჭვინთის გაძარცვასა და დიოსკურიის დაცარიელებას გვამცნობენ.² შედეგად ხდება ის, რომ ანტიკური წყაროები (პლინიუს უფროსი და ფლავიუს არიანე) აქ უკვე, ძველ ანუ ადრევე მობინადრე ტომებთან ერთად, ახლებსაც – სანიგებს, აფსილებსა და აბაზგებს – აფიქსირებენ.

საფიქრებელია, რომ ისინი გარკვეულ ტომთა გაერთიანებებს, ე.წ. „სამეფოებს“ წარმოადგენდნენ³ და მათი ბელადები („მეფეები“), როგორც ამას არიანე თავის „*პერიპლუსში*“ გვიდასტურებს, რომის იმპერატორისადმი დაქვემდებარებული ხელისუფლები იყვნენ: იულიანე აფსილელს „მეფობა“ იმპერატორ ტრაიანესაგან (98-117წწ.) მიუღია, ხოლო რისმაგ აბაზგიელს კი – იმპერატორ ადრიანესაგან (117-138წწ.).⁴ არიანეს ამ ცნობას სიტყვა-სიტყვით იმეორებს V ს. ანონიმი ისტორიკოსი თავის ტრაქტატში „*მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო*“ („*Periplus Ponti Euxini*“)⁵ ზოგადად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია შე-

¹ გ. მელიქიშვილი. ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ. წ. I საუკუნეებში. ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება, – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. რვა ტომად. ტ. I. თბ., 1970, გვ. 538; **Г. А. Меликишвили**. Население исторической Колхиды в первые века н. э. Возникновение и укрупнение Лазского царства, – *Очерки истории Грузии*. Т. I, Тб., 1989, გვ. 325.

² გ. მელიქიშვილი. ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა, გვ. 539; **Г. А. Меликишвили**. Население исторической Колхиды в первые века н. э., გვ. 326.

³ **Г. Меликишвили**. К истории древней Грузии. Тб., 1959, გვ. 375; **გ. მელიქიშვილი**. ისტორიული, გვ. 539; **Г. А. Меликишвили**. Население, გვ. 335.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. I. – *თხზულებანი თორმეტ ტომად*. ტ. I. თბ., 1979, გვ. 213; *საქართველოს ისტორია*. საკითხავი წიგნი. შედგენილი აკად. **ს. ჯანაშიასა** და აკად. **ნ. ბერძენიშვილის** რედაქციით გამოქვეყნებული სახელმძღვანელოების მიხედვით. შედგენელ-რედაქტორი **გ. მელიქიშვილი**. გამოცემა II. თბ., 1990, გვ. 48; **გ. მელიქიშვილი**. ისტორიული კოლხეთის, გვ. 544; **Г. А. Меликишвили**. Население исторической, გვ. 332; **Д. Мухелишвили**. Исторический статус, გვ. 121.

⁵ ანონიმი V საუკუნისა. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, – *გეორგია*. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო **ს. ყაუხჩიშვილმა**. მეორე შეკვსებული გამოცემა. თბ., 1965, გვ. 8.

ხედულება დასახელებულ ტომთა გამოჩენა დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ახ. წ. I-II საუკუნეებში, თუმცა ოდნავ განსხვავებული მოსაზრებას აფიქსირებს პროფესორი ნ. ლომოური, რომელიც დასაშვებად მიიჩნევს ვარაუდს იმის თაობაზე, რომ სანიგ-აფსილ-აბაზგები, შესაძლოა, ამ ტერიტორიაზე მანამდეც სახლობდნენ, თუმცა, ალბათ, შედარებით ადრეულ წყაროებში არ ფიგურირებდნენ, ვინაიდან „კოლხი“ და „კოლხი-და“ აღნიშნავდა არა მარტო საკუთრივ კოლხების ეთნონიმს, არამედ მას წყაროებში სხვადასხვა ტომთა გაერთიანების (კავშირის) ანუ პოლიტიკური დატვირთვაც ენიჭებოდა.¹ ამ ტომების განსახლების არეალად დალიძე-კელასურის შუამდინარეთი მიიჩნევა, კერძოდ, ფლავიუს არიანეს ცნობის მიხედვით: სანიგები დიოსკურია-სებასტოპოლისის რა-იონიდან თანამედროვე სოჭი-ტუაფსეს მიდამოებამდე იყვნენ განფენილნი,² მათ სამხრეთით აბაზგები და ამათ შემდეგ კიდევ უფრო სამხრეთით – აფსილები.³ თუმცა ქართულ ისტორიოგრაფიაში გარკვეული უთანხმოება განსახლების კონკრეტულობასთან დაკავშირებით: გ. მელიქიშვილი, ს. ჯანაშია და ნ. ლომოური მიიჩნევენ, რომ აფსილები და აბაზგები ზღვისპირა ზოლში იყვნენ განსახლებულნი.⁴ პ. ინგოროყვა ფიქრობს, რომ აფსილები სახლობდნენ მდ. კელასურის ზემო წელში.⁵ მ. ინაძეც გამორიცხავს მათ მოსახლეობას შავი ზღვის სანაპირო ზოლში და მიიჩნევს, რომ აფსილები და აბაზგები ჩრდილოეთ კოლხეთის მთისწინა და მთიან ზოლში ცხოვრობდნენ.⁶ გ. გასვიანს მიაჩნია, რომ ფლავიუს არიანეს დროს აფსილები კელასური-დალიძეას შუამდინარეთში ცხოვრობდნენ.⁷

ამ მოსაზრებას კატეგორიულად არ იზიარებს დ. მუსხელიშვილი, რომელიც ცდილობს მოახდინოს დააზუსტოს ამ ტომების განსახლების ლოკალიზაცია. მეცნიერის ვარაუდით, აფსილები კელასური-გუმისთის შუამდინარეთში ცხოვრობდნენ, ხოლო აბაზგები კი – მდ. გუმისთასა და მდ. ფსოუს შორის, ანუ „ის ოლქები, რომელშიც მათ ვპოულობთ

¹ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია. გვ. 16-17; **Н. Ломоури.** Абхазия в позднеантичную и раннесредневековую эпоху. გვ. 94; **Ш. Д. Инал-ипа.** Вопросы этно-культурной истории абхазов. Сухуми. 1976, გვ. 202.

² **Н. Ломоури.** Абхазия в позднеантичную и раннесредневековую эпоху, გვ. 95.

³ **გ. მელიქიშვილი.** ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა..., გვ. 540; **Г. А. Меликишвили.** Население исторической Колхиды в первые века н. э. გვ. 326.

⁴ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 122.

⁵ **პ. ინგოროყვა.** გიორგი მერჩულე, გვ. 135, 136.

⁶ **М. Инадзе.** Вопросы этнополитической истории древней Абхазии, გვ. 73, 79;

ბ. ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 28.

⁷ **გ. გასვიანი.** აფხაზეთი. ძველი და ახალი აფხაზეთი. თბ., 1998, გვ. 143.

V და VI საუკუნეებში¹. ამის მტკიცების საფუძველს მას აძლევს პლინიუს უფროსისა და ფლავიუს არიანეს ნაშრომებში არსებული ერთგვარი უთანხმოება სებასტოპოლის კუთვნილების თაობაზე. კერძოდ, დ. მუსხელიშვილი აღნიშნავს, რომ პლინიუსი ჯერ ასახლებს ტომს, შემდეგ კი ობიექტს მათ სამოსახლოში. აქედან გამომდინარე კი, ავტორი აფსილთა ტერიტორიაზე მოიაზრებს სებასტოპოლისს.² მაგრამ, არიანე ნათლად აღნიშნავს, რომ სებასტოპოლისი სანიგთა მიწაზე მდებარეობს.³ ავტორი მიიჩნევს, რომ არიანეს შემთხვევაში საქმე უნდა გეგონდეს ან თავად დასახლებული რომაელი ჩინოსანის ან ამ ნაშრომის შემდგომ გადამწერთა მხრიდან დაშვებულ შეცდომასთან.⁴ თუმცა, საკუთრივ პლინიუსიც კი სებასტოპოლისს აფსილებსა და სანიკებს (სანიგებს) შორის ათავსებს.⁵ ამიტომ, ბუნებრივია, დ. მუსხელიშვილის მოსაზრება მეტ დასაბუთებას ითხოვს.

აღსანიშნავია, რომ ზ. ანჩაბაძე აფსილთა განსახლების სამხრეთ საზღვარს მდ. ლალიტგაზე ვარაუდობდა.⁶ აფხაზური ისტორიოგრაფია (ო. ბლაჟბა, ს. ლაკობა) აფსილთა განსახლების არეალს კიდევ უფრო „აფართოებს“: «В I-II вв. они заселяли значительную часть Колхиды к северу от Фасиса до Себастополиса».⁷ ბუნებრივია, მათ ამ მტკიცებას არ გააჩნია არანაირი დადასტურება საისტორიო წყაროებში, თუმცა, როგორც მთელი „სახელმძღვანელოდან“ ჩანს, ეს მათთვის მთავარი მაინცდამაინც არ უნდა ყოფილიყო. რაც შეეხება აბაზგთა განსახლების არეალს I-II საუკუნეებში, აქ მათ რაიმეს თქმა უჭირთ და პირდაპირ უკვე VI საუკუნეზე გადადიან და აცხადებენ, რომ ისინი ცხოვრობდნენ მდ. გუმიტასა და ანტიკური წყაროების მდ. აბასკოსის (რომელსაც

¹ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 123.

² **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 121.

³ **ფლავიუს არიანე.** მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. ქართული თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა **ნ. კეჭაღმაძისა.** თბ., 1961, გვ. 43; ამასვე იმეორებს ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენები ანონიმი მემატრიანეც (**ანონიმი V საუკუნისა.** მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო გვ. 8). თუმცა უკვე საქართველოში მურვან-ყრუს შემოსევის დროისათვის (735წ.) ის უკვე აფსილ-აფშილთა სამოსახლო ტერიტორიაზე მდებარეობდა: „ქალაქი აფშილეთისა ცხუმი“, გვამცნობს ჯუანშერი (**ჯუანშერ ჯუანშერიანი.** ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა. – **ქართლის ცხოვრება.** ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით **ს. ყაუხჩიშვილის** მიერ. ტ. I. თბ., 1955, გვ. 235).

⁴ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 123.

⁵ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 121.

⁶ **З. В. Анчабазде.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 7.

⁷ **О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба.** История Абхазии, გვ. 82.

ნაშუქსესთან ან ბზიფთან აიგივებენ) შორის.¹

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღესაც გრძელდება კამათი სანიგებისა და აფსილ/აფშილ-აბაზგების ეთნიკური იდენტიფიკაციის თაობაზე. მოკლედ შევეხოთ ამ პრობლემასაც. ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ი. ორბელი, ნ. მარი, ს. ჯანაშია, ივ. ჯავახიშვილი, პ. ინგოროყვა, გ. მელიქიშვილი, ბ. გიგინეიშვილი, მ. ინაძე, ნ. ლომოური, თ. მიბზუანი, გ. გასვიანი, ე. ხოშტარია-ბროსე, ზ. პაპასქირი და სხვ.) მიღებულია შეხედულება, რომ სანიგები ქართველური ეთნიკური სამყაროს წარმომადგენლები არიან.² ამასთან, მკვლევართა ნაწილი სანიგებს სვანურ ტომებად მიიჩნევს, მეორე ნაწილი კი მხარს უჭერს მათ მეგრულ-ჭანურ (ზანურ) წარმომავლობას.³ განსხვავებული მოსაზრებაა აფხაზურ ისტორიოგრაფიაში (ზ. ანჩაბაძე, შ. ინალ-იფა, ო. ბლაჟბა და ს. ლაკობა და სხვ.), სადაც სანიგები აფხაზურ-ადილური წარმოშობის საძების წინაპრებად არიან მიჩნეულნი.⁴ თუმცა ამ შეხედულებას აქვს ერთი სერიოზული ხარვეზი, რომელზედაც სავსებით მართებულად მიუთითა მ. ინაძემ. „ეთნონიმ „სანიგების“ ამდგვარი განმარტებით ავტორებს მხედველობიდან რჩებათ, რომ სპეციალურ ლიტერატურასა და წყაროებში საძები ზემოაღნიშნულ ტერიტორიაზე ჩნდებიან მხოლოდ გვიანი შუა საუკუნეებიდან – XVIII ს. (ლ. ლიულიეს ცნობით,⁵ საძენებად იწოდებოდა აფხაზ-აზგ-

¹ **О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба.** История Абхазии, გვ. 87.

² **И. А. Орбели.** Город близнецов..., გვ. 200-208; **Н. Я. Марр.** К истории..., გვ. 327; **ს. ჯანაშია.** თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი, – *შრომები*. ტ. III. თბ., 1959, გვ. 11-15; **პ. ინგოროყვა.** გიორგი მერჩულე, გვ. 135; **გ. მელიქიშვილი.** საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის. თბ., 1965, გვ. 67; **მ. ინაძე.** ძველი აფხაზეთის ეთნოპოლიტიკური ისტორიის საკითხები. – *მაცნე*, ისტორიის... სერია, №2, 1992, გვ. 46; **М. П. Инадзе.** Вопросы этнополитической истории..., გვ. 69-70; **ნ. ლომოური.** ძველი აფხაზეთის..., გვ. 30-34; **თ. მიბზუანი.** დასავლეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1989, გვ. 84-89; **გ. გასვიანი.** ნარკვევები..., გვ. 200; **Э. В. Хоштария-Броссе.** История и современность..., გვ. 49; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვ. I. გვ. 26.

³ იხ. **Н. Ломоури.** Абхазия в позднеантичную и раннесредневековую эпоху, გვ. 95; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., გვ. 26.

⁴ **З. В. Анчабадзе.** Очерк этнической истории абхазского народа, გვ. 36; **Ш. Д. Инал-ипа.** Абхазы..., გვ. 90; **Г. К. Шамба.** Древний Сухум. *Поиски, находки, размышления.* Сухум, 2005, გვ. 92, 104, 129; **О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба.** История Абхазии, გვ. 91-93; ამ საკითხში მათ მოსაზრებებს იზიარებს ხელოვნებათმცოდნე ე. ენდოლცევა (Е. Ендольцева. Дорога к храму, – *ქურნ.: Новый взгляд.* Сухум, №1, 2008, გვ. 50).

⁵ **Л. Я. Люльс.** Общий взгляд на страны, занимаемые черкесами, абхазами и другими смежными с ними народами, – *წგნ.: Записки Кавказского отдела Российского географического общества.* Тифлис, 1870, გვ. 181.

თა ერთ-ერთ ტომი, რომელიც მდ. ხამიშიდან გაგრამდე ცხოვრობდა).¹

რაც შეეხება აფსილ/აფშილ-აბაზგების იდენტიფიკაციის პრობლემას, ისტორიოგრაფიაში დიდი ხნის განმავლობაში სრულიად უეჭველად იყო აღიარებული დასკვნა იმის შესახებ, რომ აფსილ-აფშილები და აბაზგ-აფხაზები თანამედროვე აფხაზთა წინაპრები იყვნენ.² თუმცა XXს. 50-იან წლებში იყო მცდელობა ამ საკითხის რევიზიისა. კერძოდ, ცნობილმა მეცნიერმა-ფილოლოგმა პ. ინგოროვამ თავის ნაშრომში „გიორგი მერჩულე“ გამოთქვა მოსაზრება ზემოდასახელებული ტომების ქართველური წარმოშობაზე.³ მაგრამ ამ შეხედულებამ ვერ ჰპოვა დასაყრდენი ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში და მკვლევართა დიდი ნაწილი, კვლავ მხარს უჭერს აბაზგ-აფსილთა აფხაზურ-ადიღური წარმომავლობას. სამეცნიერო დავა ამ საკითხის ირგვლივ ამჟამადაც აქტიურად მიმდინარეობს.

ვინაიდან აღნიშნული პრობლემატიკა გადის ჩვენი ნაშრომის ქრონოლოგიური ჩარჩოებიდან და ჩვენი კვლევის მიზანსაც არ წარმოადგენს, მის განხილვას აქ არ შევუდგებით.⁴ თუმცა არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ სპეციალურ ლიტერატურაში ამ ბოლო დროს გამოთქმულ ერთ მოსაზრებას აფსილებთან დაკავშირებით. მხედველობაში გვაქვს აკად. დ. მუსხელიშვილის დასკვნა იმის შესახებ, რომ „აფსუა“ „აფსილის“ ექვივალენტი არაა და ეს უკანასკნელი არა აფხაზურ-ადიღურ, არამედ – ქართველურ ეთნოკურ სამყაროს უნდა მიეკუთვნოთ.⁵ სხვა არგუმენტებთან ერთად ამ მოსაზრების განმტკიცებას მეცნიერი ცდილობს წყაროებში დაფიქსირებული ტოპონიმით „ზიხახორეოს“-„ჯიხახორა“, რომელიც აფსილთა მიწაზე მდებარეობდა და რომელშიც „ლაზთა ქვეყნის ჭეშმარიტად ქრისტესმოყვარე პატრიკოსისა და მავისტროსის გრიგოლის პირველი სახლი“ მდებარეობდა.⁶ გ. მელიქიშვილის

¹ **М. Инадзе.** Вопросы этнополитической истории древней Абхазии, გვ. 71.

² **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის..., გვ. 28.

³ **პ. ინგოროვა.** გიორგი მერჩულე, გვ. 118-189; აღნიშნულ მოსაზრებას იზიარებენ, აგრეთვე, **კ. ოკუჯავა**, **ვ. ზუხბაია** (**კ. ოკუჯავა.** აფხაზეთი XVII საუკუნეში, გვ. 62; **ვ. ზუხბაია.** ვახუშტი ბაგრატიონი და აფხაზეთი, გვ. 46-50).

⁴ დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია მიმართოს სპეციალურ ლიტერატურას: **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვ. I, გვ. 28-29; **ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 24-27.

⁵ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии в грузинской государственности, გვ. 123-125; ანალოგიური მოსაზრებას აფიქსირებს **ბ. ხორავაც** (**ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 26).

⁶ **თეოდოსი განგრელი.** მოგონებებიდან, – *გეოგრაფიკა.* ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო **ს. ყაუხჩიშვილმა.** ტ. IV. ნაკვ. I. თბ., 1940., გვ. 50.

სამართლიანი შენიშვნით, აღნიშნული ტოპონიმი ახსნას ჰპოვებს მეგრულ ენაში, სადაც „ჯიხა“ – ციხესიმაგრეა, „ხორა“ – სახლი.¹

დ. მუსხელიშვილის მოსაზრებით, „აფსილი“ არ არის შედგენილი ტერმინი, არამედ იგი მარტივ განუყოფელ ფუძეს უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც განსაზღვრულ ეთნოსს, ტომს უნდა წარმოადგენდეს, რაც ერთმნიშვნელოვნად უნდა მტკიცდებოდეს ძველქართული ქორონიმით „აფშილეთი“ (აფშილთა ქვეყანა), სადაც „ეთ“ გეოგრაფიული დეტერმინანტივია, ანალოგიურად „რუს-ეთი“ (რუსთა ქვეყანა). „თუკი აფშილს „მეორადი წარმოების“ ეთნიკურ სახელად ჩავთვლით, როგორც ეს, მაგალითად, პ. ინგოროვკას ჰგონია „კახელის“ მიმართ (ეთნ. „კახნი“ გეოგრ. „კახეთი“ ეთნ. „კახელი“),² მაშინ ამ შემთხვევაშიც შესაბამისად უნდა გვქონოდა „აფშიეთი“ და არა „აფშილეთი“, რაც არ დასტურდება ისევე, როგორც არ დასტურდება „აფსნელი“ და „აფსარი“.³

ვფიქრობთ, ეთნონიმი „აფშილი“ ნამდვილად შედგენილი უნდა იყოს, ვინაიდან ქართულ ენაში გვაქვს, ასევე, ეთნონიმი „მეგრელი“, რომელიც ეგრისის მკვიდრისაგან (ეგრისი ეგრის-ელ-ი მ-ეგრის-ელი მ-ეგრ-ელ-ი) არის წარმოებული. „მეგრელთა ქვეყანა“ ქართულ ენაში, განსხვავებით, მაგალითად იგივე კახელ-კახეთისაგან, „სამეგრელოდ“ იწოდება: სა-მ-ეგრ-ელ-ო. ესე იგი, ამ შემთხვევაში, ქორონიმი „სამეგრელო“ ზუსტად ეთნონიმ „მეგრელისაგან“ არის აღწარმოებული. შესაბამისად, „აფსილი“-„აფშილეთის“ შემთხვევაში ანალოგიურ მოვლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე. თუმცა სხვა ადგილას დ. მუსხელიშვილი აღიარებს „აფს-არ“-„აფს-უა“-„აბაზას“ იდენტურობას.⁴

¹ **Г. Меликишвили.** К истории древней Грузии, გვ. 99; მიგვანჩია, რომ მართალია აღნიშნული ტოპონიმი აშკარად დასავლურქართული (მეგრული) წარმოშობისაა, ის მაინც არ გამოდგება აფსილთა ქართველობის დამადასტურებელ არგუმენტად.

² **პ. ინგოროვკა.** გიორგი მერჩულე, გვ. 139.

³ **დ. მუსხელიშვილი.** აფშილთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხისათვის, – ჟურნ.: „არტანუჯი“, №10, გვ. 21.

⁴ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 132; ავტორის აზრით, აფხაზთა თვითსახელწოდება „აფსუა“ იწლება როგორც „აფს+უა“, სადაც „უა“ – არის ადამიანის გამომხატველი ფუძე (პრეფიქსად ქცეული) (**Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии..., გვ. 123). ანუ, გამოდის „აფს-უა“ იდენტურია „აფს“-ადამიანისა. თუმცა, სრულიად გაუგებარი ხდება, რატომ არ უნდა ნიშნავდეს ანალოგიურს „აფსილი“, მაშინ, როცა იგივე წარმომავლობის აღმნიშვნელი სუფიქსით („ილ“) სხვა ეთნონიმები მრავლად გვაქვს ქართულ ენაში: კახელი, რაჭველი, ქართლელი და ა. შ. რაც შეეხება „აფსარი“ („აფსართა ენითა“; *ისტორიანი და აზმანი შარავანდეღათანი*, გვ. 58; ფსევდო-სკილაქის /ძვ.წ. IVს/ მიერ დაფიქსირებული მდინარე აფსაროსი). სავარაუდოა, რომ ეს არის „აფსილის“ მეგრულ-ზანური ფორმა (**М. Инадзе.** Вопросы этнополитической истории..., გვ. 72), რადგან, მაგალითად,

საისტორიო წყაროების მიხედვით ღვინდება, რომ ქართულ-აფხაზური ეთნიკური (რომელიც ყოველთვის არ გულისხმობდა პოლიტიკურ ანუ სახელმწიფოებრივ საზღვარს) საზღვარი, უმთავრესად, ლალიძგა-კელასურის შუამდინარეთის ტერიტორიაზე „მოძრაობდა“. ასე მაგალითად, ლეონტი მროველის ცნობით, ფარნავაზის სამეფოს ტერიტორია მდინარე ეგრისწყლამდე ვრცელდებოდა: „ხოლო ეგრის წყალს ქუემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“.¹ ამგვარი ვითარება რჩება ვახტანგ გორგასლის პერიოდამდე.

III საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში ძლიერდება ეგრის-ლაზიკის სამეფო, რომელიც IV ს. დასასრულისათვის იერთებს აფსილიას, აბაზგიასა და სანიგეთს.² თუმცა, V ს. II ნახევარში ვახტანგ გორგასლისა და ბიზანტიის კეისარს შორის მიღწეული შეთანხმებით, საზღვა-

მეგრულში „ქართლელი“ და „თბილისელი“ გამოიხატება ფორმით „ქართალი“ და, შესაბამისად, აქ საქმე უნდა გვქონდეს მხოლოდ სუფიქსებში – „არ“-„ალ“ – ფონეტიკურ ცვლილებასთან. თუმცა, დ. მუსხელიშვილმა იქვე ყურადღება მიაქცია, აგრეთვე, იმ გარემოებასაც, რომ ყუბანისიქითა აბაზინელთა ენაში, რომლებიც იმ მხარეებში შავი ზღვის სანაპიროებიდან XIV–XVII სს. გადასახლდნენ (Л. И. Лавров. «Обезы» русских летописей. – *Советская Этнография*. №4, 1946, გვ. 169-170; Д. Мухелишвили. Исторический статус Абхазии..., გვ. 131) არსებობს ძველქართულიდან ნასესხები სიტყვა „არ“, რაც „მხედრობას“ ნიშნავს (Д. Мухелишвили. Исторический статус Абхазии..., გვ. 131). აფსილ-აბაზგთა პერიოდის (ანუ ადრეული შუა საუკუნეები) ძველქართულ ენაში „ერი“ მართლაც ანალოგიური მნიშვნელობისა იყო (С. Джанашиа. Краткий исторический очерк, – *შრომები*. ტ. VI. თბ., 1988, გვ. 359; Г. А. Меликишвили. Вопросы социально-экономического строя и государственного устройства Картли в первых веках н. э., – *Очерки истории Грузии*. Т. I, გვ. 352). აქედან გამომდინარეც კი, „აფსარი“ „აფს“-ური წარმოშობის ადამიანს – ადამიანებს უნდა ნიშნავდეს. ქართულ მატიანეში დაფიქსირებული ეს ეთნონიმი აფხაზთა სატომო სახელად მიაჩნდა ს. ჯანაშიასაც და მას აფსილ-აფშილის იდენტურად აღიარებდა (ს. ჯანაშია. საენციკლოპედიო მასალა, – *შრომები*. ტ. VI. თბ., 1988, გვ. 245). ოდნავ ფრთხილი დამოკიდებულება აქვს ამ საკითხისადმი გ. ამინბას, რომელიც წერს: «Этноним «апсар» является вероятно, синонимом «апсуа» (самоназвание абхазов)» (*Сообщения средневековых грузинских письменных источников об Абхазии*. Тексты собрал, перевел на русский язык, предисловием и комментариями снабдил Г. А. Амичба. Сухуми, 1986, გვ. 51, სქოლიო 7). ზოგადად, მაინც ქართული ისტორიოგრაფია (მ. ჯანაშიელი, ს. ჯანაშია, ზ. ანჩაბაძე, ხ. ბლაუბა, გ. წულგია, ზ. პაპასქირი, თ. გვანცელაძე, მ. ინაძე და სხვ.) აღიარებს „აფსილ“-„აფსარ“-„აფსუა“ იდენტურობას (დაწვრ. იხ.: М. Инадзе. Вопросы этнополитической истории древней Абхазии. გვ. 73, 76, 8; З. Папаскири. Территория Абхазии в XI–XV вв. გვ. 185, 200..

¹ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა, – *ქართლის ცხოვრება*. ტ. I, გვ. 24.

² Б. ლომოური. ეგრისის სამეფოს პოლიტიკური მდგომარეობა IV-V საუკუნეებში, – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. ტ. II, გვ. 161.

რი ბიზანტიასა და ქართლს შორის მდ. კელასურზე დაიდო: „და გამოიკითხა კეისარმან საზღვარი საბერძნეთისა, ქუეყანა ზღვს პირისა, რომელ არს აფხაზეთი, და რქუა ესრეთ: „ეგრის წყლითგან ვიდრე მდინარემდე მცირისა ხაზარეთისა – ესე საზღვარის არს საბერძნეთისა აღექსანდრობითგან, რომელი აქ შენ მივიღია მკლავითა ჩუენგან. აწ იგი უკუე მოგუეც, და ოდეს წარიყვანებდე ცოლსა შენსა, ასულსა ჩემსა, მაშინ მოგცე მისგან ქუეყანა“. და დაუწერა ეგრის წყალსა და კლისურას შუა ქუეყანა ზითვად, და სხუა აფხაზეთი უკუსცა ვახტანგ ბერძენთა“.¹

მკვლევართა (პ. ინგოროყვა, დ. მუსხელიშვილი) ვარაუდით, ამ ამონარიდში ნახსენები „შუა ქუეყანა“, რომელიც მოიცავს დალიძგა-კელასურის შუამდინარეთს, იგივეა, რაც XVIII ს. მიწურულში წარმოქმნილი აფხაზური ტოპონიმი „აბჟუა“,² რომელიც ქართულად სწორედ „შუა სოფელს“ ნიშნავს.³ დ. მუსხელიშვილის მოსაზრებით, ამ ტოპონიმის წარმოქმნა სწორედ ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში უნდა მომხდარიყო, ხოლო ის, რომ წყაროში გვაქვს „ქუეყანა“ ნაცვლად „სოფლისა“, ამის მიზეზს მკვლევარი გვიანდელი ხანის გადამწერის ან რედაქტორის ჩასწორებაში ხედავს.⁴

VII საუკუნეში, ვახუშტის ცნობით, საზღვარმა ისევ ეგრისწყალზე გადაინაცვლა: „ხოლო შემდგომად სტეფანოზ ბაგრატიონის ჟამსა მიულო ერეკლეს კეისარმან⁵ კუალად ეგრისის მდინარის იქითი და დასუეს ბერძენთა ერისთავი თჳსი ანაკოფიას და უწოდეს აფხაზთა ერისთავად, იყვნენ აქა ერისთავნი ცვლილებითა“.⁶ თუმცა, ამ პრობლემასთან დაკავშირებით, ოღნავ განსხვავებულ ცნობას ვხვდებით ანონიმი სომეხი გეოგრაფოსის თხზულებაში: «Между Болгарами⁷ и Понтийским морем живут народы: Гарши, Куты и Сваны⁸ до города Питу-

¹ **ჯუანშერ ჯუანშერიანი.** ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა., გვ. 177, 203-204, 205, 235, 242.

² **ნ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209; **თ. ჭიჭინაძე.** საქართველოს ისტორიის მასალა. *სიგელი*, – ქურნ. „კვალი“, №20, 1897 გვ. 394; **ს. ჯანაშია.** გიორგი შარვაშიძე. კულტურულ ისტორიული ნარკვევი, – *შრომები*. ტ. IV, გვ. 44.

³ **პ. ინგოროყვა.** გიორგი მერჩულე, გვ. 128; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული., გვ. 112.

⁴ **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული., გვ. 113.

⁵ იგულისხმება ბიზანტიის იმპერატორი ჰერაკლე I (610-641).

⁶ **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 795.

⁷ სავარაუდოდ, ესენი არიან თანამედროვე ბალყარელები.

⁸ **ზ. ანჩაბაძე, დ. მუსხელიშვილი, დ. ლეთოდიანი** ანონიმისეულ „სვანებს“ სანიგებთან აიგივებენ (**З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии., გვ. 65; **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული., გვ. 98-99; **დ. ლეთოდიანი.** აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII სს-ში. თბ., 1991, გვ. 82).

унта (Pitius) на морском берегу страны Авазов (Abasgi), где живут Апишлы и Абхазы до приморского своего города Севастополиса (Dioscurias), и далее до реки Дракона, ... отделяющей Абхазию от страны Егеръ».¹

დღემდე დავას იწვევს მდ. დრაკონის იდენტიფიკაციის საკითხი. ზ. ანჩაბაძემ იგი მდ. კოდორთან გააიგივა, თუმცა არ მოუტანია საამისო არგუმენტები და, როგორც ჩანს, დასკვნა ამ დასახელებულ ჰიდრონიმთან მსგავს ბგერობრივ ჟღერადობაზე ააგო.² დ. მუსხელიშვილიც ამ მოსაზრებას ემხრობა.³ მკვლევარი, ამ ჰიდრონიმის ლოკალიზაციისათვის იშველებს თეოდოსი განგრელის ნაშრომში დასახელებულ აფშილეთის ციხეს „სკოტორი“⁴ რომელიც სადღაც კოდორის ხეობაში უნდა ყოფილიყო.⁵ ვფიქრობთ, რომ ამ მოსაზრებას ერთგვარად ამაგრებს თეოდოსი განგრელის ქართულ თარგმანში „სკოტორის“ ნაცლად „კოტორის“ ხმაურება: „...შეაყენეს ციხესა აფხაზეთისასა, რომელსა ეწოდების კოტორი“⁶ (ხაზგასმა ს. ყაუხჩიშვილისაა – კ.კ.). როგორც ჩანს, მთარგმნელმა ერთგვარად შეასწორა თეოდოსი განგრელის მიერ დაშვებული შეცდომა ადგილობრივი ტოპონიმის გადმოცემისას. თუკი, დრაკონს კოდორთან გავაიგივებთ და გავიზიარებთ სომეხი ანონიმის ამ ცნობასაც, მაშინ ის აშკარა წინააღმდეგობაში მოვა ვახუშტისთან. ამ ნიუანსს, თავის დროზე, ყურადღება მიაქცია დ. ლეთოლიანმა, რომელიც, შესაბამისად, შეეცადა ეს ორი ცნობა ერთმანეთისათვის მიესადაგებინა. აქედან გამომდინარე, მკვლევრის ვარაუდით მდ. დრაკონში ეგრისწყალი უნდა ივარაუდებოდეს.⁷

მართალია, სომეხი ანონიმის გეოგრაფიამ, კ. პატკანოვის დასკვნით, ჩვენმდე ძალიან დამახინჯებული სახით მოაღწია და საჭიროა შემდგომი კვლევა-ძიების წარმოება ამ ტექსტის არქეტაპის აღსადგენად.⁸ მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ, ამ ვითარებაშიც კი, ის უნდა ასახავდეს ქართულ-აფხაზური საზღვრის ფიქსაციას ვახუშტისეულ ცნობასა და ჯუანშერის ერთ ცნობას შორის არსებულ პერიოდში. კერძოდ, აღწერს რა ცნობილი არაბი სარდლის მურვან იბნ-მუჰამედის (იგივე მურვან-

¹ К. Патканов. Из новаго списка географии, приписываемой Моисею Хоренскому, – *«Журнал Министерства Народнаго Просвещения»*. Март, 1883. СПб. გვ. 29.

² З. В. Анчабадзе. Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 65.

³ დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული..., გვ. 98-99, 119-120.

⁴ თეოდოსი განგრელი. მოგონებებიდან, გვ. 42, შენიშვ. 4.

⁵ დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული..., გვ. 119.

⁶ თეოდოსი განგრელი. მოგონებებიდან, გვ. 43, შენიშვ. 4.

⁷ დ. ლეთოლიანი. აფხაზეთის, აფშილეთის..., გვ. 15-16, 179, 182.

⁸ К. Патканов. Из новаго списка географии..., გვ. 23.

ყრუ) ლაშქრობას დასავლეთ საქართველოში,¹ ის წერს: „და ვითარცა შევლო ყრუმან კლისურა, რომელი მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისასა და საქართველოსა, და შემუსრა ქალაქი აფშილეეთისა ცხუმი, და მოადგა ციხესა ანაკოფისასა“ (ხაზგასმა ჩვენია – კ.კ.)² ვახუშტის ცნობა თარიღდება VIII ს. I ნახევრით (ჰერაკლე კეისრის ზეობის ქრონოლოგიიდან გამომდინარე), ჯუანშერისა კი – VIII ს. 30-იანი წლების II ნახევრით (მურვან-ყრუს ლაშქრობა საქართველოში). თუ ჩვენი მოსაზრება სწორია, მაშინ, ამ პერიოდში (დაახლ. 641-730წწ.) ადგილი ჰქონია ქართულ-აფხაზური საზღვრის გარკვეულ ცვლილებას კიდევ უფრო ჩრდილო-დასავლეთი (ეგრისწყლიდან კოდორისაკენ) მიმართულებით, თუმცა ეს ფაქტი არ ასახულა ქართულ მატიანეებში. ვფიქრობთ, ვახუშტისეული ეგრისწყლიდან ჯუანშერისეულ კლისურამდე საზღვრის გადაწევის ლოგიკაში უნდა ჯდებოდეს ჩვენი მოსაზრებაც. თუმცა ამ ვარაუდის საბოლოო დასადასტურებლად, აუცილებელია, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ანონიმი სომეხი გეოგრაფოსის ტექსტის დაზუსტებისათვის შემდგომი კვლევის წარმოება.

შემდგომ საუკუნეებში (აფხაზეთის საერისთაო, „აფხაზთა“ სამეფო და ერთიანი ქართული სახელმწიფო) ქართულ-აფხაზური ეთნიკური საზღვარი ისევ ეგრისწყალზე ფიქსირდება (საზღვარი ცხომისა და ბედიის საერისთაოებს შორის).³ ეს ვითარება ძალაში რჩება ვიდრე XIII ს-ის დასასრულამდე, რაზეც უკვე ვისაუბრეთ ზემოთ. ქართულ-აფხაზური ეთნიკურ-პოლიტიკური საზღვრის ახალი რევიზია უკვე XVIII ს. დამდეგიდან უნდა დაწყებულიყო. XVIII ს. I მეოთხედისათვის ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსული ტომებისა და ოსმალეთის იმპერიის მხარდაჭერით ზურგმომავრებული აფხაზეთის სამთავრო, რომლის აღმოსავლეთი საზღვარი, ვახუშტის ცნობით, ანაკოფიასთან (ამჟამინდ. ახალი ათონი) გადიოდა,⁴ სარგებლობს ოდიშში განვითარებული შინაარეულობით და იწყებს პერმანენტულ და წარმატებულ ექსპანსიას სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით – სამეგრელო-ოდიშის სამთავროს სიღრმეში.⁵ ამ

¹ ამის შესახებ იხ.: **ზ. პაპასქირი**. დასავლეთ საქართველო-აფხაზეთის პოლიტიკური ისტორიიდან. VIII საუკუნის I ნახევარი, – წგნ.: **ზ. პაპასქირი**. აფხაზეთი საქართველოა. თბ., 1998, გვ. 111-114.

² **ჯუანშერ ჯუანშერიანი**. ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, 235.

³ **ბატონიშვილი ვახუშტი**. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 796.

⁴ **ბატონიშვილი ვახუშტი**. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 776, 783; ვახუშტის ამ ცნობას ნ. დადიანიც იმეორებს, თუმცა მის დროს (XIX ს. I ნახ.) ეს უკვე ანაქრონიზმი იყო (**ნ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 150, 151).

⁵ **ზ. პაპასქირი**. ზოგი რამ აფხაზეთის წარსულზე., გვ. 47; **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკვ. I, გვ. 97; **ბ. ხორაჯა**. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა., გვ. 75-76.

პროცესის შეჩერება, მიუხედავად ოდიშართა ცალკეული სამხედრო და პოლიტიკური წარმატებებისა,¹ ფაქტობრივად, შეუძლებელიც ხდება. საქმეს ვერ უშველა ლევან II დადიანის (1611-1657წწ.) მიერ „აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის“² აგებულია ე.წ. „კელასურის კედელმაც“. სხვადასხვა წყაროების, პირველ რიგში კი, უცხოელ ავტორთა მონაცემების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება რეგიონის საერთო პოლიტიკური და ეთნიკური ვითარების ზოგადი სურათის წარმოდგენა.

იტალიელი მისიონერი ჯოვანი და ლუკა აფხაზეთ-სამეგრელოს საზღვარს 1630წ. მდ. აუს³/აბსეზე⁴ აფიქსირებდა: „21 მაისისას მოვედით ძველ ქალაქ სკისორნუმში (Schissornum), საცა მდინარე აუსი ჰყოფს აფხაზეთს სამეგრელოსაგან“⁵ აღნიშნულ დასახლებულ პუნქტს ი. ტაბაღუა ქ. სოხუმთან აიგივებს.⁶ თუმცა, პ. ინგოროყვას მოსაზრებით, აქ საუბარი უნდა იყოს ანაკოფიაზე,⁷ რაც საეჭვოდ მიიჩნია ნ. ბერძენიშვილმა.⁸ ჯოვანი და ლუკას ცნობით, დრანდის ეკლესია ოდიშის შემადგენლობაშია: წმ. ანდრიას სახელობის ეკლესია „ახლოა აფხაზეთთან, რომლებთანაც ქართველებს ძრიელ ცოტა მეგობრობა აქვსთ“⁹ თუმცა,

¹ **ზ. პაპასქირი.** ზოგი რამ აფხაზეთის წარსულზე... გვ. 14; **დონ არქანჯელო ლამბერტი.** სამეგრელოს აღწერა. გამოსაცემად მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო **ილ. ანთელავამ.** თბ., 1991, გვ. 28.

² **ბატონიშვილი ვახუშტი.** აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 782; ამ საფორტიფიკაციო ნაგებობის დანიშნულება რომ აფხაზთა შემოსევებისაგან ოდიშის დაცვა იყო, ამას უცხოელი ავტორებიც მოწმობენ: ა. ლამბერტი (**დონ არქანჯელო ლამბერტი.** სამეგრელოს აღწერა, გვ. 152), ჟ. შარდენი (*Voyages du Chevalier Chardin...*, გვ. 149-150; *Путешествие Шардена...*, გვ. 21; *ჟან შარდენის მოგზაურობა...*, გვ. 107); თ. ბერაძე მიიჩნევს, რომ 1611-1615 წლებისთვის აფხაზეთ-ოდიშის საზღვარი მდ. კელასურზე გადიოდა (**Т. Берაძე.** Этнополитические процессы на территории современной Абхазии в XV-XVIII вв., – კრებ.: *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*, გვ. 208).

³ ასეა მ. თამარაშვილთან (**მ. თამარაშვილი.** ისტორია კათოლიკობისა..., გვ. 144; **ი. ტაბაღუა.** საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში /XIII-XXსს პირველი მეოთხედი/. ტ. III (1628-1633). თბ., 1987, გვ. 157).

⁴ ბ. ხორავას მოსაზრებით, საუბარია მდ. ბესლეთზე და არა მდ. კოდორზე, როგორც ამას ი. ტაბაღუა მიიჩნევს (**ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 94; **ი. ტაბაღუა.** საქართველო ევროპის..., გვ. 160).

⁵ **მ. თამარაშვილი.** ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 144; **ი. ტაბაღუა.** საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში..., გვ. 157;

⁶ **ი. ტაბაღუა.** საქართველო ევროპის არქივებსა..., გვ. 157; ამ მოსაზრებას ბ. ხორავაც ემხრობა (**ბ. ხორავა.** ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 94).

⁷ **პ. ინგოროყვა.** გიორგი მერჩულე, გვ. 134.

⁸ **ნ. ბერძენიშვილი.** მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის, – წგნ.: **ნ. ბერძენიშვილი.** საქართველოს ისტორიის საკითხები. მეორე გამოცემა. **დ. ბერძენიშვილის** რედაქციით. თბ., 1990, გვ. 618.

⁹ **მ. თამარაშვილი.** ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 149.

ამ ხალხებს შორის რომ გამწვავებული ურთიერთობა იყო, მან სამეგრელოში მისვლამდე უკვე იცოდა. სკისორნუშში ადგილობრივმა თავადმა¹ პუტომ მას უთხრა, რომ „აქ ახლოს მეზობლად ქართველები არიან, მაგრამ მათთან ბევრი ურთიერთობა არა მაქვს“;² სამეგრელოს პირველ დასახლებულ პუნქტად დომინიკანელი მისიონერი სკურჩას (Scourcia, Scorua)⁴ ასახელებს, რომელიც მდ. კოდორთან მდებარეობს. როგორც ჩანს, ოდიშარნი სულ უფრო აღმოსავლეთით იხვედნენ მომხდურ აფხაზეთა შემოტევების გამო. თუმცა, მეგრული მოსახლეობის გარკვეული რაოდენობის და, შესაბამისად, დასახლებული პუნქტის არსებობა დრანდაშიც უნდა ვივარაუდოთ, რადგან, როგორც ვხედავთ, ჯერ კიდევ ფუნქციონირებს ადგილობრივი მონასტერი, რომელიც დრანდელი არქიეპისკოპოსის (Driandelli)⁵ საკათედრო ტაძარია.⁶

შემდგომი 20 წლის მანძილზე აფხაზეთ-სამეგრელოს საზღვარი კიდევ უფრო აღმოსავლეთით იწევს: 1639-1640წწ. ოდიშში მყოფმა რუსმა ელჩებმა ფ. ელჩინმა და პ. ზახარიევმა დრანდის მონასტერიც («Дандренская монастырь») მონახულეს (1640წ. 6 თებერვალს),⁷ თუმცა ამ პერიოდის ოსმალთა ავტორის ქათიბ ჩელების რუკაზე საზღვარი მდ. კელასურთანაა დაფიქსირებული.⁸ სულ რამდენიმე წელიწადში საზღვარმა ორ სამთავროს შორის მდ. კოდორზე გადაინაცვლა.⁹ XVIII ს. 50-იანი

¹ ასე აქვს მ. თამარაშვილს (**მ. თამარაშვილი**, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 145).

² მართალია, კონტექსტის მიხედვით, აქ სასულიერო პირებზეა საუბარი, მაგრამ, ამ შემთხვევაში, ამას პრინციპული მნიშვნელობა არ აქვს.

³ **მ. თამარაშვილი**, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 145.

⁴ **მ. თამარაშვილი**, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 145.

⁵ **მ. თამარაშვილი**, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 146.

⁶ თ. ბერაძე ეჭვით უყურებს იტალიელ მისიონერთა ამ ცნობებს, რადგან დრანდის მონასტერი, ამ შემთხვევაში, ოდიშის საზღვრის გარეთ ჩანს (**Т. Берაძе**, Этнополитические процессы на территории современной Абхазии в XV-XVIII вв, გვ. 210).

⁷ *Материалы по церковной и этнополитической истории Абхазии. Посольство Федота Елчина и Павла Захарьева в Мегрелию (1639-1640)*. Для издания подготовил, предисловием, комментариями и словарем снабдил **Дж. Гамахрия**. Тб., 2005, გვ. 269; **ჯ. გამახარია**, აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 197-198; **ბ. ხორავა**, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 93.

⁸ *ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*. თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო **გ. ალასანიამ**, თბ., 1978, გვ. 56; **ჯ. გამახარია**, აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა, გვ. 197-198; **ბ. ხორავა**, ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა..., გვ. 93.

⁹ **დონ არქანჯელო ლამბერტი**, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 11-12; როგორც მ. მგალობლიშვილი შენიშნავს, ა. ლამბერტი ოდიშიდან 1649წ. გაემგზავრა (*ქან შარდენის მოგზაურობა...*, გვ. 15); იმავე პერიოდის მეორე ოსმალთა ავტორი ევლია ჩელები წერს: მდინარე ფაშა „პირდაპირ სამხრეთისაკენ მი-

წლების დასაწყისისათვის ჩამოყალიბებული სტატუსქვო შედარებით სტაბილური აღმოჩნდა (საუკუნის მიწურულამდე). მართალია, აფხაზთა პერმანენტული თავდასხმები სამეგრელოზე მაინც გრძელდებოდა,¹ მაგრამ საზღვრის ცვლილებას ეს არ იწვევდა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდეგ, ვფიქრობთ, სრულიად აშკარაა, რომ არავითარი საფუძველი არაა განსაკუთრებით დალიტგა-ენგურის შუამდინარეთი აფხაზი ეთნოსის ისტორიულ საცხოვრისად მივიჩნიოთ. ასე რომ, ზ. ანჩაბაძის მიერ სიტყვების „დაპყრობა“-«ЗАХВАТИТЬ»² გამოყენება შარვაშიძეთა მიერ ოდიშის სამთავროს ტერიტორიის ნაწილის – შემდგომი სამურზაყანოს ტერიტორიის დაკავებასთან დაკავშირებით სრულიად მართებულია.

„აფხაზეთ-საქართველოს“ ისტორიული საზღვრის ყბადალებულ თემის განხილვის საკითხში ამ ბოლო დროს კიდევ ერთი აფხაზი ისტორიკოსი – თ. აჩუგა ჩაერთო. ისიც ყოველნაირად ცდილობს „დაამტკიცოს“, რომ წარსული საუკუნეების წერილობითი წყაროების მი-

ედინება და სამეგრელოსა და აბაზას ქვეყნის შუა ზღვას ერთვის... მთლიანად შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე მდებარე აბაზას ქვეყნის დასაწყისია მდინარე ფაშა და საზღვრის დასასრულია დასავლეთით ორმოცდაორი დღის სავალზე კაფას ვილაიეთის მფლობელობაში მყოფი ტამანის ნახევრკუნძულის ახლოს მდებარე ანაპის ციხის ნავსადგური“ (ეგლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“: თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ. ნაკვ. I, თბ., 1971, გვ. 96, 97). მკვლევართა (გ. ანჩაბაძე, ბ. ხორავე) მოსაზრებით მდ. ფაშაში მდ. კოდორი იგულისხმება (გ. ანჩაბაძე. ეგლია ჩელების ცნობები აფხაზური და აბაზური ტომების შესახებ. – საისტორიო კრებულები, VI, თბ., 1976, გვ. 77; ბ. ხორავე. ოდიშ-აფხაზეთის..., გვ. 92).

¹ *Voyages du Chevalier Chardin...*, გვ. 336-337, 350-351; *Путешествие Шардена...*, გვ. 104, 110-111; *ჟან შარდენის მოგზაურობა...*, გვ. 207, 215-216; აფხაზები მარტო სამეგრელოთი არ „კმაყოფილდებოდნენ“: გიორგი გურიელმა (სამთავროს სათავეშია 1669 წლიდან) „მოსრნა მეკობრედ მოსრულნი აფხაზნი გურიას მრავალგზის“ (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა..., გვ. 840; **З. В. Анчабадзе**. Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 268-269; **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული..., გვ. 102).

² აღსანიშნავია, რომ სიტყვებს: „დაპყრობა“-«ЗАХВАТИТЬ» ქართულსა და რუსულ ენებში ერთი გაგება აქვთ: ესაა სხვისი მიწა-წყლის ძალისმიერი გზით ებტაცება „დაპყრობა“ სახელი დ ა ი პ ყ რ ო ბ ს ზმნის მოქმედებისა“ (*ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*. ერთტომეული. არნ. ჩიქობავას რედაქციით. ნაკვ. I, თბ., 1990, გვ. 404), „დაპყრობს ძალით (ომით...) აიღებს, ხელში ჩაიგდებს, დაიმორჩილებს (ქვეყანას, ხალხს)“ (*ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, გვ. 378); «Захватить... 2. кого-что. Силой овладеть кем-чем-н. 3. чужую территорию. 3. пленных» (**С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова**. Толковый словарь русского языка (Е-Л). Издательство «Азъ», 1992; იხ. ელექტრონ. ვერსია: http://lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_e_1.txt).

ხედვით, „ეთნიკური საზღვარი“ აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთში მდ. ენგურზე გადიოდა.¹ თუმცა, ყველაზე „უძველესი“ წყარო, რომლის წარმოდგენაც ავტორმა ამ თეზისის დასაბუთებისათვის წარმოადგინა 1788 წლით თარიღდება.² ერთი სიტყვით, მიუხედავად ამ და სხვა მსგავსი მცდელობებისა, დაბეჯითებით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ XVII საუკუნემდე აფხაზურ ტომთა განსახლების უკიდურესი აღმოსავლეთი საზღვარი მდ. ღალიძგას არ გასცდენია. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ამაზე პირდაპირ უნდა მიუთითებდეს საკუთრივ დასახელებული ჰიდრონიმიც (მეგრულად: ღელე კიდისა, მდინარე საზღვრისა, მიჯნის წყალი), და რომ სწორედ ღალიძგა უნდა ყოფილიყო ერთი პერიოდი მაინც ე.წ. „ეთნიკური საზღვარი“ აფხაზებსა და მეგრელებს შორის.³

ამრიგად, აფხაზ ისტორიკოსთა მიერ მდ. ენგურის გამოცხადება „საქართველო-აფხაზეთის ისტორიულ საზღვრად“ მეცნიერული თვალსაზრისით სრულიად უსუსურია და ელემენტარულ კრიტიკას ვერ უძლებს. მას მხოლოდ პროპაგანდისტული დანიშნულება გააჩნია, რომლის მიზანი მხოლოდ და მხოლოდ სეპარატისტთა ქმედებებისათვის ისტორიოგრაფიულ-იდეოლოგიური საფუძვლების შექმნა და გამართლებაა.

¹ **Т. А. Ачугба.** О проблемах национального самосознания населения юго-восточной Абхазии – <http://www.abkhaziya.org/books/samurzaqan/samur2.html>.

² *Новый и Полный Географический Словарь Российскаго Государства, или Лексикон.* Ч. I (А-Ж). М., 1788. გვ. 3.

³ ამასთან დაკავშირებით, ვერ გავიზიარებთ დემოგრაფიის სპეციალისტის მ. გეჯუას მტკიცებას, რომ „აფხაზეთის მოსახლეობა გვიან შუა საუკუნეებამდე ეთნიკურად ძირითადად ერთგვაროვანი იყო. მის ტერიტორიაზე ქართველი ტომები ცხოვრობდნენ. მე-16, მე-17 საუკუნეებიდან აფხაზეთის მოსახლეობის რაოდენობა და ეთნიკური შემადგენლობა აფსუების ჩამოსახლების შედეგად საგრძნობ ცვლილებას განიცდის“ (**მ. გეჯუა.** აფხაზეთისა და აფხაზეთიდან დევნილი მოსახლეობის სოციალურ-დემოგრაფიული პრობლემები. დისერტაცია ეკონომიკის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1999, გვ. 42). როგორც ზემოთ ვნახეთ, წყაროები ნამდვილად არ ამტკიცებენ აფხაზეთის ტერიტორიის მონოეთნიკურობას.

KAKHA KVASHILAVA

WHEN DID THE ENGURI RIVER BECOME ODISHI- ABKHAZIA'S FRONTIER

The separately predisposed Abkhaz and Russian historians have been trying hard lately to convince their fellow-countrymen at all costs as if the Enguri River historically (“from time immemorial”) had been Abkhazia’s the so-called Georgian “state frontier”. Relying on the appropriate original sources and special scientific literature in the given article the utter groundlessness of this assertion of the separatist historiographers’ is proved. It is noted that the declaration of the Enguri River as “a Georgia-Abkhazia’s historical frontier” by the Abkhaz historians from the scientific point of view is utterly feeble and it has only a propagandistic purpose to create a historiographic – ideological foundation and a justification of the separatists’ actions. Actually the Enguri River had never been a frontier between Abkhazia and the rest part of Georgia until the beginning of the 18th century and the present political-administrative conjuncture was established only at the edge of the 17th and 18th centuries.

ავთანდილ კილასონია

„დაკარგვა-ბარდასკეწა“ და კმელი ქართული სამართალი (XVIII ს.)

XX ს. 90-იანი წლებიდან დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფო ბევრი პრობლემის წინაშე დადგა. რუსეთის აგრესიულმა ზრახვებმა, აფხაზეთის და სამაჩაბლოს ტრაგედიამ, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურმა მდგომარეობამ, დევნილთა სიმრავლემ, ქრონიკულმა უმუშევრობამ ასეულ ათასობით ქართველი აიძულა ქვეყნის გარეთ ეძებნა არსებობის საშუალება. ზუსტი სტატისტიკის არარსებობის მიუხედავად, აღიარებულია, რომ საქართველო ერთ-ერთი პირველია საზღვარგარეთ ემიგრირებულითა, უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა და ტრეფიკინგის მსხვერპლთა რაოდენობით.¹ მსგავსი მოვლენა უკვე იყო ჩვენი ქვეყნის წარსულში. შექმნილ ვითარებაში ამ წარსულის შესწავლას მხოლოდ შემეცნებითი მნიშვნელობა არა აქვს, მას პრაქტიკული დატვირთვა აქვს.

გვიან შუა საუკუნეებში ერთიანი ქართული პოლიტიკური ორგანიზმის დაშლამ, სამეფო-სამთავროებს შორის არსებულმა მტრობამ და შინაბრძოლებმა, ირან-ოსმალეთის გაბატონებამ მისი თანმხლები ყველა ნეგატიური მოვლენით, განვითარების ნორმალური კალაპოტიდან ამოაგდო და სულ სხვა გზით წარმართა საქართველოს შემდგომი ბედი.² XVI-XVIII საუკუნეებში დასუსტებული ქართული სახელმწიფოებრიობა ვერ უზრუნველყოფდა თავის ქვეშევრდომთა უსაფრთხოებას, სოციალურ წესრიგს და კანონიერების სათანადოდ დაცვას. ამ პერიოდის ქართული წყაროების უბრალო გადახედვაც საკმარისია, რომ თვალში გვეცეს ყველაზე ნიშანდობლივი – „გაქცევა“, „გარდახვეწა“, „დაკარგვა“ და სხვ. ისინი არსებითად, ერთ დიდ უბედურებას აღნიშნავენ. ამ უბედურებას კვებავდა მტრული საგარეო პოლიტიკური გარემოცვა, ფეოდალთა თვითნებობა, უკიდურესად მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური ნიადაგი.

XVI-XVIII საუკუნეებში მწარმოებელი მოსახლეობის უმღწყალო ექსპლოატაციის ხანაა საქართველოში. წინარე ხანასთან შედარებით

¹ აშშ სახელმწიფო დეპარტამენტის განცხადება. – იხ. გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა“, 22.07.2001.

² ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ისტორია. XI-XIV სს. თბ., 1949, გვ. 238.

ყმა გლეხის ბეგარა-გადასახადები ნ-ჯერ და მეტად გაიზარდა.¹ მებატონეთა მიერ თვითნებურად გაზრდილ გამოსაღებებს დაემატა უცხოელ დამპყრობთა სასარგებლოდ შემოდებული „სათათრო“, „მალი“, „საური“, „საყაენო“ და მისთ. ამ დროიდან დაირღვა რაოდენობრივი თანაფარდობა გაბატონებულ და მშრომელ მოსახლეობას შორის. განუწყვეტელ ომიანობებს შეეწირა მოსახლეობის თითქმის ნახევარი, უპირატესად მწარმოებელი მასა. თავადაზნაურობა დარჩენილთაგან ცდილობდა შემცირებული შემოსავლის შევსებას, რაც აუტანელს ხდიდა გლეხის ისედაც მძიმე მდგომარეობას. გაუსაძლისი იყო გლეხის ცხოვრება ბოლომოუღებელი შინაფეოდალური ომების გამოც. მოდავე ფეოდალები არბევდნენ და ძარცვავდნენ ერთმანეთის ყმა-მამულებს, ტყვეებად მიჰყავდათ მოსახლეობა, რომელიც, ვითარც „ომში ნაშობები“, მათი „მიუღევარი“ საკუთრება ხდებოდა.

მეფის ხელისუფლება ვერ ახერხებდა კანონიერების დაცვას, რასაც ლოგიკურად მოსდევდა სოციალურ წინააღმდეგობათა გამწვავება, „სამართალში“ ჩივილი და დავა, მაგრამ ამ დავაში, როგორც წესი, ძლიერი იმარჯვებდა. გლეხი სამართალს ვერ ჰპოულობდა, რადგან სამართალი, ისევე როგორც მთელი სახელმწიფო აპარატი, ძლიერთა ხელში იყო. მუდმივმა საფრთხემ, გაუსაძლისმა ექსპლოატაციამ და უსამართლობამ შექმნა მძიმე მორალურ-ფსიქოლოგიური კლიმატი, გააბატონა უიმედობა და სასოწარკვეთა. ნიადაგ შიშის, დაძაბულობისა და განუკითხაობის პირობებში ქვეყნის გარეთ გადაკარგვა თავის გადარჩენის ერთადერთ საშუალებად ჩანდა. „უსამართლობამ გაგვრეკა საქართველოდამ, იორამისა და ბერის ყმობა არ შეგვიძლიან“, წერენ გაქცევის მიზეზად ყმები დანღურაშვილები,² „დაკარგვის მეტი ღონე არა მაქვს“,³ ჩივის მეორე; „თუ თქვენი საფარველი ჩვენ არ დაგვიდგა, ჩვენ დავიკარგებით“,⁴ მოთქვამს მესამე; „არც მამა ყოფილა და არც პაპა იმისი ყმა და ნურც მე დამკარგავთ. თქვენი ყმობა მსურს და ამ უსამართლო ბატონყმობისგან გამათავისუფლე და თუ არა მეშველება რა, კურთხეულ არს ღმერთი, სადიდამაც ჩემი ბიძა-მამა მოსულან, მეც იქ წავალ.

¹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, წ. II, თბ., 1948, გვ. 190.

² დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, II, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1953 №110; გ. აკოფაშვილი. გლეხთა კლასობრივი ბრძოლა. წიგნში. – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 564.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII. სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ., 1985, გვ. 201-202.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, გვ. 264.

მრავალი ქრისტიანე არის უსჯულოში ტყვეთ, მეც იქ წავალ“,¹ იბუქრება მეოთხე.

„დაკარგვა“ ჩვეულებრივი მოვლენა იყო უცხო მტრის შემოსევისა და მუდმივი ომიანობის გამოც. „ალამაჰმადხან რომ მოვიდა და ავიყარენით სხვაც მრავალი დაკარგე და ოთხი კომლიც მამათქვენის წყალობა“,² ჩივის ერეკლე II-სთან ერთი ფეოდალი. „დაკარგვის“ უმნიშვნელოვანესი წყარო იყო მთიელთა ჩამოწოლა: აფხაზთა ექსპანსია, „ლეკიანობა“ და „ოსიანობა“. გაქცეული, დეკლასირებული ელემენტები უერთდებოდნენ საქართველოზე მომართულ უცხოტომელებს და მათთან ერთად სწადიოდნენ უამრავ დანაშაულს. საკუთარი თანამემამულეების ტაცება-დატყვევებაში კი მომხდურებს არაფრით ჩამოუვარდებოდნენ. ობიექტურად მათ ხელი შეუწყვეს იმიერკავკასიის მთიელთა საქართველოს ბარში დამკვიდრებას. სავსებით მართალი იყო აკად. ნ. ბერძენიშვილი, როდესაც, მაგალითად, აღმოსავლეთ კახეთში, საინგილოში და დესტნელთა გაბატონებას კახეთში ბატონყმური უღლის დამძიმებასა და კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას უკავშირებდა.³ მთის ჩამოწოლის და მთიელებთან ქართული ელემენტის აგრევიგად შერწყმა-შეერთების შედეგი იყო, გარკვეულწილად, აწინდელი აფხაზეთისა და ოსეთის წარმოშობაც.

„დაკარგვა“, „გარდახვეწა – შორს გაქცევა“⁴, თუ „გახიზვნა“ სოციალური პროტესტის ფორმები იყო და, თუმცა იძულებით, მაგრამ მაინც ნებელურ ნაბიჯს წარმოადგენდა. ასეთი ქმედება გაბედულ და ფიზიკურად თუ სულიერად ძლიერ ინდივიდებს შეეძლოთ, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მათი თავგანწირვის შედეგი დატყვევება, მონობაში ჩავარდნა იყო. მაშინდელ მძიმე კრიმინოგენურ ვითარებასა და განუკითხაობაში ადამიანებზე მონადირე კრიმინალებს, ასე ვთქვათ, უნებურად უვარდებოდნენ ხელში და „იკარგებოდნენ“ ადგილიდან-ადგილზე გადანაცვლებული თუ ყანა-მინდორში მომუშავე ადამიანები და ისინიც ტყვეების რიგებს ავსებდნენ, „საქონლად“ იქცეოდნენ და აღმოსავლეთის მონათა ბაზრებზე დაუბრკოლებლად გაედინებოდნენ.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, გვ. ტ. VIII გვ. 266-267.

² ქართული სამართლის ძეგლები, გვ. ტ. VIII გვ. 498.

³ ნ. ბერძენიშვილი. XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან. – საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II, თბ., 1965, გვ. 187; მ. ქიქოძე. სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგების ცდები. კლასობრივი ბრძოლა XVIII ს. პირველ მეოთხედში. – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 397.

⁴ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I. ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკონის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ. თბ., 1991, გვ. 148.

ქართულმა ისტორიულმა აზროვნებამ ამ დანაშაულს შესატყვისი ტერმინი მოუძებნა – „ტყვის სყიდვა“.¹ „ტყვის სყიდვის“ შედეგად საუკუნეების მანძილზე საზღვარგარეთ გაედინებოდა და საქართველოს სამუდამოდ ეკარგებოდა მისი მოსახლეობის თითქმის მთელი ბუნებრივი ნამატი². „დაკარგვის“ ყველა ფორმას შეძლებისდაგვარად ებრძოდა დაუძღვრებული ქართული სახელმწიფო და სამართალი. ყველაზე რელიეფურად ეს ქართლისა და კახეთის მეფეთა საქმიანობაში აისახა. XVIII ს. I მეოთხედში ქართლის მეფე ვახტანგ VI შეეცადა მოშლილ-დამახინჯებული სოციალური ურთიერთობების მოწესრიგებას, „ბატონყმური რიგის“ დაცვას, რომელსაც უკანონობათა გახშირებით სასიკვდილო საფრთხე შექმნოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენთვის საინტერესო რეალები კანონმდებელს ცალკე განყოფილებად არა აქვს წარმოდგენილი, მათ გადაწყვეტას ეხება ვახტანგის სამართლის მთელი რიგი მუხლები, რომლებიც გაფანტულია სხვადასხვა ადგილზე. დამახინჯებულ ბატონყმურ ურთიერთობებს აწესრიგებს 95-ე, 142-ე, 198-203-ე, 211-ე, 214-216-ე, 234-ე, 258-262-ე, 267-ე, 269-ე და სხვა მუხლები.

ბუნებრივია, რომ ვახტანგ VI-ის სამართალი, უპირველეს ყოვლისა, ფეოდალთა კლასის ინტერესებს იცავს, შესაბამისად მკაცრია მისი უმთავრესი პოსტულატი – დაკარგული გლეხის ძებნის 6, 12 და 30 წლიანი ვადა, მაგრამ მებატონეებს სამართლიანობისკენაც მოუწოდებს, „უღების დაღებას“ უკრძალავს, რათა უსამართლო მოპყრობით გაქცევა-დაკარგვისკენ არ უბიძგონ. სამართლის 201 მუხლით, „თუ აქელამ აყრილი გლეხი სხვა საბატონოში წავიდა, იქ ექვსი წელიწადი დაყოს და ისრე ხელმწიფე მოუვიდა, თუ უნდა მისცემს ხელმწიფე და თუ უნდა არ მისცემს. ხელმწიფის გუნებაზე ჰკილია. ეს იმიტომ დავსწერეთ, რომე ნურა კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა, ექვს წელიწადს სხვაგან დაჰყოფს, მოვა, ხელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაეკარგება.“³

202-ე მუხლით, „თუ საბატონოს კაცის შვილის ყმა სხვას საბატონოშიდ წავიდეს, თუ ოცდაათი წელიწადი იქ დაჰყოფს და ისრე მოვიდა და სხვას კაცს ეყმო, ვეღარას შეუა, თუ ნაკლები დაყო და ისრე მოვიდა, ვერავინ შეეცილება, ისრევ თავის ძველ ბატონს უნდა მიეცეს. მაგრამ თრიალეთზე, ქართველი ბატონის (მეფე – ა.კ.) სახასოში,

¹ სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ტყვე იყო „ლაშქართაგან წარტაცებული, გინა მძღაგრებით აყრილი, გინა მოპარვით გაყიდული“. **სულხან-საბა ორბელიანი**. ლექსიკონი ქართული. II. თბ., 1993, გვ. 150.

² დაწვრ. იხ. ა. **კილასონია**, ადამიანებით ვაჭრობა საქართველო-კავკასიაში XVI-XIX საუკუნეებში. *ისტორიულ-სამართლებრივი ასპექტები*. თბ., 2006.

³ *სამართალი ვახტანგ მეექვსისა*. ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო **ა. დოლიძემ**, თბ., 1981. გვ. 239.

თორმეტი წლის წასული რომ მოვიდეს, აღარ მისცემს“.¹

ხელისუფლება ცდილობდა გაჭირვებაში ჩავარდნილი კაცისთვის ხელი მოემართა და ფეხზე დაეყენებინა. ვახტანგის სამართლის 132-ე მუხლით, „თუ კაცი გადარიბებულიყოს და ვალის მიცემა აღარ შეუძლოს, დიად დაცემულიყოს, თავნებად დაიკლება და ცოტა არის, რომ შეუძლია, თავნი უნდა მისცეს და სარგებელი ჩაივლის“². ვალის გადავადების, სარგებლის მიუცემლობისა და შეღავათის უპირველეს საპატიო მიზეზად „დაკარგვა“, „ტყვედ ყოფნა“ და „მოვალის გატეხილობა“ მიიჩნევა. 133-ე მუხლით, „თუ კაცი დაკარგულიყოს და წვრილი შვილი ჰყვანდეს და ცოლი, თუ აქვს რამე, მისის შეღავათით მისცეს და თუ არა, მოვალემ იმ კაცის მოსვლამდის დააცადოს“.³

ზემოთ დამოწმებულ და კიდევ სხვა მუხლებშიც კარგად ჩანს ვახტანგის სამართლის პრევენტული ბუნება ჩვენთვის საინტერესო საკითხში. იმ ავბედითსა და საფროთხიან დროში ერთეულები თუ ახერხებდნენ „შორს გაქცევას“. მიმძლავრებელთა უმრავლესობა თვით ქვეყნის შიგნით, საქართველოს რომელიმე სხვა კუთხეში „იკარგებოდა“, იმატა „ხიზან გლეხთა“ რაოდენობამ, ქართლელები კახეთსა და ოსებში ეძებდნენ თავშესაფარს, მეგრელები – აფხაზეთში და სხვ. ცალკეული მებატონეები საკუთარი ძალით ვერ ახერხებდნენ გაქცეულ ყმათა უკან დაბრუნებას, ამიტომაც 1707წ. ქართლის ცენტრალურმა ხელისუფლებამ რადიკალურ ზომებს მიმართა – „დაკარგულთა“ უმრავლესობა ძალით დააბრუნა ძველ კერაზე. ეს ღონისძიება „მყრელობის“ სახელით შევიდა ისტორიაში. ის საგანგებო მოხელეებმა „მყრელებმა“ აღასრულეს და მასში კახეთის სამეფო კარმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღო. „ახალ მოსულ კაცებს“ სერიოზული შეღავათები დაუწესეს – ისინი ერთი წლის განმავლობაში ყოველგვარი ბეგარა-გადასახადისა და გამოსაღებისგან გაათავისუფლეს.⁴

XVIIIს. 20-იანი წლებიდან ჯერ „ოსმალთაბა“, შემდეგ „ყიზილბაშთაბა“ ახალი ბიძგი მისცა გაქცევა-გარდახვეწას, ხიზნობა-ბოგანობას. ოსმალურ-ყიზილბაშური გადასახადებით შევიწროებული და მთიელთა თარეშებით გაწამებული მოსახლეობა იყრებოდა მშობლიური კერიდან. მაგ., თითქმის დაიცალა სომხით-საბარათიანო, რაც საინგილოს შემდეგ

¹ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, გვ. 240.

² სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, გვ. 220.

³ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, გვ. 220.

⁴ დასტურდამალი. – ქართული სამართლის ძეგლები, II, გამოსცა ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 11; მ. ქიქოძე. სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგების ცდები..., გვ. 387.

მეორე დიდი ტრაგედია იყო.¹ ქართლიდან გაქცეული გლეხების უძრავ-
 ლესობა ამჯერადაც კახეთს იყო შეხიზნული. თეიმურაზმა და ერეკლემ
 ირანის კართან შეთანხმებით გამოსცეს კანონი, რომლის ძალითაც „ყი-
 ზილბაშობის“ დროს კახეთს განიზნულები თავიანთ ბატონებთან უნდა
 დაბრუნებულიყვნენ,² ხოლო „ოსმალობის“ დროს გაქცეულ-დაკარგულე-
 ბის მიმართ ხანდაზმულობის პრინციპი იქნა გამოყენებული და მათი აყ-
 რა და ქართლში დაბრუნება სავალდებულო არ იყო. ეს ნორმა კარგად
 ჩანს ერთ-ერთ კერძო-სამართლებრივ აქტში, სადაც ვკითხულობთ: „ხელ-
 მწიფისა და მეფეებისგან სამართალი და ბრძანება ასე იყო, რომ ოსმა-
 ლობაში კახეთში ჩასული კაცი რაც რომ ხიზანი იყო, იმისი დაჭერა კი
 არ იქნებოდა, უნდა თავისის პატრონისთვის მიეცათ. ესრე იყო ხელმწი-
 ფისა და მეფეებისგან იმ დროს ეს სამართალი“.³

თეიმურაზისა და ერეკლეს ხელისუფლება ასევე ცდილობდა „ბა-
 ტონყმური რიგის“ დაცვას, გაქცევა-დაკარგვისა და მსგავსი სოციალუ-
 რი მოვლენების პრევენციას და ეს სათანადოდ აისახა იმ პერიოდის
 კერძო-სამართლებრივ აქტებშიც – „არზებსა“ და მათზე დართულ „ოქ-
 მებში“. „შელავათით მოექეც და რიგიანად, რომ აღარ იჩივლოს, შენც
 გამოგადგეს და შენს შვილსაც“,⁴ „შენს სარგოს აიღებდე და უსამართ-
 ლოს ნურას აიღებ, ნურც არას უსამართლოს მოინდომებ“,⁵ „თუ რომ
 თქვენი მამულიდან მკვიდრი კაცი აიყარა... იცოდეთ, დიდად ავად მო-
 გეპყრობით და გარდაგახდევინებთ“,⁶ აფრთხილებდა ერეკლე მკაცრ მე-
 ბატონებს.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის სამართლებრივი დარეგულირე-
 ბის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა ერეკლე II-სა და ანტონ I-ის
 საკანონმდებლო „განწესება შინამოსულ ტყვეთა ყმობიდან გათავისუფ-
 ლების შესახებ“, გამოცემული 1765წ. 23 აპრილს. ამ „განწესებით“⁷

¹ **მ. დუმბაძე.** „ბატონყმური რიგის“ დაცვა. ბრძოლა სამეფო შემოსავლის გაზრდისა და ქვეყნის სამეურნეო განვითარებისათვის. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. IV, გვ. 520.

² *საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტორიო არქივი.* (შემდ-
 გომ: *სსცსა*), ფ. 1450, დავთ. №4, საბ. 261.

³ *სსცსა*, ფ. 1448, №361; სინ., IV, გვ. 521

⁴ **ე. თაყაიშვილი.** *საქართველოს სიძველენი*, II, გვ. 460

⁵ *სსცსა*, ფ. 229, დავთ. 24, საბ. 109

⁶ **ნ. ბერძენიშვილი.** XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, II, გვ. 212.

⁷ მიღებული თვალსაზრისით, „განწესებისა“ და „განჩინების“ ცნებათა ქვეშ იგულისხმება ხელისუფლების მიერ სანქციონირებული ნორმა ან ნორმათა კრებადობა, რომელსაც, ყველა დამახასიათებელი ნიშნის მიხედ-
 ვით, კანონის ძალა აქვს (იხ. **მ. კეკელია.** სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში, რუსეთთან შეერთების წინ. წიგნი I. ქართლ-
 კახეთის სამეფო. თბ., 1970, გვ. 45.

ხელმძღვანელობდნენ სასამართლოებში ტყვეობიდან დაბრუნებულ ყმებზე დავის გამო განაჩენის გამოტანისას: „ჩვენ – მეფე ერეკლეს, საქართველოს კათალიკოსსა და დარბაისელთა – ეს პირობა დაგვიდვია ღმრთის ფიცითა, რომ, რომელიც ტყვე მოვიდეს, ძველ პატრონს ხელი აღარ აქვს, თავის უფალია, ვისაც უნდა, იმას ეყმობა. ამის წიგნი დაგვიდვია და დაგვიმტკიცებია“.¹ „ტყვეთ მოსულის“ შესახებ ბრძანების გამოცემის შემდეგ სასამართლო პრაქტიკაში მრავლად ვხვდებით ისეთ საჩივრებსა და განაჩენებს, რომლებიც ამ სამართლებრივ ნორმას ეწეობნენ,² რაც იმაზე მეტყველებს, რომ კანონი მუშაობდა და პრობლემის მოგვარებას აქტიურად შევლოდა.

„დაკარგვისა“ და „დატყვევების“ პრევენციის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი იყო ერეკლეს მიერ ინიცირებული სამხედრო-სამართლებრივი აქტები და შესაბამისი ინსტიტუტები: „მღევარი“, „მორიგე“, „ყარაული“, „ტყვისა და მპარავთ მძებნელი“ და სხვ., მაგრამ ისინი სპეციფიკური და რთული შინაარსისაა, ამიტომ ჩვენ მათ სხვა დროს შევეხებით.

¹ *ქართული სამართლის ძეგლები*, IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.). ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები დაურთო **ა. დოლიძემ**. თბ., 1972, გვ. 513.

² *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან*, ტ. II, გვ. 154; **ე. თაყაიშვილი**. საქართველოს სიძველენი, ტ. III, ტფ., 1915. *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. IV, გვ. 514, 577, 592 და სხვ.

AVTANDIL KILASONIA

“THE LOSS AND BANISHMENT” AND THE OLD GEORGIAN LAW IN THE 18th CENTURY

Since the 90-ies of the last century and due to the hard home and foreign political and socio-economic conditions overseas emigrations (going off in search of a living) have grown catastrophically. It is a very painful process: Georgia is recognized as one of the first in the Post-Soviet expanse by the number of the missing and trafficking victims. The similar event took place in Georgia in the 16-18th centuries and the investigation of this past is without doubt of practical importance and value. The article touches upon the reasons of “the loss and banishment” in Georgia in the old times: the domination of Iran and Ottoman Turkey, the existing hostility between the principalities and the civic wars, strengthening of the servile exploitation, infringing the servile line to the detriment of the peasants, etc. The main stress is laid on the state and legal steps of the Eastern Georgia’s royal power to protect the social order, law and the safety of the subjects. These measures were introduced for the purpose of preventing “running away and getting lost”. On the basis of analysis of the relevant judicial facts and the materials of the legal precedings it is concluded that the law worked and the measures of the Government had a positive effect.

ბეჟან სორავა

რუსეთის დამკვიდრება შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე XIX ს. 30-40-იან წლებში

XIX ს. 30-იან წლებში რუსეთის წინაშე მწვავედ იდგა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს დაკავების ამოცანა. ამ მიზნით შემუშავდა გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მნიშვნელოვანი პუნქტების დაკავებას, რითაც მთიელებს გარე სამყაროსთან, პირველ რიგში, ოსმალეთთან და ინგლისთან ურთიერთობის საშუალებას მოუსპობდნენ. აფხაზეთის სანაპიროზე დამკვიდრებისა (1830წ.) და წებელდის ექსპედიციის (1837წ. მაისი) წარმატებით დასრულების შემდეგ,¹ კავკასიის კორპუსის მთავარსარდალი და კავკასიის მთავარმართებელი გრ. როზენი (1831-1837) იმპერატორის მიერ დამტკიცებული გეგმის შესაბამისად აღღერის კონცხის დასაკავებლად მზადებას შეუდგა. განზრახული იყო ექსპედიციის მოწყობა სახმელეთო გზით, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ გზა გაგრის ქედის გავლით თითქმის გაუვალი იყო, ხოლო მის მოსაწესრიგებლად დიდი სამუშაოს ჩატარება იქნებოდა საჭირო და, შესაბამისად, დიდი დრო, თუმცა მაშინაც ჯარისთვის რთული გასავლელი იქნებოდა. ამიტომ მთავარსარდალმა აღღერის კონცხის დაკავება დესანტით გადაწყვიტა.²

წებელდის ექსპედიციის პარალელურად კავკასიის ხაზის უფროსმა, გენერალ-ლეიტენანტმა ა. ველიამინოვმა მდ. ყუბანი გადალახა, შაფსუღეთში შეიჭრა და 24 მაისს მდ. ფშადას შესართავი დაიკავა. 6 ივნისს, სამებობას, აქ საფუძველი ჩაეყარა სიმაგრეს, რომელსაც ნოვოტროიცკოე ეწოდა.³ 26 მაისს კორპუსის შტაბის უფროსმა, გენერალ-

¹ დაწვრილებით იხ. ბ. სორავა. 1830 წლის აფხაზეთის ექსპედიცია. – *სახისტორიო ძეგლები*, VI. თბ., 2003, გვ. 92-114; ბ. სორავა. რუსული მმართველობის დამყარება წებელდაში 1837 წელს. – *ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა IV საუნივერსიტეტთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები*. თბ., 2006, გვ. 198-207.

² *Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией*. Под ред. Ад. Берже, т. VIII. Тифлис, 1881, №347, გვ. 462-463.

³ Н. М. Воспоминания о Кавказе 1837 года. – *Библиотека для чтения*, т. 80. СПб., 1847, გვ. 139.

მაიორმა ვ. ვოლხოვსკიმ გრ. როზენს აუწყა, რომ ადლერის კონცხის მიდამოების დასაზვერად და დესანტის გადასხმისთვის ადგილის შესარჩევად სოხუმ-ყალედან ბრიგი გაგზავნა.¹ 29 მაისს მთავარსარდალმა სამხედრო მინისტრს, გრაფ ა. ჩერნიშევს აუწყა თავისი გადაწყვეტილება, ადლერის კონცხი დესანტით დაეკავებინა.²

3 ივნისს სოხუმიდან გავიდა ესკადრა ჯარის ნაწილებით, რომელსაც უშუალოდ გრ. როზენი მეთაურობდა. 7 ივნისს ვ. ვოლხოვსკის მეთაურობით დესანტი ადლერის კონცხზე გადასხდა და ბრძოლით დაიკავა. 8 ივნისს აქ საფუძველი ჩაეყარა სვიატოგო ღუხას სიმაგრეს. იმავდროულად მიმდინარეობდა მიმდებარე ტყის გაწმენდა მთიელებისაგან.³ ამ ბრძოლაში დაიღუპა ცნობილი მწერალი, დეკაბრისტი ალექსანდრე ბესტუჟევი-მარლინსკი, რომელიც გაგრის გარნიზონში, შავი ზღვის საზღო მე-10 ბატალიონში მსახურობდა და ვ. ვოლხოვსკის ადიუტანტის მოვალეობას ასრულებდა.⁴

ადლერის ექსპედიციაში იმერეთის, გურიის, სამეგრელოს და აფხაზეთის მილიციაც მონაწილეობდა, სულ, 150-მდე მებრძოლი.⁵ ექსპედიციის მონაწილე დეკაბრისტ ვ. ნოროვის ცნობით, ადლერის კონცხის დაკავებისას აფხაზები „ჰაერში ისროდნენ... და მალე ისინი სახლში გაისტუმრეს,“ როგორც არასაიმედონი.⁶

ადლერის კონცხი შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მცხოვრები ტომებისათვის თურქებთან სავაჭრო ურთიერთობის მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენდა. სამაგრის ასაგებად შეირჩა მდ. მზიმთას შესართავი, რომელიც გენერალ-მაიორ ა. სიმბორსკის რაზმმა დაიკავა. გრ. როზენის წინადადებით, ადლერის კონცხს დიდი მთავრის, მეფის ძის, კონსტანტინეს სახელი ეწოდა. დიდი მთავარი კონსტანტინე იყო გრენადერთა ქართული პოლკის შეფი, რომელიც ადლერის კონცხის დაკავებაში მონაწილეობდა.⁷ ადლერის კონცხის ახლო-მახლო მცხოვრებ მოსახლეობასთან მოსალაპარაკებლად გრ. როზენმა უბიხი ჰასან ბარსევი გააგზავნა. მთავარსარდალი უბიხებს რუსეთის ხელისუფლებისთვის დამორჩილებას სთავაზობ-

¹ *Материалы к истории*, под ред. С. Эсадзе. – *Кавказский сборник*. т. XXXII, ч. 2. Тифлис, 1912, გვ. 288-289.

² *Материалы к истории*, გვ. 289-290.

³ *Материалы к истории*, გვ. 289-296; *АКАК*, т. VIII, №748, გვ. 872.

⁴ *Материалы к истории*, გვ. 295; **Гр. И. Филипсон**. Воспоминания. М., 1885, გვ. 109; **Г. А. Дзидзария**. Декабристы в Абхазии. Сухуми, 1970, გვ. 65.

⁵ *Материалы к истории*, გვ. 292.

⁶ **Г. А. Дзидзария**. Декабристы в Абхазии, გვ. 38.

⁷ *Материалы к истории*, გვ. 293-295.

და. ერთი თვის შემდეგ ჰასან ბარსეგი დაბრუნდა და თურქულად დაწერილი უბიხების პასუხი მოიტანა. მთიელები რუსეთის სარდლობას აფრთხილებდნენ, რომ მათ მიწა-წყალზე გამოჩენის შემთხვევაში დიდი და პატარა სამშობლოს დასაცავად დადგებოდა.¹ ამასობაში, რუსეთის ჯარის ნაწილები, რომელსაც გენერალი ა. სიმბორსკი მეთაურობდა, გამალებით მუშაობდნენ სიმაგრის აგებაზე, თუმცა მათ უბიხები პერიოდულად თავს ესხმოდნენ. 16 ივნისს გრ. როზენმა ა. სიმბორსკის დაავალა: ახლომდებარე აულების განადგურება, თუ მათი მცხოვრებლები მორჩილებას არ გამოაცხადებდნენ; დაეჩქარებინა სვიატოგო ღუხას სიმაგრის აგება, შემდეგ თავისი რაზმით აფხაზეთში გადასულიყო და სოხუმ-ყალედან ბიჭვინთამდე გზის გაყვანას შედგომოდა. აფხაზეთის სანაპიროზე მოკრეისერე ესკადრის მეთაურს, I რანგის კაპიტანს, იურიევს მითითება მიეცა ა. სიმბორსკისთვის საჭირო დახმარება გაეწია.²

ამრიგად, ერთი მხრივ, გრ. როზენის მიერ ადღერის კონცხის, ხოლო მეორე მხრივ, ა. ველიამინოვის მიერ მდ. ფშადას შესართავის დაკავებით, სათავე დაედო იმპერატორის მიერ დასახული გეგმის განხორციელებას. ამ დროიდან, რუსეთის სარდლობამ, კავკასიელ მთიელთა წინააღმდეგ ეფექტური ბრძოლის მიზნით, მეტი ყურადღება მიაქცია შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მნიშვნელოვან პუნქტებში სიმაგრეების აგებას და დაპყრობილ ტერიტორიებზე გზების გაყვანას. როგორც წესი, სიმაგრეები და ფორტები იგებოდა მდინარეების შესართავთან, ადგილობრივ მკვიდრთათვის წართმეულ ტერიტორიაზე. სიმაგრეების აგებით რუსები კავკასიელ მთიელებს უსპობდნენ გარესამყაროსთან, პირველ რიგში, თურქეთთან და ინგლისთან ურთიერთობის საშუალებას, ამასთან რუსები მკვიდრდებოდნენ შავი ზღვის სანაპიროზე, რუსეთის ფლოტს შავ ზღვაზე ბატონობისათვის ხელსაყრელი პირობები ექმნებოდა.³

4 ივლისს ა. ჩერნიშევმა გრ. როზენს აუწყა, რომ იმპერატორს სურდა, კავკასიის კორპუსის სარდლობა მიღწეულით არ დაკმაყოფილებულიყო და ადღერის შემდეგ დაეკავებინათ მოხერხებული პუნქტი მის ჩრდილოეთით; ამასთან, დაერწმუნებინათ მთიელები, რომ წინააღმდეგობის გაწევა რუსეთის ჯარის ნაწილებისთვის შეუძლებელი იყო და ნებაყოფლობით დამორჩილებოდნენ. მთიელების წინააღმდეგ ძალის

¹ **К. Кудрявцев.** Сборник материалов по истории Абхазии. Сухум, 1922, გვ. 177.

² *Материалы к истории*, გვ. 296-298, 302-305, 313-314.

³ *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, т. XVI, ч. 10, Восточный берег Черного моря. СПб, 1853, გვ. 32; **С. К. Бушуев.** Из истории внешнеполитических отношений в период присоединения Кавказа к России (20-70-е годы XIX в.). М., 1955, გვ. 39.

გამოყენება, მათი საცხოვრებლების, ჯოგებისა და მარაგების განადგურება ერთ-ერთი დამხმარე საშუალება უნდა ყოფილიყო მიზნის მისაღწევად, თუმცა იმპერატორს სურდა, რომ შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს დაკავებისას ასეთი ზომებისთვის რაც შეიძლება ნაკლებად, მხოლოდ უკიდურესი აუცილებლობის შემთხვევაში მიემართათ. იმპერატორს სურდა, რომ მთიელების წინააღმდეგ ყოველი მოქმედების წინ მათთვის მორჩილების გამოცხადების წინადადებით მიემართათ.¹ ამ მიწერილობის მიღების შემდეგ, 24 ივლისს გრ. როზენმა ა. სიმბორსკის უბრძანა, დაეჩქარებინა სვიატოგო ღუხას სიმაგრის აგება და ამ პროცესში მთიელთა აულების განადგურებისაგან თავი შეეკავებინა; სიმაგრის აგების შემდეგ კი მდ. სოჩის მახლობლად მეორე პუნქტის დაკავებისათვის სამზადისს შედგომოდა, რადგან ამ ადგილიდან მთიელებს უცხოელებთან ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდათ. აქ უნდა აეგოთ სიმაგრე 200 მეომრისთვის.²

1837წ. ივლისის დასაწყისში ა. ველიამინოვმა დაამთავრა ნოვოტროიცკოეს ხის სიმაგრის აგება და სამხრეთისაკენ გადაწყვიტა გზის გაგრძელება, ხოლო სიმაგრის დასაცავად მცირე რაზმი დატოვა. 13 ივლისს ა. ველიამინოვმა მდ. ვულანის შესართავი დაიკავა და საფუძველი ჩაუყარა მიხეილის სიმაგრეს – მიხაილოვსკოეს.³ ექსპედიციას მცირე შეტაკებები ჰქონდა მთიელებთან, თუმცა ისინი რუსეთის რეგულარულ ჯარის ნაწილებს სათანადო წინააღმდეგობას ვერ უწევდნენ. მრავალრიცხოვან ადიღურ ტომებს შორის მუდმივი ქიშპი და მტრობა არსებობდა, რის გამოც ისინი რუსების წინააღმდეგ დიდი ძალის გამოყვანას ვერ ახერხებდნენ, მათი მცირე ჯგუფები კი მარცხდებოდნენ. ამასთან, მთიელები, სანამ ცოცხლები იყვნენ, ტყვედ არ ნებდებოდნენ, ხოლო დაღუპულთა გვამები ბრძოლის ველიდან გაჰქონდათ. თუ მთიელთა გვამები რუსების ხელში აღმოჩნდებოდა, ბრძოლის შემდეგ მათი წარმომადგენლები სანაცვლოდ რუს ტყვეებს ან რამდენიმე სულ პირუტყვს სთავაზობდნენ.⁴ სექტემბერში ა. ველიამინოვის ექსპედიცია გელენჯიკში დაბრუნდა, იქიდან კი ყუბანის მარჯვენა ნაპირზე – დისლოკაციის მუდმივ ადგილზე გადავიდა.⁵ აქტიურად მიმდინარეობდა აფხაზეთიდან შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპირო პუნქტების

¹ *Материалы к истории*, გვ. 300-301.

² *Материалы к истории*, გვ. 305-306.

³ **Н. М.** Воспоминание..., გვ. 2-10; **А. Юров.** Три года на Кавказе. 1837-1839. – *Кавказский сборник*, т. VIII. Тифлис, 1884, გვ. 144-147.

⁴ **Н. М.** Воспоминание..., გვ. 67-68.

⁵ **Н. М.** Воспоминание..., გვ. 13-22; **А. Юров.** Три года на Кавказе, გვ. 149.

დაკავებისათვის მზადება. ამ მიზნით, იმპერატორის ბრძანებით, შემოდგომაზე, გაგრის გარნიზონი ორი ასეულით, ხოლო ბიჭვინთისა და დრანდის გარნიზონები თითო ასეულით შემცირდა.¹

1837წ. 26 სექტემბერს ადლერის კონცხის რეიდზე დაღვა გემი „ჩრდილოეთის კარსკვლავი“, რომელზეც იმპერატორი ნიკოლოზ I (1825-1855) იმყოფებოდა. ზღვის ძლიერი ღელვის გამო, იმპერატორმა ნაპირზე გადმოსვლა ვერ მოახერხა.² ოქტომბერში ნიკოლოზ I თბილისში ჩამოვიდა. იგი უკმაყოფილო დარჩა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე რუსეთის არმიის მიღწევებით და ბარონ როზენის მმართველობით, რის გამოც იგი გადააყენა. 1837წ. 30 ნოემბერს ცალკე კავკასიის კორპუსის მთავარსარდლად და კავკასიის სამოქალაქო ადმინისტრაციის მმართველად, მთავარმართველად, ინფანტერიის გენერალი ევგენი გოლოვინი (1837-1842) დაინიშნა.

ე. გოლოვინის შეფასებით, 1838 წლისთვის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდგომარეობა ასეთი იყო: „предстояло довершение береговой линии и открытие нового, более надёжного сообщения берега с низовьями Кубани и черноморьем“.³ რაც შეეხება აფხაზეთს, ე. გოლოვინის დაკვირვებით „აფხაზეთი წარმოადგენდა პარტიებს შორის შინაგან უთანხმოებათა ასპარეზს. მთავარს, რომელიც ნდობით და პატივისცემით არ სარგებლობდა, ხალხში თითქმის არავითარი წონა არ ჰქონდა. ამიტომ მისი ღირსება და უფლება ამ პროვინციის მორჩილების გარანტს სულაც არ წარმოადგენდა“.⁴ მთავარმართველის აზრით, საჭირო იყო აფხაზეთის მთავრისადმი დანხარება მისი ხელისუფლებისა და გავლენის განმტკიცების მიზნით.⁵ ამის შემდეგ, კავკასიის ახალმა რუსულმა ადმინისტრაციამ კურსი აიღო მიხეილ შარვაშიძის ხელისუფლების განმტკიცებისაკენ, რასაც ამ მხარეში რუსეთის მფლობელობის განმტკიცება უნდა მოჰყოლოდა.

შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე სანავსადგურო პუნქტების დასაკავებლად განსაზღვრულმა ჯარის ნაწილებმა 1838წ. გაზაფხულზე სოხუმ-ყალესა და ტამანში მოიყარეს თავი. 11 აპრილს აფხაზეთის რაზმი გენერალ ა. სიმბორსკის მეთაურობით სოხუმ-ყალედან გავიდა ზომალდებით და 13 აპრილს მთიელთა სასტიკი წინააღმდეგობის მიუხედავად უბიხეთში მდ. სოჩის შესართავი დესანტით დაიკავა.

¹ *Материалы к истории*, გვ. 309.

² *Материалы к истории*, გვ. 310-311.

³ *Записка Головина*. – *АКАК*, т. IX, ч. I. Тифлис, 1884, გვ. 280.

⁴ *Записка Головина*, გვ. 280.

⁵ *Записка Головина*, გვ. 281.

ექსპედიციის წარმატება მნიშვნელოვანწილად განაპირობა სადესანტო ესკადრის მეთაურის, კონტრ-ადმირალ არტიუხოვის და მოკრეისერე ხომალდების ესკადრის მეთაურის, კონტრ-ადმირალ სტანიუკოვიჩის დახმარებამ. 21 აპრილს ა. სიმბორსკი მდ. სოჩის შესართავთან, მაღლობზე, უბიხების ყოფილი აულის ადგილას სიმაგრის აგებას შეუდგა. რადგან სიმაგრეს დედოფლის – ალექსანდრა თევდორეს ასულის დაბადების დღეს ჩაეყარა საფუძველი, ა. სიმბორსკის წინადადებით მას ალექსანდრია ეწოდა.¹

ტამანში შეკრებილი რაზმი გენერალ ნ. ნ. რაევსკის მეთაურობით 12 მაისს მდ. ტუაფსეს შესართავში გადმოსხდა და სიმაგრის აგებას შეუდგა, რომელსაც 1838წ. 27 მარტს გარდაცვლილი კაკასიის ხაზის უფროსის, გენერალ-ლეიტენანტ ა. ველიამინოვის პატივსაცემად ველიამინოვსკი ეწოდა. სიმაგრის აგების შემდეგ, რაზმი კვლავ გემებში ჩასხდა და 10 ივლისს ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე მდ. შაფსუხოს შესართავი დაიკავა. რუსეთის ჯარის ნაწილები აქაც სიმაგრის აგებას შეუდგნენ. 22 აგვისტოს სიმაგრის აგება დასრულდა და მას თენგინის პოლკის პატივსაცემად თენგინსკოე ეწოდა.²

1838წ. ზაფხულში შავი ზღვის სანაპირო ხაზის დათვალიერებამ ე. გოლოვინი დაარწმუნა, რომ სუჯუკის ყურე მდ. ცემესის შესართავში, უსაფრთხო და ყოველმხრივ დახურულ რეიდს წარმოადგენდა. იმპერატორმა ბრძანება გასცა აქ აევოთ სიმაგრე, სამხედრო ნავსადგური და საადმირალო შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოკრეისერე ესკადრისათვის. 12 სექტემბერს შავი ზღვის ფლოტის სარდალმა, ადმირალმა მ. ლაზარევმა დესანტით დაიკავა მდ. ცემესის შესართავი, სადაც საფუძველი ჩაეყარა ნოვოროსიისკის სიმაგრეს.³ 1839წ. განზრახული იყო შავი ზღვის სანაპიროზე სიმაგრეებით დაეკავებინათ მდ. შახეს და მდ. ფსეხუაქეს შესართავები; ცემესსა და ანაპას შორის, მდ. მესკაგზე სიმაგრის აგება და ნოვოროსიისკის სიმაგრის მშენებლობის დასრულება.⁴

შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები ტომები ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ რუსეთის დამკვიდრებისათვის ამ მხარეში და შური ეძიათ აფხაზეთის მთავარზე, რომელიც დაუმორ-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №393, გვ. 453-456; *Записка Головина*, გვ. 282; **А. Юров**. Три года на Кавказе, гв. 167-171.

² *Записка Головина*, гв. 272; **Гр. Филиппсон**. Воспоминания, гв. 153-154, 169; **А. Юров**. Три года на Кавказе, гв. 179-184, 192-196.

³ *Записка Головина*, гв. 282; **Гр. Филиппсон**. Воспоминания, гв. 170; **А. Юров**. Три года на Кавказе, гв. 197-198.

⁴ **Гр. Филиппсон**. Воспоминания, гв. 170.

ჩილებელი მთიელების შემომტკიცებაში რუსეთის ხელისუფლებას დიდ დახმარებას უწევდა. 1839წ. მარტის დასაწყისში, მდ. მზიმთას ხეობაში, ჯიქების აულ არტკუაჯში აზნაურ კერენტუხ ბარზევის მეთაურობით 2 ათასამდე ჯიქი და უბიხი შეიკრიბა. ისინი ქვეითად შეიჭრნენ აფხაზეთში, ღამით გვერდი უარეს ბომბორის სიმაგრეს, თავს დაესხნენ სოფ. აჭანდარას ლიხნიდან 5 ვერსზე, გაძარცვეს და გადაწვეს იგი. სანამ მთავარი მღევარს აგროვებდა, მთიელებმა 63 ტყვე გაიტაცეს, პირუტყვი გაირეკეს და სამშვიდობოს გავიდნენ.¹ ამ ფაქტმა გაამწვავა აფხაზეთის ურთიერთობა მეზობელ ჯიქებთან და უბიხებთან.² აფხაზეთის მთავარი იმედოვნებდა, რომ ჯიქებზე და უბიხებზე შურისძიებაში ხელისუფლება მას სათანადო დახმარებას გაუწევდა.

1839წ. აპრილში, შავი ზღვის სანაპირო ყველა სიმაგრე მდ. ყუბანის შესართავიდან მდ. ჩოლოქამდე, აგრეთვე აფხაზეთი და წებულდა იქ განლაგებულ ჯარებთან ერთად, იმპერატორის ბრძანებით, შავი ზღვის სანაპირო ხაზის სისტემაში შევიდა, რომლის უფროსად გენერალ-ლეიტენანტი ნ. ნ. რაევსკი დაინიშნა. სანაპირო ხაზი ორ განყოფილებად გაიყო: I. მდ. ყუბანის შესართავიდან მდ. სოჩის შესართავამდე (ალექსანდრიის ფორტი); II. მდ. სოჩის შესართავიდან მდ. ჩოლოქის შესართავამდე (წმ. ნიკოლოზის საგუმაგო, შეკვეთილი). I განყოფილების უფროსად დაინიშნა კონტრ-ადმირალი ლ. მ. სერებრიაკოვი; II განყოფილების უფროსად – გენერალ-მაიორი მ. მ. ოლშევსკი. სანაპირო ხაზის II განყოფილების უფროსი იმავდროულად აფხაზეთში განლაგებული ჯარების სარდლის მოვალეობას ასრულებდა. შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსის რეზიდენცია ნოვოროსიისკში იყო. აქვე იყო I განყოფილების უფროსის ადგილსამყოფელი, ხოლო II განყოფილების უფროსის – სოხუმ-ყალეში. ამასთან, სოხუმ-ყალეში დაინიშნა პორტის კაპიტანი და მოკრეისერე ესკადრისთვის საზღვაო პროვიზიის სათადარიგო მაღაზია შეიქმნა. ნ. რაევსკი I განყოფილების მხრივ კავკასიის ხაზისა და შავი ზღვისპირეთის ჯარების სარდალს, II განყოფილების მხრივ კი – უშუალოდ ეგოლოვინს დაექვემდებარა.³ მოგვიანებით, ნ. რაევსკიმ დასვა საკითხი, რომ უბიხების მიწა-წყალი, რომლის ნაწილი I განყოფილებაში, ხოლო ნაწილი II განყოფილებაში იყო მოქცეული,

¹ *Архив Раевских*, т. III, издание **П. М. Раевскаго**. Редакция и примечания **Б. Л. Модзалевскаго**. СПб., 1910, გვ. 95-96.

² *Архив Раевских*, т. III, გვ. 96.

³ *АКАК*, т. IX, ч. I, №404, გვ. 461; **Гр. Филипсон**. Воспоминания, გვ. 184; **М. Ф. Федоров**. Походные записки на Кавказе с 1835 по 1842 год. – *Кавказский сборник*, т. III, Тифлис, 1879, გვ. 167-168.

მთლიანად II განყოფილებას მიკუთვნებოდა და I და II განყოფილებას შორის საზღვრად მდ. სუბაში დაწესებულიყო. ე. გოლოვინმაც ა. ჩერნიშევის სახელზე აღძრა შუამდგომლობა ნ. რაევსკის მოთხოვნის დაკმაყოფილების თაობაზე, რაც დადებითად გადაწყდა.¹

ამრიგად, აფხაზეთი შავი ზღვის სანაპირო ხაზის II განყოფილებაში მოექცა. რუსეთის სარდლობა აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლებას არ ზღუდავდა. იგი აღიარებდა, რომ მხოლოდ მთავრის ხელისუფლების მეშვეობით შეიძლებოდა „საიმედო შემოქმედება მთელ აფხაზეთზე“, ამიტომ ცდილობდა ის განემტკიცებინა, რათა მისი მეშვეობით ემართა ქვეყანა.² თვით ნ. რაევსკიც თბილად იყო განწყობილი მიხეილ შარვაშიძის მიმართ და მისი ხელისუფლების განმტკიცებას ყოველმხრივ ხელს უწყობდა.

აპრილის ბოლოს, ე. გოლოვინის ნებართვით მიხეილ შარვაშიძემ ჯიქეთში კარგად ორგანიზებული ექსპედიცია მოაწყო. მასში ბზიფის აფხაზეთის სახალხო ლაშქართან ერთად რუსებიც მონაწილეობდნენ. სამხედრო ექსპედიცია, რომელშიც 7 გალერა და სამხედრო ნავი მონაწილეობდა, აღლერის კონცხს მიაღვა, სადაც პირქარის გამო 2 დღე დარჩა. აქ ექსპედიციას კიდევ ერთი სამხედრო ნავი შეემატა. 25-დან 26 აპრილის ღამით, მიხეილ შარვაშიძემ სვიატოგო დუხასა და ალექსანდრიის ფორტს შორის დესანტი გადმოსხა. „ეს მოულოდნელი ღამის თავდასხმა, – აღნიშნავდა შემდეგ ე. გოლოვინი, – შარვაშიძის გონივრული განკარგულებების წყალობით დიდი წარმატებით განხორციელდა. აფხაზებმა გადაწვეს ნაპირიდან 5 ვერსზე მდებარე ორი აული, წამოასხეს ტყვეები და ალაფი წამოიღეს“. ჩერქეზები მიხვდნენ, რომ თავდამსხმელები ზღვით უნდა მოსულიყვნენ და დესანტის გადმოსხმის ადგილისაკენ გაემართნენ, მაგრამ სარეზერვო რაზმის სროლამ და სამხედრო ნავების ქვემეხების ცეცხლმა ისინი უკუაქცია. ჩერქეზები რამდენჯერმე დაესხნენ თავს ალაფით დატვირთულ აფხაზთა რაზმს, მაგრამ მათ ეს შემოტევები მოიგერიეს, გალერებში ჩასხდნენ და 26 აპრილის დილით სვიატოგო დუხას სიმაგრეში დაბრუნდნენ. იმავდროულად, ჩერქეზთა ყურადღების გადატანის მიზნით, მთავრის მიერ სახმელეთო გზით გაგზავნილი ასკაციანი რაზმი 28 აპრილს ისე დაბრუნდა აფხაზეთში, რომ ჯიქებთან შეტაკება არ ჰქონია.³

ექსპედიციის წარმატებით გახარებულმა მიხეილ შარვაშიძემ ე. გო-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №405, გვ. 461.

² მ. დუმბაძე. დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში. თბ., 1957, გვ. 274.

³ АКАК, т. IX, ч. I, №207, გვ. 179.

ლოვინს სთხოვა კვლავაც დაერთო მსგავსი აქციების მოწყობის ნება და მხოლოდ სამხედრო ხომალდებით დახმარებოდა.¹ ე. გოლოვინი თვლიდა, რომ აფხაზების ასეთი მოქმედება ურჩი მთიელების წინააღმდეგ დიდ სახსრებს არ მოითხოვდა და არც დანაკარგები მოჰქონდა რუსეთის ხელისუფლებისთვის, სარგებლობა კი დიდი იყო. ასეთ აქციებს მთიელთა დასაშინებლად და დასასუსტებლად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აფხაზეთი კი ნაწილობრივ დაცული იყო თავდასხმებისგან, ამიტომ გენერალ ნ. ნ. რაევსკის მისწერა, ნება დაერთო აფხაზეთის მთავრისთვის მოეწყო მსგავსი აქციები და ამისთვის სამხედრო ნაგებობებით დახმარებოდა.²

შავი ზღვის სანაპირო ხაზის სარდლობა სანაპირო პუნქტების დაკავებას და სიმაგრეების აგებას კვლავ აგრძელებდა. 1839წ. 3 მაისს, ნ. რაევსკიმ მთიელთა სასტიკი წინააღმდეგობის მიუხედავად დესანტით დაიკავა მდ. სუბამის შესართავი და სიმაგრის აგებას შეუდგა, რაც ივნისში დასრულდა. მას ე. გოლოვინის პატივსაცემად ფორტი გოლოვინსკი ეწოდა. ივლისის დასაწყისში ნ. რაევსკიმ დესანტით დაიკავა მდ. ფსეზუაპეს შესართავი და სიმაგრე ააგო. მას ადმირალ მ. ლაზარევის პატივსაცემად ფორტი ლაზარევი ეწოდა. ამის შემდეგ ნ. რაევსკის რაზმი ანაპაში დაბრუნდა და სექტემბერში, ანაპასა და ნოვოროსიისკს შორის, მდ. მესკაგზე ფორტის აგებას შეუდგა, რომელსაც მის პატივსაცემად რაევსკი ეწოდა. იმავედროულად, სიმაგრეს მდ.სოჩაზე ალექსანდრიის ნაცვლად ნავაგინსკი ეწოდა, რადგან შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, გელენჯიკიდან 18 ვერსზე, ალექსანდრიის სახელწოდებით კიდევ ერთი სიმაგრე არსებობდა. იმავე წელს ნოვოროსიისკის სიმაგრის აგებაც დასრულდა.³

მთიელები ყოველნაირად ხელს უშლიდნენ მათ მიწა-წყალზე რუსული სიმაგრეების აგებას. 1839 წ. 28 სექტემბერს, გამთენიისას, ისინი შტურმით შეიჭრნენ ნავაგინსკის სიმაგრეში, მაგრამ გარნიზონმა შეძლო შეტევის მოგერიება და მომხდურნი სიმაგრის კედლებიდან გადაყარა. 29 და 30 სექტემბერს ჩერქეზები კვლავ შეეცადნენ სიმაგრეში შეჭრას, დიდი ძალებით ალყაში მოაქციეს ის და გარნიზონს სროლა აუტეხეს, თუმცა ციხესიმაგრის დამცველებმა ეს შეტევაც მოიგერიეს.⁴

შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე კვლავ აქტიურობ-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №207, გვ. 179.

² АКАК, т. IX, ч. I, №207, გვ. 179-180.

³ АКАК, т. IX, ч. I, №409, გვ. 463; *Записка Головина*, გვ. 285; **Гр. Филиппон.** Воспоминания, გვ. 184; **А. Юров.** Три года на Кавказе. – *Кавказский сборник*, т. IX, Тифлис, 1885, გვ. 116-128, 129-132, 134.

⁴ АКАК, т. IX, ч. I, №408, გვ. 463.

დნენ კონტრაბანდისტები. მ. ოლშევსკის ცნობით, ოქტომბრის დასაწყისში მიხეილ შარვაშიძემ გაიგო, რომ კონსტანტინეს კონცხის (აღლერი) მახლობლად იდგა თურქული კანჯო, რომლითაც თითქოს თურქეთში უნდა წასულიყო ინგლისელი აგენტი ჯეიმს ბელი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ჩერქეზებთან ცხოვრობდა. აფხაზეთის მთავარმა კანჯოს ხელში ჩასაგდებად 4 გალერით პრაპორშიკი მარლანია გააგზავნა. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ კანჯო რამდენიმე ვერსის მანძილზე იყო მდინარეში შეყვანილი და უსაფრთხო ადგილას იდგა დიდი აულის მახლობლად, სადაც მისი შვიპერი და მგზავრები ცხოვრობდნენ. ამიტომ მარლანიამ კანჯოს ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხა.¹

1839წ. შავი ზღვის სანაპირო ხაზის აგება დასრულდა. ყველა მნიშვნელოვანი ადგილი შავი ზღვის ჩარდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, რომელიც ხელსაყრელი იყო კონტრაბანდული ხომალდების მისადგომად, სიმაგრეებით იქნა დაკავებული. თუმცა ეს სიმაგრეები მოკლე დროში აგების, გარნიზონის სიმცირისა და სხვა მრავალი პრობლემის გამო, სულაც არ იყო მრისხანე და აულებელი. კლიმატურმა ავადმყოფობებმა 1839წ. შემოდგომაზე და 1840წ. ზამთარში, გარნიზონის შეუცვლელობამ, გაზაფხულისთვის ისე დაასუსტა შავი ზღვის სანაპირო სიმაგრეები, რომ ფორტების უფროსებს არ ძალუძდათ არათუ დაესრულებინათ დარჩენილი სამუშაოები, არამედ თოვლისა და წვიმისაგან დაზიანებული ძეგლების გამოცვლაც კი, რადგან საკმარისი გარნიზონი არ ჰყავდათ.²

1840წ. დასაწყისში ჯიქებმა, უბიხებმა და შაფსულებმა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე გააქტიურეს მოქმედება რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ. დასავლეთ კავკასიაში ანტირუსულ განწყობილებას ინგლისის აგენტებიც აღვივებდნენ, რომლებიც კავკასიელ მთიელებს „ნისლიანი ალბონის“ მფარველობას ჰპირდებოდნენ. ინგლისი ცდილობდა რუსეთის პოზიციების შესუსტებას კავკასიაში და, საბოლოოდ, ამ მხარის რუსეთისაგან მოწყვეტას.³ კავკასიელი მთიელებისათვის ცნობილი იყო, რომ შავი ზღვის სანაპირო ხაზის სიმაგრეები სათანადოდ არ იყო დაცული, მცირერიცხოვანი იყო სიმაგრეთა გარნიზონი, ჯარისკაცებს მრავალი პრობლემა ჰქონდათ, მათ შორის, შეიარაღების მხრივ და სხვ. ამასთან, რამდენიმე წლის მოუსავლიანობამ ჩერქეზულ ტომებში შიმშილობა გამოიწვია, ამან მთიელები საყოველთაო აჯანყებისათვის განაწყო. მათ იარაღით ხელში სიკვდილი არჩიეს შიმშილით მტანჯველ

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №407, გვ. 462.

² Записка Головина, გვ. 289.

³ Н. А. Смирнов. Политика России на Кавказе в XVI-XIX веках. М., 1958, გვ. 197.

სიკვდილს და რადგან იცოდნენ შავი ზღვის სანაპირო სიმაგრეების მძიმე მდგომარეობა, მათი ალება და იქ არსებული სურსათის მარაგის დაუფლება გადაწყვიტეს.¹

1840წ. 7 თებერვალს მთიელთა ღიძმა რაზმმა ალყა შემოარტყა ლაზარევის ფორტს და მიუხედავად გარნიზონის მეღვარი წინააღმდეგობისა, დაეუფლა მას. ამით გამხსნევებულმა მთიელებმა 29 თებერვალს იერიში მიიტანეს ველიამინოვსკოეზე და ასევე აიღეს; 23 მარტს ალყა შემოარტყეს მიხაილოვსკოეს და მძიმე ბრძოლის შემდეგ სიმაგრეში შეიჭრნენ, მაგრამ რუსმა ჯარისკაცმა არხიბ ოსიპოვმა დენტის სარდაფს ცეცხლი წაუკიდა და სიმაგრე, მის დამცველებთან და იქ შემოჭრილ მთიელებთან ერთად, ააფეთქა; 2 აპრილს მთიელები ნიკოლაევსკის ფორტსაც დაეუფლნენ. შემდეგ, სხვა სიმაგრეებზეც მიიტანეს იერიში, თუმცა უშედეგოდ. 26 მაისს მათ აბინის სიმაგრეს შეუტიეს, მაგრამ სასტიკი მარცხი იწვნის და გაიფანტნენ. ამის შემდეგ, რაიმე მნიშვნელოვანი ღონისძიებებისთვის მათ არ მიუძღროთ.²

დასავლეთ კავკასიის მთიელთა გააქტიურებასთან ერთად, 1840წ. გაზაფხულზე, მარტში, შამილიც გააქტიურდა. კავკასიის ხაზისა და შავიზღვისპირეთის ჯარების სარდალი, გენერალ-ადიუტანტი პ. გრაბე 30 მარტს გრაფ ა. ჩერნიშევის აუწყებდა, რომ კავკასიის კორპუსის მთავარსარდალს არ შეეძლო რაიმე მნიშვნელოვანი დამხმარე ძალის გამოგზავნა, მითუმეტეს, რომ მღელვარება იყო დაღესტანში, მღელვარება მოსალოდნელი იყო აფხაზეთშიც, სადაც გენერალ-მაიორ მ. ოლშევსკის ცნობით სიმშვიდე არ იყო, ამდენად, ვითარება ამიერკავკასიის სრულად გაშიშვლების საშუალებას არ იძლეოდა,³ მაგრამ, მალე, მდგომარეობა შედარებით გამოსწორდა.

1840წ. მაისის დასაწყისში ნ. რაევსკიმ ტამანსა და ფეოდოსიაში ორი რაზმი შეკრიბა. ერთმა 10 მაისს მდ. ტუაფსეს შესართავი, ხოლო მეორემ 22 მაისს მდ. ფსეზუაპეს შესართავი დაიკავა. მალე, ველიამინოვსკოესა და ლაზარევის დანგრეული სიმაგრეები ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე აღადგინეს.⁴ იმავედროულად, 1840წ. მაისის დასაწყისში, მიხეილ შარვაშიძის მცდელობით, ჯიქების ცანთა თემის თა-

¹ *Записка Головина*, გვ. 289; **М. Ф. Федоров**. Походные записки..., გვ. 185-187; **А. Юров**. 1840, 1841 и 1842 годы на Кавказе. – *Кавказский сборник*, т. X, Тифлис, 1886, გვ. 229-240.

² *Записка Головина*, გვ. 289; **М. Ф. Федоров**. Походные записки..., გვ. 185-187; **А. Юров**. 1840, 1841 и 1842 годы на Кавказе, გვ. 229-246.

³ *АКАК*, т. IX, ч. I, №225, გვ. 250.

⁴ *Записка Головина*, გვ. 292.

ვადები – ომარ, ბესლან და ისლამ ცანბები რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდნენ და იმპერატორის ერთგულების ფიცი დადეს. ცანბები მღ. ხო-შუფსეზე, ცანდრიფში ცხოვრობდნენ და 150-მდე კომლ გლეხს ფლობდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ცანბების მთელი საგვარეულო არ შესულა რუსეთის ქვეშევრდომობაში, და ვინც იმპერატორის ერთგულების ფიცი დადო, ბევრნი არ იყვნენ, როგორც ე. გოლოვინი ფიქრობდა, მათ მაგალითს შეეძლო სხვა ჯიქ თავადებზე გავლენა მოეხდინა.¹ ე. გოლოვინის ცნობით, მიხეილ შარვაშიძე ძალას არ იმურებდა ჯიქების რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესაყვანად, რის შედეგადაც გაგრის სიმაგრე და მთელი აფხაზეთი მათი თავდასხმებისაგან დაცული იქნებოდა.² გენერალ გრ. ფილიპსონის ცნობით, მიხეილ შარვაშიძე და კაც მარლანია სამი თვე აწარმოებდნენ ჯიქებთან მოლაპარაკებებს, რაც საბოლოოდ წარმატებით დასრულდა.³ ჯიქეთში ბოქაულად აფხაზეთის მთავრის ძმა – ალექსანდრე დაინიშნა, რომელიც შემდეგ სოლომონ ზვანბამ შეცვალა.⁴

ცანბების დამორჩილება იმითაც იყო მნიშვნელოვანი, რომ ეს სწორედ მაშინ მოხდა, როცა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები ტომები რუსეთის სიმაგრეებს კვლავ ემუქრებოდნენ.⁵ შავი ზღვის სანაპირო ხაზზე მდგომარეობის შედარებით გამოსწორების მიუხედავად, სიმშვიდე არ იყო აფხაზეთის მთის თემებში – წებელდასა და დალში, სადაც მღელვარება 1840წ. ივნისში რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ აჯანყებაში გადაიზარდა. აჯანყებას შაბათ მარშანია მეთაურობდა, რომელმაც დალი-წებელდიდან რუსების განდევნა გადაწყვიტა. აჯანყებულ დალს წებელდაც შეუერთდა. ივნისის მეორე ნახევარში, მიხეილ შარვაშიძის მეთაურობით წებელდასა და დალში დამსჯელი ექსპედიცია მოეწყო, რომელმაც ეს მთის თემები წინააღმდეგობის გარეშე დაიმორჩილა.⁶ მალე, კვლავ დაიწყო მღელვარება დალში.

წებელდა-დალის დამორჩილების შემდეგ, ფსხუს გავლენიანმა თავადმა ფშემაცომ რუსეთის ხელისუფლებას მორჩილება გამოუცხადა მის ქვეშევრდომ აზნაურებთან და გლეხებთან – სულ, 100 კომლი, – ერ-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №389, გვ. 448.

² АКАК, т. IX, ч. I, №389, გვ. 448.

³ Гр. Филиппсон. Воспоминания, გვ. 213-214.

⁴ Г. А. Дзидзария. Присоединение Абхазии к России. – Труды, I. Сухуми, 1988, გვ. 63.

⁵ АКАК, т. IX, ч. I, №389, გვ. 448.

⁶ ბ. ხორავა. წებელდა-დალის აჯანყება. – კრებ.: სვანეთი – ქართული კულტურის სვანეთი. თბ., 2008, გვ. 72-79.

თად, რაც ფსხუს მოსახლეობის მესამედს შეადგენდა.¹ ე. გოლოვინი სამხედრო მინისტრს აუწყებდა, რომ კავკასიის მმართველობაში მისი მოსვლის დღიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ფსხუს დამორჩილებას, თუმცა სხვადასხვა გარემოებათა გამო ეს ყოველთვის გადაიდო. მისი აზრით, ამ მთიანი თემის დამორჩილება, რომელიც ერთი მხრივ – წებელდასა და აფხაზეთს, ხოლო მეორე მხრივ, მთის ჩერქეზულ ტომებს ესაზღვრებოდა, იმით იყო მნიშვნელოვანი, რომ წებელდის დამორჩილების შემდეგ ეს იყო ერთადერთი თემი, რომელიც გაგრის ქედს აქეთ რუსეთის ხელისუფლებას არ ემორჩილებოდა, ღიად ეწეოდა ადამიანებით ვაჭრობას, მეზობელი მხარეებიდან ყაჩაღებსა და სხვადასხვა ჯურის დამნაშავეებს თავშესაფარს აძლევდა. მართალია, მისი აზრით, ფშემაცოს დამორჩილება არ ნიშნავდა მთელი ფსხუს დამორჩილებას, მაგრამ რამდენადმე უზრუნველყოფდა აფხაზეთს მთიელთა თავდასხმებისაგან, რომლებიც ფსუსს გავლით იჭრებოდნენ. ფშემაცო ვერ აუკრძალავდა მათ შემოჭრას, მაგრამ დროზე შეატყობინებდა სარდლობას მთიელთა მოძრაობის შესახებ, რაც მათ მოგერიებას გააადვილებდა. ამასთან, ე. გოლოვინის აზრით, ალბათ, ფშემაცოს მაგალითი დადებითად იმოქმედებდა სხვა ფსხუელ თავადებზე, რომლებიც ერთი გვარის წარმომადგენლები იყვნენ და, ამას, გარკვეულწილად, ხელს შეუწყობდა აფხაზეთის მთავარიც, რომელიც შეეცდებოდა ისინი რუსეთის ხელისუფლებისადმი დამორჩილების სიკეთეში დაერწმუნებინა.²

1840წ. ოქტომბერში შავი ზღვის სანაპირო ხაზის რეორგანიზაცია განხორციელდა. სამხედრო მინისტრის 11 სექტემბრის ბრძანებით სამი განყოფილება ჩამოყალიბდა: I. ყუბანის შესართავიდან გელენჯიკამდე; II. გელენჯიკიდან ნავაგინსკამდე; III. ნავაგინსკიდან წმ. ნიკოლოზის საგუმავომდე (შეკვეთილი). ამ უკანასკნელში შედიოდა: ნავაგინსკის, გოლოვინსკის, ადლერის, გაგრის, ბიჭვინთის, ბომბორის, სოხუმ-ყალეს სიმაგრეები; მრამბის, დრანდის, კვიტოულის, ილორის საგუმავოები; ანაკლიის, რედუტ-ყალეს, ფოთის, ოზურგეთის სიმაგრეები და წმ. ნიკოლოზის საგუმავო.³ III განყოფილების უფროსი ვალდებული იყო „აფხაზეთზე პოლიტიკური მეთვალყურეობა გაეწია“. აუცილებლობის შემთხვევაში მას იარაღის გამოყენების უფლებაც ჰქონდა.⁴ შავი ზღვის სანაპირო ხაზის რეორგანიზაციის შემდეგ, I განყოფი-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №389, გვ. 448.

² АКАК, т. IX, ч. I, №389, გვ. 448-449.

³ Военно-статистическое обозрение..., გვ. 36-37; И. Барсуков. Граф Николай Николаевич Муравьев-Амурский, кн. I, М., 1891, გვ. 80.

⁴ М. Ф. Федоров. Походные..., გვ. 191; Г. А. Дзидзария. Присоединение..., გვ. 50.

ლების უფროსად დაინიშნა კონტრ-ადმირალი ლ. მ. სერებრიაკოვი; II განყოფილების უფროსად – გენერალ-მაიორი ა. კ. ოპერმანი; III განყოფილების უფროსად – პოლკოვნიკი ნ. ნ. მურავიოვი.¹

შემოდგომაზე რუსეთის სარდლობა ექსპედიციის მოწყობას გეგმავდა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ნავაგინსკიდან უბიხების მიწა-წყალზე. მოგვიანებით, ნ. რაევსკის წინადადებით გეგმა შეიცვალა და გადაწყდა ექსპედიციის მოწყობა ჯიქეთში, გაგრიდან სვიატოგო დუხნას სიმაგრემდე. ხელისუფლების აზრით, ამ ექსპედიციას მთიელებისთვის უნდა ეჩვენებინა, რომ რუსეთის სარდლობისთვის „ავაზაკთა ბუნაგები“ ყველგან ხელმისაწვდომი იყო² სხვანაირად ფიქრობდა ნ. მურავიოვი. მისი აზრით, ჯიქებისა და უბიხების დასამორჩილებლად საჭირო იყო ფსხუს დამორჩილება, რაც აპჭიფსხუს დამორჩილებასაც გამოიწვევდა. ასეთ შემთხვევაში, რუსეთის ჯარის ნაწილები, როგორც სანაპიროდან, ისე მთიდან, უბიხებს შეუტევენ, რომლებსაც დასაყრდენი არ ეყოლებოდათ მთაში, და ადვილად დაიმორჩილებდნენ. საჭირო იყო ასევე გზების გაყვანა: გაგრიდან მდ. მზიმთისაკენ და, სასაპალნე გზისა ფსხუსა და აპჭიფსხუში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, უბიხების აულების აოხრება მნიშვნელოვან შედეგს არ მოიტანდა.³

1840წ. დეკემბერ – 1841წ. იანვარში დამსჯელი ექსპედიცია III განყოფილების უფროსის მოვალეობის შემსრულებლის, პოლკოვნიკ ნ. მურავიოვის მეთაურობით, ცეცხლითა და მახვილით შეიჭრა დალში და ეს მთის თემი დაიმორჩილა. მეამბოხე მარშანიები ფსხუში, შემდეგ კი აპჭიფსხუში გადავიდნენ. ნ. მურავიოვის ბრძანებით, დალში მცხოვრები 500-მდე ოჯახი აყარეს და წებელდასა და აფხაზეთში ჩამოასახლეს.⁴

1841წ. იანვარში, შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსმა, გენერალ-ლეიტენანტმა ნ. რაევსკიმ, რომელიც კავკასიელი მთიელებისადმი ლიბერალური დამოკიდებულებით გამოირჩეოდა, გადადგომა ითხოვა, რაც მარტში დაკმაყოფილდა. სანაპირო ხაზის უფროსად გენერალ-მაიორი ი. ანრეპი დაინიშნა,⁵ რომელსაც გენერალ-ლეიტენანტის ჩინიც ებოძა. მოგვიანებით, 1841წ. 28 თებერვლის წერილში ა. ჩერნიშევისადმი, ნ. რაევსკი კავკასიის დაპყრობას ესპანელების მიერ ამერიკის დაპყრობას აღარებდა. მისი აზრით, საჭირო იყო არა მთიელების განადგურება, არამედ მათთან სავაჭრო ურთიერთობების დამყარება და ამ გზით მათი

¹ М. Ф. Федоров. Походные записки..., გვ. 191.

² АКАК, т. IX, ч. I, №429, გვ. 494, 191.

³ И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. I, გვ. 78-79.

⁴ სცხსა, ფ. 416, აღწ. 4, ს. 12, ფურც. 14-15; Записка Головина, გვ. 292.

⁵ И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. I, გვ. 91.

დაახლოება. თვითონ ნ. რაევსკი მთიელებთან ასეთი ურთიერთობის დამყარებას ყოველმხრივ უწყობდა ხელს. მათთან ვაჭრობის მნიშვნელოვანი ცენტრი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ანაპა იყო. ციხე-სიმაგრის კომენდანტი, პოლკოვნიკი ფონ-ბრინკი მთიელებთან მშვიდობიანი სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებას აქტიურად უწყობდა ხელს. რუსებთან ვაჭრობდნენ ნათხვაჯები და ჯიქები, სხვა ტომები კი ამ უკანასკნელთაგან იძენდნენ სავაჭრო საქონელს. ნ. რაევსკი თვლიდა, რომ სხვა ტომები ალბათ მალე დარწმუნდებოდნენ რუსებთან სავაჭრო ურთიერთობის სიკეთეში. ამ კურსის აქტიური მოწინააღმდეგე იყო კონტრ-ადმირალი ლ. სერებრიაკოვი, რომელიც მთიელებთან საომარი მოქმედებებისა და მათი დაპყრობა-განადგურების პოლიტიკას უჭერდა მხარს.¹

1841წ. თებერვალში უბიხების რაზმი აფხაზეთში შეიჭრა გაგრის სიმაგრის გვერდის ავლით, მდ. ჟოეკვარას ხეობით, მეტად რთული, ტყიანი ბილიკით, და რამდენიმე სოფელი ააოხრა. კვლავ არეულობა იყო წებელდაში. ნ. მურავიოვი აფხაზეთის უბიხებისაგან დაცვის მიზნით ჟოეკვარას ხეობაში კოშკის აგებას და წებელდა-დალში უწყსრიგობების აღმოსაფხვრელად ლაშქრობისათვის სათანადო სახსრებს დაჟინებით ითხოვდა. ი. ანრეპმა კოშკის აგებისა და შემოდგომაზე, სიცხეების დაცხრომის შემდეგ, უბიხეთში ექსპედიციის მოწყობის სიცხეების დაცხრომის შემდეგ, უბიხეთში ექსპედიციის თაობაზე განკარგულება გასცა.²

ასეთ ვითარებაში, 20 მაისს ჯიქების თემებმა, რომლებიც გაგრასა და სვიატოგო დუხას სიმაგრეს შორის ცხოვრობდნენ, რუსეთის ხელისუფლებას მორჩილება გამოუცხადეს და ი. ანრეპთან სვიატოგო დუხას სიმაგრეში ფიცი დადეს. ამ ფაქტმა მათი მეზობელი უბიხები აღაშფოთა. ისინი მოითხოვდნენ, რომ მათ უარი ეთქვათ რუსეთის ხელისუფლების მორჩილებაზე, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდნენ, რომ ამას ძალით გააკეთებინებდნენ.³ უბიხებმა მუქარა მალევე შეასრულეს. უბიხებმა დააპატიმრეს რუსეთის ხელისუფლებისადმი დამორჩილებული ჯიქი თავადები აჰმედ აუბლა და ზურაბ ხამიში, აგრეთვე რამდენიმე უბიხი, რომლებსაც ი. ანრეპის სვიატოგო დუხას სიმაგრეში ყოფნისას მასთან მოლაპარაკებები ჰქონდათ, მათ შორის: ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგი, მისი ძმისშვილი კერენტუხ ბარზეგი და ვარდანეს მცხოვრები, უბიხებს შორის სიმამაცით ცნობილი მურადი. აჰმედ აუბლა და ზურაბ ხამიში იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ რუსეთის ხელისუფლების მორჩილებაზე და მხოლოდ მაშინ გაათავისუფლეს. ჰაჯი ბარზეგიც

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №434, გვ. 505.

² И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. I, гл. 93.

³ Записка Головина, гл. 296

დიდხანს არ დაუკავებიათ. როგორც კი ის გაათავისუფლეს, მან უბიხე-ბის შეკრებისა და ჯიქების წინააღმდეგ ლაშქრობის ბრძანება გასცა. ჯიქებმა რუსეთის სარდლობას მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან აცი-ლების მიზნით დახმარება სთხოვეს. ნავაგინსკისა და სვიატოგო ღუხას სიმაგრეთა უფროსებმა ნ. მურავიოვს დაუყოვნებლივ აცნობეს ამის თა-ობაზე. ნ. მურავიოვმა ჯიქებს უბრძანა ერთიანად გამოსულიყვნენ თავი-ანთი მამულის დასაცავად, ხოლო თვითონ, დაუყოვნებლივ, 22 მაისს რუსთა რაზმით გაგრიდან სვიატოგო ღუხას სიმაგრისკენ გაემართა.¹

ეს იყო რუსების პირველი ლაშქრობა გაგრის ჩრდილო-დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროთი. გზა რთული იყო, განსაკუთრებით ძნე-ლი შეიქნა ფონით გადასვლა მდინარეებზე. ჯიქები სიხარულით ხვდე-ბოდნენ ნ. მურავიოვის რაზმს, რომელსაც ზღვიდან ხომალდები მიაცი-ლებდნენ. იმავე დღეს, საღამოს 6 საათზე რაზმმა მდ. მზიმთას მიაღ-წია და სვიატოგო ღუხას სიმაგრის წინ დაბანაკდა. აქ თავი მოიყარეს ჯიქებმაც. ნ. მურავიოვი ელოდა აფხაზეთის სახალხო ლაშქარსაც მი-ხეილ შარვაშიდის მეთაურობით, ამასთან, მან მოკრეისერე ესკადრის უფროსს სთხოვა ჯარის გადმოსაყვანად ხომალდები სოჩაში ან გაგრა-ში გაეგზავნა. მალე მიხეილ შარვაშიძეც ჩამოვიდა 11 გალერით, 500 მილიციელის თანხლებით, ჩამოვიდა დამხმარე ჯარის ნაწილებიც და სვიატოგო ღუხას სიმაგრესთან შთამბეჭდავმა ძალამ მოიყარა თავი. მი-უხედავად ამისა, ი. ანრეპმა ნ. მურავიოვი გააფრთხილა, რაიმე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი არ გადაედგა უბიხეების წინააღმდეგ, რადგან ოღნავ წარუმატებლობასაც კი უარყოფითი შედეგები მოჰყვებოდა უბიხეთში განზრახული დიდი სახმელეთო ექსპედიციისთვის.²

რუსეთის სარდლობის საომარმა სამზადისმა უბიხეები დააფრთხო. მათ ოჯახები მთებში გახიზნეს, ამასთან ჯიქებს წინადადებით მიმარ-თეს, მათ შორის წამოჭრილი უთანხმოება მშვიდობიანად მოეგვარებინათ. 4 ივნისს ნავაგინსკისა და სვიატოგო ღუხას სიმაგრეებს შორის შედგა ჯიქებისა და უბიხეების მამასახლისების შეხვედრა, რომელსაც ნ. მურავიოვიც ესწრებოდა. შეხვედრის ადგილის პირდაპირ, ნაპირთან რუსეთის სამხედრო ფლოტის ხომალდები იდგნენ, ხოლო ადღერში დაბანაკებული ჯარის ნაწილები ყოველ წუთს მზად იყვნენ სალაშქ-როდ. ნ. მურავიოვმა ბრძანა უბიხეებისთვის გადაეცათ რუსეთის სარდ-ლობის მოთხოვნები, რომლის თანახმადაც მათ სამი თვე ეძლეოდათ

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №435, გვ. 505; **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. I, гв. 94-95.

² АКАК, т. IX, ч. I, №435, гв. 506; №436, гв. 508; **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. I, гв. 96.

ნებაყოლობით დასამორჩილებლად. ამ დროის განმავლობაში ისინი არ უნდა დასხმოდნენ თავს ჯიქებს და აფხაზეთს და არც ჯიქები დაესხმოდნენ ებიხებს; დაუყოვნებლივ დაებრუნებინათ ჯიქებისთვის მძევლები. ეს პირობა უნდა დამტკიცებულიყო ტრადიციულად ფიცის დადებით. თუ უბიხები ამ პირობებს არ დათანხმდებოდნენ, ნ. მურავიოვი მათი მიწა-წყლის აოხრებით იმუქრებოდა. უბიხებმა პირობა დადეს, რომ ამ მოთხოვნებს შეასრულებდნენ. ადღერში დაბრუნებული ჯიქები გამარჯვებას ზეიმობდნენ. რუსეთის სარდლობაც თვლიდა, რომ მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია. მართლაც, რუსეთის გავლენა შავი ზღვის ჩრდილო-ამოსავლეთ სანაპიროზე მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ხამიშებმა ნ. მურავიოვს აუწყეს, რომ ისინი რუსეთის ხელისუფლების ერთგულები რჩებოდნენ, სოჩელმა თავადმა აჰმედ აუბლამ კი შემოთვალა, რომ უბიხეთში რუსეთის ჯარების გამოჩენისთანავე, ის თავისი ქვეშევრდომებით მათ შეუერთდებოდა.

5 ივნისს ნ. მურავიოვი გაგრაში დაბრუნდა, მიხეილ შარვაშიძემაც დაითხოვა სახალხო ლაშქარი.¹ შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსი ი. ანრები თვლიდა, რომ ჯიქები უკვე მტკიცედ იყვნენ დამორჩილებული. ამასთან, უბიხების სიამაყე და თავდაჯერებულობაც მნიშვნელოვნად შემცირდა, ისინი გრძობდნენ, რომ ჯიქების სახით ძლიერი მოკავშირეები დაკარგეს და რუსების უშუალო მეზობლები აღმოჩნდნენ, ამიერიდან კი მათი მიწა-წყალი რუსებისთვის ყოველთვის ხელმისაწვდომი იყო. უბიხეთშიც გაჩნდა ჯგუფი, რომელიც მზად იყო მორჩილების გამოსაცხადებლად, მაგრამ მას გავლენა არ ჰქონდა. ი. ანრები ფიქრობდა, რომ მისი ძალა რუსეთი ჯარის უბიხეთში შესვლისას უფრო გამოიკვეთებოდა.² რუსეთის სარდლობის მთავარი ამოცანა ჯიქეთში განმტკიცება გახდა. ამ მიზნით დაიწყო აფხაზეთიდან ჯიქეთისკენ გზის გაყვანა, მდინარეებზე ხიდების აგება.³ მდ. ჟოეკვარას ხეობაში ააგეს კოშკი, რომლითაც გაგრის სიმაგრის შემოვლითი გზა მთიელებისთვის ჩაიკეტა.⁴ ამ ღონისძიებების შედეგად აფხაზეთიც უფრო დაცული ხდებოდა. იმავდროულად, რუსეთის სარდლობა დიდ ყურადღებას უთმობდა უბიხეთის ექსპედიციის მომზადებას.

ი. ანრები უბიხეთში ექსპედიციის მოწყობას სექტემბრის დასაწყ-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №436, გვ. 508-509; И. Барсуков. Муравьев-Амурский, гв. 96-97.

² АКАК, т. IX, ч. I, №436, გვ. 509.

³ Н. А. Волконский. 1840, 1841 и 1842 годы на Кавказе. – *Кавказский сборник*, т. XIII. Тифлис, 1889, гв. 397.

⁴ ა. ბ. დიაჩკოვ-ტარასოვი. გაგრა და მისი შემოგარენი. რუსულიდან თარგმნეს, შესავალი და კომენტარები დაურთეს *ზურაბ პაპასქირმა* და *ბეჟან ხორავამ*. თბ., 2003, გვ. 120.

ყისში გეგმავდა. ამ დროისათვის ზაფხულის მინდვრის სამუშაოების დასრულების შემდეგ, შესაძლებელი იქნებოდა სახალხო ლაშქრის შეკრება; ამასთან, ზაფხულის სიცხეების დაცხრომის შემდეგ, სექტემბერ-ოქტომბერი ყველაზე კარგი დრო იყო ამ მხარეში სახმელეთო ლაშქრობის მოსაწყობად; უბიხებისთვისაც უფრო მგრძობიარე იქნებოდა რუსების შეჭრა მათ ქვეყანაში, რადგან სწორედ ამ დროს შემოდოდა აქ ლომი და სიმინდი, რაც უმთავრესი მარცვლეული კულტურები იყო მათთან და დასაკარგიც მეტი იქნებოდათ. შავი ზღვის სანაპირო ხაზის სარდალს სურდა, გაგრაში მდგარი რაზმი მდ. მძიმთაზე ჩაეყენებინა, სვიატოგო ღუხას სიმაგრიდან 20 ვერსზე, რათა დამორჩილებული ჯიქები უბიხებისაგან დაეცვა; ასევე, საომარი მოქმედებების დაწყებამდე ჯიქების მთის თემები – აიბგა და აჰჭიფსხუ დაემორჩილებინა. თუ ამას მოახერხებდა, უბიხების ნებაყოფლობით დამორჩილებასაც არ გამოირიცხავდა¹ იენისის დასაწყისში სამხედრო მინისტრმა, გრაფმა ა. ჩერნიშევმა ი. ანრეპს აუწყა იმპერატორის ნება, რომ მას სურდა უბიხეთში ექსპედიცია აგვისტოს დასაწყისში შემდგარიყო.² შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსი იმპერატორის ნების აღსრულებისათვის მზადებას შეუდგა. ასეთ ვითარებაში, 22 ივლისს ნ. მურავიოვმა ჯიქების თავადებისაგან მიიღო ცნობა, რომ სოჩასთან თავი მოიყარეს უბიხებმა, რომელთა რიცხვი განუწყვეტლივ იზრდებოდა. მათ განზრახული ჰქონდათ ნავაგინსკზე და, შემდეგ, ჯიქების მიწა-წყლის გავლით, სვიატოგო ღუხას სიმაგრეზე თავდასხმა. ჯიქებს არ სჯეროდათ, რომ უბიხები მათ მიწა-წყალზე გავლისას, ქვეყანას არ ააოხრებდნენ, ამიტომ ნ. მურავიოვს სთხოვეს სვიატოგო ღუხას სიმაგრიდან რაზმი წინ წაეწია და ისინი დაეცვა.

23 ივლისს ნ. მურავიოვმა ჯარის ნაწილები მდ. ხოროთთან ჩააყენა, რითაც მდ. მზიმთას ხეობისკენ გზა ჩაკეტა. 28 ივლისს მთიელები ნავაგინსკს მიადგნენ და ქვემეხების ცეცხლი დაუშინეს. ნ. მურავიოვმა ხომალდით დამხმარე ძალები გადაიყვანა სიმაგრეში. მთიელების იერიში შემდეგ დღეებშიც გაგრძელდა. ნავაგინსკს 16 ათასამდე უბიხი, აბაძეხი და შაფსული უტევდა. ფორტს ჯიქებიც იცავდნენ, ხოლო თავადები: სოზრონ არიდბა, ასლან-ბეი გენი და მისოუსტ გენი თავიანთი ქვეშევრდომებით სვიატოგო ღუხას სიმაგრესთან ზღვის სანაპიროს და ტყის ბილიკებს დარაჯობდნენ, რადგან ჩერქეზების გამოჩენას იქაც მოელოდნენ. მაგრამ, მოულოდნელად, 30 ივლისის დამით, მთიელებმა ნავაგინსკის მიმდებარე ტერიტორია დატოვეს. ამის შემდეგ, ნ. მურავიოვი

¹ АКАК, т. IX, ч. I, გვ. 509-510.

² АКАК, т. IX, ч. I, №436, გვ. 509.

თავისი რაზმით სვიატოგო ღუხას სიმაგრეში დაბრუნდა. იგი ი. ანრეპი-სადმი მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა, რომ „უბიხების უკანასკნელი ძალისხმევა ნავაგინსკის ფორტისა და ჯიქების წინააღმდეგ კეთილად დამთავრდა“. მიუხედავად ამისა, ი. ანრეპი სრულიად სამართლიანად თვლიდა, რომ უბიხების მტრული მოქმედებები ჯიქების წინააღმდეგ მხოლოდ მათი დამორჩილების შემდეგ შეწყდებოდა და ამ ფაქტიდანაც ჩანდა უბიხეთში ექსპედიციის მოწყობის აუცილებლობა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, შეიძლებოდა მათ ჯიქების ნღობა დაეკარგათ, რაც, საბოლოოდ ჯიქეთის დაკარგვას გამოიწვევდა.¹

1841წ. ზაფხულში უბიხების თემმა საშემ და ჯიქეთის მთის თემ-მა წვიჯამ რუსეთის სარდლობასთან სამშვიდობო მოლაპარაკებები დაიწყო. იმავდროულად, სვიატოგო ღუხას სიმაგრეში თავმოყრა დაიწყო უბიხეთის ექსპედიციის მონაწილე ძალებმა. ასეთ პირობებში დასავლეთ კავკასიაში გავრცელდა ცნობა გურიის აჯანყების შესახებ. ამიტომ ადლერში გურიისა და სამეგრელოს სახალხო ლაშქარი არ გამოცხადდა, ძალიან მცირერიცხოვანი იყო სამურზაყანოდან და სვანეთიდან მოსული სახალხო ლაშქარი. რუსეთის სარდლობა აფხაზეთის მთავარსაც ბოლომდე არ ენდობოდა. ჯიქებად და უბიხებად გურიის აჯანყების (1841წ. მაისი-სექტემბერი), ამბები დამახინჯებული და გაზვიადებული აღწევდა, ამიტომ წვიჯასა და საშას თემებმა რუსებთან მოლაპარაკება შეწყვიტეს. ჯიქების სანაპირო თემები აულების გამაგრებას შეუდგნენ, რადგან ფიქრობდნენ, რომ რუსები შავიზღვისპირეთიდან გურიაში წავიდოდნენ და უბიხების წინაშე დაუცველნი დარჩებოდნენ.²

შავი ზღვის სანაპირო ზაზის უფროსი, გენერალი ი. ანრეპი მაშინ აღნიშნავდა: «невольный свидетель, я видел, как быстро развивалась весть о восстании в Гурии по всему восточному берегу (Черного моря), какие симпатии и надежды она возбудила не только в непокорных народах, но даже в тех, которые издавна пользовались всеми выгодами гражданства под сенью нашего правительства».³ როდესაც მიხეილ შარვაშიძე ხელისუფლების ბრძანებით სახალხო ლაშქრის შეკრებას შეუდგა გურიის აჯანყების ჩასახშობად, ამ ლაშქრობაში მონაწილეობაზე აფხაზებმა უარი თქვეს. აფხაზეთის მთავარმა საერთოდ უარი თქვა აბჟუაში ლაშქრის შეკრებაზე იმ მოტივით, რომ აბჟუელები მას არ დაემორჩილებოდნენ. სამურზაყანოშიც 600 მილიციელის ნაცვ-

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №437, გვ. 512.

² Н. А. Волконский. 1840, 1841 и 1842 годы на Кавказе, გვ. 421-422; И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. I, გვ. 104.

³ Очерки истории Абхазской АССР, ч. I. Сухуми, 1960, გვ. 182.

ლად მხოლოდ 300 შეგროვდა.¹

ამრიგად, გურიის აჯანყებამ გამოძახილი ჰპოვა დასავლეთ საქართველოს მხარეებში – სამეგრელო-სამურზაყანო, აფხაზეთი; შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს მთიელებმა გაააქტიურეს მოქმედება რუსეთის აგრესიის წინააღმდეგ. სექტემბერში შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპირო მთიელთა მასობრივმა მღელვარებამ მოიცვა. ნათხვაჯები და შაფსულები თავს ესხმოდნენ რუსეთის სიმაგრეებს. ამასთან, ანაპასა და ნოვოროსიისკში მოლაპარაკებებზე მოდიოდნენ და ყუბანის მარცხენა ნაპირზე სიმაგრეების მოხსნის სანაცვლოდ სარდლობას მშვიდობას სთავაზობდნენ; უბიხები დარწმუნებულები იყვნენ, რომ რუსები მათ მიწა-წყალზე ვერ შევიდოდნენ და ჯიქებს რუსების წასვლის მერე აკლებით ემუქრებოდნენ. უბიხების უშუალო მეზობელი ჯიქების ხამიშისა და არელის თემები ყოყმანობდნენ რუსებისთვის დაეჭირათ მხარი თუ არა.² შექმნილი ვითარება რუსეთის სარდლობისგან დროულ და გადამწყვეტ მოქმედებას მოითხოვდა, სანამ მთელ კავკასიაში არ ჰპოვებდა გამოძახილს. ე. გოლოვინი აზრით, უბიხების დასჯა და ჯიქების მორჩილების განმტკიცება უშუალოდ იყო დაკავშირებული გურიის აჯანყების ჩახშობასთან. ამიტომ ი. ანრეჰმა ექსპედიცია 20 სექტემბრამდე გადადო და შექმნილ ვითარებაში უკეთ გასარკვევად რელიტ-ყალეში ჩავიდა. აჯანყების სწრაფად ჩახშობის მიზნით იგი მზად იყო სამი ბატალიონი პოლკოვნიკ მ. არლუთინსკი-დოლგორუკის დასახმარებლად გურიაში გაეგზავნა. სანაცვლოდ, აჯანყების ჩახშობის მერე, ის იმერეთის, სამეგრელოს და გურიის მილიციას ითხოვდა უბიხეთის ექსპედიციისთვის. მისი აზრით, გურიის მილიციის მონაწილეობა ექსპედიციაში ამ მხარეში წესრიგის დამყარების ყველაზე ნათელი მოწმობა იქნებოდა და სასურველ გავლენას მოახდენდა არამარტო სამურზაყანოსა და აფხაზეთზე, არამედ ჯიქეთზე და უბიხეთზე. ამასთან, ხელისუფლებას კარგად ესმოდა, რომ მხოლოდ რეგულარული ჯარის ნაწილებით, სახალხო ლაშქრის გარეშე, მთიელების დამორჩილება შეუძლებელი იქნებოდა.³

კავკასიაში რუსეთის გართულებული მდგომარეობით სარგებლობას ინგლისი შეეცადა. „ნისლიანი ალბიონი“ ცდილობდა კავკასია თავისი გავლენისთვის დაემორჩილებინა, ამიტომ რუსეთის ამ რეგიონში დამკვიდრებას კვლავ მნიშვნელოვან დაბრკოლებას უქმნიდა. 30-40-იან

¹ Н. А. Волконский. 1840, 1841 и 1842 годы на Кавказе, გვ. 421.

² АКАК, т. IX, ч. I, №439, გვ. 513.

³ АКАК, т. IX, ч. I, №199, გვ. 173; Н. А. Волконский. 1840, 1841 и 1842 годы на Кавказе, გვ. 422-423.

წლებში დასავლეთ კავკასიის მთიელთა გააქტიურება რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ჩეჩნეთ-დაღესტნისაგან განსხვავებით, მნიშვნელოვანწილად ბრიტანეთის აგენტურის წამქეზებელური საქმიანობით იყო გამოწვეული.¹ ინგლისი აფხაზეთსა და შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე იარაღ-საჭურველს და თავის ემისრებს აგზავნიდა. თურქეთში მყოფი ინგლისელი დიპლომატები 1841წ. ტყვია-წამალს აჯანყებულ გურულებსაც აწვდიდნენ.²

სექტემბრის შუა რიცხვებში ხელისუფლებამ გურიის აჯანყება სასტიკად ჩაახშო, მაგრამ, „როგორც მოსალოდნელი იყო, – აღნიშნავდა ი. ანრეპი, – ამის შესახებ ცნობას რამდენადმე მაინც არ შეეძლო ის ზარალი აენახლაურებინა, რაც მთიელების ჩვენდამი განწყობაში ამ უბედური აჯანყების შესახებ ცნობამ იქონია“.³ გურიის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, კავკასიელ მთიელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მეტი შესაძლებლობა მიეცა. კავკასიის კორპუსის შტაბის უფროსის, გენერალ-მაიორ პ. კოცებუს დიდი მეცადინეობით, იმერეთის, სამეგრელოს და გურიის მილიცია 16 სექტემბერს აფხაზეთისკენ დაიძრა. მიხეილ შარვაშიძემ განზრახული 800 მეომრის ნაცვლად 1500 გამოიყვანა; სამურზაყანოს მილიციაც მოვიდა ბიჭვინთაში. სექტემბრის ბოლოს, მდ. მზიმთას სანაპიროზე.

დაბანაკებულ გენერალ ი. ანრეპს ნ. მურავიოვიც შეუერთდა სანაპირო ხაზის III განყოფილების რაზმით და აფხაზეთის, სვანეთის, სამეგრელოს, სამურზაყანოს, იმერეთის, გურიის სახალხო ლაშქრით. აფხაზეთის მთავარი დაინიშნა მთელი მილიციის უფროსად, რომელიც 3 ათასამდე მეომარს ითვლიდა. ჯარს ციება აწუხებდა და რომ არა სახალხო ლაშქარი, ავადმყოფობით დასუსტებული რეგულარული ჯარის ნაწილებით უბიხეთში ლაშქრობა შეუძლებელი იქნებოდა.⁴ რუსეთის ჯარის ნაწილებისა და სახალხო ლაშქრის ადლერში გამოჩენისთანავე უბიხებმა ოჯახები მთებში გახიზნეს, თვითონ კი საომარ სამ-

¹ J. F. Beddeley. The Russian Conquest of the Caucasus. London-New York, 1908, გვ. 348; Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. А. Дегоев. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России (вторая половина XVIII - 80-е годы XIX в.). М., 1984, გვ. 138.

² გ. ხაჭაპურიძე. გურიის აჯანყება 1841წ. თბ., 1931, გვ. 35; ი. სიხარულიძე. გლეხთა აჯანყება გურიაში. ბათუმი, 1956, გვ. 63; აბ. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე). თბ., 1954, გვ. 208; მ. დუმბაძე. დასავლეთ საქართველო., გვ. 273; ა. ჩხეიძე. ინგლისის პოლიტიკა კავკასიაში. თბ., 1973, გვ. 34.

³ АКАК, т. IX, ч. I, №439, გვ. 513.

⁴ АКАК, т. IX, ч. I, №439, გვ. 513-514; М. Ф. Федоров. Походные записки., გვ. 206-210; И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. I, გვ. 103.

ზადისს შეუდგნენ – დაიწყეს მდ. სოჭის ხეობისკენ მიმავალი სანაპირო გზის გამაგრება, შეაგროვეს 5 ათასამდე მეომარი და სხვ. ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგმა საჯაროდ განაცხადა, რომ „წვერს მოიპარსავდა და ქალის კაბას ჩაიცვამდა, ვიდრე თუნდაც ერთ რუსს მაინც შეუშვებდა თავის მიწაზე“. უბიხებმა ჯიქებს შეუთვალეს, რომ გაანადგურებდნენ, თუ თუნდაც ერთი ჯიქიც კი შეუერთდებოდა რუსებს. ჯიქები მზად იყვნენ უბიხებს შეერთებოდნენ. ი. ანრეპმა ჩათვალა, რომ ასეთ ვითარებაში დაყოვნება არ შეიძლებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჯიქეთის დაკარგვა გარდუვალი ჩანდა, რაც კიდევ უფრო მძიმე შედეგებს გამოიწვევდა რუსებისთვის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ამიტომ დაუყოვნებლივ გალაშქრება გადაწყვიტა. ჯიქების თავადებს მან უბრძანა მილიცია არ გამოეყვანათ და საკუთარი მიწა-წყლის დაცვის საბაბით სახლებში დარჩენილიყვნენ.¹

უბიხების ყურადღების სხვა მხარეს გადატანის მიზნით, ი. ანრეპის ბრძანებით, მიხეილ შარვაშიძე 450 მილიციელით გოლოვინსკის სიმაგრეში გადავიდა და ღამით ახლომდებარე აულებში შეიჭრა, მაგრამ აულები დაცარიელებული იყო. აფხაზებმა ცარიელი ქოხები გადაწვეს და ნადავლის გარეშე დაბრუნდნენ. ცხადი გახდა, რომ უბიხები, ვისაც იარაღის აღება შეეძლო საბრძოლველად იყო გამოსული.² 1841წ. 8 ოქტომბერს ექსპედიცია უბიხეთისკენ დაიძრა. ზღვიდან მას საბრძოლო ხომალდების ესკადრა უჭერდა მხარს. ექსპედიციას უბიხები და ჯიქების მთის თემები, რომლებიც მათ დასახმარებლად მოვიდნენ, მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ. ექსპედიცია ბრძოლით მიიწვედა წინ. ამ ბრძოლაში 8 ოქტომბერს დაიღუპა წებელდელი ზაუსხან მარშანია. 10 ოქტომბერს ექსპედიცია ნავაგინსკში ჩავიდა. ასეთი გადასვლა უბიხებს შეუძლებლად მიაჩნდათ, მათ შორის მსხვერპლი დიდი იყო. უბიხების წინამძღოლის, 70 წლის ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგის 9 ვაჟიშვილიდან 4 ბრძოლაში დაიღუპა, სხვები დაიჭრნენ. სულ, ბარზეგების წარჩინებული საგვარეულოდან 11, ხოლო ძიაშის წარჩინებული საგვარეულოდან – 7 დაიღუპა. მრავალი საუკეთესო მეომარი, რომელიც ჩვეულებრივ წინა რიგებში იბრძოდა, დაიღუპა ან დაიჭრა. დაღუპულთა რიცხვი იმდენად დიდი იყო, რომ მთიელები არც ცდილობდნენ თავიანთი მიცვალებულების ბრძოლის ველიდან გაყვანას, როგორც სჩვეოდათ. დამარცხებულმა უბიხებმა რუსეთის სარდლობასთან მოლაპარაკებები დაიწყეს.³

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №439, გვ. 514; И. Барсуков. Муравьев-Амурский, гв. 104-105.

² АКАК, т. IX, ч. I, №439, гв. 515.

³ АКАК, т. IX, ч. I, №440, гв. 518-519; Записка Головина, гв. 296; М.Ф. Федо-

უბიხების დამარცხებისა და მათ მიწა-წყალზე რუსეთის ჯარის ნაწილების შეჭრის ამბავი მთებში სწრაფად გავრცელდა. შაფსულების ცნობით, ექსპედიციის სამი დღის – 8-10 ოქტომბერი – განმავლობაში უბიხებმა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 1700 კაცი დაკარგეს, მათ შორის, საუკეთესო ვაჟკაცები. უბიხებმა დახმარება სთხოვეს აბამეხებსა და შაფსულებს, მაგრამ ისინი ომის გაგრძელების წინააღმდეგი იყვნენ. უბიხები მიატოვეს ჯიქების მთის თემებმაც. იმავდროულად, რუსეთის სარდლობა მიხეილ შარვაშიძის მეშვეობით უბიხებთან მოლაპარაკებებს აგრძელებდა. როგორც ი. ანრეპი აღნიშნავდა, უბიხების თავდაჯერებულობა და შეუდრეკელობა, რაც ყოველთვის გამოარჩევდა მათ სხვა მთიელთაგან, გაქრა. რუსებთან მოსალაპარაკებლად თვით ჰაჯი ბარზეგიც არაერთხელ მოვიდა.¹

უბიხები ითხოვდნენ დაახლოებით ერთ წელს, რათა ხალხი გაცნობოდა რუსებს, რომლებთანაც მათ გარდა მტრული ურთიერთობისა, სხვა ურთიერთობა არ ჰქონიათ და პირობას დებდნენ, რომ რუსებისა და მთიელთა დამორჩილებული ტომების წინააღმდეგ მტრულ მოქმედებებს არ მიმართავდნენ. ი. ანრეპმა უბიხებს განუცხადა, რომ იმპერატორის ნებით წყვეტდა უსარგებლო სისხლისღვრას, თუკი მშვიდობიანი საშუალებები მათზე იმოქმედებდა, ხოლო მტრული მოქმედებების გაგრძელება რუსებისა და დამორჩილებული ტომების წინააღმდეგ, მათ უსათუო განადგურებას გამოიწვევდა.²

უბიხეთის ექსპედიცია დამთავრდა და მას რუსეთის სარდლობისთვის რაიმე რეალური შედეგი არ მოუტანია. რუსეთის სარდლობამ თავი შეიკავა უბიხეთის სიღრმეში შეჭრისაგან, რაც ჯარის მძიმე სანიტარული მდგომარეობით იყო გამოწვეული. ჯარისკაცები ციებით იყვნენ დაავადებული, როგორც გენერალი გრ. ფილიპსონი აღნიშნავდა, რუსების მხრიდან უბიხეთის სიღრმეში სერიოზულ შეტევაზე ფიქრიც არ შეიძლებოდა.³ ი. ანრეპის ბრძანებით, ნავაგინსკის მახლობლად, მალლობზე, საიდანაც უბიხები ცეცხლს უშენდნენ სიმაგრეს, კოშკი ააგეს, რითაც მთიელთა თავდასხმებისაგან სიმაგრე უფრო დაცული გახდა. ი. ანრეპმა ექსპედიციის მიზანი ამოწურულად ჩათვალა და უკან დაბრუნება ბრძანა.⁴

როვ. Походные записки..., გვ. 210-216; **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. I, гл. 105-108.

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №440, гл. 520-521.

² АКАК, т. IX, ч. I, №440, гл. 521.

³ **Гр. Филиппсон.** Воспоминания, гл. 240.

⁴ *Записка Головина*, гл. 296; **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. I, гл. 108.

40-იანი წლების დასაწყისში მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა კავკასიის ხაზის მარჯვენა ფლანგზე. 1840წ. ყუბანის საკორდონო ხაზი მდ. ლაბაზე გადაიტანეს, თუმცა ყუბანსა და ლაბას შორის ტერიტორია ჯერ კიდევ არ იყო კაზაკებით დასახლებული.¹ 1841წ. ყუბანსა და ლაბას შორის 3 სტანიცა მოეწყო, თითოეულში კაზაკთა 200 ოჯახით, რითაც საფუძველი ჩაეყარა ლაბის სახაზო კაზაკთა პოლკს. ამასთან, ლაბის ხაზი რამდენიმე სიმაგრით გაძლიერდა. ლაბის ხაზის მოწყობას კავკასიის ხაზის მარჯვენა ფრთის სარდალი, გენერალ-ლეიტენანტი გრ. ზასი ახორციელებდა. რუსების გააქტიურებამ ყუბანისპირეთში, დასავლეთ კავკასიის მთიელების მძაფრი რეაქცია გამოიწვია. მარჯვენა ფლანგზეც ფაქტობრივად იგივე მოხდა, რაც 1840წ. მარცხენა ფლანგზე, როდესაც მრავალრიცხოვანმა ჩეჩნებმა, რომლებიც მშვიდობიანად ცხოვრობდნენ მდ. სუნჯასა და მდ. თერგს შორის, დატოვეს თავიანთი მიწა-წყალი, მთებსა და ტყეებში გაიხიზნენ და რუსეთის ხელისუფლებას მტრად გაუხდნენ. ასევე, 1841წ. დასაწყისში თემირგოი, მახვაშები, ეგერუყეები, რომლებიც მდ. ლაბაზე ცხოვრობდნენ, მდ. ბელაიას ხეობაში წავიდნენ და რუსებზე თავდასხმები დაიწყეს.²

1842წ. ზაფხულის ბოლომდე მარჯვენა ფლანგზე სიმშვიდე იყო და ჯარები ლაბასა და ყუბანს შორის დაფუძნებული კაზაკთა სტანიცების მოწყობაზე მუშაობდნენ.³ შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, უბიხეთის ექსპედიციის შემდეგ სიმშვიდე იყო და მთიელები თავდასხმებით თითქმის სულ არ აწუხებდნენ სანაპირო სიმაგრეებს. 1842წ. თებერვალში, უბიხების სუბამის თემმა, რომელიც მდ. შახეზე (სუბაში) ცხოვრობდა, რუსეთის ხელისუფლებისადმი დამორჩილების სურვილი გამოთქვა. ი. ანრეპი გოლოვინსკის სიმაგრეში გაემგზავრა, უბიხებისგან მორჩილების ფიცი მიიღო და მძევლები აიყვანა.⁴ რუსეთის სარდლობა შეუდგა ანაპიდან და ნოვოროსიისკიდან ყუბანის მხარეში გზის გაყვანას, რომლის მიზანიც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს ყუბანის მხარესთან მტკიცედ დაკავშირება იყო. ამ პროექტს შავი ზღვის სანაპირო ხაზის I განყოფილების უფროსი, კონტრ-ადმირალი ლ. სერებრიაკოვი ახორციელებდა.⁵ რაც შეეხება აფხაზეთს, როგორც ე. გოლოვინი აღნიშნავდა: „აფხაზეთში დამყარდა თანხმობა, მთავრის ღირსება ამაღლებულია, მისი ხელისუფლება ნა-

¹ *Записка Головина*, გვ. 292

² *Записка Головина*, გვ. 296

³ *Записка Головина*, გვ. 304.

⁴ *Записка Головина*, გვ. 296, 304; **И. Барсуков**. Муравьев-Амурский, გვ. 115.

⁵ *Записка Головина*, გვ. 304.

ნევრადველურ და ონავარ აფხაზებზე, შეძლებისდაგვარად განმტკიცებულა, რითაც ამ მხარეში ჩვენი გავლენა სულ უფრო და უფრო მტკიცდება¹ ე. გოლოვინს თავისი მოსაზრება ჰქონდა იმ ღონისძიებების შესახებ, რაც საჭირო იყო შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე რუსეთის მფლობელობის განმტკიცებისათვის. მას აუცილებლად მიაჩნდა სავაჭრო ურთიერთობის დამყარება ამ მხარესა და სამხრეთ რუსეთს შორის, რაც ხელს შეუწყობდა ორივე მხარის მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, შეამცირებდა ფასს საქონელზე, რომელიც ამიერკავკასიის მხარეში საქართველოს სამხედრო გზით შემოდინოდა. მისი აზრით, ამ ვაჭრობის მთავარი პუნქტი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე სოხუმ-ყალე უნდა ყოფილიყო.

1842წ. ივლისში, დალიდან განდევნილი მარშანიები მთიელთა რაზმით კვლავ შეიჭრნენ წებელდაში და მრამბის სიმაგრეს შეუტყეს, მაგრამ გარნიზონმა შეტევა მოიგერია. ამ ბრძოლაში შავიზღვისპირეთის სახაზო მე-11 ბატალიონის რიგითმა სოფრონ რაძიევსკიმ 22 აგვისტოს შაბათ მარშანია მოკლა. ამის შემდეგ მთიელთა გუნდი გაიფანტა. რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ თავდადებული მებრძოლი შაბათ მარშანია მრამბაში დასასაფლავეს. მის დაკრძალვაზე, მარშანიების სავარეულოს პატივისცემით, აფხაზეთიდან და სამურზაყანოდან მრავალი თავადი ამოვიდა.² შაბათ მარშანიას სიკვდილის შემდეგ, წებელდა-დალის თემების მთიელთა ბრძოლას რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ, მისი უმცროსი ძმა ეშლოუ ჩაუდგა სათავეში. აგვისტოს დასაწყისში ყუბანისპირეთის ტომებშიც მღელვარება დაიწყო. შამილის მიერ გამოგზავნილი რამდენიმე მოლა ყაბარდოს გავლით აბაძეხებთან ჩავიდა და შარიათის ქადაგება დაიწყო, რამაც ამ ტომებში მათთვის აქამდე უცხო ფანატიზმი გააღვიძა. აბაძეხების ნაწილი ყუბანის ზემო წელისაკენ დაიძრა და მთებში გაიყოლია ის აულები, რომლებსაც ადრე რუსეთის ხელისუფლებისთვის მორჩილება ჰქონდათ გამოცხადებული. გენერალი გრ. ზასი გაუბედავად მოქმედებდა, რამაც მთიელებს საშუალება მისცა თავიანთი განზრახვა განეხორციელებინათ. ამრიგად, ბესლენეები, ბაშილბაები და თამები, რომლებმაც თავიანთი საცხოვრებლები დატოვეს, რუსეთის ხელისუფლების მოწინააღმდეგე ტომებს შეუერთდნენ.³

მალე კავკასიაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. 1842წ. გაზაფხულზე კავკასიაში სამხედრო მინისტრი ა. ჩერნიშევი ჩამოვიდა, რომელსაც იმპერატორისაგან დავალებული ჰქონდა მხარეში არსებულ

¹ *Записка Головина*, გვ. 304.

² *სცხსა*, ფ. 416, აღწ. 4, ს. 12, ფურც. 18-20; *АКАК*, т. IX, ч. I, №432, გვ. 496.

³ *Записка Головина*, გვ. 304.

მდგომარეობას ადგილზე გაცნობოდა. როგორც ვარაუდობდნენ, ხელმწიფის რისხვა არ ასცდებოდათ კავკასიის კორპუსის მთავარსარდალს, ე. გოლოვინს და კავკასიის ხაზისა და შავიზღვისპირეთის ჯარების სარდალს, გენერალ პ. გრაბეს.¹ მართლაც, მინისტრის კავკასიაში სტუმრობის შედეგი იყო ე. გოლოვინის ნაცვლად, 1842წ. ოქტომბერში გენერალ-ადიუტანტ ა. ნეიდჰარტის კავკასიის კორპუსის მთავარსარდალად, ხოლო კავკასიის ხაზისა და შავიზღვისპირეთის ჯარების სარდალად გენერალ ვ. გურკოს დანიშვნა.² მათ დაევალოთ საქმეების გამოსწორება ამ მხარეში, მაგრამ ისინი კავკასიას სრულიად არ იცნობდნენ. ამასთან, წინასწარ იყვნენ განწყობილი ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რასაც მათი წინამორბედები აკეთებდნენ, და ამ საქმეების გამოსწორების ძალაც არ შესწევდათ.³ ამიტომაც იყო, რომ ა. ნეიდჰარტი მხოლოდ ორი წელი (1842-1844წწ.) დარჩა კავკასიაში.

1843წ. განზრახული იყო წებელდასა და დალში სამხედრო დასახლებათა მოწყობა. აქ უნდა დაესახლებინათ მთაში განთავისუფლებულ ტყვეთა ოჯახებიც.⁴ ამასთან დაკავშირებით, ა. ნეიდჰარტმა 1843 წლის 25 იანვარს გენერალ ი. ანრეკს უბრძანა კაზაკთა დასახლებებისთვის ადგილები მოეძია, წებელდასა და დალში სამხედრო დასახლებათა შექმნის სრული პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა 1 ივლისამდე წარმოედგინა.⁵ გაზაფხულზე კვლავ დაიწყო მღელვარება წებელდაში. აპრილში ნ. მურავიოვი წებელდაში გაემართა. რუსეთის ჯარის ნაწილების გამოჩენისთანავე მეამბოხეები გაიფანტნენ. აპრილის მეორე ნახევარში ნ. მურავიოვს უკვე ადღერში მოუხდა გალაშქრება ჯიქების დასაცავად, რომლებსაც უბიხები ემუქრებოდნენ. ივნისში ის კვლავ წებელდაში გაემართა წესრიგის აღსადგენად და მეამბოხეთან მცირე შეტაკებაც ჰქონდა.⁶

1843წ. ივნისში ა. ნეიდჰარტმა შავი ზღვის სანაპირო ხაზის სიმაგრეთა ინსპექტირება მოაწყო. სოხუმში ყოფნისას ნ. მურავიოვმა და პოლბოლკოვნიკმა ბაგრატიონ-მუხრანელმა მას აცნობეს, რომ წებელდელი მეამბოხეების ერთ-ერთმა წინამძღოლმა შირინბეი მარშანმა მზადყოფნა გამოთქვა თანამებრძოლებთან ერთად მთავრობას დამორჩილებოდა. იგი შეწყალებას ითხოვდა, ხოლო მისმა აბრაგებმა, როგორც ხე-

¹ **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. 1, გვ. 116.

² **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. 1, გვ. 126.

³ **Гр. Филипсон.** Воспоминания, გვ. 248; **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, გვ. 126.

⁴ *АКАК*, т. IX, ч. I, №443, გვ. 527-529, №444, გვ. 529-530.

⁵ *АКАК*, т. IX, ч. I, №736, გვ. 895.

⁶ **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. 1, გვ. 127.

ლისფლება მეამბოხე და თავისუფლებისათვის მებრძოლ მთიელებს უწოდებდა, დალში დასახლების სურვილი გამოთქევს. ა. ნეიდჰარტი თვლიდა, რომ აბრაგების ხშირი შემოჭრა წებელდაში, არეულობას იწვევდა აფხაზეთშიც, ამიტომ წებელდის საკითხი ყველა საშუალებით უნდა მოგვარებულიყო. მან ნ. მურავიოვს დაავალა გამოეცხადებინა მათთვის, რომ პატიებას და წებელდაში დასახლების ნებას მიიღებდნენ, მაგრამ დალში დასახლებაზე უარი ეთქვა.¹ სექტემბერში ისევ დაიწყო ძლეულვარება წებელდაში და ნ. მურავიოვი 15-დან 27 სექტემბრის ჩათვლით რუსეთის ჯარის ნაწილებით მრამბასთან იყო დაბანაკებული, სანამ სიმშვიდე არ აღდგა.²

ოქტომბრის ბოლოს შავი ზღვის სანაპირო ხაზის ახალ უფროსს, გენერალ-მაიორ ა. ბუღბერგს უბიხების ერთ-ერთი წინამძღოლი ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგი შეხვდა და უბიხების დამორჩილების თაობაზე მოლაპარაკება გამართა. ა. ბუღბერგი მას შეუთანხმდა, რომ კონკრეტულ საკითხებზე მოლაპარაკებას მასთან ნ. მურავიოვი და მიხეილ შარვაშიძე გამართავდნენ. ნოემბრის დასაწყისში ნ. მურავიოვი და აფხაზეთის მთავარი უბიხებთან მოსალაპარაკებლად ნავაგინსკში ჩავიდნენ. სიმაგრესთან მალე თავი მოიყარეს უბიხების მამასახლისებმა და სხვა საპატიო პირებმა, სულ 400-მდე კაცმა. უბიხებს მიხეილ შარვაშიძის დიდი ნდობა და პატივისცემა ჰქონდათ, რაც ამ შეხვედრაზეც დადასტურდა. მიხეილთან მოვიდა 20-მდე უბიხი, თბილად მიესალმნენ მას, ჩოხაზე და ხელზე ემთხვივნენ, მოეფერნენ. ერთმა 80 წლის მოხუცმა ისიც გაიხსენა, რომ პატარაობისას ის მხარზე შემოსმული დაჰყავდა. ესენი იყვნენ ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგის გლეხები, რომლებმაც აფხაზეთის მთავრის, როგორც მათი სახლის აღზრდილის, ნახვა ისურვეს.³

მოლაპარაკება რამდენიმე საათს გაგრძელდა. უბიხებმა, რომლებიც ვაჟკაცობით და სიმამაცით კავკასიონის ქედის ორივე მხარეს მცხოვრები ჩერქეზი ხალხების მეთაურად იყვნენ მიჩნეული, ნ. მურავიოვს მორჩილების პირობა მისცეს, მაგრამ სანამ ფიცს დადებდნენ და მძევლებს მისცემდნენ, ითხოვეს უკანასკნელად გაემართათ მოლაპარაკება აფხაზეთთან და შაფსულებთან. ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგი დარწმუნებული იყო, რომ ისინი კეთილგანწყობით შეხვდებოდნენ მათ გადაწყვეტილებას და რამდენიმე თვეში ეს საქმე დამთავრდებოდა. მიუხედავად ამისა, ნ. მურავიოვი ფიქრობდა, რომ ა. ნეიდჰარტის უადგილო ხელმოჭერილობას, გამოუცდელიობას, უნდობლობას და სიჯიუტეს შეეძლო

¹ АКАК, т. IX, ч. I, №738, გვ. 898.

² И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. 1, гв. 127.

³ И. Барсуков. Муравьев-Амурский, кн. 1, гв. 133-134.

ეს საქმე ჩაეშალა,¹ რაც ასეც მოხდა.

1844წ. 16 ივლისს 6 ათასამდე უბიხი თავს დაესხა გოლოვინსკს, მაგრამ გარნიზონმა შემოტევა მოიგერია. უბიხებმა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 1000-მდე კაცი დაკარგეს. სიმაგრის მიმდებარე ტერიტორია მოფენილი იყო მკვდრებით, რამაც მთიელებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. შემდეგ ისინი მოდიოდნენ და მადლობას უხდოდნენ გარნიზონის უფროსს, რომელმაც მთიელები დაასაფლავებინა და მხეცების საჯიჯგნად არ დატოვა. ბევრი უბიხი შემდეგ ჭრილობებისაგან დაიღუპა. უბიხეთში არ იყო აული, სადაც ამ ბრძოლის დროს დაღუპულს არ დასტიროდნენ. ამ მძიმე ვითარებას დაემატა შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს მცხოვრებთა შიში მოუსავლიანობის გამო მოსალოდნელ შიმშილობაზე. შავი ზღვის სანაპირო ხაზის II განყოფილების უფროსმა ა. ბუდბერგს აცნობა, რომ შავსულებმა თხოვნით მიმართეს, მათთვის გელენჯიკში პური მიეყიდათ, მაგრამ მან დაუმორჩილებელი მთიელებისათვის პურის მიყიდვაზე უარი განაცხადა.²

40-იანი წლების დასაწყისში დასავლეთ კავკასიის მთიელების მიერ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის გააქტიურებასთან ერთად, ჩეჩნეთ-დაღესტანში შამილიც გააქტიურდა. რუსებმა მთლიანად დაკარგეს ჩეჩნეთი, ავარია და დაღესტნის დიდი ნაწილი. ასეთ ვითარებაში, 1844წ. დეკემბერში ნიკოლოზ I-მა (1825-1855) კავკასიაში მეფისნაცვლობა შემოიღო. მეფისნაცვლად და კავკასიის კორპუსის მთავარსარდალად განათლებული, შორსმჭვრეტელი, გრაფი მიხეილ ვორონცოვი (1844-1854) დაინიშნა.³

მეფისნაცვალი არსებითად მხოლოდ იმპერატორს ემორჩილებოდა და დიდი უფლებებით იყო აღჭურვილი. იმპერატორმა მ. ვორონცოვს პირადად გააცნო ხელისუფლების მიზნები საქართველოსა და კავკასიაში: ამ მხარის გარუსება და იმპერიასთან შერწყმა; რუსეთთან კავკასიის სრული პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოკიდებულების შენარჩუნება. 1845წ. მარტში მ. ვორონცოვი მოვალეობის შესრულებას შეუდგა. იმავდროულად, იგი დარჩა ნოვოროსიის გენერალ-გუბერნატორად და მეფისნაცვლად ბესარაბიაში.

კავკასიის კორპუსი შედარებით გაძლიერდა, მთავარსარდალს უფრო ფართო უფლებები მიეცა, მაგრამ მ. ვორონცოვის პირველი ნაბიჯები ბოლომდე წარმატებული არ ყოფილა. 1845წ. ლაშქრობა დაღესტან-

¹ **И. Барсуков.** Муравьев-Амурский, кн. 1, гл. 135.

² *АКАК*, т. IX, ч. II, №742, гл. 904-905.

³ **М. Б. Щербинин.** Биография генерал-фельдмаршала князя Михаила Семеновича. СПб., 1853, гл. 215.

სა და იჩქერიაში, დარღოს ექსპედიცია (1845წ. 31 მაისი – 20 ივლისი), რუსებისთვის კინალამ კატასტროფით დამთავრდა. მოკლულთა და დაჭრილთა სახით მათ 3500-ზე მეტი ჯარისკაცი და ოფიცერი დაკარგეს, ხოლო მ. ვორონცოვი დატყვევებას ძლივს გადაურჩა. ამის შემდეგ რუსეთის სარდლობამ ბრძოლის ტაქტიკა შეცვალა. დაიწყო ტყეების გაჩეხვა, გზების გაყვანა, სიმაგრეებისა და გამაგრებული ხაზების აგება, რაც მთიელებს აიძულებდა დაეტოვებინათ ვაკე ადგილები და მთების სიღრმეში შესულიყვნენ.¹ ეს სისტემა ჰკავდა ერმოლოვისას, მაგრამ მთიელებისადმი უფრო ლიბერალური დამოკიდებულებით განსხვავდებოდა. მ. ვორონცოვის საქმიანობა მხარის კოლონიზაციისა და იმპერიასთან სრული შერწყმისაკენ იყო მიმართული, მაგრამ ამას მოქნილად, მეთოდურად აკეთებდა.

1845წ. მიწურულს რუსეთის ხელისუფლებამ მუამბოზე წებელდების ნაწილს, მათ შორის ბათალბეი მარშანიას პატიება გამოუცხადა და წებელდაში დაბრუნების ნება დართო. ამის შემდეგ, ბათალბეი მარშანია მთავრობის ნდობის მოპოვებას ცდილობდა და ხელისუფლების პოზიციების განმტკიცებას ამ მხარეში ყოველმხრივ ხელს უწყობდა. ადგილობრივი რუსული ადმინისტრაცია მის დამსახურებას მიაწერდა წებელდის დამშვიდებას, რის შედეგადაც ბოქაული მისდამი რწმუნებულ მხარეში დაცვის გარეშე, მხოლოდ თარჯიმნის თანხლებით დადიოდა.² ბათალბეი გადამტერებული იყო ძმასთან – ემსოუსთან. როდესაც წებელდელ აბრაგებს ეპატიათ დანაშაული და წებელდაში დაბრუნების ნება დართეს, ბათალბეის ჩარევით ემსოუმ პატიება ვერ მიიღო. რუსეთის ხელისუფლებისთვის ნათელი იყო, რომ ბათალბეის და ემსოუს წებელდაში ერთად ცხოვრება შეუძლებელი იყო, ამიტომ ბათალბეის შემორიგება არჩია. მოგვიანებით, მ. ვორონცოვმა დადეშქელიანების შუამდგომლობით ემსოუ შეიწყალა და წებელდაში დაბრუნების ნება დართო. ამის შემდეგ, ძმებს შორის მტრობა განახლდა და წებელდაში სიმშვიდის შენარჩუნება კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგა. ემსოუ ისევ განდევენეს წებელდიდან და კვლავ აბრაგულ ცხოვრებას დაუბრუნდა. იგი იჭრებოდა წებელდასა და აფხაზეთში, მაგრამ გზაზე ყოველთვის ძმის – ბათალბეის წინააღმდეგობას აწყდებოდა და წარმატება არ ჰქონია. თავის დროზე, ბათალბეი ასევე მტრობდა ძმებს – ხინკურასს და შა-

¹ С. Эсадзе. Историческая записка об управлении Кавказом, т. I. Тифлис, 1907, გვ. 41-42; А. В. Фадеев. Антиколониальные движения народов Северного Кавказа в 20-60-х годах XIXв. – *Преподавание истории в школе*. №6, 1957, გვ. 42; *ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები*, ნაკვ. II. თბ., 1978, გვ. 57-63.

² АКАК, т. XI. Тифлис, 1888, №38, გვ. 50.

ბათს. ძმების წინააღმდეგ მისი ბრძოლა უზომო პატივმოყვარეობით და წებელდაში პირველობის მოპოვების სურვილით იყო ნაკარნახევი. რუსეთის ხელისუფლებასთან შერიგების შემდეგ ბათალები ხელში ჩაიგდო ძმების მამულები. ამის შემდეგ ის იმ წებელდელი თავადების წინააღმდეგობას წააწყდა, რომლებიც ადრე ძმების წინააღმდეგ ბრძოლაში შევლოდნენ, ამიტომ მოწინააღმდეგეების გზიდან ჩამოსაცილებლად მუდმივად რუსეთის ხელისუფლების დახმარებას ეძიებდა.¹

ჩრდილოეთ კავკასიაში შექმნილი ვითარება რუსეთისთვის კვლავ მძიმე იყო. შამილი შეეცადა მიღწეული წარმატებები განემტკიცებინა და 1846წ. აპრილში ყაბარდოში შეიჭრა. მისი მიზანი რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩრდილო-აღმოსავლეთ და დასავლეთ კავკასიის მთიელთა გაერთიანება და შავ ზღვაზე გასვლა იყო. ამ მიზნის მისაღწევად კი საჭირო იყო ყაბარდოს ხელში ჩაგდება, მაგრამ შამილს მხოლოდ რამდენიმე ყაბარდოელი ფეოდალი შეუერთდა. მათი უძრავლესობა ამ დროს ცარიზმთან მტკიცედ იყო დაკავშირებული და მას არ განუდგა. შამილს არც ოსებმა და ინგუშებმა დაუჭირეს მხარი, ამიტომ რუსეთის ჯარების მოახლოების გამო მან თავის განზრახვაზე ხელი აიღო და უკან გაბრუნდა.²

ყაბარდოში დამარცხების შემდეგ, 1848წ. მიწურულს შამილმა დასავლეთ კავკასიაში მისი ერთ-ერთი ნაიბი მუჰამედ ემინი გაგზავნა. ამ უკანასკნელის მიზანი ერთმანეთის მიმართ მტრულად განწყობილი დასავლეთ კავკასიის ტომების შერიგება, თავისი ხელისუფლებისთვის დაქვემდებარება, რუსეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად დარაზმვა და შამილთან შეერთება იყო.³ 1849წ. ზაფხულში შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებმა ტომებმა მუჰამედ ემინის მოწოდებით გადაწყვიტეს არჩეული მამასახლისები სახალხო კრებაზე გაეგზავნათ, რომელიც აგვისტოს შუა რიცხვებში ადაგუმას ან ფსიფის ხეობაში უნდა გამართულიყო. ხალხი ამ კრების გადაწყვეტილების მოლოდინში იყო. ამ დროს უბიხეთში, ბარზეგებისა და ჩიზმას საგვარეულოებს შორის ბრძოლა მიმდინარეობდა.⁴ უბიხების წინამძღოლი, მოხუცი ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგი 1846წ. ზაფხულში მექადან სამშობლოში მომავალი გარდაიცვალა.⁵ პოლიტიკური ასპარეზიდან ჩამოვიდა რუსეთის წინააღმდეგ დასავლეთ კავკასიის მთიელთა განმათავისუფლე-

¹ АКАК, т. XI, №38, გვ. 50.

² Н. Смирнов. Политика России..., გვ. 206; *ჩრდილო კავკასიის...*, II, გვ. 64.

³ Т. Макаров. Племя адыгэ, II. – გაზ.: «Кавказ», 1862, №30; С. К. Бушуев. Из истории..., გვ. 53-57; Н. Смирнов. Политика России..., გვ. 217.

⁴ АКАК, т. X. Тифлис, 1885, №628, გვ. 678.

⁵ АКАК, т. X, №775, გვ. 830.

ბელი ბრძოლის ერთ-ერთი მეთაური. ამ დროიდან უბიხების ფაქტობრივი წინამძღოლი მისი ძმისშვილი, უალრესად პატივმოყვარე კერენტუს ბარზევი გახდა.

დაბაბულობის კერად კვლავ რჩებოდა წებელდა, სადაც მღელვარება ისევ გრძელდებოდა. ეშსოუ მარშანიამ ჩრდილოეთ კავკასიაში 400 კაციანი რაზმი შეკრიბა და დალში გადმოვიდა. იგი ხელსაყრელ დროს ელოდა, რათა მოწინააღმდეგეს თავს დასხმოდა, ამასთან განზრახული ჰქონდა თავისი ქვეშევრდომები, რომლებიც მისი გაქცევის შემდეგ წებელდაში დარჩნენ, ჩრდილოეთ კავკასიაში გადაესახლებინა. ბათალბეი მარშანიამ და მისმა ბიძაშვილმა შირინბეი მარშანიამ ყველა ვიწროები და მდინარეზე გადასასვლელები დაიკავეს, რათა ეშსოუსთვის წებელდის გზა შეეკრათ. შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსმა, ბარონმა ა. ბუდბერგმა სოხუმიდან წებელდაში სახაზო ბატალიონის ერთი ასეული გაგზავნა და, ყოველი შემთხვევისთვის, სარეზერვო ნაწილიც გაამზადა.¹

ბათალბეი და შირინბეი მარშანიებთან ფსხუს მფლობელი მარშანიებიც მტრობდნენ. წებელდელი მარშანიების საგვარეულო დავაში ისინი ეშსოუს უჭერდნენ მხარს და მასთან შეერთებასაც აპირებდნენ. ფსხუელები 1849წ. ივლისში წებელდაში შეიჭრნენ და შირინბეის კუთვნილი 8 ათასი ცხვარი გაიტაცეს. გენერალ-ადიუტანტ ა. ბუდბერგის ცნობით, მარშანიების საგვარეულოში შინაბრძოლების ერთ-ერთი მიზეზი მარშანიებსა და ანჩაბაძეებს შორის დაპირისპირება და ბესლანგურ მარშანიას მოკვლა იყო. ამ მკვლელობაში ანჩაბაძეებთან ერთად მარშანიების ნაწილიც იყო გარეული. ივლისის შუა რიცხვებში აჭჭიფსხუელი მარშანიები ცანდრიფში შეიჭრნენ და იქ მცხოვრებ ანჩაბაძეებს 3 ათასი სული ცხვარი წაჰკვარეს.² ადგილობრივი რუსული ადმინისტრაციის დიდი ძალისხმევით შედეგად ეშსოუ მარშანიამ წებელდაში შეჭრა ვერ შეძლო. რუსეთის ხელისუფლება წებელდაში მტკიცედ დამკვიდრებას ცდილობდა და ამისთვის ადგილობრივი ფეოდალების – ბათალბეი და შირინბეი მარშანიების მხარდაჭერას აქტიურად იყენებდა, რომელთა წახალისებას სამხედრო ჩინებით და ჯილდოებით ცდილობდა. ეშსოუ მარშანია კიდევ რამდენიმე ხანს იბრძოდა რუსების ბატონობის წინააღმდეგ, მხოლოდ 50-იანი წლების მეორე ნახევარში მან იარაღი დაყარა და თურქეთში გადასახლდა, რადგან დარწმუნდა, რომ რუსეთის ბატონობის დამყარებას ხელს ვერაფერი შეუძლია.

მუჰამედ ემინის დასავლეთ კავკასიაში ჩამოსვლის შემდეგ, სულ

¹ АКАК, т. X, №628, გვ. 679.

² АКАК, т. X, №628, გვ. 679.

მალე, მისი ხელისუფლება ცნეს აბაძეებმა, მახვამებმა, ეგერუყვებმა, თემირგომი; 1850წ. – უბიხებმა, შაფსულებმა, ნათხვაჯებმა. ისინი მოელოდნენ, რომ მუჰამედ ემინი მათ შორის მშვიდობას ჩამოაგდებდა და წესრიგს დაამყარებდა.¹ რუსეთის ხელისუფლება შიშობდა, რომ მისი გავლენა აფხაზეთშიც არ გავრცელდებოდა, სადაც მოსახლეობის ნაწილი ისლამს აღიარებდა,² რაც მას, რა თქმა უნდა, დამატებით სირთულეებს შეუქმნიდა, თუმცა ეს შიში არ გამართლდა. 1851წ. 15 მაისს მუჰამედ ემინი გენერალ-მაიორ გ. ერისთავისა და პოლკოვნიკ პ. ვოლკოვის ჯარებთან ბრძოლაში მდ. ურუპზე დამარცხდა. იმავდროულად, რუსებმა ხამიშების წინააღმდეგ გაილაშქრეს, რომლებიც მდ. ფსეყუფსესა და მდ. აგრიფსს შორის ცხოვრობდნენ, დაამარცხეს და დაიმორჩილეს ისინი; ვიცე-ადმირალმა ლ. სერებრიაკოვმა აიძულა მდ. ბელაიასა და მდ. ფშიშს შორის მცხოვრები ჩერჩენები რუსეთის ხელისუფლებას დამორჩილებოდნენ; მანვე, 1852 წ. შაფსულებისა და ნათხვაჯების 44 აული გაანადგურა.³ 1852წ. მუჰამედ ემინი 2 ათასი მთიელით შეეცადა გაგრის ვიწროებით აფხაზეთში შეჭრილიყო, მაგრამ რუსეთის ჯარის ნაწილებმა მდ. მზიმთას ნაპირზე, ადლერთან ახლოს, შეაჩერეს და უკუაგდეს. იმავე წლის ზაფხულში იგი კიდევ ერთხელ შეეცადა ყაბარლოს მეშვეობით შამილს შეერთებოდა, მაგრამ ეს ცდაც მარცხით დამთავრდა.⁴

უბიხების მხრიდანაც არ იყო სიმშვიდე. ჰაჯი კერენტუხ ბარზეგი პირადი მიზნებიდან გამომდინარე ხან მტრობდა, ხან უახლოვდებოდა რუსეთის ხელისუფლებას. 1851 წლამდე ის რუსეთის ხელისუფლებისგან პენსიასაც იღებდა, მაგრამ როდესაც მთავრობას მისი მოქმედება საეჭვოდ მოეჩვენა, პენსია შეუწყვიტა. ამის შემდეგ ის აშკარა მტრობაზე გადავიდა, თავს ესხმოდა რუსთა რაზმებს, რომლებიც ნავაგინსკიდან შეშის საჭრელად გადიოდნენ, მუდმივ ბლოკადაში ჰყავდა ეს ფორტი და მოსახლეობას იქ სავაჭროდ არ უშვებდა. 1852წ. უბიხთა მრავალრიცხოვანი რაზმით იგი აფხაზეთში აპირებდა შეჭრას, მაგრამ მთებიდან გამოსვლისას რუსთა დიდი რაზმი დახვდა და დაამარცხა იგი. ამის შემდეგ ჰაჯი კერენტუხ ბარზეგი რუსეთის ხელისუფლებას-

¹ АКАК, т. X, №631, გვ. 680; **Ив. Дроздов.** Обзор военных действий на Западном Кавказе с 1848 по 1856 год. – *Кавказский сборник*, т. X, гв. 518-532; *ჩრდილო კავკასიის ხალხთა...*, II, გვ. 55.

² **С. К. Бушуев.** Из истории..., გვ. 57.

³ **Т. Макаров.** Племя адыгэ, II. – „*Кавказ*“, №30, 1862.

⁴ АКАК, т. X, №340, гв. 337; **Т. Макаров.** Племя адыгэ; **С. К. Бушуев.** Из истории..., гв. 53-57; **Н. Смирнов.** Политика России..., гв. 217.

თან დაახლოებას კვლავ შეეცადა.¹

შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და დასავლეთ კავკასიაში შექმნილი რთული ვითარება აფხაზეთზეც ახდენდა გავლენას. 1853წ. 26 თებერვალს, გააბრაგებული აფხაზი თავადი ყიზილბეკ მარშანია სხვადასხვა ტომების წარმომადგენელთაგან შემდგარი რაზმით, გუმისთის ხეობით აფხაზეთში შეიჭრა, თავს დაესხა ძიაფშ-იფების კუთვნილ სოფელ ეშერას სოხუმიდან 10 ვერსზე და ტყვედ გაიტაცა 40-მდე ქალი და ბავშვი. ამ თავდასხმის შესახებ ცნობის მიღებისთანავე სოხუმის ციხიდან გავიდა 500 კაციანი რაზმი მაიორ ველიამოვსკის მეთაურობით, და შეეცადა მარბიელთათვის მთებისკენ დასაბრუნებელი გზა მოეჭრა გუმისთის ხეობაში. საჩქაროდ შეიკრება აფხაზეთის მილიციაც პოლკოვნიკ დიმიტრი შარვაშიძის მეთაურობით და ჯარს შეუერთდა. მღვერებმა დროულად ჩაკეტეს ხეობა, მაგრამ ყიზილბეკ მარშანიამ ჩასაფრებას მოხერხებულად აუარა გვერდი და ფსირცხას ხეობით ქედზე ავიდა. დიმიტრი შარვაშიძე გაეკიდა მას და სროლაც აუტეხა, მაგრამ მარშანიამ მცირე მსხვერპლის ფასად სამშვიდობოს გაღწევა შეძლო. მალე, კვლავ გავრცელდა ხმები, რომ ყიზილბეკ მარშანია ახალ პარტიას კრებდა აფხაზეთში შესაჭრელად და თითქოს მასში მონაწილეობას ეშოუ მარშანია და უბიხებიც აპირებდნენ.² ამდენად, აფხაზთა გამოსვლებს რუსული იმპერიული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბოლო არ უჩანდა. დასავლეთ კავკასიის მთიელთა ბრძოლის გააქტიურებისას რუსეთის სარდლობა ცდილობდა არ დაეშვა ჯიქებისა და უბიხების შეჭრა აფხაზეთში, რაც კიდევ უფრო არედა ისედაც არამყარ სიტუაციას ამ მხარეში. შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსი, ვიცე-ადმირალი ლ. სერებრიაკოვი მ. ვორონცოვს 1852წ. აუწყებდა: „ჩვენი მდგომარეობა აფხაზეთში სამხედრო თვალსაზრისით მეტად არაადაკმაყოფილებელია“.³ ამიტომ რუსეთის სარდლობა სასწრაფოდ აძლიერებდა თავის ნაწილებს აფხაზეთში.

ამრიგად, XIXს. 30-40-იან წლებში რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა მტკიცედ დამკვიდრებულიყო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და აფხაზეთ-წებელდაში. მიუხედავად იმისა, რომ მას აქ სიმაგრეები ჰქონდა და ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილებიც ჰყავდა, ამ მხარეში თავს მყარად ვერ გრძნობდა, მისი პოზიციები ჯერ კიდევ სუსტი იყო. ამიტომაც იყო, რომ ყირიმის ომის დაწყების შემდეგ, რუსეთის სარდლობამ აფხაზეთ-წებელდიდან ჯარის ნაწილები გამოიყვანა და შავი ზღვის სანაპირო ხაზის ლიკვიდაციაც მოახდინა.

¹ АКАК, т. XI, №38, გვ. 48.

² АКАК, т. X, №644, გვ. 694.

³ Очерки истории Абхазской АССР, ч. I, гв. 187.

BEZHAN KHORAVA

STRENGTHENING OF RUSSIA ON THE NORTH-EAST SHORE OF THE BLACK SEA IN 1830-1840'S

In 1830-1840's one of the main goals of the Russian authority was to strengthen itself on the north-east shore of the Black Sea. After strengthening on the Abkhazia shore (in 1830) and establishing Russian authority in Tsebelda (May of 1837), the commandership of the Caucasian corps began to think of strengthening itself on the north-east shore of the Black Sea. In 1837-1839 the units of Russian troops landed and captured the mouths of the following rivers: Pshada, Mzimta, Vulcan, Sochi, Tuapse, Shapsukho, Tsesesi, Shakhe, Psezuape and erected there fortresses. In 1839 all the Russian fortresses of the east shore of the Black Sea from the mouth of the River Kubani to the River Choloki, as well as Abkhazia and Tsebelda together with troops situated there, entered the system of the Black Sea's shore line. Strengthening of Russia on the north-east shore of the Black Sea was followed by a frantic resistance of the local population – Jiks, Ubikhs, Shapsughs. This resistance was being responded by the units of the Russian troops with military expeditions, which resulted in annihilation of the Caucasian mountain dwellers, as well as a total destruction of their land. In addition, the Russian authority was trying to involve the local population in commercial-economical processes and distract them from the armed resistance as well as to bribe and win over the social upper level of the mountain dwellers. The goal of Russia in the Caucasus was russification of the area and its absorption into the empire, which gave a rise to the liberation movement. Tsebelda-Dali revolts and the revolt in Guria (in 1841) which found great response with the Caucasian mountain dwellers, were integral parts of the battle for liberation against the Russian colonization politics. Though Russia had fortresses on the north-east shore of the Black Sea and significant units of troops too, its position in that area was still weak. That's why after starting the Crimea war Russia withdrew the troops from Abkhazia and Tsebelda and liquidated the shore line of the Black Sea.

ბორის კვარაცხელია

აფხაზეთში ცარიზმის დისკრიმინაციული ენობრივი პოლიტიკის საკითხისათვის

საქართველოში ცარიზმის დისკრიმინაციული ენობრივი პოლიტიკა დღემდე სრულყოფილად არ არის შესწავლილი. არსებობს ცალკეული მონოგრაფიები, რომლებიც ფრაგმენტულად აშუქებენ რუსეთის ანტიქართულ პოლიტიკას. ამ სახის ნაშრომებს მიეკუთვნება ტრ. ხუნდაძის შრომები. ს. სიგუას, ვ. გაგუას, ლ. გოდერძის, აპ. სილაგაძის, ვ. გურულის და სხვათა გამოკვლევები¹. რაც შეეხება აფხაზეთში ცარიზმის ენობრივი პოლიტიკის საკითხებს, ის საერთოდ არ ყოფილა სპეციალური შესწავლის საგანი. ეს თემა მხოლოდ ზოგადად აისახა ნ. ვეკუას ნაშრომში.²

წინამდებარე სტატიაში გამოყენებულია საარქივო დოკუმენტები, XIX ს. II ნახევრის პრესის მასალები, თემის გარშემო არსებული ლიტერატურა. ნაშრომი აფხაზეთში ცარიზმის დისკრიმინაციული ენობრივი პოლიტიკის შესწავლის პირველი მცდელობაა და მას არა აქვს აღნიშნული საკითხის ამომწურავი გაშუქების პრეტენზია.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის ხელისუფლებამ აფხაზი ხალხის მიმართ გაუგონარი დანაშაული ჩაიდინა. აფხაზები, როგორც „არაკეთილსაიმედო“ და „დამნაშავე ხალხი“, მშობლიური ადგილებიდან აყარა, იძულებით თურქეთში გადაასახლა და მუჰაჯირებად აქცია. ასეთი დანაშაულებრივი პოლიტიკის მიზანი საქართველოდან ამ ძირძველი

¹ ტრ. ხუნდაძე. ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში, თბ., 1940; ტრ. ხუნდაძე. ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში. თბ., 1951; ტრ. ხუნდაძე. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება. ნარკვევი საარქივო მასალების მიხედვით. 1879-1927. თბ., 1960. ს. სიგუა. სახალხო განათლების ისტორია საქართველოში. თბ., 1950; ვ. გაგუა. სახალხო განათლება მე-19 საუკუნის რეფორმის შემდგომ საქართველოში. თბ., 1974; ლ. გოდერძი. კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში. ქართული თვითმოქმედი საზოგადოებები. თბ., 2005; აპ. სილაგაძე, ვ. გურული. ისტორიულ პოლიტიკური ნარკვევები. თბ., 2001.

² ნ. ვეკუა. სახალხო განათლების დაწყებითი სასწავლებლები რევოლუციამდელ აფხაზეთში (1851-1917წწ.). სოხუმი, 1958.

კუთხის ჩამოცილება, აფხაზეთში იმპერიის შიდა გუბერნიებიდან რუსების ჩამოსახლება და მისი საბოლოო კოლონიზაცია იყო.

თვითმპყრობელობის კოლონიურ პოლიტიკაში ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობის გარუსებისა და ასომილაციისათვის ცარიზმს სხვა მრავალ საშუალებათა შორის რუსული ენა, რუსული ეკლესია უნდა გამოეყენებინა. რუსეთის ხელისუფლების რუსიფიკატორული პოლიტიკის მიზნები და ამოცანები დაუფარავად ჩამოაყალიბა ცნობილმა რუსმა შავრაზმელმა, საქმოსანმა ა. ვერეშჩაგინმა საიმპერატორო ეკონომიკური საზოგადოების საერთო კრებაზე: „Никто, полагаю, – აღნიშნავდა ის, – также не будет отрицать, что на черноморском побережье Кавказа, как на окраине государства, стоящей так много Русской крови и денег, по праву должны господствовать: церковь русская, язык русский, грамота русская... Низкий уровень образования поселян, равно как их разноплеменность вызывают необходимость основания школ, так как только школою это разноплеменное население в будущем может сделаться русским“.¹

XIX ს. II ნახევარიდან რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ კავკასიაში, მათ შორის აფხაზეთში, ისევე როგორც მთელს საქართველოში ფართო მასშტაბები მიიღო. სწავლების მთლიანად რუსულ ენაზე გადაყვანა, ქართული კულტურის დევნა-შევიწროება ეროვნული სკოლის დაუძინებელი მტრის კ. იანოვსკის სახელს უკავშირდება, რომელიც 1878 წელს დაინიშნა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველად. ამ დროიდან აფხაზეთის დაწყებით სასწავლებლებში, ისე როგორც რუსეთის ყველა განაპირა მხარეში, სწავლება მიმდინარეობდა მოსწავლეთათვის უცხო რუსულ ენაზე, რაც ართულებდა სწავლა-აღზრდის საქმეს. სკოლის წინაშე დასმული იყო ამოცანა, აღეზარდა მონარქისტული მსოფლმხედველობის, რუსული ცნობიერების მქონე ახალგაზრდობა.

თავდაპირველად ქართული ინტელიგენცია მიესალმა კ. იანოვსკის ამ თანამდებობაზე დანიშვნას. ი. ჭავჭავაძე ჟურნ. „*ივერიაში*“ ამის თაობაზე წერდა „განათლებას საზოგადოდ, და ხალხის განათლებას კერძოდ, კარგს არაფერს უქადის მიდრეკილება და მიმართულება მისი, ვინც ახლად დაინიშნა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მეთაურად და მზრუნველად. ჩვენ თვითონ არა რამე პირ-და-პირი ცნობა არა გვაქვს უფ. იანოვსკისა; მაგრამ ვისაც კი ჰქონია შემთხვევა ან უწინდელი მისი მოქმედება შეუტყვიან და ან ახლა მოუსმენია მისი ჰაზრები... ერთხმად

¹ *Черноморское побережье Кавказа и его Колонизация. Доклад А. В. Верещанина на общем собрании Императорского Вольного экономического общества 9 января 1878 г. С-Петербург, г.г. 22 .*

ადიარებენ, რომ ახლის მზრუნველისაგან სამოსწავლო ნაწილი ბევრს კარგს და ნაყოფიერს ცვლილებას უნდა მოელოდესო“.¹

ცნობილი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე სერგი მესხი დიდი იმედით აღსავსე წერილს უგზავნის კ. იანოვსკის. „აქ დღემდინ მუდამ და ყველგან ირღვეოდა პედაგოგის უპირველესი ჭეშმარიტება, რომ ყმაწვილმა თავის სამშობლო ენაზე, გასაგებ ენაზედ უნდა მიიღოს პირველდაწყებითი სწავლაო. სხვა გარეშე მიზეზებმა, სრულებით არა პედაგოგიურმა მიზეზებმა და გარემოებამა დაავიწყებინა, გაათელვინა ფეხქვეშ ჩვენს პედაგოგებს ეს პედაგოგიური ჭეშმარიტება. თქვენგან მოველით ახლა ამ ჭეშმარიტების აღდგინებას, თქვენგან მოველით იმის მკვიდრ საფუძველზედ დამყარებას“.² მაგრამ ქართველი მოღვაწეები სცდებოდნენ, რადგან იანოვსკის უნდა გაეტარებინა თვითმპყრობელობის პოლიტიკა, სკოლებიდან ქართული ენის განდევნით გაერუსებინა ქართველი ახალგაზრდობა და ამით ლახვარი ჩაეცა ეროვნული კულტურისათვის.

1880 წლის დეკემბერში კავკასიის სასწავლო ოლქთან არსებული სამზრუნველო კომიტეტის სხდომაზე კ. იანოვსკიმ განაცხადა, რომ რუსული ენა უნდა ისწავლებოდეს არა მესამე წლიდან, არამედ პირველი წლის მეორე ნახევრიდან, ხოლო მესამე განყოფილებაში სწავლება უპირატესად რუსულ ენაზე უნდა მიმდინარეობდეს, ყოველივე ამ ენაზე შესწავლილის მშობლიურ ენაზე თარგმნით. 1881 წლის იანვარში ეს დადგენილება სახელწოდებით: „*Об учебном плане начальной школы в среде туземного населения по постановке в ней русского языка*“ დამტკიცებულ იქნა მეფისნაცვლის, დიდი მთავრის მიხეილ რომანოვის მიერ, წარწერით: „სავსებით იწონებს ამ გეგმას, როგორც მტკიცედ შეფარდებულს საღ პედაგოგიურ მოთხოვნილებებთან და საფუძვლიანთან, რომელნიც უმაღლესობის ნამესტნიკის უმაღლესად მოწონებული მოასაზრებებით“.³

ამ გადაწყვეტილებამ, რასაკვირველია, დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია ქართველ ინტელიგენციაში. ს. მესხი „*ღია წერილში ბ. იანოვსკისადმი*“ წერდა: „თქენი დანიშვნა იმის (იგულისხმება კავკასიის სასწავლო ოლქის ყოფილი მზრუნველი ნევეროვი – ბ.კ.) ადგილზე გვიხაროდა იმიტომ, რომ პეტერბურლიდამვე კარგი ხმები ისმოდა თქვენს კეთილგონიერებაზედ, მიუდგომლობაზედ, პედაგოგის საქმის ერთგულებაზედ... ცირკულიარშიც და პირადადაც მასწავლებლებს და შეგირდებს ეუბნებოდით, ამბობდით, აცხადებდით, რომ ყველამ თავისი სამ-

¹ ი. ჭავჭავაძე. შინაური მიმოხილვა. – ჟურნ.: „ივერია“ №1, 1979, გვ. 152-153.

² ს. მესხი. უფ. იანოვსკის. – *დროება*, №267, 1978.

³ ტრ. ხუნდაძე. ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა..., გვ. 48.

შობლო ენა უნდა შეისწავლოსო... პირველ-დაწყებითი სწავლა სოფლის სკოლებში, უეჭველად სამშობლო ენაზედ იყოსო! მაგრამ – ჩვენ-და სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელს დროს როგორღაც სხვა ხმები გვესმის და სხვა ნაყოფს ვხედავთ თქვენი მოქმედებისა... და თქვენ გნებავთ ახლა, რომ სოფლის სკოლების საშვალობით, უეცრად მოსპოთ ხალხის ენა და უცხო ენაზე აგვალაპარაკოთ? და თქვენ გნებავსთ, რომ ის, რაც ორი ათასის წლის განმავლობაში სისხლის ღვრითა და ტანჯვა-წვალებით შეუძენია და ძვირფას საუნჯედ გარდმოუცია თავის შთამომავლობისათვის, ერთის თვალის დახამხამებაში ხალხმა დაივიწყოს? ქართველების სურვილი იგივეა, რაც ყველა ხალხისა: დაიცვან თავისი სამშობლო ენა, მამული, სჯული და სარწმუნოება... თქვენი სურვილი კი, რომ ქართველებს ქართული დაავიწყოთ, რომ პირველ დაწყებით სკოლებში შესვლის უმაღლვე ყმაწვილებმა უცხო ენაზე სწავლა დაიწყონ, ეს სურვილი წინააღმდეგია, როგორც სახელმწიფო ინტერესისა, აგრეთვე, რასაკვირველია, ნამდვილ და პოლიტიკა აურეველ პედაგოგიურ ჭეშმარიტებისა“.¹

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ი. ჭავჭავაძე მიესალმა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველად კ. იანკოვსკის დანიშვნას და იმედს გამოთქვამდა, რომ მშობლიური ენის სწავლებას სათანადო ყურადღება დაეთმობოდა. მაგრამ მას შემდეგ, რაც რუსეთის ადმინისტრაციამ დაიწყო სკოლებიდან ქართული ენის განდევნა და რუსული ენის იძულებით დანერგვა, ის იმთავითვე წინ აღუდგა ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. ი. ჭავჭავაძემ არა ერთი საპროტესტო წერილი მიუძღვნა ამ საჭირობოროტო თემას.

აი რას წერდა ის გორის საოსტატო სემინარიაში არსებული ვითარების შესახებ: „სემინარიის გულისხმიერს გამგეობას გადაუწყვეტია, რომ ქართველთა ბავშვების ოსტატს ქართული ცოდნა გულს აუსუყებსო. ამის გამო იმ სემინარიაში ქართულს ენას არ ასწავლიან. ასე რომ ქართულის სახსენებელიც გაუქრიათ. როგორ მოგწონთ? შუაგულს ქართლში მთავრობამ სემინარია განსნა, მერე იმისთვის, რომ ქართულის სოფლის ბავშვებისათვის ოსტატები გამოსწრთნოს და მაინც კიდევ ქართულს არ ასწავლიან. ვიცინოთ ამაზედ თუ ვიტუროთ?“² რასაკვირველია, გორის საოსტატო სემინარია გამონაკლისს არ წარმოადგენდა, რადგან ქართული ენის წინააღმდეგ ტოტალური იერიში მთელ საქართველოში ხორციელდებოდა.

¹ ს. მესხი. ღია წერილი ბ. იანკოვსკისადმი. – გაზ. „დროება“ №254, 1980.

² ი. ჭავჭავაძე. წერილები სახალხო განათლების საკითხებზე. ვიცინოთ თუ ვიტუროთ. – *თხზულებანი*, ტ. IV. თბ., 1955, გვ. 315.

როგორც ცნობილია, XIX ს. 80-იანი წლებიდან ქართული ენის დევნა-შევიწროებამ უფრო ფართო მასშტაბები მიიღო. „ოცი წელიწადი გადის, რაც ქართულის ენის უფლებას იცავს ჩვენი უღონო აზრი და გონება, – გულისტკივილით წერდა ი. ჭავჭავაძე, – იცავს ძლიერად და თავგანწირულად და აქობამდე, არამცთუ სასამართლო უწყებაში და საერთოდ საზოგადოებრივ საქმეებში, არამედ თვით პირველდაწყებით სკოლაში და, ასე გასინჯეთ, სასულიერო უწყებაშიაც კი ვერ დამკვიდრებულა რიგიანად. ეს გარემოება მიგვაჩნია ჩვენ მიზეზად, რომ ასე შეფერხებით მიდის ჩვენის ხალხის განათლება და პირველდაწყებითი სკოლის საქმე.“¹

კავკასიის ადმინისტრაციამ აფხაზეთში ანტიქართული განწყობილების დანერგვის, აფხაზთა და ქართველთა შორის შუღლის ჩამოგდების მიზნით დაიწყო აფხაზური ალფაბეტის რუსულ გრაფიკაზე დაყრდნობით შექმნა. აფხაზური დამწერლობის რუსულ გრაფიკის საფუძველზე შექმნას უფრო პოლიტიკური მისია გააჩნდა, ვიდრე კულტურულ-საგანმანათლებლო. ამის შესახებ მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი ე. ვეიდენბაუმი ღიად, ცინიკურად აცხადებდა: „Абхазский язык, не имеющий письменности и литературы, обречен, конечно, на исчезновение в более или менее близком будущем. Вопрос в том: какой язык заменит его?.. Очевидно, что роль проводника в население культурных идей и понятий должен был бы играть не грузинский, а русский язык. Мне кажется поэтому, что учреждение абхазской письменности должно быть не целью само по себе, а только средством к ослаблению, путём церкви и школы потребности в грузинском языке и постепенной замене его языком государственным... Упустив это из виду, мы рискуем создать сверх грузинской и прочих автономии, еще и автономию абхазскую“.²

აფხაზური ანბანის შესამუშავებლად საიმპერატორო რესული გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებამ ი. ბარტოლომეის თავმჯდომარეობით შექმნა კომისია, რომელშიც შევიდნენ: დ. ფურცველაძე, ვ. ტრიროგოვი. კომისიის მუშაობაში მონაწილეობდნენ აფხაზეთის მკვიდრნი, აფხაზური ენის მცოდნენი: კონსტანტინე და გრიგოლ შარვაშიძეები, ივანე გეგია, გიორგი ქურციკიძე, სიმონ ეშბა. ამგვარად, 1865 წელს თბილისში გამოიცა ი. ბარტოლომეის კომისიის მიერ დაზუსტებული, პ. უსლარის რუსული გრაფიკის საფუძველზე შექმნილი პირვე-

¹ ი. ჭავჭავაძე. საქართველოს მატრიანე. შინაური მიმოხილვა. – *თხზულებანი*, ტ. V. თბ., 1955, გვ. 281.

² იხ.: **З. В. Анчабадзе.** Очерк этнической истории абхазского народа. Сухуми, 1976, გვ. 96.

ლი აფხაზური ანბანი. როგორც ცნობილია, მან ვერ ჰპოვა გავრცელება აფხაზეთში. პ. უსლარმა აფხაზური ენის ბგერების გამოსახატავად მხოლოდ 24 ნიშანი აიღო, დანარჩენი კი თვითონ შეთხზა. ეს ნიშნები დამწერლობისათვის სრულიად გამოუსადეგარი აღმოჩნდა. ქართველების და საქართველოს მიმართ არცთუ დიდად კეთილგანწყობილი ს. აშხაცავა პ. უსლარის მიერ შედგენილი ანბანის შესახებ წერდა: „Русское монархическое правительство, желая разъединить абхазов от родственных им народов, решило для этой цели прибегнуть к помощи народного языка... Абхазы инстинктивно чувствовали эту подкладку и относились к этому делу враждебно и потому дальше Усларовского алфавита и Бартоломеевского букваря эта «письменность» не двигалась, а вместе с тем задерживалось, конечно, и культурное развитие“.¹

პ. უსლარის ანბანის შესახებ დიმიტრი გულია წერდა: „პ. უსლარის მიზანი იყო არა წერა-კითხვის სწავლება აფხაზ ბავშვთათვის, არამედ თვით აფხაზებისა და მათი ზნე-ჩვეულებების შესწავლა, რათა მოესინჯა უფრო ადვილი გზები რუსული ცარიზმისადმი აფხაზეთის სრული დამორჩილებისათვის“.² ამის შემდეგ დღის წესრიგში დადგა ახალი ანბანის შექმნის საკითხი. 1892 წელს დიმიტრი გულია კ. მაჭავარიანთან ერთად იწყებს აფხაზური ანბანის შექმნას. იმავე წელს გამოვიდა მათ მიერ შექმნილი რიგით მეორე აფხაზური ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი.

ცნობილი საზოგადო მოღვაწე და სახალხო მასწავლებელი ნიკო ჯანაშია, რომელიც ყოველთვის მტკიცედ და გულწრფელად იღვას ქართველთა და აფხაზთა ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე, მიესალმა აფხაზური ანბანის შექმნას, როგორც მნიშვნელოვან კულტურულ მოვლენას. მაგრამ მან იმავე დროს ამხილა და დაგმო მეფის ხელისუფლების მოხელეთა მცდელობა ეს ანბანი გამოეყენებინათ ქართველთა და აფხაზთა შორის მტრობის ჩამოსაგდებათ, ანტიქართული განწყობილებების დასანერგად. „აქ შავრაზმელობამ გამოჰყო თავი და ეს წმინდა საქმე, – წერდა ის, – შუღლისა და მტრობის ჩასათესად იხმარეს: „აი, ხედავთ, როგორ მზრუნველობას ვიჩინო თქვენზე, ხოლო ამაში ხელს გვიშლიან ქართველები, რომელთაც თქვენი ჩაყლაპვა სურთო“ გაიძახიან ყოველ ნაბიჯზე... ამ მიზნითვე ამ კომისიაში, – რომელიც თარგმნის საღმრთო წერილს აფხაზურ ენაზე, არ მიიწვიეს არცერთი ისეთი პი-

¹ С. М. Ашхацава. Пути развития абхазской истории. Доклад читанный на I-м Всесоюзном Краеведческом съезде Абхазии 12 сентября 1924 г. Сухуми, 1925, გვ. 37-38.

² ა. დროზდოვი. აფხაზური პროზის ნარკვევები. – გაზ. „საბჭოთა აფხაზეთი“, 1949წ. №99.

რი, რომელსაც ასე თუ ისე შესწამეს ქართველთადმი მიდრეკილება... გარდა ამისა, აქ მოიპოვება იმისთანა ქართველნიც, ზოგი მათგანი აფხაზთა ენის ზედმიწევნით მცოდნე, რომელნიც დიდს და დაუფასებელ სამსახურს გაუწევდნენ ამ შემთხვევაში აფხაზთ. მე აქ ვასახელებ ქართულ ლიტერატურაში საკმაოდ ცნობილს პეტრე ჭარაიას, რომელმაც ზედმიწევნით იცის აფხაზური ენა და თანაც ლინგვისტური მომზადებაც აქვს, გარნა, სამწუხაროდ, სათოფეზედაც არ მიიკარეს იგი, აქაო და ქართველიაო, უშლის ქართველობა ამაში რასმეს? რა თქმა უნდა, არა. ქართველებს თავის ზურგზე გამოუცლიათ, თუ რა არის ეროვნული ღვენა, და ეს მწარე გამოცდილება თავმდება იმისი, რომ თითონ არ იკისრებს იმავე ჯალათის როლს, მერე ჯალათისას არა ერთი ადამიანისას, არამედ მთელის ხალხისას! და, რამდენადაც საქმესთან გაცნობილი ვარ, ჯერ არც ერთს ქართველს არ უთქვამს: „აფხაზნო, ნუ გინდათ საკუთარი მწერლობა, ჩვენი იკმარეთო!“¹

ცარიზმის ვერაგულ ჩანაფიქრზე, გამოეყენებინათ დამწერლობა ქართველთა და აფხაზთა ისტორიულ-კულტურული ერთობის წინააღმდეგ და ჩამოეგდოთ შუღლი ამ ორ ხალხს შორის, საუბარია პ. ჭარაიას წერილზე, რომელიც გაზეთ „ისარში“ გამოქვეყნდა. როგორც ის წერდა: „აფხაზური ენა იმდენად მდიდარია სხვადასხვა ბგერებით, რომ ის უსლარმაც ვერ შენიშნა, რადგან ვერც ერთი ალფავიტი, მათ შორის რუსულიც ვერ გამოხატავს ამდენ ბგერას. ამიტომ აფხაზური ანბანის შედგენაში საფუძვლად უნდა მიეღოთ ქართული ანბანი, რადგან ქართული ენა ბგერათა სისტემის მხრით, ყველაზე მეტად უახლოვდება აფხაზურს... მაგრამ მაშინ, გაავრცელეს აფხაზებს შორის ხმა: ქართველებს უნდათ მოვისპონ ენა და ეროვნებაო, იმათა სურთ თქვენი გაქართველებაო. ასეთის ცრუ მოწმობით და ქადაგებით, იმდენად მოიხიბლა და გაფანატიკოსდა ზოგი, რომ ღვთის წყალობა რომ გეთქვა, ღვთის წყრომად ჩაგითვლიდნენ. თუ აფხაზები დაფიქრდებიან იმაზე, თუ რას უქადის მათ ქართველებთან კავშირის გაწყვეტა და მიიღებენ აფხაზურ წერა-კითხვის ახლად შექმნილ ქართულ ანბანს, რომელიც როგორც ბნი ი. გოგებაშვილი გვახსენებს, მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში აფხაზურიც იყო და რომელიც ყველაზე უფრო შეესაბამება აფხაზური ენის ხმებს, მაშინ ქართველებიც ძმურად ხელს გაუწვდიან მათ და შეძლებისამებრ დახმარებას გაუწევენ აფხაზური წერა-კითხვის შემოღების საქმეში. მაგრამ რადგან, პოლიტიკანების ზემოქმედებით, ეს მათ არ ინებეს, ასეთ გარემოებაში ქართველებს დარჩენიათ მხოლოდ ერთი:

¹ **ჰამუთ-ბეი (6 ჯანაშია).** ჭრელი შენიშვნები აფხაზთა და აფხაზეთის შესახებ. – *დროება*, 1909წ. №282.

უსურვონ აფხაზებს, რომ დაწყებული საქმე მათის ეროვნებისათვის სასარგებლო გზით წასულიყოს და გაახსენონ, ძმობა – ერთობა ქართველებთან აფხაზებს სიკეთის მეტს არრას მოუტანს“.¹

მართალია, კ. მაჭავარიანი ჩაბმული იყო კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაში, მაგრამ მას აშკარად გამოკვეთილი ანტიქართული პოზიცია ჰქონდა. კ. მაჭავარიანი, სოხუმის მთიელთა სკოლის გამგე, დიდ დახმარებას უწევდა კავკასიის სასწავლო ოლქს აფხაზეთის ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსების საქმეში. ორ სკამზე მჯდომი კ. მაჭავარიანი კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს კ. იანოვსკის აფხაზეთ-სამურზაყანოში ცარიზმის პოლიტიკის გამტარებელ პროექტებს უგზავნიდა. ასე მაგალითად, 1884წ. ის კ. იანოვსკის წერდა: „მე ვფიქრობ, რომ აფხაზები და სამურზაყანოელები მხოლოდ მაშინ გამოვლენ ქრისტიანული ცივილიზაციის გზაზე, როდესაც ყოველ ეკლესიაში ღვთის მსახურება მათ მშობლიურ (მეგრულ და აფხაზურ) ენაზე იწარმოებს, სკოლაში კი უპირატესობა რუსულს და მშობლიურს მიეცემა“. ამას მზრუნველი არეზე წარწერით დაუდასტურა: „Справедливо“.² „უნდა ითქვას, – განაგრძობს შემდეგ კ. მაჭავარიანი, – სამურზაყანოელების... უპირველესი ენა მეგრულია და ნაწილობრივ ქართული და აფხაზური. აფხაზები კი წმინდა აფხაზური კილოთი ლაპარაკობენ, მაშასადამე, სამურზაყანოს სკოლებში სწავლება მეგრულსა და რუსულ ენებზე უნდა მიმდინარეობდეს, აფხაზეთში კი – აფხაზურსა და აგრეთვე რუსულს ენებზე. ამათუ იმ მშობლიური ენის შესასწავლად საჭირო იქნება სახელმძღვანელოების შედგენა, მაგრამ ეს დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ამგვარადვე შეიძლება რუსული ენიდან ადგილობრივ ენებზე ყველა ლოცვები გადაითარგმნოს“.³

ერთი სიტყვით, ამ გაქნილმა და ორპირმა მეფის მოხელემ წინასწარ განსჭვრიტა ამ საკითხის დაყენება, რომელიც უსათუოდ მანამდისაც აფიქრებდა იანოვსკი-ლევიცკის. ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორმა ფ. ლევიცკიმ შეადგინა რუსული ენის სახელმძღვანელო I და II განყოფილებისათვის სახელწოდებით: „*Курс русского языка для начальных училищ*“. სახელმძღვანელო აგებული იყო ე.წ. ნატურალურ მეთოდზე. ლევიცკი არ იყენებდა მოსწავლეთა მშობლიურ ენას. ბავშვებს უცნობ მოვლენებსა და სიტყვებს მათთვის

¹ კ. ჭარაია. აფხაზური ანბანის შესახებ – *ისარი*, 1907წ. №282.

² *სცსსა*, ფონდი 107, აღწერ.საქ. 1288, ფ. 10-11; ტრ. ხუნდაძე. ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა..., გვ. 115.

³ *სცსსა*, ფონდი 107, აღწერ.საქ. 1288, ფ. 10-11; ტრ. ხუნდაძე. ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა..., გვ. 115.

გაუგებარ ენაზე, სიტუაციის იმიტაციით, მუნჯურად უხსნიდნენ. იანოვსკი-ლევციკის ამით ერთი მათთვის მეტად მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრა უნდოდათ. სახელდობრ, ქართული სკოლებიდან ქართველი მასწავლებლების განდევნა და მათი რუსებით შეცვლა. „მუნჯური“ მეთოდი კი ამის საშუალებას იძლეოდა, რადგან თუ ყველა საგანი რუსულ ენაზე უნდა ესწავლებინათ, რაღა საჭირო იქნებოდა ქართველი მასწავლებლების დანიშვნა დაწყებით სკოლაში. პირიქით, სწორედ ქართველი მასწავლებელი ხელისშემშლელი ხდებოდა მათი მიზნის მისაღწევად.

აფხაზეთის ქართველი ინტელიგენცია უშიშრად იბრძოდა რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ. ჟურნალ-გაზეთებში სისტემატურად ქვეყნდებოდა საპროტესტო წერილები მშობლიური ენის უფლებების, ამ ენაზე წერ-კითხვის სწავლების მოთხოვნით.

ცნობილმა პედაგოგმა და საზოგადო მოღვაწემ პეტრე ჭარაიამ ამხილა და დაგმო სწავლების „მუნჯური“ მეთოდი, რომელიც გამოირიცხავდა მოსწავლეებისათვის გაუგებარი უცხო სიტყვების მშობლიურ ენაზე ახსნას. „... აქ, სოხუმის ოლქში“, იმ სკოლებში, სადაც მეგრელის ბავშვები სწავლობენ, როგორც იქ სამეგრელოში, – წერდა ის, – უნდა ისწავლებოდეს ქართული ენა, როგორც სავალდებულო საგანი, როგორც ჩვენი სამწერლო – სალიტერატურო და საეკლესიო სამშობლო ენა. მაგრამ როგორც სამინისტრო, ისე საეკლესიო სკოლის უფროსნი ყოველ ნაბიჯზე სხვა და სხვა საშუალებებით სდევნიან ქართულ ენას სკოლებიდან, ქართულისა და აფხაზურის სწავლებას ყოველის მხრით აფერხებენ... თქვენი სამშობლო ენა ხომ მეგრულია, ქართულს რა უნდაო, ამბობენ ზოგიერთები, რომელთაც არც მეგრელების და სამეგრელოს წარსულისა და აწმყოსი და არც მეგრულისა და ქართულის დამოკიდებულებისა არაფერი გაეგებათ“.¹

აფხაზეთის სკოლებში „მუნჯური“ მეთოდის დანერგვის მავნე შედეგებზე თ. სახოკია წერდა: „აფხაზეთ-სამეგრელოს სკოლებში ეს უკანასკნელი რამდენიმე წელიწადია ბ-ნ ლევციკის უცნაური სახელმძღვანელოს წყალობით გონებითად დაჩლუნგება ბავშვების სისტემატურად სწარმოებს... ბ. ლევციკის სახელმძღვანელო სადაცაა, იქ ქართული ენის ჭაჭანება არ არის“.²

აფხაზეთში ცარიზმის დისკრიმინაციულ ენობრივ პოლიტიკას წინ აღუდგა გამოჩენილი ქართველი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე ი.

¹ პ. ჭარაია. ქართული ენა სოხუმის ოლქის სკოლებში. – ჟურნ. „განათლება“ №1, 1914წ., გვ. 556-57.

² თ. სახოკია. პროვინციის ცხოვრება. აფხაზეთი. – ჟურნ. „მოამბე“, 1895, №11, გვ. 122.

გოგებაშვილი. ქართველი განმანათლებელი მედგრად იბრძოდა აფხაზე-ბის უფლებების დასაცავად. მას კარგად ესმოდა, რომ მშობლიური ენის განდევნა, აფხაზურის ნაცვლად რუსულ ენაზე სწავლების მიზანი იყო აფხაზების ასიმილაცია. ამიტომ მას საჭიროდ მიაჩნდა აფხაზი ხალხის კულტურული განვითარებისათვის აფხაზურ ენაზე წიგნების გამოცემა, მათი მშობლიური მწერლობის განვითარება. როგორც ის აღნიშნავდა: „აფხაზ და ქართველ პედაგოგებს ადვილად შეუძლიანთ რამდენიმე თვის განმავლობაში შეადგინონ შეერთებული ძალით აფხა-ზური „დედა-ენა“ და დაბეჭდონ იგი. პირადად ჩვენ მზად ვართ ყოვე-ლი დახმარება აღმოუჩინოთ შეძლებისდაგვარად, ტრადიციული ძმობის და ერთობის მოციქულებს, მეტადრე ახლის მწიგნობრობის შექმნასა და გამოცემაში. თუ ადგილობრივ ვერ შეძლებენ ამ წიგნების დაბეჭდ-ვას, გამოუგზავნონ თბილისში „წერა-კითხვის საზოგადოებას“ და იგი დიდი სიამოვნებით გამოსცემს თავისი ხარჯით“.¹

ი. გოგებაშვილს ქართველი ინტელიგენციის მოვალეობად მიაჩნდა ისევე ეზრუნა აფხაზური სალიტერატურო და საღვთისმსახურებო ენის განვითარებისათვის, როგორც ქართულისა. „ჩვენ, ქართველებს, – წერ-და ის, – მხურვალედ გვსურს როგორც ჩვენი საღვთისმსახურო ენის, ისე ჩვენი მშობლიური ლიტერატურის განვითარება და გამდიდრება, მოვალენი ვართ, იგივე ვისურვოთ სხვა ეროვნებებისთვისაც, მათ შო-რის აფხაზებისთვისაც“.²

ცარიზმის რუსიფიკატორულ პოლიტიკაში ერთ-ერთი წამყვანი ად-გილი ეკლესიას ეკავა. ქართველების გარუსებას მეფის ადმინისტრაცია ღვთისმსახურების რუსულ ენაზე გადაყვანითაც ცდილობდა. ამ მხრივ არც აფხაზეთი იყო გამონაკლისი. აქ ხშირად მღვდლებად ინიშნებოდნენ რუსი ბერები, რომელთაც არც აფხაზური იცოდნენ და არც ქართული. ამის შესახებ გაზ. „ივერია“ იტყობინებოდა: „სამწუხაროა, რომ აქეთ ქართული ენის ჭაჭანება არსად არ იშმის, არც ერთ სასწავლებელში. წარმოიდგინეთ აქაურის ქართველის მღვდმარეობა. ბევრს მათგანს ისე არ ესმის რუსული ენა, როგორც თქვენს უმორჩილესს მონას ჩინური და მთელი წელიწადი ერთხელ ვერსად ვერ მოისმენთ ქართულს წირვა-ლოცვას, თუმცა ქართველი მღვდლები არიან, რომელთაც შეუძლიანთ ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა. ამ გარემოებას განმარტება აღარ ეჭირვე-ბა, რადგან ცხადია, რის მასწავლებელიც არის ასეთი ამბავი“.³

¹ ი. გოგებაშვილი. პოლიტიკანობა აფხაზეთში. – *თხზულებანი*. ტ. 4. თბ., 1955, გვ. 174.

² ი. გოგებაშვილი. პოლიტიკანობა აფხაზეთში, გვ. 200.

³ წამსვლელი. მოწერილია ამბავი – „ივერია“, №85, 1892წ.

1895წ. ჟურნ. „მოამბეში“ გამოქვეყნდა თედო სახოკიას წერილი, რომელიც ეხება აფხაზეთის ეკლესიაში არსებულ ძმძმე ვითარებას. „1887 წლიდან, – წერდა იგი, – ახლად დადგენილმა სოხუმის ეპარქიამ ოთხი მღვდელთმთავარი გამოიცვალა; ვერც ერთმა ვერ მოასწრო აფხაზთა გაცნობა, მათთან დაახლოება, აფხაზეთში ოდესღაც აყვავებული ქრისტიანობის დაცემის მიზეზების შესწავლა. სამაგიეროდ მათ „დაუღგენიათ“: „თავი და თავი მიზეზი აფხაზეთში ქრისტიანობის დაქვეითებისა – ქართული ენა არისო, რადგან ეს ქართული ენა მკვიდრთ არ ესმითო, სწორედ ის ქართული ენა, რომლითაც ჩვენი წმინდა მამანი აფხაზთ ქრისტეს მოძღვრებას უქადაგებდნენ ბიჭვინტისა, ლიხინისა, მოქვისა, დრანდისა, ფსირცხისა (აწინდელი ახალი ათონი), ბედიისა, ილორისა და აფხაზეთის სხვა ტაძრებში. ამ სახით ათვალისწინებული იქმნა ქართული ენა ქართულის ეკლესიებში... ბიჭვინტის, ფსირცხისა და დრანდის ძველ მონასტრებს რუსის მონაზვნები დაეპატრონნენ. ამ ტაძრებში ამჟამად ქართულად წირვა-ლოცვის ხსენება აღარც-კია“.¹

ამავე თემას ეხება გაზ. „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებული წერილი, რომელშიც ნათქვამია, რომ რუსეთმა მთელი ძალ-ღონით მიიტანა იერიში არა რუსებზე და მონინდომა მათი ნაციონალური ფიზიონომიის განადგურება, ხელებით იწყო ფათური მათს წმიდათა-წმიდაში – ენასა და სარწმუნოებაში. „სოხუმის ოლქში მცხოვრებ 60 ათასამდის ქართველის დანაშაულად ის კმაროდა, რომ იგი ქართველი ყოფილიყო... ჩვენ შვილებს, – სინანულით წერდა სტატიის ავტორი, – სკოლებში „დიკარებს“ ეძახდნენ, ეკლესიებში ჩვენს ენას – „ძაღლის ღმუილს“. არამც თუ წირვა-ლოცვა ეკლესიებში, არამედ სახლში მიცვალებულზედ წესის აგებაც ქართულად აკრძალული გვქონდა... ადამიანის ადამიანობას მხოლოდ რუსული ენის ცოდნით თუ უცოდინრობით სჯიდნენ. მგონია, მკითხველს ახსოვს ვოსტოროგოვის აზრი აფხაზთა შესახებ: აფხაზები კავკასიის ყველა ხალხს სჯობნიან, რადგანაც ყველაზე უფრო რუსულს ითვისებენო! აი, რა სიტუტუცემდის მივიდნენ“.²

1890 წლიდან სოხუმის ოლქის სამრევლო სკოლები ეპარქიაში შექმნილ „საეკლესიო ძმობის“ გამგებლობაში შევიდა. „ძმობა“ მიზნად ისახავდა ბავშვებისათვის მხოლოდ რუსული ენა ესწავლებინათ. მასთან თანამშრომლობდა „ქრისტიანობის გამავრცელებელი საზოგადოება“. ამ სკოლების მიზანი გაევრცელებინა მაჰმადიან აფხაზებში ქრისტიანული სარწმუნოება, მხოლოდ ნილაბი იყო. ნამდვილად სამრევლო სკოლები

¹ თ. სახოკია. პროვინციის ცხოვრება. აფხაზეთი. – ჟურნ. „მოამბე“, №11, 1895, გვ. 115-116.

² სოხუმელი. ქართული ენა და ეკლესია აფხაზეთში. – ცნობის ფურცელი, №2853, 1905წ.

მოწოდებული იყო, ადგილობრივ მკვიდრთა მომავალი თაობა ცარიზმის ერთგულებით აღეზარდა. ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ ამგვარი ტიპის სკოლები სამურზაყანოს იმ ნაწილშიც არსებობდა, სადაც არც ერთი მაჰმადიანი ან სხვა რომელიმე არაქრისტიანული სარწმუნოების აღმსარებელი ხალხი არ ესახლა, გარდა ქრისტიანი მეგრელებისა.

ქართულ ენაზე ღვთისმსახურების აუცილებლობის საკითხს ნიკო ჯანაშია ბევრჯერ შეეხო. ამ საჭირობოროტო თემას მან არაერთი წერილი მიუძღვნა. „14 იანვარს, ნინოობა დღეს, ადგილობრივმა საზოგადოებამ, რომელსაც აგერ 10 წელიწადია წირვა-ლოცვა დედა-ენაზედ არ მოუსმენია, სთხოვა სასულიერო მთავრობას, რომ ნება მოგვეცით ამ დღეს წირვა და პარაკლისი ქართულს ენაზედ გარდავიხადოთო, მაგრამ სოხუმელთა სამწუხაროდ, ეს თხოვნა არ იქმნა შეწყნარებული. ამგვარად, სოხუმმა საქართველოსათვის ღირსშესანიშნავი დღე ჯეროვნად ვერ იდღესასწაულა“.¹

ამავე საკითხს ეხება ნ. ჯანაშიას მომდევნო სტატია, სადაც ის გულისტკივილით წერდა: „აგერ ათი წელიწადია, რაც ჩვენ ქართული წირვა-ლოცვა არ გაგვიგონია, ასე გასინჯეთ, აღდგომასაც არ გვესმის ტკბილი სამშობლოს ენაზე სახარების კითხვა! რაც პატიოსანმა მღ. ტ. სახოკიამ განისვენა, მას შემდეგ არ ვღირსებივართ მშობლიურს წირვა-ლოცვას, თითქოს პატიოსან მოძღვარს ქართული წირვა-ლოცვა თან სამარეში ჩაეტანოსო“.²

ზოგიერთი ქართველი მოღვაწე უარყოფითად შეხვდა აფხაზურ ენაზე საღვთო წიგნის თარგმნას, წირვა-ლოცვის შესრულებას. ი. გოგებაშვილმა დაგმო ეს უსაფუძვლო და უგუნური მოსაზრება. მისი აზრით აფხაზებს უნდა ჰქონოდათ მშობლიურ ენაზე ღვთისმსახურების უფლება. „გაზეთების ზოგი ქართველი კორესპონდენტი მტრულად ეპყრობა აფხაზურ ენაზე საღვთისმსახურებო წიგნების თარგმნას და ამ ენაზე ღვთისმსახურების შესრულებას. ეს მეტიმეტად მაოცებს. მართალია, აფხაზეთი მრავალი საუკუნის მანძილზე შეადგენდა საქართველოს პოლიტიკური სხეულის ნაწილს, იქ ღვთისმსახურება სრულდებოდა ქართულ ენაზე და დამწერლობაც ქართული იყო აფხაზთა სურვილისამებრ, მაგრამ ხომ უეჭველი ფაქტია, რომ აფხაზური ენა ქართული ენის კილო არ არის, არამედ დამოუკიდებელი ენაა, თუმცა ქართული ენის მონათესავე. როგორც დამოუკიდებელ ენას, მას უდავოდ აქვს უფლება თავის ღვთისმსახურებაზე, თავის დამწერლობაზე,

¹ ჰამუთ-ბეი (ნ. ჯანაშია). სოხუმი – ივერია, №17, 1898წ.

² ილიო ვერმიცანაშვილი (ნ. ჯანაშია). წერილი სოხუმიდან. – ივერია, №239, 1897წ.

თავის ხალხურ ლიტერატურაზე... უსამღვდელოესი კირიონი დიდად თანაუგრძობდა აფხაზური დამწერლობისა და ლიტერატურის შექმნას. მან მოითხოვა კიდევ მონაწილეობა მიეღო აფხაზური ენის ნაციონალური სახელმძღვანელოს შედგენაში. ამ მიმართულებით უნდა იმოქმედონ სოხუმელმა ქართველებმა და ყოველნაირად დაეხმარონ აფხაზებს ამ კულტურულ წამოწყებაში“.¹

ქართველი ინტელიგენციის ძალისხმევამ, ღვთისმსახურების მშობლიურ ენაზე შესრულებისათვის შეურიგებელმა ბრძოლამ, შედეგი გამოიღო. ცარიზმი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და 1898წ. სექტემბერში რუსეთის სინოდმა გამოსცა განკარგულება ქართველების დასახლებაში წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე შესრულებულიყო. რაოდენ დიდი იყო სიხარული აფხაზეთის ქართველობის, როცა მას მიეცა უფლება წირვა-ლოცვის მშობლიურ ენაზე ჩატარებისა. ამის თაობაზე ნიკო ჯანაშია აღფრთოვანებული წერდა: „სოხუმის ოლქში მცხოვრებ მეგრულ-ქართველობას ამიერიდან ეძლევა უფლება წირვა-ლოცვა ქართულად, სამშობლო ენაზედ მოისმინონ. ვგონებ, ეხლა შეუძლიან მკითხველს საკმაოდ გაითვალისწინოს ის სიხარული, ის აღტაცება, რა სიხარულ-აღტაცებაც გამოიწვია აქაურ ქართველ მცხოვრებთა შორის უწმინდესი სინოდის სამართლიანმა ბრძანებამ. უეჭველია, ზნეობრივის მხრივ დიდს და თვალსაჩინო ნაყოფს გამოიღებს ეს განკარგულება“.²

აფხაზეთში ქართული კულტურის დაცვისა და განვითარების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სოხუმის განყოფილებამ, რომელსაც სათავეში ედგა მარიამ დადიანი-ანჩაბაძისა. აფხაზეთში სახალხო განათლების ცნობილ მოღვაწეთა შორის მას განსაკუთრებული ადგილი უკავია. მ. დადიანი იყო თვალსაჩინო ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის შალვა დადიანის და, ცნობილი აფხაზი მეცნიერის, აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი რექტორის ზ. ანჩაბაძის ბებია. მის სახელთან არის დაკავშირებული არა ერთი მნიშვნელოვანი კულტურულ-საგანმანათლებლო ღონისძიების ჩატარება. მ. დადიანის ხელშეწყობით ქართული სკოლები დაარსდა ოჩამჩირესა და გუდაუთში, სადაც ქართული ენის სწავლებას დიდი ყურადღება ეთმობოდა. აღსანიშნავია მარიამ ანჩაბაძის ფასდაუდებელი ღვაწლი აფხაზეთში სასცენო ხელოვნების განვითარების საქმეში.

1910წ. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი სა-

¹ ი. გოგებაშვილი. აფხაზეთის შესახებ. თხზ. ტ. 4. თბ., 1955, გვ. 200-201.

² ჰამუთ-ბეი (ნ. ჯანაშია). წერილი აფხაზეთიდან. წირვა-ლოცვის მინიჭება. — ივერია №273, 1898წ.

ზოგადობის სოხუმის განყოფილების დიდი ძალისხმევის შედეგად გაიხსნა ქართული სკოლა სოხუმში, რომელსაც სიცოცხლის ბოლომდე ცნობილი სახალხო მასწავლებელი ნ. ჯანაშია ხელმძღვანელობდა.

ეხებოდა რა დაწყებითი სკოლის მნიშვნელობას მომავალი თაობის აღზრდის საქმეში, ნ. ჯანაშია წერდა: „დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლიან პირველ დაწყებით სკოლას, ... ეს სკოლა უნდა გადაიქცეს პატარა კერად, რომლის გარშემოც მოიყრის თავს სოხუმელი ქართველობა... გამარჯვება იმას ეკუთვნის, ვინც ორივე ხელით იბრძვის და თავის ბედს თვითონვე სჭედა. მამ მეტი მხნეობა და მეტი სიყვარული, რათა მომავალი თაობა მაინც ვიხსნათ დამახინჯებისა და გადაგვარებისაგან“.¹

მშობლიური ენის უფლებისა და სიწმინდისათვის დაუცხრომელი მებრძოლი პ. ჭარაია სოხუმის ქართულ სკოლებში ქართული ენის სწავლებით აღფრთოვანებული წერდა: „რადგან სოხუმის ოლქის ქართულ სკოლებში ქართული ენის სწავლების შესახებ ვლაპარაკობ, უნდა ვახსენო სოხუმის ქართული სკოლაც. მე ამ წელს პირველად ვნახე ეს სასწავლებელი, რომელმაც ბევრი საიმედო აზრები აღმიძრა გულში. ვაშა სოხუმელ ქართველობას, რომელმაც ასეთი მტკიცე საძირკველი ჩაუყარა ამ საშვილიშვილო საქმეს... საჭიროა ქართველმა საზოგადოებამ რამე იღონოს, რომ ქართულის სწავლება შესაფერ დონეზე დააყენოს სოხუმის ოლქის ქართულ სკოლებში“.²

რასაკვირველია, ამაში დიდი წვლილი ნიკო ჯანაშიას მიუძღოდა. მისი მოსაზრებით ერის ცხოვრებაში უპირველესი საქმე ენის დაცვა იყო. „ქართული ენა, – წერდა ის, – განდევნილია სკოლიდან ... იქ სადაც სასწავლებლის ატმოსფერო გაჟღენთილია უზომო სიძულვილით ამ ენისადმი, სადაც ენა დევნილია... სადაც ბ-ნი პედაგოგნი წარბ-შეუხრელად უწოდებენ ამ ენას „ЖИВОТНЫЙ ЯЗЫК“-ს, იქ რა უნდა გააკეთოს მასწავლებელმა?... აქ მხოლოდ თვით საზოგადოებას შეუძლიან იღონოს, ზედ გავლენა იქონიოს და ძალა დაატანოს, რომ უკეთესი პირობები დაამყარონ აწ არსებულ სასწავლებლებში. ხოლო პატარასათვის აუცილებლად საჭიროა, რომ პირველ ოთხ-ხუთ წელიწადს მაინც მიეცეს საშუალება სამშობლო ენაზე განვითარებისა: ამ გზით ის უნდა დედის რძესავით ტკბილად შეეზარდოს და შეესისხლხორცოს დედაენას, შეიყვაროს თავისი სამშობლო“.³

¹ **ჰამუთ-ბეი.** ჭრელი შენიშვნები აფხაზთა და აფხაზეთის შესახებ, წერილი VII, – *დროება*, №52, 1910წ.

² **პ. ჭარაია.** ქართული ენა სოხუმის ოლქის სკოლებში. – ჟურნ.: „*განათლება*“, №1, 1944, გვ. 62-63.

³ **ჰამუთ-ბეი (ნ. ჯანაშია).** ჭრელი შენიშვნები აფხაზთა და აფხაზეთის შესახებ, წერილი VII. – *დროება*, №52, 1910წ.

XIXს. 90-იანი წლებიდან აფხაზეთის ინტელიგენციის ბრძოლამ ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ უფრო აქტიური ხასიათი მიიღო. იმ პერიოდში აფხაზეთში ჩამოყალიბდა ქართველი ინტელიგენციის ჯგუფი, რომელიც დაუნდობლად ააშკარავებდა მთავრობის შავრაზმულ საქმეს, ეროვნული სულისკვეთებით აერთიანებდა აფხაზეთის ქართველობას. ამ ჯგუფში, რომელსაც თ. სახოკია ხელმძღვანელობდა, შედიოდნენ: ანთიმოზ ჯუღელი, სპირიდონ ნორაკიძე, ივანე ბურჭულაძე, პეტრე ჭარაია, გრიგოლ კანდელაკი, ივანე გეგია, ფარნა დავითაია და სხვ.

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი ფ. გერშელმანი კავკასიის მთავარმართველისადმი მოხსენებაში ამ ორგანიზაციის საქმიანობის შესახებ წერდა: „სახოკიამ სოხუმის ოლქში ჩამოაყალიბა ქართველთა პარტია, რომელიც ისწრაფვის: ა) აფხაზური მოსახლეობის ეკლესიებში მოაწყოს ღვთისმსახურება არა სლაგურ, არამედ მხოლოდ ქართულ ენაზე და ბ) სამრევლო-საეკლესიო სკოლებში და კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენელ სკოლებში, რომლებიც აფხაზეთსა და სამურზაყანოს ფარგლებშია, ყველა საგნის სწავლება მოაწყოს ქართულ და არა რუსულ ენაზე, რომ ამ გზით გააქართველოს აფხაზეთისა და სამურზაყანოს მოსახლეობა“.¹

1904წ. კავკასიის მთავარმართველის კანცელარიაში მომზადდა საბრალდებო საქმე „ქართული პარტიის“ წევრთა „დანაშაულებრივი მოქმედების“ შესახებ აფხაზეთში, რომლის საფუძველზე ხუთ-ხუთი წლით რუსეთში გადასახლება მიესაჯა ამ ჯგუფის წევრებს „Являющихся главными представителями грузинской партии, противодействующей мероприятиям правительства по обрусению населения округа“.²

ამ ჯგუფის წევრთა დაპატიმრების შემდეგ, ბუნებრივია, თ. სახოკიას „ქართულმა პარტიამ“ სასურველ მიზანს ვერ მიაღწია, მაგრამ მან სერიოზული პრობლემების წინაშე დააყენა კავკასიის ადმინისტრაცია.

¹ ა. სილაგაძე, ვ. გურული. თედო სახოკიას ქართული პარტია აფხაზეთში. – *ისტორიულ-პოლიტიკური ნარკვევები*. თბ., 2001, გვ. 244-245.

² ა. სილაგაძე, ვ. გურული. თედო სახოკიას ქართული პარტია..., გვ. 247.

BORIS KVARATSKHELIA

TSARISM'S DISCRIMINATORY LANGUAGE POLICY IN ABKHAZIA

Since the second half of the 19th century the russifying policy in Georgia, including Abkhazia, took a dangerous turn touching on the field of education too. To russify the indigenous population Tsarism carried a discriminatory language policy. This policy in connected with the overseer of education authority of the Caucasus Ianovski's name. By his order beginning from the primary classes in all the types of school there was introduced Russian as an obligatory subject. At school there was implanted the so-called "natural method", according to which the Georgian language was expected to fulfil an auxiliary role in teaching Russian. In the russifying policy one of the leading roles was performed by the church. With the view of russifyng the Abkhazian people Tsarism made a long cunning step – the Abkhazian alphabet was switched to the Russian script which had ratter a political mission than a cultural and educational one. The progressive – minded Georgian intelligentsia under I. Chavchavadze resisted Tsarism's assimilation policy. In this fight actively were enrolled the Abkhazian public figures: N. Janashia, T. Sakhokia, P. Charaia and others who attached a great importance to the preservation of the Georgian language.

ჯამბულ ანჩაბაძე

აბრარული რეფორმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორიის საკვანძო საკითხებზე არაერთი მეცნიერი მუშაობს. ბოლო წლებში გამოქვეყნდა საინტერესო ნაშრომები, რომლებიც ძირითადად საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, საგარეო ურთიერთობებისა და კულტურის სფეროებს მოიცავს. რაც შეეხება სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საკითხებს, იგი ჯერაც არ გამხდარა საგანგებო მეცნიერული კვლევის საგანი. თუმცა უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული პრობლემა საერთოდ არ დარჩენილა მეცნიერ-ისტორიკოსთა ყურადღების მიღმა. არსებობს არაერთი ნაშრომი, რომელთა ავტორები აღნიშნულ საკითხს განიხილავენ, მაგრამ მხოლოდ განმაზოგადებელ გამოცემებში. ამ მხრივ აღსანიშნავია ალ. ბენდიანიშვილის უაღრესად საინტერესო მონოგრაფია „საქართველოს პირველი რესპუბლიკა“;¹ სადაც ავტორი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მთავრობისეული პროგრამის გაშუქებისას მოკლედ განიხილავს აგრარულ საკითხსაც. ალ. ბენდიანიშვილი ამ საკითხს გაკვირვებით ეხება საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოშიც.²

ფ. ლომაშვილს საქართველოს ისტორიის სკოლის სახელმძღვანელოში ცალკე პარაგრაფად აქვს გამოყოფილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აგრარული პოლიტიკა.³ ავტორი ამ საკითხს განიხილავს იმ მოცულობითა და სიღრმით, რაც სასკოლო პროგრამას შეესაბამება.

ჩვენს საკვლევ თემას ეხება შ. ვადაჭკორია მონოგრაფიაში „ქართული სოციალ-დემოკრატია 1917-1921 წწ.“⁴ ნაშრომი მოიცავს საქართველოს სოციალ-დემოკრატების საქმიანობას ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის, ჩამოყალიბებისა და საერთაშორისო არენაზე ქვეყნის ინტერესების დაცვის საქმეში. ავტორს სოციალურ-ეკონომიკუ-

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა. თბ., 2001.

² ალ. ბენდიანიშვილი. საქართველოს ისტორია 1801-1821 წლებში. თბ., 1999.

³ ფ. ლომაშვილი. საქართველოს ისტორია, სასკოლო სახელმძღვანელო, თბ., 1991.

⁴ შ. ვადაჭკორია. ქართული სოციალ-დემოკრატია 1917-1921 წწ. თბ., 2001.

რი განვითარების პრობლემები, მათ შორის აგრარული რეფორმა ცალკე თავად აქვს გამოყოფილი და ამ საკითხს განიხილავს ქართველი სოციალ-დემოკრატების პოლიტიკური საქმიანობის ფონზე. შ. ვადაჭკორიას მონოგრაფია, უდავოდ, მაღალ შეფასებას იმსახურებს, მაგრამ, ნაშრომის სტრუქტურიდან გამომდინარე, იგი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს სრულად ვერ წარმოაჩენს.

აგრარულ საკითხს ეხება აკ. სურგულაძე.¹ მიწის საკითხზე ამიერკავკასიის კომისარიატის, სეიმისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტის მიერ მიღებულ დეკრეტებსა და კანონებს იგი ცალსახად უარყოფითად აფასებს. გვჯერა, რომ მეცნიერის პოზიცია ამ საკითხზე მისი მსოფლმხედველობიდან არ გამომდინარეობდა. ბოლშევიკური რეჟიმის მიერ იმ პერიოდში დაკავშირებულ პოლიტიკური-იდეოლოგიური წნეხის პირობებში მას საკუთარი პოზიციის დაფიქსირების შესაძლებლობა არ მიეცა.

მოგვიანებით, გასული საუკუნის 80-90-იან წლებში, საქართველოში განვითარებული ცნობილი მოვლენების ფონზე აკ. სურგულაძემ, ერთ-ერთმა პირველმა ქართველ ისტორიკოსებს შორის, რეალურად წარმოაჩინა მენშევიკური მთავრობის მიერ განხორციელებული სოციალურ-ეკონომიკური გარდაქმნები. აგრარული რეფორმა აკ. სურგულაძეს დეტალურად არ განუხილავს, მაგრამ ობიექტურად კი შეაფასა.²

ყურადღებას იმსახურებს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მაშინდელი მინისტრის – კონსტანტინე კანდელაკის წიგნი „*საქართველოს ეროვნული მეურნეობა*“;³ სადაც ავტორი საკმაოდ ვრცლად განიხილავს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საკითხებს. კ. კანდელაკი საქართველოს მთავრობაში ერთ-ერთი გამორჩეული ფიგურა იყო. ის უძღვებოდა ქვეყნის ეკონომიკის მნიშვნელოვან სფეროებს. ბუნებრივია, ამ მიმართულებით საქართველოს მთავრობის საქმიანობას ყოველგვარი კრიტიკული შენიშვნების გარეშე დადებითად აფასებს. იგი ანალოგიური პათოსით აშუქებს არაგრარულ რეფორმასაც.

ამასთან უნდა აღვნიშნოთ, რომ კ. კანდელაკის წიგნიდან აშკარად ჩანს ქვეყნის კაპიტალისტური განვითარებისადმი უაღრესად პოზიტიური დამოკიდებულება, რომელიც განასხვავებს მას თანაპარტიელებისა და

¹ აკ. სურგულაძე. ამიერკავკასიის კომისარიატისა და სეიმის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. VI. თბ., 1972.

² აკ. სურგულაძე, კ. სურგულაძე. საქართველოს ისტორია. თბ., 1990.

³ კ. კანდელაკი. *საქართველოს ეროვნული მეურნეობა*, წიგნი II, პარიზი, 1960.

კოლეგებისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ კ. კანდელაკის წიგნში შეინიშნება ისეთი ნიუანსები, რაც ევროპის სოციალ-დემოკრატიას არ ახასიათებს, მისი დამოკიდებულება დასავლეთის ფასეულობებისადმი აშკარად დადებითია. კ. კანდელაკის დასავლეთისადმი სიმპათია განაპირობა, ალბათ, მისმა ხანგრძლივმა ემიგრაციამ ევროპაში. მას ჰქონდა შესაძლებლობა წლების განმავლობაში თვალი მიედევნებინა იქ მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური გარდაქმნებისთვის, ორმოცი წლის გადასახელიდან (წიგნი გამოვიდა 1960 წელს) უფრო რეალურად შეეფასებინა ამ მხრივ საქართველოში განვითარებული მოვლენები.

საქართველოს ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები მოკლედ ჩამოაყალიბა ასევე მაშინდელმა მიწათმოქმედების მინისტრმა – ნოე ხომერიკმა წიგნში „აგრარული რეფორმა და ჩვენი სასოფლო მეურნეობა“.¹ იგი ამ საქმეს უშუალოდ ხელმძღვანელობდა, ცხადია, ისიც მთავრობის მიერ გატარებულ აგრარულ რეფორმას ცალსახად დადებითად აფასებს. მიუხედავად ამისა, მის მიერ გამოთქმული რიგი მოსაზრებანი ფრიად საგულისხმო და მისაღებია.

ამგვარად, ნათლად ჩანს, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების კვლავის თვალსაზრისით ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის გასაკეთებელი, ამიტომ ავირჩიეთ ეს პრობლემა ძირითად საკვლევ თემად. ამჯერად წინამდებარე სტატია აგრარულ რეფორმას მივუძღვნით. მდიდარ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით გავაანალიზეთ ქართულ სოფელში აგრარული მდგომარეობა, წარმოვაჩინეთ ის მთავარი ფაქტორები, რომლებმაც განაპირობეს აგრარული რეფორმის გატარების აუცილებლობა, თვალი მივადევნეთ თვით რეფორმის მიმდინარეობის პროცესს და გამოვთქვით ჩვენი მოსაზრება ამ უაღრესად მნიშვნელოვან საკითხზე; სრულყოფილად წარმოვაჩინეთ მენშევიკური მთავრობის მიერ გატარებული აგრარული პოლიტიკის არსი და გავარკვიეთ მისი მნიშვნელობა ქვეყნის სოციალური პრობლემების გადაჭრის თვალსაზრისით მოცემულ პერიოდში.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლების ეკონომიკურ პოლიტიკაში აგრარულ საკითხს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. ქვეყნის მოსახლეობის 80% სოფლის მეურნეობით იყო დაკავებული და შემოსავლის 2/3-ს ეს დარგი იძლეოდა. მსოფლიო ომმა პირველ რიგში სოფელი დააზარალა. არც საქართველო იყო ამ მხრივ გამონაკლისი. ომის შედეგად აქაც მკვეთრად შემცირდა სოფლის მეურნეობის პროდუქციის საერთო მოცულობა, დაეცა შრომის ნაყოფიერება, შეწყდა

¹ ნ. ხომერიკი. აგრარული რეფორმა და ჩვენი სასოფლო მეურნეობა. თბ., 1920.

მარცვლეულის, ყურძნის და თამბაქოს ექსპორტი. პრობლემა შეექმნა შიდა ბაზარს. ფაქტობრივად მოხდა სასოფლო პროდუქციის ნატურალიზაცია. ანარქია და ქაოსი შეეხო სოფლის მეურნეობის ყველა სფეროს, მებაღეობიდან დაწყებული მეცხვარეობით დამთავრებული.¹

სერიოზულ პრობლემას ქმნიდა მიწის სიმცირე. გლეხობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მცირემიწიანი იყო, ნაწილს საერთოდ არ გააჩნდა მამული. ომის შემდეგ საგრძნობლად იმატა მოსახლეობამ, უმთავრესად ჩამოსახლების ხარჯზე, მაშინ როდესაც სახნავ-სათესი ფართობი იგივე რჩებოდა. მესაკუთრეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი კი არ აღმოჩნდა მზად მეურნეობის პროგრესული მეთოდებით მართვისთვის.

ვითარებას ამძიმებდა რუსეთის ფაქტორი. საქართველოში დამკვიდრებისთანავე რუსეთის ხაზინა ერთ-ერთი მსხვილი შემამულე გახდა. ის ჯერ ქართველ მეფეთა საგვარეულო მიწებს დაეპატრონა, შემდეგ საეკლესიო მიწები მიითვისა. გარდა ამისა, რუსეთის ხაზინამ სხვადასხვა ხრიკებითა და აკრძალული ქმედებებით, კერძოდ, ურჩობისა და მთავრობის დაღაჭის ცრუ ბრალდებებით, მის მიერ მართული სასამართლოს მეშვეობით ბანკებში გირაოს გადაუხდელობისათვის კონფისკაციის გზით ხელში ჩაიგდო თავადაზნაურთა ქონების მნიშვნელოვანი ნაწილი.²

მიწათმფლობელობის საკითხის მოწესრიგების მოტივით რუსეთის ადმინისტრაციამ შემოიღო ყოვლად მიუღებელი სამართლის კოდექსი, რომელიც კერძო მესაკუთრეებს ავალდებულებდა მიწის საკუთრების დამადასტურებელი საბუთის წარდგენას.³ ქართველ შემამულეთა უძრავლესობას ასეთი საბუთი არ გააჩნდა. დამკვიდრებული ტრადიციის თანახმად მესაკუთრის მიერ უძრავი ქონების შეძენა შინაური ნასყიდობის საფუძველზე ხდებოდა. ასეთი წესით შეძენილ მიწებს რუსეთის ადმინისტრაცია უკანონოდ მიიჩნევდა და ხაზინის საკუთრებაში რიცხავდა.⁴ ამ დროისთვის საქართველოს მიწის ფონდი 5.537207 დესეტინას შეადგენდა, აქედან კერძო მესაკუთრეებს 3 517195 დესეტინა ანუ 63.6% ეკუთვნოდა. რუსეთის ხაზინას კი 2020012 დესეტინა ანუ 36.4%.⁵

ამგვარად, უხეში ადმინისტრირებითა და არასამართლებრივი გზებით რუსეთის ხაზინა საქართველოში უმსხვილესი შემამულე გახდა. რუსეთის ადგილობრივი ადმინისტრაცია სრულიად უგულებელყოფდა აქ

¹ გაზ. „საქართველო“, 4.VI.1918.

² კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, წიგნი მეორე. პარიზი, 1960, გვ. 146.

³ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 146-147.

⁴ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 147.

⁵ ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში. თბ., 1920, გვ. 7.

მეურნეობის მართვის პროგრესული მეთოდების დამკვიდრებას, წინ ელობებოდა ინტენსიური მეურნეობის განვითარებას. თვითონ რუსეთის სოფლის მეურნეობის მართვის სისტემა უაღრესად ჩამორჩენილი იყო. მას არ შესწევდა უნარი ეს დარგი თანამედროვე მეთოდებით ემართა. ამის შესახებ 1918წ. გაზეთი „საქართველო“ იუწყებოდა: „ჩვენ ომამდე ვცხოვრობდით ჩამორჩენილ რუსეთთან და ვაჩანაგებდით წუთისოფელს... ჩვენში გაბატონებული ეკონომიკური აზროვნება, თუ მას აზროვნება დაერქმის, სიღარიბიდან თავის დაღწევის ყოველგვარ ხალისს უკარგავს ხალხს. აქ რუსეთის უბედური მემკვიდრეობა ჩანს“.¹

აგრარულ სფეროში არსებულ მდგომარეობას ართულებდა ის ფაქტი, რომ საქართველოში მესაკუთრეთა ნაწილი მცირემიწიანი იყო. ქართველმა თავადაზნაურობამ სასაქონლო ფულადი მეურნეობის ჩასახვისა და განვითარების ფონზე შემოსავლის ძირითად წყაროდ მიწის დაგირავება ან გაყიდვა გაიხადა, რის შედეგადაც ხელიდან ეცლებოდა საკუთარი მიწის ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილი. მაგალითად: აგრარული რეფორმის გატარების შემდეგ თავადაზნაურობა ფლობდა 1776823 დესეტინა მიწას. 1918 წლისთვის მის საკუთრებაში მხოლოდ 621625 დესეტინა იყო. ე.ი. ამ პერიოდში გასხვისებულ იქნა 994828 დესეტინა მიწა.² სამწუხაროდ, ქართველ მესაკუთრეთა მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი სხვა ერების წარმომადგენლებმა ჩაიგდეს ხელში. მიწისმფლობელობის თვალსაზრისით ქართველი გლეხობის მდგომარეობა არასდროს ყოფილა სახარბიელო. მესაკუთრე გლეხები, ცხადია, უკეთეს მდგომარეობაში იყვნენ, მაგრამ მათი მიწის ფონდი უაღრესად მწირი იყო.

ხიზნებს უფრო მეტი პირადი თავისუფლება ჰქონდათ. მათი ერთი ნაწილი მემამულესთან წლიდან წლამდე დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე რიგითი მოიჯარადრის უფლებით, მეორე ნაწილი კი მუდმივი მოიჯარადრის უფლებით სარგებლობდა. შედარებით უკეთესი იყო სახელმწიფო გლეხების მდგომარეობა. XIX ს. 60-იანი წლების საგლეხო რეფორმის შედეგად ამ კატეგორიის გლეხობის თითოეულმა კომლმა აღმოსავლეთ საქართველოში 17,8 დესეტინა, დასავლეთ საქართველოში, ბევრად ნაკლები – 4,2 დესეტინა მიწა მიიღო.³ უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი საბატონო გლეხობა. ერთი ნაწილი სხვისი მიწით სარგებლობდა და ცხოვრობდა, მეორე ნაწილი საერთოდ უმიწაწყლო იყო.

გლეხთა შორის მიწის განაწილების შედარებით რეალური სურა-

¹ გაზ. „საქართველო“ 1918 4.VI.1918.

² ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში, გვ. 148.

³ ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში, გვ. 14.

თის წარმოჩენის თვალსაზრისით სენსაციური მონაცემებია დაფიქსირებული 1917წ. სტატისტიკური ხასიათის მასალებში. 1917 წლისთვის მთელ საქართველოში (აჭარის გარდა) 321383 კომლი ირიცხებოდა. თითოეულ კომლში დაახლოებით 5,84 სული, ე.ი. ქვეყნის მასშტაბით 1.876869 გლეხი ცხოვრობდა. მათი საკუთრება იყო 817456 დესეტინა მიწა.¹ თითოეულ კომლზე მოდიოდა დასავლეთ საქართველოში – 2,27 დესეტინა, აღმოსავლეთ საქართველოში – 2,73 დესეტინა, სოხუმის ოლქში 2,57 დესეტინა. მთელ საქართველოში (აჭარის გარდა) მოდიოდა 2.57 დესეტინა.² თითოეულ სულზე დასავლეთ საქართველოში მოდიოდა 0,39 დესეტინა, აღმოსავლეთ საქართველოში – 0,44 დესეტინა, სოხუმის ოლქში – 0,64 დესეტინა მიწა.³

მთლიანად საქართველოში (აჭარის გარდა) – თითოეულ სულზე 0,43 დესეტინა მიწა მოდიოდა. ცხადია, ზოგს მეტი მიწა ჰქონდა, ზოგს – ნაკლები. გლეხობის 2%-ს საერთოდ არ გააჩნდა მამული.⁴ 15,23%-ს მსხვილფეხა საქონელი არ ჰყავდა, ხოლო 39,51%-ს მუშა საქონელი არ ჰყოლია.⁵ ევროპის ქვეყნებში მიწის დეფიციტის უარყოფითი შედეგების დაძლევა ძირითადად ინტენსიური მეურნეობის განვითარების საფუძველზე ხდებოდა. საქართველოში ამის პირობები არ არსებობდა. წვრილმესაკუთრეთა მნიშვნელოვან ნაწილს, რომელიც მცირემიწიანი და ღარიბი იყო, მეურნეობის ფინანსებით და ტექნიკით უზრუნველყოფის შესაძლებლობა არ გააჩნდა. თავადაზნაურობას ბანკების ვალი ახრჩობდა და ინტენსიურ მეურნეობაზე ნაკლებად ზრუნავდა. არც მსხვილი მემამულეები ზრუნავდნენ ამაზე. ბანკები მხოლოდ სესხის გაცემით იყვნენ დაინტერესებული.

საქართველოში გლეხობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მიწას იჯარით იღებდა (აღმოსავლეთ საქართველოში 60-64%, დასავლეთ საქართველოში 42%).⁶ საიჯარო გადასახადი კი საკმაოდ მაღალი იყო. გარდა ამისა, გლეხი იხდიდა ღალას, საკომისიო, სასოფლო, საერობო, საგზაო და სხვა გადასახადს. ჯერ კიდევ შეინიშნებოდა ღალის ნატურით გადახდის პრეცედენტი.⁷ მოიჯარე გლეხების უმრავლესობას მემამულეებთან ერთწლიანი საიჯარო ხელშეკრულება ჰქონდა დადებული. ცხადია, ის ვერ იქნებოდა დაინტერესებული, სხვის მიწაზე ფული დაებანდებინა.

¹ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 148.

² ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში, გვ. 17.

³ ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში, გვ. 17.

⁴ ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში, გვ. 17.

⁵ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 149.

⁶ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 149.

⁷ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 150.

ამრიგად, საქართველოს სოფელში არსებული უაღრესად მძიმე დემოკრატიკობა, კერძოდ, მიწის სიმცირე, მიწისმფლობელობის საკითხის მოუგვარებლობა, მეურნეობის პროგრესული მეთოდებით მართვის თვალსაზრისით მიწის მესაკუთრეთა სრული უუნარობა, მეურნეობის მართვის რუსული მანკიერი მეთოდების გადმონაშთები დღის წესრიგში აყენებდა აგრარული რეფორმის გატარების აუცილებლობას. ამას მოითხოვდა არა მარტო გლეხობის მომავალი კეთილდღეობა, არამედ მთელი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები. ცნობილია, რომ მეფის რუსეთის მიერ გატარებულმა რეფორმამ სასურველ შედეგს ვერ მიაღწია. დროებითმა მთავრობამ ამ მიმართულებით რადიკალური ცვლილებები ვერ განახორციელა, თუმცა თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში მიწის საკითხის დადებითად გადაწყვეტის მცდელობა ჰქონდა. ამ მიზნით 1917 წლის 21 აპრილს გამოცა დებულება „საგუბერნიო და სამაზრო საადგილმამულო კომიტეტების შექმნის შესახებ“¹, რომლის მიზანი იყო აგრარული რეფორმისათვის ნიადაგის მომზადება. წარმოდგენილი დებულების პროექტი დამფუძნებელ კრებას უნდა დაემტკიცებინა. მაგრამ კრების მოწვევა გაჭიანურდა, ამიტომ ამ დოკუმენტის დამტკიცება საკანონმდებლო ორგანოში ვერ მოხერხდა.

ბოლშევიკური დიქტატურის დამყარების შემდეგ ამიერკავკასია ფაქტობრივად ჩამოსცილდა რუსეთს, შეიქმნა ადგილობრივი მთავრობა – კომისარიატი, რომელმაც 1917წ. 16 დეკემბერს დაამტკიცა დეკრეტი „სახაზინო ყოფილი საუფლისწულო, სამონასტრო, იურიდიული პირების და კერძო მესაკუთრეთა მიწების საადგილმამულო კომიტეტებისათვის გადაცემის შესახებ“. დეკრეტის თანახმად ყველა მესაკუთრეს დაწესებულ ნორმაზე მეტი მიწები უსასყიდლოდ ჩამოერთმეოდა და სახელმწიფო ფონდში ჩაირიცხებოდა. საადგილმამულო კომიტეტები ამ მიწებს უმიწაო და მცირემიწიან გლეხებს გაუნაწილებდა.²

კომისარიატის დეკრეტს სერიოზული ხარვეზები ჰქონდა, მასში არ იყო განსაზღვრული მესაკუთრისათვის დასატოვებელი მიწის ნორმა, ასევე არ იყო გარკვეული, თუ რა წესით გადაეცემოდა გლეხობას მეძამულისათვის ჩამორთმეული მიწები. ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხის გაურკვევლობამ სოფლად აგრარულ ნიადაგზე წარმოშობილ სტიქიურ მოძრაობას გარკვეული სტიმული მისცა.

ამიერკავკასიის სეიმი ამ საკითხს უფრო რეალისტურად მიუდგა.

¹ სცხსა, ფ 1915, ადწ. 1 საქ. 752, ფურც. 3-4.

² ა. სურგულაძე. ამიერკავკასიის კომისარიატის და სეიმის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა. – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, გვ. 345.

1918წ. 7 მარტს მიიღო კანონი, რომელიც მიწისმფლობელობის ნორმას განსაზღვრავდა. კერძოდ, მეზაღობა-მევენახეობა-მეხოსტნეობის სფეროში დაკავებულთათვის მიწის ნორმა 7 დესეტინით განისაზღვრა. მარცვლეულის მწარმოებელთათვის 15 დესეტინით, ხოლო მეცხოველეობისათვის 40 დესეტინა.¹ სეიმის მიერ მიღებული კანონი ადასტურებდა ჩამორთმეული მიწების საადგილმამულო კომიტეტების განკარგულებაში გადაცემას. მათ უფლება ეძლეოდათ კანონის ფარგლებში, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით, თავიანთი შეხედულებისამებრ ემოქმედათ.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ საადგილმამულო საკითხებს გაცილებით მეტი ყურადღება მიექცა. საქართველოს ხელისუფლებას გაცნობიერებული ჰქონდა ქვეყნის აგრარული პოლიტიკის სწორად წარმართვის აუცილებლობა. ამ სფეროს ძირითადად მთავრობა, კერძოდ, მიწათმოქმედების სამინისტრო უძღვებოდა. სეიმმა მიწის ნორმა კი განსაზღვრა, მაგრამ მიწისმფლობელობის საკითხი ჯერ კიდევ ღიად რჩებოდა. ამ უაღრესად სერიოზულ პრობლემაზე პოლიტიკურ პარტიებს განსხვავებული პოზიცია ჰქონდათ.

სოციალისტ-ფედერალისტებმა პარლამენტში განსახილველად საკუთარი კანონ-პროექტი წარადგინეს. სოციალისტ-ფედერალისტების პროექტის თანახმად საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მიწა ხალხის საკუთრებად ცხადდებოდა. მიწით სარგებლობა შეეძლო მხოლოდ მიწის მუშას. საქართველოს მოქალაქეს – თანაბარი უფლებით, განურჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა და სქესისა, საჭიროების გათვალისწინებით. საერთო-სახელმწიფოებრივი მიწის ფონდი სახელმწიფოს სრულ განკარგულებაში გადადიოდა. დანარჩენი მიწის განმკარგავი ადგილობრივი თვითმმართველობა ხდებოდა, რომელსაც სახელმწიფო გაუწევდა ზედამხედველობას. ქვეყნის ფარგლებში მიწის ყიდვა-გაყიდვა იკრძალებოდა. სახელმწიფოს ევალებოდა მიწის მუშების ამხანაგობების, კოოპერატივების ხელშეწყობა, რომლებიც მიწას საერთო შრომით დაამუშავებდნენ და მოსავალს შრომის მიხედვით გაინაწილებდნენ.² ასეთი იყო სოციალისტ-ფედერალისტების პოზიცია მიწის საკითხთან დაკავშირებით.

სოციალ-დემოკრატებს თავიდან მიწის მუნიციპალიზაციის პროგრამა ჰქონდათ. ამ პროგრამის მიხედვით სახელმწიფო მნიშვნელობის გარდა, ყველა მიწა ადგილობრივი თვითმმართველობის ხელში გადადიოდა, რომელიც განსაზღვრულ საიჯარო ფასში დაარიგებდა მიწას. შემოსული თანხა თვითმმართველობის ამხანაგობებში ჩაირიცხებოდა და ადგილზე

¹ ს. ავალიანი. მიწისმფლობელობა საქართველოში, გვ. 27.

² სცხსა, ფ 1836, აღწ. 1 საქ. 44, ფურც. 243-244.

არსებული პრობლემების მოგვარებას მონაწილეობდა.¹ მოგვიანებით სოციალ-დემოკრატები ამ პროგრამის უარყოფამდე მივიდნენ. „ჩვენ სასურველად მიგვაჩნია მიწის მუნიციპალიზაცია, მაგრამ ცხოვრების კანონი უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე ჩვენი მოსაზრებები... წვრილ წარმოებას კერძო უფრო ეგუება, ამიტომ ავიღეთ ჩვენ ხელი მუნიციპალიზაციაზე და შევჩერდით ისეთ ფორმაზე, რომელიც არც ეკონომიკურ განვითარებას შებორკავს და არც მასებისთვის იქნება მიუღებელი – ეს არის მიწის კერძო საკუთრება“, – აცხადებდნენ სოციალ-დემოკრატები.²

რაც შეეხება სოციალისტ-რევოლუციონერებს, ისინი მიწის კერძო საკუთრებაში გადაცემის კატეგორიული წინააღმდეგი იყვნენ. ერთ-ერთი პოლიტიკური ძალა, რომელიც თავიდან ბოლომდე იბრძოდა მიწის კერძო საკუთრებისთვის, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია იყო. ეროვნულ-დემოკრატები კატეგორიულად მოითხოვდნენ უმიწო გლეხობისათვის შეღავათიან ფასებში, გრძელვადიანი კრედიტით მიწის სრულ საკუთრებაში გადაცემას.³ სერიოზული მსჯელობის საგანი გახდა გლეხობის მიწით სარგებლობის ფორმის საკითხი (გამოსყიდვით თუ უსასყიდლოდ). პოლიტიკოსთა ერთი ნაწილი მიწის შესყიდვას უჭერდა მხარს. მათი ვარაუდით, გლეხობის ნაწილს მიწის შესყიდვისკენ ჰქონდა მისწრაფება. თუ სახელმწიფო ამის შესაძლებლობას მისცემდა, მესაკუთრე გლეხთა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზრდებოდა. ხაზინაში კი სოლიდური თანხა ჩაირიცხებოდა, რომელიც ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას ოდნავ მაინც გააუმჯობესებდა.⁴ საპირისპირო მოსაზრების ავტორებს მიაჩნდათ, რომ გლეხობის მიერ მიწის შესყიდვის დაკანონება ქვეყანაში ქაოსს და უწყესრიგობას ხელსაყრელ ნიადაგს შეუქმნიდა. წლების მანძილზე გლეხობისათვის მიწის უფასოდ გადაცემის მუდმივი დაპირისპირების ფონზე ძნელი იქნებოდა მათი დაყოლიება მიწის შესყიდვაზე. სოციალ-დემოკრატებმა თვითონ ჩაიგდეს თავი უხერხულ მდგომარეობაში. მენშევიკები მართლაც პირდებოდნენ გლეხებს მიწის უფასოდ გადაცემას, ამიტომ მათთვის სხვა წინადადების შეთავაზება ეუხერხულეობდათ.

ქვეყანაში შექმნილი უმძიმესი ეკონომიკური და პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, აგრარული რეფორმა, შეიძლება ითქვას, მოკლედ დროში მომზადდა. 1919წ. 28 იანვარს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო კანონი „სახელმწიფო საადგილმამულო ფონდებიდან გლეხობისათვის მიწის კერძო საკუთრებად გადაცემის შესახებ“. კანონი ყველა სა-

¹ გაზ. „საქართველო“, 6.VI.1918.

² გაზ. „ერთობა“, 18.I.1919.

³ გაზ. „საქართველო“, 21.VI.1918.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 18.I.1919.

ხელმწიფო, საუფლისწულო, საეკლესიო-სამონასტრო და კერძო მესაკუთრეთა მიწების კონფისკაციას და სახელმწიფო საადგილმამულო ფონდში ჩარიცხვას ითვალისწინებდა.¹ ტყეები, წყლები, საძოვრები, ბუნებრივი წიაღისეული კულტურული და საკვლევ-საცდელი მეურნეობები სახელმწიფო მეურნეობებად გამოცხადდა და არ ექვემდებარებოდა განაწილებას. დანარჩენი მიწა კი ეძლეოდათ კერძო საკუთრებაში უმიწო და მცირემიწიან გლეხებს, ვინც მიწათმოქმედებით ირჩენდა თავს.

მემამულეებისათვის დასატოვებელი მიწა მისი ხარისხისა და გაშენებული კულტურის მიხედვით სამ კატეგორიად იყოფოდა და მესაკუთრეს რჩებოდა იმ ნორმით, რომელიც ამიერკავკასიის სეიმმა 1918 წლის 7 მარტს დაამტკიცა (7-15-40). რაც შეეხება გამოსასყიდის² ნორმას, მიწის მიძღები გლეხებისათვის უნდა გადაენაწილებინათ ის თანხა, რომელიც, რეფორმის გატარების და მიწათმოქმედების გაუმჯობესებისათვის ფონდის შესაქმნელად დაიხარჯა. 1920 წლისთვის საქართველოში სახელმწიფო ფონდში ჩაირიცხა 610 553 დესეტინა მიწა. სახელმწიფო მიწის ფონდი, იმის გამოკლებით, რომელიც ქვეყნის სამომავლო საჭიროებისათვის იყო გათვალისწინებული, 350-480 დესეტინას შეადგენდა. მაშინ საქართველოში დაფიქსირებული 317633 ოჯახიდან თითოეულს უწევდა დაახლოებით 1 დესეტინა (1 ჰა-ზე ცოტა მეტი). ამასთან ზოგი მესაკუთრე იყო. ცხადია, ის მიწას ვერ მიიღებდა. ეს არ იყო საკმარისი, მაგრამ საერთოდ უმიწოთათვის მაინც ერთგვარი შვება იყო.

28 იანვრის დეკრეტით ყოფილი სანადელო მიწები, რომლის დაკანონება დროებით ვალდებულმა გლეხებმა 1912წ. 20 დეკემბრის კანონის თანახმად ვერ მოახერხეს, გამოცხადდა კერძო საკუთრებად.³ კერძო საკუთრებად გამოცხადდა აგრეთვე ყოფილი სახაზინო გლეხების მიწები, რომელიც მათ საშვილიშვილო სარგებლობაში იმყოფებოდა, ასევე ხიზნების სახაზინო უფლებით სარგებლობაში მყოფი მიწები.⁴ 28 იანვრის დეკრეტის მიღებამდე საქართველოს მთავრობამ ნაყოფიერად იმუშავა. 1918წ. მაისიდან მიმდინარეობდა მემამულეებისათვის ნორმაზე მეტი მიწების კონფისკაცია, ხოლო 1919წ. მარტიდან კი დაიწყო ჩამორთმეული მიწების გლეხების საკუთრებაში გადაცემის პროცესი.⁵ რეფორმის პერიოდში მიძღები კომისიები, რომლებიც ყველა მაზრაში იყო

¹ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული. 1918-1921წწ. თბ.; 1990, გვ. 217.

² საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი..., გვ. 217.

³ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი..., გვ. 218.

⁴ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი..., გვ. 218.

⁵ სცსსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 8. ფურც. 7.

შექმნილი, სერიოზული პრობლემების წინაშე აღმოჩნდა. განსაკუთრებით რთული ვითარება შეიქმნა ღუშეთის მაზრაში, ბოლშევიკების ანტისახელმწიფოებრივი გამოსვლების შედეგად კომისიებმა მუშაობა შეწყვიტეს.¹ ანალოგიური სიტუაცია შეიქმნა ქუთაისის, შორაპნის, ოზურგეთის, სენაკის, ზუგდიდის, საჩხერისა და ლეჩხუმის მაზრებში, ოსებით დასახლებულ სოფლებში ბორჩალოს მაზრაში.² ბორჩალოს მაზრაში მოსახლეობაზე უარყოფითად იმოქმედა ადგილობრივ მუსლიმთა მხრიდან ანტირეფორმულმა პროპაგანდამ. ისინი სდევნიდნენ მიძღებ კომისიებს, ხალხს არწმუნებდნენ, რომ მოვიდოდა ამ მიწის ნამდვილი პატრონი და ის დაურიგებდა ყველას თავის კუთვნილ მიწას. ღუშეთიდან ბოლშევიკების განდევნის შემდეგ აქ და სხვა რაიონებშიც 1918 წლის შემოდგომაზე კომისიებმა მუშაობა განაახლეს.

აფხაზეთში კონსტიტუციის შემუშავებამდე აგრარული რეფორმის განხორციელება და სახელმწიფო მამულების გამგებლობა დაეკისრა აფხაზეთის კომისარიატს, რომელიც საქართველოს მიწათმოქმედების სამინისტროსთან შეთანხმებით ნიშნავდა ხელმძღვანელ პირებს.³ სოხუმის ოლქში კომისიებმა მუშაობა 1918 წლის დეკემბრიდან დაიწყეს. 1918 წლის 7 მარტის კანონი ქალაქების ტერიტორიაზე არ ვრცელდებოდა, ამიტომ მის ფარგლებში მოქცეული მიწები ხელშეუხებელი დარჩა. რეფორმის ორგანიზატორები ამ საკითხით დაინტერესდნენ. მიწათმოქმედების სამინისტრომ ქალაქების ხელმძღვანელობასთან, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების წარმომადგენლებთან ერთად შეიმუშავა რეკომენდაცია ქალაქის საზღვრების გამიჯვნისა და მის ფარგლებს გარეთ დარჩენილი მიწების სახელმწიფო ფონდში გადაცემის შესახებ.⁴ მიწის ნორმას განსაზღვრავდა ქალაქის გამგეობა და მიწათმოქმედების სამინისტრო ამტკიცებდა. შესაძლებელი იყო ჩამორთმეული მიწების იჯარით აღება.⁵

აგრარული რეფორმის კონტექსტში ჯდება საქართველოს დამფუძნებელი კრებისა და რესპუბლიკის მთავრობის 1920 წლის 28 მაისის კანონი „*მკვიდრთაგან მიტოვებული ყოფილი სახაზინო-სანადგლო მიწების სახელმწიფო ფონდში გადასვლის შესახებ*“. ის მიწები, რომლებიც 1919წ. 28 იანვრის კანონით კერძო საკუთრებად გამოცხადდა, მაგრამ მეპატრონეები არ ცხოვრობდნენ საქართველოში, საადგილმამუ-

¹ სცხსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 8. ფურც. 7.

² სცხსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 8. ფურც. 7.

³ სცხსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 8. ფურც. 8.

⁴ სცხსა, ფ 1891 აღწ. 1 საქ. 650. ფურც. 7.

⁵ სცხსა, ფ 1891 აღწ. 1 საქ. 650. ფურც. 7-8.

ლო ფონდს გადაეცემოდა იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ორი თვის განმავლობაში, დღიდან ამ კანონის გამოცხადებისა, არ დაუბრუნდებოდნენ თავიანთ მამულებს.¹ ასევე უადრესად მნიშვნელოვანი იყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების 1920წ. 10 თებერვლის დეკრეტი, რომელიც მიწების ყიდვა-გაყიდვის თავისუფლებას აწესრიგებდა.²

რეფორმის პირველ წელს მესაკუთრეთა მამულების მნიშვნელოვანი ნაწილი ხელუხლებელი დარჩა. მამულის მფლობელებს ნორმაზე მეტი მიწა კი ჩამოართვეს, მაგრამ დროებით პატრონს დაუტოვეს საიჯარო ხელშეკრულების საფუძველზე. საიჯარო გადასახადი შედარებით მცირე იყო, ამიტომ თითქმის ყველა მიწათმფლობელი ცდილობდა ნორმაზე მეტი მიწა თავისი მეურნეობის ფარგლებში დაეტოვებინა. ასეთი პრაქტიკა დაახლოებით ერთი წელი გაგრძელდა. აგრარული რეფორმის გატარების პროცესში აშკარად ჩანდა, რომ წამოწყებული რეფორმა მოსახლეობას მიწით სრულად ვერ დააკმაყოფილებდა, ამიტომ საჭირო გახდა ქვეყნის მჭიდროდ დასახლებული რაიონებიდან უმიწო და მცირემიწიანი გლეხების იმ რაიონებში ჩასახლება, სადაც შედარებით უფრო მეტი აუთვისებელი მიწის ფონდი არსებობდა.

ამ ღონისძიებების გატარება მთავრობამ 1918წ. მეორე ნახევრიდან დაიწყო. ხელისუფლება დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სასაზღვრო რაიონებში აუთვისებელ მიწებზე ქართველი გლეხობის დასახლებას.³ ხელისუფლების ამ საკითხით დაინტერესებას რეალური საფუძველი ჰქონდა. კერძოდ, იყო შემთხვევები, როდესაც მეზობელ ქვეყნებთან დაპირისპირებისას (მხედველობაში გვაქვს კონფლიქტები სომხეთთან და აზერბაიჯანთან) სასაზღვრო რაიონებში მცხოვრებ არაქართული მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილს ანტიქართული პოზიცია ეკავა, ამიტომ აქ უმიწო ქართველი გლეხების ჩასახლება უსაფრთხოების თვალსაზრისითაც გამართლებული იყო. უმიწო გლეხების ჩასახლება პირველად ლაგოდეხის რაიონში დაიწყო, შემდეგ ზაქათალის ოლქში, შირაქის, ელდარის და ახალქალაქის მაზრებში, მამისონის უღელტეხილზე.⁴ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა უმიწო ქართველი გლეხების აფხაზეთში ჩასახლებას. ამ საკითხს ოფიციალური ხასიათი ვერ მიეცა. აფხაზეთის

¹ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, მე-20 სხდომა, 28.V.1920, გვ. 1.

² საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, 86-ე სხდომა, 1920.10.II, გვ. 3.

³ სცსსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 951, ფურც. 1

⁴ სცსსა, ფ 1815, აღწ. 1 საქ. 951, ფურც. 2, ფურც. 5

სახალხო საბჭო მასთან შეთანხმების გარეშე ამ მხარეში ქართველების ჩასახლების წინააღმდეგი იყო. ამასთან დაკავშირებით აფხაზეთის ოფიციალურ წარმომადგენლებს შეხვედრები ჰქონდათ მთავრობის თავმჯდომარესთან, მიწათმოქმედების მინისტრთან. ისინი თხოვდნენ ნ. ჟორდანიას მუჰაჯირების სამშობლოში დაბრუნების საკითხის გარკვევამდე საქართველოს მთავრობას შეეჩერებინა ჩასახლების პროცესი. ნ. ჟორდანიას ამ საკითხთან დაკავშირებით სათანადო რეაგირებას დაჰპირდა.¹ მიუხედავად ამისა სოხუმის ოლქში ქართველი გლეხების ჩასახლების პროცესი გრძელდებოდა.

უმიწო და მცირემიწიანი გლეხების ჩასახლება მიმდინარეობდა თბილისის, გორის, თელავის, თიანეთის მაზრებში, მარაბდაში, სართიჭალაში და სხვაგან. ამ პერიოდისთვის საქართველოს სხვადასხვა რაიონში ჩასახლებულ იქნა 2800 კომლი, უკვე მოდიებული თავისუფალი მიწის ფონდმა შეადგინა 67000 ღესეტინა, სადაც დაახლოებით 8 ათასი კომლის ჩასახლება იქნებოდა შესაძლებელი.² საქართველოს მთავრობის მიერ განხორციელებული შიდამიგრაციული ღონისძიებები სასარგებლო იყო გლეხთა მიწით დაკმაყოფილების თვალსაზრისით, ამასთან მას სტრატეგიული დატვირთვაც ჰქონდა.

ამრიგად, 1918-1921 წლებში საქართველოში გატარებული აგრარული რეფორმა ძირითადად დადებით შეფასებას იმსახურებს. ამით მენშევიკურმა მთავრობამ მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა სოფლად ბურჟუაზიული გარემოს შექმნისაკენ.

მემარჯვენე მიმართულების პოლიტიკურმა ძალებმა დადებით შეფასებასთან ერთად რეფორმის მიმართ არაერთი კრიტიკული შენიშვნა დააფიქსირეს. ეროვნულ-დემოკრატიები არასწორად მიიჩნევდნენ მესაკუთრეთა მიწების კონფისკაციას. მათი აზრით, უმიწო გლეხები იმ მესაკუთრეების ხარჯზე უნდა დაეკმაყოფილებინათ, რომლებიც სოლიდურ მიწის ფონდს ფლობდნენ, მაგრამ სათანადოდ არ ამუშავებდნენ მას. ასევე მიწა არ უნდა ჩამორთმეოდა იმ მემამულეებს, რომლებმაც დიდი რაოდენობით კაპიტალი ჩადეს ინტენსიური მეურნეობის შესაქმნელად.³ არადა მოხდა ისე, რომ ყველა, დიდი თუ პატარა მესაკუთრე, რომელსაც მეურნეობის მართვის მრავალწლიანი ტრადიცია ჰქონდა, მამაპაპურ მამულს ჩამოაცილეს და 7 ღესეტინა მიწის ამარა დატოვეს. მესაკუთრეთათვის დასატოვებელი მიწის ნორმის განსაზღვრისას არ იყო გათვალისწინებული მათი ოჯახების შემადგენლობა, არ იყო ბოლომდე არგუ-

¹ სცხსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 947. ფურც. 8

² სცხსა, ფ 1915, აღწ. 1 საქ. 951. ფურც. 6

³ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ.121.

მენტირებული დეკრეტის ის მუხლი, მესაკუთრეზე დასატოვებელი მიწის ნორმას რომ განსაზღვრავდა იმის მიხედვით, თუ მეურნეობის რა სფეროთი იყო ის დაკავებული.

ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერს ალ. ასათიანს 7 დესეტინა მიწაზე სრულყოფილი მეურნეობის მოწყობა შეუძლებლად მიანდა: „მეურნეთათვის, რომლებსაც 10 დესეტინა მიწა შეუძენიათ და მოუწყვიათ მეურნეობა, გაუშენებიათ ბაღ-ვენახები, 3 დესეტინა მიწის ჩამორთმევას რეალობის შეფასებასთან არავითარი კავშირი არ აქვს“. თუმცა დებულების მიხედვით რეფორმის ადგილობრივ ორგანოებს რეალური პირობების გათვალისწინებით 7 დესიატინიდან 10-მდე აყვანის შესაძლებლობა ჰქონდათ, მაგრამ რეფორმის გატარების პროცესში მსგავსი პრეცედენტი არ შექმნილა.

საქართველოში მიმდინარე აგრარული რეფორმა მკაცრად გააკრიტიკა გერმანულმა გაზეთმა. ექსპროპრიაციის ან ძალდატანებით საკუთრების მოსპობის შესახებ დეკრეტი მხოლოდ რამდენიმე თვეა, რაც გამოქვეყნდა და მან გამანადგურებელი შედეგი მიიღო. სეიმმა დაადგინა, რომ ყველა არაგლეხი, ღიდი მესაკუთრე მამა-პაპურ მიწას ჩამოცილებოდა და საკუთარი მამულებიდან სამოწყალოდ 7 დესეტინა მიწა რგებოდა. იმ წოდებას, რომელმაც მრავალი წლის განმავლობაში მიწათმოქმედის კულტურა შეინახა და დაიცვა, უცერემონიოდ წართვეს მამული. კანონის შემდგენლებს დაავიწყდათ, რომ ძალდატანებითა და ასეთი სიჩქარით საკუთრების შეცვლას თან სდევს სამეურნეო კრიზისი. ასეთი ფორმით მიწების ჩამორთმევას არც ერთ კულტურულ ქვეყანაში ადგილი არ ჰქონია.¹

აგრარულ რეფორმას მარცხნიდანაც აქტიურად უტევდნენ. სოციალისტ-რევოლუციონერთა ფრაქციამ მოუწოდა დამფუძნებელ კრებას, გაეუქმებინა ადრე მიღებული აგრარული კანონები. ილია ნუცუბიძემ აგრარული კანონის ძირითად ნაკლად მიიჩნია ის, რომ მას არ ასულდგმულებდა სოციალისტური იდეალი, რომ ის არ იყო მეცნიერულად დასაბუთებული დოკუმენტი.² ესერთა პროტესტი კიდევ უფრო გამძაფრდა მიწის ყიდვა-გაყიდვის კანონის მიღების შემდეგ.

სოციალისტ-ფედერალისტები ესერების მსგავსად ბრალს სდებდნენ მმართველ პარტიას სოციალიზმის პრინციპების ღალატში. მთავრობის ადრინდელ საქმიანობას და სამომავლო გეგმას მკაცრად აკრიტიკებდა სოციალისტ-ფედერალისტთა ლიდერი შ. ალექსი-მესხიშვილი:

¹ გაზ. „საქართველო“, 6.IX.1918, გადმობეჭდილია გერმანული გაზეთიდან.

² საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, მე-80 სხდომა, 1920, 23.I, გვ. 10-11.

სოფლის მეურნეობაში, მრეწველობაში, აღებ-მიცემობაში მთავრობა უნდა მიისწრაფოდეს, სადაც კი შესაძლებელია, კოლექტივიზაციისაკენ... მთავრობა ყოველმხრივ უნდა დაეხმაროს კოლექტიურ წარმოებას სოფლად¹ და ა.შ.

რეფორმის მიმართ, როგორც ერთი, ისე მეორე მხრიდან გამოთქმულ პრეტენზიებს თავისებურად პასუხობდნენ მთავრობის წარმომადგენლები. მემამულეებისათვის დასატოვებელი მიწების დაბალი ნორმის დაწესებასთან დაკავშირებით ოპოზიციის შენიშვნებზე პასუხი ასეთი იყო: „უმიწაწყლო მოსახლეობის მიწით დაკმაყოფილება, მხოლოდ მესაკუთრეთა მამულების ჩამორთმევის ხარჯზე იყო შესაძლებელი. ამ უკანასკნელთა შორის ცოტა იყო მსხვილი მემამულე, ხოლო უმიწაწყლო გლეხობა – მრავალრიცხოვანი. ამიტომ შექმნილი სიტუაცია მოითხოვდა მემამულეებისათვის რაც შეიძლება ნაკლები მიწის ნორმა დაგვეწესებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში უმიწაწყლო გლეხობის დაკმაყოფილება შეუძლებელი იყო“.² რაც შეეხება მესაკუთრეებისათვის კომპენსაციების გაცემას, ამის შესაძლებლობა სახელმწიფოს არ გააჩნდა. აღსანიშნავია რომ ჩამორთმეული მიწების უდიდესი ნაწილი თავადაზნაურობას, სამღვდელოებასა და ვაჭარ-კაპიტალისტებს ეკუთვნოდა. მაგრამ მათ ამ ღონისძიებებისათვის არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ. თავადაზნაურობა აქტიურად უჭერდა მხარს საქართველოს დამოუკიდებლობას, ამიტომ თავისი მიწების უდიდესი ნაწილის დაკარგვას ის ეროვნული თავისუფლების სამსხვერპლოზე მიტანილ წვლილად თვლიდა.³

სოციალ-დემოკრატები არც მემარცხენეთა კრიტიკულ შენიშვნებს ტოვებდნენ უპასუხოდ. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1920წ. 23 იანვრის დამფუძნებელი კრების სხდომაზე სოციალ-დემოკრატ კ. ნინიძის გამოსვლა, რომელიც შეეხებოდა მიწის ყიდვა-გაყიდვის თავისუფლებას, რომლის კატეგორიული წინააღმდეგი იყვნენ სოციალისტ-დემოკრატები და სოციალისტ-რევოლუციონერები. კ. ნინიძე მიუთითებდა, რომ თუ არსებობს მიწაზე საკუთრების უფლება, მაშინ მისი ყიდვა-გაყიდვის უფლებაც უნდა არსებობდეს. რომ საკუთრების უფლება თავისთავად გულისხმობს ყიდვა-გაყიდვის უფლებას.⁴ აგრარული რეფორმის საწყის ეტაპზე, – აღნიშნავდა კ. ნინიძე, – საჭირო იყო მსხვილი მემამულისათვის მიწის

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.), თბ., 2001, გვ. 232.

² კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 152.

³ ფ. ლომაშვილი. საქართველოს ისტორია. სასკოლო სახელმძღვანელო, თბ., 1991, გვ. 18.

⁴ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, მე-80 სხდომა, 1920, 23.1, გვ. 6-7

გაყიდვის აკრძალვა. ამჯერად მსხვილი მიწათმფლობელობა ლიკვიდირებულია, ამდენად 1918წ. 23 თებერვლის კანონმა ამოწურა თავისი დანიშნულება. ახლა იგი უკვე ეწინააღმდეგება გლეხობის ინტერესებს.¹

საქართველოს ხელისუფლების საქმიანობას, კერძოდ ქვეყანაში გატარებულ აგრარულ რეფორმას დადებითი შეფასება მისცეს 1920 წლის შემოდგომაზე საქართველოში სტუმრად მყოფმა დასავლეთ ევროპის სოციალისტურ პარტიათა ლიდერებმა. გერმანელი სოციალისტის ემილ ვანდერველდეს მიერ 1920 წლის 20 ოქტომბერს ჟურნალ „ლე პოპლ“-ში გამოქვეყნებულ სტატიაში – „პირველი სოციალისტური მთავრობა“ – ვკითხულობთ 1918 წლის სოციალური და აგრარული რევოლუცია, რომელიც მოხდა საქართველოში, არის არა სოციალისტური, არამედ დემოკრატიული, მოხდენილი სოციალისტების მიერ, ... შეფარდებული ქვეყნის რეალობასთან, მის შესაძლებლობებთან. ამაშია ქართველი სოციალ-დემოკრატების გონიერება და სიბრძნე.“²

საფრანგეთის სოციალისტური პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი პიერ რენოლცი 1920წ. ნოემბერში გაზეთ „ლე პროგრეს დე იუნიონ“-ის ფურცლებზე გამოქვეყნებულ წერილების სერიაში აღნიშნავს, რომ ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა გამოასწორეს თავიანთი რუსი თანამოაზრეების შეცდომა და დროულად, ჯერ კიდევ ამიერკავკასიის რესპუბლიკის არსებობის დროს, დაიწყეს აგარარული რეფორმის გატარება, მოხდა სრული აგრარული რევოლუცია სისხლის დაუღვრელად, მშვიდობიანად.“³ ქართველი სოციალ-დემოკრატების საქმიანობა შეაფასა აგრეთვე ინგლისის ლეიბორისტული პარტიის ლიდერმა რამზეი მაკდონალდმა. „საქართველოს სოციალისტურმა მთავრობამ ის შეძლო, რაც ევროპის სახელმწიფოთა სოციალ-დემოკრატებმა ვერ მოახერხეს... მათ უკონფლიქტოდ გაატარეს აგრარული რეფორმა, სოციალური კანონმდებლობა, შრომა დაუდეს საფუძვლად რესპუბლიკის არსებობას.“⁴

დასავლეთ ევროპის სოციალისტურ პარტიათა ლიდერების მიერ მენშევიკური მთავრობის სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის ესოდენ მაღალი შეფასება გადაჭარბებულად გვეჩვენება, მაგრამ მის მიერ გატარებული აგრარული რეფორმის შეფასებაზე ხელის ჩაქნევა არ იქნებოდა სამართლიანი. მართალია, საქართველოში აგრარული რეფორმა

¹ საქართველოს დამფუძნებელი კრება, სტენოგრაფიული ანგარიში, მე-80 სხდომა, 1920, 23.1, გვ. 7. 1918 წლის 23 თებერვლის ამიერკავკასიის სეიმმა მიიღო კანონი მიწის ყიდვა-გაყიდვის აკრძალვის შესახებ.

² ლ. თოიძე. ინტერვენცია ოკუპაცია, ძალდატანებითი ოკუპაცია, ფაქტობრივი ანექსია. თბ., 1991, გვ. 82-83.

³ ლ. თოიძე. ინტერვენცია ოკუპაცია, გვ. 82.

⁴ ლ. თოიძე. ინტერვენცია ოკუპაცია, გვ. 83.

გატარდა უფრო ადრე, უფრო სრულად, ვიდრე რუსეთის იმპერიის სივრციდან გამოსულ სხვა სახელმწიფოებში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მნიშვნელოვანი ხარვეზებით, მაგრამ საქართველო ამ მხრივ მაინც არ ყოფილა პიონერი.¹ პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპის არაერთ ქვეყანაში ჩატარდა აგრარული რეფორმა. ზოგან უფრო რადიკალური, ზოგან – ზომიერი. ყველგან რეფორმის ძირითადი მიზანი უმიწაწყლო გლეხობის მიწით უზრუნველყოფა და წვრილმესაკუთრეთა ფენის ჩამოყალიბების ხელშეწყობა იყო. ყოველივე ეს მსხვილ მემამულეთა ნორმაზე მეტი მიწის კონფისკაციის ხარჯზე ხდებოდა, მაგრამ სასყიდლის გადახდით.² ევროპის თითქმის ყველა ქვეყანაში აგრარული კანონმდებლობა, აგრარულ რეფორმასთან ერთად წვრილმესაკუთრეთა მეურნეობის სასოფლო-სამეურნეო იარაღებით, იაფფასიანი კრედიტით და სასოფლო-სამეურნეო განათლებით უზრუნველყოფის აუცილებლობას აფიქსირებდა. გერმანიაში, ავსტრიაში, ფინეთში და სხვაგან მესაკუთრეთა და სახელმწიფოს შორის მოლაპარაკების საფუძველზე ხდებოდა.³

ამ ფონზე საქართველოში გატარებული რეფორმა გარკვეულწილად არასრულყოფილი და ზოგჯერ კი არადემოკრატიულიც იყო. მენშევიკური მთავრობის აგრარული პოლიტიკა არ იყო ბურჟუაზიული მიმართულებით ცალსახად გამოკვეთილი. მართალია, საკმაოდ ფართო ასპარეზი მიეცა კერძო ინიციატივას, ინდივიდუალურ მეურნეობას, მაგრამ მიწის მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფო საკუთრებად რჩებოდა. მთავრობას არც მუნიციპალიზაციის პროცესზე აუღია ხელი. საკმაოდ სოლიდური მიწის ფართობი დაისაკუთრეს საერობო და საქალაქო თვითმმართველობებმა, საზოგადოებრივმა ორგანიზაციებმა. რაციონალურად გამართულ მამულების ბაზაზე შეიქმნა სახელმწიფო მეურნეობები. სახელმწიფო მეურნეობებად გარდაიქმნა ასევე საუფლისწულო უწყების მამულები⁴ და ა.შ.

მიუხედავად ამისა, ერთხელ კიდევ ვაფიქსირებთ ჩვენს პოზიციას, რომ მენშევიკური მთავრობის მიერ გატარებული აგრარული რეფორმა დადებითი მოვლენა იყო დემოკრატიული საქართველოს ისტორიაში. საქართველომ აიჩნია, როგორც ამას მაშინდელი ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი კონსტანტინე კანდელაკი აღნიშნავდა, „სოციალისტურ თეორიაში ჯერ კიდევ გაურკვეველი და სადავო, მაგრამ ცხოვრების სინამდვილესთან ორიენტირებული გზა“.

¹ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 155.

² კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 155.

³ კ. კანდელაკი. საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, გვ. 155.

⁴ აღ. ბენდიაშვილი. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა, გვ. 122.

JAMBUL ANCHABADZE

**AN AGRARIAN REFORM IN THE GEORGIAN
DEMOCRATIC REPUBLIC**

The article is devoted to the study of the agrarian reform carried by the authorities of the Georgian Democratic Republic. It is noted that the Seim made an attempt at settling the village problems. They did but they couldn't achieve their eventual aim. After declaring independence of Georgia more attention was devoted to the problems of land. On the 28 th of January, 1919, the Georgian parliament passed a law "*On transferring land out of the state land funds to the peasants*" private possession. The law envisaged confiscation of all the state, appenage, ecclesiastical and monasterial, private owners' lands and transferring them into the state land fund. The forests, rivers, pastures, minerals, cultural and research-experimental farms were declared state farms and were not subordinate to distribution. The rest of the land was turned over to the peasants with no land or with little land to their possession. By the decree of January 28 the former allocated and state-owned lands were declared private property. Later a very important law was passed on the license of buying and selling land. In spite of a great many faults the agrarian reform realized by the Menshevik Government was a positive event in the history of Democratic Georgia.

ზაზა წურჭუბია

ოსმალური დესანტი აფხაზეთში 1918 წელს

პირველი მსოფლიო ომის წინ, ოსმალეთის ხელისუფლებაში მყოფმა „ახალგაზრდა თურქთა“ პარტიის ლიდერებმა თავისი და ქვეყნის მომავალი გერმანიას დაუკავშირეს. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ გერმანიასთან კავშირში განახორციელებდნენ თავიანთ იდეალს – რუსეთის იმპერიას მოწყვეტდნენ კავკასიას, ყირიმს, ვოლგისპირეთს, შუა აზიას და შექმნიდნენ თურქთა დიდ სახელმწიფო „თურანს“.¹

პირველ მსოფლიო ომში ჩაბმამდე, ოსმალეთის ხელისუფლება გარკვეულ საქმიანობას აწარმოებდა კავკასიაში რუსეთთან სამხედრო კონფრონტაციის შემთხვევაში, მუსულმანური მოსახლეობის ანტირუსული განწყობილებების გასაღვივებლად. კავკასიით განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო ოსმალეთის მმართველი ტრიუმვირატის წევრი, სამხედრო მინისტრი ენვერ ფაშა. ენვერ ფაშას რუსეთთან გარდაუვალი ომის მოლოდინი ჰქონდა. ეს გარემოება გამოწვეული იყო რუსეთთან გამძაფრებული პოლიტიკური დაპირისპირებით, რაც უმთავრესად უკავშირდებოდა აღმოსავლეთ ანატოლიაში მცხოვრები სომხურ მოსახლეობასა და ბალკანეთში შექმნილ ვითარებას. ენვერ ფაშას მიერ კავკასიაში, როგორც დიპლომატიური, ასევე ფარული მისიით გაგზავნილი წარმომადგენლების ამოცანას, რუსული შეიარაღებული ძალების, სამხედრო და სამოქალაქო ადმინისტრაციის, ადგილობრივი მოსახლეობის განწყობილებებისა და ოსმალური ექსპანსივისათვის დასაყრდენი რელიგიური და ეთნიკური თემების თაობაზე ინფორმაციების შეგროვება, მხარდამჭერების შეგულება და მათი მეშვეობით ძირგამომთხრელი საქმიანობა წარმოადგენდა.²

ოსმალეთის ხელისუფლება ყველა ღონეს ხმარობდა, რომ მართო არ აღმოჩენილიყო რუსეთის წინააღმდეგ სამხედრო დაპირისპირე-

¹ მ. სეანდიე. თურქეთის ისტორია. (1299-2000) თბ., 2007, გვ. 352.

² V. Keleşylmaz. Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına girişi süreci. Erdem, Cilt:11), №31, 1999, s. 141; İ. Kurtcephe. Birinci Dünya Savaşında Bir Süryanı Ayaklanması. AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), #4, 1993, s. 291-292.

ბაში და ცდილობდა გერმანიასთან 1914წ. 2 აგვისტოს დადებული საიდუმლო სამოკავშირეო ხელშეკრულების გამოყენებით, ძლიერი მოკავშირე შეეძინა. ამ საიდუმლო ხელშეკრულებით, რუსეთ-გერმანიის ომის დაწყების შემთხვევაში, ოსმალეთი ვალდებულებას იღებდა ომში გერმანიის მხარეზე გამოსულიყო. გერმანია-რუსეთის ომის დაწყების შემდეგ, ოსმალეთმა ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, რადგან მზად არ იყო ომისათვის და გერმანიისაგან ფინანსური დახმარების მიღებაც სურდა. ოსმალეთის მსოფლიო ომში ჩაბმა დააჩქარა გერმანიის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის ორი სამხედრო გემის „ბრესლაუსა“ და „გებენის“ დარღანელში შემოსვლამ. ოსმალეთმა შეიფარა გემები და გერმანული ეკიპაჟი, განაცხადა, რომ იყიდა გერმანიისაგან ეს გემები, გადაარქვა სახელები („მიდილი“ და „იაგუზი“) და მათზე ოსმალური დროშა აღმართა.¹

შავ ზღვაზე, ოსმალეთის დროშის ქვეშ, ორი მძლავრი გერმანული გემის გამოჩენამ, ოსმალეთის ხელისუფლებაში გერმანული ორიენტაცია საბოლოოდ გაამყარა. 30 ოქტომბერს ოსმალეთის ფლოტმა ბათუმში დაბოძა. 2 ნოემბერს რუსეთმა, 5 ნოემბერს ინგლისმა და 6 ნოემბერს საფრანგეთმა ოსმალეთს ომი გამოუცხადეს. ოსმალეთმა 11 ნოემბერს სამივე სახელწიფოს ომი გამოუცხადა და სულთანმა ყველა მუსულმანს „საღვთო ომისაკენ“ მოუწოდა.²

გერმანიის მხარეზე ომში ჩაბმის შემდეგ, ოსმალეთის კავკასიის არმიის სამხედრო მოქმედებების პარალელურად, გააქტიურდა ოსმალეთის სამხედრო-პოლიტიკური დაზვერვის სამსახური „თეშკილათი მაჰსუსა“ (ქართ: სპეციალური ორგანიზაცია – **ზ.წ.**), რომლის მიზანს კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში, ანტირუსული გამოსვლების პროვოცირება, საბოტაჟებისა და დივერსიების მოწყობა წარმოადგენდა. ქ. რიზეში განლაგებულ „თეშკილათი მაჰსუსას“ შტაბში მიმდინარეობდა საქართველოს შავიზღვისპირეთში, მათ შორის აფხაზეთში, დივერსიული აქტებისა და შედეგად ქაოსური მდგომარეობის გამოწვევის გზით, სანაპიროზე ოსმალური დესანტის გადასხმის გეგმების დამუშავება.³

„თეშკილათი მაჰსუსას“ უფროსის, სულეიმან ასკერი ბეის მიერ 1914 წლის 5 ნოემბერს, ქ. რიზეში ორგანიზაციის შტაბისადმი გაგ-

¹ მ. სვანდიე. თურქეთის ისტორია..., გვ. 352.

² მ. სვანდიე. თურქეთის ისტორია..., გვ. 353.

³ **Vahdet Keleşyılmaz.** Kafkas Harekatının Perde Arkası. *TC Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarihi Yüksek Kurumu.* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 2000,), № 47, Cilt XVI.

ზავნილ სრულიად საიდუმლო სატელეგრაფო შეტყობინებაში მითითებულია, რომ დაუყონებლივ უნდა დაიწყოს მტრის სანაპიროზე არეულობების გამოწვევა მარბიელი დესანტის გადასხმისა და დივერსიული აქციების ორგანიზების გზით, დივერსანტთა რაზმების მხარდასაჭერად საიდუმლოდ უნდა შეირჩეს ადგილობრივი პირობების მცოდნე, შესაფერისი ხალხი. სულეიმან ასკერი ბეი განსაკუთრებულად აღნიშნავს დესანტის გადასხმის აუცილებლობას, ქ. სოხუმში. ამ დესანტში უნდა ყოფილიყვნენ სოხუმის მცოდნე და აფხაზეთის ვითარებაში გარკვეული პირები. საგულისხმოა, რომ „თეშკილათი მაჰსუსას“ ხელმძღვანელი უბრძანებს თავის წარმომადგენელს, სოხუმის დესანტში ქრისტიანი ქართველები ჩართოს. ოსმალებს განზრახული ჰქონდათ, ამ მიზნით ესარგებლათ ქართველი პოლიტიკური ემიგრანტების მიერ 1914 წელს, გერმანიის მხარდაჭერით ჩამოყალიბებული „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ დახმარებით.¹ 1914 წლის სექტემბრის დამლევს, „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ შექმნისთანავე, ჩამოყალიბდა ქართული ლეგიონი, რომელიც გერმანიისა და ოსმალეთის შეთანხმების საფუძველზე მოქმედებდა კავკასიის ფრონტზე. უკვე 1914 წლის ოქტომბერში, რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრის მახლობლად, მურღულის ხეობაში, მოხდა შეტაკება რუსულ და ოსმალურ რაზმებს შორის. ოსმალური რაზმი რეალურად წარმოადგენდა ქართულ შენაერთს, რომელიც ექვემდებარებოდა „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტს“.²

1914 წლის 15 ნოემბერს ტრაპიზონის გუბერნატორის ჯემალ აზმის მიერ ოსმალეთის მმართველი ტრიუმვირატის (ენვერ, ტალათ და ჯემალ ფაშა) წევრის ტალათ ფაშასადმი გაგზავნილ სატელეგრაფო შეტყობინებაში აღნიშნულია, რომ სოხუმში დესანტის გადმოსხმას ქართველები აფერხებენ. ტრაპიზონის გუბერნატორს მოჰყავს „ბატონი სურგულაძის“ („საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ დამფუძნებელი პეტრე სურგულაძე – **ზ.წ.**) განცხადება, საიდანაც ირკვევა, რომ ოსმალებს დაგემილი ჰქონდათ სოხუმში ოთხასკაციანი სადესანტო რაზმის გადმოსხმა, რაც პეტრე სურგულაძეს მიუღებლად მი-

¹ **Vahdet Keleşylmaz.** Kafkas Harekatının Perde Arkası..., №47, Cilt XVI.

² **ლ. ურუშაძე.** საქართველოს ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობა და ევროპის ზოგიერთი სახელმწიფოს სადაზვერვო საქმიანობა კავკასიაში 1900-იან-1910-იან წლებში. – *კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო-კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოამბე*. XX. მონრეალი-თბილისი, 2008, გვ. 140.

აჩნდა. პ. სურგულაძე ამტკიცებდა, რომ არსებულ სამხედრო-პოლიტიკურ ვითარებაში, ასეთი მცირერიცხოვანი დესანტის გადასხმა აფხაზეთში ვერავითარ სარგებელს ვერ მოიტანდა და მხოლოდ გამოიწვევდა მის მთლიან განადგურებას.¹ შავ ზღვაზე რუსეთის ფლოტის ენერგიულმა მოქმედებებმაც, ოსმალეთის სამხედრო სარდლობას იმ დროისათვის სოხუმში დესანტის გადმოსხმა გადააფიქრებინა.²

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ოსმალეთი, კავკასიაში საომარი მოქმედებების დაწყების პირველივე დღეებიდანვე, ცდილობდა აფხაზეთში სამხედრო-საზღვაო დესანტის გადასხმასა და აქ სამხედრო პლაცდარმის შექმნას. „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ წინააღმდეგობის გამო მაშინ აფხაზეთში შეჭრა გადაიდო.

რუსეთში მომხდარი ბოლშევიკური გადატრიალებისა და კავკასიის ფრონტის დაშლის შემდეგ კავკასიაში გაბატონებული სამხედრო მდგომარეობა ოსმალეთმა მოიპოვა. საბჭოთა რუსეთის გამოსვლა პირველი მსოფლიო ომიდან დამტკიცებულ იქნა 1918წ. 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებით. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთმა რუსეთთან სამხედრო ოპერაციებში მარცხი განიცადა, ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებით იგი გამარჯვებული სახელმწიფოების – გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის გვერდით აღმოჩნდა.³ 1918წ. 26 მაისს საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, ხოლო 1918წ. 4 ივნისს ოსმალების მიერ ოკუპირებულ ბათუმში დაიდო ხელშეკრულება „მშვიდობისა და მეგობრობის შესახებ“ საქართველოსა და ოსმალეთს შორის.⁴ ხელშეკრულება მეტად მძიმე იყო საქართველოსთვის და მოითხოვდა მისგან ტერიტორიულ დათმობებს. უნდა აღინიშნოს, რომ ბათუმის ხელშეკრულების რატიფიკაცია არ მოხდა და იგი ძალაში არ შესულა.⁵

1918წ. 27 ივნისს კოდორის შესართავთან, თავად ალექსანდრე შარვაშიძის მამულში ოსმალური დესანტი გადმოისხა. დესანტის შემადგენლობაში ოსმალეთში გადასახლებულ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლებიც იყვნენ. იმავე დღეს, ბათუმში განლაგებული ოსმალეთის მესამე არმიის სარდალმა ესად ფაშამ სოხუმის დაკავების ბრძანება გასცა.⁶ ეს იყო ოსმალეთის მხრიდან 1918 წელს აფხაზეთში სამხედრო

¹ **Vahdet Keleşilmaz.** Kafkas Harekatının Perde Arkası..., № 47, Cilt XVI.

² **Süleyman Beyoğlu.** Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919). – *Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı* 1998, Bildiriler, Trabzon 1999, s. 479-480.

³ **მ. სვანძიძე.** თურქეთის ისტორია..., გვ. 363.

⁴ **მ. სვანძიძე.** თურქეთის ისტორია..., გვ. 363.

⁵ **მ. სვანძიძე.** თურქეთის ისტორია..., გვ. 366.

⁶ **Г. А. Дзидзария.** Очерки истории Абхазии 1910-1921гг. Тб., 1963, გვ. 206.

ინტერვენციის მეორე ცდა. პირველი მცდელობა ოსმალეთს 1918წ. მაისში ჰქონდა. ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების პირველი დესანტის გადმოსხმა მიმდინარეობდა აფხაზეთში ბოლშევიკების წინააღმდეგ გაჩაღებული ბრძოლის პერიოდში. 1918 წ. მაისში, ოსმალეთის იმპერიასა და ამიერკავკასიის სეიმს შორის მიმდინარე ბათუმის სამშვიდობო კონფერენციაზე ჩასულ აფხაზთა სახალხო საბჭოს დელეგაციას, საბჭოს სახელით დავალებული ჰქონდა, პროტესტი გამოეთქვა საქართველოში ოსმალთა შემოჭრასთან დაკავშირებით.¹ სახალხო საბჭოს დელეგაციაზე ზეგავლენის მოხდენას შეეცადნენ ბათუმში ჩასული აფხაზი თავადები ალექსანდრე შარვაშიძე და ტატაშ მარშანია. მათ კავშირი დაამყარეს ბათუმში განლაგებულ ოსმალეთის მესამე არმიის ოფიცრებთან, წარმოშობით აფხაზი მუჰაჯირების შთამომავლებთან, ჯემალბეკ მარშანსა და სულეიმან ბგანბასთან.² აფხაზი თავადების მიზანს წარმოადგენდა ოსმალეთის აფხაზეთთან დაკავშირებული გეგმების განხორციელებაში მონაწილეობის მიღება. მათ მოლაპარაკებები გამართეს ოსმალეთის სამხედრო სარდლობის წარმომადგენელ ხალილ ბეისთან. მოლაპარაკებაზე განხილულ იქნა შემდეგი საკითხები: ოსმალეთში მყოფი აფხაზი მუჰაჯირების აფხაზეთში დაბრუნება და ოსმალეთის მხრიდან ბოლშევიკების წინააღმდეგ მებრძოლი აფხაზეთისათვის დახმარების გაწევა. ხალილ ბეისთან მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ ალ. შარვაშიძე და ტ. მარშანია. ა. ჭოჭუამ, ა. გიცბამ და ხ. ჩუკბარმა უარი განაცხადეს მოლაპარაკებაში მონაწილეობის მიღებაზე.³ ბათუმის მოლაპარაკებებზე ცხადი გახდა, რომ ოსმალეთის მიზანი იყო კავკასიის მთიელთა კავშირში აფხაზეთის გაერთიანების უზრუნველყოფა. ოსმალეთი ამ მიზნით აწარმოებდა მოლაპარაკებებს აფხაზეთის თურქოფილურ წრეებთან და გეგმავდა ჯარების გაგზავნას აფხაზეთში.⁴

1918წ. 17 მაისს, ამიერკავკასიის სეიმის დავალებით, ეროვნულმა გვარდიამ ვ. ჯუღელის მეთაურობით, ქ. სოხუმიდან ბოლშევიკური რეჟიმი განდევნა. ვ. ჯუღელის გვარდიას სოხუმის პორტში ოსმალთა ნომადლები დახვდა, რომელთაც ორი-სამი ასეულის ხმელეთზე გადმოსხმაც მოესწროთ. ამიერკავკასიის მთავრობის თავმჯდომარე ა. ჩხენკელი აღნიშნავდა, რომ ბათუმში ჩამოსული აფხაზთა წარმომადგენლები ამზადებდნენ თურქების თავდასხმას აფხაზეთზე და მხოლოდ ქართული გვარდიის მიერ სოხუმის დაკავებამ და კომუნიისტების განდევნამ აიძუ-

¹ Г. А. Дзидзария. Очерки истории Абхазии 1910-1921гг., გვ. 206.

² А. М. Чочуа. Избранные произведения. Тб., 1987; გვ. 68-69

³ А. М. Чочуа. Избранные произведения, გვ. 69.

⁴ Г. А. Дзидзария. Очерки истории Абхазии 1910-1921гг., გვ. 206.

ლა თურქები ხელი აეღოთ თავის განზრახვაზე.¹

ამრიგად, 1918 წლის მაისში, ვ. ჯუღელის მიერ განხორციელებული სამხედრო ოპერაცია აფხაზეთში, მიმართული იყო, როგორც ბოლშევიკების, ასევე ოსმალური სამხედრო ოკუპაციის წინააღმდეგ.

1918 წლის 26 მაისს, გერმანიის მხარდაჭერითა და მფარველობით გამოცხადებული საქართველოს დამოუკიდებლობის შემდეგაც, ოსმალეთის ხელმძღვანელობა აფხაზეთში სამხედრო შეჭრისათვის მზადებას აგრძელებდა. ოსმალეთის მხრიდან, აფხაზეთში სამხედრო პლაცდარმის შექმნის სურვილი დაკავშირებული იყო სამხედრო მინისტრ ენვერ ფაშას მიერ შემუშავებულ გეგმასთან, რომელიც ითვალისწინებდა ოსმალეთის პროტექტორატით ჩრდილოეთ კავკასიის მუსლიმური სახელმწიფოს შექმნას. ჩრდილოეთ კავკასიის ისლამური სახელმწიფო, რომლის შემადგენლობაში ენვერ ფაშა აფხაზეთსაც განიხილავდა, უნდა ქცულიყო ბუფერად ოსმალეთსა და რუსეთს შორის.

ენვერ ფაშას ამ გეგმის შესახებ ინფორმაციას ფლობდნენ ოსმალეთის მოკავშირე გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის მთავრობები. მოკავშირეები უნდობლობით ეკიდებოდნენ ოსმალეთის ხელისუფლების პანთურქისტულ და პანისლამისტურ მისწრაფებებს. 1918წ. 25 ივნისს, ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქ სტამბოლში ავსტრია-უნგრეთის საელჩოს სამხედრო ატაშემ იოსებ პომიანკოვსკიმ, ვენის საიმპერიო გენერალური შტაბისადმი გაგზავნილ პატაკში აღნიშნა, რომ თურქების სამხედრო სარდლობას კავკასიაში და საქართველოში შორსმდევალი ექსპანსიონისტური გეგმები გააჩნია და არ აპირებს რეგიონში თავისი მოკავშირე გერმანიის შეიარაღებული ძალებისათვის პოზიციების დათმობას. ამის დასტურად, ატაშეს მოჰყავს ენვერ ფაშას მიერ, ოსმალეთის არმიის გენერალ ზეკი ფაშასადმი გაგზავნილი საიდუმლო სატელეგრაფო შეტყობინება, სადაც აღნიშნულია, რომ ოსმალეთის ხელისუფლებამ უნდა დაამყაროს მჭიდრო კავშირი კავკასიის მაჰმადიანურ მოსახლეობასთან, ხელი შეუწყოს მათში ახალი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების შექმნას ოსმალეთთან შეერთების მიზნით.² ოსმალეთის მოკავშირე სახელმწიფოები, ოსმალური დესანტის აფხაზეთში

¹ **А. Ментешавили.** Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии. Тб., 1998, გვ. 19; **დ. ჩიტაია.** აფხაზეთის საკითხი საქართველოს პირველ რესპუბლიკაში. აფხაზეთის სახალხო საბჭო 1917-1921 წლებში. თბ., 2006, გვ. 160-168; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. 1917-1993. ნაკვ II. თბ., 2007, გვ. 13.

² **Serpil Yılmaz.** Türk-Gürcü ilişkileri (1918-1921). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara; 2001. გვ. 196-197.

გადმოსხმას, ენვერ ფაშას სამხედრო-პოლიტიკური გეგმების შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევდნენ. გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის წარმომადგენლებმა თბილისში, 1918 წლის 28 ივნისს, თავიანთი ქვეყნების საგარეო უწყებებს შეატყობინეს აფხაზეთში 27 ივნისს ოსმალური დესანტის გადმოსხმის შესახებ. მოკავშირეთა წარმომადგენლები აღნიშნავენ, რომ ოსმალური დესანტი შედგება რვაასი ჯარისკაცისაგან. აქვე ნათქვამია, რომ აფხაზეთა სახალხო საბჭომ გააპროტესტა დესანტის გადმოსხმა.¹

საქმეში საქართველოს მფარველის გერმანიის ჩარევისა და პროტესტის შემდეგ, ენვერ ფაშამ საჭიროდ ჩათვალა აფხაზეთში ოსმალური დესანტის გადმოსხმის ფაქტი ასე განემარტა საქართველოს მთავრობისათვის გაგზავნილ სატელეგრაფო შეტყობინებაში: „სოხუმი-სა და მისი ოლქის მოსახლეობასთან ერთად, აფხაზეთიც განიცდიდნენ ბოლშევიკებისგან თავდასხმებს. ჩვენ მოგვმართა მათმა დელეგაციამ და გვთხოვა თავდაცვა და მფარველობა. ამ მიზნით სოხუმში გაიგზავნა სამხედრო შენაერთი, რომელიც იყო გამიზნული არა ოკუპაციის განხორციელებისათვის, არამედ მფარველობისა და დანმარების აღმოსაჩენად. არსებითად, სოხუმი არ არის საქართველოს შემადგენლობაში და დაკავშირებულია ჩრდილოეთ კავკასიის მთავრობასთან, რის გამოც დარწმუნებული ვარ, რომ ეს შემთხვევა არ შელახავს ჩვენს ურთიერთობებსა და მეგობრობას“.²

როგორც ვხედავთ, ენვერ ფაშა სოხუმში დესანტის გადმოსხმას იმ გარემოებითაც ამართლებდა, რომ აფხაზეთი ჩრდილოეთ კავკასიასთან იყო დაკავშირებული და საქართველოს შემადგენლობაში არ შედიოდა. სინამდვილეში ამ დროისათვის აფხაზეთზე ვრცელდებოდა ქართული სახელმწიფოს იურისდიქცია. „აფხაზეთა სახალხო საბჭოსა“ და საქართველოს მთავრობას შორის დადებული 1918 წლის 11 ივნისის ხელშეკრულებით, აფხაზეთი გაფორმდა საქართველოს ავტონომიურ ერთეულად, თბილისის ცენტრალურ მთავრობაში შემოღებულ იქნა აფხაზეთის საქმეთა მინისტრის თანამდებობა, რომელზეც სახალხო საბჭოს წარდგინებით რ. ჩქოტუა დაინიშნა.³

¹ Serpil Yılmaz. Türk-Gürcü ilişkileri (1918-1921)... გვ. 197.

² Serpil Yılmaz. Türk-Gürcü ilişkileri (1918-1921)... გვ. 197-198.

³ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: Д. Гамахария, Б. Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, Тб., 1997, გვ. 748-753; А. Ментешавили. Исторические предпосылки..., გვ. 20-22; დ. ჩიჭაია. აფხაზეთის საკითხი..., გვ. 169; ზ. პაპასქირო. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკვ. II. 1917/1993. თბ., 2007, გვ. 14-19.

როგორც ჩანს, ენვერ ფაშა აფხაზთა დელეგაციაში გულისხმობდა ბათუმის კონფერენციაზე ჩასულ პროოსმალურად განწყობილ ალ. შარვაშიძესა და ტ. მარშანიას, მაგრამ ისინი არ ყოფილან აფხაზთა სახალხო საბჭოს დელეგაციის წევრები და არავითარი უფლებამოსილება არ გააჩნდათ ესაუბრათ მისი სახელით.¹

აფხაზეთში სამხედრო დესანტის გადმოსხმაზე გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა ოსმალეთის უმაღლესი სამხედრო ხელმძღვანელობის მხრიდან ერთობლივად, მაგრამ ენვერ ფაშა, ოსმალეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროსადმი გაგზავნილ წერილში, აფხაზეთში სამხედრო დესანტის გადმოსხმაზე მეტწილ პასუხისმგებლობას ვეჭობ ფაშას აკისრებდა და აღნიშნავდა, რომ ოსმალთა ასკერები იძულებულნი გახდნენ აფხაზეთი დაეტოვებინათ გერმანიის პროტესტის შედეგად.²

საქართველოს ხელისუფლებამ ენერგიული ზომები მიიღო ოსმალური დესანტის წინააღმდეგ. 28 ივნისს დესანტის გადმოსხმის ადგილას, წყურგილში ჩავიდა საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელი ისიდორე რამიშვილი, რომელმაც დესანტის მეთაურებს საქართველოს მთავრობის სახელით ულტიმატუმი წაუყენა და 24 საათის განმავლობაში განიარაღება მოსთხოვა.³ დესანტის მეთაურმა, ოსმალეთის არმიის ოფიცერმა და აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავალმა ჯემალბეკ მარშანმა აღნიშნა, რომ დესანტი წარმომადგენდა სამხედრო ძალას, რომელიც აფხაზეთში გამოიგზავნა აფხაზი ხალხისათვის დახმარების გაწევის მიზნით ანარქიასთან ბრძოლაში. „აფხაზთა სახალხო საბჭომ“ დაგმო დესანტის გადმოსხმის ფაქტი, მაგრამ დესანტის შემადგენლობაში აფხაზი მუჰაჯირების ყოფნის შესახებ მიღებული ინფორმაციების შეფასების შედეგად, წყურგილში მიავლინა მოლაპარაკებების გასამართავად დელეგაცია ს. ბასარიას, ა. ჭოჭუასა და სხვათა შემადგენლობით.⁴

ამ დროისათვის, საქართველოს შეიარაღებული ძალები, აფხაზეთში სოჭიდან შემოჭრილი ბოლშევიკების წინააღმდეგ აწარმოებდნენ ბრძოლებს. 18 ივნისს სამხედრო მინისტრის ბრძანებით სოხუმის გენერალ-გუბერნატორად დანიშნულმა გ. მაზნიაშვილმა, 28 ივნისისთვის მთელი აფხაზეთი გაწმინდა ბოლშევიკებისაგან და შეტევა გააგრძელა აფხაზეთის საზღვრებს გარეთ ტუაპსე-მაიკოპის რკინიგზის ხაზის დაკავების მიზნით.⁵

¹ **А. М. Чочуа.** Избранные произведения, გვ. 69-70.

² **Serpil Yılmaz.** Türk-Gürcü ilişkileri (1918-1921)..., გვ. 198.

³ **Г. А. Дзидзария.** Очерки истории Абхазии 1910-1921гг., гв. 206.

⁴ **А. М. Чочуа.** Избранные произведения, гв. 70.

⁵ **გ. მაზნიაშვილი.** მოგონებები. ბათუმი, 1990, გვ. 59-79.

გენერალ გ. მაზნიაშვილისა და საქართველოს ხელისუფლების დროული ღონისძიებების შედეგად, მოხერხდა დესანტის მიერ წამოწყებული სამხედრო ოპერაციის ლოკალიზება და აღკვეთა. გენერალი გ. მაზნიაშვილი პირადად გაემგზავრა დესანტის დისლოკაციის ადგილზე, პირისპირ ესაუბრა ოსმალ ოფიცრებს. ოსმალ ოფიცრებმა განაცხადეს, რომ ისინი დესანტის მიზნებისა და ამოცანების საკითხში შეცდომაში იქნენ შეყვანილი, რადგან დააჯერეს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა შეხვდებოდა მათ, როგორც აფხაზეთის განმანთავისუფლებელ ძალას, რეალურად კი დესანტს მოსახლეობის მხრიდან იგნორირება დახვდა და ქართული ჯარის გარემოცვაში აღმოჩნდა. ოსმალეთთან პოლიტიკური გართულებების თავიდან ასაცილებლად, გენერალ მაზნიაშვილის გადაწყვეტილებით, უზრუნველყოფილ იქნა ოსმალ ოსტაშების ბარჯით ფოთში, ფოთის სამხედრო კომენდანტის განკარგულებაში გადაყვანა, შემდგომში ოსმალეთში გადაგზავნის მიზნით. დესანტის იმ ნაწილის ლიკვიდაცია, რომელიც კოდორის მაზრის სოფლებში გადავიდა, გენერალმა მაზნიაშვილმა თავისი შტაბის უფროსს, პოლკოვნიკ თუხარელს უბრძანა.¹

„აფხაზთა სახალხო საბჭოში“ პროთურქულად განწყობილი დეპუტატები, ცდილობდნენ დესანტი წარმოეჩინათ, როგორც ოსმალეთიდან აფხაზეთში, ბოლშევიკების წინააღმდეგ საბრძოლველად ჩამოსული მუჰაჯირების საქმე, ამტკიცებდნენ, რომ დესანტიდან კოდორის მაზრაში დარჩენილი მუჰაჯირები არ წამოადგენდნენ სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ ძალას. ამასთან დაკავშირებით, „აფხაზთა სახალხო საბჭოში“ გამართულ სხდომაზე, ვ. ემუხვარმა განაცხადა, რომ დესანტი შედგება თურქეთის რეგულარული არმიის ჯარისკაცებისაგან და დღემდე ასეთად რჩება.²

აფხაზეთის მოსახლეობა მტრულად შეხვდა დესანტის გამოჩენას. სამურზაყანოში, სოფ. მოქეში გამართულმა მოსახლეობის კრებამ დესანტის მონაწილეთა გასამართლება მოითხოვა, სოფ. ბეღიაში კი განიარაღებულ იქნა 120 ოსმალ ასკერი.³ დესანტის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარების აღმოსაჩენად, გენერალ გ. მაზნიაშვილს მიუვიდა სამასი გამორჩეული მხედარი აფხაზ წარჩინებულთა ოჯახებიდან, ქართულ ჯარში მოწყალების დებად აფხაზ თავადაზნაურთა ქალიშვილები მსახურობდნენ. აფხაზ მხედართა ასეულის ოფიცერმა თავადმა

¹ გ. მაზნიაშვილი. მოგონებები, გვ. 70-71.

² ჯ. გამახარია. ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ისტორიიდან. თბ., 1991, გვ. 67.

³ Г. А. Дзидзария. Очерки истории Абхазии..., გვ. 207.

მარშანიამ, საბრძოლო დამსახურებისათვის ჯილდოდ წმინდა გიორგის ჯვარი მიიღო.¹ 15 აგვისტოს სოფ. მოქეთან და 25 აგვისტოს სოფ. ჯგერდასთან შეტაკებების შედეგად ოსმალური დესანტი ლიკვიდირებულ იქნა. ალ. შარვაშიძისა და ტ. მარშანიას წინააღმდეგ ოსმალური დესანტის შემოყვანის ბრალდებით სისხლის სამართლის საქმე აღიძრა.² 1918 წლის მაის-ივნისში, აფხაზეთში ბოლშევიკებთან ბრძოლის დღეებში, აფხაზთა სახალხო საბჭოში დეპუტატების ჯგუფი, კოდორის მაზრაში ოსმალური დესანტის გადმოსხმისათვის ნიადაგს ამზადებდა. იგივე ჯგუფი იცავდა კოდორის მაზრაში თურქოფილურად განწყობილ მოსახლეობას, რომლებიც ეჭვიმტანილნი იყვნენ ოსმალთა ასკერებისათვის დანმარების გაწევად. დესანტის განადგურების შემდეგ თურქოფილები სამშობლოდან განდევნილებად გამოცხადნენ.³

არსებობს საფუძველი, რომ 1918წ. მაისსა და ივნისში ბოლშევიკებისა და ოსმალთა სამხედროების აქციები აფხაზეთში კოორდინირებულად მივიჩნიოთ. აფხაზეთში, საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ სეპარატისტული - პროთურქული და ბოლშევიკური დაჯგუფებების ურთიერთკავშირი შეინიშნება აფხაზთა სახალხო საბჭოს წევრის ს. ბასარიას პოლიტიკურ საქმიანობაში. ს. ბასარიას როლი, აფხაზეთში ოსმალური დესანტის მომზადების საკითხში, მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო მისი კავშირებით სტამბოლში მოქმედ „ჩრდილოეთ კავკასიის პოლიტიკურ საზოგადოებასთან“, რომელიც ოსმალეთის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობის იარაღს წარმოადგენდა კავკასიის მიმართულებით. 1917წ. ს. ბასარია კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკის დელეგაციის შემადგენლობაში, იმყოფებოდა სტამბოლში, სადაც მასთან შეხვედრების შესახებ ცნობა დაცული აქვს აფხაზური წარმომშობის თურქ პუბლიცისტსა და საზოგადო მოღვაწე მუსტაფა ბუტბაის (ბუტბა). მუსტაფა ბუტბაი, ს. ბასარიასა და კავკასიის მთიელთა რესპუბლიკის დელეგაციის ვიზიტს უკავშირებს ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკის კავკასიის მიმართულებას, რომელიც მიზნად ისახავდა ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების და აფხაზების გაერთიანებას ერთ, ოსმალეთის პროტექტორატის ქვეშ იმყოფ ჩრდილოკავკასიის ისლამურ სახელმწიფოში.⁴

ამ პოლიტიკური მიმართულებიდან გამომდინარე, პირველი მსოფ-

¹ Г. А. Дзидзария. Очерки истории Абхазии..., გვ. 187.

² Д. Гамахария, Б. Гогия. Абхазия – историческая область Грузии, გვ. 763-766.

³ დ. ჩიტაია. აფხაზეთის საკითხი..., გვ. 227.

⁴ Mustafa Butbay. Kafkasya Hatıraları. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1990, გვ. 6.

ლიო ომის დასაწყისში, ოსმალეთის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ინიციატივით, სტამბოლში შეიქმნა „*ჩრდილოეთ კავკასიის პოლიტიკური საზოგადოება*“, რომლის მეშვეობით ოსმალეთი კოორდინირებას უწევდა აფხაზეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის პროთურქულად განწყობილ ძალებს. საზოგადოებაში შედიოდნენ აფხაზური და ჩერქეზული წარმოშობის ოსმალეთის ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები და სამხედრო პირები.¹

ოსმალეთი კავკასიაში თავისი ინტერესების გატარებისათვის მნიშვნელოვან საშუალებად მიიჩნევდა XIX საუკუნეში ცარიზმის მიერ ოსმალეთში გასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლებს. აღსანიშნავია ს. ბასარიას აქტიურობა აფხაზ მუჰაჯირთა საკითხთან დაკავშირებით. 1918წ. 28 ივლისს, „*აფხაზთა სახალხო საბჭოს*“ დადგენილების საფუძველზე, საბჭოს წევრებს, ს. ბასარიასა და გ. თუძანოვს მიენიჭათ რწმუნებები, რომ შესულიყვნენ, როგორც მრჩეველები, საქართველოს დიპლომატიურ მისიაში სტამბოლის კონფერენციაზე, მისიის მუშაობაში მონაწილეობისა და იმ საკითხთა გარკვევისათვის, რომლებიც უკავშირდებოდა თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ გადასახლებულ აფხაზთა სამშობლოში დაბრუნებას.² აღსანიშნავია, რომ ს. ბასარიას ახლო ურთიერთობა აკავშირებდა აფხაზეთში მოქმედ ბოლშევიკური რაზმის „*კიარაზის*“ მეთაურ ვ. აგრბასთან და გამოჩენილ აფხაზ ბოლშევიკ ნესტორ ლაკობასთან. ს. ბასარია და ვ. აგრბა იყვნენ 1917წ. მაისში ე.წ. აფხაზური სამღვდელეობის კრების მოწვევის ინიციატორები, რომელმაც ქართული ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის გამოცხადების ფონზე, დამოუკიდებელი აფხაზური ეკლესიის შექმნის გადაწყვეტილება მიიღო. ამ კრებას ესწრებოდა და სიტყვით გამოვიდა ნესტორ ლაკობა.³

აფხაზეთის ბოლშევიკთა აღიარებული ხელმძღვანელი ნესტორ ლაკობა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის იუსტიციის სამინისტროსგან გამოცხადებული იყო სისხლის სამართლის დამნაშავედ და „საზღვარგარეთული კომიტეტების“ ხელმძღვანელად.⁴ ნესტორ ლაკობა ოჯახური წრით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბათუმში და ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრებ აფხაზ მუჰაჯირებთან. იგი, მეორე ცნობილ აფხაზ ბოლშევიკ ეფრემ ეშბასთან ერთად, ბოლშევიკური რუსე-

¹ **Mustafa Butbay.** Kafkasya Hatıraları..., გვ. 7.

² **თ. ნადარეიშვილი. დ. ჩიტაია. პ. დავითაია.** სეპარატიზმის პრობლემა საქართველოში. *ისტორია და თანამედროვეობა*. წიგნი I. თბ; 2003. გვ. 196.

³ **Г. А. Дзидзария.** Формирование дореволюционной абхазской интеллигенции. Тб; 1979. გვ. 287-288.

⁴ **Г. А. Дзидзария.** Киараз. Сухуми, 1987, გვ. 61.

თის განსაკუთრებულად საიდუმლო დავალებების შესასრულებლად, არაერთხელ იყო მივლინებული ოსმალეთში.¹ პირველი მსოფლიო ომის განმავლობაში, ოსმალეთის იმპერია, თავისი სამხედრო და პოლიტიკური მიზნების შესაბამისად, აფხაზ მუჰაჯირებს და აფხაზეთში არსებულ თურქოფილურ ძალებს იყენებდა აფხაზეთში სამხედრო-პოლიტიკური პლაცდარმის შესაქმნელად. ოსმალეთი ცდილობდა აფხაზეთში დამკვიდრებით, საფუძველი ჩაეყარა ჩრდილოეთ კავკასიის ისლამური სახელმწიფოს შექმნისათვის, რომელიც ოსმალეთის პროტექტორატის ქვეშ, რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ ბუფერულ ზონად უნდა ექცია.²

რუსეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამ და აფხაზეთში ბოლშევიკების გააქტიურებამ, აფხაზი თურქოფილები ბოლშევიკებს დაუკავშირა დამოუკიდებელი საქართველოს წინააღმდეგ. 1918 წლის მაის-ივნისში, აფხაზეთში, ბოლშევიკებისა და თურქოფილების ერთდროული გამოსვლები, ერთმანეთთან დაკავშირებულად მიგვაჩნია. ამ კავშირის მიზანი აფხაზეთის საქართველოდან ჩამოცილება იყო. საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ სამხედრო ძალით ჩაშალა როგორც თურქოფილი, ასევე ბოლშევიკი სეპარატისტების გეგმები. აფხაზეთი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში დარჩა ავტონომიური ერთეულის სახით.

¹ **Н. А. Лакоба.** Статьи и речи. Сухуми, 1987, გვ. 9.

² **Mustafa Butbay.** Kafkasya Haturaları..., გვ. 7-8.

ZAZA TSURTSUMIA

THE OTTOMAN MILITARY RAID ON ABKHAZIA IN 1918

In 1918 the military-political leaders of the Ottoman Empire made an attempt at a military invasion of Abkhazia and setting up a springboard for the advance in the direction of the North Caucasus. To this end, in May and June, 1918, the Ottoman Black Sea Fleet landed troops in Abkhazia. The article on the basis of analysis of the Georgian and Turkish sources highlights the issues related to the preparation and conduct of the Ottoman military raids on Abkhazia. There is asserted a connection of the Bolshevik invasion of 1918 with the plans of the pro-Turkish group within the Abkhaz People's Council against the Georgian Democratic Republic. At the end of the First World War the military and the de facto ruler of the Ottoman Empire Enver Pasha in his plans to establish a North-Caucasian Islamic State under the protectorship of the Ottoman Empire paid a special attention to the seizure of Abkhazia and laying a military-political springboard for advancing to the North Caucasus. Back in November 1914 there was being prepared an Ottoman invasion of Abkhazia. The Georgian emigrants from the Committee of Independent Georgia were expected to participate in the Ottoman troops. However, the invasion failed because of the refusal of the head of the Committee Petre Surguladze. In May 1918 the Georgian National Guard prevented the attempt of the Ottoman invasion of Abkhazia. On June 27, 1918 Ottoman soldiers landed in Abkhazia. By the vigorous actions of General G. Mazniashvili some troops were rendered harmless, some were sent to Poti for further transfer to Turkey, but part of the troops taking Kodori district were extinguished. The pro-Turkish group in the Abkhaz People's Council instigated the Ottoman invasion in Abkhazia. The article maintains that there was a connection between the Bolshevik rebellions in Abkhazia and the military raid by the Ottoman troops. The pro-Turkish forces in Abkhazia coordinated their actions against Georgia with the Bolsheviks. The aim of both – the pro-Turkish forces and the Bolshevik groups – was separation of Abkhazia from Georgia.

დაზმირ ჯოჯუა

საქართველოს ისტორიის ღერძული პრობლემა

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე უაღრესად დიდი მნიშვნელობისა და ინტელექტუალური ღირებულების მქონე პრობლემად მოიაზრება ქართველი ერისა და მისი სახელმწიფოებრიობის ისტორიის არსებითი ეტაპების წმინდა მენტალური ანალიზი, ფილოსოფიურ-თეორიული განზოგადება. ამ პრობლემის კონტექსტში, განსაკუთრებით კი მის პარადიგმატულ ნაწილში ნათლად ვლინდება და რეალიზდება ისტორიული მეცნიერების პროგნოსტიკური ფუნქცია – წარსულის გამოცდილების თეორიული გააზრების ბაზაზე მომავალი განვითარების მეტ-ნაკლებად ოპტიმალური მოდელის შექმნა, მომავლის პროგნოზირება, რა თქმა უნდა, ფარდობითობისა და ძირითად ტენდენციათა რელატიური წარმოჩენის გარკვეული დოზით. ნებისმიერი ისტორიული გამოკვლევის ღირებულება მხოლოდ კონკრეტული ფაქტოლოგიური მასალის წარმოდგენაში როდი მდგომარეობს. საჭიროა ამ ემპირიული მასალის ანალიზი და მრავალფეროვანი, ისტორიული პროცესების ადექვატური პოლიპარამეტრული კონცეპტუალური მოდელის შექმნა.

ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ცენტრალური ამოცანაა მეთოდოლოგიური პლასტის გაუმჯობესება იმ სახით, რომ უნდა მოხდეს მკვეთრი შემობრუნება „მოვლენათა ისტორიიდან“ „სტრუქტურათა ისტორიისაკენ“. „მოვლენათა ისტორია“ თავისი ტრადიციული ორიენტაციით სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენების ფაქტოლოგიურ ფიქსაციაზე უნდა შეცვალოს „სტრუქტურათა ისტორიამ“ – შინაარსობრივად და მეთოდოლოგიურად ახალმა ისტორიოსოფიულმა სისტემამ, რომელიც ფაქტოგრაფიული მასალისა და კონცეპტუალური კატეგორიალურ-ცნებითი აპარატის სინთეზის საფუძველზე შეძლებს ცალკეული ფაქტებისა და მოვლენების, ან კიდევ გარკვეული ისტორიული ტენდენციების და, შესაძლოა, მთელი ისტორიული პროცესების სისტემატიზაციას და ტიპოლოგიზაციას განსაზღვრულ ქრონოლოგიურ თუ თემატურ „სტრუქტურებად“.

საქართველოს ისტორიის ცალკეული ფაქტებისა და მოვლენების

აღწერა და ანალიზი თავისთავად მნიშვნელოვანია, მას დიდი ევრისტიკული ფასეულობა გააჩნია. მაგრამ ამგვარი მეთოდის ფარგლებში ანალიზის ობიექტი ხდება საკუთრივ ფაქტი ან მოვლენა და არა მისი მაწარმოებელი ესა თუ ის საბაზისო ტენდენცია თუ პროცესი, რომელიც შემეცნებითი რეფლექსიის მიღმა რჩება. ამიტომ ისტორიული მეცნიერების შემეცნებითი ფუნქციის გაუმჯობესებისათვის აუცილებელია განზოგადებით-სინთეზური პლასტის აქტივიზაცია. საქართველოს ისტორიის იმანენტური საზრისის გაცნობიერების ამოცანა მოითხოვს ცალკეულ მოვლენათა „დალაგებას“ ტიპოლოგიურ „სტრუქტურებად“. მხოლოდ ფაქტოგრაფიის ბაზაზე დამყარებული ისტორიული კვლევა და, ასე ვთქვათ, ცალმხრივი ისტორიზმი უძლურია ისტორიული პროცესების იმანენტური აზრის გაშიფრვაში, საქართველოს ისტორიული განვითარების ზოგადი ხაზისა და შინაგანი ლოგიკის განსაზღვრაში.

საქართველოს ისტორიული პროცესის ამგვარი შემეცნებითი „ტოტალიზაცია“, ცხადია, ხელს შეუწყობს ანალიზური მოდელის განზოგადებას და აღმოფხვრის ჩვენი ისტორიული ცოდნის ფრაგმენტაციას ცალკეული მოვლენების ფაქტოგრაფიულ შრეებად. ასეთ შემთხვევაში ისტორიული კვლევის საბაზისო ერთეული ხდება განსაზღვრული თემატური „სტრუქტურა“ და არა იზოლირებული ფაქტი-მოვლენა. როგორც შედეგი, ისტორიოგრაფია, ფაქტებისა და მოვლენების ქაოტური ერთობლიობის ნაცვლად იღებს თეორიულად და სისტემურად გააზრებული, კონცეპტუალიზებული თემების სისტემურ აღნაგობას, ასე ვთქვათ, სტრუქტურული ფენომენების პლურალიზმის ფორმას. ასეთ პირობებში თავიდან იქნება აცილებული ჩვენი ქვეყნის ისტორიის თემატურ-ქრონოლოგიური დანაწევრება-ფრაგმენტაცია და ისტორიული პროცესი შეიძენს ინტეგრალურ ხასიათს, სტრუქტურული მთლიანობის ფორმას, როგორც განზოგადებული კომპლექსურ-სტრუქტურული ფენომენების ერთობლიობა.

გადასვლა „სტრუქტურათა ისტორიაზე“, უწინარეს ყოვლისა გულისხმობს მეთოდოლოგიურ ინოვაციებს. კერძოდ, კვლევის განმაზოგადებელი და ტიპოლოგიზაციის მეთოდების გამოყენებას, ამავე დროს, ისტორიული კვლევა-ძიების პროცესში სტრუქტურალიზმისა და სისტემური თეორიის იდეების გამოყენებას.

ასეთი მეთოდოლოგიური ინოვაცია ითვალისწინებს ისტორიული პროცესების ანალიზში ერთგანზომილებიანი და მრავალგანზომილებიანი, შესაბამისად ლოგომონოცენტრისტული და ლოგოპოლიცენტრისტული სააზროვნო პრინციპების სინთეზს და ურთიერთშერწყმას. ლოგომონოცენტრიზმი ნიშნავს იმგვარ აზრობრივ პროცედურას, რომლის

დროსაც ფაქტების, მოვლენებისა და ტენდენციების ემპირიული მრავალფეროვნება დაყვანილია რაღაც ერთიან ბირთვზე თუ ცენტრზე. ეს ბირთვი თუ ცენტრი განიხილება, როგორც კვლევითი მოვლენის ყველაზე არსებითი და სასიცოცხლოდ აუცილებელი თვისებების კონცენტრირებული გამოვლენა, მათი ფუნდამენტური საწყისი.

საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების თვალთახედვით მონოცენტრისტული სისტემის კლასიკური მაგალითებია, ვთქვათ, ატომის აღნაგობა და უჯრედის სტრუქტურა. პირველ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს ბირთვი და მის ირგვლივ მოძრავი ელექტრონები. მაგრამ ატომის მთელი მასა, მთელი მისი „თვისობრიობა“ თავმოყრილია მხოლოდ ბირთვში. მეორე შემთხვევაში კი გვაქვს ბირთვი და ციტოპლაზმა, მაგრამ მხოლოდ ბირთვი მართავს ცილების წარმოქმნას და საერთოდ ყველა ფიზიოლოგიურ პროცესს უჯრედში.

სოციალური მეცნიერებების ბლოკში ლოგოცენტრისტული შემეცნებითი პარადიგმების მაგალითებია მარქსიზმი და ცივილიზაციური მიდგომა. ორივე მათგანი ისტორიული პროცესის ფარგლებში ახდენს ერთი პირველადი საბაზო სტრუქტურის გამოყოფას და მას უქვემდებარებს პროცესის მთელ მრავალფეროვნებას. მარქსიზმისათვის ასეთი სტრუქტურული ცენტრის ფუნქცია აქვს ეკონომიკურ ფაქტორს (კონკრეტულად – საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობების „სინქრონიას“), ხოლო ცივილიზაციისათვის – ცივილიზაციურ, რელიგიურ-კულტურულ და სულიერ პარამეტრებს.

საქართველოს ისტორიაში ლოგოცენტრიზმის შემეცნებითი მეტაპრინციპის გამოყენება საშუალებას იძლევა ჩვენი ისტორიული პროცესის ქრონოლოგიურ ქსელში გამოყოფილ იქნას არაერთი და ორი ერთგანზომილებიანი ფენომენი. მონოცენტრისტული სისტემების მაგალითებია: მტკვარ-არაქსისა და თრიალეთის არქეოლოგიური კულტურები; ქართლის (იბერიის) სახელმწიფოებრივი გაერთიანება; ქართული მართლმადიდებლური სამოციქულო ეკლესია; ქართველი ერის ეთნოგენეზის პროცესი; ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქია (XI-XIII საუკუნეების ერთიანი ქართული მონარქია წარმოადგენს ერთგანზომილებიანი იერარქიული სოციაპოლიტიკური სისტემის ყველაზე კლასიკურ ტიპს); XI-XV საუკუნეების კავკასიის ქართლოცენტრისტული გეოცივილიზაცია; ტაბიური მონოცენტრისტული სისტემის გამოვლენა იყო ასევე საბჭოური ტოტალიტარული რეჟიმი საქართველოში და ა.შ.

ლოგოპოლიცენტრიზმის კონცეფცია გამომდინარეობს იმის მტკიცებიდან, რომ ისტორიული პროცესი მრავალფეროვანია თავისი ფუნდამენტური საწყისების თვალსაზრისით. ისტორიული ფაქტების, მოვ-

ლენებისა და სტრუქტურების ემპირიული მრავალფეროვნება ყოველთვის როდი გამოძინარეობს რაღაც საერთო საწყისიდან თუ ერთიანი „მმართველი“ ცენტრიდან. გარკვეულ დონეებზე ისტორიული პროცესის ორგანიზაცია დაკავშირებულია მრავალვარიანტულობასთან, თანაც შინაგანი, ყველაზე არსებითი და სუბსტანციური პრინციპების მრავალგვარობასთან. ამის შედეგად პროცესების განმსაზღვრელი თვისებები არ არის კონცენტრირებული რაღაც ერთიან ყოვლისმომცველ „ბირთვში“ (მაგ., ეკონომიკურ ფაქტორში), არამედ დანაწილებულია სხვადასხვა „ცენტრებში“ (ფუნქციონალურ ასპექტში, მაგალითად ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, კულტურულ და სხვა ქვესისტემებში, სივრცობრივ ასპექტში – ტერიტორიულ ქვესტრუქტურებში). ამის შედეგად მრავალგანზომილებიან სისტემებში ფუნქციონირებს სხვადასხვა ცენტრები თავ-თავიანთი პერიფერიებით.

საქართველოს ისტორიული განვითარების პროცესში პლურალისტური პოლიცენტრისტული სტრუქტურების მაგალითებია: კოლხას, დიაოხისა და სასპერების ადრესახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები; ქართული წარმართული რელიგია; კოლხეთის სახელმწიფო; VIII-X საუკუნეების ქართული პოლიტიკური სივრცე და სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი ერთეულების ერთდროული თანაარსებობა (პოლიტიკური „კოევილუცია“); ქართული ფეოდალიზმი და ვასალიტეტის სისტემა; პოლიტიკური ვითარება XV საუკუნეში ერთიანი მონარქიის დაშლის შემდეგ; გვიანდელი ფეოდალიზმის ეპოქის სათავადოების სენიორალურ-კორპორაციული სისტემა და ა.შ. ანალოგიური სტრუქტურის მაგალითია პოსტსაბჭოთა საქართველოში ლიბერალური დემოკრატიის მოდელის ქმნადობის პროცესი.

ერთი სიტყვით, ლოგოცენტრიზმ-პოლიცენტრიზმის ერთიანობის მეთოდოლოგიური არსენალი საშუალებას იძლევა ახლებურად იქნას გააზრებული როგორც ისტორიული პროცესი მთლიანად, ისევე მისი ცალკეული ტენდენციები და განვითარების სტრუქტურები.

როგორი სტრუქტურა შეიძლება ჰქონდეს ჩვენი ეროვნული ისტორიის კონცეპტუალურ მოდელს? ვფიქრობთ, რომ ამ სტრუქტურის არსებითი ელემენტი უნდა იყოს ისეთი საკითხი, რომლის დასმაცა და მეცნიერული გადაწყვეტის ესა თუ ის მცდელობაც მიიღებს საქართველოს ისტორიისადმი ზემოპირიული, აზრობრივი მიმართების ფორმას. მიგვაჩნია, რომ ასეთი საკითხის სტატუსი უნდა გააჩნდეს **ღერძულ პრობლემას**, ანუ ისეთ პრობლემას, რომელშიც ერთგვარად ფოკუსირებულია ამა თუ იმ ეპოქაში საქართველოს განვითარების განმსაზღვრელი, არსებითი ტენდენციები, თანაც მის პოზიტიურ გადაწყვეტაზე

არის დამოკიდებული საქართველოს სახელმწიფოებრივი და ეროვნული უშიშროების გარანტირების ხარისხი, ეროვნული იდენტურობის რეალიზაციის დონე, სოციოკულტურული თვითმყოფადობისა და ისტორიულ-კულტურული ღირებულებების პოზიტიური კონსერვაციის მასშტაბები და ა.შ. იმთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ისტორიის ღერძული პრობლემა, უწინარეს ყოვლისა, თავისი სტრატეგიული ხაზით გარესამყაროსთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობების სისტემაში გადადიოდა. შესაბამისად ის სინქრონიზებული იყო ქართველი ერის ნაციონალურ იდეასთან, გარკვეულ მსოფლმხედველობრივ ორიენტირთან, გლობალურ გეოპოლიტიკურ და სოციოკულტურულ სივრცეში საქართველოს ადგილისა და ისტორიული ფუნქციის გააზრებასთან.

საქართველოს ისტორიის ღერძული პრობლემის სტრუქტურა და მისი გადაწყვეტისათვის ქართული პოლიტიკური ელიტისა და მთელი ერის მზადყოფნის ხარისხი სხვადასხვა პერიოდში განსხვავებული იყო. ეს არაერთგვაროვნება გამოძღინარეობდა თვით ერის წიაღში არსებული პოლიტიკური, სამხედრო და კულტურული პოტენციალის რეალიზაციის არაიდენტური დონეებიდან. ამიტომ ღერძული პრობლემის გადაწყვეტა-ვერგადაწყვეტის ციკლური დინამიკა განაპირობებდა საქართველოს განვითარების ისტორიულ პროცესში პროგრესისა და უკუსვლის, აღმავლობისა და რეგრესიის ფაზების პერმანენტულ მონაცვლეობას, ხატოვნად რომ ვთქვათ, ჩვენი ისტორიის პულსაციას.

ამდენად, ღერძული პრობლემის ფენომენის შემოტანა ქართველი ერის ისტორიის საერთო პროცესის სტადიალური დიფერენცირების საშუალებას იძლევა. ამ შემთხვევაში ეს ფენომენი განიხილება, როგორც საქართველოს ისტორიის პერიოდიზაციის ერთ-ერთი კრიტერიუმი, როგორც ისტორიული ეტაპების კლასიფიკაციის ერთ-ერთი სისტემა. ამ შემთხვევაში ღერძული პრობლემა გამოდის, როგორც გარკვეული სტრუქტურული ფენომენის კატეგორია და ცენტრალური ცნება, როგორც მოვლენათა განსაზღვრული სისტემა და საქართველოს ისტორიული განვითარების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი.

„სტრუქტურათა ისტორიის“ ცენტრალური ცნება – „ისტორიული სტრუქტურა“ იგივე კონკრეტულ-ისტორიულ სიტუაციაში ინსტიტუტულიზებულ ღერძულ პრობლემას წარმოადგენს. ამგვარი სტრუქტურის ელემენტებად მოიაზრება გარკვეულ დროით მონაკვეთში ყველა ინსტიტუტულიზებული წესი და სისტემური ურთიერთობანი, როგორცაა, მაგალითად, ქართველი ერი, ქართული სახელმწიფოებრიობა, ქართული სოციუმი, სულიერ-კულტურული ვითარება და ა.შ. მაშასადამე, აქ საუბარია ერის ყოფიერების სოციოპოლიტიკურ და სოციოკულტურ-

რულ სუბსტანციაზე, რომლის კონკრეტულ დროით-სივრცით გამოვლენას წარმოადგენს „სტრუქტურა“.

„სტრუქტურა“ აქ წარმოგვიდგება ისტორიული პროცესის ერთგვარ „ატომად“, ერთგვარ აზრობრივ კონსტრუქციად, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია საქართველოს ისტორიული განვითარების პროცესის განზოგადება, ზემოპირიული დეტერმინირება, ცხადია, ტრადიციულ პოლიტიკურ ისტორიოგრაფიასთან (ე.ი. ემპირიული ფაქტებისა და მოვლენების ისტორიზმთან) შეზავებით.

არადა, ამგვარი შეთანასწორება უადრესად საჭირო და აუცილებელია. გადასვლა „მოვლენათა ისტორიიდან“ „სტრუქტურათა ისტორიაზე“ სრულებითაც არ გულისხმობს მათს ურთიერთგამორიცხვას. პირიქით, ეს არის სამეცნიერო აზრის მოძრაობა ფაქტოლოგიიდან განზოგადება-გენერალიზაციისაკენ. „მოვლენათა ისტორია“ და „სტრუქტურათა ისტორია“ წარმოადგენს პროცესის მეცნიერული დეფინიციის ორ ურთიერთდაკავშირებულ ასპექტს, რომელთა გამოყენებით უდავოდ ფართოვდება ისტორიული ჰორიზონტი.

ამასთან, ჩვენის აზრით, „სტრუქტურათა ისტორიის“ ევრისტიკული ფასეულობა ნიშანდობლივია იდეოლოგიური თვალსაზრისითაც. ის უარყოფს საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების მარქსისტულ თეორიას, რადგანაც ისტორიული პროცესების მიხედვით მოდელში „ფორმაციის“ ცნებას ცვლის სოციოპოლიტიკური ან სოციოკულტურული „სტრუქტურის“ ცნება. შესაბამისად, ისტორიული პროცესი წარმოდგენილია არა როგორც კლასთა ბრძოლის ბაზაზე საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების „კანონზომიერი“ ცვალებადობა, არამედ როგორც მსხვილი ისტორიული სტრუქტურების ციკლურ-სტადიური ურთიერთმონაცვლეობა, ე.ი. პერმანენტული სოციალური ევოლუცია.

ტრადიციულ პოლიტიკურ ისტორიოგრაფიასთან, ე.ი. ფაქტებისა და მოვლენების ისტორიასთან სინთეზირებით შესაძლებელია მრავალი ისტორიული „სტრუქტურის“ გამოყოფა, რომელიც საშუალებას იძლევა გაანალიზდეს როგორც საქართველოს განვითარების ისტორიული პროცესი მთლიანობაში, ისევე კონკრეტულად ესა თუ ის მნიშვნელოვანი და განსაკუთრებული ტენდენცია. ეს „სტრუქტურებია“, მაგალითად, – ქართველი ერის ეთნოგენეზისი; ქართული ცივილიზაციის გენეტიკური და ფუნქციონალური სტრუქტურების ჩამოყალიბება; ქართული პოლიტიკური სოციუმი; ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისი; ქართული მართლმადიდებლური ქრისტიანობა და სამოციქულო ეკლესიის ისტორია; ქართული ფეოდალიზმი და ვასალიტეტის სისტემა; ქართული ნაციონალიზმი; გლობალიზაცია და საქართველო და ა.შ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამჯერად გარკვეული განმაზოგადებელი ისტორიული „სტრუქტურის“ რანგში ჩვენ განვიხილავთ **საქართველოს ისტორიის ღერძულ პრობლემას**, რომელიც საშუალებას გვაძლევს ჩვენს ისტორიულ პროცესში გამოყოფილ იქნას რამდენიმე მნიშვნელოვანი ეტაპი.

ძვ.წ. IV-III ათასწლეულების მიჯნაზე ქართველური ტომობრივი გაერთიანებების წინაშე ისტორიული კანონზომიერების მიერ „დასძულ“ ღერძულ პრობლემას წარმოადგენდა „ნეოლითური რევოლუციის“ შედეგების ათვისება. მის გადაწყვეტას კი შედეგად მოჰყვა პირველი ტომობრივი ფედერაციების ჩამოყალიბება, მტკვარ-არაქსისა და თრიალეთის პოტამიური კულტურული ერთობების ფორმირება, თვით ეთნოგენეტიკური პროცესების დინამიზაცია და, საბოლოო ასპექტით, ქართული „პირველადი“ ცივილიზაციის არსებითი ტენდენციების საფუძველჩაყრა.

ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში არსებული ღერძული პრობლემის სტრუქტურამ, შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ურთიერთგადახლართვის გამო, დუალისტური ფორმა მიიღო; ერის შიგნით არსებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური და ინტელექტუალური რესურსების ამოქმედების საჭიროება ლოგიკურად დაუკავშირდა იმდროინდელ საერთაშორისო არენაზე დომინირებად სახელმწიფოებთან კოალიციური ურთიერთობების დამყარების აუცილებლობას. (მხედველობაში გვაქვს ურთიერთობანი სელეკციების სამეფოსთან და პონტოსთან). ღერძული პრობლემა პოზიტიურად გადაწყდა, რამაც არსებითი ცვლილებები შეიტანა ქართული ცივილიზაციის განვითარების პროცესში – შიდაეთნიკური პოლიტიკური კონსოლიდაციისა და უნიფიკაციის ბაზაზე ჩამოყალიბდა კოლხეთისა და იბერიის სახელმწიფოები იმ დროისათვის აპრობირებული პოლიტიკური რეჟიმებით. სახელმწიფოს შექმნა თავისთავად გულისხმობს საზღვრების შექმნას. პირველად საქართველოს ისტორიაში ცხადად განისაზღვრა სახელმწიფოებრივი საზღვრები, ე.ი. ჩამოყალიბდა ერის არსებობის „პოლიტიკური ოიკუმენა“, ფიქსირებული სივრცე, როგორც მისი სასიცოცხლო ინტერესების სტრატეგიულ-პოლიტიკური არეალი; დაჩქარდა სოციალური ინსტიტუციონალიზაციის პროცესი, ჩამოყალიბდა სხვადასხვა სოციალური ფენები, რითაც ქართული საზოგადოების სოციალურმა სტრუქტურამ მეტ-ნაკლებად მდგრადი და სტაბილური ფორმა მიიღო; შეიქმნა უნივერსალური სახელმწიფო რელიგია და ოფიციალურმა კულტმა სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის ხარიხსი მიიღო: ერთი სიტყვით, ღერძული პრობლემის გადაწყვეტის ამ უაღრესად მნიშვნელოვანმა ეტაპმა, ისეთი პროცესებით, როგორიცაა ეთნოგენეზი, სახელმწიფოებრიობის განვითარება, სო-

ციოგენეზი და სხვ., გამოიწვია ქართული ეთნოკულტურის ტრანსფორმაცია ცივილიზაციად. ეს მტკიცება სრულებითაც არ გახლავთ გადაჭარბება ან, თუ გნებავთ, ზღვარსგადასული ეთნოცენტრიზმი. ამგვარი დასკვნის გაკეთების საფუძველზე რეალურ შესაძლებლობას იძლევა აღნიშნული ეტაპის ცივილიზაციური ანალიზი.

ჩვენი წელთაღრიცხვის I-II ათასწლეულების მიჯნაზე ღერძული პრობლემა ისევ ტრადიციული დუალისტური მოდელის სახით გამოიკვეთა; შინაგანი ფაქტორი ფეოდალიზმის გენეზისის პროცესით განისაზღვრა, საგარეო კი – არაბთა ხალიფატთან და ბიზანტიის სამხედრო-რელიგიურ იმპერიასთან ურთიერთობების განვითარებით. პრობლემის პოზიტიურმა გადაწყვეტამ სრულიად ახალი ცივილიზაციური თვისობრიობა შექმნა – ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქია, ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი სისტემით და ვასალიტეტისა და პატრონჟეური იერარქიის იმ დროისათვის პროგრესული სოციალური რეჟიმით. ამავე პერიოდში სრულყოფილების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია ქართულმა ქრისტიანობამ, როგორც კულტურულმა ფენომენმა. სწორედ მაშინ მიიღო ქართულმა ქრისტიანულმა კულტურამ დასრულებულ-კლასიკური ფორმა უაღრესად სპირიტუალური ესთეტიკით, ხორციელზე სულიერის უპირობო პრიმატის აღიარებით, ქართველი კაცის ღრმა სულიერების ფორმირებითა და მისთვის ეთიკური ნორმირების სისტემისა თუ მორალურ-ზნეობრივი კოდექსის შექმნით. არაფერს ვამბობთ „ქართულ რენესანსზე“ და იდეაციონალურ პრინციპზე დამყარებული საერო ქართული კულტურის აღმავლობაზე აღნიშნულ პერიოდში.

სამწუხაროდ, გარკვეული ისტორიული კატაკლიზმების გამო უკვე II ათასწლეულის შუა ხანებიდან საქართველოს ისტორიაში იწყება ღერძული პრობლემის ვერგადაწყვეტის, ანუ მისი ნეგატიური „გადაწყვეტის“ ციკლები. უნდა ითქვას, რომ ეს ციკლები, მათს შიგნით ნეგატიური ფაზების მონაცვლეობის პროცესთან ერთად საკმარისზე მეტად გრძელვადიანი გამოდგა. გვიანდელი ფეოდალიზმის მთელი ხანგრძლივი ეპოქა, არსებითად და უმთავრეს პარამეტრებში, სწორედ ღერძული პრობლემების ვერგადაწყვეტის პერიოდაა. ჩვენი ეროვნული ისტორიის ამ ნეგატიური რეფლექსიის უარყოფითი შედეგებიც სახეზეა – ერთიანი მონარქიის პოლიტიკური დაშლა, სოციოკულტურული დაღმასვლა, ისლამური სამხრეთის პერმანენტული ზეწოლა და ამით გამოწვეული მადესტაბილიზებული ტენდენციები როგორც რეგიონალურ და სუბრეგიონალურ პოლიტიკურ დონეზე, ისევე ეთნოკულტურულ სფეროში (მხედველობაში გვაქვს ეთნიკური იდენტურობისა და რელიგიურ-კულტურული თვითმყოფადობის დაკარგვის რეალური საფრთხე).

აღნიშნულ ეტაპზე ღერძული პრობლემის გაცნობიერებამ, მისმა ერთგვარმა კონცეპტუალიზაციამ ქართულ პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ აზროვნებაში „საქართველოს გამოხსნისა და აღდგომის“ სტრატეგიის ფორმა მიიღო. XVIIIს. II ნახევარში უპირატესობა მიენიჭა ამ სტრატეგიის, ასე ვთქვათ, „ჩრდილოურ“ ტაქტიკურ ვარიანტს, რითაც საქართველოს ისტორიაში დასაბამი მიეცა ღერძული პრობლემის „გეორგიევსკის ეპოქას“.

„გეორგიევსკის ეპოქა“, რომლის ფარგლებშიც საქართველო წარმოადგენდა ჯერ ცარისტულ-იმპერიული, ხოლო შემდეგ კომუნისტური-იმპერიული რუსეთის შიდა გეოპოლიტიკურ ველს, ორი საუკუნე გაგრძელდა. არსებითად „გეორგიევსკის ეპოქაც“ ღერძული პრობლემის ვერგადაწყვეტის ეპოქაა. მისი პირველადი პროგრესული იმპულსები (ფიზიკური გადაშენების მილიტარული საფრთხის მოცილება, რუსეთთან ერთმორწმუნეობა, ევროპული კულტურისაკენ ახალი არხის გაჭრა) ძალიან მალე გაქრა. გაუქმდა ქართული სახელმწიფოებრიობა, საუკუნეების მანძილზე ფორმირებული ეროვნული სოციალური სისტემა. უნდა ითქვას, რომ ვერც წმინდა ფიზიკური უსაფრთხოების საკითხი იქნა სრულფასოვნად გადაწყვეტილი. ერის ფიზიკური უსაფრთხოება მხოლოდ სიცოცხლის შენარჩუნებას როდი ნიშნავს. თუ ო. შპენგლერის ისტორიოსოფიას დავესესხებით, ცხადი გახდება, რომ ყოველ ეროვნულ კულტურას გააჩნია მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ორგანული სტრუქტურა, პლასტიკური „ჟესტი“, ინსტიქტური ტაქტი, რიტმი, რაც ერთობლიობაში ამ კულტურის სუბსტანციას ქმნის. ეს სუბსტანცია კი აძლევს ადამიანს „საკუთარ ფორმას“.¹

რელიგიური სუვერენიტეტის ლიკვიდაცია, რუსიფიკაცია, ქართული ენის წინააღმდეგ მიზანმიმართული ბრძოლა, ერის ინტელექტუალური ელიტის განადგურების ცალკეული ფაზები, ეროვნული თვითშემეცნების შეზღუდვა და ა.შ. — ეს არის არასრული რეესტრი იმ ტენდენციებისა, რომელთა მაქსიმიზაციით რუსეთი ცდილობდა ქართველი ერის კულტურული სუბსტანციის დამლას, ჩვენი ეროვნულ-კულტურული ორგანიზმის მოკვდინებას. ამიტომ აღვნიშნავთ, რომ „გეორგიევსკის ეპოქაში“ ქართველი ერის ფიზიკური გადაშენების პრობლემა არ მოხსნილა, შეიცვალა მხოლოდ მის გადაწყვეტაზე ნეგატიურად ზემოქმედი საფრთხის ვექტორი — მილიტარული საფრთხე ტრანსფორმირდა არამილიტარულში. საბჭოთა იმპერიის დეზინტეგრაციამ და საქართველოს მიერ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დეკლარირებამ წერტილი დაუსვა „გეორგიევსკის ეპოქას“.

¹ **О. Шпенглер.** Закат Европы, т. I. М., 1923, გვ. 315-316.

ქართულ ისტორიულ პროცესში, ჩვენი ერის განვითარების დინამიკის ტრაექტორიაში გამოიკვეთა რადიკალური ცვლილებების ტენდენცია. ამ სრულიად ახალი მდგომარეობის არსი, ვფიქრობთ, ღერძული პრობლემის ახლებური განზოგადების კონტექსტში უნდა მოვიაზროთ. მიგვაჩნია, რომ მეორე და მესამე ათასწლეულების მიჯნაზე, შესაძლოა XXI ს. მთელს სივრცეზე, საქართველოს ისტორიის ღერძულ პრობლემას წარმოადგენს მიმართება მსოფლიო სივრცეში მიმდინარე გლობალიზაციის პროცესისადმი. მის გადაწყვეტაზე არის დამოკიდებული ქართველი ერის და ქართული სახელმწიფოებრიობის მომავალი ისტორიული ბედი, ეროვნული სოციოკულტურული წყობისა და ღირებულებითი ორიენტაციების ქართული მოდელის ისტორიული პერსპექტივა.

ჩვენი აზრით, თანამედროვე ღერძული პრობლემის შინაგანი სტრუქტურა გამოირჩევა მრავალვარიანტულობით, პარადიგმატულ საკითხთა უაღრესად რთული კომპლექსით. ეს სირთულე შემთხვევითი როდია. იგი განპირობებულია თვით გლობალიზაციის პროცესის არაერთგვაროვნებით, მისი განმსაზღვრელი კრიტერიუმებისა და პარამეტრების მრავალვარობით. დღეს ამ პრობლემის მასშტაბური ანალიზი და მეტ-ნაკლებად ობიექტური, პოზიტიური განზოგადება გარკვეული ინტელექტუალური ფუნქციის მატარებელ პროცესად გვესახება.

როგორ შეიძლება წარმოვიდგინოთ გლობალიზაციის მიმართ საქართველოს დამოკიდებულების, როგორც განსაზღვრული გონისმიერი პროცესის, ფუნქციონალური პლასტი? ჯერ ერთი, ეს არის ორიენტაცია გლობალურ სივრცეში, ქართული მენტალიტეტის, აზროვნების ქართული წესის შემეცნებით-გნოსეოლოგიური მიმართება თანამედროვე მსოფლიო სისტემის ფარგლებში მიმდინარე პოლიტიკური, ეკონომიკური, ტექნოლოგიური და სოციოკულტურული ტენდენციის მიმართ. ეს არის საქართველოს მსოფლმხედველობრივი მიმართება გარესამყაროსადმი, ერთგვარი ისტორიოსოფიული რეფლექსია, მსოფლიოსთან მიმართებაში საკუთარი ადგილისა და მისიის გააზრება, უფრო სწორად რომ აღვნიშნოთ, ქართველი ერის ისტორიული თვითგამორკვევა გლობალურ ცივილიზაციაში. უნდა ითქვას, რომ დანარჩენ სამყაროსთან „დაპირისპირებაში“ ისტორიულ-კულტურული თვითობის განსაზღვრის მომენტი არახალია ქართული მენტალიტეტისათვის. ქართული ცნობიერება ყოველთვის იყო ორიენტირებული ფილოსოფიურ-ისტორიულ პრობლემატიკაზე. ჩვენში ყველაფერი ან თითქმის ყველაფერი მის კონტექსტში წყდებოდა. ქართველი ერის ყოველ თაობას ჰქონდა ზემოთთქმული ისტორიული თვითგამორკვევის მოთხოვნილება. მაგრამ საქართველოს ისტორიაში იყო პერიოდები, როცა ეს მოთხოვნილება განსა-

კუთრებულად მძაფრად აღიქმებოდა. თანამედროვე ეპოქა სწორედ ამგვარი პერიოდია.

მეორე: გლობალიზაციის პროცესის არსობრივი ტენდენციების ანალიზი გარკვეული ეთნოცენტრისტული ფუნქციის მატარებელია; მსოფლმხედველობრივი დამოკიდებულება გლობალური პროცესების მიმართ წარმოადგენს ეროვნული იდეის ძირითად შემადგენელ კომპონენტს, შეიძლება ითქვას, მის სუბსტანციურ საფუძველს. ამ შემთხვევაში პრობლემის საყრდენს წარმოადგენს მსოფლიოს განვითარების ძირითადი მიმართულების დეფინირება ეროვნული ინტერესების კონტექსტში. ე.ი. გლობალური ცვლილებების აღქმისა და განმარტების უმთავრესი წინამძღვარი არის ამ ცვლილებების საქართველოზე ზემოქმედების შესაძლო ვარიანტების დადგენის მისწრაფება, გლობალურ „გამოწვევებზე“ ქართული „პასუხების“ გაცემის შინაარსისა და ფორმის შემუშავების აუცილებლობა, ქართული ეთნოკულტურული და ეთნორელიგიური იდენტურობის კონსერვაციის საგარანტიო საფუძვლების შექმნა.

მამასადამე, გლობალისტიკური კვლევების დროს სწორედ საქართველო უნდა იყოს წარმოდგენილი ინტელექტუალური ინტერესების ცენტრად, მსოფლიო პროცესების შეფასების უმთავრეს საზომად.

მესამე: აღნიშნულ საკითხს პრაგმატულ-პროგნოსტიკური ფუნქციაც აქვს, რაც მისი გადაწყვეტის ტელეოლოგიურ, მიზნობრივ და აღნიშნულებას უკავშირდება. გლობალიზაციის პროცესის გააზრებას გააჩნია განსაზღვრული მიზანი – ამ პროცესის კვლევის, მისი ძირითადი მახასიათებლების ლოგიკური ანალიზის ბაზაზე შემუშავდეს საქართველოს განვითარების გრძელვადიანი სტრატეგია. ამ სტრატეგიაში უნდა განისაზღვროს: საქართველოს ეროვნული ინტერესები გლობალიზაციის მსოფლიო პროცესის პრიზმაში; გლობალიზაციის იმ ტენდენციების ნუსხა, რომლებიც საფრთხეს უქმნიან ამ ინტერესებს და ამდენად ჩვენი უსაფრთხოებისათვის რისკის ფაქტორებს წარმოადგენენ; ადეკვატური ან ალტერნატიული ქმედებების ხასიათი და ფუნქციები. ასეთი სტრატეგიის ფორმირება უნდა ხდებოდეს მოდელირების პრინციპების საფუძველზე, რაც გულისხმობს გლობალიზაციის მიმართ ორიენტაციის ქართული ლოკალური პროგნოსტიკური მოდელების ჩამოყალიბებას.

DAZMIR JOJUA

**THE AXIAL PROBLEM OF THE GEORGIAN
HISTORY**

The article presents some points of view on certain principal tendencies of development of the Georgian national historiography. First of all, the urgency of improving the methodological side of the Georgian historiography is stressed: the transition from “the history of events”, or “the political factology” to “the history of structures”; the use of the generalizing typological methods; the orientation towards the systemic theory and the ideas of structuralism, etc. The article considers the axial problem of the history of Georgia as one of these typological and thematic structures. Separate stages of resolving or non-resolving the axial problem at different periods of our history are presented. It is also noted that the History of Georgia represents a permanent alternation of the axial problem of resolving and non-resolving cycles. (The dichotomy of “Progress-Regress”, “Going Ahead – Going Backwards”, “Rise – Fall”). That’s why it’s maintained that the introduction of “the axial problem” phenomenon will create rather an optimum scheme of the period division of the History of the Georgian people and a new system of classification of the historical epochs.

მერი ბაბუაძე

რუსეთის უშიშროებასთან ურთიერთობის საქართველოში 2008 წლის აგვისტოში

XXს. 90-იან წლებში სოციალისტური ბანაკისა და სსრ კავშირის დაშლამ ახალი პოლიტიკური რეალობები შექმნა. წარმოიქმნენ სუვერენული, დამოუკიდებელი სახელმწიფოები, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ევროკავშირსა და ნატო-ში გაწევრიანდა. ეს ორგანიზაციები უმთავრესი ევროპული ღირებულებების – სამართლებრივი სახელმწიფოს არსებობის, პოლიტიკური საკითხების გადასაჭრელად ომის მიუღებლობის გამოხატულება და გარანტია. რუსეთ-საქართველოს ომის შედეგად ეს მიღწევები სერიოზული საფრთხეების წინაშე აღმოჩნდა. რუსეთის პოლიტიკური ისტებლიშმენტი უარყოფს სახელმწიფოთა სუვერენულ თანასწორობას და მისი ნეოიმპერიული წერსივით ჩანაცვლებას ცდილობს. საქართველოს ინტერვენცია და ოკუპაცია რუსეთის მხრიდან ახალი იმპერიული პოლიტიკისკენ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა.

ექსპერტების აზრით, რუსეთის გეოპოლიტიკური წარმატებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოში არსებულ ჩრდილოეთ-სამხრეთის გაზსადენზე კონტროლის დაწესებას.¹ რუსეთის მიერ საქართველოზე კონტროლის დამყარების შემთხვევაში შეიქმნება რუსეთ-ირანის ერთიანი სტრატეგიული სივრცე, რითაც შეიქმნება ყველა პირობა ანტიდასავლური სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის შეკვრისათვის.²

2006წ. საქართველოს ხელისუფლებამ გაზსადენი საპრივატიზაციო ობიექტების ნუსხაში შეიტანა, მაგრამ აშშ-ის დიპლომატიის პირდაპირი ჩარევით პრივატიზაციის პროცესი შეჩერდა. ბუნებრივია, ამ ფაქტმა რუსეთის სერიოზული უკმაყოფილება გამოიწვია. საქართველოზე პოლიტიკური კონტროლის მოპოვებას რუსეთის სამხედრო და პოლიტიკური ელიტა ხანგრძლივი დროის მანძილზე ამზადებდა კონფ-

¹ R. Parsons. Georgia, Abkhazia, Russia: the war option. 13.05.2008. იხ. ელ-ვერსია: <http://www.opendemocracy.net/article/georgia-abkhazia-russia-the-war-option>.

² ზ. პაპასქიორი. იმედი მაინც ჭიატებს! საქართველო-რუსეთის ომი და აფხაზეთის კონფლიქტის მოწესრიგების პერსპექტივები. – გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. 25.X.2008.

ლიქტურ რეგიონებში პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცების გზით. სამხრეთ ოსეთის სეპარატისტული ხელისუფლება და შეიარაღებული ძალები რუსეთის ფედერაციის სამხედრო სტრუქტურების კონტროლისა და ხელმძღვანელობის ქვეშ მოექცა. ცხინვალში ხელმძღვანელი პოსტები რუსეთის სამშვიდობო ძალების უფროსმა ოფიცერებმა, დაზვერვისა და სხვა სამართალდამცავი უწყებების სამხედრო ჩინოვნიკებმა დაიკავეს. 2005წ. სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო მთავრობის პრემიერ-მინისტრად დაინიშნა რუსეთის ფედერაციის მოქალაქე იური მოროზოვი, რომელსაც წლების მანძილზე სხვადასხვა მაღალი თანამდებობა ეკავა ბაშკირეთში. შინაგან საქმეთა მინისტრი გახდა რუსეთის მილიციის პოლკოვნიკი მიხეილ მინდაევი, რომელიც 2004 წლის ბესლანის კონტრტერორისტულ ოპერაციაში ФСБ-ის სპეციალურ ქვედანაყოფს «Альфа»-ს ხელმძღვანელობდა. 2006 წლიდან სამხრეთ ოსეთის ნაციონალური უსაფრთხოების საბჭოს მდივანია რუსეთის შეიარაღებული ძალების პოლკოვნიკი, ავღანეთისა და ჩეჩნეთის ომების მონაწილე ანატოლი ბარანკევიჩი, ხოლო სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის თავმჯდომარე ბორის ატოევი, რომელიც წლების მანძილზე იმყოფებოდა КГБ-ს სხვადასხვა თანამდებობაზე, ავღანეთში მისიის დასრულების შემდეგ მსახურობდა მოსკოვში ФСБ-ის ცენტრალურ აპარატში. 2007 წლიდან სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფო დაცვის სამსახურის უფროსი გახდა რუსეთის არმიის პოლკოვნიკი, ჩეჩნეთისა და ბოსნიის ბრძოლების მონაწილე ვლადიმირ კოტოევი. 2008 წლის მარტიდან თავდაცვის სამინისტროს სათავეში ჩაუდგა რუსეთის არმიის გენერალი ვასილ ლუნევი, ხოლო სახელმწიფო სასაზღვრო სამსახურის ხელმძღვანელად დაინიშნა ФСБ-ის პოლკოვნიკი ოლეგ ჩებოტარევი. ამ თანამდებობის პირთა მეშვეობით რუსეთი სრულად აკონტროლებდა არა მარტო სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო ხელისუფლებას, არამედ მთელს კონფლიქტის ზონას. ამით რუსეთმა დაარღვია ნეიტრალიტეტის ვალდებულება და, ფაქტობრივად, კონფლიქტის მონაწილე მხარედ იქცა. სწორედ ამ ძალების მიერ იქნა ინსპირირებული ის პროვოკაციული ქმედებები, რომლითაც 2008 წლის აგვისტოს დასაწყისში საქართველოს თავს მოახვეს ფართომასშტაბიანი საერთაშორისო შეიარაღებული კონფლიქტი.

2008წ. 1 აგვისტოს საქართველოს მიერ კონტროლირებად სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე ორი ბომბი აფეთქდა, რომლის შედეგად ხუთი ქართველი პოლიციელი დაშავდა. სიტუაციის გამწვავების თავიდან აცილების მიზნით ცენტრალურ ხელისუფლებას საპასუხო ზომები არ მიუღია. 2 აგვისტოს მსხვილკალიბრიანი ყუმბარამტყორცნიდან ინ-

ტენსიური სროლები განხორციელდა ქართველების მიერ კონტროლირებადი შვიდი სოფლის მიმართულებით, დაიჭრა ერთი სამოქალაქო პირი და ერთი ქართველი პოლიციელი.

2 აგვისტოდან ცხინვალიდან დაიწყო ქალებისა და ბავშვების ევაკუაცია. 3 აგვისტოს სამხრეთ ოსეთის სეპარატისტულმა მთავრობამ გამოაცხადა 500-ზე მეტი ადამიანის, მათ შორის, 400 ბავშვის ევაკუაციის შესახებ, მაგრამ ჩრდილოეთ ოსეთის პრემიერ-მინისტრის მოადგილემ ახალი ამბების სააგენტო „ინტერფაქსთან“ უარყო ევაკუაციის ფაქტი. მისი განმარტებით, ბავშვები წაიყვანეს ჩრდილოეთ ოსეთის საზაფხულო ბანაკებში დასასვენებლად წინასწარ დაგეგმილი პროექტის შესაბამისად. თუმცა, განსხვავებულ ინფორმაციას ავრცელებდნენ რუსეთის საინფორმაციო საშუალებები. ერთ-ერთი ცნობით, 4 აგვისტოსათვის კონფლიქტის ზონიდან გაიყვანილი იყო 2500-ზე მეტი ადამიანი.¹

3 აგვისტოს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ ოფიციალურად განცხადა, რომ სამხრეთ ოსეთი ფართომასშტაბიანი სამხედრო კონფლიქტის საშიშროების წინაშე დგას, ხოლო 5 აგვისტოს მოსკოვმა გააკეთა განცხადება, რომ ის დაიცავს რუსეთის მოქალაქეების ინტერესებს სამხრეთ ოსეთში. ამ დღიდან ოსმა სეპარატისტებმა დაიწყეს მასშტაბური სამხედრო ოპერაციები სამხრეთ-ოსეთის ქართული ანკლავების წინააღმდეგ. კერძოდ, ყუმბარმტყორცვებიდან ცეცხლი გახსნეს სოფელ ნულის მიმართულებით, იერიში მიიტანეს ფრონესა და ლიახვის ხეობების ქართულ სოფლებზე – ვანთა, ერედვი, ფრისი და სარბრუკი. დაიჭრა 2 მცირეწლოვანი ბავშვი და ქართული სამშვიდობო ძალების სამი წარმომადგენელი.

6 აგვისტოს საქართველოს ხელისუფლებისა და სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო ხელისუფლების წარმომადგენლები ერთმანეთს ცეცხლის გახსნაში ადანაშაულებდნენ. 6 აგვისტოს ღამის ინტენსიური სროლების შედეგად დაიჭრა საქართველოს სამშვიდობო ძალების 2 სამხედრო მოსამსახურე. სეპარატისტული მთავრობა ამტკიცებდა, რომ მსხვერპლს ადგილი ჰქონდა მათ მხარესაც. 6 აგვისტოს ღამის სატელევიზიო კომენტარებში სახელმწიფო მინისტრი რეინტეგრაციის საკითხებში თ. იაკობაშვილი შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალს ცხინვალის მთავრობასთან პირდაპირ დიალოგში ხედავდა, რომელშიც შუამავლის როლი საგანგებო დავალებათა ელჩს იური პოპოვს უნდა შეესრულებინა. იმ საღამოს და 7 აგვისტოს გამთენიისას ინტენსიური ცეცხლი გაიხსნა ოსეთის ქართული სოფლების – ანევის, დიდი მუხა-

¹ Зону грузино-осетинского конфликта покинули более 2,5 тыс. человек. 4.08. 2008. იხ. ელექტრონული ვერსია: <http://korrespondent.net/world/542928>

მუგუთის მიმართულებით. დაკავებული პოზიციების დაცვის მიზნით ცენტრალურმა ხელისუფლებამ შეზღუდული ცეცხლი გახსნა. რეგიონში შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ავნივიდან, ნულიდან და ერგნეთიდან დაიწყო ბავშვებისა და ქალების ევაკუაცია.¹

7 აგვისტოს, დილით, რუსეთის საინფორმაციო სააგენტოებისადმი მიცემულ ინტერვიუში სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო პრეზიდენტი ე. კოკოთი დაიმუქრა – თუ საქართველოს ხელისუფლება არ გაიყვანდა შეიარაღებულ ძალებს, მაშინ ის თვითონ დაიწყებდა რეგიონის „წმენდას“. დაჭრილი ქართველი სამხედროების მოსახანულებლად გორის სამხედრო ჰოსპიტალში მისულმა საქართველოს პრეზიდენტმა მიხეილ სააკაშვილმა რუსეთის პრეზიდენტს მოუწოდა სამხრეთ ოსეთიდან გაეწვია რუსეთის თანამდებობის პირები, რომლებიც საკუთარ თავს ე.წ. სამხრეთ ოსეთის მთავრობას უწოდებდნენ, ფაქტობრივად კი, ახორციელებდნენ რუსეთის კონტროლს რეგიონში.

7 აგვისტოს სეპარატისტული მთავრობის წარმომადგენლებთან შესახვედრად კონფლიქტის ზონაში გაემგზავრა მოლაპარაკებებში ქართული დელეგაციის მეთაური თ. იაკობაშვილი. ცხინვალში ის შეხვდა შერეული სამშვიდობო ძალების მეთაურს მარატ კულახმეტოვს. სამხრეთ ოსეთის მხარემ უარი თქვა მოლაპარაკებებში მონაწილეობაზე, შეხვედრაზე ასევე არ მივიდნენ რუსეთის სამშვიდობო მისიის წარმომადგენლები. იმავე დღეს სეპარატისტული რესპუბლიკის უშიშროების საბჭოს მეთაურმა ანატოლი ბარანკევიჩმა განაცხადა, რომ საქართველოს შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგ საბრძოლველად ჩრდილოეთ ოსეთიდან ჩამოდიან კახაკთა სამხედრო დაჯგუფებები. როგორც *«Независимая газета»* იტყობინებოდა, ამ დროისათვის ჩრდილოეთ ოსეთიდან სამხრეთ ოსეთში უკვე ჩამოსული იყო 300 მოხალისე.² ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკაში საქართველოში გასაგზავნად ბოევიკთა მობილიზაციის ფაქტი გაახშირდა საქართველოს წარმომადგენელმა გაერო-ში ი. ალასანიამ 2008წ. 8 აგვისტოს გამართულ უშიშროების საბჭოს საგანგებო სხდომაზე.³

7 აგვისტოს, შუადღისთვის, სეპარატისტებმა კვლავ განაახლეს ქართული სოფლების საარტილერიო დაბომბვები. ქართული სამშვიდობო ბატალიონის საბრძოლო მანქანის აფეთქების შედეგად დაიჭრა სამი

¹ გ. ასანიშვილი. ერთი ნაბიჯი ომამდე. – გაზ. „24 საათი“, 8.VIII.2008.

² М. Перевозкина. Это не конфликт, это – война. – *«Независимая газета»* 8.08.2008. იხ. ელექტრ. ვერსია: http://www.ng.ru/politics/2008-08-08/1_war.html.

³ Совет Безопасности, 5951-е заседание, 8.08 2008. იხ. ელექტრონული ვერსია: <http://www.un.org/russian/document/scaction/2008/index.html>

ქართველი მშვიდობისმყოფელი. ქართულმა პოლიციამ საპასუხო ცეცხლი გაუხსნა სეპარატისტთა შეიარაღებულ დაჯგუფებებს. შედეგად მოკლულ იქნა ორი ბოევკი და ორიც დაიჭრა. მოგვიანებით, სოფ. ანევეში ააფეთქეს ქართველი სამშვიდობოების საკონტროლო-გამშვები პუნქტი, რის შედეგადაც დაიღუპა რამდენიმე ქართველი სამხედრო და სამოქალაქო პირი. სალამოს საქართველოს პრეზიდენტმა ოს სეპარატისტებს კიდევ ერთხელ მოუწოდა საბრძოლო მოქმედებების დაუყოვნებლივ შეწყვეტისა და მოლაპარაკებების განახლებისაკენ, ასევე საზოგადოებას აცნობა საქართველოს მხრიდან ცეცხლის ცალმხრივად შეწყვეტის შესახებ მიღებული გადაწყვეტილება. საქართველოს პრეზიდენტმა საერთაშორისო საზოგადოებრიობას მიმართა ძალადობის ესკალაციის შეჩერების, პირდაპირი მოლაპარაკებების დაწყებისა და კონფლიქტის დარეგულირების პროცესის ინტერნაციონალიზაციაში დახმარების თხოვნით.

ცეცხლის შეწყვეტის გამოცხადებიდან დაახლოებით ერთ საათში ოსმა სეპარატისტებმა დაბომბეს სოფ. ანევე, რომელიც სრულად განადგურდა. მოგვიანებით ცეცხლი გახსნეს საქართველოს მიერ კონტროლირებადი სოფლების ფრისისა და ცხინვალის გარშემო განლაგებული ქართული პოზიციების წინააღმდეგ, მათ შორის თამარაშენისა და ქურთას მიმართულებით. ინტენსიური დაბომბვების შედეგად ქურთაში დაინგრა პოლიციის განყოფილების შენობა. რუსეთის სამშვიდობო ძალებმა არ მიიღეს ზომები ძალადობის აღსაკვეთად, რითაც საფრთხე შეუქმნეს სამხრეთ ოსეთის ქართული ანკლავების მშვიდობიანი მოსახლეობის უსაფრთხოებას.

რუსეთის სამშვიდობო ძალების უმოქმედობა დაადასტურა 2008წ. 10 აგვისტოს გაერო-ს უშიშროების საბჭოს სხდომაზე გენერალური მდივნის თანაშემწემ მშვიდობის დაცვის ოპერაციის საკითხებში ედმონ მულემ.¹ უფრო მეტიც, სამხრეთ ოსეთის სამხედრო შენაერთები ქართულ სოფლებს ცეცხლს უშენდნენ რუსი მშვიდობისმყოფელების ზურგს უკან გამაგრებული პოზიციებიდან.² ამავდროულად, საქართველოს ხელისუფლება ფლობდა ინფორმაციას როკის გვირაბის გავლით საქართველოს ტერიტორიაზე რუსეთის სამხედრო შეიარაღებული ძალების შემოსვლის შესახებ. ამის თაობაზე სათანადო განცხადება გააკეთა 8 აგვისტოს გაერო-ს უშიშროების საბჭოს სხდომაზე საქართველოს წარმო-

¹ *Совет Безопасности, 5953-е заседание, 10. 08 2008.* იხ. ელექტრ. ვერსია: <http://www.un.org/russian/documen/scaction/2008/index.html>.

² **Daniel Fried.** Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs. Testimony before the House Committee on Foreign Affairs. Washington, DC. იხ. ელექტრ. ვერსია: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/109363.htm>.

მადგენელმა ი. ალასანიამ. რუსული პრესის მონაცემებით, 6-7 აგვისტოს ალაგირიდან ტრანსკის გავლით, ნიჟნი ზარამაგის სასაზღვრო პუნქტის მიმართულებით გადაადგილდებოდა რუსეთის შეიარაღებული ძალების სამხედრო კოლონები და ჯავშანტექნიკა პირადი შემადგენლობით. 2 აგვისტოს ჩრდილოეთ ოსეთში რუსეთის სამხედრო-საჰაერო ძალების, სამხედრო-საზღვაო ფლოტისა და არმიის სწავლება „კაკასია – 2008“-ის დამთავრების შემდეგ 58-ე არმია არ იქნა დაბრუნებული მუდმივი დისლოკაციის ადგილზე ნალჩიკთან, დასახლება პროხლადნიში. რუსეთის სარდლობამ ის სტრატეგიულ სამხედრო პლაცდარმზე, ნიჟნი ზარამაგში განათავსა, რომელიც როკის გვირაბის ჩრდილოეთის პორტალიდან რამდენიმე კილომეტრზე მდებარეობს.¹

7 აგვისტოს ნიჟნი ზარამაგიდან ცხინვალში რუსეთის რეგულარული არმიის ნაწილების შეყვანას ადასტურებს ჩრდილოეთ კავკასიის სამხედრო ოლქის 58-ე არმიის 135-ე მოტომსროლელი პოლკის კაპიტანი დენის სიდრისტი.² 2008წ. 20 ნოემბერს გაზეთ *«Известия»*-სადმი მიცემულ ინტერვიუში ვ. პუტინის ყოფილი მრჩეველი ანდრეი ილარიონოვი ამტკიცებდა, რომ რუსეთის რეგულარული ჯარის 135-ე და 693-ე მოტომსროლელი პოლკები, 141-ე სატანკო ბატალიონის განყოფილება, 22-ე ბრიგადის სპეცრაზმი 2 000 ჯარისკაცის შემადგენლობით სამხრეთ ოსეთში შევიდა 7 აგვისტოს შუადამდე. ფრიად საყურადღებოა ვადიმ და ვლადისლავ კოზაევიების განცხადება, რომ ე. კოკოითი წინასწარ იყო ინფორმირებული სამხრეთ ოსეთში მოსალოდნელი სამხედრო ოპერაციების შესახებ და წინასწარგანზრახვით გადავიდა ცხინვალიდან ჯავაში. ვადიმ კოზაევი იყო ჩრ. ოსეთის შსს თანამშრომელი, ხოლო ვლადისლავ კოზაევი აფხაზეთისა და ოსეთის გმირია. 9 აგვისტოს ისინი შევიდნენ ცხინვალში დედის გამოსაყვანად, მაგრამ ჯავაში გადაეყარნენ ე. კოკოითს, რომელთანაც კონფლიქტის გამო ორივე ძმა დააპატიმრეს.³

ზემოთ მოტანილი მასალა ნათლად ადასტურებს, რომ სამხრეთ ოსეთში, სიტუაციის ესკალაციის მიზნით, ადგილი ჰქონდა კარგად გააზრებულ პროვოკაციას, რათა შემდგომში გაემართლებინათ რუსეთის მიერ წინასწარ დაგეგმილი სამხედრო ინტერვენცია საქართველოში.

¹ **Ю. Снегирев.** Зовут Снегирев. – *«Известия»*, 20.XI.2008.

² *Жизнь продолжается.* – *«Красная Звезда»*. 3.IX.2008; *Все дороги ведут в Рокский тоннель: война началась на провокационной территории.* 11.09. 2008 г. იხ. ელექტრ. ვერსია: **newsru.com**

³ **М. Лепина.** Южная Осетия не выдает России ее граждан поднявших руку на президента Кокойты. – *«Коммерсантъ»*, № 155, 1.IX.2008.

მოსკოვი დიდი ხნის მანძილზე ამზადებდა ფართომასშტაბიან სამხედრო აგრესიას საქართველოს წინააღმდეგ. სრულ მზადყოფნაში იყო მოყვანილი რუსეთის რეგულარული სამხედრო შენაერთები, ხოლო რუსეთის პროპაგანდისტული მანქანა გამუდმებით ეწეოდა ანტიქართულ კამპანიას, რომ საქართველოს ხელისუფლება ომისათვის ემზადება, უარს ამბობს ხელი მოაწეროს შეთანხმებას აფხაზეთთან და ოსეთთან ცეცხლის განუახლებლობის შესახებ, რადგანაც მიზნად ისახავს შეიარაღებული გზით განდგომილი რეგიონების რეინტეგრაციას და ა.შ. 2 აგვისტოდან 7 აგვისტოს ჩათვლით დსთ-ს სამშვიდობო ძალების უმოქმედობა კონფლიქტის ზონაში იყო წინასწარ განზრახული სტრატეგია, რომელიც მიზნად ისახავდა საერთაშორისო საზოგადოებრიობის წინაშე რუსეთისათვის მოემზადებინა ზნეობრივი საფუძველი საქართველოს წინააღმდეგ აგრესიის გამართლებისათვის. რუსმა მშვიდობისმყოფელებმა არათუ არ შეასრულეს მათზე დაკისრებული ვალდებულება, არამედ როკის გვირაბი გახსნეს სხვადასხვა უკანონო შეიარაღებული ფორმირებებისათვის, რითაც პრაქტიკულად 1992-93წწ. აფხაზეთის ომის სცენარი განმეორდა.

8 აგვისტოს რუსეთის სამხედრო შეიარაღებულმა ძალებმა გამოკვეთეს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი და დაიწყეს საქართველოს ტერიტორიების დაბომბვა სტრატეგიული რაკეტებითა და რეაქტიული ჭურვებით. ამ ფაქტთან დაკავშირებით აშშ-ს ხელისუფლებამ გაავრცელა განცხადება, რომელშიც მხარს უჭერდა საქართველოს სუვერენიტეტსა და ტერიტორიულ მთლიანობას მის საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში, მოითხოვდა რუსეთის სახმელეთო შეიარაღებული ძალების გაყვანას საქართველოს ტერიტორიიდან და 6 აგვისტოს სტატუს-ქვოს დაბრუნებას.¹ იმავე დღეს განცხადება გააკეთა აშშ-ის სახელმწიფო მდივანმა კონდოლიზა რაისმა.² საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს პეკინიდან გამოეხმაურა შეერთებული შტატების პრეზიდენტი ჯ. ბუში.³ მისი აზრით, ძალის გამოყენება საქართველოში საფრთხეს უქმნიდა მშვიდობას რეგიონში და მხარეებს მოუწოდა საკითხის მშვიდობიანი მოწესრიგებისაკენ. როგორც ჩანს, რუსეთის თავდაპირველ მიზანს წარმოადგენდა კონფლიქტი არ გასცდენოდა ეთნოკონფლიქტის ფარგლებს და ფარულად დაუჭერდა მხარს

¹ **R. Wood.** Acting Deputy Spokesman. Russian Actions in Georgia. Press Statement Washington, DC. 8.08. 2008.

² *Russia Move into Georgia.* Statement by Secretary **Condoleezza Rice.** Washington, DC. 8.0 8. 2008.

³ *President Bush Concerned by Escalation of Violence in Georgia.* Westin Beijing Chaoyang. Beijing.

სამხრეთ ოსეთის შეიარაღებულ ძალებსა და რუსეთიდან შემოსულ უკანონო შეიარაღებულ ფორმირებებს. საქართველოს შეიარაღებული ძალების მიერ 8 აგვისტოს ცხინვალის შემოგარენის დაკავებამ რუსეთის გეგმები რადიკალურად შეცვალა, ის იძულებული გახდა ღიად ჩაბმულიყო საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო კონფლიქტში „მშვიდობის იძულების“ ოპერაციის დაწყების მოტივით. შექმნილ ვითარებაში, 9 აგვისტოს საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე საომარი მდგომარეობა და სრული მობილიზაცია გამოცხადდა. საქართველოს ხელისუფლების ეს გადაწყვეტილება სრულ შესაბამისობაში იყო საერთაშორისო სამართლის ნორმებთან და გაერო-ს წესდების 51-ე მუხლთან, რომელიც ითვალისწინებს თავდაცვის უფლებას გაერო-ს წევრ ქვეყანაზე შეიარაღებული თავდასხმის შემთხვევაში.

9 აგვისტოს 12 საათის მანძილზე გრძელდებოდა საქართველოს ტერიტორიის სასტიკი და მასირებული საჰაერო დაბომბვა. 100 ტანკით, 115 საბრძოლო ჯავშანმანქანით და 300 ყუმბარმტყორცნი დანადგარით აღჭურვილი 6000 კაციანი რუსეთის საოკუპაციო ძალები, როკის გვირაბის გავლით, ცხინვალის რაიონში შევიდნენ. საჰაერო თავდასხმის სამიზნე გახდა კონფლიქტის ზონიდან დაშორებული ობიექტები. დაბომბა თბილისის საავიაციო ქარხანა, დასავლეთ საქართველოში მდებარე კოპიტნარის აეროდრომი, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მახლობლად მდებარე გაჩიანი. რუსეთის ავიაციამ საჰაერო თავდასხმა განახორციელა ქ. გორზე, რასაც მოჰყვა მსხვერპლი მშვიდობიან მოსახლეობაში. არაერთხელ დაბომბა ქ. ონი, ფოთის პორტი და ქ. სენაკი, სენაკში განლაგებული სამხედრო ბაზა. რუსეთის თვითმფრინავებმა დაბომბეს ზემო აფხაზეთის სოფლები ავადხარა და ბილისი, ადმინისტრაციული ცენტრი – სოფ. ჩხალთა. 8-9 აგვისტოს აფხაზეთიდან სამხრეთ ოსეთში გადასროლილ იქნა ჯარები და მძიმე ტექნიკა. 9 აგვისტოს აფხაზეთის დე-ფაქტო თავდაცვის მინისტრის მოადგილემ გაერო-ს დამკვირვებელთა მისიას მოსთხოვა კოდორის ხეობაში მყოფი დამკვირვებლების გამოყვანა. ამავდროულად, აფხაზეთის დე-ფაქტო პრეზიდენტმა ბაგაფშმა გააკეთა განცხადება, რომ აფხაზეთის ხელისუფლება ემზადება ზემო კოდორის ხეობაში სამხედრო ოპერაციის განხორციელებისათვის. დსთ-ს სამშვიდობო ძალების ხელმძღვანელმა გენერალმა ჩაბანმა გაერო-ს დამკვირვებელთა მისიას აცნობა, რომ ისინი ვერ აკონტროლებენ აფხაზეთის დე-ფაქტო ხელისუფლებას. თუმცა სრულიად განსხვავებული განცხადება გააკეთა ბაგაფშმა 10 აგვისტოს მოწვეულ პრეს-კონფერენციაზე. მისი სიტყვებით, აფხაზეთის მოქმედება ხორციელდებოდა დსთ-ს სამშვიდობო ძალებთან კოორდინირებულად.

10 აგვისტოს რუსეთის ხელისუფლებამ განახორციელა „საქართველოსათვის მშვიდობის იძულების“ ღონისძიება. მოახდინეს ცოცხალი ძალის მობილიზება ჯავაში და მთელი ღამის განმავლობაში საჰაერო იერიშები მიჰქონდათ საქართველოს შეიარაღებულ ძალებზე, იბომბებოდა საქართველოს მთელი ტერიტორია, მათ შორის, საქართველოზე გამავალი მილსადენები. შავი ზღვის აკვატორიაში დაწესდა სამი ზონა, რითაც საქართველო საზღვაო ბლოკადაში მოექცა.¹ რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტმა ფოთის პორტში არ შეუშვა ჰუმანიტარული ხორბლით დატვირთული გემი. ოჩამჩირის პორტში შევიდნენ რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის გემები – სარაკეტო კრესერი „მოსკოვი“, სამხედრო ხომალდი „სმეტლივი“ და სარეზერვო ხომალდები, ასევე სევასტოპოლიდან გადმოსხეს 4 000 კაციანი დესანტი. რუსეთის შეიარაღებული ძალების ტექნიკა და პირადი შემადგენლობა შავი ზღვის სანაპირო ზოლის განმუხურის ხაზზე განლაგდა. 10 აგვისტოდან სოხუმის აეროპორტში დაეშენენ ИЛ-76 მარკის რუსეთის სადესანტო-სატრანსპორტო თვითმფრინავები.

რუსეთის შეიარაღებული ძალები შევიდნენ გალის რაიონში, სეპარატისტული მთავრობის უკანონო შეიარაღებულ ფორმირებებთან ერთად გადმოლახეს აფხაზეთის ადმინისტრაციული საზღვარი, დაიკავეს განმუხური და მისი მიმდებარე ტერიტორია. რუსეთის სამხედრო შენაერთები განლაგდნენ ზუგდიდის, ხობის, სენაკის, წალენჯიხის, ჩხოროწყუს რაიონებსა და ქ. ფოთში, სადაც დაიწყეს პოზიციების გამაგრება. აფხაზეთის ადმინისტრაციული საზღვრის მიმდებარე სოფლებში ადგილი ჰქონდა ქართულ მშვიდობიან მოსახლეობასა და აფხაზებს შორის ეთნოკონფლიქტის პროვოცირებას. კონფლიქტის რეგიონებს მიღმა განხორციელებული სამხედრო ქმედებები უდავოს ხდის რუსეთის შეიარაღებული აგრესიის ფაქტს საქართველოს მიმართ. რუსეთმა დაარღვია საერთაშორისო სამართლის ყველა ნორმა, მათ შორის გაერო-ს 2008 წლის 15 აპრილის 1808-ე რეზოლუცია, რომელიც ცნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობასა და ტერიტორიულ მთლიანობას საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში. სამხედრო ოპერაციებში რუსეთის ღიად ჩართვის შემდეგ საქართველოს ხელისუფლებამ ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება მიიღო. 10 აგვისტოს საქართველოს პრეზიდენტმა ხელი მოაწერა ბრძანებულებას ცხინვალის რეგიონში ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ. ბრძანებულებაში ნათქვამი იყო, რომ საქართველო მზად არის დაუყოვნებლივ დაიწყოს მოლაპარაკებები რუსეთის ფედერაციასთან ცეცხლის შეწყვეტისა და საომარი მოქმედებების შეჩერებასთან

¹ რუსეთის დიდი შეცდომა. – გაზ. „24 საათი“, №181, 11.VIII. 2008.

დაკავშირებით. იმავე დღეს სათანადო ნოტა გაეგზავნა რუსეთის ფედერაციის წარმომადგენლობას საქართველოში. საქართველოს ხელისუფლება დაუკავშირდა რუსეთის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას, მაგრამ რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტმა უარი თქვა შესულიყო მოლაპარაკებებში თავის ქართველ კოლეგასთან.

ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ განკარგულების შესაბამისად დაიწყო საქართველოს შეიარაღებული ძალების გამოყვანა კონფლიქტის ზონიდან. საქართველოს სამხედრო შენაერთებმა ცხინვალის მხარეს ჰუმანიტარული დერეფანი გააკეთეს და მშვიდობიან მოსახლეობასა და დაჭრილებს კონფლიქტის ზონიდან გასვლის შესაძლებლობა მისცეს.¹ საქართველოს ხელისუფლება ცალმხრივად ასრულებდა ცეცხლის შეწყვეტის პირობებს. ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე რამდენიმე ათასმა რუსმა ჯარისკაცმა გადმოლახა სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციული საზღვარი და დაიკავა ქალაქები გორი და ახალგორი. არაერთხელ დაიბოძა საქართველოს შეიარაღებული ძალები, რის გამოც მათ ვერ შეძლეს სრულად და ორგანიზებულად გამოსვლა კონფლიქტის ზონიდან, რამაც გაზარდა მსხვერპლი საქართველოს სამხედრო შენაერთებში.

10 აგვისტოს კოდორის ხეობაში გადასროლილ იქნა რუსეთის სადესანტო ბატალიონი. იმავე დღეს აფხაზეთის დე-ფაქტო მთავრობამ კოდორის ხეობის მშვიდობიან მოსახლეობასა და აქ განლაგებულ შინაგან საქმეთა სამინისტროს ქვედანაყოფებს რეგიონის დაუყოვნებლივ დატოვების ულტიმატუმში წაუყენა, რის შემდეგაც 3000 ეთნიკური ქართველი აიძულეს დაეტოვებინა მშობლიური კარ-მიდამო. 14 აგვისტოს რუსეთისა და საქართველოს პრეზიდენტების მიერ ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ სამხრევი შეთანხმების ხელმოწერის შემდეგ შეიქმნა უსაფრთხოების დამატებითი ზომები. უსაფრთხოების ზონა მოიცავდა ცხინვალის რეგიონის გარშემო 15 კმ.-იან პერიმეტერს და მხოლოდ პატრულირებას ითვალისწინებდა. რუსეთმა თვითნებურად განსაზღვრა სამხრეთ ოსეთისა და აფხაზეთის მიმდებარე ტერიტორიების უსაფრთხოების ზონა, სადაც რუსეთის ჯარისკაცებმა ბლოკ-საგუშაგოების გამაგრება დაიწყეს. უსაფრთხოების ზონის სიღრმე 6-დან 18 კმ.-ს შეადგენდა. თუმცა ამავე ზონაში აღმოჩნდნენ სენაკი და ფოთი, რომლებიც აფხაზეთის ადმინისტრაციული საზღვრიდან 30-40 კმ-ზე მდებარეობენ. რუსეთის გენერალიტეტმა ბუფერული ზონის საზღვრები აფხაზეთის მიმართულებით შემდეგნაირად განსაზღვრა: ზონის საზღვარი გადიოდა დასახლებულ პუნქტებზე: ნაბადა, ჭალადიდი, სენაკი, კვირა, ხულონი, გუნაგუა, ჯიკუმური, ოჩამჩირე და ანაკლია; სამხრეთ ოსეთის მიმართულე-

¹ *რუსეთის დიდი შეცდომა*. – გაზ. „24 საათი“, №181, 11.VIII. 2008.

ბით – პერევი, გოდორა, ალი, ვარიანი, იკოთი, ციარა და ფაცა. სამშვიდობო ჯარების საერთო რაოდენობა 2142 ჯარიკაცს შეადგენდა.

26 აგვისტოს რუსეთის ხელისუფლებამ ყოფილი სამხრეთ ოსეთისა და აფხაზეთის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა აღიარა. 28 აგვისტოს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო დადგენილება „*რუსეთის ფედერაციის მიერ საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაციის შესახებ*“: „2008 წლის 26 აგვისტოს რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტის გადაწყვეტილებით რუსეთის ფედერაციამ აღიარა მის მიერ ოკუპირებული რეგიონების დამოუკიდებლობა, რითაც საბოლოოდ დაადასტურა აღნიშნული ტერიტორიების მიტაცებისა და ანექსიის სურვილი“, – ნათქვამია დოკუმენტში. დადგენილების შესაბამისად რუსეთის შეიარაღებული ძალები, რომლებიც იმყოფებიან საქართველოს ტერიტორიაზე, მათ შორის, ე.წ. სამშვიდობო ძალები, საოკუპაციო საჯარისო შენაერთებად, ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა რუსეთის მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიებად გამოცხადდა. ამასთანავე, გაუქმდა ყველა ის სამართლებრივი აქტი, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე რუსეთის ფედერაციის შეიარაღებული ძალების ყოფნას ითვალისწინებდა. რუსეთსა და საქართველოს შორის შეიარაღებული კონფლიქტის გამო საქართველომ გადაწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა რუსეთის ფედერაციასთან. საქართველოს ხელისუფლებამ გააკეთა განცხადება დსთ-დან გამოსვლის შესახებ და დაიწყო სათანადო პროცედურები ამ გადაწყვეტილების სისრულეში მოსაყვანად.

რუსეთის მიერ აფხაზეთისა და ყოფილი სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებლობის აღიარებას უარყოფითი გამოხმაურება მოჰყვა დასავლელი პარტნიორების მხრიდან. რუსეთმა უხეშად დაარღვია საერთაშორისო სამართლის ნორმები და საფრთხე შეუქმნა სტაბილურობასა და უსაფრთხოებას კავკასიაში. მის ამ გადაწყვეტილებას მხარი არ დაუჭირეს არც შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციის და არც დსთ-ს სახელმწიფოთა მეთაურებმა, რითაც სერიოზული ზიანი მიაღგა რუსეთის საერთაშორისო ავტორიტეტს. ვიზიარებთ იმ აზრს, რომ ნიკარაგუასა და ზოგიერთი ტერორისტული ორგანიზაციის მიერ აფხაზეთისა და ყოფილი სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებლობის აღიარების სასარგებლოდ გაკეთებული განცხადებები, ფაქტობრივად, ამ მოვლენის დისკრედიტაციას წარმოადგენდა.¹

ამრიგად, 2008 წლის აგვისტოში ცხინვალის რეგიონში დაწყე-

¹ ზ. პაპასქირი. იმედი მაინც ჭიატებს! საქართველო-რუსეთის ომი... – გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა. 25.X.2008.

ბული სამხედრო მოქმედებები, ინსპირირებული რუსეთის მიერ კონტროლირებადი ყოფილი სამხრეთ ოსეთის დე-ფაქტო ხელისუფლების მიერ, საქართველოსა და რუსეთს შორის შეიარაღებულ საერთაშორისო კონფლიქტში გადაიზარდა. რუსეთის ხელისუფლებამ უხეშად და თვითნებურად დაარღვია არსებული საერთაშორისო სამართლის ნორმები, მათ შორის გაერო-ს წესდების მე-2 მუხლი და გაერო-ს სხვა რეზოლუციები. საქართველოს წინააღმდეგ განხორციელებული ღია აგრესიით რუსეთმა დაარღვია სუვერენული სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობა, მოახდინა საქართველოს სამხედრო ინტერვენცია და ოკუპაცია.

MARY GABEDAVA

RUSSIAN MILITARY INTERVENTION IN GEORGIA ON AUGUST 2008

The August events 2008 in Georgia showed how dangerous frozen conflicts could be for regional security. The separatist regimes are objects of geopolitical play. They promote destruction of the current world order and international security. With an overt aggression against Georgia, Russia once more pointed out that it does not recognize post cold war world order and that it will fight for the restoration of Russia as a superpower. This is the main factor which imparted the features of international conflict to the Russian-Georgian regional conflict. With the recent military aggression against Georgia Russia revealed that it is the main ideologist of secessionist movement in Georgia, an instigator of ethnic conflicts and a side in the conflict. Russia's goal was to establish political control over Georgia. It could not attain its goal at this stage. On the contrary, Georgia left the Commonwealth of Independent States, but at the same time Russia took control over Kodori Valley and Akhagori District, carried out ethnic cleansing in Abkhazia and South Ossetia against all the norms of international law. The Georgian government declared Abkhazia and South Ossetia as the territories occupied by Russia. With this move these territories are within frame of international law.

ნოდარ ღარსანიას

ეხნატონისა და ნეფერტიტის ცხოვრების დრამატული დასასრული

ფარაონი ეხნატონი და დედოფალი ნეფერტიტი საოცრად გამორჩეული სახეებია ძველი ეგვიპტის გამორჩენილ პოლიტიკურ თუ ისტორიულ პიროვნებათა შორის. რასაკვირველია, ეხნატონი წარმოადგენდა კონტრასტებითა და წინააღმდეგობებით აღსავსე ადამიანს, მაგრამ მისმა ძლიერმა შინაგანმა იმპულსებმა, მუდმივმა ძიებებმა, დასახული მიზნისაკენ დაუოკებელმა მისწრაფებამ და ლტოლვამ, ის უბრალო, უნაყოფო მისტიკოსად კი არა, ყოვლისშემძლედ, უდიდეს შემოქმედად გადააქცია. მან შეძლო თავისი მსოფლმხედველობა ცხოვრებაში გაეტარებინა ძალით, უშუალოდ სამეფო ხელისუფლების გამოყენების გზით.

ნეფერტიტი – ძველი ეგვიპტელი ქალის სილამაზის სიმბოლო. ბერლინისა და ქაიროს მუზეუმებში დაცულ მისი ქანდაკებების სიმშვენიერესა და მომხიბვლელობას დღესაც ალტაცებაში მოჰყავს თანამედროვენი. ნეფერტიტის განსაკუთრებული მდგომარეობა ეკავა ძლევაშინილი ქმრის გვერდით, რომელიც გამოწვეული იყო არა მარტო მისი ნიჭიერებითა და გონიერებით, რამდენადაც იმ მიმზიდველობითა და სილამაზის ძალით, რომლითაც ის თავისი თვითმპყრობელი მეუღლის გულს ფლობდა. რაოდენ დასანანია, ესოდენ დიდების მწვერვალზე მყოფ ამ არაჩვეულებრივ გვირგვინოსანთა ცხოვრების ერთობ ხანმოკლე პერიოდი რომ დრამატულად მთავრდება.

მეტისმეტად სწრაფად და გაბედულად, აშკარად ძალდატანებით გატარებულმა რეფორმამ ფართო მასების პროტესტი გამოიწვია, რომლებშიც სულის სიღრმემდე იყო გამჯდარი ძველი ათასწლოვანი კულტურა და ის მამა პაპისეული ტრადიციები, რომლებიც ჯერ კიდევ ძლიერ გავლენას ახდენდა მილიონთა შეგნებასა და ცნობიერებაზე. ეხნატონმა სათანადოდ ვერ შეაფასა ამ ისტორიული ფაქტორების რეალობა და მნიშვნელობა. რამაც მისსა და გატარებული რეფორმებისთვის ტრაგიკული შედეგი გამოიღო.

ეხნატონის მიერ განხორციელებულმა რელიგიურმა გადატრიალებამ, რომელიც გამოხატავდა მმართველი ზედაფენის ძალიან ვიწრო წრის ინტერესებს, ნომების წარჩინებულთა უკმაყოფილება გამოიწვია.

მათ მალე აუცრუვდათ გული ახალი ღმერთის მიმართ და თანდა-თანობით უბრუნდებოდნენ თებეს ძველ ამონს. ეხნატონმა მას ეგვიპტის ძველი ღმერთების დევნით უპასუხა. ამას არ შეეძლო მდგომარეობის გამოსწორება, პირიქით, გააძლიერა ნომის წარჩინებულთა ოპოზიცია მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ. ოპოზიცია წარმოიშვა მის ახლო გარემოცვაშიც. ასე თანდათანობით იკვრებოდა წინააღმდეგობათა ის მოჯადოებული წრე, რომელშიც საბედისწეროდ მოექცა ეხნატონი. ჩვენთვის ცნობილია, რომ წარჩინებულთა ოპოზიციამ და ქურუმობამ შეთქმულებაც კი მოაწყო ფარაონის ფიზიკურად მოშორების მიზნით. ამის შესახებ გვაუწყებს ის მოხატულობები და წარწერები, რომელიც შემოინახა ფარაონის დაცვის უფროსის მახუს აკლდამაში. სადაც ნაჩვენებია, თუ როგორ მოჰყავს მახუს დიდ ვეზირთან სამი შეპყრობილი შეთქმული. წარწერებში დიდი ვეზირი მაღლობას უხდის ატონს შეთქმულების გახსნაში გაწეული დახმარებისათვის და ლოცვა-კურთხევას უძღვნის ფარაონ ეხნატონს.¹

ვითარება კიდევ უფრო გამწვავდა იმით, რომ ეგვიპტემ სწრაფად დაიწყო ძალაუფლების დაკარგვა დაპყრობილ ტერიტორიებზე. საშინაო საქმეებით დაკავებულ ეხნატონს არ ეცალა თავისი დაპყრობილი სამფლობელოებისათვის, მას შეძლედა, რაც მისმა წინაპრებმა სისხლში ჩაახშვეს სირიის, პალესტინის, ეთიოპიის წინააღმდეგობა, ამკარა აჯანყებები იშვიათად ხდებოდა. ყველაფერმა ამან მოაღუნა ფარაონის მებრძოლი სული, თუმცა როცა მზის დისკოს ატონის კულტს აწესებდა, ახალგაზრდა ფარაონი თავის მგზნებარე წარმოდგენებში ფართო მასშტაბის დამპყრობლურ გეგმებს ადგენდა. მისი წინაპრების დაპყრობითი ომების შედეგად ეგვიპტის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდნენ: სირია, პალესტინა და ნუბია. დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის უმრავლესობა სხვადასხვა ფორმით აღიარებდა (თაყვანს სცემდა) მზის კულტს. ამიტომ ეხნატონი მიიჩნევდა, რომ ძნელი არ იქნებოდა მათი ატონისკენ მოქცევა, რადგან ატონი, ამგვარად გახდებოდა საყოველთაო უნივერსალური ღმერთი მთელი ქვეყნისათვის. მაშინ, მისი აზრით, დაიწყებოდა მეორე, ამ დროისათვის მშვიდობიანი დაპყრობა, შემოძტკიცება ამ მიწებისა, და ერთიან სარწმუნოებაზე დამყარებული კავშირები განამტკიცებდნენ ეგვიპტის სახელმწიფოს უფრო უკეთ ვიდრე მთელი შეიარაღებული ძალები. ამდენად, თავისი რეფორმით დაკავებულმა ეხნატონმა მიივიწყა გარეშე მტრები და ამით საშუალება მისცა მათ, გამოეყენებინათ ეს დრო თავიანთი სამხედრო სიძლიერის განსამტკიცებლად. ეხნატონი თანამედროვე იყო ბაბილონის (კასიტთა) მეფის ბურ-

¹ З. Косидовский. Когда солнце было богом. М., 1991, гв. 142.

ნაბურიშისა, ასურეთის მეფის აშურბალიტისა, ხეთების მეფის სუპი-
ლულიუმასი და ა. შ.

იმ დროს, როდესაც ეხნატონი ოჯახური ცხოვრების სიტკბოთი
ტკბებოდა და ატონის საპატივცემლოდ ჰიმნებს თხზავდა, მისი იმპერია
შეირყა. XVIII დინასტიის სახელგანთქმული ფარაონების წარმატებული
სამხედრო ლაშქრობების შედეგად შექმნილმა იმპერიამ სწრაფად იწყო
დაშლა. ეგვიპტის „მსოფლიო სახელმწიფოს“ რღვევას ხელს უწყობდა
ახლადგაძლიერებული ხეთების სამეფო, რომელიც ცდილობდა თავისი
ბატონობის დამყარებას სირიაში. სირიელმა მთავრებმა, როგორც კი იგ-
რძნეს ეგვიპტის ფარაონის სისუსტე, დაიწყეს საიღუმლო მოლაპარაკე-
ბები ეგვიპტის მტრებთან (ხეთებთან), ხოლო შემდგომ ერთი მეორის
მიყოლებით განუდგნენ ეგვიპტეს და ამოჟლიტეს მისი გარნიზონები.

ელ-ამარნაში ნაპოვნი მიმოწერებიდან ცნობილია, რომ ეგვიპტელი
მხედართმთავრები მალემსრობლელებს აგზავნიდნენ ფარაონთან, რომლე-
ბიც აცნობებდნენ მას სულ ახალდაახალ დამარცხებებზე და აფრთხი-
ლებდნენ, რომ ეგვიპტე დაკარგავდა ყველა ამ სამფლობელოებს, თუ
დროულად არ იქნებოდა დახმარება გაწეული ახალი ძალებით გარნიზო-
ნებისადმი. მაგალითად, ქ. მეგიდოს, ასკელონის, გეზერის გარნიზონები
სასოწარკვეთილნი, მუდართ ითხოვდნენ დახმარებას. ქ. იერუსალიმის
კომენდანტი წერდა: „უთხარი მეფეს უთხარი პირდაპირ: ჩემს მეფისა და
მბრძანებლის მთელ ქვეყანას ემუქრება დალუპვა“.¹ მაგრამ ეხნატონი არ
იძლეოდა არავითარ პასუხს, მიატოვა რა გარნიზონები ბელის ანაბარა.
კიდევ მეტი, მან მალემსრობლელების მიღებაც კი აკრძალა. მაცნეები
სულმოუთქმელად გამორბოდნენ გზის უაღრესად დიდ მანძილს იმ იმე-
დით, რომ ფარაონი მათ გაამხნევებდა და აუცილებელ სამხედრო დახ-
მარებასაც აღმოუჩენდა.

საუბედუროდ, ეხნატონი მდგომარების გამოსასწორებლად არავი-
თარ სამხედრო ღონისძიებას არ ატარებდა, რამაც ეგვიპტისათვის
ტრაგიკული შედეგი გამოიწვია. გახშირდა ანტიეგვიპტური, შეიარაღე-
ბული გამოსვლები სირიაში, პალესტინაში. ეგვიპტემ დაკარგა ფინიკი-
ის ნავსადგურები, რუქიდან გაქრა მითანის სამეფო – ეგვიპტის მოკავ-
შირე, – განადგურებული ასურელებისა და ხეთების მიერ. ბედუინები
მოზღვავედნენ პალესტინაში, დაეუფლნენ ქ. მეგიდოს და იერუსალიმს.
ყველგან დამკვიდრდნენ ხეთები და მისი მოკავშირეები. ეგვიპტის გავ-
ლენის სფეროები საოცარი სისწრაფით შეიკვეცა. იმპერია ნგრევის წი-
ნაშე აღმოჩნდა.² ფარაონის უმოქმედობა ყოველად გამაოგნებელი იყო,

¹ З. Косидовский. Когда солнце было богом, гл. 143.

² К. Жак. Египет великих Фараонов. М., 1992, гл. 205.

საზოგადოებაში და სასახლის კარზე მისი მმართველობით უკმაყოფილება სულ უფრო იზრდებოდა. ეგვიპტეში კი შემოერთებული გარეშე სამფლობელოების დაკარგვას უკავშირებდნენ ფარაონის ბრძოლას ძველ ღმერთებთან და უპირველეს ყოვლისა, ამონის ქურუმობის მხარდაჭერის დაკარგვას, ვისი დახმარებითაც ეს მიწები იყო შემომტკიცებული. ეხნატონი „ერეტიკოსადაც“ კი მონათლეს. ატონმა, რომელსაც ის აღიარებდა უზენაეს ღვთაებად, წაართვა ხალხს მამაცობა, წაართვა და დაუქვეითა სამხედრო ხელოწევა და ნიჭი, რომელიც მოსდგამდათ XVIII დინასტიის გამოჩენილ ფარაონთა მხრიდან. მიუხედავად, ეხნატონის მმართველობის პერიოდზე არსებული არც თუ მწირი დოკუმენტური მასალებისა და წყაროებისა, ეხნატონის მეფობის უკანასკნელი წლები ბოლომდე არ არის გამოკვლეული და შესწავლილი. ამდენად, მისი ცხოვრების დასასრული ჯერ კიდევ ბურუსით არის მოცული. თუმცა, ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს რამდენიმე მოსაზრება, მაგრამ ეს მოსაზრებები ჯერჯერობით არავითარი ნივთიერი თუ წერილობითი წყაროების მონაცემებით არ არის განმტკიცებული და დადასტურებული. შესაძლებელია ფარაონი აპათიამ შეიპყრო, გაოგნებული უძლური აღმოჩნდა კონტროლი გაეწია მოვლენებისთვის. ანდა სივიჟემდეც კი მივიდა, როცა ხედავდა, თუ როგორ იმსხვრეოდა მისი ოცნებები. შეიძლება ამ მდგომარეობაში მყოფი უარსაც კი ამბობდა გაერკვია ვითარების სრული სერიოზულობა.¹

არანაკლებ საინტერესოა, თუ რა იყო აპათიის მიზეზი. სამწუხაროდ, ამასთან დაკავშირებით ზუსტი, სარწმუნო მასალა არ შემონახა. მაგრამ არსებული ლიტერატურული და წერილობითი წყაროების მეშვეობით, ეხნატონის პიროვნული და ფსიქოლოგიური პორტრეტიდან და ფსიქიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, თუ რა ხდებოდა სინამდვილეში მის შინაგან სამყაროში.

ეხნატონი მუდამ ქადაგებდა, რომ ატონი მშვიდობის მყოფელი ღმერთია. ხოლო თვითონ პირველი პაციფისტიც კი იყო ისტორიაში, რომელიც ღიად, აშკარად გამოხატავდა ომებს. მისი მთელი საგარეო პოლიტიკა დაფუძნებული იყო ერთობ არა რეალურ იდეაზე – ეგვიპტისთვის შემოერთება უცხო ქვეყნებისა, მხოლოდ მშვიდობიანი გზით. ატონის კულტის, – მზის ღმერთის, მარადიული სიცოცხლის, სიყვარულისა და სიხარულის ღვთაების გავრცელების გზით. ამიტომ ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა უძძიმეს მდგომარეობაში აღმოჩნდა ის. რადგან ტრაგიკულმა ცნობებმა სირიიდან ეხნატონი მისთვის არასასურველი დილემის წინაშე დააყენა: დაძრულიყო ეგვიპტური გარნიზონების და-

¹ К. Жак. Египет великих Фараонов, გვ. 205.

სახმარებლად და ამით უარი ეთქვა თავის იდეოლოგიურ მრწამსზე, შეხედულებებზე, თუ პასიურად დათანხმებულიყო აჯანყებული სამფლობელოების დაკარგვას. ეს იყო ტრაგიკული, გადაუწყვეტელი კონფლიქტი მის შინაგან ბუნებასა და შექმნილ რეალობას შორის, რომელმაც ეხნატონის სულიერი სიმტკიცე მის ნებელობის, ნებისყოფის პარალიზება მოახდინა. იმავდროულად ალბათ კიდევაც დააჩქარა მისი უდროოდ სიკვდილი. როდესაც ფარაონი იფერფლებოდა სასიკვდილო სარეცელზე, სირია უკვე დაკარგული იყო და მხოლოდ სეთი I და რამსეს II შესძლეს მისი ეგვიპტისათვის შემოერთება.¹

რა ბედი ეწია დედოფალ ნეფერტიტის, რა მდგომარეობაში აღმოჩნდა ის, როცა მისი ადგილი მისმა მეტოქემ, ფარაონის ფავორიტმა კიამ დაიკავა, რა დაემართა მას? ნეფერტიტის შესახებ რამოდენიმე მოსაზრება პრევალირებს: ნეფერტიტი საკუთარი სიკვდილით გარდაიცვალა, შეეწირა მეტოქესთან ბრძოლას, ან შეურიგდა მეტოქის აღზევებას და თავის მდგომარეობას, დედოფლობას ინარჩუნებს მეუღლის გარდაცვალებამდე. არსებობს ასეთი ვერსიაც, რომ ნეფერტიტი მეუღლესთან განხეთქილების გამო გაშორდა სასახლეს, განცალკევდა ახეტატონის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარე სასახლეში. ტუტანჰამონთან ერთად ცხოვრობდა იქ ამ უკანასკნელის გამეფებამდე. ასევე არის მოსაზრება, რომ ის განდევნეს სასახლის კარზე ფარულად მყოფმა ფარაონის მოწინააღმდეგე ძალებმა. ყველა ამ ჰიპოთეზის დამადასტურებელი პირდაპირი ცნობები მკვლევარებს ჯერჯერობით არ გააჩნიათ. მეცნიერთა მიერ დღემდე მოპოვებული არქეოლოგიური და წერილობითი მასალების შედეგად, მათ მიერ გამოთქმულია მეტად საინტერესო მოსაზრებები და გაკეთებულია საყურადღებო, სარწმუნო დასკვნები, თუმცა ბევრი რამ ჯერ კიდევ ბურუსითაა მოცული.

ნეფერტიტის საკუთარი სიკვდილით გარდაცვალებასთან დაკავშირებით გარკვეულ სარწმუნო მოსაზრებები გამოთქმეს სირილ ოლდრედიმ და კ. ჟაკმა მეცნიერთა. მათი ვარაუდით ნეფერტიტი გარდაიცვალა ეხნატონის მმართველობის მე-13 და მე-14 წლებს შუა, რომელმაც ძლიერ იმოქმედა ეხნატონზე. ეხნატონი დარჩა მარტოლმარტო. დაკარგა საყვარელი, სათაყვანო მეუღლე, ისეთი ადამიანის დაკარგვა, რომელთანაც ერთად ის ყველაფერს ქმნიდა და აღაშენებდა, იზიარებდა ყველა მის იმედს, იდეებს, რწმენას, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე გახდა განუწყვეტელი ტანჯვის მიზეზი, ამ ზეგრძნობიერი ადამიანისთვის. სამეფო ოჯახი იყო საწინდარი სახელმწიფოს მდგრადობისა და ურყევობისა. როცა ნეფერტიტი გარდაიცვალა, ეხნატონი ფიზიკურად და სულიერად

¹ **З. Косидовский.** Когда солнце было богом, г. 144.

გატყდა.¹ ხოლო მეცნიერთა ერთი ნაწილის ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ის მეტოქესთან ბრძოლას შეეწირა² აბსოლუტურად არაფრით არ დასტურდება. პირიქით, სიმართლესთან უფრო ახლოსაა იმ მეცნიერთა მოსაზრებები (ი. პერეპიოლკინი, ა. ბლეკმანი), რომლებიც მიიჩნევენ, რომ ნეფერტიტი შეურიგდა მეტოქის აღზევებას და შეინარჩუნა დედოფლობა მეუღლის სიცოცხლის ბოლომდე, რასაც მოწმობს ის, რომ დედოფლის ლურჯი გვირგვინი კვლავ ნეფერტიტის ეკუთვნის და რაც უდავოდ ფარაონის მხრიდან ნეფერტიტის განსაკუთრებული უფლებებისადმი პატივისცემის და ყურადღების გამოხატვა აღიარება გახლდათ.³

მეცნიერთა შორის ასევე გავრცელებულია მოსაზრება, რომ კიიას აღზევებასთან დაკავშირებით წარმოქმნილმა კონფლიქტმა ეხნატონთან, ნეფერტიტის ოჯახთან განხეთქილება გამოიწვია. ის იძულებული შეიქმნა გაშორებდა სასახლეს და გადასულიყო საცხოვრებლად დედაქალაქის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარე სასახლეში.⁴ მათ მიერ ამ პერიოდისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიებში⁵ გამოთქმული ვარაუდის დამადასტურებელ ფაქტს, საფუძველს წარმოადგენდა ნეფერტიტის გამოსახულების შეცვლა მისი ასულის მიითის გამოსახულებით. მაგრამ იმის შემდეგ, როგორც კი გაირკვა, რომ ფარაონის ასულის გამოსახულებით შეცვალეს არა მისი დედის, არამედ კიიას გამოსახულება, ეს საფუძველიც მოიშალა. სხვა ნიშანი, საბუთი დედოფალსა და ფარაონს შორის ბოლო წლებში ჩამოვარდნილი უსიამოვნების შესახებ არ არსებობს. ხოლო მათი მეგობრობის, ურთიერთპატივისცემისა და ახლობლობის დამადასტურებელი ფაქტები უამრავია გვიანდელი დროისთვისაც კი, მე-5, მე-6 ასულის დაბადების შემდეგაც, ეხნატონის მმართველობის მიწურულამდეც.⁶

მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი მიიჩნევს, რომ ნეფერტიტს დაუწყვეს დევნა ფარაონის მოწინააღმდეგე ფარულმა ძალებმა სასახლეში და ბოლოს მიაღწიეს იმას, რომ ის განდევნეს.⁷ ეს ჩვენი აზრით რეა-

¹ **К. Жак.** Египет великих Фараонов, გვ. 206.

² **A. Erman.** Die literatur der Agvipter. Lpz., 1923, S. 113.

³ **ი. პერეპიოლკინი.** ოქროს კუბოს საიდუმლო. თბ., 1979, გვ. 127; **Ю. Я. Перепелкин.** Кэйз и Семнех-кере. М., 1979, გვ. 122; **A. Blackman.** The literature of the Ancient Egyptian. L., 1927, გვ. 78.

⁴ **ი. პერეპიოლკინი.** ოქროს კუბოს საიდუმლო, გვ. 127.

⁵ **ი. პერეპიოლკინი.** ოქროს კუბოს საიდუმლო, გვ. 114,129; **Ю. Я. Перепелкин.** Кэйз и Семнех-кере, გვ. 123,130-131; **A. Blackman.** The literature of the Ancient Egyptian, გვ. 81-83.

⁶ **ი. პერეპიოლკინი.** ოქროს კუბოს საიდუმლო. თბ., 1979, გვ. 126.

⁷ **А. С. Шофман.** Древний мир в лицах и образах. Казань, 1990, გვ. 31; **К. Жак.** Египет великих Фараонов, გვ. 205; **ი. პერეპიოლკინი.** ოქროს კუბოს საიდუმლო, გვ. 126.

ლობასთან ძალიან ახლოსაა. ეს ძალები ეხნატონის სარწმუნოებრივ რეფორმას უკავშირებდნენ ქვეყნის ყოველგვარ საგარეო თუ საშინაო წარუმატებლობას და უბედურებას. ამიტომ მას დაუწყეს დევნა, როგორც ატონისტური (ატონიზმის) რელიგიის თავგამოდებულ მიმდევარს, რომელსაც ის ბოლო ამოსუნთქვამდე იცავდა. მისი განდევნა შეეძლოთ ამონის მომხრეებს, რომლებიც დედოფალს – ერესის (მწვალებლების) მატარებლად, სულისჩამდგმელად თვლიდნენ, როგორც ფარაონის თანამდგომს, მისი პოლიტიკის თანამოაზრეს.

ეხნატონის მმართველობის მთელი ხნის მანძილზე, რეალურად არსებობდა მძლავრი ქურუმთა პარტია, რომელიც ღიად თუ ფარულად ებრძოდა ფარაონს, აკეთებდა ყველაფერს, იყენებდა ყველა საშუალებას, რომ ძირი გამოეთხარათ მისთვის. აზიური სამფლობელოების დაკარგვამ აამხედრა ეხნატონის წინააღმდეგ ბევრი ენერგიული და აქტიური წარჩინებული ადამიანი. გამოიწვია აღშფოთება და გულისწყობა თოტმეს III-ის თანამებრძოლთა შთამომავლებში. მოგონებები იმ დიდების და სიამაყის პერიოდზე იმდენად ძლიერო იყო, რომ მას რასაკვირველია შეეძლო აენტო გული უამრავ მეომართათვის. აქტულებინა ისინი დაეწყეთ ძებნა სამხედრო წინამძღოლისა, რომელიც დაუბრუნებდა ეგვიპტეს დაკარგულ სამფლობელოებს.

ეხნატონის იდეური შეხედულებები და მისი დამოკიდებულება მშვიდობისადმი, მაღალი მისწრაფებები, ლტოლვა მშვიდობისაკენ, ეტყობა ისეთივე არაპოპულარული იყო, როგორი გაუგებარიც გახლდათ მისი სამხედრო მეთაურთა შორის. ამ სამხედროთა შორის – ჰორემპები, რომელიც სარგებლობდა ეხნატონის დიდი ნდობითა და კეთილი განწყობით, მიისწრაფოდა მოეპოვებინა სამხედრო ფენის მხარდაჭერა, ხოლო მოგვიანებით ასევე ამონის ქურუმთა ნდობა და წყალობაც დაიმსახურა. ეს ქურუმები თავიანთი მხრივ ეძებდნენ, ისეთ პიროვნებას, რომელიც განახორციელებდა მათ მიზანსა და განზრახვას. ეხნატონმა, რომელმაც გათელა ეგვიპტელთა ოდინდელი ტრადიციები, მოსახლეობის დაბალი ფენის მნიშვნელოვანი ნაწილის აშკარა თუ ფარული პროტესტი გამოიწვია. ამგვარად, როგორც მოსახლეობის დაბალი ფენის გარკვეული ნაწილი, ისე ამონის ქურუმობა და სამხედრო ფენა ერთნაირად ეძებდა ყოველგვარ საშუალებას და ელოდა შესაბამის დროს, რომ დაემხროთ საქულველი რეფორმატორი, ფანატიკოსი და ერეტიკოსი ფარაონი. ვისი შეხედულებები, ნააზრევი და ნაფიქრალი მათთვის იყო, როგორც გაუგებარი ასევე, რა თქმა უნდა მიუღებელიც.¹ სწორედ ჰორემპების სამხედრო პარტია, რომელიც იბრძოდა ფარაონის

¹ Дж. Брестед, Б. Тураев. История Древнего Египта. Минск, 2003, гл. 378-379.

ახლად შემოდებული რელიგიური პოლიტიკის წინააღმდეგ, აწყობდა ინტრიგებსა და ხრიკებს ნეფერტიტის, როგორც ფარაონის საშინაო პოლიტიკის – სარწმუნოებრივი რეფორმის აქტიური მხარდამჭერისა და მისი მგზნებარე დამცველის წინააღმდეგ.¹

ჰორემჰები – სამხედრო წრის წარჩინებული წარმომადგენელი, რომელიც მსახურობდა ეხნატონის კარზე, იყო მეტად ნიჭიერი, ორგანიზატორული თვისებებით დაჯილდოებული პიროვნება. ის განეკუთვნებოდა უძველეს საგვარეულოს, ალებასტრონ-პოლისის ნომარქოსთა გვარს. მას, როგორც დიდი ნდობით აღჭურვილ პირს აკისრებდნენ სახელმწიფო მნიშვნელობის დავალებებს. აჯილდოებდნენ ოქროთი, უაღრესად მნიშვნელოვანი, უანგარო სამსახურისათვის. არეულობის, შფოთიანი წლების ხანაში, ეხნატონის შემდგომ სუსტი ფარაონების სწრაფი მონაცვლეობის პერიოდში, ის მოხერხებულად მოქმედებდა. თანდათანობით მიღწია და დაიკავა უმაღლესი, გავლენიანი თანამდებობა. გახდა მთავარსარდალი და პირველი მრჩეველი ფარაონის კარზე. უფრო მეტიც, ეხნატონის შემდომ ფარაონთა ტახტზე ასვლა ჰორემჰების უშუალო თაოსნობით და თანხმობით ხდებოდა. ვიდრე XVIII დინასტიის დასრულების ბოლო ეტაპზე თვითონ არ გამეფდა.

ამდენად, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა ძლიერი ძალა მოქმედებდა ჰორემჰების მეთაურობით, როგორც ეხნატონის, ისე ნეფერტიტის წინააღმდეგ. ჩვენი ვარაუდით, არც ნეფერტიტის მეტოქის კიიას გამოჩენა გახლდათ, სასახლის კარზე, ფარაონის გვერდით, შემთხვევითი. კიიას მიერ ფარაონის გულის მოჯადოება და ნეფერტიტის ადგილის დაკავება სამხედროთა და ამონის ქურუმთა იმ მზაკვრული გეგმის შემადგენელი ნაწილი იყო, რომლის მთავარ მიზანს ნეფერტიტის სასახლიდან განდევნა, ეხნატონისაგან მისი ჩამოცილება და ფარაონის მძლავრი დასაყრდენის მოშლა წარმოადგენდა. რაც შემდგომში, ალბათ, ეხნატონის დამხობით უნდა დასრულებულიყო, ან მისი სულიერად გატეხვით და ფსიქიკურად მოშლით. უკანონო ცოლისადმი სიყვარულის მიუხედავად, ეხნატონი ვერ შეეგუა ნეფერტიტის განშორებას, თავის სათაყვანო, შეუდარებელი მშვენიერების, ძვირფასი ადამიანის დაკარგვას. ისეთი მეტად მგრძნობიარე ადამიანისათვის, როგორც ეხნატონი იყო, ამან დიდი უარყოფითი გავლენა იქონია. შესაძლებელია, მას სრული დაძაბვა, შებორკვა და იმპულსირება დაეუფლა, რამაც დააჩქარა მისი სიკვდილი. ტრაგიკული, სასიკვდილო, სტრესულ მდგომარეობაში მყოფი, სულიერად პარალიზებული და უმოქმედობით შეპყრობილი ეხნატონი სრულიად ახალგაზრდა, 30 წლის ასაკში აღესრულა ძვ.წ.

¹ А. С. Шофман. Древний мир в лицах и образах, გვ. 31.

1578წ. – ცნობილია, რომ მისი გარდაცვალების შემდეგ ძალიან მოკლედ ხანში განესვენა ნეფერტიტიც და დაკრძალეს მზისთაყვანისმცემელთა დედაქალაქში. როგორც ჩანს, სამეფო აკლდამაში, სამეფო კარის ჯერ კიდევ ქალაქში ყოფნის პერიოდში.

ასე დრამატულად დასრულდა დიდების კვარცხლბეკზე მყოფი გვირგვინოსნების, ძველი ეგვიპტის სახელგანთქმული რეფორმატორი ფარაონის ამენჰოტეპ IV-ისა (ეხნატონისა) და მშვენიერი დედოფლის, ნეფერტიტის, ცხოვრების ხანმოკლე გზა.

NODAR DARSANIA

**THE LAST DRAMATIC DAYS OF AKHENATEN
AND NEFERTITI**

In spite of the documentary materials and sources about Akhenaten's governing period the last years of his reign haven't been investigated and studied yet. The last days of his life and of Queen Nefertiti are shrouded in darkness. True, there are some points of view on this question but they haven't been confirmed by any material and written sources. The reforms carried by Akhenaten had tragical consequences. He was not able to estimate the realia of the society and the significance of the historical factors appropriately and was astonished and aggrieved to see his dream falling to pieces and his imperium collapsing owing to the onslaught of the Hittite Empire. The Pharaoh's inactivity aroused resentment in the society and at court and antagonized them against Akhenaten's policy. The powerful priestly party waged a secret fight against the Pharaoh, the military party under Khoremkheb carried on an intrigue. There exist several views about Nefertiti: Nefertiti died her own death, perished in the fight against her rival Kiya, the Pharaoh's favorite, submitted to the glorification of the rival and retained her status, remained a queen until her husband's death. Many scientists believe that she was being persecuted by the hostile forces and driven out of the palace because she was a follower and a defender of the Pharaoh's policy. Akhenaten could not reconcile himself to Nefertiti's loss which had an adverse effect on him and perhaps affected him mentally and precipitated his death. Akhenaten, aged 30, passed away in 1578 B.C. Soon after Akhenaten's decease Queen Nefertiti passed away too.

დავით ჩიტაია

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიიდან უკრაინაში *XIX საუკუნის პირველი ნახევარი*

უკრაინის მოსახლეობის ეროვნული თვითშეგნების ფორმირება საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს – XIX-XX საუკუნის დამდეგი.

უკრაინული ინტელიგენციის ძალისხმევით, XVIII ს. ბოლოსა და XIX ს. დასაწყისში არა მხოლოდ ჩაისახა ეროვნული მოძრაობა ძველი ნაწარმოებების შეკრების, ისტორიული, ეთნოგრაფიული გამოკვლევების ჩატარების, უკრაინული ენის ეროვნულ ენად დამტკიცების მიმართულებით, არამედ თეორიული საფუძველი ჩაეყარა უკრაინის ავტონომიური წყობის აუცილებლობის გააზრებას. უკრაინული ენისა და ლიტერატურის განვითარებაში მნიშვნელოვანი საფეხური იყო ი. კოტლიარევსკის პოემის *“ენეიდას“* გამოქვეყნება 1798 წელს, რომელიც ჩვეულებრივი ხალხური ენით იყო დაწერილი.¹ უკრაინული ფოლკლორის შესანიშნავი კრებული გამოსცა 1819 წ. თავადმა ნიკოლაი ცერტელევმა სათაურით *„უძველესი ძალღორუსული სიმღერების შეკრების მცდელობა“*. უკრაინული ეთნოგრაფიის ყველაზე სრული და მეცნიერული გამოკვლევა მ. მაქსიმოვიჩს ეკუთვნის.² ესაა *„ძალღორუსიული სიმღერები“*, რომელიც 1827 წ. გამოიცა.

XIX ს. დასაწყისში გაჩნდა პირველი საიდუმლო ორგანიზაციები, რომლებიც მასონური ლოჟების ფორმით იქმნებოდა. თავიდან მასონობის ამოცანა ადამიანის შინაგანი სრულყოფა იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში *„თავისუფალ მულართა“* (ასე ითარგმნება ფრანგულიდან ფრანკმასონების სახელწოდება) ორგანიზაციებმა პოლიტიკური ხასიათი შეიძინეს. 1818 წ. მიხეილ ნოვიკოვმა პოლტავაში შექმნა ლოჟა *„ჭეშმარიტების სიყვარული“*, რომელშიც შედიოდნენ ი. კოტლიარევსკი, ვ. ტარნოვსკი, ვ. ლუკაშევიჩი. ცალკეული მასონური ლოჟები შეიქმნა აგრეთვე კრემენცასა და ვიშნიოვკაში ვოლინზე. 1821 წ. ვ. ლუკაშევიჩმა საიდუმლო *„ძალღორუსიული საზოგადოების“* დაარსება დაიწყო.³ ამ ორგა-

¹ *История Украинской литературы* в 8-и томах, т. IV. Киев, 1967, გვ. 247.

² **М. А. Максимович.** Малороссийские песни. М., 1827.

³ **Ю. Алексеев.** История Украины. Киев, 2005, გვ. 57.

ნიზაციის მიზანი უნდა ყოფილიყო პოლონეთთან კავშირში უკრაინის დამოუკიდებლობის მიღწევა. 1826წ. ვ. ლუკაშევიჩი პეტერბურგის პეტრეპავლეს ციხეში ჩასვეს. მან განთავისუფლების შემდეგ მთელი ცხოვრება თავის მამულში გაატარა მეფის ოხრანკის მეთვალყურეობის ქვეშ.

ცარიზმის რეპრესიებმა ვერ შეძლო უკრაინის ეროვნული მოძრაობის შეჩერება. ამ დროს მოწინავე ინტელიგენციის მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლები აქტიურად მუშაობდნენ ხარკოვისა და კიევის უნივერსიტეტებში უკრაინის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხებზე. ტარას შევჩენკოს გენიალური შემოქმედების წყალობით უკრაინული ლიტერატურა ეროვნული თვითშეგნების ფორმირების მძლავრ ძალად იქცა. 1846წ. კიევში შეიქმნა უკრაინული ინტელიგენციის საიდუმლო ორგანიზაცია სახელწოდებით „*კირილე-მეთოდის საძმო*“, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ მიკოლა კოსტომაროვი, ტარას შევჩენკო, პანტელეიმონ კულიში, მიკოლა სავინი, აფანასი მარკევიჩი, ალექსანდრე ტულუბი და სხვები.¹

„*კირილე-მეთოდეს საძმო*“-ს პროგრამა ჩამოყალიბებული იყო ორ დოკუმენტში – „*უკრაინელი ხალხის ყოფის წიგნში*“ (ღვთის კანონი) და „*კირილე-მეთოდის საძმოს წესდებაში*“.² საძმოს უმნიშვნელოვანეს ამოცანად ითვლებოდა სლავების განთავისუფლება თვითმპყრობელობის უღლისგან, ბატონყმობისა და წოდებების ლიკვიდაცია და ყველა სლავი ხალხის ერთ თანასწორუფლებიან ფედერაციაში გაერთიანება, სადაც თითოეულ მათგანს საკუთარი სახელმწიფოებრიობა ექნებოდა. უკრაინელები უნდა ყოფილიყვნენ პირველები, ვინც დანარჩენ სლავებს განმათავისუფლებელი ბრძოლისკენ წაიყვანდა, კიევი კი სლავური ფედერაციის ცენტრად იქცეოდა. სწორედ უკრაინული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეა განასხვავებდა „*კირილე-მეთოდეს საძმო*“-ს პროგრამას „*გაერთიანებულ სლავთა საზოგადოების*“ მსგავსი პროგრამისგან. საძმოს წევრებს შორის ტაქტიკურ საკითხებში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობდა: მ. კოსტომაროვს და პ. კულიშს საუკეთესო ვარიანტად თანდათანობითი რეფორმების გზა ესახებოდათ, პ. გულაკს და ტ. შევჩენკოს კი – აჯანყებისა და ცარიზმის დამხობის გზა. საძმომ მოამზადა მთელი რიგი მიმართვები: „*ძმებო უკრაინელებო!*“, „*რუსო და პოლონელო ძმებო!*“, რომლებშიც ამ ხალხებს განმათავისუფლებელი ბრძოლისკენ მოუწოდებდნენ.³

¹ *История Украинской литературы. Сборник материалов и документов. Под ред. С. М. Кляшчука, В. Ф. Остафийчука.* Киев, 2000, გვ. 298.

² *Ю. Алексеев.* История Украины. Киев, 2005, გვ. 58.

³ *Н. И. Костомаров.* Две русские народности. Спб., 1903, გვ. 69.

ამ პერიოდში ლვოვში შეიქმნა „*რუსული სამების წრე*“. მისი და-
მარსებლები იყვნენ ლვოვის სემინარიის აღსაზრდელები მარკიან შაშ-
კევიჩი, ივან ვაგილევიჩი, იაკობ გოლოვაცკი. 1832წ. ამ წრის წევრი
სტუდენტების ჯგუფმა თავის მიზნად უკრაინული ეროვნული ენის
ლიტერატურული ენის დონემდე ტრანსფორმაცია დაისახა. ახალგაზ-
რდა ენთუზიასტებს მხარი დაუჭირეს ცნობილმა სწავლულებმა იზმაილ
სრეზნევსკიმ, იოსებ ბოდიანსკიმ და მიხეილ მაქსიმოვიჩმა. ჯგუფმა
კავშირები დაამყარა აგრეთვე ჩეხეთის ეროვნულ მოძრაობასთან.¹ „*რუ-
სული სამება*“ უკრაინული ისტორიული ტრადიციების, ფოლკლორისა
და უკრაინული მიწების გაერთიანების იდეის გავრცელებას ცდილობდა.
„*რუსული სამების*“ მოღვაწეობის მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს,
რომ მისი გავლენით დასავლეთუკრაინელი ინტელიგენციაც ხალხის
მასებზე გადაერთო; „*რუსული სამების*“ მიერ გამოცემულმა „*დნესტრის
ალმა*“ დაამტკიცა, რომ უკრაინული ხალხური ენა შეიძლება ლიტერა-
ტურული გახდეს.

ეროვნული მოძრაობის დაწყება დასავლეთ უკრაინაში ევროპის
1848წ. რევოლუციას დაემთხვა. 1848წ. 13 მარტს, ვენაში, ავსტრიის
იმპერიის დედაქალაქში, სახალხო აჯანყების შედეგად დაემხო მეტერ-
ნიხის რეაქციული მთავრობა და ხელისუფლებაში ლიბერალები მოვიდ-
ნენ. გამოცხადდა პოლიტიკური თავისუფლება და შემოღებულ იქნა
მართვის საპარლამენტო ფორმა. 1848წ. 15 მარტს აჯანყებამ იფეთქა
ბუდაპეშტში და ხელისუფლება უნგრეთის დემოკრატიული ძალების
ხელში გადავიდა. ავსტრიის იმპერია სულ რამდენიმე დღეში ეროვ-
ნულ-განმათავისუფლებელი რევოლუციის ალში გაეხვია.²

გალიჩინაში პირველად პოლონური ეროვნული მოძრაობა გააქტი-
ურდა, რომლის წევრებიც „პოლონეთის“ გალიჩინისათვის ფართო პო-
ლიტიკური უფლებების მინიჭებას მოითხოვდნენ. 1848წ. 13 აპრილს,
ამ მოძრაობის ხელმძღვანელობის მიზნით, პოლონელებმა შექმნეს ცენ-
ტრალური სახალხო რადა, ჩამოყალიბდა პოლონური ეროვნული გვარ-
დია. პროვინციის გუბერნატორ ფ. სტადიონის წინადადებით ავსტრიის
იმპერატორმა გამოსცა მანიფესტი, რომლის მიხედვითაც გალიჩინის
ტერიტორიაზე ბეგარა უქმდებოდა.³ ავსტრიის მონარქია ამ მეთოდით
ცდილობდა გლეხთა მხარდაჭერა მოეპოვებინა პოლონელ წვრილ აზნა-

¹ **И. Трайнин.** Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Беларуси, М., 1939., გვ. 144.

² **Д. Мин.** Западная Украина. М., 1939, გვ. 82.

³ *Отмена крепостного права на Украине.* Сборник документов и материалов. Киев, 1966, გვ. 345.

ურობასთან ბრძოლაში, რომელიც პოლონეთის სახელმწიფოს განახლებაზე ოცნებობდა. იმპერატორის კარგი განწყობით გულმოცემულმა უკრაინელმა სასულიერო პირებმა 19 აპრილს მას პეტიციით მიმართეს. პეტიციაში განმარტებული იყო უკრაინელი ხალხის უფლებები გალიჩინაზე, გამოთქმული იყო თხოვნა განათლებისა და ადმინისტრაციული აპარატის უკრაინიზაციის თაობაზე, საუბარი იყო სამი კონფესიის – რომაულ-კათოლიკურ, მართლმადიდებლურ და ბერძნულ-კათოლიკურ სასულიერო პირთა უფლებების გათანაბრების შესახებ.¹

1848წ. 2 მაისს უკრაინულმა სამღვდელოებამ ღვოვში შექმნა მთავარი „*რუსკა რადა*“ ეპისკოპოს გრიგორი იახნიმოვიჩის მეთაურობით.² რადას შემადგენლობაში მღვდლების გარდა სტუდენტები და ინტელიგენცია შედიოდა. რადამ შექმნა განყოფილებები, რომლებიც განათლებას, ფინანსებს, გლეხთა საქმეებს და ა.შ. კურირებდა. მთავარ რადას მთელი აღმოსავლეთ გალიჩინის პროვინციების რადები ექვემდებარებოდნენ, რომლებიც საეკლესიო საზოგადოებებში იქმნებოდა.

1848წ. 15 მაისს პირველად გამოვიდა უკრაინული ყოველკვირეული „გალიჩინის ზარია“. მთავარ „*რუსკა რადა*“ თავის მოთხოვნათა დასაბუთებად მოჰყავდა გალიჩინის დაყოფა უკრაინულ და პოლონურ ნაწილებად და უკრაინული გალიჩინის გაერთიანება კარპატისპირეთთან. ქალაქებში სტრია, ჟოვკა, ტერნოპოლი, ბერეჟანი და სხვები უკრაინის ეროვნული გვარდიის ქვედანაყოფები შეიქმნა.

1848წ. ზაფხულში პირველად ჩატარდა ავსტრიის პარლამენტის არჩევნები და უკრაინელებმა 39 სადეპუტატო ადგილის მიღება შეძლეს. თავიანთ პირველ ამოცანად საპარლამენტო დებატებში უკრაინელი დეპუტატები გალიჩინის გაყოფის მოთხოვნას მიიჩნევდნენ. გარდა ამისა, ისინი გლეხობის ინტერესებსაც იცავდნენ.³

ყველაზე დიდი მიღწევა 1848-1849 წლებში უკრაინის ეროვნულ მოძრაობას კულტურულ-საგანმანათლებლო სფეროში ჰქონდა. დაფუძნდა უკრაინის კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაცია „*გალიცკო რუსკა მატეცია*“, რომელიც საგამომცემლო მოღვაწეობას ეწეოდა და სკოლებში უკრაინული ენის სწავლების შემოღებას უწყობდა ხელს. 1848წ. შემოდგომაზე შედგა უკრაინელი სწავლულებისა და კულტუ-

¹ **Ф. Е. Лось.** Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце 19-го нач. 20-го ст. Киев, 1955, გვ. 238.

² **Л. Кизя, М. Коваленко.** Вековая борьба украинского народа против Ватикана. Киев., 1959, გვ. 139.

³ **В. А. Лазаревский.** Галицкая Русь в ее борьбе за свою национальную самобытности. Киев., 1315, გვ. 218.

რის მოღვაწეთა ყრილობა, რომელიც მთავარმა რადამ მოიწვია. ყრილობაზე მიღებულ იქნა გადაწყვეტილებანი უკრაინული სასაუბრო ენის სალიტერატუროდ ცნობისა და ლათინური ანბანის ნაცვლად კირილიცას გამოყენების შესახებ.¹

ლვოვში დაიწყო სახალხო სახლის მშენებლობა, სადაც უნდა განთავსებულიყო ბიბლიოთეკა, მუზეუმი და სახალხო კლუბი. ლვოვის უნივერსიტეტში შეიქმნა უკრაინული ენის კათედრა. უკრაინულ ენაზე სწავლება შემოღებული იყო სახალხო სკოლებში და, როგორც აუცილებელი საგანი, იგი გიმნაზიებშიც ისწავლებოდა. შესამჩნევი იყო მიღწევები ლიტერატურულ ცხოვრებაშიც. გალიჩინაში პირველად გამოიცა უკრაინული მწერლების ნაწარმოებები, გაიხსნა უკრაინული სამკითხველო დარბაზები.

ო. დუხნოვიჩის, დ. ბალუდიანსკის, ე. დენციკისა და სხვათა შემოქმედების წყალობით აქტიურად განვითარდა უკრაინული ლიტერატურა, ისტორიული მეცნიერება. შეიქმნა ლიტერატურული საზოგადოებები, რომელთა შორისაც აღსანიშნავია „პრიაშევსკის ლიტერატურული საზოგადოება“ და „ვასილი დიდის საზოგადოება“.²

1851წ. ზაფხულში ავსტრიის მონარქიამ მთავარი „რუსკა რადა“ გააუქმა. 1867წ. პრუსიის ზეწოლის შედეგად, ავსტრიამ აღიარა უნგრეთის უფლება თვითგამორკვევაზე და მას კარპატისპირეთი მისცა. უკრაინის ეროვნული მიღწევების მნიშვნელობა დაიკარგა.

¹ **Р. И. Розин.** Народное образование на правобережной Украине в 70-80-х годах 19-го века. Киев, 1969, გვ. 192.

² **В. А. Лазаревский.** Галицкая Русь в ее борьбе за свою национальную самобытности. Киев., 1315, გვ. 221.

DAVID CHITAIA

**FROM THE HISTORY OF THE NATIONAL LIBERATION
MOVEMENT IN THE UKRAINE
IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY**

Thanks to the efforts of the Ukrainian intelligentsia in the late 18th and early of the 19th centuries the national movement not only emerged, but it theoretically confirmed the urgency of the renewal of the Ukrainian Autonomous system. In the beginning of XIX century the first secret organizations appeared, the aim of which was to achieve the independence of the Ukraine. The repression of Tsarism couldn't stop the development of the Ukrainian movement. At this period numerous representatives of progressive intelligentsia actively work studying the Ukrainian history, ethnography, the Ukraine literature becomes powerful might for the formation of the national self-consciousness of the Ukrainian people. In the West Ukraine a number of organizations were formed with the purpose of spreading the Ukrainian historical traditions, folklore, ideas of uniting the Ukrainian lands. The rise of the national movement in the West Ukraine coincided with the period of the European revolutions of 1848, that gave the Ukrainian people an opportunity to continue a national-liberation struggle more actively. The greatest achievement of the Ukrainian national movement was in the sphere of culture and education.

მსტატე (თენგიზ) ანთელავა

მთიელთა მროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ბოლშევიკური ხელისუფლების წინააღმდეგ საიდ-შამილის ხელმძღვანელობით

1920წ. ლ. ტროცკის ხელმძღვანელობით შემუშავდა მშვიდობიან პირობებში სოციალიზმის მშენებლობის გეგმა. იგი ითვალისწინებდა სასურსათო გაწერისა და საყოველთაო შრომითი ბეგარის გაფართოებას, ეკონომიკის სრულ გასახელმწიფოებრიობას, შრომითი არმიის შექმნას, საერთო სახელმწიფო გეგმის შემუშავებასა და მმართველობის მთელი სისტემის მილიტარიზაციას. რკპ(ბ) IX ყრილობამ (1920წ. მარტი-აპრილი) და სრულიად რუსეთის საბჭოების VIII ყრილობამ (1920წ. დეკემბერი) მთლიანად მოიწონეს ტროცკის მიერ ჩამოყალიბებული სოციალიზმის მშენებლობის კურსი, რაც ნიშნავდა სამხედრო კომუნიზმის პოლიტიკის გაფართოებასა და გამკაცრებას.

ლენინმა 1920წ. მარტში კავკასიის მშრომელთა სრულიად რუსეთის I ყრილობაზე გამოსვლისას ყურადღება მიაქცია ქვეყნის უაღრესად მძიმე სასურსათო მდგომარეობას და დასვა საკითხი „რესპუბლიკის სამრეწველო რაიონების სასურსათო მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ ციმბირისა და სამხრეთ რუსეთის მდიდარი რაიონების ხარჯზე“.¹ ლენინის „ბრძნული“ მითითებების შესრულება ჩრდილო კავკასიის, დონის, ციმბირის რეკომების სასურსათო რაზმების უმნიშვნელოვანეს სამეურნეო ამოცანად იქცა. სამეურნეო არმიის რაზმების დასახმარებლად სოფლებში გაიგზავნა განსაკუთრებულ დანიშნულებათა რაზმები. საყოველთაო ხასიათს ღებულობდა ადგილობრივი მმართველობითი ორგანოების „გაწმენდა“ კლასობრივი მტრებისგან. ამ მიზნით, 1920წ. 30 ივნისს რკპ(ბ) პოლიტბიურომ მიიღო დადგენილება ჩრდილოეთ კავკასიის რეკომის წევრად სრულიად რუსეთის საგანგებო კომისიის თავმჯდომარის მოადგილის ი. ხ. პეტერსის დანიშვნის შესახებ. სამოქალაქო ომის დამლევს ლენინმა სასურსათო გაწერაზე გადაიყვანა „პარტიის საუკეთესო“ ძალები. ერთ-ერთი ქმედითი პიროვნება, რომელიც ახორციელებდა სასურსათო დიქტატურას, იყო სტალინი, რომელიც ლენინმა დანიშნა

¹ ვ. ლენინი. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 22, გვ. 226

მთელი სამხრეთ რუსეთის სასურსათო საქმეთა საერთო ხელმძღვანე-
ლად, რომელსაც განსაკუთრებული უფლებები მიენიჭა. „შეგიძლიათ
დარწმუნებული იყოთ, – სწერდა სტალინი ბელადს, – რომ არ დავინ-
დობთ არავის... პურს კი მაინც მოგცემთ“.¹

ასე, 1920წ. აგვისტოდან 1921წ. თებერვლამდე, სტავროპოლის
გლეხობას ჩამოართვეს 12528058 ფუთი პური და 9599 ვაკონი სურ-
სათი. 1920 წელს ყაბარდო-ბალყარეთის მთიულებს ჩამოერთვა 660000
ფუთი პური, 12000 მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი, 922 ფუთი თაფ-
ლი და ა.შ.² ჩრდილოეთ კავკასიაში, ისევე როგორც მთელი ქვეყნის
მასშტაბით, საბჭოები, რეკომები, საგანგებო კომისიები, სასურსათო
რაზმები, დაწყებული სასოფლო და სათემოდან, დამთავრებული გუბერ-
ნიებით, ოლქებით, ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ამოღებული სასოფლო-სა-
მეურნეო, სამრეწველო პროდუქციის და დახოცილ თეთრგვარდიელებს,
„ობობებისა“ და „წურბელების“ რაოდენობაში. ვინც მეტს ზერეტ-
და, აღმოაჩენდა კონტრრევოლუციონერთა ბუნაგს, იჩენდა უღმობელო-
ბასა და სიძულვილს ადამიანებისადმი, მათ ახალისებდნენ, აძლევდნენ
ფულად პრემიებსა და სწრაფად აწინაურებდნენ სამსახურებრივ კიბეზე.
ლენინის ფრაზა – „კარგი კომუნისტი ამავე დროს კარგი ჩეკისტია“,³
ნიშნავდა, რომ „პარტიის ყველა წევრი, რომლებსაც საპასუხისმგებლო
თანამდებობები ეკავათ, ვალდებული იყო საგანგებო კომისიისათვის ეც-
ნობებინა ყველა მონაცემი, რომლებიც მათთან შედიოდა როგორც კერ-
ძო, ასევე ოფიციალური გზით და წარმოადგენდა ინტერესს კონტრრე-
ვოლუციასთან ბრძოლაში“.⁴ ასე ესმოდა ლენინს პარტიისა და საგან-
გებო კომისიის ერთიანობა.

ამ თვალსაზრისით, მაგალითად, მოვიყვან თერგის ოლქის რეკო-
მის თავმჯდომარის კვირკველიას ბრძანებას „*О применении репрес-
сивных мер к контрреволюционным элементам, занимающимся ан-
тисоветской деятельностью*“⁵ აღნიშნულ ბრძანებაში, ეროვნული,
პატრიოტული ძალები წარმოჩენილია, როგორც თეთრგვარდიელთა
ნარჩენები, კონტრრევოლუციონერები, მთიელი ხალხის მტრები, რო-
მელთა წინააღმდეგ „თუ გონს არ მოვიდნენ, გამოყენებული იქნება ყვე-
ლაზე უღმობელი რეპრესიული ზომები“. „*Революционный комитет
Терской области – натоჟამია ბრძანებაში, – приказывает всем окру-*

¹ **И. В. Сталин.** Полн. собр. соч. Том 4. М., 1950, გვ. 412.

² *Отчет отделов Губревкома.* Ставрополь, 1921. გვ. 144.

³ *Ленин и ВЧК.* М., 1975, გვ. 281.

⁴ *Центральный государственный архив Чечено-Ингушской АССР* (შემდგომ: *ЦГА
ЧИ АССР*) ფ. 73, აღწ. 1, საქ. 6. ფურც. 3.

⁵ *ЦГА ЧИ АССР,* ფურც. 73, აღწ. 1, საქ. 6, ფურც. 3.

жным, отдельским и местным ревкомам, чрезвычайным комиссиям и другим органам зорько следить за преступными элементами и всех распространителей вздорных, провокационных слухов, сеющих смуту, подрывающих доверие к власти и обостряющих национальную вражду, немедленно задерживать и препровождать в Чрезвычайную комиссию по борьбе с контрреволюцией“.¹

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოების მსგავსი ხასიათის ბრძანებებს პროპაგანდისტული დანიშნულებაც გააჩნდა. მათ უნდა დაერწმუნებინათ მთიელები, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ებრძვის მხოლოდ მათ, ვინც ხელს უშლის დამოუკიდებელი საბჭოთა ჩრდილოეთ კავკასიის მშენებლობის პროცესს. რაც შეეხება ანტისაბჭოთა ელემენტების დასჯას, ჩეკას ფ. ძერჟინსკის ბოროტგანზრახული ინსტრუქციის თანახმად, წარმომადგენლებს რეკომენდების დაუკითხავადაც შეეძლოთ. არსებობს ყოველგვარი საფუძველი ვამტკიცოთ, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში ბოლშევიკების მიერ ტერორის გაჩაღება იყო მათთვის არა მარტო ძალაუფლების შენარჩუნების, არამედ „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის განხორციელების ერთადერთი საშუალება. 1920 წლის პირველი ნახევრის გაწერის გეგმა ბოლშევიკებმა მასობრივი ტერორის მეოხებით შეასრულეს. მათ ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობას ჩამოართვეს უკანასკნელი კილოგრამი პური. გარდა ამისა, ბოლშევიკებმა თავიანთი დანაპირების „შესრულება“, ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების დამოუკიდებლობის აღიარების თაობაზე, „გადადეს“ ადგილობრივი საბჭოების არჩევნებამდე.

საბჭოთა ხელისუფლების მიერ „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის გამკაცრებამ მთელი ქვეყნის მასშტაბით, მათ შორის ჩრდილოეთ კავკასიაში, გამოიწვია ანტისაბჭოურ გამოსვლათა ახალი ტალღა. 1920წ. ოფიციალურად აღრიცხულია 114 აჯანყება,² რომლის ჩახშობას საბჭოთა ხელისუფლებამ შესწირა 171185 წითელარმიელის სიცოცხლე.³ 1920 წლის 11 მაისს ჩეჩნეთის სოფელ კაპში ჩატარდა მთიელთა ყრილობა, სადაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელად არეული იქნა შამილის უმცროსი ვაჟიშვილი მუჰამედქამილი. იგი დაიბადა კალუგაში 1861წ. 1869 წ. მაისში, ალექსანდრე II ნებართვით, შამილი ორი ცოლის, მუჰამედქამილის, სამი ქალიშვილისა და შვილიშვილის თანხლებით მექაში გაემგზავრა. ოჯახის დანარჩენი წევრები, მათ შორის ორი ვაჟიშვილი, ხელისუფლებამ რუ-

¹ ЦГА ЧИ АССР ..., ფურც. 3.

² გაზ. «Последняя новость». 1921, 23 მაისი.

³ გაზ. «Пуль». 1922, 18 იანვარი.

სეთში დატოვა. 1871წ. მექაში შამილის გარდაცვალების შემდეგ, მისი ოჯახის წევრები, „მისი უღულებულესობის კეთილი ნებით“, ხელახლა გაერთიანდნენ და საცხოვრებლად თურქეთში გადასახლდნენ. აქ, მუჰამედ-ქამილმა მიიღო კარგი სამხედრო განათლება და თურქეთის შეიარაღებული ძალების გენერლის წოდებას მიაღწია. მან კაპშის მთიელთა ყრილობის გადაწყვეტილება დიდი აღფრთოვანებით მიიღო, მაგრამ ავადმყოფობის გამო, ჩრდილოეთ კავკასიაში გამგზავრება ვერ შეძლო და თავის წარმომადგენლად ერთადერთი ვაჟიშვილი, 19 წლის საიდ-შამილი გაგზავნა.

საიდ-შამილი სტამბულში დაიბადა, დაამთავრა გალათასარაის პრესტიჟული ლიცეუმი, მშობლიური ავარიულის გარდა, თურქულ, არაბულ, ფრანგულ, ინგლისურ და რუსულ ენებს ფლობდა. 1920წ. აგვისტოში საიდ-შამილი ჩამოვიდა საქართველოში, სადაც მას ელოდებოდნენ მთიელთა ეროვნულ-გამანათავისუფლებელი ბრძოლის ცნობილი მოღვაწეები ჩრდილოეთ კავკასიის მეოთხე იმამი ნაჟმუდინ გოცინსკი და გენერალი ალიხანოვი. ისინი საქართველოს მთავრობის ხელშეწყობით აყალიბდნენ მოხალისეთა შეიარაღებულ რაზმებს. «По полученным сведениям (путем агентуры и от приехавших из Грузии частных лиц) бывшим офицером Алихановым сформирован в Телавском уезде офицерский отряд в 500 сабель с целью движения в горный Дагестан»,¹ – აღნიშნავს დალესტნის სამხედრო კომისარი 1920 წლის 5 სექტემბრის საიდუმლო ბრძანებაში.

როგორც უკვე ზემოთ აღინიშნა, საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა, სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, მხარს უჭერდა მთიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას და შესაძლებლობის-დაგვარად მატერიალურ და სამხედრო დახმარებას უწყევდა. აი, რას წერს აღნიშნულის შესახებ დალესტანში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის აქტიური მებრძოლი, ბოლშევიკი რ. მაგომედოვი: «В Тифлисе... Были организованы шайки лже-имама Гоцинского и полковников Алиханова и Джафарова, вооруженные пулеметами, винтовками и другим снаряжением. Грузинское правительство предоставило Гоцинскому и Алиханову 600 лошадей, помогло грузинским командным составом в числе 60 офицеров и дало возможность банде Гоцинского и Алиханова переправиться через Анхуцо-Копучинский и Дидоевский перевалы».²

¹ *Борьба за установление Советской власти в Дагестане (1917-1921гг.)*. Сборник документов и материалов. Грозный, 1958, док. №487, გვ. 432.

² **Р. Магомедов.** Съезд народов Дагестана и приезд товарища Сталина. Махачкала, 1940, გვ. 43.

1920წ. სექტემბრის დასაწყისში საიდ-შამილი, გოცინსკი, ალიხანოვი მრავალრიცხოვანი სამხედრო რაზმით, საქართველოდან დაღესტანში გადავიდნენ ორი მიმართულებით – ცუნტა-ანდიისა და ანცუხო-კაპუჩინის.¹ ანტიბოლშევიკური აჯანყება მიმდინარეობდა რამდენიმე მიმართულებით. ყოველ მიმართულებას ჰყავდა თავისი სარდალი, გენერალ ალიხანოვის რაზმი შედგებოდა 1600 მეომრისაგან, ჯემალა აიდემიროვის – 2000-მდე, მურთაზ ალის – 600, საიდ-შამილის – 500 და ა.შ. ყველა რაზმი შეადგენდა „მთიელი ხალხების შარიათულ ჯარს“, რომელსაც ჰყავდა მთავარსარდალი (პოლკოვნიკი ჯაფაროვი) თავის შტაბით. უმაღლეს სასულიერო-საერო ხელისუფლებას წარმოადგენდა საიდ-ბეის შეიხთა საბჭო, რომელსაც ემორჩილებოდა „მთიელი ხალხების შარიათული ჯარი“ მთავარსარდალი.² აღსანიშნავია, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის რევკომის ხელმძღვანელობისთვის ცნობილი გახდა საქართველოდან მთიელთა შეიარაღებული რაზმების გადმოსვლის შესახებ. «Анцухо-Капучинский участок целиком находится на стороне противника... – ккитხოლობთ გუნბის ოკრუგის სამხედრო კომისრის ომაროვის ერთ-ერთ მოხსენებით ბარათში, – Противник ждет распоряжения от имама Гоцинского, Алиханова, Гайдар Бамата и внука имама Шамиля, которые находятся в Грузии».³

ჩრდილოეთ კავკასიის წითელი არმიის სარდლობამ სადაზვერვო მონაცემების საფუძველზე მთიელთა შეიარაღებული მოძრაობის მარშრუტების მიმართულებით თავი მოუყარა დიდ ძალებს: «Для поддержания в горах Дагестана революционного порядка, а также для дачи достойного отпора бандам Тиханова и Гоцинского, – ნათქვამია დაღესტანის სამხედრო კომისრისა და სამხედრო ხელმძღვანელის სმირნოვის ბრძანებაში, – если они двинутся из Грузии в Дагестан, приказываю: выделить один батальон ротного состава; немедленно выставить конную заставу на одном из проходов по Аваро-Кახетинской дороге для разведки и защиты прохода; выставить сторожевое охранение»⁴ და სხვ. მთიელთა რაზმებმა ჩაფუშეს ბოლშევიკების გეგმები. საქართველოს საზღვართან წითელი არმიის ნაწილები განადგურებული იქნა და მთიელები დაღესტანში უმნიშვნელო დანაკარგებით შემოვიდნენ. ჩასაფრებული, კარგად შეიარაღებული წითელი არმიის ნაწილების განადგურება მოწმობდა, რომ დაღესტანში შემოვიდა სერიოზული ანტიბოლ-

¹ *Борьба за установление Советской власти в Дагестане.* დოკ. №486, გვ. 432.

² **А. Тодорский.** Красная Армия в горах. Действия в Дагестане. М., 1924, გვ. 52.

³ <http://www.allrussia.ru/nawadays/default>.

⁴ *Борьба за установление Советской...*, დოკ. №№ 487, 448, გვ. 432-433.

შევიკური შეიარაღებული ძალა, რომელსაც ძალუძს მთიელთა საყოველთაო ანტისაბჭოური აჯანყების ორგანიზაცია. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ აჯანყებულთა შორის იმყოფებოდა შამილის შვილიშვილი საიდ-შამილი, რომლის გამოჩენას დაღესტანში მთიელები ალაპის ნებად თვლიდნენ. იმამი შამილის აულიდან (გიმრი) 25 გიმრელმა იკისრა საიდის დაცვის პასუხისმგებლობა.

საქართველოს საზღვართან წითელი არმიის რჩეული ნაწილების განადგურებამ შეაშფოთა ბოლშევიკური ხელისუფლების ხელმძღვანელობა. 1920წ. 9 სექტემბერს ლენინმა კავკასიის ფრონტის სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოსა და ორჯონიკიძეს გაუგზავნა შემდეგი შინაარსის დეკრეტი: «Быстрейшая и полная ликвидация всех банд и остатков белогвардейщины на Кавказе и Кубане – дело абсолютной общегосударственной важности, осведомите меня чаще и точнее положении дела».¹

ლენინის მოთხოვნა აჯანყებულთა სწრაფი და სრული განადგურების შესახებ, ფაქტობრივად ნიშნავდა ტერორის გაფართოებასა და გამკაცრებას. საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკით უკმაყოფილო მოსახლეობა აჯანყებულთა რიგებს ავსებდა. მოკლე დროში მათი რიცხვი 10 ათასამდე გაიზარდა. გოცინსკიმ ოქტომბრის დასაწყისში ზუნდახი და გუნბი ალყაში მოაქცია. დაღესტანში ბოლშევიკებს კრიტიკული დღეები დაუდგათ. ორჯონიკიძემ 9 ოქტომბერს მოიწვია ე.წ. „დაღესტნის ღარიბთა ყრილობა“. ამ მომენტისთვის დაღესტნის მთის აულები ანტისაბჭოურმა აჯანყებამ მოიცვა და იქაური „ღარიბები“, ცხადია, ორჯონიკიძის მიერ მოწვეულ „ყრილობაზე“ მონაწილეობას არ მიიღებდნენ. საკითხავია ისიც, თუ როგორ მოახერხა ორჯონიკიძემ ერთ დღეში სრულიად დაღესტნის ღარიბთა წარმომადგენლების შეკრება? ცხადია, რომ მას არანაირი ყრილობა არ მოუწვევია. ორჯონიკიძემ, ლევაშში საბჭოთა მუშაკებისა და წითელი არმიის მეთაურების თათბირი ჩაატარა, სადაც ესწრებოდნენ ლევაშისა და მის ახლომდებარე აულების მთიელთა წარმომადგენლები. ორჯონიკიძე დაღესტანში ლენინის დავალების – აჯანყებულთა „სწრაფი და სრული განადგურების“ შესასრულებლად ჩავიდა, რომელსაც წითელი არმიისა და „ინტერნაციონალური“ რაზმების მეთაურებთან დაღესტნის მთის აჯანყებული მოსახლეობის განადგურების გეგმას იხილავდა, ხოლო ე.წ. „ყრილობაზე“, რომელსაც მხოლოდ პროპაგანდისტული დანიშნულება ჰქონდა, თვალთმაქცურად განაცხადა: «В горах небольшие, считавшиеся дикими племена Дагестана, осознав правду на знаменах большевиков, це-

¹ В. И. Ленин. ПСС. т. 51. М., 1982, გვ. 6.

лый год отстаивали от казаков эту правду. Но вот вас, вольных горцев, вновь зовут на новые жертвы. Всплывшие на поверхность нажимудин Гоцинский, кайтамас Алиханов и другие».¹

11 ოქტომბერს, ორჯონიკიძემ ლენინს დეპეშით აცნობა, რომ გოცინსკი, ალიხანოვი და სხვა „მთიელთა მთავრობის“ წევრები, თბილისიდან გუნებისა და ანდიის ოკრუგებში შემოვიდნენ და აჯანყება მოაწყვეს. საქართველოს მთავრობამ ისინი მოამარაგა იარაღითა და ფულით... ზომები სწრაფი ლიკვიდაციისთვის მიღებულია.² როგორც ვხედავთ, ორჯონიკიძე აჯანყების ნამდვილ მიზეზებს შეგნებულად არ აღნიშნავს და აჯანყების ორგანიზაციის მთელ პასუხისმგებლობას საქართველოს მთავრობას აკისრებს.

ბოლშევიკური პროპაგანდისტული მანქანა ხალხს არწმუნებდა, რომ საქართველოს მთავრობის ინიციატივითა და ხელშეწყობით, კვლავ ამოტივტივდნენ მთიელი ხალხის მოღალატეები – ნაუძუდინ გოცინსკი, კაიცმაზ ალიხანოვი და სხვები, რომლებმაც „აღმოაჩინეს“ იმამი შამილის „ცრუ შვილიშვილი“ («Лжевнук Шамиля»), რათა «Воскресить в бандах Гоцинского шамилевские традиции, фанатическое упорство и сопротивление врагу. Мечту об освобождении Дагестана от какого бы то ни было русского влияния».³

ბოლშევიკური პრესა აჭრელებული იყო ცნობებით, თითქოს მთიელი ხალხი ერთიანად დაირაზმა „აჯანყებულ ბანდიტთა ზროვის“ წინააღმდეგ. «Вся молодежь округа становится под ружье. Желаящих так много, – წერდა გაზეთი «Советский Дагестан» – что нет возможности их принять... Настроение всего кази-кумухского народа столь бодрое и решительное, что многие, перевалившие за восемьдесят лет передают, что такого приполнятого настроения они не помнят никогда. Разве только в момент изгнания персидских полчищ Надир-шаха из Дагестана...»⁴ აღნიშნული გაზეთიდან მოყვანილი ამონარიდის შინაარსი არ შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს. ფაქტობრივად, საბჭოთა ხელისუფლებამ დიდი ძალისხმევით მოახერხა მთიელთა უმნიშვნელო ნაწილის აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლებში ჩაბმა.

აღსანიშნავია, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში წითელი არმიის ნაწილები დაქსაქსული იყო. ყველგან, სადაც საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადდა და რევკომები შეიქმნა, იდგა წითელი არმიის რაზმები, რომლებიც საბჭოთა მმართველობითი ორგანოების ძირითად დასაყრდენს წარ-

¹ *Борьба за установление Советской...*, დოკ. №495, გვ. 437.

² **Р. Магомедов.** Съезд народов Дагестана..., გვ. 41.

³ **Н. Самурский.** Гражданская война в Дагестане. Махачкала, 1925, გვ. 14.

⁴ გაზ. «Советский Дагестан». 1920, 25 ოქტომბერი.

მოადგენდნენ, ამიტომ მათი ბრძოლებში ჩართვა ბარის რეგიონებშიც გამოიწვევდა საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას. ყოველივე ზემოაღნიშნული ნათლად ადასტურებს, რომ ბოლშევიკებმა ვერ შეძლეს აჯანყებულთა წინააღმდეგ მთიელთა მობილიზაცია, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიაში განლაგებული წითელი არმიის ნაწილები და დაქირავებული „ინტერნაციონალური“ რაზმები საკმარისი არ აღმოჩნდა აჯანყების „სწრაფი და სრული“ განადგურებისათვის.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყების არეალი სწრაფად ფართოვდებოდა. დაღესტნის, ჩეჩნეთის, ინგუშეთის მთის აულები აჯანყებულთა ხელში იყო. აჯანყების პირველ ეტაპზე (1920წ. სექტემბერი-ოქტომბერი) მოპოვებული იქნა მნიშვნელოვანი სამხედრო გამარჯვებები. მათ შორის აღსანიშნავია 1920წ. 30 ოქტომბერს არხონთან კარგად შეიარაღებული, მრავალრიცხოვანი წითელი რაზმისა და ნოემბერში ბოლტიხთან რევოლუციური დისციპლინის პოლკის სრული განადგურება.¹ ომითა და სასურსათო გაწერით განადგურებული სოფელი პროდუქტებით ვერ ამარაგებდა სამრეწველო ცენტრებს. 1920წ. შემოდგომის დასაწყისში მოსკოვის, პეტროგრადისა და სხვა მსხვილი სამრეწველო ქალაქების მოსახლეობა ნახევრად შშიერი იყო, ხოლო ვოლგისპირეთი, უკრაინა, ჩრდილოეთ კავკასია შიმშილობამ მოიცვა. 1920 წ. შემოდგომის დასაწყისში მთელი ქვეყნის მასშტაბით დაიწყო ანტისაბჭოური აჯანყებები. საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ აჯანყებულთა რიცხობრივი რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა. მაგალითად, ტამბოვ-ვორონეჟის რეგიონში აჯანყებულთა არმია 60 000 ითვლიდა. უკრაინაში მახნოს მეთაურობით – 35000 დასავლეთ ციმბირში – 200 000,² ჩრდილოეთ კავკასიაში არასრული მონაცემებით – 20 000³ და სხვ.

ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ მას შემდეგ, რაც 1920წ. ნოემბრის შუა რიცხვებში ვრანგელის ჯარმა ყირიმი დატოვა და პოლონეთთან ზავი დადო, რევულარული არმიის ნაწილები ს. კამენევის, მ. ტუხაჩევსკის, მ. ფრუნზეს, ი. უბორევიჩის, ი. იაკირის და სხვ. წითელი არმიის მეთაურების სარდლობით აჯანყებულთა წინააღმდეგ გაგზავნა. 1920წ. შემოდგომაზე წითელი არმიის რაოდენობა შეადგენდა 4,5 მილ. ადამიანს.⁴ საბჭოთა ხელისუფლებამ მის ყოფილ მოკავშირეებს – გლეხობას სასტიკი და დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა. სამხედრო

¹ იხ.: <http://www.allrussia.ru/navadays/default>.

² *История России XX – начала XXI века*. Под редакцией **Л. В. Милова**. М., 2007, გვ. 339.

³ **Р. Магомедов**. Съезд народов..., გვ. 49.

⁴ *История СССР*. т. 2, под. ред. **А. А. Данилова**. М., 1995, გვ. 165.

ოლქების სარდლები, ყოველგვარი სინდისის ქვეყნის გარეშე, ასრულებდნენ ლენინის ბარბაროსულ ბრძანებებს და ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ მასობრივი დახვრეტების, გადამწვარი სოფლების, მძევლების აყვანისა და დაპატიმრებულთა რაოდენობის მიხედვით. ლენინის ჯალათებმა ყველგან დატოვეს სისხლიანი კვალი. ტულის გუბერნიის ეპიფანის მაზრაში დახვრიტეს 150 ადამიანი, რიაზანის გუბერნიის პონსკის მაზრაში – 300, კალუგის – 500, სმოლენსკის – 600,¹ ჩრდილოეთ კავკასიაში მხოლოდ ეკატერინოლარის ციხეში დახვრიტეს 3000.²

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოებმა მასობრივი ტერორის მეოხებით მოახერხეს ბევრი აჯანყებული კერის ჩახშობა, მაგრამ მაინც მთელი ქვეყნის მასშტაბით ანტიბოლშევიკური წინააღმდეგობა იმდენად ძლიერი იყო, რომ ლენინი, რომელსაც შეპყრობილი იყო მსოფლიო რევოლუციის ბოლშევიკური იდეებით, ხელისუფლების დაკარგვის შიშით, იძულებული გახდა შეეცვალა შიდაპოლიტიკური კურსი. 1921წ. თებერვალში, ლენინმა სასწრაფოდ შეადგინა ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის თეზისები, რომლებიც საფუძვლად დაედო 1921წ. მარტის რკპ(ბ) X ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციას „გაწერის ნატურალური გადასახადით შეცვლის შესახებ“.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, 1920წ. შემოდგომის მიწურულში მთიელთა ანტიბოლშევიკურმა აჯანყებამ, რომელსაც ფაქტობრივად იმამ შამილის შვილიშვილი საიდ-შამილი (საიდ-ბეგი) ხელმძღვანელობდა, დიდ წარმატებებს მიაღწია. აჯანყებულებმა რამდენიმე გამანადგურებელი დამარცხება მიაყენეს წითელი არმიის ნაწილებს. აჯანყება, რომელიც მთის რეგიონებში დაიწყო თანდათანობით ერთიანი სახალხო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ხასიათს ღებულობდა, რაც მეტად საშიში იყო საბჭოთა ხელისუფლებისთვის. აჯანყების მთელი ჩრდილოეთ კავკასიის მასშტაბით გავრცელების შემთხვევაში, ბოლშევიკებს მთიელთა წინააღმდეგ ხანგრძლივი ბრძოლა მოუხდებოდათ, თანაც ამ პოტენციალური კონფლიქტის რელიგიური კონტექსტი, ჯიხადის დროშის ქვეშ გააერთიანებდა ვოლგისპირეთის, ყირიმისა და შუა აზიის მუსლიმურ მოსახლეობას, საბჭოთა ხელისუფლება კარგავდა კავკასიას, გროზნოსა და ბაქოს ნავთობს.

ჩრდილოეთ კავკასიაში „სოციალისტური რევოლუცია“, რომელიც „განხორციელდა“ XI არმიის მიერ, რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. ლენინი, რომელიც მსოფლიო რევოლუციის ბოღვითი იდეებით იყო შეპყრობილი, ხელისუფლების დაკარგვის შიშით, სერიოზულად

¹ გაზ. «Революционная Россия», №12, 1920.

² «Кубанская чрезвычайка» თებერვალი, 1921წ. გვ. 227.

დაიწყო ფიქრი, ყოველი რუსეთის იმპერიის ფარგლებში, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისა და განმტკიცებისათვის. ლენინის ხელისუფლების უპირველეს ამოცანად იქცა ჩრდილოეთ კავკასიის პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი, მიწის, მთიელთა და კახაკთა ურთიერთობის საკითხების სწრაფი მოგვარება.

როგორც ცნობილია, რუსეთის მიერ დამორჩილებული ხალხების, მათ შორის კავკასიის, ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხები, როგორც წესი, წყდებოდა მოსკოვში ლენინის უშუალო მონაწილეობითა და ხელმძღვანელობით. საბჭოთა მთავრობისა და რკპ(ბ)ცკ პოლიტიბიუროს სხდომებზე. ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხიც შემუშავებული და დამტკიცებული იქნა საბჭოთა მთავრობის და რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის მიერ. ლენინმა აღნიშნული დადგენილების რეალიზაცია დაავალა სტალინსა და ორჯონიკიძეს. ფაქტობრივად, მათ ევალდებოდათ დემაგოგიური და ცრუ დაპირებების, ლოზუნგების, დადგენილებების ფონზე, ანტიბოლშევიკური ძალების განადგურება და ჩრდილოეთ კავკასიის სრული შემომტკიცება.

1920წ. ოქტომბრის მიწურულში, ორჯონიკიძემ დაღესტნისა და თერგის ოლქის თავმჯდომარეებს ხალხთა ყრილობების მოწვევა დაავალა, სადაც «Сталин объявит решение Центрального Советского правительства и ЦК РКП(б) о предоставлении автономии».¹ 1920წ. 12 ნოემბერს, სტალინი და ორჯონიკიძე ჩამოვიდნენ თემირ-ხან-შურუში (მახაჩყალა). 13 ნოემბერს, ყრილობის დაწყებამდე, სტალინმა მოიწვია პარტიული აქტივი, რომელმაც მოიწონა მოსკოვში შემუშავებული დეკლარაცია დაღესტნის ავტონომიის შესახებ. სტალინმა პარტაქტივის წინაშე განაცხდა, რომ «Противникам автономии на съезде не место, что их надо гнать из Дагестана».² სტალინის მუქარამ შედეგი გამოიღო, ყრილობაზე საბჭოური ავტონომიის მოწინააღმდეგეებმა კრინტის დაძვრაც ვერ გაბედეს. აი, რას წერს ამის შესახებ ყრილობის მონაწილე ბოლშევიკი რ. მაგომედოვი: «Противникам автономии был дан такой сокрушительный отпор, что на съезде они не решились выступить со своими возражениями».³

როგორც მოსალოდნელი იყო, ყრილობამ სტალინის მიერ წაკითხული დეკლარაცია ერთხმად მიიღო. სტალინმა ყრილობას აუწყა, რომ იგი საბჭოთა მთავრობის სახელით აცხადებს – «Советское Пра-

¹ Р. Магомедов. Съезд народов Дагестана..., გვ. 43.

² Р. Магомедов. Съезд народов Дагестана..., გვ. 44.

³ Р. Магомедов. Съезд народов Дагестана..., გვ. 45.

вительство предоставляет каждому народу полное право управляться на основании своих законов и обычаев».¹ უფრო მეტიც, სტალინმა თავის გამოსვლაში ხაზგასმით აღნიშნა, რომ საბჭოთა მთავრობა შარიათს თვლის ისეთივე უფლებამოსილად, ჩვეულებით სამართლად, როგორც აქვთ რუსეთში მცხოვრებ სხვა ხალხებს. თუ დაღესტნელ ხალხს სურთ თავისი კანონებისა და ჩვეულებების შენარჩუნება, მაშინ ისინი შენარჩუნებულნი უნდა იქნენ. «Если вы прогоните Гоцинского, врага трудящихся Дагестана,² – афროხილებს სტალინი დაღესტნელ ხალხს, – то тем самым оправдаете доверие, которое оказывает высшая Советская власть, давая Дагестану автономию».³ თუ აღნიშნულ ციტატას სტრიქონსა და სტრიქონს შუა ამოვიკითხავთ, მივხვდებით, რომ სტალინმა დაღესტანი გააფროხილა – ავტონომიის მიღების უმნიშვნელოვანესი პირობაა ანტიბოლშევიკური აჯანყების ჩახშობა და გოცინსკის განდევნა დაღესტნიდან, სხვა შემთხვევაში, მის მიერ წაკითხული დოკუმენტი დარჩება მხოლოდ, დეკლარატიულ განცხადებად.

1920წ. 17 ნოემბერს შედგა თერგის ოლქის ისეთგვარი „ხალთა ყრილობა“, როგორც დაღესტანში. აქაც სტალინი მოხსენებით გამოვიდა. «Сегодняшний съезд созван для того, – ამბობს იგი თავის მოხსენების დასაწყისში, – чтобы объявить волю Советского правительства об устройении жизни терских народов и об их отношениях к казакам»,⁴ საბჭოთა ხელისუფლება მთიელთა და კახაკთა თანაცხოვრებას ერთ ადმინისტრაციულ საზღვრებში დაუშვებლად მიიჩნევს. «Во избежание взаимных обид и кровопролитий».⁵ ამის საფუძველზე მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება, აღნიშნავს სტალინი: «Выделить большинство казаков в особую губернию, и большинство горцев в автономию Горскую Советскую Республику».⁶ ყრილობაზე სტალინმა დაივიწყა რა სევერსკის, იაკირის სადისტური ქმედებები კახაკების მიმართ, სვერდლოვის საიდუმლო დირექტივა – კახაკების სრული განადგურების შესახებ, უსირცხვილოდ განაცხადა: «Советская власть стремилась к тому; чтобы интересы казачества не попирались. Она не думала, товарищи казаки, отбирать у вас земли. У нее была одна только мысль – освободить вас от ига царских генералов и багатеев. Она вела эту политику с начала революции. Казаки же вели себя бо-

¹ გაზ. «Советский Дагестан», 17.XI.1920.

² გაზ. «Советский Дагестан», 17.XI.1920.

³ **И. Б. Сталин.** Съезд народов Терской области. – Соч. т. 4. М., 1950, გვ. 399.

⁴ **И. Б. Сталин.** Съезд народов Терской..., გვ. 399.

⁵ **И. Б. Сталин.** Съезд народов Терской..., გვ. 399.

⁶ **И. Б. Сталин.** Съезд народов Терской..., გვ. 399.

лее чем подозрительно. Они все глядели в лес. Не доверяли Советской власти...» დაბოლოს, მან გააფრთხილა კაზაკები: «Но если казаки будут вести себя впредь как честные граждане России, я заявляю здесь перед всем съездам, что ни один волос не упадет с головы казака».¹

ბოლშევიკური ხელისუფლება, ჩრდილოეთ კავკასიის კაზაკთა გუბერნიის შექმნით, ჩეჩნეთისა და ინგუშეთის ისტორიული ტერიტორიებიდან მათი გამოსახლებით, მიზნად ისახავდა მთიელთა გულის მოგებას, კაზაკთა ცხოვრების ეკონომიკური საფუძვლისა და ისტორიულად ჩამოყალიბებული ცხოვრების წესის მოშლას. ლენინი სამოქალაქო ომში გამარჯვებების კვალობაზე, აძლიერებდა კაზაკების მიმართ რეპრესიებსა და გენოციდის პოლიტიკას. სტალინი კი ყრილობაზე აშკარად ცრუობდა. მან შეგნებულად გვერდი აუარა, ლენინის მიერ სანქცინირებულ, სევერსკისა და იაკირის ეგრეთწოდებულ „ინტერნაციონალისტების“ სადისტურ ქმედებებს სამხრეთ რუსეთის კაზაკური რეგიონების მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ, სვერდლოვის საიდუმლო დირექტივას კაზაკების „სრული განადგურების“ შესახებ და საბჭოთა ხელისუფლება წარმოაჩინა, როგორც მათი თავგამოდებული მფარველი და მექომავე.

ამგვარად, ჩრდილოეთ კავკასიის სწრაფი ბოლშევიზაციის პოლიტიკა, რომელიც მხოლოდ ძალისმიერ მეთოდებს ითვალისწინებდა, მთიელთა სერიოზულ წინააღმდეგობას იწვევდა. საიდ-შამილის აჯანყებამ ჩრდილოეთ კავკასიაში ბოლშევიკური ხელისუფლების არსებობის საკითხი, კითხვის ნიშნისქვეშ დააყენა. საბჭოთა ხელისუფლება იძულებული გახდა ჩრდილოეთ კავკასიის დამორჩილების პოლიტიკის საკითხში სასწრაფოდ შეეტანა კორექტივები, შეეცვალა ტაქტიკური სვლები და მოეხდინა მისი დაუყოვნებლივ დეკლარირება.

ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა ვ. ლენინის წერილი ა. იოფესადმი: «Для всей нашей (weltpolitik) дьявольски важно завоевать доверие туземцев; трижды и четырежды завоевать; доказать, что мы не империалисты... Тут надо быть 1000 раз осторожным».²

სწორედ, ამ ამოცანას ემსახურებოდა სტალინის ხმამაღალი, თვალთმაქცური განცხადებები, დადესტნისა და თერგის ხალხთა ეგრეთწოდებულ ყრილობებზე, ადათისა და შარიათის შესახებ. მან, მიუხედავად იმისა, რომ შარიათისა და ადათის სამართლებრივი ნორმები შეუთავსებელია საბჭოურ იდეოლოგიასთან და ბოლშევიზმი კატეგორიულად გამორიცხავდა პოლიტიკურ პლურალიზმს, მათ შორის რელიგიასთან,

¹ И. Б. Сталин. Съезд народов Терской..., გვ. 400-401.

² В. И. Ленин. ПСС, т. 53, გვ. 190.

სტალინმა „ალიარა“ მათი უპირატესობა, რათა დაერწმუნებინა მთიელები, რომ ისლამური იდეოლოგია არის ჩრდილოეთ კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნის საფუძველი.

მართალია, რომ ბოლშევიკებმა თავიანთი თვალთმაქცური ლოზუნგებით, დეკლარაციებითა და დაპირებებით მოახერხეს დაღესტნის, ჩეჩნეთის, ინგუშეთის და სხვა რეგიონების გლეხობის გარკვეული ნაწილის მოტყუება და გადმობირება, მაგრამ მაინც ვერ მიაღწიეს მთავარ მიზანს – ეთნოკონფლიქტურ სტაბილიზაციას. უფრო ფართო და მძაფრი ხასიათი მიიღო მთიელთა ანტიბოლშევიკურმა აჯანყებამ. საბჭოთა ხელისუფლებამ საიდ-შამილს დაუპირისპირა XI არმია და სხვა დამატებითი სამხედრო ნაწილები, რომლებმაც მხოლოდ 1921წ. სექტემბერში შესძლეს მისი დამარცხება. საიდ-შამილმა მოახერხა საქართველოს გავლით თურქეთში დაბრუნება, საიდანაც იგი მრავალი წლის განმავლობაში ეწეოდა ანტისაბჭოურ პროპაგანდას.

საბჭოთა ხელისუფლება განუხრელად აგრძელებდა კავკასიის ანექსიის ლენინურ გეგმას, რომელიც მან ჯერ კიდევ 1918წ. გერმანიასთან სეპერატული ზავის დადების შემდგომ შეიმუშავა. ლენინმა 1918 წლის 7 მარტს რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) VII საგანგებო ყრილობაზე განაცხადა: «Только Благодаря тому, что наша революция попала в этот счастливый момент, когда ни одна из двух гигантских групп хищников не могла немедленно ни броситься одна на другую, ни соединиться против нас – только этим моментом международных политических и экономических отношений могла воспользоваться и воспользовалась наша революция, чтобы проделать это свое блестящее триумфальное шествие в Европейской России, перекинуться в Финляндию, **начать завоевывать Кавказ**».¹ (ხაზგასმა ჩვენია. – ე.ა.). ბოლშევიკები არწმუნებდნენ კავკასიის ხალხებს, რომ რუსეთი მათ ეხმარება ეროვნული სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხებში, რომლის საფუძველია პროლეტარული სოციალიზმის ნამდვილი თანასწორუფლებიანობისა და ურთიერთდამარების პრინციპები, რაც ფაქტობრივად, „პროლეტარული“ ნეოკოლონიზატორული პოლიტიკის შენიღბული ფორმა იყო. ბოლშევიკების მასობრივ ტერორს 1944 წელს მოჰყვა ჩეჩნების, ინგუშების, ბალყარელების და ყარაჩაელების დეპორტაცია.

¹ В. И. Ленин. ПСС, т. 51, გვ. 316.

ESTATE (TENGIK) ANTELAVA

THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF THE MOUNTAIN-DWELLERS AGAINST THE BOLSHEVIK POWER UNDER SAID-SHAMIL

On the basis of analysis of the archives documents and the press material the article elucidates the national liberation struggle of the mountain-dwellers of the North Caucasus against the Bolshevik power under Said-Shamil in 1920-1921. It was a rebellion of a large scale during which Dagestan's, Chechnya's, Ingushetia's mountain auls were in the hands of the rebels. At the first stages of the rebellion (September-October, 1920) essential military victories were won. Among them the most noteworthy are complete routings on October 1920 of a numerous well-armed red squad near Arkton and in November of a regiment of a revolutionary discipline under Baltich. The article stresses that the Soviet Power steadily continued Lenin's annexation plan of the Caucasus which he had worked out still in 1918 after concluding a separate truce with Germany. The Bolshevics assured the Caucasian peoples that Russia was helping them in establishing a national state the foundations of which were the principles of true equality of rights and mutual aid of the proletarian socialism which, in fact, was a disguised form of the proletarian neo-colonizer policy. The Bolshevik terror of 1944 was followed by the deportation of the Chechens, the Ingushes, the Balkars and the Karachais.

თეიმურაზ კაკასქირი

ზინეთის საკითხი გერმანია-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობებში 1940წ. ნოემბერში

1940წ. 12 ნოემბერს დაიწყო საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის, ვიაჩესლავ მოლოტოვის ოფიციალური ვიზიტი ბერლინში. აღნიშნული ვიზიტი სულაც არ იყო ჩვეულებრივი მოვლენა. 12-13 ნოემბერს მოლოტოვმა გამართა მოლაპარაკებები არა მარტო თავის უშუალო ვიზავი იოახიმ ფონ რიბენტროპთან, გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრთან, არამედ ორჯერ შეხვდა თავად გერმანიის რაინსკანცლერს ადოლფ ჰიტლერს. აქვე უნდა ხაზი გაესვას, რომ 1939წ. შემოდგომის შემდეგ ეს იყო პირველი პირდაპირი მოლაპარაკებები ორი ქვეყნის საგარეო საქმეთა უწყებებს შორის (1939წ. სექტემბრის მიწურულიდან მოყოლებული ყველა საკითხების გადაწყვეტა ხდებოდა მხოლოდ საელჩოების დონეზე).

ბერლინში გამართული მოლაპარაკებების განხილვისას აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი ხნის განმავლობაში არსებობდა წყაროების პრობლემა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გამოქვეყნებული იქნა მოლოტოვის ვიზიტის დროს შემდგარი შეხვედრების მხოლოდ გერმანული ჩანაწერები, რომლებსაც აწარმოებდნენ ოფიციალური თარჯიმნები შმიდტი და ჰილგერი.¹ გამოქვეყნებული ჩანაწერები მთლიანად ემთხვევა საარქივო მონაცემებს, მაგრამ მას გააჩნია ერთგვარი ხარვეზი: ის გარკვეულწილად შემაჯამებელ ხასიათს ატარებს, რადგანაც გერმანული მხარის გამონათქვამები ჩვეულებრივ მოყვანილია მესამე პირში. რაც შეეხება საბჭოთა მხარეს, აქ ოფიციალური ჩანაწერები მხოლოდ

¹ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik*. Serie D. B. 11, 1. Die Kriegsjahre. Bd. 4, Hbd 1, 1. September bis 13. November 1940. Bonn: Gebr. Hermes KG, 1964. აღსანიშნავია, რომ ორიგინალის ენაზე დოკუმენტების გამოქვეყნებას წინ ზუღოდა ინგლისური გამოცემა: *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*. Documents from the Archives of the German Foreign Office. Ed. by **Raymond James Sontag** and **James Stuart Beddie**. Washington, 1948, გვ. 218-255; *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*. Series D (1937-1945). V. XI. The War Years. September 1, 1940 – January 31, 1941. London, HMSO, 1961. ვინაიდან პირველად აღნიშნული ჩანაწერები გამოქვეყნდა კრებულში *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, ჩვენ შემდგომში სწორედ მას დავყვრდნობით.

1993 წელს გამოქვეყნდა,¹ თუმცა ძნელი სათქმელია, რამდენად სანდოა ისინი. დაეჭვების საფუძველს იძლევა ის გარემოება, რომ ჰიტლერისა და მოლოტოვის შეხვედრების აღწერისას რიბენტროპის იქ ყოფნა საერთოდ არ არის დაფიქსირებული და გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრის ყველა რეპლიკა უშუალოდ რაიხსკანცლერზე არის მიწერილი.² გარდა ოფიციალური ჩანაწერებისა, წყაროდ შეიძლება გამოყენებულ იქნას საბჭოთა მხარის თარჯიმნის ვ. ბერეჟკოვის მემუარები, სადაც ამ ვიზიტის დეტალებიც არის ასახული.³ არსებობს აგრეთვე ფ. ჩუევის მიერ ჩაწერილი საუბრები მოლოტოვთან, მაგრამ, ჯერ ერთი, იქ ბერლინში ვიზიტს დიდი ადგილი არ უკავია, და მეორეც, მათი სანდოობის ხარისხი ძალიან დაბალია. საკმარისია აღინიშნოს, რომ მოლოტოვს „არ ახსოვს“, თუ რა სახის საიდუმლო შეთანხმებები იქნა გაფორმებული გერმანიასთან 1939წ. აგვისტოში (და ეს იმ ფონზე, რომ მას ძალიან კარგად „ახსოვს“ სხვადასხვა მოლაპარაკებების დეტალები).⁴

ბერლინში მოლოტოვის ყოფნისას სულ გაიმართა ოთხი შეხვედრა. პირველი და მეოთხე შეხვედრა იყო მოლაპარაკებები უშუალოდ საგარეო საქმეთა უწყებების ხელმძღვანელებს შორის, მეორე და მესამე კი იყო მოლოტოვის აუდიენცია ჰიტლერთან, რომელსაც ესწრებოდა რიბენტროპიც. მოლაპარაკებების მთავარი საკითხი, ერთი შეხედვით, იყო საბჭოთა კავშირის შეერთება სამხმრივ პაქტთან, მაგრამ აქ აღსანიშნავია ერთი გარემოება: სტალინის მიერ მოლოტოვისათვის მიცემულ დირექტივებში პირდაპირ იყო მითითებული, რომ მოლაპარაკებების მთავარი საკითხი იყო ბულგარეთი, რომელიც უნდა შესულიყო საბჭოთა კავშირის ინტერესების სფეროში,⁵ თუმცა ბერლინში ყველაზე მეტი დრო დაეთმო ფინეთის საკითხს, რამაც, სხვათა შორის, მოლოტოვის ერთგვარი გაღიზიანებაც გამოიწვია და მან შენიშნა კიდევ სტალინისათვის განკუთვნილ მოხსენებაში, რომ აღნიშნულ პრობლემაზე საუბარს არამართებულად ბევრი დრო დაეთმო.⁶ მიუხედავად ამისა,

¹ *Поездка Молотова в Берлин в ноябре 1940г.* Предисловие академика **Г. Н. Севостьянова**, публикацию подготовили **В. А. Лебедев** и **Б. Л. Хавкин**. – *Новая и новейшая история*, №5, 1993, გვ. 64-99.

² *Поездка Молотова в Берлин в ноябре 1940г.*, გვ. 74-78, 80-88.

³ **В. М. Бережков**. Страницы дипломатической истории. М., 1987, გვ. 9-33.

⁴ **Ф. Чуев**. 140 бесед с Молотовым. М., Терра, 1991, გვ. 21.

⁵ *Директивы И. В. Сталина В. М. Молотову перед поездкой в Берлин в ноябре 1940г.* – *Новая и новейшая история*, №4, 1995, გვ. 76-79; *Документы внешней политики*. Т. 23, кн. 2. М., 1998, გვ. 30-32; **Л. А. Безыменский**. Гитлер и Сталин перед схваткой. М., 2000, თ. 20.

⁶ **Л. А. Безыменский**. Гитлер и Сталин перед схваткой, თ. 20.

უნდა აღინიშნოს, რომ საკითხის დასმის ინიციატორი, პირველ რიგში, სწორედ საბჭოთა მხარე იყო, რომელმაც ფინეთთან დაკავშირებით გერმანელების პოზიციის გარკვევა სცადა.

ფინეთის საკითხი პირველად წამოიჭრა ჰიტლერისა და მოლოტოვის პირველი შეხვედრისას, როდესაც სსრკ-ს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა განაცხადა, რომ 1939წ. შეთანხმება პრაქტიკულად მთლიანად იყო შესრულებული და მხოლოდ ერთი პრობლემა, კერძოდ კი ფინეთის საკითხი, არ იყო ბოლომდე გადაწყვეტილი. ამასთან დაკავშირებით, მოლოტოვმა იკითხა, თუ რჩებოდა ძალაში აღნიშნული შეთანხმება და დასძინა, რომ საბჭოთა მხარის დამოკიდებულება შეთანხმების ამ პუნქტისადმი უცვლელი იყო.¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთხვევაში გერმანული და საბჭოთა ჩანაწერები ერთმანეთს სრულად არ ემთხვევა. საბჭოთა ჩანაწერში მოცემულია შემდეგი ფრაზა: „საბჭოთა მხარე თვლის, რომ გერმანიამ შეასრულა შეთანხმების ყველა პუნქტი, გარდა ერთისა – ფინეთის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, მოლოტოვს სურს გაიგოს (საბჭოთა ჩანაწერი მესამე პირში მოგვითხრობს ამბებს, რაც კიდევ უფრო იძლევა იმის დაეჭვების საფუძველს, რომ ის რედაქტირებულია), რჩება თუ არა გერმანია არსებული შეთანხმების არსის ერთგული. სსრკ ამ საკითხში არ ითხოვს არაფერს, რაც არ იყო შეთანხმებული გასულ წელს“.²

როგორც ვხედავთ, მოლოტოვმა ფაქტობრივად დაადასტურა გერმანული მხარე შეთანხმების შეუსრულებლობაში. ჰიტლერს უშუალოდ პირველი შეხვედრის დროს არ გაუცია პასუხი ამ საკითხზე (შეხვედრა მოლოტოვის კითხვიდან რამდენიმე წუთში დასრულდა), მაგრამ, წესით და რიგით, მისთვის საკითხის ამ კუთხით დაყენება მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო. ვიზიტამდე რამდენიმე დღით ადრე, 2 ნოემბერს, სსრკ კავშირში გერმანიის ელჩმა გრაფმა ფონ შულენბურგმა ბერლინს აცნობა, რომ წინა დღით საელჩოს წარმომადგენელ დოქტორ შნურესა და ა. მიქლოანს შორის შემდგარი საუბრისას ამ უკანასკნელმა აშკარა გაღიზიანებით აღნიშნა, რომ გერმანია არ ასრულებდა თავის ვალდებულებებს და არ აძლევდა სსრკ კავშირის სამხედრო აღჭურვილობას, მაშინ როდესაც ის დიდი რაოდენობით აწვდიდა შეიარაღებას ფინეთს. შულენბურგი აღნიშნავს, რომ მოლაპარაკებების მსვლელობისას საბჭოთა მხარემ პირველად ახსენა გერმანიის სამხედრო დახმარება ფინეთისადმი.³ სავარა-

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 232.

² *Поездка Молотова...*, გვ. 77.

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 217. საბჭოთა მხარის მონაცემები სწორი იყო, რადგანაც 1940წ. 1 ოქტომბერს გერმანიასა და ფინეთს შორის ხელი

ულოდ, გერმანულმა მხარემ გაითვალისწინა ეს მომენტი და სათანადოდაც მოემზადა ამ მიმართულებით, თუმცა ჰიტლერმა არ ჩათვალა საჭიროდ პასუხის უმაღლეს გაცემა. არ არის გამორიცხული, რომ მას სურდა ეჩვენებინა საბჭოთა მხარისათვის, რომ მისთვის საკითხის ამგვარი სახით წამოჭრა მოულოდნელი იყო და პასუხის გასაცემად მომზადება სჭირდებოდა.

მეორე დღეს გამართული შეხვედრისას ფინეთის საკითხი პირველივე წუთიდან წამოიჭრა. ჰიტლერმა ინიციატივა ხელთ იგდო და გაინსენა მოლოტოვის სიტყვები – „გერმანიამ შეასრულა შეთანხმების ყველა პუნქტი, გარდა ერთისა – ფინეთის შესახებ“.¹ სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა აღნიშნა, რომ საუბარი ამ შემთხვევაში ეხებოდა არა მხოლოდ ოფიციალურ შეთანხმებას, არამედ საიდუმლო ოქმსაც.² როგორც ჩანს, გერმანიის რაიხსკანცლერი კარგად იყო მომზადებული შეხვედრისათვის. მან პირდაპირ განუცხადა მოლოტოვს, რომ გერმანია, განსხვავებით რუსული (ასეა გერმანულ ჩანაწერში – თ.პ.) მხარისაგან, სრულად იცავდა საიდუმლო ოქმით გათვალისწინებულ შეთანხმებებს, რომელშიც, საბჭოთა მხარის მოთხოვნით, რამდენიმე შესწორება შევიდა.³ მან განაცხადა, რომ გერმანიას არ დაუკავებია არც ერთი ტერიტორია, რომელიც საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროში იყო მოქცეული. ჰიტლერმა აღნიშნა, რომ ლუბლინის სავოევლო, რომელიც მან მიიღო ლიტვის სანაცვლოდ, ეკონომიკური თვალსაზრისით ვერანაირად ვერ შეცვლიდა ლიტვას, მაგრამ ის მაინც დაეთანხმა ასეთ გაცვლას, როდესაც საბჭოთა მხრიდან გაჩნდა ინიცი-

მოეწერა შეთანხმებას შეიარაღების მიწოდების შესახებ. იარაღის პირველი პარტიის გაგზავნა გერმანიას უნდა დაესრულებინა 10 დეკემბრისათვის (იხ.: **А. Б. Широкоград**, *Северные войны России*. М., 2001, გვ. 696).

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 234; *Поездка Молотова...*, გვ. 80.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 234. გერმანულ და რუსულ ჩანაწერებს შორის აქაც არის გარკვეული განსხვავება: რუსულ ჩანაწერში აღნიშნულია შემდეგი: „შეთანხმება სსრკ-სა და გერმანიას შორის, პირველ რიგში, არის პაქტი თავდაუსხმელობის შესახებ, რომელიც, რასაკვირველია, ძალაში რჩება. შესაბამისად, საუბარი შეიძლება იყოს საიდუმლო ოქმის შესრულებაზე...“ («...соглашение между Германией и СССР – это прежде всего пакт о ненападении, который, конечно, остается в силе. Можно говорить следовательно, о выполнении секретного протокола...»). – *Поездка Молотова...*, გვ. 80). ძნელი სათქმელია, რომელი ვარიანტი არის უფრო სწორი ამ შემთხვევაში. ჩვენი აზრით, მცირე უპირატესობა გერმანულ ჩანაწერს უნდა მიენიჭოს, ვინაიდან ფინეთისათვის იარაღის მიწოდება საკუთრივ პაქტის დარღვევაც გამოდიოდა, თუმცა, მეორეს მხრივ, საბჭოთა მხარეს ფორმალური პრეტენზიები ამასთან დაკავშირებით ბერლინში არ გამოუთქვამს.

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 234; *Поездка Молотова...*, გვ. 80.

ატივა ამ მიმართულებით.¹ რაიხსკანცლერმა გაიხსენა ბუკოვინაც და განაცხადა, რომ გერმანიამ, თავის დროზე, უარი თქვა მხოლოდ ბესარაბიაზე, მაგრამ შემდეგში, გაითვალისწინა რა თავისი პარტნიორის ინტერესები, დათანხმდა რევიზიას ამ ნაწილშიც.²

ფინეთის საკითხი, ჰიტლერის აზრით, ამავე კატეგორიაში ხვდებოდა. რაიხსკანცლერმა განაცხადა, რომ გერმანიას არ გააჩნდა პოლიტიკური ინტერესები ფინეთში და შეახსენა მოლოტოვს, რომ სსრკ-ფინეთის ომის დროს გერმანია ხელშეკრულების ერთგული იყო, რასაც თავად მოლოტოვიც დაეთანხმა.³ უფრო მეტიც, ჰიტლერის თქმით, მან აბსოლუტურად უკანანოდ დააკავა ბერგენიდან ფინეთში მიმავალი გემები, რამაც სერიოზულად გაურთულა ურთიერთობები შვედეთთან და შემდგომში, შვედეთის მხრიდან შესაძლო საფრთხის აღმოსაფხვრელად, გამოიწვია გაცილებით უფრო მეტი ძალების გამოყენების აუცილებლობა ნორვეგიის ოპერაციის დროს, ვიდრე ეს იყო საჭირო უშუალოდ სამხედრო მიზნების მისაღწევად.⁴

ჰიტლერმა ხაზი გაუსვა აგრეთვე იმასაც, რომ გერმანული მხარის ინტერესი ფინეთის მიმართ მხოლოდ ორ პუნქტში მდგომარეობდა:

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 234-235; *Поездка Молотова...*, გვ. 80-81. აღსანიშნავია, რომ ამ საკითხთან დაკავშირებით გარკვეული პოლემიკა წარმოიშვა. მოლოტოვის თქმით, გაცვლა გერმანიის ინტერესებშიც შედიოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში საბჭოთა მხარე არ მოითხოვდა ხელშეკრულების რევიზიას, რაზეც რიბენტროპმა შენიშნა, რომ, მართალია, სსრკ-ს მხრიდან არ ყოფილა შეთანხმების უპირობო შეცვლის მოთხოვნა, მაგრამ აშკარად იგრძნობოდა ამის განხორციელების დიდი სურვილი (იხ.: *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 236-237; *Поездка Молотова...*, გვ. 82). ამასთან დაკავშირებით, არ შეიძლება ყურადღება არ მიიქციოს იმ ფაქტმა, რომ რიბენტროპის პასუხი არ არის მოყვანილი საბჭოთა წყაროში, როგორც ჩანს, იმ უბრალო მიზეზით, რომ მისი იქ ყოფნა მოლაპარაკებებისას საერთოდ არ არის დაფიქსირებული.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 235; *Поездка Молотова...*, გვ. 80-81. ეს საუბარი კიდევ ერთხელ მოწმობს, რომ საბჭოთა მხარეს სურდა არა მარტო ჩრდილოეთ, არამედ სამხრეთ ბუკოვინის მიღებაც. უფრო მეტიც, როგორც მოლოტოვის განცხადებიდან ჩანს, კრემლი შეშფოთებული იყო იმ ფაქტით, რომ გერმანიამ რუმინეთს გარანტიები მისცა და პასუხი არ გასცა საბჭოთა კავშირის მოთხოვნას. ამ შემთხვევაში ჰიტლერმა პირდაპირ შეახსენა მოლოტოვს, რომ რუმინეთისათვის მიცემული გარანტიები არანაირად არ არღვევდა სსრკ-სთან დადებულ შეთანხმებას ბესარაბიის შესახებ (*Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 237; *Поездка Молотова...*, გვ. 82).

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 235; *Поездка Молотова...*, გვ. 81. რუსულ ჩანაწერში არ არის დაფიქსირებული მოლოტოვის თანხმობა, რაც ნამდვილად არ უნდა იყოს შემთხვევითი.

⁴ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 235; *Поездка Молотова...*, გვ. 81.

1. ფინეთიდან გერმანიისათვის საჭირო ხე-ტყის მასალისა და ნიკელის მიწოდების უზრუნველყოფა; 2. ბალტიის ზღვაზე ახალი საომარი კერის არგანენა.¹ ამასთან დაკავშირებით, ჰიტლერმა ხაზი გაუსვა, რომ საბჭოთა მხარე ინფორმირებული იყო გერმანული ნაწილების კირკენესში (ნორვეგია) გადასროლის შესახებ, რისთვისაც საჭირო იყო ფინეთის ტერიტორიის გამოყენება და აღუთქვა მოლოტოვს, რომ ტრანზიტის დასრულების შემდეგ ფინეთში არც ერთი გერმანელი ჯარისკაცი არ იქნებოდა გაგზავნილი. რაინსკანცლერის თქმით, არსებობდა იმის საშიშროება, რომ ინგლისელები ეცდებოდნენ ფინეთის აეროპორტების დაკავებას და ბალტიის ზღვის რეგიონში პლაცდარმის შექმნას.²

ბუნებრივია, ჰიტლერის ეს განცხადება მეტად არაადამაჯერებელი იყო, მაგრამ მოლოტოვმა ამჯერად თავი შეიკავა ამ თემის გავრცობისაგან.³ საუბარი მცირე ხნით სხვა საკითხებს შეეხო, რის შემდეგაც ჰიტლერმა კვლავ გაუსვა ხაზი, რომ გერმანია არ იყო დაინტერესებული ახალი ომით ბალტიის ზღვის რეგიონში და რომ ეს არ ნიშნავდა სსრ კავშირთან დადებული ხელშეკრულებების რევიზიას. მისი თქმით, ერთად ყოფნის შემთხვევაში გერმანია და საბჭოთა კავშირი უდიდეს სარგებელს მიიღებდნენ, თუ სსრკ დაუყოვნებლივ არ მოინდომებდა იმ ტერიტორიებს, რომლებშიც გერმანია დაინტერესებული იყო ომის მსვლელობის პერიოდში. ჰიტლერი გამოთქვამდა ღრმა რწმენას, რომ მათი ორი ქვეყნის მოკავშირეობის შემთხვევაში დედამიწაზე არ იქნებოდა ძალა, რომელიც წინ აღუდგებოდა ამ ალიანსს.⁴

მოლოტოვი დაეთანხმა გერმანიის რაინსკანცლერის ამ შეფასებას

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 235; *Поездка Молотова...*, გვ. 81.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 235-236; *Поездка Молотова...*, გვ. 81. საბჭოთა ჩანაწერში არ არის მოხსენიებული, რომ გერმანულმა მხარემ გააფრთხილა სსრკ ტრანზიტის შესახებ. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში გერმანული ჩანაწერი უფრო სწორია, რადგანაც 1940წ. სექტემბერში გერმანელებმა მართლაც გააფრთხილეს საბჭოთა კავშირი ფინეთის გავლით ნორვეგიაში ჯარების გადასროლის შესახებ (*Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 188-189). სხვა საქმეა, რომ პირველადი შეთანხმება ტრანზიტის შესახებ მიღწეულ იქნა 1940წ. აგვისტოში, ხოლო ოფიციალურად ის გაფორმებულ იქნა 12 და 22 სექტემბერს (**Gerhard L. Weinberg**, *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern German and World History*. New York: Cambridge University Press, 1995, გვ. 162), მას შემდეგ, რაც ხელი მოეწერა 6 სექტემბრის შეთანხმებას სსრკ-სა და ფინეთს შორის ფინეთის ტერიტორიაზე საბჭოთა ჯარების ტრანზიტის (აღნიშნული შენაერთები ჰანკოს საბჭოთა ბაზაზე უნდა გადასროლილიყო) შესახებ. (იხ.: *The Continuation War*. – წიგნში: *Finland: A Country Study*. Eds. **Eric Solsten** and **Sandra W. Meditz**. Wash., 1988).

³ ამ თემას ის მოგვიანებით შეეხო, რაზეც საუბარი ქვემოთ გვექნება.

⁴ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 238; *Поездка Молотова...*, გვ. 82.

და დაამატა, რომ ორ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობების განტკიცებისათვის აუცილებელი იყო მეორეხარისხოვანი საკითხების გადაწყვეტა, რომლებსაც შეედლოთ ალიანსისთვის ზიანის მიყენება. მისი თქმით, თუ გერმანიასა და სსრ კავშირს შორის იქნებოდა ურთიერთგაგება, მაშინ საკითხი ომის გარეშე გადაწყდებოდა, ოღონდ ფინეთის ტერიტორიაზე არ უნდა ყოფილიყო გერმანული ნაწილები და უნდა შეწყვეტილიყო ანტისაბჭოთა დემონსტრაციები.¹ პასუხად ჰიტლერმა აღნიშნა, რომ გერმანიას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა მიტინგებთან და გამოსვლებთან ფინეთში, გერმანელი სამხედროები კი მომავალში ფინეთის ტერიტორიაზე არ გამოჩნდებოდნენ, თუ მიღწეული იქნებოდა საერთო შეთანხმება.²

ჩვენი აზრით, ჰიტლერის ეს პასუხი ფინეთის საკითხთან დაკავშირებით ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან განცხადებად შეიძლება ჩაითვალოს. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ ის წინააღმდეგობაში მოდიოდა იმავე დღეს გაკეთებულ განცხადებებთან (როგორც მანამდე, ისე შემდგომ), რომელთა თანახმადაც გერმანია ერთმნიშვნელოვნად აღიარებდა ფინეთს საბჭოთა გავლენის სფეროს ნაწილად. ძნელი სათქმელია, თუ რა მოსაზრებები ამოძრავებდა ჰიტლერს მსგავსი პოზიციის დაფიქსირებისას. შესაძლოა, ჰიტლერს მოეზრდა სტალინის მხრიდან 1939წ. საიდუმლო შეთანხმებების დარღვევა და უბრალოდ სურდა გარკვევა, თუ რა უნდოდა საბჭოთა მხარეს. ამავე დროს, არ არის გამორიცხული, რომ მას ფინეთის საკითხი სავაჭროდ სჭირდებოდა და თუ საბჭოთა მხარე უარს იტყვოდა თავის მოთხოვნებზე რუმინეთის, ბულგარეთისა და თურქეთის მიმართულებით, მაშინ გერმანია მას ფინეთთან დაკავშირებით პრობლემებს არ შეუქმნიდა.

მოლოტოვი, თავის მხრივ, ვალში არ დარჩა ჰიტლერს და განუცხადა მას, რომ დემონსტრაციებთან დაკავშირებით მას მხედველობა-

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 238; *Поездка Молотова...*, გვ. 82. რუსული ჩანაწერი ამ შემთხვევაში ერთგვარად არასრულია და მასში ამ ნაწილში არ არის მოხსენიებული ანტისაბჭოთა დემონსტრაციები ფინეთში, თუმცა საუბრის კონტექსტიდან გამომდინარე, მოლოტოვს სწორედ აქ უნდა ეხსენებინა პირველად საპროტესტო გამოსვლების თემა. ამის გამო, ჩვენ უპირატესობა ისევ გერმანულ ჩანაწერს მივანიჭეთ.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 238-239; *Поездка Молотова...*, გვ. 82. რუსული ჩანაწერი ოდნავ განსხვავებულია გერმანულისაგან და აქ არის ნახსენები ფრაზა: „თუ მოხერხდა სხვა საკითხების გადაწყვეტა, მაშინ ეს საკითხიც დარეგულირებულ იქნება“ («...если другие вопросы будут решены, то и этот вопрос будет урегулирован.» – *Поездка Молотова...*, გვ. 82). რადგანაც საუბრის განმავლობაში ჰიტლერი რამდენიმეჯერ ახსენებს საერთო შეთანხმებას, ჩვენ ამ შემთხვევაში გერმანულ ჩანაწერს მივანიჭეთ უპირატესობა.

ში ჰქონდა არა მარტო ფინეთში მიმდინარე გამოსვლები, არამედ ფინეთის დელეგაციების ვიზიტები გერმანიაში. ამავე დროს, სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის თქმით, ფინეთის მხარეს, როგორც ჩანს, ამძღვრებდა გერმანული ჯარების ყოფნა თავის ტერიტორიაზე, რის გამოც ის ეწეოდა ანტისაბჭოთა რიტორიკას და მიტინგების გამართვას ლოზუნგით: „ის არ არის ფინელი, ვინც ურიგდება 12 მარტის ხელშეკრულებას“.¹

პასუხად ჰიტლერმა სცადა მოლოტოვის დარწმუნება, რომ გერმანია ყოველთვის მოუწოდებდა ფინეთსა და რუმინეთს, რათა მათ დაეკმაყოფილებინათ საბჭოთა მხარის მოთხოვნები, მაგრამ კრემლის ემისიისათვის ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა. მისი თქმით, ფინეთის საკითხი მხოლოდ საბჭოთა კავშირის გადასაწყვეტი იყო და ამისთვის 1939წ. ხელშეკრულება სავსებით საკმარისი იყო.² მოლოტოვის განცხადებით, ამას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სწორედ მაშინ, როდესაც მიდიოდა ომი, რადგანაც, მართალია, სსრკ არ იყო ჩაბმული დიდ ომში, მაგრამ მან მონაწილეობა მიიღო საბრძოლო მოქმედებებში პოლონეთის წინააღმდეგ, იომა ფინეთთან და მზად იყო ბესარაბიისათვის ომისთვის. მას აინტერესებდა, თუ შეიცვალა გერმანიის დამოკიდებულება ფინეთის საკითხისადმი.³

მოლოტოვის ამ რემარკის შემდეგ დადგა მოლაპარაკებების ერთ-ერთი საკვანძო მომენტი. ჰიტლერმა, ერთი მხრივ, განაცხადა, რომ მის პოზიციას ამ პრობლემის გარშემო ცვლილება არ განუცდია და აღნიშნა, რომ რამდენიმე დღეში გერმანული ნაწილების გადაყვანა ფინეთის

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239. რუსული ჩანაწერი ოდნავ განსხვავდება გერმანულისაგან. მასში არ არის ნახსენები ფინეთის დელეგაციების ვიზიტები გერმანიაში, სამაგიეროდ მოლოტოვი პროტესტს აცხადებს დემონსტრაციებთან დაკავშირებით, რომელიც იმართება ფინეთსა და გერმანიაში (*Поездка Молотова...*, გვ. 83). მიუხედავად იმისა, რომ ეს განსხვავება განსაკუთრებულად პრინციპულ ხასიათს არ ატარებს, ჩვენი აზრით, პრიორიტეტი მაინც გერმანულ ჩანაწერს უნდა მიენიჭოს, რადგანაც, წინააღმდეგ შემთხვევაში, საბჭოთა მხარე უფრო მეტ ყურადღებას დაუთმობდა ფინეთის მხარდამჭერ დემონსტრაციებს გერმანიაში და მოლოტოვი მხოლოდ ერთხელ არ მოიხსენიებდა ამ ფაქტს, თუმცა ფინეთში გამართულ საპროტესტო გამოსვლებს მხარეები რამდენიმეჯერ უბრუნდებიან შემდეგში. არ არის გამორიცხული, რომ მოლოტოვის განცხადება მიზანმიმართულად იყოს დამახინჯებული საბჭოთა ჩანაწერში, რათა დაედანაშაულებინათ გერმანია მოკავშირისადმი არაგულწრფელობაში.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239; *Поездка Молотова...*, გვ. 83.

³ *Поездка Молотова...*, გვ. 83. აღსანიშნავია, რომ მოლოტოვის ეს განცხადებები არ არის შესული გერმანულ ჩანაწერში, რომელსაც აშკარად ეტყობა შემოკლება ამ ადგილას.

გავლით დასრულდებოდა, მეორე მხრივ კი ხაზი გაუსვა ფინეთის, როგორც ხე-ტყის მასალისა და ნიკელის მიმწოდებლის მნიშვნელობას გერმანიისათვის და გაიმეორა, რომ ის არ იყო დაინტერესებული ომით ბალტიისპირეთში.¹ ამავე დროს, მან ჰკითხა მოლოტოვს, ხომ არ აპირებდა საბჭოთა კავშირი ფინეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედებების განახლებას.² კრემლის ემისარმა გარკვეულწილად თავი აარიდა ამ კითხვაზე პასუხს. ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან სტალინი ნამდვილად აპირებდა მეორე ომის დაწყებას ფინეთის წინააღმდეგ და საამისო გეგმაც ჯერ კიდევ 1940წ. აპრილიდან იყო შემუშავებული. სხვათა შორის, ბერლინში სსრკ-ს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის ერთ-ერთი ამოცანა იყო ზონდაჟი ამ მიმართულებით, თუ როგორი იქნებოდა გერმანიის პოზიცია ამ შემთხვევაში.³

ამიტომ მოლოტოვმა განაცხადა, რომ თუ ფინელები შეწყვეტდნენ პროვოკაციულ ქმედებებს, მაშინ ყველაფერი წესრიგში იქნებოდა.⁴ ეს ნიშნავდა, რომ სსრკ თავისი სურვილის მიხედვით იმოქმედებდა ამ შემთხვევაში, რასაც, როგორც ჩანს, ჰიტლერიც მიხვდა. მან შენიშნა, რომ საომარი მოქმედებების განახლების შემთხვევაში შვედეთი ამჯერად ჩაებმებოდა ომში და მხარს დაუჭერდა ფინეთს,⁵ თუმცა მოლოტოვზე ამ არგუმენტმა გავლენა ვერ იქონია. უფრო მეტიც, მან განაცხადა, რომ, ასეთ შემთხვევაში, შვედეთის ნეიტრალიტეტით, პირველ რიგში, სწორედ გერმანია უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული და აქვე დასძინა, რომ ორივე ქვეყანას სურდა მშვიდობა ბალტიის ზღვის აუზში და რომ, სსრ კავშირის ხელმძღვანელობის აზრით, რეგიონში მშვიდობა უზრუნველყოფილი იყო.⁶

როგორც ჩანს, მოლოტოვის ამ რემარკამ ჰიტლერი გააღიზიანა და მან პირდაპირ მიახალა საბჭოთა დელეგაციის ხელმძღვანელს, რომ,

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239; *Поездка Молотова...*, გვ. 83. ჰიტლერმა აქვე აღნიშნა, რომ მას აგრეთვე არ აწყობდა საომარი მოქმედებები რუმინეთში, რომელიც იყო ნავთობის მთავარი მომწოდებელი.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239; *Поездка Молотова...*, გვ. 83. რუსულ ჩანაწერში ამ კითხვას წინ უსწრებს აგრეთვე ჰიტლერის სიტყვები, რომ საჭირო იყო უფრო მნიშვნელოვან საკითხებზე გადასვლა, „ფინეთი კი საბჭოთა კავშირს ვერსად ვერ გაექცეოდა“ (*Поездка Молотова...*, გვ. 83).

³ *Директивы И. В. Сталина В. М. Молотову перед поездкой в Берлин в ноябре 1940г.* – *Новая и новейшая история*, №4, 1995, გვ. 76-79; *Документы внешней политики*. Т. 23, кн. 2. М., 1998, გვ. 30-32; *Л. А. Безыменский*. Гитлер и Сталин перед схваткой. М., 2000, т. 20.

⁴ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239; *Поездка Молотова...*, გვ. 83.

⁵ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239; *Поездка Молотова...*, გვ. 83.

⁶ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239; *Поездка Молотова...*, გვ. 83.

ბუნებრივი პირობების გამო, ფინეთში ომის სწრაფად დამთავრება პრაქტიკულად გამორიცხული იყო.¹ ყოველივე ეს კი შექმნიდა რეგიონში დიდ ბრიტანეთისა და, შესაძლოა, აშშ-ს ჩარევის წინაპირობას. რაიხსკანცლერმა გამოხატა გაკვირვება, თუ საერთოდ რაში სჭირდებოდა საბჭოთა კავშირს ომი, როდესაც მცირე ხანში ის უომრადაც მიიღებდა ყველაფერს, რაც სურდა. აქვე მან აღნიშნა, რომ მიიღო ნოტა ფინეთის მთავრობისაგან, რომელშიც ეს უკანასკნელი სსრ კავშირთან მჭიდრო ურთიერთობების შენარჩუნების პირობას ღებდა².

მიუხედავად იმისა, რომ ჰიტლერმა მრავალჯერ აგრძნობინა საუბრის განმავლობაში მოლოტოვს ფინეთთან ახალი ომის არასასურველობა, საბჭოთა დიპლომატმა მაინც გააგრძელა ამ თემაზე საუბარი. მან პირდაპირ განუცხადა ფიურერს, რომ არ ესმოდა, თუ რატომ უნდა გადაედო მოსკოვს თავისი მიზნების განხორციელება ორ თვით ან საერთოდ ერთი წლით. მოლოტოვმა შეახსენა ჰიტლერს, რომ ხელშეკრულების თანახმად ფინეთი სსრ კავშირის გავლენის სფეროში იყო და განაცხადა, რომ ვინაიდან, თავის დროზე, ამასთან დაკავშირებით, არანაირი ვადა დათქმული არ ყოფილა, გერმანია-ინგლისის ომის დამთავრებამდე ამ საკითხის გადაწყვეტის გადადება ხელშეკრულების დარღვევა იქნებოდა³. გერმანიის რაიხსკანცლერმა თავის დაძვრენა სცადა და კიდევ ერთხელ განაცხადა, რომ მას არ სურდა მხოლოდ ახალი ომი ბალტიისპირეთში, რაც, ჰიტლერის თქმით, სულაც არ ნიშნავდა ხელშეკრულების დარღვევას. აქვე მან აღნიშნა, რომ ომი ბალტიისპირეთში სერიოზულად გაართულებდა გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის ურთიერთობებს.⁴ საბჭოთა დიპლომატმა იგრძნო, რომ ჰიტლერი გაურბოდა პირდაპირ პასუხს და გააგრძელა ამ თემაზე მსჯელობა. მან შენიშნა, რომ საუბარი ეხებოდა არა ომს ბალტიისპირეთში, არამედ ფინეთის საკითხს, რომელიც გადაწყვეტილი იყო 1939წ. ხელშეკრულე-

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 239-240; *Поездка Молотова...*, გვ. 83. ჩვენი აზრით, ჰიტლერმა გულწრფელად გამოხატა თავისი რწმენა ომის გაჭიანურებასთან დაკავშირებით, ოღონდ ამ შემთხვევაში, სავარაუდოდ, მას ეგონა, რომ ფინეთში საბრძოლო მოქმედებები დიდხანს გასტანდა არა ბუნებრივი პირობების, არამედ საბჭოთა ჯარის სისუსტის გამო.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240; *Поездка Молотова...*, გვ. 83.

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240; *Поездка Молотова...*, გვ. 84. საბჭოთა ჩანაწერში არ არის მოხსენიებული ფრაზა სსრკ-ს მიზნების გადადების განხორციელებასთან დაკავშირებით, რაც, ჩვენი აზრით, შემთხვევითი ნამდვილად არ არის, ვინაიდან აღნიშნული წინადადება კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საბჭოთა ხელმძღვანელობა ახალ ომს აპირებდა ფინეთის წინააღმდეგ.

⁴ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240; *Поездка Молотова...*, გვ. 84.

ბით.¹ გერმანიის რაიხსკანცლერმა მართლაც დაუდასტურა მოლოტოვს, რომ მისი პოზიცია უცვლელი იყო და ფინეთს ის სსრ კავშირის გავლენის სფეროდ თვლიდა.²

როგორც გაირკვა, სსრკ-ს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარს კარგად ჰქონდა გათვლილი თავისი ნაბიჯები, რადგანაც ამჯერად მან ჰიტლერს ჰკითხა, თუ თვლიდა ის ფინეთის საბჭოთა კავშირის ისეთივე გავლენის სფეროდ, როგორც იყო ბესარაბია და ესტონეთი.³ გერმანიის რაიხსკანცლერმა კვლავ აარიდა პირდაპირ პასუხს თავი და განაცხადა, რომ მას უბრალოდ არ სურდა ახალი ომი, რადგანაც ფინეთიდან ის ნელელეულის მნიშვნელოვან ნაწილს იღებდა.⁴ მოლოტოვმა უმაღლეს იერძით, რომ ჰიტლერმა შეცდომა დაუშვა. მან პირდაპირ განაცხადა, რომ გერმანიის რაიხსკანცლერის ეს შენიშვნა ახალ მომენტს წარმოადგენდა მათი ქვეყნების ურთიერთობებში, ვინაიდან ხელშეკრულებაში ამაზე საუბარი არ ყოფილა.⁵ ფაქტობრივად, მან დაადანაშაულა ჰიტლერი პოზიციის შეცვლაში, რისი საფუძველიც საბჭოთა დიპლომატს ნამდვილად ჰქონდა.

რაიხსკანცლერი საკმაოდ რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა და თავის დასაღწევად იქით სცადა შეტევის მიტანა საბჭოთა მხარეზე. პირველ რიგში, მან განაცხადა, რომ არ მიიჩნევდა თავის პოზიციას ახალ მომენტად სსრკ-გერმანიის ურთიერთობებში და შემდეგ ერთმანეთს შეადარა ფინეთისა და პოლონეთის საკითხები. ჰიტლერმა გაიხსენა, თუ როგორ მოითხოვა თავის დროზე საბჭოთა მხარემ ტერიტორიების რევიზია პოლონეთთან დაკავშირებით და როგორ მიანიშნა ამასთან დაკავშირებით, რომ სსრკ-ს ინტერესების დაუკმაყოფილებლობა გამოიწვევდა ურთიერთობების გართულებას ორ ქვეყანას შორის. მესა-

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240; *Поездка Молотова...*, გვ. 84.

² *Поездка Молотова...*, გვ. 84. ამ შემთხვევაში ჰიტლერის თანხმობა გერმანულ ჩანაწერში არ არის მოყვანილი, მაგრამ აქ აშკარად იგრძნობა შემოკლება. ვინაიდან გერმანიის რაიხსკანცლერმა რამდენჯერმე დაადასტურა საუბრისას, რომ ფინეთს ის სსრკ-ს გავლენის სფეროდ თვლიდა, ჩვენ ამ შემთხვევაში რუსული ჩანაწერი უფრო სწორად მივიჩნით.

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240; *Поездка Молотова...*, გვ. 84. გერმანულ ჩანაწერში მხოლოდ ბესარაბია არის ნახსენები, თუმცა ეს არანაირად არ ცვლის საუბრის შინაარსს.

⁴ *Поездка Молотова...*, გვ. 84. გერმანულ ჩანაწერში არ არის საუბარი ნელელეულზე და უბრალოდ აღნიშნულია, რომ ჰიტლერს არ სურდა ახალი ომი, ვინაიდან კონფლიქტს ექნებოდა შორს მიმავალი შედეგები (*Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240), მაგრამ, მოლოტოვის შემდეგი რემარკიდან გამომდინარე, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამ შემთხვევაში რუსული ჩანაწერი უფრო სწორია.

⁵ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240; *Поездка Молотова...*, გვ. 84.

მე რაიხის ლიდერის თქმით, ახლა ის აფრთხილებდა საბჭოთა მხარეს, რომ ახალი ომი ფინეთში გამოიწვევდა ურთიერთობების გაუარესებას გერმანიასა და სსრკ-ს შორის. აქვე მან კვლავ გაიმეორა, რომ საბჭოთა კავშირს უომრადაც შეეძლო თავისი მიზნების მიღწევა ფინეთთან დაკავშირებით.¹

მოლოტოვი არ დააკმაყოფილა ჰიტლერის პასუხმა. მან კიდევ ერთხელ გაიმეორა, რომ მისთვის გაუგებარი იყო, თუ რატომ იყო მიუღებელი გერმანიისათვის ომი ფინეთში ახლა, მაშინ როდესაც მას არ გამოუთქვამს არანაირი პრეტენზიები ამასთან დაკავშირებით წინა წელს, როდესაც სამხედრო მდგომარეობა გაცილებით უფრო რთული ჰქონდა. აქვე საბჭოთა დიპლომატმა განაცხადა, რომ სსრკ-ს სურდა მხოლოდ ერთი რამ: გერმანიას შეენარჩუნებინა პოზიცია, რომელიც ჰქონდა 1939 წლის ხელშეკრულების დადებისას. თუ ეს მოხდებოდა, მაშინ, მისი თქმით, ფინეთთან დაკავშირებით არანაირ გართულებას ადგილი არ ექნებოდა.²

პასუხად, რაიხსკანცლერმა შენიშნა, რომ ახალი ომი საკმაოდ გაართულებდა მისი ქვეყნის მდგომარეობას, რადგანაც მას არ შეეძლო საბრძოლო მოქმედებების უსასრულოდ გაგრძელება. ჰიტლერის თქმით, შვედეთისა და ამერიკის ჩარევა სერიოზულად გაართულებდა ვითარებას ბალტიისპირეთში. აქვე მან დემაგოგიაც მოიშველია და პირდაპირ ჰკითხა მოლოტოვს, თუ გამოუცხადებდა სსრკ ომს აშშ-ს ამ უკანასკნელის საბრძოლო მოქმედებებში ჩართვის შემთხვევაში.³ საბჭოთა დიპლომატმა, ბუნებრივია, არააქტუალურად ჩათვალა ეს საკითხი და თავი შეიკავა პასუხისაგან ამ კითხვაზე⁴.

სწორედ ამ მომენტში ჩაერთო საუბარში რიბენტროპი, რომელსაც მთელი ამ ხნის განმავლობაში პრაქტიკულად არ ამოუღია ხმა.⁵ როგორც ჩანს, გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრმა საჭიროდ ჩათვალა სიტუაციის განმუხტვა და ფინეთის საკითხზე მსჯელობის დასრულება. ამ მიზნით მან გადაწყვიტა საუბრის ერთგვარი შეჯამება და გამოჰყო სამი ასპექტი: 1. გერმანია ცნობდა ფინეთს სსრკ-ს გავლენის სფეროდ და არ შეინარჩუნებდა იქ თავის ჯარებს; 2. დემონსტრაციებ-

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 240-241; *Поездка Молотова...*, გვ. 84.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 241; *Поездка Молотова...*, გვ. 84.

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 241; *Поездка Молотова...*, გვ. 84-85.

⁴ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 241; *Поездка Молотова...*, გვ. 85.

⁵ ის მხოლოდ ერთხელ ჩაერთო საუბარში და აღნიშნა, რომ გერმანიამ არ მისცა კაბელით სარგებლობის საშუალება ფინეთის პრეზიდენტს, რის გამოც ამ უკანასკნელმა ვერ მოახერხა რადიომიმართვის გაკეთება აშშ-ში (*Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 241).

თან გერმანიას არანაირი კავშირი არ ჰქონდა და, პირიქით, ყველანაირად მოუწოდებდა ფინეთის მთავრობას, ნორმალური ურთიერთობები ჰქონოდა საბჭოთა კავშირთან; 3. ორ ქვეყანას შორის თანამშრომლობა, რომელმაც დიდი წარმატებები მოუტანა საბჭოთა კავშირს უახლოეს წარსულში, კიდევ უფრო დიდ დივიდენდებს ჰპირდებოდა მას მომავალში და ფინეთის საკითხი, დანარჩენ პრობლემებთან მიმართებაში, უმნიშვნელო იყო¹. აქვე მან დასძინა, რომ, პრინციპში, სსრკ-ს ყველა სტრატეგიული ინტერესი დაკმაყოფილებული იყო ფინეთთან დადებული ზავით და რომ დამარცხებულ ქვეყანაში დემონსტრაციების გამართვა სულაც არ იყო გასაკვირი.

რიბენტროპმა გამოთქვა ეჭვი, რომ გერმანული ნაწილების ტრანზიტმა ნამდვილად აღუძრა გარკვეული იმედები ფინეთის მოსახლეობის ნაწილს, მაგრამ, მისი თქმით, ეს იმედები გაქრებოდა ჯარების გადასროლის დასრულებასთან ერთად. შესაბამისად, რიბენტროპის აზრით, არ არსებობდა სსრ კავშირსა და გერმანიას შორის რაიმე განსხვავებული მიდგომა ამ საკითხთან დაკავშირებით². ჰიტლერმა აქვე დაამატა, რომ ორივე მხარე პრინციპულად შეთანხმდა ფინეთის საბჭოთა გავლენის სფეროში მოქცევაზე და, შესაბამისად, საკითხი ამოწურულად მიიჩნია³. როგორც ჩანს, მოლოტოვს ასევე არ მიაჩნდა საჭიროდ ამ თემაზე საუბრის გაგრძელება, ვინაიდან არც მას უთქვამს საწინააღმდეგო რამ, თუმცა ჩვენ, ამ შემთხვევაში, მისი ღუმილი თანხმობის ნიშნად არ მიგვაჩნია. პირიქით, ჩვენი აზრით, საბჭოთა დიპლომატმა სწორედ იმიტომ არჩია გაჩუმება, რათა არ დაეფიქსირებინა, რომ საკითხი ამოწურული იყო და ის ეთანხმებოდა გერმანიის პოზიციას.

ამით დასრულდა ფინეთის საკითხის განხილვა ბერლინში მოლოტოვის ვიზიტის დროს. არც ჰიტლერთან შეხვედრისას და არც, მოგვიანებით, რიბენტროპთან საუბრისას მხარეებს ფინეთი უკვე არ უხსენებიათ. თუმცა მცირე ხანში ნათელი გახდა, რომ საბჭოთა მხარე არ იყო კმაყოფილი მოლაპარაკებების შედეგებით. 26 ნოემბერს მოსკოვიდან ბერლინში გაგზავნილ იქნა მოთხოვნები, რომლებიც საბჭოთა მხა-

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 242; *Поездка Молотова...*, გვ. 85. საბჭოთა ჩანაწერში ეს ფრაზები მიწერილია ჰიტლერზე, ვინაიდან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რიბენტროპის იქ ყოფნა საერთოდ არ დაფიქსირებული.

² *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 242. რიბენტროპის ეს სიტყვები არ გვხვდება რუსულ ჩანაწერში, რომელსაც ამ ადგილას აშკარად ეტყობა დაჩეხვის კვალი, იმდენად არაბუნებრივად გადადის საუბარი ერთი თემიდან მეორეზე.

³ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 242. ჰიტლერის ეს სიტყვები ასევე არ გვხვდება საბჭოთა ჩანაწერში.

რემ წამოაყენა ოთხმხრივი (გერმანია, იტალია, იაპონია, სსრკ) შეთანხმების ხელმოწერის წინაპირობად. პირველ პუნქტად ამ მემორანდუმში ჩაწერილი იყო მოთხოვნა ფინეთიდან ყველა გერმანული შენაერთის გამოყვანის შესახებ.¹

ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ ჰიტლერის მხრიდან ოფიციალური მოსკოვის მოთხოვნების იგნორირება სწორედ ამ პუნქტმა განაპირობა,² მაგრამ ფინეთის საკითხი გერმანიისთვის სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენდა. ამავე დროს, არ არის გამორიცხული, რომ ჰიტლერი ნამდვილად გულწრფელი იყო, როდესაც მოლოტოვს სისტემატურად უმეორებდა საერთო შეთანხმების მიღწევის აუცილებლობას, რის შემდეგაც ყველა დანარჩენი საკითხი, მათ შორის ფინეთისაც, თავისთავად იქნებოდა გადაწყვეტილი. ჩვენი აზრით, ბერლინში გამართული მოლაპარაკებების დროს ჰიტლერი ჯერ კიდევ ყოყმანობდა, დასხმობდა თუ არა თავს საბჭოთა კავშირს და მისი გადაწყვეტილება მნიშვნელოვანწილად იყო დამოკიდებული ამგვარი შეთანხმების მიღწევის შესაძლებლობაზე. ამავე დროს, როგორც ჩანს, სსრკ-გერმანიის ახალი ხელშეკრულების (განურჩევლად იმისა, იქნებოდა ის ორმხრივი თუ ოთხმხრივი, იტალიასა და იაპონიასთან ერთად) გაფორმებამდე, მას არ სურდა ფინეთის, როგორც შესაძლო მოკავშირის, დაკარგვა. საბოლოო ჯამში კი, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას ერთი რამ: ბერლინის მოლაპარაკებებისას ჰიტლერის მიერ დაკავებულმა პოზიციამ პრაქტიკულად შეუძლებელი გახადა ხელახალი საბჭოთა აგრესია ფინეთის მიმართ, რაც უკვე ფაქტობრივად გადაწყვეტილი იყო მოსკოვში.

¹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941*, გვ. 258-259.

² ჩვენი აზრით, გადამწყვეტი ამ შემთხვევაში იყო მეორე პუნქტი, რომელიც ეხებოდა ბულგარეთს. ამის შესახებ დაწვრილებით იხ.: **თ. პაპასქირი**, ვ. მოლოტოვის ვიზიტი ბერლინში და ბულგარეთის საკითხი გერმანია-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობებში 1940წ. შემოდგომაზე. – *სოხუმის უნივერსიტეტის შრომები*, 1, კუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია. თბ., 2007, გვ. 282-289.

TEIMURAZ PAPASKIRI

**THE ISSUE OF FINLAND IN THE GERMAN-SOVIET
RELATIONS IN NOVEMBER OF 1940**

The paper, on the basis of the documental sources (both German and Russian) and critical analysis of the existing literature, deals with the issue of Finland in the German-Soviet relations in November of 1940, especially during the official visit of the People's Commissar of Foreign Affairs of the USSR Vyacheslav Molotov, which began on November 12, 1940. It is mentioned that despite the fact that at the first glance the parties did not pay much attention to the questions regarding Finland, the discussions on the Finnish issue took the most time during the talks. According to his directives to Molotov, the Soviet leader Joseph Stalin wanted the withdrawal of all German troops from Finland and the settlement of the problem according to the agreements reached in 1939. In accordance with those directives, Molotov raised the question of Finland and demanded the fulfilment of the previous agreements, which clearly defined Finland as a part of the Soviet sphere of influence. Although the Soviet demand was justified by the Secret Protocol of August 23, 1939, it was quite clear that Stalin and Molotov were concealing their real intentions. The USSR was preparing for the new attack against Finland. Hitler, who already had changed his attitude towards Finland and considered it as a possible ally in case of the conflict with the Soviet Union, suspected the real inclinations of the Soviet side, and directly mentioned to Molotov that an new war in the Baltic Sea was undesirable. Hitler's position greatly affected the Soviet intentions and made the new war against Finland practically impossible.

გიორგი ანთელავა

გერმანულ კულტურულ სივრცეში თურქ მიგრანტთა ინტეგრაციის ერთი რელიგიური ასპექტი

დღევანდელ გერმანიაში ცხოვრობს დაახლოებით 8 მილიონი ადამიანი, რომელიც წარმომავლობით გერმანელი არ არის. ეს ქვეყნის მთელი მოსახლეობის 9%-ზე მეტია. ამ უცხოელთა უდიდეს ნაწილს თურქები შეადგენენ, რომელთა ჩამოსვლა გერმანიაში დაიწყო გასული საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში.

სრულიად უცხო კულტურულ გარემოში მოხვედრილმა და ჩამოყალიბებულმა თურქულმა თემმა გამოავლინა ადაპტაციის და სიცოცხლისუნარიანობის საოცარი შესაძლებლობები და მოახერხა თავისი ეროვნული თუ რელიგიური იდენტურობის შენარჩუნება.¹ ახალ ეროვნულ და კულტურულ სივრცეში მიგრანტების და მათი ოჯახების ყოფამ პირველ სტადიაზე (შეგუება ცხოვრების ახალ წესებთან, შრომის განსხვავებულ პირობებთან და ნორმებთან, ახალი ენის „ათვისების“ და უცხო კულტურული სტანდარტების მიღება, – ზოგადად აკულტურაცია) წარმოშვა უამრავი სირთულე.² თურქების ინტეგრირების საკითხი გერმანიის საზოგადოებაში დღესაც მწვავე დისკუსიის საგანია.

ერთ-ერთი ასპექტი, რომელიც ინტეგრაციის პროცესის დელიკატურ და ზოგჯერ კონფლიქტურ ფაქტორად გვევლინება, არის გერმანიაში სხვადასხვა რელიგიების თანაარსებობა. მიგრანტთა ყველაზე დიდი ნაწილი (4 მილიონამდე) ისლამის მიმდევარია, ხოლო მათი აბსოლუტური უმრავლესობა თურქებია.

გერმანიის კონსტიტუცია ოფიციალურად არის რელიგიის თავისუფლების გარანტი. რელიგიის თავისუფლება იზღუდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ რომელიმე რელიგიური ან რელიგიურ-ექსტრემისტული ჯგუფები ემუქრებიან სხვა თავისუფლებებს, გარანტირებულს ქვეყნის ძირითადი კანონით. თუმცა სინამდვილეში გერმანელების განწყობა-

¹ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: გ. ანთელავა. თანამედროვე ევროპა და თურქული მიგრაცია (1960 – 1990-იანი წლები). თბ., 2004.

² C. Wihtol de Wenden. Passage du culturel au politique. – *Intervention*. 17 juillet - aout - septembre, 1986.

დამოკიდებულება ხშირად უპირისპირდება უცხოელების (ამჯერად საუბარი მხოლოდ თურქებს ეხება) მიერ მათი რელიგიით (ისლამით) დაკანონებული წესების დაცვას და რიტუალების ასრულებას. ქვეყნის სხვადასხვა მიწებში (ლენდებში) თურქების მიმართ დამოკიდებულება, მათ შორის ოფიციალურად, განსხვავებულია.

აქ შეიძლება ხაზი გავუსვათ იმ ფაქტს, რომ თურქეთსა და „მიმღებ“ ქვეყანას (გერმანიას) შორის დადებული ორმხრივი შეთანხმება გერმანიაში დაქირავებული თურქი მუშების „იმპორტირების“ შესახებ, არ ითვალისწინებდა რელიგიას, როგორც თურქების ეროვნული იდენტურობის შემადგენელ ნაწილს: ერთმანეთს უთანხმდებოდა ორი თანამედროვე საერო სახელმწიფო. გერმანიას არც წარმოედგინა, რომ იმიგრაციის პირობებში თურქები უპირატესობას მიანიჭებდნენ რელიგიურ და ტრადიციულ ფასეულობებს. გერმანიას, რომელსაც 1961 წლამდე პრაქტიკულად არც ჰქონია ისლამთან შეხება, არ გაუთვალისწინებია მუსლიმ „გასტარბაიტერთა“ შესაძლებელი მოთხოვნები. თავის მხრივ, არც თურქებს უფიქრიათ სხვა კულტურულ რეალობაში შესაძლო ეთნო-რელიგიური პრობლემების შესახებ. ალბათ იმიტომ, რომ მათი ყოფნა დამქირავებელ ქვეყანაში შეთანხმებით განსაზღვრული იყო როგორც მოკლევადიანი. სინამდვილე ორივე მხარისათვის ბევრად რთული აღმოჩნდა. თურქები გერმანიაში სამუდამოდ დამკვიდრდნენ. ამასთან დაკავშირებით შექმნილმა ვითარებამ თურქებს და გერმანელებსაც ბევრი პრობლემა გაუჩინა, რომელთა მოწესრიგებას ზოგჯერ საკონსტიტუციო სასამართლოს ჩარევაც კი სჭირდება. ზოგი საკითხი გერმანელებისათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო, რასაც უკმაყოფილო თურქები ვერ ეგუებოდნენ და ძლიერ ეწინააღმდეგებოდნენ (მაგ. ბავშვთა აღზრდის და სკოლარიზაციის პრობლემა). გერმანელებისათვის კი ძნელად ასატანი და გაუგებარი იყო ეთნიკური კონფლიქტები თურქული თემის შიგნით, რომლებიც ხშირად ქუჩებში წყდებოდა და სისხლისღვრით მთავრდებოდა. გერმანელები ერთმანეთისაგან ვერ განასხვავებდნენ თემის შემადგენელ ეთნიკურ ელემენტებს მაგ. ქურთებს, ლაზებს, სომხებს და ა.შ. მათთვის თურქეთიდან ჩამოსულები ყველანი თურქები იყვნენ.¹ თურქებს ვერაფრით ვერ გაეგოთ, რატომ არ შეიძლებოდა მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაულისთვის ქალაქიდან დაშორებულ სოფელში ძლიერ „ნაშოვნი“ ცოცხალი ცხვრის ავტობუსით გადაყვანა მაშინ, როდესაც იმავე ავტობუსით ადგილობრივები ძალღებთან ერთად მგზავრობდნენ.

¹ **Riva Kastoryano.** Paris-Berlin. Politiques d'Immigration et Modalités d'Intégration des Familles Turques. – *L'Harmatta*. Paris, 1991.

მაგრამ იყო ისეთი პრობლემები, რომლებიც თურქებისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი იყო და რომელთა გადაწყვეტას გერმანიაში ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავდა. ზოგჯერ თითქოს ერთხელ უკვე გადაწყვეტილი საკითხი, ხელახალი დისკუსიის საგანი ხდებოდა. 2002წ. 16 იანვრის „Frankfurter Allgemeine Zeitung“-ში დაიბეჭდა წერილი, რომლის ავტორი (Georg Paul Hefty) მკაცრად ეწინააღმდეგება კარლსრუეს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილებას, რომლითაც მუსლიმ ყასბებს ეძლეოდათ საქონლის დაკვლის უფლება წინასწარი ანესთეზიის გარეშე ანუ ყურანით დაკანონებული პრინციპის დაცვა. სასამართლოს გადაწყვეტილებამ გერმანია „დაჰყო“ ორ ნაწილად. საზოგადოების დიდმა ნაწილმა შეშფოთება გამოთქვა ინტეგრაციის ე.წ. „პრივილიგირებულ“ ფორმაზე, რომელიც იმიგრანტებს აძლევს საშუალებას არ გაითვალისწინონ „ძიძღები“ ქვეყნის კანონები და კულტურული ტრადიციები და ამით შეაფერხონ ინტეგრირების პროცესი.

იმიგრაციის შესახებ ახალი კანონის ირგვლივ ქვეყანაში გაჩაღდა დებატები. ბუნდესტაგის ქრისტიან-დემოკრატიული ოპოზიციის ლიდერმა მოითხოვა იმიგრაციის ცნების გადასინჯვა და უცხოელების (იმიგრანტების) ვალდებულება „ცნონ და მიიღონ ქვეყანაში გაბატონებული კულტურა“. პოლემიკა უფრო გამძაფრდა მას შემდეგ, როდესაც განათლების ყოფილმა მინისტრმა იურგენ რიუტგერსმა გაილაშქრა „ჰელალი“ ხორცის თაობაზე სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილების წინააღმდეგ. ამ გადაწყვეტილებას მან "ნორმალური ადამიანებისათვის გაუგებარი" უწოდა.¹

გერმანიაში მცხოვრებ თურქებს, რომლებიც შეადგენენ ქვეყნის მთლიანი მოსახლეობის თითქმის 3%-ს, საფრანგეთისაგან განსხვავებით პრობლემა არ ჰქონიათ ქალების მიერ თავსაბურავის ტარების გამო: ისლამი გერმანიაში უფრო „შეწყნარებულია“ ვიდრე ინტეგრირებული.² ამიტომ 1995წ. ფედერალური ადმინისტრაციული სასამართლოს გადაწყვეტილება, რომლითაც იკრძალებოდა საქონლის რიტუალური კვლა (წინასწარი ანესთეზიის გარეშე) მუსლიმთა თემის დიდი გაკვირვება და აღშფოთება გამოიწვია, რადგან ისინი იძულებული ხდებოდნენ „ჰელალი“ ხორცი უკვე უცხოეთიდან შემოეტანათ. ეს მაშინ, როდესაც ებრაელ ყასბებს არ ეკრძალებოდათ საქონლის რიტუალური კვლა და „ქაშერი“ ხორცის გაყიდვა. ამ ერთგვარ შეუსაბამობაზე ყურადღება არავის გაუმახვილებია ალბათ იმიტომ, რომ 1945წ. შემდეგ გერმანიაში ებრაელთა ჯამაათი შედარებით მცირერიცხოვანია (სტატისტიკური

¹ Nicolas Bourcier. La viande halal divise l'Allemagne. – *le Monde*, 19.01.02.

² Nicolas Bourcier. La viande halal divise l'Allemagne. – *le Monde*, 19.01.02.

მონაცემებით 2002წ. დამდევისათვის გერმანიაში 100000 ებრაელი ცხოვრობდა). ვფიქრობთ, რომ საუბარი საქონლის რიტუალური კვლის შესახებ სწორედ მუსლიმთა/თურქების თემის გეომეტრიული პროგრესიით ზრდამ გამოიწვია და შესაძლებელია (რაც უფრო მნიშვნელოვანი და საინტერესოა) თურქების ინტეგრაციის პროცესის დაჩქარების ხელისუფლების მცდელობამ. ამ მცდელობის გაგრძელებად შეიძლება ჩაითვალოს 2008წ. „გერმანულ სამედიცინო ჟურნალში“ გერმანელი ექიმების წერილების პუბლიკაციები წინდაცვეთის წინააღმდეგ, თუმცა ეს ცალკე საუბრის თემაა.

კარლსრუეს სასამართლოს გადაწყვეტილებას მიესალმნენ მემარცხენები. კერძოდ სოფლის მეურნეობის მინისტრმა, მწვანეთა პარტიის წევრმა რენატერ კინასტმა განაცხადა, რომ ეს გადაწყვეტილება არის „ჩვენი მულტიკულტურული საზოგადოების გასამტკიცებლად გადადგმული მეტად მნიშვნელოვანი ნაბიჯი“. გერმანიის მუსლიმთა ცენტრალური საბჭოს განცხადებით სასამართლოს გადაწყვეტილება ათანასწორებს მეჩეთს სხვა ეკლესიებთან და მნიშვნელოვანი ნაბიჯია გადადგმული ევროპული ისლამისაკენ¹. ეს განცხადება კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ევროპის კონტინენტის სინამდვილეში გაჩენილი საკითხი, – ისლამი ევროპაში თუ ევროპული ისლამი, – დღესაც აქტუალურია. იგი ასახავს არსებულ სიტუაციას და ამასთანავე ხვალინდელ პრობლემებზე მიგვანიშნებს.

GEORGE ANTELAVA

**ON ONE RELIGIOUS ASPECT OF TURK IMMIGRANTS'
INTEGRATION INTO THE GERMAN
CULTURAL WORLD**

The permanent settlement of the Turk *Gastarbeiters* and their families in the modern Germany has caused many problems to them and Germans. In spite of being considered resolved, some of these problems time-to-time appear as a topic of a new discussion. First of all these are the ethno-religious problems of Turks, for the resolution of which even nowadays an interference of the Constitutional Court is required.

¹ **Nicolas Bourcier.** La viande halal divise l'Allemagne. – *le Monde*, 19.01.02.

პასტანგ ჯაფარიძე

მთიანი აფხაზეთის (მდ. კოდორის შუა წელის) არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის საკითხისათვის

ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის (აფხაზეთის) არქეოლოგიური შესწავლილობის დღევანდელი დონე გარკვეულად იძლევა საშუალებას მეტნაკლები სისრულით განვიხილოთ ამ რეგიონის მატერიალური კულტურის საკითხები. ერთს ასეთს, ჩვენი აზრით, წარმოადგენს მთისწინა და მთიანი აფხაზეთის მონაკვეთი, რომელიც სამდინარო და სხვა საკომუნიკაციო გზების მეშვეობით დაკავშირებული იყო კოდორის ხეობასთან, სადაც დასტურდება ძველი, მნიშვნელოვანი საგზაო მაგისტრალთან დაკავშირებული საინტერესო არქეოლოგიური ძეგლები. საგანგებო ინტერესს იწვევს ამ სამდინარო მაგისტრალის მთელი მონაკვეთი შესართავიდან დაწყებული, რომელსაც საგანგებოდ მიაქცევდნენ ყურადღებას დიუბუა და მონპერე¹, ს. ჯანაშია² და სხვები. მნიშვნელოვან მატერიალურ ნაშთებს შეიცავს კოდორის ხეობის ზემო წელის მონაკვეთიც, სადაც გამოვლენილია არაერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი.³

ჩვენი მსჯელობის საგანს ამჯერად მდ. კოდორის შუა წელის გარკვეული ქრონოლოგიური ჯგუფის ძეგლები და მასთან დაკავშირებული მოსაზრებების ინტერპეტაცია წარმოადგენს. ზოგადად კი ქრონოლოგია ხეობის ძეგლებისა ფართოა: აქ გვხვდება როგორც ძველი ქვის ხანის, ასევე ბრინჯაოს და მომდევნო დროის ნაშთები, რაც რეგიონის ადრეული ხანიდან დასახლების მაუწყებელია. ამათგან, ვიმეო-

¹ **Фр. Дюбуа де Монпере.** Путешествие вокруг Кавказа, т. I. Сухуми, 1937, გვ. 145-146, 150.

² **ს. ჯანაშია.** შავიზღვისპირეთის საისტორიო გეოგრაფია. – შრომები, ტ. VI, თბ. 1988, გვ. 282.

³ **დ. მუსხელიშვილი.** საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. I, თბ., 1977, გვ. 121, 122, 123, 130; **შ. ჩართოლანი.** მდ. კოდორის ზემო წელის არქეოლოგიური ძეგლები. ავტორმა გვასარგებლა დასასტამბად მომზადებული ნაშრომით და სათანადო ილუსტრაციები გაგვაცნო; უკანასკნელ ხანებში მდ. კოდორის ზემო წელის მონაკვეთში დაზვერვები ჩაატარა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ და მნიშვნელოვანი მონაცემებიც მოიპოვა.

რებთ, პირველ რიგში, ყურადღებას ძველ, მნიშვნელოვან სტრატეგიულ გზასთან დაკავშირებული ძეგლები იქცევენ.

ერთგვარი აღმავლობა აღნიშნული რეგიონის დასახლებებისა ახ. წ. პირველი საუკუნეებიდან შეინიშნება, ხოლო ახ. წ. IV საუკუნიდან ისინი მნიშვნელოვნად ფართოვდებიან. ესაა, დღეს უკვე გათხრებით და მათ შედეგებზე მრავალრიცხოვანი ინფორმაციით¹ ცნობილი წებელდისა და მის მიმდებარე მნიშვნელოვნად ფართო რეგიონში, დაზვერვებითა და სტაციონალური გათხრებით გამოვლენილი მრავალრიცხოვანი სამაროვნები, სამოსახლოები და საფორტიფიკაციო ნაგებობები. აქ გამოვლენილი მატერიალური ნაშთების (ძირითადად კერამიკისა და იარაღის) რიგი სპეციფიკურობის გამო, ფართო გავრცელება ჰპოვა ამ კულტურისათვის შერქმეულმა ტერმინმა – წებელდის კულტურა. რომლის გამოყოფა და მეტ-ნაკლები სისრულით განსაზღვრა გათხრების ხელმძღვანელმა, მიხეილ თრაპშმა მოგვცა.

უფრო ადრე, 1946წ. წებელდაში შემთხვევით გამოვლენილი სამარხების მონაცემებზე ინფორმაცია არქეოლოგმა ი. გრძელიშვილმა გამოაქვეყნა.² შემდგომ წლებში კი გათხრები მნიშვნელოვნად გაფართოვდა და წებელდის გარდა კოდორის ხეობისა და მიმდებარე მხარის არაერთ ძეგლს შეეხო.³ ჩვენ ამ ძეგლების მონაცემებსაც ვითვალისწინებთ ამჯერად ჩვენთვის მთავარი – პოსტწებელდური მატერიალური კულტურის ძეგლების რაობისა და მისი ე.წ. წებელდური კულტურის ძეგლებთან მიმართების საკითხის კვლევის დროს. ამ საკითხის შესწავლა რეგიონის ძეგლების პრობლემურ კვლევას, მათ შორის სავლევ, საჭიროებს, რაც სათანადოდ ჯერ არ განხორციელებულა და არც დღეს არის ეს ჩვენთვის შესაძლებელი. ვერ გავიზიარებთ მთლიანად თეზას იმის შესახებ, რომ ძირითადად ბიზანტიელთა სტრატეგიული

¹ **М. М. Трапш.** Некоторые итоги раскопок цебельдинских некрополей в 1960-1962 гг. – *Труды Абхазского Института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа АН ГССР*, XXXIII-XXXIV. Сухуми, 1963, გვ. 258-277; **М. М. Трапш.** Культура цебельдинских некрополей. – *Труды*, т. III, Тб., 1973; **Г. К. Шамба.** Ахаччарарху – древний могильник нагорной Абхазии. Сухуми, 1970; **М. М. Трапш.** Материалы по археологии средневековой Абхазии. Сухуми, 1975; **В. Н. Воронов.** Тайна цебельдинской долины М., 1975; **М. М. Гунба.** Новые памятники цебельдинской культуры. Тб., 1978.

² **ი. გრძელიშვილი.** თიხის ჭურჭლებში დაკრძალული კრემაციული ნაშთები აფხაზეთში. – *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, VIII, 1-2, თბ., 1947, გვ. 87-95.

³ **О. Х. Бгажба, Ю. Н. Воронов.** История изучения археологии Абхазии (до 1975 г.), Тб., 1982; **О. Х. Бгажба, Ю. Н. Воронов.** Памятники села Герзеул. Сухуми, 1980.

მიზნებისთვის, თითქოს მხოლოდ ახ.წ. VII ს. შუა ხანებში წარმოქმნილი (?), საფორტიფიკაციო სისტემების ახ.წ. VII საუკუნეში ფუნქციის მოშლით, ე.წ. წებელდური კულტურის კვდომის თარიღი განისაზღვროს; არც ის არის დასაბუთებული, რომ ამ ციხეების, ახ.წ. VI საუკუნით დათარიღებული ეკლესიებიც (წიბილიუმის კომპლექსში ორია ასეთი გამოვლენილი) VIII ს. შემდეგ საყოველთაოდ წყვეტენ ფუნქციონირებას. შედარებით ახალი მონაცემებით, მაგ. წებელდის ციხეზე, გარკვეული წყვეტილებით, ცხოვრების ახალ აღმავლობაზე შუა საუკუნეების ინტენსიური კულტურული ფენებიც მიანიშნებენ.¹

სწორედ ახ.წ. VII-VIII სს. და მომდევნო საუკუნეები წარმოადგენს თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქრისტიანობის საბოლოოდ დამკვიდრებისა და ახალი ქრისტიანული ტაძრების მშენებლობის ხანას. ამ ძეგლების შესწავლას თავისი ისტორია აქვს და, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ინფორმაციას ორიოდ შემთხვევითი აღმოჩენის შესახებ, პირველი მნიშვნელოვანი დაზვერვები, კერძოდ სწორედ ქრისტიანული ძეგლების (ტაძრების) გამოვლენისა და თხრით შესწავლის მიზნით, ცნობილი ქართველი ისტორიკოსის და არქეოლოგის დიმიტრი ბაქრაძის სახელს უკავშირდება.

ინფორმაცია მისი წებელდაში ყოფნის შესახებ ოფიციალურ პრესაში ფრიად ნაკლულია (ამ საკითხზე და დ. ბაქრაძის მივლინების დანარჩენ დეტალებზე სხვა დროს), მაგრამ მის გარდა ჩვენს განკარგულებაშია დ. ბაქრაძის სამივლინებო ანგარიშის ორი, ერთმანეთისაგან მცირედ განსხვავებული, დათარიღებული ანგარიში.² და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჩვენთვის, დ. ბაქრაძის, მანქანაზე, ნაბეჭდი აფხაზეთის ძეგლების შესწავლის პროგრამა: „Сухумский округ в еzo

¹ Л. Г. Хрушкова. Новые материалы эпохи средневековья из Цебельды (раскопки 1979 г.). – *Известия Абхазского Института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулия АН ГССР*, XIII, Тб., 1985, გვ. 94-103.

² აღნიშნული ანგარიშები 1969წ. გამოსაქვეყნებლად გადმოგვცა ჩვენმა სამეცნიერო ხელმძღვანელმა, განსვენებულმა გიორგი ლომთათიძემ. თუმცა მაშინ ჩვენ შორიდება გამოვიჩინეთ და მასალები მხოლოდ ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური ცენტრის დიმიტრი ბაქრაძის საიუბილეო სხდომაზე წარმოვადგინეთ. მანამდე განსვენებულის ქვრივმა, ცნობილმა მოღვაწემ, ქნ ნინო ლოდობერიძემ გადმოგვცა მანქანაზე ნაბეჭდი, ზემოთ აღნიშნული პროგრამა. 1887 წ. 17 აგვისტოთი დათარიღებული ეს დოკუმენტი დ. ბაქრაძეს მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიურ კომისიაში წარუდგენია (სანკტ-პეტერბურგში დაცული საარქივო მასალების შესახებ იხ.: გა.ზ. „Советская Абхазия“; №33, 17.02.1982). ხოლო დასახელებული ანგარიშები დაცულია კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ცენტრში (ჩვენს ხელთ არსებული ერთი ანგარიშის თარიღად მითითებულია 1886 წ. 16 ივლისი).

древностях и проект программы их исследования“. ინფორმაცია წებელდაში (სოფ. პოლტავსკოე) ეკლესიის ნაგებობის ნაშთებისა და ცალკეული, ასევე საეკლესიო, ნივთების პოვნის შესახებ 1886წ. ზამთრის თვით განისაზღვრება, რადგან მოსკოვის არქეოლოგიური კომისიის მიმართვა მთავარმმართველისადმი, გაზ.: „*Правительственный вестник*“-ისა და სხვა გაზეთების ცნობების საფუძველზე, ამ წლის 13 თებერვლით არის დათარიღებული. კომისია ეკლესიის ნაშთებისა და ნივთების სანახავად ადგილობრივი (თბილისიდან ან ქუთაისიდან) არქეოლოგის მივლინებას ითხოვდა.¹

თავდაპირველად ნაპოვნ ნივთებს დ. ბაქრაძე, პოლკოვნიკ ვედენსკის მეშვეობით, სოხუმში საოლქო სამმართველოში გასცნობია. აქ იყო ვერცხლის მოქროვილი ხატის მოჭედილობის ნაწილები; მრავალრიცხოვანი ფრაგმენტები სპილენძის საგნებისა, რომლებიც ჩვეულებრივ მოიხმარება ეკლესიებში; ორიგინალური ფორმის მინის ლამპარი და სხვ. (ჩამონათვალი, ძირითადად ლითონის ნივთების ფრაგმენტებისა, საკმაოდ გრძელია და დ. ბაქრაძეს ცოტა დრო ჰქონდა მათი დეტალური აღწერისთვის, რადგან 11 მაისს სოხუმში ჩასული იგი 12 მაისს უკვე მიემგზავრება აღმოჩენების ადგილზე).

მდ. მაჭარის ხეობით, კელასურის გავლით, იგი ჩადის წებელდაში, სადაც ინტერესს, პირველ რიგში, იწვევდა სოფ. ოლგინსკოე და პოლტავსკოე, აგრეთვე სხვა ახალი დასახლებები და გაუვალი ტყით დაფარული ადგილები, სადაც არაერთგან იყო შენიშნული ძველ ნაგებობათა ნაშთები. უკვე 13 მაისს, გადაუღებელი წვიმის მიუხედავად, დ. ბაქრაძე სოფ. პოლტავსკოეში, პოლტავიდან გადმოსახლებულთა მიერ ნადირობის დროს აღმოჩენილ ეკლესიას ეცნობა. იგი არაა დიდი, სტოასთან ერთად სიგრძე 10 არშინია (ანუ 711,2 სმ). ფლეთილი ქვით ფასადში და ჭყორდულაბით ნაშენი კედლების მქონე ეს ნაგებობა თითქმის მთლიანად ნანგრევებად იყო ქცეული, ხოლო მის სიძველეზე, ბაქრაძის დაკვირვებით, ეკლესიის გალავნის მორღვეულ ნაწილებში ჩაზრდილი, ძნელად ზრდადი, წითელი და ურთხმელის დიდი დიამეტრის მქონე ხეების არსებობაც მიუთითებდა (ეს ადგილები ხანგრძლივი დროის მანძილზე გაუვალი იყო, რამაც გადაარჩინა კიდევ სიძველეები. ნიშანდობლივია, რომ 1884წ. პოლტავიდან გადმოსახლებულნი, უკვე

¹ შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროს, და მოგვიანებითაც, საქართველოში თითქმის მხოლოდ დ. ბაქრაძე მიიხნეოდა არქეოლოგიის მცოდნე პიროვნებად და მოსკოვის არქეოლოგიური კომისია გათხრების უფლებას დიდხანს მხოლოდ მასზე გასცემდა. მართლაც, მთავარმართველმა ალექსანდრე მიხეილის ძე დონდუკოვ-კორსაკოვმა ეს საქმე დ. ბაქრაძეს დაავალა და მიანდო მასალის შერჩევა არქეოლოგიური კომისიისათვის.

1886წ. მას ტყეში წასწყდომიან...)

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის, რომ დიმიტრი ბაქრაძე დაუყოვნებლივ შეუდგა ამ ეკლესიის ინტერიერის გაწმენდას, ანუ ფაქტიურად გათხრებს. შედეგად, გამოვლენილ იქნა კირქვის კვადრატული ფილა, შესანიშნავი ორნამენტული სახეებითა და ქართული ასომთავრულით შესრულებული მოკლე წარწერით, სადაც მოხსენებულია წმიდა თევდორე, რაც, სოხუმში გადატანილი ხატის მოჭედილობის წმ. თევდორეს გამოსახულებასთან ერთად, მიუთითებდა პოლტავსკოეს ეკლესიის ამ წმიდანის სახელით ფუნქციონირებაზე. აღნიშნულ ფილებს გარდა ეკლესიის შიგნით ორნამენტირებული ქვების, სვეტებისა და კაპიტელების ფრაგმენტები იყო დადასტურებული. სიახლეს წარმოადგენდა ინტერიერში გათხრების შედეგად გამოვლენილი, წაგრძელებული ოთხკუთხედის ფორმის ქვებით (ალბათ ფილებით) შემოწყობილი გვერდების მქონე სამარხი (ГРОб), რომელშიც ნაპოვნი იყო ადამიანის გახრწნილი ძვლები და ცხენის (?) კბილები. სხვა მონაცემები აქ დ. ბაქრაძეს არ ჰქონდა.

ფრიად მძიმე კლიმატურ პირობებში მკვლევარმა აღმოჩენების სხვა ადგილებიც შეამოწმა. კერძოდ ინტერესს იწვევდა სოფ. ოლგინსკოეს მახლობლად ნ. ვორონოვის საკარმიდამო ნაკვეთთან ახლოს, შემადლებულ ადგილზე, ძველი ეკლესიის ნაშთების შემთხვევით აღმოჩენა.¹ სწორედ აქ იყო ნაპოვნი ქვის ორი, თხელი ფილა, რომელთა ზეპირი სკულპტურული გამოსახულებებით იყო დაფარული. ორივე ეს ფილა ერთნაირი ფორმისა და ზომისაა (1 არშინი და 6 ვერშოკი).² ფილის შუა, ნიშის მსგავსად ჩაღრმავებული, რელიეფური გამოსახულებით შევსებული ნაწილის ოთხივე მხარის ფართო არშია ასევე დაფარულია სიუჟეტებით (სახარებისა და სხვა ქრისტიანული მოტივები). გამოსახულებები დ. ბაქრაძის აღწერით საკმაოდ მკაფიოა, რაც არ ითქმის ცალკეული პერსონაჟების სახეების გამოხატვაზე. შემდეგ ისტორიკოსი თანმიმდევრობით იძლევა ამ ფილების გამოსახულებების და მთელი სიუჟეტებისა და თემების ახსნას.

აღნიშნულ ფილებს გარდა, ადგილზე დაფიქსირდა ქვაში ნაკვეთი ორნამენტული დეტალები, მათ შორის ორი სფერული კაპიტელი სკულპტურული სახეებით. აქვე იყო ნაპოვნი სპილენძის ჯვარი, მსგავსი პოლტავსკოეს ეკლესიაში ნაპოვნი ჯვარისა. ანგარიშიდან ჩანს, რომ დ. ბაქრაძეს ამ ეკლესიის ინტერიერშიც გაუჭრია ღრმა თხრილი, მაგრამ რამდენადმე მნიშვნელოვანი მასალები, ან წარწერიანი ქვები ნა-

¹ ზომები დ. ბაქრაძის მიხედვით – 134,5 არშინი (არშინი – 71,12 სმ).

² არშინი (71,12 სმ) = 16 ვერშოკს.

პოვნი არ ყოფილა.¹

ჩვენ აქ ვერ შეკუდებით დ. ბაქრაძისეულ მეტად საინტერესო, არქეოლოგიური თუ ხელოვნებათმცოდნეობის თვალსაზრისით, აღწერებისა და ინტერპრეტაციის გადმოცემას. ხაზგასმით კი აღვნიშნავთ, რომ დ. ბაქრაძე პირველია, ვინც ეს მნიშვნელოვანი ძეგლები და მასალები მოიხილა, კვალიფიციურად აღწერა, წარწერები ამოიკითხა და იზრუნა მათ დაბინავებაზე. სამწუხაროდ, სპეციალურ ლიტერატურაში იშვიათად აღნიშნავენ დ. ბაქრაძის დიდ დამსახურებაზე წებელდის ძეგლების გამოვლენის, გათხრის და პირველადი ინტერპრეტაციის შესახებ.

მე-3-ე ეკლესია დ. ბაქრაძეს ვორონცოვების კარმიდამოდან 6 ვერსის მანძილზე, სოფ. ოლიგონსკოედან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, უჩვენებს. ესეც, შედარებით, მოკრძალებული ზომების მქონე ნაგებობაა, ორი მეტრის სიმაღლეზე შემორჩენილი კედლებით (იყენებდნენ კიდეც მას თანამედროვე ბერძნები სალოცავად). აქაც იყო ორნამენტირებული ქვები და ქართული ასომთავრულით შესრულებული წარწერების ფრაგმენტები ნაპოვნი. ამას გარდა დ. ბაქრაძემ ნახა რელიეფურგამოსახულებებიანი ორი ქვა. ერთი, ძირითადად, რელიგიური სიუჟეტებითაა დაფარული, მეორე ფრაგმენტზე კი მხედრის რელიეფური გამოსახულებაა წარმოდგენილი.

დასასრულ, წებელდაში თავის საქმიანობას დ. ბაქრაძე მასალების სოხუმში გადატანის ორგანიზაციული მითითებებით ასრულებს. ამასთან, უკვე სოხუმში პოლკოვნიკ ვედენსკის სახლში იგი ეცნობა ახალ მასალებს, კერძოდ დრანდის მონასტრიდან ჩამოტანილ სკულპტურულ ფრაგმენტებს. ზემოთ აღნიშნულ ანგარიშში დ. ბაქრაძე იძლევა წებელდის ეკლესიაში გამოვლენილი მასალების, მათ შორის ხატების ლითონის მოჭედილობის ფრაგმენტების, დეტალურ აღწერილობას. მან ხატების მოჭედილობის მრავალრიცხოვანი ფრაგმენტების მიხედვით ორის – წმიდა ეკატერინესა და იოანე ნათლისმცემელის ხატის აღდგენა შესძლო, რაც, ერმაკოვის ცნობილ ლაბორატორიაში დამზადებული ფოტოანაბეჭდებით, წარუდგინა მოსკოვის არქეოლოგიურ კომისიას. მანვე წაიკითხა აღნიშნულ ხატებზე საეკლესიო ასომთავრულით შესრულებუ-

¹ აქ ვორონცოვების ნაკვეთის ეკლესიასთან დაკავშირებით ინფორმაციის სისრულისთვის აღვნიშნავთ, რომ 1964 წელს ამ ადგილზე ხელოვნებათმცოდნე დ. შერვაშიძის მიერ ჩატარებული გათხრების შედეგად ნაპოვნი იყო წებელდის კანკელის პირველი ფილის ზედა რეგისტრის სცენისა და მეორის ქვედა არშის (ჩარჩოს) სცენის – დვთისმშობელი ყრმით, ფრაგმენტები (Л. А. Шервашидзе. Резные камни церкви на холме Арасараху близ Цебельды. – *Известия Абхазского Института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа АН ГССР*, IV, 1975, გვ. 84 და შემდ., ტაბ. II, III, სურ. 2-4).

ლი წარწერები და მოგვცა დათარიღება. ანგარიშის ტექსტის ეს ნაწილი ინტერესს იწვევს, ამიტომ საჭიროდ მივიჩნიეთ მისი ციტირება: „Нигде время происхождения вообще описываемых предметов не показано; но судя по палеографическому свойству письма как на ризах, так и на полтавской плите, эти иконы и орнаментальные камни Полтавской церкви, должны быть относимы к XI в.“ წებელდის შუა საუკუნეების ძეგლების დათარიღების თვალსაზრისით კი მნიშვნელოვანია მისი დასკვნა: „Письмо же орнаментных камней Ольгинской церкви, как и самые эти орнаменты, вместе с резьбой и изображениями камней из имения г. Воронова и из Дранды, по их характеру, принадлежат, наверное, более ранней эпохе“.

მას შემდეგ წებელდის რეგიონის ეს ქრისტიანული ძეგლები, განსაკუთრებით კი რელიგიურ-მხატვრული სახეებით შემკული ფილები (რომლებიც სვეტებისა და ბაზების ფრაგმენტებთან ერთად, დ. ბაქრაძის მიერ იმთავითვე განისაზღვრა, როგორც საკუროთხევლის კანკელის ნაწილები), სპეციალისტთა წრეში ფართო განხილვის საგნად იქცა. ერთ-ერთი პირველი, ვინც წებელდის ძეგლები დ. ბაქრაძის შემდეგ ადგილზე მონახულა და იქ გამოვლენილ მასალებთან ერთად გამოაქვეყნა, პრასკოვია უვაროვა იყო,¹ ხოლო თვით კანკელის ქვებს განიხილავენ: დ. აინალოვი,² გ. ჩუბინაშვილი,³ რ. შმერლინგი,⁴ გ. ალიბეგაშვილი,⁵ ლ. ხრუშკოვა,⁶

¹ **П. С. Уварова.** Христианские памятники Кавказа. – *Материалы по археологии Кавказа.* М., 1894, вып., 4, გვ. 19-30, გამ., VI, VII, X, XI. ავტორი მხოლოდ ერთხელ, გაკერით, ასახელებს დ. ბაქრაძეს, რომელმაც ოფიციალური ანგარიშის წარდგენის დროს მოსკოვის არქეოლოგიურ კომისიაში, კომისიის შეკვეთით გადაღებული არქიტექტურული დეტალების ფოტოანაბეჭდები ვერ მიიღო, რამაც, შესაძლოა, შეაფერხა ანგარიშის გამოქვეყნება. ამიტომაც არის, რომ დ. ბაქრაძის დედაწლი წებელდის ძეგლების კვლევაში სათანადოდ შეფასებული არ არის. ერთგვარ გამონაკლისს წარმოადგენს ქ. ჩხატარაიშვილისა (**ქ. ჩხატარაიშვილი.** აბულასან იობის ძის წარწერა წებელდიდან და მისი ისტორიული მნიშვნელობა. – *საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები.* VI. თბ., 1990, გვ. 83-106) და ხ. ჯორბენაძის პუბლიკაციები (იხ. კრებ.: *საქართველოს არქეოლოგიის ისტორიის საკითხები.* თბ., 2007).

² **Д. В. Аиналов.** Некоторые христианские памятники Кавказа. – წგნ.: *Археологические известия и заметки*, т. III-IV, 7-8 М., 1895, გვ. 233-243.

³ **გ. ჩუბინაშვილი.** ქართული ხელოვნების ისტორია. ტვ., 1935, გვ. 207-210.

⁴ **Р. О. Шмерлинг.** Малые формы в архитектуре средневековой Грузии. Тб., 1962, გვ. 106.

⁵ **გ. ალიბეგაშვილი.** რელიეფური ფილა სოხუმის მიდამოებიდან. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XII, №8, 1951, გვ. 511-514.

⁶ **Л. А. Хрушкова.** Плиты алтарной преграды Цebelды. – *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, 84, №2, 1976, გვ. 505-508.

და სხვები.

ამ მასალის ზოგადი კულტურის წრისა და თარიღის განსაზღვრის თვალსაზრისით ინტერესს იწვევს დ. აინალოვის დაკვირვება, რასაც, ზოგადად, სხვა მკვლევარებიც იზიარებენ; კერძოდ, ცნობილი ბიზანტიისტი აზრით, წებელდის კანკელის მხატვრულ-სტილისტური ანალიზი მიუთითებს კულტურულ ნაკადებზე, როგორც დასავლურ (ბიზანტიური, სირიული), ასევე აღმოსავლურ (სასანური) სამყაროდან.¹ უფრო მნიშვნელოვანია, რომ ამ ძეგლებს ანალოგიები აღმოსავლეთ საქართველოს ძეგლებში ეძებნება. ესაა გველდესისა და უსანეთის ბრტყელი ფილები ხოლო, სიბრტყობრივი და გრაფიკული შესრულების მანერით, ერთგვარ ანალოგიას, აშოტ კურაპალატის (826 წ.) ოპიზის რელიეფიც წარმოადგენს.² აკად. გ. ჩუბინაშვილი აღნიშნული რელიეფების პარალელურად ნაწილობრივ წირქოლისა და ბოლნისის ქაკინაქჩიხას („ანგელოზები სცენაში“) რელიეფებს მიიჩნევს. იზიარებს რა ვ. აინალოვის წებელდის ფილების სიუჟეტებზე აღმოსავლური (სასანური) ხელოვნების ნიმუშების გავლენის შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებას აკად. გ. ჩუბინაშვილი თვლის, რომ აზრი მიბაძვის შესახებ უარყოფილი უნდა იქნას და რომ სხვა ჯგუფის ძეგლებზეც (მითითებულია – ბოლნისის სიონისა და მცხეთის ჯვრის რელიეფები) დაკვირვება უჩვენებს, რომ აქ უფრო „... აღმოსავლეთურ პარალელების სიახლოვე“ გვაქვს სახეზე.³

აქ ჩვენ კვლავ ვუბრუნდებით დათარიღების საკითხს, რათა სწორად განისაზღვროს ქრისტიანული არქიტექტურის ამ ძეგლების ქრონოლოგიური მიმართება მდ. კოდორის შუა წელის იმ ძეგლებთან, რომლებიც წებელდური არქეოლოგიური კულტურის არეალში ექცევიან. ამ თვალსაზრისით ინტერესს იწვევს რ. შმერლინგისა და ლ. ხრუშკოვას ნაშრომები. პირველმა გაასწორა პ. უვაროვას შეცდომა, რომელმაც თავის ნაშრომში (მითითებულია – „Христианские памятники Кавказа“). წებელდის (სოფ. ოლგინსკოე, ვორონოვების მამული) VII-VIII საუკუნეებით დათარიღებული კანკელის ორი უნიკალური ფილა, თითქოს იქვე ნაპოვნ სვეტის ფრაგმენტებს დაუკავშირა და ასევე აღადგინა იგი წარმოსახვით; სინამდვილეში კი სვეტების ეს ფრაგმენტები რ. შმერლინგმა ახ.წ. XI საუკუნით დაათარიღა და სულ სხვა დროის (ანუ XII ს.) კანკელს დაუკავშირა. ამრიგად, ქართული ხელოვნების ისტორიის ამ ცნობილმა სპეციალისტმა მოგვცა დასახელებული ძეგლების ქრონოლოგიური დიფერენციაცია და წებელდის ადრეული კანკელის ფილები

¹ Д. В. Аиналов. Некоторые христианские памятники..., გვ. 241.

² გ. ალიბეგაშვილი. რელიეფური ფილა., გვ. 511, 514.

³ გ. ჩუბინაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 210.

ახ. წ. VIII ს. და ახ. წ. VII-VIII საუკუნეებით დაათარიდა.¹

თავის შედარებით ახალ გამოკვლევებში ლ. ხრუშკოვაც მიუთითებს წებელდის რელიეფების მხატვრულ-სტილისტურ მონაცემების მნიშვნელოვან ანალოგიებზე ქართული კულტურის არაერთ ძეგლთან.² ამასთან ავტორი, ახალი ანალოგიებისა და დამატებითი არგუმენტაციის საფუძველზე, ერთგვარად ახალგაზრდაებს წებელდის რელიეფებს, როცა მათ თარიღს ახ.წ. VIII ს. ბოლო – IX საუკუნით განსაზღვრავს. განხილული მასალით ჩანს, რომ ქრისტიანული ხელოვნების ძეგლების მხატვრულ-სტილისტური კონცეფციის შემუშავებაში დასავლეთი სამყაროს (იგულისხმება სირიაც) გარდა, მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ქრისტიანული აღმოსავლეთი და, ჩვენს შემთხვევაში, განსაკუთრებით ირანი.

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ XX ს. 60-ანი წლებიდან, როცა მ. თრაპში კოდორის ხეობის ძეგლების, კერძოდ წებელდის სამაროვნების შესწავლას შეუდგა, მხარის არქეოლოგიური კვლევა მნიშვნელოვნად დაწინაურდა და პრობლემურად შეეხო, არა მარტო წებელდის რეგიონის ძეგლებს – ციხეებს, სამაროვნებსა და სამოსახლოებს, არამედ, პირობით ამ კულტურის არეალში მოქცეულ, არაერთ სხვა ძეგლს.³ ამასთან საკულტო ძეგლები – ქრისტიანული ტაძრები, ძირითადად უმთავრეს ციხესიმაგრეებთან შეისწავლებოდა, ხოლო ყველა ამ, მაგ. წებელდის, შაპკის, გარზეულის და სხვ. კომპლექსების წარმოქმნას, ბოლო ხანებში, სრულიად არაბუნებრივად, მხოლოდ ბიზანტიელების პოლიტიკურ და სამხედრო საქმიანობას უკავშირებენ და, ზოგადად, VI ს. შუა ხანებით ათარიღებენ.⁴

ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს წებელდის ციხის ორი, ახ. წ. VI საუკუნით დათარიღებული ეკლესია, აგრეთვე, ადრეული ეკლესია შაპკის ციხე-სიმაგრესთან. გეგმარება, არქიტექტურულ-სტილისტური მონაცემები და ზოგი არქიტექტურული დეტალი მათ ზღვისპირის და, ამდენად, ბიზანტიური სამყაროს გავლენების სფეროში მოქცე-

¹ **Р. О. Шмерлинг.** Малые формы., გვ. 210.

² **Л. А. Хрушкова.** Плиты алтарной преграды Цебелды, გვ. 505-508; **Л. А. Хрушкова.** Стилль рельефов алтарных плит из Цебелды. – *Известия Абхазского Института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа АН ГССР.* VI. Тб., 1977, გვ. 184-187.

³ სათანადო ლიტერატურის ბიბლიოგრაფია იხ.: **В. Н. Воронов.** Тайна цебельдинской долины; **В. Н. Воронов.** Древняя Апсидия. Сухум, 1998; **М. М. Гунба.** Новые памятники цебельдинской культуры.

⁴ **Ю. Н. Воронов.** О дате оборонительной системы Апсидии. – *Известия Абхазского Института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа АН ГССР,* Тб., 1985, გვ. 86-93.

ულ ძეგლებთან აახლოებს. ამათგან განსხვავებით ყურადღებას იქცევს წებელდასთან, სოფ. მრამბაში ადრევე გამოვლენილი საინტერესო არქეოლოგიური, მათ შორის ქრისტიანული სიუჟეტების შემცველი ძეგლები. აქ, ახალი გათხრებით, ორი სხვადასხვა დონის ქრისტიანული ეკლესიის საძირკვლის ფრაგმენტები გამოვლინდა. ქვედა დონის ნაშთების მიხედვით დადგინდა ერთნავიანი, ხუთწახნაგა, ინტერიერში ნალისებური მოყვანილობის აფსიდის მქონე, შედარებით მომცრო ეკლესიის გეგმა. სწორედ ამ ნაგებობას უნდა უკავშირდებოდეს სამეცნიერო ლიტერატურით ცნობილი და ახლადგამოვლენილი – ახ.წ. VI-VIII საუკუნეებით დათარიღებული, საინტერესო რელიეფები.

ქრისტიანული ხასიათის სიმბოლოებს გარდა, ნაპოვნი იყო ჯვრისგამოსახულებიანი ანტიფიქსი; ტაძრის იგივე ფენასთან დაკავშირებულია კრამიტები და სხვა მასალები. გარკვეული დროის შემდეგ ძველი ტაძარი დანგრეული ჩანს, ხოლო იქვე აშენებული ახალი ეკლესია XI-XIV საუკუნეებით თარიღდება. გამთხრელები არც ანგარიშში¹ და არც მონოგრაფიულ გამოკვლევაში² არაფერს სწერენ ადრეული ეკლესიის კულტურული კუთვნილების შესახებ. აღინიშნება, რომ იგი აფსიდიის მთიანი რეგიონის ქრისტიანიზაციის მეორე ეტაპს განეკუთვნება. ეს ახალი ეტაპი, ჩვენი აზრით, სწორედ ადგილობრივ, მაგრამ მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით არალოკალური კულტურის გამოვლენების საფეხურს წარმოადგენს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მრამბას ეკლესია ერთი იმ მრავალთაგანია, რომლებზეც ხაზგასმით მიუთითებდნენ დ. ბაქრაძე და პ. უვაროვა თავიანთ ნაშრომებსა და ანგარიშებში. გასული საუკუნის 20-იან წლებში მათზე მიუთითებდა ვ. სტრაჟევიც. მართალია, იგი, ხშირ შემთხვევაში, ეყრდნობოდა პ. უვაროვას მონაცემებს, რომლის მიხედვით ამ რეგიონში ბევრი მნიშვნელოვანი და წარწერების (ალბათ ქართულის) შემცველი ძეგლების გამოვლენა იგულისხმებოდა. დღეს ჩვენ ცოტა რამ ვიცით ამ, თითქოს არამონუმენტური, ძეგლების ბედის შესახებ, მაგრამ შემოგვრჩა საინტერესო ინფორმაცია იქვე შუა საუკუნეების სხვა, შესაძლოა მომდევნო ხანის, ნასახლართა ნაშთების შესახებ.³

წებელდური კულტურის ძეგლების შესწავლის დროს, მიუხედავად მნიშვნელოვანი გათხრებისა და განმაზოგადებელი ნაშრომებისა, ღიად რჩება კულტურის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარის განსაზღვრის

¹ **Ю. Н. Воронов, О. Х. Бгажба.** Исследования средневековых памятников в Цебельде. – *Археологические открытия 1981-1982 гг. в Абхазии*, Тб., 1985, გვ. 33-34.

² **Ю. Н. Воронов.** Древняя Апислия, გვ. 302-303.

³ **В. И. Стражев.** Руинная Абхазия, გვ. 161.

საკითხი; რადგან ამ კულტურის განმსაზღვრელი ელემენტები დღეს მთლიანად სამარხეული კომპლექსების მონაცემებს დაუკავშირდა, ბუნებრივია, ქრონოლოგიური ჩარჩოების გარკვევის საკითხი, ასევე დამოკიდებული აღმოჩნდა სამაროვნების მონაცემებზე. ეს უკანასკნელნი, ამ რეგიონში დაკრძალვის წესის მნიშვნელოვანი კონსერვატიზმის ვითარებაში, ახ.წ. VII საუკუნეში წყვეტენ არსებობას. მაგრამ, ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული ქრისტიანული ტაძრები, ისევე როგორც ციხესიმაგრეებზე დადასტურებული კულტურული ფენები და ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 20-იანი წლების ზედაპირული მოხილვის მონაცემებიც, ამ რეგიონში ხანგრძლივი ცხოვრების კვალზე და ძირითადად მის უწყვეტობაზე მიუთითებენ; არქეოლოგიური მონაცემები არ იძლევა საშუალებას განსახილველი რეგიონის სამოსახლოებზე რაიმე კატასტროფა, ან სხვა მიზეზით, მოსახლეობის მკვეთრი ცვლა ვივარაუდოთ.

ამრიგად, მთიანი აფხაზეთის მატერიალური ძეგლების რაობის კვლევა კოდორის ხეობის ყველა ეპოქის ნაშთების კომპლექსურ შესწავლას და მის შედეგად სათანადო დასკვნების გაკეთებას საჭიროებს. ჩვენ უკვე გვქონდა, ადრე, შესაძლებლობა გამოგვეჩატა დამოკიდებულება წებელდის კულტურის შესწავლის საკითხებისადმი.¹ ახალი მასალები ახალ მიდგომებს და ახლებურ საფუძვლიან ინტერპრეტაციას საჭიროებს, რაც მომავლის საქმეა.

¹ ვ. ჯაფარიძე. წებელდური კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხისათვის. – *საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები*, II, თბ., 1979, გვ. 78-89.

VAKHTANG JAPARIDZE

ON THE PROBLEM OF EXPLORATION OF THE MOUNTAINOUS ABKHAZIA'S ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS *THE MIDDLE REACHES OF THE KODORI RIVER*

In exploring the monuments of the material culture of Abkhazia worthy of special attention are the monuments of the middle reaches of the Kodori River and the adjoining regions of the Early Byzantine period. The first researcher who visited the monuments discovered accidentally and who made excavations of some of them was a Georgian historian and archaeologist Dimitri Bakradze. He made the first scientific report on this discovery in the Archaeological Committee in Moscow. These monuments can be divided into two chronological groups: the Early Byzantine, dated back to AD 6-7th centuries and the monuments and materials dated AD 11-14th centuries. It is of interest that these monuments (churches) and Christian metal objects, icons, etc. contain inscriptions made in Georgian capital letters and connected with religious rites. Especially noteworthy are the pillar slabs of the Tsebelda church incorporating religious themes and dated back to 6-9th centuries. Since the 1960's the archaeological explorations of Tsebelda region have grown considerably and at the command of the scientists today there are numerous accounts and monographs of the authors of these excavations (G. Trapsh, Z. Shamba, I. Voronov, O. Bgazshba, L. Khrushkova, etc.). Parallel to the political and cultural impacts of the Byzantine world at the second stage of the Early Byzantine period – since AD 6-7th centuries there were traced cultural impacts of the Christian East (including Iran) on the Abkhazian monuments. Both, from the point of view of architecture (three – church basilicas) and the artistic – stylistic details, these monuments find immediate analogies with the Eastern Georgian monuments. One of the instances is Tsebelda's pillar mentioned above. Tsebelda's region awaits further methodological and multilateral explorations.

მანანა კუპრავა

დასავლეთ თურქეთის ანტიკური და ბიზანტიური ხანის ქალაქები ასოსი და ჰიერაკოლისი

დასავლეთი თურქეთი განსაკუთრებით მდიდარია ანტიკური ხანის ქალაქებით. წინამდებარე სტატიაში არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე მოკლედია წარმოდგენილი ორი ქალაქი – ასოსისა და ჰიერაკოლისის – ანტიკური და ნაწილობრივ ბიზანტიური ხანის კულტურა და არქეოლოგიური ძეგლები. აღნიშნული ძეგლების შესახებ უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალი საინტერესო გამოკვლევა თუ ზოგადი ხასიათის ნაშრომი არსებობს, თუმცა ქართულ ენაზე ამ ქალაქების შესახებ სპეციალური გამოკვლევები დღემდე არ მოიპოვება და ჩვენთან მათ შედარებით ნაკლებად იცნობენ.

ტროადის სამხრეთით, ბერძნული კუნძულის ლესბოსის მოპირდაპირე მხარეს მდებარეობს ანტიკური ხანის ქალაქი ასოსი.¹ როგორც ჩანს, ქალაქი ასოსი ძვ.წ. VII ს. უწინარეს უნდა იყოს დაარსებული. ძვ.წ. VI საუკუნეში ის ლიდელების ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდა, მოგვიანებით კი სპარსელებმა ჩაიგდეს ხელში. ძვ.წ. 365 წლიდან ასოსელი წარჩინებული ევბოლოსი, ხოლო შემდეგ მისი შვილი ჰერმიასი, დამოუკიდებლად მართავდნენ ამ ქალაქს. სხვათა შორის, ჰერმიასი პლატონის მოსწავლე და არისტოტელეს მეგობარი იყო. ჰერმიასის მოწვევით არისტოტელე წლების განმავლობაში ასოსში ფილოსოფიას ასწავლიდა. ძვ.წ. 334წ. ალექსანდრე დიდმა, მას შემდეგ, რაც ანატოლიის მიწაზე ფეხი დადგა, პირველი გააკეთა ის, რომ ასოსი და მისი შემოგარენი დაიპყრო. ლისიმაქემ, მაკედონიის მეფემ, კი ქალაქი ასოსი განავრცო და კიდევ უფრო მშვენიერი გახადა. შემდეგ კი ასოსი პერგამონის სამეფოს გავლენის ქვეშ მოექცა, ხოლო ძვ.წ. 133წ. ასოსი

¹ Ursula Finster-Hotz. Der Bauschmuck des Athenatempels von Assos. – *Studien zur Ikonographie*. Rom 1984; Reinhold Merkelbach. Die Inschriften von Assos. – *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*. 4. Bonn 1976; Ümit Serdaroglu, Reinhard Stupperich (Hrsg.). Ausgrabungen in Assos. – *Asia-Minor-Studien*. 4 Bände: 2; 5; 10; 21. Bonn, 1990–1996; Ümit Serdaroglu. Assos (Behramkale). Istanbul, 1995; Gürol Uluaslan. Assos (Behramkale). Istanbul, o. J.; Federico Util. Die archaische Nekropole von Assos. – *Asia-Minor-Studien*. 31. Bonn 1999.

რომაელებმა დაიპყრეს. არქეოლოგიური გათხრები დასავლეთ თურქეთის მრავალი სხვა ანტიკური ხანის ქალაქში მეტ-ნაკლებად მსგავს ისტორიას ადასტურებს.

ასოსში კარგადაა წარმოდგენილი ბიზანტიური ხანის კულტურაც. ოსმანური კულტურის ხანაში კი ძვ. წ. 14 საუკუნეში აქ აშენდა მეჩეთი და მის გვერდით კი – ციხესიმაგრე. ანტიკური ხანის ასოსის აკროპოლისის პირდაპირ შემორჩენილია ქალაქის თავდაცვითი კედლებისა და მათში ჩაშენებული კოშკების ნაშთები. ეს ნანგრევები ელინისტური ხანის თავდაცვითი ნაგებობების ერთ-ერთი ბრწყინვალე მაგალითია დასავლეთ თურქეთის სანაპიროზე. მოგვიანებით ეს კედლები ჯერ ბიზანტიელებმა, შემდეგ კი თურქებმა კვლავ აღადგინეს, რა თქმა უნდა, განსხვავებული მშენებლობის ტექნიკითა და არქიტექტურით. კარგადაა შემორჩენილი ქალაქის დასავლეთ ნაწილში მდებარე ჭიშკარი. ასოსი ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთი გამორჩეული ქალაქია, სადაც განსაკუთრებით ხაზგასმულია აკროპოლისის სიღიადე და მნიშვნელობა.

ასოსის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაგებობაა ანტიკური ხანის თეატრი,¹ რომელიც სადღეისოდ არქეოლოგიურად ნაკლებადაა შესწავლილი. ტერასისებურ ადგილზე „ჩამოკიდებული“ და ბუნებრივ აკუსტიკაზე გათვლილი თეატრი, რომელიც ზღვისკენ იყო მიქცეული, მყურებლებზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ძვ. წ. 530 წელს აკროპოლისის ყველაზე მაღალ ადგილას (სიმაღლე 238 მ) დორიული სტილის ათენას ტაძარი ააშენეს.² ათენას ტაძარს 30,31X14,03 მ ფართობი ეკავა. მისი სახურავი მეგარონის ტიპის ნაგებობების სახურავებს გვაგონებს. ანტიკური ქალაქის არქიტექტურული ნაგებობები ძირითადად ნანგრევების სახითაა შემორჩენილი. გვიანდელი პერიოდის, კერძოდ, ბიზანტიური და ოსმანური ხანის ნაგებობების ნაშთებიც კარგადაა შესამჩნევი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია აქ მე-14 საუკუნეში აშენებული მეჩეთი.³

ჰიერაპოლისი⁴ ანუ „წმინდა ქალაქი“ მდებარეობს ქალაქ დენიზლიდან 18 კილომეტრის დაშორებით. ეს ქალაქი დაახლოებით ძვ.წ. 200 წელს აუშენებია პერგამონის მეფეს ეგმენეს II-ს. მისი სახელი

¹ **Gürol Uluaslan.** Assos (Behramkale), გვ. 5.

² **Gürol Uluaslan.** Assos (Behramkale), გვ. 6.

³ **Gürol Uluaslan.** Assos (Behramkale), გვ. 5.

⁴ **Francesco D'Andria.** Hierapolis in Phrygien (Pamukkale). *Ein archäologischer Führer.* Istanbul, 2003; **Fede Berti.** Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme. *Scavi archeologici italiani in Turchia.* Venezia, Marsilio, 1993; *Hierapolis di Frigia: 1957 – 1987.* Milano, 1987; **Tullia Ritti.** Hierapolis. Roma 1985; **Carl Humann.** Altertümer von Hierapolis. Berlin, 1898.

მომდინარეობს პერგამონის დამაარსებლის, ლეგენდარული მეფის ტელეფოსის მეუღლის ჰიერას სახელიდან. იმპერატორ ტიბერიუსის დროს, კერძოდ, ახ.წ. II ს. მე-17 წელს, აქ მოხდა ძლიერი მიწისძვრა, რომელმაც ქალაქი მთლიანად დაანგრია. ქალაქი კვლავ აღადგინეს, თუმცა ახ.წ. 60წ. ის მიწისძვრამ ისევ დაანგრია. II და III საუკუნეებში ჩატარებული სარეკონსტრუქციო სამუშაოების შედეგად ქალაქმა დაკარგა ელინისტური ხანის იერი და ის ტიპიურ რომაულ ქალაქად იქცა.

ბიზანტიურ ხანაშიც ჰიერაპოლისი კვლავ ითვლებოდა ამ მხარის მთავარ ცენტრად. IV საუკუნეში ჰიერაპოლისში მოსახლეობის მასობრივი გაქრისტიანება მოხდა. ეს ადგილი თანდათან ქრისტიანული სამყაროს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრად იქცა და მას როგორც მეტროპოლისს მოიხსენიებდნენ. ცნობილია, რომ აქ ახ.წ. 80წ. წარმართებმა ქრისტიანული სარწმუნოების ქადაგების გამო მოკლეს ქრისტეს ერთ-ერთი მოციქული, წმ. ფილიპე. მოციქულ ფილიპეს საპატივცემლოდ IV საუკუნეში ჰიერაპოლისში რვაწახნაგოვანი ეკლესია აშენდა, რომელსაც მარტირიუმი უწოდეს. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი იქნა ოთხკუთხა და მრავალკუთხოვანი ფორმის შენობები, მათ შორის კი მთავსებულია რვაკუთხა სამლოცველო. შენობას, რომელსაც 20X20 მ. ფართობი უკავია, აქვს კვადრატული საფუძველი რვაწახნაგა ფორმით. შენობაში ასვლა შიგნით მდებარე კიბის საშუალებით შეიძლებოდა. ასეთი განლაგება ორმაგი ჯვრის ფორმას მოგვაგონებს. ნაგებობის სახურავი ხისაგან იყო ნაკეთები.

XII საუკუნეში ქალაქი ოსმალებმა დაიპყრეს. მართალია, ის ბიზანტიელებმა კვლავ დაიბრუნეს, მაგრამ XIII ს. შემდეგ ჰიერაპოლისის შესახებ ისტორიულ წყაროებში ცნობები არ გვხვდება და აქ არ შეგვიძლია შევაფასოთ, თუ როგორ განვითარდა ამ ისტორიულ ქალაქში მოვლენები.

ჰიერაპოლისში ანტიკური ხანის მრავალი ნაგებობის ნაშთია შემორჩენილი. ყურადღებას იქცევს ქალაქის მთავარი ქუჩა, რომლის სიგრძეც ერთ კილომეტრს აღწევს და ქალაქს ორ ნაწილად ყოფს. სწორედ ამ ქუჩის გაყოფებით, რომელიც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ მიემართებოდა, უმნიშვნელოვანესი საზოგადოებრივი ნაგებობები იყო განლაგებული. ქუჩის თავსა და ბოლოში თითო-თითო მონუმენტური ჭიშკარი იყო აღმართული, რომლებსაც გვერდებზე კოშკები ჰქონდათ მიშენებული. V საუკუნეში ქუჩის სამხრეთ ნაწილში ააგეს ბიზანტიური ჭიშკარი. ქუჩის მეორე ბოლოში, კერძოდ, ჩრდილოეთ მხარეს კი სამთლიანი ჭიშკარი მდებარეობდა, რომელსაც გვერდებზე მრგვალი ფორმის კოშკები ერტყმოდა. ეს შესანიშნავი ნაგებობა ახ.წ. 82-83

წლებში იმპერატორ დომიციანეს პატივსაცემად იქნა აშენებული. კედლებზე ლათინურ და ბერძნულ ენებზე შესრულებული წარწერები სწორედ იმპერატორს ეძღვნება¹. 396წ. ქალაქ ჰიერაპოლისის სამხრეთ, ჩრდილო და აღმოსავლეთ ნაწილში შემოავლეს სასიმაგრო კედლები. ამ კედლებში 24 თავდაცვითი კოშკი იყო ჩაშენებული. ქალაქში შესასვლელად აგებული იყო ორი მონუმენტური და ორი პატარა ჭიშკარი.

ჰიერაპოლისის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაგებობა იყო აპოლონის ტაძარი. აპოლონის ტაძრის დაარსების ზუსტი თარიღი უცნობია. ვარაუდობენ, რომ ის ახ.წ. III საუკუნემდეა აგებული. ტაძრის ძირითადი ფართობი დაახლოებით 300 კვადრატული მეტრი უნდა ყოფილიყო. მის შესასვლელთან აღმოჩენილია მრავალსაფეხურიანი კიბის ნაშთები.

შედარებით კარგადაა შემონახული ჰიერაპოლისის თეატრი. ეს არის ტიპიური ბერძნული ნაგებობა, რომელიც ეყრდნობა ბორცვის კედელს, აქვს 300 საფეხური, რომლის სიმაღლეც 91 მეტრს აღწევს. ახ.წ. 60წ. მომხდარი ძლიერი მიწისძვრის შემდეგ დაიწყო თეატრის აღდგენა, თუმცა მისი დასრულება ადრიანეს მმართველობის დროსაც კი (ახ.წ. 117-138 წლებში) არ იყო დასრულებული, რაც მოხერხდა მხოლოდ 260წ. მაყურებლისათვის განკუთვნილი იყო 50 რიგი, რომელიც 7 სექტორად იყო დაყოფილი. ცალკე იყო გამოყოფილი საიმპერატორო ლოჟა, რომელიც მიწის ზედაპირიდან 3,66 მეტრ სიმაღლეზე მდებარეობდა. თეატრის ცენტრში მოწყობილი იყო სცენა მუსიკოსებისათვის. სცენის ფასადის პერიმეტრზე განლაგებული იყო 5 კარი, 6 ნიშა და 10 სვეტებიანი კოლონა. კოლონებს შორის სივრცე შევსებული იყო სტატუებით. არქეოლოგიური გათხრების დროს სწორედ აქ აღმოაჩინეს იქნა მრავალი ბარელიეფი და სკულპტურა.

ბარელიეფები შესრულებულია სხვადასხვა ეპოქის ხელოსნების მიერ, ამიტომაც მათი სტილი განსხვავებულია. ბარელიეფებზე ასახულია მითოლოგიური სცენები, მოვლენები და სპორტული შეჯიბრებები, რომლებიც ტარდებოდა ქალაქ ჰიერაპოლისის პატივსაცემად. დიდ შთაბეჭდილებას ტოვებს სკულპტურული ნამუშევრებიც, რომლებიც ასევე ძირითადად ასახავს მითოლოგიურ სცენებს, ადამიანებს სხვადასხვა პოზაში და, რაც მთავარია, მოძრაობაში. ჰიერაპოლისის სასმელი წყლით მოსამარაგებლად გამოიყენებოდა ორი დიდი წყალსადენი. ქალაქს წყალი მთის მწვერვალებიდან მიეწოდებოდა და ორ წყალსაცავში გროვდებოდა. ერთი წყალსადენი ქალაქის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარეობდა, ხოლო მეორე – მის აღმოსავლეთში. ეს სადენები ერ-

¹ **Francesco D'Andria.** Hierapolis in Phrygien (Pamukkale); **Denizli.** Pmukkale. Istanbul o. J., გვ. 20.

თმანეთს ქალაქის ამალღებულ ადგილას, მის აღმოსავლეთ ნაწილში უერთდებოდა, სადაც განთავსებული იყო რეზერვუარი წყლის გაწმენდისათვის. აქედან კი ფართო მიღებით წყალი ქალაქის ქუჩებსა და პატარა სახლებს მიეწოდებოდა. წყლის მიღები გამოძწვარი თიხისგან იყო დამზადებული. ჰიერაპოლისის საერთოდ მდიდარი იყო სხვადასხვა წყაროებით, ამიტომაც აქ აგებული იყო მრავალი აუზი.

ახ.წ. III საუკუნეში აშენებული იქნა მეორე რომაული აბანო, რომელსაც თაღისებრი ფორმის ზედა ნაწილი ჰქონდა, ხოლო კედლები კი მარმარილოთი იყო მოპირკეთებული. V საუკუნეში ეს ნაგებობა ბაზილიკად, ხოლო VI საუკუნეში ეკლესიად გადააკეთეს. ამას გარდა, ქალაქის ცენტრში განლაგებულია ორი ეკლესია, რომლებიც VI ს. განეკუთვნება. ქალაქ ჰიერაპოლისის ფარგლებს გარეთ მდებარეობს ნეკროპოლი, სადაც სამარხები ერთმანეთთან ძალზე მჭიდროდაა განლაგებული. სამარხების გასამართავად კირქვა და მარმარილო გამოიყენებოდა. ნეკროპოლის ჩრდილოეთი ნაწილი განეკუთვნება გვიანი ელ-ინიზმისა და ადრეული ქრისტიანობის ხანას. ამ დროის სამარხები ძირითადად სამი ტიპისაა: სარკოფაგები, თუშულუსები (გორასამარხები) და სახლის ტიპის სამარხები.

დიდი აბანოს კომპლექსი საკმაოდ კარგადაა შემონახული. დღემდე შემორჩა მასიური კედლები და ზოგიერთი თაღოვანი ნაგებობა. აბანოს შესასვლელის წინ მდებარეობდა ეზო, რომლის ორივე მხარეს ოთკუთხა ფორმის სალონები იყო განთავსებული. სალონებს ებმოდა აუზები, რომლებიც კომპლექსის მთავარ ნაწილად ითვლებოდა. აუზიან ოთახებს დიდი ფანჯრები ჰქონდა ჩატანებული. ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნაწილებში მდებარეობდა ორი დიდი ოთახი, რომელთაგან ერთი იმპერატორისათვის იყო განკუთვნილი, ხოლო მეორე – სხვადასხვა ცერემონიისათვის, ძირითადად ათლეტური ვარჯისებისათვის. აბანოში ცალკე მდებარეობდა განყოფილებები, სადაც ცხელი, თბილი და ცივი წყალი მოდიოდა. შემორჩენილი კომპლექსის ნარჩენები ახ.წ. II საუკუნეს განეკუთვნება.

მეტად მრავალფეროვანია ჰიერაპოლისის არქეოლოგიური მონაპოვრები. განსაკუთრებით შთამბეჭდავია სამარხები და სკულპტურული გამოსახულებები. სამარხები და სტელები უპირატესად სხვადასხვა ტიპის ბარელიეფებითაა შემკული. მათზე დიონისეს, პანისა და სხვა მითოლოგიური პერსონაჟების სკულპტურული გამოსახულებები გვხვდება. სარკოფაგის ტიპის სამარხების უდიდესი ნაწილი შემკულია წარწერებით. ადრეული არქეოლოგიური მონაპოვრები ძვ.წ. IV საუკუნითაა დათარიღებული. მრავალფეროვანია კერამიკული ნაწარმი, ბეჭდები, სა-

ყურეები, სამაჯურები და სხვა არქეოლოგიური მასალაც. განსაკუთრებული ადგილი უკავია ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს მონეტებს. აქ აღმოჩენილია სხვადასხვა ეპოქების ფულადი ერთეულები. კერძოდ, მოპოვებულია ელინისტური, რომაული, ბიზანტიური, სელჯუკური და ოსმანური ხანის მონეტები.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, თეატრში სხვადასხვა მითოლოგიური სცენების გამოსახულებიანი მრავალი ბარელიეფია აღმოჩენილი. აქ მხოლოდ ორიოდე მათგანს დავახასიათებთ. როგორც ცნობილია, აპოლონი და არტემიდე ზევსისა და ლეტოს შვილები იყვნენ. ამ ღმერთების თაყვანისცემის ადგილად ითვლებოდა ანატოლია, რადგანაც მათი ფესვები სწორედ აქედან მომდინარეობს. ამის გამო ტროას ომის დროს აპოლონი და არტემიდა ტროელების ანუ ანატოლიელების მხარეს იყვნენ. მითოლოგიური გადმოცემის თანახმად, ლეტომ რომელიც ზევსისაგან ფეხმძიმედ იყო, აპოლონი კუნძულ დელოსზე დაბადა, რათა მას ზევსის მეუღლე ჰერასთან არ მოსვლოდა კონფლიქტი; არტემიდე კი მან კლაროსში (იზმირის მახლობლად) დაბადა. ერთ-ერთ ბარელიეფზე სწორედ აპოლონის დაბადების სცენაა გამოსახული. საინტერესოა ბარელიეფი, რომელიც ჰერაკლესა და ანთეოსის ბრძოლას ასახავს. როგორც ცნობილია, ანთეოსი მიწის ქალღმერთის გეასა და პოსეიდონის შვილი იყო. რადგანაც ანთეოსი მიწის ქალღმერთის შვილი იყო, მას ბრძოლის დროს მიწაზე ყოველი დაცემის დროს ძალა ემატებოდა, ამიტომაც ჰერაკლემ ანთეოსი სხვა ქვეყანაში წაიყვანა და იქ მოკლა.

ანტიკური და ნაწილობრივ ბიზანტიური ხანის ქალაქების ასოსისა და ჰიერაპოლისის ისტორიისა და არქეოლოგიური ძეგლების მოკლე განხილვაც კი ცხადად გვიჩვენებს, რომ საქმე გვაქვს ანტიკური სამყაროსა და ადრექრისტიანული ხანის ბრწყინვალე ქალაქებთან, რომელთა სრულფასოვანი ისტორიის აღდგენა ისტორიულ წყაროებსა და ძირითადად კი არქეოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობითაა შესაძლებელი. მომავალი კვლევა-ძიება კიდევ არაერთ საინტერესო ფურცელს გადაშლის ძველი სამყაროს ამ ორი უმნიშვნელოვანესი ქალაქის ისტორიიდან.

MANANA KUPRAVA

ANTIQUÉ AND BYZANTINE CITIES IN WESTERN TURKEY (ASSOS AND HIERAPOLIS)

Western Turkey is eminently rich in antique cities. In this article two of them - Assos and Hierapolis - will be presented based on archaeological facts. This should be the more interesting because until today no special research results about those important towns of the ancient world have been yet published in Georgian scientific papers. In Assos the antique culture is good provable. The city should not been founded before the 6th millenium B.C. Acropolis, Athena-Temple, remains of the town wall and the theater (Odeion) are impressing sights. From here we also have a lot of archaeological finds. Furthermore the remains from the byzantinic epoche of Assos and from a medieval mosque from the 14th century are cultural heritage sites of high value. In Hierapolis many remains from the antique and byzantine times are preserved as well. Besides of other important buildings the 1 kilometer long mainstreet, the gateways of the town, the city wall with her fortification towers, the Apollon-Temple, the theater, the Roman Baths, the aqueducts with special bassins, the canals and especially for the storage of spring water constructed reservoirs et.al. will be presented in this paper. Also in Hierapolis there are numerous archaeological finds, particulary pottery, statues and other objects. From byzantinic times first of all two christian churches from the 6th century are notable. Hierapolis was an important center of the early Christianity where the Holy Philippus, an disiple of Jesus, has preached.

რეპაზ ხვისტანი

მდ. კოდორის ზემო წელის (დალის ხეობა) საკიეპო-არქეოლოგიური მესაქედიციის 2007-2008 წლების მუშაობის შედეგები

საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს მიერ გაცემული არქეოლოგიური სამუშაოების სანებართვო მოწმობით 2007-2008 წლებში სოხუმის უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. – რ. ხვისტანი) საძიებო სამუშაოები აწარმოა მდ. კოდორის ზემო წელზე, ისტორიულ დალში. 2007წ. ივნისში ექსპედიციამ რეგიონში 12 დღე, ხოლო 2008წ. აგვისტოში ერთი თვის ნაცვლად მხოლოდ 9 დღე იმუშავა, რადგან საომარი მოქმედებების გამო იძულებული გახდა, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ერთად, სასწრაფოდ გასცლოდა იქაურობას.

აღნიშნული რეგიონი, რომლის დასახლებული პუნქტები და ციხესიმაგრეები ანტიკური და შუასაუკუნეების მრავალ უცხოურ და ქართულ წყაროშია მოხსენიებული (ანასტასი აპოკრიასისი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე პროტიქტორი, სვინაქსარი გიორგი მთაწმინდელისა და სხვ.), გაჯერებულია სხვადასხვა ეპოქის არქეოლოგიური ძეგლებით, რომელთა კვლევა დღემდე მცირე დაზვერვით სამუშაოებს (ი. ვორონოვი, შ. ჩართოლანი და სხვ.) არ გასცილებია. მხოლოდ მცირე დაზვერვითი სამუშაოების წარმოების საშუალებას (არქეოლოგიური ძეგლების გამოვლენა, მოსახლეობაში გაბნეულ, მიწის სამუშაოებისას სხვადასხვა დროს შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის აღრიცხვა-ფიქსაცია და სხვ.) იძლეოდა სოხუმის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ექსპედიციის მწირი ბიუჯეტიც.

სოფელ ომარიშარაში, მთა შიყერის ძირში, მდ. გვანდრის მარცხენა მხარეზე, ჰამლეტ ქოჩქიანის ეზოში, ექსპედიციამ გამოავლინა მეცნიერთათვის მანამდე უცნობი ციკლოპური (მეგალითური) ნაგებობის ნაშთი (31X11მ.), რომლის კედლები მშრალად, უდუღაბოდაა ნაგები უხემად დამუშავებული ლოდებით. სამწუხაროდ, ექსპედიციამ ვერ მოასწრო მდ. გვანდრის სათავეების შემოწმება, სადაც, ადგილობრივების გადმოცემით, ანალოგიური ნაგებობების ნაშთებია შემორჩენილი. აღსა-

ნიშნავია, რომ ამავე რეგიონში, კერძოდ, სოფელ საკენში, გრანდიოზული ციკლოპური ნაგებობის ნაშთებია შემორჩენილი, რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ. ციკლოპური სიმაგრეები და ნამოსახლარები, როგორც ცნობილია, გავრცელებული იყო ხმელთაშუაზღვისპირეთში, ჩრდილო კავკასიაში და სხვაგან. ციკლოპური მშენებლობა არც საქართველოსთვის იყო უცხო. ამ ტიპის ნაგებობებით განსაკუთრებით თრიალეთია მდიდარი, სადაც ამგვარი სიმაგრეებისა და საცხოვრებელი კომპლექსების ნაშთებია შემორჩენილი. მსგავსი ციკლოპური ნაგებობები, ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ძვ.წ. III ათასწლეულიდან ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ჩათვლით იგებოდა.

ომარიშარის ციკლოპური ნაგებობის ნაშთი მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ძეგლია, რომელიც მომავალი კვლევის საგანია. ამჯერად ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ამ ძეგლის ტერიტორიაზე მიწის სამუშაოებისას შემთხვევით აღმოჩენილ არქეოლოგიურ მასალაზე. აღნიშნულ, მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მქონე ნივთიერი მასალიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცული, რომელსაც ფართოდ მომრგვალებული ყუა და ტანის ზედა ნაწილში დატანილი მრგვალი სატარე ხვრელი აქვს. სწორი ტანი პირისკენ თანდათან ფართოვდება და სამკუთხა ფორმას იძენს (სიგრძე – 9 სმ., სიფართე ყუის მხარეზე – 3,5 სმ., სიფართე პირის მხარეზე – 5 სმ., სატარე ნახვრეტის დიამეტრი – 2X2 სმ, მანძილი სატარე ნახვრეტის კიდიდან გვერდამდე – 1 სმ.). ტექნოლოგიურად როგორც ცალმხრივი, ისე ორმხრივი ხეხვით ძალიან მაღალ დონეზე შესრულებულ, ხის სახელურის ხანგრძლივი დაგების შედეგად გაპრიალებულ, მრგვალ სატარე ხვრელში ხრახნისებური ნაწიბურები შეინიშნება. ზედაპირნაპრიალები ცული მკვრივი ქანის ქვისაგანაა დამზადებული. ცულის ყუა, პირი და სატარე ხვრელის უკანა მხარის გარეპირი დაზიანებულია (ტაბ. I, 1.).

აფხაზეთის ტერიტორიაზე ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცულები აღმოჩენილია გუმიხისთის ნამოსახლარზე, ლ. სოლოვიოვის მიერ გათხრილ №4 ყორღანში,¹ ფსოუში, ახალ ათონში,² ფიჩორის ცენტრა-

¹ **В. Бжания.** Результаты Гумистинского поселения в 1964 г. – *Краткие сообщения Института Археологии* (შემდგომ – *КСИА*), №116, М., 1969, გვ. 58; **Ю. В. Воронов.** В мире архитектурных памятников Абхазии, М. 1978, გვ. 30, ტაბ. X; **Л. Соловьев.** Новый памятник Воронцовской пещеры. – *Труды абхазского института языка, литературы и истории* (შემდგომ – *ТАИЯЛИ*), т. XXIX, Сухуми, 1959, გვ. 53.

² **Ю. В. Воронов.** Древности Сочи и его окрестностей. Краснодар, 1979, გვ. 10, სურ. 17.

ლურ ბორცვზე და ფიჩორის №6 გუმბაზე.¹ ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცულები გვხვდება დასავლეთ საქართველოს ძვ. წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარებზე (ერგეტა, ანაკლია I, განმუხური),² ისპანში, საელიაოს კურზიას ადრებრინჯაოს ხანის ფენებში, საკირე გორაზე, ჭოლიპაში,³ ნოსირის ნამოსახლარის პირველ კულტურულ ფენაში⁴ და ოდიშის ნეოლითურ სადგომზე.⁵

ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცულები გამოვლენილია საჩხერეში (სოფ. ქორეთი, კარახტინის მინდორი, ცარცის გორა), შიდა ქართლში (სოფ. თერეგვანი, ოჟორა), სოფელ რუსთავში, ბორჯომის რაიონში⁶ და მტკვარ-არაქსის კულტურის წრეში შემაჯალ ძეგლებზე.⁷ ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცულები გავრცელებული იყო აღმოსავლეთ

¹ ლ. ჯიბლაძე. კოლხეთის დაბლობის ნამოსახლართა სტრატეგრაფია, ქრონოლოგია და პერიოდიზაცია. საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1990, გვ. 39, ტაბ. CXVI.

² Б. Куфтин. Материалы археологии Колхиды, т. II. Тб., 1950, ტაბ. 64; რ. პაპუაშვილი, ნ. პაპუაშვილი. კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები, ერგეტა, თბ., 2005. ტაბ. XXIX; ე. გოგაძე. კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა, თბ., 1982. გვ. 39-40.

³ ფა. კახიძე. აჭარის ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის მასალები. – გაზ.: „აჭარა“, 21.V.1992; გ. გრიგოლია, გ. ფხაკაძე, მ. ბარამიძე, გ. ლორთქიფანიძე. დასავლეთ საქართველოს საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის შედეგები. – მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის (შემდგომ – მსკა), ტ. V, თბ., 1973, გვ. 21, 92. ბ. მურვანიძე. რამდენიმე ექსპონატი ლანჩხუთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმიდან. – კრებ.: გურია, III. თბ., 1975, გვ. 37.

⁴ ე. გოგაძე. კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული..., გვ. 103.

⁵ ლ. ნებიერიძე. დასავლეთ საქართველოს ნეოლითი, თბ., 1975, გვ. 55, ტაბ. XXXIV.

⁶ ი. კიკვიძე. ხიზანაანთ გორას ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, თბ., 1977, გვ. 25. ა. ორჯონიკიძე. სამცხე-ჯავახეთი ადრებრინჯაოს ხანაში, თბ., 1983, გვ. 26, ტაბ. 34. თ. ჯაფარიძე. ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961, გვ. 120; თ. ჯაფარიძე. ქართველი ტომების ეთნოკულტურის ისტორიისათვის ძვ.წ. მესამე ათასწლეულში, თბ., 1998, გვ. 120; თ. ჯაფარიძე, გ. ავალიშვილი, ა. წერეთელი. კახეთის (მარტყოფის) არქეოლოგიური ექსპედიციის 1980-1981 წლების მუშაობის ანგარიში. – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები (სხმაე) VIII. თბ., 1986, გვ. 40, ტაბ. VII; თ. ჯაფარიძე. ლითონის წარმოების ადრეული საფეხურები საქართველოში, თბ., 1955, გვ. 119. ლ. ჯიბლაძე. კოლხეთის დაბლობის ყუახვრელიანი ქვის ცულების წარმომავლობის საკითხისათვის, პრეპრინტი. თბ., 1992, გვ. 4.

⁷ თ. ჯაფარიძე, გ. ავალიშვილი, ა. წერეთელი. კახეთის..., გვ. 75; ა. ორჯონიკიძე. მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარების ძირითადი საფეხურები აღმოსავლეთ საქართველოში. თბ., 2004, გვ. 119.

ევროპაში,¹ სომხეთში (კეტი, აისტეგენე, გნიშეკა, ერშიაძინი, პეზმაშენი, გინდლიუა, შენგავითი),² დასავლეთ ევროპაში (ფინეთი, შვედეთი, დანია, გერმანია, შვეიცარია, უნგრეთი, საქსო-ტიურინგია და სხვ.),³ ჩრდილო-დასავლეთ ანატოლიაში (ტროა II, თერმი I, ალისარი, თეფე-გავრა)⁴ და ჩრდილო კავკასიაში.⁵

საბრძოლო ქვის კულტურებში ყუახვრელიანი ქვის ცულების დამზადების ტრადიციას სხვა რეგიონებთან შედარებით ყველაზე ადრე, ძვ.წ. V-IV ათასწლეულებში, დასავლეთ ევროპაში ეყრება საფუძველი. შემდეგ იგი აქ არსებობას განაგრძობს ძვ.წ. III ათასწლეულსა და ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში.⁶ აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე საბრძოლო ქვის კულტურებში ამ რიგის იარაღები ძვ.წ. III-II ათასწლეულების მიჯნაზე ჩნდება.⁷ ჩრდილო-დასავლეთ ანატოლიის ყუახვრელიანი ქვის ცულები ბრინჯაოს ხანის ევროპული ქვის კულტურის ხასიათს ატარებს. ანატოლიაში ამ ტიპის იარაღების ბალკანეთიდან, კერძოდ, ლუნაის კულტურებიდან მოხვედრა ივარაუდება.⁸

მკვლევრები თვლიან, რომ დასავლეთ ანატოლიის პლატო ევროპულ და მესოპოტამიურ ცივილიზაციებს შორის ერთგვარი დამაკავშირებელი ხიდია,⁹ თუმცა ტროა II, თერმი I და სხვა ძეგლების ქვის

¹ **А. Брюсов.** Об экспансии культур с боевыми топорами в конце III тысячелетия до н. э. – *Советская археология*, №3, М.-Л. 1961, გვ. 90; **А. Брюсов, М. Зимина.** Каменные сверленные боевые топоры на территории СССР. – *Свод археологических источников*. М., 1966, გვ. 78; **В. Городцов.** Культуры Бронзовой эпохи в средней России. Очерки исторического музея За 1914г. М., 1916, გვ. 15; **М. Gumbultas.** Bronze age culture in Central and Eastern Europe. The Hague/London: Mouton. 1965, გვ. 246.

² **Э. Хандзян.** Культура Армянского нагорья III тыс. до н.э., Ереван, 1967, გვ. 106, ტაბ. IX; **Е. Баибуртян.** Новые находки каменного века в Армении. – *СА*, №3, М. 1937, გვ. 208, სურ. 1; **Л. Петросян.** Раскопки памятников Кети и Воскосакса (III-I тыс. до н.э.). Ереван, 1986, გვ. 120.

³ **А. Монгайт.** Археология западной Европы. *Каменный век*. М., 1973, გვ. 283.

⁴ **Г. Чайлд.** У истоков Европейской цивилизации. М., 1973, გვ. 66.

⁵ **Е. Крупнов.** Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода. – *Материалы и исследования по археологии СССР* (შემდგომ: *МИА*), № 23, М.-Л., 1951, გვ. 29; **Р. Мунчаев.** Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа. – *МИА*, № 100. М., 1961, გვ. 56; **В. Марковин.** Культуры племен Северного Кавказа в эпоху бронзы (II тыс. до н.э.). – *МИА*, №93, М., 1960, სურ. 7.

⁶ **რ. ხვისტანი.** ბრინჯაოს ხანის უახლესი აღმოჩენა კოდორის ხეობის ზემო წელზე – *ქურნ.: „კულტურათაშორისი კომუნიკაციები“*; №4, 2008, გვ. 169.

⁷ **Г. Чайлд.** У истоков Европейской цивилизации, გვ. 72.

⁸ **А. Монгайт.** Археология западной Европы. *Каменный век*, გვ. 291.

⁹ **Г. Чайлд.** У истоков Европейской цивилизации, გვ. 85.

ყუახვრელიანი ცულების ფორმები მათ ადგილობრივ წარმომავლობაზე მიუთითებს.¹ ჩრდილოეთ კავკასიის რეგიონში ქვის ყუახვრელიანი ცულები ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულს ჩნდება და ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ვრცელდება, თუმცა მათი ზოგიერთი სახეობა თავს გვიანბრინჯაოს ხანაშიც (ძვ.წ. XV-XIII სს.) იჩენს.² დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ყუახვრელიანი ქვის ცულები ფიჩორის ცენტრალური ბორცვიდან (V ფენა) მომდინარე აბსოლუტური თარიღებითა და ქვის ყუახვრელიანი ცულების თანმხლები პროტოკოლხური მასალებით (ძირზე ჭილოფისანაბეჭდიანი კერამიკა, ჰორიზონტალური და წყვილადყურიანი ქოთნები, ჭურჭლის სარტყელზე ნათითურფოსობით გამოყვანილი რელიეფი, თხელკეციანი შავპრიალა კერამიკა და სხვ.) ადრე და შუაბრინჯაოს ხანაში, ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულსა და ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ მეოთხედში (დაახლოებით ძვ.წ. XXI-XVII სს.) ჩნდება.³

აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე ადრე და შუაბრინჯაოს ხანაში გავრცელებულ ცილინდრულნახვრეტიან ქვის ცულებში ცხრა ტიპია გამოყოფილი: სამკუთხა, სოლისებური, ბარისებური, ჩაქუჩისებური, კვერთხისებური, ყუიანი, ჯვრისებური, ფილაქვისმაგვარი და რომბისებური.⁴ საქართველოს ტერიტორიაზე ადრე და შუაბრინჯაოს ხანაში ოთხი ტიპის ყუახვრელიანი ქვის (ცილინდრულნახვრეტიანი) ცულია გავრცელებული: ვიწროყუიანი და სოლისებურტანიანი, ტანისაგან გამოყოფილი ყუით, ფართოდმომრგვალებულყუიანი და რომბული.⁵

ქვის ცულების კულტურებში დასავლეთ საქართველოსათვის დამახასიათებელი სოლისებური და სამკუთხატანიანი ყუახვრელიანი ქვის ცულები ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ და გავრცელებულ ფორმადაა მიჩნეული.⁶ სოლისებური და სამკუთხა ფორმის ყუახვრელიანი ქვის ცულები საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიაში თითქმის სინქრონულ პერიოდში, ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულსა და ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში ვრცელდება.⁷ დასავლეთ საქართველო-

¹ Г. Чайлд. У истоков Европейской шивилизации, გვ. 66.

² Е. Крупнов. Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода, გვ. 28; Р. Мунчаев. Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа, გვ. 56.

³ ლ. ჯიბლაძე. კოლხეთის დაბლობის ძვ.წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები. თბ., 2007, გვ. 43.

⁴ А. Брюсов, М. Зимица. Каменные сверлѣнные Боевые топоры., გვ. 26.

⁵ ლ. ჯიბლაძე. კოლხეთის დაბლობის., გვ. 43.

⁶ А. Брюсов, М. Зимица. Каменные сверлѣнные Боевые топоры., გვ. 18.

⁷ Е. Крупнов. Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода, გვ. 27; Р. Мунчаев. Древнейшая культура Северо-Восточного Кавказа, გვ. 56.

სათვის დამახასიათებელი ყუახვრელიანი ქვის ცულები ვ. მარკოვინს ჩრდილო კავკასიის ბრინჯაოს ხანის კულტურის განვითარების ქრონოლოგიური ცხრილის პირველ ეტაპზე (ძვ.წ. 2000-1700 წლები) აქვს მოთავსებული.¹ მტკვარ-არაქსის (აღმოსავლეთ საქართველოსა და სომხეთის) ადრეული ყორღანების კულტურებში ყუახვრელიანმა ქვის ცულებმა, არსებული მოსაზრებით, ჩრდილოეთ კავკასიიდან და სამხრეთ რუსეთის სტეპებიდან შემოაღწია.² რეგიონალური სიანლოვის, ქვის ცულების ფორმათა იდენტურობის, ზედაპირნაპრიალობის, მასალის, ქრონოლოგიური და სხვა ფაქტორების გათვალისწინებით კოლხეთის დაბლობში მაგარი ჯიშის ქვისაგან დამზადებულ ამ ტიპის იარაღების ჩრდილოეთ კავკასიიდან შესაძლო იმპორტირება, ხოლო შედარებით რბილი ჯიშის ქვისაგან დამზადებული ნიმუშების ადგილზევე მიბადვით დამზადება ივარაუდება.³

ომარიშარის ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცული ფორმის მიხედვით (ფართოდმომრგვალებული ყუა, სოლისებური სამკუთხა ფორმა, მრგვალი სატარე ხვრელი) ძალიან უახლოვდება დასავლეთ საქართველოს დაბლობისა და მთისწინა ნამოსახლარებზე (ისპანი, საკირე გორა, გუშისთა, ჭოლიპა, ანაკლია II) გამოვლენილ ყუახვრელიან ქვის საბრძოლო ცულებს, რომლებიც ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულითა და ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი მეოთხედით (დაახლოებით ძვ. წ. XIX–XVII საუკუნეები) თარიღდებიან.⁴ აღნიშნული ანალოგიების მიხედვით ომარიშარის ქვის ყუახვრელიანი საბრძოლო ცული ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულითა და ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი მეოთხედით შეიძლება განისაზღვროს.⁵ მიუხედავად იმისა, რომ ომარიშარის ყუახვრელიანი ქვის საბრძოლო ცული შემთხვევითაა აღმოჩენილი და უშუალოდ არქეოლოგიური გათხრების პროცესში არაა გამოვლენილი, ჩვენი აზრით, ის არ უნდა მოვწყვიტოთ მოცემულ გარემოს, რადგან იგი კონკრეტული კულტურული პუნქტის გარკვეული დროის ქვის ინდუსტრიის (საბრძოლო კულტურის) მკაფიოდ მეტყველი არტეფაქტია.

ომარიშარის ციკლოპური ნაგებობის ტერიტორიაზე მიწის სამუშაოებისას შემთხვევით აღმოჩენილ კერამიკული ნაწარმიდან (ადრეანტიკური კოლხური კერამიკისათვის დამახასიათებელი თავთავისებური და ტალღისებური ორნამენტებიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები). ყურადღე-

¹ **В. Марковин.** Культуры племён Северного Кавказа в эпоху бронзы..., გვ. 45.

² **ო. ჯაფარიძე, გ. ავალიშვილი, ა. წერეთელი.** კახეთის..., გვ. 40.

³ **ლ. ჯიბლაძე.** კოლხეთის დაბლობის..., გვ. 42.

⁴ **ბ. მურვანიძე.** რამდენიმე ექსპონატი ლანჩხუთის..., გვ. 37.

⁵ **რ. ხვისტანი.** ბრინჯაოს ხანის უახლესი აღმოჩენა..., გვ. 170.

ბას იპყრობს დერგის თუ ქოთნის გვერდების ფრაგმენტები, რომლებიც ე.წ. „პირამიდისებურ“ ორნამენტით არიან შემკული. ჭურჭლის ქარსნარევ, აგურისფერკეციან ფრაგმენტებზე ვერტიკალურ და ჰორიზონტალურ ღარებით შექმნილ სამკუთხედში პარალელურად განლაგებული ფოსოებია დატანილი, ხოლო სამკუთხედის წვერზე კი მოზრდილი ფოსოიანი კოპია დაძერწილი (ტაბ. I, 2). მსგავსი ორნამენტი დამახასიათებელია შუაბრინჯაოს მიწურულისა და ადრებრინჯაოს საწყისი პერიოდის კოლხური კერამიკისათვის. იგი მრავლადაა დადასტურებული ნოსირის ბორცვის II ფენაში, გულეიკარსა და ანაკლიაში¹.

ამავე ძეგლის ტერიტორიაზე შემთხვევითაა აღმოჩენილი მსხვილ ნადირზე სანადირო პირდიდი, ფრთამაღალი ისრისპირი (ტაბ. 11, 4) და წელში გამოყვანილი, სამუშაო პირისაკენ თანდათან გაფართოვებული ვიწროტანიანი რკინის თოხი, რომლის ვიწრო სამუშაო პირი მოხერხებულია ბელტების დასამტვრევად და ფესვების ამოსაძირკვად (ტაბ. 11, 3). მრგვალი სატარე ხვრელის დიამეტრი წინა მხრიდან უკანა ნაწილისაკენ ოდნავ დაქანებულია, ისე, რომ ხის ტარი სატარე ხვრელში მჭიდროდ ჩამჯდარიყო და არ ამოვარდნილიყო. თოხის მთლიანი სიგრძეა-20სმ, ტანის სიგრძე-13სმ, სიფართე პირთან-9სმ, სიფართე შუა ნაწილში-4,5სმ, სიფართე ზედა ნაწილში-4სმ. თოხის პირი შიდა მხრისაკენ დაფერდებულია, რათა უფრო მოხერხებული ყოფილიყო მიწის სამუშაოების წარმოებისას. მსგავსი რკინის თოხები აღმოჩენილია IV-VII საუკუნეების სამაროვნებზე (ლარის სამაროვნის №5 და №3 სამარხებში, აპუშთას სამაროვნის №5 სამარხში)², და ათარის (ოჩამჩირის რაიონი) სამაროვნის №1 და №4 სამარხებში³.

ამავე ძეგლზე ყურადღებას იქცევს სხვადასხვა ზომისა და ფორმის გრანიტის ბრტყელი ქვები, რომლებზეც 20-25 სმ დიამეტრის მქონე მრგვალი ფოსოებია ხელოვნურად ამოკვეთილი, რომელთა სიღრმე 20-30 სანტიმეტრია. მათ შესაძლოა ხელსაფქვაგად (მარცვლეულის სანაყი) ან ხის ბოდის საყრდენ-სამაგრად იყენებდნენ. ანალოგიური ქვები ექსპედიციამ სოფელ საკენში, ადგილ „ნალზიგვარშიც“ დააფიქსირა.

ციკლოპური (მეგალითური) ნაგებობის (სიმაგრის) მეორე ნაშთი მდებარეობს სოფელ საკენის აღმოსავლეთ მხარეზე, საკენის ტბის სამხრეთით, მთების – ღვალვასა (ჩრდილოეთი) და დარჩვს (სამხრეთი) შორის მდებარე ქვაბულის შემადგენლობაზე. ძეგლს უნიკალური კონსტრუქცია აქვს: ლოდებით მშრალად ნაწყობი, 3-4 მ. სიფართის მქონე

¹ ე. გოგაძე. კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული., ტაბ. 38, 44.

² Ю. Н. Воронов. Древности Азантской долины, Тб., 1982, გვ. 65-66, სურ. 23, 24.

³ М. М. Гунба. Новые памятники Цевелдинской культуры, Тб., 1978 გვ. 60.

კედელი, რომლის შემორჩენილი სიმაღლე ზოგან 2,5 მ-ს აღწევს, რკალივით შემოუყვება დაახლოებით ორიათას კვადრატულ მეტრ ტერიტორიას (განსაკუთრებით კარგადაა შემორჩენილი ჩრდილო მხარის გალავანი). გალავნის შიგნით, ძეგლის ცენტრში, შემადგენაზე, მცირე მოცულობის კვადრატული ნაგებობის ნაშთია, საიდანაც თავდადმართზე სხივებივით იშლება ქვაყრილების (კედლების?) ზოლები. ძეგლი ვიზუალურად აღწერილი აქვს ი. ვორონოვს. იგი ძეგლს ციკლოპურ ციხედ მიიჩნევს, მის შუაგულში შემორჩენილ ოთხკუთხა ნაგებობას კი სამსხვერპლოდ. აღნიშნული ავტორის ვარაუდით ძეგლი ბარიდან ალპურ საძოვრებზე გადაადგილებისას საქონლის თავშესაფრადაა შუასაუკუნეებში აშენებული.¹ საქონლის თავშესაფრად ამხელა გრანდიოზული ნაგებობის აშენება, როგორც ი. ვორონოვი ვარაუდობს, არადაძაჯვრებელია, თუმცა ძეგლის ამგვარი დანიშნულებით გამოყენება, მოგვიანებით, მისი ძირითადი დანიშნულების დაკარგვის შემდგომ, შესაძლებელია.

როგორც ცნობილია, ეგრისი უძველესი დროიდან უკავშირდებოდა ჩრდილო კავკასიას სამთო გზა-გადასასვლელებით. ერთი ასეთი გზა მდ. ოქუმისწყალის სათავეებიდანაც გადიოდა. იგი მიუყვებოდა ბუნებრივად დაცულ წყალგამყოფ ქედებს – დადალძიხს, აფშარას და ხოჯალს, აქედან მთა დარჩვისა და შემდეგ მდ. კოდორის ზემო წელის გავლით კლუხორის უღელტეხილით (კარებით) ჩრდილო კავკასიაში გადადიოდა (იხ. სიტუაციური რუკა) ოქუმისწყალის ზემო წელზე მრავლადაა შემორჩენილი ადრეული ხანის ციხე-სიმაგრეების ნაშთები (ჩხორთოლი, ლუმურიში), რომლებიც ჩრდილო კავკასიაში მიმავალ გზებს აკონტროლებდნენ. აღსანიშნავია, რომ სწორედ ამ გზებით გადაჰყავთ დღესაც საქონელი ალპურ საძოვრებზე². ეს გზა, თავის დროზე, ალბათ დაკავშირებული იქნებოდა „დარინის გზასთან“³, დიდ სავაჭრო მაგისტრალთან, რომელიც ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ქვეყნებს აკავშირებდა³.

საკენის ციკლოპური ციხე, რომელსაც სტრატეგიული მდებარეობა უკავია, კეტავს იმ ქვაბულს და ერთადერთ გზას, რომელიც ეგრისის დაბლობიდან ფანავის ქედის მთა დარჩვის გადმოლახვის შემდეგ ჩრდილო კავკასიაში გადადის (იხ. სიტუაციური რუკა). გამორიცხული არ არის, რომ საკენის ციკლოპური ციხის სახით საქმე გვქონდეს ჰეკატე მილეტელის (ძვ. წ. V ს.) მიერ მოხსენიებულ კორაქსების კედელთან

¹ **Ю. Н. Воронов.** В мире архитектурных памятников Абхазии. М., 1978, გვ. 158.

² **რ. ხვისტანი.** ერთი გეოგრაფიული სახელწოდების ლოკალიზაციისათვის. – ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“, №70, თბ., 1985, გვ. 28.

³ **ანასტასი აპოკრისიასი.** – *გეორგია*. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო **ს. ყაუხჩიშვილმა**. ტ. IV, ნაკვ. II, თბ., 1952, გვ. 237.

თუ ციხესთან (აღნიშნული ავტორის ცნობით, კორაქსები აფხაზეთის მთიანეთში მოსახლეობდნენ). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კორაქსები დ. მუსხელიშვილს კოდორის ხეობის ზემო წელზე ჰყავს ლოკალიზებული.¹ ეს მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ძეგლი ამჟამად სოჭის ასწლოვანი ხეებითა და ეკალ-ბარდებითაა დაფარული და სათანადო გაწმენდამდე მისი სრული აღქმა ჭირს. ექსპედიციას განზრახული ჰქონდა მისი გაწმენდა, ტოპოგრაფია და სადაზვერვო თხრილების გაკლება, რისი საშუალებაც, ზემოთ აღნიშნული მიზეზის გამო, არ მოგვეცა.

სოფ. საკენში, მდ. საკენის მარჯვენა მხარეზე, მთა შიყერის ძირში, ზაურ აფრასიდის სახლს ზემოთ შუასაუკუნეების ნაეკლესიარზე მცირე ზომის (6X4) დარბაზული ეკლესიაა აშენებული. აღდგენამდე ძეგლი აღწერილი აქვს ი. ვორონოვს.² სოფელში მეორე აღდგენილი დარბაზული ეკლესიაცაა, რომელიც აგრეთვე აღდგენამდე აქვს აღწერილი ი. ვორონოვს,³ იგი მდებარეობს სოფლის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაპირზე, ზღვის დონიდან 1600 მეტრზე. ამავე სოფელში, ადგილ „ნამურყვამ“-ში შემორჩენილია ტყით დაფარულ ნაგებობის ნანგრევები. კედლები ქვისაა, კირის დუღაბზე, ვიზუალური დაკვირვებით ციხე-სიმაგრის ნაშთი უნდა იყოს. ადგილობრივების გადმოცემით მიწის სამუშაოებისას აქ ხშირად პოულობენ თიხის ჭურჭლისა და რკინის ნივთების ფრაგმენტებს.

რეგიონში ორი მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეა, რომელთაც ადრე შუასაუკუნეებიდან მოყოლებული სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა ენიჭებოდათ, მათი მოვალეობა იყო სამთო-გადასასვლელელების ჩაკეტვა-გამაგრება. ერთ-ერთი მათგანი, ბიზანტიური წყაროების – ჩახარი, მდებარეობს სოფელ ჩხალთაში მდინარეების – ჩხალთისა და კოდორის შესართავთან, მარჯვენა სანაპიროზე, გზისპირას აღმართულ თვალწარმტაც კონცხზე, ბუნებრივად შემადლებულ და ხელოვნურად თავმოკვეთილ კლდის თავზე. კლდის ზედა ბაქანი ხრამზე ამოზრდილ კედლებითაა გარშემორტყმული, რომლის შემორჩენილი სიმაღლე ზოგან 10 მეტრს აღწევს. მოედანზე რამდენიმე ნაგებობის ნაშთი ჩანს; გზისპირა ჩრდილო კოშკის ადგილზე ბოლო წლებში პატარა ეკლესია აუშენებიათ, რომელსაც სამხრეთის კედლის გასწვრივ განლაგებული რამდენიმე ნაგებობა ემიჯნება. მოპირდაპირე მხარეს შირიმის ქვით შემოსილ ოთხკუთხა ნაგებობის (შესადლო ეკლესიის) ნაშთი ჩანს. ქვედა იარუსის კედლებით დასავლეთისა და ჩრდილოეთის ეზოებია შემოზღუდუ-

¹ დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. II. თბ., 1980, გვ. 15, 16, 17, 19.

² Ю. Н. Воронов. В мире архитектурных памятников Абхазии, 157-158.

³ Ю. Н. Воронов. В мире архитектурных памятников Абхазии, 157-158.

ლი, სადაც რამდენიმე ნაგებობის ნაშთი და ჭიშკრის ფრაგმენტები შეინიშნება. ციხის კედლები უხეშად დამუშავებულ ქვის (გაბრო) კვადრებითაა ნაგები კირის მაგარ ხსნარზე.

ციხე-სიმაგრე გაიგივებულია ბიზანტიური წყაროების „ჩახართან“.¹ როგორც აგათია სქოლასტიკოსი მოგვითხრობს, 555წ. ბიზანტიელების წინააღმდეგ აჯანყებული მისიმიანები ჩახარის (ჩხალის) ციხეში გამაგრებულან, რომელიც ძველთაგანვე „რკინის ციხედ“ ყოფილა ცნობილი.² ციხე-სიმაგრის ნაშთები აღწერილი აქვს ი. ვორონოვს, რომელიც ზედაპირულად აკრეფილი მასალის (თიხის სამეურნეო და სამხარეულო ჭურჭლის ფრაგმენტები) მიხედვით ძეგლის შემორჩენილი კედლების აშენების დროდ IX-X საუკუნეებს მიიჩნევს და იქვე აღნიშნავს, რომ აქ უფრო გვიანდელი ეპოქების კედლების ნაშთებიც გამოიყოფა.³ ძეგლის მიმდებარე ტერიტორიაზე 1939წ. აღმოჩენილია ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე I-ს (527-565წწ.) ოქროს მონეტა.⁴ ძეგლის ტერიტორიაზე შემთხვევითაა აღმოჩენილი ადრე შუა საუკუნეების ძველქართულ (ასომთავრულ) წარწერიანი ანტიფეიქსი (დაცულია სვანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზაში, დაბა მესტიაში).⁵

ციხე-სიმაგრის დასავლეთით ნახევარი კილომეტრის მანძილზე, მცირე შევაკებულ ადგილზე, ადგილ „ლაგვანაში“, რომელიც აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით ხრამით მთავრდება და მხოლოდ ჩრდილოეთით ეკვრის ტყიან ფერდობს, ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, ხენის დროს დიდი რაოდენობით ამოდის ადამიანის ძვლები და თიხის ნაწარმი. სოფელ ჩხალთაში აღმოჩენილია ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური მასალები,⁶ აგრეთვე ანტიკური ხანის რკინის იარაღები, სამაჯურები, მძივები და სხვ.⁷ სოფელ ომარიშარაში, სოფლის ჩრდილო მხარეზე, სამხრეთის თავშესაფრისაკენ (დღევანდელი პატრიოტთა ბანაკი) მიმავალ საავტომობილო გზასა და მდ. ყულუჩს შორის, მდინარის

¹ დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის..., გვ. 12.

² აგათია სქოლასტიკოსი. – *გეორგია*. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, III. თბ., 1936, გვ. 86.

³ Ю. Н. Воронов. В мире архитектурных памятников Абхазии, გვ. 157.

⁴ Ю. Н. Воронов. Археологическая карта Абхазии. Сухуми, 1969, გვ. 69.

⁵ შ. ჩართლანი. სვანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1986 წლის მუშაობის ანგარიში. ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ინსტიტუტში. გვ. 6.

⁶ Л. Соловьев. Погребения долменной культуры Абхазии и прилегающей части Адлерского района. – *Труды Абхазского института языка, литературы и истории АН ГССР*, вып. XXXI. Сухуми, 1960, გვ. 71.

⁷ Ю. Н. Воронов. Археологическая карта Абхазии. Сухуми, გვ. 63.

მარცხენა მხარეზე კლდოვან მალლობის რელიეფს მორგებული, არასწორი ოთხკუთხედის ფორმის მქონე ციხის ნანგრევია. კოშკებითა და ბურჯებით (კონტრაფორსებით) გამაგრებული ციხის შემორჩენილი კედლები შემოსილია ადგილობრივი ქვის კვადრებით კირის ხსნარზე.

ციხის ერთ კოშკს ოდესღაც კამარიანი გადახურვა ჰქონია, რომლის აღმოსავლეთით შემორჩენილია ციხის ჭიშკრის თალიანი ფრაგმენტი. ციხის გალავნის კედლებს შიგნით ნაგებობების საძირკვლებია შემორჩენილი, რომელთაგან ერთი ნაგებობის კონფიგურაცია ქრისტიანულ ტაძარს ჰგავს. ციხე-სიმაგრე აღმოსავლეთის მხრიდან შედარებით იოლი მისადგომია, ამიტომაც ამ მხარეზე ღრმა თხრილი ყოფილა გაჭრილი, რომლის გასწვრივ, მიწაყრილში VII-IX საუკუნეებით დათარიღებული ალვირის მოსართავის ბრინჯაოს რგოლებია აღმოჩენილი.¹

ძველი გაიგივებულია ბიზანტიური წყაროების ციხე-სიმაგრე „ბოკერთან“.² ბოკერი, ბუკერი, ბოკელ, ბოკელ, ბუქლონ სახელწოდებით ეს ციხე-სიმაგრე სხვადასხვა წყაროში მოიხსენიება.³

მდ. კოდორის ზემო წელზე გეოლოგების მიერ მრავალი სპილენძის მადაროგამონამუშევარია დადასტურებული. რეგიონის სამთამადრო წარმოების ამ ძეგლებიდან აღსანიშნავია ტვიბრაშერას მადანგამოსავალი (ღია კარიერი), რომელიც ძველი საინჟინრო-ტექნოლოგიური სპეციალიზაციის გადაწყვეტის საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს. ძველი ძვ.წ. II-I ათასწლეულებით თარიღდება.⁴

სოფელ ზემო აჟარაში, სოფლის ჩრდილო მხარეზე მდებარე ბორცვის ძირში, გულედანების ყანაში, სასოფლო სამეურნეო სამუშაოებისას, გადმოცემით, ხშირი ყოფილა ადამიანების ძვლების, ლითონის სამკაულებისა და კერამიკული ნაწარმის შემთხვევითი აღმოჩენები. აქ შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფიბულის (?) ფრაგმენტი ყანის პატრონმა ჩვენც გადმოგვცა. ჯერ მოუწვეველ ნათესების გამო აქ სადაზვერვო თხრილების გაელების საშუალება არ მოგვეცა. თხრილები მხოლოდ ყანის სამხრეთ მხარეზე, ღობის ძირში, ფერდზე იქნა გავლებული. აქ კულტურული ფენა არ დადასტურდა, მაგრამ ნაყარ ფენაში მრავლად

¹ Ю. Н. Воронов. В мире архитектурных памятников Абхазии, გვ. 159.

² დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის..., გვ. 106

³ აგათია სქოლასტიკოსი. გვ. 86; გიორგი კედრენე. ქრონოგრაფია, – გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, ტ. V. თბ., 1963, გვ. 44.

⁴ გ. ინანიშვილი, შ. ჩართოლანი, ბ. მაისურაძე, გ. გობეჯიშვილი, თ. მუჯირი. საქართველოს უძველესი სამთამადრო წარმოების ძეგლები. – ძიგბანი, №2. თბ., 1999.

ჩნდებოდა შუასაუკუნეების სამზარეულო კერამიკის ფრაგმენტები.

სოფელ მრამბაში, სოფლის სამხრეთ მხარეზე, ტყეში, ექსპედიციამ ლიტერატურაში უცნობი ეკლესიის ნანგრევი დააფიქსირა. ამავე სოფელში, მიქიანების სათიბში ნამოსახლარი დაფიქსირდა. აქ მიწის სამუშაოებისას შემთხვევით აღმოჩენილ კერამიკის ფრაგმენტებიდან ყურადღებას იპყრობს ქვევრების ძირები, რომლებზეც ჯვრებია გამოსახული. სავარაუდოდ შუასაუკუნეების სამაროვანი დაფიქსირდა სოფ. ომარიშარაში, დევდარიანების სათიბში.

ექსპედიციამ ვერ მოასწრო სოფელ გენწვიშის ძეგლების დაზვერვა, სადაც საავტომობილო გზის ორივე (სამხრეთ და ჩრდილო) მხარეზე რამდენიმე ნაეკლესიარი და ნაციხარია. ექსპედიციამ აგრეთვე ვერ მოასწრო გვანდრაში, ხუტიაში და სხვა პუნქტებში მდებარე შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენების ადგილების შემოწმება.

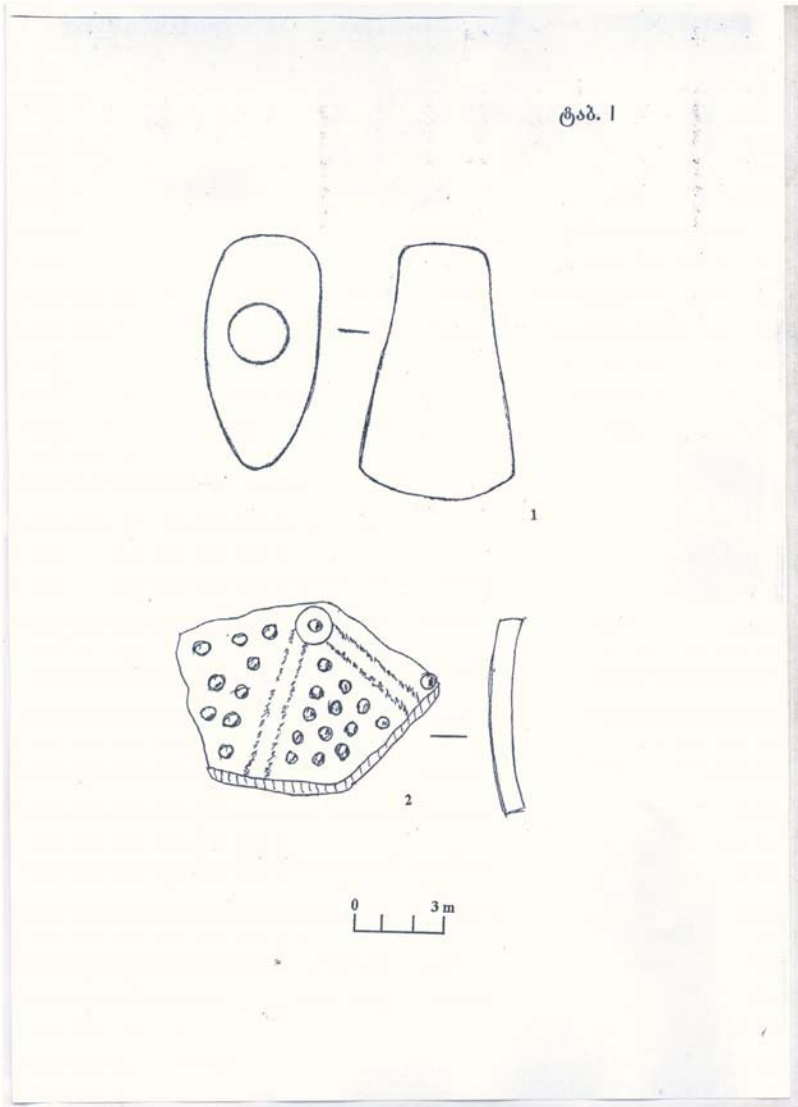
როგორც აღვნიშნეთ, ექსპედიციას 2008 წელს დაგეგმილი ჰქონდა მხარის არქეოლოგიური რუკის შედგენა, პირველ რიგში გასათხრელი და შესასწავლი არქეოლოგიური ძეგლების შერჩევა, საკენის, ომარიშარისა და ჩხალთის ციხე-სიმაგრეების ტოპო და არქიტექტურული აგებმვა. აგრეთვე ახალი არქეოლოგიური ძეგლების გამოვლენა, ზემო აჭარის სამაროვანისა და ომარიშარის მეგალითური ნაგებობის ტერიტორიების სადაზვერვო თხრილებით შემოწმება, რაც არ მოხერხდა აღნიშნული მიზეზების გამო. გვინდა ვირწმუნოთ, რომ ამჟამად ოკუპირებული რეგიონის ძეგლების შესწავლას ახლო მომავალში გავაგრძელებთ.

REVAZ KHVISTANI

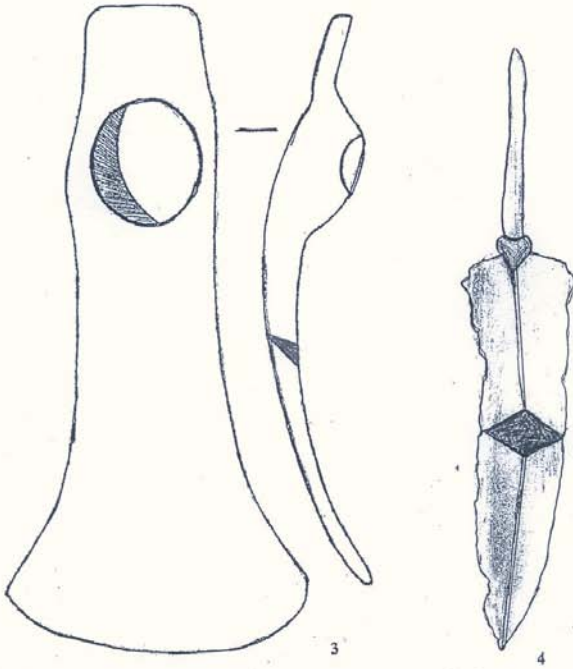
THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE UPPER REACHES OF THE KODORI RIVER (DALI MOUNTAIN GORGE) IN 2007-2008

In 2007-2008 the archaeological expedition of Sokhumi State University in the villages Mramba and Omarishari (Dali Mountain Gorge) discovered very significant monuments which had not been known in the scientific literature yet. The most interesting and noteworthy are the archaeological materials discovered during the excavation on the site of the Omarishari Cyclopean building – fragments of Colchian ceramics of early ancient period and a stone perforating axe dated back to the end of the third millennium B.C. and the first quarter of the second millennium B.C (approximately 19-17th centuries B.C).

ტაბულები

சூ. 11

0 10

თემურ თოდუა, ზვიად კვიციანი

ანტიკური ხანის სამარხის სტელები კოლხეთიდან

სამარხის სტელები ფრიად მნიშვნელოვანი ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლებია. საფლავის ქვები, სტელები მიცვალებულთა ინდივიდუალური და საგვარეულო სახელის, წოდების, დაბადების ადგილის, წლოვანების, მათი დამსახურებისა და სხვა საინტერესო ინფორმაციის შემცველია. ზოგიერთ შემთხვევაში გარდაცვლილის პორტრეტიცაა გამოსახული, ზოგზე კი წარწერებიცაა ამოტვიფრული, რაც უკვდავების სიმბოლოდ მოიაზრებოდა.¹ სამარხის სტელები ჯერ კიდევ მიკენის ეპოქაში ჩანს გავრცელებული. მათი სერიული დამზადება კი ბერძნულ-რომაულ სამყაროში ძვ.წ. VI საუკუნიდან იწყება და ახ.წ. IV საუკუნემდე გრძელდებოდა. მთელი ამ ხნის მანძილზე სამარხის სტელების სტილი, ფორმა და კონსტრუქცია ხშირად იცვლებოდა. დროის ამა თუ იმ ეტაპზე მოდაში იყო მაღალი, თხელი, ვიწრო ფორმის რელიეფურ გამოსახულებიანი თუ დეკორატიული ორნამენტებით შემკული საფლავის სტელები. ზოგჯერ კი დაბალი, მარტივი, წარწერიანი თუ უწარწერო, სადა სტელები.

კოლხეთში ანტიკური ხანის სამარხის სტელები იშვიათია. აქ ისინი ჯერჯერობით ოთხიოდე ნიმუშითაა წარმოდგენილი, ორი მათგანი დადასტურებულია სოხუმში, ხოლო დანარჩენი ბიჭვინტაში. სოხუმის ერთი სტელა მარმარილოსგანაა დამზადებული და ძვ.წ. V საუკუნით თარიღდება. მას არაერთი საყურადღებო გამოკვლევა მიეძღვნა.² მეორე სტელა (სურ. 1), რომელიც სოხუმის ძველი ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა და მრავალმხრივ საინტერესო ინფორმაციის შემცველია, დაფიქსირდა რვაწახნაგიანი ეკლესიის დეამბულატორიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში. სტელა ქვიშაქვის მონოლითისაგანაა დამზადებული. ნაკლულია, მოტეხილია სტელის მარჯვენა მხარე და ქვედა მარცხენა კუთხე. სტელა ოთხკუთხა ფორმისაა, სადაჩარჩოიანი, ზედაპირი სწორია

¹ S. Wilkins. Approach to the study of ritual. London, 1992, გვ. 7.

² О. Лордипанидзе. Сухумская Стела (к вопросу о датировке). – Советская археология, №1, 1968, გვ. 166-176, М. М. Трапш. Мраморный барельеф из Сухуми. – Вестник древней истории. №1, 1954, гв. 163-167.

და არცთუ ისე კარგადაა დამუშავებული. შემორჩენილი ნაწილის სიმაღლე – 80 სმ; სიგანე -67სმ. სტელის ზედაპირზე ბასრი იარაღით ამოჭრილია ბერძნული წარწერა. წარწერა ასომთავრული ანბანითაა შესრულებული. ტექსტი ასე იკითხება. „*ქრისტე მრავლის შემძლე. აქ განისვენებს ორესტე ჯარისკაცი, ლეგიონერი, მამაცი. გთხოვთ მოხედეთ*“¹

აღწერილი სტელა მშენებლობის დროსაა გამოყენებული, როგორც სამშენებლო მასალა. სამარხის სტელების ხელმეორედ გამოყენების პრაქტიკას ადგილი ჰქონდა ანტიკურ და შუა საუკუნეების ეპოქაშიც. მაგალითად, ძვ.წ. VI საუკუნეში ბერძენ-სპარსელთა ომების დროს, ათენელებმა საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობისას, საფლავის ქვებიც კი გამოიყენეს. ეს ტრადიცია რომაულ ხანაშიც გრძელდებოდა. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში რომაული ხანის თავდაცვითი, სამეურნეო თუ საზოგადოებრივი ნაგებობების წყობაში სამარხის სტელებს ხშირად იყენებდნენ.²

სოხუმის სტელა არც თუ ისე მაღალი ოსტატობითაა დამზადებული. მისი ავტორი მაღალი კვალიფიკაციის პროფესიონალი ოსტატი არ ჩანს. შესაბამისად, ვფიქრობთ, სტელა სპეციალურ სახელოსნოში არ უნდა იყოს დამზადებული. სპეციალურ სახელოსნოებში მხოლოდ არქიტექტურულად კარგად გაფორმებული და რელიეფურგამოსახულებიანი სტელები მზადდებოდა. სოხუმის მსგავს სტელებს კი საგარნიზონო სამსახურებში ამზადებდნენ³. თუმცაღა ისიც აღსანიშნავია, რომ ახ.წ. III საუკუნიდან ბერძნულ-რომაულ სამყაროში სკულპტურულ რელიეფური თუ დეკორატიული ორნამენტებით შემკული სტელების დამზადება შეწყდა.⁴ IV საუკუნიდან კი, ქრისტიანობის გამარჯვებასთან დაკავშირებით, სპეციალურ სახელოსნოებშიც დამზადებული სტელები კიდევ უფრო მეტი სისადავით გამოირჩევიან. ამიერიდან, ისიც ზოგჯერ, სტელებზე წარწერებია მხოლოდ ამოტვიფრული. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, სოხუმის სტელა მაინც სადა, მარტივი ტიპის სტელებს უნდა განეკუთვნოს. აქვე ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ სოხუმის სტელა აღმოსავლური, მცირეაზიური სტილისაა. ამგვარი სტილის სტელები აღმოჩენილია რომაულ-ადრეზიზანტიური ხანის მცირე აზიის მთელ რიგ რეგიონებში.⁵ მსგავს სტელებს ვხვდებით ასევე გვიანრომაული ხანის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირ-

¹ თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი. თბ., 2004, გვ. 374.

² Э. И. Соломник. Латинские надписи Херсонеса. М., 1983, გვ. 10-12.

³ Античная скульптура Херсонеса. Киев, გვ. 124.

⁴ М. А. Максимова, М. А. Наликина. Скульптура. – Античные города Северного Причерноморья. М.-Л., 1955, გვ. 312.

⁵ G. I. Florescu. Monumenti furerari romani della Dacia feriore. bucuresti, 1942, გვ. 61.

რეთის სამაროვნებზეც.¹ რაც შეეხება წარწერას, იგი ეპიტაფიაა. პალეოგრაფიული მონაცემებით, წარწერა IV-V საუკუნეებისაა, შესრულებულია იმდროინდელი ბერძნული ენის ნორმების მიხედვით, ტექსტი მრავალმხრივ საინტერესოა.

წარწერაში მოხსენიებული მეომარი-ლევგიონერი ორესტე, ონომასტიკონის მიხედვით, ბერძენი უნდა ყოფილიყო. თუ ეს ასეა, მაშინ საფიქრებელია, რომ სებასტოპოლისის რომაული გარნიზონის გარკვეული ნაწილი ბერძნულენოვანი ელემენტებით ყოფილიყო დაკომპლექტებული. სებასტოპოლისისა და საერთოდ, საქართველოს შავიზღვისპირეთის რომაული სამხედრო შენაერთების კონტინგენტი უმთავრესად ბერძნული წარმომავლობის მეომრებისაგან რომ შედგებოდა, ამას მოწმობს ასევე სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის ნაქალაქარებზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები თუ გრაფიტოები. ეს გასაგებიცაა. რომაელები, ჯერ კიდევ ახ.წ. II საუკუნიდან, არმიაში ბერძნულ სამხედრო შენაერთებსაც იწვევდნენ და სწორედ მათ აგზავნიდნენ იმ ქვეყნებში, რომლებიც თავიდანვე ელინური კულტურის არეალში იყვნენ მოქცეულნი. აქვე ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ სოხუმის სტელა აღმოსავლური, მცირეაზიური სტილისაა.

წარწერაში მოხსენიებული მეომარი-ლევგიონერი ორესტე, ონომასტიკონის მიხედვით, ბერძენი უნდა ყოფილიყო. თუ ეს ასეა, მაშინ საფიქრებელია, რომ სებასტოპოლისის რომაული გარნიზონის გარკვეული ნაწილი ბერძნულენოვანი ელემენტებით ყოფილიყო დაკომპლექტებული. სებასტოპოლისისა და საერთოდ, საქართველოს შავიზღვისპირეთის რომაული სამხედრო შენაერთების კონტინგენტი უმთავრესად ბერძნული წარმომავლობის მეომრებისაგან რომ შედგებოდა, ამას მოწმობს ასევე სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის ნაქალაქარებზე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები თუ გრაფიტოები. ეს გასაგებიცაა. რომაელები, ჯერ კიდევ ახ.წ. II საუკუნიდან, არმიაში ბერძნულ სამხედრო შენაერთებსაც იწვევდნენ და სწორედ მათ აგზავნიდნენ იმ ქვეყნებში, რომლებიც თავიდანვე ელინური კულტურის არეალში იყვნენ მოქცეულნი. აქვე ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ სოხუმის სტელა აღმოსავლური, მცირეაზიური სტილისაა.

ყოველივე ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ორესტე უცილობლად ბერძენი იყო. ამ დროის დასავლეთ საქართველოში, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში პირთა სახელები ხომ ჩვეულებრივ ბერძნულ-რომაულია.² აქედან გამომდინარე, არ არის გამორიცხული, რომ

¹ Э. И. Соломник. Латинские надписи Херсонеса, გვ. 15-16, №39, 40.

² თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ბერძნული წარწერების., გვ. 30-35.

ორესტე ადგილობრივი, მკვიდრი მოქალაქე ყოფილა. მით უმეტეს, როცა ბიზანტიური არმიის შემადგენლობაში, როგორც ეს *Notitia Dignitatum*-დან ჩანს, დასავლეთ საქართველოს მკვიდრი მოსახლეობის – აბაზგებისა და ჭანების კონტინგენტიც შედიოდა.¹

წარწერიდან ირკვევა, რომ ორესტე ვეტერანი ჯარისკაცი კი არ იყო, არამედ მოქმედი ლეგიონერი, რომელიც თავისი დროისათვის გამორჩეული დამსახურებული პირი ყოფილა. შესაძლოა, მას განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვოდა საბრძოლო ოპერაციების წარმართვაში. მართალია, ორესტე „მაძაცი“ მეომარია, მაგრამ ის ფაქტი, რომ წარწერაში მისი სამხედრო ჩინი არ ფიგურირებს, ამასთანავე, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ თვით სტელაც სადაა, ვფიქრობთ, იგი რიგითი ლეგიონერი უნდა ყოფილიყო. მოყვანილი ტექსტი იმითაცაა საინტერესო, რომ აქ გარკვევითაა მითითებული ორესტეს სამხედრო სტატუსი, რაშიც ქვეითი, მძიმედ შეიარაღებული ჰოპლიტი იგულისხმება. ეს კი იმის მოწმობაცაა, რომ სებასტოპოლისის რომაული გარნიზონი არა მარტო მხედრებისგან,² არამედ ქვეითებისგან შედგებოდა.

სოხუმის სტელის წარწერაში არ არის მითითებული ორესტეს ასაკის, მისი სამხედრო სამსახურში ყოფნის ხანგრძლივობის შესახებ. არც გარდაცვლილი ლეგიონერის სამხედრო ქვედანაყოფის სახელწოდებაზე არ არის რაიმე მინიშნება, რაც ესოდენ დამახასიათებელი იყო ლეგიონერთა ეპიტაფიისათვის. შესაძლოა, ორესტე იმ XV ლეგიონის ჯარისკაცი ყოფილიყო, რომლის შტაბ-ბინა I-V საუკუნეებში სატალაში მდებარეობდა და რომლის სამხედრო შენაერთები პიტიუნტში იყვნენ დისლოცირებულნი.³ იქნებ იგი *Notitia Dignitatum*-ში მოხსენიებული სებასტოპოლისში დისლოცირებული კლავდიუსის სახელობის კოჰორტის ლეგიონერია.⁴ თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი „ნოტიციაში“ მოხსენიებულ სებასტოპოლისის თანამედროვე სოხუმთან იდენტიფიცირებას კატეგორიულად უარყოფს,⁵ რაც, ჩვენი აზრით, გარკვეულ ეჭვებს აღძრავს, თუნდაც იმიტომ, რომ კლავდიუსის სახელობის კოჰორტა მცირე არმენიის სებასტოპოლისში არასოდეს მდგარა.

¹ *Notitia Dignitatum* – გეორგიკა I., ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1961, გვ. 14.

² თ. თოდუა. რომაული სამეარო და კოლხეთი. თბ., 2003, გვ. 23.

³ Н. Ш. Кигурадзе, Г. А. Лордкипанидзе, Т. Т. Тодуа. Клейма XV легиона из Пицундского городища. – *Вестник древней истории*. №2, 1977, гв. 89-90.

⁴ გეორგიკა, I., გვ. 175.

⁵ Б. ლომოური. „Notitia Dignitatum“-ის ზოგიერთი ცნობების გარკვევისთვის – *ოსეურ შრომები*, 162, 1975, გვ. 69.

ხსენებული კოპორტა, როგორც ამას გონიომი ახლახან აღმოჩენილი კლავდიუსის II კოპორტის დამლიანი აგურის ფრაგმენტი მიუთითებს, ახ.წ. I-III საუკუნეებში აფსაროსში იდგა.¹ არ არის გამორიცხული, რომ ეს კოპორტა მოგვიანებით, IV საუკუნეში აფსაროსიდან სებასტოპოლისში გადმოესროლათ. ამის საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ IV-V საუკუნეებში აფსაროსი, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, მოქმედი ციხესიმაგრე არ არის. შესაბამისად აქ სამხედრო შენაერთებიც არ უნდა მდგარიყვნენ. არც ისაა გამორიცხული, რომ ორესტე ბიზანტიური არმიის შემადგენლობაში შემავალი ნოტიციასეული აბაზგთა I ფრთეულის² ჯარისკაცი ყოფილიყო.

წარწერაში მითითებული ეპითეტი – „ქრისტე მრავლის შემძლე“ – იმის მიმანიშნებელია, რომ გარდაცვლილი პირი – ორესტე, ამ წარწერის შემსრულებელი და მისი დამკვეთიც ქრისტიანები იყვნენ. ეს კი, სხვა მხრივ, იმის მოწმობაცაა, რომ სებასტოპოლისში დისლოცირებული რომაული სამხედრო შენაერთებისა და აქაური მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ქრისტიანებისაგან შედგებოდა. საფიქრებელია, რომ ისევე როგორც პიტიუნტში,³ სებასტოპოლისშიც ქრისტიანული თემი არსებულებოდა, რაც დასტურდება კიდევ ე.წ. „აქტა ანდრიაში“ (319წ.) დაცული ცნობითაც: „დიდი ანდრია სიმონთან ერთად ჩამოვიდა ქალაქ ფუსტაში, საიდანაც მათ გასწიეს აბაზგიისაკენ; მივიდნენ სებასტოპოლისში, იქადაგეს სარწმუნოება და მცხოვრებთა დიდი ნაწილი ქრისტიანობას აზიარეს“.⁴

ვფიქრობთ, სებასტოპოლისში და, საერთოდ, საქართველოს შავიზღვისპირეთში ქრისტიანიზაციის პროცესი 313წ. მილანის ედიქტის მიღების შემდეგ უნდა გაძლიერებულიყო. ისევე როგორც პიტიუნტში, აქაც ქრისტიანულ თემს ლეგალური მოღვაწეობა უნდა დაეწყო. სებასტოპოლისში ქრისტიანული თემის სიძლიერეზე, მის ორგანიზაციულ სიმტკიცეზე მიუთითებს არა მარტო ზემოთ ხსენებული IV-V საუკუნეების რვაწახნაგიანი ეკლესია, არამედ სებასტოპოლისის რადიაციაში შემავალი წებელდის სამაროვანზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი და მინის ბალზამარიები, რომლებიც ჯვრის გამოსახულებითაა შემკული. ამავე ნეკროპოლზეა დადასტურებული IV-V საუკუნეების ვერცხლის

¹ Ш. Х. Мамуладзе, М. С. Халваши, Л. Г. Асланишвили. Римские гарнизоны Апсара. – *Вестник древней истории*. №1, 2002, გვ. 35.

² *გეორგია*, I., გვ. 171.

³ თ. თოდუა. რომაული სამყარო და კოლხეთი, გვ. 66.

⁴ R. Glöckner. Zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Wiesbaden, 1980, გვ. 208.

მედალიონი ქრისტიანული წარწერით – „ერთარსი ღმერთი, მშველელი შემწირველთა“ და ოქროს მცირე ზომის ჯვარი.¹ წებელდის სამაროვნის IV-V საუკუნეების სამარხთა გარკვეულ ნაწილის დაკრძალვის წესიც ქრისტიანულია.²

როგორც ჩანს, IV-V საუკუნეებში სებასტოპოლისი იყო არა მარტო რომაული კასტელუმი, არამედ ქალაქიც, ორგანიზებული ადრე-ქრისტიანული თემით, რომელიც შესაძლოა ფლობდა კიდევ გარკვეულ მიწის ნაკვეთებს. თუმცა პირველ ხანებში მისი გავლენა ციხე-ქალაქის კედლებსა და მის არცთუ ისე დიდ სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიის ფარგლებს არ უნდა გასცილებოდა. ასეა თუ ისე, ერთი რამ უდავოა: IV-V საუკუნეებისათვის საქართველოს ზღვისპირა ციხე-ქალაქებში ქრისტიანობა მყარად ფეხმოკიდებული რელიგიაა, ხოლო ნაწილობრივ – დასავლეთ საქართველოს შიდა, მთიან რეგიონში.

მოყვანილი ტექსტი აზუსტებს ასევე IV-V საუკუნეების სებასტოპოლისის სტატუსსაც, რაც დღემდე მკვლევართა შორის დავის საგანი იყო. სპეციალისტთა უმრავლესობა კატეგორიულად უარყოფს აქ IVს. დასასრულსა და V საუკუნეში რომაული გარნიზონის დისლოცირებას.³ სოხუმის ახლად აღმოჩენილი წარწერა კი საპირისპიროს მეტყველებს. იგი დოკუმენტურად ადასტურებს მოსაზრებას, რომ IV-V საუკუნეებში სებასტოპოლისი, ისევე როგორც პიტიუნტი მოქმედი ციხესიმაგრეებია, სადაც კვლავ რომაული გარნიზონი დგას.⁴ მეტიც, როგორც წარწერიდან ირკვევა, სებასტოპოლისის გარნიზონი ლეგიონური ყოფილა. ლეგიონური გარნიზონები კი მნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ ცენტრებში იყვნენ დისლოცირებული.

სებასტოპოლისი რომ ამ დროისათვის საკმაოდ თვალსაჩინო სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური ცენტრია, ამას არქეოლოგიური მონაცემებიც ადასტურებენ. კერძოდ, სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე დადასტურებულია არცთუ ისე მცირე რაოდენობის ახ.წ. IV-V საუკუნეების ხმელთაშუაზღვისპირეთის სახელოსნოების ვერტიკალურპირიანი, წითელლაკიანი ჯამების ფრაგმენტები, შემკული ცხოველების (დელფინი, თევზი, ტახი, შველი) რელიეფური სახეებითა და ჯვრის

¹ **М. М. Трапш.** Культура Цебельдинских некрополей. – *Труды*. 3. Тб. 1971, გვ. 206-207.

² **М. М. Трапш.** Культура Цебельдинских некрополей, გვ. 206-207.

³ **Г. А. Меликишвили.** К истории древней Грузии. Тб., 1959, გვ. 382; **М. П. Инадзе.** Причерноморские города древней Колхиды. Тб., 1968, გვ. 264; **Б. ლომოური.** „Notitia Dignitatum“-ის ზოგიერთი ცნობების., გვ. 70;

⁴ **თ. თოდუა.** რომაული სამყარო და კოლხეთი, გვ. 38.

გამოსახულებით. სებასტოპოლისში ახ.წ. IV-V საუკუნეების საკმაოდ მკვეთრად ორიენტირებული კულტურული ფენის არსებობის ილუსტრაციაა, აგრეთვე ციხესიმაგრის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული სამოსური ამფორების ფრაგმენტები, მცირეაზიური ჭრაქების ზოგიერთი ტიპი, პრიალაზედაპირიანი დოქების სახესხვაობები, ბადისებრ ორნამენტიანი მინის ჭურჭელი.¹

რაც შეეხება მონეტებს, მართალია, ახ.წ. IV-V საუკუნეებში მათი ცირკულაცია თითქმის სრულიად გამქრალია, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ იმპერიის სხვა პროვინციების (მაგალითად, პანონიის) მსგავსად, აქაც IV ს. I ნახევრის მონეტები IV-V საუკუნეებში ყოფილიყო მიმოქცევაში,² მით უმეტეს, როცა IV ს. დასასრულიდან აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში მიმდინარეობდა მონეტების დევალვაციისა და ინფლაციის პროცესი, რის გამოც IV-V საუკუნეებში ჯარისკაცებს ფულადი ანაზღაურება შეუწყდათ.³

დაბოლოს, სოხუმის სტელის წარწერა დოკუმენტურად ადასტურებს, რომ IV-V საუკუნეებში სებასტოპოლისში, ისევე როგორც ზღვისპირეთის დანარჩენ ცენტრებშიც ოფიციალურ, გაბატონებულ ენას წინანდებურად ბერძნული წარმოადგენდა. ლათინური წარწერები კი აქ ძალზე იშვიათია, ისიც ნაწილობრივ სამხედრო ადმინისტრაციას უკავშირდება. ლათინიზმები, როგორც ეს პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში აღმოჩენილი წარწერებიდან ჩანს, შემოიფარგლებოდა სამხედრო-ადმინისტრაციული ტერმინებით – ლეგიონერი, კოჰორტა, ვეტერანი, ლეგატი და სხვა. პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ არქეოლოგიურად საკმაოდ კარგად შესწავლილ ბიჭვინტის სამაროვანზე არ დასტურდება წარწერიანი ან გამოსახულებიანი სტელები, რომლებიც ესოდენ დამახასიათებელი იყო რომაული პერიოდის სამარხებისათვის. აქ ჯერჯერობით მხოლოდ ორიოდ სტელაა დაფიქსირებული.

ერთი მათგანი (სურ. 2) აღმოჩნდა სამაროვნის ცენტრალურ ნაწილში, ნახევარწრიული ნაგებობის კედლის ნაშალში. სტელა ქვიშაქვის მონოლითისაგან არის დამზადებული. სტელა ფრაგმენტულია, ძირი მოტეხილია. მისი შერჩენილი სიგრძეა 73,7 სმ. სიგანე -30 სმ. მონოლითის ზედა ნაწილში ამოჭრილია ოთხკუთხა 2,5, სმ. სიღრმის ფოსო 13,4X7 სმ. ზომისა, რომელშიც ბუდეა გაკეთებული 11X4,5 სმ რკინის ჯვრის ჩასადგმელი, ჯვრიანი ბუდე საგულდაგულოდაა დაფარული და-

¹ **М. М. Транш.** Древний Сухуми. – *Труды*. 2. Сухуми, 19696 გვ. 335-338.

² **P. Oliva.** Pannonia and the onset of crisis in the Roman empire. Praha, 1952, გვ. 242

³ **F. Miller.** The Roman empire and his neighbours. London, 1981, გვ. 242.

რიანი 0,7 სმ სისქის კრამიტის ნაჭრისაგან გამოჭრილი სპეციალური 13X7 სმ ზომის სარქველით, რომელიც კირხსნართაა გადაღესილი. სტელის შემკვეთსაც და მის დამამზადებელ ოსტატს, ვფიქრობთ წარმართებისაგან უნდა დაემალათ ჯვარი. თავის დროზე სტელა შესაძლოა ფარული ქრისტიანის სამარხზე ყოფილიყო აღმართული.¹ შემდეგ, როგორც სამშენებლო მასალა მოხვდა გაურკვეველი დანიშნულების ნაგებობის წრიულ კედელში. მცირეაზიური ანალოგიებითა და თავად სტელაში ჩასმული ჯვრის ფორმის მიხედვით აღწერილი სამარხის სტელა ახ. წ. IV საუკუნით უნდა დათარიღდეს,² რასაც დამატებით ადასტურებს ბიჭვინთის სატაძრო კომპლექსის გათხრისას აღმოჩენილი მარმარილოზე გამოყვანილი მსგავსი ჯვარი, რომელიც ასევე IV საუკუნით თარიღდება. სტელის დამამზადებელი დაბალი კვალიფიკაციის ხელოსანი, არაპროფესიონალი ოსტატი ჩანს. სტელა სპეციალურ სახელოსნოში არ არის დამზადებული, კუსტარული წესითაა შესრულებული.

ისტორიული ვითარების გათვალისწინებით, შესაძლებელია ჯვრიანი სტელის კონკრეტული ეპოქით დათარიღებაც. როგორც ცნობილია, „მილანის ედიქტის“ მიღების შემდეგ, ახ.წ. 313წ. კონსტანტინე I-ის განკარგულებით რომის იმპერიაში ქრისტიანების დევნა შეწყდა. ეს სავალდებულო უნდა ყოფილიყო ბიჭვინთისათვის, სადაც 325 წლისთვის უკვე არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის ეპისკოპოსი სტრატოფილე ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებაში მონაწილეობდა. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ამ დროისათვის პიტიუნტში მოხდა ქრისტიანული თემის ლეგალიზაცია, მისი ორგანიზაციული განმტკიცება. ამიერიდან საქალაქო ქრისტიანული თემი ფლობდა მიწის ნაკვეთებსაც, სადაც ცალკე იკრძალებოდნენ ქრისტიანები. ასე რომ, გასაიდუმლოებული ჯვრიანი სტელა, კონსტანტინეს წინამორბედის – დიოკლეთიანეს ეპოქას (284-305წწ.) უნდა მივაკუთვნოთ, როდესაც ქრისტიანების არნახულ დევნა-შევიწროებას ჰქონდა ადგილი.

რაც შეეხება ბიჭვინთაში დადასტურებულ მეორე სტელას (სურ. 3), ის სამაროვნის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე შემთხვევით აღმოჩნდა. პექტოგრაფიული მონაცემებით, ის ორგანოგენულ, მარცვლოვან კირქვას წარმოადგენს და კარგად დაცული მიკროორგანიზმებისაგან შედგება. კირქვის სტრუქტურას გამარმარილობა არ ემჩნევა. პრეპარატი ლამაზი სტრუქტურისაა, რომელსაც მომწვანო ელფერი დაჰკრავს და მარმარილოს ჩამოჰკავს. ასეთი კირქვები დასავლეთ საქართ-

¹ ზ. კვიციანი დასავლეთ საქართველოს და რომის იმპერიის კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიისათვის. თბ., 1997, გვ. 60.

² გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ., 1991, გვ. 155.

ველოში და მათ შორის აფხაზეთშიც გვხვდება.¹ სტელა ფრაგმენტუ-
ლია. შემორჩენილია მისი მხოლოდ ზედა, თავის ნაწილი შვერილებით,
რომლებიც დასაკრძალავი ჩირაღდნის აღმოდებული პირის სტილიზე-
ბულ გამოსახულებას წარმოადგენს. სტელა კარგადაა დამუშავებული
და არქიტექტურულად საკმაოდ მაღალ დონეზეა გაფორმებული. მისი
დამამზადებელი, კვალიფიციური, პროფესიონალი ხელოსანი ჩანს. სტე-
ლის ფორმიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ ის თავის დროზე მიცვა-
ლებულის საფლავზე იყო აღმართული.

აღწერილი სტელა თაღისებური ტიპის საფლავის სტელებს განე-
კუთვნება. ასეთი ტიპისა და ხარისხის საფლავის ქვები სპეციალურ სა-
ხელოსნოებში მზადდებოდნენ. ბიჭვინტის მსგავსი სტელები ფართოდ
იყო გავრცელებული რომაულ სამყაროში. მისი ანალოგიები ცნობილია
ესკუსიდან² და კიოლნიდან,³ ისინი შესაბამისად I-II და III საუკუნეებით
თარიღდება. ბიჭვინთური სტელის იდენტურია, კონსტანცის არქეოლო-
გიურ მუზეუმში დაცული საფლავის ქვა, რომელიც IV საუკუნითაა და-
თარიღებული.⁴ ბიჭვინთური სტელის ფრაგმენტის ანალოგიურია, აგრეთ-
ვე ტრაპიზონის მუზეუმში დაცული საფლავის ქვა (სურ. 4), რომელიც
სპეციალურ სახელოსნოში ჩანს დამზადებული, ისიც თაღისებური სტი-
ლის სტელებს განეკუთვნება. მათ შორის დიდი მსგავსებაა ასევე შვერი-
ლების გაფორმებითაც. ტრაპიზონის საფლავის ქვის შვერილებიც ჩი-
რაღდნის სტილიზებული ალის გამოსახულებით ბოლოვდება.

აღსანიშნავია, რომ ტრაპიზონის საფლავის ქვა წარწერიანია.
სტელის ზედაპირზე ბასრი იარაღით ამოჭრილია ლათინური წარწერა,
საიდანაც ირკვევა, რომ სტელა აღუმართავთ XV ლეგიონის ვექსი-
ლაციის ექიმის საფლავზე. სტელა ახ. წ. II საუკუნით თარიღდება.
ბიჭვინთური სტელის ფრაგმენტი კი ანალოგებითა და მხატვრულ-სტი-
ლისტური ნიშნებით II-III საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

ბიჭვინთური სტელის ფრაგმენტი, შესრულების ტექნიკითა და ანა-
ლოგიებით, თავის დროზე წარწერიანი უნდა ყოფილიყო. არ არის გამო-
რიცხული, რომ სტელა ეკუთვნოდა იმ XV ლეგიონის ჯარისკაცს, რო-
მელთა სამხედრო შენაერთები ახ.წ. II-III საუკუნეებში პიტიუნტში იყ-
ვნენ დისლოცირებული. ყოველ შემთხვევაში, ერთი რამ მაინც ცხადია:
აღნიშნული სტელა სოციალურად დაწინაურებული, გამორჩეული, დამ-

¹ გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი, გვ. 212.

² Р. Иванов. Лиха на Македонски легион от Ескус. – *Археология*, №3, 1989. გვ. 46.

³ *Римское искусство и культура*. Выставка римско-германского Музея города Кельна. Кельн. 1984, გვ. 64.

⁴ G. Bordenache. Temi di eta inferiore. – *Dacia*, IX, 1965, გვ. 281.

სახურებელი პირის საფლავზე უნდა ყოფილიყო აღმართული. ეთნო-კულტურულად კი, ის უკავშირდება ბერძნულ-რომაულ ეთნოსს, რომელიც პიტიუნტის სამხედრო-სამოქალაქო მოსახლეობის დომინანტს წარმოადგენდა. როგორც ჩანს, ბიჭვინთის კარგად შესწავლილ სამაროვანზე სტელები, ჯერჯერობით მხოლოდ ორი ნიმუშითაა წარმოდგენილი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, სტელები აქ საკმაოდ ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული. ამის დასტურია ასევე ის ფაქტიც, რომ სამაროვანზე სამარხთა დაზიანების არცერთი შემთხვევა არ დაფიქსირებულა. სამარხები ალბათ სათანადო ზედაპირული ნიშნებით, ლოდებითა და სტელებით უნდა ყოფილიყო გამოყოფილი.

ამრიგად, კოლხეთში აღმოჩენილი სამარხის სტელები მრავალმხრივ საინტერესო ძეგლებია, რომლებსაც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებათ II-IV საუკუნეების არა მარტო პიტიუნტის და სებასტოპოლისის, არამედ საერთოდ ამ პერიოდის კოლხეთის ისტორიისათვის. ამასთანავე ამგვარი ტიპის სტელების აღმოჩენა ჯერჯერობით უნიკალურია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიური სინამდვილისათვის და ამდენად ისინი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევენ.

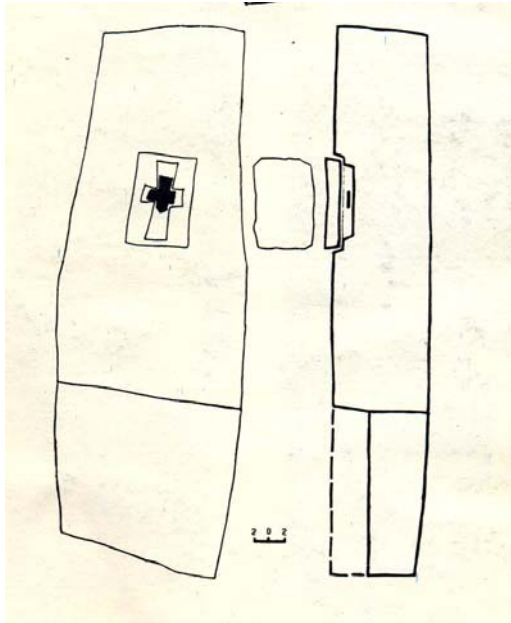
TEMUR TODUA, ZVIAD KVITSIANI

ANTIQUÉ PERIOD TOMB STELES FROM COLCHIS

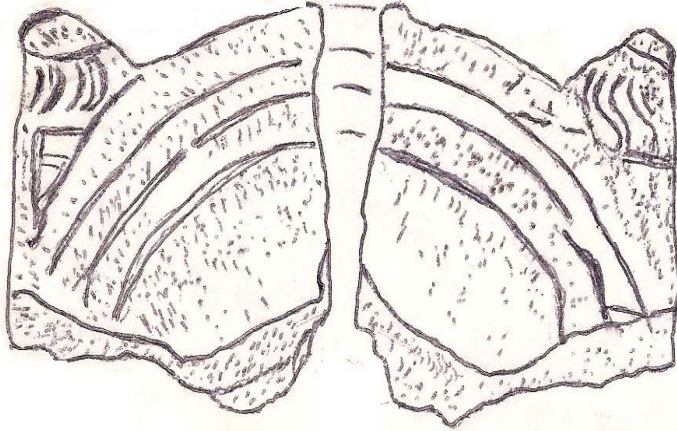
On the South-West of Bichvinta's tomb there happened to be the fragment of the gravestone of the stone tomb with flanges representing the shape of a stylized flame. The gravestone is well done and it's decorated quite at a high level architecturally. Its identical models are kept in the museums of Konstant and Trabzon. Bichvinta's gravestone must be dated the 2nd and 3rd centuries A.D. The gravestone must have been hoisted on the grave of some noble person. Ethnographically it is connected with the Greek-Roman ethnos. Lately, during the excavations of Sukhumi archeological expedition on the site of the old fortress, in the southeast part of the octagonal church, a sandstone slab with an old Greek inscription was found. The text reads as follows: "Christ, the All-powerful, here is buried Preste, soldier, legionnaire, brave man, please take care of him". The inscription is dated 4-5th centuries. The text has a versatile implant: it appears that Oreste was an acting legionnaire. The garrison of Sevastopolis also consisted of infantrymen. At this time Sevastopolis was an important fortress, where the garrison of legionnaires was encamped. The executor, the customer of the mentioned inscription and the deceased person were Christians.

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

კოლოტილოვი ა, სოციოლოვი

ალექსანდრე ვურჯუშია

**საქართველო და გლობალური
ინტერესები**

ყველა სახელმწიფო საგარეო პოლიტიკის წარმართვისას უპირველეს ამოცანად მიიჩნევა ისეთი პოლიტიკის შემუშავებას, რომელიც ხელს შეუწყობს მეზობელ სახელმწიფოებთან მშვიდობიანი და პარტნიორული ურთიერთობების წარმართვას.

საქართველოს ისტორიის განმავლობაში ხშირად ყოფილა პერიოდი, როდესაც მას არ შესწევდა ძალა და შესაძლებლობები ეწარმოებინა დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკა. საქართველოს საგარეო პოლიტიკაზე ხშირად ახდენდნენ გავლენას გარე ფაქტორები ანუ ძლიერი მეზობლები. ასევე ხშირად ყოფილა საქართველოს ისტორიაში, რომ ის დარჩენილა პარტნიორის გარეშე. ასეთ შემთხვევაში მას საკუთარი ძალებით უწევდა ურთიერთობათა დარეგულირება და ზოგიერთ შემთხვევაში, ის ოსტატურად ლავირებდა იმ ძალებს შორის, რომელიც ცდილობდნენ რეგიონში წარმართველი როლის თამაშს.

XV საუკუნიდან კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში, ერთმანეთს პირველობას ეცილებოდნენ ოსმალეთი და ირანი. ვითარება რადიკალურად შეიცვალა მას შემდეგ რაც XVIII საუკუნეში კავკასიის რეგიონში გამოჩნდა რუსეთი. 1801 წელს უგულვებელყო რა გიორგიევსკის ტრაქტატით გათვალისწინებული სამოკავშირო ვალდებულებანი, რუსეთის იმპერიამ მოახდინა ქართლ-კახეთის სამეფოს, ხოლო 1810 წელს იმერეთის სამეფოს ანექსია. რუსეთის მარწუხებისგან დაღწევა საქართველომ 1917 წელს შეძლო, თუმცა არცთუ დიდი ხნით. 1921 წელს რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულმა რესპუბლიკამ მოახდინა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია და ანექსია.

1990წ. საქართველო კვლავ გახდა დამოუკიდებელი სახელმწიფო და გამოძინარე წარსულის გამოცდილებიდან, მან უარი თქვა რუსეთთან მჭიდრო ურთიერთობებზე. თუმცა, აფხაზეთში 1993წ. განცდილი მარცხის შემდგომ საქართველოს მთავრობა იძულებული გახდა დათანხმებულიყო რუსეთის მოთხოვნას დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანა-

მეგობრობაში გაწევრიანების შესახებ. კავკასია ოდითგანვე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა და ასრულებს მსოფლიო პროცესებში. ამის ძირითად მიზეზს წარმოადგენს მისი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა. Caucasusland-ი წარმოადგენს დამოუკიდებელ გეოპოლიტიკურ ერთეულს, სადაც ხშირად იკვეთებოდა სხვადასხვა ზესახელმწიფოთა ინტერესები. ევროპისა და აზიის გზაჯვარედინზე მდებარე რეგიონი სპეციფიკურია. ინტერესთა გადაკვეთას ხშირად გამოუწვევია მწვავე პროცესები რეგიონში. კავკასიის რეგიონის სპეციფიკურობა მნიშვნელოვნად იმაში მდგომარეობს, რომ იგი წარმოადგენს მრავალეთნიკურ რეგიონს.

დღესდღეობით, კავკასიაში გადაკვეთილია სამი გლობალური მოთამაშის – აშშ-ს, რუსეთისა და ევროკავშირის ინტერესები. საქართველოსა და მთლიანად, კავკასიის მიმართ ინტერესს განსაზღვრავს გეოეკონომიკური ფაქტორი. იყო პერიოდი კავკასიის ისტორიაში, როდესაც მის მიმართ ინტერესი გამოწვეული იყო ძირითადად გეოპოლიტიკური ფაქტორებით. ენერგეტიკულ რესურსებზე მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად, გაიზარდა ინტერესი საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიის მიმართ, როგორც ენერგეტიკული დერეფნისა და დამაკავშირებელი ხიდის ცენტრალურ აზიასთან. დღესდღეობით ეს ორი ფაქტორი (გეოპოლიტიკური და ენერგეტიკული) ერწყმის ერთმანეთს და ქმნიან ერთ მთლიანს – გეოეკონომიკურს. რუსეთის მხრიდან წარსულში გადადგმულმა არაპარტნიორულმა ქმედებებმა უბიძგა საქართველოს ორიენტაცია მიემართა დასავლეთისკენ. რუსეთი ყოველთვის აცხადებდა, რომ მისთვის სულ ერთი იყო გაწევრიანდებოდა თუ არა საქართველო ევროკავშირში, მისთვის გაცილებით პრიორიტეტული იყო და რჩება არ დაუშავს საქართველოს გაწევრიანება ნატოში. „საქართველოს ჩრდილოანტიკონტინენტური ხელშეკრულების ორგანიზაციაში გაწევრიანება გულისხმობს ქვეყანაში დემოკრატიული პროცესების წარმატებით დასრულებას, ისეთი თავდაცვითი სისტემის შექმნას, რომელიც იქნება შესაბამისობაში ალიანსის სტანდარტებთან და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, საქართველოს ეყოლება ყველაზე ეფექტური და საიმედო მოკავშირეები ნატოს წევრი ქვეყნების სახით“.¹

პატარა (სუსტი) სახელმწიფოსთვის რთულია უსაფრთხოების და სუვერენიტეტის საკუთარი ძალებით უზრუნველყოფა, ამიტომ ის ხშირად ცდილობს იპოვოს ისეთი მოკავშირე, რომელიც მყარად და კეთილსინდისიერად დაიცავს სამოკავშირო ვალდებულებებს. 1992წ. საქართველო გახდა ჩრდილოატლანტიკური თანამშრომლობის წევრი. თუმცა, გამომდინარე ობიექტური მიზეზებისა, ნატოსა და საქართველოს შორის

¹ ხ. ბურკაძე, ა. კორეპანოვი. ეს ნატო. თბ., 2008, გვ. 66.

თანამშრომლობა აქტიური გახდა 1999წ. 23 მარტიდან – საქართველო შეუერთდა ნატოს „პარტნიორობა მშვიდობისათვის“ პროგრამას (PFP). 2002წ. საქართველომ ოფიციალურად გააკეთა განაცხადი ნატოში გაწევრიანების შესახებ. ხოლო 2004 წლიდან საქართველო არის პირველი ქვეყანა, რომელიც ახორციელებს ინდივიდუალური პარტნიორობის სამოქმედო გეგმას. აღნიშნული IPAP ოთხი ნაწილისაგან შედგება:

1. პოლიტიკური და უსაფრთხოების საკითხები;
2. თავდაცვის, უსაფრთხოებისა და სამხედრო საკითხები;
3. საჯარო ინფორმაცია, სამეცნიერო და გარემოს დაცვის საკითხები, სამოქალაქო საგანგებო სიტუაციების მართვა;
4. ადმინისტრაციული, საინფორმაციო უსაფრთხოების და რესურსებთან დაკავშირებული საკითხები“.¹

1992წ. ევროკავშირმა საქართველო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ სცნო. სწორედ ამ პერიოდიდან დაიწყო აქტიური თანამშრომლობის პერიოდი. ევროკავშირის მიერ საქართველოსთვის გაწეული დახმარების ჯამური რაოდენობა 700 მილიონ ევროს უახლოვდება. აქედან 2/3 გრანტის სახით არის მიღებული. საქართველოსთვის ევროკავშირთან ურთიერთობა და თანამშრომლობა სხვადასხვა მიმართულებით მიმდინარეობს, ხორციელდება: ტექნიკური დახმარების პროგრამა ECHO, სასურსათო უსაფრთხოების პროგრამა FSP, ერთობლივი აქცია ერთიანი საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკის ფარგლებში *”Joint Action in the framework of common foreign and security policy CFSP”* და სხვ.² 1999წ. ძალაში შევიდა საქართველოსა და ევროკავშირს შორის პარტნიორობისა და თანამშრომლობის ხელშეკრულება: „ზოგადი პარტნიორობის და თანამშრომლობის შესახებ შეთანხმების“. ხელშეკრულება მოიცავს მრავალ სფეროს, რომლის მიხედვით მხარეები იღებენ ვალდებულებას, ერთობლივად იმუშაონ გარკვეული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური მიზნების მისაღწევად. მისი მთავარი მიზნებია:

- მხარეებს შორის პოლიტიკური დიალოგისთვის სათანადო სტრუქტურის შემუშავება, რაც პოლიტიკური ურთიერთობების განვითარების საშუალებას უზრუნველყოფს;
- საქართველოს ძალისხმევით მხარდაჭერა დემოკრატიის გაძლიერებაში, ეკონომიკის განვითარებასა და საბაზრო ეკონომიკაზე საბოლოოდ გადასვლაში;
- მხარეებს შორის ვაჭრობისა და ინვესტირების, აგრეთვე ჰუმანიტარული ეკონომიკური ურთიერთობების მხარდაჭერა და ამ

¹ ხ. ბურკაძე, ა. კორეპანოვი. ეს ნატოა, გვ. 72.

² <http://www.eu-integration.gov.ge/geo/pca.php>

გზით მათი მყარი ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობა;

- სამართლებრივი, ეკონომიკური, სოციალური, ფინანსური, სამოქალაქო, სამეცნიერო, ტექნოლოგიური და კულტურული თანამშრომლობისთვის საფუძვლის ჩაყრა¹. საქართველოს ყველაზე მნიშვნელოვან პარტნიორად იყო და რჩება აშშ. აშშ-ს ხელშეწყობით განხორციელდა ორი მნიშვნელოვანი ენერჯო პროექტი, რომელთაც საქართველოს ტერიტორიაზე გაიარეს. 1) ბაქო-სუფსის ნავთობსადენი, ხოლო 2) ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი, რასაც თან დაერთო გაზსადენის პროექტის ამოქმედება.

აშშ აქტიურად ლობირებს საქართველოს ინტეგრაციის საკითხს ნატოში. 2004წ. მაისში აშშ-მ საქართველო ჩართო „ათასწლეულის გამოწვევის“ პროგრამაში, რომლის მიხედვითაც საქართველომ მიიღო დახმარება 500 მილიონი აშშ დოლარი გრანტის სახით. 2006 წელს გერმანიის კანცლერმა ანგელა მერკელმა განცხადა, რომ გეგმავს გადახედოს ევროკავშირის პრიორიტეტებს კავკასიაში. ის თვლის, რომ რეგიონი უნდა გახდეს ერთ-ერთი მთავარი ობიექტი ევროკავშირის ყურადღებისა, აგრეთვე მიუახლოვდეს ევროპას გეოპოლიტიკურად.²

დასავლეთთან პარტნიორული ურთიერთობის და კერძოდ ნატოში ინტეგრირების სურვილს რუსეთმა დაუპირისპირა პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავდა და ისახავს რეგიონში დესტაბილიზაციის მეშვეობით საქართველოსადმი ინტერესის დაკარგვას. დასავლეთი და კერძოდ, საქართველოს პარტნიორები (აშშ და ევროკავშირი) აქტიურად არიან ჩართულნი საქართველო-რუსეთის კონფლიქტის შედეგების დარეგულირების პროცესში.

პოლიტიკური არასტაბილურობა ერთ-ერთი ფაქტორია, რომელიც შეიძლება გამოიყენოს ერთმა სახელმწიფომ მეორე სახელმწიფოს მიმართ, რათა მოკავშირეებმა დაკარგონ ინტერესი ამ უკანასკნელის მიმართ. ფაქტობრივად, თუ გეოპოლიტიკური ცენტრის მიერ რაციონალურად არ მოხდა მისი გეოპოლიტიკური პოტენციალის გამოყენება, მაშინ მოსალოდნელია გეოპოლიტიკური ფუნქციის დიდი ხნით დევალვაცია და შესაძლოა დაკარგვაც კი. Caucasusland-ის მთავარ ღერძს ხომ „სამხრეთ კავკასიური ხიდი“ წარმოადგენს.

სწორედ ამ სახის ქმედებებს აქვს ადგილი რუსეთის მხრიდან საქართველოს მიმართ. სეპარატისტული რეგიონები (აფხაზეთი და ცხინვალის რეგიონი) ის მექანიზმია, რომელსაც აქტიურად იყენებს რუსეთი

¹ <http://www.eu-integration.gov.ge/geo/pca.php>.

² <http://lenta.ru/news/2006/04/19/merkel/>.

საქართველოზე და მთლიანად კავკასიის რეგიონზე კონტროლის მიზნით. აფხაზეთზე კონტროლის დაკარგვით, რუსეთი ასევე დაკარგავს მნიშვნელოვან არეალს შავი ზღვის კონტროლისათვის. რუსეთის მიერ სსრკ-ს შექმნისთანავე სპეციალურად იქნა ჩადებული კონტრმექანიზმი ავტონომიური წარმონაქმნების სახით, რათა ამოქმედებინა ის საქართველოსა და სხვა რესპუბლიკების წინააღმდეგ დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვის და გავლენის სფეროდან გასვლის შემთხვევაში. ნიშანდობლივია, რომ ამ მექანიზმის ამოქმედება მოხდა გაცილებით ადრე საბჭოთა კავშირის დაშლამდე. რუსეთი ცდილობს ეთნიკური პრობლემებით მანიპულირებას და მათ პროვოცირებას.

პირველ სერიოზულ დაპირისპირებას ადგილი ჰქონდა ჯერ კიდევ 1988 წელს ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში, ფართომასშტაბიან ესკალაციას კონფლიქტისა „სამხრეთ ოსეთსა“ და აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში კი 1989 წლიდან. იმ პერიოდში ევროპა თავად წარმოადგენდა არეალს დაპირისპირებისა. ყოფილ იუგოსლავიის ტერიტორიაზე მიმდინარე კონფლიქტი საჭიროებდა სწრაფ გადაწყვეტასა და მოგვარებას, ვინაიდან ქმნიდა საფრთხეს კონფლიქტის არეალის უფრო ფართოდ გავრცელებისა.

საქართველოში და მთლიანად, კავკასიაში პოლიტიკური პროცესების გამწვავებამ, კიდევ უფრო გააღრმავა მსოფლიოში მიმდინარე, როგორც პოლიტიკური, ასევე ეკონომიკური კრიზისი. ვინაიდან, მოვლენებში ჩართულნი არიან მსოფლიოს ზესახელმწიფოები. 2008 წლის აგვისტოში საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარე კონფლიქტში ევროპის ჩართვა მნიშვნელოვნად განაპირობა ევროკავშირის ტერიტორიულმა გაფართოებამ და იმ ინტერესებმა, რომელიც არსებობს სამხრეთ კავკასიის მიმართ. მთავარი ინტერესი კი არის ფართომასშტაბიანი, გლობალური კონფლიქტის თავიდან აცილება.

პოლიტიკური მოვლენები დიდი სისწრაფით ვითარდება. მრავალპოლუსიანი მსოფლიოს კონტურები დღითიდღე სულ უფრო მკაფიოდ ისახება. გლობალურ მსოფლიოში მდგრადი განვითარების სასიცოცხლო მნიშვნელობის პირობას წარმოადგენს ქმედებათა კოორდინაცია, საერთო სტანდარტთა შემუშავება. თუკი, წინა პლანზე წამოიწია ამბიციებმა, სავსებით შესაძლებელია, რომ მრავალპოლუსიანი მსოფლიო გადაიქცეს იზოლირებულ მსოფლიოდ, სადაც მერკანტილური ტენდენციები დაჩრდილავს ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობებს.

ALEXANDRE TSURTSUMIA

GEORGIA AND GLOBAL INTERESTS

Currently Caucasia represents a place where interests of three global players – The USA, Russia and EC intersect. Political instability is one of the factors which may be distributed by one state against another for the allies to lose interest for the latter. Actually, if the geopolitical centre does not use its geopolitical potential in reasonable manner a long term devaluation of geopolitical function and even loss of it will. After all the major support of CAUCASUSLAND is the “Southern Caucasian Bridge”. Aggravation of political processes in Georgia as well as within the whole Caucasus may result in both a political and an economic crisis in the world, as the world superior states are involved in the events. The involvement of Europe in the conflict in Georgia in August, 2008 was mainly conditioned by territorial expansion of EC as well as the interests towards the South Caucasus. The major interest is prevention of a wide-scale global conflict. Political events are rapidly developing. The outlines of multipole world are being reflected in more and more clear manner. In the world a globally vital factor for a stable development is coordination of activity as well as elaboration of common standards. If ambitions are forwarded it is completely possible for the multipole world to turn into an isolated world, where mercantile trends will be superior to the values common to all mankind.

კობა ნონიაშვილი

სოციალური და სოციოლოგიური გამოკვლევები

ცნებები „სოციალური გამოკვლევები“ და „სოციოლოგიური გამოკვლევები“ ფართოდ გამოიყენება სამეცნიერო და პრაქტიკულ სფეროებში. მაგრამ გარკვეული, მკაფიო წარმოდგენა მათ არსზე, ბუნებასა და შინაარსზე დღემდე არ შექმნილა. ხშირად ისინი გამოიყენება როგორც სინონიმები, მაგრამ ზოგჯერ ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს. 1960-იან წლებში ითვლებოდა, რომ ტერმინი „კონკრეტული სოციალური“ ტოლფასია ტერმინისა – „სოციოლოგიური“. მათი მსგავსების რამდენიმე მიზეზი არსებობდა. თეორიულ-მეთოდოლოგიური გამოიხატებოდა ცნება „სოციალური“-ს ინტერპრეტაციაში. მას იყენებდნენ ორი – ფართო და შეზღუდული მნიშვნელობით. ფართო აზრით, სოციალური – ტოლფასია, უდრის საზოგადოებრივს, რადგანაც ლათინურიდან „სოციალური“ ითარგმნება, როგორც „საზოგადოებრივი“. მაგრამ საბჭოთა ტრადიციით, ისტორიული მატერიალიზმიდან გამომდინარე, მთელი საზოგადოება იყოფოდა ოთხ სფეროდ: ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური და სულიერი. რადგანაც ეს სფერო იყო საზოგადოების ნაწილი, წარმოიქმნა პარადოქსი: ერთ შემთხვევაში სოციალური – ტოლფასია მთელის (სოციალური=საზოგადოებრივს), მეორე შემთხვევაში კი – წარმოადგენს მხოლოდ მის ნაწილს (სოციალური=სოციალურ სფეროს).

წინააღმდეგობრივი აღმოჩნდა როგორც სოციოლოგიის საგანი, ასევე მისი სტატუსი. ერთი მხრივ, სოციოლოგია მოწოდებულია შეისწავლოს საზოგადოება მთლიანად და არა მხოლოდ მისი ერთი სფერო, განაზოგადებს რა ყველა სპეციალური დისციპლინის მიღწევებს (ასეთებად ითვლებოდა: ფსიქოლოგია, იურისპრუდენცია, ეკონომიკა, პედაგოგიკა, პოლიტოლოგია, კულტუროლოგია). მაგრამ თუ სოციოლოგია – საერთო, ზოგადი მეცნიერებაა, მაშინ იგი უნდა იწოდებოდეს როგორც საზოგადოებათმცოდნეობა. მაგრამ ასე არ შეიძლებოდა: საზოგადოებათმცოდნეობა – ეს არის ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სპეციალური მეცნიერებათა ჯამი; სხვა სიტყვებით, საზოგადოებათმცოდნეობა საბჭოთა დროში და შემდეგაც იყო საერთო დასახელება სხვადასხვა

იმ მეცნიერებებისა, რომლებიც საზოგადოებას შეისწავლიდნენ. საზოგადოებათმცოდნეობა, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერება, არასოდეს არ არსებობდა. არ არსებობს იგი დღესაც.

საბჭოთა დროში იგი იწოდებოდა საზოგადოებათმცოდნეობად, ხოლო სოციოლოგიის მონათესავე მეცნიერების წარმომადგენლებს (იქნებოდა იგი იურისტი თუ ფილოსოფოსი) – უწოდებდნენ საზოგადოებათმცოდნეებს.¹ მარქსიზმში მიმდინარეობდა პოლემიკა სოციალური კატეგორიის გაგების ირგვლივ, რომლის გადაწყვეტაზეც დამოკიდებული იქნებოდა სოციოლოგიის სტატუსის გაგება: იქნებოდა იგი ინტეგრირებული, თუ სპეციალური მეცნიერება.

როცა კონტმა 1838 წელს მოიფიქრა სიტყვა „სოციოლოგია“ მას ესმოდა იგი, როგორც „მეცნიერება საზოგადოების შესახებ“, ამასთან ერთადერთი არსებული.² სხვა არცერთი საზოგადოებრივი მეცნიერება – სამართალმცოდნეობა, ფსიქოლოგია, პოლიტოლოგია ან ეკონომიკა – მეცნიერული ცოდნის ჰორიზონტზე იმ წლებში არ ჩანდა. სოციოლოგიას ეწინააღმდეგებოდა – მათემატიკა, ფიზიკა, ქიმია, ასტრონომია, ბიოლოგია – ძველი მეცნიერებები და საკმაოდ ავტორიტეტული. გამოყო რა მათგან სოციოლოგია, კონტმა მაშინვე დააყენა სხვებზე მაღლა და იმედოვნებდა, რომ ზუსტად სოციოლოგიას აქვს ყველაზე რთული შესწავლის ობიექტი – მთელი საზოგადოება და თითოეული მისი ელემენტი დამოუკიდებლად.³ გასაგები მიზეზების გამო, კონტმა, ვერ უპასუხა კითხვას – კერძო თუ ზოგად დისციპლინას წარმოადგენდა სოციოლოგია. მისი აზრით, იგი იყო, როგორც ერთი, ისე მეორე.⁴

სამეცნიერო ცოდნის განვითარებამ გამოიწვია ეკონომიკის, ეთნოგრაფიის, ანთროპოლოგიის, ფსიქოლოგიის, პოლიტიკური მეცნიერების წარმოშობა და გაჩაღდა ბრძოლა – საზოგადოებისათვის. ვინ და რას შეისწავლიდა საზოგადოებაში? მაგრამ რაც უფრო ბევრი სოციალური მეცნიერებები გამოჩნდა, მით უფრო მიტოვებული დარჩა სოციალურის კატეგორია და მხარე: მას თითქოსდა შეისწავლის ყველა ნაწილობრივ და არავინ კონკრეტულად.

საბჭოთა ფილოსოფოსები, რომლებიც იკავებდნენ ხელმძღვანელ თანამდებობებს. მეცნიერებათა აკადემიაში, პარტიულ და სასწავლო დაწესებულებებში, თვლიდნენ, რომ ის ნაწილი მარქსისტული ფილოსო-

¹ **М. Н. Руткевич.** О значении и структуре теоретического уровня социологических исследований. – *Социологические исследования.* №2, 1984, г. 16-17.

² **О. Конт.** Вступительные лекции. – *Социология Конта.* СПб., 1989, г. 11-19.

³ **О. Конт.** Дух позитивной философии. СПб., 1990, г. 14-23, 27-30.

⁴ **О. Конт.** Дух позитивной философии, г. 37-41.

ფიისა, რომელიც შემობრუნდა საზოგადოების მხარეს, კონკრეტულად კი – ისტმატი, შეასრულებდა ღირიუორის, სხვა დანარჩენი სოციალური მეცნიერებები კი – სოლისტების როლს ორკესტრში.¹ საბჭოთა ფილოსოფოსები (კერძოდ, მ. რუტკევიჩი), ასაბუთებდნენ რა სოციოლოგიის უპირატეს სტატუსს, მის განსხვავებას სოციალურ მეცნიერებათა რიგიდან – ძირითადად ემყარებოდნენ კ. მარქსს, რომელიც თავის ნაშრომში „პოლიტიკური ეკონომიკის კრიტიკისათვის“ წინასიტყვეობაში² განიხილავდა სოციალურ პროცესებს საზოგადოებაში, როგორც განსხვავებულს ეკონომიკური, პოლიტიკური და სულიერი პროცესებისაგან.³ თუ ეს ასეა, მაშინ სოციოლოგია, შეისწავლის რა სოციალურ პროცესებს, მალდება ეკონომიკასა და პოლიტოლოგიაზე, რადგანაც მისი სოციალური არ უდრის მათ სოციალურს. მათი სოციალური – ეს განსაკუთრებული, თავისებური შემოსაზღვრულია ჩარჩოებით თავისი სფეროს შიგნით, ხოლო სოციოლოგიაში სოციალური – ეს არის საზოგადოებრივი, რომელიც მოიცავს ყველა სფეროებს.

მაგრამ ამის განცხადება იმ დროს (იმ წლებში), შეუძლებელი იყო, რადგან სოციალურს, როგორც საზოგადოებრივს, განაგებდა ისტორიული მატერიალიზმი. ამიტომაც დაიწყეს კომპრომისზე ფიქრი და შემოვლითი გზების ძებნა. ერთ-ერთი ასეთი იყო – გაორებული გაგება სოციალურის კატეგორიის და სოციოლოგიის გაორებული სტატუსი. იგი თითქოსდა თანაბარია სხვა სოციალური მეცნიერებების, მაგრამ წარმოადგენს უპირატესს თანაბართა შორის. ერთი მხრივ, იგი სრულად მიუახლოვდა ისტორიულ მატერიალიზმს, მეორე მხრივ კი – არ ხელყოფდა მის უფლებამოსილებას.

საზოგადოებაში სოციოლოგიის სტატუსი, საგანი და ადგილი არ შეიძლება არ ყოფილიყო გაორებული. შეზღუდული მნიშვნელობით, სოციოლოგია – ეს არის მეცნიერება სოციალური მოვლენებისა და პროცესების შესახებ, ისინი კი, გარდა ეკონომიკური, სულიერი და პოლიტიკური პროცესებისა, ძალიან ბევრია. მაშასადამე, სოციოლოგია გათანაბრებულია სხვა სოციალურ მეცნიერებებთან. მაგრამ, მეორე მხრივ, სოციოლოგია არის ასევე მეცნიერება საზოგადოების განვითარებისა და ფუნქციონირების – საერთო კანონზომიერების შესახებ. ამით არ არიან დაკავებული არც ეკონომისტები, არც პოლიტოლოგები და არც ფსიქოლოგები, არამედ მხოლოდ ფილოსოფოსები. სოციოლოგიის სტატუსი შესაძლებლობას აძლევს მის წარმომადგენლებს შეაღ-

¹ Э. А. Капитонов. Социология XX века. Ростов н/Д, 1996, გვ. 330-379.

² К. Маркс, Ф Энгельс. Соч. Т. 8, Ч. I, გვ. 214-217, 219-226.

³ М. Н. Руткевич. О значении и структуре теоретического уровня... გვ. 17.

წონ საზოგადოების ნებისმიერ ადგილას, აღმოაჩინონ იქ სოციალური ასპექტები და გადააქციონ ისინი თავის შესწავლის საგნად.

მართლაც, სოციალური მხარე აქვს: აღმზრდელიობით-პედაგოგიურ, ეკონომიკურ, იდეოლოგიურ, პოლიტიკურ და ა.შ. მოვლენებსა და პროცესებს. სოციალური არის ყველგან, ამიტომ ყველგან უნდა არსებობდეს სოციოლოგიის სასიცოცხლო ინტერესი, მისი სასიცოცხლო სივრცე. გამოდის, რომ ის ყველასათვის ახლობელია. მაგრამ, ამასთან ერთად, თუ სოციალური არსებობს ყველგან, მაშინ მისი შესწავლით ასევე შეიძლება დაკავდეს ყველა. ამიტომაც იურისტები, ფსიქოლოგები, პოლიტოლოგები, ეკონომისტები წარმატებით ახორციელებდნენ გამოკვლევებს, რომელიც შეეხებოდა ადამიანის აზრებს, შეხედულებებს, ქცევებს, დამოკიდებულებას მათ შორის და სრულიად სამართლიანად უწოდებდნენ მათ სოციალურს. რადგანაც მათ სოციოლოგიური განათლება არ ჰქონდათ მიღებული, გამოკვლევებს ისინი ატარებდნენ, როგორც შეეძლოთ და როგორც სურდათ.

1960-იანი წლების შუა ხანებში საბჭოთა ქვეყანაში შეიქმნა სიტუაცია, რომელმაც ასახვა ჰპოვა იმ დროის სამეცნიერო ლიტერატურაში. თითოეულ საზოგადოებრივ დისციპლინაში (სამართალი, ეკონომიკა, ფილოსოფია, ისტორია და სხვ.), გარდა თეორიისა, არსებობდა ორი ტიპის ემპირიული გამოკვლევა: პირველი ტიპი – საკუთრივ დისციპლინარული (იურისტები შეისწავლიან კონკრეტულ სამართლებრივ პრობლემებს, ისტორიკოსები – ისტორიულს და ა.შ.); მეორე ტიპი – სოციალური პრობლემებისა, რომელთანაც შეხება ჰქონდა მოცემულ დისციპლინებს (იურისტები სწავლობენ დანაშაულის სოციალურ პრობლემებს, ისტორიკოსები – ისტორიული რეალობის სოციალურ პრობლემებს და ა.შ.). მეორე ტიპის გამოკვლევებს დაერქვა კიდევ კონკრეტული სოციალური გამოკვლევები. საკუთარი, ე.ი. შიდა დისციპლინარული გამოკვლევები ითვლებოდა, რა თქმა უნდა, უფრო პრესტიჟულად. იურისტი პირველ რიგში დაკავებული უნდა იყოს იურიდიული საკითხებით. ეს არის მისი მთავარი საქმიანობა, პროფესიონალური კოდექსი, კვალიფიკაციის დონის მაჩვენებელი; თავისუფალ დროს კი შეიძლება მოსაზღვრე პრობლემებით დაკავება, რომლებიც არ მოითხოვს ღრმა ცოდნას, რადგანაც სოციალური საკითხები ყველასათვის ხელმისაწვდომი და გასაგებია. მასთან შეხება აქვს ყველას და თითოეულს.

სოციოლოგები ემპირიული მეთოდებით შეისწავლიან იმას, რასაც არ იკვლევენ იურისტები, ეკონომისტები ან ფილოსოფოსები. რა არ შეუძლიათ შეისწავლონ იურისტებმა ან ეკონომისტებმა? პირველ რიგში – სოციალური სტრუქტურა, სოციალური ინსტიტუტები და

სხვა თემები, რომლებიც შეადგენენ სოციოლოგიის თეორიულ ბირთვს და გასაგები ხდებიან სოციოლოგიური გამოკვლევების მეშვეობით, იქნება იგი თეორიული, თუ ემპირიული.

აქედან შეიძლება გავაკეთოთ შემდეგი მეთოდოლოგიური დასკვნა: სოციოლოგიურ გამოკვლევებად უნდა ჩაითვალოს მხოლოდ შიდადისციპლინარული გამოკვლევები, რომელთა შექმნა, ორგანიზაცია და ჩატარება იმართება სოციოლოგიური თეორიის საშუალებით, რომლებიც მიძღვნილია სოციოლოგიურ თემებზე, შესაძლებლობას იძლევა წინა პლანზე წამოეწიოთ სოციოლოგიური და არა სხვა რომელიმე მომიჯნავე ცოდნა. ამ აზრით მარკეტინგული გამოკვლევები არ წარმოადგენენ სოციოლოგიურს, თუნდაც ისინი ჩატარებული იქნას მომზადებული სოციოლოგის მიერ. მოკლედ, გამოკვლევის ამ ორ ტიპს შორის განსხვავება შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ასე:

- ცნება „სოციალური გამოკვლევები“ უფრო ფართოა, ვრცელია, ვიდრე ცნება „სოციოლოგიური გამოკვლევები“;
- ცნება „სოციალური გამოკვლევები“ არ ასახავს მის უკან მდგარ კონკრეტულ მეცნიერებას, ხოლო „სოციოლოგიური გამოკვლევები“ – ასახავს. ეს არის სოციოლოგია;
- სოციოლოგიური გამოკვლევები ნორმირებულია მეცნიერული მეთოდების იდეალებით, ხოლო – სოციალური – არა;
- სოციოლოგიური გამოკვლევები განსაზღვრულია სოციოლოგიის საგნით და თემატიკით, აგრეთვე მეთოდით, სოციალური გამოკვლევები – არა;
- სოციოლოგიურ გამოკვლევებს აქვთ სპეციფიკური მეთოდები, სოციალურს – არა;
- სოციოლოგიური გამოკვლევები –შემეცნების შიდადისციპლინარული მეთოდია, სოციალური – დისციპლინათაშორისი;
- სოციალური გამოკვლევები მოიცავენ საზოგადოების ნებისმიერ სოციალურ პრობლემებს, იმათაც კი, რომლებიც არ მიეკუთვნებიან სოციოლოგიას, ხოლო სოციოლოგიური – პრობლემების შეზღუდულ წრეს, სოციოლოგიის საგნის დავალებით;
- სოციალური გამოკვლევები ყველაფრის მომცველი და გაურკვეველია, სოციოლოგიური – შერჩევითი;
- სოციალურ გამოკვლევებს ატარებენ იურისტები, ექიმები, ეკონომისტები, ჟურნალისტები. ისინი არიან საზოგადოებრივი სოციოლოგები. სოციოლოგიურ გამოკვლევებს ატარებენ მხოლოდ პროფესიონალები. მისი დამახასიათებელი, განმასხვავე-

ბელი თვისებაა – თეორიასა და მეთოდს შორის მჭიდრო კავშირი. ეს არ ესმით პირველებს;

- სოციოლოგიური გამოკვლევების წყაროა – მეცნიერული ლიტერატურა და პროფესიონალური მომზადება, სოციალურის – პოპულარული ლიტერატურა და ყოველდღიური, ცხოვრებისეული გამოცდილება ან მოცემული უწყებრივი გამოცდილება;
- სოციალური გამოკვლევები ასახავს საზოგადოებაზე ფართო შეხედულებებს, სოციოლოგიური – ვიწრო, შეზღუდულ, სპეციალიზირებულს.

საკითხი იმის შესახებ, რით განსხვავდება სოციოლოგიური და სოციალური გამოკვლევები, მეცნიერებაში საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის. მეცნიერები კამათობენ რიგ პრინციპულ და მეორეხარისხოვან მომენტებზე.¹ ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება განვსაზღვროთ: სოციოლოგიური ეწოდება – ისეთ გამოკვლევებს, სადაც ერთი სოციალური მოვლენა აიხსნება სხვა სოციალური მოვლენების დახმარებით. ზუსტად ასევე, ფსიქოლოგიური ეწოდება ისეთ გამოკვლევას, სადაც ერთი ფსიქიკური მოვლენა აიხსნება სხვა ფსიქიკური მოვლენებით. მოვლენების ახსნის პრინციპი „თავისი“ მოვლენებითვე იხმარება ყველა ფუნდამენტურ მეცნიერებაში. ეკონომიკაში ერთი ეკონომიკური მოვლენა აიხსნება არა იურიდიული ან სოციალური, არამედ სხვა ეკონომიკური მოვლენებით. კულტუროლოგიაშიც ასევე: კულტურა აიხსნება კულტურით. ასეთ პროცედურას შეიძლება ეწოდოს ფუნდამენტური მეცნიერების მეთოდოლოგიური თვითდაკმაყოფილების პრინციპი.

პირიქით, დისციპლინათშორის (ინტერდისციპლინარულ) დარგებში ერთი ტიპის მოვლენის ცოდნა აიხსნება სხვა ტიპის მოვლენით. მაგ. სოციალურ გეოგრაფიაში ერთიანობაშია შერეული გეოგრაფიული და სოციალური მოვლენები, ხოლო ეკონომიკურ გეოგრაფიაში – გეოგრაფიული და ეკონომიკური ფაქტორები. ანთროპოლოგიაში ადამიანის ძვლების ნაშთები თავსდება ერთ რიგში კულტურულ და ოჯახურ სტრუქტურებთან და გასაკვირი არ არის, რომ ზოგიერთი უცხოელი სპეციალისტი თვლის ანთროპოლოგიას სოციოლოგიის ნაწილად. როგორც კი სოციოლოგი შეეცდება ახსნას სოციალური ფაქტები ეკონომი-

¹ **Г. М. Кан.** Логико-методологический аспект анализа социальных явлений. Кишинев, 1985, გვ. 19-33, 37-45; **В. С. Борулин** социальная жизнь общества. *Вопросы методологии.* М., 1989, гв. 17-29, 35-49; **Р. Арон.** Этапы развития социологической мысли. М., 1993, гв. 86-152; *Социологические исследования в СССР.* М., 1978, гв. 11-57; **В. А. Ядов.** Социология в современной России. – *Социология.* №12. М., 1996, гв. 44-61.

კური, ფიზიკური, ფსიქოლოგიური და სხვა მიზეზებით, იგი ტოვებს სოციოლოგიის, როგორც მკაცრი მეცნიერების საზღვრებს. არ შეიძლება ავხსნათ დევიანტობა (სოციალური ფაქტი) ფსიქიკური ხასიათით ან რასობრივ-ანთროპოლოგიური ნიშნით. ეს არ იქნება სოციოლოგიური ახსნა. ამავე მიზეზით, მრავალრიცხოვანი თეორიები: სოციალური დარვინიზმისა, გეოგრაფიული დეტერმინიზმისა და ფსიქოლოგიური სკოლებისა სოციოლოგიაში არ მიეკუთვნება სოციოლოგიური თეორიების რიცხვს – ეს სოციალური თეორიებია.

როგორც ჩანს, სოციალური გამოკვლევები ისეთი გამოკვლევებია, რომელშიც სოციალური ფაქტები აიხსნება არასოციალურის დახმარებით. მაშასადამე, სოციალური გამოკვლევები არ მიეკუთვნება მხოლოდ სოციოლოგიურ დარგს. ეს არის დისციპლინათშორისი (ინტერდისციპლინარული) გამოკვლევები, ფორმირებული სოციოლოგიისა და მონათესავე საზოგადოებრივი დისციპლინის შეერთებით. მაგალითად, ეკონომიკაში, სოციალური გამოკვლევები მიეკუთვნება ერთდროულად ორ მეცნიერებას. ამ შემთხვევაში – სოციოლოგიას და ეკონომიკას. ფსიქოლოგიისა და სოციოლოგიის გადაკვეთაზე ფორმირდება სოციალურ-ფსიქოლოგიური გამოკვლევები. სოციალური ანთროპოლოგია ასევე ატარებს თავისი შინაარსის მიხედვით დისციპლინათშორის გამოკვლევებს.

ერთ შემთხვევაში, გამოკვლევაში ახალი მიმართულება არ სახელდება, სხვა შემთხვევაში კი იგი ღებულობს დამოუკიდებელ დასახელებას, სტატუსსა და საგანს. მაგ., სოციალური გამოკვლევები, რომლებიც ტარდება სოციოლოგიისა და პედაგოგიკის მეშვეობით, არ ღებულობენ დამოუკიდებელი დისციპლინის სტატუსს. პირიქით, სოციალ-ეკონომიკური გამოკვლევები, ფორმირებული ეკონომიკისა და სოციოლოგიის შეერთებით, გადაიქცნენ დღეისათვის მძლავრ მეცნიერულ დისციპლინად – ეკონომიკურ სოციოლოგიად. მის სტატუსზე, საგანზე და მეთოდებზე მეცნიერები ჯერ კიდევ კამათობენ: ეკონომისტები ამტკიცებენ, რომ ეკონომიური სოციოლოგია – ეკონომიკის ნაწილია, ხოლო სოციოლოგებს მიაჩნიათ, რომ ის სოციოლოგიის დარგია. მაგრამ ერთი რამ უდავოა: ეკონომიკური სოციოლოგია ყურადღებას იქცევს ასობით და ათასობით მკვლევარების, ლექტორების (უმაღლესის მასწავლებლების), სტუდენტების, რომლებიც სწავლობენ ბაზრის, მეწარმეობის, მარკეტინგის სოციოლოგიურ ასპექტებს.

ამჟამად, სოციოლოგიის საზღვრებთან ფორმირებულია ფართო ფენა გამოყენებითი (დარგობრივი) მიმართულებისა, დაკავებული ზუსტად ასეთივე დისციპლინათშორისი ანუ სოციალური გამოკვლევებით. ეს არის ეკონომიკური სოციოლოგია, სამართლის სოციოლოგია, სოციალუ-

რი ინჟინერია, სოციალური ეკოლოგია, სოციალური ფსიქოლოგია და სხვ. სხვა აკადემიურ მეცნიერებებში, როგორც სოციოლოგიაში, ჩამოყალიბდა ასეთივე ფენა გამოყენებითი მიმართულებებისა, რომლებიც შემოსაზღვრულია თავისებური სარტყელით. მათ ფარგლებში ჩატარებული გამოკვლევები არ შეიძლება ჩაითვალოს მკაცრად ფსიქოლოგიურად, იურიდიულად ან ეკონომიკურად – ისინი დისციპლინათაშორისი გამოკვლევებია. მაგ., ეკონომიკური ფსიქოლოგია, ფსიქოტექნიკა, მედიცინის ფსიქოლოგია.

აშშ-ში გამოიყოფა გამოყენებითი სამუშაოს შემდეგი სახეები: კლინიკური პრაქტიკა, პოლიტიკის ანალიზი, ბიზნეს-კონსულტაცია, სოციალური გამოკვლევები. მათ შორის სოციალური გამოკვლევები ყველაზე გავრცელებული და წარმატებული სახეა სოციოლოგიური პრაქტიკისა. გამოყენებითი დარგით დაკავებულნი არიან მინისტრები და ექს-მინისტრები, რადიკალები და ექს-რადიკალები, კონსერვატორები და ექს-კონსერვატორები. სოციოლოგიამ მოხიბლა ისინი თავისი შესაძლებლობებით, რათა გავლენა მოახდინოს სოციალურ რეფორმებზე. ამასთან ერთად ისინი ფლობენ უნიკალურ გამოცდილებასა და ცოდნას ამ დარგში. გამოყენებითი სოციალური გამოკვლევები მოწოდებულია შეისწავლოს და შეაფასოს საზოგადოებასა და ბუნებაში მიმდინარე რეალური პროცესების შედეგები. მაგ., წყალდიდობის ზემოქმედება ადამიანთა ქცევებზე და ქალაქების საცხოვრებელ ფონდზე. მისი მიზანია – გამოარკვიოს როგორი ფედერალური დახმარება უნდა გაეწიოთ დაზარალებულებს. მის საპირისპიროდ, ბაზისური გამოკვლევები მიმართულია სასამართლოს მიერ გამოტანილი გადაწყვეტილებების ნორმატიულ-სამართლებრივი საფუძვლების გამოსავლენად, რომლებიც შეეხება დაზარალებული სახლის მეპატრონეებისათვის კომპენსაციის გადახდას.

პირველი ტიპის გამოკვლევები ამარაგებს ინფორმაციით ადგილობრივ ხელისუფლებას, რათა მათ მიიღონ კომპეტენტური გადაწყვეტილება სოციალური პოლიტიკის სფეროში, მეორე მიდის უფრო შორს მიმდინარე საკითხებზე, რადგანაც კომპენსაციის გადახდაში იგულისხმება შემოსავლების გადანაწილების საკითხები, რომელთა გადაწყვეტა არ შედის მხოლოდ ადგილობრივი ხელისუფლების უფლებამოსილებაში.

მასასადამე, სოციოლოგიური გამოკვლევები – ეს არის შიდადისციპლინარული გამოკვლევების ტიპი. სოციალური გამოკვლევები კი – დისციპლინათაშორისი (ინტერდისციპლინარული) გამოკვლევების ტიპი.

KOBA NONIASHVILI

SOCIAL AND SOCIOLOGICAL INVESTIGATIONS

The terms “Sociological Investigations” and “Social Investigations” are very frequently used in scientific and practical spheres as synonymous but sometimes they run counter to each other. The concept “Social Investigations” is wider than the notion “Sociological Investigations”. Social Investigations are carried on by lawyers, economists, doctors and journalists. They are public sociologists. Unlike them sociological investigations are carried on only by professionals. Their distinctive feature is a close link between the theory and the method. Sociologists by empirical methods study what is not investigated by other social science representatives (lawyers, economists, etc.). What can’t lawyers or economists study? First of all, – the social structure, social institutes and other topics which constitute the theoretical core, the essence of sociology and become comprehensible only with the help of sociological investigations. Hence, it can be concluded that sociological investigations are only specifically intradisciplinary investigations which are carried on by means of a sociological theory and are devoted to the sociological themes, enable us to move forward sociological and not any other adjoining knowledge. Sociological are such investigations where one type of social phenomena is explained by other social phenomena. Conversely, within interdisciplinary fields the knowledge of one type of phenomenon is explained by another type of phenomenon. As soon as a sociologist attempts at explaining social facts by economical, physical, psychological and other causes he trespasses the limits of sociology. It’s impossible to explain deviance (a social fact) by psychic or racial-anthropological features. It won’t be a sociological explanation. Hence, social investigations are those where social facts are not explained with the help of social facts, i.e. social investigations don’t belong only to the sociological sphere. These are interdisciplinary investigations which are formed by joining sociology and a kindred social discipline. Thus, sociological investigations are intradisciplinary investigations, but social investigations are interdisciplinary ones.

ბივი როზავა

ისტორიული აუცილებლობისა და ადამიანთა მიზნების ურთიერთმიმართების საკითხისათვის

საზოგადოების განვითარების კანონზომიერების სპეციფიკა, განსხვავებით ბუნების განვითარების კანონზომიერებისაგან, რომელიც ადამიანის გარეშეც არსებობს და მოქმედებს, იმაში მდგომარეობს, რომ იგი არსებობს როგორც შეგნებულად მოქმედი ადამიანების მოღვაწეობის შედეგი. საზოგადოება არის ისეთი ობიექტი, რომელშიც მოცემულია სუბიექტი, თავისთავის შემცნობი და მიზნის დამსახველი. ადამიანური მოქმედება, როგორც წესი, ყოველთვის არის შეგნებული, მიზანდასახული მოქმედება, რომლის პროცესშიაც ხორციელდება ისტორიული აუცილებლობა. ამდენად, ისტორიული აუცილებლობისა და ადამიანთა მიზნების ურთიერთმიმართების საკითხი ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემათაგანია თანამედროვე ფილოსოფიაში.

მიუხედავად მიზნის კატეგორიის დიდი მნიშვნელობისა, საბჭოთა ფილოსოფიურ ლიტერატურაში XX ს. პირველ ნახევარში მასზე საყურადღებო რამ, თითქმის, არაფერი არ დაწერილა. მხოლოდ 70-იან წლებიდან ჩნდება პირველი სტატიები და შემდეგში მონოგრაფიები, რომლებშიაც მეტ-ნაკლები სიღრმით გაშუქებულია ამ კატეგორიის სხვადასხვა ასპექტი.¹ ქართულ ენაზე მიზნის პრობლემის შესახებ სპეციალური სტატია ან მონოგრაფია ჯერ კიდევ არ არსებობს. ამ სტატიის ავტორის მიერ დაწერილმა შრომამ – „*მიზანი როგორც ფილოსოფიური კატეგორია*“² – მკითხველამდე ვერ მიაღწია. მისი, ისედაც

¹ ამის შესახებ დაწვრილ. იხ.: **А. М. Генден.** Предвидение и цель в развитии общества. Красноярск, 1970; **Т. И Сеницина.** О природе и содержании социальных потребностей личности. Красноярск, 1971; **Б. А. Воронович.** Философский анализ структуры практики. М., 1972; **В. И. Приписнов.** Механизм действия социальных законов и субъективный фактор. Душанбе, 1972; **А. Г. Спиркин.** Сознание и самосознание. М., 1972; **М. С. Кветной.** Человеческая деятельность: сущность, структура, типы. Саратов, 1974; **А. М. Парнюк.** Принцип детерминизма в системе диалектического материализма. Киев. 1975; **В. Ж. Келле. М. Я. Ковальзон.** Теория и история. Проблемы теории исторического процесса. М., 1981.

² **გ. როზავა.** მიზანი როგორც ფილოსოფიური კატეგორია. სოხუმი, 1993.

მცირე ტირაჟი, აფხაზეთის ტრაგიკული მოვლენების დროს მთლიანად განადგურდა.

ჯერ კიდევ ჰეგელმა, ერთ-ერთმა პირველმა, მთელი სიგრძე-სიგანით დააყენა ბუნებასა და საზოგადოებაში ობიექტური მიზანშეწონილობის არსებობის პრობლემა, ხაზი გაუსვა მის დამოუკიდებლობას ადამიანთა ნებისაგან, მათი შეგნებული მიზნებისაგან.¹ კ. მარქსის მტკიცებით საზოგადოების ისტორიული განვითარება არის კანონზომიერი პროცესი; საზოგადოების წევრთა მოქმედება მატერიალური წარმოების პროცესში ობიექტივიზირდება და იქცევა საზოგადოებრივ-ისტორიულ აუცილებლობად, საზოგადოების განვითარების ობიექტურ კანონზომიერებად. თუ ახალი წყობილება წარმოიშობა არა შემთხვევით, არამედ როგორც აუცილებელი შედეგი ზოგადი კანონების, ძალებისა და ტენდენციებისა, რომლებიც მოქმედებენ ამჟამად და კანონზომიერად გამოძინარეობენ წარსულის მიზეზობრივი განვითარებიდან, მაშინ ცხადია, რომ ასეთი პროცესი არის ბუნებრივი ისტორიული პროცესი, რომელიც გამოიხატება საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენათა გამეორადობაში. გამეორადობა არის ობიექტური კანონის ერთ-ერთი ნიშანი, რამდენადაც კანონი არის სიმყარე მოვლენებში.²

გამეორადობას საზოგადოებრივ მოვლენებში ადგილი აქვს ზოგად ხაზებში და ამდენად ისტორიული კანონზომიერების აღმოსაჩენად აუცილებელია აღმოვაჩინოთ მასში არსებული ზოგადი. ისტორიული აუცილებლობა გამოიხატება, უპირველეს ყოვლისა, ზოგადითა და განსაკუთრებულთა მათ შორის, როდესაც ერთეულში ყოველთვის არის შემთხვევითობის ელემენტი.

ისტორიული აუცილებლობა ეს არის ადამიანთა ისტორიული-საზოგადოებრივი პრაქტიკა. მატერიალური წარმოებითი ურთიერთობა, რომელიც არ არის ადამიანთა ნებასა და სურვილებზე დამოკიდებული, რამდენადაც ის არ გაივლის მათ ცნობიერებაში, განისაზღვრება არა ადამიანთა მიზნებით, არა მათი შეგნებული არჩევანით, არამედ საზოგადოების მიერ მიღწეული საწარმოო ძალების განვითარების დონით. ისტორიული აუცილებლობა არსებითად ეკონომიკური აუცილებლობაა, რომელიც საბოლოო ანგარიშით განსაზღვრავს სხვადასხვა საზოგადოებრივი მოვლენების ხასიათსა და შინაარსს, მათ შორის ადამიანების მისწრაფებებსა და მიზნებს.

¹ **Г. Гегель.** Феноменология духа. – *Сочинения*, т. VIII. М., 1927, გვ. 98; **გ. ჰეგელი.** გონის ფილოსოფია. თბ., 1984, გვ. 310-311.

² **კ. მარქსი.** პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის. – *რჩეული ნაწერები*. ტ. I. ტბ., 1950, გვ. 269-270.

ეკონომიკური აუცილებლობა ადამიანთა შეგნებაში აისახება როგორც საზოგადოებრივი მოთხოვნილება. ისტორიული აუცილებლობა არის ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების გარდაუვალობა. ამრიგად, მიზნებს წარმოშობს ადამიანის დაუკმაყოფილებლობა სინამდვილით, რომელიც ვერ პასუხობს მოცემული სახით მის მოთხოვნილებებს. ასეთ შემთხვევაში ადამიანი მიზნად ისახავს სინამდვილის გარდაქმნას.

ისტორიული აუცილებლობა – საზოგადოების განვითარების კანონზომიერება ისევე ობიექტურია, როგორც ბუნების კანონები. ისინი დამოუკიდებელი არიან ადამიანთა ნებასა და ცნობიერებაზე. მართალია, ადამიანთა მიზნები განსაზღვრულია ისტორიული აუცილებლობით, ობიექტური კანონზომიერებით, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ადამიანთა მიზნები და მისწრაფებანი, როგორც შედეგი, უკუგავლენას არ ახდენენ მათ წარმოშობ მიზეზებზე. წარმოიშობიან რა ობიექტური აუცილებლობით, ადამიანთა მიზნები, როგორც სინამდვილის ასახვის გარკვეული ფორმა და მოქმედების შინაარსი, აჩქარებენ ან ანელებენ მათი წარმოშობი აუცილებლობის განხორციელებას. ადამიანთა მიზნებს შეუძლიათ ითამაშონ გადამწყვეტი როლი არა ყოველთვის და ყველგან, არამედ როცა მომწიფდა ობიექტური აუცილებლობა საზოგადოების გარდასაქმნელად. ადამიანთა მიზნების როლი იმაშია, რომ ის გარკვეული მიმართულებით წარმართავს მათ მოქმედებას და მით აჩქარებს ან ანელებს ისტორიული აუცილებლობის განხორციელებას.

ამავე დროს აუცილებელია გათვალისწინებული იქნას ის გარემოება, რომ ადამიანთა მიზნები თვითონ შედიან საზოგადოების განვითარების ობიექტურ პირობებში. ადამიანების მოქმედების განხილვისას მიზეზობრივ ჯაჭვში აუცილებლად უნდა შევიტანოთ ის მიზნები, რომლებსაც ისახავდნენ ეს ადამიანები ამ მოქმედების განხორციელების პროცესში. მიზნები მონაწილეობენ მიზეზობრივ რიგში, როგორც მოცემული მიზეზობრივი პროცესის ერთ-ერთი ელემენტი.

მიზანი გარკვეული აზრით არის მატერიალური სინამდვილის შეცვლის მიზეზი. პრაქტიკაში ხორციელდება იდეების გადაქცევა მატერიალურად, თეორიული ცნობიერების მატერიალიზაცია. რამდენადაც პრაქტიკა არის ასეთი გარდაქმნის პროცესი, მასში აუცილებლად არის იდეალური მხარე – მიზანი. მიზანი არის ადამიანის შეგნებული მოქმედების უშუალო მოტივი. მიზნის მოქმედებაში ცხადად ჩანს შედეგის უკუქმედება მიზეზზე, მისი გარდამქმნელი როლი. მიზნის მიერ სამყაროს გარდაქმნაში არ უნდა ვიგულისხმოთ მარტო მისი გარდაქმნა აზრებში, არამედ – ამ აზრების მიხედვით სამყაროს რეალური გარდაქმნა ხდება ადამიანის რეალური ფიზიკური, გრძობადი საქმიანობით, მაგ-

რამ მიზნის (ცნობიერების) მეოხებით, რამდენადაც ის სამყაროს ცვლის შეგნებულად. ამ აზრით მიზანი ჰქმნის, ე.ი. ცვლის სამყაროს.

მიზანი, მოქმედებს რა როგორც ადამიანის მოღვაწეობის შინაგანი კანონი, წარმოადგენს ცნობიერებიდან მოქმედებაზე გადასვლას, ის თითქოს ზიდა თეორიულ და პრაქტიკულ მოქმედებათა შორის. მიზანი გამოდის როგორც პრაქტიკული მოქმედების შედეგი, როგორც შინაგანი სტიმული. მიზეზი-მიზანი გამსჭვალავს შედეგის – მოქმედების პროცესს, ერწყმის მას, თამაშობს მისი შინაარსის როლს. მიზანი განსაზღვრავს ადამიანის მოქმედების მიმართულებასა და სტრუქტურას.

მიზანში განხორციელებულია წინააღმდეგობა ადამიანსა და გარე სამყაროს შორის, სუბიექტსა და ობიექტს შორის. ადამიანური მოქმედების სუბიექტური ხასიათი გულისხმობს ობიექტურ რეზულტატს მიზნის საფუძველზე პრაქტიკული მოქმედების პროცესში, რომელიც წარმოადგენს მიზანდასახულ პროცესს, მიზანი იღებს ობიექტურ არსებობას, როგორც პრაქტიკული მოქმედების შედეგს. განხორციელებული მიზანი საკუთარი მოქმედების შედეგად წყვეტს მიზნად არსებობას. სუბიექტის ცალმხრიობა იხსნება მისი ობიექტურად გადაქცევის გამო, ობიექტურის ცალმხრიობა კი – მისი სუბიექტთან დამსგავსებით.

ამრიგად, მიზნის მიერ სამყაროს შექმნა არის სტრუქტურის ობიექტურად გარდაქმნის პროცესი. განხორციელებული მიზანი, როგორც წესი, ყოველთვის რაღაცით მეტია დასახულ მიზანზე, რაც იმით არის გამოწვეული, რომ მიზნის განმსაზღვრელი საშუალება განსხვავებულია მიზნის განმახორციელებელი საშუალებისაგან. განხორციელებული მიზანი არის მოქმედებისა და რეალური საშუალებების პროექტი. გარდა ამისა, მიზნის განხორციელებით წარმოიშობა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ისეთი სიმრავლე, რომლის ყოველმხრივ ასახვას ადამიანი ვერ ახერხებს. ადამიანის მიზნების განხორციელება არის შესაძლებლობის სინამდვილედ გადაქცევის პროცესი. მიზანი ამა თუ იმ ზომით ასახავს იმ შესაძლებლობებს, რომელთა სინამდვილედ გადაქცევისათვის უკვე არის სათანადო საშუალებები. ადამიანთა საქმიანობის წარმატება დამოკიდებულია იმაზე, ემთხვევა თუ არა მათი მოქმედების ნება-სურვილი ობიექტური სინამდვილის განვითარების მიმართულებას, აგრეთვე – იმაზე, თუ რა სიზუსტითა და სისრულით ასახავს ადამიანთა ცნობიერება ამ სინამდვილის კანონზომიერებას. როდესაც მიზანი არასწორად ასახავს ობიექტურ შესაძლებლობას და კანონებს, ის აღმოჩნდება განუხორციელებელი. აყენებს რა თავის წინაშე ასეთ მიზნებს, სუბიექტი გამოდის მხოლოდ საკუთარი სურვილებიდან, ანგარიშს არ უწევს საგნების რეალურ მდგომარეობას და ვარდება შეცლომაში, სუბიექტივიზმში.

მიზნების დასახვა მოითხოვს ზუსტად განვასხვავოთ ერთმანეთი-საგან აბსტრაქტული და რეალური შესაძლებლობები. რეალურ შესაძლებლობებზე დამყარებული მიზანი ასევე რეალურია, ის ახდენს ადამიანთა მობილიზაციას მოქმედებისათვის და მიუთითებს იმ გზაზე, რომელსაც მივყავართ დასახულ მიზანამდე. ისტორიული აუცილებლობა ვლინდება რეალურ შესაძლებლობებში, მათი შეცნობა კი არის მეცნიერული წინასწარგანჭვრეტა. რამდენადაც ჩვენ ზუსტად ვიცით ეს შესაძლებლობანი, მით უფრო თავისუფალია და შეგნებული ჩვენი მოქმედება, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევს ავიცილოთ ჩვენთვის არასასურველი შესაძლებლობა და განვახორციელოთ სასურველი.

მიზანი შეიძლება არ იყოს სინამდვილის ზოგადი კანონების მიმართ წინააღმდეგობაში იმ შემთხვევაში, თუ ის არ ითვალისწინებს საკმარის სიზუსტით არსებულ კონკრეტულ პირობებს, არსებულ რეალურ შესაძლებლობებს. ასეთ შემთხვევაში მიზნები ასახავენ მხოლოდ აბსტრაქტულ შესაძლებლობებს და განუხორციელებელია მოცემულ ეტაპზე მათი განსახორციელებელი საშუალებათა უკმარისობის გამო. ასეთი მიზნების დაყენება როგორც შორეული პერსპექტიული მიზნებისა, სრულიად მართებული და აუცილებელია. სიყალბეს ვღებულობთ მაშინ, როდესაც ეს მიზნები წარმოდგენილი იქნება როგორც პრაქტიკული მიზნები მოცემული ეტაპისათვის. უშუალო განსახორციელებელი მიზნები უნდა ასახავდნენ უკვე მომწიფებულ რეალურ შესაძლებლობებს. თუ ასეთი შესაძლებლობები არ არსებობს, მაშინ ასეთი მიზნების დასახვა და მათი განხორციელებისათვის ბრძოლა ძალთა დახარჯვის უნაყოფო ცდაა.

ისტორიული აუცილებლობისა და ადამიანთა მიზნების ურთიერთობის პრობლემის მეცნიერულ გადაწყვეტაზე დიდად არის დამოკიდებული სწორი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის წარმოება. თუ არსებობს საზოგადოების განვითარების გარკვეული კანონზომიერება, რომელიც აუცილებლობის ბუნებისაა, თუ ადამიანთა მიზნები საბოლოო ანგარიშით ამ აუცილებლობით განისაზღვრება, მაშინ ცხადია, რომ შესაძლებელია არსებობდეს მეცნიერული ცოდნა საზოგადოების მომავალი განვითარების შესახებ, შესაძლოა მეცნიერულად აიხსნას საზოგადოების წევრი ადამიანების მიზნების ისტორიული განსაზღვრულობა და მიმართულება.

ერთი და იგივე ისტორიული აუცილებლობა შეიძლება გამოვლინდეს სხვადასხვა ფორმით. პირობები, რომლებიც გავლენას ახდენენ აუცილებლობის გამოვლენის ფორმაზე, შეიძლება დამოკიდებული იყოს ადამიანებზე და მაშინ ადამიანები თავიანთ მიზნად ისახავენ აუცილებლობის განხორციელებას მათი სურვილების მიხედვით.

ამრიგად, მეცნიერულად დასაბუთებული შეიძლება იყოს მხოლოდ ისეთი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკა, რომელიც ეყრდნობა სწორად გაგებულ ურთიერთობას ობიექტურ აუცილებლობასა და ადამიანთა მიზნებს შორის, რომელიც ცნობს ობიექტური აუცილებლობის განმსაზღვრელ მნიშვნელობას, რომელსაც შეუძლია ობიექტური არსებობისა და შესაბამისი საშუალებების არსებობისას ითამაშოს გადამწყვეტი როლი ისტორიულად მომზადებულ გარდაქმნათა განხორციელებაში. ადამიანთა მიზნების მოწყვეტას ისტორიულ აუცილებლობისაგან, მათ შორის ზღვარის აღმართვას გარდაუვალობით მივყავართ სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის გაკოტრებამდე.

GIVI ROGAVA

ON THE PROBLEM OF HISTORICAL NECESSITY AND THE DIALECTICS OF HUMAN BEINGS' AIMS

In the article historical necessity is considered as a social development regularity which is formed in the process of human beings' purposeful and conscious activity. This is a natural historical course which is expressed in the recurrence and objectivity of social phenomena. Historical necessity is historical and social practice of human beings, essentially, an economic inevitability which eventually determines the character and content of different social phenomena, human beings' goals and aspirations among them. Originated by objective necessity the aims of human beings, as certain form and content of reality reflection, exert counterinfluence on the causes originating them, hasten or slow down the fulfilment of historical necessity. The aims of human beings can play a decisive role not always and everywhere but only when the objective necessity for the society reformation has matured. The sound state policy depends greatly on the scientific solution of the problem of relation between historical necessity and the aims of human beings. The alienation of the aims of human beings from historical necessity, drawing a boundary between them, leads inevitably to the bankruptcy of the state policy.

მერი ჭანტურია

პიროვნებათა ინტერესებისა და მათი სოციალური აქტიურობის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის

ადამიანისათვის სინამდვილე, როგორც ცნობილია, მოთხოვნილებებით იწყება. მოთხოვნილებები მრავალფეროვანია. მათ ორ სახედ ყოფენ: ბიო-ფიზიოლოგიურ ანუ მატერიალურ და სოციალურ მოთხოვნილებებად. მოთხოვნილებათა უამრავი განსაზღვრებაა ცნობილი როგორც ფსიქოლოგიაში, ასევე ფილოსოფიასა და სოციოლოგიაში. კერძოდ, სოციალურ ფილოსოფიაში მოთხოვნილება განმარტებულია შემდეგნაირად: „მოთხოვნილება გულისხმობს ინდივიდის საჭიროებას იმაზე, რაც აუცილებელია ორგანიზმის ცხოველუნარიანობის შესანარჩუნებლად და მისი პიროვნების განვითარებისათვის“.¹ სოციალური მოთხოვნილება – ეს არის საზოგადოებისა და პიროვნების ცხოვრების რეალური მომენტი, რომელიც წარმოადგენს ობიექტურისა და სუბიექტურის ერთიანობას და გამოდის როგორც ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი (ჯგუფური) ცნობიერების სპეციფიკური ფორმა. ადამიანთა მოთხოვნილებებს აქვთ სოციალურად გაპირობებული ბუნება, რომელიც წარმოადგენს მისი, როგორც სოციოლოგიური მოვლენის საფუძველს.

მოთხოვნილება როგორც სუბიექტის გარკვეული მიმართება მოთხოვნილების საგნისადმი, აისახება მის ცნობიერებაში ინტერესის სახით. ინტერესი ობიექტურად არსებული მოთხოვნილებების სუბიექტური გამოსატყულება, მისი სახე. ინტერესის შინაარსი არის მოთხოვნილების შინაარსის ადექვატური. სოციალური ფილოსოფიის თვალსაზრისით, ინტერესი შეიძლება განვსაზღვროთ შემდეგნაირად: ინტერესი არის სუბიექტის გაცნობიერებული მიმართება სოციალურად განსაზღვრული საკუთარი არსებობის პირობებისადმი, მიმართება, რომლის მიზანია ამ პირობების შენარჩუნება ან დაუფლება, სინამდვილის გარდაქმნა. ინტერესის არსებითი ნიშანია მისი მიმართულობა ამა თუ იმ ობიექტისადმი.

ადამიანები, როგორც წესი, მოქმედებენ გაცნობიერებული ინტერესების მიხედვით. საკუთარი ინტერესების გაგება მათ შესაძლებლო-

¹ В. А. Ядов. Потребность. – БСЭ, 3-е изд., т. 20. М., 1975, გვ. 439.

ბას აძლევს თავიანთი მოქმედება წარმართონ ამ ინტერესების განსახორციელებლად. სოციალური ინტერესი ახდენს პიროვნების მობილ-ზაციას მიზანდასახული მოქმედებისათვის, ე.ი. გარკვეული მიზნის მი-საღწევად. ამის გამო ინტერესსა და მიზანს შორის კავშირი ძალიან მჭიდროა, რაც ზოგიერთ მკვლევარს საფუძველს აძლევს, რომ ისინი ერთმანეთთან გააიგივოს.¹ მაგრამ ეს შეცდომაა. მისი თავიდან აცილე-ბის მიზნით საჭიროა აღინიშნოს ინტერესისა და მიზნის დიალექტიკის ძირითადი მომენტები.

ინტერესები იმიტომ თამაშობენ აქტიურ როლს ისტორიულ განვი-თარებაში, რომ მათი ფესვები ადამიანთა მატერიალური ცხოვრების პი-რობებშია, წარმოადგენენ საზოგადოების განვითარების ობიექტური ტენ-დენციების სუბიექტურ გამოხატულებას. ინტერესების ბუნების ასეთ გა-გებაში ჩაღებულა მათი ფუნქციების მეცნიერული ახსნის შესაძლებლო-ბა. რამდენადაც სუბიექტს ობიექტურად აქვს გარკვეული თავისი ადგი-ლი წარმოებით ურთიერთობებში, ამდენად, როგორც შედეგი, აქვს ის ინტერესებიც, რომლებიც გამოხატავენ მის მიმართებას საზოგადოების განვითარების შესაძლებლობებისა და ტენდენციებისადმი. და ყოველი სოციალური სუბიექტი, იქნება ის ინდივიდი, კლასი თუ მთელი საზოგა-დოება, თავისი ინტერესების შესაბამისად აქტიურად მონაწილეობს ის-ტორიული პროცესების დეტერმინაციაში. როცა მწიფდება ობიექტური პირობები ამა თუ იმ შესაძლებლობათა რეალიზაციისათვის, გადამწყვე-ტი როლი ამ მისიის განხორციელებაში ეკუთვნის ინტერესს და მის შესაბამის მოქმედებას. „საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შესაძლებლობის სინამდვილედ გადაქცევა ხორციელდება მხოლოდ როგორც გარკვეული სოციალური სუბიექტის ინტერესების რეალიზაცია. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ისტორიული შესაძლებლობა ხორციელდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის იღებს ამა თუ იმ სოციალური სუბიექტის ინტერესის ფორმას. ეს ნიშნავს, რომ ადამიანთა ინტერესები წარმოადგენენ ობიექ-ტური ისტორიული პროცესის ჯაჭვის შემადგენელ ერთ-ერთ რგოლს, რომელსაც თუ ამოვაგდებთ ამ ჯაჭვიდან, იგი გაწყდება“.²

საზოგადოებრივი ადამიანის მოქმედების დეტერმინირებულობა ობი-ექტური კანონზომიერებებით, ყოველთვის გაშუალებულია მისი ინტე-რესებით. საზოგადოებაში არსებული ობიექტური შესაძლებლობებიდან თუ რომელი იქნება რეალიზებული, ამას განაპირობებს ინტერესი, ე. ი. სუბიექტის ინტერესები განსაზღვრავენ ისტორიულ განვითარების მი-

¹ **А. Т. Ханипов.** Интерес как форма общественных отношений. Новосибирск, 1987, გვ. 251.

² **С. Д. Максименко.** Общая психология. М., 2000, გვ. 327.

მართულებასა და პროცესს. ინტერესისადმი მოქმედების დაქვემდებარება არ ნიშნავს ადამიანთა აქტიურობის დაპირისპირებას ობიექტური კანონებისადმი. ადამიანი ერევა რა თავისი ინტერესების შესაბამისად ობიექტურ მიზეზ-შედეგობრივ კავშირში, მოქმედებს როგორც განვითარების პროცესის მიმართულების მიმცემი, ძალა და ფაქტორი.

ამრიგად, რომელი ისტორიული შესაძლებლობა იქცევა სინამდვილედ, ხოლო რომელი გავა სცენიდან, ეს დამოკიდებულია ადამიანთა ინტერესებზე და მათ ბრძოლაზე ამ ინტერესთა განხორციელებისათვის.

ინტერესთა როლი იმდენად მნიშვნელოვანია, რამდენადაც ისინი სწორად და სრულად გამოხატავენ ობიექტურ შესაძლებლობებს. ადამიანთა ინტერესები საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თამაშობენ დიდ როლს, მაგრამ არ წარმოადგენენ საზოგადოებრივი განვითარების ობიექტური კანონზომიერებისაგან მოწყვეტილ ფაქტორებს. ინტერესები თვით შედიან აუცილებელ რგოლად საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებაში. ცხოვრების მატერიალური პირობები წარმოადგენენ ისტორიული განვითარების ობიექტურ საფუძველს, ხოლო მით განპირობებული ადამიანთა ინტერესები გამოდის მის მამოძრავებელ ძალად.¹

რამდენადაც საზოგადოებაში სხვადასხვა ადამიანებს ან ადამიანთა ჯგუფებს სხვადასხვა სტატუსი ანუ ადგილი და მდგომარეობა გააჩნიათ, მათი ინტერესებიც ურთიერთგანსხვავებულია. ამიტომაც საზოგადოებაში არსებობს როგორც გარკვეულ ინტერესთა ერთიანობა ანუ საერთო მიზნები, მათ გვერდით არსებობს აგრეთვე ინტერესთა ურთიერთდაპირისპირება, ზოგჯერ მათი ანტაგონიზმი.

საზოგადოებრივი მოქმედების სუბიექტი შეიძლება იყოს მხოლოდ ადამიანი ან მათი ერთობა. მაგრამ არა ყოველი მონაწილე სოციალური პრაქტიკისა, არა ყოველი ადამიანი არის სუბიექტი, არა ყოველდღიური, ჩვეულებრივი, არამედ წმინდა ფილოსოფიური გაგებით. „ადამიანს შეუძლია ითამაშოს ამა თუ იმ საქმიანობაში მნიშვნელოვანი როლი, მაგრამ არ იყოს სუბიექტი. ინდივიდის ისტორიული პროცესის სუბიექტის როლამდე ამაღლება მიმდინარეობს მისი აქტიური საქმიანობის შედეგად და იმის მიხედვით, არის თუ არა ის საზოგადოებრივად ღირებული ინტერესების მატარებელი“.² სწორედ ამ თვისებების გამო არის სუბიექტი ისტორიული პროცესების მამოძრავებელი ძალა. ადამიანური კომპონენტი მოქმედებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში როგორც სუბიექტი იმ ზომით, რა ზომითაც ის ცდილობს გარდაქმნას ეს ცხოვრება მისთვის იმანენტური ინტერესების შესაბამისად.

¹ В. С. Барулин. Социальная философия. М., 2001, გვ. 157.

² დ. უზნაძე. ზოგადი ფსიქოლოგია. თბ., 1986, გვ. 231.

ყოველი პიროვნება ყოველთვის იძულებულია ანგარიში გაუწიოს იმათ ინტერესებს, ვისთანაც ის ეწევა საერთო საქმიანობას, ვისთანაც ურთიერთობაშია იგი. პიროვნების მოქმედება შეიძლება მიმართული იყოს ან მხოლოდ საკუთარი ინტერესების განხორციელებისაკენ, ან მახლობელი ადამიანის ინტერესების, ან კიდევ უცხო პიროვნების ინტერესების განხორციელებისაკენ, რომელიც, თავის მხრივ შეიძლება საშუალება იყოს საკუთარი ინტერესების განსახორციელებლად.¹

უნდა აღინიშნოს, რომ ინტერესების ობიექტურობა გადაძვინებული სახით მოქმედებს არა მარტო ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი ცნობიერების ჩამოყალიბებაზე, არამედ არსებითად განსაზღვრავს სუბიექტის სრულყოფას. ნებისმიერი სოციალური ინტერესი არ არის დამოკიდებული ამა თუ იმ პიროვნების ნება-სურვილზე, მაგრამ მათი რეალიზაცია უშუალოდ არის დაკავშირებული მათ ნებასა და შეგნებულ, მიზანდასახულ მოქმედებებთან.

პიროვნების ინტერესების წარმოშობა და რეალიზაცია ხდება სხვა პიროვნებებთან ან სუბიექტებთან კავშირში, რაც, თავის მხრივ, მოითხოვს არა მარტო ამ მიზნების სათანადო გაცნობიერებას, არამედ მათი განხორციელების ხერხებისა და საშუალებების გაცნობიერებასაც. პიროვნება ცხოვრობს და მოქმედებს რეალურ საზოგადოებაში და ექვემდებარება მას, ისე როგორც ნებისმიერი საზოგადოებრივი გაერთიანება. ამით ბევრად არის განსაზღვრული ინტერესების რეალიზაციის ხერხები და გზები კონკრეტულ საზოგადოებრივ სისტემაში. იმავე დროს არ შეიძლება არ ვაღიაროთ, რომ ადამიანები ყოველთვის ერთნაირად როდი მოქმედებენ თვით ანალოგიურ შემთხვევებშიაც. ინტერესთა ნამდვილი რეალიზაცია განპირობებულია ცნობიერების დონითა და პოზიციით, რომელიც ამა თუ იმ პიროვნებას უკავია სხვისი ინტერესების მიმართ, ანუ შეიძლება ითქვას, მისი საზოგადოებრივი მოწიფულობით.

სხვისი ინტერესები (პიროვნების, ჯგუფების და ა.შ.) შეიძლება პიროვნების მიერ აღქმულ იქნას ან როგორც მისი საკუთარი ინტერესების რეალიზაციის ხელშემწყობი, ან, პირიქით, ხელისშემშლელი. ინტერესთა იერარქიის სწორად განსაზღვრა დამოკიდებულია პიროვნებაზე, ისევე როგორც მათი რეალიზაციის საშუალებათა განსაზღვრა.² ინტერესების რეალიზაციის საშუალებებთან და მათ იერარქიასთან დაკავშირებით ამა თუ იმ ზომით ხდება ინტერესების დაქვემდებარება, იგნორირება ან მათი ერთობლივი რეალიზაცია. ამასთანავე ყველა ინტერესი, რომელიც განზრახულია განსახორციელებლად, იქცევა პირო-

¹ *Всемирная энциклопедия. Философия.* М., 2001, გვ. 693.

² *Э. Гидинс. Социология.* М., 1999, გვ. 359.

ბითად, დროებით საკუთარ ინტერესებად მოქმედი სუბიექტისათვის. სახელდობრ, ამიტომ ინდივიდისათვის პირადი, კერძო ინტერესები მთლიანად არ ემთხვევა განვითარებული პიროვნების ყველა ინტერესს, თუმცა არაიშვიათად პიროვნების ინტერესები შეიძლება შემოიზღუდოს მხოლოდ პირადი ინტერესებით. ეს შესაძლებლობას მოგვცემს ვიმსჯელოთ თვით პიროვნებაზე, უფრო ზუსტად, მის დონეზე, თვითცნობიერებაზე, მის საზოგადოებრივ მომწიფებულობაზე.

პიროვნების ინტერესების როგორც მოცულობა, ასევე სტრუქტურა განსაზღვრულია არა იმდენად საზოგადოებრივი ცნობიერებით, რამდენადაც მისი პრაქტიკული საქმიანობით. პიროვნების ინტერესები განპირობებულია მისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით საკუთარი სტატუსით. პიროვნების ინტერესები ყოველთვის შეიცავენ საკუთარ თავში არა მხოლოდ თვით ინდივიდის მოთხოვნილებებს, არამედ არა საკუთარ (სხვისი) მოთხოვნილებებსაც. პიროვნებას შეუძლია იმოქმედოს არა მხოლოდ საკუთარ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, არამედ სხვისი მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლადაც და სწორედ ამაში ვლინდება მისი საზოგადოებრივი მომწიფებულობის დონე. პიროვნების ინტერესი გარკვეული სარკეა, სადაც ცხადად ჩანს მისი სოციალური მიკუთვნებულობა ამა თუ იმ სოციალური ფენისადმი, მისი განვითარების დონე და მიმართება საზოგადოებრივი მოვლენებისადმი.

ინტერესები და მიზნები სოციალური მოვლენებია, ხოლო მოთხოვნილება – როგორც ბიოლოგიური, ასევე სოციალური. მეცნიერულ ლიტერატურაში ზოგჯერ ერთმანეთისაგან განასხვავებენ პირად ინტერესებსა და პიროვნების ინტერესებს.¹ „პირადი ინტერესის“ ცნებაში იაზრებენ მის დაპირისპირებას საზოგადოებრივთან, პირადი ინტერესები განიხილება როგორც ინდივიდის მოთხოვნილებებით განსაზღვრული, რომელიც დაკავშირებულია მის მატერიალურ საჭიროებასთან და სულიერ მოთხოვნებთან, მის თავისუფლებასთან და ა.შ.² პიროვნების ინტერესი უფრო ფართოა, ვიდრე პირადი ინტერესი, მასში შედის ყველა ინტერესი, თვით საზოგადოებრივიც. პიროვნებათა ინტერესები შეიძლება გარკვეულ თანხმობაში, ჰარმონიაში იყოს ერთმანეთთან, მაგრამ ასევე შესაძლებელია ურთიერთდაპირისპირებაც. ეს დაპირისპირება, თავის მხრივ, შეიძლება იყოს სხვადასხვა ხარისხის.

ინტერესების ანტაგონიზმი ნიშნავს, რომ ერთის დაკმაყოფილება გამორიცხავს იმავდროულად მეორის დაკმაყოფილებას და მათი სხვანაირ-

¹ **Е. З. Ильин.** Мотивация и мотивы. Питер, 2003, გვ. 157.

² **В. А. Канке.** Философия. М., 1998, გვ. 66.

რი ურთიერთმიმართება შეუძლებელია. არაანტაგონისტური წინააღმდეგობა აღნიშნავს იმას, რომ დაპირისპირებული ინტერესები გარკვეულ კონკრეტულ ვითარებაში შეიძლება იქცნენ არადაპირისპირებულ ინტერესებად, ამას განაპირობებს არსებული რეალობის სხვა რეალობით შეცვლა. ინტერესთა დამოხვევა ნიშნავს, რომ ერთის რეალიზაცია იწვევს ერთდროულად მეორის რეალიზაციას, რომ სხვადასხვა სუბიექტების ინტერესების ერთნაირი სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვთ ყველა მათგანისათვის.

ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ პიროვნებას გააჩნია ინტერესთა მთელი რიგი, და ერთი, თუ რამდენიმე მათგანი ცხოვრების ამა თუ იმ მონაკვეთზე შეიძლება აღმოჩნდეს მადომინირებელი.

MARY CHANTURIA

A PERSON'S INTERESTS, AIMS AND SOCIAL ACTIVITY

In the article the definition of requirement, interest and the purpose and the dialectic ties existing between them are given. The requirement means the need of a person that is necessary for the maintenance of viability of his organism and for the development of the person. And interest is a subjective reflection of the objectively existing requirement. The interest essence is adequate to a requirement essence. The purpose displays in an average way an object, in the form of an idea about it. In a social life, transformation of possibility into the reality is carried out only as realization of interests of certain social subjects or the subject. Historical possibilities are carried out only when they receive the form of the interest of this or that social subject (subjects). It means, that the interests of human beings represent one of the rings of a chain of the objective historical process the removal of which will break off the chain.

ნესტან ლომია

გენდერული პოლიტიკა და მასმედია

გენდერული საკითხების აქტუალობა აკადემიურ დისციპლინაში შემოვიდა აშშ-სა და დასავლეთ ევროპაში ფემინისტური მოძრაობის ზრდის შედეგად XXს. 70-იან წლებში. ფემინიზმი პოლიტიკური მოძრაობას წარმოადგენდა და მიმართული იყო ქალის და მამაკაცის სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური თანასწორობის მოპოვებისაკენ, ისევე როგორც ცალკეული სოციალური პრობლემების გადაჭრისაკენ. 80-იანი წლებიდან წარმოიშვა ქალთა საკითხების შემსწავლელი აკადემიური დისციპლინა, რომელიც დაეყრდნო 60-იანი წლებიდან დაგროვილ მეცნიერულ ცოდნას ისტორიასა და დოკუმენტურ ფაქტებზე დაყრდნობით ხშირად მას აკადემიურ ფემინიზმს უწოდებენ. ეს აკადემიური დისციპლინა სწავლობს ქალთა სოციალურ თუ ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას საზოგადოებაში მამაკაცთან მიმართებაში.

ჩვენი ინტერესის სფერო შემოიფარგლა საქართველოში გენდერული პოლიტიკის ქმედითუნარიანობაზე მასმედისთან მიმართებაში და იმ რეალობაზე, რომელიც ჩვენ საზოგადოებისთვის არის დამახასიათებელი.

მასმედიის ფუნქციები და ზოგადი ამოცანები სრულად განსხვავებულია სხვადასხვა პოლიტიკური რეჟიმის პირობებში, თუ ნიმუშად ტოტალიტარულ და დემოკრატიულ რეჟიმს ავიღებთ, იოლად დავაფიქსირებთ, რომ არსებობს განსხვავება არა მხოლოდ ფუნქციებს შორის, არამედ თვით მასმედიის სტრუქტურების და ბუნების თვალსაზრისითაც. თუმცა როგორც არ უნდა იყოს ეს სხვაობა ორივე მათგანისათვის ერთნაირად დამახასიათებელია ის, რომ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები მჭიდროდ უკავშირდება პოლიტიკური ძალაუფლების ფენომენს.

პირველი ფუნქცია, რომელსაც ტოტალიტარული რეჟიმი აკისრებს მასმედიას, არის მოქალაქეთა იდეოლოგიური დამუშავება. „საბჭოთა მასმედიას საკუთარი „წვილილი“ შეჰქონდა როგორც „ახალი ადამიანის“ ჩამოყალიბებაში, ასევე მარქსიზმ-ლენინიზმის იდეალების განმტკიცებაში. პოლიტიკური და ეკონომიკური ზვლომილებები განიხილებოდა „მარქსისტული ხედვიდან“, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამგვარად მომართული მასმედია არ იცნობს ფაქტს როგორც ასეთს, როგორც

ნეიტრალურ ფენომენს, რომელიც მომხმარებელს მიეწოდებოდა წმინდა სახით, დამოუკიდებლად ყოველგვარი შეფასებითი მსჯელობებისაგან.¹

ტოტალიტარული მასმედიის კიდევ ერთი ფუნქცია პოლიტიკური ძალაუფლების მანიფესტაციაში მდგომარეობდა. პრესას მხოლოდ სახელისუფლებო გადაწყვეტილებები კი არ მიჰქონდა მასებამდე, არამედ ძალაუფლების მოძრაობას გაახშიანებდა. პოლიტიკური გადაწყვეტილებები, წარმოიდგინებოდა ყოველგვარი კომენტარის თუ ანალიზის გარეშე. ტოტალიტარული მასმედიის ასეთი ხასიათი დიდად იყო განპირობებული „იდეების ბაზრის“ არ არსებობით, ან, რაც იგივეა, რომ ხელისუფლებას ჭეშმარიტების ფლობის მონოპოლია ჰქონდა. ალბათ უპირველეს ყოვლისა სწორედ ამ პუნქტშია განსხვავება მასმედიის ფუნქციებსა და ამოცანებს შორის დემოკრატიულ და არადემოკრატიულ ქვეყნებში. მონოპოლია მასმედიაზე იგივეა, რაც სიტყვის თავისუფლების შეზღუდვა. მასმედია არის იდეების თავისუფალი ბაზარი და შეხედულებებს შორის თავისუფალი გაცვლა-გამოცვლა, ჭეშმარიტების დადგენის ძირითადი გზა.

პრესის თავისუფლება გარანტირებულია კონსტიტუციით და მას ლიდერის მდგომარეობა უჭირავს. პრესაში წამყვანი ადგილები უკავიათ ისეთ გამოცემებს, როგორიცაა „ნიუ-იორკ თაიმსი“, „ვაშინგტონ პოსტი“, „თაიმი“. ამერიკის შეერთებულ შტატებში ელექტრონულ მასმედიაში ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც პრესაში: ძირითადი საშუალებები კონცენტრირებულია რამდენიმე მსხვილი კომპანიის ხელში და აქ წამყვანი პოზიციები უჭირავს ისეთ კომპანიებს, როგორიცაა NBC CNN. ელექტრონული მასალასა და მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებებს შორის რადიო ყველაზე უფრო გლობალიზებულად ითვლება და ისეთი რადიო-სადგურები როგორიცაა „ამერიკის ხმა“, „თავისუფლება“, „გერმანული ტალღა“, გამოირჩეოდნენ თავისი პროპაგანდისტული შინაარსის რადიო-გადაცემებით.²

უკანასკნელ ათწლეულში ელექტრონული მედიის სხვა საშუალებების განვითარებამ პირველ რიგში საკაბელო ტელევიზიამ და განსაკუთრებით ინტერნეტმა, რადიოს როლი მნიშვნელოვნად შეამცირა. ტელევიზიამ, როგორც ელექტრომედიის ერთ-ერთმა მთავარმა სფერომ, თავიდანვე წამყვანი ადგილი დაიკავა ელექტროკომუნიკაციებისა და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს შორის. იგი ყოველდღიური ცხოვრების ისეთი მნიშვნელოვანი და აუცილებელი ატრიბუტი გახდა, რომ მის გარეშე არსებობა დღეს თითქმის წარმოუდგენელია. სატელიტურმა

¹ მ. ბიჭაშვილი. ლექციები პოლიტიკური ძალის თეორიაში. თბ., 2001, გვ. 77.

² მ. ბიჭაშვილი. ლექციები პოლიტიკური ძალის თეორიაში, გვ. 79.

და საკაბელო ტელევიზიამ კი გააორმაგა საინფორმაციო საშუალებების მოპოვების შესაძლებლობები. მოსახლეობას საშუალება მიეცა უფრო სწრაფად და ინტენსიურად მიიღოს ინფორმაცია მსოფლიოს ნებისმიერი კუთხიდან.¹

ინტერნეტი არის გლობალიზაციის ერთ-ერთი რეალობა, რომელიც მუდმივ კავშირშია მსოფლიო თანამედროვეობასთან.² ეპოქას სჭირდება ღირებულებანი და ღირებულებათა იერარქია. ეს იდეებია და სწორედ იდეები ხდიან ადამიანს ადამიანად. ადამიანის თვალსაწიერი უფრო ფართოა, რაც უფრო მეტ ჭეშმარიტებას დაადგენს. ეს იდეები ყალიბდება მეცნიერების მსოფლმხედველობის, სამართლის ეთიკისა და ცნობიერების სხვა ფორმათა სახით, რომელთა შორის დომინანტური მეცნიერული იდეები უნდა იყოს, რადგან ისინი უზრუნველყოფენ სამყაროში ჩვენი ყოფიერების ადგილისა და როლის ობიექტურ განსაზღვრას. ყოველი სოციალური ერთობა უნდა იყოს თვითცნობიერების მატარებელი. ეროვნული ცნობიერება განაპირობებს ეროვნულ მოძრაობებს. ყველა ერსა და სოციალურ ერთობას შეუძლია და მოწოდებულია განახორციელოს თავისი ყოფიერების საზრისი. ეს საზრისი იმ ღირებულებათა ხორცშესხმაშია, რომელთა ერთობლიობა ქმნის ერის კულტურას.³

საქართველოში დემოკრატიული მასშედიან შედარებით ახალგაზრდაა. დღევანდელ ქართულ მასშედიას თავისი ახალგაზრდობის და ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარების გათვალისწინებით ახასიათებს სპეციფიკურობა, რაც გამოიხატება იმაში, რომ მასშედიან დღეს საქართველოში არ არის შეზღუდული სიტყვის თავისუფლების თვალსაზრისით რაიმე საკანონმდებლო აქტით, მასშედიის თავისუფლება დამოკიდებულია ქვეყანაში მოქალაქეების თავისუფლების ხარისხზე.⁴

თანამედროვე ქართულ სინამდვილეში საზოგადოებაში მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები დიდ როლს თამაშობს საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაში. საზოგადოებრივი აზრის ფორმირება კი გულისხმობს, რომ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით მიწოდებული ინფორმაცია და ის, თუ როგორც არის ის წარმოდგენილი – დამუშავებული და მოტანილი მკითხველამდე, მსმენელამდე თუ მაყურებელამდე მისი მოწოდების ხერხები, ფორმა თუ შინაარსი დიდად განაპირობებს მოსახლეობის დამოკიდებულებას ქვეყანაში და მთელ მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენების მიმართ. სტერეოტიპების ფორმირება და შენარჩუნ-

¹ თ. სხულუხია. დასავლეთის ქვეყნების ურბანსოციოლოგია. თბ., 2001, გვ. 126.

² ზ. დავითაშვილი. ნაციონალიზმი და გლობალიზაცია. თბ., 2003, გვ. 24.

³ ედ. კოდუა. კულტურის სოციოლოგია. თბ., 2001, გვ. 261.

⁴ გ. ლობჯანიძე. ადამიანთა უფლებათა სამართალი. თბ., 2005, გვ. 372.

ნება მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების არსენალში არსებული ერთ-ერთი მძლავრი იარაღია, რომელიც ზემოაღნიშნულ მიზანს ემსახურება. ნებისმიერი ინფორმაცია, საგაზეთო სტატია იქნება ეს, რადიო თუ ტელეგადაცემა, ამა თუ იმ ფორმით, ამყარებს, ან პირიქით, ასუსტებს, არყევს არსებულ სტერეოტიპებს, ხოლო მიზანმიმართულმა კამპანიამ შესაძლოა დიდად შეუწყოს ხელი ძველი სტერეოტიპების ტრანსფორმაციას ნგრევას, ან ახლის შექმნას. მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების კვლევამ, გენდერულმა ანალიზმა დაბეჯითებით აჩვენა, რომ ქართული მასმედია არსებულ ნეგატიურ გენდერულ სტერეოტიპებს არათუ არ ებრძვის, არამედ ხშირ შემთხვევაში ხელს უწყობს მათ შენარჩუნებას. ასეთი მდგომარეობის რამდენიმე მიზეზი არსებობს:

1. ჟურნალისტებს ნაკლებად აქვთ გენდერული მგრძნობელობა, განათლება, ასეთია სიტუაცია არა მარტო საქართველოში, არამედ, როგორც მინიმუმ მთელ პოსტსაბჭოთა სივრცეში.
2. იმათ, ვისაც გააჩნია გენდერული მგრძნობელობაც და განათლებაც, ანუ გენდერის და ქალთა საკითხების ექსპერტებად ჩაითვალოს, არ გააჩნიათ ჟურნალისტური ცოდნა და გამოცდილება იმისათვის, რომ ეს საკითხები სათანადოდ გააშუქონ.¹

საქართველოში ჯერ კიდევ ძლიერია გენდერული სტერეოტიპები, მთელი პასუხისმგებლობით შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენი საზოგადოება აშკარად მასკულინურია და გენდერულ უთანასწორობას ხელს უწყობენ და ტაშს უკრავენ არა მარტო მამაკაცები, არამედ ქალებიც. შეიქმნა სიტუაცია, როცა გენდერული საკითხების გაშუქება და გენდერულ პრობლემებზე საუბარი გაუგებრობას, გაკიცხვას გულგრილ დამოკიდებულებას, აშკარა დაცინვას და სხვა მსგავს დამოკიდებულებას აწყდება.²

მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების პოლიტიკასა და სტრატეგიას შეიმუშავებენ და ახორციელებენ ამ საშუალებების ხელმძღვანელები, სწორედ მათზეა დამოკიდებული, გავა თუ არა ეთერში ესა თუ ის გადაცემა, დაიბეჭდება თუ არა ესა თუ ის სტატია და თუ დაიბეჭდება რა სახით. შესაბამისად იმ ჟურნალისტებს, ვინც ამ საკითხებზე მუშაობს, უხდებათ ბრძოლა, ლავირება, რათა მიზანს მიაღწიონ. ასეთ სიტუაციაში ალბათ დროული და საჭიროა გენდერული საკითხების სწორად და ეფექტურად გაშუქება მასმედიაში, რაც განავითარებს გენდერული ორგანიზაციების, გენდერის ექსპერტებისა და ჟურნალისტების თანამშრომლობას და შესაძლოა მომავალში საფუძვლად დაედოს გენდერული საკითხების წარმოჩენას. ამავე დროს, საზოგადოების სამს-

¹ ც. ჯულუხაძე. გენდერი მასმედია. თბ., 2006, გვ. 12.

² ნ. ბერეკაშვილი. გენდერული თეორიების ანთოლოგია. თბ., 2003, გვ. 27.

ჯავროზე გამოტანა მნიშვნელოვანწილად შეუწყობს ხელს დემოკრატიის, სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებას. რადგან რეალური გენდერული თანასწორობა, აქ იგულისხმება არა მხოლოდ იურიდიული უფლებები, არამედ ყველასთვის თანაბარი შესაძლებლობები, ღია სამოქალაქო საზოგადოება რომელიც დემოკრატიის ერთ-ერთი აუცილებელი ნიშანია.¹ გენდერულად კორექტული და დაბალანსებული მასმედიაური კლიმატის შექმნისა და შენარჩუნებისათვის. გენდერის თემა არაპოპულარულია საქართველოს მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში და ფაქტობრივად უცნობია ფართო მასებისათვის. ყურადღება უნდა მიექცეს არა მარტო შინაარსს, არამედ ფორმას რათა მიიზიდოს აუდიტორია, დააფიქროს მსმენელი, მკითხველი თუ მაყურებელი.

მდგომარეობის გამოსწორებას ესაჭიროება მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა რედაქციების ხელვის გადასინჯვა, რათა მათ მოახდინონ ქვეყნისათვის მნიშვნელოვან საკითხებზე საზოგადოებრივი დისკუსიის სტიმულირება და გააფართოვონ დისკუსიაში მონაწილეთა წრე, რაც ავტომატურად გამოიწვევს მეტი ქალების გამოჩენას მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში. საქართველოში ჯერჯერობით არ არის ქალთა საკითხებისადმი მიძღვნილი გადაცემა თუ გამოცემა, რომელიც განსაკუთრებით პოპულარულს გახდიდა გენდერის პრობლემატიკას, რომელიც დამახასიათებელია საზოგადოებისათვის. მაღალპროფესიული გადაცემა ყოველთვის იზიდავს მსმენელს. ეს ხელს შეუწყობდა სტერეოტიპების რღვევის პროცესს. ჟურნალისტიკის ფაკულტეტებზე დაინერგოს გენდერული კურსები, რათა სტუდენტებმა ჟურნალისტური კარიერისათვის მზადებისას შეიძინონ გენდერული მგრძობელობა. ჟურნალისტებმა ყურადღება მიაქციონ გენდერული საკითხების გაშუქების არამარტო შინაარსს, არამედ ფორმასაც, ეძებონ მასალის მიწოდების საინტერესო და ახლებური ხერხები.

¹ ი. კაჭკაჭიშვილი. სოციალური მოქმედების თეორიები. თბ., 2001, გვ. 127.

NESTAN LOMAIA

GENDER POLICY AND MASS MEDIA

The article deals with the problems of gender and mass media, the reality, characterizing our society and its interaction with gender policy. On the basis of the mass media information research, the analysis of gender shows, that the given theme is not very popular in mass media. Therefore, there should be given more prominence not only to the form but to the content as well.

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ბაღრი კვარაცხელია

ბოქაულთუხუცესის სახელო სამთავროს (ოდიშის) სამთავროში

ბოქაულთუხუცესი ოდიშის სამთავროში, მსგავსად იმერეთის სამეფოსი, აღმასრულებელი ხელისუფალი იყო, რომლის მოვალეობას შეადგენდა მთავრის ბრძანებებისა და სასამართლოს გადაწყვეტილებების სისრულეში მოყვანა.¹ ბოქაულთუხუცესი პოლიციური აპარატის (ბოქაულების) თავკაცი იყო. რაფიელ ერისთავი, რომელიც ათი წელი (1857-1867წწ) ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა სამეგრელოს სამთავროში და ზედმიწევნით კარგად იცნობდა ამ სამთავროს მმართველობის სისტემას, ბოქაულთუხუცესის შესახებ ასეთ ცნობას გვაწვდის: ბოქაულთუხუცესი იყო უფროსი ბოქაულების ანუ იასაულებისა, რომელთა საქმე იყო ამა თუ იმ საქმის „ადგილობრივ“ (ანუ ადგილზე) გამოძიება ან სასამართლოს მიერ გამოტანილი განჩინების აღსრულება, ქურდის დაჭერა.²

ბოქაულთუხუცესის სახელოს მნიშვნელობაზე მიუთითებს თუნდაც ის გარემოება, რომ ბოქაულთუხუცესებად უმეტესწილად დადიანთა სამთავრო სახლის წევრები ინიშნებოდნენ. ნიკო დადიანის (1780-1834წწ) „დასტურლამა“-ში, რომელიც არასოდეს ამოქმედებულა, მაგრამ რომელშიც ძირითადად უცვლელადაა აღწერილი, სამეგრელოს სამთავროს ცენტრალური სამოხელეო აპარატის სახელოთა უმეტესობის რაობა და ფუნქცია, ბოქაულთუხუცესის შესახებ ნათქვამია: „*იყოს სახლსა შინა თქვენსა მოუცილებლად ბოქაულთუხუცესი და ყავდეს ოთხი ბოქაული. ეს ოთხი ბოქაული კეთილშობილთაგან მუდამ ახლდეს და ესე ბოქაულნი სამ-სამ თვეზედ ოთხ-ოთხი ერთმანეთს გამოეცვლებოდეს, ესრეთ დასდვან წესი და განკარგულება*“.³

¹ მ. დუმბაძე. სამეგრელოს სამთავროს პოლიტიკური წყობილების ევოლუცია, XIX საუკუნეში. – *მიმოხილველი*, I. თბ., 1949, გვ. 28.

² კ. ბოროზდინი. რაფ. ერისთავი და მურიე, ბატონყმობა სამეგრელოში. ტფ., 1927, გვ. 116.

³ ნიკო დადიანი. დასტურლამა. ტფ., 1897, გვ. 32.

სახლთუხუცესი, როგორც სამთავროს უმაღლესი მოხელე და მთავრის კუთვნილი ყმა-მამულის გამგებელი, გადასახადების ურჩი გადამხდელების დასჯას, მათგან მთავრის კუთვნილი სარგოს ამოღებას, ცხადია ძირითადად ბოქაულთუხუცესისა და მისი ხელქვეითი ბოქაულების მეშვეობით ახორციელებდა და ამდენად ბოქაულთუხუცესი მისი ხელქვეითი მოხელე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ რამდენადაც სამთავროს არსებობის ბოლო ხანებში ბოქაულთუხუცესებად სამთავრო სახლის წევრები (ბატონიშვილები) ინიშნებოდნენ, მათზე სახლთუხუცესის ძალაუფლება ვეღარ ვრცელდებოდა.¹

რუსი მოხელე კორნელი ბოროზდინი (1828-1896წწ.), რომელიც 1854-1860 წლებში სამეგრელოში, დედოფალ ეკატერინე ჭავჭავაძის კარზე მოღვაწეობდა და საფუძვლიანად იცნობდა ამ სამთავროს მმართველობის სისტემას, ბოქაულთუხუცესს შინაგან საქმეთა მინისტრს უწოდებს,² რაც ზუსტი განმარტება ჩანს. ბოქაულთუხუცესის სახელო ოდიშის სამთავროში XVIII ს. დამდეგიდან ჩანს. ჭაბუკი მთავრის ლევან II დადიანის და მისი მეურვის გიორგი ლიპარიტიანის მიერ 1611-1614 წლებს შორის ბიჭვინთის ტაძრისათვის მიცემულ შეწირულობის წიგნში იხსენიება ბოქაულთუხუცესი ჯავახ ჭილაძე,³ რომელსაც ამ სახელოზე ვხედავთ ლევან II დადიანის განჩინებაშიც გაბუნების საქმეზე,⁴ რომელიც 1634-1639 წლებს უნდა განეკუთვნებოდეს.⁵ 1798წ. ერთ წყალობის წიგნში მოწმედ არის დასახელებული ბოქაულთუხუცესი გიორგი ნიკოლოზის ძე დადიანი.⁶

XIX ს. პირველ ნახევარში ბოქაულთუხუცესის სახელო უკავია ნიკო გიორგის ძე დადიანს, შხეფელს, რომელიც არ უნდა აგვერიოს დიდ ნიკოში, რომელიც ასევე გიორგი დადიანის, მაგრამ სხვა გიორგი დადიანის ძე იყო. 1808წ. ნიკო დადიანი (შხეფელი) მოწმედ იხსენიება ნინო დედოფლის მიერ თავისი ასულისათვის (მარიამ დადიანისათვის) მიცემულ მზითევის წიგნში.⁷ 1828 წელს ნიკოლოზ დადიანი, რომელიც დიდ ნიკოსაგან განსხვავებით ნიკო მეორედ იხსენიებდა თავს,

¹ **ლ. გაბისონია.** სამეგრელოს სამთავროს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობა და სამართალი, თბ., 1996, გვ. 124.

² **К. Бороздин.** Крепостное состояние в Мингрелии. Тифлис, 1865, გვ. 28.

³ **ა. ხახანაშვილი.** გურჯები. ქუთაისი, 1891, გვ. 18, 28.

⁴ ამ დოკუმენტს აკად. ი. დოლიძე 1620-1639 წლებით ათარიღებს (*ქართული სამართლის ძეგლები*, IV. თბ., 1970, გვ. 75), აბ. ტუღუში კი 1634-1639 წლებით (აბ. **ტუღუში.** ლენხუმი XVII საუკუნის მეორე ნახევარში, – *მაცნე*, №1, 1988, გვ. 82).

⁵ ზუგდიდის მუზეუმი, ლიტერატურული არქივი, საბ. №777.

⁶ ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1098.

⁷ ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1184.

მღვდელ იოანე ხოფერიასათვის ბოძებულ წყალობის წიგნში, რომლითაც მას აზატობას უმტკიცებს, მოხსენიებულია როგორც სარდალ-ბოქაურთუხუცესი.¹ ორივე ამ სახელოს მქონედ ჩანს ნიკო დადიანი 1830 წლის ლევან V-ის მიერ აზნაურ ნაწიშიველიებისათვის ბოძებულ წყალობის წიგნში² და 1832წ. თვითონ ნიკოს მიერვე აზნაურ იოანე ოდიშარიასთვის ბოძებულ წყალობის წიგნში.³

როგორ ირკვევა, დავით დადიანის 1847წ. ერთი ბრძანებიდან, რომელსაც იმოწმებს იონა მეუნარგია (1852-1919წწ.) ბოქაულთუხუცესად დაუნიშნავს როსტომ ჩიქოვანი, რომელიც იმავედროულად მსაჯულთუხუცესი იყო.⁴ XIX ს. შუა ხანებში სამეგრელოს სამთავროს ბოქაულთუხუცესია კონსტანტინე დადიანი.⁵ როგორც ირკვევა დედოფალ ეკატერინე დადიანს ის ბოქაულთუხუცესად დაუნიშნავს 1854წ. 29 ოქტომბერს.⁶

როგორც აღინიშნა, ბოქაულთუხუცესის ხელქვეითი მოხელენი ბოქაულები იყვნენ. ბოქაულს ვეალებოდა მთავრის ბრძანებების და სასამართლო გადაწყვეტილებების სისრულეში მოყვანა. გარდა ამისა ბოქაულს ვეალებოდა იყო თუ არა ამა თუ იმ საქმის ადგილზე შესწავლა (ადგილობრივ გამოძიება).⁷ არსებობდა ცალკეულ სამოურათო და საყმთო ბოქაულებიც. 1855წ. კონსტანტინე ფაღავას მიერ ბეხუ და ბეტა ქაჯაიებისათვის მიცემულ ხელწერილში მოწმედ დასახელებულია სალიპარტიანოს ბოქაული, თავადი ალმასხან დგებუაძე.⁸ ეს დოკუმენტი იმითაცაა საყურადღებო, რომ ბოქაულად ვხედავთ თავადს, მაშინ როდესაც ნიკო დადიანის „დასტურლამას“ მიხედვით ბოქაული „კეთილშობილთაგანი“ (ანუ აზნაური) უნდა ყოფილიყო.⁹

გარდა ზემოთ აღნიშნული ფუნქციებისა ბოქაულის მოვალეობა იყო გადასახადების ძალით აკრეფა იმათგან, რომლებიც მას ნებით არ იხდიდნენ. ეს კი ხორციელდებოდა ბოქაულის „შიგ ჩადგომით“, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ბოქაული გლეხს სახლში ჩაუდგებოდა მანამდე, სანამ გადასახადს არ გადაიხდიდა. ერთ-ერთ უთარილო დოკუმენტში ნათქვამ-

¹ ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1184.

² ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №1421.

³ ქუთაისის მუზეუმი, საბ. №190.

⁴ ი. მეუნარგია. სამეგრელო დავით დადიანის დროს. თბ., 1939, გვ. 126.

⁵ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. A-1366, გვ. 27.

⁶ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, რაფ. ერისთავის ფონდი, №310, გვ. 100-101.

⁷ რ. ერისთავი. ბატონყმობა სამეგრელოში. მასალები, თარგმანი და წინასიტყვაობა თ. სახოკიასი. თბ., 1927, გვ. 116.

⁸ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. Hd, საბ. №10975.

⁹ ნიკო დადიანი. დასტურლამა, გვ. 32.

მია: „ესე წერილი დაგიწერე და მოგეცი მე ივანე ჯანუაშვილმა შენ თავადს ჯალიკა ჩიქვანს, ასე რომ ბაჟის საქმეში ბოქაულად ჩამიდექი და მამა შინა არა მყავდა და როდესაც მამა ჩემი მოვიდეს, რაც რომ ბაჟი დაედვას, მოგცე“.¹

ბოქაულს შეეძლო მის მიერ დაპატიმრებული, თუკი მას თავდებად ვინმე დაუდგებოდა, თვითონვე გაეთავისუფლებინა. მერაბ კობახიძის ხელწერილში, რომელიც მას 1848წ. მისცა „მთავრის მიერ წარმოგზავნილ ბოქაულს, თავად ნიკო დგებუაძეს“, ნათქვამია, რომ ქუთუ ვართაგავას, რომელსაც მთავარმა „აყრა და საზღვრის გარეშე გასვლა შესწამა“ და „თქვენ შეპყრობილი ყავდათ“, თავდებად ვუდგები და თუ „საზღვრის გარეთ გავიდა“, მაშინ „ამავალი გლეხი ჩემის საკუთრებისაგან დავასახელო სამთავრო საეკლესიოდ ყოვლის მიზეზის გარეშე“.²

ბოქაულის ერთ-ერთ ძირითად მოვალეობას, როგორც აღინიშნა, შეადგენდა სასამართლო განჩინების აღსრულება. 1834წ. თავადი ოტია დადიანი მთავარ ლევან V-ს თხოვდა, რომ „რადგან პირველადმე ის იყო ბოქაული – კაცია გიორგის დადიანსა“ უბრძანეთ, რომ „შემდისრულოს უნაკლოდ განჩინება იგი ვითარცა ჯერ არს“.³ ბოქაულის მოვალეობის შესრულება შეეძლო იმასაც, ვისაც სხვა სახელო ეკავა, მაგალითად, 1843წ. დათიელა ჭანტურია და მისი ძმების მიერ თავიანთი ბატონისათვის, ჩიქოვანებისათვის მიცემული პირობის წიგნში მოწმედ იხსენიება „ამის ბოქაული და გამრიგე ბატონიშვილის მოურავი გაბრიელ ხურცილავა“.⁴

ბოქაული ხშირად ასრულებდა არა მხოლოდ ბოქაულთუხუცესის ბრძანებას. მას, რიგითი თავადიც ავალეებდა თავისი ამა თუ იმ ყმისაგან გადასახადის ამოღებასა და ბოქაულიც ხალისით ასრულებდა ამ დავალებას, რადგან თვითონაც გარკვეულ გამორჩენას ხედავდა ამ საქმიდან. 1851წ. წყემელი დათიკა ესაკია, რომელიც გიორგი დადიანის მიერ გააზატებული ყოფილა, მთავართან ჩიოდა: მარიამ დადიანი არ მაყენებს, „შარშანწინ ერთი საუღლე ხარი წამართვა...ეხლა კი ბოქაულები მიდგაო სახლში“.⁵

როგორც აღინიშნა, ბოქაულს ამოღებაც ევალეებოდა იმ შემთხვევაში, თუ გლეხს, რომელსაც ის ამ საქმეზე „კარს მიაღებოდა“ გადასახადს არ მისცემდა, სახლში ჩაუდგებოდა. თუ რას ნიშნავდა საბუ-

¹ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. დ.საბ. №8355.

² ხელნაწერთა ინსტიტუტი, რაფ. ერისთავის ფონდი, საბ. №259.

³ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. №1130.

⁴ საისტორიო არქივი, ფ. 1448, აღწ. 1, საქმე №5173.

⁵ ზუგდიდის მუზეუმი, ძდ-67.

თებში ხშირად ნახსენები „ბოქაულად ჩადგომა“ კარგად ჩანს ზემოთ დამოწმებული დოკუმენტიდანაც, სადაც მომჩივანი გლეხი ესაკია ამბობს, რომ „ბოქაულები მიდგაო სახლში“, მაგრამ უფრო მკაფიოდ „ბოქაულად ჩადგომის“ არსი იკითხება ბანძელ აზნაურ სიკო გაბუნიას სიტყვებში: „შიგ ოჯახშიდ მიჯდა ბოქაულები“, რომელიც 1847 წლის ერთ დოკუმენტშია დაცული.¹ მთავარ დავით დადიანის დროიდან ბოქაულის აღსანიშნავად იასაულიც გამოიყენება. მაგალითად, 1841წ. ლაილაშის მახრის მდივანბეგ ფარნაოზ გელოვანის მიერ აღმასხან გელოვანისათვის მიცემულ ხელწერილში მოწმედ დასახელებულია იასაული დათიკა, რომლის გვარი ცუდად იკითხება.² 1851წ. დავით დადიანის მიერ მდივანბეგებისათვის გაგზავნილ ერთ ბრძანებაში ნათქვამია: „თურმე იასაულები რომ წარიგზავნებიან სოფლებშიდ, ზოგიერთნი შეჭირვებსა და მწუხარებას აყენებენ მცხოვრებთა...“.³

ბოქაულები, როგორც არაერთი დოკუმენტიდან ჩანს, მართლაც გლეხების დამწიოკებლები იყვნენ. იყენებდნენ რა მათთვის მინიჭებულ ძალაუფლებას, ისინი ხშირად, უკანასკნელ ლუკმა პურს ართმევდნენ არა მარტო გლეხებს, არამედ აზნაურებსაც კი. 1835წ. ლევან V დადიანმა მსაჯულთუხუცეს გიორგი დადიანს უბრძანა, რომ ოტია დადიანს გადაეცი, აზნაურ ფაღავეს, მათი საქმის გარჩევამდე „ბოქაული ჩამოათხოვოსო“.⁴ 1845წ. კი ბანძელი აზნაური სიკო გაბუნია დავით დადიანისთვის მირთმეულ ვედრებაში წერდა: „ათას რვაას ორმოცდა ორ წელშიდ მონავალ იყო მე ზავრათ ...მდივანბეგის ვახტანგ ჩიქოვანის ყმა იესიკა აბშილავა და დამდგარიყო ჩემს კარზედ იმა ღამეს და მე მაშინ არ ვიმყოფებოდი შინ, არამედ ვიყავი იბერეთში, საჩინოდ, მოყვარესთან და იმ ღამეს დაკარგოდა ცხენი და მოველ შინ და ბოქაულები დამასია, ვიტომც მე მომეპაროს მისი ცხენი და დამატანეს ძალა, დიდი უსამართლობით მან ბოქაულმა და დამამწუხრეს ცოლშვილიანათ, რომელ იმა წელს არა რა საზრდო და სხვა ნივთნი დამრჩენია ისრე დამაბსეს და როგორც ქურდს ეკადრებოდა იმ სახით გარდამახთვეინეს და დააკმაყოფილეს იგი ცხენის პატრონი“.⁵

თუ რაოდენ უსაზღვრო იყო ბოქაულების პარპაში სამეგრელოს სამთავროში, კარგად ჩანს ნიკო დადიანის „დასტურლამა“-დანაც. „მესმის ნამდვილდაცა უწყი, – წერს ნიკო დადიანი, – რომელ ბოქაულისა-

¹ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. №1548.

² ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. დ, საბ. №1140.

³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, რაფ. ერისთავის ფონდი, საბ. №360. ფურც. 67.

⁴ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. №1128.

⁵ ქუთაისი მუზეუმი, საბ. №1563.

გან დიდი შეწუხება არის სახლის და დიდი რბევა და დიდი წართმევა და ავობრება, და საბოქაულოსისა დიდი გადახდევინება... ბოქაულთ რომ ერთხელ ... გაგ ზავნიან საბოქაულოდ, არღარა მიიქცევიან კვალად სასახლედ, დავლიან სოფლითი სოფლად და აწუხებენ სოფელსა“¹ ნიკო დადიანი მოითხოვდა, რომ „ბოქაული ნუ დააოხრებს და ნუ მოთხრის და ნურცა რას წაართმევს, თვინიერი იმისა, რაც გადასახადი არ დასდებიეს იმა კაცსა და ის მხოლოდ გარდაახდევინოს რაც მოსამართლეთაგან დასდებიეს და ვასჩენიეს გადასახადი და სხვას ნურას აენებს“²

ბოქაულის სარგოს საბოქაულო ერქვა³ და ის ამოღებული გადასახადის მეათედი (ათისთავი) უნდა ყოფილიყო. ნიკო დადიანის „დასტურლამაში“ ამ სარგოს შესახებ ნათქვამია: „...საბოქაულოს ნუ აიღებენ უფროს იმასა, რამდენი ათ მარჩილი იქმნეს გარდასახადი, ათ მარჩილზედ მარჩილს აიღებდეს“⁴ ამასთან თავისი სარგო ბოქაულს უნდა აეღო არა იმისაგან, ვისაც გადასახადს ახდევინებდა, არამედ იმასაგან, ვისაც აბარებდა. „ახდევინებდეს საბოქაულოს ვისაც გარდასახადს მისცემდეს და გარდამხდელს ნურას სთხოვენ“⁵ მაგრამ ნიკო დადიანის ცდა, როგორმე მოეთოკა ბოქაულების პარპაში და სიხარბე, მხოლოდ ცდაა აღმოჩნდა, რადგან ლევან V დადიანმა ყველაფერი ძველებურად დატოვა და „დასტურლამა“ სამთავროს მართვა-გამგეობის განუხორციელებელ გეგმად დარჩა.

დავით დადიანმა საბოქაულო სარგო შეამცირა, ნაცვლად ათისთავისა მათ ოცისთავი (ანუ ამოღებული გადასახადის ხუთი მეასედი) უნდა აეღოთ, მაგრამ ისინი მაინც ძველებურად ათისთავს იღებდნენ. 1848წ. მაზრის მდივანბეგებისადმი გაგ ზავნილ ერთ-ერთ ბრძანებაში დავით დადიანი წერს: „ოდეს მაზრის მდივანბეგები დაედგინა მაზრებშიდ ხელთსამძღვანელო მიეცათ წესად, რათამცა საბოქაულო მიეღოთ ოცის თავი და ისიც მაშინ, როდესაც საქმე დაბოლოვდებოდა“, მაგრამ მდივანბეგები თურმე ათისთავს იღებდნენ და ისიც „უსრულს საქმეზედ“⁶ ამ უკანასკნელი დოკუმენტებიდან კარგად ჩანს, რომ ბოქაულის ლის მოვალეობას სამეგრელოს სამთავროში, სხვა მოხელეებიც სიამოვნებით ასრულებდნენ, რადგან ეს შემოსავლის უშრეტი წყარი იყო.

¹ ნიკო დადიანი. დასტურლამა, გვ. 35.

² ნიკო დადიანი. დასტურლამა, გვ. 32.

³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, რაფ. ერისთავის ფონდი, საბ. №360. ფურც. 57.

⁴ ნიკო დადიანი. დასტურლამა, გვ. 33.

⁵ ნიკო დადიანი. დასტურლამა, გვ. 34.

⁶ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, რაფ. ერისთავის ფონდი, საბ. №360. ფურც. 57.

BADRI KVARATSKHELIA

THE TITLE OF “BOCAULI” IN SAMEGRELO (ODISHI) REGION

Bocaultukhutsesi (the head of guard, police – the main policeman) in Odishi (Samegrelo – a region in Western Georgia) was the executive governor whose obligation was executing the commands of Mtavari (Prince) and decisions of court. Bocaultukhutsesi (the main policeman) was the main person of the Police. A well-known Georgian writer Rapiel Eristavi (1857-1867) who lived in Samegrelo during ten years and studied the governmental system of the region, wrote about the title of bocaultukhutsesi: “The bocaultukhutsesi was the head of bocauls (the policemen) and iasauls whose function was investigation of the concrete crime at once, to take a thief, to execute the decision of court. The great meaning and importance of this title may be confirmed by the fact that most of the bocaultukhutsesies were from the family of the Dadianis. Their assistants were bocaulis (common policemen). Bocauli had to execute the commands and the decisions of court, to take or to free criminals (if anybody could confirm their innocence). The salary of the bocauli was called “sabocaulo” and it had to be taken from one tenth of the tax.

მისილ გამენიშვილი

სისხლის სამართლის საპროცესო კანონმდებლობის სრულყოფის ზომიერობის ასპექტი

უკანასკნელ წლებში საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კანონმდებლობამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები და დამატებები განიცადა. ამკარად იგრძნობა კანონმდებლის მისწრაფება მაქსიმალურად გამარტივდეს, ეფექტური და ოპერატიული გახდეს წინასწარი და სასამართლო გამოძიება, დაჩქარდეს მართლმსაჯულების განხორციელება. „კლასიკური პროცესი, – აღნიშნავს ჟან პრადელი, – მეტად ძნელია, ხოლო XXს. შუა წლებიდან სისხლის სამართლის საქმე უფრო გართულდა, ამიტომ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პროცესის დაჩქარება, რათა განაჩენის გამოტანის დღე მაქსიმალურად დაუახლოვდეს დანაშაულის ჩადენის თარიღს“.¹ სწორედ ამ მიზანს ემსახურება უკანასკნელ წლებში საპროცესო კანონმდებლობაში შეტანილი მრავალი ცვლილება და ნოვაცია, კერძოდ, გაუქმდა სისხლის სამართლის საქმის აღძვრის ინსტიტუტი, მოდიფიკაცია განიცადა დამსწრის ინსტიტუტმა, შემცირდა ბრალდებულის (განსასჯელის) პატიმრობაში ყოფნის ვადა, გაუქმდა დაპირისპირების, წინასწარი გამოძიების დამთავრების სტადიიდან საქმის მასალების გაცნობისა, წინასწარი გამოძიების ვადების და სამართალში მიცემის ინსტიტუტები, შემოღებული იქნა საპროცესო შეთანხმება, არაიდენტიფიცირებული პირის საქმის წარმოება და ა.შ.

საპროცესო კანონმდებლობაში შეტანილმა ცვლილებებმა იმთავითვე არაერთგვაროვანი გამოხმაურება ჰპოვა ქართველ მეცნიერთა შორის. ზოგიერთს მიაჩნია, რომ ცვლილებები და დამატებები ნამდვილად დადებითი მოვლენაა ჩვენი ქვეყნის საპროცესო კანონმდებლობისთვის და ის უდაოდ სასიკეთოდ წაადგება ქართულ მართლმსაჯულებას,² ავტორთა ნაწილი კი პირიქით, უარყოფითად აფასებს და ფიქ-

¹ ჟ. პრადელი. შედარებითი სისხლის სამართალი. თბ., 1999, გვ. 393.

² ნ. გაბრიჩიძე. საპროცესო შეთანხმება. – ჟურნ.: „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2004, გვ. 54-63; ნ. გაბრიჩიძე. საპროცესო შეთანხმება. – ჟურნ. „სამართალი“, 2004, №5-6, გვ. 57-62; ნ. გაბრიჩიძე. სეკპტიკოსებს იმედები გაუცრუვდათ. საპროცესო შეთანხმება კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლის

რობს, რომ საპროცესო კანონმდებლობაში შეტანილი ნოვაციები, განსაკუთრებით საპროცესო შეთანხმება, რომელიც საერთო სამართლის ოჯახს განეკუთვნება, ეწინააღმდეგება საქართველოს მოქმედ სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსს და მის პრინციპებს, რომელიც რომანულ-გერმანული სამართლის სისტემის ნაწილია.¹ ზოგიერთი ავტორი თვლის, რომ ისეთი ნოვაცია, როგორცაა საპროცესო შეთანხმების ინსტიტუტი უნდა ვრცელდებოდეს არა ყოველ დანაშაულზე, არამედ მხოლოდ „ბრალის აღიარებითი გამოცხადების“ ან წარდგენილი ბრალდების ცნობის, „ნაკლებად მძიმე კატეგორიის, სამეწარმეო და საფინანსო სფეროში ჩადენილ დანაშაულებზე“.² უფრო მეტი, გ. მეფარიშვილს მიაჩნია, რომ არაიდენტიფიცირებულ პირის, სისხლისსამართალწარმოების შემოღებით კანონმდებელს გააზრებული არ ჰქონდა, თუ რა საჭიროებას წარმოადგენდა ეს ინსტიტუტი.³

ამჟამად, ჩვენი კვლევის მიზანს არ წარმოადგენს მოლიანად იმ ცვლილებების განხილვა, რომელიც საქართველოს საპროცესო კოდექსმა განიცადა ან ცალკეულ ასეთ ინსტიტუტებზე ყურადღების გამახვილება და აღწერა, არამედ გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ საკანონმდებლო ნოვაციის მხოლოდ იმ პრობლემებზე და ნაკლოვანებებზე, რომელთა პრაქტიკაში კანონშესაბამისად გადაწყვეტა, ხელს შეუწყობს ქვეყანაში მართლმსაჯულების სწორად განხორციელებას. მშვენიერი ნათქვამია „მეცნიერება გზას უნდა უნათებდეს პრაქტიკასო“; მაგრამ მაინც ვფიქრობთ, რომ ახლად ამოქმედებული საპროცესო კანონმდებლობის საზომი, როგორც სამართლიანადაა მითითებული იურიდიულ ლიტერატურაში, პირველ რიგში, – მაინც მისი პრაქტიკაში რეალიზაციაა, სწორედ პრაქტიკაში ვლინდება კანონმდებლობის შუქ-ჩრდილი, მისი უარყოფითი თუ დადებითი მხარეები და მომავალში საგამოძიებო-სასამართლო პრაქტიკის მეცნიერული კვლევისა და გაანალიზების შედეგად

საიმედო ბერკეტი. – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 13.X.2004, 14.X.2004, №238,239; გ. ჭანტურიძე. საპროცესო შეთანხმება სისხლის სამართლის პროცესის პრინციპებთან. თბ., 2007, გვ. 34-44.

¹ გ. მეფარიშვილი. სამართალდამცავი ორგანოების ინსტიტუტები და სისხლის სამართალწარმოების ზოგიერთი კონცეპტუალური საკითხები. – ჟურნ.: „მართლმსაჯულება და კანონი“, №3, 2006, გვ. 87-106; ც. რატიანი. საპროცესო შეთანხმება სისხლის სამართლის პროცესში. – ჟურნ.: „მართლმსაჯულება და კანონი“, №3, 2006, გვ. 117-153.

² რ. გოგშელიძე. საპროცესო შეთანხმება ყველა კატეგორიის დანაშაულზე. – ჟურნ.: „პროფესია ადვოკატი“, №2, 2007, გვ. 82-85.

³ გ. მეფარიშვილი. საქართველოში ადამიანის ვინაობის დაუდგენლად, ფსევდონიმით გასამართლება დააკანონეს. – გაზ. „ახვალ-დასავალი“, 6-12 აგვისტო, 2007, №32 (674).

უდავოა უფრო დახვეწილი და სრულყოფილი გახდება საპროცესო კანონმდებლობის ცალკეული დებულებები.¹

უპირველეს ყოვლისა, გვსურს შევჩერდეთ საპროცესო შეთანხმების რეალიზაციის დროს პრაქტიკაში წამოჭრილ ზოგიერთ პრობლემატურ საკითხზე, რადგანაც საკანონმდებლო ნოვაციებს შორის სწორედ საპროცესო შეთანხმება დამკვიდრდა ყველაზე უფრო მყარად ჩვენი ქვეყნის მართლმსაჯულების სისტემაში, ნათქვამის საილუსტრაციოდ, თუ კი თვალს გადავაკლებთ საპროცესო შეთანხმების გამოყენების უკანასკნელი წლების სასამართლო სტატისტიკურ მონაცემებს, თვალნათლივ დავრწმუნდებით, რომ ის წლითიწლობით მატულობს. სტატისტიკური მონაცემებით, საპროცესო შეთანხმების ძალაში შესვლის შემდეგ 2004წ. სასამართლო ორგანოების მიერ საქმის არსებითად განხილვის გარეშე განაჩენის გამოტანის თაობაზე პროკურორის შუამდგომლობა დამტკიცდა 325 პირის მიმართ. 2005წ. თითქმის სამჯერ მეტი, 1011 საქმე 1376 პირის მიმართ, უარი ეთქვა და დაუბრუნდა პროკურატურას საბრალდებო დასკვნის გადასაწყვეტად 16 საქმე 18 პირის მიმართ. დადაგენილია განაჩენი 923 საქმეზე 1269 პირის მიმართ.² საკმარისია აღინიშნოს, რომ 2006წ. მხოლოდ იანვრის თვეში სასამართლო ორგანოების მიერ დამტკიცებული იქნა პროკურორის შუამდგომლობა 32 პირის მიმართ, ნიშნდობლივია ისიც, რომ 2004წ. 1 ოქტომბრიდან 2005წ. 1 ოქტომბრამდე პროკურატურის ორგანოების მიერ გაფორმდა 579 საპროცესო შეთანხმება, ბრალდებულისათვის დამატებითი სასჯელის ჯარიმის შეფარდების შედეგად სახელმწიფო ბიუჯეტში გადაირიცხა 4 665 099 ლარი.³

ასეთივე ტენდენცია დღესაც შეინიშნება. მარტო 2008წ. სამ თვეში, პირველი ინსტანციის სასამართლოებმა საპროცესო შეთანხმებით განაჩენი გამოიტანეს 2019 საქმეზე, 2523 პირის მიმართ.⁴ ამდენად, საპროცესო შეთანხმებისა და სასჯელისაგან სრულად გათავისუფლების მატებასთან ერთად მნიშვნელოვნად გაიზარდა ისეთი სასჯელის სახე, როგორიცაა ჯარიმა.⁵ ყოველივე ეს განპირობებულია, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 42-ე მუხლის

¹ **ბ. გაბრიჩიძე.** საპროცესო შეთანხმება, გვ. 54-63.

² იხ. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს ჟურნ.: „მართლმსაჯულება საქართველოში“, 2005 წლის სტატისტიკა., თბ., 2006, გვ. 100-104.

³ გაზ.: „მთელი კვირა საქართველოს ამბები“, 7.VIII.2006, გვ. 7-14.

⁴ საპროცესო შეთანხმება – სწრაფი და ეფექტური პროცესი. – გაზ. „კვირის პალიტრა“, №12, 18.V.2008.

⁵ 2007წ. წინა წელთან შედარებით ჯარიმის შეფარდება სასამართლო ორგანოების მიერ 10,8%-დან გაიზარდა 18,1%-მდე, იხ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს მართლმსაჯულება საქართველოში, 2006 წლის სტატისტიკა.

მე-ნ ნაწილის მოთხოვნით იმის შესახებ, რომ მოსამართლეს უფლება ეძლევა სასჯელის ღონისძიება – ჯარიმა გამოიყენოს მაშინაც, როდესაც საქართველოს სისხლის სამართლის კერძო ნაწილის კონკრეტული მუხლი ამას არ ითვალისწინებს, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სასამართლო ორგანოების მიერ საპროცესო შეთანხმების დამტკიცებასთან ერთად განსასჯელებს პარალელურად ჯარიმაც ენიშნებათ.

შეიძლება დარწმუნებით ითქვას, რომ ხსენებული ნოვაცია დადებითი მოვლენაა ჩვენი სისხლის სამართლის მატერიალური და საპროცესო კანონმდებლობისათვის, რადგან უდავოა, დამნაშავეზე შეფარებული ეკონომიკური სანქცია გარკვეულ დადებით როლს ითამაშებს, როგორც ზოგად (გენერალურ), ასევე კერძო პრევენციაზე. ნიშანდობლივია ისიც, რომ საპროცესო კანონმდებლობის თანახმად, ყველა საქმეზე, (თუნდაც საპროცესო შეთანხმებით მოხდეს გამოძიების დამთავრება), აუცილებელია სრული მოცულობით ჩატარდეს გამოძიება, დადგინდეს მტკიცების ის საგანი, რაც საქართველოს სსს კ 112-ე მუხლითაა დადგენილი, თუმცა, სამწუხაროდ, საგამოძიებო პრაქტიკაში არსებობს ცალკეული შემთხვევები, როდესაც კონკრეტულ სისხლის სამართლის საქმეზე არ არის ჩატარებული სრულყოფილი გამოძიება, იგნორირებულია საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის მე-18 მუხლის მოთხოვნა საქმის გარემოებათა ყოველმხრივი, ობიექტური და სრული გამოკვლევის შესახებ.

არც თუ იშვიათად გამოძიებელი, პროკურორი, მოსამართლე და სასამართლო უტყუარად არ ადგენენ მოხდა თუ არა დანაშაული, ვინ ჩაიდინა იგი; საქმის სწორად გადაწყვეტის მიზნით არ არის გარკვეული მტკიცების საგნის ყველა გარემოება; ზოგჯერ პრაქტიკაში უგულებელყოფილია ექვმიტანილის (ბრალდებულის) გამამართლებელ ან შემამსუბუქებელ მტკიცებულებათა მოპოვება. სისხლის სამართლის საქმეების შესწავლით წინასწარი გამოძიების დაწყებიდანვე იგრძნობა ბრალდებისაკენ გადახრის აშკარა ტენდენცია, რის გამოც მხარეებს შორის საპროცესო შეთანხმება ხდება არასრულყოფილ, ფაქტობრივად გამოუძიებელ საქმის მასალებზე დაყრდნობით და ბრალდებულის მიერ ბრალის აღიარებას (ზოგჯერ სხვა მტკიცებულებებითაც არ არის დადასტურებული), უმეტესი მტკიცებულებითი ძალა ენიჭება. ისმის ლოგიკური კითხვა, რამ განაპირობა საგამოძიებო და სასამართლო პრაქტიკაში ამგვარი ხარვეზების არსებობა, როგორ და რა საშუალებით უნდა შეჩერდეს ის უარყოფითი ტენდენცია, რომელზეც ზემოდ გვქონდა საუბარი და რა უნდა გაკეთდეს ამისათვის, შევეცდები ამ მიმართულებით ჩვენეული ხედვის გადმოცემას.

აღნიშნულ უარყოფით ტენდენციას უპირველეს ყოვლისა ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ ბრალზე შეთანხმება და სასჯელზე შეთანხმება პრაქტიკაში ურთიერთმორისაა აღრეული, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, საპროცესო შეთანხმების გაფორმების დროს პროკურორები მხოლოდ სასჯელზე შეთანხმებით არ კმაყოფილდებიან, ისინი დაცვის მხარისაგან მოითხოვენ ასევე ბრალდებულისაგან ბრალის აღიარებასაც. ალბათ ამიტომაცაა საგამოძიებო პრაქტიკაში თითქმის ვერ ვნახავთ პრეცედენტს საპროცესო შეთანხმება მიღწეული იყოს მხოლოდ „სასჯელზე შეთანხმებით“. არადა სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 679¹ მუხლის თანახმად, ხსენებული ორი პირობიდან ერთ-ერთის არსებობაც კი საკმარისია საპროცესო შეთანხმებისათვის.

ამასთან დაკავშირებით საფუძველს მოკლებული არ არის ნ. გვენეტაძის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საქართველოს სსსკ 679¹ მუხლის მე-3 ნაწილის დებულება, რომელიც სასჯელზე შეთანხმებას შეეხება, ბრალდებულს უფლებას აძლევს დაეთანხმოს პროკურორს სასჯელის ზომაზე ისე, რომ არ აღიაროს დანაშაული, ასეთ დროს ავტორის აზრით, „გაუგებარი ხდება საპროცესო შეთანხმების არსი და მიზანი“.¹ ნაწილობრივ ვიზიარებ რა მეცნიერის ამ შეხედულებას, მიმაჩნია, რომ საპროცესო შეთანხმების ორ საფუძველზე გაყოფა განპირობებულია პრაქტიკული მოსაზრებებიდან, ვინაიდან მხოლოდ საქართველოს სსსკ 679² მუხლი ითვალისწინებს ბრალდებულის სასჯელისაგან გათავისუფლების პირობებს, სხვა მუხლები კი ბრალდებულისაგან (განსასჯელისაგან) გარკვეული ოდენობის ჯარიმის გადახდასაც გულისხმობს, რომელიც სახელმწიფო ბიუჯეტში ირიცხება. ამდენად უნდა დავეთანხმეთ გ. ჭანტურიძის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ „კანონმდებლობამ გამოყო ყველაზე უფრო ტიპიური პირობა, რომელმაც შეიძლება წარმოშვას საპროცესო შეთანხმების დადება“.²

პრაქტიკაში არსებული უარყოფითი ტენდენციის გამო გამოძიებელი, პროკურორი, მოსამართლე და სასამართლო უკიდურესობაში ვარდებიან. ისინი იძულებულნი ხდებიან სავსებით გაიზიარონ დაზარალებულის ჩვენება და განსასჯელის ბრალის აღიარება, რომლებიც არც თუ იშვიათად არც ერთი სხვა ობიექტური მტკიცებულებით არ არის გამყარებული. მაგ., 2007წ. მაისში, მოქ. მ. პ-შვილმა თბილისის გლდა-

¹ იხ.: ნ. გვენეტაძე. ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვა, ევროპული კონვენცია, მე-7 ოქმი და საპროცესო შეთანხმება. – წგნ.: *სამართლიანი სასამართლო უფლება*. გამომც. საქართველოს იუსტიციის სასწავლო ცენტრი. თბ., 2005, გვ 22-23.

² გ. ჭანტურიძე. საპროცესო შეთანხმება სისხლის სამართლის პროცესის პრონციპებთან მიმართებაში. თსუ გამომც. თბ., 2007, გვ. 55.

ნი-ნაძალადევის მე-5 განყოფილებაში შეიტანა განცხადება იმის შესახებ, რომ ა. მ-შვილმა, მისმა ორმა შვილმა და ოთხმა უცნობმა მამაკაცმა, ნების საწინააღმდეგოდ ვარკეთილის მასივიდან ჩასვა „მერსედესის“ მარკის ავტომანქანაში, წაიყვანა თბილისის ზღვის მიმდებარე ტერიტორიაზე, სადაც ა. მ-შვილმა დანით მიაყენა დაზიანება. საქართველოს სს კ 143-ე მუხლის მე-3 ნაწილის „ა“, „ბ“ და „ე“ პუნქტებით წამოღგენილ ბრალდებაში ა. მ-შვილმა თავი არ სცნო დამნაშავედ და გამოიყენა დუმილის უფლება. გამოძიების პროცესში დაზარალებულის ძმამ თ. პ-შვილმა ისიც განმარტა, რომ თითქოს ა. მ-შვილმა მას სცემა. ისე, რომ წინასწარ გამოძიებას არ დაუდგენია და არ დაუკითხავს ოთხი დაუდგენელი პირი, მათ შორის ა. მ-შვილის მეორე „შვილი“ – ლადო, არ ჩუტარებია სასამართლო-სამედიცინო ექსპერტიზა იმის დასადგენად ა. მ-შვილის ცემის შედეგად თ. პ-შვილმა რა ხარისხისა და ხასიათის ჯანმრთელობის დაზიანება მიიღო, საერთოდ შეფასება არ მიუცია დაცვის მხარის მიერ წარდგენილი მტკიცებულებებისათვის, ფაქტიურად გამოუძიებელ საქმის მასალებზე დაყრდნობით მიღებული იქნა რა ბრალდებულის „ნებაყოფლობითი“ აღიარება, საქმეზე გამოძიება დამთავრდა საპროცესო შეთანხმებით, ხოლო თბილისის საქალაქო სასამართლომ დაამტკიცა პროკურორის შუამდგომლობა საპროცესო შეთანხმების თაობაზე.¹

ასეთი მაგალითები საგამოძიებო პრაქტიკიდან მრავლად შეიძლება მოვიყვანოთ, არა და საპროცესო შეთანხმებისა და სასჯელისაგან გათავისუფლების ქართული მოდელი უმთავრესად იმით განსხვავდება უცხოეთის ქვეყნების საპროცესო შეთანხმებისაგან, რომ საპროცესო კანონმდებლობა კატეგორიულად მოითხოვს ყველა შემთხვევაში, როდესაც ერთის მხრივ პროკურორსა და მეორეს მხრივ დამცველსა და ბრალდებულს შორის იდება საპროცესო შეთანხმება, ბრალდება უტყუარად უნდა იყოს დადასტურებული და შეკრებილი მტკიცებულებები ეჭვს არ უნდა იწვევდეს პირის ბრალეულობის შესახებ. ამასთანავე მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული საჯარო ინტერესი, ჩადენილი დანაშაულისათვის გათვალისწინებული სასჯელის სიმძიმე და ქმედების მართლწინააღმდეგობისა და ბრალეულობის ხარისხი. (სსსკ 679¹⁾), ხოლო ეჭვი, რომელიც არ დადასტურდება კანონით დადგენილი წესით, უნდა გადაწყდეს ეჭვმიტანილისა და ბრალდებულის სასარგებლოდ, ხოლო ბრალდებულის მიერ ბრალის აღიარება არ შეიძლება საფუძვლად დაედოს ბრალდებასა და გამამტყუნებელ სასამართლო განაჩენს, თუ ბრალის აღიარება დამტკიცებული არ არის საქმეზე შეკრებილი სხვა მტკიცებულებათა

¹ საქმე № 01072112, თბილისის საქალაქო სასამართლოს არქივი.

ერთობლიობით (სსს კ 115-ე მ.), ხოლო ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ბრალდება უტყუარად არის დადასტურებული და პირის ბრალეულობა ეჭვს არ იწვევს, ასევე პასუხობს საქართველოს სსსკ 679¹ მოთხოვნას, მაგრამ ბრალდებული ბრალს არ აღიარებს, თუმცა არ ეწინააღმდეგება წაყენებულ ბრალდებას, ამასთანავე ის ეთანხმება პროკურორის მიერ შეთავაზებულ სასჯელის ზომას, რატომ არ უნდა იქნეს გამოყენებული „სასჯელზე შეთანხმების“ პირობა და ასეთ დროს რაღა საჭიროებას წარმოადგენს ბრალდებულისაგან „ბრალის აღიარება“? ვფიქრობ, აღნიშნული პრობლემის კანონშესაბამისად გადაწყვეტა (როგორც ეს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსითაა გათვალისწინებული) ხელს შეუწყობს საქმის სრულყოფილ და ობიექტურ განხილვას და ერთიანი საგამოძიებო-სასამართლო პრაქტიკის დანერგვას.

უარყოფითი ტენდენციის ერთ-ერთი მიზეზი ისაა, რომ საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 24-ე მუხლის თანახმად, პროკურორთან ერთად გამოძიებელიც ახორციელებს საჯარო სისხლისსამართლებრივ დევნას, ამით კი გამოძიებლის სტატუსის ისარი ბრალდების მხარისკენ იხრება, რაც რადიკალურად ეწინააღმდეგება სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის მე-15 მუხლისა და 55-ე მუხლის მოთხოვნებს, რადგან თუ გამოძიებელი არ წარმოადგენს ბრალდების მხარეს, მას არც სისხლის სამართლებრივი დევნის განხორციელების უფლება არ უნდა ჰქონდეს, რადგან იურიდიულ ლიტერატურაში სისხლის სამართლებრივი დევნის ცნება და ბრალდების ცნება ერთი და იგივე მნიშვნელობით განიხილება.

აღნიშნული პრობლემის არსებობა ქართული საპროცესო კანონმდებლობისათვის არახალია, ჯერ კიდევ 1997წ. შედგენილი საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის პროექტის თანახმად, გამოძიებელი აღარ მოიაზრებოდა სისხლისსამართლებრივი დევნის სუბიექტად და არც ბრალდების მხარეს აღარ წარმოადგენდა, სწორედ ამ დროიდან ქართულ იურიდიულ მეცნიერებაში გამოიკვეთა გამოძიებლის სტატუსთან დაკავშირებით ურთიერთგანსხვავებული შეხედულება, მეცნიერ და პრაქტიკოს მუშაკთა ერთი ჯგუფი მოითხოვდა გამოძიებელი დარჩენილიყო ბრალდების მხარედ და ჰქონოდა სისხლისსამართლებრივი დევნის ფუნქცია (შენარჩუნებულიყო გამოძიებლის საბჭოური მოდელი).¹ ი. გაბისონია თვლის, რომ საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის თავდაპირველ პროექტში სისხლის სა-

¹ გ. ქარქაშაძე. ასეთი გამოძიებელი დემერტმა მშვიდობაში მოგახმაროთ – გა.ხ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 11.XI.1997, № 282.

მართლებრივი დევნისა და გამოძიების პრინციპულად გამიჯვნის „საბრალოდებო გადახრისათვის“ თავისუფალი ნეიტრალური (მიუკერძოებელი) გამოძიებლის კონცეფცია თეორიულად საკმაოდ მიმზიდველად გამოიყურება, მაგრამ ამ შეხედულებას მაინც უარყოფითად აფასებს, ვინაიდან „გადაუწყვეტელი რჩება დილემა, მიზანი (დამნაშავის პასუხისგებაში მიცემა) ფსიქოლოგიურად განაპირობებს გამოძიებლის საპროცესო აქტივობას და პირიქით – ადექვატური მიზნის უქონლობა მას მკვეთრად ასუსტებს“.¹

მეცნიერთა მეორე ჯგუფს მისაღებად მიაჩნია ხსენებული საპროცესო კოდექსის პროექტი და თვლიან, რომ გამოძიებელს არ უნდა ჰქონდეს სისხლის სამართლებრივი დევნის ფუნქცია და არ უნდა ყოფილიყო ბრალდების მხარე, მათი აზრით გამოძიებელს უნდა მისცემოდა მხოლოდ გამოძიების ჩატარების ფუნქცია; გამოძიებელი გარკვეული საგამოძიებო მოქმედების ჩატარების შემდეგ თუ კი შეიკრიბებოდა გამამტყუნებელი მტკიცებულებები, საქმეს გადასცემდა პროკურორს, რომელიც წაუყენებდა ეჭვმიტანილს ბრალდებას, შეკრებდა სხვა მტკიცებულებებს, შეადგენდა საბრალდებო დასკვნას და არსებითად განსახილველად წარმართავდა სასამართლოში, რითაც რეალურად განხორციელდებოდა პროკურატურისათვის მინიჭებული სისხლისსამართლებრივი დევნის ფუნქცია, რაც მაშინდელი საქართველოს კონსტიტუციის 91-ე მუხლიდანაც გამომდინარეობდა.²

ამავე შეხედულებას იზიარებს რ. გოგშელიძე, რომელსაც მიაჩნია, რომ „საგამოძიებო რგოლის (მკვლევარს მიაჩნია, რომ უძღობესია არსებობდეს გამოძიების ცენტრალური აპარატი – ხაზგასმა ჩემია მ.მ.) ძირითადი ფუნქცია უნდა იყოს გამოძიება. მათ იურიდიულ ფაქტთან დაკავშირებით უნდა ჩაატარონ მთელი რიგი საგამოძიებო მოქმედებები, მოიპოვონ ბრალდების დამადასტურებელი მტკიცებულებები და როდესაც მიიჩნევენ, რომ კონკრეტული პირის მიმართ ბრალდების წასაყენებლად საკმარისი მტკიცებულებები არსებობს, საქმე შემდგომი მსვლელობისათვის უნდა გადაეცეს პროკურატურის ორგანოს, რომელსაც მიეცემა შესაძლებლობა კლასიკური ფორმით განხორციელოს სისხლისსამართლებრივი დევნის ფუნქცია... საგამოძიებო ორ-

¹ ი. გაბისონია. პროკურატურის სტატუსი საზღვარგარეთ და საქართველოში. თბ., 1999 გვ. 259-260; ი. გაბისონია. სისხლისსამართალწარმოების გამარტივების თანამედროვე პრობლემები. *კომპაქტური სქემატური ფორმატა*. – წგნ.: *სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები*, თსუ გამომც. თბ., 2003, გვ. 461-462.

² ვ. იოსავა, მ. მამნიაშვილი. უფლებები ჩამოგვართვეს, მაინც ჩვენ გვედავებიან. – გაზ.: „საქართველოს რესპუბლიკა“, წლის II.XI.1997, № 282.

განობის ფუნქცია უნდა იყოს გამოძიება, ხოლო კონსტიტუციით მინიჭებული სისხლისსამართლებრივი დევნის ფუნქცია, რაც როგორც ეს ბევრ ცივილიზებულ ქვეყანაშია, კლასიკური ფორმით უნდა ჩაატაროს პროკურატურამ¹.

მოქმედი სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი მიღებისთანავე გამოძიებელი მოიაზრებოდა როგორც ბრალდების მხარედ, კერძოდ მე-15 მუხლის მე-4 ნაწილის თანახმად ბრალდების ფუნქცია ეკისრებოდა „პროკურორს, გამოძიებელს, საგამოძიებო ორგანოს უფროსს, მიკვლევის ორგანოს, მოძველევს, აგრეთვე დაზარალებულს, სამოქალაქო მოსარჩელეს და მათ წარმომადგენელს“, ხოლო 24-ე მუხლის შესაბამისად „საჯარო სისხლის სამართლებრივ დევნას ახორციელებს მოკვლევის ორგანო, პროკურორი და გამოძიებელი“, ამავე სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის რედაქციით გამოძიებელი უფლებამოსილი იყო წარედგინა პირისათვის ბრალდება, შეედგინა საბრალდებო დასკვნა, რაც დასამტკიცებლად პროკურორისათვის უნდა წარედგინა.

საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 2005 წლის 25 მარტის №1204 ცვლილებით მე-15 მუხლიდან მართალია ამოღებულია გამოძიებლის, როგორც ბრალდების მხარის უფლებამოსილება, მაგრამ რამდენადაც პარადოქსულად არ უნდა მოგვეჩვენოს შეუნარჩუნდა საჯარო სისხლისსამართლებრივი დევნის სტატუსი, რაც ბუნებრივია აშკარად ეწინააღმდეგება არამართო სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 55-ე მუხლს, არამედ საქართველოს ორგანულ კანონს „პროკურატურის შესახებ“, რადგან როგორც ზემოთ ითქვა მხოლოდ პროკურატურის ფუნქციაში შედის სისხლისსამართლებრივი დევნის განხორციელება.

ამასთან დაკავშირებით, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ი. გაბისონიას შეხედულებას, იმის შესახებ რომ სისხლისსამართლებრივი დევნისა და გამოძიების პრინციპული გამიჯვნის შედეგად გადაუწყვეტელი რჩება გამოძიებლის მიზანი (დამნაშავეის პასუხისგებაში მიცემა), რომელიც უფრო აქტიურს ხდის მას, ხოლო ადეკვატური მიზნის უქონლობა კი მას მკვეთრად ასუსტებს, ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ შეიძლება ითქვას, რომ ისეთ პირობებში, როდესაც გაუქმდა სისხლის სამართლის საქმის აღძვრის ინსტიტუტი, წინასწარი გამოძიება და სისხლისსამართლებრივი დევნა, უმრავლეს შემთხვევაში, ფაქტობრივად ერთდროულად იწყება. ალბათ, გამოძიებლისათვის არ უნდა იყოს თვითმი-

¹ რ. გოგშელიძე. როგორი უნდა იყოს გამოძიების ხვალისდელი დღე? – წგნ.: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, თსუ გამომც. თბ., 2003, გვ. 447-449.

ზანი „პირის პასუხისგებაში მიცემა“, პირიქით საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 58-ე მუხლის მე-3 ნაწილის თანახმად გამოძიებელი ვალდებულია გამოძიება აწარმოოს ყოველმხრივ სრულად და ობიექტურად. გამოავლინოს ბრალდებულის მამხილებელი და გამამართლებელი მტკიცებულებები, აგრეთვე ბრალდებული პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი თუ შემამსუბუქებელი გარემოებები და თუ ბრალდების წარსადგენად ვერ შეგროვდა საკმარისი მტკიცებულებები საპროცესო კანონმდებლობიდან გამომდინარე საქმე უნდა წარედგინოს პროკურორს სისხლისსამართლებრივი დევნის შეწყვეტის საკითხის გადასაწყვეტად.

ჩემის აზრით, ალბათ, საპროცესო კანონმდებლობის აღნიშნულმა ხარვეზებმა განაპირობა ისიც, რომ დღეისათვის გამოძიებლებს ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვთ „ბრალდებისაკენ გადახრის“ მანკიერი ტენდენცია, რაც „მიუკერძოებელი გამოძიებლის“ სტატუსზე უკიდურესად უარყოფითად აისახება. ვფიქრობთ, გამოძიებლის სტატუსს უნდა ჩამოცილდეს სისხლისსამართლებრივი დევნის განხორციელების უფლება და მას მხოლოდ გამოძიების ფუნქცია უნდა დაეკისროს.

უკანასკნელ პერიოდში საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსს დაემატა 371¹-ე მუხლი, რომელიც მოწმის ან დაზარალებულის მიერ არსებითად ურთიერთსაწინააღმდეგო ჩვენებისათვის სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას ითავალისწინებს. ამდენად, მოწმის ან დაზარალებულის მიერ ცრუ ჩვენების მიცემასთან ერთად ისჯება ასევე, მის მიერ, წინასწარ და სასამართლო გამოძიებისათვის არსებითად ურთიერთ-საწინააღმდეგო მიცემული ჩვენებაც. ყოველივე ამის შემდეგ 2005წ. 14 დეკემბრის კანონით საქართველოს სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსიდან ამოღებული იქნა 314-ე მუხლი, რომელიც აწესრიგებდა საგამოძიებო მოქმედების, – დაპირისპირების ჩატარების პროცედურას და მასში მონაწილე პირთა უფლებებსა და მოვალეობებს, როგორც კანონპროექტის განმარტებით ბარათში იყო მითითებული დაპირისპირების კონსტრუქციამ თავისი დრო მოჭამა და ამიტომ „სწრაფი და ეფექტური მართლმსაჯულებისათვის“ დაპირისპირება, როგორც საგამოძიებო მოქმედება აღარ იქნებოდა ნორმატიულად მოწესრიგებული და უმჯობესი იყო საგამოძიებო მოქმედებების ჩატარება მომხდარიყო საგამოძიებო ტაქტიკის ფარგლებში.

ჩვენ დაწვრილებით არ შეგჩერდებით დაპირისპირების ინსტიტუტის პროცესუალურ წესებზე, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ საპროცესო კოდექსიდან დაპირისპირების ინსტიტუტის ამოღებას უკიდურესი უარყოფითი შეფასება მოჰყვა ქართველ მეცნიერთა შორის, მაგალითად, გ. მეფარიშვილს მიაჩნია, რომ სისხლის სამართლის საპროცესო კო-

დექსიდან დაპირისპირების ინსტიტუტის ამოღება ქართველმა კანონმდებლებმა აშკარად არასწორად მოახდინეს, რადგან არ იქნა გათვალისწინებული არც შედარებითი სამართალმცოდნეობის და არც გამოძიების ტაქტიკური მოსაზრებები.¹ სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსიდან დაპირისპირების ამოღებას არც შ. ფაფიაშვილი ეთანხმება, თუმცა ფიქრობს, რომ „დაპირისპირება, მართალია, დამოუკიდებელი სახის საგამოძიებო მოქმედებად აღარაა გათვალისწინებული, მაგრამ, ჩემი ღრმა რწმენით, საგამოძიებო პრაქტიკაში მისი გამოყენება ჩვეულებრივი წესით გაგრძელდება, მაგრამ არა როგორც დაკითხვის დამოუკიდებელი სახე, არამედ როგორც დაკითხვის ტაქტიკური ხერხი“.²

ამდენად, სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსიდან დაპირისპირების ინსტიტუტის ამოღების შემდეგ, ბუნებრივია, გამოძიებლები აღარ ატარებენ აღნიშნულ მოქმედებას, ხოლო მტკიცებულებათა შეფასების დროს ისინი ეყრდნობიან მხოლოდ დაზარალებულის ან მოწმის ჩვენებას, რომლებსაც დაკითხვის წინ გამოძიებელი აფრთხილებს საქართველოს სს კ 371¹-ე მუხლით სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის შესახებ და თუ მოწმემ ან დაზარალებულმა სისხლის სამართალწარმოების ნებისმიერ სტადიაზე მართლაც არსებითად ურთიერთსაწინააღმდეგო ჩვენება მისცეს, გამოძიებელს (პროკურორს) უფლება ეძლევა მის მიმართ დაიწყოს სისხლისსამართლებრივი დევნა.

შეიძლება დაძაჯერებლად ითქვას, აღნიშნული პროცესიალური წესი მართლაც ემსახურება სწრაფი და ეფექტური მართლმსაჯულების განხორციელებას, განსაკუთრებით, მრავალეპიზოდური და რთულ საქმეებზე, აგრეთვე მაშინაც, როდესაც სხვადასხვა გაუმართლებელი მოტივებით მოწმე ან დაზარალებული ცდილობს არსებითად შეცვალოს გამოძიების საწყის ეტაპზე მიცემული რეალური, საქმის ობიექტური მტკიცებულებებიდან გამომდინარე ჩვენება. ამასთან, არ შეიძლება არ გავიზიაროთ შ. ფაფიაშვილის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ, მართალია, დაპირისპირების ინსტიტუტს, როგორც საგამოძიებო მოქმედებას, აღარ ითვალისწინებს მოქმედი საპროცესო კანონმდებლობა, მაგრამ მისი ჩატარება შეიძლება როგორც დაკითხვის ტაქტიკური ხერხით. მაგალითად, ისეთ შემთხვევებში, როდესაც დაზარალებულსა და ბრალდებულს, ან სხვა პირების ჩვენებებს შორის არსებობს არსებითი ხასიათის წინააღმდეგობა და რაიმე მოვლენის გასარკვევად საჭირო გახ-

¹ დაწვრ. იხ. **გ. მეფარიშვილი**. როგორი სახელმწიფო გვინდა: სამართლებრივი თუ პოლიციური. – გაზ.: „სახელ-დასავალი“, 2006, 13-19 ნოემბერი, №46 (336), გვ. 11.

² **შ. ფაფიაშვილი**. კრიმინალისტიკა, ტ. II. დანაშაულის გახსნის ტაქტიკა, გამომც. „მერიდიანი“. თბ., 2007, გვ. 206-210.

დეს დაპირისპირების პარალელური წესების გამოყენება (თუნდაც გამოძიებლის შინაგანი რწმენის ფორმირება). ამიტომ მიმაჩნია, როგორც წინასწარ, ასევე სასამართლო გამოძიების სტადიაზე დაკითხვის ამგვარი წესით განხორციელება კეთილისმყოფელ გავლენას მოახდენს საქმის სრულყოფილ და ობიექტურ გამოძიებაზე.

ამასთანავე, შეიძლება გავიზიაროთ იურიდიულ ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებები იმის შესახებ, რომ საპროცესო შეთანხმება და სასჯელისაგან გათავისუფლების ინსტიტუტი ეწინააღმდეგება სისხლის სამართლის პროცესის პრინციპებს,¹ მაგრამ ეს შეხედულება არამც და არამც არ შეეხება წინასწარი გამოძიების სტადიას, პირიქით, საპროცესო კანონმდებლობით სავსებითაა შესაძლებელი წინასწარი გამოძიების სტადიაზე უტყუარად (მაღალი ალბათობის ხარისხით) დადგინდეს პირის ბრალეულობა ჩადენილ ქმედებაში.

გარდა ამისა, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ვიზიარებ საპროცესო კანონმდებლობაში შეტანილ ცვლილებებსა და ნოვაციებს, მაგრამ პრაქტიკაში ის უნდა განხორციელდეს საპროცესო კანონმდებლობის სრული დაცვით. ყველა კონკრეტულ საქმეზე (თუნდაც საპროცესო შეთანხმებით დამთავრდეს) უნდა ჩატარდეს სრულყოფილი, ობიექტური გამოძიება, გამოძიებელს უნდა მიენიჭოს მხოლოდ გამოძიების ფუნქცია, მან ერთნაირი გულმოდგინებით უნდა შეამოწმოს ბრალდებულის როგორც დამამძიმებელი, ასევე შემამსუბუქებელი გარემოება, როგორც გამამტყუნებელი, ასევე გამამართლებელი მტკიცებულებები, წინასწარ გამოძიების პროცესში და მისი დასრულების სტადიაშივე პროკურორის მიერ მიღებულ უნდა იქნეს კანონშესაბამისი და ობიექტური გადაწყვეტილება, რაც საბოლოოდ სასამართლო ორგანოების მიერ საქმის არსებითი განხილვის შემდეგ კანონიერი, დასაბუთებული და სამართლიანი განაჩენის დადგენის წინაპირობას წარმოადგენს

დაბოლოს, ვფიქრობთ საპროცესო კანონმდებლობაში შეტანილი ცვლილებები და ნოვაციები შემდგომი მეცნიერული კვლევის საგანი გახდება, პრაქტიკაში რეალიზაციისას კი უფრო დაიხვეწება, სრულყოფილი და დამნაშავეობის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთი მყარი და ეფექტური საშუალება გახდება.

¹ გ. მეფარიშვილი. სისხლის სამართალწარმოების ზოგიერთი კონცეპტუალურ საკითხთან დაკავშირებით. – ჟურნ. „მართლმსაჯულება და კანონი“, №3, 2006, გვ. 87-106; ც. რატიანი, საპროცესო შეთანხმება სისხლის სამართლის პროცესში. მითი და რეალობა. – ჟურნ. „მართლმსაჯულება და კანონი“, №3, 2006, გვ. 117-153.; ც. რატიანი. საპროცესო შეთანხმების ინსტიტუტი სისხლის სამართლის პროცესში, ჟურნ. „საქართველოს უზენაესი სასამართლოს მართლმსაჯულება“, №1, 2007, გვ. 167-184.

MIKHEIL MAMNIASHVILI

SOME ASPECTS OF THE PERFECTION OF THE GEORGIAN TRIAL PROCEEDINGS

Recently, there have been a lot of innovations in the Georgian criminal law code. The author surveys the new institute of the Georgian legislative system such, as a trial agreement. According to the author, this kind of agreement should be put into shape only when the crime is less grave and when it concerns corruption. Herewith, in the author's opinion, the two the trial agreements: 1) agreement on guilt and an agreement on penalty- are not carried correctly and they are mixed up. The author analyses investigative practices and concludes that investigating magistrates still tend to be on the side of the accusation and suggests a new conception of an impartial and independent investigating magistrate. With this purpose, he suggests that the 24th paragraph of the Georgian criminal law code should be altered and the criminal sues must be in charge of the public procurator, which is the classical form in major foreign countries, and the investigating magistrate would be required to hold complete and unbiased investigation.

თამარ ზარანდია

საკუთრების ცნება და მისი მქსკლუზიური ხასიათი შედარებით-სამართლებრივი კვლევა ქართული და ფრანგული სამართლის მიხედვით

შესავალი. საკუთრების ცნებამ განვითარების გრძელი გზა განვლო. საკუთრებასთან დაკავშირებული დავა ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში იღებს სათავეს. პლატონიდან დაწყებული იგი კაცობრიობის აზრის განვითარების ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენდა. საკუთრებას განიხილავდნენ როგორც ადამიანის შრომის შედეგს,¹ როგორც ადამიანის მოლოდინის პროდუქტს², როგორც კაპიტალიზმის განვითარებისა და კლასთა შორის კონფლიქტის პირველწყაროს.³

აზროვნების ისტორიაში საკუთრების შეფასება სრულიად არაერთგვაროვანია, მას აიგივებენ ხან კეთილდღეობასთან და თავისუფლებასთან, ხან კიდევ ზნეობრივ დაცემასთან, სოციალურ უსამართლობასთან და ომთან.⁴ საკუთრების იდეაში რომაელ იურისტთა წვლილი იურიდიული ხასიათისაა. რომაელმა იურისტებმა პირველებმა მოგვცეს აბსოლუტური კერძო საკუთრების ცნების ფორმულირება, უწოდეს მას „dominium“ და იხმარეს იგი უძრავ ქონებასა და მიწებთან მიმართებით.⁵ თანამედროვე სამართალში საკუთრება არის ფიზიკური პირის ისეთი განუყოფელი თვისებების შედეგი, როგორც არის თავისუფლება და თავისუფალი ნება, რომელიც ყველას კუთვნილებაა და უფრო მეტიც, სწორედ ეს საყოველთაოობა არის სამართლის სფეროში ცივილიზაციის უმნიშვნელოვანესი მონაპოვარი.

როგორც აღინიშნა, საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს ერთ-ერთ გადაწყვეტილებაში, საქმეზე მოქალაქეები ზაურ ელაშვილი, სულიკო მაშია, რუსუდან გოგია და სხვები საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ, „ადამიანის ძირითადი უფლებებისა და თავისუფ-

¹ B. Burke, J. Snoe. Property. Aspen publishers. New York, 2004, გვ. 3.

² B. Burke, J. Snoe. Property, გვ. 3.

³ B. Burke, J. Snoe. Property, გვ. 3.

⁴ რ. პაიპსი. საკუთრება და თავისუფლება. თბილისის პოლიტიკური სწავლების სკოლის ბიბლიოთეკა, 2004, გვ. 21.

⁵ რ. პაიპსი. საკუთრება და თავისუფლება, გვ. 29.

ლებების, განსაკუთრებით კი, საკუთრების უფლების იგნორირება გამო-
რიცხავს თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის განვითარებას, მთლიანად
საზოგადოებისა და მის ცალკეულ წევრთა ღირსეული ცხოვრების უზ-
რუნველყოფას და პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ სოციალურ სტაბი-
ლურობას. დემოკრატიული, სამართლებრივი და სოციალური სახელმ-
წიფოს ეკონომიკური სიძლიერე სწორედ საკუთრების უფლების პატი-
ვისცემასა და დაცვას ეყრდნობა“.¹

ძველ ქართულ სამართალშიც საკუთრებასთან დაკავშირებით ძა-
ლიან მდიდარი ტრადიციები არსებობდა. როგორც პროფ. ბ. ზოიძე აღ-
ნიშნავს ყველაზე მეტი საბუთი, რაც ძველი დროიდან შემონახულია
ჩვენს არქივებში – ნასყიდობის წიგნებია. მართალია ბატონს გლეხის
ქონებაზეც მიუწვდება ხელი – „სულს გარდა ყველაზე ხელი მიუწვ-
დება“, „მაგრამ ბატონსაც ეს მართებს: სხვა რიგად რომ ბატონმა ყმას
გარდაახდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს“. ანალოგიურად
გამოიყურება ხელმწიფის უფლება ნასყიდობის ნებართვაზე: „თუ კაც-
მან სოფელი ან გლეხი თავადისგან ან აზნაურისგან სასყიდლად მიი-
ღმოს, ხელმწიფესაც უნდა დაკითხვა“ – ნათქვამია სამართლის წიგ-
ნის 162-ე მუხლში. მაგრამ კანონმდებელი იქვე იხვეს უკან და ამბობს,
რომ „უკითხავადაც სყიდულა და არც ხელმწიფე გამოჰკიდებიაო“.²

საკუთრების ცნება, მისი არსი, აბსოლუტური ხასიათი. მიუხე-
დავად იმისა, რომ მუდმივად მიმდინარეობდა დავა საკუთრების ცნებას-
თან დაკავშირებით, ეს საკითხი დღესაც სერიოზულ პრობლემას წარ-
მოადგენს ქართულ და ევროპულ სამართლებრივ დოქტრინაში. ამას
მოწმობს თუნდაც ის, რომ ევროპის ქვეყნების თანამედროვე კოდიფიკა-
ციები საკუთრების ცნების ლეგალურ დეფინიციას არ იძლევიან. ეს
შეიძლება ითქვას გერმანულ, შვეიცარულ კანონმდებლობაზე. საქარ-
თველოს სამოქალაქო კოდექსის 170-ე მუხლი, რომლის სახელწოდებაა:
ცნება. საკუთრების უფლების შინაარსი – რეალურად საკუთრების
ცნებას არ იძლევა. მისი პირველი ნაწილის თანახმად: მესაკუთრეს შე-
უძლია კანონისმიერი ან სხვაგვარი, კერძოდ სახელშეკრულებო ბოჭვის
ფარგლებში თავისუფლად ფლობდეს და სარგებლობდეს ქონებით (ნივ-
თით), არ დაუშვას სხვა პირთა მიერ ამ ქონებით სარგებლობა, გან-
კარგოს იგი, თუკი ამით არ ილახება მეზობლების ან მესამე პირთა
უფლებები, ანდა, თუ ეს მოქმედება არ წარმოადგენს უფლების ბორო-
ტად გამოყენებას.“ როგორც დავინახეთ, საკუთრების უფლების ლეგა-

¹ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება №2/1-370, 382, 390, 402, 404. 18 მაისი, 2007. იხ. www.constcourt.gov.ge

² ბ. ზოიძე. ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში. სა-
გამომცემლო საქმის სასწავლო ცენტრი. თბ., გვ. 35.

ლურ დეფინიციას საქართველოს სამოქალაქო კოდექსიც თავს არიდებს და მისი შინაარსის აღწერით შემოიფარგლება მხოლოდ. ეს ასევე აიხსნება ზოგადად ცნებების მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულებითაც. თუმცა ცნებებისადმი ფრთხილი დამოკიდებულება ჯერ კიდევ რომაელებისათვის იყო ცნობილი *omnis definitio periculosa*.¹ არც რომის სამართალში არსებობდა საკუთრების ერთიანი ცნება, მაგრამ, უნდა ითქვას, რომ რომაელების წვლილი საკუთრების ცნების საკითხთან დაკავშირებით წმინდა იურიდიულია. სწორედ რომაელებს ეკუთვნის სამწვეროვანი საკუთრების გაგება – მფლობელობაზე, სარგებლობასა და განკარგვაზე დაფუძნებული საკუთრება.²

თანამედროვე კოდიფიკაციები საკუთრების ცნების საკითხს განსხვავებულად უდგებიან. გერმანიის სამოქალაქო კოდექსის 903-ე პარაგრაფის მიხედვით: „იმდენად, რამდენადაც ეს არ ეწინააღმდეგება კანონს და მესამე პირთა უფლებებს, ნივთის მესაკუთრეს შეუძლია განკარგოს ნივთი თავისი შეხედულებისამებრ და გამორიცხოს სხვა პირის ნებისმიერი ჩარევა“.³ საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის 544-ე მუხლის თანახმად „საკუთრება არის ნივთებით სარგებლობისა და განკარგვის უფრო აბსოლუტური უფლება, თუ სარგებლობა არ არის აკრძალული კანონებითა და რეგლამენტებით“.⁴ როგორც ვხედავთ ფრანგული კოდიფიკაცია ცდილობს განმარტოს საკუთრება როგორც ნივთით სარგებლობისა და განკარგვის აბსოლუტური უფლება, გერმანული კოდექსი კი, ისევე, როგორც ქართული უფრო საკუთრების შინაარსის აღწერით იზღუდება.

მაშ რა არის საკუთრების უფლება? რა განასხვავებს მას ყველა სხვა სამართლებრივი კატეგორიისაგან? ეს მისი ნამდვილი სუბსტანცია უნდა შეიცავდეს იმ ნიშნებს, რაც განასხვავებს მას სხვა იურიდიული ფენომენებისაგან. ეს ნიშნებია მისი განსაკუთრებულობა, აბსოლუტურობა და სისრულე.

აღსანიშნავია, რომ სხვა სამართლებრივ კატეგორიებს შორის საკუთრება ყველაზე მეტად შეიცავს პირის თვისებებს. საკუთრება არის კიდევ პირის იდეალური გაგრძელება ნივთში, ან მისი გადატანა ამ ნივთებზე. თავად სიტყვა საკუთრება ნიშნავს „საკუთრად“ პირისა. ძველ აღმოსავლეთში ნივთები წარმოადგენენ პირის გაგრძელებას, ნივთი მიბმული იყო ადამიანთან. საყოველთაოდ არის ცნობილი ადამიანთან ერთად მისი ნივთების დამარხვის ან მათი განადგურების ტრადიცია. ამ

¹ გ. ხუბუა. სამართლის თეორია. გამომც.: „მერიდიანი“. თბ., 2006, გვ. 25.

² გ. ნადარეიშვილი. რომის სამოქალაქო სამართალი. თბ., 2005, გვ. 60-67.

³ *Гражданское уложение Германии*. М., 2004, გვ. 257-258.

⁴ Code civile France, Daloz, 2008, art. 544.

ტრადიციასაც საფუძვლად უდევს სწორედ ადამიანის ცნობიერებაში ძალიან ღრმად არსებული კავშირი ადამიანისა მის ნივთებთან.¹ ასე იყო ძველ საბერძნეთში, ძველ ეგვიპტეში სადაც გარდაცვლილის პირადი ნივთები მიყვებოდნენ გარდაცვლილს მისი განვლილი ცხოვრებიდან.²

საკუთრებას ყველა სხვა სამართლებრივ კატეგორიებს შორის ცენტრალური ადგილი უჭირავს. მამასადაძმე საკუთრებას სხვა იურიდიული ფენომენებისაგან განასხვავებს მისი აბსოლუტურობა, მისი სისრულე, მისი ექსკლუზიურობა. თუმცა საკუთრებაზე საუბრისას მისი, როგორც სანივთო უფლების აბსოლუტურობა სრულიადაც არ ნიშნავს მის შეუზღუდავობას. თუმცა ეს ტერმინი იმავდროულად ამ უფლებამოსილებათა ერთგვარი თავისუფლების მაუწყებელიცაა. უფლების აბსოლუტურობა უნდა განვიხილოთ ამ უფლების მატარებლის, იგივე მესაკუთრის, ყველა დანარჩენ მესამე პირთან ურთიერთდამოკიდებულებაში.³

ამავდროულად, როდესაც საუბარია აბსოლუტური და რელატიური უფლებების ურთიერთმიმართებაზე, უნდა ითქვას, რომ სახელმწიფოს რელატიურ უფლებებთან მიმართებითაც აკისრია ვალდებულების შესრულების უზრუნველყოფის ფუნქცია. თუ ჩვენ ვაღიარებთ, რომ სახელმწიფო ვალდებულია უზრუნველყოს მხარეთა შეთანხმებული ნებიდან გამომდინარე ვალდებულების შესრულება თითქოს ის განსხვავება, რაც არსებობს ვალდებულებით – სამართლებრივ უფლებასა და სანივთო სამართლებრივ უფლებებს შორის კარგავს თავის მნიშვნელობას.

საკუთრების ექსკლუზიური ხასიათი (ქონების გამოსახულებაზე მესაკუთრის უფლების მაგალითზე. საკუთრების უფლების აბსოლუტურობაზე საუბრისას ხშირად საუბრობენ მის ექსკლუზიურობაზე. ამერიკელი იურისტის კოუენის აზრით „საკუთრება... მესაკუთრეს აძლევს უფლებამოსილებას თანახმა იყოს (დაუშვას, ან არ დაუშვას) გამორიცხოს მესამე პირების მიერ საკუთარი ნივთით მფლობელობა ან სარგებლობა.⁴ სად სრულდება მესაკუთრის უფლებები, როდესაც საუბარია მის უფლებაზე დაუპირისპირდეს საკუთარი ქონების გამოსახულების რეპროდუქცირებას? მართალია ქართულ სასამართლო პრაქტიკაში აღნიშნული საკითხი არ ყოფილა მსჯელობის საგანი, მაგრამ ქართულ დოქტრინაში ვხვდებით მითითებას საკუთრების ექსკლუზიურ ხასიათზე. მაშ რას ნიშნავს საკუთრების ექსკლუზიური ხასიათი? როდის აქვს მესაკუთრეს უფლება დაუპირისპირდეს მისი საკუთრების გამოყენებას?

¹ **К. И. Скловский.** Собственность в государственном праве. М., 1999, გვ. 39-41.

² **К. И. Скловский.** Собственность в государственном праве, გვ. 39-41.

³ **ბ. ზოიძე.** ქართული სანივთო სამართალი. თბ., 2003, გვ. 83.

⁴ **J. Dukeminier, J. E. Krier.** Property. Aspen Law and Business, 2002, გვ. 99.

ფრანგულ სამართალში ეს საკითხი გახდა უზენაესი სასამართლოს მსჯელობის საგანი საქმეზე *ქალბატონი პრიშე (პრიშეტი) საზოგადოება დიუბრეის გამომცემლობის წინააღმდეგ*.¹ საქმის გარემოებანი იყო შემდეგი: ქალბატონი გონდრე, პრიშეტის მეუღლე იყო ბენუვილში ერთი სახლის მესაკუთრე, სადაც განთავსებული იყო კაფე. ეს სახლი პირველი სახლი იყო, 1944წ. ივნისში დესანტის გადმოსხმისას მოკავშირეთა ჯარებმა რომ გაათავისუფლეს და ამიტომ იგი სარგებლობდა გარკვეული პოპულარობით. ქ-ნი პრიშეტი კომერციულ ქონებასთან ერთად იყენებდა აღნიშნულს. იგი ყიდდა საფოსტო ღია ბარათებს მის საკუთრებაში არსებული სახლის ფასადის ფოტოსურათებით. დიუბრეის საგომცემლო საზოგადოებამ გაავრცელა საფოსტო ღია ბარათები, რომლებზეც ასახული იყო გონდრეს კაფე, და ამისათვის ქ-ნი პრიშეტის ნებართვა არ მიუღია. ამ უკანასკნელმა მიმართა სასამართლოს.

ფრანგულ სამართლებრივ დოქტრინაში ამ საკითხმა აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია და არაერთი საინტერესო საკითხი წამოჭრა. პირველ რიგში უნდა გადაწყვეტილიყო საკითხი, როდის შეეძლო მესაკუთრეს დაპირისპირებოდა მისი ქონების ამ სახით ექსპლოატაციას?

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ თითოეულ ადამიანს აქვს უფლება საკუთარ გამოსახულებაზე. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მე-18 მუხლის მეორე ნაწილის მიხედვით პირს უფლება აქვს სასამართლოს მეშვეობით, კანონით დადგენილი წესით დაიცვას საკუთარი პატივი, ღირსება, პირადი ცხოვრების საიდუმლოება, პირადი ხელშეუხებლობა ან საქმიანი რეპუტაცია შელახვისაგან. ხოლო მეხუთე ნაწილის თანახმად ... ამ მოთხოვნის უფლება აქვს პირს მაშინაც, როცა მისი გამოსახულება (ფოტოსურათი, კინოფილმი, ვიდეოფილმი და ა.შ.) გამოქვეყნდა მისი თანხმობის გარეშე. პირის თანხმობა არ არის საჭირო, როცა ფოტოგადაღება, ვიდეოგადაღება და ა.შ. დაკავშირებულია მის საზოგადოებრივ აღიარებასთან, დაკავებულ თანამდებობასთან, მართლმსაჯულების ან პოლიციის მოთხოვნასთან, სამეცნიერო, სასწავლო ან კულტურულ მიზნებთან, ანდა პირმა პოზირებისათვის მიიღო საზღაური. ქართულ სამართლებრივ დოქტრინაში არსებული შეხედულებით უფლება საკუთარ გამოსახულებაზე ფიზიკური პირის დამოუკიდებელი არაქონებრივი უფლებაა.² აღნიშნული უფლება საკუთარ გამოსახულებაზე ნებას

¹ H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette. Les grands arrêts de la jurisprudence civile: Tome I. Introduction. Personnes – Famille – Biens – Régimes matrimoniaux – Successions. 11e édition. 2000. Editions Dalloz, გვ. 327.

² ამასთან დაკავშირებით იხ., საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. I (თ. ნინიძე). თბ., 2002, გვ. 65.

აძლევს პირს (გარდა კანონით დადგენილი გამონაკლისებისა) დაუპირისპირდეს ამ უკანასკნელის რეპროდუქციასა და გამოყენებას. მაგრამ შეუძლია თუ არა პიროვნებას დაუპირისპირდეს მესამე პირის მიერ მის საკუთრებაში არსებული ქონების გადაღებასა და ექსპლუატაციას?

უნდა ითქვას, რომ ზოგ შემთხვევაში, მაშინაც კი, როდესაც სახეზეა მხოლოდ პიროვნების ქონების გამოსახულება, ეს შეიძლება იქცეს მისი არა როგორც მესაკუთრის, არამედ როგორც პიროვნების (მესაკუთრის პიროვნული) უფლებების ხელყოფის საშუალება, რადგან იგი ემუქრება მის სიმშვიდეს, მეურნეობას ან კიდევ მის რეპუტაციას. ასე მაგალითად, დღეს ძალიან პოპულარულ სერიალ „შუა ქლაქში“ კადრში მუდმივად ხვდება ჭავჭავაძის პროსპექტზე მდებარე ერთ-ერთი სახლის რამდენიმე ფანჯარა, სადაც, თითქოს მიმდინარეობს მთელი მოქმედება. საკითხი დგას ასე: შეუძლია კი მესაკუთრეს დაუპირისპირდეს მისი ქონების ამგვარ ექსპლოატაციას და საჭიროა თუ არა მისი თანხმობა ამ შემთხვევაში მის საკუთრებაში არსებული ქონების ამგვარ გამოყენებაზე? ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ მსგავსი გამოსახულება გამოიყენება უხამს ან პორნოგრაფიულ ფილმში.

ფრანგული სასამართლო პრაქტიკა ამ შემთხვევაში ადგენს სწორედ პირადი უფლებების დარღვევას მესაკუთრის საკუთრებითი უფლებამოსილებების მითითების გარეშე.¹ ფრანგული სამართლის მიხედვით ასეთ შემთხვევაში სახეზეა საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის მე-9 მუხლით² გათვალისწინებული დარღვევა, თუ პირი დაამტკიცებს, რომ ადგილი ჰქონდა მისი პირადი ცხოვრების ხელყოფას. ასე მაგალითად ფრანგულმა სასამართლომ დაადგინა მე-9 მუხლის დარღვევა ფილმში „უკანასკნელი ტანვო პარიზში“ და დააკისრა კომპენსაციის გადახდა ფილმში გამოყენებული სახლის ხედების მესაკუთრის სასარგებლოდ. მაგრამ როგორ უნდა გადაწყდეს დავა, როდესაც სახეზე არ არის პირადი ცხოვრების ხელშეუხებლობის ხელყოფა? როდის შეუძლია მესა-

¹ იხ. TGI, სენა, 1965წ. 1 აპრილი, JCP 1966. II. 14572, შენიშენა R.L., RTD civ. 1966. 294 obs. Rodière, 316 obs. ბრედენი, რომელიც კომპენსაციას უხდის ერთი სამფლობელოს მესაკუთრეს, რომლის ხედებიც გამოყენებული იქნა უხამსი ფოტო-რომანის ილუსტრირებისთვის (პარიზი, 1991წ. 25 თებერვალი, D. 1991, IR 135), რომელიც ითვალისწინებს, რომ მესაკუთრეს შეუძლია „თავისი ცხოვრების ფარგლების დასაცავად“ უარი უთხრას მისი სახლის გამოსახულების პორნოგრაფიულ ფილმში რეპროდუქციაზე (comp. TGI პარიზი). მითითებულია: **H. Capitani, F. Terré, Y. Lequette.** Les grands arrêts de la jurisprudence... (3), გვ. 329.

² ყველას აქვს უფლება პირადი ცხოვრების ხელშეუხებლობაზე. code Civile Franse, art. 9, Daloz.

კუთრეს აკრძალოს მსგავსი ქმედებები სწორედ თავისი მესაკუთრი-სეული პრეროგატივების გამოყენებით? თავდაპირველად არც ფრანგულ სამართალს არ ჰქონდა ამ კითხვაზე ცალსახა პასუხი. მარსელ ნასტი წერდა, რომ „რამის დახატვა ან ფოტოგრაფირება არ ხელყოფს არცერთ პრეროგატივას, რომელიც ტრადიციულად მესაკუთრისად არის ცნობილი“.¹ შემდგომდროინდელი დოქტრინაც ცდილობდა არ გადაეღალა თავი იმით, რომ ქონების გამოსახულებაზე მესაკუთრის უფლების საფუძველი თავად საკუთრებაში დაენახა და ამჯობინებდა ეს უკანასკნელი სამოქალაქო პასუხისმგებლობის ნიადაგზე ედია.²

იყო ასეთი მოსაზრებებიც, რომ „ქონების მფლობელს არა აქვს (...) უფლება ამ ქონების გამოსახულებაზე, რადგან ინდივიდუალური თავისუფლების კონსტიტუციური პრინციპი ყოველ პიროვნებას აძლევს ნებას განახორციელოს და გამოაქვეყნოს ყველაფრის გამოსახულება, რასაც იგი ხელავს კანონიერად, იმ პირობით, რომ არ ხელყოს მესაკუთრის პირადი ცხოვრება და არ მოახდინოს მისი პიროვნების დენატურირება“.³ შესაბამისად, საზოგადოებისთვის მიუწვდომელი სახლის მესაკუთრეს აქვს, თავისი საკუთრების უფლების საფუძველზე „ძალაუფლება, აუკრძალოს, ვინც არ უნდა იყოს, შეიჭრას მის სამფლობელოში ან სახლში, განახორციელოს, გამოაქვეყნოს და ექსპლუატაცია გაუწიოს მისი ქონების გამოსახულებებს“.⁴

საფრანგეთში პირველი ინსტანციის სასამართლო პრაქტიკა სხვადასხვაგვარი იყო ამ საქმეებთან დაკავშირებით⁵ და ამიტომაც საკასაციო სასამართლოს ჩარევა გარდაუვალი იყო. საკასაციო სასამართ-

¹ **H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette.** Les grands arrêts... (4), გვ. 329.

² **Rodière, RTD civ.** 1966. 293; **Breden, RTD civ.** 1966. 317, მითითებულია **H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette.** Les grands arrêts de la jurisprudence... (4), გვ. 329.

³ **H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette.** Les grands arrêts... (4), გვ. 329.

⁴ D. 1999, chr. 293, მითითებულია: **H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette.** Les grands arrêts... (4), გვ. 329.

⁵ მას შემდეგ, რაც 1991წ. გადაწყვეტილებაში აღინიშნა, რომ „კანონი პირდაპირ იცავს მხოლოდ პიროვნებების გამოსახულებებს და არა ქონებისას“ (პარიზი, 1991წ. 7 იანვარი, D. 1992, Som. com. 15 obs. kolombet), არჩეულ იქნა საპირისპირო გადაწყვეტა, გამოცხადდა რა, რომ „ყოველ მესაკუთრეს აქვს ყველაზე უფრო აბსოლუტური უფლება აკრძალოს თავისი ქონების რეპროდუქცია კომერციული მიზნებით“ (პარიზი, 1995წ. 12 აპრილი, JCP 1995. I. 3878, obs. perine-marke, 1997. II. 22806, **გ. კრომბეს** შენიშვნა) [ხოლო] თავის საწყის პოზიციაზე დასაბრუნებლად 1998წ. დადგინდა, რომ „მესაკუთრე არ ფლობს თავის ქონებაზე რეპროდუქციისა და წარმომადგენლობის არავითარ უფლებას“ (პარიზი, 1994წ. 14 ოქტ. D. 1998, IR 225), იხ. **H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette.** Les grands arrêts... (4), გვ. 330.

ლოს გადაწყვეტილებით მხოლოდ მესაკუთრეს აქვს უფლება მოახდინოს თავისი ქონების ექსპლუატაცია. საკასაციო სასამართლო ეყრდნობა საკუთრების უფლების ექსკლუზიურ ხასიათს, რომლის შედეგადაც საკუთრება მისი მფლობელისთვის „მონოპოლიაა“. „ექსკლუზიურობა ნიშნავს, რომ მესამე პირებს პრინციპში არავითარი წილი არ მიუძღვით საგნის სარგებლიანობაში, რომელიც სხვის საკუთრებაშია. მათ არ შეუძლიათ არც მისი გამოყენება, არც მით სარგებლობა, არც მისი განკარგვა. მათ მისგან არავითარი პირადი სარგებლის მიღება არ შეუძლიათ.¹ საგნის სარგებელი ეკუთვნის მესაკუთრეს, ისევე როგორც თვით საგანი. ეს სარგებლები მრავალფეროვანი გახდა ფოტოგრაფიის, კინოს, ტელევიზიის და ა.შ. გამოგონებასთან ერთად.

ამდენად, მესაკუთრეს უფლება აქვს თავისი ქონების გამოსახულებაზე, თუმცა თუ ვიქნებით თანმიმდევრულები და იმგვარად გავიგებთ საკუთრების უფლებას, რომ მესაკუთრეს შეუძლია გამორიცხოს ყოველი მესამე პირი ამ საგნით სარგებლობისაგან, მაშინ გამოვა, რომ საკუთრების უფლების ექსკლუზიურობა ხასიათმა საშუალება უნდა მისცეს მესაკუთრეს, დაუპირისპირდეს საგნის ნებისმიერ გამოყენებას, რაშიც შედის ასევე მისი უბრალო რეპროდუქციაც მესამე პირის მიერ. თუმცა, გააცნობიერა რა, რომ მესაკუთრის ასეთი უფლება გაზვიადებული იქნებოდა, საკასაციო სასამართლომ იურიდიული პოლიტიკის აშკარა მოსაზრებებით გადაწყვიტა შეეზღუდა მესაკუთრის ეს უფლება (დაპირისპირების უფლება ქონების გამოსახულების არაკომერციული ექსპლუატაციის მიმართ). ამდენად „მესაკუთრეს არ შეუძლია დაუპირისპირდეს თავისი სახლის გამოსახულების გამოყენებას კერძო მიზნებით გამვლელების ან ვიზიტორების მხრიდან. საკასაციო სასამართლო ამგვარად ადასტურებს, რომ კერძო საკუთრების საზოგადოებრივი მნიშვნელოვნების და ტურისტული და სხვა მოყვარული ფოტოგრაფების კანონიერი აქტიურობის შენარჩუნების მიზნით, საკუთრების ექსკლუზიურობა გვავალებს ვალიართ მესაკუთრისად არა მისი მკაცრად ექსკლუზიური უფლება ქონების გამოსახულებაზე, არამედ მხოლოდ საგნის კომერციული ექსპლუატაციის უფლება. „სწორედ საკუთრების ხედების კომერციული ექსპლუატაცია, მიეკუთვნება კერძოდ მხოლოდ მესაკუთრეს (...). საკითხის ამგვარ გადაწყვეტას საფუძვლად სწორედ სარგებლობის უფლების ექსკლუზიურობა უდევს“.² ამდენად მესამე პირისთვის, აკრძალულია ქონების არა ფოტოგრაფირება ან რეპროდუქ-

¹ G. Cornu. Droit Civil. Introduction, Les personnes, Les biens, 10e edition. Montchrestien. 2001, N° 1035.

² H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette. Les grands arrêts... (4), გვ. 331.

ცია, არამედ ამ რეპროდუქციის ექსპლუატირება. ამდენად ამ გადაწყვეტილებით ცნობილ იქნა მესაკუთრის მონოპოლია მისი ქონების გამოსახულების ექსპლუატაციაზე. საინტერესოა, რომ ვინაიდან გადაწყვეტილებაში საუბარია „ქონებაზე“ სხვა დაზუსტების გარეშე, ივარაუდება, რომ საქმე ეხება არა მარტო უძრავ ქონებას, არამედ მოძრავსაც. ეს შეიძლება იყოს სრულიად განსხვავებული საგნები, როგორებიცაა ცხოველები, ავტომობილი და ა.შ.

მესაკუთრის მონოპოლია მისი ქონების გამოსახულების ექსპლუატაციაზე და საავტორო უფლება. მესაკუთრის მონოპოლიის აღიარებით მისი ქონების გამოსახულების ექსპლუატაციაზე საკასაციო სასამართლომ საავტორო უფლების სპეციალისტების თითქმის ერთსულოვანი კრიტიკა გამოიწვია.¹ მათი აზრით, მესაკუთრისთვის მინიჭებული ეს ახალი უფლება მისი ნივთის გამოსახულებაზე კონფლიქტში მოდიოდა ავტორის უფლებასთან თავის ნაწარმოებზე.

ინტელექტუალური საკუთრების სამართალში პირი, რომელმაც ინტელექტუალურ-შემოქმედებითი მუშაობის შედეგად შექმნა ნაწარმოები, ითვლება მის ავტორად. აღნიშნული ეხება ასევე არქიტექტორულ ნაწარმოებსაც. საქართველოს კანონის „საავტორო და მომიჯნავე უფლებების შესახებ“ მე-6 მუხლი ხელოვნების ნაწარმოებად მიიჩნევს ასევე არქიტექტურულ ნაწარმოებსაც. იგივე კანონის მე-7 მუხლის თანახმად საავტორო უფლება არ არის დამოკიდებული იმ მატერიალური ობიექტის საკუთრების უფლებაზე, რომელშიც გამოხატულია ნაწარმოები.

მესაკუთრის უფლების აღიარებით მისი ქონების გამოსახულებაზე თითქოს შეიქმნა ისეთი პრაქტიკული სინამდვილე, რომ ქონების გამოსახულების ექსპლუატაციისთვის საჭირო გახდა მისი ავტორისა და მესაკუთრის ორმაგი ნებართვის აღება. მაგრამ როგორ უნდა გადაწყდეს საკითხი თუ მესაკუთრე და ავტორი ვერ შეთანხმდებიან ექსპლუატაციის პირობებზე? აქვე თავს იჩენს მეორე, წმინდა თეორიული პრობლემაც. ხომ არ შეიქმნა ამ შემთხვევაში ისეთი მდგომარეობა, როდესაც სახეზეა თანასაკუთრება? და ხომ არ არის ისე, რომ გადაწყვეტილება, რომელიც საკუთრების უფლების ექსკლუზიურობაზე საუბრობს თავად არღვევს ამ ექსკლუზიურობას? თუ საგანი არის შემოქმედების პროდუქტი, ეს ამ საგნის (ნივთის და არა უფლების) მესაკუთრეს ართმევს მის პრეროგატივას. შესაბამისად ნივთის მესაკუთრესა და ნაწარმოების მესაკუთრეს შორის კონკურენციის პირობებში ამ საკითხში უდავო უპირატესობა სწორედ ნაწარმოების მესაკუთრეს ეკუთვნის. როდესაც საგანი ხელოვნების ნაწარმოებია, იგი მართლაც ორმაგდება

¹ P. Gautier. Note JCP 1999. II. 10078; A. Françon RTD com. 1999, გვ. 397.

ორ ქონებად, მატერიალურ საყრდენად და ნაწარმოებად. პირველი მათგანის მესაკუთრეს არავითარი უფლება არა აქვს ნაწარმოებზე და არ შეუძლია განახორციელოს ის უფლებები, რომლებიც ამ უკანასკნელს ეხება. აქედან გამომდინარე, თუ საგანი არის ხელოვნების ნაწარმოები, მესაკუთრეს ჩამორთმეული აქვს თავისი უფლება ქონების გამოსახულებაზე, ვიდრე საავტორო უფლება არსებობს. ხოლო თუ საგანი არ არის ხელოვნების ნაწარმოები, მესაკუთრეს შეუძლია მისი გამოსახულების ექსპლუატირება.

ამასთან ავტორის ქონებრივი უფლება მარადიული არ არის. ისევე როგორც ფრანგულ სამართალში, ქართულ სამართალშიაც იგი გრძელდება ავტორის სიცოცხლის მანძილზე და იწურება მისი სიკვდილიდან 70 წლის შემდეგ. სწორედ აქ არის „კომპრომისი“ ავტორის ინტერესებსა, ერთი მხრივ, და საზოგადოების ინტერესებს შორის, მეორე მხრივ, რადგან საზოგადოებას უნდა შეეძლოს თავისუფლად ისარგებლოს ნაწარმოებით, მოახდინოს მისი რეპროდუქცია როგორც მას ესმის, უფასოდ და ნებართვის გარეშე. როგორც ლეონ დიუგი განმარტავდა საკუთრებას აქვს სოციალური ფუნქცია (social Function).¹

მესაკუთრის უფლებები თავის თავში უნდა მოიცავდნენ გარკვეული დოზით სოციალურ პასუხისმგებლობას. როდესაც საუბარია ქონების გამოსახულების საკითხზე, სწორედ ასეთ გადაწყვეტაზე გადის ზღვარი საზოგადოებრივ ინტერესებსა და მესაკუთრის ინტერესებს შორის, და გონირულიცაა, რომ მესაკუთრეს მხოლოდ მაშინ ჰქონდეს უფლება დაუპირისპირდეს საკუთარი ქონების გამოსახულების რეპროდუქცირებას, როდესაც ამის მიზანი კომერციულია და ქონების გამოსახულების რეპროდუქცირება მოგების მიზნით ხდება. სხვაგვარი მიდგომით სწორედ საზოგადოება იზარალებს, რადგან თუ ტურისტს კერძო ინტერესების დასაკმაყოფილებლად აკრძალა ფოტოგადაღება, ეს რასაკვირველია ავნებს საზოგადოებრივ ინტერესს და შეიძლება უფლების ბოროტად გამოყენებაშიც გადაიზარდოს.

¹ H. Capitant, F. Terré, Y. Lequette. Les grands arrêts... (4), გვ. 333.

TAMAR ZARANDIA

CONCEPT OF PROPERTY AND ITS EXCLUSIVE NATURE
COMPARATIVE LAW ANALYSIS ACCORDING
TO GEORGIAN AND FRENCH LAWS

The concept of property has undergone a long way of development. Property related disputes can be traced back to the ancient period. Starting from Plato it has been one of the most crucial problems of the history of development of human mentality. Property has been treated absolutely diversely in the history of thinking – sometimes it was identified with welfare and freedom and sometimes with moral degradation, social injustice and war. The article gives the overview of the issues related to the concept and essence of property. The author also discusses the exclusiveness of property right and the right of an owner to an image of the property. Recognition of the owner's exclusive right to his own thing (amongst them, the recognition of the title to an image of own thing) caused almost unilateral criticism of copyright experts in French law. They were of the opinion that this new right to an image of the thing, granted to an owner, was in conflict with the right of an owner to his work. The article offers the discussion of these and other interesting issues and also the potential solutions of problematic aspects.

ვეფსვია გვარამია

ექსტრადიციის ცნების საკითხისათვის

ექსტრადიციის ცნების ფორმირება. ექსტრადიციის დეფინიციის განსაზღვრა XIXს. მეორე ნახევრიდან იწყება. ამ მხრივ აღსანიშნავია საერთაშორისო და სისხლის სამართლის სპეციალისტების – ა. ბილოს, ნ. ნეკლუდოვის, ე. სიმსონის, დ. ნიკოლსკის, ნ. ტაგანცევის, ფ. მარტენსის, ფ. ლისტის და სხვათა შრომები.

ა. ბილოს აზრით, „ექსტრადიცია წარმოადგენს აქტს, რომლითაც ერთი სახელმწიფო თავის ქვეყნის ტერიტორიაზე ჩადენილი დარღვევისათვის ბრალდებულ ან დანაშაულის ჩადენაში ბრალეულად ცნობილ ინდივიდს გადასცემს მომთხოვნ სახელმწიფოს, რომელსაც გააჩნია სამართლებისა და დასჯის კომპეტენცია“.¹ ცნების ნაკლოვანების განხილვას დღევანდელი პოზიციიდან არ შევუდგებით, რადგან ეს ინსტიტუტი დროთა განმავლობაში ვითარდებოდა. თუმცა ის იმ დროშიც არ ასახავდა რეალურ ვითარებას. კერძოდ, ექსტრადიციას შესაძლოა ადგილი ჰქონოდა გადაცემი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ჩადენილი ქმედებისათვის, თუ ის მიმართული იყო მომთხოვნი სახელმწიფოს ან მისი მოქალაქეების წინააღმდეგ.

ა. ბილო ცნებაში არ ითვალისწინებდა მოქალაქეობის საკითხს, თუმცა გადაეცემოდა მომთხოვნი სახელმწიფოსა და ზოგჯერ მესამე სახელმწიფოს მოქალაქეები, ხოლო ქმედების ჩადენის ადგილის ქვეყნის მოქალაქეები არ გადაეცემოდა. გამონაკლისს წარმოადგენდა საერთო სამართლის სისტემა. აღნიშნულ ცნებაში არ ჩანს „ბრალდებულისა“ და „ბრალეულის“ (დამნაშავის) მომთხოვნი სახელმწიფოს საფუძველზე შეიძლებოდა ცნობილი ყოფილიყო კომპეტენტურად. ავტორი მართებულად ასხვავებს ერთმანეთისაგან „ბრალდებულს“ და „ბრალეულს“ (დამნაშავეს). გადასაცემი პირების მსგავსი გამოიყენა პრაქტიკაში დღესაც მისაღებია, თუმცა „ბრალეულის“ ნაცვლად მართებული იქნებოდა, „მსჯავრდებულის“ გამოყენება.

XIXს. მეორე ნახევარში ნ. ნეკლუდოვი „დამნაშავის გადაცემის“ ქვეშ გულისხმობს ბრალეულის გაგზავნას მეორე სახელმწიფოში სა-

¹ A. Billot. Traité de l' extradition. Paris, 1874, გვ. 1.

მართალში მისაცემად და განაჩენის გამოსატანად.¹ ავტორი გამოდის ტერიტორიულობის პრინციპიდან, როდესაც ამბობს, რომ ქვეყნის სასამართლოს განსჯადობას ექვემდებარება ყველა დანაშაული, რომელიც ჩადენილია მისი ტერიტორიის ფარგლებში, მიუხედავად იმისა, ადგილობრივმა მოქალაქემ ჩაიდინა იგი თუ უცხოელმა.²

საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტი დ. ნიკოლსკი „დამნაშავის გადაცემას“ უწოდებდა „იურიდიული მოქმედებების ერთობლიობას, რომლის საშუალებითაც ერთი სახელმწიფო მეორეს გადასცემს ამ უკანასკნელი სახელმწიფოს ფარგლებში დანაშაულში ბრალდებულს, რომელსაც აქვს გასამართლებისა და დასჯის უფლება“.³ მეცნიერი ნაწილობრივ ეთანხმება ა. ბილოსა და დ. ნეკლუდოვის მოსაზრებებს. ა. ბილოს მიერ ჩამოყალიბებული ცნებიდან განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ დანაშაული ჩადენილი უნდა ყოფილიყო მომთხოვნი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე. ეს ცნებები არ ასახავდა რეალურ მდგომარეობას, რადგან ექსტრადიციას ადგილი ჰქონდა სხვა შემთხვევაშიც.

ე. ბომბოასა და ნ. ჟილბრენის მიერ ექსტრადიცია შემდეგნაირად არის განმარტებული: „ექსტრადიცია მდგომარეობს ინდივიდის გადაცემაში ერთი სახელმწიფოდან მეორე სახელმწიფოში, რომელსაც აქვს გასამართლებისა და დასჯის უფლება“.⁴ ამ მოკლე ფორმულირებაში მოცემული არ არის ექსტრადიციის იურიდიული საფუძველი. იმის გარკვევა, თუ რომელ სახელმწიფოს გააჩნია გასამართლებისა და დასჯის უფლება, წარმოადგენს ექსტრადიციის აუცილებელ პირობას, რაც არ იყო გათვალისწინებული ცნებაში.

„დამნაშავის გადაცემას“ ფ. მარტენსი უწოდებდა „სახელმწიფოს მიერ მეორე სახელმწიფოსათვის სასამართლო დახმარების აქტს“.⁵ ეს განმარტება არ ასახავდა რეალობას, რადგან ავტორის მიერ შეფასებული იყო მხოლოდ ექსტრადიციის მნიშვნელობა. ე. სიმსონი თვლიდა, რომ „გადაცემა, იურიდიული გაგებით, არის სასამართლო დახმარების აქტი და მდგომარეობს დანაშაულში ბრალდებულის ნებაყოფლობით გადაცემაში იმ სახელმწიფოს მხრიდან, რომლის ტერიტორიაზეც ეს პირი იმყოფება მისი გადაცემის მომთხოვნ მეორე სახელმწიფოსათვის,

¹ **Н. Неклудов.** Уголовное право, Общая часть. Изд. «Русской книжной торговле». СПб, 1875, გვ. 177.

² **Н. Неклудов.** Уголовное право, გვ. 175-176.

³ **Д. Никольский.** О выдаче преступников по началам международного права, СПб, 1884, გვ. 29.

⁴ **Е. Bomboy, Н. Gilbrin.** Traité pratique de l'extradition. Paris, 1886, გვ. 3.

⁵ **Ф. Мартенс.** Современное международное право цивилизованных народов. Т. III. СПб, 1900, გვ. 419.

რომელიც დაზარალებულია ამ პირის დანაშაულის გამო“.¹ როგორც მეცნიერი დასძენს, „ეს განმარტება გამოდინარეობს იმ პერიოდის საერთაშორისო სამართლის მდგომარეობიდან“.² ცნებიდან კარგად ჩანს, რომ გადაცემა შეიძლება მოჰყვეს სხვა სახელმწიფოს ტერიტორიაზე „ჩადენილ დანაშაულსაც“, თუ იგი მიმართულია გადაცემის მომთხოვნი სახელმწიფოს ან მისი „ქვეშევრდომების“ წინააღმდეგ.

რ. ვალეევი აღნიშნავს, რომ მოცემული ცნების „განსაზღვრების მრავალი დებულება მისაღებია ამჟამადაც, თუმცა ის არ შეიძლება ჩაითვალოს ამომწურავად, რამდენადაც მასში საუბარია მხოლოდ ბრალდებულის გადაცემაზე. ამის გარდა, ავტორი არ აკონკრეტებს, რომელ სახელმწიფოებს შეუძლიათ მოითხოვონ დამნაშავის გადაცემა“.³ რ. ვალეევი არ უთითებს, რატომ არა აქვს ე. სიმსონს ცნებაში მოცემული მსჯავრდებულის გადაცემა? ამ ფაქტის წარმოჩენა კი ნათელს გახდიდა აღნიშნულ პრობლემას. ე. სიმსონი აღნიშნავს, „რომ ბრალდებულის გადაცემა არ შეიძლება ავურიოთ მსჯავრდებულის გადაცემაში, რამდენადაც გადაცემის ხასიათი, როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში, სრულიად განსხვავებულია“.⁴ მეცნიერი მსჯავრდებულის გადაცემას მისი სპეციფიკურობის გამო ცალკე იხილავდა.

ე. სიმსონის მიერ ჩამოყალიბებული ცნება იმ დროისათვის პროგრესული იყო, მაგრამ ამავე დროს ხარვეზებისაგანაც არ იყო დაზღვეული. მასში არ ჩანს, მოქალაქეთა რომელი კატეგორია ექვემდებარებოდა გადაცემას, რის აღნიშვნაც ავტორს გაუადვილებდა ამოცანას და ნათელს გახდიდა, თუ ვისი გადაცემაზე შეიძლებოდა უარის თქმა. არამართებულია რ. ვალეევის მოსაზრება ე. სიმსონის ცნების კომენტირებისას, როდესაც ის ცნების ხარვეზად თვლის იმას, რომ „ავტორი არ აკონკრეტებს, რომელ სახელმწიფოებს შეუძლიათ მოითხოვონ დამნაშავის გადაცემა“, გადაცემის „მოთხოვნის“ ან თხოვნის წარდგენის დროს სახელმწიფოები შეზღუდულნი არ არიან, ამდენად, მისი ცნებაში მოხსენიება მიზანშეუწონელია.

ექსტრადიციის მოკლე განმარტება და ხარვეზები ცნებაში განპირობებული იყო იმ დროისათვის მრავალი გაურკვეველი საკითხით. ნ. ტაგანცევი აღნიშნავდა, რომ მხოლოდ „უახლეს დროში გადაცემის შე-

¹ Э. Симсон. О невидаче собственных подданных. СПб «Типо-литография Р. Голике», 1892, გვ. 1.

² Э. Симсон. О невидаче собственных подданных, გვ. 1.

³ Р. Валеев. О понятии выдачи преступников с современным международном праве. – Советский ежегодник международного права (СЕМП), 1974, М., 1976, გვ. 209.

⁴ Э. Симсон. О невидаче собственных подданных, გვ. 3.

სახებ სწავლება ისმება იურიდიულ ნიადაგზე და თვით გადაცემის ინსტიტუტი განიხილება, როგორც სახელმწიფო საქმიანობის დამკავი განსაკუთრებული ფორმა, რომელიც შედის საერთაშორისო სისხლის სამართალში¹. მეცნიერი მიუთითებდა, რომ „გადაცემის სწავლების საფუძვლები“ და მისგან გამომდინარე „ცნების მოცულობის“ საკითხი არ იყო დადგენილი.²

ინგლისელი მეცნიერი გ. ლორენსი გადაცემას უწოდებდა „ერთი სახელმწიფოდან მეორე სახელმწიფოში იმ პირის გადაცემას, რომელიც იმყოფება მის ტერიტორიაზე და ბრალდებულია დანაშაულის ჩადენაში გადაცემის მომთხოვნი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე, ან იმ პირისა, რომელიც ბრალდებულია დანაშაულში მომთხოვნი სახელმწიფოს ტერიტორიის ფარგლებს გარეთ მოქალაქეობის კუთვნილების მიუხედავად, მისი იურისდიქციის განსჯადობის პირობით“.³

ინგლისელი და ამერიკელი მეცნიერები ექსტრადიციის დოქტრინის ჩამოყალიბების დროს გამოდიოდნენ ტერიტორიულობის პრინციპიდან, ისინი მოითხოვდნენ დანაშაულის ჩადენის ადგილის მიხედვით ბრალდებულის გადაცემას მოქალაქეობის მიუხედავად. რომანულ-გერმანული სისტემის მომხრეებიც მხარს უჭერდნენ ტერიტორიული პრინციპის მიხედვით ბრალდებულის გადაცემას, თუმცა მას სხვაგვარ ინტერპრეტაციას აძლევდნენ. კერძოდ, მათ ტერიტორიული პრინციპის საფუძველზე მიუღებლად მიაჩნდათ თავისი მოქალაქეების გადაცემა ქმედების ჩადენის ადგილის მიუხედავად.

XXს. დასაწყისში აქტუალური გახდა ფ. ლისტის მიერ ჩამოყალიბებული განმარტება. რომელიც აღნიშნავს, რომ „დამნაშავის გადაცემა, როგორც საერთაშორისო სასამართლო დახმარების აქტი, იმ შემთხვევაში, თუ ის განპირობებულია გადაცემის განსაკუთრებული ხელშეკრულებით, წარმოადგენს თავშესაფარი სახელმწიფოს საერთაშორისო სამართლებრივ ვალდებულებებს“.⁴ ამ განმარტებაში მოცემული ზოგიერთი დებულება დღესაც მისაღებია. კერძოდ, მეცნიერი გადაცემის იურიდიულ საფუძვლად მიიჩნევდა „განსაკუთრებულ საერთაშორისო ხელშეკრულებას“, რომელიც სახელმწიფოს საერთაშორისო ვალდებულებას უქმნიდა, თუმცა მასში არ ჩანდა, თუ ვის გულისხმობდა ავტორი „დამნაშავეში“.

საბჭოთა სამართლის ზეგავლენა ექსტრადიციის ცნებაზე. მეფის

¹ Н. Таганцев. Лекции по русскому уголовному праву. СПб, 1887, гл. 309.

² Н. Таганцев. Лекции по русскому уголовному праву, гл. 309.

³ G. Lawrence. The principles of International Law, London, 1915, p. 258.

⁴ Ф. Лист. Международное право в систематическом изложении. М., 1926, гл. 328.

რუსეთის ტერიტორიაზე საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შედეგად მსოფლიოში შეიქმნა ორი ურთიერთდაპირისპირებული სისტემა, რამაც ხელი შეუშალა ექსტრადიციის თეორიული პრობლემების შემდგომ დაძუძუებას. საბჭოთა ხელისუფლებამ გააუქმა რუსეთის მიერ დადებული ყველა ხელშეკრულება, მათ შორის ექსტრადიციის სფეროში, რამაც გარკვეული გავლენა მოახდინა ამ საკითხის თეორიულ სწავლებაზე. ეს აისახა საბჭოთა პერიოდში გამოცემულ საერთაშორისო სამართლის ნაშრომებში. ცვლილებები მიმართული იყო სოციალისტურ სახელმწიფოებს შორის დამოუკიდებელი ექსტრადიციის სისტემის ჩამოყალიბებისაკენ, ხოლო კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან ექსტრადიციის საკითხის ლავირების საშუალებას იძლეოდა.

ექსტრადიცია სსრკ-ში პოლიტიზირებულობის გამო მოკლებული იყო თეორიულ სწავლებას და თავისი არსებობის პირველ პერიოდში არავითარი იურიდიული ბაზა არ გააჩნდა. ეს ნათლად ჩანს პირველი შეთანხმებებიდან. საბჭოთა პერიოდში ჩამოყალიბებულ „დამნაშავის გადაცემის“ ცნებას გააჩნდა ხარვეზები. ს. სოკოლოვი წერდა, რომ „ექსტრადიციის ან დამნაშავის გადაცემის ქვეშ იგულისხმება სახელმწიფოს მიერ თავის ტერიტორიაზე მყოფი დანაშაულის ჩამდენი ინდივიდის გადაცემა იმ სახელმწიფოსათვის, რომლის ტერიტორიაზეც იქნა ჩადენილი დანაშაული ან იმ ქვეყნისათვის, რომლის ქვეშევრდომსაც წარმოადგენს დამნაშავე“.¹ ავტორი ექსტრადიციას აიგივებს „დამნაშავის გადაცემასთან“, რაც არ იყო მართებული, რადგან ექსტრადიცია გულისხმობდა გადაცემას. ასეთი გადაცემის შემთხვევაში პირის წინასწარ „დამნაშავედ“ გამოცხადება უკვე ნიშნავდა იმას, რომ ის უდანაშაულობის მიუხედავად პასუხისმგებლობას თავიდან ვერ აიცილენდა. საბჭოთა ხელისუფლება ზეწოლას ახორციელებდა მართლმსაჯულებაზე და გადაცემა ხშირად პოლიტიკური ანგარიშსწორების მიზანს ემსახურებოდა. ს. სოკოლოვი ყურადღებას არ ამახვილებდა ექსტრადიციის იურიდიულ საფუძველზე.

მ. შარგოროდსკი „დამნაშავის გადაცემაში“ გულისხმობს სახელმწიფოს მიერ მის ტერიტორიაზე მყოფი დამნაშავის გადაცემას მეორე სახელმწიფოსათვის გასასამართლებლად ან სასჯელის გამოსაყენებლად.² აღნიშნულ ცნებაშიც არ ჩანს გადაცემის იურიდიული საფუძველი, ავტორი გადაცემისას არ ითვალისწინებს მოქალაქეობას, რის გა-

¹ С. Соколов. Институт выдачи преступников и советское законодательство, «Революционная законность», 1920, №9-10, გვ. 45.

² М. Шаргородский. Уголовный закон. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР. М., 1948, გვ. 288.

მოც ცნება ზოგადია და ის ამომწურავ პასუხს ექსტრადიციის არსზე არ გვაძლევს. თუმცა წინამორბედი ავტორისაგან განსხვავებით, მ. შარგოროდსკი, ისე როგორც რევოლუციამდელი მეცნიერები, მიუთითებს „დამნაშავის გადაცემის“ მიზანზე. ნ. ბელიაევისა და მ. შარგოროდსკის რედაქტორობით გამოცემული ნაშრომში გამეორებულ იქნა ს. სოკოლოვის ცნებაში მოცემული დებულებები იმის დამატებით, რომ დასაშვებად მიიჩნევა „დამნაშავის გადაცემას“ იმ სახელმწიფოსათვის, რომლის ინტერესების წინააღმდეგაც იყო მიმართული მისი ქმედება.¹ ს. სოკოლოვის მიერ მოცემული ცნების დებულებები გამეორებული იქნა 1972წ. ა. კოჟენიკოვის რედაქტორობით გამოცემულ ნაშრომში.²

რ. ვალეევა XXს. 80-იან წლებში მოგვცა „დამნაშავის გადაცემის“ ცნება ვიწრო გაგებით. მრავალი დადებითი წინადადების მიუხედავად, ცნება არ იყო დაზღვეული ხარვეზისაგან. მეცნიერის აზრით, „დამნაშავის გადაცემა უნდა გავიგოთ, როგორც საერთაშორისო ხელშეკრულებებისა და საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპების საფუძველზე სამართლებრივი დახმარების აქტი, რომელიც მდგომარეობს სახელმწიფოს ტერიტორიიდან ბრალდებულის ან მსჯავრდებულის გადაცემაში იმ სახელმწიფოსათვის, რომლის ტერიტორიაზეც გადასაცემა პირმა ჩაიდინა დანაშაული ან რომლის მოქალაქესაც ის წარმოადგენს ან დანაშაულისაგან დაზარალებული სახელმწიფოსათვის, სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისაცემად ან განაჩენის სისრულეში მოსაყვანად“.³

მკვლევარი ცნების დასაწყისშივე იყენებს ტერმინს „დამნაშავის გადაცემა“, რაც არამართებულია, რადგან ცნების ჩამოყალიბების დროს იკარგება ლოგიკური წყობა და ამავე დროს ირღვევა ადამიანის უფლება. ისმის კითხვა: თუ ავტორს „დამნაშავის გადაცემის“ ქვეშ ესმის ბრალდებულის ან მსჯავრდებულის გადაცემა, არის თუ არა პროცესუალურად შესაძლებელი ტერმინ „დამნაშავის“ წინმსწრები ტერმინები გაერთიანდეს სასამართლოს მიერ კანონიერ ძალაში შესული განაჩენის შედეგად დამკვიდრებული ტერმინის ქვეშ? ამ შემთხვევაში მართებული იქნებოდა ცნებაში გამოგვეყენებინა ტერმინი „ექსტრადიცია“ ან ბრალდებულის და მსჯავრდებულის გადაცემა, რაც საშუალებას მოგვცემდა, დაგვეცვა ლოგიკური წყობა და თავიდან აგვეცილებინა ადამიანის უფ-

¹ Н. Беляев. М. Шаргородский. Курс советского уголовного права, «Издательство Ленинградского университета», Л., 1968, გვ. 141.

² А. Кожевников. Курс международного права. «Международные отношения», М., 1972, გვ. 193.

³ Р. Валеев. О понятии выдачи преступников..., გვ. 28.

ლების დარღვევა. გასაზიარებელია რ. ვალეევის მოსაზრება, როცა ის იურიდიულ საფუძველზე მითითებით, გადაცემას უწოდებს სამართლებრივი დახმარების აქტს. ამით ავტორი არ იზიარებს XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ზოგიერთ ნაშრომში წარმოდგენილ მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ თითქოს „დამნაშავის გადაცემა“ იყოს სისხლის სამართლის სასჯელი.¹ „დამნაშავის გადაცემის“ სისხლის სამართლის სასჯელად ჩათვლა შესაძლოა, განპირობებული ყოფილიყო მისი სახელწოდებიდან გამომდინარე. აღნიშნული არგუმენტის გამოც არასწორად მიმაჩნია მოცემული ტერმინის გამოყენება.

რ. ვალეევის ცნებაში გათვალისწინებულია ექსტრადიცია ტერიტორიული, მოქალაქეობისა და რეალურობის პრინციპებზე დაყრდნობით. როდესაც საუბარია ექსტრადიციის ცნებაზე ვიწრო გაგებით, აუცილებლად მიგვაჩნია მასში გათვალისწინებული იქნას გადაცემის ყველა ვარიანტი. მიზანშეწონილი იქნებოდა, ცნებაში ავტორს გაეთვალისწინებინა, უნივერსალური პრინციპის შესაბამისად, ბრალდებულის საერთაშორისო სამართლისათვის გადაცემა, მით უმეტეს, ამის შესაძლებლობას ცნების ჩამოყალიბების პერიოდისათვის საერთაშორისო სამართალში დამკვიდრებული პრაქტიკა იძლეოდა. ცნების დასასრულს რ. ვალეევი მართებულად მიუთითებს ექსტრადიციის მიზანზე.

ექსტრადიციის ცნების სპეციფიკურობა თანამედროვე ეტაპზე. ლ. ვალენსკაია აღნიშნავს, რომ „გადაცემა არის „დამნაშავის გადაცემის“ პროცესი, საერთაშორისო სამართლის ნორმების შესაბამისად, მეორე სახელმწიფოსათვის სისხლის სამართლის სასჯელის გამოსაყენებლად“.² მკვლევარს ცნება მოცემული აქვს ფართო გაგებით, თუმცა ნაკლოვანებას აქაც ვხვდებით ტერმინის გამოყენებასთან დაკავშირებით. ცნებაში გადაცემის იურიდიულ საფუძველად მითითებულია საერთაშორისო სამართლის ნორმები, რაც არაა საკმარისი, რადგან გადაცემის განხორციელებისათვის აუცილებელია შიდასახელმწიფოებრივი კანონმდებლობაც. დასასრულს მითითებულია, თითქოს გადაცემის მიზანი მხოლოდ სასჯელის გამოყენება იყოს, რასაც არაა მართებული, რადგან ბრალდებული და მსჯავრდებული შეიძლება გადაეცეს სახელმწიფოს მხოლოდ პასუხისგებაში მისაცემად ან უკვე გამოტანილი განაჩენის აღსასრულებლად.

¹ **H. Lammasch.** Auslieferungspflicht und Asylrecht. Leipzig, 1887, S. 46. **Н. Таганцев.** Лекции по русскому уголовному праву, гл. 309-311; **С. Мокринский.** Юридическая природа выдачи преступников и типовая конвенция Союза ССР. – *Советское право*, №6, 1924, гл. 49-52.

² **Л. Галенская.** Международная борьба с преступностью. «*Международные отношения*», М., 1992, гл. 122.

1997 წლის რუსეთის სისხლის სამართლის კომენტარში „დამნაშავის გადაცემის ქვეშ საერთაშორისო და სისხლის სამართალში იგულისხმება დანაშაულის ჩამდენი ან მის ჩადენაში ეჭვმიტანილის გადაცემა ერთი სახელმწიფოდან მეორისათვის სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისაცემად და ამ უკანასკნელის მიმართ გამოტანილი გამამტყუნებელი განაჩენის აღსასრულებლად“.¹

მოცემული განმარტებას გააჩნია ტერმინოლოგიური ნაკლოვანება. თუმცა ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ავტორი ოფიციალური კანონის კომენტარს აკეთებს და მიუთითებს, თუ რას გულისხმობენ „დამნაშავის გადაცემის“ ქვეშ საერთაშორისო და სისხლის სამართალში. ამ საკითხის მიმართ ასეთი დამოკიდებულება არაა მართებული, რადგან ბრალდებულის და მსჯავრდებულის გადაცემის პრობლემა დგას არა მარტო საერთაშორისო და სისხლის სამართალში, არამედ კონსტიტუციურ სამართალსა და სისხლის სამართლის პროცესში. ამ შემთხვევაში მიზანშეწონილი იქნებოდა „საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივი სამართლის“ გამოყენება. რადგან ეს პრობლემა მოითხოვს კომპლექსურ მიდგომას, არ იქნებოდა მართლზომიერი ცალკეულ დარგებში ის განსხვავებულად განგვემარტა. გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად მართებულია ცნების ერთიანი გაგების დამკვიდრება. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ გადასაცემი პირები აღნიშნულ ცნებაში ორ კატეგორიადაა დაყოფილი, 1) „დანაშაულის ჩამდენ“ და 2) მის ჩადენაში „ეჭვმიტანილ პირებად“, რაც არამართებულია, რადგან ექსტრადიციის კონვენციებში, ორმხრივ ხელშეკრულებებსა და შიდასახელმწიფოებრივ ნორმებში დამკვიდრებულია ტერმინი „მსჯავრდებული“ და „ბრალდებული“. ეჭვმიტანილი დაინტერესებული სახელმწიფოს თხოვნით შეიძლება დააკავონ საზღვარგარეთ, მაგრამ თუ ერთი თვის მანძილზე არ იქნა გაგზავნილი ბრალდების დამადასტურებელი დოკუმენტები, ის უნდა გათავისუფლდეს. მოცემულ განმარტებაში ბრალდებულის გადაცემის მიზანი შეესაბამება საერთაშორისო სტანდარტებს.

1999წ. რუსეთის სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარში „დამნაშავის გადაცემა“ განმარტებულია, როგორც „სამართლებრივი დახმარების აქტი, რომელიც ხორციელდება სპეციალური ხელშეკრულებების, ეროვნული სისხლის სამართლისა და საპროცესო სისხლის სამართლის კანონმდებლობის დებულებების შესაბამისად, რომელიც მდგომარეობს დამნაშავის სხვა სახელმწიფოსათვის გადაცემაში გასასამართ-

¹ **А. Наумов.** Комментарий Уголовному кодексу Российской Федерации. Изд. «Юрист». М., 1997, гл. 62.

ლებლად ან გამოტანილი განაჩენის აღსასრულებლად“.¹ განმარტების დასაწყისში ავტორი მართებულად მიუთითებს, რომ გადაცემა სამართლებრივი დახმარების აქტია, იგი ხორციელდება სპეციალური შეთანხმების, სისხლის სამართლისა და საპროცესო სისხლის სამართლის საფუძველზე, მას მხედველობიდან რჩება კონსტიტუცია, სადაც ექსტრადიციას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ზემოაღნიშნულის მსგავსად უმჯობესი იქნებოდა, ავტორს გამოეყენებინა „საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივი სამართლის შესაბამისად“.

ი. ლუკაშუკისა და ა. ნაუმოვის მოკლე ფორმულირებით „გადაცემა, სახელმწიფოთა ურთიერთდახმარების უძველესი ფორმაა დანაშაულობასთან ბრძოლაში“.² ვ. კუდრიაცევის მოსაზრებით ექსტრადიცია სამართლებრივი დახმარების ერთ-ერთი სახეა, რომლის გარეშეც საერთაშორისო სისხლის სამართლის, როგორც კომპლექსური დარგის არსებობა შეუძლებელია.³

ლ. ოპენგეიმი აღნიშნავს, რომ „დამნაშავის გადაცემა არის ბრალდებულისა და მსჯავრდებულის გადაცემა იმ სახელმწიფოს მიერ, რომლის ტერიტორიაზეც სავარაუდო დამნაშავე იმყოფება მოცემულ დროში, იმ სახელმწიფოსათვის, რომლის ტერიტორიაზეც ეს პირი ითვლება დანაშაულის ჩამდენად ან გასამართლებელია.“⁴ ცნებაში მოცემული დებულებები მოგვიანებით მეორდება ო. კონნელისა და ს. ბედის მიერ.⁵ მათ ტერიტორიული პრინციპიდან გამომდინარე განსაზღვრეს გადაცემის ცნება, რაც ინგლისურ-ამერიკული კანონმდებლობის გავლენით უნდა აიხსნას. ისინი ერთმანეთისაგან ასხვავებენ ბრალდებულისა და მსჯავრდებულის გადაცემას, თუმცა ორივე ტერმინს აერთიანებენ „დამნაშავის გადაცემაში“. ინგლისელი მეცნიერის ი. ბროუნლის აზრით, „სახელმწიფო საჭიროებს თანამშრომლობას სახელმწიფოებთან იმისათვის, რომ მიაღწიოს საზღვარგარეთ მყოფი ან იქ გაქცეული დანაშაულის ჩადენაში ეჭვიმტანილის ან მსჯავრდებულის გადაცემას, როდესაც ეს თანამშრომლობა ეფუძნება ზოგადი პრინციპების შესაბამისად გან-

¹ **Ю. Скуратов, В. Лебедев.** Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. «Норма ИНФРА», М., 1999, გვ. 14.

² **И. Лукашук, А. Наумов.** Выдача обвиняемых и осуждённых в международном уголовном праве. *Российский юридический издательский дом.* М., 1998, გვ. 70.

³ **В. Кудрявцев.** Международное уголовное право. Изд. «Наука», М., 1999, გვ. 237-238.

⁴ **Л. Оппергейм.** Международное право, т. I, полутом 2, «Изд. иностранной литературы». М., 1949, გვ. 257.

⁵ **D. O'Connell.** International Law, vol. 2. N.Y., 1965, p. 792; **S. Bedi.** Extradition in International Law Practice. Rotterdam, 1966, p. 33.

საზღვრული თხოვნისა და თანხმობის პროცედურას, მაშინ საერთაშორისო სამართლებრივი დახმარების ეს ფორმა იწოდება ექსტრადიციად“.¹

ი. ბროუნლი სრულიად სამართლიანად მიუთითებს, რომ გადაცემა უნდა ეფუძნებოდეს თხოვნისა და თანხმობის პროცედურას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილი ექნება დეპორტაციას ან მოტაცებას. ცნებაში ავტორს გათვალისწინებული აქვს ტერიტორიულობის, მოქალაქეობისა და რეალურობის (დაცვის) პრინციპის საფუძველზე ექსტრადიციის შესაძლებლობა. ექსტრადიციის კი გულისხმობს ექვმიტანილის და მსჯავრდებულის გადაცემას. „ექვმიტანილის“ გამოყენება სავარაუდოდ, დაკავშირებული იყო რამდენიმე სახელმწიფოს ხელშეკრულებაში გათვალისწინებულ ექვმიტანილის გადაცემის ვალდებულებასთან, რაც თანამედროვე პრაქტიკისთვის უცნობია. ცნებაში სრულყოფილად არ არის მითითებული ექსტრადიციის წყაროები, ავტორი აქ ეყრდნობა მხოლოდ საერთაშორისო სამართლის ზოგად პრინციპებს, რაც ექსტრადიციის განსახორციელებლად არ არის საკმარისი.

ა. ფერდროსსი შემოიფარგლა მოკლე განმარტებით. ის აღნიშნავს, რომ სახელმწიფო საკუთარი ტერიტორიიდან უცხოელის გადაცემის დროს იურიდიული ურთიერთობიდან გამომდინარე, დამოკიდებულებაში იმყოფება სახელმწიფოსთან, რომლისთვისაც წარმოებს გადაცემა.² ეს განმარტება ატარებს ფორმალურ ხასიათს. მასში არაა მოცემული ექსტრადიციის აუცილებელი საფუძვლები, რომელსაც ზემოაღნიშნულ ცნებებში ვხვდებით. უკანასკნელ პერიოდში ექსტრადიციის თეორიისა და პრაქტიკის პრობლემებზე მომუშავე უცხოელი სპეციალისტებიდან აღსანიშნავია პროფესორ დ. ბერრის შრომები. მისი აზრით ფართო გაგებით „ექსტრადიცია არის გადაცემულის ოფიციალური ჩაბარება, მიუხედავად მისი თანხმობისა განმცხადებელი ქვეყნისათვის. ყოველი ექსტრადიცია წარმოადგენს ცალკეულ შეთანხმებას საერთაშორისო სამართლის მიხედვით“.³

გასაზიარებელია მეცნიერის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ „ექსტრადიცია არის გადაცემულის ოფიციალური ჩაბარება“. ბრალდებულის ან მსჯავრდებულის ჩაბარებამდე ხორციელდება მრავალი იურიდიული მოქმედება, თუმცა ისინი მიმართულია ერთი აქტის, კერძოდ, პირის მომთხოვნი სახელმწიფოსათვის გადაცემის განხორციელებისა-

¹ Я. Броунли. Международное право. Изд. «Прогрес». М., 1977, гл. 447.

² А. Фердросс. Международное право. «Издательство иностранной литературы», М., 1959 гл. 602.

³ D. Berry. Extradition handoutpublic International Law II. <http://law.uwichill.edu.bb/avid berry/1999-2000/pIL2-00/extrad.htm>

კენ. ექსტრადიციისას არაა საჭირო გადასაცემი პირის თანხმობა, მაგრამ გასათვალისწინებელია მისი პრეტენზიები ადამიანის უფლებების დარღვევის სფეროში. მიზანშეწონილია მოცემული ორი მოსაზრება ერთმანეთისაგან გაიმიჯნოს. მისაღებია ავტორის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ექსტრადიცია წარმოადგენს ცალკეულ შეთანხმებას, მაგრამ არაა გასაზიარებელი ის, რომ თითქოს ის მხოლოდ საერთაშორისო სამართლის მიხედვით ხდება, რადგან ამ პროცესში უდიდეს როლს ასრულებს შიდასახელმწიფოებრივი სამართალიც. აძენად, მათი გამოყენება კომპლექსურად უნდა ხდებოდეს. განმარტება უფრო სრულყოფილი იქნება თუ მიუთითებთ, რომ „ყოველი ექსტრადიცია წარმოადგენს ცალკეულ შეთანხმებას საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივი სამართლის მიხედვით“.

დ. ბერრი ექსტრადიციის განმარტებაში გულისხმობს არა „დამნაშავის გადაცემას“, არამედ „გადაცემულის“ ოფიციალურ ჩაბარებას. ი. ვასილევი ხაზს უსვამს ექსტრადიციის ისტორიულ-სამართლებრივ მნიშვნელობას და მის ქვეშ გულისხმობს მოქალაქის იძულებით დაბრუნებას თავისი მოქალაქეობის სახელმწიფოში.¹ ამ ცნებაში ექსტრადიციის მხოლოდ ერთი კომპონენტია მიცემული.

უკანასკნელ პერიოდში უცხოურ იურიდიული ლიტერატურაში ფართო გაგებით ექსტრადიცია გულისხმობს არა „დამნაშავის გადაცემას“, არამედ საერთაშორისო ხელშეკრულების და შიდასახელმწიფოებრივი კანონმდებლობის შესაბამისად ბრალდებულის და მსჯავრდებულის გადაცემას. ამ პოზიციას იზიარებს შ. ბასსიონი,² ა. სტენბრუკი და კ. სტენბრუკი,³ ე. ოთესონი,⁴ ჯ. ჯილბერტი⁵ და სხვები.

უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე გერმანულ, ინგლისურ და ფრანგულ ენებზე გამოცემულ ზოგიერთ ენციკლოპედიასა და ანალოგიურ სიტყვათა ლექსიკონში ექსტრადიციის განმარტებებში არ ვხვდებით ტერმინს „დამნაშავის გადაცემა“. გერმანელები ოფიციალურ დოკუმენტებში ექსტრადიციის ნაცვლად იყენებენ „*uslieferung an Dür-*

¹ **Ю. Васильев.** Институт выдачи преступников (Экстрадиции) в современном международном праве, Российский Университет Дружбы народов. Дисс. канд. юрид. Наук, М., 2003, გვ. 19.

² **C. Bassiouni.** International Extradition: United States Law Practice. «*De paul University Published*», 1996, p. 12-15.

³ **I. Stanbrook, C. Stanbrook.** Extradition: Law and Practice, «*Oxford University press*», 2000, p. 21-27.

⁴ **E. Aughterson.** Extradition: Australian law and procedure, Law Book co, 1995, p. 9-12.

⁵ **G. Gilbert.** Transnational Fugitive offenders in International Law, Extradition and other mechanisms, «*Publisher, Kluwer Law International*», 1998, p. 60-61.

chlieferung“, რომელიც გერმანულ უნივერსალურ ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც სისხლისსამართლებრივად დევნილი პირის გადაცემა არსებული ხელშეკრულების შესაბამისად.¹ უკანასკნელ პერიოდში გერმანულ იურისპრუდენციაში ფართოდ გამოიყენება ტერმინი „uberstellung“.

ინგლისურ საერთაშორისო ლექსიკონში ექსტრადიცია განმარტებულია, როგორც სახელმწიფოს მიერ საკუთარი კანონმდებლობის ან ხელშეკრულების შესაბამისად სავარაუდო დამნაშავეის გადაცემა.² ფრანგული ანალოგიური სიტყვათა ლექსიკონი კი ექსტრადიციას განიხილავს, როგორც პროცედურას, რომლის მეშვეობითაც სახელმწიფო მეორე სახელმწიფოს გადასცემს თავის ტერიტორიაზე მყოფ სისხლის სამართლებრივი წესით დევნილს ან მსჯავრდებულს.³

ენციკლოპედიის კომპიუტერულ ვერსიაში ექსტრადიცია გულისხმობს თავშესაფრის მიმცემი სახელმწიფოს მიერ დანაშაულში ეჭვმიტანილის ან მსჯავრდებულის გადაცემას იმ სახელმწიფოსათვის, რომელიც დაასაბუთებს მასზე იურისდიქციას.⁴ ამ განმარტებებში საერთო არის ის, რომ ექსტრადიცია ხორციელდება ერთი სახელმწიფოდან მეორეში. გადასაცემი პირის სტატუსი კი ტერმინოლოგიურად განსხვავებულადაა წარმოდგენილი, რაც ზოგჯერ გარკვეულ გაუგებრობას ქმნის.

რუსეთში უკანასკნელ პერიოდში გამოცემულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში ექსტრადიცია განმარტებულია, როგორც „დამნაშავეის გადაცემა“, ხოლო ეს უკანასკნელი როგორც „სახელმწიფოსათვის, სისხლის სამართლის ან საერთაშორისო დანაშაულის ჩამდენი პირის გადაცემა სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისაცემად ან მის მიმართ სასამართლოს მიერ გამოტანილი განაჩენის აღსასრულებლად, რომელიც რეგლამენტირებულია საერთაშორისო ხელშეკრულებითა და ეროვნული კანონმდებლობით“.⁵ ის, რომ „დამნაშავეის გადაცემა არის დანაშაულის ჩამდენი პირის გადაცემა სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისაცემად“, არ მიგვაჩნია მართებულად ზემოთ აღნიშნული მოსაზრებების გამო.

ი. მინკოვა „დამნაშავეის გადაცემას“ ვიწრო გაგებით აყალიბებს რუ-

¹ *Deutsches Universal Worterbuch*. Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1996. S. 181.

² *Webster's Third New International Dictionary of The English*, Merriam-Webster INC, Publisers Springfield, Massachusetts, USA, 1981, p. 806.

³ **P. Robert**. *Disctonnaire alphabetiquelt analogique langue francaise tome Deuxieme*-Paris-xie, 1980, p. 784.

⁴ *Electric Library, Presents Encyclopedia* <http://www.encyclopedia.com/articles/04328.html>.

⁵ *Большой энциклопедический словарь*. Под ред. **А. М. Прохорова**. С.-Петербург 2000, გვ. 1395.

სეთის სამართლებრივი დოქტრინის ფონზე, თუმცა ის “გადაცემასთან” ერთად მოიაზრებს დებორტაციას და გადაცემაზე უარის თქმას, რომელიც ექსტრადიციის დეფინიციის ფორმულირებისათვის მიუღებელია.¹

დღემდე საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივ სამართალში არსებული გამოცდილების გათვალისწინებით შევეცადეთ ექსტრადიციის დეფინიციის ჩამოყალიბებას ფართო და ვიწრო გაგებით.

ფართო გაგებით, ექსტრადიცია არის ბრალდებულის ან მსჯავრდებულის გადაცემა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტებს შორის, კომპეტენტური ორგანოს თხოვნის შესაბამისად საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივი სამართლის საფუძველზე, პასუხისგებაში მისაცემად ან სასჯელის მოსახდელად:

1. ქსტრადიციის სუბიექტების დაკონკრეტება უნდა მოხდეს ცნებაში ვიწრო გაგებით;
2. ექსტრადიციის აუცილებელი პირობაა, კომპეტენტური ორგანოს თხოვნა;
3. ექსტრადიციის განხორციელების იურიდიულ საფუძველად მიჩნეულია საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივი სამართლის ნორმები;
4. ექსტრადიციის მიზანი შეიძლება იყოს ბრალდებულის პასუხისგებაში მიცემა, მსჯავრდებულის კი სასჯელის მოსახდელად გადაცემა.

ექსტრადიცია ვიწრო გაგებით გულისხმობს – ბრალდებულის გადაცემას მისი ადგილსამყოფელი სახელმწიფოს მიერ მომთხოვნი სახელმწიფოსათვის (რომლის ტერიტორიაზეც ბრალდებულია ან რომლის მოქალაქეცაა ან დანაშაულისაგან დაზარალებულია), რაც ხორციელდება ბრალდებულთან შეთანხმების გარეშე ჭეშმარიტების დადგენის მიზნით – მსჯავრდებულის გადაცემას დაინტერესებული სახელმწიფოსათვის, ამ უკანასკნელის ნების გათვალისწინებით, გამოტანილი სასჯელის მეორე სახელმწიფოში აღსრულების ხელსაყრელი პირობების შექმნის მიზნით, რასაც საფუძველად ედება საერთაშორისო ხელშეკრულება და კანონმდებლობა, მათი არარსებობის შემთხვევაში საერთაშორისო სისხლის სამართლის პრინციპები (ექსტრადიციის პრინციპები), ნაცვალგება ან კეთილი ნების გამომჟღავნება.

ექსტრადიციის ცნება ვიწრო გაგებით შეიცავს შემდეგ ელემენტებს:

1. ექსტრადიციის სუბიექტთა წრე ფართოდაა მოცემული;

¹ Ю. Минкова. Институт выдачи преступников в международном праве, Московский Государственный Институт Международных Отношении МИД России, *Дисс. канд. юрид. Наук*, М., 2002, გვ. 11.

2. ბრალდებულის გადაცემის გადაწყვეტილების მიღება არ თანხმდება მასთან;
3. მსჯავრდებულის გადაცემის საკითხის განხილვამდე აუცილებელია მისი ნების გათვალისწინება;
4. ბრალდებულის და მსჯავრდებულის გადაცემის საფუძვლად აღიარებულია საერთაშორისო ხელშეკრულებები და შიდასახელმწიფოებრივი კანონმდებლობა, მისი არარსებობის შემთხვევაში შესაძლოა გამოყენებული იქნას საერთაშორისო სისხლის სამართლის (ექსტრადიციის) პრინციპები. შიდასახელმწიფოებრივი კანონმდებლობის ფარგლებში შესაძლებელია ნაცვალგება და კეთილი ნების გამომჟღავნება.
5. ბრალდებულის გადაცემის მიზანია საქმეზე ჭეშმარიტების დადგენა და სასამართლოს მიერ ბრალდების დადასტურებისას შესაბამისი სასჯელის გამოტანა.
6. მსჯავრდებულის გადაცემის მიზანია ერთ სახელმწიფოში გამოტანილი სასჯელის, მეორე სახელმწიფოში აღსრულების ხელსაყრელი პირობების შექმნა.

ექსტრადიციის ცნებაში მოცემული ელემენტების კომპლექსურ ცოდნას თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივ სამართალში.

VEPKHVIA GVARAMIA

ON THE ISSUE OF EXTRADITION CONCEPT

Taking into consideration the experience in the international and internal law we attempted to provide modern definition of extradition in a wide and narrow senses. In wide sense, extradition is transfer of the accused or sentenced person between the subjects of international law, in accordance with the request from the competent body, on the basis of international and national laws, for indictment or for serving his/her sentence. Extradition in its narrow sense implies transfer of the accused by the state of his/her location to the requesting state; this is performed without agreement with the accused, for the purpose of establishment of the truth – transfer of the accused to the interested state, taking into consideration the will of the latter, for the purpose of favorable conditions of execution, based on international agreement and legislation and in the event of their absence, the principles of international criminal law (extradition principles), substitution or good will.

სოფიო გვარამია

თანაავტორთა სამართლებრივი მდგომარეობა საქართველოს კანონმდებლობის მიხედვით

თანაავტორთა სამართლებრივ მდგომარეობასთან დაკავშირებული პრობლემის გამოკვლევისათვის მნიშვნელოვანია ავტორის ცნების და საავტორო უფლების წარმოიშობის საკითხის კვლევა. ნაწარმოების ავტორი არის ნებისმიერი ფიზიკური პირი მიუხედავად ასაკისა, მოქალაქეობისა, სქესისა, ქმედუნარიანობისა, რომლის ინტელექტუალური შემოქმედებითი საქმიანობის შედეგადაც შეიქმნა ნაწარმოები, აღნიშნულ შეხედულებას ანვითარებს მსოფლიოს უმრავლეს სახელმწიფოთა კანონმდებლობა და ამ სფეროში მომუშავე მეცნიერები. კერძოდ, „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“ კანონით, საქართველოს,¹ რუსეთის ფედერაციის,² ბელორუსიის,³ ლატვიის⁴ პი-1 მუხლის, ყირგიზეთის⁵ მე-4 მუხლის, მოლდავეთის⁶ მე-3 მუხლის, სლოვაკიის⁷ მე-6 პარაგრაფის მე-3 თავის მე-7 მუხლის, „საავტორო სამართლის შესახებ“ კანადის⁸ მე-3 მუხლის მე-2 ნაწილის, იაპონიის⁹ I თავის I სექციის პი-1 მუხლის, მე-2 ნაწილის, თანახმად „ავტორი“ არის ფიზიკური პირი, რომლის ინტელექტუალური შემოქმედებითი საქმიანობის შედეგად შეიქმნა ნაწარმოები.

¹ საქართველოს კანონი „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“, 20.11.2008. <http://laws.codexserver.com/all.htm>.

² Закон Российской Федерации «Об авторском праве и смежных правах», 1993. <http://www.consultant.ru/popular/avtorpravo/>.

³ Закон Республики Беларусь «Об авторском праве и смежных правах», 1996. http://www.babinets.com/avtorskoye_pravo.html.

⁴ Latvia «Copyright Law», 2000. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018395.pdf>.

⁵ Закон Кыргызской Республики «Об авторском праве и смежных правах», 1998. <http://www.copyrighter.ru/full/index.html?kirgizapisp1.htm>.

⁶ Закон Республики Молдова «Об авторском праве и смежных правах», 1994. http://www.copyrighter.ru/full/index.html?moldovaapisp_rus.htm.

⁷ Закон Словакии «Об авторском праве», 1993. http://copyright.iile.ru/bullet/04_2001/3_2.html.

⁸ Canada «Copyright Act», 1993. <http://www.copyrighter.ru/full/index.html?dox.htm>.

⁹ Japan «Copyright Law», 2000. http://www.copyright.com.ua/laws-wrl.html?country=Japan&law=Copyright_Law_of_May_6_1970.html.

2002 წლის 26 ივნისის „ინტელექტუალური საკუთრების“ მსოფლიო დეკლარაციის მიხედვით ტერმინი „ავტორი“ გულისხმობს ნებისმიერ პირს ან პირთა ჯგუფს, რომელიც მოქმედებს დამოუკიდებლად ან რომელიმე სახელისუფლო ან არასახელისუფლო ორგანიზაციის ეგიდით, მოგების მიღების ან სხვა რაიმე საფუძველით. აღნიშნული კანონებიდან და დეკლარაციიდან გამომდინარე ინტელექტუალური ნაწარმოების შექმნა შეუძლია მხოლოდ ფიზიკურ პირს ან პირებს (თანაავტორებს).

საქართველოს კანონით „საავტორო და მომიჯნავე უფლებების შესახებ“ მე-9 მუხლის პი-1 ნაწილის თანახმად, საავტორო უფლება მეცნიერების, ლიტერატურისა და ხელოვნების ნაწარმოებზე წარმოიშობა მათი შექმნის მომენტიდან. ნაწარმოები შექმნილად ითვლება, როდესაც იგი გამოხატულია რაიმე ობიექტური ფორმით, რაც მისი აღქმისა და რეპროდუცირების საშუალებას იძლევა.“ ე.ი. მნიშვნელობა არ აქვს, ნაწარმოები დასრულებულია, გამოქვეყნებულია თუ არა, წარმოადგენს ესკიზს თუ მონახაზს. ამავე მუხლის მე-2 ნაწილის თანახმად „საავტორო უფლების წარმოიშობისა და განხორციელებისათვის აუცილებელი არ არის ნაწარმოების რეგისტრაცია, სპეციალური გაფორმება ან სხვა ფორმალობათა დაცვა“.1 პირის ავტორად აღიარებაზე გავლენას არ ახდენს მის მიერ შექმნილი ნაწარმოების ფორმა, დანიშნულება და ფასეულობა. მ. კრილოვას აზრით, „ნაწარმოებზე უფლება გააჩნია ნამდვილ შემოქმედს, პირს, ვინც ის შექმნა“.²

შემოქმედებითი საქმიანობა შეიძლება განხორციელდეს არამხოლოდ ერთპიროვნულად, არამედ რამდენიმე პირის ერთობლივი ძალისხმევით, როდესაც ნაწარმოები იქმნება არაერთი, არამედ რამდენიმე პირის (თანაავტორი) მიერ. საქართველოს კანონი „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“ მე-11 მუხლის პი-1 ნაწილის მიხედვით ადგენს: „საავტორო უფლება ნაწარმოებზე, რომელიც ერთობლივი ინტელექტუალურ-შემოქმედებითი საქმიანობის შედეგად შექმნა ორმა ან ორზე მეტმა პირმა (თანაავტორობა), ერთობლივად ეკუთვნის თანაავტორებს, იმის მიუხედავად, ეს ნაწარმოები წარმოადგენს ერთ განუყოფელ მთლიანობას, თუ შედგება ნაწილებისაგან, რომელთაგან თითოეულს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს“.³

აღნიშნული მუხლიდან გამომდინარე თანაავტორობის წარმოშობის საფუძველად პირველ რიგში გვევლინება ორი ან მეტი პირის

¹ საქართველოს კანონი „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“.

² М. И. Крилова. Субъекты авторского права. – Проблемы современного авторского права. Свердловск, 1980, გვ. 56-58.

³ საქართველოს კანონი „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“.

ერთობლივი შრომა. შეიძლება დავეთანხმოთ საავტორო სამართლის ლიტერატურაში გავრცელებულ აზრს იმის შესახებ, რომ ერთობლივი შრომის ქვეშ უნდა გავიგოთ არა ერთობლივი შრომის პროცესი, არამედ ერთობლივად **შედეგის მიღწევა**, მნიშვნელობა აქვს არა იმას თუ როგორ და რა ფორმით შრომობდნენ თანაავტორები, არამედ იმას, რომ ნაწარმოები მოგვევლინა მათი ერთობლივი ძალისხმევის შედეგად.¹ ე. ი. ერთობლივი შრომა არის ერთობლივი შემოქმედებითი აზრის არსებობა, რამდენიმე პირის მოღვაწეობა, მიმართული შეთანხმებული შედეგის მისაღწევად – შეიქმნას ნაწარმოები. მეორე აუცილებელი პირობად თანაავტორობის წარმოშობისათვის გვევლინება თითოეული პირის შემოქმედებითი შრომის ხასიათი.

თანაავტორები შეიძლება:

1. ერთობლივად ეწეოდნენ შემოქმედებით საქმიანობას;
2. თითოეულ მათგანს შეუძლია ნაწარმოების ნებისმიერი ნაწილის შექმნა;
3. ერთ-ერთ მათგანს შეუძლია მეორის შედეგის საბოლოო დამუშავება და ა. შ.

ვ. ჩერტკოვის აზრით, მნიშვნელოვანია არა ის, თუ რა ფორმით მუშაობდნენ ნაწარმოებზე მისი შემქმნელები, არამედ ის, რომ ნაწარმოები არის მათი საერთო ძალისხმევის შედეგი.² ვერ მივიჩნევთ ნაწარმოებზე ერთობლივ შემოქმედებით შრომად, ისეთ შემთხვევას, როცა პირი სამსახურებრივ ვალდებულებებთან ან რიგ მიზეზებთან დაკავშირებით დახმარებას სთავაზობს შემოქმედს და მისი შრომის შედეგები პირდაპირ ასახვას ვერ პოულობს ნაწარმოებში. მაგ. რედაქტორი მოწოდებულია დაეხმაროს ავტორს გააუმჯობესოს ნაწარმოები, გამოასწოროს ხარვეზები, აღმოფხვრას განმეორებები და ა. შ. ავტორთან შეთანხმებით (ავტორი შეიძლება დაეთანხმოს ან არ დაეთანხმოს). ეს არ გვაძლევს საფუძველს იმისათვის, რომ რედაქტორმა პრეტენზია განაცხადოს თანაავტორობაზე.

როგორც ვ. იონასი აღნიშნავს, თანაავტორობის მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენს ის, რომ პირებს, რომელთაც აქვთ თანაავტორობაზე პრეტენზია მათი წვლილი უნდა ატარებდეს შემოქმედებით ხასიათს.³ თანაავტორობა შემოქმედებით წვლილის აუცილებლობას ეხება

¹ **В. А. Ионас.** Критерий творчества в авторском праве и судебной практике. Изд. *Юридическая литература*. М., 1963 **В. П. Чертков.** Вопросы соавторства. – *Проблемы советского авторского права*. Изд. *Наука*. М., 1979.

² **В. П. Чертков.** Вопросы соавторства, გვ. 13-15.

³ **В. А. Ионас.** Критерий творчества в авторском праве и..., გვ. 27.

მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყნის საავტორო კანონმდებლობა.¹ თანა-
ავტორობასთან დაკავშირებით დავის შემთხვევაში საკითხის გადაწყვე-
ტისას ერთ-ერთი მთავარი საკითხია ნაწარმოების შექმნისას გაწეული
სამუშაოს სახის განსაზღვრა. თუ მოხრობელი მწერალს ამცნობს მხო-
ლოდ თავისი ბიოგრაფიის დეტალებს ან ნებისმიერ ისტორიულ
ფაქტს, რომელთა საფუძველზე ეს უკანასკნელი ქმნის მხატვრული სა-
ხეების სისტემას და აერთიანებს ცალკეულ მოგონებებს ერთ ნაწარმო-
ებში, ან მოხრობელი ასრულებს მხოლოდ ტექნიკურ და სარედაქტო-
რო სამუშაოს, ის ნაწარმოების თანაავტორად ვერ იქნება აღიარებული,
მხოლოდ იმის გამო, რომ მან მიაწოდა თავისი მოგონებები შემოქმედს.
ე. ი. თუ ნაწარმოების მხატვრული ფორმის შექმნაში მონაწილეობას
იღებდნენ მოხრობელიც და შემსრულებელიც, საქმე გვაქვს თანაავტო-
რობასთან, ამ შემთხვევაში კრიტერიუმი, რომლითაც უნდა დადგინდეს
ნაწარმოების ნამდვილი ავტორი, არის წვლილის შემოქმედებითი ხასია-
თი და საავტორო უფლების სუბიექტად აღიარებულ უნდა იქნეს მხატვ-
რული ნაწარმოების შემოქმედი.

ცხოვრებაში ხშირია შემთხვევები, როდესაც ავტორის გარდაცვა-
ლების შემდეგ, ნაწარმოები საჭიროებს შევსებას ან დაზუსტებას ახა-
ლი მატერიალებით ერთ-ერთი მისი კოლეგის მიერ და ამ სახით გამო-
ცემას. ამგვარი შევსება ან საბოლოოდ დამუშავება არ არის ერთობლი-
ვი შემოქმედებითი შრომა. ”ამიტომაც სავსებით სამართლიანია აზრი
იმის შესახებ, რომ ნაწარმოების ახალი თემით შემავსებელი პირი არ
შეიძლება ჩაითვალოს თანაავტორად, არამედ ის იქნება ნაწარმოების
მხოლოდ იმ ნაწილის ავტორი, რომელიც მან შექმნა ან გადამუშა-
ვებული ნაწარმოების ავტორი თუ ნაწარმოების შევსებით ან საბოლოო
დამუშავებით მოგვევლინა ახალი ნაწარმოები. თანაავტორთა ურთიერ-
თობა შეიძლება წარმოიშვას მაშინაც, როდესაც პირი ჩაერთვება ნა-
წარმოების შექმნის პროცესში ნებისმიერ სტადიაზე ან როდესაც ავ-
ტორი სხვა პირს სთავაზობს მისი ნაწარმოების საბოლოო შევსებას.

თუ ავტორთა მოქმედება არ შეიცავს ერთობლივ შემოქმედებით
შრომას თანაავტორობის წარმოშობის საფუძველი ფიქტიურია და არ
აქვს იურიდიული მნიშვნელობა, თუნდაც სახეზე გვქონდეს თანაავტო-
რობის თაობაზე პირთა სახელშეკრულებო ურთიერთობა ან ნებისმიერი
შეთანხმება. მაგ., არის შემთხვევები, როდესაც ნაწარმოებში თანაავტორ-
თა რიცხვში მითითებულია პირი, რომელსაც ან საერთოდ არ მიუღია

¹ იხ.: დ. ძამუკაშვილი, რ. შენგელია, დ. გაბუნია, ვ. ხრუსტალი, ს. ჯორ-
ბენაძე. საავტორო და მომიჯნავე უფლებების შესახებ. საქართველოს კა-
ნონის კომენტარი. თბ., 2003, გვ. 67-72.

მონაწილეობა ნაწარმოების შექმნაში ან ნაწარმოებში მათი წვლილი არ გვევლინება შემოქმედებად. ასეთი ფიქტიური თანაავტორობა შეიძლება განპირობებული იყოს სხვადასხვა მიზეზით – სამსახურეობრივი ან სხვაგვარი დამოკიდებულება ნაწარმოების შექმნელი პირისა, მოთხოვნა ჩართონ თანაავტორობა რიცხვში, ნაცნობობა და ა.შ.

საავტორო კანონმდებლობა ცდილობს უზრუნველყოს ყველა თანაავტორის ინტერესი, ადგენს, რომ იმ შემთხვევაში თუ თანაავტორობით შექმნილი ნაწარმოები არის ერთიანი და განუყოფელი, მაშინ არცერთ თანაავტორს არ აქვს უფლება, აკრძალოს ნაწარმოების გამოყენება საამისოდ საკმაო საფუძვლის არსებობის გარეშე.¹ თუ რომელია ეს საფუძვლები – კანონმდებლობაში მითითებული არაა, მართებული იქნებოდა შეთანხმებაში ამ საფუძვლების გარკვეული ჩამონათვალის მითითება, რაც თანაავტორებს მისცემდა შესაძლებლობას გადაეჭრათ ეს საკითხი სასამართლოსათვის მიმართვის გარეშე.²

საქართველოს კანონის „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“ მე-11 მუხლის პი-1 ნაწილის თანახმად, „თანაავტორობა ურთიერთობა განისაზღვრება მათ შორის დადებული ხელშეკრულებით.“³ მოცემულ მუხლში ვფიქრობ საუბარი მიდის მხოლოდ შესაძლებლობაზე თანაავტორებმა შეთანხმებით განსაზღვრონ მათ შორის ურთიერთდამოკიდებულება. მაგ. თანაავტორებს შეთანხმებით შეუძლიათ სხვა პირებს გადასცენ მოქმედების განხორციელება, ერთ-ერთ თანაავტორობაგანს განუსაზღვრონ ნაწარმოებით სარგებლობის პირობები, შეთანხმდნენ – მიუთითონ თანაავტორობა სახელი ნაწარმოებზე. აღნიშნული მუხლი არ ადგენს რაიმე სავალდებულო პირობას ავტორობა შორის შეთანხმებაზე და არც შეთანხმების ფორმას, მართებული იქნებოდა შეთანხმება იყოს წერილობითი ფორმის, რამდენადაც დავის წარმოქმნისას მნიშვნელოვანი მტკიცებულება იქნება ასეთი ფორმა.

საქართველოს კანონით „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“ მე-11 მუხლის მე-4 და მე-5 ნაწილების თანახმად შეიძლება გამოვეყნოთ თანაავტორობის ორი სახე: **გაყოფადი და გაუყოფადი.**

გაყოფადი თანაავტორობას აქვს მაშინ ადგილი, როდესაც ნაწარმოები შედგება ნაწილებისაგან, რომლებსაც აქვთ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა. ამ შემთხვევაში ნათლად ჩანს ვისი ავტორობით არის

¹ საქართველოს კანონი „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“:

² კანონი აძლევს შესაძლებლობას თანაავტორებს ნაწარმოების გამოყენებაზე დავის წარმოშობის შემთხვევაში მიმართონ სასამართლოს, რომელმაც შინაგანი რწმენის და კანონიერების საერთო პრინციპებიდან გამომდინარე უნდა მიიღოს გადაწყვეტილება.

³ საქართველოს კანონი „საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“:

შექმნილი ეს ნაწილი და თითოეულ თანაავტორს უფლება აქვს ისარგებლოს მის მიერ შექმნილი ნაწილით თავისი შეხედულებისამებრ თუ ხელშეკრულებით სხვა რამ არ არის გათვალისწინებული. „ყოველ თანაავტორს აქვს უფლება, გამოიყენოს ნაწარმოების ის ნაწილი, რომელიც მის მიერ არის შექმნილი და რომელსაც დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს, თუ მათ შორის ხელშეკრულებით სხვა რამ არ არის გათვალისწინებული“.¹ გაყოფადი თანაავტორობის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ საავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ კანონის კომენტარი, რომელიც შედგენილია დ. ძამუკაშვილის, რ. შენგელიას, დ. გაბუნია, ვ. ხრუსტალის, ს. ჯორბენაძის ავტორობით,² საქართველოს მეწარმეთა შესახებ კანონის კომენტარები შედგენილი ლ. ჭანტურიასა და თ. ნინიძის ავტორობით³ და ა.შ. კანონის საფუძველზე ნაწარმოების ნაწილს, რომ ქონდეს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა ამისათვის აუცილებელია მისი სხვა ნაწილებისაგან დამოუკიდებელი სარგებლობა. **გაყოფადი თანაავტორობის** შემთხვევაში თანაავტორობით შექმნილი ნაწარმოები წარმოადგენს განუყოფელ მთლიანობას. ამ შემთხვევაში ნაწარმოები არ შეიძლება დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ცალკეულ ნაწილებად დაიყოს. მაგ. რომელ გალდავას და მალხაზ კუციას მონოგრაფია, „*წრფივი დაპროგრამება ეკონომიკასა და ბიზნესში*“⁴

მოცემული საკითხის კვლევის შედეგად, მართებულად მიმაჩნია, „სავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“ საქართველოს კანონში გათვალისწინებულ იქნეს შემდეგი რეკომენდაციები:

1. მე-11 მუხლის პი-1 ნაწილში მითითებულ იქნეს „საკმაო საფუძველების“ არაამომწურავი ჩამონათვალი;
2. მე-11 მუხლის ბოლო ნაწილი ჩამოყალიბდეს შემდეგი რედაქციით: „თანაავტორობა ურთიერთობა განისაზღვროს მათ შორის დადებული წერილობითი ხელშეკრულებით“.

¹ საქართველოს კანონი „სავტორო და მომიჯნავე უფლებათა შესახებ“, 26.11.2008.

² დ. ძამუკაშვილი, რ. შენგელია, დ. გაბუნია, ვ. ხრუსტალი, ს. ჯორბენაძე. „სავტორო და მომიჯნავე უფლებების შესახებ“ საქართველოს კანონის კომენტარი. თბ., 2003.

³ ლ. ჭანტურია, თ. ნინიძე. მეწარმეთა შესახებ კანონის კომენტარი. თბ., 2002.

⁴ რ. გალდავა, მ. კუცია. წრფივი დაპროგრამება ეკონომიკასა და ბიზნესში. თბ., 2008.

SOPHIO GVARAMIA

THE CO-AUTHOR'S LEGAL STATUS ACCORDING TO THE GEORGIAN LEGISLATION

The goal of the given work is to investigate the problems related to co-authorship, in accordance with the Georgian copyright legislation and preparation of the relevant recommendations. As a basis of co-authorship, primarily, should be regarded the joint work of two or more persons. Joint work should be understood not as the process of joint operation but rather as the achievement of the joint results. It does not matter, how and in what form the co-authors work, the point is, what is created by their joint efforts, i.e. joint work is the existence of joint creative thinking, activities of several persons, directed towards the achievement of the concerted goal – creation of the product. The second necessary condition for the emergence of co-authorship is the nature of creative work of each person. As the result of the research it is reasonable to offer the following recommendations to be taken into consideration for Georgian Law on “*Copyright and Related Rights*”:

1. Section “p.i”, Article 11 should include the incomplete list of the satisfactory bases;
2. The wording of the last section of Article 11 should be as follows: “The relationship between the co-authors shall be determined by a written agreement between them”.

АВТАНДИЛ ХАЗАЛИЯ

ФОРМЫ И МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ

Государство, его органы функционируют в определённой среде и в свою очередь своими действиями изменяют её. Среда состоит из огромного количества слагаемых – от географических условий до политической и правовой культуры населения. Действуя, органы государства особенно тесно соприкасаются с другими элементами политической системы, что естественно: государство является её составной частью. В результате функционирования всех звеньев политической системы в стране складывается особый «политический климат» – политический режим. Он создаётся не только вследствие деятельности государства. Огромное значение имеют массовые политические выступления народа, влияние определённой идеологии, деятельность общественных объединений.

В обычных условиях политический и государственный режим, хотя и имеют различия, совпадают по своему характеру, существу. При применении государством демократических способов, форм и методов управления и политический режим является демократическим, и, наоборот, авторитарные методы осуществления государственной власти делают его антидемократическим. Это естественно, ибо государственная власть – сердцевина политической системы. Вместе с тем политический и государственный режимы нельзя отождествлять. Последний складывается именно в результате деятельности государства, его органов. Государственный режим – это обобщённая характеристика форм и методов осуществления государственной власти в той или иной стране. Данное понятие тесно связано не со структурной, организационной стороной государства, а с динамической стороной государственной власти, характеризует функциональный компонент государства как системы.

Формы и методы деятельности государства лишь в своей основе обусловлены функциями, т.е. основными направлениями деятельности государства. Абсолютной предопределённости в данном случае нет. При осуществлении экономической функции государства так же применяется, например, метод запрета (запрещение экономи-

ческого монополизма), как и при реализации идеологической функции (запрет пропаганды национальной вражды). Политическая функция предполагает дозволение (свободу образования общественных объединений), равно как и функция социальная (свобода выбора профессии).

Обычно принято различать экономические, административные и идеологические способы или методы управленческой деятельности. В их рамках существует множество частных методов или приёмов. Экономические методы состоят в создании государством таких условий, чтобы управляемому объекту было выгодно действовать так, как этого желает государство. Например, государство снижает налоги на производство детских товаров, стимулируя его рост, или устанавливает повышенные стипендии для студентов отличников, заботясь о качестве подготовки кадров. Административные способы – это команды государства (требования, запреты и т. д.), обязывающие поступать определённым образом. Они могут быть экономически выгодны государству, а могут быть необходимы по другим причинам (например, производство дорогостоящей техники для обороны страны). Идеологические способы – это государственное воздействие на сознание людей, пропаганда и агитация со стороны государства (например, на коробках с сигаретами от имени государства – Министерства здравоохранения есть надпись, предупреждающая о том, что курение опасно для здоровья).

Различают правовые и неправовые формы и методы деятельности органов государства, его должностных лиц. К правовым относятся те, которые совершаются на основе конституции, законов, иных правовых актов, в пределах и в соответствии с процедурой, установленной ими. Среди основных правовых форм различают законодательствование, управление, правосудие и контроль. Законодательствование – это установление правил наиболее общего характера по важнейшим вопросам общественной жизни, определяющих поведение и деятельность физических и юридических лиц, организаций, учреждений, предприятий, коллективов и т. д.¹ Указанным правилам должны соответствовать подзаконные правовые акты (указы президента, постановления правительства и т. д.). Законы обычно принимаются высшим представительным органом государства – парламентом, но могут быть приняты и другим способом, например путём референдума (голосования избирателей).

¹ А. С. Хазалия, Э. А. Кавтарадзе. Система государственного управления и политическое планирование. Тб., 2003, с. 22 (на груз. яз.)

Государственное управление – это, исполнительно – распорядительная, организационная деятельность государства, его органов, должностных лиц. Правосудие осуществляется судом. Суд призван в особой процессуальной форме разрешать конфликты, возникающие между гражданами, органами государства, физическими и юридическими лицами и т. д. Суд рассматривает конкретные дела и споры в судебной коллегии. Решения суда, после вступления их в силу должны выполняться всеми органами государства, юридическими и физическими лицами, объединениями и т. д.

Контрольная деятельность государства выражается в форме инспектирования, проверки соответствия деятельности должностных лиц, законам, актам вышестоящих органов, путём проверки выполнения должностных обязанностей, соблюдения установленных стандартов и т. д. Контрольной деятельностью занимаются в ряде стран прокуратура (проверка соблюдения законности), конституционные суды и советы (конституционный контроль), специальные органы (контрольные палаты или управления в Польше, Чехии, Словакии), генеральные контролёры, генеральные ревизоры, омбудсмены с подчинённым им аппаратом. Контрольные органы, как правило, не могут давать каких-то обязательных указаний, распоряжений. Они устанавливают факты, часто составляют акт о нарушениях и обращаются к парламенту, правительству, к вышестоящим органам, при обнаружении грубых нарушениях могут возбудить дело в суде.

Неправовые методы имеют две разновидности. Большинство из них относится к числу организационно-технических, т.е. совершаемых в соответствии с правовыми нормами, но их процедуры детально правом не регулируются. За применение противоправных методов в нарушение закона, иных правовых актов виновные лица несут ответственность по закону. За применение противоправных методов может нести ответственность и само государство. Это возможно во внутригосударственных отношениях (например, за причинение ущерба лицу незаконными актами), но наиболее отчетливо проявляется в сфере международно-правовых отношений. Государство несёт ответственность за агрессию, нарушение международного мира, преступления против человечества, использование методов принуждения, запрещённых международным правом (например, захват торговых судов в открытом море в качестве компенсации государственного долга).

С точки зрения особенностей волеизъявления государства, его органов различают методы стимулирования (поощрения), дозволе-

ния, охраны, требования, запрета, ответственности, репрессии и др. Стимулирование широко применяется в государственном управлении. Оно используется для ориентации поведения и деятельности участников общественных отношений (граждан, юридических лиц, органов государства и т. д.) в таком направлении, которое государство считает необходимым. В сфере международных отношений государство может стимулировать создание разного рода объединений, поддерживать соотечественников за границей и т. д.¹

В отличие от стимулирования, которое выражает прямую заинтересованность государства, метод дозволения в определённой мере характеризует нейтральную позицию государственной власти по отношению к тем или иным общественным явлениям, процессам, видам деятельности. Государство не поощряет те или иные виды деятельности, но и не запрещает их – граждане, юридические лица сами решают, воспользоваться ли предоставляемыми возможностями. Метод дозволения используется при регулировании основных прав и свобод личности. Демократическое государство допускает плюрализм, различные виды массовой культуры, свободу предпринимательской деятельности и т. д. Проявлением дозволения в сфере международных отношений является, например, применение консенсуса на международных конференциях: государство не голосует за то или иное предложение, но и не возражает против его принятия.

Метод охраны используется прежде всего для обеспечения стабильности существующих общественных отношений, сложившегося правового порядка (в том числе и на международной арене). Охранительная деятельность государства осуществляется специализированным аппаратом (полиция, суды, прокуратура и др.) и его другими органами, выполняющими эту задачу попутно. Для защиты государства от агрессии создаётся армия, для защиты от внутренних угроз – внутренние войска. Границы охраняют пограничные войска, охраной международного мира занимаются международные организации государств-универсальные (ООН) и региональные (например, Организация африканского единства). Иногда они направляют в районы международных, межнациональных конфликтов миротворческие вооружённые силы (обычно без права применять оружие).

Требование должного поведения выражает активную заинтересованность государства в определённых действиях со стороны физических и юридических лиц, государственных служащих, учреждений, организаций, коллективов, в развитии общественных отношений в та-

¹ А. С. Хазалия. Административное право. Тб., 2005, с. 130–131.

ком направлении, которое оно считает необходимым. Данный метод прежде всего возлагает на участников отношений обязанности от имени государства. Он используется в конституционном, административном, налоговом, других отраслях права. Метод требований широко применяется в повседневной деятельности органов охраны общественного порядка, в деятельности государственных слушающих других органов (например, представить декларацию о доходах, представить документ о высшем образовании для поступления в докторантуру и т. д.), в международных отношениях. Объявление посла другого государства персоной нон грата (нежелательным лицом) равносильно требованию срочно покинуть страну пребывания. Требования одного государства часто предъявляются другому в дипломатических нотах, международной организацией к её членам.

Запреты – действенная форма отрицательного отношения государства к тем или иным явлениям, поступкам, поведению. В форме запретов государство исключает вредную, нежелательную для него, общества, человека деятельность. В конституционном праве запрещена пропаганда религиозной нетерпимости, в административном – несанкционированные демонстрации, мешающие прохожим и движению транспорта, в уголовном – посягательства на жизнь. Широко используются запреты в международном праве.¹ Имеется много международных соглашений, которые запрещают агрессивную войну, работорговлю, апартеид и т. д.

Метод установления ответственности – это прежде всего предосторожение государства о вредных последствиях, которые могут последовать для лица, организации, иного субъекта, другого государства (в сфере международных отношений) при несоблюдении требований или запретов государственных органов, должностных лиц, а также санкции. Свои виды ответственности присущи международным отношениям, например, досрочное аннулирование международного договора при систематическом нарушении его другой стороной, высылка дипломата из страны пребывания за нарушение её законов.²

Метод контроля и надзора состоит в оценке (с точки зрения законности, целесообразности и т. д.) каких-либо управленческих действий (включая издание правовых актов). Он осуществляется по отношению к подчинённым органам и должностным лицам (это

¹ **А. С. Хазалия.** Регулятивные нормы в государственном управлении. – Журн.: *Право*, №5-6. Тб., 2004, с. 10-11 (на груз. яз.).

² **В. Е. Чиркин.** Государственное управление. М., 2006, с. 80.

право и обязанность вышестоящих инстанций) либо постоянно, либо эпизодически путём требований о предоставлении отчётов, сведений, других данных, проверок для инспектирования. При обнаружении упущений чаще всего в этом случае возможна дисциплинарная ответственность по подчинённости (при совершении преступления – уголовная ответственность, при причинении материального ущерба – гражданско-правовая).

По отношению к неподчинённым объектам контроль чаще всего осуществляется органами межведомственного, функционального контроля эпизодически, путём периодических проверок и при обнаружении недочётов влечёт за собой административную ответственность (в зависимости от тяжести и характера правонарушений возможны другие формы ответственности). Контролирующий орган и должностное лицо, может проверять деятельность подконтрольного объекта не только с точки зрения соблюдения законов и предписаний вышестоящих органов, но и с позиций целесообразности, т.е. хозяйственности, экономической и иной результативности действий объекта, оценивать, насколько удачны они были в сложившейся конкретной обстановке.

Наконец, любое государство применяет репрессии, наказания. Метод репрессии тесно связан с ответственностью, но установление ответственности – это прежде всего предостережение, а репрессия – это фактическое применение насилия, принуждение, лишение каких-то благ с целью покарать определённое физическое или юридическое лицо, объединение и т. д. За совершение преступления человек может быть заключён в тюрьму. Незаконная демонстрация может быть рассеяна с применением технических средств, а её организаторы задержаны и оштрафованы. По решению суда лицо может быть лишено родительских прав.

Используя те или иные методы государственного управления, органы государства, должностные лица применяют разные способы административного воздействия. К их числу относятся: конкретные (адресные) задания, назначение или освобождение от должности, оформление государственных законов, распоряжение объектами государственной собственности, технические операции и т.д.

С методами и формами управленческой деятельности тесно связаны управленческие процедуры. Среди них выделяют, во-первых, подготовку, принятие и исполнение решений. Решение и его осуществление – один из узловых моментов государственного управления. Оно может быть коллегиальным или единоличным.

Во-вторых, управленческие процедуры зачастую тесно связаны с координацией управленческой деятельности. Координация обеспечивает экономию ресурсов и средств, позволяет более эффективно выполнять соответствующие задачи. Поэтому, принимая решение, следует проанализировать возможности координации с другими вышестоящими, подчинёнными и неподчинёнными органами или должностными лицами.

В-третьих, управленческая деятельность связана с организационными, регистрационными, разрешительными или учётно-уведомительными формами работы.

В-четвёртых, органы государства, государственные учреждения, государственные служащие занимаются консультативной и информационной деятельностью. Он осуществляется в отношении нижестоящих органов, граждан, неподчинённых государственных учреждений, негосударственных организаций. Государственные служащие обязаны разъяснять гражданам законы, внимательно относиться их нуждам, объяснять, почему конкретный орган или должностное лицо приняло именно такое решение по вопросу, касающемуся гражданина. Органы государства должны представлять информацию вышестоящим органам, а также средствам массовой информации.

В-пятых, сферой деятельности государственного управления являются учётные, аналитические, программные формы работы, а также отчётность.¹

Наконец, все государственные органы и государственные служащие в разной мере и в разных формах используют процедуры контроля. Вышестоящие органы и должностные лица проверяют и контролируют деятельность нижестоящих, контролируют ситуацию на определённой территории, наблюдают за деятельностью неподчинённых и негосударственных организаций, действующих в сфере ответственности данного органа государственного управления.

¹ В. Е. Чиркин. Государственное управление, с. 82.

აპთანდილ ხაზალია

მართვის ფორმები და მეთოდები

სახელმწიფო, მისი ორგანოები ფუნქციონირებენ განსაზღვრულ გარემოში და თავის მხრივ საკუთარი საქმიანობით ცვლიან მას. გარემო შეიცავს მრავალ შემადგენელ ნაწილს – გეოგრაფიულ პირობებს, მოსახლეობის პოლიტიკური სამართლის კულტურას. საქმიანობისას სახელმწიფო ორგანოები განსაკუთრებით მჭიდრო კავშირშია პოლიტიკური სისტემის სხვა ელემენტებთან, რაც ბუნებრივია: სახელმწიფო მისი შემადგენელი ნაწილია. პოლიტიკური სისტემის ყველა რგოლის ფუნქციონირების შედეგად ქვეყანაში ყალიბდება განსაკუთრებული „პოლიტიკური კლიმატი“ – პოლიტიკური რეჟიმი. ის იქმნება არა მხოლოდ სახელმწიფოს საქმიანობის შედეგად. დიდი მნიშვნელობა აქვს ხალხის მასობრივ პოლიტიკურ გამოხვედებს, განსაზღვრული იდეოლოგიის გავლენას, საზოგადოებრივი გაერთიანებების მოღვაწეობას. ჩვეულებრივ პირობებში პოლიტიკური და სახელმწიფო რეჟიმი, მიუხედავად მათ შორის გარკვეული განსხვავებებისა, მსგავსია თავიანთი ხასიათით და არსით. სახელმწიფოს საქმიანობის ფორმები და მეთოდები მხოლოდ დასაბამშია განპირობებული ფუნქციებით, ანუ სახელმწიფოს საქმიანობის ძირითადი მიმართულებებით. აბსოლუტური წინასწარგანსაზღვრულობა მოცემულ შემთხვევაში არაა. სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციის განხორციელებისას ისევე გამოიყენება, მაგალითად, აკრძალვის მეთოდი (ეკონომიკური მონოპოლიზმის აკრძალვა), როგორც იდეოლოგიური ფუნქციის რეალიზაციისას (ეროვნული შუღლის პროპაგანდის აკრძალვა). პოლიტიკური ფუნქცია გულისხმობს უფლების მინიჭებას (საზოგადო გაერთიანებების განათლების თავისუფლება), ისევე, როგორც სოციალური ფუნქცია (პროფესიის არჩევის თავისუფლება). ყველა სახელმწიფო ორგანო და სახელმწიფო მოხელეები სხვადასხვა ზომით და სხვადასხვა ფორმით იყენებენ კონტროლის პროცედურებს. ზემდგომი ორგანოები და თანამდებობის პირები ამოწმებენ და აკონტროლებენ მათდამი დაქვემდებარებულებს, აკონტროლებენ სიტუაციას განსაზღვრულ ტერიტორიებზე, თვალყურს ადევნებენ არადაქვემდებარებული და არასახელმწიფო ორგანიზაციების საქმიანობას, რომლებიც მოცემული სახელმწიფო მართვის ორგანოს სფეროშია.

AVTANDIL KHAZALIA

THE FORMS AND THE METHODS OF GOVERNMENT

The state and its bodies function in certain circumstances and in their turn transform the latter by their activities. The circumstances consist of various components – the geographical conditions, the political-legal culture of the population, etc. In their activities the state bodies are especially closely connected with various elements of the political system and that is to be expected as the state is its constituent part. In consequence of the functioning of all the units of the political system in the country a particular “political climate”- a political regime – is formed. But it is formed not only as a result of the state activity. The political actions of masses, the definite ideological influence and the activities of the public organizations are of great importance too. In usual circumstances the political and the state regimes in spite of certain differences between them resemble each other in their character and essence. The forms and methods of the state activities are conditioned by the functions only in the beginning, i. e. by the principal directions of the state activities. There is no absolute predetermination in the given case. In realizing the economic function of the state, for example, the method of prohibition (the prohibition of the economic monopolism is employed, as while realizing the ideological function the prohibition of the national hostility propaganda is used). The political function implies granting rights (the freedom of education of social unions), as well as the social function (the freedom of a profession choice). In conclusion, all the state bodies and the state functionaries to some extent and in various forms use the control procedures. The higher bodies and functionaries verify and control their subordinates, monitor the situation in a certain territory, supervise the activities of the non-subordinate and non-state organizations which are in the sphere of the state governing body.

კ ე ლ ა გ ო ბ ი კ ა, ფ ს ი ქ ო ლ ო ბ ი ა

ჯემალ ჯინჯისაძე, ლევან ჯინჯისაძე

**ფოლკლორული კვლევის მართი
ამოცანის შესახებ**

საყოველთაოდაა ცნობილი შესანიშნავი ფრანგი მათემატიკოსის ბლეზ პასკალის (1623-1662) სიტყვები: „მათემატიკის საგანი იმდენად სერიოზულია, რომ სასარგებლოა, ხელიდან არ გავუშვათ შემთხვევა, გავხადოთ იგი რამდენადმე სახალისო“.¹ ეს სიტყვები სრულიად სამართლიანია და ამას ადასტურებს ყველა მათემატიკოსი, მეთოდისტი, ფსიქოლოგი, პედაგოგი, ვისაც კი ოდესმე ჰქონია რაიმე კავშირი მათემატიკის სწავლებასთან. ამის გამო, მათემატიკის სწავლების პროცესში, განსაკუთრებით სწავლების პირველ საფეხურებზე, სახალისო ამოცანები სისტემატურად გამოიყენება. ასეთი ამოცანების გამოყენების მეთოდიკაში სპეციალური შრომებიც კია დაწერილი. მრავალი სახალისო ამოცანა უძველესი დროიდანაა ცნობილი, მათ შორის, მაგალითად, ასეთებიც:

1. **ამოცანა – I.** ქვეითი ჯარის ასეული მიადგა მდინარის ნაპირს, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ხიდი გატეხილია, ფონი არ არის. ნაპირთან ორი ბიჭუნა თამაშობს ნავში, მაგრამ ისეთ პატარაში, რომ მასში შეიძლება მოთავსდეს მხოლოდ ერთი მოზრდილი ან ორი ბავშვი. გასარკვევია, ასეთი პატარა ნავით როგორ უნდა გადავიდეს მთელი ასეული მდინარის მეორე ნაპირზე?²
2. **ამოცანა – II.** მოცემულია სამი ჭურჭელი, მოცულობის 3, 5 და 8 ერთეულით. პირველი ორი ცარიელია, მესამე კი სავსე. გაყავით მესამე ჭურჭლის შემცველობა ორ ტოლ ნაწილად გადასხმების საშუალებით.³
3. **ამოცანა – III.** საწონების რომელი მინიმალური კრებულით შეიძლება ავწონოთ 1-დან 40-მდე ფუნტების ნებისმიერი მთელი რაოდენობა თევშებიან სასწორზე იმ პირობით, რომ აწო-

¹ *მათემატიკა სხარტულებში*. თბ., 2009, გვ. 64.

² **Г. Н. Попов.** Исторические задачи по элементарной математике. М., 1999, გვ. 46.

³ **Г. Н. Попов.** Исторические задачи по элементарной математике, გვ. 44.

ნისას საწონების დაწყობა ორივე თეფშზე შეიძლებოდა?¹

პირველი და მესამე ამოცანები მათემატიკის ისტორიაში შესულია **ბაშე დე მეზირაკის ამოცანების** სახელით. **ბაშე დე მეზირაკი** (1581-1638), ფრანგი მათემატიკოსი, ცნობილია მთელ რიცხვებში პირველი ხარისხის განუსაზღვრელ განტოლებათა ამოხსნის საკუთარი ხერხით, იგი **დიოფანტეს „არითმეტიკის“** კომენტატორია და მათემატიკური სახალისო ამოცანების ბრწყინვალე პოპულარიზატორი.

მეორე ამოცანა მოთავსებულია კრებულში: **„Thaumaturgus mathematicus“**, რომელიც გამოცემულია ქალაქ კელნში 1651 წელს. ეს ამოცანა მათემატიკის ისტორიაში ცნობილია **პუასონის ამოცანის** სახელითაც. **სიმეონ დენის პუასონი** (1781-1840) ფრანგი მათემატიკოსია, რომელიც მუშაობდა უპირატესად მათემატიკის უმაღლეს დარგებში. მისი გამოკვლევები განეკუთვნება ანალიზს, მექანიკას, ასტრონომიას.

ამ ამოცანის თაობაზე, შემდგომ, ფრანგი ასტრონომი და ფიზიკოსი **დომინიკ ფრანსუა არაგო** (1786-1853) ჰყვებოდა, რომ მან (ამ ამოცანამ) გადაწყვიტა პუასონის ბედი, რადგანაც დაინტერესდა რა მისით, ამით მან აღმოაჩინა საკუთარი მოწოდება და მთელი სიცოცხლე მათემატიკას მიუძღვნა. ყოველივე კი ყოფილა ბავშვობაში: პატარა პუასონის მშობლებს უნდოდათ, რომ შეიღოს დალაქის პროფესია მიეღო. ერთხელ ბიჭმა უფროსებისაგან გაიგონა ასეთი ამოცანა: „ჭურჭელში მოთავსებულია 12 პინტი (მოცულობის ძველი საზომი) ზეთი. როგორ გავყოთ ეს რაოდენობა შუაში, თუ კიდევ გვაქვს რვაპინტიანი და ხუთპინტიანი ჭურჭლები?“ დენისი ძალიან დაინტერესდა ამ ამოცანით და მალე, უფროსებზე ადრე, იპოვა ორივე ამოხსნა, ამოცანას რომ გააჩნია.²

საინტერესო ისაა, რომ ეს ამოცანები ხსენებულ მათემატიკოსებზე ოთხი საუკუნით ადრე გვხვდება **ფიბონაჩისთან**. იტალიელი მათემატიკოსი **ფიბონაჩი**, იგივე **ლეონარდო პიზელი ანუ პიზანელი** (1170-1240) ავტორია უნიკალური შრომისა **„აბაკის წიგნი“**; საიდანაც XV-XVI საუკუნეებში საინტერესო ამოცანები და მათი ამოხსნები გადავიდა მრავალრიცხოვან ევროპულ წიგნებში. აღორძინების ეპოქაში ამ წიგნიდან მთელ ევროპაში გავრცელდა თვლის ინდური ათობითი პოზიციური სისტემა, ოლონდ, არაბულის სახელით.

აწონის ზემოხსენებულ ამოცანას **ლეონარდო თავის წიგნში** ხსნის 1-დან 40-მდე ერთეული ტვირთისათვის. ასეთ ამოცანებში თვლის ორობითი სისტემა გამოიყენა იტალიელმა მათემატიკოსმა **ლუკა დე ბურგო პაჩიოლომ** (1445-1514) 1494 წელს. **ლუკა პაჩიოლო**

¹ Г. Н. Попов. Исторические задачи по элементарной математике, გვ. 44.

² Г. Н. Попов. Исторические задачи по элементарной математике, გვ. 193.

(პაჩოლი) ბერი იყო, წმინდა ფრანცისკოს ორდენის წევრი. მათემატიკის ისტორიაში გავრცელებულია აზრი, რომ ბაშემ თავისი ამოცანები ამოკრიბა ლეონარდოს წიგნიდან.¹ მაგრამ იმასაც ფიქრობენ, რომ ეს ამოცანები ლეონარდოს მოგონილი არ უნდა იყოს. ეს ამოცანები ძველი ჩანს გაცილებით.²

ჩვენი ღრმა რწმენით, აქ მათემატიკური სამყაროს სრულიად თავისებურ ფენომენტთან გვაქვს საქმე. და ამასთან დაკავშირებით, აქვე წარმოვადგენთ ჩვენს მოსაზრებას; იმ მოსაზრებას, რომელმაც ისტორიულ ჭრილში ამ საკითხის კვლევის მეთოდოლოგია უნდა შეცვალოს. სანამ ჩვენს მოსაზრებას ჩამოვყალიბებდეთ, განვიხილოთ კიდევ რამდენიმე ამოცანა, თავისი ამოხსნებით.

ამოცანა – I. არსებობს თუ არა დედამიწაზე ორი ადამიანი თავზე თმების ერთნაირი რაოდენობით?³

ამოხსნა. მსჯელობა შეიძლება ასე წარვმართოთ: დედამიწაზე ადამიანების რაოდენობა გაცილებით მეტია, ვიდრე თმების რაოდენობა ნებისმიერი ადამიანის თავზე. ეს ფაქტი სრულიად ცხადია. ამოცანის ამოხსნაც სწორედ ამაში მდგომარეობს. ვთქვათ, ერთი თავის თმების ყველაზე მეტი რაოდენობა არის n . ეს იმას ნიშნავს, რომ n რაოდენობის ადამიანებს თავზე თმების სხვადასხვა რაოდენობა აქვთ. დანარჩენებს თავზე n -ზე ნაკლები რაოდენობის თმა აქვთ ან n -ის ტოლი. ამოცანა ამოხსნილია.

ამ ამოცანის თაობაზე ჰოლანდიელი მათემატიკოსი და პედაგოგი **ჰანს ფროიდენტალი** აღნიშნავს: „მისი ასაკი 400 წელზე ნაკლები არ არის. იგი ყოველთვის განიხილებოდა, როგორც გასაოცარი მათემატიკური კურიოზი, სანამ **დირიხლემ** პირველმა არ გამოიყენა მის საფუძველში მდებარე „ყუთების პრინციპი“ ანუ, სხვანაირად, „დირიხლეს პრინციპი“.⁴ **ჰეტერ გუსტავ ლეჟენ დირიხლე** (1805-1859) გერმანელი მათემატიკოსია. დირიხლეს პრინციპი ილუსტრირდებოდა ასეთი ამოცანით: „ტყეში 100 000 ნაძვია, თითოეულ მათგანზე არა უმეტეს 50 000-ისა ნემსია. დაამტკიცეთ, რომ მოინახება ორი ნაძვი ნემსების ერთნაირი რაოდენობით.“⁵

¹ **Н. Я. Виленкин. Л. П. Шибасов, З.Ф. Шибасова.** За страницами учебника математики. М., 1996, გვ. 12.

² **Н. Я. Виленкин. Л. П. Шибасов, З.Ф. Шибасова.** За страницами учебника математики, გვ. 13.

³ ეს და ქვემოთ მოყვანილი სხვა ამოცანები იხ.: **ჯ. ჯინჯისაძე.** მათემატიკა. თბ., 1993, გვ. 464-470.

⁴ **Г. Фройденталь.** Математика как педагогическая задача. I. М., 1982, გვ. 122.

⁵ *Энциклопедический словарь юного математика.* М., 1985, გვ. 96.

ამოცანა – II. მოცემულია თეფშებიანი (პინებიანი) სასწორი საწონების გარეშე და სამი მონეტა, რომელთა შორის ერთი ყალბია. იგი სხვებზე მსუბუქია. ერთი აწონით იპოვეთ ყალბი მონეტა.

ამოხსნა. სასწორის თეფშებზე დავდოთ თითო მონეტა, მესამე მონეტა გვერდზე გადავდოთ. თუ სასწორი არ გაწონასწორდა, მაშინ ყალბი იქნება უფრო მსუბუქი მონეტა. თუკი სასწორი გაწონასწორდა, მაშინ ყალბია გვერდზე გადადებული მონეტა. ამოცანა ამოხსნილია.

ამოცანა – III. ლეგენდა ლაპარაკობს, რომ დიდი ხნის წინ ერთ ქვეყანაში იყო ტადარი. ამ ტადარში სამი ღმერთის ქანდაკება იდგა: სიმართლის ღმერთის, სიცრუის ღმერთისა და დიპლომატიის ღმერთის. ისინი იდგნენ ერთ მწკრივში. ამ ქანდაკებებს საოცარი თვისება ჰქონდათ: პასუხობდნენ მორწმუნეთა შეკითხვებზე. ცნობილი იყო, რომ სიმართლის ღმერთი ყოველთვის მართალს ამბობდა, სიცრუის ღმერთი – ტყუილს, ხოლო დიპლომატიის ღმერთი ხან მართალს იტყოდა, ხან ტყუილს. ქანდაკებები ზუსტად ჰგავდნენ ერთმანეთს და არავინ იცოდა, რომელი მათგანი იყო სიმართლის ღმერთი, რომელი იყო სიცრუის ღმერთი და რომელი – დიპლომატიისა. ამის გამო, ხალხი იძულებული იყო, ქურუმებისათვის მიემართათ ხოლმე, რომ გაეგოთ, თუ რა იყო მართალი ღმერთების პასუხებში. და აი ერთხელ ახალგაზრდა გლეხი შევიდა ტადარში. ძლიერ სურდა, გაეგო, თუ რომელი ქანდაკება რომელ ღმერთს წარმოადგენდა. იგი თამამად მივიდა მისგან მარჯვნივ მდგომ ქანდაკებასთან.

– რომელი ღმერთია შენს გვერდით? – ჰკითხა მან.

– სიმართლის ღმერთი, – იყო პასუხი.

მაშინ გლეხი მივიდა მარცხნივ მდგომ ქანდაკებასთან.

– რომელი ღმერთია შენს გვერდით? – ჰკითხა მან.

– სიცრუის ღმერთი, – უპასუხა ქანდაკებამ.

გლეხი მივიდა შუაში მდგომ ქანდაკებასთან.

– ვინა ხარ შენ? – ჰკითხა მან.

– დიპლომატიის ღმერთი, – იყო პასუხი.

– ახლა ყველაფერი ვიცი, – გაიფიქრა გლეხმა.

იგი გამოვიდა გარეთ და ხალხს უამბო ყოველივე.

როგორ მიხვდა გლეხი?

ამოხსნა. გლეხისაგან მარჯვნივ მდგომი ქანდაკება არ არის სიმართლის ღმერთი: რომ იყოს, იგი არ იტყოდა, ჩემ მეზობლად სიმართლის ღმერთი დგასო. არც შუაში მდგომია სიმართლის ღმერთი: რომ იყოს, იგი არ იტყოდა, დიპლომატიის ღმერთი ვარო. მაშასადამე, სიმართლის ღმერთია მარცხნივ მდგომი. რაკი მან თქვა, ჩემ გვერდით

სიცრუის ღმერთიაო, ეს იმას ნიშნავს, რომ შუაში მდგომი სიცრუის ღმერთია, დიპლომატიის ღმერთი ყოფილა გლეხისგან მარჯვნივ მდგომი ქანდაკება.

ამოცანა – IV. მასწავლებელმა მათემატიკური წრის მეცადინეობაზე ორ მოსწავლეს უთხრა: – თქვენს წინაშე სამი ქულია: ერთი შავი და ორი თეთრი. თქვენ ახლა შეხვალთ ბნელ ოთახში და იქ დაგახურავენ თითო ქულს. მაინტერესებს, რომელი თქვენგანი მიხვდება უფრო ადრე, თუ რა ფერის ქული ახურავს მას. ამის შემდეგ მოსწავლეები შეიყვანეს ბნელ ოთახში და დაახურეს თეთრი ქულები. მერმე ისევ შემოიყვანეს წრის მეცადინეობაზე. მცირე ხნის შემდეგ ერთმა წამოიძახა: „მე თეთრი ქული მახურავს!“

როგორ იმსჯელა მოსწავლემ?

ამოხსნა. მოსწავლის მსჯელობა ასეთი იყო: „მე რომ შავი ქული მეხუროს, მაშინ მეორე მოსწავლე უცებ მიხვდებოდა, რომ მას თეთრი ქული ახურავს, რადგანაც შავი მხოლოდ ერთია. მაგრამ ის ღუმს. მაშასადამე, მე თეთრი ქული მახურავს.“

ამოცანა – V. მარი, ჯემო და გიო მათემატიკური წრის წევრები არიან და კარგადაც აზროვნებენ. მათ იციან, რომ ერთ ბნელ ოთახში დევს ოთხი ქული, რომელთაგან ორი თეთრია, ორი კი შავი. ყმაწვილები შედიან ბნელ ოთახში, იხურავენ თითო ქულს და ოთახიდან გამოდიან ერთმანეთის მიძღვერობით: ჯერ მარი, შემდეგ გიო და ბოლოს – ჯემო. მარი ვერც ერთის ქულს ვერ ხედავს, არც ის იცის, თვითონ რა ფერის ქული ახურავს. გიო ხედავს მარის ქულს, მაგრამ არ იცის, ჯემოს და თვითონ მას რა ფერის ქულები ახურავთ. ჯემო ხედავს მარისა და გიოს ქულებს, მაგრამ არ იცის, რა ფერის ქული ახურავს თვითონ. მონიხება თუ არა ყმაწვილებს შორის ისეთი, რომელიც მიხვდება, რა ფერის ქული ახურავს თვითონ?

ამოხსნა. მარისა და გიოს ქულების შეხამება შეიძლება ასეთი იყოს: 1) თეთრი-თეთრი, 2) შავი-შავი, 3) თეთრი-შავი, 4) შავი-თეთრი. თუ ჯემო ხედავს, რომ მის წინ ორი თეთრი ქულია, მაშინ ის მიხვდება, რომ მას შავი ქული ახურავს, რადგანაც თეთრი მეტი არ არის. თუ ის ხედავს მის წინ ორ შავ ქულს, მაშინაც მიხვდება, რომ მას თეთრი ქული ახურავს, რადგანაც შავი მეტი არ არის. ე. ი. პირველ და მეორე შემთხვევაში ჯემო მიხვდება ყველაფერს. დანარჩენ ორ შემთხვევაში ჯემო ვერაფერს მიხვდება, რადგანაც საკმარისი მონაცემები არ გააჩნია. თუკი ჯემო მიდის და ღუმს, მაშინ გიო მიხვდება, რომ ადგილი აქვს მესამე და მეოთხე შემთხვევას. შეხედავს რა მარის ქულს, თვითონ გაიგებს თავისი ქულის ფერს. თუ მარის ახურავს თეთ-

რი, მაშინ გიოს ახურავს შავი და, თუ მარის ახურავს შავი, მაშინ გიოს ახურავს თეთრი ქული. მაშასადამე, გიოსა და ჯემოს შორის ერთ-ერთი აუცილებლად მიხვდება, თუ რა ფერის ქული ახურავს მას თვითონ. მარის კი არავითარი მონაცემები არა აქვს.

ამოცანა – VI. ერთმანეთთან ახლოს მდებარეობს ორი კუნძული, ერთი მართლის მთქმელებს ეკუთვნით, მეორე – მატყუარებს. ამ ორი კუნძულის მცხოვრებლებს კავშირი აქვთ ერთმანეთთან, ამიტომ თითოეულ კუნძულზე შეიძლება შეხვდეთ როგორც მატყუარებს, ისე მართლის მთქმელებს. ყოველ კითხვაზე ისინი პასუხობენ სიტყვებით: „დიახ“, ან „არა“. მართლის მთქმელები ყოველთვის მართალს ამბობენ, მატყუარები ყოველთვის იტყუებიან. ერთ-ერთ კუნძულზე მოხვდა მოგზაური. რომელი ერთადერთი კითხვა უნდა დაუსვას მან პირველ შემხვედრს, რომ მიხვდეს, რომელ კუნძულზე იმყოფება იგი, მართლების კუნძულზე, თუ მატყუარების?

ამოხსნა. კითხვა უნდა იყოს: „თქვენ ამ კუნძულზე ცხოვრობთ?“ თუ მოგზაური მოხვდა მართლის მთქმელების კუნძულზე, მაშინ მართლის მთქმელის პასუხი იქნება: „დიახ“, მატყუარის პასუხიც იქნება: „დიახ“. თუ მოგზაური მოხვდა მატყუარების კუნძულზე, მაშინ მართლის მთქმელის პასუხი იქნება: „არა“, აგრეთვე, მატყუარის პასუხიც იქნება: „არა“. ე.ი., თუ მოგზაური მიიღებს პასუხს: „დიახ“, მაშინ ის მოხვედრილა მართლის მთქმელების კუნძულზე, ხოლო, თუ ის მიიღებს პასუხს: „არა“, მაშინ ის მოხვედრილა მატყუარების კუნძულზე.

ამოცანა – VII. მრავალი კამათისა და ზაფხულის სიცხისგან დაღლილი სამი ძველბერძენი ბრძენი აკადემიის ბაღში ისვენებდა. მათ მალე ჩაეძინათ. ძილის დროს გამვლელებმა სამივეს შუბლზე ნახშირი წაუცხეს. გამოეღვიძათ თუ არა, როცა ერთმანეთს შეხედეს, სიცილი დაიწყეს. თითოეულს ეგონა, რომ დანარჩენ ორს ჰქონდა შუბლი დასვრილი და ერთმანეთზე იცინოდნენ. უცებ, ერთი ბრძენი გაჩუმდა. იგი მიხვდა, რომ მასაც დასვრილი ჰქონდა შუბლი. როგორ მიხვდა იგი?

ამოხსნა. მან ასე იმსჯელა: „ყოველ ჩვენგანს შეუძლია იფიქროს, რომ მას შუბლი სუფთა აქვს. დანარჩენი ორიდან პირველი დარწმუნებულია, რომ მისი შუბლი სუფთაა და აცინებს მეორის დასვრილი შუბლი. მაგრამ პირველი რომ ხედავდეს, რომ ჩემი შუბლი სუფთაა, მაშინ გაუკვირდებოდა მეორის სიცილი, რადგანაც ამ შემთხვევაში მეორეს არ ექნებოდა სიცილის საფუძველი. პირველი გაკვირვებული არ არის, ე.ი. მას შეუძლია იფიქროს, რომ მეორეს ჩემი შუბლი აცინებს. მაშასადამე, ჩემი შუბლი დასვრილია.“

ამოცანა – VIII. გვაქვს ორი ჭიქა, რომლებშიც ზუსტად ერთნა-

ირი რაოდენობით ასხია: ერთში წითელი ღვინო, მეორეში თეთრი ღვინო. წითელღვინიანი ჭიქიდან ერთი კოვზი ღვინო გადაასხეს თეთრღვინიან ჭიქაში. მოურიეს. შემდეგ, თეთრღვინიანი ჭიქიდან (უკვე ნარევი) ერთი კოვზი ღვინო გადაასხეს წითელღვინიან ჭიქაში. როგორ ფიქრობთ, რომელია მეტი: თეთრი ღვინო წითელღვინიან ჭიქაში თუ, წითელი ღვინო თეთრღვინიან ჭიქაში?

ამოხსნა. ცხადია, რომ გადასხმების შემდეგ ორივე ჭიქაში ღვინის საერთო რაოდენობები ტოლია. წითელი ღვინის ის რაოდენობა, რომელიც აღმოჩნდა თეთრღვინიან ჭიქაში, აკლია წითელღვინიან ჭიქას. მაშასადამე, იგი შეცვლილია თეთრით. ეს იმას ნიშნავს, რომ წითელი ღვინო თეთრღვინიან ჭიქაში და თეთრი ღვინო წითელღვინიან ჭიქაში ტოლი რაოდენობითაა.

ასეთი ამოცანა შეიძლება უამრავი მოვიყვანოთ და, თუ დავაკვირდებით, შევისწავლით და კარგად გავაანალიზებთ ამ ამოცანებს, მათ ისტორიას, მათთან ერთად, საერთოდ, სახალისო ამოცანებს, განსაკუთრებით – ამოცანებს სითხის გადასხმებზე, მდინარის გადალახვაზე და საგანთა აწონაზე და გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ასეთი ამოცანებით ხალხი წარსულში ეჯიბრებოდა ერთმანეთს ისევე, როგორც შაირებით, გამოცანებით, ლექსების თხზვით და ა.შ., მაშინ ადვილად მივალთ შემდეგ დასკვნებამდე:

- სახალისო ამოცანების დაბადების თარიღი იკარგება შორეულ წარსულში,
- ზოგიერთ სახალისო ამოცანას შენარჩუნებული აქვს ხალხური ხასიათი, ელემენტურობა და სილამაზე,
- მრავალი სახალისო ამოცანა არამც და არამც არ არის მათემატიკური.
- ასეთი ამოცანები იხსნება საღი გონებით, საღი გონება კი ყველასთვის ერთნაირადაა საჭირო,
- ყველა სახალისო ამოცანას მოეძებნა მათემატიკური ახსნა,
- ზოგიერთი სახალისო ამოცანა ხელოვნურადაა გამათემატიკურებული,
- მრავალი სახალისო ამოცანა მათემატიკოსთა მიერაა შედგენილი მსგავსად ძველისა,

და ეს დასკვნები მოგვცემს საშუალებას, ვიფიქროთ, რომ მსგავსი ამოცანები შექმნილია უძველეს ხალხურ სიტყვიერებაში. ე.ი. ეს ამოცანები ფოლკლორის კუთვნილებაა. თუ დავაკვირდებით, სრულიად აშკარად შევამჩნევთ, რომ ეს ამოცანები ისეთივე მშვენიერი, ულამაზესი და გენიალურია, როგორიც ხალხური პოეზია. ისიც ცხადია, რომ გა-

მოცანებიდან ამოცანებამდე ერთი ნაბიჯიღაა დარჩენილი.

ამ მიმართებით ჩვენთვის ფრიად საინტერესოა ის ფაქტი, რომ **სულხან-საბა ორბელიანი** (1658-1725), სახელოვანი ქართველი მწერალი და გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე, თავის უკვდავ წიგნში „*სიბრძნე სიცრუისა*“ იხილავს დღეს უკვე მათემატიკაში ცნობილ სახალისო ამოცანებს:

1. მგელი, თხა და თივა.

„ერთს ვიწრო ხიდს გაგიდებ და ზედ ერთი მგელი, ერთი თხა და ერთი ხორომი თივა ესრეთ თითო-თითო გაიტანე, მგელმან თხა არ მოკლას და თხამ თივა არ შეჭამოს. დაჰყვა ძე მეფისა. გადვა რუქამ წანწალა, მოასხნა მგელი და თხა და ერთი ხორომი თივა მოიღეს. მოვიდა ჯუმბერ, აიყვანა თხა, გაჰხდა ხიდსა და დასვა მუნ. გამოჰხდა, აიყვანა მგელი, გაჰხდა ხიდსა, მგელი მუნ დაუტევა და თხა ამიერ გამოიყვანა. თხა დასვა, თივა აიღო, გაჰხდა ხიდსა და თივა მგელთან დადგა. გამოჰხდა, თხა აიყვანა, გაიყვანა იგიცა იმიერ“.¹⁵

2. სამნი ცოლ-ქმარნი და მდინარე.

„სამნი კაცი უმეცარნი ერთის დიდის მდინარის კიდესა შეიყარნენ. სამთავ ცოლები ჰყვა თანა. მუნ წყალში ერთი მცირე ნავი ჰპოვეს, ორის მეტი კაცი ვერ დაეტეოდა. ამ მდინარესა ეს ექვსნი იმიერ ისე გაიყვანე, რომ ერთმან მეორის ცოლი ვერ იხელთოს! რა გასინჯა რუქამ, ძნელი იგავი იყო. დია დაჭმუნდა და ვერა გაიგნო რა. შეიქმნა დიდი თქმულობა მეფესა, ვაზირსა და რუქას შორის: არა ასრეა, არა, ასე უნდა იყოსო. ვერა რომელმან დაასკვნა. რუქამ ჰფიცა: ცუდი, უგვანი მოიგონა, თვარა არა ბრძნისაგან არ გაიყვანებო. უთხრა ჯუმბერ: — ჰე, ნადირში კურდღელი და მფრინველში ძერაო, და კაცთა შიგან შენვე იცი, რაცა ხარ, არ გასცუდლებია! რუქამ იგივე თქვა. ლეონ აფიცა ჯუმბერს: — შენვე გაიყვანე ეგენი, თუცა ფიცი არ გატეხოს! რუქამ ნება დართო. ჯუმბერ თქვა: — სამთა მათ კაცთა სახელები ესე არს: მელას, მეტურ და მარასან. მიიღო მელას ნავი და ჩაჯდა, ჩაისვა ცოლი თვისი და გაჰხდა გაღმართ, გარდასვა ცოლი თვისი და გამოჰხდა ამიერ. ჩასხეს მათ ორთავ ცოლები და გაჰხდნენ მას ქალთან. ჩაჯდა მელას ცოლი, გამოიტანა ნავი და მივიდა ქმართან. ჩასხდნენ მეტურ და მარასან და გაჰხდნენ თვითოს ცოლთან. ჩაჯდა მეტურ, ჩაისვა ცოლი თვისი და გამოჰხდა მელასთან. მეტურ და მელას ცოლნი იმიერ დაუტევენეს და თვით მარასანთან გაჰხდნენ; ნავში მარასანის ცოლი ჩაჯდა, გამოჰხდა და მელას ცოლი გაიყვანა. მერმე ნავი მეტურ

¹ **სულხან-საბა ორბელიანი**. *სიბრძნე სიცრუისა*. — *ძველი მწერლობა*, 2. თბ., 1976, გვ. 150.

გამოართვა, თავისი ცოლი გაიყვანა და წავიდნენ. გაეცინა მეფესა და თქვა: – არა ვგონებდი ამა ქალთა წყალთა გახლომასა“.¹

3. მოჩივარნი ძმანი.

„ამაზედან მოვიდნენ მოჩივრად სამნი ძმანი წინაშე მეფისა, რომელნი გაყრილიყვნენ ძმობისაგან. ყველა გაეყვით და ოცდაათი თხა ჰყავთ, იგი ვერცა გაეწილათ და ვერც რიგდებოდნენ. მოახსენეს მეფესა თხათა მათათვის: – ათსა თხასა თითო თიკანი ჰყავს, ათსა ორ-ორი და ათსა სამ-სამი; ესრეთ გვინებს გაყოფა, არცა რომელმან ძმამან ძმაზე მეტი აიღოს და არცა თიკანი დედას მოსწყდეს. შეიქმნა ცილობა და თქმა. ვერა რომელმან გაყო. ჰკითხეს ჯუმბერს, ძესა მეფისასა, და მან თქვა: – ოცდაათი თხა არის და სამოცი თიკანი. იგი ათი თხა, რომელსა ორ-ორი თიკანი ჰყავს, მიეცით უხუცესსა, რომელ არს ათი თხა და ოცი თიკანი. იგი ათი თხა, რომელსა ჰყავს სამ-სამი თიკანი, ხუთი თხა საშუალოს მიეცით და ხუთი მრწემსსა, რომელ იქნება ხუთ-ხუთი თხა და თხუთმეტ-თხუთმეტი თიკანი. იგი ათი თხა, რომელსა თითო ჰყავს, იგიცა ხუთ-ხუთი მიეცით მათ ორთავე, რომელი იქნება ათ-ათი თხა და ოც-ოცი თიკანი, არცა ძმასა ძმაზე მეტი მიჰხვდეს და არც თიკანი დედასა მოსწყდეს. რა ესრე გაჰყვნა, მეფესა დიდად იამა, ლეონს მადლი უბრძანა, სამეფო სამოსელი შეჰპოოსა და თვისსა სახედარსა ტაიჭზე აღსვა, და ფრიადი საუნჯე მიანიჭა“.²

როგორც ვიცით, სულხან-საბა ორბელიანის ამ წიგნის შინაარსი ეყრდნობა მხოლოდ ხალხურ სიტყვიერებას, თუმცა, არა მხოლოდ ქართულს. უცილობელი უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ სულხან-საბას ეს ამოცანები არ ამოუკრებიან მათემატიკური კრებულებიდან. მოყვანილი ციტატები, სულხან-საბას წიგნიდან, ცალსახად ადასტურებს და ამტკიცებს იმ დასკვნებს, რომლებიც ზემოთ ჩამოვაყალიბეთ.

დღეს ფოლკლორი სწავლობს ხალხურ ლექსებს, ზღაპრებს, ლეგენდებს, ანდაზებს, გამოცანებს და ა.შ. ხალხური ამოცანები კი დარჩენილია ფოლკლორის თვალსაწიერის მიღმა, ჩვენის აზრით, შემდეგი მიზეზის გამო – ფოლკლორისტები ძირითადად ლიტერატორები არიან, და ლიტერატორებს ამოცანებამდე ხელი არ მიუწვდათ. ამასთან, ფოლკლორი ყოველთვის ეროვნულია, ხოლო ამოცანების ეროვნულობაში ეჭვის შეტანა ძნელი არ არის. გარდა ამისა, როცა ფოლკლორის შესწავლა დაიწყეს, მაშინ ხალხური ამოცანები უკვე მათემატიკოსების მოღვაწეობის სფეროში იყო გადასული.

¹ სულხან-საბა ორბელიანი. სიბრძნე სიცრუისა, გვ. 151.

² სულხან-საბა ორბელიანი. სიბრძნე სიცრუისა, გვ. 152.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ფოლკლორის უდიდესი ნაწილი ეროვნული აზროვნების ნაყოფია, სრულიად გამოირჩევა სხვა ხალხების ფოლკლორისაგან; გამოცანები შუალედურია, ბევრი რამა აქვთ საერთო სხვებთან; ხოლო ამოცანები (მხოლოდ ხალხური, ლოგიკური, ზოგი – მათემატიკურიც) ეროვნული საწყისიდან ზოგადკაცობრიული აზროვნებისაკენ მიისწრაფვის.

სწორედ ამიტომ, აუცილებელია, ამოცანათა ის სახე, რომელზეც აქ ვლაპარაკობთ, მივაკუთვნოთ ფოლკლორს. შეეცვალოთ მისი შესწავლის დღემდე არსებული მეთოდოლოგია და დაიხვეწება ეროვნული ფოლკლორის ბუნებრივი განვითარების ზოგადი კანონზომიერებებისადმი ტრადიციული მიდგომა. აგრეთვე, გაირკვევა დღემდე დაუსმელი საკითხიც: საამოცანო ფონდის შექმნით მსოფლიოს რომელმა ერმა, რომელმა ცივილიზაციამ რა წვლილი შეიტანა ზოგადსაკაცობრიო კულტურაში.

JEMAL JINJIKHADZE, LEVAN JINJIKHADZE

ABOUT ONE PROBLEM OF FOLK RESEARCH

The article deals with the search of the genesis of entertaining and logical sums and it is concluded that such sums are not of mathematical origin, though today they belong to the mathematical sums and are included into the book of problems in arithmetic. On the basis of semantic and historical analysis of entertaining and logic sums we verify that the date of their origination is lost in the remote past, they keep folk features, elegance and beauty. A lot of entertaining sums do not have mathematical content, though many of them are made up by mathematicians. According to these conclusions we can suppose that similar sums are created in ancient folk speech. That is to say, that these sums belong to folk-lore. They are as beautiful, splendid and great as folk poetry, tales and legends, proverbs and riddles are. Exactly for this reason it is necessary that these sums should belong to folk-lore. We have to change the methodology of their teaching, which exists today and traditional approach to the general regularity of National folklore will be improved. By creating the fund of these sums we shall solve the problem, which has not been raised yet till present. What is the role of different nations and civilizations in general mankind culture?

ლია ახალაძე

ბლუმის ტაქსონომია და მისი გამოყენება ისტორიის სწავლების პროცესში

სასკოლო რეფორმაში მიმდინარე პროცესების განხორციელება შეუძლებელია უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში მასწავლებლის კვალიფიკაციის მქონე პედაგოგების მომზადებისას დასავლური საგანმანათლებლო პრინციპების გათვალისწინების გარეშე. სასკოლო სწავლების პროცესში აპრობირებული თეორიები, კლასიფიკაციები, მეთოდები და ხერხები აუცილებელია ჯერ უმაღლეს სასწავლებელში პედაგოგთა მომზადების პროცესში დავენერგოთ და ასე მივაწოდოთ სკოლას ახლებურად მოაზროვნე სპეციალისტი. წინამდებარე სტატია მიზნად ისახავს გავეცნოთ დასავლურ საგანმანათლებლო სისტემაში კარგად ცნობილ და „ბეჭდულ“, სწავლების პროცესის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კლასიფიკაციას და მისი გამოყენების შესაძლებლობას ისტორიის სწავლების პროცესში.

ჯ. ბრუნერის¹ მიხედვით, ადამიანის ინტელექტუალური განვითარება მოიცავს მეთოდურ წინსვლას გონების გამოყენებაში. ეს მეთოდური წინსვლა კი დამოკიდებულია გაუმჯობესებულ ანუ **მზარდ უნარებზე** და სისტემატურ სწავლებაზე.² სისტემური სწავლების პროცესისათვის სააზროვნო უნარ-ჩვევების განვითარება ერთ-ერთი უმთავრესი მიზანია, რომლის მიღწევის მეთოდებსა და ხერხებს მომავალი მასწავლებლები უნივერსიტეტში უნდა გაეცნონ. ბოლო წლებში საქართველოს ეროვნულ-

¹ **ჯერომ ბრუნერი** (დაიბ. 1915წ.) – ამერიკელი ფსიქოლოგი, კოგნიტური ფსიქოლოგიის ფუძემდებელი, მან საფუძველი ჩაუყარა კოგნიტური სწავლების თეორიას განათლების ფსიქოლოგიაში და განათლების ზოგად ფილოსოფიას (იხ. *განმარტებითი ლექსიკონი*. განათლების სპეციალისტებისათვის, პირველი ნაწილი. თბ., 2007, გვ. 18). ჯ. ბრუნერის ძირითადი ნაშრომებია: აზროვნების შესწავლა (1956), განათლების პროცესი (1960), სწავლების თეორიისკენ (1966), სწავლება შემეცნებით ზრდაში (1966), კოგნიტური ზრდის პროცესები (1968) განათლების კულტურა (1996), ისტორიების (მოთხრობების) შექმნა: კანონი, ლიტერატურა, სიცოცხლე (2003) და ა. შ. მის შესახებ იხილეთ: <http://psych.nyu.edu/bruner>

² **ნ. ჯანაშია, ნ. იმედაძე, ს. გორგოძე**. განვითარებისა და სწავლის თეორიები. *დამხმარე სახელმძღვანელო*, I. თბ., 2008, გვ. 13.

ლი სასწავლო გეგმები მთლიანად ორიენტირებულია აზროვნების, რთული სააზროვნო უნარ-ჩვევების, კრიტიკული აზროვნების, შემოქმედებითი აზროვნების და რეფლექსური აზროვნების სწავლებაზე.¹ მოსწავლე უნდა გასცდეს მასალის უბრალო დამახსოვრება-გაზეპირებას და ცოდნის დაგროვებასთან ერთად უნდა შეძლოს ამ ცოდნის გაგება, გამოყენება, ანალიზი, სინთეზი და ბოლოს შეფასება. გარკვეული სახით მიწოდებული ინფორმაცია მოსწავლეს ეხმარება აზროვნების ამოქმედებაში. დ. პერკინსი² „თეორია ერთის“³ მიხედვით განიხილავს ინფორმაციის მიწოდების სხვადასხვა ფორმებს, რომლებიც ხელს უწყობენ აზროვნების ამოქმედებას და ეფექტურ სწავლასა და სწავლებას. მისი აზრით, კარგად აზროვნება გულისხმობს საკუთარი აზროვნების პროცესების მართვას, რაც საბოლოოდ სააზროვნო უნარების ჩამოყალიბებაში გვეხმარება.⁴

დასავლურ საგანმანათლებლო სისტემაში არსებობს სხვადასხვა სააზროვნო (შემეცნებითი) უნარების კლასიფიკაციები, რომელთა ცოდნა დაგვეხმარება უკეთ დავეგემოთ სწავლების პროცესი და მოვახდინოთ მოსწავლის აზროვნების აქტივაცია. ერთ-ერთ აპრობირებულ მეთოდად ითვლება ბლუმის⁵ სააზროვნო (კოგნიტური) უნარების განვითარების ტაქსონომია.⁶ ბლუმის მიხედვით, აზროვნების, ან შემეცნების

¹ იხ. *ეროვნული სასწავლო გეგმა*. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებისათვის, თბ., 2008.

² დევიდ პერკინსი – თანამედროვე ამერიკელი მეცნიერი

³ „*თეორია ერთი*“-ს მიხედვით ადამიანები ძირითადად იმას სწავლობენ, რისი სწავლის გააზრებული შესაძლებლობა და მოტივაცია აქვთ. *დ. პერკინსი*, გონივრული სკოლები, ბავშვებმა რომ უკეთ იაზროვნონ და ისწავლონ, თბ. 2007. გვ. 57.

⁴ *დ. პერკინსი*, გონივრული სკოლები, გვ. 59-60.

⁵ *ბენჯამენ ბლუმი* – (1913-1999 წწ.) ამერიკელი განათლების ფსიქოლოგი ჩიკაგოს უნივერსიტეტის პროფესორი, მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის საგანმანათლებლო მიზნების კლასიფიკაციასა და სწავლების თეორიის ჩამოყალიბებაში. მისი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: „საგანმანათლებლო მიზნების ტაქსონომია“ (1956), „ყველა ჩვენი ბავშვი სწავლობს“ (1980). მასზე იხ.: *Elliot W. Eisner*. Benjamin Bloom 1913-1999, Paris, 2000.

⁶ *ტაქსონომია* აღნიშნავს კლასიფიკაციას, რომელიც ობიექტს ახასიათებს მარტივი კატეგორიიდან რთულსაკენ. განათლების მიზნების ამგვარი სქემა პირველად აშშ-ში შეიქმნა. პედაგოგთა ჯგუფმა ცნობილი მეცნიერის ბენჯამენ ბლუმის ხელმძღვანელობით ჩაატარა მრავალწლიანი კვლევა იმისათვის, რომ შეემუშაებინა პედაგოგიური მიზნების დასახვის საერთო საშუალებები და წესები. 1956 წელს გამოქვეყნდა „ტაქსონომიის“ პირველი ნაწილი. იგი აღწერდა მიზნებს შემეცნებით (კოგნიტურ) სფეროში. ამ სისტემას დასავლეთში დღესაც იყენებენ სწავლების დაგეგმვის დროს და შედეგების შეფასებისას. „ტაქსონომიის“ მეორე ნაწილი სხვა მეცნიერების მიერ შეიქმნა და აფექტურ სფეროს მოიცავდა.

უნარი ექვს ღონედ შეიძლება დაიყოს: **ცოდნა, გაგება, გამოყენება, ანალიზი, სინთეზი და შეფასება**. აზროვნების ეს ღონეები საფეხურებად არის განლაგებული, სადაც ყოველი მომდევნო ღონე უფრო რთულდება და მოიცავს ერთ, ან რამდენიმე წინა ღონეს. მათ შორის ცოდნა, გაგება და გამოყენება ქვედა ღონეში მოიაზრება, ხოლო ანალიზი, სინთეზი და შეფასება კი ზედა ღონეში.¹

ცოდნა განიხილავს რაიმეს შესახებ ინფორმაციის ქონას და რაიმე საქმის, ან მოქმედების შესასრულებლად საჭირო ხერხების ფლობას. ცოდნა განიხილება, როგორც აზროვნების ქვედა ღონის უნარ-ჩვევა და ისტორიის სწავლების პროცესში მასში უნდა ვიგულისხმოთ ფაქტების, თარიღების, ისტორიული პროცესების, მოვლენების, საზოგადოებრივი წესების, პრინციპების, თეორიების ცოდნა და დასახელება. ისტორიულ წყაროებში ინფორმაციის მოძიების პროცედურების ცოდნა. ისტორიული ტერმინოლოგიისა და კონკრეტული ისტორიული მონაცემების ცოდნა. ბლუმის ტაქსონომიის მიხედვით ცოდნა მოიცავს მონაცემებთან მუშაობის ხერხებისა და საშუალებების: წესების, კანონების, კლასიფიკაციებისა და კატეგორიების, კრიტერიუმების მეთოდების ცოდნას².

სააზროვნო უნარ-ჩვევების განვითარების მეორე საფეხური არის **გაგება**, რომელიც განიხილება, როგორც ქვედა ღონის უნარ-ჩვევა და გულისხმობს ნასწავლი მასალის მნიშვნელობის წვდომას; დევიდ პერკინსი გაგების რამდენიმე ღონეს გამოყოფს: შინაარსის საფეხური, პრობლემის გადაჭრის საფეხური, ეპისტემური საფეხური, კვლევის საფეხური. „შეგვიძლია ვთქვათ, – წერს იგი, – რომ ნებისმიერი საკითხის სწავლებისას გაგების რამდენიმე ღონე არსებობს. მოსწავლეებმა არა მარტო ცალკეული კონცეფციები უნდა გაიაზრონ, არამედ მთლიანი საგანი – მათემატიკური თამაში, ისტორია, ლიტერატურული კრიტიკა. ცალკეული ნაწილების გაგება და ერთ მთლიან კონტექსტში მოაზრება“³. „ყურადღება უნდა მიექცეს არა ფაქტებსა და მექანიკურ ვარჯიშს, არამედ პრობლემის გადაჭრის ეპისტემურ და კვლევის გაგებისეულ ღონეებს.“⁴

ბლუმის ტაქსონომიის მიხედვით, ისტორიის სწავლების პროცესში სააზროვნო უნარი-გაგება ეს არის ფაქტების, პროცესების, მოვლენების საკუთარი სიტყვებით აღწერის უნარი. ამ ეტაპზე მოსწავლემ უნდა შეძლოს ისტორიული ტექსტის ძირითადი აზრის საკუთარი სიტყვებით ახსნა მშობლიურ ენაზე, სმენითი, ან წერილობითი ისტორიული

¹ იხ. *როგორ ვასწავლოთ მოსწავლეს აზროვნება*. მეთოდოლოგიური სახელმძღვანელო: თბ., 2007, გვ. 18.

² *როგორ ვასწავლოთ მოსწავლეს აზროვნება*, გვ. 19.

³ **დ. პერკინსი**, გონივრული სკოლები, გვ. 101. .

⁴ **დ. პერკინსი**, გონივრული სკოლები, გვ. 123.

ინფორმაციის ერთი ფორმიდან მეორეში გადატანა. შესაბამისი, ან მსგავსი მაგალითების მოყვანა ისტორიიდან. ისტორიული მოვლენებისა და პროცესების რაიმე ნიშნის მიხედვით (მაგ. ქრონოლოგიური პრინციპით) დახარისხება-დაჯგუფება.

გამოყენება განიხილება, როგორც აზროვნების ქვედა დონის უნარ-ჩვევა და ზოგადად, იგი გულისხმობს ადრე ათვისებული ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენებას. ისტორიის კერძო შემთხვევაში ეს შეიძლება იყოს ისტორიული მასალის (წყაროს ტექსტის, ისტორიული შეფასების) სხვადასხვა სიტუაციაში (კონტექსტში) მოხმარება, უკვე ნასწავლი წესის მიხედვით დავალების, ან სამუშაოს შესრულება. ისტორიის კერძო შემთხვევაში მოსწავლისათვის ეს საკმაოდ რთული და საპასუხისმგებლო ამოცანაა, შესაბამისად, ვფიქრობ, „გამოყენება“ აზროვნების ქვედა დონეს არ უნდა მიეკუთვნებოდეს.

ბლუმის ტაქსონომიის მიხედვით, სააზროვნო უნარ-ჩვევის განვითარების მოდერნო ეტაპი არის **ანალიზი**, რომლის დროსაც ხდება მთლიანი საგნის ცალკე ნაწილების, მხარეებისა და თვისებების გამოყოფა ადამიანის წარმოდგენაში. ის არის აზროვნების ზედა დონის უნარ-ჩვევა და მასში იგულისხმება მასალის შემადგენელ ნაწილებად დაყოფა: მათი შედარება-შეპირისპირება, ნაწილებს შორის კავშირის, ან სტრუქტურის დანახვა. ანალიზი, როგორც სააზროვნო უნარ-ჩვევა აქტიურად გამოიყენება ისტორიის სწავლის პროცესში, როცა ისტორიული წყაროების შედარება სინამდვილის დაზუსტებას ისტორიული მოვლენის მიზეზების აღმოჩენამდე მივყავართ. ისტორიის სწავლების დროს ანალიზი გულისხმობს ისტორიული პროცესების კანონზომიერებების გამოვლენას, ამ თუ იმ ისტორიული მოვლენის მიზეზებსა და შედეგებს შორის კავშირის დადგენას და ა.შ..

სააზროვნო უნარ-ჩვევის მომდევნო ეტაპი არის **სინთეზი**, რომელიც გულისხმობს ცალკე მოცემული ელემენტების (ნაწილების) გონებაში გაერთიანებას, ახალი სტრუქტურული მთლიანობის სახით. ისტორიის სწავლების მაგალითზე ეს შეიძლება შემდეგი სახით განხორციელდეს: სხვადასხვა ისტორიულ წყაროებში არსებული ინფორმაციის გაერთიანება, ურთიერთშეჯერება და ახალი შინაარსის შექმნა და წარმოდგენა. ბლუმის მიხედვით, სინთეზი არის აზროვნების ზედა დონის უნარ-ჩვევა, მასში იგულისხმება: ნაწილების შეერთება, ახალი ტექსტის შესაქმნელად და ჰიპოთეზის წამოყენება. კვლევის, ან რეფერატის დაგეგმვა, პრობლემის გადაჭრის ალტერნატიული გზების გამოყენება. ახალი ინტელექტუალური პროდუქტის შექმნა¹. ამ ეტაპზე ისტორიის სწავ-

¹ როგორ ვასწავლოთ მოსწავლეს აზროვნება, გვ. 20.

ლების პროცესში აუცილებელია კონკრეტული ისტორიული მოვლენის შესახებ ინფორმაციის მოძიება, დახარისხება, ისტორიული წყაროების სინთეზის საფუძველზე საკვლევე ჰიპოთეზის წამოყენება და მიღებული ინფორმაციის გადაშუაების საფუძველზე ახალი ტექსტის შექმნა.

აზროვნების ზედა დონის უნარ-ჩვევა – **შეფასება** გულისხმობს არჩეული კრიტერიუმების (მაგალითად რაოდენობა, ხარისხი, ხანგრძლივობა და ა. შ.) გარკვეული კატეგორიისადმი მიკუთვნებას, სტანდარტებზე (ამ კრიტერიუმის შესაბამისი სტანდარტის საზომი ერთეულები, საზოგადოებაში მიღებული ნორმები, ღირებულებები და წესები) და პირობებზე (კონტექსტი, საზღვრები, რესურსები, მოქმედების დრო და ადგილი, სხვა) დაყრდნობით კონკრეტულ მასალაზე მსჯელობა, ან დასკვნების გამოტანა¹.

ისტორიის სწავლების კერძო შემთხვევაში მოსწავლის მიერ ხდება საკუთარი პოზიციის (არჩევანის), შეფასების არგუმენტირებული დასაბუთება. გარკვეულ კრიტერიუმებზე და სტანდარტებზე² დაყრდნობით დასკვნების გაკეთება, პოზიციის და მისი კონტრარგუმენტის საფუძველზე საკუთარი დასკვნის გამოტანა. საყურადღებოა, რამდენად შეესაბამება მიღებული დასკვნა იმ ისტორიულ წყაროთა მონაცემებს, რომელთა საფუძველზე დასკვნა გაკეთდა. შესაბამისად, საჭიროა წყაროთა მონაცემებისა და დასკვნების ურთიერთშესაბამისობის დადგენა.

ბლუმის ტაქსონომიის გათვალისწინებით, ისტორიის სწავლების პროცესში მოსწავლეს შეიძლება შეეთავაზოთ შემდეგი სახის დიაგრამა:

უპასუხეთ კითხვას და შეაფასეთ ცხრილი, რის საფუძველზე ხდება ისტორიული მასალის

აღდგენა (დასახელება, გახსენება, ჩამოთვლა)?	
გაგება (დამუშავება, შერჩევა, აღწერა, შეჯამება, ახსნა, ვარაუდის ჩამოყალიბება, ინტერპრეტაცია)?	
გამოყენება (რუკის, სქემების, დიაგრამების მომზადება, დაჯგუფება)?	
ანალიზი (შედარება, გამოკვლევა)?	

¹ როგორ ვასწავლოთ მოსწავლეს აზროვნება, გვ. 21.

² ამ შემთხვევაში კონკრეტულ ისტორიულ დროში საზოგადოებაში მიღებული ნორმები, ღირებულებები, წესები.

სინთეზი (შესწავლილი მასალის თეორიული ჩამოყალიბება)?	
შეფასება (დასკვნის გაკეთება, გაკრიტიკება, პოზიციის გამოხატვა)?	

ვფიქრობთ, ისტორიის გაკვეთილი სააზროვნო უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბებისათვის საუკეთესო საშუალებაა, მაგალითად მოსწავლეებს ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენის შესახებ შეუძლიათ გაეცნონ არა მარტო პირველწყაროებს, არამედ მათთან დაკავშირებულ მოვლენებსაც. ფაქტების კვლევასთან ერთად მოსწავლეებმა გარკვეული ინფორმაცია უნდა მოაგროვონ მოცემული ისტორიული მოვლენის ირგვლივ. ამ დროს ისინი ითავისებენ ისტორიული ფაქტების ინტერპრეტაციისა და მათი დასაბუთების პროცესს. ამ შემთხვევაში ისტორიის გააზრებულად სწავლება საკმარისი არ არის. სწავლება ცალსახად უნდა მოიცავდეს შესაბამისი არგუმენტებისა და ფაქტების მიმართ ყურადღებასაც. ისტორიის სწავლების პროცესს აძლიერებს ერთ-ერთი აპრობირებული ხერხი დისკუსია, რომელიც ცოდნის გამდიდრების არაჩვეულებრივი საშუალებაა, ნილ პოსტმანის¹ სიტყვებით, რომ ვთქვათ: ისტორიაში „კამათი არ დასრულებულა და ის დღესაც ძველებური ენთუზიანზმით გრძელდება“.

ზემოთხსენებული სააზროვნო უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბება ხელს უწყობს ისტორიის სწავლების ძირითადი მიზნებისა და ამოცანების განხორციელებას. მოსწავლეს განუვითარდება ზოგადი და სპეციფიკური უნარები: პრობლემის გააზრება და კავშირების დადგენა, ინფორმაციის მოპოვება და ორგანიზება, კვლევა, სწავლის უნარი, პრობლემის გადაჭრა, დროსა და სივრცეში ორიენტაცია, ისტორიული ინტერპრეტაცია, პოზიციის შემუშავება, კრიტიკა და დაცვა².

¹ ნილ პოსტმანი (1931-2003) – ნიუ იორკის უნივერსიტეტის პროფესორი, კულტურისა და კომუნიკაციის კათედრის გამგე, ავტორი განმაურებული ნაშრომებისა: „ბავშვობის გაუზინარება“, „მეტისმეტი ვართობა“, „სწავლება, როგორც დამცავი საშუალება“, „სწავლება, როგორც დამანგრეველი მოქმედება“, „განათლების მიზანი“ და ა. შ.

² ეროვნული სასწავლო გეგმა... გვ. 135.

LIA AKHALADZE

**BLOOM'S TAXONOMY AND ITS APPLICATION IN THE
PROCESS OF TEACHING HISTORY**

The present article deals with the description of B. C. Bloom's Taxonomy and the analysis of the efficiency of its usage in teaching History. The application of the given taxonomy in the teaching process will promote the activation of the student's thinking abilities and his becoming proficient in the subject. B. C. Bloom and his followers identified six levels within the cognitive domain: Knowledge, Comprehension, Application, Analysis, Synthesis and Evaluation. These levels were classified and presented as an hierarchy. Each level in Bloom's hierarchical taxonomy contains the elements of the previous level, i.e. built on the preceding level and increases in complexity, knowledge being the lowest level, while evaluation being considered the highest order within the cognitive sphere. The levels of Bloom's Taxonomy can be used to help measure how well each student develops higher-order thinking skills. The use of Bloom's theory by a History teacher in his practical work will assist the students to understand historical and historiographical context, to learn not only their own past but of the entire world, will encourage them to be actively engaged in their own learning and to work out and offer their own explanation of the historical facts. Bloom's Taxonomy will be highly beneficial to the students in learning how to identify elementary concepts in history, to summarize the arguments of historians, to interpret different types of evidence and draw conclusions and inferences, to compare and assess the points of view of historians, to evaluate various historical causes in written or oral presentation.

რუსულან ფიფია

მოსწავლეთა კრიტიკული აზროვნების განვითარება დაწყებითი კლასების მშობლიური ენისა და ლიტერატურის გაკვეთილებზე

მოსწავლეთათვის სრულფასოვანი დაწყებითი განათლების მიცემა სკოლის წინაშე ახალ-ახალ ამოცანებს აყენებს. თანამედროვე პედაგოგიკაში ახლებურად წარმოჩინდება მოსწავლეზე ორიენტირებული სწავლების სხვადასხვა ასპექტები. ტრადიციული სწავლების ფორმებიდან ახალ, მიზნისკენ მიმართულ პროცესზე გადასვლა ადვილად აღსაქმელ-გასააზრებელი საქმე ვერ აღმოჩნდა და შესაბამისად, პედაგოგებისგან შემოქმედებითი მიდგომა მოითხოვა. სპეციალისტები აღნიშნავენ, რომ ბავშვებს ადრეული ასაკიდანვე არ უჭირთ კრიტიკული აზროვნება.

ეროვნული სასწავლო გეგმის პროგრამა ქართულ ენასა და ლიტერატურაში მიგვითითებს, რომ „პიროვნებაზე ორიენტირებულ საგანმანათლებლო პროცესში ლიტერატურის სწავლების მიზანია არა იდეოლოგიზებული ცნობიერების მქონე ადამიანის ჩამოყალიბება, რომელიც თანამედროვე რეალობაში დიდი წინააღმდეგობისთვისაა განწირული, არამედ საზოგადოდ ისეთი სასწავლო სიტუაციის შექმნა, სადაც ინდივიდს საშუალება ექნება, პიროვნული გამოცდილების საფუძველზე გაი-აზროს და შეაფასოს მხატვრულ ტექსტებში ასახული სიღრმისეული და ცხოვრებისეული პრობლემები“.¹

დაწყებით კლასებში ხდება აღსაზრდელთა სულიერი და ინტელექტუალური ძალების ფორმირება. სწორედ ამ პერიოდში უნდა ჩაეყაროს საფუძველი მოსწავლეთა მხატვრული და ესთეტიკური გემოვნების გაღვივებასა და ჩამოყალიბებას. „ამჟამად იმსხვრევა სწავლა-აღზრდის მოძველებული სქემები, სტანდარტები, ყავლგასული სტერეოტიპები და მის ნაცვლად ფეხს იკიდებს მოწინავე ინიციატივა, შემოქმედებითობა, რომელიც ხელს შეუწყობს ბავშვის ჩამოყალიბებას ნამდვილ პიროვნებად, მისი ნიჭისა და უნარების სრულად და შეუფერხებლად გამოვლენა-განვითარებას“.²

¹ *ეროვნული სასწავლო გეგმა*. საგნობრივი პროგრამა ქართულ ენასა და ლიტერატურაში. თბ., 2004, გვ. 5.

² *ლ. სამნიაშვილი*. რატომ ვასწავლით ლიტერატურას? – ჟურნ.: „მასწავ-

მშობლიური ლიტერატურის სწავლება მოსწავლეთა ხატოვანი აზროვნების განვითარების საშუალებაა. ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში დაწყებული სწავლება ლექსებისა და ზღაპრების სახით, შემდგომში უფრო მაღალ საფეხურზე, დაწყებით კლასებში, ვითარდება და მოსწავლეები ეტაპობრივად ეცნობიან ქართული და უცხოური ლიტერატურის სხვადასხვა ჟანრის შედეგებს. სწავლების მეთოდის სპეციალისტების მინიშნებით: „მოსწავლეებში კრიტიკული აზროვნების ჩამოყალიბების ხელშეწყობისათვის შეუძლებელია ლიტერატურაზე უკეთესი საშუალება გამოვიყენოთ, მით უმეტეს, როდესაც ისეთი მდიდარი მემკვიდრეობა გვაქვს, როგორც მრავალი საუკუნის განმავლობაში ქართულ ენაზე შექმნილი ტექსტებია“.¹ ეს ტექსტები მოქმედებს ბავშვის გრძნობა-გონებაზე. წიგნი და მხატვრული ლიტერატურა არის ბავშვის ემოციებზე დადებითი ზემოქმედების უებარი საშუალება. სწავლების ახალი ხერხები და მეთოდები ითვალისწინებენ წერისა და კითხვის სწავლებას კრიტიკული აზროვნების განვითარებისათვის დაწყებითი კლასების ადრეული საფეხურიდანვე.

თანამედროვე მეთოდოლოგიების დამკვიდრებამ მოითხოვა ყურადღების გამახვილება ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებზე, როგორცაა მოსწავლეთა ინდივიდუალური თვისებების გათვალისწინება, მათი ცხოვრებისეული გამოცდილების სწავლებაში გამოყენება. მოსწავლე უკვე აღარ იქნება პასიური მსმენელი, გამოთქვამს აზრს, აღმოაჩენს, ხვდება, ადარებს. ამ მოვლენებში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მასწავლებლის როლი. იგი ქმნის ბავშვებისათვის უსაფრთხო გარემოს და ბავშვებში აყალიბებს კონკურენტული შეჯიბრის სიტუაციებს. თითოეული ბავშვის მიერ გამოთქმული აზრი უნდა დაეხმაროს თანატოლს ტექსტის უკეთ გაგებაში. მათ მიერ გამოთქმული განსხვავებული აზრები არ უნდა გახდეს ზედმეტი კრიტიკისა და მითუმეტეს, დაცინვის საგანი. გამოცდილი მეთოდისთვის აზრით, „დისკუსია ხელს უწყობს კრიტიკული აზროვნების განვითარებას, მოსწავლეებს აზრის ლოგიკურად გამოხატვას აჩვენებს; მათ ადვილად გამოაქვთ დასკვნები, არც სადავო საკითხების გადაჭრა და ალტერნატიული გადაწყვეტილებების მიღება უჭირთ“.²

ტრადიციული მეთოდიკურ შეხედულებებთან ერთად მასწავლებელი მშობლიური ლიტერატურის გაკვეთილებზე აქტიურად უნდა იყე-

ლებელი“; №2, 2008, გვ. 48.

¹ რ. ლიპარტელიანი. მხატვრული ნაწარმოების სწავლება დაწყებით კლასებში. – გაზ. „დაწყებითი სკოლა“. 2004, №7-8, გვ. 2.

² მ. ინასარიძე. გაკვეთილი ჩვენი დროის „საფიხვნო“. – ჟურნ. „მასწავლებელი“, №8, 2008, გვ. 50.

ნებდეს ისეთ ახალ მეთოდებს, როგორცაა: მუშაობა წყვილებში და ჯგუფებში, სიტუაციების შექმნა კრიტიკული აზროვნებისათვის, ვენის დიაგრამა, გონივრული რუკა, კუთხეები, მოზაიკა, მოლოდინის ხე და ა.შ. კონკურენტული გარემოს შექმნა, და სხვა აქტიური მეთოდები, არ შეეხება პირველ კლასში სწავლებას. ამ დროს მოსწავლეთა ფსიქოლოგიური და ფიზიკური მდგომარეობა მათი სკოლასთან ადაპტაციასთან თვალსაზრისით ცნობილია.

მშობლიური ლიტერატურის ის მასალები, რაც დაწყებითი კლასების სახელმძღვანელოების სხვადასხვა გამოცემებშია მოცემული, იძლევა იმის საშუალებას, რომ მასწავლებელმა გაითვალისწინოს უმცროსკლასელთა ყურადღებისა და აზროვნების თავისებურებები. მასწავლებელი, დიდაქტიკური თამაშებისა და თვალსაჩინო მასალის გამოყენებით, მიმზიდველსა და საინტერესოს ხდის სწავლებას. პრაქტიკოსი პედაგოგის თქმით, „როცა გაკვეთილს იწყებ განსხვავებულად, თუნდაც მაგიდაზე დებ, ან დაფაზე აკრავ ფურცლებს, სადაც ჩამოწერილია ზოგიერთი შესასრულებელი დავალებები, პატარებში მოტივაცია იღვიძებს. იცვლება მათი განწყობილება გაკვეთილის მოსამზადებლად“.¹

კრიტიკული აზროვნების განსავითარებელ გაკვეთილებზე მოსწავლეებმა უნდა იმუშაონ წყვილებში და ჯგუფებში, შეასრულონ ზეპირი და წერილობითი სამუშაო, გამოავლინონ თავიანთი შესაძლებლობები. ჩვენ დავესწარიით ქალაქ თბილისის 24-ე საჯარო სკოლაში ჩატარებულ გაკვეთილებს, სადაც გამოცდილი პედაგოგი დოდო გოგოლაშვილი ასწავლის. უპირველესად, რაც კლასში შეიმჩნეოდა, იყო გულითადი ატმოსფერო, საინტერესო, ემოციური მუხტი შემდეგ გაკვეთილებსაც ეტყობოდა. კლასში მასწავლებელს შექმნილი ჰქონდა კრიტიკული აზროვნების განვითარებისათვის საჭირო გარემო.

გაკვეთილის თემა: რევაზ ინანიშვილის „კრეჭანა“.

გაკვეთილის მიზანი: ლიტერატურული ტექსტის კითხვა და ანალიზი, აზროვნებისა და მეტყველების განვითარება, ლექსიკური მარაგის გამდიდრება, ინტონაციურ-პუნქტუაციური ჩვევების გამომუშავება, ტექსტის კონსტრუირება. გამოყენებული მეთოდები: გონებრივი იერიში, გაგრძელებით კითხვა, ვენის დიაგრამა, კითხვა-პასუხი წყვილებში.

მუშაობის ფორმა: ინდივიდუალური, ჯგუფური.

მასწავლებელმა კლასს დაურიგა სამ ნაწილად დაყოფილი ტექსტი. მან დაფაზე ჩამოწერა ბავშვების მიერ ჩამოთვლილი საბავშვო მწერლებისა და მათი ნაწარმოებების ჩამონათვალი. ასეთი „გონებრივი

¹ **ნ. მერაბიშვილი.** წერა და კითხვა კრიტიკული აზროვნებისთვის. – ჟურნ. „საქართველოს სკოლა“, 2008, №4, გვ. 36.

იერიში“ პედაგოგმა გამოიყენა შემდეგ ეტაპზე ბავშვების განსაწყობად მათთვის საჭირო მწერლის ნაწარმოების წაკითხვისთვის.

დრო: თითო გაკვეთილი 45 წუთი.

კლასის ჯგუფებად დაყოფის შემდეგ, მასწავლებელმა დასვა პრობლემა: როგორ ფიქრობთ, არის თუ არა ქურდობა სხვისი ნივთის უნებართვოდ აღება? ბავშვებმა გამოთქვეს თავიანთი მოსაზრებები. მასწავლებელმა ყველა აზრი ყურადღებით მოისმინა. პატარები წრფელად და უშუალოდ გამოთქვამდნენ თავის შეხედულებებს და იშველიებდნენ არგუმენტებს იმისათვის, რომ დაესაბუთებინათ თავიანთი აზრი.

მასწავლებელმა პაუზების გამოყენებით წაიკითხა ტექსტი და შემდეგ განუმარტა მოსწავლეებს სიტყვები „მეველე“, „ონავარი“, „გულაბი“.

პირველ გაკვეთილზე ტექსტის შინაარსობრივ მხარეზე მეტი ყურადღება არ გამახვილებულა და დანარჩენი დრო დაეთმო ენობრივ მასალაზე დაკვირვებას. მოსწავლეებს „აქტივობის“ რვეულიდან მიეცათ დავალება ახლადგაცნობილი სიტყვებიდან ზეპირად შეედგინათ წინადადებები.

II გაკვეთილი: ისევ გაგრძელდა ტექსტზე მუშაობა. ბავშვები ნაწილ-ნაწილ კითხულობენ მასწავლებლის მიერ დარიგებულ ტექსტებს ჯგუფებში. ყურადღება მიექცა თუ რამდენად სწორად და შეგნებულად წაიკითხეს ტექსტი, იყენებდნენ გუნდურ და როლებად კითხვის წესს.

მასწავლებლის მიერ დასმულ პირველი დონის კითხვებზე (რატომ ეძახიან ლალოს კრეჭანას? რა ქნა მეველემ? როგორ გამოიცნო მეველემ კრეჭანა? რა ჰკითხა მეველემ ბავშვს?) ბავშვები აქტიურად და ხალისით პასუხობდნენ.

მასწავლებელმა ტექსტის თხრობისათვის გამოიყენა „დასურათების“ ხერხი და ტექსტის მონაკვეთებად დაყოფის შემდეგ თითოეული მათგანი ჯგუფებს წარმოადგენინა სურათის სახით. სურათების სახელწოდება დაწერეს დაფაზე: კრეჭანა მეველეს ეძახის, კრეჭანას მეველე გულაბს სთავაზობს, კრეჭანა გულაბს კბენს, მეველე კრეჭანას გამოიცნობს.

„სურათების“ შემდეგ მასწავლებელმა გამოიყენა მაღალი დონის სინთეზზე და შეფასებაზე ორიენტირებული კითხვები. ბავშვებმა პარალელი გაავლეს შესწავლილ ლიტერატურულ ნაწარმოებებთან და დაასაბუთეს თავიანთი აზრი. გაკვეთილის ბოლო ნაწილი ენობრივ მასალაზე დაკვირვებას დაეთმო. მოსწავლეებმა არეული სიტყვები დაალაგეს თანმიმდევრობით, ხოლო მასწავლებელმა მიუთითა რომ: ა) წინადადებაში ყველა სიტყვას თავისი ადგილი აქვს; ბ) სიტყვათა რაოდე-

ნობის შემცირებით აზრს სიცხადე აკლდება, გ) არ შეიძლება წინადადებაში სიტყვათა რაოდენობის თვითნებურად გაზრდა ან შემცირება.¹

III გაკვეთილი მიეძღვნა ტექსტის შინაარსის გადმოცემას და ანალიზს. ბავშვები ხალისითა და ინტერესით ყვებოდნენ კრეჭანას თავგადასავალს. მასწავლებლის კითხვაზე, შეიცვლებოდა თუ არა კრეჭანა ამ შემთხვევის შემდეგ, ბავშვები დასაბუთებულად ხსნიდნენ თავიანთ შეხედულებებს. წყვილებში მუშაობით შეფასდა კრეჭანას საქციელი და ბავშვებს ისევ მიეთითათ დაესაბუთებინათ თავიანთი აზრი. მესამე გაკვეთილი გამოირჩეოდა ხალისიანობითა და ინტერესით ერთმანეთის პასუხებისადმი, რადგანაც პატარებს აინტერესებდათ დასძული საკითხის გადაწყვეტის სისწორე თავიანთი მეწყვილის, ან ჯგუფის სასარგებლოდ.

ახალი მეთოდებით ერთი საბავშვო ნაწარმოების შესწავლამ დაგვანახა, რომ მასწავლებელს თვითონ უნდა შეეძლოს ლიტერატურული ტექსტის ესთეტიკური და მხატვრული თავისებურებების შეფასება. ახლებური მეთოდებისა და მიდგომების გააზრება მას საშუალებას აძლევს დაეხმაროს მოსწავლეებს არა მხოლოდ ნაწარმოების შინაარსის გაგებაში, არამედ ტექსტის კრიტიკულ ანალიზში. საკითხისადმი ასეთი მიდგომა კი ჩვენს აღსაზრდელებს ადრეული ასაკიდანვე ჩამოაყალიბებს ინტელექტუალურ, ესთეტიკურად დახვეწილ და მოაზროვნე პიროვნებად.

¹ ნ. მაღლაკელიძე, ც. ყურაშვილი, ე. მაღლაკელიძე. ქართული, 2. მასწავლებლის წიგნი. თბ., 2007, გვ. 22.

RUSUDAN PIPIA

**THE DEVELOPMENT OF PUPILS' CRITICAL THINKING AT
THE NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS OF
PRIMARY SCHOOLS**

Teaching the native language and literature is one of the means of developing pupils' thinking abilities. The new teaching ways and methods envisage teaching writing and reading at the early stages of the primary school. Alongside the traditional methodical views a teacher should be employing the new methods, such as work in pairs and in groups, associative (rational) maps, mosaic, etc. The article analyses the lessons conducted with the use of the techniques and methods necessary for the development of critical thinking. Such lessons will promote development of the critical thinking abilities of pupils, creative and collaborative relations.

გურანდა ბაბუნია

ეკოლოგია და მოსწავლეთა ეკოლოგიური განათლება

ეკოლოგიური პრობლემები გლობალური ხასიათისაა და მთელ კაცობრიობას ეხება. საზოგადოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ეკოლოგიური განათლების საკითხი განსაკუთრებულ სიმწვავეს იძენს. ამის მიზეზი ტოტალური ეკოლოგიური უპასუხისმგებლობაა. დღეს, გლობალური კატაკლიზმების პირობებში, როცა ადამიანს უამრავი საფრთხე ემუქრება, დგება ადამიანის, მისი გარემოსა და საერთოდ, კაცობრიობის არსებობის პრობლემა. ადამიანის სულიერი და ფიზიკური სიჯანსაღე არის სწორედ ის ერთადერთი საშუალება, რომლითაც შესაძლებელია ამ პრობლემის გადაჭრა.

რას ნიშნავს ჯანსაღი ცხოვრება და როგორი უნდა იყოს თითოეული ადამიანის მოკრძალებული წვლილი ჯანსაღი ცხოვრების წესის დამკვიდრების საქმეში, რაც უფრო ადრეული ასაკიდან დაიწყება ცხოვრების ჯანსაღი წესის პრევენციული ღონისძიებების ფართო დანერგვა, მით უფრო ჯანმრთელი იქნება საზოგადოება და მით უფრო ძლიერი და განვითარებული – სახელმწიფო. საზოგადოების ყოველმა წევრმა უნდა იზრუნოს ცხოვრების ჯანსაღი წესის დასამკვიდრებლად. თითოეულმა ადამიანმა უარი უნდა თქვას თამბაქოსა და ნარკოტიკების მოხმარებაზე და მის გარშემო მყოფებსაც მოუწოდოს ამისაკენ, სათუთად მოექცეს ცოცხალ და არაცოცხალ ბუნებას.¹

აღნიშნული ღონისძიებები ხელს შეუწყობს ჯანსაღი თაობის აღზრდას. ისინი ისწავლიან პასუხისმგებლობას საკუთარი თავისა და მომავლის წინაშე, სხვებზე ზრუნვას, ურთიერთთანამშრომლობას, სხვისი შეხედულებების, იდეებისა და აზრების პატივისცემას, განივითარებენ თვითკონტროლსა და სხვათა კონტროლირების უნარს, ჩაებმებიან საზოგადოებისათვის სასარგებლო საქმეში.

სკოლის უმთავრესი დანიშნულებაა ფიზიკურად და ფსიქოლოგიურად ჯანსაღი, ინტელექტუალური და კომუნიკაბელური თაობის აღზრდა. მომავალი თაობა უნდა ზრუნავდეს როგორც საკუთარ თავზე,

¹ С. В. Алексеев, Л. В. Симонова. Идея целостности в системе экологического образования младших школьников. – *Начальная школа*, №1, 1999, გვ. 19-22.

ასევე საზოგადოებაზე და პასუხისმგებელი იყოს საკუთარ ქმედებაზე.¹ მნიშვნელოვანია საზოგადოებისათვის მავნე ჩვევების შესახებ არსებული ნებისმიერი ინფორმაციის მიწოდება, რადგან ფუნდამენტალურად შესწავლილი ინფორმაციის მფლობელი უკვე ლოგიკურად ირჩევს ჯანსაღი ცხოვრების წესს და უარს ამბობს ამ მავნე ჩვევებზე.²

ერთ-ერთი მოსაზრების მიხედვით ადამიანის უფლებების არსებულ სიას უნდა დაემატოს ადამიანის ეკოლოგიური უფლება. მაგ. 1994წ. ადამიანის უფლებების და გარემოს შესახებ დეკლარაციის პროექტი აცხადებს: „ყველა პიროვნებას აქვს უფლება უსაფრთხო, ჯანმრთელ და ეკოლოგიურად მდგრად გარემოზე. ეს უფლება და სხვა ადამიანის უფლებები სამოქალაქო, კულტურული, ეკონომიკური, პოლიტიკური და სოციალური უფლებების ჩათვლით არის საყოველთაო, ურთერთდამოკიდებული და განუყოფელი.“ ზოგიერთი ადამიანი, განსაკუთრებით ეკოლოგები, აკრიტიკებენ ადამიანის ეკოლოგიური უფლების მოთხოვნას. ისინი შიშობენ, რომ თუ ადამიანის სოცოცხლე და ჯანმრთელობა გახდება გარემოს დაცვის მიზანი, მაშინ გარემო დაცული იქნება მხოლოდ ადამიანის კეთილდღეობის მიზნით, და მხოლოდ იმ ზომით, რა ზომითაც ის საჭიროა ადამიანის კეთილდღეობისათვის. სანაცვლოდ ისინი გეთავაზობენ ადამიანის უფლებებისადმი უფრო ჰოლისტიკურ მიდგომას. ისინი აცხადებენ, რომ ადამიანი არის ბიოსფეროს ნაწილი (სიცოცხლის ქსელი დედამიწაზე) და შესაბამისად მათი ვალი კაცობრიობის წინაშე არის განუყოფელი მათი ვალდებულებისაგან გარემოს დაცვაზე. უფრო ფართო ჩარჩოებში ადამიანის უფლებების დაცვის მოთხოვნებში გაითვალისწინებული უნდა იყოს შინაგანი ფასეულობები და მომავალი თაობების მოთხოვნები, ისევე როგორც სახელმწიფოებისა და ხალხების კონკურენტული ინტერესები.

საქართველოში მიღებულია კანონი გარემოს დაცვის შესახებ,³ სადაც მითითებულია მოქალაქეთა უფლება-მოვალეობა გარემოს დაცვის სფეროში.

მუხლი 6. მოქალაქეთა უფლებები გარემოს დაცვის სფეროში. მოქალაქეს უფლება აქვს:

ა) ცხოვრობდეს თავისი ჯანმრთელობისათვის უვნებელ, ჯან-

¹ Ю. А. Барышева. Из опыта организации экологической работы. – *Начальная школа*, №6, 1998. გვ. 92-94.

² *ეკოლოგია და ბუნებრივი რესურსების მართვა*. სახელმძღვანელო მასალები. თბ., 1998, გვ. 9-10.

³ *საქართველოს კანონი გარემოს დაცვის შესახებ*. თბ., 1996 წლის 10 დეკემბერი № 519-1ს

- საღ გარემოში;
- ბ) სარგებლობდეს ბუნებრივი გარემოთი;
 - გ) მიიღოს სრული, ობიექტური და დროული ინფორმაცია თავისი სამუშაო და საცხოვრებელი გარემოს მდგომარეობის შესახებ;
 - დ) მიიღოს გარემოსდაცვითი და ეკოლოგიური განათლება, აიმაღლოს გარემოსდაცვითი ცნობიერების დონე;
 - ე) გაერთიანდეს გარემოსდაცვით საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში;
 - ვ) მონაწილეობა მიიღოს გარემოს დაცვით სფეროში მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების განხილვასა და მიღების პროცესში;
 - ზ) მიიღოს ანაზღაურება მისთვის მიყენებული ზარალისათვის, რომელიც გამოიწვია საქართველოს გარემოს დაცვის კანონმდებლობის მოთხოვნათა შეუსრულებლობამ;
 - თ) სასამართლო წესით მოითხოვოს ეკოლოგიურად საშიში ობიექტების განთავსების, პროექტირების, მშენებლობის, რეკონსტრუქციისა და ექსპლუატაციის შესახებ გადაწყვეტილებათა შეცვლა.

მუხლი 7. მოქალაქეთა ვალდებულებები გარემოს დაცვის სფეროში, მოქალაქე ვალდებულია:

- ა) დაიცვას საქართველოს კანონმდებლობის მოთხოვნები გარემოს დაცვის სფეროში;
- ბ) გაუფრთხილდეს ბუნებრივ და კულტურულ გარემოს;
- გ) იზრუნოს გარემოს დაცვაზე;
- დ) მოსალოდნელი ან მომხდარი ბუნებრივი და ტექნოგენური ავარიისა და სხვა ეკოლოგიური კატასტროფის შესახებ ინფორმაციის მიღებისას დროულად აცნობოს სათანადო კომპეტენტურ სახელმწიფო ორგანოებს ან განაცხადოს საჯაროდ.

ჯანმრთელობის მსოფლიო ორგანიზაციამ¹ ა.წ. 13 ივნისს კოპენჰაგენში გამოაქვეყნა ქვეყნების მიხედვით გარემო ფაქტორების ადამიანის ჯანმრთელობაზე ზემოქმედების ანალიზი. ფაქტებმა გამოავლინა უზარმაზარი განსხვავება ქვეყნებს შორის და აჩვენა, რომ ადამიანთა ჯანმრთელობა შეიძლება საგრძნობლად გაუმჯობესდეს ისეთი გარემო ფაქტორების ზემოქმედების შემცირებით, როგორცაა დაბინძურება, სა-

¹ *Europe's Environment*. Edited by **David Stanners** and **Philippe Bourdeau**. European Environment Agency. Copenhagen, 1995.

ნიფათო სამუშაო გარემო, ულტრაიისფერი რადიაცია, ხმაური, სასოფლო-სამეურნეო კულტურებთან დაკავშირებული საფრთხე, კლიმატისა და ეკოსისტემის ცვლილება.

ახალმა მონაცემებმა აჩვენა, რომ გარემოს გაჯანსაღებით შესაძლებელია მსოფლიოში ყოველწლიურად 13 მილიონი ადამიანის სიკვდილის პრევენცია. ზოგ ქვეყანაში გარემო პირობების გაუმჯობესებით დაავადებათა მესამედზე მეტი აღიკვეთება. გარემო ფაქტორების ჯანმრთელობაზე მავნე ზემოქმედების მიხედვით ყველაზე ცუდი მაჩვენებლებით გამოირჩევა ანგოლა, ბურკინა ფასო, მალი, ავღანეთი.¹

23 ქვეყანაში სიკვდილიანობის მიზეზი 10%-ზე მეტ შემთხვევაში არის გარემოსთან დაკავშირებული ორი რისკ-ფაქტორი: არაუსაფრთხო წყალი დაბალი სანიტარული და ჰიგიენური მაჩვენებლებით და საკვების მომზადებისთვის გამოყენებული მყარი საწვავის წვით შენობაში დაბინძურებული ჰაერი. ძირითად მსხვერპლს წარმოადგენენ ხუთ წლამდე ასაკის ბავშვები, რომელთა შორის სიკვდილიანობის 74% მოდის დიარეასა და რესპირატორულ ინფექციებზე.

მავნე გარემო ფაქტორების ჯანმრთელობაზე ზემოქმედება ყველაზე მეტადაა გამოხატული დაბალშემოსავლიან ქვეყნებში, რომლებიც ყოველწლიურად კარგავენ სიცოცხლის 20-ჯერ მეტ ჯანმრთელ წელს ერთ ადამიანზე გათვლით, ვიდრე მაღალშემოსავლიანი ქვეყნები. მიუხედავად ამისა, კვლევების მიხედვით, არცერთი ქვეყანა არ არის დაცული მავნე გარემო ფაქტორების ჯანმრთელობაზე ზემოქმედებისაგან. ამ მხრივ ყველაზე მოწესრიგებულ ქვეყნებშიც კი მავნე გარე ფაქტორებზე ეფექტური ჩარევით შესაძლებელია დაავადებების თითქმის ერთი მეექვსედის თავიდან აცილება და კარდიოვასკულარული დაავადებებისა და საგზაო შემთხვევებით მიღებული ზიანის მნიშვნელოვანი შემცირება.

ქვეყნების მიხედვით გარემო ფაქტორების ჯანმრთელობაზე ზემოქმედების შეფასება პირველი საფეხურია იმისთვის, რომ ჯანმრთელობისა და გარემოს დაცვის სექტორში გადაწყვეტილების მიმღებმა პირებმა სწორად აირჩიონ პრიორიტეტები პრევენციული აქტივობისთვის“, – აღნიშნავს ჯანმრთელობის მსოფლიო ორგანიზაციის გენერალური დირექტორის თანაშემწე ეკოლოგიური განვითარებისა და ჯანსაღი გარემოს საკითხებში სიუზან ვებერ-მოსდორფი. მისივე თქმით, მნიშვნელოვანია არაჯანსაღი გარემოს ზემოქმედების წვლილის განსაზღვრა დაავადებათა საერთო რაოდენობაში.² ეს წამყვანი ინფორმა-

¹ *Central European Journal. Occupational Environmental Medicine. Protecting Children from Chemical Exposure. Volume 9, Special Issue, 2003.*

² *Central European Journal. Occupational Environmental Medicine.*

ციაა, რომელიც დაეხმარება ქვეყნებს შესაბამისი ჩარევების განხორციელებისთვის. ქვეყნებს შეუძლიათ წინასწარი გათვლებით არსებული შედეგების უფრო დეტალიზება და დახვეწა.

ფაქტები ცხადყოფს, რომ საყოფაცხოვრებო მარტივ ღონისძიებებს შეუძლიათ საგრძნობლად შეამცირონ სიკვდილიანობის რისკი. საწვავად, გაზისა და ელექტროენერჯის გამოყენება, გამართული საცხოვრებელი მოწყობილობები, ვენტილაციის გაუმჯობესება, ადამიანების ჩვევების შეცვლა (ბავშვების მოშორება კვამლისგან) მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს რესპირატორული ინფექციების, ქალებისა და ბავშვებში ბევრი სხვა დაავადების განვითარების პრევენციას. ამის გამო აუცილებელია თანამედროვე სკოლაში სწავლების პირველივე წლებიდან ეკოლოგიური განათლებისადმი მეტი ყურადღების მიქცევა.

რატომ გახდა ეს ამდენად აუცილებელი და რა არის ამის მიზეზი? ყველაზე მნიშვნელოვანი, რა თქმა უნდა, არის გარემოს დაბინძურებასთან დაკავშირებული პრობლემები. ბინძურდება ყველაფერი: ჰაერი, წყალი, ნიადაგი. ეს თავისთავად დამლუპველად აისახება მცენარეებზე, ცხოველებზე, ადამიანის ჯანმრთელობაზე. ეს თავისთავად არ შეიძლება დამლუპველად არ აისახოს მცენარეებზე, ცხოველებზე და ადამიანის ჯანმრთელობაზე. მტკვარი, რიონი, ყვირილა, შავი ზღვა – ეს მხოლოდ რამდენიმე მისამართია მყვირალა ეკოლოგიური პრობლემებისა.

ნიადაგის დაბინძურება ხდება შხამქიმიკატების (პესტიციდების) გამოყენების გამო. იზრდება საყოფაცხოვრებო ნარჩენების მთები. მიწების არარაციონალური გამოყენების გამო ხდება ნიადაგის გამოფიტვა. იზრდება შემფოთება ჩვენი პლანეტის „მეზობლების“ – მცენარეებისა და ცხოველების გამო, რომლებიც განიცდიან ორმაგ წნეხს: ჯერ ერთი, საცხოვრებელი ადგილების დაბინძურება და ნგრევა; მეორე, ადამიანის უშუალო ჩარევა ცხოვრების პირობებში. შედეგად ბევრი სახეობა აღიგავა მიწისაგან პირისა. და მაინც ინფორმაციის ეს მინიმალური რაოდენობაც კი ადასტურებს, რომ მოსწავლეების ეკოლოგიური აღზრდის პრობლემა ხელოვნური არ არის და მისი გადაწყვეტა უნდა გახდეს მასწავლებელთა პედაგოგიური მოღვაწეობის პრიორიტეტულ ამოცანად.

საზოგადოებისა და ბუნებრივი გარემოს ურთიერთობის აქტუალურობა სკოლას უყენებს ამოცანას ჩამოუყალიბოს ბავშვებს პასუხისმგებლობა ბუნების მიმართ. მშობლებს და პედაგოგებს გათვითცნობიერებული აქვთ მოსწავლეების ბუნებაში ქცევის წესების სწავლების აუცილებლობა. რაც უფრო ადრე დაიწყება მუშაობა მოსწავლეების ეკოლოგიური აღზრდაზე, მით უფრო შედეგიანი ინება მისი პედაგოგიური შედეგი. ამასთან მჭიდრო ურთიერთკავშირში უნდა იყოს მოსწავ-

ლეთა სასწავლო და კლასგარეშე მუშაობის ყველა ფორმა.

უმცროსი სასწავლო ასაკის ბავშვებისათვის დამახასიათებელია ცოდნისა და განცდების უნიკალური ერთიანობა, რაც საშუალებას იძლევა ჩამოუყალიბდეთ ბუნების მიმართ პასუხისმგებლობის საიმედო საფუძვლები. დაწყებითი სკოლის ყველა სასწავლო საგანი მოწოდებულია შეიტანოს თავისი წვლილი ბავშვების ეკოლოგიური პასუხისმგებლობის ფორმირებაში.¹

ეკოლოგიური აღზრდის ძირითადი მიზანია ვასწავლოთ ბავშვს ცოცხალი ბუნების კანონები, ცოცხალი ორგანიზმების გარე სამყაროსთან ურთიერთობის არსის გაგება და ფიზიკური და ფსიქოლოგიური მდგომარეობის მართვის უნარების ფორმირება. თანდათან გამოიკვეთა აღზრდისა და განათლების ამოცანები:

1. ეკოლოგიური ცოდნის გაღრმავება და გაფართოება;
2. შეითვისოს საწყისი ეკოლოგიური უნარ-ჩვევები – ქცევითი, შემეცნებითი, გარდასახვითი;
3. განავითაროს მოსწავლეებში შემეცნებითი, შემოქმედებითი, საზოგადოებრივი აქტიურობა ეკოლოგიური საქმიანობის დროს;
4. ჩამოაყალიბოს (აღზარდოს) ბუნებისადმი ფრთხილი დამოკიდებულება;

ბოლო წლების განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მეცნიერთა ყურადღება ეკოლოგიური პრობლემების მიმართ.

კავშირი ცოცხალ და არაცოცხალ ბუნებასთან მდგომარეობს იმაში, რომ ჰაერი, წყალი, სითბო, შუქი, მინერალური მარილები ცოცხალი ორგანიზმებისათვის აუცილებელია.² ეს კავშირი გამოიხატება ცოცხალი ორგანიზმების შეგუებით საარსებო გარემოსთან. ცოცხალ და არაცოცხალ ბუნებასთან არსებობს უკუკავშირიც, როცა ცოცხალი ორგანიზმები ახდენენ ზემოქმედებას არაცოცხალ გარემოზე. ძალზე საინტერესოა კავშირი ცხოველებსა და მცენარეებს შორის. ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანსა და ბუნებას შორის კავშირს. ეს გამოვლინდება პირველყოვლისა იმ მრავალმხრივი როლით, რომელსაც ბუნება თამაშობს ადამიანის მატერიალურ და სულიერ ცხოვრებაში.

სწავლების პროცესში მოსწავლეებს უნდა ავუხსნათ ბუნებაში ინდივიდუალური ქცევის წესები. ამისათვის ტარდება ექსკურსია, გასეირ-

¹ **Т. А. Бабанова.** Эколого-краеведческая работа с младшими школьниками. М., 1993, გვ. 44-48.

² **А. Ш. Бахтибенов.** Экологическое воспитание младших школьников. – *Русский язык в школе*, №6, 1993.

ნება და ლაშქრობა ბუნებაში. ექსკურსიის პროცესში ბავშვები შეიძლება შეხვდნენ დაბინძურებულ წყაროს, რომლის გაწმენდა ბავშვების დახმარებითაც შეიძლება, თან ავუხსნით, რამდენად მნიშვნელოვანია წყლის სისუფთავე. წყალი ერთ-ერთი ძირითადი ბუნებრივი რესურსია დედამიწაზე.¹ იგი ძირითადი კლიმატური ფაქტორია და მასზეა დამოკიდებულია ცოცხალი სამყაროს განვითარება. დედამიწის ფართობის უდიდესი ნაწილი წყლითაა დაფარული და იგი წარმოდგენილია ოკეანეების, ზღვების და კონტინენტალური წყალსატევების სახით. ამდენად დედამიწაზე წყლის ეკოსისტემებს უფრო დიდი ფართობები უკავიათ, ვიდრე ხმელეთის. წყლის ქიმიურ და ფიზიკურ თვისებებზეა დამოკიდებული ცოცხალ ორგანიზმთა ეკოლოგიური თავისებურებანი. მაღალი ხვედრითი სითბოტევადობა და ცუდი სითბოგამტარობა განაპირობებს წყლის დიდ თერმულ მდგრადობას, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს კლიმატური პირობების ჩამოყალიბებისათვის და ჰიდრობიონტებისათვის.

წყლის რესურსებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მოსახლეობისათვის ხელსაყრელი საცხოვრებელი პირობების უზრუნველყოფის, ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირების, გარემოს შენარჩუნების საქმეში. აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის, მრეწველობის, ენერგეტიკის და სოფლის მეურნეობის წყლით უზრუნველყოფა იყო და ამჟამადაც რჩება ერთ-ერთ პრიორიტეტულ ამოცანად ქვეყნების ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში შექმნილია მტკნარი წყლის საერთო დეფიციტი, ადგილი აქვს მისი წყაროების თანდათანობითი დეგრადაციასა და დაბინძურების მატებას. ამის მიზეზებია: წყლის ობიექტების არასაკმარისად გაწმენდილი ჩამდინარე წყლებით და სამრეწველო ნარჩენებით დაბინძურება, ბუნებრივი წყალშემკრები ფართობების შემცირება, ტყის მასივების განადგურება, სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის არასწორი მეთოდებით წარმოება. 1975 წლიდან 1990 წლამდე ევროპაში სამრეწველო და საყოფაცხოვრებო ნარჩენების მოცულობამ საგრძნობლად იმატა როგორც აბსოლუტური, ისე შეფარდებითი მნიშვნელობით და შეადგინა წელიწადში 300 კგ-დან (იტალიაში) 500 კგ-მდე (ფინეთი) ერთ სულ მოსახლეზე.

წყლის ეკოლოგიური სისტემების მუდმივი დეგრადაციის ერთ-ერთ ძირითად მიზეზს წარმოადგენს, ერთი მხრივ, წარმოებისა და მოხმარების არსებული სტრუქტურების და, მეორეს მხრივ, წყლის რესურსების გამოყენებისადმი წაყენებული მოთხოვნების შეუსაბამობა. ასეთი მდგომარეობაა პრაქტიკულად ყველა ქვეყანაში, მათ შორის ეკონომიკუ-

¹ ზ. კერესელიძე. ზღვებისა და მტკნარი წყლების ბიოლოგია. თბ., 2003; გვ. 23-24.

რად განვითარებულ ქვეყნებში, სადაც მრეწველობამ, როგორც საქმიანობის მომგებიანმა სფერომ მნიშვნელოვნად გაუსწრო გარემოსდაცვით მეცნიერებასა და პრაქტიკული საქმიანობის იმ სფეროებს, რომლებსაც არ მოაქვთ დღესვე შესამჩნევი მოგება.

საქართველო მდიდარია როგორც ზედაპირული, ისე მიწისქვეშა (მათ შორის, თერმული და სამკურნალო მინერალური) წყლის რესურსებით. ზედაპირული წყლები წარმოდგენილია შავი და კასპიის ზღვის აუზების მდინარეებით, ბუნებრივი და ხელოვნური ტბებითა და წყალსაცავებით.

მოსახლეობა წყლის რესურსებს იყენებს საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დანიშნულებით. შესაბამისად წყლების დაბინძურების წყაროებიც მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო საქმიანობასთანაა დაკავშირებული.

დაბინძურების ძირითადი წყაროებია: კომუნალური კანალიზაცია, საწარმოო და სამედიცინო დაწესებულებების ჩამდინარე წყლები. დაბინძურების დიფუზური წყაროებია: სასოფლო-სამეურნეო ფართობებიდან და საყოფაცხოვრებო პოლიგონებიდან (ნაგავსაყრელებიდან) ჩამონადენები. კომუნალური კანალიზაცია ზედაპირული წყლების ბაქტერიოლოგიურ დაბინძურებას იწვევს. გარდა ამისა, ასეთ წყლებში იზრდება ორგანული ნაერთებითა და ფოსფატებით დაბინძურების ხარისხი. საქართველოში ყველაზე მეტად დაბინძურებული არიან მდინარეები.¹

ადამიანის ცხოველქმედება მჭიდროდაა დაკავშირებული წყალთან. ეს განაპირობებს წყალში გახსნილი ან შეწონილი შხამების ორგანიზმში მოხვედრის დიდ ალბათობას წყლის გამოყენებისას სასმელად, საკვების მოსამზადებლად, სანიტარული და სამეურნეო მიზნებისათვის. განსაზღვრული პირობებისას წყლის ქიმიურმა მოწამვლამ შეიძლება შექმნას საშიში სიტუაციები ადამიანის ჯანმრთელობისათვის, მისი გარემომცველი ფლორისა და ფაუნისათვის. უკვე დღეს მრავალ რეგიონში ბუნებრივი წყლების დაბინძურებამ მიგვიყვანა წყალსატევებისა და წყალსადინების ეკოლოგიურ სისტემათა დეგრადაციამდე და სუფთა სასმელი წყლის რესურსების კატასტროფულ შემცირებამდე. ბუნებრივი წყლების სისუფთავის შენარჩუნების პრობლემის გადაჭრა დაკავშირებულია რიგ სირთულეებთან და, პირველ რიგში, ჩამდინარე წყლების მოცულობის ზრდასთან.²

განასხვავებენ ბუნებრივი წყლების დაბინძურების შემდეგ ძირითად

¹ გ. ბაბუნაშვილი, მ. ხუტაშვილი. ზოგადი ეკოლოგია და გარემოს დაცვა. თბ., 2003, გვ. 13.

² <http://www.who.int>.

თად წყაროებს:

1. ატმოსფერულ ნალექებს, რომლებიც შეიცავს ჰაერიდან ჩამორეცხილ, სამრეწველო წარმოშობის პოლუტანტებს;
2. სამრეწველო ჩამდინარე წყლებს, რომლებიც შეიცავს შავი მეტალურგიის, ქიმიური, ხე-ტყის ქიმიური, ნავთობმრეწველობის ნარჩენებს;
3. ქალაქის ჩამდინარე წყლებს, რომლებიც შეიცავს საყოფაცხოვრებო ჩანადენს, დეტერგენტებსა და სხვა დამაბინძურებლებს.

წარსულში ბუნებრივი წყლების ანთროპოგენური დაბინძურების პროცესში განსაკუთრებული ყურდღება ეთმობოდა ჟანგბადის შთანთქმავ ორგანულ ნივთიერებებს, მაგრამ ახლა პირველ პლანზე გამოდის ისეთი დამაბინძურებლები, როგორებიცაა ნავთობი, მძიმე ლითონები, რთული ორგანული ნივთიერებები (პესტიციდები, დეტერგენტები და სხვა) და ბიოგენური ნივთიერებები (ფოსფატები, ნიტრატები).

სწორი ეკოლოგიური განათლება საშუალებას იძლევა შემდგომში თავიდან ავიცილოთ კაცობრიობის ბევრი ეკოლოგიური პრობლემა. სწორედ მოსწავლეები ღებულობენ სისტემატიურ ცოდნას; აქ ფორმირდება და ვითარდება მათი ხასიათის თავისებურებანი, ნებისყოფა და მორალური სახე. პიროვნების აღზრდის მაჩვენებელია ეკოლოგიური ცოდნა, უნარი, პრაქტიკული შედეგები, რომლებიც გამოვლინდება ბუნების დაცვაში.

GURANDA GABUNIA

ECOLOGY AND THE PUPIL'S ECOLOGICAL EDUCATION

The main purpose of school is to bring up physically and psychologically healthy, intellectual and sociable generation. The posterior generation should take care not only of themselves but of the society too and should be responsible for their actions. It's very important to acquaint the public of any existing addictions pernicious for the society because the possessor of the fundamentally studied information chooses logically a healthy way of life and rejects these harmful habits. A correct ecological education enables the society to avoid many ecological problems facing mankind in future. And pupils receive a systematic schooling. At school their characters, willpower and moral traits are formed and developed. The ecological cognition, ability, practical results which are manifested in the protection of the environment are the marks of a person's culture.

КАХИ КОПАЛИАНИ, ИРМА ШОМАХИА

**ВЛИЯНИЕ СТАТУСА СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА
АГРЕССИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ В ДЕЛОВОМ И ЛИЧНОМ
ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ**

Агрессия – одна из форм реагирования на травматические ситуации, вызывающая острое конфликтное эмоциональное состояние – аффект, стресс, фрустрацию. Различают физическую (применение физической силы в отношении других людей) и вербальную агрессию (выражение негативных чувств посредством формы и содержания вербальных реакций – круг, угроза, проклятие, матерщина, визг), прямую агрессию (непосредственно направленную против какого-либо объекта или субъекта), косвенную агрессию (вредная клевета, пересуды и т.д.), импульсивная и ненаправленная агрессия (бешенство, проявленное в интенсивных эмоционально-экспрессивных действиях), инструментальная агрессия (агрессия, как средство достижения какой-либо цели) и аутоагрессия (самобичевания, самоунижение, причинение вреда собственному телу, суицид).¹

Агрессия – врожденное естественное и необходимое требование. Научными исследованиями выясняется, что в подростках излишняя агрессия в будущем может привести к плачевным результатам. В роли причины агрессивного поведения проявились переживание свирепства, боли, перенасыщения и другие подобные субъективные положения. Вместе с тем большая часть исследователей основной причиной агрессивного поведения считает фрустрацию.²

фрустрация – такое эмоциональное состояние, которое предопределено неудовлетворением сильнейших требований человека, нравами, обычаями, религиозной верой, господствующими в обществе нормами. Упомянутое состояние считается одним из основных источников проявления агрессии. Когда достижению цели что-либо препятствует, тогда переживание возникшей в человеке фрустрации повышает рост вероятности осуществления агрессивного поведения, а когда в результате фрустрации человек свирепствует, тогда лишь

¹ Психологическая Энциклопедия. Тб., 2007, с. 13 (на груз. яз.).

² Основы психологии. Тб., 2005, с. 381 (на груз. яз.).

даже упоминание слова или имени, связанное с провоцированием насилия, повышает степень агрессивности. Как видно, в этом случае детерминирующими явлениями агрессии являются не врожденные инстинкты, а приобретённое в ходе опыта и актуально существующее взаимодействие характеристических данных обстановки.¹

Среди вызывающих агрессивность факторов также примечательны: стиль семейного воспитания, примеры агрессивного поведения, которые ребёнок или подросток наблюдает с телеэкрана, отношения между родителями в семье, эмоциональная нагрузка, испытанная со стороны сверстников и т.д. Наблюдения за ними свидетельствуют, что агрессивность, приобретённая в раннем детстве, остается прочным качеством и прослеживается в течение всей жизни. Она становится проблематичным по отношению ко всем без разбора, что возможно отразится как на отношениях в семье, так и на своеобразных взаимоотношениях с педагогами и сверстниками и на качестве учёбы. Такие подростки испытывают духовное одиночество, становятся враждебными, агрессивными и сторонятся всех.²

Для подростков весьма важно быть принятыми сверстниками, почувствовать, что они необходимы группе, иметь в ней определенный престиж и авторитет, социометрические исследования показали, что в классных группах постепенно происходит определённая “поляризация”, выделяются как популярные, так и те, у кого выбор меньше.

В процессе реализации групповой деятельности происходит функциональная спецификация членов группы, выделение групповых ролей, как особых функциональных образований, в том числе и выделение роли лидера. Согласно данным специальных исследований, выдвижение того или иного члена группы на роль лидера обусловлено точкой зрения партнёров на индивидуальные качества группового лидера.³

Член группы, наиболее активный в разрешении стоящих перед группой задач, становится **инструментальным или деловым лидером**, а тот член группы, действия которого касаются в основном сферы внутренней интеграции группы и в этом направлении он яв-

¹ Т. Гогичаишвили. Психология развития. Тб., 2005, с. 450 (на груз. яз.); Д. Чарквиани. Основы экспериментальной социальной психологии. Тб., 2004, с. 132 (на груз. яз.); Д. Майерс. Социальная психология. СПб., 2000, с. 483.

² Т. Гогичаишвили. Психология развития, с. 376.

³ К. Копалиани. Ролевая дифференциация лидерства в юношеских спортивных командах. – *Кавказоведение*. №3. М., 2003, с. 132; Р. Л. Кричевский, М. М. Рыжак. Психология руководства и лидерства в спортивном коллективе. М., 1985, с. 34.

ляется наиболее выдающимся членом группы, становится **экспрессивным или социально-эмоциональным лидером**.¹

Надо также отметить, что структура лидерства в любой человеческой группе характеризуется горизонтальным измерением – наличием двух ролей лидерства, но и вертикальным измерением – наличием ранговой организации группы. Ранговая организация группы рассматриваются как иерархия позиций, занимаемых её отдельными членами в общей структуре группы. Высший ранг имеет лидер.

Таким образом, с учётом вышеизложенного можно сформулировать следующие гипотезы:

1. Чем выше статус старшеклассников в учебе, можно предположить, что тем менее будут они склонны к агрессии;
2. Мы считаем, что чем ниже статус старшеклассников в личном отношении, тем выше будет у них уровень агрессии.

Исследование было проведено в 10 школах г. Кутаиси. Всего количество респондентов насчитывало 217 старшеклассников 1991-92г рождения. Оценка лидерства в группе старшеклассников осуществлялась путем ранжирования. Ученики отвечали на два вопроса. Первый из них касался инструментального лидерства:

– «Каков, по твоему мнению, вклад каждого члена твоей группы в групповой успех (т.е. какого члена группы ты поставил бы на первое место как ученика, кого на второе место, кого, на третье место)?»

Второй вопрос представлял собой характеристику экспрессивного лидерства:

– «Каков, по твоему мнению, вклад каждого члена твоей группы в дело развития дружеских отношений в группе (т.е. какого члена группы ты поставил бы на первое место как друга, кого на второе место, кого, на третье место)?»

Эти вопросы были распечатаны и розданы каждому из членов исследуемых групп. Фамилии старшеклассников каждой группы были записаны и пронумерованы. Ученик, которому присваивалось первое место, получал три балла, за второе место – два балла, за третье место – один балл. Оценка лидерства в каждой деятельности проводилась путем суммирования баллов, полученных каждым членом группы от своих партнёров при ранжировании. Диагностирование уровня агрессии проводилось с использованием опросника А. Басса и А. Дарки, по физическим и вербальным параметрам:

¹ **К. Копалиани.** Ролевая дифференциация лидерства в юношеских спортивных командах. – *Кавказоведение.* №3. М., 2003, с. 133.

- 1) Физическая агрессивность – использование физической силы против другого лица;
- 2) Вербальная агрессивность – Выражение негативных чувств как через форму словесного обращения (ссора, крик, визг), так и через содержание словесных обращений к другим лицам (угроза, проклятия, ругань и пр.).

Выявление уровня физической агрессивности старшеклассников осуществлялось ответом «да» или «нет» на вопрос:

- Если разозлюсь, могу ударить кого-нибудь.
- Знаю людей, которые способны довести меня до драки.

Вербальная агрессивность определялась следующим суждением:

- Часто бываю не согласен с людьми.
- Требую, чтобы люди уважали мои права.

Установление в группах старшеклассников физической и вербальной агрессии, а также выявление лучшего ученика и самого близкого друга, носило анонимный характер.

По данным эмпирических исследований, статистически значимая связь в личных отношениях и в деловой сфере между статусом старшеклассников и их вербальной и физической агрессией из десяти групп не в одной не установлена. В результате более детального анализа получили следующие данные, в частности: статистически значимая противоположная связь между статусом юношей и физической агрессией из десяти групп установлена в девяти группах. А в деловой сфере у юношей, между статусом и физической агрессией лишь в одной группе установлена статистически значимая противоположная связь (таблица 1).

У девушек-старшеклассниц статистически значимая противоположная связь между статусом и вербальной агрессией, по экспрессивным измерениям, установлена в восьми группах (таблица 2). А в деловой сфере, по нашим данным, ни одной значимой связи не оказалось.

Таблица 1
Корреляционные показатели между лидерством и физической агрессией по инструментальным и экспрессивным измерениям в учебной деятельности у юношей

Школа	n	Юноши	
		Инструментальная сфера	Экспрессивная сфера
1	17	- 0,645*	- 0,231
2	24	- 0,411**	- 0,252
3	15	- 0,518**	- 0,304
4	15	- 0,331	- 0,159
5	19	- 0,564*	- 0,127
6	22	- 0,507*	- 0,113
7	25	- 0,422**	- 0,392**
8	20	- 0,443**	- 0,192
9	18	- 0,421**	- 0,209
10	18	- 0,415**	- 0,268

* p<0,01

** p<0,05

Таблица 2
Корреляционные показатели между лидерством и вербальной агрессией по инструментальным и экспрессивным измерениям у девушек-старшекласниц

Школа	Девочки		
	n	Экспрессивная сфера	Инструментальная сфера
1	18	- 0,451**	0,236
2	17	- 0,584**	0,179
3	24	- 0,705*	0,294
4	15	- 0,681*	0,063
5	15	- 0,457**	0,126
6	19	- 0,472**	0,108
7	22	- 0,609*	0,102

8	25	- 0,149	0,127
9	18	- 0,702*	0,059
10	17	- 0,714**	0,093

* $p < 0,01$

** $p < 0,05$

Таким образом, анализ исследований, проведённых с использованием методов социометрии и анкетного опроса, показал следующее:

1. В группах старшеклассников статус юношей в личных взаимоотношениях противоположно связан с физической агрессией, т.е. чем ниже статус юношей в группах старшеклассников, тем выше у них уровень физической агрессии.
2. В группах девушек-старшеклассниц высокий статус в личных взаимоотношениях противоположно связан с вербальной агрессией, т.е. чем ниже статус девушек-старшеклассниц в личных взаимоотношениях, тем выше у них уровень вербальной агрессии.
3. Статистически значимая корреляция в личных взаимоотношениях и в деловой сфере в группах старшеклассников, между их статусом и агрессией, по физическим и вербальным параметрам не оказалась.

კახი კოპალიანი, ირმა შომახია

უფროსკლასელთა სტატუსის გავლენა აგრესიულ ქცევაზე საქმიან და პირად ურთიერთობებში

სტატიაში სოციომეტრიული და ანკეტური გამოკითხვის მეთოდის გამოყენებით ჩატარებული ანალიზის საფუძველზე დადგენილია უფროსკლასელთა სტატუსის გავლენა აგრესიულ ქცევაზე საქმიან და პირად ურთიერთობებში. კერძოდ, კვლევამ აჩვენა შემდეგი: 1) უფროსკლასელთა ჯგუფებში, რამდენადაც დაბალია ყმაწვილთა სტატუსი, მით უფრო მაღალია ფიზიკური აგრესიის დონე; 2) უფროსკლასელთა ჯგუფებში, რამდენადაც დაბალია გოგონათა სტატუსი, მით უფრო მაღალია ვერბალური აგრესიის დონე; 3) არ დაფიქსირდა სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი კორელაცია საქმიან და პირად ურთიერთობებში მათ სტატუსსა და აგრესიულობას შორის ფიზიკური და ვერბალური პარამეტრებით.

KAKHI KOPALIANI, IRMA SHOMAKHIA

THE IMPACT OF THE SENIOR PUPILS' STATUS ON THE AGGRESSIVE BEHAVIOUR IN BUSINESS AND PRIVATE RELATIONS

The present work touches upon the relation of the senior pupils' status to the physical and verbal aggression level in business (instrumental and private (expressive sphere) relations. By using questionnaires and a socio-metric method and as a result of the correlative analysis of the conducted empirical research it was detected that in senior pupils' groups the boys' status in private relations is in inverse ratio to the physical aggression, i.e. the lower the senior schoolboys' status in private relations the higher the physical aggression degree. As for the senior schoolgirls, their high status in private relations is in inverse ratio to the verbal aggression, i.e. the lower the girls' status in private relations the higher their verbal aggression level. In private and business spheres no statistically reliable links have been corroborated between the senior pupils' status and aggression by the physical and verbal parameters.

ავტორები

- **თამილა ზვიადაძე** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ბიძინა ლემონჯავა** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ინგა სანიკიძე** – ფილოლოგიის დოქტორი
- **ირინე ჩაჩანიძე** – ფილოლოგიის დოქტორი, ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ლევან ფაჩულია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **მანანა ბუკია** – ფილოლოგიის დოქტორი, შოთა მესხიას სახ. ზუგდიდის სახელმწიფო ინსტიტუტის ასოცირებული პროფესორი
- **მარინე კაკაჩია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ქეთევან მარგიანი** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **მარინე ჯღარკავა** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **თამარ გითოლენდია** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრატურის სტუდენტი
- **ნატია კაკავა** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრატურის სტუდენტი
- **ემა კილანავა** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
- **ირინა ყრუაშვილი** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ლალი რატიანი** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ლელა ქობალია** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **მაია დარასელია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ნანა ახობაძე** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **მანანა შელია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ქეთი გალობერი** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

- **თამარ ჯოჯუა** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **თამარ ბაკურაძე** – ფილოსოფიის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ლექტორი
- **მაკა კაჭარავა** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ნანა ედიშერაშვილი** – ფილოლოგიის დოქტორი
- **ნინო ბაკურაძე** – პედაგოგიკის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **დიანა ალანია** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
- **გიორგი წიბახაშვილი** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
- **ირმა გულორდავა** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ინდირა ძაგანია** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ტიტე მოსია** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, შოთა მესხიას სახ. ზუგდიდის სახელმწიფო ინსტიტუტის პროფესორი
- **ნანა შენგელია** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **ლადო ჭანია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ნანა არახამია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ნინო ვახანია** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ჯონი მარღანია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ფიქრია ჩხარტიშვილი** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **კოტე თოდუა** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **მერაბ ნაცყეზია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **დარიკო ფიფია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

- **ლუარა სორდია** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
- **ციალა მესხია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ინგა მილორავა** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ინდირა გადილია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **მარიამ მირესაშვილი** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
- **ნანა გაფრინდაშვილი** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ლელა მირცხულავა** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **სალომე კაპანაძე** – ფილოლოგიის დოქტორი
- **მარინე ტურავა** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **თამარ კიდურაძე** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ხათუნა წიკლაური** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ნანა კუცია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ალტონ ბესელია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ოლღა პეტრიაშვილი** – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
- **ნინო ეთერია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **კახაბერ ფიფია** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ნოდარ ბერულავა** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **რევაზ თოლორდავა** – გეოგრაფიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ზურაბ პაპასქირი** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

- **კახა კვაშილავა** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **აეთანდილ კილასონია** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ბეჟან ზორავა** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ბორის კვარაცხელია** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ჯამბულ ანჩაბაძე** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ზაზა წურწუშია** – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **დაზმირ ჯოჯუა** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **მერი გაბედავა** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ნოდარ დარსანია** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **დავით ჩიტაია** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ესტატე (თენგიზ) ანთელავა** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **თეიმურაზ პაპასქირი** – ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **გიორგი ანთელავა** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ვანტანგ ჯაფარიძე** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **მანანა კუპრავა** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **რევაზ ზვისტანი** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **თემურ თოდუა** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ზვიად კვიციანი** – ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

- **ალექსანდრე წურწუშია** – პოლიტოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **კობა ნონიაშვილი** – ფილოსოფიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **გივი როგავა** – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ფილოსოფიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **მერი ჭანტურია** – ფილოსოფიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ნესტან ლომია** – ფილოსოფიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **ბადრი კვარაცხელია** – სამართლის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **მიხეილ მამიაშვილი** – სამართლის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **თამარ ზარანდია** – სამართლის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ვეფხვია გვარამია** – ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **სოფიო გვარამია** – ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **აეთანდელ ხაზალია** – სამართლის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი
- **ჯემალ ჯინჯინაძე** – პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი
- **ლევან ჯინჯინაძე** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ლია ახალაძე** – ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **რუსუდან ფიფია** – ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი
- **გაბუნია გურანდა** – ქართული უნივერსიტეტის დოქტორანტი
- **კახი კოპალიანი** – ფსიქოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
- **ირმა შომახია**. – სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

A u t h o r s

- **Tamila Zviadadze** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Bidzina Lemonjava** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Inga Sanikidze** – Ph.D. in Philology
- **Irine Chachanidze** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Kutaisi Akaki Tsereteli State University
- **Levan Pachulia** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Manana Bukia** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Zugdidi Shota Meskhia State Institute
- **Marine Kakachia** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Ketevan Margiani** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University.
- **Marine Jgharkava** – Lecturer of Sokhumi State University
- **Tamar Gitolendia** – MA Student of Sokhumi State University
- **Khatia Kakava** – MA Student of Sokhumi State University
- **Emma Kilanava** – Ph.D. in Philology, Professor of Sokhumi State University
- **Irina Kruashvili** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Lali Ratiani** – Lecturer lecturer of Sokhumi State University
- **Leda Kobalia** – Doctor of Philological Sciences, Lecturer of Sokhumi State University
- **Maya Daraselia** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Nana Akhobadze** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University.
- **Manana Shelia** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Keti Galoberi** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Tamara Jojua** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Tamar Bakuradze** – Ph.D., Lecturer of Georgian Teknikal University
- **Maka Kacharava** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University.
- **Nana Edisherashvili** – Ph.D. in Philology,
- **Nino Bakuradze** – Ph.D., Lecturer of Sokhumi State University

- **Diana Alania** – Doctor of Philological Sciences, Professor of Sokhumi State University.
- **Georgi Tsibakhashvili** Doctor of Philological Sciences, Professor.
- **Irma Gulordava** – Ph.D. in Philology, Lecturer of Sokhumi State University.
- **Indira Dzaganja** – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Tite Mosia** – Doctor of Philological Sciences, Professor of Zugdidi Shota Meskhia State Institute.
- **Nana Shengelia** – Post-Graduate Student of Sokhumi State University
- **Lado Chania** – Ph.D. in Philology
- **Nana Arakhamia** – Ph.D. in Philology, Lecturer of Sokhumi State University
- **Nino Vakhania** – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Joni Margania** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Piqria Chartishvili** – Post-Graduate Student of Sokhumi State University
- **Kote Todua** – Post-Graduate Student of Sokhumi State University
- **Merab Nachkebia** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Dariko Pipia** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Luara Sordia** – Doctor of Philological Sciences, Professor of Sokhumi State University
- **Tsiala Meskhia** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Inga Milorava** – Doctor of Philological Sciences, Lecturer of Sokhumi State University.
- **Indira Gadilia** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Mariam Miresashvili** – Doctor of Philological Sciences, Professor of Sokhumi State University
- **Nana Gaprindashvili** – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
- **Lela Mirtskhulava** – Post-Graduate Student of Sokhumi State University
- **Salome Kapanadze** – Ph.D. in Philology
- **Marine Turava** – Ph.D. in Philology, Lecturer of Sokhumi State University
- **Tamar Kiguradze** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Khatuna Tsiklauri** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University

- **Nana Kutsia** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University.
- **Alton Beselia** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Olga Petriashvili** – Doctor of Philological Sciences, Professor of Sokhumi State University
- **Nino Eteria** – Ph.D. in Philology, lecturer of Sokhumi State University
- **Kakhaber Pipia** – Ph.D. in History, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Nodar Berulava** – Ph.D. in History, Lecturer of Sokhumi State University.
- **Revaz Tolordava** – Ph.D. in Geography, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Zurab Papaskiri** – Doctor of Historical Sciences, Professor of Sokhumi State University, Chairman of the Abkhazian Organization of Ekvtime Takaishvili Georgian Historical Society, Winner of Georgian State Prize by Giorgi Sharvashidze.
- **Kakha Kvashilava** – Post-Graduate Student of Sokhumi State University
- **Avtandil Kilasonia** – Ph.D. in History, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Bezhan Khorava** – Ph.D. in History, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Boris Kvatatskhelia** – Doctor of Historical Sciences, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Jambul Anchabadze**– Ph.D. in History, Lecturer of Sokhumi State University
- **Zaza Tsurtsunia** – Post-Graduate Student of Sokhumi State University
- **Dazmir Jojua** – Ph.D. in History, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Mary Gabedava** – Ph.D. in History, Lecturer of Sokhumi State University
- **Nodar Darsania** – Ph.D. in History, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **David Chitaia** – Ph.D. in History, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Estate (Tengiz) Antelava** – Doctor of Historical Sciences, lecturer of Sokhumi State University
- **Teimuraz Papaskiri** – Ph.D. in History, Associate Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
- **George Antelava** – Doctor of Historical Sciences, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Vakhtang Japaridze** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Manana Kuprava** – Ph.D. in History, Lecturer of Sokhumi State University
- **Revaz Khvistani** – Ph.D. in History, Assistant Professor of Sokhumi State University

- **Temur Todua** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
- **Zviad Kvitsiani** – Ph.D. Associate Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
- **Alexandre Tsurtsunia** – Ph.D. in Politology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Koba Noniashvili** – Ph.D. in Philosophy, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Givi Rogava** – Doctor of Historical Sciences, Assistant Professor of Sokhumi State University, Ph.D. in Philosophy, Lecturer of Sokhumi State University
- **Nestan Lomaia** – Ph.D. in Philosophy, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Mary Chanturia** – Ph.D. in Philosophy, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Badri Kvaratskhelia** – Ph.D. in Law, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Mikheil Mamniashvili** – Ph.D. in Law, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Tamar Zarandia** – Ph.D. in Law, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Vepkhvia Gvaramia** – Post-Graduate Student of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Sophio Gvaramia** – Post-Graduate Student of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Avtandil Khazalia** – Ph.D. in Law, Lecturer of Sokhumi State University
- **Jemal Jinjikhadze** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Sokhumi State University
- **Levan Jinjikhadze** – Ph.D. in Philology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Lia Akhaladze** – Ph.D. in History, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Rusudan Pipia** – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of Sokhumi State University
- **Guranda Gabunia** – Post-Graduate Student of Georgian University
- **Kakhi Kopaliani** – Ph.D. in Psychology, Associate Professor of Sokhumi State University
- **Irma Shomakhia** – Assistant Professor of Sokhumi State University

ავტორებისათვის

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ურომეზში (*ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია*) გამოსაქვეყნებლად მოტანილი ან გამოგზავნილი მასალა უნდა იყოს აკრეფილი აკადნუსხურში (ზომა – 12, ინტერვალი – 1,5). სქოლიო უნდა იყოს ასევე აკადნუსხურში (ზომა – 10, ინტერვალი – 1,5). უცხო ენებზე აკრეფილი ტექსტი უნდა იყოს აკრეფილი Times New Roman-ში, ძირითადი ტექსტის ან სქოლიოს შესაბამისი ზომებით. სტატიას თან უნდა ახლდეს რეზიუმე (1000 ასო-ნიშანი, ნახევარი გვერდიდან ერთ გვერდამდე) ქართულ და ინგლისურ ენებზე. სქოლიოს დაკაბადონების წესების შესახებ იხ. „**ურომეზი**“ (*ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია*), ტ. I. თბ., 2007, ვებ-გვერდზე: <http://www.sou.ge>. გამოყენებული ლიტერატურის სიის დართვა საჭირო არ არის.

რედაქციის მისამართი:

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,

ქ. თბილისი, 0186, ჯიქიას ქ. 9,

ტელ.: 54-14-12

E-mail: zpapaskiri@gmail.com

web-site: <http://www.sou.ge>

გამომცემლობის რედაქტორები: რობერტ მესხი,
ლელა მირცხულავა

დამკაბადონებელი: ნუგზარ არჩემაშვილი

დანიშნულება: გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი,
ალ. ყაზბეგის 45. ტელ. 39-15-22
E-mail: info@meridianpub.com